

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN AVRUPA'DA BİR CEVELÂN İSİMLİ ESERİNİN
LATİN ALFABESİNE AKTARIMI**

Tez Danışmanı
YARD. DOÇ. DR. SEZAYİ COŞKUN

Hazırlayan
NAZMİYE ARZU AÇIL

İSTANBUL 2009

ÖZET

Ahmed Midhat Efendi, Türk Edebiyatına getirdiği yeniliklerin yanı sıra çok yönlü aydın kimliğiyle de önemlidir. 1889 yılında dönemin Padişahı tarafından görevlendirilmesi neticesinde Stokholm’de yapılan Müsteşrikîn kongresine katılmıştır. Kongreye giderken ve kongre sonrasında gerçekleştirmiş olduğu seyahatleri ayrıntılı olarak anlatmış olduğu Avrupa’da Bir Cevalân isimli eseri, ilk olarak gazetede tefrika edilmiştir. Daha sonra kitap haline getirilmiştir. Avrupa’yı kültür, medeniyet, sosyal yaşam ve daha bir çok farklı yönlerden bizlere anlatan bu eser, 19. yüzyılda bir Osmanlı aydınının gözünden Avrupa’yı tanıma imkanı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılda Avrupa’yı her yönüyle yansıtan bu eseri, Latin harflerine çevirmek suretiyle Avrupa dünyasını pek çok yönden Osmanlı dünyasıyla karşılaştırmalı olarak görme imkanı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Midhat Efendi, Avrupa’da Bir Cevalân, Seyahat-nâme, Tanzimat Edebiyatı, Tanzimat Aydını

ABSTRACT

Ahmed Midhat Efendi is one of the most important authors in Turkish Literature. He introduced lots of new things to Ottoman society in 19th century. He has over than hundred books. In 1889 he was asked to represent the Ottoman Empire in the Orientalists'Congress in Stokholm. Midhat Efendi wrote his experiences and observations as a corner in his newspaper on the way to this Meeting and during the Meeting. After the Congress ended he traveled several other European cities and continued sharing the social, culturaland historical values he observed in these places with his readers. At the end of this trip he brought all pieces together and he published Avrupa'da Bir Cevlân as a book. This book shows us the European culture, history, civilization and social life with the Ottoman intellectual's point of view. The purpose of this work is to translate Avrupa'da Bir Cevlân from Arabic alfabet to Latin alfabet. In this way we can have a better understanding of the 19th century Europeans'world by comparing with the Ottomans' world.

İÇİNDEKİLER

	sayfa
Özet.....	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iii
Önsöz.....	ix
Giriş:	
Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa'ya Gidişi	1
Seyahat Yöntemi ve Güzergahı.....	2
Avrupa Coğrafyası.....	18
Avrupa Tarihi.....	19
Avrupa Medeniyeti	20
Avrupa Kültürü	23
Avrupa'da Yaşam	25
1. Avrupa'da Bir Cevlân.....	27
1.1.Mukaddime	27
1.2.Tahiyyât	30
1.3.İstanbul'dan Hareket.....	35
1.4.Arkadaşlar	40
1.5.İstanbul'dan Tebâüd-i Tedrîcî.....	42
1.6.Güverte Yolcuları.....	45
1.7.Kamara'da İlk Akşam	47
1.8.Akdeniz	53
1.9.İzmir	56

1.10. İzmir'den Syra'ya	60
1.11. Messina'ya.....	66
1.12. Messina.....	72
1.13. Bonifacio	74
1.14. Marseille'ya.....	79
1.15. Marseille	82
1.16. Paris'e mi? Lyon'a mı?	90
1.17. Lyon.....	93
1.18. Paris'ten Mürûr.....	103
1.19. Paris'te İlk İhtisâsâtım.....	108
1.20. Paris'ten Kobenhavn'a	111
1.21. İlm-i Lisânîce Bir Mesele.....	118
1.22. İstitrâd.....	121
1.23. Kobenhavn'dan Stokholm'e	141
1.24. Stokholm'e Vusûl.....	149
1.25. Berber ve Tellak	151
1.26. Kral Hazretleriyle İlk Mülakat	156
1.26.1. Gayr-i Resmî.....	156
1.27. Mülâkat-ı Resmîye	160
1.28. Memleket-i Tetebbu'	165
1.29. Kongrenin İctimâ-i Dost-ânesi	171
1.30. Resm-i Küşad	174
1.31. Sûret-i Nutk	177
1.32. Sûret-i Makale	180
1.33. İctimaât Hakkında Bir İki Söz.....	182
1.34. Kral'ın Suaresine Azîmet	186
1.35. Drottningholm Sayfiyyesi	192
1.36. Şehr-âyîn	200
1.37. Bir Riyâset-i Muvakkate	203
1.38. Suret-i Makale	208
1.39. Fenn-i Sabâhat Mektebi.....	212

1.40. Kontes de Landberg'in Suaresi	214
1.41. Uppsala'ya Azîmet	223
1.42. Bir Mübâhase-yi Lisâniyye	239
1.43. Kral Hazretleri'nin Ziyâfet-i Resmîyyesi	254
1.44. Hasselbaken Suaresi	264
1.45. Hitâm-ı İctimâ'	269
1.46. Ba'zı Dakayık	277
1.47. İhbâr-ı Mülâhazât-ı Manzûme	284
1.48. Stokholm'den Christiania'ya	291
1.49. Christiania'yı İlk Cevalân	299
1.50. Resm-i Küşad ve Bir Mükâleme-yi Dîniyye	311
1.51. Bygdoy ve Oscarshall Ziyâreti	321
1.52. Bir Riyâset-i Muvakkate Daha	338
1.53. Honefos'a Azîmet	346
1.54. Son İctimâ'	355
1.55. Göteborg'a Azîmet	361
1.56. Göteborg'da Bir Gece	375
1.57. Göteborg'dan Kobenhavn'a	391
1.58. Kobenhavn	399
1.59. Thorvaldsen'in Tercüme-i Hâli	409
1.60. Sadede Rücû'	413
1.61. Kobenhavn'dan Berlin'e	426
1.62. Berlin'de Üç Gün	436
1.63. Akvaryum	467
1.64. Tiyatro	474
1.65. Berlin'de İkinci Cevalân	478
1.66. Ba'zı Ebniye-yi Cesîme	497
1.67. Son Cevalân	501
1.68. Berlin'den Cologne'ye	507
1.69. Cologne Şehri	518
1.70. Cologne'dan Paris'e	528

1.71. Paris'te Birinci Gün.....	543
1.72. Sergi Hakkında Bir İcmâl-i Umûmî	555
1.73. Paris'te İkinci Gün.....	571
1.73.1. Concorde Meydânı.....	581
1.73.2. Tuileries Bahçesi.....	583
1.73.3. Tuileries ve Louvre Sarayları.....	585
1.73.4. Opera.....	587
1.73.5. Eden Theatre	590
1.73.6. Paris Dükkânlarında Ahz ü İ'tâ'	592
1.73.7. Decauville Şimendüferi	595
1.73.8. Mısır Sokağı ve Güzel Fatıma	597
1.73.9. Serginin Şehr-âyînleri	600
1.74. Paris'te Üçüncü Gün	601
1.74.1. Palais de l'industrie.....	619
1.74.2. Elysees Sarayı	621
1.74.3. Etoile Tâk-ı Zaferi.....	622
1.74.4. Trocadero Meydânı	625
1.74.5. Eiffel Kulesi	626
1.74.6. İnvaidler Kışlası.....	632
1.74.7. Hall Santral	638
1.74.8. Büyük Mağaza ve Pazarlar	640
1.75. Paris'te Üçüncü Gün	642
1.75.1. Tiyatrolar.....	657
1.75.2. Republique Meydânı	659
1.75.3. Voltaire Meydânı	660
1.75.4. Millet Meydânı.....	661
1.75.5. Bastille Meydânı	662
1.75.6. Saint Martin Kanalı.....	664
1.75.7. Notre Dame de Paris	667
1.75.8. Hotel Dieu ve Paris Haste-hâneleri	670
1.75.9. Adliyye Dairesi ve Saint Chapelle.....	673

1.75.10. Bolougne Ormanı.....	675
1.75.11. Jardin D'Acclimatation.....	680
1.76. Paris'te Dördüncü Gün.....	684
1.76.1. Cluny Müzesi.....	701
1.76.2. Mekteb-i Tıbbiyye.....	704
1.76.3. Saint Germain des Pres.....	705
1.76.4. Charite Haste-hânesi Ponts et Chaussees Mektebi.....	706
1.76.5. Kütüp-hâne-yi Kebîr-i Millî.....	708
1.76.6. Palais Royal.....	712
1.77. Paris'te Altıncı Gün.....	714
1.78. Paris'te Yedinci Gün.....	737
1.78.1. Darb-hâne.....	765
1.78.2. Institut de France.....	767
1.78.3. Luxembourg.....	770
1.78.4. Büyük Louis Lisesi ve İспенçiyari ve Ma'den Mektepleri.....	773
1.78.5. Nebâtât Bahçesi.....	775
1.78.6. Sorbonne.....	780
1.78.7. College de France.....	781
1.78.8. Pantheon.....	782
1.79. Paris'te Sekizinci Gün.....	784
1.79.1. Paris Makabiri ve Pere-Lachaise.....	804
1.79.2. Louvre Müzesi.....	807
1.80. Paris'te Dokuzuncu Gün.....	810
1.80.1. Versailles.....	830
1.81. Paris'te Onuncu Gün.....	836
1.82. Paris'te On Birinci Gün.....	852
1.83. Paris'te On İkinci Gün.....	866
1.84. Paris'ten Geneve'ye.....	872
1.85. Geneve Şehri.....	880
1.86. Geneve'de İlk Cevalân.....	885
1.87. Geneve'de İkinci Cevalân.....	899

1.88. Geneve'de Üçüncü Cevalân	911
1.88.1. Ve Montreux'ye Azîmet	911
1.89. Montreux'de Cevalân	924
1.90. Montreux'den Bern'e	943
1.91. Bern Şehri	956
1.92. Bern'den Thun Tarikıyla İnterlaken'e	966
1.93. Luzern	997
1.94. Luzern'den Zürich'e	1008
1.95. Konstanz	1016
1.96. Konstanz'dan Lindau Tarikıyla München'e	1027
1.97. München'ten Linz Tarikıyla Wien'e	1052
1.98. Wien'e Vusûl	1062
1.99. Wien Şehri	1066
1.100. Wien'de İlk Cevalân	1073
1.101. Wien'de İkinci Cevalân	1093
1.102. Wien'de Üçüncü Cevalân	1110
1.103. Wien'de Son Cevalân	1121
1.103.1. Ve Trieste'ye Azîmet	1121
1.104. Trieste	1132
1.105. Trieste'den İstanbul'a Avdet	1143
Sonuç	1148
Kaynakça	1150

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa, Osmanlı Devleti için kültür, sanat, bilim ve politika gibi pek çok alanda cazibe merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen pek çok sefir Avrupa’da resmi görevleri çerçevesinde Avrupa’nın kültürünü, medeniyetini, politikasını yakından takip etmişlerdir. Sefaretnameler vasıtasıyla o döneme ait oldukça önemli bilgilerin kaydını tutmuşlardır.

Tanzimat dönemiyle beraber seyahatnameler yazılmaya başlanmıştır. Seyahatnameler ise sefaretnamelerden farklı olarak resmi devlet görevinin dışında, rapor olmaktan bir miktar uzak ama yine Avrupa’nın kültür, sanat, ve medeniyetine ait kapsamlı bilgileri barındıran eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemin coğrafya, kültür, sanat gibi pek çok özelliğine sivil bir gözle ayna tutma özelliğine sahiptirler. Ahmet Mithat Efendi’nin Avrupa’da Bir Cevelan isimli eseri de bu nitelikteki eserlerin en önemlilerindedir.

Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi’nin Avrupa’da Bir Cevelan isimli eserinin Latin alfabesine aktarılmış halini okuyacaksınız. Bu çalışmanın amacı Avrupa’nın bir çok şehrine giden ve orada gözlemlemiş olduğu olayları yorumlarıyla birlikte bize aktarmış olan Ahmet Mithat Efendi’nin bu kıymetli eserini Osmanlıca bilmeyen kişilere de ulaştırabilmek ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara bu suretle yardımcı olabilmektir.

Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat döneminin en önemli yazar ve aydınlarından birisidir. Ve Türk Edebiyatı’nda “baba yazar” kimliğiyle tanınmaktadır. Eserlerinin hemen hepsinde halka bir şeyler öğretmeye çalışan, mesaj vermeyi ilke edinen ve halkı mütemadiyen yeni bir şeylerle tanıştırmaya çalışan bir yazardır. Okuduğu, gördüğü, öğrendiği herşeyi bir şekilde yazıya dökerek okurlarıyla paylaşmayı sevmektedir. Bu nedenle böyle bir seyahat kitabının Ahmet Mithat Efendi’nin kaleminden çıkması ve onun bakış açısıyla okura ulaştırılmış olması ayrıca bir önem arz etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi, bu eseriyle de ilk defa çıktığı Avrupa seyahatinde okurlarını da yazılarını takip etmek ve seyahat esnasında onlarla konuşmak suretiyle kendine yol arkadaşı yapmıştır. İstanbul’dan vapura bindiği ilk günden sevdiklerine ve ailesine kavuştuğu son güne kadar adım adım her ne yaptıysa hepsini notlar almak suretiyle kayd etmiş ve okurlarıyla paylaşmıştır. Ayrıntılara fazlaca önem veren bir kişi olması hasebiyle de hiç bir ayrıntıyı

atlamadan bulunduğu bütün şehirlerin hem coğrafi hem siyasi hem de kültürel haritasını okurlarına çizmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti tarafından devleti temsil etmek üzere Oryantalistler kongresine gönderilmiştir. Bu anlamda eserde o dönemin Avrupa'sının doğu hakkındaki sosyolojik, filolojik ve hatta politik yaklaşımlarını görme imkanını yakalayabilmekteyiz. Ahmet Mithat Efendi'nin bütün bu alanlarda söz söyleyecek kadar büyük bir aydın olması da göz önünde bulundurulursa bir Osmanlı aydınının Avrupalıların düşüncelerini kritik etmesine de şahit olmaktayız.

Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin tetikleyici unsurunun Avrupa'da yapılan gözlemler olması, ilk yenileşme hareketlerinin sefâretnâmeler veya seyahatnameler ekseninde kaleme alınan layihalar etrafında yürütülmesi, bu tür metinlerin devlet politikasını belirleyici unsur olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Midhat Efendi'nin yapmış olduğu bu seyahat, Tanzimat'ın bir çok alanında kendine mahsus bir yer edinmiş, Osmanlı modernleşmesinde kendince bir tez geliştirebilmiş az sayıdaki aydından birinin gözlemlerini içeriyor olmasıyla dikkat çekicidir. Bu seyahatname, sadece bir edebiyatçının gezi intibalarını içeren metin olarak düşünülmemeli, bir dönemin hatta bu döneme hakim olan zihniyetin panoramasını ortaya koyan 'belge-metin' olarak ele alınmalıdır. Tanzimat aydınının zihniyetini anlamak ise o güne bu güne geçen yaklaşık 150 yıllık bir medeniyet macerasının fikrî arka planının kavranılması adına hayati bir değere sahiptir. Nitekim, çalışmamızın sadece edebiyat değil, tarihten sosyolojiye bir çok sosyal bilim disiplinin de yeni çalışmalar için önemli bir kaynağı kolay ulaşılabilir hale getirmesiyle önemli olduğunu düşünüyoruz.

Ahmet Mithat Efendi, para problemi olmayan, dil problemi olmayan ve seyahatinin süresini ve güzergahını kendine göre belirleyen yani her anlamda rahat bir seyahat gerçekleştirebilen bir yazardır. Sahip olduğu bütün bu rahatlıklarla o özgürce seyahat etmeyi, seyahati esnasında istediği bilgilere kolayca ulaşabilmeyi ve farklı insanlarla rahatça iletişime geçerek farklı bakış açılarını bize sunmayı başarabilmiş bir kişidir. Tüm bu özellikler de bu eserin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Zira yazar seyahatinde maddi manevi hiç bir engele takılmadan bazen bir fotoğrafçı gibi olayların, mekanların ve kişilerin (ayrıntılı tasvirlerle) fotoğrafını çekmiş bazen de hem kendi hem de tanıştığı karşılaştığı kişilerin yorumlarıyla farklı bakış açılarını ortaya koyarak halkı bilgilendirmeye ve aydınlatmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada bütün kelimeler Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarılmıştır. Günümüzde bazı kelimelerin kesme işaretleri ya da uzatma işaretlerinin kaybolmasına karşın bu eserde kesme işaretleriyle ve uzatmalarla kelimelerin asılları korunmaya çalışılmıştır. Eserin içinde Fransızca başta olmak üzere Almanca, İngilizce, İsveççe, İtalyanca ve Yunanca gibi farklı dillerden kelimelerin mevcut olması ve bu kelimelerin de okunuşları itibariyle Arap alfabesinde yazılmış olması eserin Latin alfabesine aktarımında en büyük problemlerden birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Asılları tespit edilebilmiş olan kelimeler orjinal halleriyle eserin içerisinde yerlerini bulmuşlardır. Tespit edilemeyen kelimeler ise Osmanlıca asılları itibariyle yazılmışlardır. Bunun dışında Osmanlıca kelimelerin çevrilmesi esnasında da bazı kelimeler, her ne kadar günümüz Türkçesi içinde form değiştirmiş olsalar bile imla bütünlüğünü koruyabilmek adına sözlüklerdeki yazılış şekilleri itibariyle metin içerisinde yerlerini almışlardır.

Bu çalışmanın en zor kısımlarından birisi de metin içerisinde bulunan pek çok yabancı özel ismin bulunmasıydı. İnsan isimlerini tam anlamıyla tespit etmek zor olabildiği gibi yer isimlerinden bir kısmının zaman içerisinde değiştirilmiş olmasından dolayı yer isimlerinin bazılarının tespit edilmesi de neredeyse imkansızdı. Çeşitli sözlüklerden ve eski isimlerin mevcut bulunabileceği kitaplardan faydalanılarak ciddi bir araştırma sonucu isimlerin bir kısmı tespit edilmiştir. Bu süreçte tespit edilemeyen kelimeler ise Osmanlıca olarak esere yerleştirilmiştir.

Bu çalışmada giriş, metin ve sonuç bölümü yer almaktadır. Giriş bölümünde eserin kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu eserin her anlamda değerlendirilmesi ayrıca bir tez konusu niteliği taşımaktadır. O yüzden bizim giriş bölümünde yapacağımız değerlendirme kısa bir özetleme niteliğinde olacaktır. Bu kısımda seyahatnameler hakkında genel bilgi, Tanzimat aydınları ve Avrupa'ya bakışları, Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'ya gidişiyile ilgili maddi bilgiler ve yazarın Avrupa coğrafyası, mekanları, insanları, kültürü, sanatı, ve sosyal hayatı hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecektir. Ardından çeviri metin gelmektedir. Sonuç bölümünde de bu eserin Türk Edebiyatı açısından önemi vurgulanacaktır.

Bu çalışma esnasında anlayışlı olmasıyla ve beni böyle değerli bir çalışmayı yapmak için yöreklendirmesiyle, yapıcı eleştirileriyle ve her zaman büyük destekleriyle beni yönlendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN'a teşekkür ederim. Ayrıca bu tez çalışmasında karşılaştığım kelime tespit problemlerinde yardımlarını esirgemeyen Doç.Dr. Mustafa KOÇ hocama teşekkürler ediyorum.

GİRİŞ

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN AVRUPA'YA GİDİŞİ

Ahmed Midhat Efendi, Osmanlı Devletini Stokholm'de yapılan Oryantalistler Kongresi'nde temsil etmek üzere padişah tarafından görevlendirilmiştir. Bu sebebe binaen 3 Ağustos 1889 tarihinde İstanbul'dan Stokholm'e doğru yola çıkar.

Bu yolculuk kitabın hemen ilk sayfalarında belirtildiğine göre 71 gün sürmektedir. Ancak kitabın ilk yola çıkış tarihi olarak ifade ettiği 3 Ağustos tarihi ile Ahmed Midhat'ın İstanbul'a geri döndüğü tarih olan 26 Ekim tarihleri arasında tam olarak 84 gün hesaplanmaktadır. Eserin içerisinde de zaman zaman tarih hesaplamalarıyla ilgili tutarsızlıklara da rastlanmaktadır. Mesela ekim ayında yaşanan hadiseler bazen eylül olarak ifade edilmiştir. Paris'te yapmış olduğu seyahatte orada 12 gün boyunca ikamet etmiş ve hergüne ait notları tek tek yazmıştır. Ancak burada beşinci günü yazmayı unutmuştur. Ayrıca yine bir şehre varış tarihi ile o şehirden ayrılış tarihinin gün isimleri bazında hesaplanınca tutarsız olduğu görülmüştür.

Ahmed Midhat Efendi resmi bir iş için yola çıkmıştır. Ancak daha seyahatinin başında gezi boyunca yaşadığı ve gezdiği yerlerin ayrıntılı notlarını tutmayı kafasına koymuştur. Zira resmi görevinin yanında kendisine yüklemiş olduğu bir görev daha vardır. O da okuyucularına da yazılarıyla birlikte bir Avrupa seyahati yaptırabilmek. Bundan dolayı müthiş bir titizlikle ve özenle notlar tutmuştur. Hiç bir ayrıntıyı atlamadan yaşanan kayda değer tüm olaylar aktarılmış, okuyucuların faydalanabileceği değerlendirmeler yapılmış, gezilip görülen yerler tasvir edilmiştir. Ayrıca özellikle seyahatin Stokholm bölümünde kongrede yapmış olduğu konuşmayla beraber diğer profesör veya bilim adamlarının konuşmalarını görüşlerini de halkı bilgilendirmek amacıyla okuyucuyla paylaşmıştır. Bu seyahatte ilk kez karşılaşmış olduğu durumları, adetleri, usulleri de ayrıntılı olarak bir öğretmen edasıyla okuyucuya aktarmıştır ve öğretmiştir.

Seyahat esnasında gezdiği yerleri hem eleştirel gözle hem de karşılaştırmalı bir bakış açısıyla temaşa etmiştir. Avrupa'da gördüğü yerleri gerek başka Avrupa mekanlarıyla ve gerek Osmanlı Devletinin mekanlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Kongrenin yapıldığı şehir olan Stokholm'ü hariç tutarsak şehirlerde kalma sürelerinin şehri gezmeye ne kadar değer bulduğuna göre değiştiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda Paris onun en önem verdiği şehirdir. En çok bu şehirde ikamet etmiştir. Bunun dışında Kobenhavn, Viyana, Berlin şehirleri de Paris'ten

sonra en çok ikamet ettiği yerlerdir. Ancak bu şehirlerin tam anlamıyla gezilebilmesi için üç günün yeterli olmadığını ifade eder.

Ahmed Midhat Efendi, bir yeri tam anlamıyla gezmiş olmak için o yerin müzeleri, sarayları, bahçeleri, kiliseleri, hastaneleri, okulları ve hatta mezarlıkları gibi bir şehri şehir yapan her türlü tarihi ve sosyal mekanı görmek gerektiğine inanır. Ancak görmek de yeterli değildir. Oraların hakkında tam anlamıyla bilgi edinip, oraların iyice araştırılıp incelenip adeta zihne nakşedilmesi gerekmektedir. Ayrıca bir şehri cevelanın en önemli kısımlarından birisi de şehrin sokak sokak gezilmesidir. Öyle ki artık geçtiğiniz sokaklar size tanıdık gelmeli ve siz kendinizi sanki o şehirde yaşıyormuşcasına iyi bilmelisiniz. Bundan dolayı Ahmed Midhat, o şehre daha varmadan önce o şehir hakkında ayrıntılı bilgiler okur, gideceği yerleri tesbit eder ama bir de mutlaka gece veya gündüz farketmeden şehir cevelanları yapar. Hatta bu şehir cevelanlarının bir tanesiyle de yetinmez, vakit elverdikçe bu cevelanları tekrarlar.

İşte böyle bir anlayışla Ahmed Midhat Efendi, şehirleri cevelan etmiştir. Yalnız her şehirde bu istediklerini başaramamıştır. Gerek vaktin yetersizliği gerek arkadaşlarıyla beraber seyahat etme durumu ve gerek başka sebeplerle bunu başaramadığı durumlar olmuştur. Kendisi de bu durumu mutlaka cevelanın sonunda belirtmiştir.

Daha seyahate çıkarken bir seyahatname yazma hedefini kendisine belirlemiş olmasından dolayı Ahmed Midhat, yola hazırlıklı çıkmıştır. Olayları ve gezilen mekanları nasıl ele alacağını belirlemiştir. Kendine göre bir seyahat yöntemi oluşturmuştur. Seyahat güzergahı ise bazı şehirlerin önceden belirlenmiş olmasıyla beraber genellikle arkadaşlarıyla beraber almış olduğu ortak kararlar neticesinde belirlenmiştir.

SEYAHAT YÖNTEMİ VE GÜZERGAHI

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'daki seyahati esnasında kendisine göre bir seyahat yöntemi oluşturmuştur. Çoğunlukla şehirlerde rehber kişiler tarafından gezdirilmeyi tercih etmemiştir. Her gezeceği şehir için rehber kitapları ve haritalar temin ederek kendisine göre gitmek istediği yerleri tespit ederek seyahat güzergahı belirlemiştir. Ancak çok iyi bilmediği ve yardıma ihtiyaç duyduğu durumlarda rehber kişilerden yardım almıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin seyahati boyunca en çok faydalandığı rehber Baedeker'in rehberidir. Baedeker'in *Delâil-i Seyyâhîn* isimli kitabının gideceği ülkelere mahsus olan ciltlerini temin ederek bu rehberden o yerlere ait etraflıca bilgiler temin etmiştir. Baedeker'in rehberindeki bilgiler o yerlerin sadece coğrafi ya da turistik bilgilerinden ibaret değildir. Baedeker gidilecek şehirdeki en ucuzdan en pahalısına kadar oteller hakkında geniş bilgi vermektedir. Bunun yanında nerelerde yemek yenilir, nerelere gidilir ve nelere dikkat etmek gerekir bunların hepsine yer vermiştir. Rehberde verdiği bilgileri aynı zamanda yorumlamış ve hatta otellere restoranlara puanlar vermek suretiyle seyyahı mümkün olduğunca doğru bilgilendirmeye çalışmıştır. Ancak kitabın içeriği bundan da ibaret değildir. Seyyahın karşılaşılabileceği başka başka sorunlara karşı da seyyahı uyarmaktadır. Mesela gidilecek olan yerlerde eğer rehber tutmak zorunda kalırlar ise onlara karşı nasıl muamele etmeleri gerektiğini söylemektedir. Seyyahı maddi manevi kandırılma tehlikesine karşı uyarmaktadır. Zira rehberler sadece anlaştıkları yerlere yemeğe götürürler ya da kafalarında belirledikleri yerleri seyyaha gezdirirler ya da yine anlaştıkları mağazalara alışverişe götürürler. Seyyahın fikirlerine pek önem vermezler. *“Delâil-i seyyâhiyye müellifi Baedeker'in yerden göğe kadar hakkı vardır. Yolcular bu heriflerin elinde esîrdirler.”*(s.249)

İşte Ahmed Midhat Efendi, bu kitap başta olmak üzere bazı rehber kitapları ve haritalarla şehirdeki gezi güzergahını oluşturmaktadır. Genellikle hangi şehiri gezecekse o şehre doğru ilerlerken yolda o şehir hakkındaki bilgileri okumaya başlamaktadır. Eğer yolculukta fırsat bulamadıysa mutlaka günlük gezisine çıkmadan önce geceden veya sabahtan şehir hakkındaki malumatları okur. Daha şehre varmadan kalacağı oteli seçer. Gideceği yerleri tespit ederek onları mevcut haritasının üzerinde işaretleyerek günlük güzergahını belirlemiş olur. Bu plana riayet ederek gezilerini gerçekleştirir. *“Ben daha Christiania'dan beri vakit buldukça rehberlerden Berlin şehrini tetebbu' eylemekte bulunduğum gibi bu akşam şimendüferdeki müzâkeremize zamîmeten cümlemiz Berlin'de bir tetebbu'a daha koyulduk. Şehrin büyücek mikyâsındaki planı gözümüzün önünde bulunarak sâkin olduğumuz hotelin mevki'ini ba'de-t-ta'yin şehirde şâyân-ı ziyâret ve temâşâ olan noktaların semt ve taraflarını ve oralara hangi yollardan gidileceğini muâyene ve işâretle karâr-nâmemizi ikmâl eyliyor idik.”* (s.376)

Midhat Efendi, günlük gezilerini iki şekilde gerçekleştirir. Kendisi sabahları oldukça erken bir vakitte uyandığı için kalkar kalkmaz daha kahvaltısını bile yapmadan yollara düşer.

Sokaklarda bir geziye başlar. Bazen müzelerin kapılarının açılmasını bekler bazen de müze görevlilerini çağırır ve kapıları açtırır. Bu gerçekleştirdiği sabah cevelanlarında genellikle tek başınadır. Sokakları tek tek incelemeye çalışır. Kiralamış olduğu arabayı ağır ağır sürdürerek geçtiği yerleri hem incelemeye hem de zihnine nakşetmeye çabalar. Bu seyahatler esnasında şehrin başka yerde göremeyeceği manzaralarına şahit olur. Sokakların temizlenmesinden çöplerin toplanmasına kadar pek çok olayı oldukça ilginç olaylardan addederek ayrıntılı olarak bu olayları tasvir eder. Daha sonra ise hotele gelerek kahvaltısını yapar ve ikinci kısım gezilerine başlar. Bu gezilerinde genellikle arkadaşlarıyla beraber gezer. Önceden belirlemiş oldukları yerleri ziyaret ederler. Bu gezilerinde de yine sokakları cevelan ettikleri gibi bunun yanında görülmeye değer saray, kütüphane, müze gibi yerleri ziyaret ederler. Genellikle akşamları erken yatmayı tercih ettiği gibi bazen de arkadaşlarıyla şehirleri gece cevelanına çıkarlar.

Hangi şehirde ne kadar kalacağı bulunduğu duruma göre farklılık gösterir. Paris, Ahmed Midhat'ın en önem verdiği şehirdir. Bu şehirde görülmeye ve hatta zihne nakşedilmeye değer pek çok mekan vardır. Bundan dolayı en uzun ikameti bu şehirde gerçekleştirir. Bu şehirde on iki gün kalır ve neredeyse sokak sokak gezmek suretiyle bu şehirde görülmedik bir yer bırakmamıştır. En uzun kaldığı yerlerden birisi de Stokholm'dür. Stokholm şehri kongrenin yapıldığı yer olması dolayısıyla Ahmed Midhat, bu şehirde uzun müddet kalmıştır. Ama bu şehirde de Ahmed Midhat'ı bir seyyahtan ziyade bir kongre azası kimliğiyle görmekteyiz. O yüzden bu şehirdeki ikamet süresince anlatılanlara bakılacak olursa gezi kısmının geri planda kaldığı kongre kısmının ön planda tutulduğu görülecektir. Bu şehirler dışında Viyana'da uzun süre kalmıştır. 4 günlük bu ikameti ise Triseste'den kalkacak olan İstanbul katarını beklemek zorunda olduğu için gerçekleştirmiştir. Berlin, Ahmed Midhat'ın en beğendiği şehirlerden biridir. Bu şehir için iki buçuk gün ayırmıştır ama şehirden ayrıldığı vakit bunun ne kadar yetersiz olduğunu vurgulamıştır. *“Musâhabât-ı mezkûre bize anlatmış idi ki Berlin'de iki buçuk günden ibâret olan ikametimiz pek az düşmüştür.”* (s.443)

Ahmed Midhat Efendi, gezdiği şehirleri anlatmaya genellikle o şehrin coğrafyası ve tarihçesiyle başlar. Genellikle uzun olarak şehrin tarihsel geçmişini, krallarını, savaşlarını okuyucuya aktarır. Ardından şehir hakkında genel bilgiler verir. İklim ya da nüfus ya da gelişmişliğine dair çeşitli bilgiler verir. Ardından gezdiği, gördüğü yerleri anlatmaya başlar. Oralarda gördüğü tarihsel ya da kültürel öğeleri fotoğraf çeker gibi okuyucuya anlatır. Her türlü

ayrıntı tasvirlerde yer bulur. Zira Ahmed Midhat okuyucuyu soğuk kış günlerinin sıcak eğlencesi olarak hiç görmediği belki de göremeyeceği bu şehirlerde ya da müzelerde saraylarda hayalen bir yolculuğa çıkarmayı hedeflemektedir.

Kitabın genel yapısını incelediğimizde kitabın belli bölümlere ayrıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu bölümler belli bir kural ya da kabul çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Yazar kitaptaki mevzuları sınıflandırırken farklı anlayışlar üzere hareket etmiştir.

İlk olarak yazar, eser içerisinde bizzat gittiği yerleri de yakınından geçtiği yerleri de genellikle başlıklar halinde okuyucuya sunmuştur. O mekanla ilgili olarak anlatmak istediği şeyler varsa mutlaka bir başlık açıp o şehrin çeşitli özelliklerini ve orası ile ilgili değerlendirmelerini yapmıştır. Sadece şehirleri değil seyahat güzergahlarını da başlıklar altında anlatmıştır. Yani bir şehirden diğerine geçerken Cologne'den Paris'e gibi bir başlık açmış ve bu yolculuk esnasında yaşadığı şeyleri okuyucuya aktarmıştır. Şimdiye kadar ifade ettiğimiz bütün bölümleri ayrı ayrı ana başlıklar olarak değerlendirebiliriz.

Bir de ayrıca Stokholm, Berlin, Viyana ve Paris gibi büyük şehirlerde karşımıza ara başlıklar çıkmaktadır. Buralarda kalınan günler boyunca yaşananlar gün be gün aktarılmıştır. Yani genel bir Berlin başlığı altında Berlin'de Birinci Gün gibi bir yan başlık görebilmekteyiz. Genellikle yazar o şehirler ilgili anlatacak çok şeyi olduğunda böyle bir yolu kullanmayı tercih etmiştir. Viyana'da gün olarak değil ama günlere karşılık gelen cevalanları ayırmıştır. Viyana'da İkinci Cevalan gibi. Paris'te ise bu ara başlıklara ek olarak başka ara başlıklar da kullanılmıştır. Paris'te yaptığı birinci cevalandan sonra o gün içinde gezmiş olduğu kilise, saray, bahçe gibi mekanları özel olarak ele alıp değerlendirmiştir. Tek tek isim isim açıklamalar ve yorumlar yapmıştır. Stokholm ise kongrenin yapıldığı yer olması ve orada entellektüel bir atmosferin olması nedeniyle ara başlıkların mahiyeti bir miktar daha farklı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmed Midhat, kongre için Stokholm'e geldiğinden dolayı orada kongre azası kimliğinde ve Osmanlı Devletini temsil etme keyfiyeti içinde tamamen kongre odaklı bir zaman dilimi geçirir. Stokholm'de kongrede yaşanan olayları, davetleri, ictimaları, okunan makaleleri yani kongre ile ilgili olan mevzuları ve orada ilk defa olarak tecrübe etmiş olduğu durumları aktarmak için ara başlıklar kullanmayı tercih eder. Her ne kadar kongre sırasında yaptığı cevalanlarla ilgili olarak malumatlar vermiş olsa da buradaki başlıklar genellikle kongre ile

alakalı olarak atılmıştır. Kral ile ilk mülakat, ilk ictima, Kralın suaresi, irad-i makal gibi başlıklar bunu göstermektedir.

Yazarın eserinde ikamet ettiği ve yol güzergahı olarak tercih ettiği yerler de eserin haritasını çıkarmak adına önemlidir. Yazarın yol boyunca mola verdiği yerler ya da gece ikamet etmese bile gezmeye ve okuyucuya aktarmaya değer bulunduğu yerleşim yerleri baz alınarak şöyle bir yol haritası çıkarılabilir.

1.DURAK: GELİBOLU

Ahmed Midhat Efendi, 3 Ağustos 1889 yılında İstanbul'dan hareket etmiştir. İlk durak yeri Gelibolu olmuştur. İstanbul boğazı ile Gelibolu boğazının kıyaslamasını yapmıştır. Bir kaç saat kaldıktan ve yük aldıktan sonra gemi hemen tekrar hareket etmiştir.

2.DURAK: İZMİR

Vapurun ikinci durağı İzmir olmuştur. 5 Ağustos sabaha karşı İzmir'e varan vapur gündüz alaturka saat dokuzu kadar burada kalmıştır. Ahmed Midhat Efendi daha gemi İzmir'e yaklaşırken en son 13 yıl önce İzmir'e geldiğini söylemektedir. Aradan geçen bunca zaman içinde İzmir'in çok büyüdüğünü tespit etmiştir. Bunu da daha ilk İzmir'in ışıklarını gördüğü zaman anlamıştır. Sabah olduğunda ise daha önceleri talimine nail olmuş bulunduğu Rıfat Paşa Hazretlerini ziyarete gider. Şehri kısa bir cevelandan sonra tekrar gemiye geri döner.

3.DURAK: SYRA

6 Ağustos kuşluk vakti Syra'ya ulaşırlar. Yol boyunca rüzgarlar hakkında geniş bilgiler verir. Daha önce okumuş olduğu meteoroloji kitaplarından farklı bilgiler öğrendiğini ifade eder. O gece kamarada uyuyamadığından ve bir aralık dışarı çıktıklarında gemiyi nasıl yıkadıklarına şahit olduğunu ifade eder. Yazar Syra'da mola verildiği zaman adayı gezmek için karaya çıkmıyor. Çünkü hem vakit dardır hem de Yunanlı ahaliden olumsuz birşeyler duyma endişesi taşımaktadır.

4.DURAK: MARSEİLLE

Syra'dan Marseille'ya ulaşana kadar vapur bir daha mola vermez. Syra'dan hareket eden vapur İtalya kıyılarından ve Afrika açıklarından geçerek Messina boğazına gelir. Ahmed Midhat,

Messina boğazına gelirken Sicilya’da bulunan Etna yanardağını da temaşa eder. Bu hayatında ilk defa gördüğü bir manzaradır. “*Vâkıâ Etna’yı gördük ammâ hayfa ki galeyân zemânı olmadığından ateş değil a dumanı bile yok idi. Yalnız kaidesinin devrindeki vüs’at-i re’snin irtifâ’ına nispetle pek ziyâde olan bir mahrût-u azîm şeklinde yükselip gitmesi bu dağın cümle evsâfından olup şu azametle bir de ateşler püskürdüğü zemânı tahayyül daha onu görmezden nazarımda derece-i dehşetini tasvîre başladı.*” (s.42)

Messina boğazını İstanbul boğazıyla kıyaslayarak Messina Boğazını çok daha geniş bulunduğunu ifade eder. 9 Ağustos Salı günü Messina’yı geçerek yola devam eden vapur Sardegna ve Corso adaları arasında bulunan Bonifacio boğazına doğru hareket eder. Yolculuk esnasında Vulkano adasını ve adada bulunan yanardağın dumanının tütüğünü görerek oldukça etkilenir. Bu sırada bir fırtına tehlikesi üzerine Bonifacio’dan değil Capo Corse’dan dolaşılır. Burada da yazar ilk defa olarak bir deniz feneriyle karşılaşır. Deniz feneriyle haberleşme yolunu ve onun işlevinin ne olduğunu öğrenir. 11 Ağustos Cuma günü Marseille’ya ulaşılır.

Marseille Ahmed Midhat Efendi’nin Fransa’da görmüş olduğu ilk şehirdir. İzmir’den daha küçük bir şehir olarak niteler. Burada iki şey yapmaya karar verirler arkadaşlarıyla beraber. Türk Kahvesi isimli kahvede sabah kahvesi içmek ve Marseille’ya mahsus Bouillabaisse yemektir. İlk olarak kahveye giderler. Ardından yazar, kiremit ve tuğla fabrikalarını görmek üzere arkadaşlarından ayrılır. Fabrikalara doğru giderken güzel bir de şehir cevelanı yapmış olur. Bu arada da eski şehir ve yeni şehir karşılaştırmaları yapar.

5.DURAK: LYON

“*Cuma akşamını Cumartesi sabâhına îsâl eden gecenin nısfından sonraca Fransa’nın Lyon şehrine vâsıl*”(s.60) oldular. Sanayi ve ticaret alanında gelişmiş bir şehirdir. Zaten Ahmed Midhat da buradaki fabrikaları gezmek için gelmiştir. Bu şehir tekstil alanında gelişmiştir. Ayrıca “Credit Lyon” isimli banka, Fransa’nın en büyük sermayedarları olan sarraflar tarafından kurulmuş olması ve dünya bankalarıyla münasebeti açısından oldukça önemlidir.

Sadece bir gün kalacakları Lyon’da şehir cevelanı yaparken sokakların nasıl temizlendiğini tasvir eder, daha sonra şişe fabrikasına ve memleket bahçesine gider. Akşam vakti Paris’e gidecek olan trene binmeden önce arkadaşlarıyla beraber bir gece cevelanı yaparlar ve ardından kalan vakti geçirmek için bir çalgılı kahveye giderler. Burada kadınlar tarafından nasıl

rahatsız edildiğini tasvir eden yazar, oradan çıktıktan sonra da Lyon panayırına gittiklerini anlatır. Burada panayırı ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.

6.DURAK: PARİS

Ahmed Midhat, 13 Ağustos'ta Paris'e bu ilk gelişinde uzun kalamayacaktır. Zira kongreye yetişmek durumundadır. Bundan dolayı sadece bir kaç saat geçirebildiği Paris hakkında ilk etapta olumsuz düşünceleri olmuştur. Her ne kadar etraflıca şehri gezemese de yapmış olduğu kısa gezide Eiffel kulesi ve Opera binası başta olmak üzere pek çok yeri hayaliden daha küçük ve gösterişsiz bulmuştur. Okuduğu, resimlerini gördüğü ve hayal ettiği şekle muhalif bir kanaatle şehirden ayrılmıştır. Asıl cevelan ve değerlendirmeleri kongre sonrası 12 gün ikamet edeceği zaman anlatılacaktır.

7.DURAK: STOKHOLM

Paris'ten ayrılan yazar, Namur ,Liege, Verviers, Herbestal, Aachen, Cologne, Düsseldorf, Münster, Bremen, Harburg, Hamburg, Altona, Kiel, Korsor ve Kobenhavn güzergahını takib ederek İsveç'e varmıştır. Bu güzergahta Belçika, Almanya, Danimarka ve İsveç ülkelerinden sırasıyla geçmiştir.

14 Ağustos Pazartesi günü Cologne'ye gelir. Burada başına gelen bir kaç kötü olaydan sonra da Cologne'den olumsuz duygularla ayrılır. Yolculuğun devamında Altona'dan Kiel'e ve oradan da Kobenhavn'a gelir. Bu yolculukta en çok ilgisini çeken şey, Ahmed Midhatın ilk kez karşılaştığı açık büfe yemek usulüdür ve ayrıntılı olarak bu usulü anlatır. Kobenhavn'a geldiğinde ise mevcut olan 2 saatlik bekleme süresinde kısaca bir şehir cevelanı yapar. Daha sonra vapurla Malmö'ye doğru harekete geçer. Ardından Malmö'den trenle yolculuğuna devam ederek 16 Ağustos'ta Stokholm'e varır.

16 Ağustos'tan 7 Eylül'e kadar devam edecek olan ikameti başlamış olur. Stokholm Ahmed Midhat'ın seyahatinin en önemli duraklarından birisidir. Eserin bu bölümünde Stokholm'de kongreye katılacağı için o döneme ait kongreler, aydınların filoloji, İslamiyet dini ve medeniyeti, Hristiyanlık, Osmanlı kültürü, şarka bakış açıları gibi pek çok konuda oldukça değerli bilgiler aktaracaktır. Yani seyahatnamenin bu bölümünde seyahat daha geri plandadır. Fikir düşünce aktarımları, kongre adabı, balolar, suareler, davetler gibi maddeler daha ön

plandadır. Zaten yazar, kongre esnasında gezi için çok fazla vakit de ayıramaz. Gün içinde konuşmalar başlayana kadar 2-3 saat sabah gezileri yapar. Bir de konuşmalar arasında bir kaç saatlik boşluklar olursa onları değerlendirir.

Ahmed Midhat 16 Ağustos tarihinde Stokholm'e varır. 17 Ağustos'ta yoklamasını yapıp kaydını olur. 18'inde ilk defa kralla görüşme yaparlar. Kongre başlayana kadar çeşitli toplantı ortamlarıyla kongreye katılan diğer azalar ile tanışıp fikir alışverişi yapmaya başlar. 2 Eylül Pazartesi tarihinde kongre başlar ve 7 Eylül akşamına kadar kongre devam eder.

Kongrenin başlamasından önce ve başlamasından hemen sonra Ahmed Midhat bizlerle kongre adabını ayrıntılı olarak paylaşır. Kongreye katılan bir aza hangi ortamda nasıl giyinmeli, devletini temsil ediyor olması açısından nasıl davranışlar içerisinde bulunmalı, konuşmasını ne suretle yapmalı gibi o döneme ait adab kurallarından ayrıntılı olarak bahseder.

Ahmed Midhat'ı en heyecanlandıran durumlardan birisi ise kongrede daha önceden adını duyduğu ve hatta hayranlık beslediği kişilerle tanışma imkanı bulmuş olmasıdır. O dönemde Oxford'da hocalık yapan filoloji profesörü Mösyö Maxmüller ve yine lisan ve İslam profesörü Mösyö Goldvald ile tanışma ve onlarla fikir alışverişi yapma imkanı bulmuştur. Bunun dışında azadan çeşitli kişilerle İslam, Osmanlı kültürü, dil, Türklük, eğitim gibi çeşitli alanlarda konuşmalar yapma imkanı bulmuş ve kendine göre azanın eksik bilgilerini tamamlamaya ya da sahip oldukları yanlış düşünceleri değiştirmeye çalışmıştır.

Eserin bir bölümünde kongre esnasında karşılaşmış olduğu bazı durumları özel olarak eleştirir. Zira Avrupa'da doğu kültürünün çok fazla bilinmemesini hatta bildiklerini sandıkları şeylerin de mantıksızlığını eleştirir. Kongrede okunan makalelerin niteliğinin düşük olmasını ve kongrede bir dil birliğinin olmamasını ve bir kısım insanların dil birliği olmaması nedeniyle ne birbirleriyle doğru dürüst iletişim kurabildiklerini ne de makaleleri anlayabildiklerini eleştirir.

Seyahatin bu kısmında Ahmed Midhat Efendi, kongre nedeniyle planlanmış pek çok ziyafet, gezi, davet ve balolara katılmıştır. Bunun yanında yapmış olduğu kısa gezilerde şehrin önemli meydanlarını, müzelerini, kiliselerini bahçelerini ziyaret etmiştir. Burada ilk defa karşılaştığı veya ilginç bulduğu durumları da okuyucuya ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bu davetlerden birinde tanıştığı Gülnar isimli Osmanlı hayranı ve Osmanlıca bilen bir Rus asilzadesi

ise o vakitten itibaren yazarın çok önemli bir dostu haline gelmiştir. Paris'ten ayrılacağı vakte kadar beraber seyahat etmişler ve fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

4 Eylül'de kongre azası toplu olarak Uppsala'ya giderler. Orada kültürel bir takım merasimler yapılır. Oranın talebeleriyle bir araya gelinir ve ardından aynı gün Stokholm'e dönülür.

Bu arada yazar, Avrupa'da ilk kez bir tiyatro temaşa eder. Aida isimli oyunu izler. Tiyatro adabı, Osmanlı'da tiyatro ve çeviri sorunları üzerine arkadaşlarına uzun uzun bilgi verir.

7 Eylül Cumartesi günü Kral'dan tebrik nişanı alır ve o akşam katıldıkları son yemek ile Stokholm kongresi son bulur. Ancak kongre tamamen son bulmaz. Kongrenin ikinci ayağı olan Christiania kısmı başlar.

8.DURAK: CHRISTIANIA

Cumartesi gece yola çıkan aza Pazar günü Christiania'ya varır ve Pazartesi Salı Çarşamba günleri burada kalıp kongreye devam ederler. Pazartesi günü yazar için cevelan yapabildiği ilk ve tek gündür. Saray, bahçe ve bazı müzeleri ziyaret eder. Bu arada şehiri gezerken şehrin eski kısımlarıyla yeni yerleşim yerlerinin karşılaştırmasını yapar. Şehri her yönden gösterişsiz ve fakir bulur.

Kongre açısından ise oldukça sönük zaman dilimleri yaşanır. Çünkü herkes konuşmalarını Stokholm'de yapmıştır. Burada yapılan konuşmalar genellikle tekrar niteliğinde olmaktadır.

11 Eylül Salı akşamı Göteborg'a doğru yola çıkarlar. 12 Eylül Salı günü yolda Trollhatten'de mola vererek oradaki çağlayanları ve tren ve kereste gibi fabrikaları, ilk kez karşılaştığı kanalı temaşa ettikten sonra Göteborg'a varırlar.

9.DURAK: GÖTEBORG

Sanayi ve ticaret açısından gelişmiş olan bu şehrin ilk olarak tarihçesini anlatır. Şehirde yalnızca 1 saatlik bir cevelan yapabilmiştir. Orada verilen son yemeğin ardından kongre tamamen bitmiş olur.

10.DURAK: KOBENHAVN

Göteborg'da kongrenin nihayetlenmesi üzerine Mösyö Goldvald, kızı Madam Görelmberg, Madam Gülnar, doktor Boris Yanpolsky ve Ahmed Midhat Efendi seyahatlerinin bundan sonraki kısmına birlikte devam etme kararı alırlar. 13 Eylül Cuma akşamı Kobenhaven'a doğru hareket ederler.

Göteborg, Helsingborg, Sund boğazı tarihiyle Kobenhavn'a gelirler. Kobenhavn'da 3 gece 2 gün ikamet ederler. Seyahatin bundan sonraki kısmında artık azalık bitmiştir. Resmi görev bitmiş olduğu için seyahatin gezme kısmı daha önem kazanmıştır. Bundan önceki bölümlerde de her ne kadar Ahmed Midhat Efendi, gezdiği gördüğü yerleri mümkün mertebe okuyucuyla paylaşmış olsa da bundan sonra artık tam bir seyyah vazifeasiyle her türlü ayrıntıyı okuyucuya aktaracaktır.

Kobenhavn'a geldiklerinde öncelikle şehirle ilgili genel bilgileri verir, yazar. Coğrafi, tarihi, ekonomik durumunu aktarır. Mutad olduğu üzere sokaklar arası yapmış olduğu gezilerde şehrin düzenliliği, temizliği ve güzelliği üzerinde durur. Burada müzeler, şatolar, limanları ziyaret eder. Müzeler içinde en çok yer verdiği Thorvaldsen müzesidir. Müzeyi bir miktar gezdikten sonra Thorvaldsen'in kimliği hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmez. Burada bir de tiyatro oyunu temaşa eder. Carmen isimli oyunu izlemeye gittiğinde tiyatrolar hakkında genel değerlendirmelerde bulunur.

11.DURAK: BERLİN

Ahmed Midhat'ın Avrupa'nın üçüncü ya da dördüncü büyük başkenti olarak haber verdiği Berlin şehrinde yazar sadece üç gün ikamet eder. Şehirden ayrılırken de böyle bir şehirde üç gün ikametinin yeterli olmadığını ifade eder.

Şehir hakkında genel bilgiler verir. Bu şehirdeki değerlendirmelerinde ön plana çıkan şey şehrin mimarisidir. Binalarını ayrı bir bölüm ve ayrıntılı olarak ele alan yazar, şehrin tadilattan geçtiğini binaların ve şehrin çok büyük bir kısmının değiştiğini anlatır. Bundan dolayı da Berlin 20 öncesinin şehrinden oldukça büyük farklılıklar içerir.

Yine her zaman olduğu gibi şehir hakkında genel ve tarihi bilgiler verir. Bu şehirde yaptığı cevelanlarda Ihlamurlar Altı Alleesini, Tiergarten'ı, Akvaryum'u, sanat galerilerini, eski

ve yeni müzeleri, kral kütüphanesini ve şehrin önemli kiliselerini ziyaret etmiştir. Bu yerler hakkında oldukça ayrıntılı tasvirler, değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapmıştır.

Bu şehirde iki tane tiyatro oyunu görmüştür. Birisi Rigoletta oyunudur. Oyunu her ne kadar kötü bulmasa da çok fazla da beğenmemiştir. Ancak ertesi gün gittikleri Firar-ı Hollander isimli oyundan fazlasıyla etkilenmiştir. Zira sahne dekorundan ışık ve ses oyunlarına kadar bütün teknik yapıdan çok etkilenmiştir.

12.DURAK:COLOGNE

Berlin’de Profesör Goldvald ve kızından ayrılan Ahmed Midhat Efendi, yola Madam Gülnar ile beraber devam eder. 19 Eylül Perşembe gece Cologne şehrine varırlar. Zaten bir gün kalacakları bu şehirde yazar, ertesi sabah vakit kaybetmeden şehri ilk cevalanına çıkar.

Şehir hakkında coğrafi, tarihi ve ekonomik durumu hakkında bilgiler verir. Her alanda diğer şehirlere göre daha önemsiz bulmaktadır bu şehri. Zaten şehir de daha gelişim aşamasındadır. Burada kayda değer en önemli ziyaret Büyük Kilise ziyaretidir. Ayrıntılı olarak bu kilise anlatılır.

20 Eylül Cuma günü Paris’e doğru yola çıkarlar.

13.DURAK: PARİS

20 Eylül Cuma gününü 21 Eylül Cumartesi gününe bağlayan gece Madam Gülnar ve Ahmed Midhat Efendi Paris’e ulaşırlar. Burada tam olarak on iki gün ikamet ederler. Paris Ahmed Midhat Efendi’nin Avrupa’da en uzun süre ikamet ettiği yerdir.

Daha önce Stokholm’de de on bir gün kadar ikamet etmiştir ancak şimdi seyahatin mahiyeti değişmiştir. Paris’te devletini temsil etmek durumunda olan ve vazifeleri bulunan Ahmed Midhat yoktur. Paris’te tamamen bir seyyah olarak bulunmaktadır. Bu durum değişikliği şehri cevalanda ve önem verdiği konularda büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. Şehir yazar tarafından adeta karış karış gezilmiş ve ayrıntılı olarak okuyucuya tasvir edilmiştir.

Paris seyahati esnasında Ahmed Mithat Efendi diğer şehirlerde yaptığından farklı bir anlatım yolu ortaya koyar. Daha önceki şehirlerde günlük seyahatini aktardığı esnada özellikle üzerinde durmak istediği mekanları ya da durumları olay esnasında ifade etmekteydi. Ancak

Paris'te öncelikle gün içerisinde neler yaptığını baştan sona kadar anlatmakta ve ardından mekanları ya da ilginç bulduğu durumları ayrıca ele alarak ayrıntılı olarak aktarmaktadır. İlk dört gün bu şekilde bir anlatım yolunu takip etmiştir. Beşinci günü yazmamıştır. Dördüncü günden direk altıncı güne geçiş yapmıştır. Altıncı gün sadece gün içinde yaptıklarını aktarmış ayrıca açıklama yaptığı bölüme yer vermemiştir. Yedinci gün tekrar açıklamalar bölümünü eklemiştir. Ama yedinci günden sonra bir daha açıklama bölümü yapmamış sadece gün içinde yaşadığı hadiseleri ve gittiği yerleri aktarmıştır. Belli günler açıklama bölümleri koymamasının nedenini ise şu şekilde belirtmektedir: *“Bugün gezip görmüş olduğum yerlerden ba’zıları hakkında kari’lerime fıkra fıkra birâz da îzâhât vermek lâzım gelen yer işte burası ya’nî günümüzün nihâyeti ise de mahall-i mezkûreden ba’zılarını bugün ziyâret edişim dünkü ziyâretlerin itmâmı maksadına mübtenî olduğu ve onlar hakkındaki îzâhât ise dünkü günüün nihâyetinde verildiği gibi bugün yeniden görülen bir kaç yerin yarın ve dîger günler tekrâr ziyâretiyle tetebbu’u itmâm edebileceğinden fıkra be fıkra verilecek ma’lûmâtı yevm-i âhire ta’lik eyledim.”*(s.664)

Paris şehrinin anlatımını esnasında ufak bir sorunla karşılaşmaktayız. O da yazarın günlerle ilgili yaşamış olduğu ufak bir karışıklıktır. Gün gün Paris hatıralarını paylaşırken 23 Eylülü Paris’teki ikinci günü, 24 Eylülü de üçüncü günü olarak niteler. Halbuki 20 Eylülü 21’e bağlayan gece bu şehre varmışlardır. Daha sonra yedinci günü aktarırken ayın 27 si olduğunu ifade ederek hata düzeltilmiş olur. Ama bu da bilinçli olarak yapılmış bir düzeltme midir orası belli değildir.

Daha önce belirttiğimiz gibi yazar Paris’i neredeyse adım adım gezmiştir. Ama yaptığı gezileri kısaca sınıflandıracak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

- a. Meydanlar: Concorde, Trocadero, Republic, Voltaire, Millet ve Bastille meydanı başta olmak ve ayrıca üzerlerinde durulup açıklanma yapılmış olmak üzere pek çok meydanı ziyaret etmiştir. Buraların ayrıntılı tasvirlerini ve varsa tarihsel altyapılarını aktarmıştır.
- b. Parklar: Tuileries Bahçesi, Jardin D’Acclimatation, Luxembourg, Nebatat bahçeleri ve Bolougne ormanını ziyaret etmiş ve gerekli açıklamaları yapmıştır.
- c. Müzeler: Hotel Dieu, Louvre, Versailles, Cluny müzeleri ziyaret edilmiştir.
- d. Saraylar: Tuileries, Louvre, Palais de l’Institut, Elysees, Palais Royal sarayları gezilmiş ve buradaki mimari güzellikler ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

- e. Okullar: Mekteb-i Tıbbiyye, Institut de France, Büyük Louis Lisesi, İspençiyari ve Maden okulları, Sorbonne, College de France, Pantheon gibi okullar ziyaret edilmiştir. Mimari olarak ve eğitim açısından değerlendirilmeleri yapılmıştır.
- f. Hastaneler: Charite Hastanesi başta olmak üzere Paris hastaneleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Hatta o dönemde mevcut bulunan pek çok hastanenin isimleri de sıralanmış ve hastanelerin genel işleyişi hakkında bilgiler verilmiştir.
- g. Kiliseler: Notre Dame de Paris, Saint Germain der Pres Kilisesi başta olmak üzere kiliseler ziyaret edilmiştir.
- h. Tiyatrolar: Opera, Eden, Vendome tiyatroları başta olmak üzere Paris tiyatroları hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır.
- i. Diğer: Yukarıda bahsedilen mekanların dışında Eiffel Kulesi, Etoile Tak-ı zaferi, İnvaidler Kışlası, Hall Central, Saint Martin kanalı, Cite adası üzerinde bulunan morg, Milli Kütüphane, darbhane, hapishane, Pere Lachaise isimli kabristan, Bolougne ormanı içinde hipodrom ve alışveriş mağazalarına gidilmiş ve bu mekanlarla ilgili de değerlendirmeler ve tasvirler yapılmıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin dolu dolu geçirmiş olduğu seyahatinin Paris bölümünde en çok üzerinde durduğu konulardan birisi o sene Paris'te yapılan sergi-i umumidir. Gezisi boyunca sürekli sergi-i umumiye gitmiştir. Burada farklı ülkelere ait kültürel farklılıkları görmekten keyif aldığı gibi teknoloji ve sanayi alanında geliştirilen makineler ve teknikler karşısında heyecanlanmaktadır. Makinelerin işleyişleri ve devlet ekonomisine olabilecek katkıları üzerinde fazlaca durmuştur.

Seyahatin Paris ayağında dikkate değer bir diğer husus da Ahmed Midhat'ın hem Avrupa ahalisi hem de özellikle Paris ahalisi ve onların yaşamları üzerine yaptığı değerlendirmelerdir. Zira o dönemin Avrupasını ve onların yaşamını yansıtması açısından oldukça önemli bir durum teşkil eder. Hem ekonomik hem kültürel hem de sosyal anlamda o dönemin Avrupasına bir ayna tutar nitelikte değerlendirmeler yapmıştır.

En nihayetinde Paris'e ilk uğradığı zamanki olumsuz düşüncelerinden sıyrılarak gayet olumlu düşüncelerle ama çok sevdiği arkadaşı Madam Gülnar'dan ayrılmanın hüznüyle Geneve'ye doğru yola çıkar.

14.DURAK: GENEVE

2 Ekim sabahı Geneve'ye ulaşır. Burada 3 gün ikamet edecektir. Buradaki ikameti esnasında yetimhane, sanat lisesi, J.J.Russo adası, Rath Müzesi, Botanik bahçesi ve saat fabrikası ziyaretleri yapar. Şehir cevelanı yaptığı esnada şehrin coğrafi özelliklerinden ve tarihinden bahseder. Mont Blanc ve Lemman Gölü ile çevrili bu şehri çok güzel bulur. Gölde yaptığı sandal sefası esnasında da gölü çevreleyen farklı ülkelerin politik ilişkilerinden bahseder.

4 Ekim günü Lemman gölü üzerinden Montreaux'e doğru yola çıkar.

15.DURAK: MONTREAUX

Arkadaşı Boris Yanpolsky ile beraber 2 gece kaldıkları Montreaux'da şehir cevelanı dışında mezarlık ve Chillon hisarı ziyareti yapar. Chillon Şatosunun ayrıntılı tasvirine yer verir. 6 Ekim'de ise Lausanne üzerinden Bern'e doğru hareket ederler.

16.DURAK: LAUSANNE

6 Ekim Pazartesi günü Montreaux'dan Lausanne'a doğru yola çıkarlar. O gün akşama kadar Lausanne şehrini cevelan ettikten sonra Friborg üzerinden Bern şehrine vasıl olurlar.

17.DURAK: BERN

Bern şehrini ilk cevelanları ise 7 Ekim Salı günü mümkün olur.

Yazarımız mutad olduğu üzere şehrin coğrafi ve tarihi özelliklerini okuyucuyla paylaştıktan sonra şehrin sokaklarından bahsetmeye başlar. Bu şehirde müzeleri ziyaret etmek yerine etraflıca şehri gezmeyi tercih eder. Zira müzelerin en güzellerini daha önce temaşa etmiş oldukları için bu şehirde müze ziyaretlerini tercih etmezler. Bazı kiliseler, çeşmeler ve tarihi yerleri gezip daha sonra Thun tarihiyle Interlaken'e hareket ederler.

18.DURAK: INTERLAKEN

Bern'den hareket eden yazarımız Thun'a kadar tren ile seyahat etmiştir. Bu tren yolculuğu bu seyahat esnasında yapmış olduğu en latif tren yolculuğudur. Zira Bern ve Thun arası çok güzel bir doğal manzaraya sahiptir. Bu yolculukta pek çok oteller ve dünyanın değişik yerlerinden buraya tedavi için gelinmesi durumunu tartışırlar. Thun hakkında rehberden elde

etmiş olduğu bilgileri aktaran yazar, Thun'dan bindikleri vapur ile Interlaken şehrine gider. Buraya vardıktan sonra vakit kaybetmeden şehir cevelanı yaptıktan sonra ertesi gün Luzern'e doğru yola çıkarlar.

19.DURAK: LUZERN

8 Ekim Çarşamba günü Brienz gölü tarikiyle Luzern'e doğru hareket ederler. 2,5 saat içinde tüm şehri görüp bitirirler. Yine şehrin coğrafyası hakkında bilgi verdikten sonra şehirde ön plana çıkan kilise, Glacier Garten gibi önemli yerleri ziyaret ederler. Luzern Arslanını ziyaret ederken de buranın hikayesini anlatırlar.

20.DURAK: ZÜRİCH

Luzern'i gezdikten sonra yola çıkan ve akşam vakti Zürich şehrine varan yazar, burada bir akşam cevelanı yaptıktan sonra Konstanz'a doğru tekrar yola çıkarlar.

21.DURAK: KONSTANZ

8 ekim Çarşamba günü gece yarısı vardıkları şehirde kendilerini hemen bir hotele atarlar. İlk cevelan Perşembe günü gerçekleştirilir. Ama aslında çok da farkında olmadan seçtikleri hotel, eskiden Jan Hus isimli tarihi kişiliğin hapisanesi hükmünde olan bir yer çıkar. Bu duruma karşı çok heyecanlanırlar. Şehri gezdikten sonra akşamı da bu hotelde geçirerek ertesi gün daha güneş doğmadan München'e doğru yola çıkarlar.

22.DURAK: MÜNCHEN

Konstanz'da vapurla Lindau'ya(ki yirmi dakikalık molada bu köyü gezerler) oradan da trenle München şehrine varırlar.

München şehrinin en belirgin özelliği tramvay sisteminin çok güzel yapılmış olmasıdır. Her zaman olduğu gibi bu şehrin coğrafi ve tarihi bilgilerini bize aktaran yazar, bu şehirde saray, kilise, tiyatro, bahçe, müze ve panayır ve hastane ziyaretleri yapmıştır. Bu gezisi esnasında bu şehirde gördüğu yerleri genellikle Paris ile karşılaştırmalı olarak anlatır.

23.DURAK: VİYANA

Ahmed Midhat Efendi Viyana'da 4 gece üç gün ikamet edecektir. Yine ilk olarak şehrin coğrafi ve tarihi bilgilerini anlatacak olan yazar, arardından şehir cevelanlarını tasvir etmeye başlar. Viyana'da yazar eski ve yeni olmak üzere şehri ikiye ayırır. Eski olan kısmın tıpkı daha önce gördükleri şehirlerin eski yerleşim yerlerine benzediğini ifade eder. Avrupa başkentleri bu anlamda bir benzerlik taşımaktadır ona göre. Bunun dışında Viyana ahalisinden, şehirdeki kiliselere, müzelere, çarşılara, kütüphanelere, tiyatrolara ormanlara, parklara kadar çeşitli yerlerin değerlendirmelerini yapar. Burada ilk defa bir Osmanlı sefaretni ziyaret eder.

Buradaki seyahatini Trieste'den kalkacak olan vapuruna göre ayarlar. O yüzden 16 Ekim'de Viyana'da arkadaşı Boris Yanpolsky'den ayrılarak Trieste'ye doğru yola çıkar.

24.DURAK: TRIESTE

Yazar bu şehirde iki gece ikamet eder. Yine bu şehirde de coğrafi ve tarihi bilgileri verdikten sonra gezi notlarını aktarmaya başlar. Bu şehrin de eski ve yeni yerleşim yerlerini ziyaret eder. Burada da mağazaları, müzeleri, hastaneyi, kiliseleri ve fabrikaları ziyaret eder. Daha sonra 18 Ekim'de İstanbul'a doğru yola çıkar.

25.DURAK(SON DURAK): İSTANBUL

Yazarımız Trieste'den yola çıkışından tam 8 gün sonra yine bir Cumartesi günü İstanbul'a varır. Tarih 26 Ekimdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin rotasındaki duraklar ve oradaki ikametleri o dönemin siyasi ve sosyal yapısını, Avupasını anlamak açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Ahmed Mithat, o dönemde Avrupa denilince akla gelen ve adeta tek başına Avrupa kabul edilen Paris'te uzun süre ikamet etmiştir. Eserinde de çoğu zaman Avrupa derken aslında Fransızları baz alarak konuşmuştur. Fransa'nın Avrupa düşünce ve inanç tarihinde oynamış olduğu etkin rol üzerine Osmanlı aydınları da çoğu zaman Avrupayı Fransa'dan hatta Paris'ten ibaret görmüşlerdir. O yüzden ilk durakları genellikle burası olmuş ve en çok inceleme yaptıkları yer de burası olmuştur. Ahmed Mithat'ın Paris ikameti de bunu doğrular niteliktedir ancak yazar, her ne kadar bazen Fransa merkezli bir Avrupa'dan bahsetse de Avrupayı diğer ülkeleriyle beraber de değerlendirebilmiştir. Genel bir Avrupa kanaati oluşturabilmiş ve sahip oldukları ortak kültüre

vurgu yapabilmiştir. Bu Ahmed Midhat'ın Avrupayı tanıma merakının Fransa'dan ibaret kalmamasıyla da ilişkilidir.

Geziye çıkmadan önce senelerden beri Avrupa ile ilgili kitaplar okumuş, haritalar ve ansiklopediler incelemiştir. Geziye çıktığı zaman da resmi görevi için İsveç Norveç'i görecektir ama resmi görevi dışında da Fransa, İsviçre, Avusturya, Almanya ve İtalya'yı görmek istemektedir. İtalya dışındaki isteklerini gerçekleştirmiştir. İtalya'ya ise çok istediği halde aile hasreti nedeniyle gezi düzenlememiştir.

Buradaki güzergahta Fransa Avrupa merkezi kabuledilmesi hasebiyle değerlendirilmesi gerekli görülen bir ülke olarak karşımıza çıkar. Almanya, özellikle teknik anlamda gelişmeler gösteren ve hızla yenilenen bir ülke olarak ön plana çıkar. İsviçre, doğal güzellikleri ve hastalara doğal bir hastane hükmünde olmasıyla önem arz etmektedir. Avusturya ise daha çok tarihsel arka planı ve Osmanlı ile yakın geçmişe dayanan ilişkileri açısından yazarın dikkatini çekmektedir. Bu anlamda yazarın bulunmuş ülkeler, hem Avrupa'nın siyasal ve sosyal gelişimini, hem teknik ve bilim alanındaki gelişmelerini hem de Avrupa coğrafyasını ve tarihini yakından müşahade etmek imkanı verecek özelliklere sahip ülkelerdir. Geleceğe ışık tutması açısından da oldukça önemlidir.

AVRUPA COĞRAFYASI

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'da gezmiş olduğu şehirlerin ilk olarak o mekanın coğrafi özelliklerini aktarır. Genellikle bir nehir kenarında kurulmuş olan bu şehirler bu anlamda birbirleriyle benzerlik gösterir. Nehir kenarında bulunmayan şehirler ise mutlaka göl veya deniz kenarındadır.

Marseille, Stokholm, Christiania, Kobenhavn ve Trieste şehirleri deniz kenarında olan şehirlerdir. Montreaux, Lausanne ve Luzern şehirleri göle kıyısı olan şehirlerdir. Bunun dışında kalan diğer şehirlerin hepsi ya nehir kıyısında ya iki nehrin ortasındadır. Yani Ahmed Midhat'ın uğramış olduğu bütün şehirler mutlaka su kenarındadır.

Seyahatin İsviçre kısmı coğrafi güzellikler bakımından daha ön plana çıkmıştır. Zira Ahmed Midhat Efendi İsviçre'de temaşa etmiş olduğu doğal güzellikleri hiç bir yerde görmemiş

olduğunu ifade etmiştir. Hele Bern'den İnterlaken'e doğru Thun tarikiyle yapmış olduğu yolculuk, seyahati boyunca gördüğü en güzel doğal güzelliştir.

İsviçre'deki şehirler gölleri, nehirleri ile doğal güzelliklere sahip yerler olması yanında Alp dağlarının yakınında bulunmaları hasebiyle de oldukça temiz havaya sahiptirler. Alp dağlarının hem güzelliği hem de havasının temizliği bu beldelere ayrıca bir güzellik katmaktadır. Seyahat esnasında bunun vurgusu yapılmakla beraber bu şehirlere farklı memleketlerden hastaların gelip şifa aradıkları da anlatılır.

Avrupa'da gezilmiş olan şehirlerin hepsinde gördüğümüz parklar, bahçeler de oldukça dikkate değer durumdadır. Zira bütün şehirlerde botanik bahçelerinden, nebatat bahçelerine ya da ormanlara kadar çeşitli parklar ve bahçelerin bulunması ve bunların sayısının azımsanmayacak derecelerde olması dikkate şayandır.

AVRUPA TARİHİ

Eserde Avrupa tarihi başlı başına bir başlık olarak ya da kronolojik olarak karşımıza çıkmaz. Ahmed Midhat Efendi, geçmiş olduğu şehirlerin tarihi altyapılarını anlatmak suretiyle Avrupa tarihinden ve kısmen de olsa o dönemki siyasi durumlardan bahseder. Ülkelerin eskiden veya halihazırdaki başkentlikleri, savaşları, kralları, yönetim şekilleri gibi konularda bilgilendirme yapılır.

Şehirlerin ve hatta ülkelerin sınırları, komşu ülkelerin ilişkileri hep şehirler bağlamında anlatılır. Şehri cevelana başlamadan önce genellikle şehrin tarihini anlatır, şehirde bulunan tarihi binaların, kiliselerin, ya da heykellerin tarihsel hikayelerini paylaşır. Bu sayede de Avrupa şehir veya devletlerinin tarihsel süreçlerini okuyucuya aktarmış olur. Ancak genellikle çok eski tarihi dönemlerden bahsetmez. Eserde verdiği bilgiler genellikle yakın tarihe ait bilgilerdir.

Eskiden farklı işlevleri olan mekanların o zamanki kullanım amaçlarından, müzeleştirilmiş tarihi binalardan bahseder. Şehirlerin çeşitli kısımlarına yerleştirilmiş olan heykeller vasıtasıyla o ülkeler için önemli olan şahsiyetlerin hayatları veya kahramanlık hikayeleri anlatılmış olur.

AVRUPA MEDENİYETİ

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa medeniyetinin her ne kadar manevi değerlerden uzaklaşan bir toplum haline gelse de maddi gelişimler alanında çok iyi olduğunu ifade eder. Avrupa'nın bilim teknik alanında, ulaşımdan yaşam alanlarına kadar müthiş bir gelişme içinde olduğunu ifade eder. Zira yapılan ihtilallerin, rönesans, reform dönemleri ve sanayi devrimi gibi bir takım alanlarda yaşanan değişimlerin Avrupa medeniyeti üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Avrupalılar maddi anlamda gelişmeye ilerlemeye yeni şeyler bulmaya ve bunları hayatlarına aktarmayı hayatlarının merkezine taşımışlardır. Bu alandaki çalışmaları da kısa zamanda netice vermiş ve maddi anlamda hızlı bir değişim ve gelişim yaşamışlardır.

Ahmed Midhat Efendi, gittiği her yerde o şehirde karşılaşmış olduğu yenilikleri ya da gelişmişlikleri mutlaka dile getirmiştir. Her gittiği yerde mutlaka şehir cevelanları yaptığı düşünülecek olursa Avrupanın başta şehircilik anlayışı olmak üzere pek çok alanda yaşamış olduğu gelişimin onun satırlarına yansıdığını ifade edebiliriz.

Ziyaret ettiği şehirlerde başta önemli gördüğü caddeler olmak üzere mümkün mertebe şehrin bütün sokaklarından geçmeyi planlar. Paris'teki Champ-Elysees ya da Berlin'deki Ihlamurlar Altı Alleesi gibi büyük ve önemli sokakları ziyaret eder. Daha sonra diğer caddeler ve şehrin önemli meydanlarını ziyaret eder. Bu meydanlar o şehir ya da ülke için önemli olan kişilerin, tarihi olayların anısına dikilmiş heykellerle doludur. Bu fırsatla da kendisi bize bu heykellerin hikayelerini aktarır. Şehir cevelanları esnasında Ahmed Midhat'ın ilgisini çeken bir durum vardır. O da neredeyse bütün şehirlerin kuruluş planları birbirine benzemektedir. Neredeyse bütün şehirlerde bir eski bir de yeni olmak üzere iki farklı çehreye sahip olan yerleşim yerleri olduğunu saptamaktadır. Eski yerleşim yerleri genellikle su kenarında ve surlarla çevrili olurken yeni yerleşim yerleri de artık o sınırlar içerisine sığamayarak dışa doğru genişleyen ve yeni yöntemlerle yapılan binalarla oluşturulan yerleşim yerleridir. Eskiden korunma amaçlı surlarla çevrilen şehir artık yavaş yavaş genişleyerek surların dışına taşmıştır. Eskisinden daha farklı bir görünüme sahip yerleşim yerleri oluşturulmuştur.

Şehirlerin gelişmesi ve büyümesiyle beraber şehircilik kültürü ve imar da ön plana çıkmıştır. Mesela Lyon'da sokakların nasıl temizlendiğine şahit olarak bunları okuyucuya aktaran yazar, Berlin'de binaların tadil edilmek ve yeni tarz binalar yapılmak suretiyle şehrin

çehresinin 20 yıl öncesinden çok farklı bir hale geldiğini ifade eder. Binaların nasıl yapıldığını hangi malzemelerin kullanıldığını Avrupa'daki beton binaların artık İstanbul'da da yaygınlaşmaya başladığını ifade ederek bir gelişimi anlatmaktadır. Ayrıca özellikle örnekler üzerinden binaları incelemektedir. Hatta eserin Berlin bölümünde “ebniye-yi cesime” isimli bir bölüm oluşturmuş ve şehir içindeki önemli binaları onların işlevlerini okuyucuyla paylaşmıştır.

Zaman içinde şehirlerin mimari olarak gelişimlerinin yanında teknik anlamda da gelişimleri söz konusu olmuştur. Bu teknik gelişimlerden birisi de ulaşım vasıtalarının değişmesi ve yaygınlaşmasıdır. Avrupa'da neredeyse gittiği her yerde şehir içinde kurulmuş tramvay veya tren sistemleri yazarın ilk etapta dikkatini çekmiştir. O dönemde daha çok vapur, sandal ve istimbot gibi kanallar göller üzerinden yapılan seyahatler yaygın olsa da artık onlar yerlerini trenlere bırakmaya başlamıştır.

Yazar eseri boyunca farklı tarzda trenlerden bahseder. Bunlardan birisi correspondance diye ifade ettiği trendir. Bu trenlerle birbirine bağlantılı seyahatler yapmak istediği zaman seyahat etmiştir. Bunun dışında decauville treninden bahseder. Bu tren de daha ucuz, daha küçük ve daha yaygın olan trenlerdendir. Mesela Paris içerisinde bu trenlerle seyahat eder. Bir de cremaillere treninden bahseder ki bu trene de Mont Blanc dağına tırmanırken binmiştir. Bu tren yüksek dağlara çıkan eğimli yerlerde kullanılan trenlerdendir. Bindiği trenler içinde en çok İsveç'te bindiklerini beğenmiştir. Onları trenler içerisinde en konforlu ve güzel olanları olarak nitelendirmiştir.

Bu ulaşım araçlarının dışında eserde sıkça bahsedilen omnibuslar vardır. 15-20 kişinin birlikte binebildiği araçlardır bunlar. Ziyaret ettiği şehirlerde genellikle bu araçla karşılaşmış hatta zaman zaman kendisi de bu aracı kullanmıştır. Lakin yazarımız genellikle şehir cevelanları için atlı arabaları kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü bu arabalarla hem rahat şehir cevelanı yapılabilmekte hem de istediği zaman yavaş istediği zaman hızlı sürdürmek suretiyle cevelanına istediği şekilde yön verebilmektedir. Ayrıca bu arabaları kullanmak ekonomiktir de.

Eser içerisinde yeri geldikçe veya ilk defa olarak bu araçlardan birisiyle karşılaştığında araç hakkında açıklayıcı bilgileri okuyucuya aktarmıştır. Bunlar hem aracın tarifi hem de işlevi hakkında olmuştur. Bu açıklamaları ise hem bu araçları kullanmak suretiyle elde ettiği tecrübelerden hem de elindeki rehber kitaplardan elde ettiği bilgiler doğrultusunda derlemiştir.

Ulaşım alanında gerçekleştirilen yeni araçlar yazarı oldukça etkilemektedir. Zaten yazar, yenilikler karşısında heyecanlanan bir kişidir. Trenlerin vapurların fabrikalarını dahi ziyaret ederek bunların nasıl yapıldıklarını dahi bu seyahat esnasında incelemiştir. Bunun yanında sadece ulaşım değil farklı üretim alanlarında görülen gelişimler de eserde yer bulmuştur. Paris'te kurulan sergi-i umumiye Paris'te bulunduğu süre içerisinde ayrıca önem vermiştir. Bu sergide müşahede etme imkanı bulunduğu teknolojinin gelişimiyle üretilen kumaş dokuma makinelerinden matbaa makinelerinden ufak ev aletlerine kadar pek çok icadı tasvir etmiştir. Bütün bunlar onun nazarında Avrupa'daki maddi gelişimin ne kadar ileri düzeye ulaştığının bir kanıtı olmuştur.

Teknolojik ve bilim alanında yakalanan başarılardan birisi de şehirlerin genelinde oluşturulan botanik bahçeleridir. Uygun ortamları sağlanmaya çalışılarak farklı türden bitkileri yetiştirmeye çalışan bu bahçeler, botanik biliminde ilerlemeye çalışan Avrupalıların bu alandaki azimlerini gözler önüne sermektedir. Zira bir iki yerde değil neredeyse bütün şehirlerde bu türden çalışmalar görülmektedir. Yazarımız da gittiği Paris, Stokholm, Geneve gibi şehirlerde bu bahçelerin varlığından bahsetmiş hatta bunların bir kısmını ziyaret etmiştir.

Bilim ve teknik alanındaki en büyük çalışmalardan bir diğeri de akvaryumlardır. Akvaryum ortamı içerisinde farklı türden deniz canlılarını bir arada tutmak ve ziyaretçilere temaşa ortamı hazırlamak yine o dönem için oldukça önemli çalışmalardan ve başarılarından birisidir. Ahmed Midhat Efendi, akvaryum karşısında hayretini ve beğenisini gizleyememiştir. Ancak Avrupa'da gördüğü akvaryumlar içerisinde en çok Berlin akvaryumunu beğenmiştir.

Ayrıca elektrik kullanımının yaygınlaşması da Avrupa'da kayda değer gelişmelerden birisidir. Zira Osmanlıda henüz yaygınlaşmamış bir sistemdir. Avrupa'da hala gaz lambasıyla aydınlatılan pek çok yer bulunmasına karşın bazı otellerde, saraylarda ve şehirlerin sokaklarında bu aydınlatma sisteminin yaygınlaşması oldukça dikkat çekicidir. Ahmed Midhat Efendi, ilk olarak Lyon'da bu aydınlatma sistemiyle karşılaşır ve yaptığı çeşitli cevalanlarla bu sistemi hem anlamaya hem de okuyucuya aktarmaya çalışır. Yazarımız, Paris'e gelirken de Paris'in uzaktan aydınlatılmış olduğunu görür ve heyecanlanır. Zira görmektedir ki elektrik sadece belli yerleri aydınlatmak için değil artık sokakları dahi aydınlatmaktadır. Bu kullanımdaki yaygınlaşma onu hem şaşırtır hem de heyecanlandırır. Bunun yanında Stokholm'de kongre esnasında kaldığı hotel de elektrik ziyasıyla aydınlatılan yerlerden birisidir. Ayrıca yine kongre esnasında Kralın şatosunda verilen bir davete katıldığı zaman portatif bir elektrik düzeneği kurulduğunu görür ve

bunun da tarifini ayrıntılı olarak okuyucuyla paylaşır. Bunların yanında tiyatrolar da aydınlatma hatta dekor oluşturmada da elektirik yaygın olarak kullanılmıştır. Eserin Stokholm bölümünde yazarın bu görüşleri açıkça görülmektedir.

AVRUPA KÜLTÜRÜ

Ahmed Midhat Efendi, çok kitap okuyan, farklı konular merak duyan, araştıran ve özellikle Avrupa'yı fazlaca incelemiş kişilerden birisidir. Daha Avrupa'ya gelden önce uzun seneler Avrupa hakkında çeşitli kitaplar okumuş, haritaları incelemiş, fotoğraflar vasıtasıyla kendisine Avrupa'yı aşina kılmaya çalışmıştır. O yüzden daha Avrupa'ya gelmeden ve Avrupa'yı görmeden neredeyse gelmiş görmüş bir kişi kadar malumata sahiptir. Ancak okuduklarını müşahede etmek onun için ayrı bir tecrübe ve heyecan vesilesidir.

Ahmed Midhat, bu eserde Avrupa kültürünü genellikle bu coğrafyada karşılaştığı ve inceleme fırsatı bulduğu bir takım mekanlar ve eserler üzerinden okuyucuya aktarmıştır. Elbette ki önceden elde etmiş olduğu malumatlar bazı mekanlar hakkında bir fikir sahibi olmasını sağlamıştır ancak Avrupa'da gezmiş olduğu kiliseler, saraylar, kaleler, tiyatrolar, müzeler ve kütüphaneler ona Avrupa kültürünü daha yakından tanıma ve anlama fırsatı vermiştir. Gezmiş olduğu bu mekanlarda temaşa ettiği sanat eserleri ve tarihi eserler vasıtasıyla da Avrupa kültürü hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin bir şehire uğradığı zaman uğramadan o şehirden ayrılmayacağı bazı mekanlar vardır. Bunların başında kiliseler gelir. Sahip oldukları tarihsel altyapı ya da sanat eserleri, süslemeleri cihetiyle ayrı önemlere ve değerlere sahip olsalar da yine de bir kültürü yansıtan en önemli mekanlardandır. O yüzden Ahmed Midhat da uğradığı her durakta mutlaka kiliseleri ziyaret etmiştir. Ahmed Midhat'ın kilise ziyaretlerinde kiliseler bir mabeden ziyade bir müze havası içerisinde ziyaret edilirler. Öncelikle kilisenin tarihsel önemi, hikayesi anlatılır. Bununla beraber kilisenin mimari özelliklerine yer verilir. Süslemeleri, sanatları ayrıntılarıyla tasvir edilir. Tarihi açıdan önemi olan veya oldukça eski olan kiliseler ve sanat eserleriyle muazzam derecede süslenmiş olan kiliseler sahip oldukları bu özelliklere göre değer kazanırlar. Bu eserde bu anlamda en çok ön plana çıkan kiliseler Paris, Stokholm, Berlin, Wien ve Cologne'deki kiliseler olduğu söylenebilir. Çünkü buralardaki kiliseler özellikle de

şehirlerin baş katedralleri ya tarihi bir binaya sahiptir ya da büyük sanat eserleriyle süslenmişlerdir.

Avrupa kültürünü yansıtan bir diğer mekan da saraylardır. Ahmed Midhat Efendi, kongrede bulunduğu süre zarfında saraylara bir seyyah olarak değil bir davetli olarak gitmiştir. Ancak davetli olarak gittiği yerlerde bile bir miktar incelemede bulunmuştur. Resmi görevi bittikten sonra ise Paris başta olmak üzere bir kaç yerde saray ziyaretleri yapmıştır. Burada da yazar, sarayları mimari olarak değerlendirmiştir. Hem tarihsel hikayelerini hem de o zamanki işlevlerini okuyucuyla paylaşmıştır. Buralarda da iöerisindeki sanat eserleri ve sahip olduğu süslemeler öncelikli olarak incelenmiştir.

Müzeler ve galeriler de Avrupa kültürünü temaşa etme açısından oldukça önemli mekanlardır. Öncelikle mimari özellikleri incelenen mekanların ardından sahip oldukları sanat eserleri ve onların yansıttıkları kültür yazar tarafından değerlendirilmiştir. Eserde yazarı sanat eserlerini tanıma, anlama ve yorumlamada Madam Gülnar desteklemiştir. Kendisi de sanat eserlerini anlama hususunda Madam Gülnar'dan çok destek gördüğünü ifade etmiştir. Avrupa bu anlamda oldukça zengin bir coğrafyadır. Zira her şehirde birkaç farklı türde müze olması buradaki kültürel zenginliği bizlere göstermektedir. Eserde güzel sanat eserlerine sahip olan müzeler, etnoğrafya müzeleri, heykel müzeleri ve kraliyet müzeleri gibi farklı türde müzelerden bahsedilmektedir. Ahmed Midhat Efendi, Versailles, Louvre, Invalides kıslası, Thorvaldsen Müzesi, Cluny müzeleri başta olmak üzere pek çok müzeyi ziyaret etmiş ve yorumlarını okuyucuya aktarmıştır.

Tiyatro binaları ve oynanan oyunlar da bir anlamda kültürün farklı bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Özellikle Avrupa'da günden güne gelişen bir sanat olan tiyatro, büyük bir önem arz etmektedir. Ahmed Midhat Efendi de Avrupa'da çeşitli oyunları izleme fırsatı bulmuştur. Stokholm'de Aida, Berlin'de Rigoletta ve Firar-i Hollandez, Paris'te Prens Soleil gibi oyunları temaşa etmiştir. Bu oyunlardan önce ve sonra gerek tiyatro binası ve gerek oyunlar hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Binaların genellikle mimarisi ve süslemeleri üzerinde duran yazar, oyunların en çok teknik detaylarından ve dekorlarından etkilenmiş ve onları okuyucuya aktarmıştır.

Bu mekanların dışında sokaklardaki heykeller de kültürü yansıtan en önemli unsurlardandır. Zira bu heykeller, tarihin ve toplumun bir takım değerlerinin sessiz temsilcileri hükmündedir. Heykeller ya bir fikre ya da tarihsel olaya binaen oraya dikilmişlerdir. Avrupa’da önemli meydanlarda, parklarda belli noktalara heykeller dikilmiştir. Ahmed Midhat Efendi de bir şehri gezmede sokakları, meydanları gezmenin gereğine inanan birisi olarak çoğu zaman bu heykellerle karşılaşmış, onları incelemiş, hikayelerini öğrenmiş ve bunların hepsini okuyucuya da anlatmıştır.

Ahmed Midhat’ın her şehirde uğramadığı ama kültürü temsil etmede büyük önemi olan mekanlar kütüphanelerdir. Berlin ve Paris gibi şehirlerde yazar, milli veya Kraliyet kütüphanelerini ziyaret etmiş, oranın mimari özelliklerini, kitapların nasıl muhafaza edildiğini, kitaplara nasıl bakım yapıldığını, bunlardan nasıl istifade edilebileceğini ve kitapların zenginliğini bizlerle paylaşmaktadır. Bu kütüphanelerde hem o döneme ait önemli eserleri barındırmak hem de daha o zamandan kocaman binalara sığmayan kitapların bulunmasından ötürü Avrupa kütüphanelerinin zenginliğini ortaya koymaktadır.

AVRUPA’DA YAŞAM

Ahmed Midhat Efendi’nin eseri Avrupa’da yaşam içerisinde gerekli olan okullar, hastaneler, eğlence merkezleri gibi belli alanları da oldukça ayrıntılı olarak içermektedir. Ahmed Midhat Efendi, Avrupa yaşamını her yönüyle okuyucuya aktarma gayreti taşıdığından dolayı bu tarz mekanlara ayrıca önem vermiştir. Zira bu mekanlar halkın yaşamını perdesiz ve hesapsız olarak olduğu gibi yansıtmaktadır.

Kendisi de bir eğitimci olduğu için Avrupa’da okulların ziyaretine onların incelenmesine ve hatta öğrencilerin dahi incelenmesine ayrıca önem vermiştir. Farklı şehirlerde farklı özellikteki okullar hakkında genel bilgiler vermiştir. Fransa’da Instute de France, Sorbonne, Fenn-i İспенçiyari, Geneve’de Geneve Akademisi, İsveç’te Büyük Mektep, Avusturya’da Viyana Üniversitesi gibi yüksek öğretim kurumları bunlardan birkaçıdır. Bunun yanında Fransa’da Büyük Louise lisesi gibi liseler hakkında da açıklamalar yapmıştır.

Okullar dışında hastaneler de yazarın oldukça ilgisini çeken mekanlar arasındadır. Ahmed Midhat, Paris’te hastanelerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Farklı misyonlara sahip hastanelerin açıklamalarını yapmıştır. Özellikle Hotel Dieu’da morglar hakkında bilgi

vermiştir. Yazar Paris dışında Viyana'da hastanelerden bahis açar. Bu şehirde de büyük bir arazi üzerine kurulmuş büyük bir hastane mevcuttur.

Eğlence mekanları Avrupa'nın oldukça önemli ve yazarın bir kısmını ilk defa müşahede ettiği mekanlardır. Özellikle Avrupa insanının eğlence anlayışının bir Osmanlınıninkinden farklı olduğunu vurgulayan yazar, ilgisini çeken mekanlarla ilgisini çekmeyen mekanların ayrımını yapmaktadır. Başta Paris olmak üzere pek çok şehirde çalgılı kahveler mevcuttur. Ahmed Midhat, bu kahvelerden hoşlanmadığı gibi buraların eğlence anlayışını da yanlış bulur. Avrupa'daki gezisi boyunca hipodromdan kumarhanelere, çalgılı kahveden şehir bahçelerine ve panayırlara kadar çeşitli eğlence mekanlarını ve buralarda oynanan oyunları okuyucuya aktarmış ve buraları ayrıntılı tasvirlerle okuyucuya tanıtmıştır. Bunun yanında olumlu ve olumsuz değerlendirmeleriyle de halkı buralar hakkında bilinçlendirmiştir.

Avrupa'da yaşam kadar yazarın ilgisini çeken diğer bir konu da ölümdür. Yazar, fırsat bulduğu yerlerde mezarlıkları da ziyaret etmiştir. Paris'te ziyaret ettiği Pere-Lachaise mezarlığında yazar, ölülerin nasıl defnedildiğini, onlara nasıl muamele edildiğini, mezarların ne surette yapıldığını ve bakım gördüğünü, mezarlığın nasıl bir mekan olduğunu ayrıntılı olarak okuyucuya aktarır.

Yazarın yaşam alanları içerisinde en çok ilgi duyduğu yerler de çalışma alanlarıdır. Bunların içinde de ticaret mekanlarıdır. Çeşitli şehirlerdeki ticaret limanlarından, kuyumculara, kitapçılara, saatçilere, hallere ve giyim mağazalarına kadar çeşitli dükkanlar ayrıntısıyla anlatılır. Buralarda ne surette mallar bulunduğundan buralardaki alışveriş usullerine ve ticaret anlayışına kadar pek çok konu aydınlığa kavuşturulur.

AVRUPA'DA BİR CEVELÂN

MUHARRİRİ

AHMED MİDHAT

Efendi-i müşârün-ileyh hazretlerinin Stokholm şehrindeki müsteşrikîn kongresine vuku'-i me'mûriyyetleri hasebiyle Avrupa'da icrâ' eylemiş oldukları seyâhat üzerine kaleme aldıkları seyâhat-nâmedir. Tercemân-i Hakikat gazetesine dercden sonra:

“İlk def'a olarak”

Maârif-i nezâret-i celîlesinin ruhsatıyla kitâb olarak dahi basılmıştır.

İSTANBUL

1307

2a

1. (AVRUPA'DA BİR CEVELÂN)

1.1.(MUKADDİME)

Rikalda (*) nâmıyla yazdığım romanda kari'lerimi hayâlen ne kadar yerlerde gezdirmiş neler göstermiş olduğumu îzâh eylemiş idim. Bir kerre söylenen sözü bin def'a tekrârda hiçbir lezzet tasvîr olunamaz ise de hayâl karîn-i Amerika taraflarında bir seyâhate sevk için düşmüş olan şu münâsebet eğer vâki' olmasa ya'nî o Rikalda romanı yazılmasa idi onun mukaddimesinde seyâhat-i fikriyyeye dâir söylenmiş olan sözleri şimdi şu Avrupa Cevalânı mukaddimesinde söylemek tamâm münâsib düşecek

2b

İdi. Bâ-husûs ki Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Paris'te Bir Türk, Acâib-i Âlem gibi bir çok romanlarda kari'lerime seyâhat-i fikriyye icrâ'sı husûsunda vuku' bulan dalâlet-i âciz-ânem gezilen bir seyâhat-i fikriyye demek olarak coğrafya mutavvel kitâblarıyla delâil-i seyyâhiyye ve seyâhat-nâmelerin dûrû dırâz tetebbu'undan husûle gelmiş bir şey olduğu hâlde iş bu Avrupa Cevalânında fi'len ve mâddeten seyâhatle müşâhedât-ı vâkıamı kari'lerime irâe edeceğimden Rikalda romanının mukaddimesini bu Cevalân-nâmeye ta'lik eylemek bi-l-vücûh enseb düşecek idi. Madem ki bu münâsebeti Rikalda mahv eyledi ben de ona rağmen derim ki:

Romanlarımda şimdiye kadar kari'lerim, efendilerim hazerâtına icrâ' ettirmiş olduğum seyâhat-i fikriyye kendimin de fikren vuku' bulan seyâhatlerimin semere-i hâsılası

Dipnot: Bu roman Midhat Efendi Hazretlerinin Avrupa'ya gitmezden evvel yazmış oldukları gayet güzel bir romandır ki henüz sırası gelip de gazetemize derc olmaya başlanmamıştır. Alexander Stradella'nın hitâbından sonra eser-i nefîs-i mezkûr derce başlanacaktır.

3a

olmadığı için iki ciheti de hayâl üzerine mübtenî birer seyâhat demek idiler. İş bu cevelân-nâmeye gelince: Onun bana âid olan ciheti hayâlî olmayıp hakikî olması işin bir cihetini hem de cihet-i esâsiyyesini hayâlden kurtarmış olacağından bu hâl kari'nin seyâhat-i fikriyyelerini de hayâl-i mahz olmaktan kurtarıp şeb-i hakikî denilebilecek bir mertebeye îsâl eyler.

Bu def'a Avrupa'yı cevelân-ı âciz-ânem âdî seyâhatlerden olsa idi gûyâ bir iş görmüş gibi görünmek için kari'lerimi bir takım tafsîlât-ı beyhûde ile yormaktan âdetâ hayâ' etmekliğim lâzım gelir idi. Ancak romanlarımdaki seyâhat-i hayâliyyeyi okumak külfetinden bezmemiş olan kari'lerim Ahmed Midhat'ın Avrupa'da 71 gün cevelân ederek İstanbul'dan Marseille'ya kadar binlerce mil seyâhat-i bahriyyeden mâ-adâ Marseille'dan Lyon tarîkiyle Paris'e ve oradan da Cologne ve Hamburg ve Kobenhavn tarîkleriyle Stokholm'e ve ba'de Christiania'ya ve oradan dahi Rostok tarîkiyle Berlin'e ve Berlin'den yine Cologne tarîkiyle tekrâr Paris'e ve Paris'ten Geneve ve Lausanne ve Konstanz ve Linz tarîkiyle Wien'e ve Wien'den Graz

3b

ve Trieste tarîkiyle İstanbul'a kadar bir cevelân icrâ' eylediğini görüp de müşâhedât ve tetebbuât vâkiasına iştirâk etmeyi ve bi-l-hâssa bu müşâhedât ve tetebbuâtın kendisinde ne gibi ihsâs ve mütâlaât hâsil eylediğini bilmeyi ârzû etmemeleri muhâldir.

Evet muhâldir. Zîrâ seyâhat-i âciz-âneme seyâhat-i âdiyyeden daha başka bir ehemmiyyet verdiren şey yalnız böyle altı yedi bin kilometrelik bir seyâhat-i mâddiyyeden olması kaziyyesi de değildir. Belki daha Hasan Mellâh'ı ve Kırk Anbar'ı yazdığım zemândan ya'nî 15 seneden beri Avrupa pâ-yı tahtlarıyla büyük şehirlerini tedkik ve tetebbu'dan hemân hiçbir zemân hâlî kalmamış olduğumdan bu def'a o mahallere gidişim kendisini hiç bilmediği bir memlekette birden bire buluveren ve nereye baş vuracağını ve nereleri temâşâ edeceğini bilemeyen adamların seyâhatlerine katiyyen mikyâs olamaz. Kari'lerimi te'mîn ederim ki Lyon, Paris, Berlin, Wien, Cologne, Hamburg, Kobenhavn, Stokholm gibi derûnlarını ve etrâflarını gezdiğim yerlerde delîle hemân hiç muhtâc olmayıp zâten zihnimde mevcûd olan ahvâli hîn-i temâşâda bir sıraya koymak için elimde bir plan ile bir de pusuladan başka delîlim

4a

Ve mürşidim dahi olmamıştır. Kemâl derece kalb-i kuvvetle derim ki bu seyâhatim hiç bilmediğim görmediğim yerleri ilk def'a olarak görmekte bulunmuş olmaktan ziyâde zâten görmüş ve bellemiş olduğum yerler hakkındaki ma'lûmât ve hissiyyâtımın hakayık-ı mâddiyyeye bi-t-tatbîk hangi cihetleri doğru ve hangileri hatâ' olduğunu tedkik ve tashîh sûretiyle vuku' bulmuştur.

Böyle olduğu içindir ki (maa-sergi-i umûmî) Paris gibi terakkiyât-ı medeniyye âleminin merkez-i umûmîsi addolunan bir şehirde 13 gün ikamete elverdiği gibi Berlin'de üç Wien'de beş gün ve sâir yerlerde dahi birer ikişer gün ikamet muhtâc olduğum tedkikât için elverip de artmıştır bile! Tedkikât-i mütekaddimenin muâvenet-i külliyye ve kat'ıyyesi olmasa idi gezdiğim yerlerdeki müddet-i ikametim bir panorama temâşâsı kadar temâşâyâ ancak müsâid olabilirdi. Hâl-bu-ki Cevalân-nâmem okunduğu zemân her gördüğüm yeri ne dereceye kadar tetebbu' ederek ne kadar anlamış olduğum kari'lerim nazarında taayyün edecektir.

Mütâlaa-yı matbûâta heveslerini hemân hiç yoktan peydâ ederek kah hayâliyyâta kah hakikiyyâta dâir yüzden mütecâviz cildler

4b

Tahrîriyle bi-t-tedrîc inbisâtına dahi emsâl-i sâiremden ziyâde hizmet eylemiş olduğum kari'lerim, efendilerim hazerâtının ekseriyyetle mütâlaaya tezâyüd ihtiyâcları kış mevsiminde hâsıl olur. İş bu Avrupa seyâhati kendilerine tamâm bir kış eğlencesi olacağı kazıyyesi de kari'in için başkaca bir mahzûziyyeti mûcib olacağına şübhe edemem. Ancak bir mevsim-i şitâyı kendilerine hoş geçirtcek olan bu eseri Ahmed Midhat'ın muvaffakiyyât-ı kalemiyyesinden addetmekten ziyâde her gün bin türlü âsâr-ı inâyet-i hümâyûnlarını müşâhede ve idrâkla bahtiyârlığımızı arttırdığımız pâdişahımız metbû' akdes ve efham-ı şefkatli Efendimiz hazretlerini bir inâyet-i mahsûsa-yı hümâyûnlarını addetmek kadr-şinâslık ve şükrân-ı ni'met vazîfesine daha ziyâde ve tamâmı tamâmına muvaffak olur. Zîrâ bunca ehl-i maârif bende-gân-ı hümâyûnları miyânında müsteşrikîn kongresine bu abd-i nâcizlerini intihâb buyurmamış olsalar idi bu cevelân vuku'a gelemez idi ki, tahrîrine imkân tasvîr olunabilsin. Seyâhatler hayâlîlikten hakikîliğe intikal idemez idi ki suver-i seyyâhiyyede bir terakki-i mâddî görülsün. Hemân Hakk-ı Sübhan ve Teâlâ hazretleri vücûd-i pür-cûd ve pür

5a

sûd-i hümâyûnlarını bu mülk ve milletin medâr-ı azîm-i bahtiyâriyyesi olmak üzere müebbed ve müeyyed buyursun da sâye-yi inâyet-i mülûk-ânelerinden bu gibi âsâr burda kalmayıp ta'dîd ve teksîr edeceği de cümle mahkûkât-ı kat'iyededir.

1.2.Tahiyyât

Avrupa'da 'Müsteşrikîn' denilen fâzılların ellisine ve ulûm-i şarkıyyenin tetebbu'nu ne derecelere kadar merâk eylediklerini ve bunların beher üç senede bir kerre devl-i Avrupaiyye pâ-yı tahtlarından birisinde 'kongre' nâmıyla bir ictimâ' akdeyleyerek teâtî-i efkârda bulduklarını ve bu ictimââtın doğrudan doğruya bizim için dahi mâddî ma'nevî ne gibi ehemmiyeti bulunduğunu Stokholm'e gönderip Tercemân-ı Hakikate derc ettirdiğim birkaç

bend-i mahsûsda tafsîl eylemiş bulunduğumdan Avrupa'yı cevelânıma vesîle olan şey müsteşrikîn kongresi olduğunu arz-ı ihtâr edince bir mechûlü dîger bir mechûl ile ta'rîf etmiş olmak aybına dûcâr olmamış sayılırım.

Mezkûr kongreye âid sâir ba'zı husûsiyyeti zemânı geldikçe serd ede-

5b

ceğimden şimdiki hâlde hikâyenin zemânca sonrası cevelânın muhtâc olduğu tahiyyât mâddesindedir. Zâten bu cevelânıma öyle ebvâba fusule münkasım bir eser olmayıp hep zemân sonrasınca tertîb olunmuş bir takım bendlerden fıkralardan mütâlaalardan teşkîl edecektir.

Taraf-ı hükûmet-i seniyyeden iş bu müsteşrikîn mu'temirine vuku'-ı intihâbım İstanbul'dan târih-i hareketim olan fî 3 Ağustos sene 1305'ten 3 ay kadar mukaddemdir. Sûret-i intihâb ve ta'yin-i âciz-ânem resmen i'lân buyurulmamış olduğu için elde vâsita-i neşriyyemiz olan Tercemân-ı Hakikatla min-gayri resmin i'lânına dahi hâcet görmemiş idik. Maa-hazâ intihâb ve ta'yînün kat'iyyeti muhakkak olduğu cihetle dakika-i azîmetin hulûluna kadar ba'zı tahiyyâta girişmek lâzım gelmiştir ki o lüzûmu kari'lerime îzâhât-ı âtiye ile anlatmak ileride sâir bu misillü ictimâât-ı âlemiyyeye me'mur buyurulacak vatan-dâşlarım için bir tecrübe hâsıl etmiş olacağı cihetle ehemmiyyet-i mâddiyyeden ârî değildir.

Memalik-i Osmâniyye'de tekellüm olunan lisâna ya'nî Arabî ve Osmanî ve Farsî lisânları ile bu lisân-ı selâsenin hâvî oldukları ulûm-i

6a

Avrupa müsteşriklerinin en ziyâde ehemmiyyet verdikleri şarkıyyâttan ise de onların nokta-i nazarları bizce lüzûmu derecesinde muayyen ve ma'lum olmadığından biz şark ahâlîsinden olmak hasebiyle eğer ki 'şarkî' addolunur isek de şarka âid husûsâtı Avrupalıların nokta-i nazarından tedkik mâddesince pek de 'müsteşrik' addolunamayız. En ileriye gelen bir ehl-i ma'rifetimize Osmanlı lisânının kademi, derece-i vüs'ati ve saati ve hangi ana lisândan doğup hangi lisân-ı müştekâyı tevlîd eylediği târih-i terakkisi filânı sorulsa evcibe-i muvaffaka bulup i'tâ' edivermesi bayağı müşkilleşir.

Bunun sebebi öyle mechûlât-ı kat'iyeden değildir. Müdakkikin-i kadîmemiz lisânımızın mebde'ini hemân Osmanlılığın zuhûrundan i'tibâr edivermişlerdir. Menşe'-i lisânımıza dâir söz geçtikçe aslî Çağatayî olduğunu ityân eyleyivermek cümlemizde sükût-i sahîhayı mûcib olur. Öyle değil mi? Çağatay denilen zâtın sülâle-i tâhire-i Osmâniyyeye nisbetle daha dünkü bir Mirza sayılacağı hâtırımıza bile gelmez. Kudemâ' tedkikat-ı lisâniyyede bu kadar kayıtsızlık göstermiş olduğu gibi biz müteceddidler dahi Avrupaca şa'şaa-yı terakkisi gözler kamaştırıran maâriften iktibâs gayretine

6b

Düşmüş olduğumuzdan biz dahi tedkikat-ı lisâniyyemize ehemmiyyet verememişiz. Maârif-i garbiyyeyi şarka idhâle sai' birer 'müstağrib' olmuşuz.

Bir encümen-i istişârede 500-600 kişi ictimâ' edip de onların içine 'İşte ben de şarkıyyûnun Osmanlı kısmıdanım!' diye katışmak lâzım gelince fikre birden bire bir uyanıklık geldiğinden bu teyakkuz ile müsteşrikîn kongresi için ne tahiyâtta bulunmak lâzım geleceğini düşünmeye başladığım sırada İsveç, Norveç devletinin Mısır general konsolosu olup kongrenin umûr-i teşkîliyyesine Kral Haşmetli İkinci Oscar Hazretleri tarafından me'mur edilen Kont Charles de Landberg İstanbul'a gelerek gerek onun bana gelmekliğini ve gerek benim ona gitmekliğim sûretiyle vuku' bulan 3-4 mülâkatta îcâb eden tahiyât-ı ta'yin olduğu gibi yine o sırada Macar fâzilasından meşhûr Mösyö Arminius ve emîri dahi İstanbul'a gelerek hasb-el muârefe vuku' bulan mülâkatta fâzıl müşârün-ileyhden dahi hayâlî mütâlaât-ı nâfi'ye nâil olmuşum. Nihâyet kongrenin ne gibi mevâdd üzerine ne yolda istişârelerde bulunacağına dâir matbû' programlar dahi vâsıl olunca artık tetebbuât ve tahiyât planı tekmîl eylemiş

7a

Olduğundan ona göre sarf-ı mesâîye başladım.

Evvelâ Avrupa'nın lisân-ı Osmâniyyeye dâir ma'lûmât-ı mevcûdesi neden ibâret olduğunu görmek için birkaç nev'-i filoloji ya'nî ilm-i lisân kitâblarını tedkike başlayıp bunların esâs-ı târih üzerine mebnî olduğuna ve mufassal nâm-ı târih-i âcizîyi yazmak için zâten tetebbuât-ı mükemmele icrâ' edilmiş bulunduğuna mebnî Avrupa'nın derece-i vukufunu pîşe-gâh-ı tedkikte ta'yîn eylemek o kadar müşkilâtı mûcib olmadı.

Sâniyen Avrupa'nın lisân-ı Osmâniyyeye dâir ma'lûmât-ı mevcûdesi hangi cihetlerden doğru ve hangi cihetlerden yanlış olduğunu ve şâyân-ı itmâm-ı nevâkısı neden ibâret bulunduğunu tedkik lâzım gelip bunun için ise bizde muâhiz-i mahsûsa bulunmadığından ve ekser mebâhis-i teemmülât-ı amîka ile keşfedilmek lâzım geldiğinden işte bu tedkik zâten iştigalât-ı yevmiyye ile yorgun bulunan zihnimi ziyâdesiyle yordu. Fakat yorgunluk beyhûde olmadı. Zemânı gelip de arz eylediğim vakit görüleceği üzere asıl yüz ağartan şey de işte bu oldu.

Sâlisen asıl başlangıcı epeyce bir vakitten ve semerât-ı terakkisini göstermesi ise mebde'-
i

7b

Cülûs-i hümâyûndan biri olan teceddüdât-ı lisâniyye ve terakkiyât-ı ilmiyyemize dâir Avrupa'ya bir haber götürmeye lüzûm gördüm. Bunun için de ahd-i hümâyûn Cenâb-ı Abdülhamid gazînin semerât-ı ber-güzîdesinden olarak aklâm-ı Osmâniyyenin husûle getirdiği en müntehib âsârdan lüzûm-i vâkıa kıyâsen epeyce mükemmel bir takım intihâb ve teşkîl eyledim ki her biri terakkiyât-ı Osmâniyyemizin birer gûne-i bürhânı olan kitâbların da ne kadar yüz ağarttıkları Naci ile Zihni Efendi birâderimin birer altın madalya kazandıklarını hikâye sırası geldiği zemân görülecektir.

Eskiden mevcûdları tecdîden ve bir çoğu hiç yok iken müceddeden küşad olunan mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyye ve âliyeye ve bi-l-hâssa evlâd-ı inâsın terbiye ve ta'lîmine dâir meşhud-i basîre-i şükrân-ı cihân olan muvaffakıyyât-ı seniyye-yi mülûk-âneyi de muhtıra-i muhtasara yollu hulâsa eylemek tahıyyât-ı âciz-ânemin dördüncü kısmını teşkîl edip bu cümleye bir de teceddüdât-ı lisâniyyenin gayr-ı müsellemler olan Osmanlı vatan-dâşlarımızı da lisân-ı Osmâniyye müşterek eylediğini ve bundan mukaddem Nasârâ ve Yahûd miyânından Osmalîca okur yazarlar nâdirinden iken şu sayede onlar miyânında da müellifler, muharrirler yetiştiğini ve devletçe hiç

8a

bir gûne-i cebr olmadığı hâlde mekâtib-i gayr-ı müsellemede lisân-ı Osmâniyenin âdetâ ta'mim etmiş olduğunu ilâve eyledim ki tahiyâtın bu ciheti de umduğum kadar menfaat hâsıl ederek yorgunluğumun acısını çıkardı.

Bu misillü ictimâât umûrundaki acemîlik meğer bende tahiyâtça yalnız bir noksânı mûcib olmuş. Gerek kendim ve gerek Osmanlı erbâb-ı kalemî tarafından kongreye mahsûs olarak ba'zı mebâhis-i lisâniyye ve ahlâkıyye ve edebiyeye dâir makalât-ı mufassala kaleme alınarak kongre nâmına tab' olunmak üzere müsvedde hâlinde takdîm etmeli imiş. Bu lüzûm hiçbir taraftan ihtâr olunmadığı cihetle işin bu ciheti noksân kalmıştır ki zemânı gelip de kongrede 'şarka dâir makalât' diye ba'zı ne garîb şeyler takdîm olunduğunu ve ne sûretle tahsîn kılındığını arz eylediğim vakit şu noksânın da mâhiyyeti ta'yin edecektir. Tahiyâtın kısm-ı noksâniyyesine bunu ilâve etmekliğimin hikmeti eğer devlet-i âliye-yi Osmâniyye bir daha böyle bir encümen-i ulûmiyye-yi a'zâ gönderirse işin şu cihet-i mühimmesi yine noksân bırakılmamak kaziyyesinden ibârettir.

Kongreye âid tahiyâtım bundan ibâret olup Avrupa ahvâl-i umûmiyyesini tettebbu' için dahi ba'zı seyâhat-i delâili üzerinde

8b

icrâ' olunmuş tahiyât vardır ki tahiyât-ı mezkûre Avrupa'yı tanımak kasdında bulunanlar için en ziyâde lâzım olan şeylerden ise de onlara Stokholm'dan sonra başlamış olduğumdan zemânca sırayı bozmamak için buraya katmayı münâsib görmedim.

Tahiyât mebâhisine yol tedârikini de katalım mı?

Bu da sûret-i mahsûsada bilinecek mevâddandır. Eşyâ'nın kesreti yolcu için en ziyâde mûcib-i bîzârî olduğundan Avrupa seyâhatini icrâ' edecek adam şimendüferde berâber bulundurabileceği ve istasyonlara gelince hemân eline aldığı gibi çıkıvermeye muktedir olacağı mikdârdan ziyâde eşyâ' almamalıdır. Her hükûmet-i müstakille hudûdunu geçtikçe gümrük yoklamaları fenâ hâlde cân sıktığı gibi vâkıâ istasyonlarda bu misillü eşyâ' hizmetlerinde kullanacak hademe mevcûd ise de onlar hakkındaki takayyüd dahi insânı yormaktadır. Avrupa'da çamaşıra esvâba müteallik herşeyin hâzırı bulunduğundan bu yoldaki külfetlere

hakikaten hâcet görülemez. Ben en sebük-bâr bir yolcu olmaya sa'i eylediğim hâlde eşyâ'dan dolayı o kadar zahmetler çektim ki kari'lerim

9a

Gördükleri okudukları zemân mütenebbih olacaklardır.

1.3.(İSTANBUL'DAN HAREKET)

Vâkıâ “ Orient Ekspres” ve “ترن اقلر” nâmlarıyla teşkîl edilen katârlar Sirkeci iskelesinden binen yolcuyu dördüncü günü Paris'e çıkarıveriyorlar ise de ben bu yolu tercîh etmeyip Marseille tarîkiyle bahren gitmeyi tercîh eyledim.

Bu sür'at katârları bi-n-nisbe pek de gayet bahâ-lî addolunmasalar bile geceli gündüzlü bilâ-fâsıla şimendüfer sadmesine tahammül pek büyük müşkilâttandır. Hele benim gibi alışkın da olmayanlara! Bir de böyle birkaç bin kilometrelik yolu hamle-i vâhidede gidivermekte seyâhatçe bir gûne-i fâide hâsıl olabilir mi? Vagonda taâm edilecek vagonda yatılacak. Hemân dışarıya hiç çıkılmayacak! O hâlde bir denk nakliyle bir insânın nakli arasında nazarımda fark kalmıyor.

İşte gerek bu sebebler ve gerek ba'zı esbâb-ı sâire bana deniz yolunu tercîh ettirdiğinden mâh-ı Ağustos-i Rûmînin on üçüncü perşembe günü alaturka saat dokuz buçukta İstanbul limanından hareket

9b

Edecek olan Kamboç nâm-ı Messagerie Maritime vapuruna birinci kamara biletini alıp râkib oldum.

Bu misillû rekûblarda insânın evvel-be-evvel nazar-ı dikkatine taşıyıcılar çarpıyor. Her yolcunun bir çok taşıyıcıları olduğundan ve eşyâ' nakli için bir çok kayıkçılarda bunlara inzimâm eylediğinden vapurun içi bir kalabalık oluyor ki mahşer Allah:

Hele bizim taşıyıcılar mikdârca sâirlerine galib çıktılar. Mevlâ mukadderlerini arttırsın ne kadar çok hısımlar, akrabâ, eş, dost, âşinâ var imiş! Bunları cem'iyetli görmedikçe insân mikdârlarını tahmîn edemiyor. Vâkıâ teşyî denilen şey yolcu için bir riâyet-i mahsûsa ise de ben akrabâ ve ahbâbın teşyîlerine pek çâbükle teşekkür ederek avdetlerini ricâyâ mecbûr oldum. Zîrâ cümlesinin yüzü hüzn-engîz olup eğer ki yüzüme baktıkça tebessüm için cebr-i nefis ediyorlar ise de bu türlü tebessümün de letâfeti olamıyor. Adamın hâtırına fenâ fenâ şeyler getiriyor.

Vâkıâ gençliğimde bu misillü müfârekat demlerinde hâtırına böyle şeyler hiç gelmez idiyse de insân kartlaştıkça müvesvis mi

10a

Oluyor ne oluyor bu def'aki hissiyyâtım arkadaşları etrâfımdan çâbükle def' etmeye beni mecbûr eyledi. Çünkü efendim eşyâ'mı kabineye yerleştirmek için içeriye girdiğim zemân yatağın baş ucunda aynı tuğla şeklinde bir paket ağaç mantarlar gördüm ki bele kuşanmak için dört parmak enliliğinde bir şerît üzerine tertîb etmişler. Bunu görünce artık ne olduğu anlaşılabilir olur mu? Maâz-Allah meğer gark olduğu zemân bunları bellerimize bağlayarak cânımızı kurtarmaya çalışacağız. Gemilerin garkı için ise yalnız fırtına tehlikesini saymamalı. Hattâ bunu hiç saymamalı! Zîrâ fırtınadan, dalgadan filandan gemi battığı nevâdirdendir. Belki ser-hôş kaptanların dikkatsizliği beliyisiyle geminin bir kayaya çarpması ve ekseriyyâ iki geminin müsâademe etmesi bahr-ı kazaların aglebiyyetini teşkîl ediyor.

Mantarları görmek bende bu mülâhaza-yı mahûfeyi mûcib olduğu sırada sakalı bıyığı metrûş bir kamarot hâli tavrından ve mantarları yoklamaklığımdan efkârımı da anlayarak Fransızca:

- Mösyö! Yalnız bunları kuşanmakla selâmet mümkün olamaz. Zîrâ denizde روكن

10b

Denilen balıklar vardır ki denize düşenleri sayd ve bel' ederler. Onun için de şu kapının üzerine tertîb olunan harbeleri îcâd etmişler. Gemi battığı zemân yolcular bu mantarları bellerine kuşanıp ellerine de birer hırbe alarak روكن hücum edecek olursa kendilerini müdâfaa ederler. Hoş cân kurtaran sandalları da var ya!...

Diye gevezelenmeye başlamasın mı?

Fransızların birâz geveze olduklarını bilir idiysem de gemici olanlarının âdîlerinden daha geveze olduklarını bilmezdim. Herifi susturmamış olsaydım Allah bilir ammâ bana bir ayak üzerinde bin sefine-i magrûka hikâyesi söyleyerek ez-cümle Medus nâm-ı sefinenin garkı üzerine direklerden sirenlerden bir sal yapan yolcuların açlıkta birbirini yediklerine kadar bin hikâye-yi müdhiş anlatacaktı.

Hemân suratımı ekşitip adem-i hoşnûdu göstererek kamarot cenâblarını susturmaya muvaffak oldum. Oldum ammâ bir kerre bizde hayâl uyandıktan sonra onu susturmak mümkün mü ya? Bâ-husûs ki kapının yanında bir müzeyyen kutu gözüme ilişti ki üzerine “hizmet-i bahriyye uğrunda helâk

11a

Olan gemicilerin eytâm ve erâmiline iâne” ibâresi yazılı! Mantarlardan hâsıl olan hissi bu da arttırmaz mı?

Sür’at-i intikali yıldırımları geride bırakan fikr-i çâbük refâtâr-ı denizleri geçip karaları da cevelâna başladı. Şimendüfer kazalarını birer birer tahattur eyliyordu.

Bu kazaların cümlesi görünür kazalardan oldukları hâlde maa-hazâ ser-hôşluk beliyesiyle takayyüdsüzlük yüzlerce insânı birden helâke uğrattığını bi-l-mülâhaza gayet mahzûn olmaya başladım.

İşte bu hüznün üzerine bir de akrabâ ve ahabbın solgun yüzlerini görünce eski Osmanlıların “Gidip gelmemek var, gelip bulmamak var!” sözlerine varıncaya kadar hep fenâ şeyler hâtırımı istîlâ’ ederek erbâb-ı teşyîi teşekkürât-ı nâzik-âne ve def’-i ahsen ile def’ eyledim.

Arkadaşlar gidip de yalnız kaldığım zemân kendimdeki bu noksân-ı metâneti muhâkeme etmeye başladım. Ben gençlikte pek metîn bir adam idim. Bu misillû hissiyyât bence kocakarılar lâıyk görülürdü. Acaba senem elliye takarrüb eylediği için asabıma za’f mı târî oldu?

Bir kerre şu girîz-gâhtan âlem-i hikmete

11b

Girince hamd olsun tabîme tari' olan o sıkleti devâ'-yı hikmetle def'e muvaffak olabildim. Zîrâ kendimi iyice yokladıkta bu sıkletin mucîbi olan şeyi havf-ı memât olduğunu yakinen ve kat'iyen hükm eyledim.

Muktezâ-yı hikmet-i hilkate itmînân-ı tama' ile şimdiki teslîmiyyetim gençliğim zemânından pek çok ziyâdedir. Son visâl-i metânet-i asabiyyece beni tedennî ettirmiş bile olsa otuz senelik mütâlâât ve tettebbuât-ı rûz-merre tekemmülât-ı rûhiyyeme pek çok hizmet etmiş olacağından ma'neviyyât husûsunda şimdiki derecem gençlik hâline pek fâik olduğuna şübhem kalmadı. O hâlde taallukâtdan velev ki muvakkaten olsun müfârekatin asabıma ettiği te'sîr dahi yine tekemmülât-ı rûhiyyenin bir muktezâsı sayılır. İşte bu noktadan bed' eyleyen mülâhaza üzerine bir de sırasıyla gençlikte yalnız kendimi düşünür ve daha doğrusu kendimi de düşünmez bir adam olduğumu ve şimdi ise irisi ufağı karîbi baîdi 300 nüfûsu tecâvüz eyleyen 60-70 familyanın makam-ı ubuvvetinde bulunduğumu ve bunlardan her birinin berikine muhabbeti kalbde yer etmiş olduğu gibi mefkudiyet muvakkatimin bile bunlar üzerinde hâsıl eylediği te'sîr-i mahzûn-âne onlarda dahi benim

12a

İçin olan muhabbet-i mahsûsayı meydâna koyduğunu düşünerek çünkü vatanımdan şu mübâadet-i muvakkate nân ü ni'metiyle perverde olduğumuz ve nâm-ı nâmiyyesini medâr-ı mefharet bildiğimiz Osmanlılığın velev ki ufak bir hizmeti için olduğundan bu hizmet-i mukaddesenin gerek ufağı gerek irisi uğrunda cân fedâsı şân-ı hamiiyete şâyân olduğunu der-hâtır etmeye kadar vardım.

Bu tasvîr-i hakîm-âne ne güzel imdâdına yetişti.

Bu hâlde cân kurtaran mantarları benim için “gemiye bindikleri zemân Hak Teâlâ Hazretlerine muhlis-âne duâ eylediler.” Meâlinde bulunan âyet-i kerime-yi Kur'âniyyeyi muhtır olarak şu vazîfe-i dîn-dâr-âneyi de îfâya sebep oldular. Hâlâ gözlerime yine o ma'hûd helâkin bahriyye-yi îâne kutusu ilişince bu def'a bir te'sîr-i hamiiyet-kârâne ile:

- Evet! Şu kutuya bir îâne-i nakdiyye atmalıdır! O kahramanlar hizmetleri başında fedâ-yı cân etmişler. Kendi mesleklerinin büyük adamlarıdır. Onların bu gayret-i

fedâkâriyyeleri olmasa idi denizler bize râm olmazlar idi. Anâsır-ı erbaadan havâ, su gibi ele avuca sığmaz ikisini mürâselâtımıza hizmet-kâr etmek

12b

Mücâhedeinde cân fedâsını göze aldırmanınca nâil-i galebe mümkün değildir.

Dedim ve elimi cebime sokup alabildiğim bir mikdâr parayı kutunun yarığında içeriye attım.

Ya hu! Şu insân kısmı ne kadar mütehavvildir. Çend dakika evvel bir hüzn-i nâ-becâ beni fenâ müteessir etmiş iken şimdi şu fedâkâr gemicileri tahattur etmekteğim üzerine bütün metânet-i kalbiyyem avdet eyledikten mâada kutuya bıraktığım paraların mecâdiyye ve çaryek ve birâz da metalik olmaları serîan bende bir tahvîli daha mûcib oldu. Kendi kendime ziyâdesiyle sevinerek dedim ki:

- Bu kutuyu açıp derûnundaki paraları çıkaran Fransız bunların Osmanlı meskûkâtı olduğuna elbette dikkat edecektir. Görecektir ki Osmanlılar dahi hizmet-i müşkile-i bahriyyede cân fedâ edenleri ellerinden geldiği kadar mükâfâtlandırıyorlar. Şu kutuya attığım bir mikdâr parayla âdetâ millet-i mukaddese-i Osmâniyyem şânına hizmet etmiş oldum!

Şu kadcılık bir hizmet-i milliyenin beni ziyâdesiyle sevindirdiğini çok görmeyiniz. Osmanlılığima âid olduktan sonra en küçük şeyin bile benim üzerimde en büyük te'sîri

13a

Vardır. Bunu taassub-ı milliyeme haml ederseniz gücenmem. Zîrâ ben bu yoldaki taassubâtı girye görenlerden değilim.

1.4.ARKADAŞLAR

Ba'zı muâmelât-ı resmiyye zımında maârif nezâreti celîlesine vuku' bulan mürâcaatta müze-i hümayûn müdürü atûfetli Hamdi Bey Efendi hazretlerinin Paris'te teşkîl eyleyen bir âsâr-ı atîka kongresine taraf-ı saltanat-ı seniyyeden me'muren hemân azîmet eylemekte olduğunu istihbâr eyleyerek ile seyâhat-ı refîkî olabilmek hevesi bir aralık kalbime uğrayıvermiş idi. Bir de Kamboç vapurunun kış kamarası üzerinde gezinirken Hamdi Bey Efendi'nin uşağı bir mikdâr yolcu eşyâ'sı getirdiğini görmeyim mi?

Paris'e kadar kendime bir refîk-i muvâfık bulmuş olduğumdan dolayı pek ziyâde sevinerek hemân uşağı istikbâl eyledim. Efendisi için bir münâsib kamara aramakta olduğundan benim kamaramdan daha münâsibi olamayacağını hükm ile eşyâ'sını oraya yerleştirttim. Zîrâ vapurların aglebinde olduğu gibi Kamboç'ta dahi beher kabinde iki yatak vardır ki yolcunun hakkı bunlardan yalnız bir dânesini işgal etmekten ibâret

13b

Olup sefîne idâresi dîger yatağa bir başka yolcu yatırabilir. O başka yolcu vâkiâ pis murdar bir adam olmayabilir. Zîrâ vapurları birinci ikinci üçüncü ve ba'zı kerre dördüncü mevki'ye kadar taksîm etmekten maksad hâl u şânları birbirine mümkün mertebe mütevâfık olan adamları bir yere koymak olup bu hâlde birinci kamaraya gelenlerin kâffesi tabakat-ı insâniyyenin en yukarıda olanlarından bulunacakları der-kârdır. Ancak yine insâna refîk olarak hiç bilmediği tanımadığı bir adam verilirse hoşâ gitmez ya? Dışı temiz olanlardan bir çoklarının içi pis olmaları türlü ahlâk-ı kerîheleri bulunmaları da melhûzdur. Hamdi Bey Efendi ise bundan yirmi iki sene mukaddem İstanbul'dan Bağdad'a kadar birlikte seyâhat etmiş olduğumuz ve orada dahi üç sene kadar berâber yaşadığımız bir âşinâ-yı kadîmdir.

Bu seferde dahi kamara yoldaşı olması tesâdüfen daha büyüğünü îka'dan âciz kalacağı bir ni'met sayılmaz mı?

Birâz sonra kendisi de vapura geldiğinde şu hâlde benden ziyâde sevinerek uşağı vâsıtasıyla hânesi halkına yazdığı pusulada vapurda Ahmed Midhat'ı bulması kendisini yalnızlık beliyyesinden

14a

Kurtarmış olduğu beyânıyla teblîğ-i memnûniyyet eyledi.

Vapurda asıl dost ve âşinâ olarak Hamdi Bey Efendi hazretlerinden başka kimse yok idiye de İstanbullu olanlar ile kolayca ülfet hâsıl olacağı der-kâr bulunmakla daha vapur hareket etmezden evvel bir kaç İstanbullu ile muârefe peydâ ediverdik.

Bunların birisi İngiliz telgraf bahr-ı şirketi me'mûrlarından Hikemiyan Efendi ve dîgeri Beyoğlunda İngiliz eczâ-hânesi diye meşhûr olan eczâ-hâne sâhibi Mösyö Jozef Kanzuk ve dîgeri Konya reji me'mûru Sabik Kaluyani Efendi olup Beyoğlu'nun meşhûr familyalarından Korpi familyasına mensûb bir delikanlı dahi bunların refikasından olmakla onunla da muârefe hâsıl oldu. Hele Estamatiyâdî nâmında bir rûm tâcir dahi görüldü ki altmışlık bir hemşiresi ve mezbûrenin yirmiden otuza kadar yaşlar miyânında olan iki kızı ile Paris'e gitmekte olup bu zât tuhfeciliğe müteallik bir ticâret arkası sıra İstanbul ve Marseille yolunu tam seksen def'a kat' etmiş bulunduğundan âdî bir yol arkadaşından ziyâde mücerreb bir kılavuz hükmündeydi.

14b

Espandini nâmında genç ve terbiyeli bir Rûm dahi işte İstanbullu olan arkadaşlarımızın adedini ona iblâğ etmiş oluyor idi.

İstanbullu olmayan rüfeka'mız İspanya devletinin der-saâdet sefîri Mösyö le Mark de Bedana'nın zevcesi ile kızıdır ki bunlar vapura kadar bir sûret-i müşâ'şa'da teşyî olunarak kış kamaranın üzerinde bir halat yığıntısı üzerine erbâb-ı teşyî tarafından vaz' olunan çiçek buketleri orasını lâtif bir çiçek bahçesi hâline koymuş idi. Markizin Matilda nâmında bir hizmetçi kızı bulunarak Fransa ve İspanya hudûdu üzerinde bir köy ahâlîsinden bulunmasıyla Fransızca ve İspanyolca tekellüm eyliyor idi. Rüfeka'-yı ecnebiyyeden addolunan şu üç kadına Rusya muhakim adliyyesinde hizmeti sebk etmiş bir Rus avukatı ile bir de an-asıl Bulgar iken Ruslanmış bir zâtı ve bir de Dominique'in papasını ilâve edersek mikdârları altıya varır ise de bu son üç zâtın isimleri nasılsa tahkik olunmamıştır.

1.5.İSTANBUL'DAN TEBÂÜD-İ TEDRÎCÎ

Taşra vapurları hareket etmezden evvel üç def'a düdüğü çalarlar. Birinci ikinci düdükte yolcu olmayanlar pey-der-pey çıktıkları

15a

gibi üçüncü düdükte artık vapur içinde yolcu olmayanlardan kimse kalmaz. O zemân anbar kapakları kapanmış ve mişmaaları çekilmiştir. Hattâ baştan kıçtan vapuru şamandıralara rabt eyleyen bacak kalınlığındaki azîm yumalar dahi kaldırılıp onlara bedel vapur yalnız kol kalınlığında çıma ile şamandıralara rabt olunmuştur.

Kamboç vapuru evvelâ baş çımayı içeriye alarak makineyi işletmeye başlamayı müteâkıb kıç çıma vapurun seyriyle şamandıra halkasından sıyrıldı çıktı. Koca geminin şu hareketi o kadar kolay icrâ' olundu ki bir piyâde kayığı da yanaşmış olduğu iskeleden bundan daha kolay hareket edemez.

Şurası şâyân-ı dikkat-i mevâddandır ki erbâb-ı teşyînün bir takımı kayıkları sandalları derûnunda buldukları hâlde henüz mübâadet etmemişlerdir. Son vedâyı mendil ve el sallamak sûretiyle icrâ' ediyorlar. Bu işâretleri hangi yolculara vermekte iseler onlar dahi bi-l-mukabele el ve mendil sallıyorlar. Bu esnâ'da ba'zı gözler kıpkırmızı ba'zıları da yaşlı görünüyorlar.

Başı Boğaziçi'ne müteveccih bulunan gemiyi Tophâne önü sularında Marmara'ya doğru çevirmek pek kolay olmadığından vapur

15b

Kabataş önüne doğru yürüyüp ba'de başını akıntıya ve kıçını anafora verdi ki o zemân makina ta'tîl olunarak yalnız şu akıntı ve anafor sür'atindeki iki kuvve-i ma'kuse gemiyi kendi kendisine çeviriverdi.

Vapur bu sür'atte döner iken etrâfa bir nazar etmeli ki bundan daha güzel bir panorama olamaz. Zîrâ nazar-ı dûçâr-ı galat olarak vapurun döndüğünü fark edemeyip belki İstanbul ve Galata ve Beyoğlu ve Üsküdar ve Kadıköy insânın etrâfında bir deverân-ı âheste ile devr

ediyorlar zannolunur. O azîm pâ-yı tahtın katiât-ı azîmesinde görülen devr hakikat pek nazar-rübâdır.

Sarayburnu ile Harem iskelesi arasından vapur geçerken herkesin gözleri bir kerre Marmara denizinin eb'âd-ı garbiyyesine doğru çevrilir ise de o tarafta “ufuk” denilip suyu semâdan tefrîk eyleyen bir hatt-ı mevhûmdan başka bir şey görünmediği ve geride ise dünyâ yüzünde letâfetçe bir misâli daha bulunmadığına kanâat-i umûmiyye hâsıl olmuş bulunan koca İstanbul bulunduğu için herkesin enzâr-ı temâşâsı bilâ-ihitiyâr yine geriye müteveccih ve mün'atıf olur.

Ne manzara-yı dîdâr be! Vapur Marmara'ya

16a

doğru tadrîcen tebâüd eyledikçe evvelâ Boğaziçinin ârizen ittisâi azalmaya başlayarak hisârlara kadar Anadolu Rumeli sâhilleri birbirine takarrüb eyliyor. Birâz sonra vapurun Henry Bulwer adacağını sol tarafta bırakmak için Ayastefanos cihetine doğru birâz dümen bükmesiyle Selimiye ve Sarayburnu'nda öyle bir hareket-i kâzibe peydâ oluyor ki gûyâ bunlar birbirine kavuşmak için yerlerinden kımıldanmışlar zannolunur. Sanki azîm bir hâne kapısının iki kanadı imişler de vapurun çıkmasına yol vermek için açık buldukları hâlde şimdi vapurun çıkması üzerine kapanıyorlar imiş gibi görünüyorlar.

Nihâyet bu iki kanad bi-l-külliyeye telâkki ederek Boğaziçi'ni enzâr-ı mütebâideden setr ederler. O zemân Fenerburnu Kadıköy Haydarpaşa Selimiye Ahırkapı Kumkapı Yedikule bir kavs-i yek-pâre teşkîl ederler. Hesâbca vapurun Kız Kulesi'nden dört beş mil kadar açılmış olduğu bu noktada sağ tarafına bakanlar şehri azîm-i Konstantiniyye'nin kısm-ı cenûbîsini görürler ki her zemân semt-i şimâlîsini görmeye alışmış olan gözler bu şehri yeni gördükleri bir acîbe-i muazzam-ı ileyhâ zannederler.

16b

Hakikat! İstanbul'un hangi tarafı olursa olsun hâriçten görünüşü ne azametlidir! Avrupa bilâdının aaleb-i münhatt arâzî üzerinde mebnî buldukları için âsâr-ı azîme-i mi'mâriyyesi cümleten bir nokta-i nazardan müşâhede olunamaz. Buna bir çâre olmak üzere seyyâhlar en mürtefi' kulelere damlara çıkarak etrâfa bakınırlar ise de nazar-ı temâşâ ebniye-yi mevcûdenin

kâffesini yine ihâta edemeyip yakında bulunanlar uzakta olanlara hâciz olurlar. Şehr-i şehir İstanbul ise tepeler üzerinde mebnî olduğu için bu tepelerin hâvî oldukları câmi'-i şerîfe ve devâir-i mîriyye ve sâir ebniye-i azîme kendi kendilerini enzâr-ı temâşâ ve hayrete arz ederler. Her nokta pâ-yı taht-ı saltanat-ı seniyyeyi temâşâ için bir nokta-i muntehibe-yi nazar hükmünü alır.

Vapur tebâüd-i tadrîcîsinde devâm ile Ayastefanos ve Henry Bulwer adası mâ-beynini de geçtikten sonra artık Kartal'dan Makri köyüne kadar teşkîl eyleyen hatt öyle bir kavs-pâre resm eder ki Selimiye kışlası gibi en büyük ebniye bile bu kavsin üzerinde birer beyâzımsı benek irâe edebilirler. Ta bu zemâna kadar yolcuların gözleri İstanbul semtinden ayrılmaz. Ol mevki'-i dil-güşâ

17a

dan kolay kolay kat'-ı nazar etmek kimsenin kârı olamaz.

Nihâyet akşamın hulûlüyle nokta-i magribde rengini portakalîye bi-t-tahvîl cürmünü de bir kaç misli büyütmüş olan âftâb-ı muğterib enzâr-ı seyyâhîni İstanbul'dan ayırıp kendi tarafına celble birâz sonra gûyâ bu tedbîri adam aldatmak sûretiyle görmüşcesine o da nazardan istitâr ediverince garîb yolcular kendilerini öyle bir deniz üzerinde bulurlar ki dâire-i ufkunun beşte dördü bundan evvel denildiği üzere suyu semâdan tefrîk eden hatt-ı mevhum ile mürtesim olup yalnız Çekmecelere doğru bir mikdâr yerinde kara görülebiliyor ise de zulmet-i şeb her taraftan hücum ediyormuşcasına bir sûretle o dâire-i ufku da darlaştıra darlaştıra gayr-ı mer'î bir hâle getirir. Birâz sonra insân derûnunda bulunduğu geminin küpeşteleriyle pupa ve pruvasının başka bir yeri görmez olur. Meğer ki nazarını semt-i semâyâya atf etsin de zînet-i semâ olan ecrâm-ı mâziyyeyi temâşâyâ yol bulsun!

1.6.(GÜVERTE YOLCULARI)

Gerek mebde'-i harekette ve gerek tebâüd-i tadrîcî hâlinde bir çok şeyler seyyâhın

17b

nazarını fikrini işgal eylediklerinden asıl sefine derûnunda ve seyâhate müteallik olarak câlib-i dikkat bulunan bir çok şeylere insân vehleten dikkat edemez. Ammâ tebâüd-i tedricî artık herkesin nazar-ı dikkatini geminin küpeşteleriyle tahdîde başladığı zemân göz ve gönül eğlendirecek şeyleri derûn-i sefinede aramak ihtiyâcı insâna bu şâyân-ı dikkat şeyleri de irâe eyler.

Böyle uzakça seferlere giden gemilerde en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan şey güverte yolcularının hâlidir. Güvertede yolculuk etmek insânın nev-ummâ medenîlik hâlinden çıkıp bedevîlik ve göçebelik hâline avdet etmesi demektir. Zîrâ şedâid-i hevâiyeye karşı üzerindeki tenteden mâ-adâ siper olmayıp her neye mâlik ise onlar dahi yanbaşında bulunur ki bunları dîger benî-nev'inin çeşm-i ta'mından muhâfaza için sûret-i dâimede takyîde mecbûrdur.

Güverte yolcusu vapur hareket edinceye kadar tamâmıyla yerleşemez. Zîrâ onun işgal edebileceği yerler gemiye yük almak hizmeti ve bir de kayıkçı ve taşıyıcı gibi kuru kalabalık ile meşguldür. Ba'zı yolcuların bu kalabalık içinde de yerleşmeye çalıştıkları görülür ise de hâl ve şânlarına dikkat

18a

etseniz bunların şaşkın şaşkın hareketlerinden acemî olduklarını anlarsınız. Ba'zıları yerleşmeye isrâr ederler ise de eşyâ'larını âleme çığnetmekten başka bir netîce hâsıl olamadığını görerek ve-yâhûd erbâb-ı tecrübe bunu kendilerine ihtâr eyleyerek dûçâr-ı nedâmet olurlar.

Vapur hareket eylediği zemân yerleşmeye ibtidâr eyleyen güverte yolcuları evvelâ kendilerine münâsib bir yer ararlar ki bu yerler vinç makinesinin ve vapur makinesi kaportasının ve anbar kapağının ve direklerin yanları ve etrâflarıdır. Bedâvet-i insân için hulki ve cibillî olmasıyla hiç tecrübesi olmayanlar bile güverte üzerinde intihâb eyledikleri yerlere nasıl yerleşeceklerini yine nazar-ı dikkatlerini de derhâl ta'yin edebilirler. İntihâb eyledikleri yerin bir tarafı geminin mutfak ve makina kaportası gibi bir ciheti olmakla burası deyivermesi bir siper-i tabîi addolunur. Bu hâlde huruç ve sandık ve denk gibi eşyâ'yı o siperin taraf-ı mütekaliline dizerek dîger bir siper peydâsıyla ikisi arasını yuva ittihâz edeceği tabîidir. Bu yuvaya seccâde

şilte hasır gibi ferşe şâyân bir şey serip çünkü güverte yolcuları yiyeceklerini de berâber alacaklarından bunların mevzi' oldukları kapları da bu

18b

yuvanın “arka tarafı” ittihâz olunan yere koyunca ön tarafı tabîatıyla “kapı” hâlini alır.

Tek başlarına seyâhat eden güverte yolcularının yuvaları o kadar mükemmel olmasalar bile familyaca seyâhat eden yolcuların yuvaları hakikaten “yuva” itlakına şâyân olacak derecelerde mükemmel olur. Eşyâ'-yı mevcûde ile her tarafı mümkün mertebe mahfûz olarak çoluk çocuk orta yerde barınırlar ki büyük bir gemi güvertesinde böyle bir hayli yolcuların beytütetleri aynıyla bir yörük aşîretinin bir menzile konmaklarını andırır.

Bu sûretle seyâhate alışkın olanların haşlanıp söğüş hâline konulmuş etleri ve Osmanlı iseler mutlaka yalancı dolmaları helvaları ve Hristiyan oldukları sûrette ekseriyyâ jambonları sucukları ve hele lüzûm-i hakikîsinde pek fazla ekmekleri ve mevsime muvâfık bir çok meyveleri kahve takımları ve alışkın oldukları meşrûbât şişeleri filanlar geminin o cihetini âdetâ şâyân-ı tersîm bir hâle koyar. Ba'zı merâklılar tanbur gitar fülüt düdük armonik gibi birer nev' edevât-ı mûsikîyelerini bile berâber alırlar. Hele tentenenin bir tarafına asmak

19a

ve-yâhûd sandık ve denk gibi bir şey üzerine oturmak sûretiyle bunların birer de fenerleri olup fener almayı tahattur etmemiş olanlar muahharen bu lüzûmu hissedince vapurda kahveciden veya kamarottan mübâyaa edebildikleri bir mumu bir şişenin ağzına yapıştırmak tarîkiyle şamdan dahi tedârik etmiş olurlar ise de mumun ziyâsını rüzgârdan muhâfaza ihtiyâcı baş gösterince bu mumun etrâfına gazete kağıdından fânûs yapmaya çalışmak derecesindeki mecbûriyyetleri hakikat câlib-i nazar-ı dikkat olan ahvâlin başlıcalarından olmak hükmünü alır.

Mebde'-i azîmette iş bu güverte yolcuları birbirinden muhteriz olurlar ise de birâz sonra komşuluk münâsebet-i tabîyesî bunlar arasında hükmünü göstermeye başlar. Diyânet ve kavmiyyet farkları bu komşuluk münâsebet-i tabîyesine mâni' olmayıp yavaş yavaş nereye gidildiği suâlinden bed'an ile yek-dîgere kahve vesâir ikrâmına kadar varılır. Yalnız birbirinin lisânına âşinâ olmak bu münâsebetin sür'at-i vuku'u için kâfi olup hattâ lisânlarına âşinâ

olmadıkları zemân bile bu misillû ahvâlde lisân-ı umûmî ve tabîi olan işâret meselesi kâfi görülür.

İşte asıl erbâb-ı seyâhat kendileri

19b

Addolunmak lâzım gelen bu gayretli ve tedârikli yolcular râkib olduğum Kamboç vapurunun güvertesini âdetâ bir panayır hâline koymuşlar idi. Kal'a-i sultâniyye'ye İzmir'e çıkacak bir hayli Osmanlı yolcuları olduğu gibi gerek buralara ve gerek Syra'ya çıkacak ve hattâ ba'zıları Marseille'ya kadar gidecek bir hayli Hristiyan ve ecnebî güverte yolcuları var idi ki akşamdan sonra bunların taâm edişleri ve bir kaç Rûmların gitar ve mandolin ile müzik çalışları ve ba'zılarının oyun kağıtlarıyla eğlenişleri ve kimisinin ispirto lambaları ile kahve pişirişleri ba'zı ufak çocukların ağlayişları vâlidelerinin bunları uyutmak için ninni çağırışları ve nihâyet bir takımının galebe-i nevmle pinekleyişleri fikr-i tettebbu' ve tedkikimi en ziyâde işgal eyleyen ahvâlden oldu.

1.7.(KAMARADA İLK AKŞAM)

Güneş gurûb edip ta'bîr-i mahsûsunca sular dahi karardığı sırada kamarotun çaldığı bir çan kamara yolcularını akşam taâmına da'vet eyledi. Birinci kamara sofrasında biz on beş kadar yolcu olduğumuz gibi birinci kapıdan başmakiniist ve vapurun tabîbi ile dîğer bir zâbit dahi

20a

taâma geldiler. Hamdi Bey Efendi ile ben kaptana tavsiye ve takdîm edilmiş idik. Kaptan tarafından herkesin hissiyyâtına göre ta'yîn edilen yerlerde oturuldu ki gemide en büyük mevki' kaptanın olmak kavâid-i bahriyyeden olmakla kaptan sağ tarafına Markizi ve sol tarafına kızını aldığı gibi zevât-ı sâirenin yerleri de hakikaten pek münâsib olarak ta'yîn olunmuştu.

Böyle büyük posta vapurlarında birinci kaptan olmak için mahâret-i bahriyyenin ne derecesine matlub olduğunu bilemez isem de nezâket ve terbiye-yi insâniyyenin pek büyük bir derecesi mevcûd olmak lâzım geleceğine aslâ şübhe etmemelidir. Yolcular miyânında ne kadar rütbeli adamlar bulunursa bulunsun sofrada salonda makam-ı riyâset yine kaptana âid olmakla kaptan olan zât o kadar nâzik terbiyeli vakarlı olmalıdır ki bu makamı bi-hakkın işgal edebilsin. Kendisine takdîm ve tavsiye olunan kadın erkek yolculardan mâ-adâ sâir yolcular ile dahi ilk düşen münâsebet üzerine söz söylemek ve fakat söylediği sözü zemîn ü zemâna muvâfık söylemek ve hiç bir kimseyi incitecek sûrette beyân-ı mülâhaza etmemek ve yerine göre yolcuları güldürecek zarâfetlerde dahi

20b

bulunmak kaptanın cümle-i levâzımından olub râkib olduğumuz Kamboç vapurunun kaptanı Mösyö Berji ise bu şerâiti gerçekten hâiz kırk yedi elli yaşlarında sakalına kır serpmiş yüzü güzel bir adam idi.

Şu sûretle sofrada ilk ictimâ' eden yolcular arasında ilk def'a olmak üzere husûle gelecek olan muârefe ve münâsebetin sûret-i husûlü tuhaf şeylerdendir. Bu muârefe ve münâsebetin husûlü için herkes bir vesîle arar durur. Meselâ tuzluğu almaya ve-yâhûd dış hilâlîne veya su sürahisine el uzatmaya çalışan bir kimseye yardım edivermek o vesîleyi hâsıl eder. Hele havânın iyiliğine ve-yâhûd fenâlığına dâir açılan bir söze iştirâk pek kolay olur. İlk iskeleye ne zemân varılabileceği hakkında kaptana sorulan bir suâl sâir bir çok kimselere de cevâba karışmak fırsatını vermiş olur. Hele kimi deniz tutup kimi tutmadığı bahsi meydâna konulunca herkesi birbiriyle söyleştirmek için bundan alâ zemîn bulunmamak derecesinde bu zemîn-i musâhabe-i umûmiyyeye meydân açar.

İstanbul'dan hîn-i hareketimizde hafif

21a

bir poyraz rüzgârı esmekte olup Marmara'ya çıkılınca geminin sür'ati rüzgârın sür'at-i vezânıyla tekabül eylediğinde havâmız hiç rüzgâr yokmuşcasına bir sükûn peydâ eylemişti. Havânın bu kadar muvâfakat ve letâfeti üzerine bir de deniz tutup tutmaması bahsi açılınca ba'zı kimseler bu deniz hasteliliğin pek ziyâde ürküklerini ve ba'zıları denizin kendilerine hiç bir fenâlık

vermediğini beyâna başladılar. Bir takımları ise deniz tutmasına karşı limon devâ'-yı âcil olduğunu ve-yâhûd fırtınalı havâlarda insânın dâimâ mi'deyi tok ve sıcak bulundurması lâzım geldiğini tavsiye ile arz-ı tabâbete koyuldular.

Bu yoldaki re'yleri mütâlaaları kaptan vehleten reddetmiyor idiyse de kabûl dahi etmeyip gayet mütebessim-âne ve nâzik-âne bir sûretle kendi re'yini de ilâve ediyor idi ki en doğru re'y olmak lâzım gelen bu re'y ber-vech-i âtî hulâsa edilebilir:

Fırtına baş göstermezden evvel kimi deniz tutup kimi tutmayacağına dâir bir hükm-i kat'î verilemez. Pek çok kimseler kendilerini deniz tutacak havfına düştükleri hâlde bu havfları nâ-becâ olduğunu muahharen görünce memnûn kalırlar. Bazları dahi denize

21b

mukavemet gayretini edâ eyledikleri hâlde hîn-i tecrübeye edâlarının ma'kusu zâhir olarak birâz sıkılırlar. Hâl-bu-ki hakikatte deniz tutmadık hiç bir kimse olamaz.

Denizi mesken edinmiş bulunan gemiciler bile bu hastelikten bi-l-küllüyye masûn değildirler. Şu kadar ki deniz tutması türlü türlü olur. Ba'zı kimselerde ekseriyyâ müşâhede olduğu üzere mi'de bulanmasını baş dönmesini gaseyânı mûcib olarak ba'zılarında ise yalnız bir hafif sersemliği îcâb eder. Adam olur ki onda deniz tutmasının hükmü bir iştihâsızlıktan ibâret görülüp diğer bir adam olur ki bil-akis hükm-i mezkûr fevk-al-hadd iştihâ açıklığı sûretinde tecellî eder. Hâsılı denizde insânın hâli az çok mutlaka tebdîl edip ve bu tebeddül dahi işte deniz tutması demektir.

Bu hasteliğe mukabil olacak devâ'ya gelince: O devâ'yı keşfedecek olan tabîbin milyonlar milyarlar kazanacağına şübhe etmemelidir.

Devâ'-yı mezkûr henüz keşf olunmamıştır. Vâkıâ pek çok şeyler tavsiye olunur ise de hîn-i ihtiyâc ve tecrübeye cümlesinin fâidesizliği tahakkuk eder. Bu hâlin mi'deye mi yoksa

22a

asab ve-yâhûd kana mı müteallik bir mesele olduğu bile beyn-el-ittibâ katiyyen ta'yîn olunamamıştır. Fakat korkunun bir büyük te'sîri olduğu bahriyyun nezdinde tecrübe edilmiştir. Ekseriyyâ enginlerde cüz'î bir sallantı yolcuların aglebinde deniz hasteliğini ika' eylediği hâlde

sâhile yakın yerlerde daha ziyâde sallantının yine o yolcular üzerinde o kadar te'sîri mûcib olmadığı görülmüştür. Hattâ gemiciler bile bir tehlikeden dolayı dûcâr-ı havf oldukları anda deniz tutması mukaddemâtını kendi üzerlerine hissetmeye başlarlar.

Bu tedkikat kaptanın tedkikatı olup ben burada yalnız onları hulâsaten kayd eden bir mukayyid makamında bulunurum. Sofrada bu söz şu ilk akşam için başlıca medâr-ı musâhabe olarak gerek sofranın sonlarında ve gerek ba'de-t-taâm herkesin semt-i maksûdu neresi olduğuna dâir edilen suâller ve verilen cevâblar dahi dâire-i musâhabeyi tevsî'e yardım eyledi.

Sofra ve salonda sigara içmek mücâz olmadığından ve yolcuların ise hemân kâffesi tütün tiryâkîsi bulunduğundan ba'de-t-taâm kış üstüne çıkıldı ki orada hem rüfeka' ile musâhabe ve hem de güverte

22b

yolcularını temâşâ beni iki cihetle işgal eyliyor idi. Yolculardan birtakımı yemeklerin fenâlığından şikâyete başladılar. Hele şikâyette en ileriye gidenler en ziyâde gezginci olanlar olup bunlar meselâ Avusturya vapurlarında yemekler daha alâ olduğunu ve filanca yere giderler iken şöyle güzel taâmlar ile cân beslediklerini anlatıyorlar ve ba'zıları ise Kamboç vapurunun bu akşamını yemekleri de pek fenâ olmadığını îrâd ile mukabelede bulunurlar idi. Ben ehl-i şikem olmadığımdan bi-t-tabîi yemeklerin iyiliği tarafında bulunduğum gibi zannıma kalır ise fenâlığı tarafını iltizâm edenlerin de pek çokları hânelerinde bundan alâ taâma alışkın oldukları için değil mücerred söz olsun için o iddiâda bulunmakta idiler. Yoksa alafranga taâm usûlünde “dinner” ta'bîr olduğu üzere evvelâ bir çorba sâniyen bir balık sâlisen bir sığır eti râbian bir sebzeli koyun eti hâmisen salata ile bir tavuk kebâbı sâdisen bir tatlı sâbian meyve ve peynirden ibâret bulunan bu taâm âdetâ “mükemmel” ıtlakına bile şâyân olduğunu i'tirâf eyler isem insâfa muvâfık hareket etmiş olurum.

(Söz sırası gelmiş iken umûmiyyet

23a

üzere arz edeyim ki Avrupalıların dinnerları esâsen tertîb-i sâbıktan aslâ tehâlûf etmez. Ya'nî çorba ve balık ve sığır eti ve sebzeli koyun eti ve tavuk yâhûd hindi ve tatlı ve meyve ve peynir şu tertîbde devâm edip eğer bundan mâ-adâ ba'zı şeyler ilâve olunur ise fevk-al-usûl addolunur.)

İki saat kadar zemânı kış üzerinde geçirdikten sonra kamarotun çingırağı birinci kamara yolcularını çaya da'vet eyledi ki işte bu çayı iyi bulmak çay ne olduğunu bilmemeye delâlet eyler idi. Çayda o lâtif nebâta mahsûs olan râyiha külliyyen mefkud olup renk ise frenk mürekkebi gibi bir şey idi ki süt ve şeker haltıyla bunu ta'dile mecbûriyyet messeyledi. Hoş Rusya'dan mâ-adâ Avrupa'nın hiç bir yerinde çay ne olduğunu bilen yoktur a? Gayet mükellef çay takımlarıyla getirdikleri şey bir siyâh sıcak sudan ibârettir. Çayları mı fenâdır ? Yoksa pişirmesini mi bilmezler? Burasını fark etmek birâz güçtür.

Çaydan sonra herkes yek-dîgerine:

- Geceniz hayr olsun! İyi uyumanızı temennî iderim!

23b

Gibi kelimât-ı taltîfiyye ile vedâ ederek yerlerine çekildiği gibi biz dahi Hamdi Bey Efendi hazretleriyle berâber kamaramıza çekildik soyunup dökünüp yataklarımıza girdik. Fakat bu gemi yataklarına “yatak” ta'bîri câiz olabilir mi? Bunlar duvar gibi bir satha rabt olunmuş âdetâ birer tabut! Sâir seyâhatlerimde bunların daha fenâlarını görmüş idim ki o da iki ba'-zân üç yatağın üst üste konulmaları sûretinden ibâret idi. Böyle olan yataklarda insânın yatağı içinde doğrulup oturması da mümkün olamaz. Zîrâ her yatağın arasındaki açıklık yarım metre kadar da bir irtifâ' teşkîl edemez. Kamboç vapurunun kabinelerindeki iki yatağın her biri odanın birer başka dil'ında ta'lîk edilmiş bulduklarından bunların içinde oturmaya irtifâ'ları müsâid ise de yatağın darlığı içinde yatıldığı zemân dönmeye kımıldamaya hiç müsâid değil. Hele yumuşak olması için şilte altına kanepeler gibi telden yaylar dahi tertîb etmişler ki insân bir cebr-i nefis bir gayret-i bedeniyye ile kımıldanıp dönebilecek olsa dahi döndüğü taraf göçtüğü gibi râhatsız oluyor.

Bi-l-hâssa ben yatağın yumuşak olmasından aslâ hazzetmem. Ba'zı kerre

24a

şilteleri attırdıkları zemân o pek yumuşak şiltelerde yatmak vücûdumu râhatlandıracağına bilakis kımıldandıkça vücûdumu yorar. Onun için yeni atılmış şiltelerde bir kaç gece başkalarını yatırmaya mecbûr olurum. İşte Kamboç'taki dar yatakların yaylar vâsıtasıyla hâsıl eylediği ifrât-ı yumuşaklık benim için fevk-al-hadd râhatsızlığı mûcib olduğu gibi insân alışkın olduğu yatağını

tebdîl edince yerini yadırgaması da tabîi olduğundan bunlara zamîme makinenin sadmesi ve gürültüsü de her zemân alıştığım hâl olmadığından uykuyu da'vet bir türlü mümkün olmadı.

Arkadaşımı râhatsız etmemek için ses sadâ çıkarmıyor isem de uykunun te'hîri beni ziyâdesiyle râhatsız ediyor. Da'vet-i hâb için bir çok hulyâlar ediyorum. Hayır hayır! Hiç fâidesi yok. Hulyâlar daha fenâ! Çünkü vücûd yorgunluğuna zamîme zihnimi de yoruyor.

Bir aralık kalkıp güverte üzerine çıkmayı kurdum. Fakat giyinmek lâzım. Bu mecbûriyyet beni üşendirdiği gibi Hamdi Bey Efendi'yi de râhatsız edecek. Cânım sigara istemeye başladı. Zâten küçücük olan kamara duman dolacak. Hamdi Bey ise

24b

Tütün isti'malini terk etmiş.

İşte bu azâb içinde bir iki saat muazzeb olduktan sonra bir de Hamdi Bey:

- Mithat! Uyuyor musun?

Diye bir ses vermesin mi? Cevâb-ı lâzımını derhâl i'tâ' eyledim ki o da:

- Yok!

Kelimesinden ibâret oldu. Arkadaşım tarafından:

- Ben de uyuyamadım.

Şikâyetini alınca bu hâl üzerine bir kaç söz daha teâtîf ederek ve söz sözü açarak bir hayli konuştuk. Nihâyet nevme olan ihtiyâc-ı azîm her râhatsızlığa galebe etmekle birâz sızabilmiş isek de uykuya mümkün mertebe kanabilecek kadar zemânın Allah bilir ammâ râbi'i geçmeksizin "garrrrrrrr!....." diye peydâ olan bir gürültü bizi tekrâr uyandırdı. Meğer kal'a-i sultâniyyeye gelmişiz de vapur vinç makinalarıyla anbara yük indirmeye başlamış.

1.8.(AKDENİZ)

Gelibolu boğazından bu def'aki mürûrum yedinci olduğu hâlde evvelki altı def'a mürûrumda boğazın ahvâline bu def'aki kadar dikkat edememiş olduğumu sabâhleyin erkenden

25a

kıç üzerine çıktığım zemân düşünüp i'tirâf eyledim. Besbelli defaât-i evveliyede şöyle bir seyâhat-nâme yazmak fikri olmadığı için bu dikkatsizlikte bulunmuşumdur. Bu def'a ise yalnız kendim için değil kari'lerim için dahi her şeye dikkat ve her dikkat ettiğim şeyi kayd etmek mecbûriyyetinde bulunduğumdan dürbünü elimden düşürmeyip onu bir bırakacak olursam maa-hazâ kurşun kalemi ele almak için bırakabilmeye başladım.

Gelibolu boğazını İstanbul boğazına kıyâs edebilmek güçtür. Zâten Akdeniz'i Karadeniz'e kıyâs edebilmek dahi kolay değildir ya! Karadeniz'de dahi üç dört seyâhatim olduğundan bu denizin hâlini de bilirim. İstanbul'dan çıkarken o güzel boğazı bırakır bırakmaz azîm bir engin insâmı karşılayıverir. İstanbul'a gelir iken ise ta duhûle takarrüb edinceye kadar göze görünmeyen boğaz ufacık bir aralık gibi birden bire zâhir oluverir.

Gelibolu Boğazı evvelâ İstanbul bosforundan daha geniş daha uzundur. Kal'a-i sultâniyye cihetleri en dar olup buraya varılıncaya kadar gerek Marmara ve gerek Akdeniz cihetleri gayet genişlikten başla-

25b

Yarak huni gibi bi-t-tedrîc daralır. İki sâhil umrânca İstanbul boğazına takarübden pek baîd olan yüksek tepeler ve azîm yârlar ile mahdûd olup fakat vaz'iyet-i mevki'-yi müdâfaa nokta-i nazarından o kadar alâdır ki bi-hakkın tahkîm olunmak sûretiyle bütün dünyânın donanmasını mürûrdan men' edebilir. Sâye-i kudret-vâye-yi cenâb-ı pâdişahîde vesâyat-i cedîde-i müdâfaa ile bi-hakkın tahkîm dahi edilmiştir. Her tarafta birbirine mukabil bulunan tabyalar hem hüsn-i inşâ'larından dolayı nazar-rübâdırlar hem de mücehhezîyyet-i mükemmelelerinden na'ş-ı heybet-efzâdırlar.

Bir taraftan boğazı ve istihkâmları ve Kal'a-i sultâniyye ve maydos cihetlerini ve diğer taraftan vapura Kal'a-i sultâniyye'de i'mal olunan o evânî-i türâbiyyeyi ve türlü balık ve meyveleri satmaya gelen kayıkları temâşâ eder iken kamara arkadaşları dahi birer ikişer kış üzerine çıkmaya başladılar ki bunlar da en evvel câlib-i nazar-ı dikkat olan şey benizlerinin uçukluğu ve gözlerinin kızılığı kazıyyesi oldu. Artık herkeste:

- Sabâh şerifleriniz hayr olsun!

İltifatını müteâkıb bir de:

- Nasıl? Gece râhat uyuyabildiniz mi?

26a

suâllerinin teâtîsine meydân açıldı ise de bu suâllere cevâb-ı tasdîk veren bulunmuyor idi. Meğer salt biz değil herkes yerlerini yadırgayarak vapurundar ve oynak yatakları içinde râhatsız olarak uyuyamamışlar.

Kal'a-i sultâniyye önünde bir buçuk iki saat kadar kaldıktan sonra Kamboç vapuru Bozcaada'ya doğru yol verdi ki boğazın ağzında bir lokma mesâbesinde bulunan bu mini mini adacığın hisârı vaktiyle en mühimm mevki'-i harbiyyeden iken ada'vet-i hâzıra-i harbiyyenin bu ehemmiyeti ta'dîl etmiş olması ba'zı yolcular tarafından zemîn-i musâhabe addolundu. Bence Bozcaada hâlâ müdâfaa nokta-i nazarınca mühimm bir yerdir.

Birâz tereyağı ve süt ve kahve ve şeker ve ekmekten ibâret bulunan sabâh kahvesi için kamarotun çingırağına ittibâen aşığıya salona inilerek müteâkıben yine kış üzerine çıkıldığı zemân kendimizi Beşikler liman-ı vâsi' ile Midilli cezîresi ucunun arasında bulduk. Havâ gayet lâtif olduğundan Akdeniz'in Anadolu ve Midilli sâhillerine doğru imtidâd-ı nazardaki letâfet hayât-efzâ idi.

Yolcular miyânında dün akşamdan beri peydâ

26b

Olmuş bulunan münâsebet bugün bir kat daha kuvvet bulmuş olmakla musâhabeler daha lâübâlîyâne cereyân etmeye başladı. Kimisi Anadolu ve Midilli ahvâline dâir ma'lûmât ve

müşâhedâtını söyler ba'zıları bahsi târihe intikal ettirerek nâm-ı kadîmi Lisbos olan Midilli nisvânının târihte işgal eyledikleri sahâif-i şöhreti karıştırır. Bir takımı vapurun sol taraf sâhilini teşkîl eyleyen eski Truva'dan bahseder. Hele bu misillü mebâhis-i târihiyye ve ilmiyyede hakikaten behhâs-ı mühimm olan Hamdi Bey Efendi hazretleri Chilman nâm-ı Almanyalının bu Anadolu sâhilinde icrâ' eylediği hafriyyâtta keşfine muvâfık olduğu âsâr-ı atıkaya dâir bir söz açtı ki cümleyi ziyâdesiyle memnûn eyledi. Bu mübâhis-i müfide miyânında bir de kudemâ'nın seyâhat-i bahriyyeleri deniz hırsızlarının kesretlerinden dolayı ne kadar tehlikeli olduğu meselesi şâyân-ı ehemmiyyet görülüp bu meseleye benim de iştirâkim târih-i melâhata dâir güzel bir kongre teşkîl eyledi ki şu mühimm ve tuhaf mübâhisten kari'lerimi de haber-dâr etmek için keyfiyyeti bir kitâb sûretinde kaleme almaya karâr verdim ve hemân cüz-dânıma bu karârı kayd eyledim.

Ağustos-i rûminin dördüncüsü olan iş bu cuma gününü bahr-i sefîdin “Adalar

27a

Denizi” denilen bu kısmında geçirdik ki Gelibolu boğazından İzmir'e kadar mümted olan kısım-ı mezkûr hakikat-i dünyânın en lâtif yerlerindedir. Kah Anadolu ve kah Cezâyir bahr-i sefîd sevâhili hiç bir zemân gözden nihân olmayıp öyle bir engin denizin kalıplarda mûcib olabileceği az çok dehşete de meydân bırakmaz. Hele Midilli cezîre-i cesîmiyyesinin her biri bir fesleğen gibi top ve yeşil görünen zeytin ağaçları ve sâir bağ ve bahçeleri ferah-bahşâ-yı kulûb olmakta hiç bir cezîreye mikyâs olmayıp vakt-i zuhûrda kuşluk taâmını eder etmez bütün yolcular tekrâr güverteye cân atmışlar ve akşama kadar bu letâfet-i mevkiyyeyi temâşâ ile mütelezziz olmuşlardır.

İspanya sefirinin zevcesi Markiz cenâbları ile kızı bu cem'iyetin cümle-i esbâb-ı tezyîniyyesinden olduklarını da gûşe-yi nisyânda bırakmalıdır. Paris'e kadar bize refâkat edeceklerini anladığımız bu Markiz yaşça kırkı geçmiş ise de mübâdîsi “bâ-kemâl” ıtlakına şâyân olan bir cemâlin bakıyyesini hâla muhâfaza etmekte bulunmuştur. Tuvaleti gayet sevdiği şu yolculuk hâlinde de tuvaletine mükemmelen i'tina etmiş olmasından müstebân olup hele terbiyesi zarâfeti ve kendisiyle söz söyleyenlere

27b

Riâyet-kârâne iltifâtı kibârlığıyla mütenâsib bir sûret-i fevk-al-âdedir. Kızı on sekiz yirmi yaşında bir nev' nihâl olup vâlidesinden müntakil hüsne bir de o tür nâzik-âne ma'sûm-âne ilâvesiyle meleke-yi câzibiyyesini arttırmıştır ki sefinemizde böyle iki refikamız bulunmak letâfet-i seyâhati arttırmaya ziyâdesiyle yardım eylemiştir.

Vâkıâ arkadaşları ta'dâd eylediğim zemân beyân etmiş olduğum vecihle iki refika-i tâzemiz daha olup bunlar dahi Mösyö Estamatyadis'in hemşîre-zâdeleri ise de vâlideleri pek haste olarak kamaradan çıkamadığı hasebiyle onlar dahi vâlidelerinden ayrılamadıklarından bu iki matmazelleri ancak yemekten yemeğe görebiliyor idik.

Velhâsıl Akdeniz'in bu kısmında olan seyâhatimiz havânın da müsâade-i fevk-al-âdesiyle pek mükemmel olup akşam taâmından sonra İzmir'in fenerlerini kim daha evvel görecek diye cümleten yine kış üzerine çıktık ki hesâbça saat bir buçuk iki sularında İzmir'e vâsıl olacak idik. İzmir'e vâsıl olmazdan evvel Anadolu sâhilince bu yolu boyuna azîm bir şehîr-âsâ uzanıp giden tuzlaları İzmirdir zannıyla iddiâ-yı beyhûdeye de kıyâm edenleri iknâ' ede-

28a

bilmek bir emr-i düşvâr olup nihâyet saat birden sonra İzmir'in ışıkları ufku parlatmaya başlayınca bu müddeîler asıl İzmir'in neresi olduğunu anlayarak haksızlıklarına râzî oldular.

1.9.(İZMİR)

İzmir'in en uzaktan görülen ışıkları ufuk üzerinde yalnız bir hatt-ı nûrânî-âsâ müşâhede olunuyor idi. Yaklaştıkça bu hatt yükselerek hattâ ortalık bir yerde gayet beyâz bir takım ziyâlar görüldü ki sâir ziyâların sarımtrak rengine nazaran bunun elektrik ziyâsı olduğu anlaşıldı.

Denizde bir sâhile takarrüb ve-yâhûd bir sâhilden tebâüd hâlinde o sâhilin tedricen gözükmeye ve-yâhûd tedricen gözden nihân olması ne güzel bir acibe-i fizikiyedir! Sütûh-i bihâr kürevîhen münhanî olmakla gemideki insânın gözüyle sâhil arasında bulunan sath-ı muhaddeb bahr işa'-ı nazariyye hutût-ı müstakîmesinin o sâhile kadar varmasına mâni' olur. Binâen aleyh büyük denizlerde seyâhat edildiği zemân sâhilin en yüksek dağları bile ufk-i mer'inin altında kalarak gözlere gözükmeyen hâlde evvelâ zirveleri görünmeye

28b

başlayıp o sâhile takarrüb edildikçe dağların da tepeleri yüksele yüksele nihâyet dumanlarına kadar kâmilen meydâna çıkar. Kezâlik bir limana takarrüb olduğu zemân gemileri o limana îsâl edecek olan döner fenerler evvelâ uzaktan deniz üzerinde batır çıkar bir yıldız zannolunur. Yaklaştıkça yüksele yüksele nihâyet fener kulesinin irtifâ'ınca yükseldiği görülür.

Bir sâhile takarrüb olduğu zemân hâl böyle olduğu gibi bir sâhilden tebâüd olduğu vakit dahi emr tamâmen bunun ma'kûsudur. Ya'nî nazar-ı müşâhede önünde bulunan eşyâ' o sâhilden tebâüd edildikçe denize batırvermişcesine alçala alçala nihâyet hiç görünmemek derecesinde ufk-i mer'i altına istigrâk eder gider.

Yine bu kaideye tâbi' olmak üzere güneş ve-yâhûd ayın doğması veya batması dahi gayet lâtifdir. Âdetâ denizin içinden çıkıp doğuyor ve-yâhûd denizin içine girip batıyor zannolunur.

İşte İzmir sâhilleri dahi gece vakti uzaktan böyle bir hatt-ı mâzî gibi görünmeye başlayarak takarrüb edildikçe hem yükselip hem büyümüş ve nihâyet oraca "kordon" ta'bîr olunan rıhtımın üzerinde kâin bir

29a

hotel önünde rezk edilen dört beş ziyâ-yı elektrik fenerleri azvâ'-ı sâireden temeyyüz oldukları gibi birâz sonra diğer fenerler dahi yegân yegân fark olunmaya başlamıştır.

Fransa'nın Marseille'sına Almanya'nın Hamburg'una Avusturya'nın Trieste'sine muaddil olan İzmir bendir ticâretimizin gece takarrüb hâlinde gerek kordon boyundaki binlerce fenerleri ve gerek eski ve yeni mahallelerin ziyâ-pâş pencereleri ile şa'şaa-yı nisâr olması hakikaten pek azametli bir şeydir. İzmir'i son görmüş olduğum zemândan beri on üç seneden

ziyâde mürûr eylemiş olduğundan benim görmüş olduğum vakitler Karşıyaka denilen yer pek küçük bir koy olup onun mukabili olan Göztepe ise âdetâ umrândan bi-l-küllüyye hâli iken o müddet zarfında bu iki mahalle o kadar âlî binâ'lar yapılmış ki memleketi hemân üç misli büyütmüş. Terakkinin bu dercesini daha İzmir'e varmaksızın yalnız ezberimde kalmış olan eski İzmir ile şimdi gördüğüm ışıkların mukayesesini bana anlatmıştır.

Vapur liman dahline girdiği zemân İzmir telgraf me'mûru Azatlı Aram Efendi Hamdi Bey Efendi hazretleri tarafından almış olduğu işâret-i telgrafiyye üzerine

29b

istikbâline gelerek o geceyi derûn-i şehirde geçirmeye gittiler. Bence gece vakti İzmir'e çıkmak mukarrer olmadığından kamarada yatmak tedârikini görüyor idim ki karantina müdürü Azâdlı Enver Efendi yanında gıyâben benimle muârefesi olan ba'zı zevât dahi bulunduğu hâlde vapura geldiler. Bir gece evvel âdetâ uykusuz kaldığımı anlatarak çıkmak niyyetinde olmadığını ve bilâ-farz çıkmak lâzım gelse doğruca İzmir vâlisini olup Tuna vilâyeti mektûbculuğunda peder-âne ni'met-i ta'lîmine nâil olmuş bulunduğum devletli Halil Rıfat Paşa Hazretlerine gitmek lâzım geleceğini ve bunun için de vaktin geçmiş olduğunu anlattım ise de rıhtım üzerine kadar olsun çıkmak husûsundaki iltimâslarını reddedemeyerek karantina filikasıyla rıhtıma kadar çıktım ve bir gazino önündeki bahçede oturarak ve bir alâ dondurma ile def'-i harâret eyledim.

Rıhtım üzerinde aşağı yukarı birâz gezinmek bu şehrin on üç senelik terakkiyatı üzerine nazar-ı hayretimi celb eyledi. Yanımdaki zevâtın ifâdelerine göre her sene yeniden beş altı yüz hâne yapılmış. Nüfûs mevcûdesi üç yüz bine takarrüb

30a

eylemiş! Rıhtım üzerinde inşâ' olunan kaldırım İstanbulca henüz emsâli görülüş şeylerden olmadığı gibi rivâyete göre Beyoğlundaki Bon Marche mağazasına gıpta-fermâ olacak azîm mağazaları da varmış. Derûn-i şehirde bir kaç yüz arabadan ve kordon tramvayından mâ-adâ Hamidiye şirketinin irili ufaklı bir çok vapurları bu işlek şehrin mürâselâtını icrâ ediyorlar. İki şimendüfer en derûn-i vilâyet ile merkez arasında vâsita-i nakliyyât olup bundan mâ-adâ İzmir'in meşhûr-i cihân olan devaleri de artmış eksilmemiş! Bir vakit zürefâ-yı muharrirînden birisi İzmir şimendüferlerini sarakaya alarak bu şimendüfer katârlarının hâlâ deve katârlarıyla rekabet

edemediklerini ve bu aczin bürhânı olmak üzere deve katârlarının henüz vücûdlarını kaldıramadığını yazmış idiyse de bu istihzâ' içinde başka bir hakikat varmış ki o hakikat dahi İzmir'in mahsûlâtı iki şimendüferin kudret-i nakliyyesinden mâ-adâ işte böyle binlerce develerin de istihdâmına lüzûm gösterecek derecede olması kazıyyesi imiş!

Bu terakkiyâta dâir yanımdaki zevâtla bir hayli teâtî-i efkâr eyledikten sonra ertesi sabâh Vâlî Paşa hazretlerine gitmek karârıyla kendilerinden ayrılarak vapura geldim. Hemân yatağa

30b

sokuldum. Vâkıâ bizim tabut şeklindeki yatak ittisâ etmiş değil ise de sükûn hâlinde bulunan vapurda makine gürültüsü kalmamış olduğundan ve bizim yorgunluk dahi derece-i nihâyeti bulduğundan o geceyi mükemmel bir uyku ile sabâha îsâl etmişim.

Ağustos-i rûmînin beşinci gününü teşkîl eyleyen Cumartesi günü vapurumuz İzmir'den alaturka saat dokuz buçukta hareket edeceği cihetle gezmek için epeyce zemânımız var demek idi. Bu zemânın bir kaç saatini devletlü Halil Rıfat Paşa Hazretlerini ziyâret sûretiyle geçirdim ki yirmi iki seneden beri kendilerini görebilmek nasîb olamamış bulunduğundan şöyle bir müddet-i medîdden sonraki mülâkat ikimizi de müteessir eyledi. Ben bir hiss-i ta'zîm-i temiz-âne ve ferzend-âne ile müşârün-ileyh hazretlerinin ellerini öptüm. Kendileri bir nevâziş-i peder-âne ve üstâd-âne ile alınımdan öperek musâhabeye koyulduk. Ruscuk'taki müfârekatımız esnâ'sında beyâzı sarısına galebe olmak üzere âdetâ ak sakallı olan müşârün-ileyhi bu def'a kar gibi bir sakal ile buldum ise de sıhhat ve âfiyetinin yerinde olması beni ziyâdesiyle memnûn eyledi. Hattâ bir kaç gündür haste oldukları hâlde

31a

yeni îade-i âfiyet etmişler ki bu hâdise olmamış olsa kendilerini daha iyi bir hâlde bulmuş olacak imişim.

Kuşluk taâmını Rıfat Paşa hazretleriyle birlikte ederek ba'de-ruhsatlarıyla bi-l-vedâ' birâz şehri güşt-i güzâr eyleyim ve birâz da karantina-hânedede vakit geçirip Enver Efendi'nin tedârik eylediği çekirdeksiz İzmir üzümüyle Manisa kavununu ve alâ şeftaliye gereği gibi arz-ı iştihâ eyledikten sonra vapura geldim ki tamâm da hareket zemânı idi. Meğer Enver Efendi bu güzel meyvelerden koca bir sepet dolusu şeyi de vapura göndermiş. Bu haberi vapurda alınca salt

ben değil münâsebeti ileriye götürmeye başlamış olduğumuz sâir refika dahi cümleten memnûn olduk.

1.10. (İZMİR'DEN SYRA'YA)

Kamboç vapuru Cumartesi günü saat dokuz buçukta İzmir limanından hareket eylediği zemân kış üzerinde ictimâ' eyleyen arkadaşlar dün gece ve bugün İzmir'in nerelerini gezip nerelerini gördüklerini birbirine anlatmaya başlamışlar idi. Bir aralık gözlerimize bir takım yeni rüfeka' göründü ki tahkik eylediğimizde İzmir'de İspanya konsolosu

31b

olduğu hâlde me'mûriyyetinin lağv olunmasından dolayı İspanya'ya avdet eyleyen zât ile zevcesi ve iki çocuğu ve bir hizmetçi karısı olduklarını anladık.

Bu konsolos desdeğirmi çehreli gayet ufak ve bozuk gözlü dâimâ gülüyor zannolunan tuhaf bir adam olup zevcesinde ise hiss-i zarâfete filana dâir şemme yok ise de yanlarındaki hizmetçi karı İspanya'nın en asıl Arap cinsinden olan ahâlîsinden ki esmer benzi ve gayet kara ve parlak gözleri ve zekî tavrı ile hakikaten câlib-i nazar-ı dikkat bir şeydir. Birisi Markiz'in ve dîgeri konsolosun olmak üzere vapurumuzda iki güzel ve genç hizmetçi kız bulunması arkadaşlar için epeyce uzunca bir mülâtafa-i zarîf-âneye esâs oldu.

İzmir yanındaki Karaburun'a doğru yol almaya başladığımız zemân ön taraftan gelen rüzgârın gittikçe şiddetini arttırmasına ba'zı kimseler "İzmir inbâtı derler. Körfezden çıkınca kesilir." Hükmünü verdiler ise de akşamın takarrübüyle berâber vech-i semâyı bir çok da bulutların kaplamaya başlaması pek de âlâmet-i hayr addolunmadı. An-asl Yunanlı olduğu hâlde tûl müddet Fransız vapurlarında gezmiş olmasıyla âdetâ Fransızlanmış olan

32a

bir klavuzdan havâyı sordum. Rüzgârın meltem olmayıp cezâir-i Yunaniyyeden doğru geldiğini ve fakat biz Syra açıklarına varıncaya kadar rüzgârın da kesilmesi me'mul olduğunu söyledi.

Bu zâttan öğrendiğime göre denizlerde rüzgârlar sağanaklara münkasım olup her sağanak zemânına göre üç saat beş saat veya daha ziyâde devâm eyler imiş. Ba'zı kimselerin gün doğar veya batar iken rüzgâra i'tidâl gelir ve vakt-i zuhûrda ve nısf-ül leylde rüzgâr şiddet bulur i'tikadında olmaları dahi bu sağanak nöbetlerinden kinâyeye imiş. Zîrâ bir sağanağın hükmü geçtikten sonra ikincinin hükmü vâki' oluncaya kadar arada birâz vakit rüzgâra i'tidâl gelir imiş ki bu i'tidâl zemânlarının dahi ekseriyyâ tulû' ve gurûb-i şemse tesâdüf etmesi i'tikad-ı sâlif-üz-zikr tevlîd eylemiş imiş.

Bundan mâ-adâ pilot efendi dedi ki:

- Arkadan esen rüzgârlar ekseriyyâ daha imtidâdlı olur. Zîrâ gemi rüzgârın önüne düşüp istikamet vezânına doğru gittiği için mezkûr rüzgârı teşkîl eden sağanak mebd'e de münkatı' olsa bile o müddet zarfında gemi hayli yol almış buluna-

32b

cağından bu mesâfeye mütenâsiben sağanağın müddetini arttırmış olur. Hattâ ba'zı kerre İzmir'den ta Syra'ya kadar bir sefîne hep lodos rüzgârıyla gider ki o sefînenin azametinden meselâ sekiz saat sonra İzmir'de lodos rüzgârı batıya tahvîl etmiş olduğu hâlde sefîne-i mezkûre henüz lodos sağanağının içindedir. Syra'ya vardığı zemân ise lodosun orada topu yedi sekiz saatten beri zuhûr etmiş olduğunu haber alır. Kaptan acemî olsa bu hâle şaşar ammâ mücerrib olanlar bilirler ki meselâ on iki saat imtidâdı olan bu lodos sağanağı o sefîneyi İzmir'den Syra'ya kadar on sekiz saatte getirmiştir de bu hesâbça fazla olan altı saat dahi geminin sağanak-ı istikamet vezânınca berâber yürümesinden hâsıl olmuştur. Rüzgâr sefînenin yan tarafından esecek olsa sağanağın müddet-i vezânı ne kadar ise azalıp çoğalmaz. Zîrâ seyr-i sefîne bu müddetin azalıp çoğalmasına hizmet etmez. Ammâ ön taraftan esen rüzgârın vapur sefîneleri için müddeti az olur. Zîrâ o sağanağın müddeti meselâ on saat ise vapur istikamet-i ma'kûseye doğru giderek bu on saatin birkaçını kendi

33a

meşy ile azaltmış olur.

Kılavuzun bu ifâdeleri sem'-i istigrâbımda yer tuttu. Bıyıkları bembeyâz olmuş bulunan bu koca pilotun o bıyıkları değirmende ağartmamış olduğunu hükm eyledim. Meteoroloji fennine dâir bir hayli kitâblar karıştırarak fenn-i melâhata dâir de hayli şeyler okumuş bulunduğum ve bir çok bahriyyûndan bir çok da fikirler işitmiş olduğum hâlde bu pilottan işittiğim şu sözlere hiç bir yerde tesâdüf etmemiş idim. Vaktiyle kırk anbara derc eylediğim bir bend-i mufassalda tabakat-ı riyâha dâir verdiğim îzâhât bizce ebhâs-ı nâ-şinîdeden ma'dûd olarak bir büyük ve mütefennin adam tarafından mazhar-ı âferîn olmuş idim ki o bahis rû-yi arzı temass ederek esen bir rüzgârın tabakat-ı âliye-yi nesîmiyyede dahi esmesi zarûrî olmadığına ve yüzünde meselâ poyraz eser ise bir kaç bin metre yukarıda lodos esmesi mümkinât ve hattâ balonlar vâsıtasıyla icrâ' edilmiş mücerrebât-ı meteorolojikiyeden bulunduğu dâir idi. Haniya hubûb-i riyâh denilen şey bence epeyce ma'lûm olan mevâdd-ı fenniyyeden bulunduğu hâlde pilottan aldığım şu haber ilk def'a olarak mesmû'm olmasıyla pek ziyâde hoşuma gitti. Pilot efendinin konyağı pek sevdiği kamarotun

33b

yanına sık sık baş vurmasından anlamış bulunduğumdan tarafımdan tahsînen bir konyak kabûl etmesini ricâ ettim. Müteşekkir kabûl eyledi. Kamarot ise sehven bir kadeh de benim için doldurmuş olup bu içki mu'tâdim olmamasıyla benim konyağı da kılavuz efendiye terk edişim adamcağızın memnûniyyetini bir kat daha arttırdı. Âfiyet olsun. Kendisinden öğrendiğim mesele daha büyük mükâfâta da değeri olan mesâil-i müfidedendir.

Önden esip gelen şiddetli rüzgârın bir büyük geminin mükemmel armasına çarpması ne tuhaf oluyor! Bir kerre arma umûmiyyet üzere bir savt-ı müdhiş çıkarıyor. Bundan mâ-adâ makaraların deliklerine girip öte tarafından çıkan rüzgâr âdetâ şiddetli bir ıslık sadâsı peydâ ediyor. Hem bu sadâlar makara deliklerinin büyüklüğüne küçüklüğüne göre inceli kalınlı olmakla bir de acâib ve garâib ahenk hâsıl ediyor.

İşte rüfekanın inbât ve-yâhûd meltem ta'bîr etmek istedikleri rüzgâr bu kadar ahenkli bir rüzgâr idiye de semt-i vezânı engin olmadığı için denizde büyük dalgalar teşkîl etmiyor idi. Ufak dalgalar ise Kamboç'un umrunda bile değil! Hele Karaburun'u teşkîl eden şebbe-i

34a

cezîreye gereği gibi sokulduktan sonra şebbe-i cezîre-i mezkûre bu rüzgâr için bize güzel bir siper olduğundan akşam râhatça taâm eyledik. Karaburun'u dolaşp da Sakız cezîresini siper edindiğimiz zemân dahi rüzgârın te'sîrinden masûn idik. Binâen aleyh hazm-ı taâm vaktini dahi kış üzerinde geçirdikten sonra yerlerimize çekilip yattık.

İnsân neye alışmaz? Vapurların tabut gibi yatağına bile alışır. Makinenin her devirde dört gümbürtü peydâ eden sademâtına bile alışır. Herhâlde bu gece seyâhatimizin ilk gecesi gibi uykuyu kaçırmayıp kolayca da'vet edebildik.

Gecenin bir vaktinde kulağıma:

- Midhat! Midhat! Uyuyor musun?

Diye bir sadâ geldi. Uyandım. Anladım ki Hamdi Bey'in sadâsı. Mukabeleten:

- Uyandım! Ne istersin?

Dedim. Dedi ki:

- Hissetmiyor musun? Gemi tangage yapıyor.

Hamdi Beyin bu "tangage" kelimesinin Osmanlıcasını bulup söylememesine şaşmamalıdır. Bir adam kırk yıl Osmanlıca

34b

söyleyebilir de "baş vurmak" ta'bîrini isti'mâle hiç bir zemân lüzûm görmeyerek binâen aleyh o kelimeyi de öğrenmeyebiliyor. Geminin yan taraftan gelen dalgaları ile beşik gibi sallanmasına Fransızca "roulis" derler ki bizim ıstılâhât-ı bahriyyede "yalpa" ta'bîr olunur. Baştan gelen dalgalar ile pervanenin kalkıp inmesine ve pupanın bu harekete tâbî' olmasına Fransızca "tangage" ve Osmanlıca "baş vurmak" ta'bîr olunur.

Vâkiâ koca Kamboç epeyce ba° vuruyor idi. Hesâbca بتو cezîresi açıklarında bulunduğumuzdan bizim koca pilotun öğrettiği ta'bîrce sağanağın henüz hitâm olmamış olduğu anlaşılır idi. Bu sallantının kendisine bir fenâlık verip vermediğini Hamdi Bey'den suâl ederek:

- Hayır! Bana dokunmuyor. Sen nasılsın?

Suâlini de îrâd etmesiyle ben:

- Bana da hiç te'sîri yok. Uyumaya bakalım uyumaya!

Diye tekrâr gözlerimi kapadım. Fakat ikinci def'a uykuyu celp edebilmek birâz müşkil oldu. İki arkadaş hiç ses çıkarmayıp gûyâ uyuyormuşuz gibi yatıyor idiysek de ikimiz de uyumuyor idik.

35a

Nihâyet ben dalmışım. Epeyce bir dalgınlıktan sonra üstümüzde bir patırtı peydâ oldu ki bu patırtı ile uyandığımızda Syra'ya gelmişiz de gemiciler yük alıp veriyorlar zanneyledik ise de tahkikat-i müteâkibemiz bu zannın butlânını isbât eyledi. Meğer gemiciler güverteyi yıkıyorlarmış.

Uykumuz kifâyet eylediğinden kalktık. Giyindik. Gemi hâlâ sallanmakta ise de öyle kamara derûnunda gezinmeyecek derecelerde değil. Ya'nî yıkanıp elbisemizi iktisâ'ya mâni' olamadı. Fakat güverteyi yıkamak amelîyyâtı dışarıya çıkmayı men' ile iş bitinceye kadar te'hîri mûcib oldu ki şu mahbûsiyyet-i mecbûre hiç hoşumuza gitmedi.

Gemilerde tahârete fevk-al-hadd ehemmiyyet veriliyor. Her sabâh tulumbalar işletilerek bunlara merbût olan azîm gusâle hortumlar ile geminin her tarafı mükemmelen yıkandığı gibi eski halatları çözümlenmiş olan azîm silgiler ile silinmeye kurulanmaya kadar da ihtimâm edilir.

Bu sabâh ağustosun altıncı günü olan Pazar sabâhıdır ki Yunanistan'ın bütünü ve Mikono(s) cezîreleri arasında bulunduğumuzu gördüğümüz gibi gemiciler Syra'nın dahi önümüzde hayâl meyâl görünmekte olduğunu haber

35b

vermişler ise de bundaki kizbleri zâhir idi. Dürbünlerimiz ile baktığımız hâlde de biz Syra'yı hayâl meyâl olsun göremedik. Muahharen Estematyadis gibi ba'zı çok gezenlerden anladık ki gemiciler gözlerindeki kuvvet ile müftehir olup hele kılavuzlar için bu kuvvet dürbünü pek büyük şeref sayıldığından bu bâbdaki mübâlâgalarından yalanlarından dolayı kendileri ma'zûr görülmeli imiş. Ba'zı gemiciler ve bi-t-tahsîs pilotlar otuz kırk elli daha ziyâde mil mesâfelerden sâhili ve-yâhûd feneri gördükleri iddiâsında bulunurlar imiş ki en kudretli dürbünler dahi o mesâfeden görememekte olmaları ile bu müddeîlere merâm anlatmaya çalışmaktan ise "ha! Âferîn!" filan diye bahsi geçiştirivermeli imiş.

Adalar arasına sokuldukça dalgalar küçüldüğünden rüfeka-yı sâire dahi kış üzerine çıkabilmişler idi. Bunların ekseriyyâsının benizleri kireç gibi bembeyâz olması deniz tutmasına dâl' olduğu gibi kendileri dahi o geceki râhatsızlıklarından şikâyet ediyorlar idi.

O gün kuşluk vakti Syra'ya vâsıl olduk. Syra bir küçük kasabacıktır ki asıl eski Syra addolunan kısmı bir bayır

36a

üzerine mebnî büyücek bir köyden ibârettir. Bu köyün ahâlîsi Rum iseler de mezhepleri Katolik olup bayırın tepesinde de bir güzel kiliseleri vardır. Sâhildeki mahalle yenidir. Arâzîsi gayet kısır olan bu mahallede zirâatten ümîd kesmek lâzım geldiği hâlde himmet-i ricâl kayalıkları bağığa bahçeliğe tahvîl etmiştir. "Eski liman" denilen ve şimdiki Syra'nın bir kaç mil kadar garb tarafında bulunan bir mevki'de bahçelerin en büyüğü olup vapur ile geçer iken görülür. Sanâyi' dahi epeyce terakkiyededir. Vapurdan bir on beş kadar fabrika bacası sayabildim. Hâricden celb olunan kereste ve her türlü yelken sefînesi i'mâl eder bir çok dest-gâhlar vardır ki hep vapurdan görünürler.

Bunları yalnız vapurdan dürbünle temâşâ ederek kasabaya çıkmak istemedim. Zâten vapur iki saat burada ikamet edeceğinden çıkılsa dahi daha ziyâde bir şey görülecek değil a? Hattâ tıraş olmak için çıkan Mösyö Estematyadis vapurun ilk düdüğünü işitir işitmez az kalmış ki yarım tıraş ile avdet eylesin. Perdâhına falana bakmayarak hemân koşup güç hâl ile vapura yetişebilmiş.

36b

Benim çıkmamaklığıma aslı sebep Girit ahvâlinde dolay buraya bir takım Giritlilerin hicret etmiş olması ve Yunanlıların fikir ve nazarları başkalaşmış bulunması kaziyesidir. Kıyâfet-i Osmâniyyemizle bizi görerek şâyed bir ataklıkta bulunurlar ise kendi ayağımızla müşkilâta gitmiş oluruz mütâlaası Syra'ya çıkmayı men' eylemiştir.

1.11. MESSİNA'YA

Syra'dan kalkan sefînenin doğruca Messina boğazına yol vermesi muayyen olan hatt-ı hareketi muktezâsındandır ki bu yol Seriphos adasını dolaşınca kadar uzaktan yakından ba'zı adaların görünmesiyle tesellî-bahş ise de ondan sonra öyle bir engine girer ki otuz saat kadar karadan eser görülemeyip sağ taraf Venedik körfezine ve sol taraf dahi Afrika sevâhiline kadar açık bulunur. Syra'dan Messina'ya kadar bu yolu Kamboç vapurunun kırk saat kadar bir zemânda kat' edebileceği tahmîn olunarak Syra'dan hareket olundu.

Havâ bence fenâ değil idi. Zîrâ denizin öyle âyîne gibi lâ-yüteharrîk bir hâlde bulunması hiç bir zemân zevkime gitmiş şeylerden olmayıp deniz gemiyi epeyce sallayacak

37a

kadar mütelâtım olursa o zemân denizde bulunduğumu anlayarak mütelezziz olabilirim. Hattâ sözün daha doğrusunu söylemek lâzım gelirse derim ki havânın daha ziyâde sür'ati de hoşuma gider. Kabarıp kabarıp gelen dalgaların vapura çarpması vapurun kah bunlara mukavemetiyle dalgaların küpeşmeleri aşarak içeriye girmesi ve kah vapurun bir baş kaldırması sûretiyle dalgalar üzerine çıkması nazarımda öyle bir mücâhede teşkîl eyler ki Hakk Teâlâ Hazretlerinin nev'-i beşere vermiş olduğu kudret bu mücâhededede dâimâ galebeyi gemiye te'mîn ederek temâşâsına doyamam. Yalnız yağmur yağarsa hoşuma gitmez ki o hâlde dışarıda bulunup da fırtınayı temâşâyâ muktedir olamayarak kamarada mahbûsiyete mahkûm ve mecbûr olurum.

Syra'dan kalktığımız zemân havâ epeyce fenâ değil idi demiş idim. Rûfeka'nın daha birçoklarıncı da fenâ değil idi. Yalnız Markiz ve kızı ve konsolosun familyası ve bu iki familyanın hizmetçileri gibi kadınlar için fenâ olup bunlar kamaralarından çıkamadıkları misillü Estamatyandis'in hemşiresi olan kocakarı kamarada dahi barınamayarak kendisinden ayrılamayan iki kızıyla berâber kamara

37b

kapısı önüne vaz' olunan sandallar üzerinde bî-tâb bir hâlde bulunuyorlardı.

Akşam taâmı için tertîb olunan sofraya gemilerde "viyolon" ya'nî kemân ta'bîr olunan ipleri gerdiler. Fırtınalı havâlarda geminin sallanması kadeh ve şişe gibi levâzımın devrilmelerini mûcib olmasıyla sofraya üzerine boylu boyuna ipler gererler ki bunlar her bir metre mesâfeye sofranın önüne doğru uzatılan tahtaların deliklerinden çekerek şişe bardak kadeh kase gibi şeyleri devrilmekten men' ederler.

Deniz tutmuş olan kadınların bu akşam sofrada bulunamamaları soframızı tenhâ hâle koymuş idi. Deniz tutmayan erkeklerden de ekserisinin çehreleri uçuk ve iştihâları bozuk olması kezâlik sofrada bir neş'esizliği mûcib olmuştu. Hattâ bunların bir takımını taâmın sonuna kadar da devâm edemeyerek karârı firâra tebdîl eylediler ki bunu gören kaptan:

- Sıralar seğreliyor.....

Diye bir ta'rîfât-ı askeriyye icrâ' eyledi. Zîrâ bir muhârebede hatt-ı harb-ı maktûlîn ve mecrûhînin kesretinden dolayı insânca seğreklik peydâ edince "Lelini Sıklerisis"

38a

derler ki hatlar ve-yâhûd sıralar seğreliyor demektir.

Hamdolsun deniz bana hiç te'sîr etmediği gibi Hamdi Bey Efendi'ye de te'sîr etmiyor. Hele Estamatyadis bir kaptan kadar denize alışkın olmakla havânın oynaklığı bu adamın iştihâsına bir kat daha kuvvet vermiş idi. Bir de Rus adliyye me'mûr-i sâbıkâ sofrada sebât edenler miyânında kalıp bakî arkadaşların kâffesi sofraya hitâm bulunmazdan evvel dışarıya kış üzerine cân atmaya mecbûr oldular.

Böyle havâ bozulup da sofrâ tenhâlaşır ise geminin lokanta idâresi pek memnûn olur. Zîrâ yolculardan ne mikdârının deniz tuttuğuna dikkat ederek ilerisi için tedârik ve tehiyye edeceği i'tâ'meyi ona göre noksân tedârik eder de şu farktan istifâde arar.

Vapur yatağında geçireceğimiz akşam bununla dördüncü olduğundan besbelli alışkanlığımız artmış olmalı ki bu akşam gemi epeyce hareket dahi eylediği hâlde uykumuz muhtell olamamıştır. Yatağım geminin tûlüne mevzi' olduğundan yattığım yerde kah ayaklarım yukarıya kalkarak başım aşağıya indiği ve kah ayaklarım aşağıya inip ve başım yukarıya kalktığı

38b

hâlde bu hareket beni râhatsız etmekten başka hoşuma da gidiyor idi. Binâen aleyh kolayca uykuya dalıvermişim.

Bayağı mûcib-i kanâat olacak kadar uyuduktan sonra bir aralık uyandığında geminin hareketini akşamkinden az buldum havâyı ve denizi görmek için kamaranın penceresini açıp dışarıya baktığımda vâkıâ o ufarık dalgalar üzerinde köpükler peydâ eder bir rüzgâr var ise de soğuk olmayıp sıcak idi. Badî-i emirde bu sıcaklığa şaşım. Ammâ müteâkıben Sicilya açıklarında ya'nî otuz altı otuz yedi derece-i arzında bulunduğumuzu der-hâtır edince ve rüzgârın cenûb-i garbî olarak Afrika'dan geldiğine dikkat eyleyince istigrâbım ber-taraf oldu. Hattâ tahatturum bundan da ibâret kalmadı. İstanbul'un kırk bir buçuk derece-i arzında böyle dört beş derece aşağıya inmiş isek bil'âhire Stokholm'ün altmış derece arz-ı şimâlîsine kadar yükselmek için olduğunu düşünüp şu fark-ı kozmoğrafî nazar-ı dikkatimi celb eyledi. Nasıl celb etmesin ki bu seyâhati bir buçuk ay evvel icrâ' etmiş olsa idim İstanbul'da yazın kısa gecelerinin mikdârını sekiz saatten ibâret olarak bıraktığım hâlde Stokholm'de ancak üç saat kadar bulacak

39a

idim. Bu acîbe-i kozmoğrafya hoşâ gitmeyecek ahvâlden midir?

Evvelce dahi dediğim vecihle zâten uykumu epeyce almış bulunduğum gibi şu dikkat ve mütâlaalar dahi beni bi-l-küllîyye uyandırdıktan mâ-adâ bir de geminin arka cihetine doğru bir dilim portakala benzeyen kıt'a-i münîre-yi kamer nazar-ı dikkatimi celb ediverince artık uyumamaya karâr verdim. Refikimi uyandırmamak için elimi yüzümü yıkamak râhatımı da fedâ

ederek hemân giyinmeye başladım. Fakat bu fedâkârlığım semeresiz kaldı. Tamâm giyinip kamaranın kapısını açarken Hamdi Bey uyanıp ne yaptığımı sordu:

- Yukarıya çıkacağım havâ cânlar dayanamayacak kadar lâtif. Uykumu da almışım!

Dediğim zemân:

- Deli mi oldun? Gecenin yarısı yukarıda işin ne? Yat keyfine bak!

Diye nasîhat vermeye başladıysa da:

- Ben giyindim bile! Deniz senin kalem-i mahâretinle tersîm olunmaya şâyân olacak derecede güzel! Meh-tâb daha güzel! Hattâ sen de benim gibi uykunu almış isen kalk berâber çıkalım!

Dedim. Güldü. Ve:

39b

- Ben böyle temâşâlar için nevâzil olmaya gelemem. Madem ki çıkacaksın bârf paltonu giy!

Nasîhatini verdi. Ben ise!

- Rüzgârın sıcaklığı buna da hâcet bırakmıyor. En lâtif bir yaz sabâhı!

Diye redd-i teklîf ederek sigara levâzımını yakaladığım gibi dışarıya fırladım.

Pek isâbet etmişim ya! Kıç üzerine vardığım zemân letâfeti umduğumdan ziyâde buldum. Râbi'-i âhirine yeni girmiş olan mâh-ı ziyâ el-hâce gayet sâfi bir havâ içinde denizin üzerini o kadar güzel tenvîr eyliyor ki İstanbul'da bile meh-tâbın bu kadar güzeli nâdir bulunur. Hem de ne deniz! Kudret-i Rabbâniyye pergârıyla resm edilmiş bulunan tâmm dâire-i ufuk üzerinde o şekl-i muntazamı ihlâl edecek bir sâhil bir dağ bir ada yok! Gözün alabildiği kadar yerde bir gemi bile görünmüyor. Bir fener bile parlamıyor. Bu âlem-i arzda kâinât lâ-yetenâhîden gözün en ziyâde görebileceği vüs'at ve fasâhât işte burada! Azamet-i Hilkât-i Sübhaniyyeyi bir fikir müteabbid-âne bir hiss-i mütehayyir-âne ile temâşâ edecek yer burası! Taabbüdün münkasım olduğu zikr-i fikr kısımlarının

40a

ikincisi için işte bir ma'bed-i âlî ki orada edilen fikrin zikr dahi cümle-i mütemmimâtından olarak pek çok kümmelin kemâl-i hasretle ağızlarının sularını akıtacak zevk-i istigrâk-ı perestîşkâr-âne için bir ömürde ancak bir bulunur bir seher-gâh!.....

Markize mahsûs olarak getirilmiş olan ve üzerinde boylu boyuna uzanıp yatmaya mahsûs bulunan bir uzun iskemleyi orada hâzır bulunca fırsatı ganîmet bilerek üzerine uzandım. Vâkıâ hukuk-i agyâra tasallut etmiş oldum ise de daha gündüzden ba'zı kimselerin Markiz cenâblarının sallantıdan dolayı kamarasından çıkamamalarını fırsat addederek bu sandalye üzerine oturduklarını görmüş idim de gemilerde bu misillû iskemlelerin sâhibleri bulunduğu zemân başakalarının da oturmalarına müsâade olduğunu kendilerinden işitmiş idim.

Sandalye üzerine uzandığım ihtisâsât-ı perestîşkâr-âne daha ziyâde münâsebet oldu. En derûn-i ufkun sükût-i umûmiyyesi de bana te'sîr etmeye başladı. Sıcak sıcak hübûb eden cenûb-i garbî rüzgârı olmasa gemiyi cüz'iyeye sallayan dalgaların gemiye çarpmasından mütehasıl çağlayan-âsâ hafîf bir su hırıltısı bulunmasa bütün kâinât uykuda

40b

zannolunacak. Yanımda sigara levâzımı bulunduğu hâlde içmeyi bile tahattur edemeyecek bir hâle gelmişim. Öyle bir hâl-i istigrâk ki güzerân zemânın bile farkında olamıyorum.

Evet! Şübhesiz orada bir kaç saat geçirmiş olmalıyım ki bir aralık horoz sadâsı beni benliğe irca' edince birdenbire vapurda bulunduğumu da idrâk edemeyerek kendimi çiftlikte evlâd ü iyâlimin ikamet-gâhında zanneyletim. Ma'zûr değil miyim ya? Deniz ortasında horoz sadâsını muntazır olabilir miyim? Neden bileyim ki mutfak levâzımı için on on beş kafes dolusu tavuk horoz hindi kaz ördek gibi tuyûr-i ehliyye vardır. Vapurda sağ olarak üç beş koyun ile bir de öküz bile bulunduğunu sonraki tahkikatım üzerine anlamışım. Nihâyet kendimi topladığımda kamerin samt-ı re'si geçmiş olmasından mâ-adâ rengi de solmuş olduğunu görüp hele başımı şark tarafına çevirince subh-i sâdıkın envâr-ı pîşîni semâyı istîlâ'ya başladığını da müşâhede eyledim. Birâz sonra piştarân-ı afitat-ı cihân-tâb olan eşi'a-yı zerrîn dahi ufk-i şarkîden nûrânî mızraklar gibi sıyrılıp fırlamaya başladılar. Bir yelpaze katmerleri gibi cümlesi bir denizde

41a

Müctemi' olan bu şûâ'ların cevve doğru zevâyâ-yı haddelerini gittikçe açarak teâlî ve tebâüd eylemeleri kadar güzel ve şâyân-ı temâşâ ve hayret-i tekvînimi tasvîr olunabilir?

Cürm-i şemsin neşefi sath-ı bahrdan yükselip nim dîgeri henüz sath-ı mâ' altında bulunduğu zemân denizin şark ciheti ser-â-pâ nûr kesilmişti. Gözlerimin kamaşmasına bakmayarak bu acîbe-i lâtifeyi temâşâ için cebr-i çeşm eyledim. Hoş şems subh-gâhı dahi gûyâ kendi müştâkîn aşıkına merhamet ve hürmet imiş gibi gözler için o kadar müzâhim olmamak âdetindedir.

Güneş yükseldikçe harâreti rüzgârın harâretine inzimâmla beni ısıtmaya başladı. Vücûdum gevşemiş. Gayet tatlı bir uykuya mukavemet kabil olamamış uyuyuvermiş!

Beni bu uykudan uyandıran Hamdi Bey oldu:

- Güneş seni fenâ edecek! Kalk uyuyacak isen kamaraya git de orada uyu!

Diye uyandırdı ki güneşin bana fenâlık etmek ihtimâli olmadığından hem ona iftirâ' hem bana zulm etmiş oldu. Lâkin arkadaşlar kemâlen uyanmışlar. Havânın dünküye nispetle

41b

i'tidâli cümlesinin reng-i aslîlerini îade etmiş. Ben de hemân kamaraya inerek yıkandıktan sonra yanlarına avdet eyledim. Musâhabeye koyulduk.

Ağustos-i rûmînin sekizincisi addolunan iş bu Salı günü akşama kadar şâyân-ı kayd ve tezkâr-ı ahvâl-i fevk-al-âde vâki' olmayıp aralıkta bir vâki' olan sükût-i ihlâl ve cem'iyeti tenşît için fıkralar ve hattâ uzunca masallar bile söylenmek vâki' olduysa da onların kaydı iş bu seyâhat-nâme tertîbinden hâricdir.

Salı günü akşama îsâl olunduktan sonra o gece dahi hep bu engin deniz üzerinde geçirilerek Ağustos'un dokuzuncusu olan çarşamba günü sabâhleyin İtalya'nın Spartivento burnu görüldüğünü dışarıda olanlar haber vermekle cümlece kış üzerine çıkıldı ve dürbünler ellere alındı ki ondan sonra mürûr edilecek olan Messina boğazı Akdeniz'in hakikaten en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan yerlerindedir.

1.12. MESSİNA

Spartivento burnunu sağ tarafında bırakan vapur yine bu sağ cihette Melito ve Lazaaro karyeleri önünden ve fakat epeyce

42a

Açıktan geçmeye başladığı zemân sol Sicilya'nın Etna nâm yanar dağı müşâhede olunur. Arabîsi “bürkan” ve Frengisi “volkan” olan ve hangisi hangisinden me'hûz olunduğu muhtâc-ı tedkik bulunan iş bu yanardağlar müddet-i ömrümde henüz hiç görmediğim şeyler olduğundan yolumuzdan Etna dağının görüleceğini kaptandan evvelce haber aldığım zemân pek memnûn olmuştum.

Vâkıâ Etna'yı gördük ammâ hayfa ki galeyân zemânı olmadığından ateş değil a dumanı bile yok idi. Yalnız kaidesinin devrindeki vüs'at-i re'snin irtifâ'ına nispetle pek ziyâde olan bir mahrût-i azîm şeklinde yükselip gitmesi bu dağın cümle evsâfından olup şu azametle bir de ateşler püskürdüğü zemânı tahayyül daha onu görmezden nazarımda derece-i dehşetini tasvîre başladı.

Reggio kasabası önüne gelindiği zemân Messina boğazına gereği gibi girilmiş olur. Reggio sağ tarafta ya'nî İtalya sâhilinde bulunup sol tarafta ya'nî Sicilya sâhili üzerinde dahi Messina şehri mebnîdir ki bunların her ikisinin asıl kasaba ve şehir addolunan kısımlarından mâ-adâ sâhil-i bahrda daha bir çok mahallat-ı münferide ve perâ-

42b

kendeleri bulunduğu bizim İstanbul boğazı gibi boylu boyuna bir memleket tasvîr eder. Fakat boğaz İstanbul boğazından daha pek çok ziyâde geniş olup endar yeri İtalya sâhilinde kâin Giovanni ile Sicilya sâhilinde kâin Paru burnu arası olduğu hâlde burası bile Üsküdar ile Beşiktaş arasından daha pek çok ziyâde geniştir.

İtalya umûmiyyet üzere İstanbul havâlîsine şu'be-yi mevâki'-i lâtifeden olduğu hâlde İtalya'nın da en lâtif en güzel yeri iş bu Messina boğazı addolunsa becâ'dır. Zâten bürkânı olan

yerlerin arâzîsi pek münebbet ve hazâreti pek fevk-al-âde olmak jeoloji fennince kat'iyet kesb eylemiş hakikatlerden olup taht-ı arzdeki ateş dûzah-nişân bu mahaller için "sır" denilen kış bahçeleri hâlini ika' eyler. Binâen aleyh Messina boğazı boylu boyuna bağlık bahçelik olup bunlar arasında dahi güzel konaklar yalılar ve bir hayli de fabrikalar enzâr-ı temâşâyı tezyîn ederler.

Mukaddemleri Fransız posta vapurları Messina'ya uğrayıp bir kaç saat ârâm eyledikleri cihetle yolcuları dışarıya çıkararak şehri temâşâ edebilirler imiş. Fakat

43a

İtalya ile Fransa arasında münakkid olan ticâret muâhedesi müddet-i hitâm bularak yenisinin akdi için de tarafeynden ika'-i müşkilât olunması üzerine Fransız hükûmeti İtalya'dan gelecek emtiayı kendi mülküne idhâl için ruhsat vermediğinden vapurlar dahi oraya uğramamaya başlamış. Hattâ bu sebepten dolayı Messina boğazının iki tarafını ihâta eyleyen hadsiz nihâyetsiz bağ ve bahçelerin mahsûlâtıyla bir de boğazı dolduran yüzlerce balığa da binlerce balıkçı kayıklarının mahsûlâtı satılamadığından erbâbı pek ziyâde mazâyıkaya dûçâr olmuşlar. Vapura yakın bulunan balık kayıklarındaki İtalyanlar bize doğru yumruklarını gösterip bir takım âvâzeler dahi ika' eyliyorlar idi ki bunların i'lâm-ı nâ-hoş-nûd ve şetm oldukları anlaşılamayacak ahvâlden değildir.

Messina şehrinin hâricen vapurdan görünmesi pek büyük bir me'mûriyyet tasvîr etmektedir. Hâricden azîm bir su yolu kemeri görülüyor ki refîkadan ba'zılarının rivâyetlerine göre bu kemerin aslı Arablar zemânından kalma olup muahharen ba'zı ta'mîrât ve ilâvât ile hâlâ kullanılmakta imiş. Cezîre üzerinde medeniyyet-i İslâmiyye yâdigârı olarak gerek

43b

harâb gerek me'mûr pek çok âsâr-ı İslâmiyye mevcûd imiş. Araplar buraya Tunus'tan mürûr etmişlerdir ki Arabiyyesi "re's-i ahzer" olan Bon burnu ile Sicilya'nın Mürsale denilen kasabası arasındaki mesâfe-i bahriyye ancak İstanbul ile Tekfur dağı arasındaki mesâfe-i bahriyye kadar olduğundan koca cihân-gîr Arapların bir lodos rüzgârına karşı yelken kaldırarak beş altı saatte varabilecekleri şu cezîre-i lâtifeyi nazar-ı rağbetten uzak tutmaları elbette muhâldir.

1.13. (BONIFACIO)

Vapurumuzun yolu Messina boğazından kalkıp Sardegna ile Corse cezâreleri arasında vâki' Bonifacio boğazından geçerek doğruca Marseille'ya gitmek idi. Bu hâlde Messina ve Bonifacio boğazları arasındaki azîm engini mürûr etmek lâzım geliyor ki Yunanistan'ın Mataban burnu ile Messina arasındaki boğaz kadar vâsi' bir yer olup Kamboç vapurunun bu engini ancak otuz sekiz saatte mürûr edebileceği tahmîn olunmuştur.

Ağustosun dokuzuncusu olan Çarşamba günü öğleden sonra Paru burnunu

44a

dolaşarak Messina boğazını arkamızda bırakmış olduk. Bu hâlde Napoli taraflarından gelip Messina'ya doğru takarrüb eden bir İtalya zırhlı filosunu gördük ki beş büyük gemiden ibâret idi. Bu gemiler üç yüz metre kadar fâsıla ile bir hatt-ı müstakîm üzerinde yürüyorlar idi. Arkadaşlar miyânında söylendiğine göre şu sûretle yürüyüş hatt-ı harb yürüyüşü olup önünde düşmân donanmasına tesâdüf edilirse gemiler bürdallarını düşmâna çevirdikleri gibi ateş hattını teşkîl etmiş olurlar imiş. Herhalde engin deniz üzerinde birer kuvve-i âhenîn gibi görünen şu gemiler hoşumuza gitti.

Messina boğazından çıktıktan sonra önümüzde Lipari cezâir-i müctemiası var ise de bu cezâir-i müctemia öyle bir ism-i müstakill sâhibi olduklarına göre hiç olmazsa cezâir-i müctemia-yı Osmâniyye ve-yâhûd Yunaniyye derecesinde cesîm adalardan mürekkeb olmayıp hemân bizim İstanbul civârındaki Büyük Ada derecesindeki cezâir-i sagîreden müteşekkil bir şeydir. Bununla berâber bi-l-vücûh ehemmiyetleri vardır.

Cezâir-i mezkûreden ilk gördüğümüz ada Vulkano cezâresi oldu. Ada üzerinde! Hemân yek-pâre bir yanardağdan

44b

ibâret ki dumanı da üzerinde! Ömrümde hiç görmediğim volkanı şöyle dumanlı bir hâlde olsun görmek bana büyük bir te'sîr eyledi. Zîrâ bir volkan dumanı vapur bacasına kıyâs edilebilecek dereceden pek uzaktır. Ba'zı dağlarda ormanların yandıklarını da görmüş isem de volkan onlara

da kıyâs olunamıyor. Turuncu renginde bir duman kim bilir kaç bin metre irtifâ'a kadar yükseldikten sonra yayılıyor ki hakikat azametli bir şeydir. Hem de bu volkan Etna ve-yâhûd Vezüv gibi büyük dik meşhûr volkanlardan da değil imiş. Bu gayr-ı meşhûr volkan şu derecelerde dehşet-bahş-ı kulûb olur ise ya dîgerleri bâ-husûs galeyân hâlinde ne kadar vâlâ-efzâ olmak lâzım gelir.

Yine bu cezâir-i müctemia miyânında bir de Stromboli cezîresi yolumuzdan uzak olduğu için göremediğimiz gibi volkanı dahi muhterik ve dumanlı değil imiş. Birkaç hafta mukaddim dumanlı olduğu hâlde o zemândan beri bi-l-külliyeye müntefî hâline avdet eylemiş. Volkanlar kah ateşli kah dumanlı kahice dahi müntefî hâlinde bulunurlar.

Asıl Lipari adasıyla bir de Salina adaları yanlarından mürûr eyledik ki bu adalar

45a

dahi azîm dağlar oldukları hâlde dumanlarında hâneler mebnî olup zirvelerine kadar set set bağlar tanzîm olunmuştur. Himmet-i ricâlin böyle dağları bağ eylediğine taaccüb eyledik. Salina cezîresinin şimâl tarafında “Piyetro Parsei” ya'nî Dik kaya nâmında azîm bir kaya vardır ki sath-ı bahrda iki yüz metre kadar yüksek olarak orta yeri de azîm bir kemer hâlinde deliktir.

İşte bu adaları geçtikten sonra akşam taâmı için kamaraya girmiş idik. Taâmın nihâyetinde kaptan mu'tâddan evvel sofradan kalkarak dışarıya çıktı. Birâz sonra biz dahi çıktığımızda garb cihetini gayet kesif bir duman içinde bulduk ki kaptanı da isti'cale mecbûr eden şey bu duman olduğunu anlamakta teehhür etmedik. Sefîne-i zâbitânından bu dumanın ne olduğunu sorduğumuzda:

- Mistral! Mistral!

Dediler ki bu kelimenin ne olduğunu anlayamadığımızdan birbirimizin yüzüne bakakaldık. Şu yoldan seksen def'a gelip geçmiş olan Mösyö Stamatyandis îzâh-ı mâdde eylediğinde anladık ki “mistral” denilen şey Lyon köfezi taraflarından kopuşup gelen bir rüzgâr imiş. Barometreleri derhâl

45b

tahvîl ederek bir kaç saat zarfında olanca kuvvetini îka' eyler imiş. Fakat asıl şiddeti Bonifacio'nun öte tarafına mahsûs olup beri taraf için Sardegna ve Corse adaları siper olur imiş.

Önümüzde otuz saatlik bir engin olduğu hâlde bu havadis hiç hoşla gitmedi. Rüzgâr dahi gecikmeyip ön taraftan bizi yakaladı. Bize gösterdiği şiddete nazaran Bonifacio'nun öte tarafında daha ziyâdesini düşünmek lâzım gelir ise âdetâ pek şiddetli bir fırtına derecesine varmış olacağı hükümde tereddüt edilemez.

Bu zemâna kadar gerek güverte ve gerek kıç üzerindeki tenteler bâkî iken kaptanın verdiği bir emir üzerine gemiciler telâşsızca hareketle tenteleri kemâlen çözüp düşürdüler. Bence mevâdd-ı ma'lûmedenedir ki bu hâl fırtınaya delâlet eder. Hattâ barometreleri daha şiddetli bir fırtına haber verir ve-yâhûd fırtına baş gösterir ise armanın bile bir kısmını aşağıya alırlar.

Herhâlde rüzgârın şiddeti arttıkça artması ve dalgaların büyüdükçe büyümesi gemiyi dahi kolayca gezilemeyecek derecelerde sallamaya başlayıp ön tarafın yarım sağ cihetinden gelen iri dalgalar gemiyi

46a

hem baş hem de yalpa vurdurmaya başladılar. Koca Kamboç bu deniz üzerinde bir tahta parçası hâlini aldı.

Kimde bet beniz kaldı? Deniz tutmayanlar bir Estamatyadis bir Hamdi Bey ile bir de hamdolsun ben oldum. Arkadaşların kâffesi serildiler. Yedikleri şeyleri kemâlen def' eylediler. Müşkilâtın en büyüğü şunda ki hiç birisi kamaralarına gidemeyip salonun kapısı önünde ve bizim kamaraya yol veren koridor içinde büzülmüşler idi. Oralarının daha az sallandığı için değil a? Kim bilir korkudan mıdır nedir? Gûyâ gemiye bir hâl olursa dışarıya fırlamak daha yakın olsun diye midir? Hâsılı yalnız Markiz ile kızı kamaralarına girip bâkî yolcuların kâffesi baygın bir hâlde şuraya buraya büzüldüler ki hasb-el-hamiyye bunların imtidâdlarına yetişmek dahi bizim gibi deniz tutmayanlara müterettib bir borç hükmünü aldı.

Fakat hakikaten deniz sertleştikçe sertleşiyor idi. Başın sağ cihetinden giren dalgalar yek-dîgerini ta'kîbe başlıyor idi. Bir aralık kulaklarıma bir gemici şarkısı gelmesin mi? Evet! Baş tarafa karîb bir yerden gemiciler şarkı çağırıyorlar!

46b

Geminin hareketinden dolayı ser-hôş gibi sendeleye sendeleye oraya kadar vardım. Baktım ki mutfağı siper ittihâz eyleyen gemiciler tavuk kafeslerinin üzerlerine oturarak şarkı çağırıyorlar. Hattâ sadâları güzelce olan bir kaç primo ve dîgerleri bas olarak bir de koro teşkîl etmişler. Fırtınanın kalplere dehşet verdiği bir zemânda şu yiğit mellâhların şarkıları hoşuma gitti. Kendilerini teşvîken bir kaç söz söyledim. Bunlar miyânında epeyce söz sâhibi olan birisi dedi ki:

- Markiz hazretlerini teselliyyet için kaptan emr eyledi de onun için çağırıyoruz.

Bu söz sem'-i dikkatimi celb ederek:

- Havâda mûcib-i havf olacak şiddet yok ki Markiz hazretlerini teselliye hâcet görülsün.

Dedim. Gemici sözümü tasdîkle berâber:

- Kadın kısmı korkar da şâyed şarkılarımızı işitir ise korkacak bir şey yok diye müteselli olur.

Dedi. Herhâlde gemicilerin şarkılarını tiyatır-ı sâha-i temâşâlarında aktörlerden müteşekkil düzme gemicilerden işitmekten ise asıl

47a

gemicilerden hem de şöyle fırtınalı bir zemânda işitmek pek ziyâde hoş gitmekle bu adamları bir kat daha teşvîk etmek ârzûsuna düştüm. Söyleştiğim tayfaya sordum ki:

- Şu çocuklara bir içki ikrâm edersem usûl ve nizâma mugayyer bir hareket etmiş olur muyum.

Bana cevâben gemici:

- Tayfanın ser-hôş olması memnû' ise de bir kaç kadeh şarâbta beis olmayıp arkadaşlar dahi maa-l-memnûniyye kabûl ederler.

Dedi. Mikdârları on iki olduğundan kamarota haber gönderip dört şişe şarâb getirdim. Kamarot kadehleri noksân getirmiş olduğundan tayfaların ba'zıları kadeh ba'zıları şişe ile aşkımıza öyle bir şarâb içtiler ki şu vaz'ları hakikaten şâyân-ı tersîm idi. Çi fâide ki Markiz cenâbları meğer fırtınadan pek korkarak gemicilerin şarkılarından da müteselli olacak yerde daha ziyâde müteessir olmuş bulduklarından şarkının ta'tilini ricâ yolunda kaptana bir haber göndermiş. Kaptan dahi bizim gemici konsertosunu paydos ediyordu. Nısf-ı leyle karîb bir zemâna kadar şu

47b

Fırtınayı temâşâ eyledik. Ba'de Hamdi Bey:

- Ey artık birâz da uyumaya gayret edelim!

Diye yatmayı re'y eylediğinden yataklarımıza girdik. Refîka-yı sâire hâlâ büzüldükleri yerlerde idiler. Hikmet-i Hüdâ şu fırtına hâlinde dahi uyuyabildik ki tahammülün bu derecesini ben de kendimden ma'mûl etmez idim.

Ağustosun onuncu günü olan Perşembe günü sabâhleyin kalktığımızda denizi yine akşamki kadar sert bulduk. Koridorlarda kapı önlerinde yatan refîka-yı sâireyi kaptan kamaralarına kaldırtmış olduğundan ortada bunlardan hiç kimse yok idi. Mütâlaa-i şems hasebiyle geminin istikamet-i hareketine dikkat eylediğimde şimâle doğru gitmekte olduğumuzu gördüm. Yolumuz ise Bonifacio'ya kadar garb cihetine müteveccih olacak idi "Acaba hatâ' mı ediyorum?" diye pusulaya mürâcaat eylediğimde hiç hatâ' etmediğimi ve tamâm şimâl-i garbîye doğru gittiğimizi görünce zanneyledim ki gece Bonifacio boğazını geçtiğimiz için Marseille yolunu tutmuşuz.

Meğer asıl hatâ' bu zannda imiş. Havânın şiddeti Bonifacio'dan geçip Marseille denizine

48a

girmeyi bi-l-küllîyye mâni' olduğu için kaptan Corse'nın şimâlînde vâki' Capo Corse'tan dolaşmaya mecbûr olmuş. Bu hâlde Corse cezîresi sol tarafımızda bir siper olmakta iken bile

deniz ziyâdesiyle sert idi. Ya'nî Bonifacio'yu geçmiş olsa imişiz söndürmek pek de mümkün olamayacak imiş.

1.14. MARSEİLLE'YA

“Capo Corse” ya'nî Corse burnu denilen şey bu nâmdaki Fransız adasının ta şimâl tarafında eni gayet dar ve tûlü dört saatten ziyâde mümted bir kayalık olup ucunda bir fener kulesi vardır ki ter-i suddad-ı bahriyyeye dahi hizmet eder. Vapurumuz bu kule hizâ'sına gelince kış direklerin rendesi üzerine dört dâne işâret bayrağı çekti. Gördüğüm şeyleri anlamak gayreti seyâhatim için en büyük lüzûmdan olmakla işâretleri çeken tayfadan bunun ne demek olduğunu sorduğumda:

- Havâ gayet sert! Gemi zâten yolundan kaldı. Capo Corse'tan sonra da havânın şiddeti bize hayli yol kaybettirecektir. Kaptanın emriyle bu işâretleri çekiyoruz ki kuleden dahi telgrafla Marseille'ya haber versinler de vapurun te'hîri için merâk edilmesin diye!

48b

Cevâbını verdi.

Vâkiâ Corse burnunu dolaştığımızda deniz daha ziyâde sertleşti. Ammâ havâ bulutlu olmayıp güneş gayet parlak idi. Sabâh sütlü kahvesinden sonra tekrâr kış üzerine çıkarak sallantının müsâadesi derecesinde gezinmekte iken birinci kaptan yanıma gelerek:

- Herşeye dikkat eyliyorsunuz. Şu mütetâbi' kavs-ı kuzahlara da dikkat eyliyor musunuz? Bunlar bunlar karalarda görülür ahvâlden değildir.

Deyince bir etrâfıma bakındım bir de kaptanın yüzüne baktım. Havâda buluttan eser olmadığı bir günde kavs-i kuzah nerede olabileceğini anlayamayarak bî-çâre kaptanı çıldırmış zannetmek istedim. Etvâr-ı müteaccib-ânem güldürerek bir el işâretiyle berâber dedi ki:

- Şu dalgalara ve daha doğrusu dalgaların rüzgâr kuvvetiyle hâsıl eyledikleri sürpüntülere bakınız:

Deniz kabarıp da ufak dalgalara şibh dalgalar hâsıl eylediği zemân köpükleri tepelerine rüzgârın şiddetli çarpması o zirvelerden toz gibi katarât-ı meyyâhı kaldırıp duman gibi savurmakta idi. İşte bu idhân-ı miyâheye sağ taraftan ziyâ-yı şems isâbet eyledikçe fi-l-vâki'

49a

elvânı pek parlak bir kavs-i kuzah teşkîl eyliyor idi. Hem de ne kadar mütetâbi'! Gözün alabildiği kadar mesâfede uzaklı yakınlı yüzlerce dalgalar müteşekkil olduklarından hepsinin de tepelerinde böyle birer kavs-i kuzah teşkîl eyliyor idi.

Müddet-i ömrümde görmek değil ihtimâl dahi etmemiş olduğum şu acîbe-i fizîkiyyeyi Hamdi Bey'e de ihtâr ve irâe için yanına koştum. Acîbe-i mezkûrenin lâyıık olduğu kadar sitâyiş-kârâne bir lisânla işi anlattım. Meğer benden evvel kaptan ona dahi bu hâli göstermiş olduğundan:

- Ben daha evvel görmüş idim. Vâkıâ pek güzel bir hâl!

Dedi ve güverte üzerinden tekrâr temâşâyâ başladı.

Ağustosun onuncu Perşembe günü erken erken Kamboç'un Marseille'ya vâsıl olması lâzım gelir iken bugün biz nakt-i zuhûrda ancak Corse burnunu dolaşabilmiş idik. Vâkıâ Fransa'nın Nis vilâyeti mukabiline geldiğimizde rüzgâr bi-l-külliyeye münkatı' olarak geminin sür'at-i seyrine mâni' olacak kuvvet kalmamış idiyse de bu hâlde dahi önümüzdeki mesâfeyi vapurun sür'atine nispet eyledikçe bu akşam Marseille'ya

49b

pek gece varabileceğimiz tahakkuk eyliyor idi. Şu te'hîr herkeste bir hoşnutsuzluk peydâ eylemiş olduğu hâlde bir de biz kuşluk taâmında iken vapur düdük çalmaya başlamasın mı? Hem yalnız bir def'aya mahsûs olmayıp bir kaç def'a tekrâr edince ba'zı kimseler "Marseille'ya mı geldik?" diye yerlerinden fırlayıp etrâflarını aranmaya başladılar ise de kaptan bunlara:

- Marseille daha pek uzaktır!

Dedi ve hemân sofrayı terk ederek dışarı çıktı.

Ben dîger bir vapur ile telâkki eylediğimize ve bir müsâdeme vâki' bulunmamak için düdük çalındığına zâhib oldum. Bi-t-tab' ben de dışarı çıktım. Hattâ arkadaşların bir kaçı da perv oldular. Anladık ki gayet kuvvetli bir sis her tarafı istflâ' etmiş de vapur da makineyi yarı kuvvetle işlettikten mâ-adâ etrâftan bir sefîne sokulabilmesi ihtimâline mebnî sık sık düdük çalmaya başlamış.

Ma'lûmdur ki denizlerde gemicileri en ziyâde korkutan fırtına işte bu sis ve dumandır. Pusula ile hareket eden geminin yoluna mâni' olamaz ise de yolun ilerisi görülemeyince müsâdemât-ı bahriyyenin

50a

men'i mümkün olamaz. Ne fener ziyâsı hattâ ne de düdük çalınması fâide vermez. Bu derde bir çâre olmak üzere bir aralık vapurlara gayet kuvvetli çanlar takılarak sis hâlinde bu çanları çalmaya başlamışlar ise de sisin havâ-yı nesîmîye verdiği gızzet mâni'-i ihtizâz olduğundan çan sadâları dahi uzacak mesâfelere kadar intişâr edememiştir. Şimdilerde ise denizin içine sadâ verir bir nev'î yeni düdük îcâd edilmiş olduğundan bu düdükler savtı tehzîz etmek sûretiyle epeyce uzaklara kadar nakl-i sadâ edebilmektedirler.

Arkadaşlar sisin tehlikesini hesâba katmayarak vapuru yarı sür'atle yürümeye mecbûr eylediği için bîzâr oluyorlar idi. Ben ise Marseille'ya gece yarısı çıkmak ile sabâha karşı çıkmak arasında bir fark bulamadığımdan bu yeni hâdiseden bîzâr olmayıp belki şimdiye kadar büyük denizler üzerinde bu derecelerde sık dumana tesâdüf etmemiş olduğum için memnûn oluyordum. Bu seyâhatte her türlü havâyâ tesâdüf edilmesini mükemmeliyyetine medâr addeyliyordum.

Bir aralık geminin baş tarafı bile görülmeyecek derecelerde kesâfet peydâ eyleyen sis iki saat kadar devâmdan sonra

50b

Mündefi' oldu. Vapur dahi tamâm yolunu aldı. Lâ-yenkati' gidiyoruz. Akşama kadar gittik ammâ daha Marseille fenerlerinin görüldüğü yok. Zâbitlerin ifâdelerine göre yeni yapılmış olan elektrik feneri otuz beş mil mesâfeden görünecek ve vapurumuz bu mesâfeyi ancak dört saatte kat' eleyecektir.

Gecenin râbi'-ül evveli geçtikten sonra Marseille fenerinin görüldüğünü haber verdiler. Önümüze doğru baktığımızda vâkıâ aralıkta bir kerre bir ziyâ parlamadığını görüyor idik ise de fenere benzemekten ziyâde taht-el-ufuk şimşek çakmasına benziyor idi. Hem de asıl şimşegi görünmediği hâlde yalnız fecr-i şimâlî gibi bir ziyâ parlamaktan ve bir kaç saniye sonra yine kaybolmaktan ibâret bir şey görünüyor idi. Birâz daha kış üzerinde bulunarak şu elektrik ziyâlarının daha ayân beyân görüldüklerini de gördük ki mâî ve beyâz ve kırmızı renkleri sırasıyla neşr eyledikleri cihetle Fransız bayrağını teşkîl eden elvân üzerine müretteb bir liman feneri olduğunu anladık. Lâkin vakit nıfs-ül leyle takarrüb etmiş olduğu gibi limana girmek için daha üç saatten ziyâde zemân geçmek lâzım olduğundan bu zemâna kadar beklemekten ise yerlerimize çekilip

51a

bir mikdâr uyumayı tercih eyledim.

1.15. “MARSEİLLE”

Ağustosun on birincisi olan Cuma günü kamaradaki yatak içinde gözlerimi açarak etrâfa ihâle-i sem'-i dikkat eylediğimde her tarafta bir sükûn ve sükût hüküm sürmekte olduğuna vâkıf oldum. Vapurun makinesi dahi işlememekte idi. Anladım ki Marseille limanına dâhil olmuşuz.

Bu sırada Hamdi Bey dahi uyanarak hemân elbisemizi telebbüs ile dışarı çıktık. Vapur halkında henüz bir hareket yok idi. Gemi kemerin rıhtımına kıçtan yanaşmış idi. Gözümüzün ayırdığı kadar etrâfı temâşâ ile birâz vakit geçirdikten sonra vapur içinde bir takım kimselerin hareketi çıkmak zemânının hulûl etmiş olduğunu gösterdi.

Ben ve Hamdi Bey'den mâ-adâ Hikemiyân Efendi Kaluya'nî Efendi Josef Kanzuk ve Korpi Parsi kadar birlikte gitmek için akd-i refâkat eylemiş olduğumuzdan altımız berâber vapurdan çıkmak üzere iken bir de baktık ki başında bir kasket ve üzerinde “Hotel Nevail” yazılı

bir genç adam kemâl-i ta'zîm ile Hamdi Bey Efendi'ye bi-t-takarrüb rûm şîvesinde bir Osmanlıca ile söz söylemeye başladı. Surat ifâde-

51b

si Hamdi Bey Efendi ile bir eski muârefesi olduğunu gösteriyor idi. Birâz teâtî-i kelâmdan sonra Hamdi Bey dahi kendisini tanıdı ki İstanbul'da Kadıköy ahâlîsinden Kalpakçioğlu Vasil nâmında bir adam imiş.

Bu delikanlı vaktiyle hâli vakti yolunda bir familyanın evlâdı iken her ne sebebe mebnî ise gurbete düşerek şimdi Hotel Nevail'e yolcu kandırıp götürmek ve misâfir etmek sûretiyle ta'yiş mecbûriyyetine giriftâr olmuş. Bilmem neden dolayı biz bu serserînin hâline acıdık. Hattâ o geceyi Marseille'da geçirmek bizce aslâ mukarrer olmadığı ve bil-akis akşam katârıyla Paris'e müteveccihen yola çıkmak mukarrer bulunduğu hâlde hiç anlayamadım ki neden Nevail hoteline inmeye râzî olduk! Kalabalıkta re'ylere teşevvüş ediyorlar. Avrupa'nın en acemîsi ise ben olduğumdan söze re'ye salâhiyyeti en az olan da ben oldum. Arkadaşlara tâbi' olmak lâzım geldi.

Kalpakçioğlu'nun dalâletiyle eşyâ'mızı bir sandala indirerek yolculara mahsûs olmak lâzım gelen bir rıhtıma çıktık. Ber vech-i usûl bizi doğruca kemerin muâyene mahalline götürdüler ki Marseille'ya hırlı hırsız her kim girer ise

52a

girsin pasaport sormadıkları hâlde velev ki en nâmûslu bir adam eşyâ'sı miyânında kaçak tütün ve şarâb ve meşrûbât-ı sâire var mı yok mu anlaşılacak üzere mükemmel bir muâyeneye çekilmektedir.

Avrupa hakkında evvelden icrâ' etmiş bulunduğum tedkikat iktizâ'sınca bu hâller zâten ma'lûm olup hattâ gümrükte de muâyene ne sûretle icrâ' olunduğunu da bildiğimden ve ben eşyâ'mı en alt başa koymuş olduğum hâlde muâyene me'mûru işe en evvel benden başladığından:

- Mösyö! Gümrüğe müteallik olarak ihbâr edeceğiniz eşyâ'nız var mı?

Suâlini îrâd eyledikte bilâ-tereddüt:

- Evet Mösyö! Dört paket derûnunda dört yüz gram İstanbul tütününü olduğu gibi beşinci paketin yolda isti'mâl eylediğimden mâ-adâsı da işte şu çanta içindedir.

Dedim. Gömrük me'mûru bu mikdâr tütününü istiksâr ederek:

- Çantadaki ne ise ne ammâ o dört yüz gram tütün şahsınıza mahsûs olmak için çoktur. Maa-hazâ kaçak nazarıyla telâkki olunamaz. Zîrâ kendiniz ihbâr eylediniz!

Dedi. Bu sözü vâkıâ bi sûtret-i

52b

Nâzik-ânede söyledi ise de tütünün kendi isti'mâlime mahsûs olmaması bize bir tütün tâciri sıfatını giydirmesiyle gücüme gitti. Koynumdaki pasaporta el salarak:

- Mösyö! Ben Fransa'ya geliyorum. Seyâhatimin ta İsveç Norveç'e kadar uzanacağını pasaportumdan anlarsınız!

Deyince bilmem bu sözü birâz dikçe mi söylemişim ne olmuş me'mûr efendi yelkenleri suya indirerek:

- Öyleyse şahsınıza mahsûs olan dehân için resm-i gümrükten muâfsınız!

Dedi. Güzel ammâ ettiğimiz i'tirâfa emniyyet ederek artık bize sandığı açtırmamış olsa tamâm edîb-âne muâmele olacak iken me'mûr efendi sözümüze adem-i emniyyetle bir de sandığı açtırmasın mı? İşte şu emniyyetsizlik ziyâdesiyle cânımı sıktı. Fakat ne çâre muktezâ-yı nizâma hiç bir şey denilemeyeceğinden sandığı açtı. Haber verdiğim dört paket tütünden başka gümrüğe müteallik hiç bir şey zuhûr etmemesi me'mûr efendiyi mahcûb etmiş olup olmadığını bilemem.

Arkadaşların kâffesi böyle birer muâyene geçirdikten sonra bir arabaya râkiben Hotel

53a

Nevail'e gittik. Marseille'nin en birinci hoteli olarak cesâmetine zînetine hiç diyecek yok ise de burada gece yatmayacağımız gibi hemân hotele vâsıl olur olmaz verilen bir karâra göre yemek

bile yemeyeceğimiz ve bir kahve bile içmeyeceğimiz anlaşıldı. Bu anlaşıldı da hotelde ne hikmete mebnî odalar istîcâr eylediğimiz anlaşılamadı.

Anlaşılabilen karâr Marseille’da “Türk Kahvesi” nâmıyla mevcûd olan bir kahve-hânede sabâh kahvesi içmekten ve bir de ismini kaydedemediğim bir lokantada “Bouillabaisse” diye Marseille’ya mahsûs olan bir balık taâmını yemekten ibâret idi. Kahveye takarrüb eylediğimizde dış camlarından birisi üzerine birâz yıldız resm olunarak bir de “Yucidi fiha kahvetü Arabiyye ” ibâresi yazılmış olduğunu gördük. Vâkiâ gayet müzeyyen bir kahve-hâne olup ön tarafındaki camlardan mâ-adâ üç duvarı kemâlen âyînelerle kaplanmış olduğundan bu müteakbil âyînelerin yek-dîgerine aks-i mevcûdât etmelerinden dolayı kendimi her cihetle yüzlerce teksîr olunmuş gördüğüm gibi tavanı da âyîne kaplı olduğundan zevât-ı mevcûde tavanda dahi baş aşağı görünmekte idiler. Hele kahve-hânenin orta yerine müzeyyen ve ufacık bir saat kulesi koymuşlar ki

53b

üzerinde dört cihete saat gösterir bir küre ve onun da üzerinde muazzam bir şekl-i hilâl olmakla pek hoşuma gitti. Bu miyânlardan bir dânesinin olsun alaturka saate tahvîl edilmediğini kahveciden sorduğumda ayâr meselesinin müşkilâtı mâni’ olduğu cevâbını vermesiyle ma’zûr gördüm.

Orada kahveleri içtik. Hâl-bu-ki kuşluk zemânına daha çok vakit var. Ben ise Mevlâ muvaffakıyyât ihsân ederse İstanbul’da bir tuğla ve kiremit fabrikası ihdâs etmek emelinde bulunduğumdan Marseille’nın meşhûr olan tuğla ve kiremit fabrikalarını temâşâ arzûsunda idim. Bu arzûmu refîkaya söylediğimde gülüverdiler. Tuğla ve kiremit fabrikası da görmeye lâyük şeylerde mi ki gülmesinler? Hamdi Bey Marseille müze-hânesinin temâşâsını teklîf eyledi. Ancak müze-hânenin öğleden sonra açılacağı istihbâr olduğundan ve refîka-yı sâire şehri gezmeye çıkacaklarından ben müsâadeleriyle Kalpakçioğlu Vasil’i yanıma alarak taâm zemânına kadar tuğla ve kiremit fabrikalarını temâşâyâ gittim ki şehrin hâricinde bulunan bu fabrikalara vâsıl oluncaya değin şehrin de bir büyük kısmını görmüş olacağımı hesâb eyledim.

54a

Vâkıâ hesâbım doğru çıktı ya! Hotel Nevail şehrin garb cihetinde olup tuğla fabrikaları ise şark cihetinin hâricinde bulunduğundan bindiğimiz arabacı şehri ulu orta aykırıldıktan mâ-adâ:

- Ben pek çok merâklı İngiliz seyyâhlarını gezdirmişim. Seyyâhların nazar-ı dikkatlerine şâyân olan mahalleri ta'rîf edebilirim!

Diye her büyücek ebniyenin ne olduğunu ve her müzeyyen sokağın ismini filanı pek güzel ta'rîf ederek bizi fabrikalara kadar götürdü.

Bu cevelânda Marseille'nın "Republik sokağı" ve "La Canabiere" gibi en meşhûr caddelerini gördüm ki yirmi beş metre kadar arızinde ve gayet müzeyyen ebniye-yi âliye ile iki tarafları muhât yerler olmakla tahsîn etmemek kabil olamaz. Ancak bu sokaklar inşâât-ı cedîdeden imişler. Eski Marseille denilen mahallâta girdiğimizde iki arabanın tekabülü hâlinde güç geçilebilecek kadardar sokaklar dahi gördük. Bu mahallelerin binâ'ları ikişer katlı küçük şeyler olup şehrin hâricine karîb yerlerde yalnız bir katlı binâ'lar dahi müşâhede eyledik ki buraları İstanbul'un Feriköy taraflarına benzemektedir. Şu kadar ki

54b

her tarafta kaldırımlar chausseeler gayet muntazam olup üzerlerinde seyr-i hareket eden arabalara ziyâdesiyle sühûlet-bahş olduklarından emsâlini İstanbul'da gördüğümüz büyük şeker fiçlarından otuz kadar ya'nî iki tekerlekli yük arabalarına yüklettikleri hâlde bin beş yüz okkadan aşağı tahmîn olunamayan bu ağır yükü yalnız iki bâr-gîre çektirebilmektedirler. Vâkıâ bâr-gîrler Norman cinsinden olup gayet iri ve kuvvetli şeyler ise de yine o bâr-gîrleri başka yollarda o arabalara koştursalar şu yükü çektiremeyeceklerine şübhem yoktur. Bu imkân ise yolların pek güzel yapılmış olmasıyla hâsıl olabilmektedir.

Marseille içinde vesâit-i mürsele yalnız yük için bu iki tekerlekli chariotlardan ve insânlar için de benim bindiğim araba gibi bir bâr-gîrli arabalardan ibâret değildir. Büyük sokakların kâffesinden tramvay geçer. Omnibüs denilen ve beheri yirmiden ziyâde yolcu istîfâb eden büyük arabalar dahi her caddede beşer altışar dâne görülür. İki bâr-gîrli faytonlar ve kupalar dahi

olduğu misillû yük için de altı dâneye kadar bâr-gîr koşulur azîm arabalar vardır ki bunlara hemân bir şimendüfer vagonu kadar yük koyarlar.

55a

Tuğla fabrikalarının bulunduğu mevki'ye vardığımızda evvelâ bir yere girdik ki vapur kuvvetle idâre olunur makinelerle değil âdetâ el ile tuğla yapıldığından sâhibi kemâl-i nezâketle bizi bi-l-kabûl sûret-i a'mâlîni ve isti'mâl eylediği toprağı gösterdi ise de:

- Sözü asıl müstefîd edecek fabrikaya uşağımı yanınıza terfîk edeyim de öyle gidiniz. Bir buçuk milyon sermâye ile te'sîs olunmuş bir fabrikadır ki Fransa'da emsâli pek nâdirdir. Paris expositionu için yapıp gönderdiği ma'mûlât-ı türâbiyye akllara hayret verir.

Diye fi-l-vâki' uşağını yanımıza katmakla bizi kendisine sûret-i mahsûsada arz-ı şükrâna mecbûr eyledi.

Sevk olduğumuz fabrika sâhibi Mösyö dahi nezâkette evvelkinden ileriye varmış bir adam olup oraya fabrikasını görmek maksadıyla gelmiş olduğumuzdan dolayı pek ziyâde memnûn kalarak bi-z-zât gezdirmeye kıyâm eyledi. Kil çıkardıkları kuyulardan başlayarak çamur süzdükleri havuzlara ve tuğla ve kiremit döktükleri kalıplara ve bunları kuruttukları raflara ve pişirdikleri ocaklara sırasıyla sevk ederek her yere

55b

Mahsûs olan amelîyyâtı da öyle bir ta'rîf eyledi ki hakikat işinin ricâli bir adam olduğunu anladım.

İstediğim gibi muâyene ve temâşâdan sonra artık avdete hâzırlandığım esnâ'da ismim sormasıyla:

- Ahmed Midhat! İstanbulluyum!

Deyince "Ahmed" kelimesini bir kaç def'a tekrâr ederek:

- Öyle ise olmalısınız! Hem başınızdaki kırmızı şapkaya (fese) nazaran asker olduğunuz anlaşılıyor!

Demesi üzerine fi-l-vâki' müslimân isem de asker olmadığımı ve Fransa'da kırmızı ser-pûşu askerler ve benim giydiğim gibi fesleri ve Cezâir'in türkus denilen neferâtı giymekte iseler de bizde asker gayr-ı asker herkesin bu ser-pûşları isti'mal eylediklerini anlattım. Şu hâl fabrikacıyı bir kat daha memnûn ederek:

- Öyle ise hânemiz hakkında ma'lûmât-ı mükemmele peydâ etmenizi ârzû eylerim. Birâz daha zahmete katlanmalısınız!

Dedi ve bana daha bir takım makineler ve bunların ma'mûlâtı olan döşemelik tuğlalar gösterdi ki:

- Bunlar bir kerre kalıptan çıkıp yarı

56a

Kuruduktan sonra baskı makinelerine verilerek tekrâr tazyîk olunurlar. Onun için demir gibi kuvvetli olurlar. Hattâ bakınız çakmak taşı gibi ateş dahi çıkarırlar.

Diye cebinden çıkardığı anahtarı çakmak ittihâzıyla tuğlaya çarpmaya başladığı gibi ateş çıktığını ve çeliğin çarptığı yerlerde çizgi bile peydâ olmadığını gördüm istigrâb eyledim.

Bu zâtın kullandığı killi topraktan bir kaç numûne aldığım gibi kendisi kataloğunu da ihdâ' ederek nezâketin son derecesi olmak üzere şuraya buraya sürüp kirletmiş olduğum ellerimi yıkamak için beni tuvalet odasına idhâl eyledi ve mevcûd peşkirler kullanılmış oldukları için hareminden hiç kullanılmamış peşkirler getirip ellerimi onlara sildirtti. Nihâyet ismimi bir defter-i zîvere kayd edip gördüğüm muâmele-i nâzik-ânedan dolayı nasıl teşekkürler edeceğimi bilemeyerek direktör efendiye vedâ ettim avdet eyledim.

Hotele avdet eylediğim zemân arkadaşların "Bouillabaisse" denilen taâmın tabh olduğu yere gitmiş olduklarını haber alarak Kalpakçioğlu Vasil delâletiyle oraya kadar vardım.

56b

Bouillabaisse meğer tamâm hâzır olarak tenâvül edilmek üzere imiş. Böyle vaktiyle vardım arkadaşları pek memnûn eyledi. Cümlesi pek neş'eli bir hâlde bulduklarından ben de neş'elerine iştirâk eyledim. Hakikaten son dereceye kadar neşât ve safâ' ile Bouillabaisse çatal

salladık ki bu taâm âdetâ bizim Beykoz'un terbiyeli paçası demek olup fakat koyun ve-yâhûd öküz bacağı yerine Marseille'da çıkan bir nev'î alabalık ile ıstakoz konulmuş ve bir de gerçekten mâhir-âne pişirilmiş olduğundan gayet lezîz bir şeydir.

Bouillabaisse tenevvülünden ferâgat olunduğu zemân vakit daha öğleyi bir saat tecâvüz etmiş idi. Diğer arkadaşlar tekrâr şehri gezmeye gittiler. Biz ise Hamdi Bey Efendi ile müzeyi temâşâyâ gittik.

Marseille müzesi aglebi alçı kopyası olmak üzere bir heykel salonu ve en güzelleri Paris sergisine gönderilmiş olmak üzere bir resim salonu ile bir de târih-i tabîyye âid olup envâ'-i tuyûr ve mevâşî kurularını hâvî diğer bir salondan ibârettir ki âsâr-ı mevcûdece servetli değil ise de binâ'sı gayet güzel yapılmıştır. Sağlı sollu iki cenâha münkasım olan bu müzenin orta yerine azîm bir çağlayan binâ' olunmuştur ki

57a

on metreden mütecâviz bir irtifâ'dan setten sete dönülen ve mecmû' iki taşlı bir değirmen çevirmeye kifâyet derecesinde olan sular enzâr-ı erbâb-ı temâşâyâ ferah verirler. Müzenin önü ya'nî bu çağlayanın iki tarafı bahçe olup gûnâ-gûn çiçekler bir takım eşkâl-i mahsûsa üzere tersîm olunmuşlar. Hele müzenin derûnu o kadar temizdir ki mücellâ parkeler üzerinde gezmeye insânın kıyamayacağı gelir. Bir salonda üç kadının ellerinde fırçalar ile bu parkeleri fırçalayıp parlattıklarını gördük ve ihtimâmın şu derecesini bi-l-mecbûriyye tahsîn eyledik.

Kapıdan çıkarken kapıcıya bir frank vermek istedik. Herif:

- Efendi! Buraya duhûl için hiç bir ücret yoktur!

Dedi. Bunun bir bahşîş olduğunu ifâde eylediğimiz zemân ise:

- O hâlde bi-l-kabûl teşekkürât-ı mukabelesini de kemâl-i ta'zîm ile îfâ ederim.

Dedi. Bu adamın hâl ve şâmı kendisinin bir asker mütekaidi olduğunu gösteriyor idi.

Müzeden sonra biz dahi şehri bir cevelân eyledik. Zâten İzmir şehriden küçük olan Marseille'nin her tarafını görmek için

57b

bir saatlik bir cevelân kâfî ve vafîdir. Paris katârı gurûb-i şemse doğru kalkacağından ve o vakit dahi takarrüb eylediğinden Hotel Nevail'e gelip hesâbımızı görmek ve eşyâ'mızı almak teşebbüsüne kıyâm eyledik. Arkadaşların kâffesi de bu mîâdda Hotel Nevail'de ictimâ' etmişler idi. Bir nefes bile teneffüs etmediğimiz şu hotelde mikdârı aşağıda görülecek ufak bir sepet yol erzâkı yanımıza kâr kalmak üzere ind-el-hesâb anha minha doksan frank kadar borçlu çıkar isek ne dersiniz? Oda kirâsı servis ya'nî hizmetçi hakkı falan bu hesâbı ikmâl eylemiş idi. Kalpakçioğlu Vasil'in bize giydirdiği külâh başımıza bol gelerek kulaklarımızdan kaşlarımızdan aşağı inmişcesine hepimize bir gülünç hâl geldi. Ne çâre paraları verdik. Hem de sûret-i teâdîye bu ricâ îzâhâtından hayâ'edeceğim bir yolda oldu.

1.16. PARİS'E Mİ? LYON'A MI?

Hotel Nevail'de bir yandan hesâb görmekte iken dîğer taraftan şimendüfer biletlerinin de oradan alınması müzâkere olunuyor idi. Marseille'da böyle büyük ve mu'teber hoteller misâfirlerinin şu yoldaki

58a

hizmetlerini tahsîl için elden gelen muâveneti deriğ etmezler imiş.

Refîkadan Josef Kanzuk ile Hikemiyan Efendinin şimendüfer biletlerini Paris'e almayı Lyon'a almak tedârikinde olduklarını görünce nazar-ı dikkatim açıldı. Sebebini sorduğumda îzâhtan ihtirâz ediyorlar imiş gibi bir tavır gösterdiler. Fakat hâl-i şânları Mösyö Korpi'den adem-i hoşnûdîlerini irâe ederek şu hotel Nevail'e inmek re'yi asıl onun tarafından geldiğini işrâb eyliyorlar idi. Vâkıâ işin bu ciheti haksız idi. Çünkü oraya Klapakçioğlu'nun hâtırı için âdetâ ittifâk-ı irâe ile gibi bir sûrette gelmiş idik. Ancak Josef Kanzuk Lyon'da ba'zı billûr fabrikalarını gezeceğini de der-miyân edince Hamdi Bey:

- Hakikat Midhat sen fabrika merâklısısın. Lyon ise sanâyi'nin terakkisi ile meşhûr bir yerdir. Benim me'mûr olduğum kongre iki güne kadar teşkîl edeceği için yarın Paris'te bulunmaya mecbûr olmasam ben de Lyon'a gider idim. İstersen Mösyö Kanzuk'a refîk ol!

Diye beni teşvîk eyledi. Herhalde hey'et-i refîkanın birisi doğruca Paris'e ve

58b

dîgeri Lyon'a gitmek üzere iki fırkaya ayrılması bende bir tereddüt-i muvakkati mûcib olup Lyon fırkasında ise cihân-dîdelik daha ziyâde olduğundan ben de o fırkaya iltihâk eyledim.

Hotel Nevail'de ikiye münkasım olan fırkadan evvelâ bizim fırka hareket eyleyeceği cihetle doksan franklık hesâb içinde dâhil olmak üzere ufak bir sepete konulmuş olan ve iki üç parça ekmek ile yarım tavuk ve birâz peynir ve üzümünden ibâret bulunan nevâleyi de berâber alarak istasyona geldik. Katâr hâzır bulunmakla hemân yola revân olduk.

Esnâ'-yı râhta anladık ki o gün Marseille'da Hotel Nevail'e inmekten Kanzuk ile Hikemiyan memnûn kalmadıkları gibi şehir derûnunda gezdikleri zemân dahi memnûn olamayıp nihâyet te'diye-yi masârif cihetteki bir garâbet-i hafifeden dolayı Korpi refâkatinden ayrılmaya mecbûr olmuşlar.

Gerek Kanzuk ve gerek Hikemiyan pek kâmil insânlar olmasıyla kendileri ile refâkatimden dolayı memnûn oldum. Hesâbca şimendüfer nısf-ı leylden sonraca Lyon'a vâsıl olacağından bu zemâna kadar uyumayıp musâhabe ile bir hoş vakit geçirdik. Zâten bindiğimiz vagona bizden mâ-adâ topu bir yolcu daha olup

59a

yerimiz geniş bulunduğundan şimendüferlerde yer darlığından dolayı ekseriyyâ hâsıl olan zahmetten dahi vâreste idik.

Yalnız şu el sepeti bizi memnûn edemedi ki ekmeğimiz bi-l-nisbe bolca olmasa idi şübhesiz üçümüz de aç kalacak idik.

Bundan yirmi sene kadar mukaddem Varna ile Ruscuk arasında şimendüferle bir kaç seyâhat etmiş olduğumdan dokuz on saat imtidâd eyleyen bu seyâhatlerden mâ-adâ öyle uzunca şimendüfer seyâhati ettiğim yok idi. Varna ve Ruscuk arasındaki seyâhatler gençlik zemânına müsâdif oldukları cihetle vesâit-i nakliyye-yi âlemin en birincisi demek olan iş bu şimendüfer seyâhatlerinin derece-i metâib ve müzâhimini muvâzene ihtiyâcında da değil idim. Bu def'a Avrupa seyâhati baş gösterince şeref sür'at katârı hakkında icrâ'-yı tahkikata girişerek üç dört gün lâ-yenkati' şimendüfer içinde bulunmak âdetâ olur olmaz adamların tahammül edemeyecekleri bir yorgunluk hâsıl eylediğini istimâ' eylemiştim ki Marseille'dan Lyon'a kadar olan yolculuk bana bu sözün pek doğru olduğunu tasdîk ettirdi.

Vâkiâ altı yedi saatlik bir sadme beni mecbûr-i şikâyet edecek derecelerde yor-

59b

madı. Ammâ daha ziyâde devâmı hâlinde pek ziyâde yoracağını anlattı. Zîrâ demir çubukların birbirine rabt oludukları fâsılalardan atlayan tekerlekler her def'asında insânın tekemmül-i vücûdunu lerze-nâk edecek bir sadme hâsıl edip mübâdîsinde bu sarsıntı hoşâ bile gitmekte ise de devâmı hâlinde olur olmaz vücûdların bu sademât-ı mütetâbi'eye tâkat getiremeyecekleri derkârdır. Hele uykuya hiç gelemeyeceğine şübhe etmemelidir. Eğer ki şimdilerde yataklı vagonlar dahi icâd olunmuşlar ise de bunlar gayet bahâ-lî olduktan mâ-adâ sademât-ı dâime için yine o kadar kaideleri yoktur. Gayet âdî vagonlarda insânın oturduğu yerde uyuması lâzım geldiği hâlde yataklı vagonlarda uzanabilmesi mümkündür ki dâimî bir langırtı ve zangırtı ile vücûdun her mafsalı sarsılmakta bulunduğu hâlde mecbûrî olarak hâsıl olan uyku dahi insânı dinlendiremeyip bil-akis daha ziyâde yorduğu sonradan devâm eden tecrübelerimle mevki'-i sâbite varmıştır.

Âdî vagonlara binmekte olan yolcuların gûyâ tehvîn zahmetlerine medâr olmak üzere birer baş yastığı icâd

60a

olunarak istasyonda bunlar ellişer santime icâr olunarak ve gidecekleri yere kadar bunları götüren yolcular menzil-i maksûdede bu yastıkları vagon içinde bırakarak yastıkları vagonlarla berâber yine geldikleri yerlere avdet ederler ise de mak'adlar üzerinde dimdik oturacak olan bir insânın zavallı başcağızını mak'adların zâhiriyyelerine dayamasıyla bir de bu zâhiriyyelere

istinâd edecek olan bir yastığa dayaması arasında ne fark olabilir? Gayet yastıksız olan baş arka tarafa doğru daha ziyâde meyl ederek belki birâz mûcib-i râhat olacak ise yastık bil-akis ön tarafa meyl etmesini icbâr eyleyecektir. Hâsılı vagonlarda bu yastıkların başa bir hizmetleri olamayıp bil-akis baş belâsı oldukları tecrübe edilmiştir.

1.17. LYON

Cuma akşamını Cumartesi sabâhına îsâl eden gecenin nısfından sonraca Fransa'nın Lyon şehrine vâsıl olduk. Bu şehir cesâmet ve ma'mûriyyet ve kesret-i nüfûs ve terakkî-i sanâyi' ve ticâretçe Paris'ten sonra Fransa'nın bi-hakkın birinci şehri addolunduğu gibi Saone ve Rhone nehirlerinin yek-dîgerine

60b

kariştıkları noktada vâki' olarak etrâfı dahi ufak bir silsile-i tilâl ile muhât olduğundan kezâlik birinci derecede bir mevki'-i müdâfaa addolunmaktadır.

Asıl şehir Rhone nehri sâhilinde bulunup iki nehir arası dahi başkaca bir şehir imiş gibi mahallât-ı ma'mûreyi hâvîdir. Sol sâhili ise fabrikalar mahallesi olup Avrupa'nın pek çok şehirlerinde emsâli bulunmamak üzere meşhûr olan memleket bahçesi dahi şehrin bu cihetinde kâindir.

Lyon şehri vaktiyle mükemmelen tettebbu' eylemiş olduğum Avrupa bilâdından olduğu cihetle daha vagonda iken bu şehirde pamuk ve yün ve ipek mensûcâtı fabrikalarının derece-i terakkisine ve Fransa'nın en büyük sermâyelere sâhib olan sarrâfları bu şehirde sâkin olup "Credit Lyon" diye te'sîs edilmiş bulunan bankanın bütün dünyâ yüzündeki bankalar ile muâmelesi cârî gayet emîn ve mu'teber bir banka olduğuna ve sâireye dâir arkadaşlara ma'lûmât verdikçe beni bir kaç def'a Lyon'dan geçmiş ve hayli zemân orada oturmuş zanneyliyorlar idi. Binâen aleyh nısf-ı leylde buraya çıktığımız zemân hangi hotele nâzil olacağımızı da benden suâl edince işte tafsîlâtın o derecesi

61a

hâtırımında kalmamış olduğu beyânıyla hakikat-i hâli kendilerine anlattım. Josef Kanzuk:

- Öyleyse kumanda bende olsun. Hotel Continental'e inelim. Orası gayet nâmûslu temiz ve bi-n-nisbe ucuz bir yerdir.

Diye celb eylediğimiz arabacıya mezkûr hoteli ta'rîf ederek kendimizi oraya sevk ettirdik.

Kalpakçioğlu'nun tahiyye ettirmiş olduğu nevâle sepeti derece-i kâffiyeden olmadığını arz etmiş idim. Hotele geldiğimizde üçümüzün de karnı guruldamakta olduğu cihetle derhâl bize bir yemek yedirmesini hotelciden ricâ eyledik. Gece yarısından sonra ne yenilebilir? Yumurtadan soğuk etten falandan her ne tedârik edebildi ise adamcağız karnımızı doyurarak bizi yataklarımıza îsâl eyledi ki me'huren emsâlini sâir yerlerde dahi gördüğüm vecihle Avrupa hotellerinin yatakları da ancak bir metre kadar arîzinde olduklarından geniş yataklara alışanlar için pek dar görülmekte ise de sekiz gündür Kamboç vapurunda alışmış olduğumuz tabutlara nispetle bize bu yataklar enine boyuna yatılabilecek kadar ferah şeyler görünerek hemân derûnlarına cân attık.

61b

Mâh-1 ağustos-1 rûminin on ikincisi olan Cumartesi günü Josef Kanzuk Hikemiyan Efendi ile beni uykudan uyandırarak:

- Bugün akşam üzeri Paris'e müteveccihen buradan hareket edeceğiz. Demek oluyor ki Lyon şehrinde gezmek için topu on on bir saatimiz vardır. Haydiniz artık uyku elversin de cevelâna başlayalım!

Dedi. Vâkîa hakkı da vardı. Zîrâ şimendüferde ettiğimiz tertîb iktizâ'sınca Lyon'da memleket bahçesiyle mümkün olduğu kadar bir kaç fabrikayı temâşâ edecek olduğumuz gibi benim melbûsâtça ba'zı noksânlarımı ikmâl edecek ve şehrin de her tarafında dolaşacak olduğumuzdan Josef'in ta'yîn eylediği zemân ancak kifâyet edebilecek idi.

Evvel- bâl bir arabaya binerek bir cevelân-1 subh-gâhı icrâ' eyledik. Hem de bu cevelânı sabâhleyin erkenden icrâ' edişimiz ne isâbet olmuş! Çünkü şehrin sokakları nasıl sulanıp

süpürüldüğünü gördüm ki umûr-ı belediyyece en mu'tena mesâildendir. Bizim terkos su kumpanyasının buraları gibi her caddede her sokakta su boruları

62a

vardır. Yer altında medfûn olan şu borulardan birer ince boruyu gaz direkleri hizâ'sından deve boynu şeklinde olarak yer yüzüne almışlar. Bu deve boyunlarının vidalarına âdetâ yangın tulumbalarında isti'mâl olunan hortumları takmışlar. Her tarafı bu sûretle hafifçe suladıktan sonra iki tekerlekli araba şeklinde birer süpürge makineleri olup bunlara cesâmetlerine göre birer yâhûd ikişer bâr-gîr koşup çektiriyorlar ki her araba bir metre kadar arızinde bir hattı süpürüp süprüntüyü bir kenâra cem' eyliyor. Onun arkasından dîger bir araba gelip evvelkinin boylu boyuna yığdığı süprüntüyü de almak sûretiyle süpürülmüş yeri bir metre daha tevsî' eyliyor. İşte böyle biri dîgerini ta'kîb eden arabalar sokağı kemâlen süpürüp süprüntüyü bir kenâra yığmasıyla elleri süpürgeli ve körüklü bir takım amele dahi bunları tanzîfât arabalarına yükletip götürüyorlar. Nihâyet sokağı bol su ile bir daha suluyorlar ki bu da akşama kadar tozu men' etmiş olmak için iltizâm olunmuş bir tedbîrdir.

Sonraları Avrupa'nın bilâd-ı sâiresinde sokak süpürmenin daha başka sûretlerini de gördüm ki yerleri gelince arz ederim.

Sabâh cevelânını icrâ'dan sonra

62b

“Hedir” nâmında bir lokantaya giderek gayet mükemmel bir kuşluk taâmı tertîb ettirdik ki en müşkil-pesend oburları bile mutmain eyleyebilir. Bu taâmla mi'deleri mükemmelen techîz ederek Josef Kanzuk'un eczâ-hânesi için daha İstanbul'dan mektûb yazarak sipâriş eylemiş olduğu şişeleri görmek üzere Rhone nehrinin sol sâhilinde bulunan şişe fabrikalarına gittik ise de meğer biz kuşluğu mîâd-ı umûmî olan vakt-i zuhûrdan evvel icrâ' etmiş olduğumuzdan ve fabrikaya vardığımız zemân ise kuşluk için ta'tîl-i umûmî zemânı bulunduğundan temâşâsını birâz sonraya bi-t-te'hîr memleket bahçesini görmeye gittik.

Buraya kadar ettiğimiz cevelânlarda Lyon cadde ve sokaklarını arîzen ve te'vîlen gayet güzel resm ve tanzîm olunmuş gördüğümüz gibi bi-l-hâssa nehirler sâhilleri boyunca o kadar uzun ve güzel alleeler yapılmış ki bunlardan ba'zılarının tûlleri iki saat kadar mümted oluyor.

Sâhil-i nehir milyonlar sarfıyla vücûda gelmiş rıhtımlar ile muhât olup onların üzerleri yirmiden otuz metre arîze kadar mükemmel chaussee ve-yâhûd murabba' taşlar döşeli kaldırım olarak tesviye edilmiş ve yerine göre ikiden altı sıraya

63a

kadar ağaçlar gars ile tezyîn olunmuştur.

Hele memleket bahçesi hakikat hayretimi mûcib oldu. Şimdiye kadar hiç emsâlini görmemiş olduğum bu bahçe bir kaç bin dönüm arâzî üzerinde matrûhdur ki bir zemân araba ile ve bir vakit dahi piyâde olduğumuz hâlde iki buçuk saat kadar gezdik de bir yolundan iki def'a geçmedik. Ba'zı ciheti gayet vâsi' bir çayır görülür ise de mefrûş olan çim sâir yaban otlardan ârî olarak sarma gibi hep nev'i vâhiddendir. Bu çayırlar sâni'dirler. Haftada bir def'a bahçıvanlar bunları makaslar ile biçerek taraklar ile tarayıp biçinti otları kaldırırlar temizlerler. Dîger ba'zı cihetleri çiçekliktir ki müdevvir beyzî murabba' müseddés müsemmen gibi eşkâl-i hendesiyye üzerine tersîm eylemiş bulunan tarhlara türlü çiçekler levnleri nispetince yine türlü şekillerde olarak gars eylemişlerdir. Meselâ bir müsemmen tarhın adlâ'-ı semâniyyesini bir karış kadar arîzinde olarak kâmilen kırmızı çiçeklerden müteşekkil bir hat tersîm eyledikten sonra onun iç tarafına muayyen bir arîzde kamela mâî ve onun da iç tarafında sarı ve daha iç tarafına beyâz çiçekler konulmuş ve bunların da orta yerdekileri en yüksek ve kenârların da kıyıları en alçak olmak sûretiyle tertîb edilmesi o

63b

şekle azîm bir buket sûreti vermiştir.

Yolların iki tarafları kemâlen ağaçlar ile müzeyyen olduğu gibi bahçenin ba'zı cihetleri dahi küçük küçük ormanlık ve ba'zı tarafları daha küçük ve fakat daha sık eşcâr-ı müzeyyene tufaları olup gerek ağaç ve fidanların ve gerek çiçeklerin kâffesi yanına da tenekeden birer levha rekz olunarak o nebâtın ismi ve fenn-i nebâtâtça hangi kabilenin hangi familyasına âid olduğu kayd edilmiştir.

Rhone nehrinden ifrâz olunan bir cedvel iş bu bahçeye getirilip nakl edildiği sular bahçe derûnunda büyük büyük göller teşkîl ederler. Bu göllerden bir dânesi arîzen beş yüz ve te'vîlen bin metre kadar ittisânda olup gayet tabîî bir sûrette resm olunmuşdur ki derûnunda güzel güzel

adalar ve bunlarda da gayet zarîf köşkler bulunarak o köşklere gitmek ve göl derûnunda gezinmek için dahi süslü sandalcıklar peydâ edilmiştir. Gerek suda gerek karada ta'yîş eden hayvânâttan bir takımı bu bahçede müctemi' olup ziyânsız ve kaçmayacak olanları serbest uçuşup gezindikleri gibi kaçmaya ve ziyân etmeye müstaid bulunanları dahi muntazam kafesler içindedirler. Etrâfi demir parmaklık ile ihâta olunmuş bir yerden

64a

geçerken derûnundan kocaman bir ayı parmaklıktan dışarıya elini çıkarıp âvâze-i girihiyle ile haykırmaya başladığından orada ekmek peynir ve bira satmakla meşgul bulunan bir kocakarı ayının bu hâli bizden ekmek istemek demek olduğunu anlattı. Ayı cenâblarına bir semâhat etmek istedik. Fakat kadın:

- Durunuz! Ekmeği ben kendim vereyim de ayıyı birâz oynatayım!

Demesiyle bu sûreti tercîh eyledik. Kadın ekmeği ayıya gösterip:

- İşte ekmek! Fakat raks etmez isen vermeyeceğim!

Diye teşvîke başlayınca ayı dahi iki ellerini yere vurmaya müteâkıben yine kaldırarak kendisi de kış ayakları üzerine kalkmak ve yine eğilip ellerini yere vurarak bu hareketi tekrâr eylemek sûretiyle bir raksa başladı ki beş dakika kadar devâmdan sonra yüz dirhemlik bir has ekmeğe nâil oldu. Çingene sopasından yılgınlık hasebiyle türlü rakslar icrâ' eder ayılar görmüş idim ammâ yalnız ekmek tama'ıyla kendi kensine raks eden ayılar görmemiş idim. İki buçuk saat kadar bu bahçeyi gezip temâşâ eyledikten sonra şişe fabrikasına

64b

gittik. Bizim Paşabahçesindeki fabrikayı İstanbul erbâb-ı merâkî mutlaka gezmiş görmüş olacaklarından ona kıyâsla derim ki gezdiğimiz fabrika Mösyö بودهآنونك Paşabahçesindeki fabrikasından daha büyük daha muntazam değil idi. Lâkin Lyon şehrinde bunun gibi dokuz şişe fabrikası olduğunu haber aldık.

Fabrikada işleyen çocuklar bir ecnebî ziyâretçi geldiğini görünce ocaklarda bulunan mâyeden bir mikdârını alıp derhâl becerebildikleri sûrete ifrâğla takdîm ediyorlar. Bunlara "su" denilen bakır paralardan bir dânesini vermeli. Bir çocuğun getirdiği hediye-i zücaciyye ufacak

ahtapot şeklinde bir şey olup avucuma aldığımda incecik bacaklarından birisi kırılıvermesiyle şişe avucumun içinde fişenk gibi patlayıp tuz gibi dağılmasın mı?

Bayağı korktum. Kum hâline girmiş olan incecik cam tozları ceketim üzerine yapıştılar kaldılar. Bizi gezdirmekte olan usta bu haşarılığı eden çocuğu derhâl bulup öyle bir terbiyesini verdi ki başka ziyâretçilere şu fenâ lâtîfeyi yapmaya artık cesâret alamayacağından emînim. Meğer habîs-i hud'a kâr yaptığı şişenin tabîatıyla

65a

Soğumasını beklemeyip su içine atmış imiş. Meğer bu sûretle suda dondurulan ve her tarafı kapalı olan bir cism-i zücaciyyenin bir tarafından derûnuna havâ girecek olur ise böyle fişenk gibi patlayıp toz kesiliverirmiş. Gözlerime şu tehlikeden bir ziyân erişmediği için Hakk Teâlâ Hazretlerine şükürler eyledim.

Yanımızdaki usta fabrikadan bir yâdigâr-ı mahsûsa almış olmağımız için ateşin kehriba' renginde bir mâyeden bize dört köşe cedvel tahtası şeklinde bir çubuk yaparak takdîm eyledi. Hakikat şâyân-ı hıfz-ı yâdigârlardan olmakla ben de kabûl ve hıfz ettim.

Şişe fabrikasını İstanbul'da bir kaç def'a temâşâ ve tedkik ile öğrenmiş bulunduğum cihetle benim asıl temâşâsını ârzû eylediğim şey mensûcât-ı kutnuye ve harîriyye fabrikaları idi ki eğer ki İstanbul'da fes-hâneyi de görüp temâşâ etmiş isem de rivâyete göre bizim hırka fabrikalarını da tevlîd etmiş olan Lyon fabrikaları bütün dünyâda meşhûr âsâr-ı dakikadan olmasıyla herhâlde temâşâyâ şâyân idiler. Fakat tahkikata giriştiğimizde en mâhir ustaları Paris sergisine giderek berâber götürdükleri en

65b

mükemmel tezgahlar ile orada çalışmakta olduklarını haber aldığımızdan artık bunları sergide görmek karârıyla Lyon'da temâşâdan sarf-ı nazar eyledik.

İkinci vaktine doğru şişe fabrikasından Lyon'a avdet eylediğimiz zemân şimendüferin ne saatte Lyon'dan hareket ve ne saatte Paris'e muvâsalât edeceğini hesâba giriştik. Gördük ki eğer akşam üzeri hareket eden katâr ile gidecek olsak gece yarısından sonra Paris'e vâsıl olmak lâzım geliyor. Hâl-bu-ki sergi-i umûmiyyeden dolayı Paris misâfir ile hınca hınç dolu olduğundan

böyle vakitsiz gelenlerin yatacak yer bulamamaları da melhûz. Bu hâlde tebdîl-i karâr eyledik. Zâten ben Hamdi Bey'e Pazar günü sabâhleyin Paris'e vâsıl olacak katârda bulunacağımı bildirmiş olduğumdan gece yarısına doğru Lyon'dan hareket edecek olan katâra binecek olursak sabâhleyin Paris'e varıp Hamdi Bey'e vermiş olduğum sözde de sebât etmiş olacak idim. Üç arkadaş bu gece yarısı katârımı tercîh ederek tekrâr Lyon'u gezmeye çıktık ki bu esnâ'da ben de melbûsâtça noksânımı ikmâl etmiş oldum.

Aldığım eşyâ' bir düzine yakalık yarım

66a

düzine kolluk iki boyun bağı iki çivit beyâz ve iki çivit renkli eldiven bir düzine beyâz boyun bağı bir düzine mendil iki fanileden ibâret olup hâl-bu-ki bunlar için dükkancıların istedikleri fîât İstanbul'daki fîâtlara kıyâsen pek ziyâde olduğunu görünce istigrâb eyledim. Sebebini sorduğumuzda öğrendik ki Avrupa fabrikaları "exportation" ya'nî hârice irsâl için yaptıkları eşyâ'nın metânetlerine nefâset-i sahîhalarına ehemmiyyet vermeyip yalnız zâhirî bir süs ile bir de fîâtça ehveniyyetlerine ehemmiyyet verirler imiş. Hattâ fanile aldığımız adam:

- Bizim Fransız fabrikaları Avusturya fabrikalarına dâimâ mağlûb olurlar. Zîrâ onlar kadar ucuz mâl yapamıyorlar. Fenâ ve ucuz yapmakta Avusturyalılar pek ziyâde terakki etmişler!

Diye teessüfler bile etti. Fi-l-vâki' İstanbul'da aldığımız eldivenler üç def'a giyildiği zemân yırtıldıkları ve bütün bağlarının makineleri hiç dayanmadığı hâlde Lyon'da aldığım renkli eldivenleri İstanbul'a gelinceye kadar kullandım. Meğer Osmanlı'nın "ucuz etin yahnisini tatsız olur!" darb-ı meseli bu nev'î ticâretlerce dahi hükmü cârî-i hakikatten imiş.

66b

Bir seyyâh temâşâ ve tettebbu' edeceği bir şehirde sûret-i cevelânını evvelden güzel tertîb eder ise az zemân içinde pek çok şeyler görebilir. Bir yerde seyyâhîn ikameti o mahall ahâlîsinin sûret-i ikametine benzemez. Yerli ahâlî kendi zemânlarının nasıl geçtiğine vâkıf olamadıkları hâlde seyyâh kendi zemânının hüsn-i sarf ve hüsn-i isti'mâlâta pek büyük ehemmiyyet vereceğinden bir memlekette koca bir ömür geçirip de yine pek çok yerlerini görememiş olan yerliler pek çok olduğu hâlde seyyâh kısmı pek az bir zemân zarfında mahall-i mezkûru o

yerliden daha mükemmel olarak görebilir. Bu hakikat bana Lyon’da zâhir oldu. Zîrâ bir gün tulû’-ı şemsten gurûb-ı şemse kadar Lyon şehrini kemâlen gezmiş görmüş oluverdik. Düşündüm ki seyâhatimin ilerisi için de sûret-i cevelânımı hüsn-i tertîbe muvâfık olursam her gezeceğim yerleri güzel tetebbu’ etmiş olacağım. Zîrâ nısf-ı leyle doğru hareket edecek olan katâr zemânına kadar daha önümüzde beş saatten ziyâde vakit olduğu hâlde bu zemânı nereye sarfedeceğimizi bilememeye başladık. “Memleketin sûret-i tenvîrini de görmek için bir de gece cevelânı yapalım” dedik. Hattâ bunu

67a

akşam taâmından evvel yapmayı da düşündük ise de daha gece tamâmıyla hulûl etmezden evvel taâm edildiği için evvelâ taâm ederek ba’de arabaya binip gezmeye çıktık. Çıktık ammâ bir saat zarfında memleketin ekser caddelerini dolaşp sûret-i tenvîrini de gördük bitirdik. Vâkıâ yalnız gaz değil elektrik ziyâları da yakılarak her taraf gündüz gibi tenvîr olunmuştu ki ziyâ-yı elektriğe dâir ma’lûmât-ı umûmiyyeyi sonra yazacağız.

Nihâyet ne yapacağımızı bilmemezlikle bir de çalgılı kahveye girer isek beğenir misiniz? “İşsizlik güçsüzlük ile nerede zemân geçireceğini bilemeyenlerin şânı budur” diye kendi kendimize de güldük.

Kahvede vuku’a gelen ufacık bir hâdise buraların ahlâk ve âdâbına dâir kari’lerime bir fikir vereceği ve seyyâhların nazar-ı ibretlerine açacağı için hikâye edeyim:

Çalgılı kahve-hâne bizim Beyoğlu’ndaki Concordia tiyatrosu gibidir. Sâha üzerinde bir takım hânendeler nöbet nöbet şarkı çağırırlar. Ba’zı soytarılar envâ’-yı maskaralık ile erbâb-ı temâşâyı güldürürler. Bunları temâşâya daldığım sırada sağ kulağıma hafif bir tüy ile mesh olduğunu

67b

hisseyledim. Başımı çevirip de sağ cihetten arkama baktığımda üç dört karının oturduğunu ve birisinin yıldıştığını kulağıma deġdirmiş olduğu tüyün de henüz elinde bulunduğunu gördüm. Ne kadar beddime gitti. Âlâmet-i milliyem olan fes başımda bulunduğu cihetle bunu kendime bir taarruz sayarak pek müteessir oldum. Kulağına bir şey söylemek vaz’ıyla kariya temâyül

eylediğimde muvâfık bir söz söyleyeceğim zannıyla o dahi ziyâde yılışarak benden yana eğilmiş idi. Bir de benden:

- Kendinizi toplayınız madam. İşte polis kapı yanındadır!

Sözlerini işitince hâl ve tavrı pek fenâ bozularak:

- Gras Mösyö! (Aman Efendi)

Diye aftar dilemeye müsâraat eyledi. Tedkikat-ı evveliyem üzerine bence ma'lûmdur ki bu âşüfte-gân-ı mahzûlîn polisten havfları pek ziyâdedir. Ednâ bir vesîleyle polis eline yakayı verecek olsalar kilitli cezâ-yı nakdîlere ve hattâ tevkiflere hapsilere dûçâr olurlar. İşin daha ilerisine varmadım ammâ artık şu şarkılı kahvede oturmak işime gelmediğinden Josef ve Hikemiyan Efendi'ye buradan tebâüdü katiyyen

68a

teklîf ettim. Onlar dahi muhâlefet etmediler.

Meğer buradan çıktığımızı pek isâbet etmişiz ya? Keşkî hiç girmemiş olsa idik. Zîrâ bundan daha ziyâde hem eğlenecek hem de tetebbu' edecek bir şey varmış. O ise meşhûr Lyon panayırı imiş. Gündüzden beri haber almış bulunduğumuz hâlde kahveden çıkar çıkmaz iki arkadaşın muhaverelerinden anladık ki şimendüfer istasyonunu arkasında panayır var imiş. Senede bir kerre bu mevsimde civâr köyler ahâlisi Lyon'a gelerek ve her taraftan da bir çok hokka-bâz oyuncu ve satıcı alıcı falan toplanarak azîm bir cem'iyet peydâ olur imiş.

Derhâl verdiğimiz karâr üzerine hotele gidip hesâbımızı keserek ve eşyâ'mızı alarak istasyona geldik. Biletlerimizi alıp eşyâ'mızı teslîm ederek katârın zemân-ı hareketine kadar vakit geçirmek üzere panayıra gittik.

Geniş bir mahalle beş yüz kadar çadır ve baraka kurmuşlar. Bir takımları köylülerin işlerine gelebilecek mensûcât zücaciyyât bakır ve teneke eşyâ' vesâire ile dolu dükkanlar olup bir takımı da yine bu gibi eşyâ' üzerine numaralar ve sayılar tertîb olunmuş piyango-hâneler ki

68b

Zavallı köylüler bir “su” yayıgını bir bakır önlüğe alâ bir sūrahi ve-yâhūd bir âyîne alacağım diye bir bilet alıp kur’a çektiği hâlde boşa çıktıkça bin küfür etmekte ve yirmi bilet aldıktan sonra şâyed kağıttan bir kutu çıkar ise herkesin gıbtasına düçâr olmaktadır. Barakaların bir takımı da şarâb ve-yâhūd bira içilecek yerler olup orada müctemi’ köylülerin yüzleri kıpkırmızı olması mi’delerinde ne kadar şarâb ve-yâhūd bira dolu olduğunu muvâzeneye medâr olabilmektedir. Ba’zı çadır ve barakalar ise kukla oyununa hokka-bâza falana mahsûs olup bunlar derûnundan hârice aks-i endâz olan kahkahalar erbâb-ı temâşânın ne kadar eğlendiklerine dalâlet eder. Bir kaç yerde dahi seyri beş santime panoramalar bulunup biz bunlara rağbet eyledik. Hemân hep muhârebe resimlerinden ibâret olup cümlesinde Purusyalıların mağlûb ve Fransızların galib gösterildiklerini gördük. Bir kaç yerde de hevâ-yı tüfenk ve tabancalarla nişân atıldığını gördüğümüzden ve İstanbul’da Beyođlu’na çıktıkça ekseriyyâ bu eğlence ile vakit geçirmek mu’tadım olduğundan oraya da uğradık ki hedefler hep Prusya neferi Prusya generali Prusya bayrağı olup

69a

bunlara kurşun isâbet eyledikçe acâib ve garâib sadâlar çıkarmak üzere tertîb olunmuşlar idi.

Bir kaç kurşun dahi biz attık. Bir buçuk iki dirhem sıkletinde olarak bir mikdâr havâ-yı müzik ile kalem kalınlığında bir tüfenkin ağzından çıkan bir kurşunumuzun koca bir Prusya zırlısını gark eylediğini gördük. Hele bir kadın cümlemizden daha mâhir tüfenk-i endâz çıkarak kurşununu sekiz on def’a sırasıyla bir Prusya tabyasının bayrağına isâbet ettirdiğinden her def’asında koca tabyayı baş aşağı çeviriyor idi. Bilmem kaç def’a bu mahâreti göstermesine mükâfâten direktör tarafından bir de kocaman lejyon dönör nişânına nâil oldu ki mukavvâdan ma’mûl olduğunu da hâtırdan çıkarmamalıdır.

1.18. (PARİS'TEN MÜRÛR)

Hesâbca yirmi dört saat kadar zemânımızı Lyon şehrinde geçirdikten sonra vagona okumak üzere bir de Figaro gazetesi alarak Paris katârına bindik. O gün Cumartesi akşamı olduğu hâlde aldığım gazetenin yarınki Pazar günü târihiyle müverrah olduğunu görmeyim mi?

69b

“Acaba geçen pazarın gazetesi olmasın! ” diye târihi güzel hesâb eyledim. Hayır! Ağustos efrencinin yirmi beşinci Pazar günü ki yarın hulûl edecektir. Buna hiçbirimiz bir mânâ veremediğimiz hâlde vagona bulunan bir iki Fransız yolcular için hakikatini anlattılar. Meğer Paris'ten vilâyetlere gidecek olan gazetelerin târihini bir gün mukaddim olarak vaz' edip buna da gazetecilik ıstılâhında “Aneti date” derler imiş ki “tevirih-i kabl-el hulûl ” gibi bir mânâyâ delâlet eder. Bu hile-kârlıktan maksad da gûyâ vilâyet ahâlîsine gazeteleri çâbük yetiştirdiklerini göstermek imiş. Hâl-bu-ki vilâyet ahâlîsi o kadar ahmak olabilir mi ki Cumartesi günü Pazar gazetesini alsın da erken aldım tez aldım diye sevinsin?

Ne ise! Gazeteyi okumaya başladık. Artık ne kadar “bugün” var ise asıl mânâsı “yarın” ve ne kadar “dün” var ise “bugün” demek olacağını nazar-ı dikkatten uzak tutmamak şartıyla okumaya başladık. Meğer şimendüferin râhatsızlığı yalnız insâna uyku uyutmamak sûretinde değil imiş. Bir şey okumaya da müsâade olmuyor imiş. Orta yerdeki gazın ziyâsı az değil ise de lâ-yenkati'ı' sar-

70a

sıntıdan dolayı göz ile hurûfât arasındaki hudûd rü'yet-i tahrîk eylediğinden insân epeyce büyük harfleri bile kolaylıkla okuyamıyor.

Vagonun zıngırtısı sarsıntısı içinde mutlaka uyumak için cebr-i nefis edenlerin hâlleri ne kadar tuhaf oluyor. İnsanın başı kolları bacakları karnı omuzları hep başka başka sarsıldığı oynadığı hâlde fi-l-vâki' uykuya dalmış bile olsa uyuduğuna kimsenin inanmayacağı geliyor.

Hele ben bu gece dahi mümkün değil uyuyamadım. Dîger yolcular uyur gibi yaptıkları hâlde ben onu da yapamadım. Elimdeki figaroyu okumakta inâd ederek baştan nihâyete kadar

hatm eyledim ki sabâh dahi ağarmakla etrâfımı görebilmeye başladığımdan memnûn kaldım. Etrâf ise hakikat şâyân-ı temâşâ idi. Arâzî karış karış mevrû' olup biçerek hayvanlara yedirecekleri otları bile sûret-i mahsûsada zer' etmiş olduklarını gördüm. Ba'zı buğday tarlaları biçilmiş ise de demetler henüz tarlada ve ba'zıları daha biçilmemiş bir hâlde olup burada orak zemânının böyle ağustos evâstına kadar te'hîrine şaştım.

Lyon ile Paris arasındaki müşâhedâtımın

70b

en mühimmi Lyon cedvelidir. Bu kanal Paris'ten Lyon'a kadar temdîd ve inşâ' olunmuş bir mürâsele-i nehriyye caddesidir ki ba'zı inişlerin yokuşların hükmünü iptâl için "Ecluse" denilir muntazam kapılar ve havuzlar yapılmıştır. Sabâhleyin katâr bir istasyonda on beş dakika kadar tevakkuf eyledi ki yolcular istasyon lokantasında hâzırlanmış olan kahveyi içebilsinler diye. Hâl-bu-ki yine oracıkta Lyon cedvelinin bir ecluse'u bulunduğundan ben kahveyi fedâ ederek bu ecluse'u temâşâyâ koştum. Tersane-i âmiredeki ta'mîr havuzlarını görmüşsünüzdür ya? Tabak-hânenin gibi onun gibi bir şey. Fakat havuzun bir tarafına giren cedvel beş altı metre kadar yüksek. Dîğer tarafı ise havuza müsâvi. Alt taraftan gelen azîm mâûneler havuza girdiği zemân girdiği kapıyı kapayıp üst taraftan yavaş yavaş savtı salıveriyorlar. Havuz dolduğu zemân üst taraftaki cedvel ile tesâvî hâsıl eylediğinden mâûneyi yukarı cedvele sokup yüzdürüyorlar. Gayet san'atlı hendeseli bir şey ki yük nakline olan hizmeti hâlâ şimendüferin hizmetinden pek ziyâdedir.

Paris'e takarrüb eyledikçe iki tarafın me'mûriyyeti daha ziyâde artmakta

71a

bulduğuna dikkat eyliyor idik. Hele Fontainebleau geldiğimiz zemân her taraftan ma'mûr köyler azîm sayfiyyeler gayet muntazam bahçeler nazarlarımızı tezyîne başladılar. Bu Fontainebleau Sarayı birinci Napoli'nin pek sevdiği bir ikamet-gâhı olup devl-i müttefikaya mağlûben imzâ' eylediği bir muâhedeyi hîn-i imzâ'da kemâl-i gazabla kalemi vurup saplamış olduğu masa orada mahfûz olduğunu falanı arkadaşlara anlatmaya başladım. Bunlar Avrupa'yı tanımak mutlaka gezmekle mümkün olur i'tikadında bulduklarından şu vukufuma taaccüb ediyorlar idi. Nasıl ki bundan on beş sana mukaddim "Paris'te Bir Türk" romanını yazdığı zemân

okuyanlar miyânında Paris'i tanıyanlar mutlaka benim Paris'e gitmiş olmaklığımi i'tikad eylemişler idi. Hattâ geçen sene bizi Teodor Kasap Efendi ile bir mülâkatta bana hikâye eylemiş olduğu vecihle kendisi Paris'te iken Lisân-ı Şerifiyye mektebini ziyârete giderek orada Paris'te Bir Türk romanından şâkirdâna ba'zı tercümelere ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muârefesi olduğunu muallime söylediği zemân muallim:

- O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerden imiş!

Deyip de Kasap Efendi!

71b

- Bil-akis hudûd-ı Osmâniyye'den hârice çıkmamıştır!

Cevâbını verince muallimi de taaccüb istîlâ' eylemiş. Avrupa'yı gezmeksizin tanımak nasıl mümkün olduğunu kari'lerime karîben uzun uzadıya anlatacağımdan şimdilik bu tafsîlâtta sarf-ı nazar ediyorum. Umarım ki seyâhat-nâmemin en nâfi' bir mebhûsu da bu sûret-i tetebbu' kazıyyesi olacaktır.

Paris'e gereği gibi takarrüb eylediğimizde en evvel gözümüze görünen şey Eiffel Kulesi oldu. Bin türlü resimlerini görerek bin türlü ta'rîfâtını okuyarak artık tamâmıyla ezber etmiş olduğum bu kuleyi tahmînen üç saatlik mesâfeden görür görmez tanıdım. Rü'yette hitâm olmasın diye bir de dürbün ile bakıp def'-i iştibâh eyledikten sonra arkadaşlara da gösterdim. Bâdî-i emirde Josef Kanzuk:

- Hayır! Bu bir fabrika bacasıdır!

Diye inâda kalkışmasın mı? Vâkıâ kulenin birinci ikinci katları henüz görünmeyip yalnız üçüncü katı görünmekte idiyse de o kadar mesâfeden tasvîr ettiği irtifâ' fabrika bacalarını haccâl edecek derecede olduğunu takdîr için gözde ve dimâğda birâz isti'dâd handesi bulunmak lâzım gelir. Garîbtir ki vagona bulunan ve kuleye bir kaç

72a

Def'a çıkmış olan Fransızlar dahi te'mîne çalıştıkları hâlde bizim mâhir kimyâger inâdında ısrâr ediyor idi. Nihâyet Paris'e gereği gibi takarrüb edip de kulenin ikinci katı müşâhede olunmaya başladıkta adamcağıza kanâat gelebildi.

“Paris Lyon Mediterranee” denilen şimendüfer istasyonuna geldiğim zemân Hamdi Bey Efendi hazretlerini beni isti'kâbla gelmiş görmeyeyim mi? Ne büyük Lûtf! Ne kadar memnûn oldum! Vagondan çıkar çıkmaz:

- Alafranga Eylül ibtidâsında Stokholm Kongresi küşad olunacağı için Paris'te hiç eyleşmeyerek hemân yola çıkacağını vapurda söylemiş idik de der-hâtır etmiş idim. Bu hâlde seni istasyondan alıp ikamet-gâhıma kadar götürmek ve fakat şu hareketi sana Paris'in en meşhûr caddelerini göstermek sûretiyle tertîb etmek için geldim!

Diye beni ve eşyâ'mı arabasına aldığı gibi yola revân olduk. Fi-l-vâki' bir buçuk saat kadar dolaşa dolaşa beni Etoile Arc de Triomphe civârında ve Osmanlı sefâret-hânesi karfbinde Chateaubriand sokağında tedârik etmiş olduğu ikamet-gâha götürdü ki geçtiğimiz yerlerdeki ebniye-yi

72b

azîmeyi bulvarları caddeleri falanları birer birer ta'rîf ederek bir inâyet-i azîmede bulunmuş oldu.

Sergi-yi umûmîden dolayı Paris'te misâfirîn için hemân barınacak yer kalmadığını arz etmiş idim. Şâyed bir gece olsun Paris'te kalacak olursam ikametim için Hamdi Bey Efendi kendi sâkin olduğu hânedede bir oda istîcâr etmiş ise de bu oda yalnız elimi yüzümü ve sakalımı ve hattâ saçlarımı yıkamaya hizmet edebildi. Zîrâ şimendüferin hakikaten en mu'cize-kârane vesâit-i nakliyyeden olduklarını tekrâr i'tirâf ile berâber ba'zı fenâlıklarını da saydığım vecihle şu uygunsuzluğu da hesâbtan hâriç tutmamalıdır ki yolcuları kirletmekte vesâit-i sâirenin hiçbirisine kıyâs olunamazlar. Lokomotifin dumanı yan taraflardan birisine doğru esmeyecek olursa mutlaka vagonların içine girerek yolcuları kömürlükten çıkmışa döndürür. Hele tünellerden geçer iken dumanın te'sîri artar ve bu tozdan dumandan bi-l-külliyeye rehâ-yâb olmak hemân mümkün değildir. Eller yüz göz simsiyâh olup saç sakal dahi toz ile dolar.

Bize tedârik edilmiş olan odada bir güzel yıkanıp uykusuzluğu da bu sûretle

73a

mümkün mertebe def' eylemiş olduktan sonra kuşluk taâmı için bir küçük lokantaya gittik ki sefâret-i seniyye kâtibleri dahi orada taâm ederler idi. Ba'de-t-taâm sefîrimiz Devletli Esad Paşa hazretlerini ziyârete gidip iltifât-ı bî-nihâyeleriyle müşerref olduk. Kendileri dahi bir gece olsun Paris'te ikameti re'y eylediler ise de vazîfe-i cümleden mukaddim olup önümde daha üç günlük yol bulunduğunu ve kongrenin ictimâ'ından bir iki gün evvel vâsıl olmak ba'zı muârefeler peydâsı için lâzımdan bulunduğunu arz ile ruhsatlarını istihsâl eyledim.

Sefâret-hânedede haber aldım ki Ebulziya Saadetli Tevfik Bey Efendi birâderimiz dahi bu sırada Paris'te imişler.

Sefâret-hânededen çıktıktan sonra soluğu bir kitâbcı dükkanında alıp Baedeker Delâil-i Seyyâhîn'inden Almaya ve İsveç Norveç'e mahsûs olan ciltlerini mübâyaa eyledim. Ba'de şimâl İstasyonuna varıp Paris'ten doğruca Kobenhavn'a kadar bir bilet aldıktan ve eşyâ'mı teslîm ettikten ve katârın gece alafranga saat dokuzda hareket edeceğini öğrendikten sonra bir arabaya binerek Paris'i kendi kendime dolaşmak için arabacıya ta'rîfler

73b

etmeye başladım ki döne dolaşa gideceğim yer dahi Champs de Mars ya'nî sergi-i umûmî mahalli olacak idi.

Bir hayli zemân içinde yaşayarak alışkını olduğum memleket imiş gibi Paris'i bir saat kadar gezdikten sonra sergi-yi umûmîye vardım ki henüz akşam olmamış idi. Katârın hareketine kadar ind-el-hesâb sergiyi temâşâ için de elimde dört saatlik bir müddet var idi.

Gerek Paris'i gerek sergiyi şu sûret-i serî'yedeki temâşâm bende ne gibi ihsâsı mûcib olduğunu bir fikr-i mahsûsa sûretinde kayd etmek hevesindeyim:

1.19. (PARİS'TE İLK İHSÂSÂTIM)

Bir şeyi işitmek görmek gibi olmadığına dikkat edenler:

Şenîden ki bûd manend-i diden demişler. Hâl-bu-ki uzaktan gelen sadâların ekseriyyâ kulak aldattığını da “Uzaktan davulun sadâsı kaba gelir” darb-ı meseli ifhâm eder. Ba’zı kerre işitmek görmekten hayrlı olduğunu da:

Tesmi’ bil-meidi hayr men ente rah

mısrâı hükm ettirir.

Bu ahkâmın kâffesi insânın bir cibillet-i

74a

mahsûsından neş’et etmiştir ki o da mübâlâga-perestliktir. İnsân bir şeyi bilmeyenlere ta’rîf eylediği zemân mutlaka ta’rîfine bir hayli mübâlâga katar. Zîrâ sâdece ta’rîf edecek olsa muhâtabı o şeyin mâhiyyet-i sahîha ve hakikiyyesine fikr sardıramaz. Meselâ bir mahallin cevizini ta’rîf için:

- Yumruk gibi!

Dedikten fazla yumruğunu da gösterip işte bu ölçüye göre olduğunu anlatmaya çalışır. Hâl-bu-ki mübâlâga yalnız ta’rîf eden zât ta’rîfinde vâki’ olmaz. Muhâtabda dahi vâki’ olur. Muhâtab bunu farkında olamaz ise de cibillet-i mübâlâga-peresti onun da tabîatı üzerinde mutlaka azîm bir te’sîr hâsıl eder. Kendisine edilen ta’rîfin mikyâsını bir kat daha büyülterek telâkki eyler. Eğer kendisine edilen ta’rîfi o muhâtabın başkalarına da nakl etmesi lâzım gelirse var ya! Mübâlâga arttıkça artar. Ta’rîfât-ı mezkûre kaç ağızdan dolaşır ise meşhûr “fabl” ya’nî hikâyede darı kadar bir yumurta yumurtlayan adamın yumurtasını rivâyet eden kadınların büyülte büyülte karpuz kadar büyülttükleri gibi ta’rîfin mübâlâgatı da arta arta kizb-i mahz derecesine vardırılmış olur.

74b

Şu mukaddime Paris hakkındaki ilk ihtisâsâtımın intizârıma muvâfık çıkmadığını kari'lerime elbette anlatmıştır. İ'tirâf ederim ki hem de öyledir. Hattâ ben Paris'i tetebbu' eylediğim zemân yalnız ta'rîfleri istimâ' ve kitâb ve gazeteleri kırâat ile de kalmamış idim. Planları tedkik ve âsâr-ı mevcûdenin resimlerini de temâşâ eylemiş idim. Bir sûretteki meselâ bana Tuileries Sarayını sorsalar nakışlarına varıncaya kadar ta'rîf edebilir idim. Paris'te Bir Türk romanında işâret etmiş olduğum vecihle Âyîne Köprüsü üzerinde taştan kabartma olarak yapılmış olan Fransızca N harflerinin muahharen kazınıp mahv edilmek istenildiği hâlde yeri hâlâ belli olduğuna varıncaya kadar tedkikatımı ileriye götürmüş idim. Lâkin resim denilen şeyin de mübâlâga olduğu hakikatına henüz vâkif olamamış idim.

Resimdeki mübâlâga dahi nakkaşın mübâlâgasıdır zannetmeyiniz. Vâkıâ bir şeyi ta'rîf eden adam gibi resim dahi mübâlâga eder. Güzel göstermek istediği sûretin hüsnünü arttırıp çirkin göstermek istediği sûretin de kabhını teksîr edebilir. Ancak hadd-i zâtinde ressâm dahi mübâlâgacıdır. İşte fotoğrafya resimlerinde

75a

nakkaşın (rütüş yapmamak şartıyla) hemân dahli olmayıp o işi güneş gördüğü hâlde fotoğraf dahi mübâlâgacıdır. Bir şahsın veya bir şeyin mikyâsı küçülterek irâesi o şahsın veya o şeyin inceden inceye pek çok şeylerini mahv demektir.

Bu mahv ise ya o şeyin kabâihini setr ve-yâhûd hüsniyyâtını mahv sûretiyle ya güzellenmesine veya çirkinlenmesine hizmet eder. Hele resmi temâşâ edenler dahi bir ta'rîf-i istimâ' eyleyen muhâtablar gibi mutlaka mübâlâga-pereslikten kendisini kurtaramazlar. Çünkü o resmin mikyâsını nazarında büyülterek temâşâ edecek değil mi ki zihnini hakikat-i hâle takrîb edebilmiş olsun? İşte bu azam-ı mikyâs husûsunda mutlaka mübâlâgaya sapmaktan kendisini men' edemez.

Bu hakayıkın kâffesini nazarımda ta'yîn ve îzâh eden şey Paris'teki ilk ihtisâsâtım oldu. İlk evvel Seine nehrini gördüğüm zemân hayâlimde ona vermiş olduğum ve Seine'ye nispet pek dar bulmayayım mı? Paris'in orta yerindeki adalar nehri ikiye taksîm etmiş olduklarından acaba

bu münâsebetle darlaşan tarafından mı görüyoruz diye dikkat eyledim. Bunu Hamdi Bey Efendi'ye de

75b

sordum. Hayır! Nehrin tamâmını görüyoruz. Tamâmını gördüğümüz hâlde de benim hayâlimdeki Seine nehrine nispetle pek dar bir nehir görüyoruz.

Kezâlik büyük operanın önünden geçtiğimiz zemân Hamdi Bey operayı irâe eylediği hâlde ben göremiyordum. Gazetelere konulan resimlerine göre ben öyle bir operayı görecektim ki önüne gelip de cebhesine baktığım zemân başımdan fesim düşecek idi. Burada ise bir köşeye sokulmuş yamyassı bir şey görünüyor.

Ne hâcet! Exposition'a gidip de Eiffel Kulesi karşısına geçtiğim zemân onu da hayâlimdeki cesâmet ve irtifâ'ından daha pek az görür isem istigrâb olunmaz mı? Bu kuleye dâir neler okudum! Neler yazdım! Hele ben kuşbakışı rü'yetinde acâib-i fenniyyesine dâir kocaman bir makale ile şu Eiffel Kulesinin garâbetini hayâllerde bir kat daha büyültmeye yardım etmiştim. İşte şimdi o kulenin karşısındayım. Hani ya bulutları yarıp zirvesi üst tarafına çıkacak kadar irtifâ' nerede? Bir gün İstanbul'da Eminönü'nde Yeni Câmî'nin minâresine bakarak ba'zı arkadaşlar ile bunu altmış metre tahmîn eyledikten sonra Eiffel Kulesi bundan beş

76a

kat daha yüksek olduğunu bilâ-tahattur nazar-ı tahmînimizi tabakat-ı aliyyine doğru sükût etmiş gitmiş idik. Paris'te işte şimdi "Fontaine Monumentale" önündeyim. İşte kule karşımda ammâ nazarım öyle tabakat-ı aliyyine doğru fırlayıp gitmiyor. Hemân hemân Yeni Câmî' minaresinin iki misli gibi bir irtifâ' tasvîrettiren bir kule görünüyor!

Sergi-i Umûmî mahallinde üç yüz bin nüfusun gezindiğini gazetelerle okumakla berâber bir def'asında da izdihâmın dört beş yüz bine varmasıyla gezmek kabil olamadığımı okumuş bulunduğumuzdan hayâlim bunu da kemâl-i isti'dâd mübâlâga-perestiyesiyle kabûl eylemiş olmalı ki sergi derûnu bana bayağı tenhâlık bile görünmüştür. Hem nazar-ı ehemmiyyetten uzak tutmuyorum ki o gün pazar günü olup vakit dahi akşam üzeridir. Ya'nî serginin en kalabalık olduğu bir zemândır.

Ve-l-hâsıl bana Paris'in bulvarları ve bunların en meşhûru olan Champs-Elysees bile hayâl eylediğim dereceye nispetle bâdî-i emirde dar göründüler. Dolmabahçe'den Beşiktaş'a giden yol Paris'in (Champs-Elysees ile ba'zı bulvarlardan mâ-adâ) hemân birinci derecedeki caddelerinden aşağı değildir. Beyoğlu

76b

caddesinin tesviye gören yerleri ve Divân yolu caddesi Paris'in birinci derecedeki caddelerinin nâzırlarıdır. Şişli'ye giden yeni yolu da hâtırdan çıkaramıyorum. Ben ise planlar üzerinde ettiğim mesâhaları zihnimde büyülte büyülte şu gördüğüm şeylerden daha pek çok muntazam şeyler göreceğim i'tikadında idim.

Ammâ Ey Kari'! Yine isti'dâd-ı mübâlâga-perestîye kapılıp da hakikati kaybetmeyelim. Şimdiye kadar hayâlimi tegallüt etmiş olan ifrâtı bu def'-i tefrîte tahvîl ederek evvelkiye ma'kûs bir hatâ'da daha bulunmayalım. İş bu ihtisâsât bence ilk ihtisâsât olduğunu unutmamalı da bunun da yanlışı nerelerde olduğunu Stokholm'dan avdetle icrâ' eylediğim tetebbuâtı hikâye eylediğim zemân görmeli! O zemân Avrupa'nın sâir bir çok yerlerini de görerek alışkın bir fikir ve nazar ile Paris'e gelmiş olduğumdan tetebbuât-ı vâkıam kari'lerim nazarında sahte pek karîb bir sûret hâsıl edeceğini kaviyyen ümîd eylerim.

1.20. (PARİS'TEN KOBENHAVN'A)

Şimâl şimendüferi istasyonundan aldığım bileti Danimarka Devletinin pây-ı tahtı olan Kobenhavn'a kadar almış olduğumu haber ver-

77a

miştim. Bu bilet âdetâ kitâb gibi bir şey olup bir kaptan ve ba'zı ta'rîfâta dâir bir kaç yapraktan sonra Namur ,Liege, Verviers, Herbestal, Aachen, Cologne, Düsseldorf, Münster, Bremen, Harburg, Hamburg, Altona, Kiel, Korsor ve Kobenhavn için olmak üzere on beş yaprak dahi bileti hâvî idi. Bu yoldaki biletlere "correspondance" denilir ki bütün Avrupa şimendüfer ve

vapur kumpanyaları arasında bi-l-müzâkere karârlaştırılmış bir medâr-ı sühûlet-i seyâhat demektir. Paris'ten Kobenhavn'a kadar on beş yerde bilet almaktan ise işte defaâten on beş bileti almış oluyorum ki bunun birisi de vapur bileti olup Kiel Korsor geçmek içindir.

Şimendüferlerin seyâhat için mucîb oldukları sühûlet-i azîme Avrupa ahâlîsi için bütün Avrupa'da ve-yâhûd bir kısmında seyâhat-i devriyye icrâ'sını âdî gezintiler menzelesine indirip ta'mîm eylemiştir. Şimendüfer idâreleri tarafından tab' ve neşr olunan haritalar üzerinde en ufak ve muhtasarından bed' ile en büyük ve mugallaklarına varıncaya kadar boy boy seyâhat-i devriyye hatları tersîm olunmuş bulunduğundan gerek bunlardan birisi intihâb olunduğu ve gerek erbâb-ı

77b

merâk tarafından kendi ârzûsuna göre bir harita tertîb edildiği zemân şimendüfer idâreleri ona göre bir seyâhat-i devriyye bileti verirler ki bu bilet ile haftalar ve aylarca gezmek mümkün olur.

Ben ârzû etmiş olsa idim biletimi doğruca Stokholm'a kadar da alabilir idim. Ancak İsveç'in Marseille'sı demek olarak başlıca iskelesi bulunan Malmö'dan Stokholm'a kadar kongre a'zâsına yarım ücret ile bilet verileceğini bize gönderilen programda münderic olduğu için fazla bir nısf-ı ücret vermemek üzere Kobenhavn'a kadar aldım ki oradan Malmö'ye kadar vapur ile Sund boğazını geçtikten sonra Malmö'de dîger bilet almak mukarrer idi.

Karâr-ı vâkıamda bir hatâ' oldu ise bu da correspondance biletini birinci mevki'den almaklığım oldu. Meğer Avrupa'da prensesler derecesinde en büyük halkadan mâ-adâ kimse birinci mevki' ile seyâhat etmez imiş. Yalnız Fransa'da birinci mevki' ile seyâhat eyliyorlar ise de Marseille'dan Paris'e kadar sebk eden tecrübede dahi görüldüğü üzere vagonlarımız pek tenhâ idi. Paris'ten Kobenhavn'a kadar ise birinci mevki' vagonunda hemân dâimâ

78a

yalnız başıma kaldım ki yolculuk hâlinde bu tenhâlık dahi hiç zevke gitmiyor.

Evvelce dahi arz etmiş bulunduğum ve vecihle Lyon'dan Paris'e gelir iken o gece hiç uyku uyumamış olduğum gibi Paris'te dahi uyuyacak vakit bulamadığımdan Ağustos-ı Rûminin on üçüncü Pazar gününü on dördüncü Pazartesi gününe îsâl eden gecenin alafranga saat

dokuzunda Paris'ten yola çıkınca vagon içinde yalnız başına bulunmaklığım bir de yorgunluk ve uykusuzlukla birleşerek vücûdumu kuşatmış idi. Kanape üzerinde boylu boyuma uzandığımda bu gevşeklik bir uykuya tahvîl eylemiş idi ki zangırtıya sarsıntıya da bakmayıp uykuya epeyce dalmışım. Kim bilir kaç saat gittikten sonra katârın durduğunu hisseyledim ki ondan da bir kaç saniye sonra kondüktör bizim kapıyı açarak:

- Belçika hudûdu! Gümrüğe!

Diye bir nidâ eyledi. İşte Avrupa yolculuğunda insânı bîzâr eden bir hâl dahi bu gümrük yoklamaları meselesidir. Zâten hükûmâtın bir çoğu hükûmât-ı sagîreden olup şimendüferler sür'atleri hasebiyle çend saatte bir hükûmetin hudûdundan dîgerine varıverdiklerinden her serhatte eşyâ'yı

78b

yoklatmak insânın gücüne gidiyor. Marseille'dan yoklandıktan sonra Stokholm'e kadar Belçika ve Almanya ve Danimarka ve İsveç hudûdlarında dahi yoklama icrâ'sı lâzım idi. Hele bizim sandıkta ma'hûd dört paket İstanbul tütününü de bulunduğundan Marseille gümrük me'mûruyla sevk eden münâkaşanın her yerde tekerrüründen endîşe eyliyor idim.

Bu endîşe ve uyku sersemliği ile vagondan inerek bir hademe vâsıtasıyla muâyene mahalline kadar sevk ettirdiğim sandığın başında beklemeye başladım. İş-güzâr hademe bizim kılıç kılıfını da getirmesin mi?

Stokholm kongresi haşmetli İsveç Kralı Hazretlerinin doğrudan doğruya riyâsetleri altında bulunacağı cihetle bir takım merâsim için üniforma ve nişânların da berâber getirilmesi programlarda münderic idi. Üniformayı sandığa yerleştirebilmiş idiysek de kılıcın dolu sandığın tûlünden zâid olduğu için evvelâ kılıca bir muhâfaza yaptırıp onunla berâber bir de kılıf gibi uzun bir torba içine koymuş idik. Vagonlara vapurlara girip çıktıkça bu kılıç elimizden düşmemek mukarrer olup bence onun gümrüğe hiç taalluku olmayacağından bunu da muâyene mahalline getirmenin hiç iktizâ'sı olmadığını beyânıyla hade-

79a

meyi birâz azarladım. Meğer haksız imişim! Zîrâ gümrük me'mûru benim bu tekdîrlerimden asıl kaçak eşyâ' bu ince uzun torbadır zannıyla muâyeneye ondan başlayarak içinden kılıç zuhûr ediverince bir kılıca bir de başımdaki fese bakarak:

- Mösyö! Anlaşıyor ki siz askersiniz! Asker kısmında gümrüğe müteallik eşyâ' olamaz. Kaldırınız sandığımızı!

Dedi ki şu gümrük muâyenesini kılıcın pek kısa kesmesi tabîi memnûniyyetimi mûcib oldu. Sandığımızı alıp vagonumuza geldik. Bir kaç saat sonra bir de Almanya hudûdunda muâyene olunacağımızı der-hâtır edince gözlerim bilâ-ihdiyâr kılıca dönerek kendi kendime:

- Ey Kılıç! Sen benimle berâber oldukça galibâ ben her gümrükte belâ-yı muâyeneden kurtulacağım!

Deyip bu def'a Almanya hudûdunda kendime yine kendim bir asker süsü vermeye hâzırlandım. Bu sahtekârlığa beni mecbûr eden şu dört paket tütün oldu. Anlamalı tütündeki ma'zereti ki insânın göğsünü buz dağı nûr-ı basarına zarar târî eylediği gibi doğrudan doğruya değil ise bile dolayısından olsun

79b

Terbiyesine bile ma'zeret îrâs eyliyor.

Şimendüfer Belçika sâhilini geçinceye kadar ya'nî bir kaç saat daha uyku ile vakit geçirerek Almanya hudûduna geldik. Gümrük için vuku' bulan nidâ üzerine biz evvelâ kılıca sarılıp sandığı da bir komisyonere yükledik. Hâl-bu-ki bu def'a kılıcın kerâmeti daha tez vâki' oldu. Meğer Belçikalı kondüktör kendi hudûdunda icrâ' olunan muâyenede bizim askerliğimizi görünce Alman hudûdunda katârı teslîm edeceği Alman kondüktörüne de bizi bir Osmanlı zâbiti olmak ve şâyân-ı dikkat bulunmak üzere işâret eylemiş. Bu Alman kondüktörün gümrük me'mûruna mırıldandığı bir kaç kelime me'mûrun nazar-ı dikkatini bize celb ederek herif bizi askerce bir selâmladıktan sonra sandığımızla berâber vagona iâde eyledi. Kuvvet-i kerâmet kılıçta ve-s-selâm! Kılıç o kadar hoşuma gitti ki yalnız bulunduğum vagon içinde şunu bir ziyâret hevesini bir türlü yenemeyip kılıfı mahfazayı açtım. Kılıcı çıkarıp mesh-ı ziyâret eyledim. Hattâ

demirini de kınından çıkarıp bir kaç selâm hareketiyle kılıç ta'lîmi bile ettim. Nihâyet kılıcın ucu semt-i resimdeki gaz lambasına dokunarak kırmak dercesinde bir tehlike baş gösterince

80a

büyük kabâhât etmiş çocuk gibi havfla kılıcı yerine koydum. Öyle ya! Camı kırmış olsa idim ne özür bilip söyleyecek idim? Vagonda kılıç ta'lîmi olur mu?

Marseille'dan Paris'e kadar gördüğüm ebniyenin kâffesi taştan binâ' edilmiş oldukları hâlde Almanya içine girer girmez binâ'ların âdetâ kâffesi tuğlada yapıldıklarını gördüm. Sonraki müşâhedât ve tahkikatım da isbât eyledi ki Almanya'da ebniye ekseriyyetle tuğladan yapılır. Fakat gûnâ-gûn resimler ile ne güzel yapılır! Tuğlaların sarısı kırmızısı olup bunlar kah ârizânî kah tulânî konulmak ve kah birer köşesi dışarı çıkarılmak sûretiyle âdetâ fenn-i mi'mârînin nefâset-i fusulüne bir fasl-ı cedîd ilâve ettirecek kadar güzel şeyler husûle getiriyorlar. Bizim de İstanbul'da kâr-gîrlerimizin hemân kâffesi tuğladan ise de cümlesinin üzerine kuvvetli bir sıva çekmeye mecbûr oluyoruz. Tuğlalarımız iyi değildir de onun için! Sıvasız bırakacak olsak cümlesi eriyip binâ'nın da inhidâmı melhûzdur. Hattâ tuğlalarımızın üzerine sıva dahi çektiğimiz hâlde derûnuna sıva işlemek sûretiyle sıvaların da kabarıp döküldükleri az mıdır?

Bir de gerek gider gerek gelir iken geçtiğim

80b

yerlerin kâffesinde köylülerin usûl-i zirâati aynı bizim usûl gibi olup makine isti'mâl olduğunu hiç görmedim. Kah bâr-gîr kah sığır ile çift sürerek öküzlerin alınlarına birer tasma takarak evvel vecihle koşuyorlar. Bizim boyunduruklardan bu usûl daha güzeldir. Çünkü öküzün asıl kuvveti başında olup boyunduruk ise hayvanı boğmak derecelerine getirir.

Meğer Avrupa'nın bunca zirâat makineleri müsta'merâttaki büyük çiftlikler için îcâd olunmuş imiş. Avrupa içinde büyük çiftlikât zâten nâdirdendir. Tarla olan yerler evlek evlek bölünmüş olup bunların hemân her biri adamın mâlî olduğu da aralarına bir nev'î diken ekilerek hudûdları tefrîk edilmiş olmasından anlaşılır. Bu dikenler bizim teflanları kırıp istediğimiz şekle koyduğumuz gibi kırılarak yerden bir arşın irtifâ'ında birer zümürüddîn duvar hâline konulmuşlardır. Taksîmât-ı arâziyyeye nazaran bir adamın beş dönüm kadar yerim mâlik olması

Avrupaca nâdirdendir zannederim. Zîrâ evvelkilerin arzî yirmiden ancak elli arşına kadar olup ba'-zân on arşın kadar darları da vadır. Tûlleri ise elliden yüz arşına kadar tahmîn oluna

81a

bilir. Eğer bir adamın bir kaç yerde tarlası var ise onu bilemem. Fakat ekseriyyâ tarlalar yanlarında hâneler dahi bulunduğundan mevcûd arâzîyi bu hânelere kıyâsen göz ile taksîm edince hâne başına ikişer üçer dönüm toprak pek güç isâbet ettirilebilir.

Ba'zı tarlalara küme küme gübre dökülmüş olduğundan bunların gübresiz zirâat edemedikleri anlaşılıyor ise de evvelce dahi arz etmiş olduğum vecihle Avrupa'nın bâdî-i mahsulü henüz tarlalardan kaldırılamamış olup sapların tûlü yarım metreden ziyâde tahmîn olunmadığı cihetle şundan bir bereketsizlik istidlâl olunur. Zîrâ bizim gözlerimiz insân beline kadar çıkan ekinlere alışmış olduğundan Avrupanınkiler pek cılız görünüyorlar.

Almanya'da çam ormanlarını fidan yâhûd tahin ekilerek yetiştirdiklerini zannedebilirim. Zîrâ geçtiğimiz yerlerde bir takım çamlıklar gördüm ki bizim bağ kütükleri gibi sıra sıra muntazıman gars olunmuşlardır. Bunların yenileri bir metre kadar irtifâ'da olup yetişkinleri yirmi metreden ziyâde irtifâ' peydâ eyliyorlar.

El-hâsıl geçip gördüğümüz yerlerde zirâati pek o kadar parlak bulamadım. Tahkikime göre Almanya'nın şark tarafları

81b

ve bi-l-hâssa Prusya'nın şark eyâletleri topraklarının hırsızlığından dolayı zirâatçe daha geride olarak ahâlîsi pek fakir imiş. Ekseriyyâ Amerika'ya hicret eden senevî yüzbinlerce ahâlî dahi bu fakir eyâletlerden çıkarlar imiş.

Ağustos-ı Rûminin on dördüncüsü olan iş bu Pazartesi günü öğleden pek çok evvel Cologne'ya vâsıl olduk. Bir saat sonra şimendüfer hareket edeceği cihetle istasyona zâten pek yakın bulunan meşhûr Cologne baş kilisesini ziyârete gittik. Gerek bu kilisenin ve gerek Cologne'da sâir temâşâ eylediğim yerlerin ahvâlini avdetteki müşâhedâtımla berâber yazacağım. Burada ise Cologne Almanları tarafından gördüğüm bir takım muâmelâtın beni ne kadar bî-zâr eylediğini hikâyeye ile iktifâ edeceğim.

Efendim! Cologne'ya kadar bize mâddî ma'nevî yardımı olan fes burada bir sehve mebnî sû-i hizmet etmez mi? O sehvi ben de birâz sonra anlamış olduğum cihetle anlaşıldığı zemân îzâh edeyim de şurada asıl bî-zârlığı anlatayım ki:

Cathedral'e ya'nî baş kiliseyi temâşâdan avdetle hangi katâra bineceğimi şimendüfer me'mûrlarına ifâde eylediğimde bu efendiler beni

82a

gayet muhakkir-âne bir tavır ile telâkki eylediler. Almanca bir takım şeyler söylediler ki bineceğim katârı ta'rîften ziyâde beni tekdîr zannolunuyor idi. Almanca anlamadığımdan Fransızca söylemelerini ricâ eylediğimde Fransızca söylemeyeceklerini anlatır sûrette mukabelede bulunarak nihâyet yanımdan sıvışıp gittiler.

Bu muâmelenin şimendüfer me'mûrluğuyla nispet kabûl etmeyeceğini görerek beyân-ı hâl için daha büyük bir me'mûr aramaya başladım ise de bulamıyorum ki! Dönüyorum dolaşıyorum. Kimse imdâdına gelmiyor. İstasyon me'mûrlarının vazîfesi ise böyle etrâfını aranan yolcuların yanlarına sokulup ne istediklerini sormaktır.

Fenâ hâlde hiddetlenmeye başladım. Hele birâz sonra bir katârın Brehm tarafına doğru gittiğini görerek bu katârın benim gitmekliğim lâzım gelen katâr olduğunu da anlayınca o kadar hiddetlendim ki asabım âdetâ titremeye başladı. Fakat el memleketi! Hiddetin ne fâidesi olacak?

Bir peyke üzerine oturdum. Yüzümden ateşler çıktığını ve tek gözle burnuma bakarak burnumun kıpkırmızı olduğunu görüyor idim. İşin daha ilerisini

82b

Düşündüğüm hâlde hâtırına bir çâre bile gelmiyor idi. Nihâyet polise mürâcaatı kurdum. O aralık yanıma güzel kaba sakallı kendisi de güzel bir adam gelip fasih Fransızca ile:

- Mösyö! Galibâ lisân bilmemezlik belâsına dúcâr oldunuz!

Dedi. Mâl bulmuş Mağribi gibi sevinerek:

- Aman Mösyö! Edeceğim tedbîri bana öğretiniz!

Diye ricâ eyledim. Sordu ki:

- Fransız mısınız?

İstiğrab eyledim. Cevâben:

- Hayır! İşte mil-i ser-pûşum başımda. Osmanlıyım!

Deyince bu adam dahi istigrâb ederek:

- Sizi Fransa'nın Cezâyir zâbitânından olmak üzere telâkki ettiler. Asıl bineceğiniz katârı bi-l-iltizâm size kaybettirdiler!

Demedin mi? Bizde Lâ Havlenin biri dîgerini ta'kîb ediyor. İşte fes yüzünden dûçâr olduğumuz bir bî-zârlık ki: Bu adamın kendisi kim olduğunu suâl eylediğimde hüviyyetini haber vermedi. Ammâ pek zannederim ki Rus idi. Zîrâ Fransızcayı

83a

böyle güzel telaffuz etmek Türkler ile Ruslara vergidir."Vergidir" dediğime dikkat buyurulsun. "Nisbîdir" demiyorum. "Vehbî" olduğunu arz eyliyorum. Hâzır münâsebet düşmüş iken kari'lerime şu mesele-i fizyolojikiyye ve filolojikiyyeyi birâz îzâh edeyim ki o hiddetli hâlimde dahi bu mesele-i fenniyye hâtırına gelerek isâbetini i'tirâf eylemiş olduğumdan bu îzâhı icrâ' edebilir isem sadd-ı seyâhatten hârice çıkmış da sayılmam.

1.21. (İLM-İ LİSÂNÎCE BİR MESELE)

Efendim! Filoloji ya'nî lisân-ı millîde "aksan" denilir bir mesele vardır ki her milletin gerek kendi lisânını ve gerek lisân-ı ecnebiyyeyi sûret ve şîve-i telaffuzu demektir. Kari'lerime merâmımı daha güzel anlatmak için misâli dahi bizce en ma'ruf olan bir hâlden ittihâz edeyim! Sizinle Osmanlıca olarak mukâleme eden bir adamın doğma kopma "Türk" olmayıp Rûm ya Ermeni ve-yâhûd Arap falan olduğunu farkedebilirsiniz değil mi? Bunu size fark ettiren şey işte o adamın aksanı ya'nî şîve ifâdesidir. Rûm ise şınları be-heme-hâl sin telaffuz edecek ve cimleri zeye kırıp mahredden ihrâc edecek ve lamları dahi aslâ lam-ı

83b

galîza sûretinde telaffuz edip hep lam-ı lin sûretinde söyleyecektir. Armoni ise evvelâ şu lin lamları mümkün değil söyleyemeyip cümlesini galîz söyleyecek ve hurûf-ı müşeddedeği gayr-ı müşeddede gibi edâ edecek ve hele hurûf-ı meddin hakkını veremeyip cümlesini kasr eyleyecektir.

İzâhın daha şu derecesinden anlaşılmaya başlamıştır ki şîve-i tekellüm denilen şey esâsen fizyoloji ya'nî fenn-i havs-ı izâyâ âid bir keyfiyettir. Meselâ Arab'ın dili cim harfini bizim gibi okumaya müsâid olmayıp gayn harfine karîb bir sûrette ve peleri fe ve-yâhûd ba ve kef-i farsîleri gayn ve-yâhûd cim okumayı iktizâ' ettirir ve vavlarda kefler de dahi bizden başka bir sûret göstertir. Acem sadâları sin ve aynları elif ve haları gırtlaklarını zorlayarak gayet şedîd ve haları he ve zıları ze gibi birer sûrette telaffuz eder ki bizim dudak ve lisânlarımızda dahi böyle haları he sadları ve saları sin ve zelleri ve zıları ze sûretinde okumak şîvesi vardır.

Aksan denilen şîve-i ifâdeyi türlü türlü sûretlere koymak emrinde mahâric-i hurûfun bu sûretle tağyir ve tehâlûfü ne derecelerde te'sîr-i acîb gösterir ise lisânlar da

84a

istifhâm ve nidâ ve istirhâm ve tahdîd gibi makamlarda sûret-i tasvît dahi ona karîb bir te'sîr-i garâbet göstermiş. Meselâ bizim "mi?" edat-ı istifhâmı gibi doğrudan doğruya istifhâm edatı olmayan lisânlar erbâbı Osmanlıca söyledikleri zemân "mi" edatlarını îrâd edemeyip ona bedel bir sûret-i istifhâmiyye ve istîzâhiyye de tasvît ederler ki bu hâlin şehirli Ermenilerde görülen sûreti en ziyâde cây-i dikkattir. Lisân-i Osmanî onlar için âdetâ mâder-zâd bir lisân sûretini almış olduğu hâlde henüz şu edat-ı istifhâmı isti'mâle ulaşamayarak "geldiniz mi?" yerine "geldiniz?" derler de gelmenin sonundaki istifhâm merâmını dahi ona mahsûs olan sûret-i tasvît ile icrâ' ederler.

İşte bu aksan ya'nî şîve-i ifâde meselesi her lisânın acemîsini o lisânın asıl kendi ehlinden fark ve temyîz etmekte te'sîr-i azîm gösterip bi-l-hâssa Fransız lisânı için lisân-ı sâirenin âdetâ kâffesinde bu acemîlik pek bâhir bir sûrette kendisini meydâna koyduğu hâlde Türkler ile Rusların mahâric-i hurûfu Fransız lisânını teşkîl eden harflerin kâffesini hüsn-i telaffuza müsâid olduğundan bu iki millet Fransız lisânını söyledikleri zemân birâz da edâsına şîvesine

84b

dikkat edecek olur ise o lisân-ı ahâlî-i asliyyesinden olmayıp acemiyyesinden olduklarını pek de fark ettirmezler. Bir Alman Fransız lisânının pe harflerini hemân ale-l-umûm be ye ve “j” harflerini şine ve vavlarını fe ye tahvîl etmek gibi şîvesizliklerde bulunur ki o Alman’ın Fransız olmadığını yalnız Fransızlar değil milel-i sâire dahi derhâl anlarlar. İngilizler de böyledir. Hele İspanyollar ile İtalyanlar an-asl lisân-ı Latiniyye erbâbından oldukları hâlde Fransızca şîvesini tağyir de milel-i sâire-i ecnebiyyeden hiç aşağı kalmazlar. Bunlar Fransızcanın ince ve lâtif bir sûrette telaffuz olunan “u” harfini âdetâ “uo” gibi bir sûret-i galîzede söyleyip ondan daha lâtif olan “eu” harf-i medd merkebinde de “o” gibi söyledikten mâ-adâ “o” harflerini “c” ve “l” harflerini de te ve çe mahlûtî bir sadâya kırıp izhâr ederler.

Osmanlılarla Rusların Fransızca’yı hemân Fransızlar gibi söyleyebilmeleri Fransızlardan mâ-adâ hemân her millete kendilerini Fransız zannettirmek umûmî olduğu gibi Fransızların kendilerine de bu zannı verdirdiği ekserdir. Osmanlılarımızdan Fransızca’yı güzelce söyleyenlerin bir çoğu elbette tahattur

85a

ederler ki bir takım Fransızlar bile kendilerini merreten ba’de uhrâ Fransız zannetmişlerdir. Vâkıâ Paris ahâlîsinin şîve-i ifâdesi lamları raları bi-l-küllîyye yutup harf-i sâireyi de sanki ağızlarında bir ekşi erik varmış gibi söylemekten ibâret olmasıyla bu şîveyi taklîd etmek tûl müddet aralarında imrâr-ı eyyâm vâ-beste olur ise de o şîve dahi Fransızcanın en makbûl şîvesi değildir. Lyon gibi Bordeaux gibi vilâyet ahâlîsinin sûret-i telaffuzları en güzel olup bunu Parisli olan Fransızlar dahi tasdîk ederler. Paris’in şîve-i ifâdesiyle lisânı düzgün vilâyet ahâlîsinin şîve-i ifâdeleri arasındaki fark bizim İstanbul şîvesiyle Bursa ve Selanik ve İzmir lisânını düzeltmiş olan müeddib ahâlîsinin şîveleri gibidir. Ya’nî “yirmi paralık” denileceği zemânda İstanbullunun bu sözü “yim pâk” sûretinde söylemesiyle lisânı düzgün taşralının o sözü teşkîl eden harfleri kemâlen telaffuz ederek dürüst söylemesi gibidir.

Lisân-ı millelden bu aksanların izalesi hemân mümkünsüz gibi bir şeydir. Zîrâ cümlesi bir lisânla mütekellim olan milletlerin bile ba’zı aksamının söylemeleri diğer ba’zılarına benzemez.

85b

Meğer ki insân bir lisânı hangi şîvede söylemek isterse o şîveyi taklîd için iltizâm-ı küllî ile cebr-i nefis ede! Zîrâ tabîî olan bir şeye galebe edebilecek olan şey dîger “tabîat-ı sâniye” denilen mümârese-i tâmmeden başka hiç bir şey olamaz.

1.22. (İSTİTRÂD)

İşte Cologne’da benimle Fransızca mükâlemesi mûcib-i teselliyât olan zâtın mutlaka Rus olması lâzım geleceğini şîve-i ifâdesinden anladım ki Alman İngiliz İtalyan falan olsa idi elbette şîve-i ifâdesi bana o milleti de anlatacak idi. Zâten Almanlar için Fransızca söylemeye tenezzül yok ya? Hele bu Cologne Almanlarının Fransız lisânına karşı âdetâ bir istikrâhda bulduklarını da bu adamdan haber aldım.

Meğer bunlar için Fransızlara eziyyet etmek bir zevk hükmünü almış. Hele Fransa’dan Alsace Lorraine vilâyetlerine gidecek olan Fransızlar pasaportlarını Paris’teki Almanya sefâret-hânesine götürüp kaydettirmezler ise Alsace Lorraine’e hiç de idhâl olunmuyorlar imiş. Almanya sefâreti o adam hakkında icrâ’-yı tahkikat ederek Alsace Lorraine’e duhûlünde politikaca beis görür ise

86a

pasaportunu tasdîk de etmiyor imiş.

Bunların hepsine ecnebiyyetliğimiz hasebiyle bir diyeceğimiz olamaz ise de katârı kaybettirmeleri hiç de aff olunamayacak bir hâl olduğundan şu istasyonda merci-i umûmî olan me’mûrun nerede oturduğunu kaba sakallı efendiden suâl eyledim. Ettiği ta’rîf üzerine bir odaya girip hâl ve şânı bir şimendüfer me’mûrundan ziyâde bir generale benzeyen ma’rûr ve mütekebbir bir adam bulup kemâl-i ta’zîm ile selâm verdim. Beni Cezâyirli zannıyla katârı kaybettiren me’mûrlardan şikâyet yollu bir kaç lakırtıdan sonra taraf-ı devlet-i âliyedenden

Stokholm'de teşkîl edecek olan Oryantalistler Kongresine bâis olduğumu anlatıp elden kaçırılan katârdan sonra hangi katâra bineceğimizi sordum.

General yüzlü me'mûr birâz yumuşak yüz göstermeye cebr-i nefis ederek ba'de-z-zuhr saat iki buçukta kalkacak olan bir katâra binebileceğimi Fransızca olmak üzere söyledi ise de imkânın son derecesine kadar sözü kısa kesmeye çalıştığı anlaşılır idi. Fakat nezâketi sözü kadar kısa olmadı. Bir elektrik çingırağına dokunup birâz sonra gelen

86b

me'mûra uzun uzadıya bir şeyler ta'rîf ederek me'mûr dahi bizi alıp istasyonda katârın kalkacağı yere kadar götürdü ve gayr-ı sahîh bir Fransızca ile:

- İşte Mösyö saat iki buçukta Hamburg katârı buradan kalkacaktır! Dedi. Azîm teşekkürler eyledik. Fakat daha katârın kalkmasına dört saat kadar zemân var! Bu zemânı boş geçirmeye gelmez ya? Şehri temâşâ etmeyi kurdum. Eşyâ'mı "rejister" denilen ve emâneten eşyâ' hıfzına mahsûs olan mahalle teslîm eyledim ammâ doğrusu ya me'mûrlardan gördüğüm hâinliğe nazaran bilâ-iltizâm eşyâ'mı zâyi' etmeleri ihtimâli de hâtırına gelmişti. Artık işin bu derecesi kavâid-i insâniyyeye bi-l-külliyeye mugayyer olacağı gibi eşyâ'ya mukabil bir ilim ve haber de alınacağı için kalbime emniyyet gelebildi.

İstasyon önüne çıkıp bir araba taharrîsinde iken yanıma bir komisyoner geldi ki bir kolu kesik olduğu elbisesinin kolu boş olmasından anlaşılıyor idi. Ne Fransızcaya ne İtalyancaya ne İspanyolcaya ve-l-hâsıl lisân-ı Latiniyyenin hiç birisine benzemeyen bir lisânla arz-ı hizmet eyledi.

Avrupa'nın her tarafında "komisyoner" denilir bir sınıf hademe vardır ki haffif

87a

Hammâllıktan bed' ile delîllige varıncaya kadar her hizmette istihdâm olunurlar. Bunlar emîn adamlardır. Hükûmet tarafından me'mûriyyetlerini mübeyyin bir nişânı göğüslerine takarlar ki numaraları dahi üzerlerinde yazılıdır. Başlarına da birer kasket giyerek "komisyoner" kelimesi ve numarası yazılı bir ma'denî şeriti şems-i siperinin üzerine takarlar.

Kolsuz komisyonerin söylediği sözleri anlamakta müşkilât çektiğimi görünce bana Hırvat lisânıyla:

- Hırvatça bilir misiniz?

Demesin mi? Çocukluğumu Bulgaristan'da geçirmiş olmaklığım üzerine bir vakit Bulgarca'yı pek alâ söyler idim. Otuz seneye karîb bir zemândan beri söylemediğim bu lisânı hemân bi-l-külliyeye unutmuş isem de herhâlde benim unuttuğum Bulgarca kolsuz delîlin henüz öğrenemediği Fransızcadan daha ziyâde anlaşılır olacağından ve Hırvatça ile Bulgarca arasında hemân hiç fark olmadığından herife:

- Evet! Bir vakit bilir idim. Belki yine söyleyebilirim!

Cevâbını verdim. Koca çolak pek memnûn oldu. Meğer kendisi Avusturya tebaasından ve Dalmaçya ahâlîsinden olup

87b

feleğin bin çemberinden geçtikten sonra Cologne'ya düşmüş imiş. Koluna ne olduğunu suâl eylediğimde:

- San'atım makineci idi. Bir makineye kaptırdım.

Cevâbını verdi ise de eğer "asker idim de aldığım yara üzerine kestiler" demiş olsa idi daha iyi inanacak idim. Zîrâ herifte makinacı tavrı hiç yok idi. Bir de makinacı olup da bir kolunu kaptırsa bile bu san'at-ı nâzikedeki mahâretiyle yalnız bir kol dahi işe yarayabilir idi.

Neyse! Nemize lâzım? Herifi hizmet-i dalâletimize kabûl ederek üç saat kadar şehri berâber gezdik. Saatte bir mark hesâbıyla ücretinden mâ-adâ bir mark dahi bahşış vererek hoşnûd eyledik.

Cologne şimendüfer me'mûrlarının bize olan muâmelesi iltizâmı olduğunu şu da isbât eyler ki şehri gezmekten avdet edip birisi ufarık sandık gibi bir çantadan ve dîgeri de yarım metre tûl ve otuz santimetre arîzinde bir yol sandığından ibâret bulunan ve kılıç ile berâber üç parçaya varan eşyâ' mî rejisterden kaldırmak istediğim zemân iki me'mûr birden

88a

yanıma gelip o zemâna kadar bilmedikleri Fransızca'yı utanmadan söylemeye başlayarak büyük sandığı vagona koyamayacağımı ve bunu mutlaka yük forgununa (anbarına) vermek lâzım geleceğini söylediler. Marseille'dan buraya kadar sandığım yanımda olduğu hâlde bunun sonra niçin berâber olamayacağını makam-ı i'tirâzda der-miyân eylediğimde kaide böyle olduğunu iddiâ eylediler. “Cânım! İşte biletim elimde! Bunu bana veren me'mûr dahi şimendüfer me'mûru idi. O bilmiyor idi de siz mi biliyorsunuz?” dedim ise de fâide vermedi. O kadar gazablandım ki habislerin çenelerine birer yumruk aşk edeceğim geldi. Fakat mümkün mü? Sonra kongre yolunu bırakıp cinh mahkemelerinde muhâkeme ile vakit geçirmeli. Hakk Teâlâ Hazretlerine rabt-ı kalb ederek teskîn-i gazaba cebr-i nefis eyledim ise de nefsim pek güçlkle merâm anlatabildim. Eşyâ' gişesine girerek bilmem kaç mark verip yeniden bir yük bileti aldım. Sandığı forguna koydular. Ben de yalnız çanta ile vagona bindim.

Az kaldı ki bu katârı da kaybedecektim.

Cologne'ya kadar dil-pesend bir intizâm

88b

dâhilinde devâm eden seyâhatin orada hall ü pezir olması Cologne istasyonundan ayrılır ayrılmaz yine evvelki intizâmına avdet edivermedi. Bu inhilâl bir zemân daha devâm ederek beni ziyâdesiyle bî-zâr eyledi. Şöyle ki:

Avrupa şimendüferlerine binileceği zemân tütün tiryâkîsi olanlar şûrb-i dehânın câiz olduğu vagonları tercîh husûsunda aslâ gaflet göstermemelidirler. Vagonların dışında “tütün içenler içindir” yâhûd “tütün içmeyenler içindir” ibâresi yazılıdır ki bu muzırr-ı nebâtın dumanını yutmak ibtilâsını bir türlü def' edememiş ve bu isrâf-ı sarîhin pek mübtelâsı bulunmuş olduğundan bu ibtilâ bana Almanca buna mahsûs olan kelimeleri bile öğretmiş idi. Ya'nî Fransız vagonlarındaki bu işâretleri vehleten anlamaya mukabil Alman vagonlarında anlayamayacağımı daha evvelden der-pîş ederek:

“Karı evvelde kışî âkıbet-endîş gerek” hükmünce Alman vagonlarında tütün içmeye ve-yâhûd içmemeye mahsûs olan işâretleri daha Fransa'da öğrenmiş idim.

Tütün içmeye mahsûs olan vagonlarda kadın dahi bulunsa bi-l-istîzân şürb-i dehân câizdir. Zîrâ o kadın eğer tütünden

89a

Bî-zâr idiye oraya girmeyebilirdi. Şürb-i dehân câiz olmayan vagonlarda ise tütün içebilmek için mevcûd yolcuların kâffesi muvâfakat etmek şarttır. On yolcu bulunsa da yalnız birisi muvâfakat etmemiş olsa yine içilemez. İçmekte inâd etmek bi-t-tabîî ayıp olacağından mâ-adâ o mâni'den aleyhine edilecek şikâyet dahi şimendüfer idâresi nezdinde mesmû olur. Vâkıâ cezâsı i'dâm derecesinde değil ise de kendini bilen nâmûsunu tanıyan bir adam için nizâma kanuna ittibâ vicdanca dahi bir mecbûriyyet hükmünde değil midir?

İşte bu hâl nazar-ı dikkatim önünde iken Cologne'da dûçâr olduğum bî-zârlıklar beni bir gaflete de dûçâr eylediğinden girdiğim vagonun şürb-i dehâna cevâzı olan vagonlardan olup olmadığına dikkat etmemişim.

Vagonda aklımı başıma aldığım zemân bir kerre etrâfıma bakınarak cevâz ve-yâhûd adem-i cevâz işâretini aradım ise de onu bulamadıktan mâ-adâ refîkim olarak bir kadın bir kız çocuğuyla iki de Alman bulunduğunu görünce artık burada tütün içmek câiz olamayacağına kanâat lâzım geldi.

Dehâna mecbûr olan bir adam için bu kanâatin ne büyük bir cân sıkıntısını

89b

mûcib olacağını muhabbet-i dehânın tasvîrlere havâle ederim. Hâl-bu-ki benim için dîger bir cân sıkıntısı vâki' oldu ki sâir yolcuların sandıkları benim yük vagonuna koydurmaya mecbûr eylediğim seyyâh sandığımdan daha büyük olduğunu görmeliğim kazıyyesi oldu. Elbette benim sandığımın ikisinden daha büyük olan sandıkları sâir yolcuların berâberlerinde bulundurmalarına müsâade eyledikleri hâlde bu müsâadeyi benden deriğ etmeleri îzâh-ı beyhûdede başka bir şeye delâlet edebilir mi? Cihânın her yerinde kanunlar nizâmlar hep birbirine benzerler. Marseille'dan Cologne'ya kadar şimendüfer nizâmları benim sandığımın berâberimde olmasına müsâade oldukları hâlde Cologne'dan öteye mi müsâade olmayacaklar? İşte sâir Alman yolcuların benimkinden büyük sandıkları berâber olması da bu da'vâda benim mazlûm edildiğimi isbât eyliyorlar.

Bir taraftan tütün içmeye cevâz olmayan bir yere atıldığım ve diğer taraftan dahi apâşikâr mazlûm edildiğim için şu vagonda iki cihetli bir cân sıkıntısı içinde iken daha başka bir hâl oldu ki sıklet-i derûnumu dü-bâlâ eyledi. Şöyle ki:

Vagon hareket ederek tahmînen yarım

90a

saat kadar yol aldıktan sonra iki Almandan birisi koyun cebinden kocaman bir kutu çıkarıp bir karış tülünde bir sigara alarak kibriti çaktı. Ben gözlerimin gördüğü şey bir hayâl midir bir hakikat midir diye düşünüp dururken herif sigarayı yakıp fosur fosur içmeye de başladı.

O ne ? Burası sigara içmek câiz vagonlardan mıdır? Bu hakikati anlamak için vagonun her tarafına göz gezdirdim. Hayır! Ne cevâzına ne de adem-i cevâzına dâir hiç bir işâret yok! Herifin içtiği sigarada da o kadar fenâ bir tütün ile yapılmış ki teneffüs ile dumanı insânın ciğerlerine gittikçe âdetâ öksürüğü tahrîk ediyor. İlk hısm olmak üzere şu ba'zı vagonlarda tütün içmeye müsâade verilmediği pek isâbet olduğunu tasdîk eyledim. Zîrâ ben erkek ve hem de tütüne alışkın bir erkek olduğum hâlde o sert ve fenâ sigaranın dumanı beni bu kadar bî-zâr eyler ise ya ciğerleri elbette benden daha nâzik olan ve tütüne alışkın olmayan kadınları ne kadar bî-zâr eyler? Meğer berâberimizde bulunan kadın ile kızcağız da o adama müteallik imişler ki kadın herifi sigara içmekten men' dahi etmedi.

Bir aralık kendi kendime:

90b

- Ben de sigara içerim! Ona câiz olan şey bana da câiz olur.

Dedim. Hemân elimi cebime sokup tütünümün mevzû' olduğu kağıdı çıkarmaya davrandım. Eyvah! Tütün kağıdı cebimde yok! Diğer ceplerde bulunmak ihtimâliyle hepsini birer birer aradım. Hayır! Hiçbirisinde yok. Anladım ki tütünü Cologne'da unutmuşum!

Derdin daha büyüğüne bakınız ki sandığımda paket paket İstanbul tütünü var ise de sandık yanımda değil! Artık ye'sim son dereceye varmaz mı? Beni sandığımdan cüdâ eylemelerinin en büyük acısını şimdi hissetmeye başladım. Cânımın acısıyla kendi kendime:

- Öyle ise ben de intikamımı şu heriften alırım. Madem ki ben tütünden mahrûmum ona da sigara içmek için müsâade vermem!

Dedim. Nizâmen hakkım yok mu ya? Tütün dumanı beni öksürttüğünden bi-l-hâssa içmemesini bir sûret-i nâzik-ânede ricâ ederek kabûl etmediği sûrette kondüktöre kadar şikâyet eylerim.

Fakat nâfile efendim nâfile! Tâli' bir kerre aksine döndü. Ne tedbîr görsek nâfile!

91a

Sanki herif benim merâmımı anlamış da haksızlığımı isbât yolunda bana cevâb veriyormuş gibi bir hâl ile elindeki sigaranın külünü vagonun kapısı üzerinde mihlanmış olan ve sigara külü koymaya mahsûs bulunan ufacık bir teneke kutu içine silkiverdi. Bu kutu bana isbât eyledi ki meğer o vagon sigara içmek câiz olan vagonlardan imiş!.....

Tütün hasreti ve ye's hiddeti beni bir hâle getirdi ki ta'rîf kabûl etmez. Ramazandaki tiryâkîlik bunun yanında bir şey değil! En yakın bir istasyona gelip de yük vagonunda sandığımı açarak tütün çıkarmaya da imkân yok. Zirâ elimdeki bilet Kobenhavn'a kadar olduğu gibi sandığı da orada almak üzere bilet çıkardım. Kobenhavn'a varmayınca bana sandığı teslîm etmek mümkün değildir.

Âlemde hiç bir şeyin mübtelâsı olmadığı hâlde yalnız tütüne mübtelâ oluşum beni bir kaç def'a şu ibtilâdan tahlîs-i girîbân gayretine düşürmüş idi. Bir def'asında iki üç ay kadar terkine muvaffak olabildiğim hâlde o hınzır tütün yine olanca metânetime galebe ederek beni taht-ı kahrına aldı. İnsânı besleyemez. Kendisine meftûn

91b

edecek bir lezzeti yok. Hem üsârâ hem muzırr! Ah şu gençler şimdi bende olan tütün düşmânlığının kendi menfaat ve selâmetleri için ne kadar nâfi olduğunu bilseler mutlaka genç yaşlarında kendilerini bu ibtilâdan kurtarmaya gayret ederler idi. Hele henüz alışmamış olanlar mümkün değil alışmaz idi.

İşte bu mütâlaa vagonunda dahi beni istîlâ' ederek mâddî ve ma'nevî bir azâb-ı elîm içinde vakit geçirmeye başladım. Gece hulûl eyledi. Tütünün fîkdânına karşı gûyâ bir çâre olmak için

gözlerimi kapayıp uzanarak uyumaya gayret eyledim ise de uykuyu da'vet mümkün değil ki! Ne uyumak mümkün ne kendimi eğlendirmek! Bin hulyâ bir paraya! Yalnız menhûs tütünün noksânı bana dünyâyı hayâtı lezzetsiz gösteriyor ve-s-selâm!

Zihnim döne dolaşa ahlâk ve âdet-i Osmâniyyemize intikal eyledi. Cânım Osmanlılık! Her ciheti ulu cenâbla müzeyyendir. Şimdi şu vagon ile memâlik-i Osmâniyyede seyr ve seyâhat olsa velev ki içinde bulunanlar ile muârefem olmasın! Herhangisine:

- Yahu! Ben tütünümü kaybetmişim! Bana bir sigara inâyet buyurunuz!

Diyecek olsam aslâ deriğ etmezler.

92a

Deriğ ne demek? Bana bir de değil bir kaç sigara ikrâmıyla kendilerini bahtiyâr bulurlar. Cihânda Osmanlılar kadar inâyet-kâr bir millet daha tasvîr olunabilir mi? Burada ise prezenta olunmamış bulunduğum adamlara merhaba demeye bile hakkım yoktur. Maâz-Allah bir sigara isteyecek olsam arsızlığıma dilencilliğime haml olunur. Vermemekten mâ-adâ ihtimâl ki beni tahkir ederler. Öyle ya! Tütünün bu kadar mübtelâsı olduğuna göre insânın her şeyden evvel onu düşünmesi tedârikli bulunması lâzım gelir.

Bir aralık da hâtırına Fransızlar geldi. Prezenta kaidesine onların o kadar riâyet-kâr olmadıkları ve hiç tanımadıkları adamlar ile sözleşmekte taassub göstermedikleri kaziyyesi zihnimi işgale başladı. Fakat tütün dedikleri mekrûh nebâtın hâtırdan çıkmasına imkân yok ki! Acaba arkadaşlarım Fransız olsalar idi kendilerinden bir sigara talebimi is'âf ederler mi idi etmezler mi idi düşüncesi bile bir hayli zihnimi yordu.

Bi-l-farz şu Alman efendi bana bir sigara sadaka etsin. Ya o dumanı ciğerlerimi paralayan fenâ tütün içilir şeylerden midir? Vermemesi vermesinden elbette hayrlı olur.

İşte zihnimi hangi cihete saldırsam

92b

Hep karşıma tütün meselesi çıkararak yokluğundan dolayı me'yûs ola ola kim bilir kaç istasyon geçtikten sonra azîm bir şehrin gaz ve elektrik ziyâları şöyle sağ tarafımızdan doğru görünmeye başladı. Anladım ki Hamburg'a gelmişiz.

Yine tütün! Yine tütün! Hamburg'u görür görmez aklıma ilk gelen şey evvel-be-evvel tütün almak kazıyyesi oldu. Fakat hayfa ki buna da imkân müsâade etmedi. Asıl Hamburg'dan bir istasyon evvel olarak tevâfuk eylediğimiz bir muvakkafafta kondüktör bizim vagonun kapısını açarak epeyce dürüstçe bir Alman şîvesi ve Fransız lisânıyla:

- Türk efendi! Cologne istasyon me'mûru tarafından siz bana tavsiye olundunuz. Hamburg'da inmeyiniz. Zîrâ Altona'ya kadar bu katârla gideceksiniz! Oradan da sizi Kiel katârına kendi elimle koyacağım.

Dedi ki bir yandan tütünsüzlüğün Altona'ya kadar devâm edeceğinin anlaşılması beni muazzib ederek dîger taraftan dahi Cologne istasyon me'mûrunun lüzûmundan ziyâde geç kalıp hiç bir fâidesi görülemeyecek olan nezâketi cânımı sıktı. Bu ma'mûr başım pek sıkıldığı zemân şikâyete gittiğim baş me'mûr olduğunu anladım ise de madem ki bana nezâket göstere-

93a

cek idi benim zavallı sandığım yük vagonuna verilmeli miydi? Dîger me'mûrlar baş me'mûr tarafından tavsiye edilen bir yolcuya bu eziyyetleri etmeli miydiler?

Hâl-bu-ki kondüktörün kendisine edilen tavsiyeye bu sûretle riâyetini îcâb eyleyen bir hâl varmış ki o hâl olmasa imiş bize bu ihtârı da etmeyeceği der-kâr imiş. O hâl ise elimdeki biletin üzerinde Hamburg'dan Altona'ya kadar yolcuların kendi kendileriyle ve kendi misâfirleriyle gitmeleri lüzûmunun matbû' olması imiş. Zîrâ biletler tab' olundukları zemân Cologne Brehm hattâ Altona'ya kadar mümted olmadığından Cologne şehri içinden geçerek bir saat kadar mesâfede kâin Altona palangasına gitmek yolcuların kendi uhdelerine bırakılmış iken muahharen hatt-ı mezkûr Altona'ya kadar temdîd olunmuş.

Herhâlde kondüktörün ettiği ihtâr işime yaradı. Zîrâ ben bilete nazaran Hamburg'a inerek ba'de Altona'ya kadar da araba ile gitmeye karar vermiştim. Hattâ bu karâra mebnî idi ki yolda

büyük sandık beni râhatsız etmesin diye onu Kobenhavn'a kadar götürülmek üzere yük vagonuna teslîm eylemiş idim. Na işte! Yine belâlı tütün meydâna çıktı! Hattâ Hamburg içinden arabayla geçeceğim

93b

için idi ki oraya geldiğim zemân evvel-be-evvel tütün alacağımı vagonda hulyâ etmiş idim de kondüktörün o ihtârı üzerine o hulyânın da hükümsüzlüğünü hüküm ederek ye'simi arttırmış idi.

Avusturya memâlikinin Akdeniz'e yegâne iskelesi Trieste olduğu gibi Almanya memâlikinin de bahr-ı şimâle yegâne iskelesi Hamburg olup oradan senevî binlerce vapur ve yelken sefâini cihânın her tarafına müteveccihen hareket ve cihânın her tarafından da binlerce sefâin oraya muvassalla eylediğinden ticâretçe ehemmiyeti fevk-al-âdedir. Milyonlar sarfıyla i'mâl edilmiş olan havuz gibi muntazam limanlarında ale-d-devâm yüzlerce sefâin bulunur ki yalnız bunların halkı kalabalıklaştırmaya kâfidir. Şehrin bir çok fabrikaları ve kilitli ticâret mağazaları da izdihâmını arttırıp Hamburg'un ekser yerlerini bizim Galata hâline koyar.

Şimendüfer bu şehri cesîmi sâhil boyundan aykırılacağı cihetle hiç olmaz ise hatt-ı güzer-gâhında bulunan yerlerini temâşâ için açık pencerenin yanından ayrılmadım ise de Allah bin def'a belâsını versin tütünün fıkdanından nâşî şişkin bir kafa ile müşâhedât-ı vâkıamı lüzûm-ı vecihle takdîre muktedir olamıyor idim.

94a

Nihâyet nısf-ı leyle karîb bir zemânda Altona'ya geldik ki Hamburg'dan dört kilometre mesâfede Elbe nehrinin sağ sâhilinde kâin ufak bir palanga olup oradan da Kiel limanına kadar sûret-i mahsûsada yapılmış bir küçük şimendüfer ile de gidilecek ise de bu şimendüfer de bizden sonra gelecek dîger bir katârı da bekleyeceğinde Altona'da bir buçuk iki saat kadar ârâm ve ikamete mecbûr olduk.

Her istasyonda yolcuların ikamet ve istirahatleri için gazino lokanta gibi mahaller mevcûd olup burada dahi gazino ve lokanta ve mey-hâne gibi bir çok evsâfî câmi' gayet vâsi' bir yer olduğundan ufak sandığı ve kılıcı ve paltoyu yüklenip ben de buraya girdim. Karnımın açlığını hiç sormamalı. Niyyetim burada karnımı doyurmak idiyse de mahall-i mezkûru ve

içindeki haşerâtı o kadar pis buldum ki taâm husûsundaki iştahım bir istikrâha mübeddel olarak yemek talebine bir türlü cesâret edemedim.

O geniş yer tütün dumanının kara bulut gibi her ciheti istîlâ'sından dolayı göz gözü görmeyecek bir hâle gelmiş. Müdevvir masaların her birinin etrâfında sekizer onar kişi halka olup kendi mikdârlarına müsâvî gayet kocaman bardaklar ile

94b

bira içiyorlar. Fakat her birinin önünde bir çok küçük tabaklar üst üste konulmuşlar ki bu tabaklar bira kadehlerini üzerlerine koymaya mahsûs iseler de hesâb dahi bunlarla görüleceği cihetle bir adam kadehini kaç def'a doldurtur ise o mikdâr tabak getirip önüne yığarlar.

Hele bizim Galata'da âdî lokantaların yirmi otuz çeşit yemek pişirerek bunları ağızları açık tencerelerle erbâb-ı rağbetin nazar-gâhlarına arz ve teşhîr edildikleri gibi oradan dahi böyle bir çok pişmiş yemekler bulunarak kokularının müstekreh tütün kokusuna karışmış bulunması bil-küllüyye tâkat-fersâ bir hâlde idi. Başka bir yer olsa orada hiç de oturmayacağım. Fakat başka bir yer olmadığı gibi kondüktör efendi dahi bizi oraya götürüp buradan bir yere kıpırdanmamaklığımızı ricâ eylemiş idi.

Hiç olmazsa frenk sigarası içeyim diye uşağı çağırıp Fransızca olarak sigara istedim. Uşak gidip birâz sonra gelerek bana yaldızlı çiçekli süslü bir paket getirdi. Açtığımda içinden hâzır yapılmış bizim sigaralar şeklinde sigaralar çıktı ise de kendimi aldatmak kabil mi ya? Avrupa'da frenk sigarasına

95a

“sigar” derler. Sigara kağıdı ve tütün ile bizim sigaralar şekil ve sûretinde yapılanlara da “sigaret” derler ise de tütünü yine hep o fenâ kokulu sert Avrupa tütünü olup içilmek kabiliyyetinden mübarrâdır. Fakat ben frenk sigarasına râzî olmuş bulunduğum hâlde hiç olmazsa yapılması bizim sigaralara benzeyen şeyleri gördüğüm için yine memnûn oldum. Fîâtını sordum.

Herif:

- Dıray mark!

Deyince gözlerim açıldı. Üç mark ki on altı buçuk kuruş kadar ediyor. Uşak bendeki istigrâba dikkat edince :

- Türkişe tabak!

Demesin mi? Dikkat ediyorsunuz ya? Almanca da anlamaya başladık. Zâten anlaşılmayacak neresi var? İki kelimededen ibâret bir söz ki birisi “Türk” diğeri de her lisânda tütün mânâsına olan “tabaka” kelimeleridir.

Türk tütünü mü? Amma yaptın ha! Türkiye nerede burası neresi? Ara yerde üç beş bin kilometre mesâfe var!

Fakat sigaraların uçlarından kıvrılabilen tütünler öyle Avrupa tütünleri gibi açılmaksınız zifir kesilmiş zannolunacak

95b

Renkte değil. Safran gibi güzel bir renkte! Ben bunu görünce sabr-ı karârı tüketerek hemân bir dânesini yaktım.

Oh!.....

Mekrûhât için şükr câiz olsa secde-i şükre kapanacağım.! Evet! Evet! Türk tütünü ya! Cânım Türk tütünü! Âdetâ bizim Roji'nin ellilik tütününe muâdil bir tütün! Yanımda bir eski Prusya doları var idi ki tamâm üç mark eder. Hemân çıkarıp uşağa verdim.

Sigarayı öyle bir çekiyorum ki ramazanda ba'de-l-iftâr içilen ilk sigaraya da benzemez. Elimden gelse ikisini üçünü birden yakıp içeceğim! Tütün tiryâkîsi olanlar böyle benim gibi yedi sekiz saat sigaradan mahrûm kaldıkları hâlde sık sıkıya içilen ilk sigaraların kafayı ne kadar dumanlandıracağını ve keyfi ne derecelerde katmerlendireceğini elbette düşünüp takdîr ederler.

Sigaranın üçüncüsünde bir de kahve içmeye karâr verdim. Kahveyi sever isem de tütün gibi tiryâkîsi değilim. Hattâ İstanbul'dan Syra'ya kadar Kamboç vapurunda alaturka kahveci dahi berâber bulunarak o keyfimiz mükemmel iken Syra'dan sonra alaturka

96a

Kahveden mahrûm kalmış idiysek de bu harman bende şu tütün fıkdânı derecesinde te'sîri mûcib olmamış idi. Olsa idi seyâhat-nâmemin bir kaç satırı olsun o şikâyetle dolar idi. Tütün mahrûmiyyetinin ne kadar satırları şikâyetle doldurmuş olması bu bâbda muvâzeneye medâr olur. Ve-l-hâsıl kahvenin o kadar tiryâkîsi olmadığı gibi alafranga kahveler hiç de ârzû olunacak şeylerden bulunmayıp kömür gibi yakılan kahveyi gayet iri kırdırarak koca güğümler içinde pilav pişirir gibi pişirmekte ve muahharen içine şeker dahi atılmaktan mütehassıl pekmez gibi şeyleri içmekte bir zevk de tasvîr edemez isem de karnımın pek aç olmasına karşı alafranga kahvenin koca bir kase dolusu içilmesi epeyce bir medâr olacağı hesâbıyla uşağa bir de kahve ısmarladım. Herif kahve ile berâber birâz da ufacık ekmeklerden getirmiş olduğundan bunlarla bir mikdâr sed-i ramak edip üzerine sigaranın derincesini de çektirince bugünkü zahmetleri birâz unutmak derecesine geldim.

Aralık buldukça seyâhate müteallik hâtıralarımı kayd eylemek mu'tâdım olduğundan Altona'dan Kiel'e gidecek katâr için yarım saatten ziyâde vakit olduğunu da tahkik eylediğimden bu zemânı beyhûde geçirmemek için koynumdan

96b

cüz-dânımı çıkarıp hâtıraları kayd etmeye başladım. Bu hâtıralar miyânında en mühimmi tütün meselesi olacağını sûret-i mahsûsada ihtâr ve ihbâra mecbûrum. Zîrâ elimdeki paket şu ıztırâblı gecede beni teselli için imdâdına yetişmiş olduğundan yâdigâr olarak bu paketi hıfz etmeye karâr vermiş olduğum gibi Marseille'da Hotel Nevail hesâbını mübeyyin kağıt dahi benim yanımda kalmış olmasıyla bu def'aki seyâhatimde böyle ne kadar yâdigârlar birikir ise cümlesini İstanbul'da bir camlı dolapta cem' ederek mini mini bir müze teşkîline karâr vermeye dahi hep o sigara paketi sebep olmuştur. Bil'âhire her yerde elime geçen yâdigârlarla müzeciğimi bi-t-tedrîc zenginleştirmekte olduğumu seyâhat-nâmemin bundan sonraki mübâhisi aralık aralık kari'lerime ihtâr edecektir.

Cüz-dânıma hâtıralarımı kayd ederken ibtidâsı hoşâ gitmez bir sûrette başlayan bir hâdisenin sonları gayet güzel çıktı. Şöyle ki:

Ben yazı yazarken uzun boylu kır sakallı mütebessim çehreli bir adam sağ omuzum hizâ'sına gelip dim dik durarak beni temâşâyâ başlamış idi. Böyle bir adamın başı

97a

Ucuna dikilip yazdığına bakmak dünyânın her tarafında muayyebâttan addolunmak lâzım gelip vâkıâ yazdığım Osmanlıca'yı Hamburg'da bir yabancı'nın okuyamayacağı anlayamayacağı der-kâr ise de herifin şu terbiyesizliği yine beddime gitti. Fazla olarak herif bir de gayet küht bir Fransızca ile:

- Mösyö siz yahûdî misiniz?

Suâlini îrâd etmesin mi? Böyle bir suâle muhâtab olacağımı hâtırımdan hayâlimden bile geçirmek kabil olamadığından adamcağızın yüzüne bakakalmışım. Fakat bakışım gayet sert mi olmuş ne olmuş? Zâten bir tebessüm-i dâimî hâlinde bulunan çehresini bir kat daha letâfetlendirerek:

- Affediniz Mösyö! Yazdığınız yazıyı sağdan sola doğru yazdığınıza baktım da İbranice yazıyorsunuz zannettim.

Diye i'tizâra başlayınca bu def'a dahi bizi yahûdîliğe medâr-ı teşbih olan şey sağdan sola doğru yazı yazışımız olduğunu anlayıp bir tebessüm-i zarûriyi men' edemedim. Eğer adamcağızın suâli müstehziyâne olsa idi belki bu tebessüme bedel bir hiddeti mûcib olur idi. Fakat suâli pek ciddî pek nâzik-âne olduğu için:

- Hayır efendi! Yahûdî değilim.

97b

Osmanlıyım. Hem de Osmanlının en hâlisi olmak üzere Türk ve Müslimânım ki yazdığım yazı dahi fi-l-vâki' aslı İbrani'den me'hûz olmak üzere Arap harfiyle yazılan Osmanlı lisânıdır.

Cevâbını bir tür nâzik-âne ile i'tâ' eyledim. "Türk" ve "Müslimân" kelimeleri bu zâtın nazar-ı ehemmiyyetini celb etmiş olduğundan gayet mütevâziyâne ve nâzik-âne bir selâmla özürler aflar dileyerek yanıma oturmak için ricâ eyledi. Zâten iki lakırtı edecek bir adama muhtâc olduğumdan Fransızcasının azlığına da bakmayarak istediği müsâadeyi verdim. Oturdu.

Buralarda mu'tâd olduğu vecihle oturur oturmaz uşağın getirdiği kocaman bir bardak birayı kavradı. Biz de söze başladık.

Bu adam Almanya-yı cenûbî ahâlîsinden olup Norveç taraflarında bir demir mâdenini işletmekte olan kumpanya maiyyetinde mâden mühendisi imiş. Kendi hâl ve şânını bana ta'rîf ederek bir de vizite kağıdı vermesiyle bizim de mukabele-i bi-l-mislîde bulunmaklığımız lâzım geldi. Bizim de kim olduğumuzu ve nasıl me'mûriyyetle nereden gelip nereye gitmekte bulunduğumuzu anlattık. Mühendis dostumuz gayet memnûn olarak Stokholm'da derdest teşkîl bulunan Müsteşrikîn

98a

Kongresine dâir gazetelerde pek çok şeyler okuduğunu ve hattâ taraf-ı Saltanat-ı Osmâniyyeden ta'yîn olunan zâtın ismi "Ahmed Midhat" olmak üzere neşr edilmiş olduğundan bu ismi de hâtırında tuttuğunu söyledi. Kendisi de İsveç tarafıyla ikamet-gâhına gitmekte olduğundan Malmö iskelesine kadar birlikte gideceğimizden mâ-adâ ondan sonra da şimendüfer ile de bir hayli arkadaşlık etmek mümkün ise de bu şeref bizim tarafımızdan gösterilecek kabûle vâ-beste olduğuna anlattı. Hâl ve şânı pek terbiyeli bir adam olduğunu gösterdiğinden teklîf eylediği refâkati maa-l-memnûniyye kabûl eyledim.

Başka zemân olsa idi bu adamın es'ile-i mütetâbi'asına evvibe-i müteâkıbe vermek belki de beni yorardı. Zîrâ başımızdaki festen bed' ile kılıf içindeki kılıca varıncaya kadar Osmanlığa ve Müslimânlığa dâir âdetâ bin suâl eyliyor idi. Lâkin suâlleri îrâd etmesi öyle sathî bir ârzûya mebnî olmayıp pek ciddî bir merâkla olduğuna anladığım için evvibe-i lâzımede kusûr etmemeyi iltizâm eyledim. Zâten insân için gurbet diyârında memleketini milletini devletini dînini tavsîf kadar tatlı bir şey olmadığını erbâb-ı tecrübe elbette teslîm eder. Bundan

98b

mâ-adâ bi-l-refîk bir sükût-ı müz'ic hâlinde seyâhatin de lezzeti olmadığından musâhabeye de medâr olduğu için adamcağızın istediğinden ziyâde îzâhât vermeyi kendime bir vazîfe edindim.

Yemek bahsini mühendis dostum ile de tekrâr eyledim. O da bu mahallin yemeklerinin yenmek kabiliyyetinden hâric olduğunu bi-t-teslîm:

- Bir buçuk iki saat kadar bir şimendüfer yolumuz vardır. Ba'de vapura bineceğiz ki alâ yemekler ile karnımızı doyurup râhat ederiz.

Dedi. Şimendüferin vakt-i hareketi de hulûl etmiş olduğu için ikimiz birlikte istasyon lokantasından çıkıp vagona bindik.

Evvelce dahi haber vermiş olduğum vecihle Avrupa'nın bu cihetlerinde birinci mevki'den bilet alan yolcular gayet nâdir olduklarından ve bizim mühendis arkadaş dahi ikinci mevki'den bilet almış bulunduğundan bizimle refâkat edebilmesi için bir aralık biletini birinciye tahvîl eylemiştir. Ben dahi Avrupa'nın terakkiyât-ı mâddiyyesine ve tedenniyât-ı ma'nevîyesine dâir büyük suâllerle dostumu i'tâ'-yı ecvibeye icbâr etmeye başladım. Hattâ yalnız bilmediğim şeyleri değil bildiğim

99a

Şeyleri de soruyor idim. Maksadım ise vereceği cevâbların sıdk ve sa'be derece-i mukarenetinden kendi mâhiyyetini de anlamak idi. El-hakk adamcağız hiç bir şeyde ne ifrât ne de tefrît etmeksizin nik ve bedd-i ahvâle dâir her ma'lûmâtını her mütâlaasını dosdoğru söylediği için serî'yen muzahhir takdîr ve emniyyetim oldu.

Gerek Berlin gerek Cologne'dan Stokholm'e gitmek için bir kaç tarîk olup ez-cümle Stalsund tarîki de Kobenhavn'a uğramaksızın doğruca İsveç iskelelerine ve bunlar miyânında bil-hâssa Malmö'ye îsâl eder ise de Baltık Denizinin bu parçalarında seyr-i sefâin Kobenhavn tarîki kadar muntazam olmayıp ba'zı kerre bir iki gün vapur beklemek ihtimâlatı bana Kobenhavn yolunu tercîh ettirmişti. Meğer bu tercîhte pek isâbet etmişim. Zirâ Kiel ile Kobenhavn arasında bulunan boğazı mürûr için günde üç dört vapur olup bunların ba'zıları Alman ve ba'zıları da Danvaz vapurları oldukları hâlde Almanya ve Danimarka şimendüferleriyle correspondanceları da olduğundan yolcular bir dakika bile ifâte-i vakit etmezler imiş. Bunu yeni dostumuz mühendis efendi söylediği gibi Kiel iskelesine vâsıl olur

99b

olmaz isteğim üzerine bir Danvaz vapurunu hâzır ve âmâde bulmaklığımız dahi bu hakikati te'yîd eyledi.

Bahr-i Baltık'ın Almanya ve Danimarka ve İsveç Norveç sâhilinde işleyen vapurların âdetâ kâffesi bizim adalara işleyen Nüzhetiye vapuru gibi iki güvertelidir. Üst güverte yolcuların gezinti mahalleri olup alt güverte ise oturmaya mahsûs salon ve kamaraları hâvîdir. Bu hâlde güverte altları lokanta ve anbarlara mahsûs kalıp şu hâl bir kaide-i umûmiyye ittihâz olunmak lâzım gelince bütün vapurların birbirinden farkları pek cüz'î kalır.

Bizim Kiel iskelesinden bindiğimiz vapurun ikinci güvertesi öyle bir sûrette yemek salonu ittihâz olunmuştur ki taâmdan sonra sofrta takımı kaldırılarak masaları yolculara yine masa ve yazı-hâne hizmetini görmek üzere ibka' edilirler. Bu hâlde salon alâ bir ikamet salonu sûretini alır. Hâl-bu-ki iki kenâra boyly boyuna uzatılmış olan kanapelerin makadların birer büyük çekmece sûretinde çekilip açıldıklarından yatak zemânı geldikte bunlar şu sûretle tevsi' edilip salon dahi bir yatak salonu hâline girmiş olur. Fakat bu yatak sa-

100a

lonu yalnız erkeklere mahsûstur. Kadınlar için yatak kabineleri aşağı kattadır.

Nısf-ı leylden iki saat sonra bu vapura girdiğimiz zemân kıç salonda hâzır kurulmuş mükemmel bir sofrta bulduk. Ammâ bu sofrayı alafranga zannetmeyiniz. Alaturka zannetmeye hiç de ihtimâl tasvîr edemezsiniz ya? Buna bir isim takmak lâzım gelirse “a la nur” ya'nî “şimâl mevdesi” demek lâzım gelir ki sûret-i mahsûsada bir de ta'rîfe ihtiyâc gösterir.

Evvelâ yirmi dört ve-yâhûd kırk sekiz kişilik bir alafranga sofrta farz edilmeli ki alafranga olması üzerinde bir çok tabak kadeh bardak su şişesi çatal kaşık bıçak peşkir falan bulunmasından ibârettir. Bunların vaz'iyetleri ise a la nur ta'bîr eylediğimiz sûrettedir. Ya'nî tabaklar yalnız birer ve-yâhûd birbiri içinde ikişerden ibâret olarak araları dahi birer adam oturacak kadar fâsıllı konulmuş olmayıp sekiz on tabak birbiri içinde konulmuş ve yarım arşın irtifâ'ında bir üstüvâne peydâ eylemiş olmak üzere birer buçuk metre fâsıla ile mevzi'dirler. Her tabak yığınının arasına birer yığın dahi çatal bıçak kaşık konularak kadehler bardaklar da hep böyle

100b

Birer yığın teşkîl etmek sûretiyle mevzi'dirler. Bu hâle nazar olunur olunmaz anlaşılır ki bu sofranın âdeti herkese mahsûs olan şeylerin kendi sâhiblerine münâsebet olacak sûrette mevzû'

olmayıp belki bir bardak tabak sergisi imiş de oraya takarrüb edenler istedikleri yığınlardan istedikleri mikdâr şey alsınlar diye konulmuştur.

Bunlardan mâ-adâ sofranın üzerinde büyük kayık tabaklar ile gerek soğuk gerek sıcak yemeklerin tuzluları tatlıları yer yer vuzia ve tertîb edilmişlerdir. Ammâ bunlar dahi sofraya oturacak olan adamların kendi tabaklarına birer mikdârını alabilmeleri için iktizâ' eden bâdelere mevzû olmaktan ziyâde belki bir taâm sergisine takarrüb eden adamların gerek temâşâ ve gerek ahızlarına yarayacak sûrette mürettebdirler. Türlü peynirler salatalar tereyağları tuzlu balıklar ve mevsime münâsib meyveler ile renk renk şarâb ve bira şişelerini de bu yemek tabaklarının aralarına yerleştirdiğiniz gibi “a la nur” ta'bîr eylediğimiz sofranın teşkîlini itmâm etmiş olursunuz.

Bu sofrada nasıl taâm edeceğinizi sorar iseniz size cevâben denilir ki:

101a

Sofra başına oturmamak şartıyla nasıl isterseniz öyle taâm edebilirsiniz.

Evet! Sofraya oturulmayacak. Salon içinde sofradan başka nereye oturmak isterseniz oturabilirsiniz. Sofraya takarrübünüz ise yalnız istediğiniz eşyâ'yı almak için olacaktır. Bakınız size nasıl taâm eylediğimizi hikâye edeyim de ne hoş olduğunu siz de anlayınız:

Mühendis dostumuzun ta'rîfi üzerine evvelâ birer peşkir alarak oturacağımız kanepeler üzerine önümüze isâbet edecek cihete serdik. Birer tabak ve kaşık ve çatal ve bıçak dahi alarak o peşkirin üzerine koyduk. Ekmeği de unutmadık ki bunların ekmekleri iki türlü olup bir türlü âdî ufak francalacıklardan ibâret olduğu hâlde dîğer türlü âdetâ bizim ekmek kadayıfı yaptığımız ekmekler şeklinde ve onlar gibi kuru ve fakat çavdardan yapıldıkları için gayet siyâh bir şeydir. Unutmaksızın arz edelim ki bizce nâ-dîde olan bu ekmeğin bir parçası şu seyâhate mahsûs olan müzeciğimiz için hıfz olunarak buraya kadar getirilmiştir.

Husûsî sofracığımızı kurduktan

101b

Sonra elimize bir derince çorba tabağı alıp sofradaki çorba kasesinden istediğimiz kadar doldurduk. Yerimize gelip bunu bir alâ nûş eyledik. Ba'de çorba tabağı ile kaşığını sofraya

götürüp bırakarak bir başka tabağa istediğimiz kadar rosebeef koyup götürdük. Onu da kanepeler üzerinde ekl ettik. El-hâsıl ne kadar yemek yiyecek isek kendimiz gidip sofradan aldık. Her ne içecek isek kezâlik sofradaki şişelerden alıp kendimize mahsûs ettiğimiz kadehler ile içtik.

Bu sûretle edilen taâmın hesâbı nasıl görüleceğini merâk etmeye başladınız mı? Bizim İstanbul'da Beyoğlunda olduğu gibi "falandan şu kadar yediniz şu kadar para!" gibi sorgulara suâllere hâcet yoktur. Her neden ne mikdâr yemiş içmiş iseniz salla! Adam başına üçer marktır. İştihânız yerinde olup da bi-hakkın yiyip içmiş iseniz febihâ! Vâlâ az yiyip çok para vermiş olursanız ki bu kabâhât de lokantacının kabâhâti değildir.

Şimâl taraflarında bu sûretle taâm etmeye "زورغوزه" deniliyor ki Danimarka ve İsveç Norveç'in her taraflarında resmî ziyâfetlere varıncaya kadar hep bu usûlde

102a

Sofralar tertîb ediliyorlar.

Cologne'dan beri karnım aç olduğundan bu akşam vapur lokantacısına ben aldanmış olmaktan ziyâde lokantacının bana aldanmış olmasını hükm ederseniz hiç hatâ' etmemiş olursunuz. Hattâ mühendis arkadaşım da benden aşağı kalmadı. O gün Cologne'da çekmiş olduğum eziyetlerin yorgunluğu da yemek buharına munzamm olduğundan taâmdan sonra pineklemeye başladım. Arkadaşım da benim hâlimde olduğundan kanapelerimizi çekip arızlerini tevsî' ederek elbisemiz üzerimizde olduğu hâlde uzanıp öyle bir uykuya daldık ki değme gitsin! Sâir yolcuların patırtı ile gürültü ile yemek yemeleri bizi aslâ râhatsız etmedi.

Kiel ile Kobenhavn şehri arasındaki boğazı vapurumuz sekiz saatte mürûr ederek Sjaelland Adası üzerinde kâin Korsor iskelesine vâsıl olacağımız hesâb edilmişti ki oradan dahi adanın şimâl-i şarkî cihetinde kâin Kobenhavn şehrine şimendüfer ile iki saatte vâsıl olmak mümkündür. Biz o yorgunluk ile altı saat kadar mükemmel bir uyku çektikten sonra gözlerimizi açtığımız zemân gemi halkının en

102b

çoğunu uykuda bulduk. Havâ o kadar güzel ki bindiğimiz vapur hiç de cesîm olmadığı hâlde sanki bir nehir üzerinde seyâhat ediyormuşuz gibi hiç hareketsiz olarak gidiyoruz.

Uyandıgımızı kamarot görür görmez hemân yanımıza koştı. Evvelâ beni alıp bir tuvalet odasına götürdü ki sabun ile fırçadan mâ-adâ tuvalet için herşey tamâm olup hattâ bir de banyo var idi. Şu şimendüfer seyâhatinin seyyâhı pek ziyâde kirlettiğini anlattım ya?

Paris'ten buraya hemân bilâ-fâsıla şimedifer seyâhati icrâ' etmiş olduğumuzdan yıkanmaya ihtiyâcım da ziyâde idi. Sabunumu fırçamı tarağımı (bereket versin yanımda bulunan) küçük sandıktan çıkarıp evvelâ elbisemi bir alâ süpürdüm. Ba'de bol su ile saçımı sakalımı mükemmelen sabunlayıp yıkandım tarandım. Hattâ yakalık ile kolluğu bile tebdîl ederek temizlerini takdım. Bir nâfiz efendi oldum ki şu hamaratlığımı bu bâbda benim kadar muvaffak olamayan mühendis arkadaşı da tebrîk eyledi. Elime taktığım eldivenler burnuma geçirdiğim gözlük süsümü itmâma etmiş oldukları hâlde üst güverteye çıkararak gözümün

103a

aldığı kadar Baltık Denizini temâşâyâ başladım.

Baltık Denizinin bu cihetleri Danvaz Cezâyir müctemiasının aralarıdır ki uzaktan yakında irili ufaklı bir çok adalar ve sâhiller görünmesi bizim Cezâyir bahr-i sefîd arasındaki seyâhati andırır ise de hâce letâfeti bizim letâfet-i şarkıyyeye kıyâs bile kabûl edemez. Vâkıâ soğuk öyle mûcib-i şikâyet olacak derecede değildir. Ancak havâda bir galzet olup insân teneffüs eylediği zemân ciğerlerine gûyâ koyu bir havâ giriyormuş gibi birşeyler hisseder.

Vakt-i zuhûra doğru Sielland adasının Korsor denilen iskelesine vâsıl olduk. Burası pek küçük bir kasaba olup üç yüz kadar hânesi ve ona mütenâsib dükkan ve mağazası ile bir gümrük dâiresi ve bir de şimendüfer istasyonu vardır. Katâr zâten geminin vardığına muntazır olmakla gemiden çıkar çıkmaz gümrük dâiresinde hafîf bir yoklama icrâ'sıyla hemân şimendüfere binerek evvelce dahi arz etmiş olduğum vecihle iki saat sonra Danimarka devletinin pâ-yı tahtı olan Kobenhavn şehrine vâsıl olduk ki güzer-gâhımız hep güzel işlenmiş

103b

Tarlalar ve zümrüt gibi çayırlar ve meralar ile müzeyyen idi.

1.23. (KOBENHAVN'DAN STOKHOLM'E)

Cologne şehri gibi Kobenhavn şehri dahi gerek azîmet ve gerek avdette iki def'a temâşâ ve tetebbu' etmiş olduğum yerlerden olduğu ve bu misillü tedkikat ve tetebbuâtı hîn-i avdette yazmak bu seyâhat-nâmece iltizâm edilen usûlden bulunduğu için burada Kobenhavn'a dâir îzâhâta girişmeyerek onu avdete te'hîr eyliyorum. Zâten Avrupaca buraya kadar vuku' bulan seyâhatin zihnimde vücûda getirdiği bir çok muhâkemât ve mülâhazât vardır ki onları bu azîmet cihetinde de yazabilir isem de müşâhedât-ı âhire ol bâbda bir çok ta'dîlât ve ikmâlâtı mûcib olduğundan onlar bile hep ileriye taalluk kılınmaktadır. Şimdiki hâlde yalnız Stokholm şehrine kadar sûret-i azîmet hikâye olduğundan ve ileriye te'hîr ve taalluku kabil olmayacak ve sergüzeşt nev'inden sayılacak vukuâtın hikâyesiyle iktifâ kılınmakta olduğundan yine bu sûrette devâm etmek için derim ki:

Mühendis arkadaşımın Kobenhavn şehrinde görülecek ba'zı husûsî işleri

104a

olup benim onlara iştirâkim lâzım gelmeyeceğinden ve bizi Kobenhavn'dan Malmö iskelesine geçirecek olan vapur ise iki buçuk saat sonra hareket eyleyeceğinden o zemâna kadar boş kalmamak üzere hemân bir araba istikrâsıyla şehri cevelâna müsâraat eyledim. Seyyâh kısmı kabil-i istifâde olan zemânların bir dakikasını bile boş geçirmemek lâzım geleceğinden karnım haylice aç olduğu hâlde “dinner” denilen akşam taâmını Malmö'ye gider iken vapurda etmek üzere yalnız bir lokma kuru ekmek ile teskîn-i cû'ya gayret edip şu iki buçuk saatten bir mikdârını lâyıklıca bir taâma bile fedâ edemedim.

Zâten Avrupa'nın ikinci üçüncü derecelerde pâ-yı tahtlarından bulunan Kobenhavn şehrinin böyle bir cevelân-ı ser'i ve umûmîden sonra iskeleye avdet eylediğim zemân vapur dahi azîmet dakikasında idi. Vapurun yanaştığı liman havuz gibi yapılmış sun'î bir liman olup rıhtıma da vapur karîn karîne yanaşmış olduğundan ve mühendis arkadaş benden evvel vapura girmiş olduğundan kendisine uzattığım eşyâ'yı alıvermeye inâyet eyleyerek ben de kendimi vapurun içine attım.

104b

İsveç ülkesinin en başlı iskelesi olan Malmö iskelesi ile Danimarka devletinin pâ-yı tahtı arasını tefrîk eden Sund boğazı yirmi kilometre kadar vüs'atten bir boğaz olup havâ pek berrak olduğu zemân İsveç sâhili dürbünle hayâl meyâl görülebilmemiş ise de bizim geçtiğimiz gün havâ kapalı olmakla berâber yine karşı sâhil aslâ görülememekte idi. Bu vapur dahi Kiel'den Korsor'a geldiğimiz vapur biçiminde ya'nî bizim Nüzhetiye vapuru gibi iki güverteli gayet süslü bir sûrette olup esnâ'-yı güzerde taâm edecek olan yolcular için Kiel ve Korsor arasındaki vapurda sûret-i tertîbini hikâyeye eylediğim sofraya gibi mükemmel bir sofraya tertîb olunmuş idi. Kobenhavn limanından çıkarırken ve çıktuktan sonra Danimarka pâ-yı tahtının hâricen şâyân-ı temâşâ olan manzara-yı umûmiyyesini elde dürbün devr-i dırâz temâşâ ederek gınâ-yı kâmil husûlünden sonra sofranın müretteb olduğu alt kat salonuna inerek bir alâ taâm eyledik ki ondan sonra tekrâr güverte üzerine çıktığımızda İsveç sâhilinin de görülmekte olduğunu müşâhede ettik.

Malmö iskelesine vürûdümüz ikinci vakti idi. Bu iskelenin sun'î bir limanı

105a

olarak kasaba dahi gayet şîrîn bir şeydir ki zâten olanca ebniyesi deniz tarafından görülebileceği için derûnunda sûret-i mahsûsada gezmeye de hâcet görülemedi. Ancak bu limandan min gayr-ı me'mûl Osmanlı sancağını müşâhedemiz sûret-i mahsûsada kayda şâyân ahvâldendir. Şöyle ki:

Daha Malmö limanının müdâhilinden vapurumuz girer iken karşı tarafta rıhtıma yanaşmış olan gemilerden birisinin direğinde Osmanlı sancağı olduğunu mühendis arkadaşım ihbâr ve ihtâr eylemişti. Hem garîbtir ki bu zât Osmanlı sancağını hiç görmemiş olduğu hâlde esnâ'-yı refâkate Osmanlılığa ve Müslimânlığa dâir bana bir çok şeyler suâl eylediği sırada sancağımızı da sormasıyla yaptığım resim ve verdiğim îzâhât üzerine tanımış idi. Arkadaşımın bu dikkat ve hıfzına memnûn olmakla berâber âlâmet-i şevketimiz olan ve onun muhâfaza-yı şân ve şerefi uğrunda cümle fedâ-yı ser ve câna hâzır bulunan sancak-ı mukaddesimizi böyle hiç intizâr edilemeyecek bir yerde görmek mûcib-i rikkat olmak derecesinde te'sîri mûcib olmuştu. Eğer sancak-ı Osmanî geminin kıçındaki bandra gönderinde ve-yâhûd randa sereninde olsa idi sefinenin bir Osmanlı sefinesi olduğunu

105b

hükme kadar varmak mümkün idiyse de sancak grandi direğine çekilmiş olduğu hâlde asıl bandra gönderinde dahi bir İsveç bayrağı temevvüc etmesine nazaran bu sefîne Osmanlı sefinesi olmayıp fakat derûnunda mu'teberân-ı Osmaniyândan bir zât bulunduğuna hükm verildi.

Acaba İsveç devleti nezdinde sefir bulunan Karaca Paşa hazretleri sefîne-yi mezkûrede midirler diye hâsıl olan bir zan üzerine kendileriyle görüşmek için de bir ârzû peydâ olduğundan ve herhâlde şu sancağın sebep-i küşadını bilmek merâk edildiğinden mühendis arkadaşa:

- Ben mutlaka şu sefîneye kadar gitmeliyim. Ammâ bu zahmete iştirâkınızı teklîfe hakkım yoktur. Avdette sizi nerede bulacağımı bana söyleyiniz de bir lahza sefîneye kadar gideyim.

Dediğimde refîkim:

- Hayır! Elbette bu sefîne de bir vatan-dâş göreceksiniz. Ömrümde ikinci bir Osmanlıyı görmek de bence mûcib-i şeref olacağına müsâade ederseniz ben de berâber geleceğim!

Deyince nezâketin şu derecesi pek hoşuma giderek maa-l-memnûniyye kabûl eyledim. Sancaklı sefîne limanın öte ciheti

106a

rıhtımında bulunup bizim bulunduğumuz taraftan oraya kadar gitmek için limanı devr etmek lâzım gelir idi. Sefîne kalabalığı ziyâde olan bir limanda sandal ile gezmek tehlikesine kendimizi arz etmiş olmamak için bu mesâfeyi mâşiyyen kat'a karâr verdik. Zîrâ böyle uzun seyâhatlerde insânın en ziyâde ehemmiyyet vermesi lâzım gelen şey kudret-i beşeriyyenin kifâyeti derecesinde kaza ve belâları tedbîr ile def' eylemek kaziyyesidir. Maâz-Allah gurbet illerde insân kendisini bir kazaya bir sakatlığa uğratabacak olur ise haste-hânelerde mürüvvet-i ecânibe arz-ı ihtiyâcda elbette hiç bir zevk tasvîr olunamaz.

Gide gide vâsıl olduğumuz gemi azîm bir İsveç yük gemisi olup derûnundaki Osmanlı her kim ise bir dîğer Osmanlının vürûdunu anlasın diye:

- Yahu! Bu sefînedeki Osmanlıya bir hemşeri geliyor!

Nidâsını îlâ eyledim ise de Osmanlıca olarak söylediğim bu söze hiç bir cevâb alamadım. Fakat başımdaki fesi gören adamlar miyânında bit temevvüc hâsıl oldu. İçlerinden birisi bana doğru yürüyüp şapkasını çıkararak selâm

106b

verdikten sonra İngiliz şîveli bir Fransızca ile:

- Galibâ sancağınızı gördünüz de onu ziyârete geldiniz? Öyle ise hoş geldiniz safâ geldiniz!

Dedi. Şu hüsn-i istikbâle teşekkürden sonra:

- Bu sancağın küşadesi burada bana hemşeri göreceğimi va'd eder. O hemşeri her kim ise görüşmek emelimdir.

Dediğimde bu adam:

- Hemşeriniz olmak şerefine nâil olan dahi işte benim. İsveç taraflarında mühendislik ediyordum. Anadolu şimendüfer kumpanyasına kapıldığım için İstanbul'a gidiyorum. Vapurumuz iki saate kadar hareket etmek üzeredir. Madem ki hizmet-i Osmâniyyeye girmişim bu şeref-i şükranesi olmak üzere sefîneye bir Osmanlı bayrağı çektim.

Diye çıkarıp vizite kağıdını da i'tâ' eyledi. İsmi Mösyö Berayit imiş.

Osmanlılığa bu kadarcık bir mensûbiyyet peydâ etmesi üzerine bindiği sefîneye sancak-ı Osmanîyi küşad ettirmek derecesinde ibrâz-ı hamîyyet eyleyen bu zâta arz-ı rûy-ı istihsân

107a

Ve beyân-ı şükran-ı firâvân eyledim ki doğma kopma Osmanlı olan ba'zı hemşehrilerimizin Avrupa bilâdına gittikleri zemân bu şeref-i mensûbiyyeti külliyyen nisyân ederek başlarına şapka giymelerine mukabil şu adamın hamîyyeti elbette söz aver-i istihsândır. Hattâ İstanbul'dan İzmir'den Beyrut'tan ve sâir memâlik-i Osmâniyyeden Avrupa'ya giden Rûm ve Ermeni bir çok gayr-ı müslim Osmanlıların kemâl-i iftihârla başlarına fes giydiklerini Marseille'da ve Paris'te ve sâir memleketlerde görmüş bulunduğum hâlde müslimândan olan hemşehrilerimizin bu

nispette bir hamiyet-i Osmâniyye ve fazîlet-i İslâmiyye göstermemekte bulduklarına beyân-ı teessüfden bir vecihle kendimi geriye alamam.

Daha Malmö iskelesine vâsıl olmazdan evvel vapurda taâm salonunda Fransız ve Alman ve İngiliz lisânlarıyla matbû' bir varakanın duvara yapıştırılmış olduğunu görerek "Stokholm Oryantalist Kongresi a'zâsına " meâlinde iri yazı ile yazılmış olan ser-levhası da nazar-ı dikkatimi celb etmekle okumuş idim ki hulâsa-i meâlî dahi İsveç Norveç devletinin âsâr-ı atîka müdürü olup Paris'te teşkîl eyleyen âsâr-ı atîka kongresine me'mûren bilâ-i'zâm avdet etmekte bulunan Mösyö Hildbera'nın lâtifin

107b

Malmö iskelesinde iki üç gün kalarak oraya vürûd edecek a'zânın teshîl-i umûrine himmet eyleyeceğinden ibâret idi. Mûmâ-ileyh Mösyö Hildbera'nın bu hizmeti ta'zîm-kârâne bir lisânla âdetâ tebşîr yollu haber verilmesine nazaran mûmâ-ileyhin zâtında bir ehemmiyyet hissederek muhtâc -ı teshîl hiç bir umûrum yok iken bile kendisini görüp muârefe peydâsını ârzû eyledim. Varaka-yı mezkûrede şimendüfer muvakkafına mürâcaat edilmesi ihtâr olduğundan oraya mürâcaat ettim ise de mûmâ-ileyhe Mösyö Hildbera'nın henüz o gün Paris'ten gelmeyip iki gün sonra vürûdu muntazır olduğu cevâbını adım. Maa-hazâ şimendüfer müdürü:

- Kendileri gelinceye kadar Mösyö Hildbera'na âid olan iş bana havâle olunmuştur. Emrinize muntazırım.

Diye ibrâz-ı nezâket eylemiş idi. Ben ise kongre a'zâlarına mahsûs olarak İstanbul'a gönderilmiş bulunan kartı bil'âhire nısf-ı nevl ile Stokholm'e kadar bilet almaktan başka hiç bir işim olmadığı cihetle müdür efendinin nezâketine bi-t-teşekkür mühendis arkadaşım ile berâber biletlerimiz alarak hemân ilk gidecek katâra bindik.

İsveç'te işleyen şimendüfer vagonları

108a

yolcuların istirâhâti için memâlik-i sâire vagonlarına mikyâs olamayacak derecelerde mükemmel olmaları şuracıkta ale-l-umûm vagonlara dâir bir kaç söz söylemekliğimi îcâb eyliyor.

Fransız şimendüferlerinin vagonları âdetâ bizim Makri köyü Ayastefanos gibi İstanbul civârında bulunan yakın yerlere gittiğimiz vagonların aynıdır. Ya'nî beher araba dörder beşer bölmeye taksîm olunup her bölmenin sağlı sollu kapıları âdî kupa arabaları gibi derûnlarına girilecek ve çıkılacak üzengiler üzerine açılıverirler. Bölmenin derûnu dahi iki sıra kanepelerle döşeli olup yolcular karşı karşıya iki sıra tertîbiyle otururlar ki dizleri hemân birbirine dokunur. Bu vagonlar en fenâ vagonlardır. Çünkü katâr henüz lâyıkıyla durmaksızın kapıları açılıp çıkmak husûsundaki isti'câllerden gûnâ-gûn kazalar vuku'u nâdir olmaktan başka o kocaman kapılar kapanır iken parmak kısılıp ezilmesi daha çok görülen kazalardandır. Soğuk havâlarda kızdırılmış dökme demirleri yolcuların ayakları arasına koyup teshîn ediyorlar ise de kapılardan birisi açıldığı zemân hâriçteki soğuk defaâten içeriye girivererek

108b

yolcular için dimâğ ve göğüs nezlesi muhâtarasını tahiyeye eyliyor. Kanepeler uykuya hiç müsâid olmadıklarından yolcular oturdukları yerde dimdik bir vaz'iyetle uyumak mecbûriyyetinde bulunuyorlar ki yorgunluktan baygınlık derecesine gelinmedikten sonra uykuya imkân bulunamıyor. El yüz yıkayacak yerleri olmayıp yolun uzunluğuna göre on sekiz yirmi dört otuz elli saate kadar insânın eli yüzü su görmemesi gibi bir işkenceye hiç tahammül olunamıyor. Bundan daha mühimm bir işkence aranır ise o da istirâhât-ı beşeriyye için en mübrim zarûriyyâtta olan helaların bu vagonlarda fıkâdandır.

Almanya vagonları Fransız vagonlarından iyidir. Tûlleri Sirkeci'de gördüğümüz vagonları iki misline müsâvî olup sağ ve sol cenâhlarından birisi seksen santimetre kadar arızinde olarak boylu boyuna bir koridor sûretinde ayrılmış ve bölmelerin kapıları dahi bu koridora açılmakta bulunmuştur. Müdhil-i umûmî koridorun iki uçlarındaki koridorlardır. Bu iki uçların birisinde de küçücük birer hela bulunur ki derûnlarına yapıştırılan Almanca İngilizce Fransızca ve Rusca levhalarda “katâr istasyonlarda buldukça

109a

Bu mahallerin isti'mâl edilmemesi ricâ ” edilmesi ne hikmete mebnî olacağı îzâha muhtâc görülmez. İşte bu vagonlar Fransız vagonlarından elbette daha râhat olup bölmelerin kapıları koridora açılması birdenbire rüzgârın duhûlünü men' ve bütün yolcuların yalnız iki kapıdan çıkmaya mecbûr edilmesi de isti'câlden dolayı kazalar vuku'unu taklîl eyler.

İsveç Norveç vagonları bunlardan daha iyidir. Onların da yalnız birer ucundan girilip çıkılabilecek sûrette koridorları bulunduktan mâ-adâ helalara zamîmeten yüz yıkanacak yer de vardır. Suları mebzûldür. Bir de vagonların birinden dîgerine geçebilmek için tarîk imkânı olduğundan yolcular ârzû eder ise katârın bir başından dîger başına kadar gezebilirler. Oturacak yerleri daha geniş olduktan fazla kanepenin döşemesi çekmece gibi çıkıp tevsî' edilince az çok râhat edilebilecek yatağımsı bir vüs'at hâsıl olur.

İsviçre ve Almanya cenûbu ve Avusturya şimendüferlerinde bir de “vagon salon” vardır ki birisi tütün içenlere ve dîgeri içmeyenlere mahsûs olarak yalnız

109b

iki bölmeli olup ön ve arka taraflarda bulunan iki kapıdan doğruca bölmelere girilir. Bölmelerin orta yerinde bir insân geçecek kadar yol bulunarak sağlı sollu iki tarafı sıra sıra taksîm olunmuştur.

İşte yolumuzun müntehâsında vagonların en alâsına bindiğimiz için mühendis arkadaşımızla fevk-al-hadd memnûn olduk. Biletlerimiz birinci sınıftan bulunmak hasebiyle bir bölmede yalnız idik. Karşılıklı iki kanepelyi uzatarak kendimize boylu boyumuza yatmaya kâfi birer yatak peydâ eylemiş olduk. O gece şimendüferde geçirilecek ve ertesi sabâh ya'nî ağustos-ı rûminin on altıncı çarşamba günü Stokholm şehrine varılacak idiyse de hayfa ki gece yarısından sonra uğranılacak bir istasyonda mühendis arkadaşımız ayrılacak idi. Birbirimizden o kadar hoşlandık o kadar memnûn olduk ki ayrılacağımız dakikaya kadar uyumayıp yataklarımız içinde konuşmaya karâr verdik. Musâhabelerimiz mevâdd-ı şitâya dâir gayet nâfi musâhabetten olup aynen kayd edilmek lâzım gelse idi gazetelerin mevâdd-ı mütenevvîa kısımlarını zengin edecek sermâyeler teşkîl eyleyebilir idi.

Nısf-ı leyleden sonra arkadaşımızdan ayrılmak lâzım geldi. Bu müfârekat ikimize de cidden

110a

te'sîr eyledi. Gözümüz yaşardı diyemez isem de hemân hemân te'sîr bu dereceden de aşağı kalmadı.

Bu adamdan gördüğüm nâzik-âne ve insâniyyet-kârane muâmelenin hakikaten minnettariyım.

Kendisi Avrupalıların en terbiyeli adamlarından olarak bu terbiyenin birinci muktezâsı da refîkına aslâ bâr olmamaktır. Bir iki def'a birlikte ekl ve şürbde bulunduğumuzdan ve bizim ahlâk-ı şarkıyye ve İslâmiyyeniz iktizâ'sınca bu misillû eklerde ve şürblerde refîkalarımızın masârifini vermek bir ikrâm addedildiğinden masârif ve îka'nın benim tarafımdan tasviyesine müsâade buyurmasını pek çok def'a ricâ eylediğim hâlde mümkün değil kabûl ettiremedim. Vâkıâ Avrupaca hotellerde kahvelerde lokantalarda filanlarda herkesin kendi masârifini vermesi mu'tâd ise de ba'zı bizim gibi şarklıların ikrâmı kabûl edenler dahi bulunur. Ahvâl-i şarkıyyeyi bilmeyenler ise böyle bir ikrâmı kendi nefîsleri için hakaret sayarlar. "Yiyip içtiğim ve ârzû ettiğim şeylerin tasviye-i bedeline kâfî param vardır. Kimsenin sadakasına muhtâc değilim" tarzında bir fikir ve i'tikad ile ziyâdesiyle müteessir olurlar. İşte mühendis arkadaşım da bunlardan idi.

110b

Hattâ şimendüferde kendisine Osmanlı kılıcını ve Osmanlı nişânlarını Osmanlı pasaportunu ve merâkının pek fevk-al-âdeliğinde nâşî fanila altına giymekte bulunduğum pamuk bezi gömleği falanı irâe eylediğim sırada metelik mecîdiyye lira gibi Osmanlı paralarını da irâe etmiş idim. Bir mecîdiyyeyi eline alarak Avrupa meskûkâtı hesâbıyla kıymeti ne olduğunu sordu. Dört franktan bir kaç santim ziyâde olduğunu beyân eylediğim zemân çıkarıp beş frank vererek:

- Bedel-i mukabilini kabûl ile yâdigârınız olarak şu sikke-yi Osmâniyyeyi bana vermenizi ricâ ederim.

Demesin mi? Yâdigâr olacağına göre bârî bunu hediyyeten kabûl etmesini pek çok ricâ eyledim. Mümkün değil bu ricâmı kabûl ettiremedim. Beş frankın fazlası olan seksen santim kadar parayı iâde ederek bizim mecîdiyyenin ol sûretle kabûl olunmasına rızâ' mecbûriyyetine düştüm.

İşte mühendis arkadaşım bu kadar acâib ve garâib bir adam idi.

Arkadaşım gittikten sonra beni tatlı bir uyku istîlâ' ederek uykuya kalmışım. Şimendüferin zangirtisiyle berâber yine gereği gibi uyku kestirebilmişim ki gözümü açtığım

111a

zemân vücûdumda bir hiffet his eyledikten sonra mâ-adâ gayet açık bir havâ ve parlak bir güneş ve her tarafı çam ormanları ve zümrüt gibi tarlalar ve çayırlarla müzeyyen bir sâha nazar-ı temâşâmı istikbâl edince gönlüm dahi ferahla doldu. Nerede bulunduğumuzu soracak bir adam yok idiye de saat hesâbıyla tahmîn edebildim ki bir buçuk nihâyet iki saat zarfında Stokholm'e vâsıl olabileceğiz. Fi-l-vâki' bu hesâbım yanlış dahi çıkmadı.

1.24. (STOKHOLM'E VUSÛL)

İsveç Norveç'in gerek hükûmeti gerek ahâlîsi kendi krallarının Oryantalistler kongresine ârzû eylediği riâyeti ikmâl ve itmâm azminde yek-dil ve yek-ceht olup herşeyi hakikaten pek yolunda tertîb eylemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere nefîs Stokholm şehrinde kâin "Grand Hotel" ile "Hotel Ridburg" nâm misâfir-hâneyi a'zâdan ârzû eyleyecek zevâtın ikametlerine tahsîs eylemişlerdir. Bu hotellerin ikisi de bir idâre altında bulunarak oda ve taâm bedelleri eğer ki Avrupa'nın visite hotelleri fîâtlarına müsâvî iseler de bi-l-hâssa Grand Hotel'in mükemmeliyyeti Avrupa'nın en büyük pâ-yı tahtlarında da

111b

birincilik şânına lâyıktır.

Zemîn ve çatı katıyla berâber beş katlı olan bu binâ'-yı azîmede irili ufaklı iki yüz elli oda ve on kadar salon vardır ki salonların üç dört dânesi ikişer yüz kişinin ictimâ'ına müsâid olabilecek vüs'attedir. Kral hazretlerinin dahi teşvîk ve muâvenetiyle bu hoteli Fransız sermâye-dârânından bir zât binâ' ettirmiş. O kadar i'tinâlı bir sûrette yapılmıştır ki zîr-i zemîn katına varıncaya kadar duvarlar bir nev'î macun ile sıvanıp yağlı boya ile boyanarak güzel güzel summâkî taklîdleri yapılmakla âdetâ saray ıtlakına şâyeste bir hâle getirilmiştir. Gezinti mahallerine varıncaya kadar döşemeler cilâlî parkelerden yapılıp odaların mefrûşatı da henüz müceddid ve nefîstirler. Helalarına varıncaya kadar her cihetinde nezâfet ve tahâret o kadar

mükemmeldir ki en titiz mizâc olanlar bile bu misâfir-hânede şâyân-ı istikrâh hiç bir hâl göremezler. Yataklarının çarşafı yorganları örtüleri sofralardaki örtüler peşkirler ve sâir tabaklar nezâfete en ziyâde riâyet-kâr olan bir temiz familyanın ikamet-gâhında ancak bu derecesi tasvîre sığabilecek raddededir. Her hâli her şânı bunlarla berâber fiâtça ehveniyeti isbât ediyor ki bu misâfir-hâneyi

112a

Kongre için bi tahiyye-yi fevk-al-âde ile telbiyye eylemişlerdir. Hattâ tenvîrâtı için havâgazı tenvîrin bir sûret-i âdiyyesi olmak üzere merdiven başlarında koridorlarda helalarda ve hammâmlarda isti'mâl olunarak salonlar büyük odalar kemâlen elektrik ziyâsıyla tenvîr edilmiştir. Şehr-âyînlerde hoteli donatmak lâzım gelirse şuraya buraya çiviler çakılmaya fenerler asılmaya lüzûm kalmamak ve donanmanın en mükemmel sûrette her zemân müheyâ bulunmak üzere hâricen incecik gaz boruları ile o koca binâ' öyle bir sûrette donatılmıştır ki bunlar yandıkları zemân hotel tamâmen nûr ile tersîm olunmuş zannolunur.

Bilemedik ki bu âlî hotelde ikamet-gâhımız olacak odayı daha İstanbul'da iken yazıp istîcâr edelim. Birinci ikinci kat odaları kemâlen istîcâr edilmiş olduğundan bize üçüncü katta bir oda bulunabildi. Ammâ bunda da beis görülemedi. Zîrâ hotelin iki cihetinde "asansör" ya'nî suûd makinası bulunduğu bunlar ile katların birincisinde ikincisinde hattâ dördüncüsünde beşincisinde de bir fark kalmamıştır.

Hotelin en alâ odaları beş ve en âdîsi üç krongur ki her kron bir frank otuz santim kadar eder. Üç kron

112b

dahi taâm için verilirse ba'zı misâfir-i müteferrikayı da bi-l-ilâve nihâyet bir fransız altını ile ta'yîş-i yevmi kabildir. O kadar nezâfet ve mükemmeliyyete nazaran ve Avrupa'nın sâir hotellerine kıyâsen masârif-i mezkûr kat'a istiksâr olunamaz.

İşte bu misâfir-hâne-yi mezkûrede üçüncü katta bize irâe olunan odaya vâsil olarak eşyâ'mızı bıraktıktan ve mümkün mertebe elimizi yüzümüzü yıkayıp gömlek değiştirdikten sonra isbât-ı vücûd için kongrenin mahall-i ictimâ'ı ta'yîn olunan Asil-zâde-gân Sarayına gittim

ve ismimi a'zâ-yı varda defterine kayd eyledim. Benden evvel yüz elli kadar a'zânın gelmiş olduğu bu defterden anlaşıldı.

Osmanlı erbâb-ı kalemînin en müntahab âsârından olarak cem' eylemiş bulunduğum kitâblar şimendüfer ile benden evvel oraya vâsıl olmuş bulduklarından bunların kaydı ve sâir ba'zı vazîfenin icrâ'sı için derhâl işe başlamaklığım tavsiye olundu ise de on dört gündür bahren ve berren devâm eden yolculuk on on beş seneden beri i'tiyâdımı da kaybetmiş bulunmaklığım hasebiyle beni gereği gibi yormuş ve sersemlemiş bulunduğundan o günlük affımı

113a

İstirhâmla istirâhât için hotele geldim.

Bu odada on on bir gün ikamet edeceğimden ve bâ-husûs bu günlerin kah gündüzlerini kah gecelerini birer türlü merâsim ile geçirip merâsim-i mezkûrenin ba'zılarında üniformalı ve ba'zılarında siyâh setre ve pantolon ve yelek ve beyâz boyunbağı ve eldivenden ibâret sivil kıyâfetli ve dîger ba'zılarında ise bu sivil kıyâfet üzerine nişân taalluku hâlinde bulunacağımdan ve kendi kendime gezeceğim yerlerde ise bi-t-tab' ceket ve palto giyeceğimden kıyâfetçe şu tebdîlat-ı elbise ve eşyâ'mın bir sûret-i münâsibede yerleştirilmesine lüzûm gösterdi. Benim için bu gibi lüzûmlara ittibâna müşkil şey olduğunu husûsiyyet-i ahvâlime vâkıf olanlar takdîr ederler ise de bu hâl-i saffet-i resmiye ile misâfir bulunduğum bir memleket-i ecnebiyye için zarûriyyâtтан olduğundan zarûret-i mezkûreye katlanmak lâzım geldi. Fakat ıztırâbım çok sürmedi. Cenâb-ı Hakk bize "Roze" nâmında bir hizmetçi kız halk eyledi ki hüsn-i hizmeti beni bu yoldaki meşgaleden daha ikinci günü halâs eyledi. Sırası geldiği zemân îzâhâtı arz olunacaktır.

1.25. "Berber ve Tellak"

İstanbul'dan hîn-i azîmetimde saçım

113b

sakalım ziyâdece büyümüş olduğundan bunları bir yoluna koymak iktizâ' eylediği gibi iki haftadır râhat istihmâmdan dahi mahrûm kaldığımdan bir de istihmâma muhtâc idim. Çingırağı çalıp içeriye giren oda uşağına tercemânı göndermesini söyledim. Zirâ a'zâ-yı ecnebiyyenin hemân kâffesi İsveç lisânına vâkîf olmadıklarından bu hotelde misâfirlerin teshîl-i umûru için tercemânlar dahi bulunduğunu odaya yapıştırılan yaftadan anlamış idim.

Tercemân gelip de tuvalet ve istihmâm için en kolay çâre hangisi olduğunu sorduğum zemân adamcağızın:

- Esbâb-ı istirâhâtinizin kâffesi idâre tarafından tahiyeye edilmiştir efendim. Hotelin berberleri hammâmları vardır. Ârzû ederseniz her işinizi şurada odanızda gördürebilirsiniz. Tuvalet-hâneye ve hammâmlara gitmek yed-i ihtiyârınızdadır. Hattâ hotelin terzisi kunduracısı fotoğrafıyacı kartvizit ve sâire yapmak için matbaacısı da vardır ki cümlesi doğrudan doğruya idâreye merbût olup yine hotel derûnunda şarkın en nefis tütünlerine varıncaya kadar gûnâ-gûn tütünler sigaralar fûrûht olunur bir de

114a

Mağaza bulunur. Doğrudan doğruya hotele merbût bir ve iki atlı açık ve kapalı arabalar da vardır. Her ârzûnuzu idâreye emr eylediğiniz anda icâbları icrâ' edilir.

Diye verdiği îzâhât doğrusu ya pek hoşuma gitti. Bir yabancı memlekette insânın kâffe levâzımını kendi kendisine tesviye mecbûriyyetinde bulunması ne yaman metâibdendir? Hele insân benim gibi levâzım-ı şahsiyyesince birâz da tenbel olursa!

Tuvalet ve istihmâm ihtiyâclarının kendi odamda tesviye olunabileceği kaziyyesi ziyâdesiyle memnûniyyetimi mûcib oldu. Bu işleri oracıkta görmek ârzûsunu tercemâna beyân eyledim. Yanı başında bulunan oda uşağına epeyce sözler söyledikten sonra:

- Emirleriniz icrâ' olunacaktır efendim.

Diye kemâl-i ta'zîm ile tercemân efendi bizi selâmlayıp çıktı gitti.

Bir de beş dakika sonra bakayım ki elinde kocaman bir çanta ile oda uşağı ile berâber bir kadın (ba'de-l-istifzân) içeriye girdi. Arkasındaki hafif manto gibi bir şeyi attıktan sonra altından

yirmi iki nihâyet yirmi beş yaşlarında nûr gibi bir kız çıkıp selâmlayarak berber olduğunu anlattı ki

114b

kolları dirseklerden yukarıya kadar çıplak ve gerdanı göğüs ve enseye kadar dekolte koyuca lepiska saçları ve mâî gözlü iri yapılı bir mahbûbe-i dil-ârâ!

Böyle şeyler dâire-i me'nûsiyyetimizin hâricinde bulunduğundan şu güzel berber fevk-al-hadd istigrâbımı mûcib oldu ise de kadıncağız öyle Fransızlarda emsâli kesîr olduğu üzere yılışık sırnaşık bir şey olmayıp gayet ciddî tavırlı ve me'mûriyyetini bir istikamet-i tâmme ile rü'yeti husûsundaki azmi âşikâr bir şey olduğundan ona mukabil bizim de vakar ve temkini muhâfazada ehemmiyetli davranmaklığımız lâzım geldi.

Çantasından sakız gibi bir büyük çarşaf çıkardı ki beni bununla sardığı hâlde istikrâhımı mûcib olmayacak kadar temiz olduğunu görüp memnûn oluyor iken bu çarşafı yere serdi. Odanın bir tarafındaki iskemleyi alıp orta yerine koyarak eliyle ve hâl-i tavrıyla:

- Buyrunuz!

Hükmünü anlattı. Biz de teslîm olduk. Çantadan yek-dîgeri arkası sıra o kadar temiz havlular peşkirler falanlar çıkardı ki öyle umûmî berberlerde temizliğin intizâmın bu derecesi tahayyüle bile sığamaz. Bizi de

115a

Sardı sarmaladı tarağı mıkrâzı ele alıp saçımızı sakalımızı şakır şakır tanzîme başladı.

Müddet-i ömrümde bu kadar safhalı bir tuvalet icrâ' etmemiş olduğumu i'tirâfa mecbûr olduğum gibi sözün doğrusu aranır ise yine müddet-i ömrümde kaide-i âfete bu derecelere kadar riâyet-i mecbûriyyet kati'yesinde olduğum bir dakikayı da tahattur edemiyorum. Hikâyemizin ilerilerinde bu İsveç Norveç ahâlîsinin ne dercelerde âfif mekîn hâlis adamlar oldukları daha bir çok ahvâl ile görülüp anlaşılacaktır. Benim için ilk hâl şu tuvalet iken güzel berberin şân-ı istikamet ve tavr-ı iffeti hakikat beni bir riâyetkârlık mecbûriyyetinde bulundurmuştur.

Tuvalet tamâm olduktan sonra güzel berber bir takım şeyler söylemeye başladı ki vâkıâ tavır edâ ve şîve-i güftârı pek lâtif idiyse de söylediği lisânı anlamak bize müyesser değil idi. Biz boynumuzu büküp her emre muntazır olduğumuzu anlatınca kadın çingırağa parmak dokunup uşağı çağırırdı. Kendi anlatamadığı şeyi uşağın anlatmasını teklîf eylediği anlaşılır ise de uşak dahi tefehhüme muktedir olamadığından gitti tercemân çağırırdı. Tercemân

115b

anlattı ki meğer berberin merâmı lavantalarla pomatlarla fırçalarla saçımı sakalımı düzeltmek işini istihmâmdan sonraya te'hîr etmek istiyor imiş. Süsün bu derecesi zâten bizce matlub olmadığından ba'de-l-istihmâm kendi kendime taranacağımı beyânla güzel berbere teşekkür eyledim.

Biz daha bu muhavere de iken iki kadın soba borusu gibi bükülmüş kocaman bir muşamma' ile beyzî şeklinde azîm bir de leğen getirmişler idi. Bunlar istihmâm levâzımı olduğunu anladım. Berber gittikten sonra muşamma'yı yere serip leğeni üstüne koydukları gibi mensûcât-ı istihmâmiyyeden olarak bir takım şeyler de sandalyeler üzerine dizmeye başladılar ki bunlar miyânında abaya karîb kalın bir şey görerek ve bizde Hristiyan kadınların giydikleri etekliğe şebîh bir sûrette bir de uçkurluğu bulunduğuna dikkat eyleyerek bunun mutlaka peştemâl olacağını anladım. Bir yandan da oda uşağı boyalı kovalarla sıcak soğuk sular getiriyor idi.

Ben soyunup istihmâm için cümlesinin çıkmalarını bekliyor idiysem de herkes çıktığı hâlde birâz orta yaşlıca fakat o da berber gibi endâmı mütenâsib ve kolları ve ensesi çıplak ve göğsünde kundura-

116a

cıların önlüğü gibi beyâz keten bezinden ma'mûl göğüslüklü bir kadın odada kaldı. Ba'zı mukaddemât ve tahiyâtıyla anlattı ki kendisi de tellaktır. Bizdeki sıkıntı berbere teslîmiyyet hâlindeki sıkıntıdan ziyâdeye vardı. El ve kaş göz işâretiyle artık çıkıp gitmesini ve benim kendi kendime istihmâm edeceğimi anlatıyor isem de kadın bil-akis bizi soyundurmaya yardım etmek istiyor. Âdetâ komik bir hâle geldim. Fakat bu kadın berberden daha vakur olduğundan hareket ve îkası maa-hazâ muktezâ-yı me'mûriyyeti olduğunu vakar-ı fevk-al-âdesiyle gösteriyor idi.

Buna da teslîm olduk. Fakat kadıncağız beni o kadar güzel soyundurdu ki levâzım-ı mestûriyyete gösterdiği riâyet hakikaten taaccübümü mûcib oluyor idi. Hattâ muahhid-i ibâdın peştemâlî vuzıa mübâderet eylediğim zemân odanın köşesine doğru gidip yüzünü köşeye ve arkasını bana doğru döndü ve ancak peştemâlî kuşanıp da kendisine ses verdiğim zemân tahvîl-i tevce eyledi.

Banyoya girdik. Kadın bizi bir alâ yıkadı ki İstanbul hammâmlarında bundan alâsı âdetâ ümîd olunamaz. Yalnız bu usûl-i istihâmın bir ciheti bence şâyân-ı i'tirâz olup o da başımı ve vücûdumun kısm-ı alâsını

116b

yıkadığı müddet müsta'mil olan suların banyo içinde kalması ve birikmesidir. Vâkıâ birâz sonra ufak bir el tulumasıyla bu suyu boş kovaların birine nakl ederek oturduğum yerde belime kadar gömülmüş olduğum çirk-âbdan beni kurtardı ise de herhâlde asıl hammâm ittihâz olunan yerde bu fenâlık mevcûd olmadığından orası oda içinde istihâmâna tercih olunur.

Çirk-âbı çıkardıktan sonra biri soğuk dîgeri sıcak iki kova suyu ve sabunu ve lâyük makamında isti'mâl olunan pamuktan ma'mûl gayet kaba örme bir bezi ta yanibaşıma bırakıp ettiği işâretlerle tamâm-ı istihâmıdan sonra çingırağı çalmaklığımı anlatarak odadan çıktı. Ben de vücûdumun kısm-ı bâkîsini kendim yıkayarak su dökünüp çıktıktan ve temiz peştemâllara ve havlulara sarındıktan sonra çingırağı çalıp kadını çağırdım. Tellak oda uşağı ve dîger bir kadın yanında olduğu hâlde içeriye girip onlar levâzım-ı istihâmı kaldırdıkları sırada tellak dahi beni kurulamaya başladı. Yalnız çirk-âbın banyo içinde birikmesinden mâ-adâ sûret-i istihâmın her ciheti gayet hoşuma giderek pek memnûn kaldım.

117a

Muahharen berber ve hammâm ihtiyâcında bulunan sâir zevâttan dahi istihbârıma göre burada şu hizmet erbâbının aglebi kadınlardan olup ve hattâ kadınlar posta ve telgraf ve telefon ve bankalar ve şirketler ve kitâbet ve muhâsebe hizmetlerinde de istihdâm olunmaktadırlar. Lâkin bu memleketin gerek erkekleri gerek kadınları levâzım-ı iffete ziyâdesiyle riâyet-kâr olduklarından bu istihdâmın hiç bir cihetle fesâdı fenâlığı görülmeyerek müstahdemler de istihdâm edilenler de hoşnûd kalmaktadırlar.

Hammâm işi akşam üzeri bitmiş olduğundan şöyle hafif bir akşam taâmını müteâkib geniş ve temiz bir yatağa devriliverdik ki ertesi sabâh gözümü açtığımda güneşin ziyâdesiyle yükselmiş olmasından vaktin âdetâ geç olduğunu anladım. İnd-el-hesâb on iki saat kadar alâ bir uyku uyumuşum. Bütün yol yorgunluğu ve sersemliği geçtiğinden kendimi pek alâ bir hâlde buldum.

1.26. (KRAL HAZRETLERİYLE İLK MÜLÂKAT)

1.26.1. “Gayr-ı Resmî”

Kongrenin yevm-i küşadı alafranga eylülün ikinci Pazartesi günü için muayyen olup ben ise Çarşamba günü

117b

gelmiş ve o gün ve geceyi tahâret ve istirahatle geçirdikten sonra Perşembe günü işe başlamış idim ki böyle dört gün evvel yetişmiş olmaklığım bir hesâba göre geç bile addolunmak lâzım gelmiştir. İstanbul’a gönderilen programlarda îzâhât tasrîhât-ı lâzıma verilememiş olduğu cihetle anlayamış idim ki şu geç kalınmak mevzûnu daha evvel def’ edeyim. Meğer kongreye takdîm olunacak kitâblar âdetâ bir kaç mâh evvel takdîm olunmalı imiş de bunların muâyene ve kaydı için beş altı aydan beri müteşekkil olan dâimî komisyona havâle kılınmalı imiş. Hattâ sûret-i mahsûsada kongre için tahrîr ve te’lîf olunan makaleler ve kitâblar dahi böyle evvelden gönderilip kaydettirilmeli imiş. Bu habersizlik ve tecrübesizlik bizi bir isti’câl mecbûriyyetine dûcâr eyledi ise de isti’câlin de fâide-yi tâmmesi olamayıp götürdüğünüz kitâbların ancak bir mikdârı kaydettirilebilmiş ve onların da daha az bir mikdârı komisyon tarafından tedkik olunup ma’lûm Naci Efendi ile ma’lûm Zihni Efendi altından ma’ mül birer mükâfât madalyasına nâil olabilmıştirlen. Hele mahsûsen kongre için ne kendi tarafımdan ve ne de vatan-dâşlarım

118a

câhibinden eserler yazılıp takdîm edilememiş olmasına büyük teessüf edilmiştir. Bu bâbda lâzım gelen îzâhâta evvelce dest-res edilmiş olsa idi kongrede daha lâyıklı iş görülmüş olacağı der-kâr idi. Bununla berâber hamden sümme şükra nâm-ı celîl-i Osmanîmiz milel-i sâireden aşâğı ihrâz-ı şân etmemiştir. Derdest tab' olunan kongre zâbit-nâmelerinde görüleceği gibi taraf-ı âciz-ânemizden verilecek îzâhât-ı âtiye ile işin bu ciheti de meydâna çıkacaktır.

İşte götürdüğüm kitâbları kayd için Perşembe günü Asil-zâde-gân sarayında büyücek bir salonda ba'zı me'mûrîn ve kâtibe ile işgalde iken orada mevcûd olan kırk elli kadar a'zâ miyânında husûle gelen hafîf bir hurûş beni de îkâz eyledi. Herkesin birbirine hafîf sadâ ile "Kral! Kral! " demeleri bu hurûşun sebebini anlattırmakla meşgul olduğum işi bırakıp kalktım. Hemân paltomun önünü ilikleme ve fesimi düzeltmeye müsâraat eyledim.

Haşmetli Kral hazretleri o saate kadar gelmiş olan a'zâdan hangileri dâirede iseler min gayr-ı resmî ve sırf sûret-i dost-ânede olarak muârefe peydâsı için teşrîf etmişler. Kendileri

118b

Dahi ceket ve palto ve silindir şapka iktisâsıyla bir kıyâfet-ı mütenekkirede bulunuyorlar idi. Muayyenetlerinde karînesinden ba'zıları var idiyse de onlar dahi hep bu kıyâfette olup ellerinde bastonlar ve şemsiyeler bulunur idi.

Benim bulunduğum noktaya gelinceye kadar güzer-gâhlarında tesâdüf eylediği zevâta selâmlar vererek ve ba'zılarının isimlerini sorup dîger ba'zıları ise kendilerine prezenta edilerek herkese gülyüz ve tatlı dil ile muâmele eyliyorlar idi. Mısır'dan gelmiş olan Mir-i Mîrân Saâdetli Abdullah Fikri Paşa ve mahdûmları Azâdlı Emîn Bey ve maârif müfettişi fazîletli Şeyh Hamza ve Câmî'-i Ezher me'zûnlarından Şeyh Ömer Efendiler dahi benim bulunduğum tarafta bulunarak Kral Hazretleri oraya teveccüh eylediklerinde kongrenin baş kâtibi Kont de Landberg bir sûret-i mahsûsada bizi Kral Hazretlerine prezenta eyledi. Ben âdâb-ı Osmâniyyemizden olduğu üzere bir yerden temennâ ile arz-ı merâsim-i ta'zîm eyledikten sonra ellerimi kavuşturup divân durmak vuzıana almak istedim ise de Kral hazretleri iki elini birden uzatınca mukabele-i bi-l-misil mecbûriyyetine düştüm. İki elleriyle ellerimi tutup kemâl-i iltifât ile

119a

Sıkarak ve sallayarak ve birâz da kulağıma doğru eğilerek hafif bir sadâ ile:

- Ben pâdişahınız şevketli Gazî Abdülhamithan Hazretleriyle şahıs be şahıs mülâkat ve muârefe şerefine nâil olmuşumdur. Binâen aleyh sizi böyle şahsen nâil-i muârefe ve muhabbeti olduğum bir hüküm-dâr-ı zî-şânın mîr-i hâssı olarak kabûl ile hâsıl-ı mahzûsiyyet eyledim. Siz Osmanlıların te'lîfât-ı kesîre ile müştahir bir muharriri olduğunuz gibi zât-ı şevket simât-ı mülûk-âneye de ubûdiyyet-i mahsûsanız bulunduğunu öğrendiğimden bu hâl-i memnûniyyetimi tezyîd eyledi.

Buyurdıklarından ellerim ellerinde olduğu cihetle temennâlarla teşekkür imkân bulamadım ise de vaz'iyet-i hâzirem iktizâ'sınca Avrupalıların yaptığı gibi ben de defaâtle eğilerek hareket-i bedeniyye ile edilecek teşekkürâtı îfâdan sonra:

- Zât-ı hilâfet semât cenâb pâdişahı ile muârefe-i şahsiyyeniz cenâb-ı haşmet-meâb kraliyyenizi memnûn eylediği kadar velî-ni'metim şu kutlu Pâdişahım Efendim hazretlerini de mahzûz bırakmış olduğuna şübhem yoktur. Zât-ı hümâyûn-ı mülûk-ânelerine şeref-i ubûdiyyetle teşrîfim esbâb-ı bahtiyâr-ı âciz-ânemin en büyüklerinden iken o şerefe zamîmeten bir de

119b

şu kongre vesîlesiyle hak-i pay-i haşmet -penâhîlerine arz-ı ta'zîmâta muvâfakatım bendenizce itmâm-ı bahtiyârî demek olarak nasıl sevineceğimi ve ne türlü teşekkür edeceğimi bilememekteyim.

Yollu bir mukabelede buldum. Kral hazretleri hakk-ı müstehak-ı hümâyûndaki muhabbet ve müntedarlıklarını tekrârdan sonra yarın yâhûd da bir gün bizimle sûret-i mahsûsada mülâkat edeceklerini de kulağıma söyleyerek ayrılacakları sırada çünkü hidiviyyet-i Mısıryye eczâ-yı memâlik-i şahânedan olarak mebûsîn-i Mısıryyenin zât-ı Kralîye ilk arz ve takdîmi de bana düştüğünden kendilerini birer birer Kral hazretlerine prezenta eyledim. Cümlesine iltifâtlarını bezl buyurmakla berâber bi-l-hâssa Şeyh Hamza Efendi'nin ismi zikr olundukta kongrenin bundan mukaddim Wien'de vuku' bulan yedinci ictimâ'ında dahi Şeyh mûmâ-ileyh

a'zâ sıfatıyla hâzır bulunduğunu Kral hazretleri tahattur buyurarak bu tahatturlarına dâir kelimât-ı münâsibenin de îrâdıyla şeyh hakkındaki taltîflerini tezyîd eyledi.

Kral İkinci Oscar hazretleri 1829 sene-yi mîlâdiyyesi kanun-ı sâînîsinin yirmi birinci günü tevellüd etmiş oldukları

120a

cihetle el-yevm altmış bir yaşından ziyâdece iseler de uzun boylu geniş omuzlu ziyâdesiyle sıhhat-i vücûda mâlik kır sakallı pembe ve güzel yüzlü bir hüküm-dâr olarak ve hâlet-i yaşları elli kadar bile tahmîn olunamaz. Mensûb oldukları Bernadotte hanedânı an-asıl Fransız cinsinden olup İsveç Krallarından on üçüncü Charles makam-ı hükûmette iken vâris-i meşrû' bulunmamak hasebiyle Fransız generallerinden Charles Bernadotte'u İsveç milletinin inzimâm ve rızâsıyla 1811 senesinde kendisine velâhd intihâb eylemiş ve 1818 senesinde vuku'-ı vefâtıyla mûmâ-ileyh general Bernadotte İsveç milletinden hiç bir kimsenin i'tirâzına dūçâr olmaksızın on dördüncü Charles ünvânıyla makam-ı hükûmete çıkmış idi. İş bu Bernadotte hanedânı mûmâ-ileyh Charles ve Birinci Oscar ve on beşinci Charles ünvânlarıyla üç hüküm-dâr yetiştirdikten sonra dördüncüleri olmak üzere Kral lahik İkinci Oscar hazretleri 1872 sene-yi mîlâdiyyesi eylülün on sekizinci günü sandal-ı hükûmete kuûd eylemişlerdir.

İsveç Norveç memleketi zâten maârifce pek ziyâde terakki eylemiş bir memleket olup Bernadotte prensleri ise maârifperverlikte

120b

hakikaten bir sit-i ihsân kazanmış olduklarından Oscar hazretlerinin de terbiye ve ta'lîmlerine ziyâde i'tinâ kılınmıştır. Bahriyye mesleğine mensûb olduğundan daha genç yaşlarında iken gerek zâbıtalık ve gerek kumandanlık ile bir çok esfâr-ı baîdde buldukları gibi müverrih-i meşhûr Karlson'un nezâret-i mahsûsası altında olarak Uppsala dâr-ül-maârifine devâmla bi-l-ımtihân diploma almışlardır. Avrupa'da dahi bir hayli seyâhatleri bulunarak maârif şitâ miyânında bi-l-hâssa edebiyâtı tercîhlerine mebnî ba'zı te'lifât-ı makbûleler ile Berlin Akademiyası fahrî a'zâlığına kabûl olunmuşlardır. Cümle-i te'lifât-ı ber-güzîdeleri miyânında bizce Timur Baş diye meşhûr olan İsveç Kralı on ikinci Charles'ın zemânına âid olarak kaleme aldıkları târih-i nefîs ve İsveç lisânıyla iş'âr-ı manzûmelerini hâvî divânı ve Herder'in "Seyyid"

ve Goethe'nin "Tasso" ve "Faust" nâm eserlerinin tercümesini zikr ederler ki On İkinci Charles târihiyle divân-ı iş'ârı Almanca'ya da tercüme olunmuşlardır.

1.27. (MÛLÂKAT-I RESMÎYYE)

Kongreye mahall-i ictimâ' ittihâz olunan Asil-zâde-gân Sarayı'nda Kral hazretleriyle

121a

min gayr-ı resmî mülâkat vuku'unun ertesi günü ya'nî ağustos-ı rûminin on sekizincisi olan Cuma günü sabâhleyin erkenden bize teblîğ olunan emr mûcibince gerek bu abd-i âcizin ve gerek bu Mısır meb'ûslarının resmen huzûr-ı Kralîye kabûlleri mukarrer olduğundan ve bu resmî kabûlde bize teşrîfâtçılık etmek vazîfesi baş kâtib Kont de Landberg cenâblarına havâle edildiğinden ben ve Fikri Paşa ve mahdûmu Emîn Bey ve Şeyh Hamza Efendi uniformalarımızı lâbis ve nişânlarımızı hâmil olduğumuz hâlde Fikri Paşa'nın taht-ı istîcârında bulunan salonda ictimâ' eyledik ki Şeyh Ömer Efendi dahi kıyâfet-i âdiyye-yi ilmiyyesiyle Avrupa'da bizimle berâber idi. Vakt-i zuhûra doğru Kont de Landberg üniforma ve nişânlarını lâbis ve hâmil olduğu hâlde gelip saray arabalarından iki lando ile nezd-i Kralîye'ye gideceğimizi beyân eyledi. Birinci arabanın arka cihetinde sağ tarafa abd-i âciz ve sol tarafa Fikri Paşa ik'âd edilerek karşımızda Kont de Landberg oturduğu gibi ikinci arabanın arka cihetinde sağ tarafta Şeyh Hamza Efendi ve sol tarafta Emîn Bey ve karşı cihette Şeyh Ömer Efendi oturdukları hâlde yola düzüldük.

121b

İkametgâhımız olan Grand Hotel Stokholm şehrinin en başlıca limanı olan ve bizim Haliç-i Konstantiniyyenin ancak beşte birisine müsâvî bulunan limanın bir cihetinde ve saray-ı Kral bu limanı teşkîl eden cezîrenin tamâm Grand Hotel'e mukabil bir kıtasında kâin olup liman üzerinden mürûr etmek şartıyla bir hatt-ı müstakîm temdîd edilecek olsa ancak bin metre kadar bir bu'd teşkîl edebilir ise de cezîre-yi mezkûreye mürûr için mevcûd olan köprüden geçmek için dolaşılmak lâzım geldiğinden mesâfemiz iki buçuk üç kilometre kadar mümted oluyor idi. Bu

güzer-gâhta mikdâr-ı umûmiyyesi on binden ziyâde tahmîn olunabilen ahâlî-i müzdehim idi ki o zemâna kadar Stockholm'e vâsıl olmuş a'zânın resmîleri miyânında dahi en ziyâde şâyân-ı temâşâ biz olduğumuz için ahâlî-i mezkûre bu sûretle izdihâm eylemiş idi.

Daha buracıkta kayda şâyândır ki ahâlînin bu izdihâmı mücerret üniforma görmek için olduğuna göre haklı idi. Zîrâ o kadar a'zâ-yı resmiyye miyânında rütbe-i bâlâ ve rütbe-i mîr-i mîrân ile haremeyn pâyesi ve rütbe-i sâniyye mahsûs olan Osmanlı üniformaları

122a

ve bu rütbelere mütenâsib nişân-ı zî-şânlar ve kılıç kayışları ve kılıçlar hakikaten en ziyâde temâşâyâ değerli şeyler oldukları dîger a'zâ-yı resmiyyenin tezyînât-ı mahsûsa-yı resmiyyelerinde görülen sönüklük ile mertebe-i sübûta varmakta idi.

Ammâ sözün doğrusu biz de resmî tuvaletlerimize gerçekten i'tinâ eyledik. Kalıplı feslerimiz ve beyâz eldivenlerimiz ve Şeyh Hamza Efendinin sarığına taalluk eylediği sırmalı şerîtin vaz'iyet-i mahûsası ve-l-hâsıl her hâlimiz bir istişâre-i umûmiyye ile Osmanlılık ve Müslimânlık şânımız i'lâ edecek bir sûret-i mu'tenâ bâhâda olup şu azîmet-i resmiyyemiz sâye-yi dîn ve devletde kalıplarımızca bir hiss-i iftihâr ve iğtirâr uyandırabilecek mertebe-i mükemmelede idi.

Esnâ'-yı rahta polis ve jandarmalarla asâkir-i nizâmiyye zâbitânı ellerini şems siperlerine kaldırarak selâm vuzûnu aldıkları gibi ahâlî-i müzdehimenin erkeklerinden bir takımı şapkalarını çıkarıp yere eğerek ve bir takımları çıkardıkları şapkaları havâyâ doğru kaldırarak bizi selâmlıyorlar idi. Biz dahi kah sağ ve kah sol elimizle her iki tarafa selâmlar vererek hakkımızda ibrâz edilen müessir-i ta'zîm ve tekrîme vazîfe-i şükrânı îfâ

122b

Ve bir rûy-ı tebessüm ve beşâşet ile mukabeleyi icrâ' ediyor idik.

Saray-ı Kralîye vâsıl olduğumuzda müeyyet Kralı yâverleri ve daha ileride emîrâ-yı askeriyye ve daha yukarıda mâ-beynciler hep büyük üniformalarını lâbis oldukları hâlde mertebe mertebe bizi istikbâl eylediler ki bunlar tarafından cümlemize gösterilen âsâr-ı ihtirâma yine cümlemiz sanki evvelden bi-l-müzâkere karâr vermişiz gibi gayet muntazam sûrette mukabele-i

lâzımayı icrâ' eyliyor idik. Fikri Paşa ve mahdûmu Emîn Bey zâten zekâvet ve fetânetle mütehalli zevât-ı rü'yet-i semâttan bulunup Şeyh Hamza Efendi ise bundan evvelki Wien ictimâ'ında misâlini görmüş ve Şeyh Ömer Efendi dahi kemâl-i teyakkuz ve zekâvetle Şeyh Hamza Efendi'ye peyrev olmakta bulunmuş olduğundan hakikaten hiç birisinin bi-l-cümle hâl ve hareketlerinde zerre kadar kusûrları görülmemekte idi.

Gayet mükellef bir kaç salonda bir kaçar dakika tevakkuf ettirilmek sûretiyle bizi bir salona kadar götürdüler ki ondan ötesi huzûr-ı Kral olacağından oradaki müddet-i tevakkufumuz daha ziyâde mümted oldu. Orada müeyyet Kral erkânından ba'zı zevât-ı kirâm metbû'larıyla berâber İstanbul'da buldukları zemân mâ-beyn-i Hümâyûn cenâb-ı pâdişah erkân-ı

123a

zî-şânından muârefe peydâ eylemiş oldukları bir takım zevât-ı âliyenin esâmiyyesini der-miyânla ahvâl-i sıhhiyelerini sormaya başladılar. Zevât-ı müşâr ve mûmâ-ileyhim der-bâr-ı şevketkarâr-ı saltanat-ı seniyyede kapı yoldaşlığı ile müftehir ve mübâhî olduğum zevât olmalarından nâşî ahvâl-i husûsiyye ve sıhhiyelerine dâir ma'lûmât-ı mesere verdikçe İsveç Saray erkânı bunlar tarafından görmüş buldukları muâmelât-ı nâzik-âne ve dil-nüvâzâne sayıp dökerek zikr-i cemîlileriyle tezyîn-i lisân kadar şinâside bulunuyorlar idi. İcâb-ı hâl-i misâferet en ziyâde teşrifât-ı umûmiyye nâzırı devletli Münîr Paşa ve yâverân-ı zî-şân şehir-yârdan Saâdetli Ahmed Ali Paşa ve mâ-beyn-i hümâyûn müdür-i sânsî saâdetli Ahmed Bey Efendi ile ve ferd-i muârefelerini istilzâm eylediklerinden istifsârât ve istîzâhât dahi en ziyâde bu zâtlar hakkında vuku'a geliyorlar idi.

Bu misillû makam ve zemânlarda yalnız “Evet!” ve “Hayır” lar kâfi olamayıp ba'zı îzâhât ve tafsîlât-ı mücmele ve münâsibe ile dâire-i musâhabeyi tevsî' dahi iktizâ' ettiğinden bu noktada dahi kusûr edilmemesine i'tinâ olunuyor idi.

Nihâyet ikamet-gâh-ı Kralîyeden teşrifât

123b

müdfri olan bir zât çıkıp:

- Haşmet-meâb hazretleri Ahmed Midhat Efendi hazretlerini yalnızca ve meb'ûsîn-i Mısıryye hazretlerini müctemian görmek ârzûsundalar.

Diyerek ilerlemek için bu âcize işâret eylediğinden arkadaşları oldukları yerde bırakıp ilerledim. Şân-ı makarrım nişân-ı Osmâniyyemiz iktizâ'sınca huzûr-ı mülûkte lâzım gelen ta'zîmin sûret-i mütemmimesi olmak üzere yer ile berâber bir temennâ ile zât-ı hazret-i Kralî'yi selâmladım ki kendileri ayakta bulduklarından bir iki hatve ilerleyerek ve kemâl-i tevâzu ile bir kaç def'a eğilerek elimden tuttular. El ele vereceğimiz zemâna kadar daha muhtasırca bir kaç temennâ ve bir kaç def'a eğilmek dahi bu âciz tarafından vuku'a geldi.

Söz sırası gelmiş iken arz edeyim ki bu misillû me'mûriyyetlerde insânın kendi metbû-i müfahhamına gösterdiği âdâb-ı ubûdiyyetin hemân hemân aynını nezdine meb'ûs olduğu hüküm-dâra da göstermek me'mûriyyetinin en nâzik ciheti olup bu babda ne kadar takayyüd ve ihtimâmda bulunur ise kendi metbû-i müfahhamının ve mükerreminin şân-ı muallâ nişânını o nisbette alâ eylemiş olur. Zîrâ muhakkaken

124a

bilmelidir ki hüküm-dârların ülkece vüs'at ve tebaaca kesret gibi husûsâtan dolayı birbirinden farkı olamayıp şân-ı celîl-i hüküm-rânîleri hürmet ve ta'zîm cihetinden âdetâ bir tesâvî-i tasvîrettirir. Hele bizim gibi bende-gâna iş bu hüküm-dârân-ı haşmet-i ünvanın gösterdikleri hürmetler riâyetler gûyâ kendimizde mevcûd olan bir istihkak bir meziyyet-i zâtiyye muktezâsı olacağını hâtıra getirmek bir hatâ'-i azîm olup maa-hazâ metbû-î akdes zî-şânımız haklarında borçlu oldukları hürmet ve riâyeti bi-l-vekâle bize göstermek için ibrâz-ı âsâr-ı nezâket ve izhâr-ı levâzım-ı tevâzu'da bulunurlar. Binâen-alâ-zâlik kendimizin maa-hazâ bu şerefle müşerrefiyyetimizi düşünerek metbû-i mukaddesimiz bile olsa evvel hüküm-dâr-ı âlî tebâr nezâket ve iltifâta son dereceye varacaklarını göze aldırıp bu vazîfe-i nazîfeyi saffet-i ubûdiyyet-i mahsûsamızla nispetleştirerek ona göre davranmak me'mûriyyet-i mahsûsamızda muvaffakiyyât-ı tâmmemizi ikmâl eyleyecek husûsât-ı dakikadandır.

Kral Oscar hazretleri bu mülâkat-ı resmiyede dahi abd-i âcizin elinden tutarak kendileri zât-ı haşmet semâtlarına mahsûs olan koltuğa oturdukları gibi cesâmet

124b

Ve zînetçe yine o koltuğun aynı olup fakat yazı-hânelerinin mukabil-i tâmında değil sağ cihetinde bulunan bir koltuğa da bu bende-i saltanat-ı Osmâniyyeyi ik'âd buyurdular. Hükûm-dârlar merâtib-i beşerin bâlâ-terfîninde yalnız zâhiren ve resmen isbât-ı vücûd etmekle kalmıyorlar. Hakikaten ve liyâkaten dahi bu mertebe-i ale-l-âlen sâhibi olduklarını isbât ediyorlar. Bu dakikaya ötedenberi vâkıf olan erbâb-ı tetebbu' "kelâm-ül mülûk mülûk-ül-keâm" demişler ki pek de isâbet etmişlerdir. Büyük üniformalarını lâbis olarak şâh-en-şâhımız şevketli Efendimiz hazretleri haklarındaki hürmetlerinin zâhiren dahi muktezâsı olmak üzere birinci rütbeden hâiz oldukları nişân-ı zî-şân-ı Osmanîyi sîne-i haşmet definelere nokta-i mümtâzesine taalluk buyurmak sûretiyle nazar-ı şevket perest-i Osmâniyyem mukabilinde haşmet ve şehâmetlerini bir kat daha arttırmış olan o Kral bi-l-celâl ne güzel bir tevâzu' ve nezâketle söz söylüyor idi! Söyledikleri sözler hep medh ve senâ-yı cenâb-ı hilâfet-penâhîye dâir idiler. İstanbul'da buldukları esnâ'da mahdûm haşmet-i mevsûmları ve velî-ahd-ı hükûmetleri prens hazretleri şiddetli bir hummâya giriftâr olarak yine o sırada memleketleri cânibine avdete

125a

mecbûriyyet gördüklerinden bahisle müddet-i gaybûbetlerinde zât-ı inâyet semât-ı mülûk-ânelerini Prens müşârün-ileyh hazretleri haklarındaki muâmele-i dil-nüvâzâneleri âdetâ bir şevkat-i peder-âne mertebesine vardığını lisân-ı minnetle tezkâr eyliyorlardı. Büyüklüğüne zâten hayrân olduğumuz pâdişahımız efendimiz hazretleri hakk-ı müstehaklarında bu derecelerde sitâyîş-kârâne sözleri İsveç Norveç gibi iki memleket ve millete hükümrân olan bir zât-ı haşmetsemât lisânından istimâ' eylemek bu kemter-i hakberâberi ne derecelerde bahtiyâr eyliyor idi!

Bir aralık cenâb-ı haşmet-meâb Kral memleketimizin usûl ve ahvâl-i maârifini suâl buyurdular. Esele-i vâkıaları mâziyye ve hâle şâmil idi. Taraf-ı âcizîden verilen evvibede cülûs-ı müs'idet me'nûs cenâb-ı hilâfet -penâhîye kadar derece-i maârifimiz neden ibâret ise tasvîr ve ta'yîn kılındıktan sonra pâdişah-ı maârif-küsterimiz şevketli Efendimiz hazretlerinin sâye-yi seniyye-yi hümâyûnlarında on dört seneden beri iktisâb eylediğimiz terakkiyât dahi mevzûhen şerh ve tafsîl kılındı. Maârif tahsîsâtının tanzîminden başlanarak maârif-i ibtidâiyye ve ta'liye ve intihâiyye için yeniden küşad olunan mektebler sayıldı. Hattâ mekâtib-i husûsiyyemiz

125b

bile tafsîlan arz olundu. Bunların cümlesinden ziyâde ba'de-l-şükrân olmak üzere pâdişah-ı kadr-dânemiz mahbûb-ı cinânımız şevketli Efendimiz Hazretlerinin erbâb-ı tercüme ve te'lîf haklarındaki inâyet-i bî-gayât-ı mülûk-âneleri der-miyân olunup hak-i pâyi-i inâyet peyme-yi mülûk-ânelerine yine âsâr takdîm eyleyen erbâb-ı gayretten hiç birisi mükâfatsız bırakılmayarak ya rütbe ve nişân ve-yâhûd âtiye ve ihsân ile teşvîk ve tesrîr buyurulduğu meydâna konuldu.

Kral hazretleri bu mesrûdât-ı kemter-âneyi sem'-i ehemmiyyetle telâkki ve istimâ' buyurarak nihâyet bunca meşgûliyyet-i hümâyûnlarına avukat-ı azîze-yi şahâneleri nasıl yetişebileceğini makam-ı hayret ve ilhânede beyân edince taraf-ı âcizden bi-l-cümle harekât ve sekenât-ı hümâyûnda intizâm-ı fevk-al-âde bast olunarak ekl ve şürb ve meşguliyyet veistirâhât husûsunda şevket-penâhîmiz Pâdişahımız Efendimiz hazretleri kavâid-i tıbbiyye-yi hikemiyyeden zerre kadar münfekk olmadıkları için bir âfiyet-i tâmme ile meşâgil-i yevmiyyeyi hüsn-i îfâya yetişebildikleri bildirildi.

Şu musâhabe ve onun teferruât-ı sâiresi mülâkat müddetini yarım saat kadar temdîd eyleyerek abd-i âciz huzûr-ı Kralîyeden çıktıktan

126a

sonra arkadaşlarımız dahi cümleten kabûl olunarak ba'de kendilerinden istihbârıma göre onların da her biri başka başka taltîfât-ı nâzik-âne ile taltîf buyurulmuşlardır.

1.28. (MEMLEKET-İ TETEBBU')

Bundan evvel dahi bi-l-münâsibe beyân eylemiş idim ki gezdiği yerlerde tetebbuât icrâ'sı bir seyyâh için makâsıd-ı esâsiyyeden olup bu tetebbu'unu en nâfi ve muhtasır sûreti delîl-i seyyâhîn olmak üzere Avrupa'da nice envâ'-i te'lîf ve neşr kılınmış olan kitâblara mürâcaat kazıyyesi tavsiye olunur.

Daha memlekete gidilmezden evvel o memleket hakkında tedkikat ve tettebbuât-ı lâzıma icrâ' edilmiş olur ise insân vardığı yerin acemîsi ve yabânîsi görünmedikten başka belki bir çok yerlilerin bile henüz vâsıl olamamış buldukları bir çok hakâyika kendisi vâsıl olarak o memleket içinde kendi kendisine güşt-i güzâr eyleyebilir.

Delâil-i seyyâhiyyenin en mükemmeli Almanyalı Mösyö Baedeger'in eseri olduğu müttetik-i aleyhdır. Bu zât Avrupa'nın her ülkesi için lüzûmuna göre birer ikişer üçer cilt kitâb yazarak bunları da Alman ve İngiliz ve Fransız lisânlarıyla neşr eylemiştir. Her kitâbta ülkenin ahvâl-i

126b

umûmiyye-i topoğrafya ve coğrafyasını gösterir haritalar bulunduğu gibi iktizâ'sına göre yalnız bir parçasının tafsîlât-ı topoğrafya ve coğrafyasını hâvî harâit-i mafsala da vardır. Hele her büyük şehirlerin gayet mükemmel planları bulunup seyyâhlar için şâyân-ı temâşâ olduktan sonra küçük kasaba ve karyelerin bile planları merbûttur. Bu planlar o kadar doğru olarak tanzîm edilmişlerdir ki insân bir elinde pusula olduğu hâlde yalnız bu planlar dalâletiyle bütün şehri gezer de hiç bir yerde yanlışlık olmadığını bi-z-zât görüp hayrette kalır.

Ba'de her seyâhat edilecek memlekette seyyâhîn fikrini idhâl ve cevelâna sevk etmesi hakikaten pek çok tecârib netîcesinde husûle gelebilebilmiş mahâret-i âsârdandır. En evvel bir memlekette yevmi hangi saatlerde kaç şimendüfer gelip gittiğini ve bunların âdî katâr ve-yâhûd sür'at katârı gibi nev'lerine göre birinci ikinci üçüncü mevki'lerin fîâtı neden ibâret bulunduğu haber verilir. Ba'de her istasyona vâsıl olundukta mürâcaat edilecek hammâllara ve gümrük muâyenesi var ise ona ve arabalara dâir o memlekette mer'î olan kavânîn ve nizâmâtı söyler.

127a

Bundan sonra irşâdın sırası hotellere gelir ki orada birinci ikinci üçüncü sınıftan ne kadar hotel var ise isimlerini ve nerelerde bulduklarını ve odaların kirasını ve yemeklerin fîâtını ve hattâ uşaklara ne kadardan ne kadara değin bahşîş verilmek mu'tâd olduğunu söyler. Bu hotellerden kendince en müntehib olanın ismi yanına bir yıldız koyar ise de mezkûr hoteli iltizâm ve tavsiye etmesi hotelcinin menfaati için bir nev'î dellâllik demek olmayıp yolcuların intihâbda dâimâ muhtâr olduklarını da ihtâr eyler.

O memleketin hotellerinden sonra alâsından ednâsından bir çok lokantalarını kahvelerini kırâat-hânelerini hammâmlarını ve kütüb-hâne ve müze-hâne ve tiyatro gibi umûmî yerlerini bankalarını posta ve telgraf merkez ve şu'belerini isimleriyle ve mevki'leriyle ve mer'î olan nizâm ve âdetleriyle mükemmelen haber verdikten mâ-adâ büyük kilise ve müze-hâne ve tiyatro gibi müessesâtın târih-i inşâ'larını ve derûnlarında birûnlarında enzâr-ı dikkati celb etmek lâzım gelen tezyînâtını ve hele müzelerde mevcûd âsârın en meşhûr ve en mühimmlerini de yazar.

O memleketin umûmî bahçeleri panayırları

127b

ve memleket üzerine nezâret-i şâmilesi olan yüksek noktaları ve etrâf-ı memlekette tenezzüh mahalli olarak meşhûr bulunan mevâki'i mükemmelen ta'rîf edip el-hâsıl memleket-i mezkûreyi erbâb-ı seyâhate öyle bir sûret-i mükemmelede tanıttırır ki asıl ahâlîsi dahi bu derecelerde tanıyamadıklarını i'tirâfa mecbûrdurlar.

İmdi zekâvetli ve fetânetli bir seyyâh varacağı memlekete daha varmaksızın bu kitâblar üzerinde icrâ' eylediği tedkikatla memleket-i mezkûreyi öğrenmiş olduktan sonra oraya vâsıl olduğu zemân tedkikat ve ik'âsını ahvâl-i mahalliyyeye pek kolay tatbîk ile her görmek istediği şeyi kendi kendisine arar bulur ve tetebbu'unu itmâm eyler. Bu sûrette davranılır ise seyâhat-i âdiyye sûretiyle üç ıyde görülemeyecek olan şeyleri üç günde görüp öğrenebilmesi muhakkaken kabildir.

Ben bu hakikate on beş yirmi seneden beri vâkıf olduğumdan Avrupa'nın bir çok yerlerini şu delîl kitâbları vâsıtasıyla bi-t-tedkik fikren karış karış gezmiş görmüş gibi bir hâle gelmiş idim. Vâkıâ re'y-el-ayn görmek ile iş bu seyâhat-i fikriyye arasında pek büyük fark olacağı münekker

128a

değildir. Ancak hiç tanımış olmakla zâten resmini görerek tanımış olduğu bir adamı görür görmez fark etmek arasındaki nispet muhtâc-ı tafsîl değildir.

Paris'ten almış bulunduğum delîllerden İsveç Norveç'e dâir olan cilt yolda dâimâ cebimde bulunarak aralık buldukça açar mütâlaa eyler idim. Stokholm şehrine geldiğim zemân

bu cilt odamdaki masamın üzerinde dâimî sûretle açık bulunup eğer kapanacak olur ise mutlaka gezmeye çıktığım saatler yine cebime girmek üzere kapanmak vazîfesiyle muvazzaf oldu.

Şehri ilk tetebbu'a çıkışım Kral hazretleriyle mülâkat-ı resmiyyeden sonra vuku' buldu. O gün Cuma günü olup hotele gelerek elbise-i resmiyyemi çıkardıktan ve elbise-i âdiyyemi giydikten sonra yalnız olduğum hâlde gezmeye çıktım. Hotelin kapıcısı bir arabaya binmeyi ve-yâhûd bir klavuz almayı teklîf eyledi ise de bir memleketi etrâfıyla ve hakkıyla görmek isteyenler araba ile gezerlerse hiç bir şey göremeyeceklerini ve arabanın sür'at-i seyri şâyân-ı dikkat olan noktaların derhâl gözden kaybolmalarına sebebiyyet göstereceğini bildiğim için bu teklîfi kabûl etmedim. Hele klavuzun bana hiç lüzûmu olmayacağı

128b

âşikârdır. Ben bir kuyumcuya bir terziye hâsılı muayyen bir yere gitmiyorum ki en iyisine en yakın yoldan beni götürmesi için klavuza muhtâc olayım. Öyle bir lüzûmum bile olsa ba'de gerek klavuzluğu âdî klavuzlara elbette mercûhdur. Zîrâ kitâbında bunlardan da bahsederek bir terzi dükkanının filanca sokakta ve filanca numarada olduğunu yazdıktan sonra o sokağı plan üzerinde bularak oraya kendi kendisine gitmek seyyâhın yed-i ihtiyârında kalır.

Efendim! Ucu bucağı bulunmayan azîm denizlerde gemiciye her istediği noktayı bulduran şey harita ile pusula değil midir? Haritaların en mükemmeli demek olan şehir planıyla pusula elde bulunduğu hâlde bir şehir içinde aradığı noktayı bulamamak insân için nasıl kabil olabilir ki orası kenârı köşesi olmayan bir denize de mikyâs olmayıp her köşe her bucak plan üzerinden ta'yîn eylediği güzer-gâhını mâddeten dahi seyyâha ihtâr edecek işâretler hükmünü alır.

Buralarını kapıcıya anlatmak lâzım değil a! Ettiği teklîfe bir "lüzûmu yok" cevâbını verip yoluma devâm eyledim.

129a

İsveç ülkesi bir taraftan müncemid şimâlî ve şimâl denizi ve dîger taraftan bahr-i Baltık ile muhât azîm bir şu'be-i cezîresi olup bunun da etrâfında lâ-yuadd velâ yuhsâ cezâyir-i sâire bulunur ki bunlar arasından yol bulunup geçmek yine İsveçlilerden mâhir klavuzlara mahsûs gibi bir şey olarak ecnebî gemiciler izhâr-ı âciz idiler. Binâen aleyh İsveç sâhili muhârebe nokta-i

nazarından en ziyâde ehemmiyyet alan yerlerdendir. Bu sâhilin cihet-i şarkıyyesinde ya'nî bahr-ı Baltık üzerinde Stokholm şehrinin mevki'i dahi irili ufaklı bir hayli cezâirelerle müteşekkil olup bu hâl şehir-i mezkûra âdetâ Venedik şehri gibi bir manzara ta'yîn eylemiştir. Çünkü adaların kenârlarına gayet muntazam rıhtımlar yapılmış olduğundan kıtaât-ı arziyye arasında kalan bahr-pâreler birer muntazam kanal hükmünü almışlardır. Her rıhtım bi-t-tab' birer cadde hükmünü alarak hemân de lüzûmundan fazla gaz fenerleriyle mücehhez olduklarından ve cümlesi âlf ve ma'mûr binâ'lar dahi bu rıhtımları tezyîn eylediklerinden gerek gündüz ve gerek gece hâlindeki manzarası gayet lâtiftir. Rıhtımlar üzerinde birçok arabalar ve kanallarda ufakları irilerinden çok vapurlar ile hesâbsız sandallar derûn-ı şehirde güşt-i güzârı teşhîl ederler.

129b

Birisi sâkin olduğumuz hotelin arka tarafcığında bulunmak üzere üç dört vâsi' bahçeler ve bir hayli genişçe piyasalar bu küçücük pây-ı tahtı gereği gibi tezyîn eylemektedirler. Gerek bahçelerde gerek meydânlarda mermerden tunçtan ma'mûl bir hayli güzel heykeller dahi Gustov Vasa ve On İkinci Charles ve Adolf gibi İsveç'in meşâhîr-i ricâlini teşhîr ederler.

Şehr-emânetiyle Kral hazretleri tarafından muâvenet-i nakdiyyeye mazhariyyetinden dolayı gayet ilerlemiş bir Avrupa tiyatrosuyla bir de dram ve komedyaya mahsûs dîger bir tiyatro bulunup bunlardan mâ-adâ bizim Beyoğlu'nun Cafe Chantantları gibi bir kaç küçük tiyatroları daha vardır. Birisi İsveç'e mahsûs âsâr-ı atıkayı hâvî ve dîgeri umûmî âsâr-ı atıkadan mâ-adâ ta'rîf-i tabîiye âid bir çok da numûneleri şâmil başlıca iki güzel müze-hânesi bulunup gayet vâsi' ve müzeyyen bir bahçenin orta yerine binâ' edilmiş bir kütüb-hâne-yi umûmiyyesi de vardır ki cesâmetçe Beyazıd'da Kâmil Paşa merhûmun konağı kadar olup her ilme ve her asra mahsûs olan envâ'-i mücelledât mahsûs salonlara ve bunlarda gayet muntazam sûrette yapılmış olan raflara yerleştirildikleri gibi mütâlaa ve tahrîr erbâbı için de güzel salonlar

130a

mevcûddur. Bu binâ' kemâlen taş ve demirden yapılarak salon kapıları gibi zarûriyyâtta mâ-adâ yerlerde ağaç kullanılmamıştır. Hakikat i'tirâf etmek lâzımdır ki mezkûr kütüb-hâne birinci derecede bir devlete bile lâyük olacak müessesât-ı mühimmedendir.

Saray-ı Kral büyük limana nâzır ve bir şekl-i murabba'da yapılmış manzara-i hâriciyyesi ufarak bir kışlaya şebîh sâde ve güzel bir binâ' olup bundan mâ-adâ kongreye mahall-i ictimâ' ittihâz edilen Asil-zâde-gân Sarayı da bu memleketin senatosu olarak ufak bir binâ' ise de gayet şîrîndir. Bahriyye ve harbiyye ve hâriciyye nezâretleri gibi devâir iş bu iki sarayın ara yerinde mahsûs hânelerde bulunup hele opera tiyatrosu cihetindeki telgraf-hâne yeni ihdâs olunan telefon-hâne ile berâber en ziyâde câlib-i enzâr-ı ehemmiyyet devâirdendir. Rivâyete göre derûn-ı şehirde on altı bin adres bulunup üç yüzden mütecâviz bakır teller ile bu adresler arasında müsâvâta ve muhâbere edilir ki zikr olunan bakır teller örümcek ağı gibi sokakların içinden ve hânelerin damları üzerinden geçirilerek manzara-yı şehre bir garâbet-i mahsûsa verir. Müdîr ve mühendis gibi rüesâ-yı me'mûrînden mâ-adâ muhâbere me'mûrları ve ketebe

130b

ve sâir müstahdemin hep kadınlardan ve kızlardan nasb ve ta'yîn olunmuşlardır.

El-hâsıl nüfûs-ı mevcûdesi iki yüz on beş bin olmak üzere mukayyed olan bu pâ-yı taht bizim Edirne Bursa Selanik İzmir şehirlerimiz kadar bir şey ise de binâ'larının kâffesi kâr-gîr ve büyük ve ma'mûr olup sokakları hutût-ı müstakîme ile tersîm edilmiş ve gayet güzel kaldırım ve chausseelerle tesviye olunmuş her cihetinde ağaçlar yetiştirilmiş pek nazar-rübâ bir memleket-i dil-güşâdır.

Bu ahvâli ilk tettebbu'a çıkmış olduğum gün kemâlen görmüş değilim. O gün en başlı caddelerden geçerek ve bir iki bahçelere uğrayarak bir cevelân-ı umûmî yapmakla iktifâ eylemiş idim. On bir gün ikamet eylediğim bu şehirde fırsat buldukça yalnız ve ictimâât-ı resmîyye iktizâ' eyledikçe umûmî sûtette gezmekten hâli kalmadığım gibi müze ve kütüb-hâne ve telefon ve opera ve müessesât-ı sâire müdîrleriyle muârefe peydâ eyledikçe bunların husûsî sûtetteki da'vet ve dalâletlerinden de bi-l-istifâde memleket hakkındaki ma'lûmâtımı tevsî' edegidiyor idim.

1.29. (KONGRENİN İCTİMÂ-İ DOST-ÂNESİ)

Cuma ve Cumartesi ve Pazar günlerini

131a

kongrece ba'zı vezâifin îfâsından mâ-adâ derûn ve etrâf-ı şehri gezmek ve pey-der-pey vürûd eyleyen a'zâ ile muârefe peydâ eylemek sûretinde imrâr eylemiş idim. Bu günler meşguliyyetimin en az olduğu günler bulunmasıyla kongre hakkında İstanbul'a gönderip Tercemân-ı Hakikat'a derc ettirdiğim bir kaç makaleyi de bu günlerde kaleme alabilmiş idim ki ondan sonra meşguliyyetin tezâyüdü yazı yazmaya da mâni' olmuş idi.

Alafranga eylülün ilk günü olan Pazar günü akşama kadar beş yüze karîb resmî ve gayr-ı resmî a'zâ vâsıl olabildi ki cümlesi mâî kırmızı sarı beyâz gibi İsveç Norveç bayrağını teşkîl eyleyen renklerden yapılmış gül gibi bir müdevvir ve kırmalı bir şerîti ceketlerinin iliklerine taktıklarından herkes bunları ve bunlar birbirini bu âlâmetten tanıyorlar idi. “Rozet” ya'nî gülçeğiz ta'bîr olunan âlâmet-i mezkûre kongre tarafından yaptırılmış olup a'zâ Stokholm'e vusûl ile Asil-zâde-gân Saray'ındaki deftere isimlerini kayd ettikçe bu rozetlerden birer dânesi kendilerine verilerek hiç bir vecih ve sûretle bunları üzerlerinden eksik etmemeleri ricâ olunuyor idi. Zîrâ kongre

131b

a'zâsına her hall-kârda hürmet ve muâvenet için polis ve asker-i nizâmîyye ve me'mûrîn-i belediyyeye emirler verilmiş olduğu gibi şimendüfer ve vapurlar dahi a'zâyı meccânen istedikleri yere götürme emrini almışlar idi. Ben tecrübe etmedim ise de bir çok a'zâdan işittiğime göre tramvaylar dahi rozetleri hâmil olan a'zâyı meccânen nakl etmekte imişler. Fakat arabaların ücretlerini ta'rîfeleri mûcibince veriyor idik.

Matbû' program mûcibince Pazar günü akşam üstü herkes kendi taâmını ettikten sonra Grand Hotelin salonlarında bir ictimâ'-ı dost-ânede bulunmak lâzım gelip bunun için de akşamın alafranga saat yedisi müdde-i ittihâz kılınmıştır. Herkesin elbise-yi âdiyyesiyle bulunacağı iş bu ictimâ'-ı dost-ânede kongre a'zâsından mâ-adâ ferd-i vâhid bulundurulmayıp üç dört büyük salon içinde beş yüzden mütecâviz kadın ve erkeğin ictimâ'ı hakikat bir hoş manzara teşkîl

eyledi. Salonlardan birbirine geçildiği cihetle bu kadar adam dâimî bir temevvüc ve cereyân hâlinde bulunuyor idi. Ancak müzika olmadığından ve raks edilmediğinden bu ictimâ' bir bale ictimâ'ına teşbîh edilemez.

O zemâna kadar a'zâların ba'zıları dîger

132a

ba'zılarıyla muârefe peydâ eylemiş oldukları gibi o akşam yek-dîgerini tanımak vazîfesi beyn-el-a'zâ büsbütün ta'mîm eyledi. İşin bu cihetinde de bir tuhaflık görüldü. Şöyle ki:

Bundan mukaddemki ictimâ'larda bulunmuş olan erbâb-ı tecrübe binden akl olmamak üzere kendilerine vizite kağıtları yaptırmışlar ise de bizim gibi tecrübesizler de bu ihtiyât vâki' olabilir mi? Hâl-bu-ki a'zânın yek-dîgeriyle muârefe peydâsı için birer vizite kağıdı teâtî etmek lâzım gelir. Vizite kağıdı denilen şeylerin ale-l-âde i'mâlinde hadd-i azîm yüz adetten ibârettir. O dakikaya kadar bunun bir mikdârı sarf edilmiş bulunacağından elbette yüzden akl olmak lâzım gelen kartvizitlerini sarf edip tükettikten sonra husûl-i muârefe için mürâcaat edenlerin cüz-dânlarına ismini kayd etmekten mâ-adâ insânın hâtırına ne çâre hatûr edebilir?

İşte böyle vizite kağıtlarını derhâl tüketip elde kalem şunun bunun cüz-dânına ismini kayd etmek mecbûriyyetine düşen zavallıların birisi de ben oldum. Hoş birâz sonra bu da bir moda hâlini aldı ya! Vizite kağıdı teâtîsinden

132b

ziyâde isim ve şöhretini el yazısıyla yazmak pek çok kimseler nezdinde daha makbûl görülmeye başladı. Ba'zılarına yalnız Türkçe ve ba'zılarına yalnız Fransızca yazıp hele bir takımlarına hem Türkçe hem Fransızca yazmaklığımız ricâ olunuyor idi ki isim ve şöhret ve me'mûriyyet ilâvesiyle i'tâ'sı lâzım gelen tasrîhât bizim kaydı "Matbaa-i âmire müdürü ve meclis-i umûr-ı sıhhiyye a'zâlığı ile berâber karantinalar baş kâtibi ve Tercemân-ı Hakikat Gazetesi baş muharriri rütbe-i bâlâ ashâbından olarak Devlet-i Âliyeyi Osmâniyye tarafından Orientalistler Kongresinin sekizinci ictimâ'sına meb'ûs Ahmed Midhat " derecesine vardiıyor ki bunun Fransızcası daha uzun sürdüğünden böyle cüz-dânların sahîfelerini dolduran bir kaydı hemân yüzlerce def'a tekrâr yazmak ne büyük bir iş teşkîl edeceğini mülâhazaya muhtâc kalır.

Maa-hazâ iş bu ictimâ'-ı dost-âne pek lâzım pek nâfi bir şey imişiz. Zîrâ cihânın hangi taraflarından hangi nâm ve ünvanları hâiz ve hangi lisân veya ulûma mensûb ne şekil ve kıyâfetlerde adamlar gelmiş olduklarını görüp öğrenmekten mâ-adâ bunların kongreye ne gibi kitâblar ve hediyeler getirdiklerini ve ne yolda mübâhaselere girişeceklerini öğrenmek

133a

dahi umûr-ı me'mûremizin sûret-i hüsn-i îfâsını nazar-ı ehemmiyetimizde ta'yîn eyleyecek bir irşâd hükmünü aldı. Hele ertesi gün vuku' bulacak küşad-ı resmiyyede Kral hazretlerinin ve kongre reîs-i sânisî olup Uppsala dâr-ül-maâriflerinin nâzır-ı umûmîsi bulunan Mösyö Dehrenhaym ve baş kâtib Kont de Landberg'in îrâd edecekleri noktalara a'zâ-yı resmiyye ve gayr-ı resmiyyeden kimilerine ne yolda mukabele eyleyecekleri bir hasbihâl-i dost-âne yollu müzâkere edildi ki bizim gibi tecrübesizler için en nâfi müzâkere dahi bu oldu. Kral hazretleriyle Mösyö Dehrenhaym ve Mösyö de Landberg tarafından tahiyeye edilen nutuklar evvelce basılmış olduklarından bunların birer nüshası a'zâdan nutk edecek olanlara tevzî' kılınmış idi. Tahiyeye edilecek noktaların mufassal olmaması mahrûm-âne bir yolda ihtâr ve iltimâs edilmiş idi ki resm-i küşadda herkesin saatlerce söz söylemesi bunun için muayyen olan zemâna sığmayacağından nutuklarda ihtisârı iltizâm zâten de tâbiyyet-i umûrdan değil midir?

Ba'zı kimseler îrâd edecekleri nutukları yazmış hâzırlamış olduklarından onlar görüldüğü gibi ba'zıları da ne yolda idâre-i kelâm edeceklerini şifâhen ta'rîf

133b

eyledikleri cihetle bunlar dahi bize bir meşk bir ders derecesinde fâide verdiler. Edilen tertîb iktizâ'sınca herkesin kendi lisânıyla nutk etmesi ve fakat Arabî ve Farsî Osmanî Çağatayî Hindî Malî Japonî İbranî gibi lisân-ı gayr-ı ma'rûfe ile îrâd-ı makal edecek olanların Fransızca veya İngiliz ve Almanca birer sûret-i mütercemesini takdîr eylemesini lâzım gelir idi. İşte bu tecrübe ve müzâkere ve tahkik üzerine ben dahi îrâd eyleyeceğim nutk-ı muhtasarı bil'âhire odama gittiğim zemân Türkçe ve Fransızca yazmak üzere zihnimde tasarlamaya başladım.

İctimâ-i dost-âne nısf-ı leyle kadar mümted oldu. Kongrenin müesses encümeni tarafından a'zâyâ hafif bir gece taâmı verildi ki bira ve envâ'-yı şarâb ve şampanyadan mâ-adâ dana ve koyun ve tavuk ve hindi söğüşü ve soğuk köfte ve bir kaç türlü tatlı ve peynir gibi şeyler

bu gece kahvaltısını teşkîl eyliyorlar idi. Fakat sûret-i i'tâm öyle bizim bu taraflarda ma'rûf olduğu gibi sofralara oturmak yolunda olmayıp Kiel'den Korsor'a mürûr ettiğimiz vapurda vücûdunu ta'rîf eylediğim sofra sûretinde i'tâm edildi. Burada resmî ziyâfetler bile hep bu yolda keşîde olarak herkes çatalını

134a

bıçağını kaşığına tabağını peşkirlerini kendisi alıp ârzû eylediği me'kûlât ve meşrûbâtla kendi keyfince karnını doyurur. Şu kadar ki daha bu geceden bed' ile bir çok kimseler kendi kaydından mâ-adâ bir de kendisine prezenta edilmiş bulunan madam veya matmazele sofracılık vazîfesi ile tavzîf eder ki bu gece için ben bu vazîfeden âzâde kaldım. Zîrâ beş on kadına prezenta olundum ise de bunlara sofracılık şerefini ihrâz edecek kadar muârefeyi ileriye götürmemiş bulunduğumdan o şerefi başkaları ihrâz eylediler.

1.30. "Resm-i Küşad"

Eylül efrencinin ikincisi olan Pazartesi günü tamâm vakt-i zuhûrda Kral Hazretlerinin riyâsetleri tahtında olarak resm-i küşad icrâ' olunacağı ve a'zâ-yı resmiyye orada Kral hazretleri ve velî-ahdlarıyla saray erkânına ve vükelâya prezenta edileceği ve evvelâ taraf-ı Kraliyyeden ve sâniyen reîs-i sâni tarafından ve sâlisen baş kâtib cânibinden nutuklar okunup ba'de reîs-i sâniyin ta'yîn edeceği nöbet ile a'zâ-yı resmiyyenin de nutukları istimâ' kılınacağı ve bu resm-i küşadı müteâkıben kongrenin münkasım olduğu şu'belere kendilerine

134b

tahsîs edilen dâirelere çıkılıp şu'be reîsleriyle kâtiblerini intihâb eyleyecekleri tertîb-nâmenin birinci kısmına derc edilmiş olduğu gibi ikinci kısmına da ba'de-z-zuhr saat üçten beşe kadar lisân-ı Samiyye ve Ariyye şu'beleri akd-i ictimâ' ederek akşamın saat yedisinde ise Kral hazretlerinin hâric-i şehirde kâin Drottningholm sayfiyyesinde verilecek suareye gidileceği beyân olunuyor idi.

Ednâ-yı teemmül ile anlaşılıyor ki resm-i küşad alafranga saat on ikide bed' edecek ise de ba'de-z-zuhr saat üçe kadar devâm etmeyecek. Zîrâ saat üçte şu'beler ictimâ' eyleyecek. Hâl-bu-ki resm-i küşadda üniformalı ve şu'beler ictimâ'ında üniformasız gidileceğinden elbise tebdîli için dahi birâz zemâna ihtiyâc görüleceğinden resm-i küşad nihâyet iki buçuk saat devâm etmek lâzım gelecek. Bu müddet zarfında da a'zânın takdîmi ve nutukların kırâatı işi bitirilmiş olacak ki bu işleri bu zemâna sığdırmak için gereği gibi isti'câl edilmek lâzım gelecek. İşte nutukların mufassal olmaması hakkındaki ihtârın isâbeti bu hesâb ile de sâbittir.

“Rider host” denilen Asil-zâde-gân

135a

sarayının cebhe ciheti Anadolu ve Mısır ve Hindistan ve Çin'e mahsûs âsâr-ı atîka resimleri defne dalları ve her milletin bayrakları ile gayet mükellef bir sûrette donatılmış idi. Resmî ve gayr-ı resmî a'zâdan üniforma ve nişânları olanların kâffesi kıyâfet-i resmiyyeleriyle ya arabalara binmiş oldukları ve-yâhûd mesâfenin azlığı hasebiyle piyâde yürümekte buldukları hâlde üçer beşer mahall-i mezkûra gidip toplanmakta idiler. Sarayın önü bizim Eminönü kadar ancak vâsi' bir meydân olup kadın erkek seyirci-i ahâlî ile hakikat iğne atılsa yere düşmeyecek derecelerde memlû idiyse de güzer-gâh olmak üzere polis tarafından gereç ile çizilen iki çizgi gûyâ iki duvar imiş de halkın tecâvüzünü men'e kifâyet eyliyormuş gibi kunduraların burnu bu çizgileri tecâvüz etmiyor idi.

Hakikat Avrupa'nın en hicrî bir köşe-i şimâliyyesinden bulunmakla İsveç Norveçlilerin terbiye ve terakkilerine hiç bir diyecek olmayıp kendilerince emsâl-i nâdir vukuât-ı hârik-ül-âdeden bulunan böyle bir galebelikte ferd-i vâhid tarafından hilâf-ı âdâb zerre kadar hareket görülmemiş olduğunu makam-ı tahsînde kayda şâyân sayarım.

Biz Fikri Paşa ve Şeyh Hamza Efendi

135b

İle bir arabada ve Emîn Bey Şeyh Ömer Efendi ile dîger bir arabada bulunduğumuz hâlde kongre mahalline varıp Kral hazretleri henüz teşrîf etmemiş olduklarından huzzâr-ı mevcûde ile biz de muntazır olduk. Sarayın müdâhiline ve iki taraflı merdivenlerin her basamağına hassa efrâd-ı müntehâbesinden uzun kılıçlı gayet seçme ve yakışıklı askerler ikame edilmişler idi ki bunlar

üniforma ve nişânı olan a'zâyı selâm-ı askerî ile selâmladıklarından mukabele-i selâm lâzım gelir idi. İsveç vükelâsı ve devlet-i müşârün ileyhinizden de mukîm düvel-i mütehâbbe sofrası ve âyân-ı memleket dâhil oldukları hâlde mikdâr-ı umûmîsi yedi yüze takarrüb eyleyen zevât Asil-zâde-gân Sarayının büyük ictimâ' salonuna sığmışlar idi. Bu salon on sekiz metre kadar arızinde ve otuz beş metre kadar tûlünde vâsi' bir salon olup duvarları İsveç milletinin zâde-gânına mahsûs olan armalı "ekosonlarıyla" ile tezyîn edilmiştir. Kapıya mukabil olan dıl'-ı asgarı bizim eski konakların sedli safâsı gibi yarım arşın kadar mürtefi bir sed teşkîl etmiş bu da maksûrelerde olduğu gibi parmaklık ile tefrîk olunmuştur. Seddin orta yerine

136a

Kral hazretlerine mahsûs olarak bir yıldızlı foto konulmuştur ki onun arkasında ve önünde bulunan azîm masalar üzerine de ihdâ' olunan mücelledât vuzia ve tertîb edilmişlerdir.

Sandalye-yi Kraliyyenin sağlı sollu iki cihetine sıra sıra koltuklar ve sandalyeler vuzia edilmiştir ki bunlar vükelâ ve sefîrâ ve a'zâ-yı resmiyye ile akademiler ve dâr-ül-fünûnlar tarafından bâis edilen ve yine bir resmiyyet sûretinde olunan büyük profesörlere mahsûsturlar. İş bu maksûre ile kapı arasındaki vâsi' yere mekâtib-i âliye ders-hânelerinde olan sıralar gibi bir çok sıralar yapılmıştır ki a'zâ-yı sâire bunlar üzerinde oturmak tertîbât-ı mukarrere iktizâ'sındandır. El-hâsıl yedi yüze karîb olduğunu tahmîn eylediğimiz zevâtın kâffesinin oturacakları yer muayyen ve mahsûs olup hiç bir kimse ayakta kalmamıştır.

İşte bu tertîbat ikmâl edildikten sonra tamâm alafranga saat on ikiyi vurmakta iken bir nidâ-yı mahsûs Kral hazretlerinin teşrîfini ihbâr eyledi. Herkes derhâl oturduğu yerden ayağa kalktı. Kral ve velî-ahdı ve mâ-beyn erkânı hep büyük üniformalar ile gelip mevâki' -i

136b

mahsûsalarında durdular. Kral hazretleri şapkalarıyla ve başlarıyla cümleye selâm vererek gayet beşûş ve mütebessim bir çehre ile müessir-i iltifât-ı gösteri ibrâz eyliyorlar idi.

Bir aralık herkes yerli yerine oturarak çend dakika istirâhât eyledikten sonra Kral hazretleri kendi önlerinde bulunan bir murassa topuzu masa üzerine vurunca umûmen kıyâm edildi. Yine masa üzerindeki bir kağıdı eline alarak Kral hazretleri dik ve kuvvetli bir sadâ ile Fransızca olarak bir nutuk îrâd eyledi ki sûret-i mütercemesi ber-vech-i âfîdir:

1.31. “SÛRET-İ NUTK”

“Kongre a’zâsı Efendiler! Müsteşrikînin Wien’de yedinci ictimâ’ını icrâ’ eyledikleri kongre esnâ’sında tarafımdan vuku’ bulan da’vet üzerine sekizinci ictimâ’ın benim İsveç pâ-yı tahtımda vuku’unu karârlaştırıldığı zemân ziyâdesiyle memnûn oldum. Bugün etrâfımda müsteşrikîn âleminin böyle şâyân-ı ta’zîm bir hey’et-i muhteremesini görünce hakikat kalbimde memnûniyyet-i magrûr-âne hisseyledim. Edebiyyât-ı kadîme memâlikinden ma’dûd olan İsveç Norveç’te ictimâ’ için aktâr-ı baîdeden şedd-i rihal ederek tetebbu-gâh ittihâz eylemiş olduğunuz aktâr-ı müşemmese ve münevve

137a

renin maârif-i şa’şaa-pâşesi burada irâeye geldiniz. “Tetebbu-gâh” ta’bîrini âdetâ “meydân-ı harb” ta’bîrine de tahvîl edebilirim. Zîrâ zalâm-ı cehâleti memâlik-i mütemeddineden sorup çıkarmaya yarayacak envâr-ı maârif silahlarını hâmil olan sizsiniz. Asrımızı tenvîr eyleyen azvâ’-yı muârefetten dolayı size minnet-dârız. Siz o askerlersiniz ki Napolyon Bonapart’ın dediği gibi sizi yalnız kırk asır kemâl-i hayretle temâşâ etmiyor. Belki siz müessesât-ı azîme-yi âliye üzerinden âsâr ve edvâra atf-ul hâze’ tetebbu’yla onların âmâkındaki esrârı izhâra sa’y ediyorsunuz. Bundan dolayı müftehir ve mağrûr olmaya hakkınız vardır.”

“Tevârih-i şarkıyye-yi hazâin ve vefîre ashâbı olan mülûk ve selâtînin ulûm ve erbâb-ı ulûm hakkındaki himâyet ve semâhatlerini uzun uzadıya hikâyet ve rivâyet eder. Fakat tahattur etmelisiniz ki artık şâir-i şehri nebîrenin ağzını inci ile dolduran mülk-i nu’mân ve bir güzel şâirin mükâfâtını binlerce altın ile ta’yîn eyleyen halîfe-i me’mûn zemânları geçmiştir. Biz ki bu asrın hüküm-dârıyız biz size başka türlü inciler başka türlü altınlar arz edebiliriz. O ise sizin taharrîyâtınız

137b

İle keşf eylediğiniz hakayika kemâl-i rağbet ve muhabbetimizden ya’nî muallimîn-i muhteremesinden olduğunuz ulûm ve fûnûnu kemâl-i sıdk ve hülûs ile sevmekliğimizden ibârettir. Ezmîne-i kadîme halîfesi gibi biz dahi sözün âsâr-ı ilmiyyenize duhûl ve taalluk peydâsına rağbetkârız. Sizin delâletiniz ile evvel me’mûre-i kadîmeye fûrce-yâb-ı duhûl olmaya

fevk-al-hadd hâhiş-kârız ki her biri şâyân-ı hayret âsâr ile mâl-â-mâl olup söz bu âsârın tetebbu'uyla insâniyyet ve medeniyyet-i târihînin en kadîm ezminesi sahâifini tefhîme yol bulursunuz.”

“Memâlik-i Arabiyye'nin şu on dokuzucu asrı âdât ve ahlâk-ı umûmîyesi iktizâ'sınca size sûret-i mâddiyyede misâfirperverliğimiz pek mahdûd kalacak ya'nî bin sene mukaddem buralarda olduğu gibi şeref kudûm için azâd-ı esîrâ tarzındaki ikrâmlara yol bulunamayacak ise de Ey Avrupa ve Amerika'nın muhterem allâmesi! Ey şarkın fâzıl misâfirleri! O yoldaki mihmân-nüvâzlığa bedel İskandinavya şimâlinin tecemmülât-ı lâfziyyeden ârî ve sâde fakat hâlisiyyet ve samîmiyyeti fevk-al-âde olan müessir-i mihmân-nüvâzesini kabûl ile iktifâ buyrunuz. Bizim azîm ormanlarımızın ve sâhilimizi ihâta eyleyen bahârımızın temevvücâtıyla peydâ eyledikleri ve lûle-yi letâfet-bahşâsına

138a

Havâle-i sem' rağbet eyleyiniz. Vâdîlerimizin henüz letâfet-i bâkir-ânelerini muhâfaza eyledikleri hazâreti ve cibâl-i refîamızın tasvîr ettikleri letâfeti ve bunlar arasındaki mazlûm ve derin göllerimizin hissettirdikleri heybeti temâşâ eyleyiniz. Memleketimizi bu sûretle tetebbu' eder iseniz umarım ki buradan müfârekatınızda memleketimiz hakkında bir yâdigâr-ı ihsâs-ı şâir-âne ile azîmet eylersiniz!”

“Bugün size vazîfe-i hoş-âmedîyi îfâ ediyorum. Kalbim müzâkerât-ı vâkıanızda muvaffakiyyât-i kâmileye nâiliyyetiniz temennîyatıyla memlû olduğu hâlde Oryantalistler Kongresinin sekizinci ictimâ'ı bugün küşad olunduğunu beyân ve i'lân ederim.”

Nutk-ı mezkûrun gerek hitâmında tekmîl kongre el çırparak Kral hazretlerini alkışladılar. Ba'de reîs-i sâni Mösyö Dehrenhaym nutkunu kırâat eyledi ki hulâsası İsveç Norveç mekâtib ve dâr-ül-maâriflerinde min-el-kadîm ekseriyyâ ulûm-ı riyâziyye ve tabîyyeye hasr-ı iştilal eylemekte idiyse de beş on seneden beri lisân-ı şarkıyyeye dahi rağbet edildiğinden bu def'a lisân-ı ulûm-ı şarkıyye kongresinin burada akd-i ictimâ' etmesi bu rağbeti daha ziyâde arttıracığından ve binâen aleyh İsveç Norveç

138b

Milleti böyle yüzlerce ilim ve fazîlet sâhibi zevât-ı kirâmın kendi memleketlerinde ictimâ'larından dolayı ziyâdesiyle bahtiyâr olduklarından ibâret idi.

Ondan sonra baş kâtib Kont de Landberg bir report kırâat eyledi ki hulâsası bu ictimâ'ın tertîbi Kral tarafından kendisine ihâle olduğundan dolayı beyân-ı memnûniyyet ve teşekkürle berâber şu derece-i muvaffakiyyâtından dolayı müftehir bulunduğundan ibâret idi. Yine kâtib-i mûmâ-ileyh üç sene-i mukaddem Wien ictimâ'ında kongrenin müsâbakaya vaz' eylemiş olduğu iki eserden efkâr-ı hikemiyye-yi Kur'âniyye'ye dâir olan eser için Bağdad ulemâsından Alusizâde Ahmed Efendi ve tedkikat-i lisâniyyeye dâir dîğer bir eser için Macar ulemâsından Mösyö Goldziher büyük madalyaya istihkakları temyîz komisyonu tarafından hükm olduğu beyânıyla mûmâ-ileyh Mösyö Goldziher'in madalyası teslim olundu. Kezâlik Almanya matbâacılarından bir zâtın ba'zı kitâb-ı Arabiyyeyi hüsn-i tab' ve temsîlinden dolayı Hidiv-i Mısır fehâmetli devletli Tevfik Paşa hazretleri tarafından verilen mecâdiyye nişânını mûmâ-ileyhe teslim husûsu kongreye havâle buyurulmuş olduğundan

139a

Onun da îcâbı icrâ' kılındı.

Nihâyet reîs-i sâni Mösyö Dehrenhaym:

- Nutk-ı Kralîye mukabil îrâd-ı kelâm nöbeti Muhsin Han Hazretlerindedir.

Demesiyle Devlet-i Fehime-i İraniyye'nin darsaâdet sefiri olup Şah-ı İran Şehametli Nasraddin Han hazretleri tarafından kongreye meb'ûs olan devletli Muhsin Han Hazretleri kıyâm ederek Farsî ibâre-i tahiyeye eylemiş oldukları makale-i nefîseyi gayet şîrîn bir edâ ile kırâat buyurdular. Bu makalenin bir nüshasına nâiliyyeti kendilerinden ricâ ederek muvâfakatlarını da istihsâl eylemiş idiysem de nasılsa bil'âhire tezâyüd-i meşguliyyet-i devletlerinden nâşî edinmek nasîb olamadı.

Nöbet-i Kelâm reîs-i sâni tarafından ikinci olarak bize i'tâ' olundukta Osmanlıca tahiyeye eylemiş bulunduğum nutkun Fransızcasını Kral Hazretlerine bi-t-takdîm sûret-i Osmâniyyesini ber-vech-i âtî kırâat eyledim.

1.32. (SÛRET-İ MAKALE)

“Haşmet-penâha! Ulûm ve maarifi derece-i iltizâmları tarz-ı maârif-i Osmâniyyeyi külliyyen tecdîd ve ikmâle masârifi himmet ve inâyetleriyle müsellemin’âm olan müttebi’ mefhûm ve muazzamım şu kutlu Gazî Sultân Abdülhamid Han-ı Sânî Efendim

139b

Hazretleri pâ-yı taht-ı haşmet-penâhîlerinde sekizinci ictimâ’ı karârgir olan müsteşrikîn kongresine Saltanat-ı Seniyye-yi Osmâniyyelerinin dahi iştirâki hakkında vuku’ bulan iltimâsı kemâl-i mahzûzâtıyla bi-t-telâkki muârefe-i muhtass olan bunca bende-gân-ı mülük-âneleri miyânında bu çâker-i ahkarlarını intihâbla kadr-i şeref-i âciz-ânesini îlâ buyurmuşlardır. Öyle bir pâdişah-ı muârefe-penâh tarafından bu sûretle intihâbım bendelerince ne kadar mûcib-i bahtiyârî ise her biri şân-ı şeref-i âliyesi ile târih-i ulûm ve fûnûnî tezeyyün eylemiş olan bunca ulemânın kehvâre-i mukaddesi bulunan İsveç Norveç memleketinin bi-z-zât dahi ilim ve fazîletle şöhret-şîâr hüküm-dâr-ı âli-tebâr Haşmetli İkinci Oscar Hazretlerine arz-ı müessir ta’zîm ve tebcîle vesîle olmuş bulunması da o bahtiyârlığı bir kat daha tezyîd eylemiştir.”

“Ey Haşmet-meâb! Ali Cenâb! Hayrân-ı sit-i fazîletiniz olan salt bu bendeniz değil muhakkaken hükm ederim ki kendimde hisseylediğim bahtiyârlık dünyânın her tarafından gelip şu encümen-i muârefette ictimâ’ eyleyen yüzlerce fuzalânın kâffesinin de kulûbunu tenvîr eylemektedir. Zîrâ terakkiyât-ı ilmiyyenin böyle fuzalâ-yı hüküm-dârân himâyesi altına girmesi ve bi-l-hâssa bütün neviyyet-i insâniyye âlemi

140a

Ulemâsının kardeşesine bir hiss ile bir mîstaba-i müzâkere etrâfında birleşmesi ancak şu on dokuzuncu asır-ı terakkinin ve daha doğrusu bugünkü re’s-i mütetevvic erbâbının şanlı mahsûsatından olup bu hâl dâniş-i nev’-i beşerin terakkiyâtını o derecelerde teşvîk edecektir ki âsâr-ı sâlife-i sâire bundan mahrûmiyyetlerinden nâşî gıpta-keş-âne müteessir kalsalar sezâdır”

“Ferd-i vâhid tasvîr olunabilir mi ki az çok nûr-ı maârifle tenvîr-i uyûn etmiş olsun da umûm insâniyyet için bir saâdet-i mahzâ olan bu ni’metin kadrini takdîrden geri kalsın?”

“ Binâen aleyh böyle hâmî-i ulûm ve müşvik erbâb-ı maârif olan bi-l-cümle hüküm-dârân-ı zî-şânın ve onlar miyânında zât-ı haşmet semât cenâb-ı hüküm-dârlarının beka-yı sıhhat ve tezâyüd-i ömr ve âfiyetleri için bütün kâinâtın ma'bûdu olan Hakk Celîl-alâ Hazretlerine duâ ve temennîyyâtımı arz etmeyi kendime bir vazîfe-i mukaddese sayarım ki bu duâ ve temennî muktezâ-yı kadr-dân ve ni'met-şinâsı olduğundan bütün âlem-i insâniyyetin de buna müştereken kelime-i mübâreke-i Amin ile mukabele edeceğine katiyyen şübhem olamaz.”

Bu nutkun kırâatı a'zâ miyânında Osmanlıca'ya

140b

vâkıf ne kadar zevât bulunduğunu tahmîne güzel hizmet eyledi. Zîrâ muhtelif mevâki'den kırk elli kadar zevâtın oldukça cehren “amin” dedikleri işitildi ki nutka böyle bir duâ ile hitâm verilmesi tarz-ı Osmanî ve âdâb-ı İslâmîye muvâfık düştüğünü Kral Hazretleri bir memnûniyyet-i mahsûsa ile tasdik eyleyerek fi-l-vâki' terakki-i maârifin hâmîsi olan hüküm-dârların böyle kadir-şinâs-âne duâlara mazhariyyetleri en lâıyk mükâfâtlarda addolunacağını der-miyân buyurdular.

Bundan sonra Almanca Fransızca İngilizce İtalyanca yirmiden mütecâviz nutuklar îrâd olunup aralıkta nöbet-i kelâm isâbet eyledikçe Abdullah Fikri Paşa ve Şeyh Hamza ve Hind'den gelmiş Parsi Baş Râhibi Efendi dahi Arabî ve Hindî makalelerini îrâd eylediler. Hele Fikri Paşa'nın makalesi bir kaside-i nefîse sûretinde idi ki hakikaten âsâr-ı edebîyye-yi nefîseden addolunmaya şâyândır.

Her nutuk kırâat edildikçe huzzâr tarafından alkışlanıyor ve alkışın nihâyetinde Kral hazretleri kelimât-ı münâsibe ile sâhib-i nutku taltîf eyliyor idi.

İşte resmî küşad bu sûretle rehin-i hitâm oldu ise de şu'belere re's-i kitâbesini intihâb için diğer salonlara dağılmaya

141a

Zemân kalmadığından ve reîs-i sâni ile baş kâtib evvelce kendiliklerinden bir intihâb pusulası yapmış bulduklarından bu intihâb kongre tarafından kabûl edilmiş sayıldı.

Küşad-ı resmî ictimâ'ından çıkan a'zâ derhâl yerli yerine giderek elbise-i resmiyelerini elbise-i âdiyyelerine ba'de-l-tebdîl birinci ve ikinci şu'be ictimâ'larına yetişmeye müsâraat eylediler. Bu ictimâ'da nazar-rübâ olan üniformalar miyânında Avrupa zevât-ı resmiyyesinin sırmalı üniformaları kari'lerimizin aplebi tarafından görülmüş şeyler olacağından o yolda îzâha hâcet olmayıp fakat Avrupa ulemâsının kendi sınıflarına mahsûs olan üniformaları nâdir görülür şeylerden olmasıyla ber-vech-i âtî ba'zî îzâhâta ibtidâr kılınır:

Biz de tarîk-i ilmiyye ricâlinde üniformaları askeriyye ve mülkiyye üniformalarına benzemediği gibi Avrupa'nın ilmiyye üniformaları da mülkiyye ve askeriyye kıyâfetlerine benzemez. Ba'zıları başlarına siyâh ve-yâhûd pek koyu mor kadifeden bereteler ve ba'zıları bir takım Katolik papazlarında görülen geniş şapkalara müşâbih şapkalara giymekte olup bir takım Frenklerin suarelerde giydikleri kuyruklu setreler biçiminde ve fakat daha uzun ve geniş setreler ve bir takımî âdetâ bizim benişlere müşâbih

141b

şeyler iktisâ ediyorlar ki gerek ser-pûşları ve gerek libâslarının yakaları kolları önleri yeşil ipek bükme ile işlenmiştir. Bu kıyâfet üzerine nişânlarını da ta'lik edince hakikaten sınıf-ı ulemâ için gözlerin hoşlanacakları bir kıyâfet husûle gelmektedir.

1.33. (İCTİMAÂT HAKKINDA BİR İKİ SÖZ)

Kongrenin ale-l-ıtlak ictimâ'ları hakkında kari'lerimce bir fikr-i mahsûs peydâ olmak için ber-vech-i âtî ba'zî îzâhâta ibtidâr olunur:

Gerek kongreye takdîm ve ihdâ' eylediği kitâblar ve gerek kongreye mahsûs olarak kaleme aldığı makaleler için söz söyleyecek olanlar hediye ve makaleleri gibi nöbet-i kelâm talebini de vakit ve zemânıyla komisyona icbâr eyleyerek matbû' tertîb-nâme-yi umûmîye idhâl ettirmek vazîfesiyle mükelleftirler. Bu sûretle kayd olunan kitâb ve mübâhis esâsen beş kısma münkasım olup kısm-ı evvel lisâna ve ulûm-ı Samiyye ve İslâmiyye ve kısm-ı sâni lisân-ı Ariyye

ve kısm-ı sâlis lisân-ı Mısırye ve Afrika'ya ve kısm-ı râbi lisân-ı Asya'ya ve müntehâ-yı şarkıyye ve kısm-ı hâmis dahi lisân-ı Mali'ye ve Polenezya'dırlar. Bunlardan yalnız birinci kısım iki fırkaya münkasım olup birincisi lisân ve edebiyât

142a

İslâmiyye ve ikincisi Arabiyyenin gayrı lisân-ı Samiyye fırkalarıdır.

İş bu beş kısım için kongre dahi beş şu'beye münkasım olmuştur ki her şu'benin iki üç reîs ve bir kaç zabıt kâtibi bulunmak mukarrerdir. Reîs-i kütüblerin müteaddid olmasındaki hikmet bunların da kongre a'zâsından olmaları ve îcâbına göre îrâd eyleyecek makaleleri bulunmaları kazıyyesindedir. Hattâ a'zâ-yı sâire şeb-i hamseden hangisinde ister ise bulunabilmek ıslâhiyyetini hâiz olduklarından mâ-adâ bir şu'beye dâhil olan a'zânın dîğerlerine hakk-ı duhûlu olamamak gibi bir ihtisâr dahi yoktur. Olabilir ki bir adam Aryan lisânlarından birisine dâir ona mahsûs olan şu'bede ve Samiyan lisânlarından birisine dâir de yine ona mahsûs olan şu'bede îrâd-ı makal eylesin.

Îrâd olunacak makalât her şu'be için ayrı ayrı birer tertîb-nâmeye idhâl eylediklerinden şu'be reîsleri:

- Efendiler! Şu'bemizin ictimâ'ı küşad olundu.

Diye mebde'-i müzâkerenin küşadını i'lân eyledikten sonra:

- Filanca mâddeye dâir îrâd-ı kelâm olunan kelâm nöbeti filanca efendiye verilmiştir.

142b

Denilerek beyân olunan zât dahi oturduğu yerden kıyâm ve reîsin sağ tarafına takarrüble îrâd-ı kelâm eyler. Reîsler nöbet-i kelâmı kendi istedikleri adama verebilmek salâhiyyetini hâiz olup tertîb-nâmedeki sıraya ittibâ mecbûriyyetinde değildirler. Söz sâhibi makalesini îrâd edip bitirdikten sonra reîs a'zâ-yı encümene hitâben:

- Bu efendinin makalesi üzerine gerek intikad ve gerek ilâve-i mülâhazât yolunda söz söylemek isteyen var mıdır?

Suâlini îrâd eder. Öyle bir ârzûda bulunan adam var ise kıyâm ve ârzûsunu der-miyânla evvelki makale sâhibinin yanına takarrüb ve mülâhazâtını serd-i ityân eder. Sözüünü bitirdikten sonra reîs evvelâ ilk makaleyi îrâd edene:

- Nöbet-i kelâm sizindir. Bir diyeceğiniz var mıdır?

Suâlini sorup o dahi diyeceği bir şey var ise söyler ve olmadığı sûrette reîs yine encüme hitâben söz söyleyecek başka bir kimse bulunup bulunmadığını sorup o mâddeye dâir söz kesilinceye kadar bu sûretle nöbet-i kelâmı tevzî' eyleyler.

Eğer reîsin o mâddeye dâir kendi tarafından söyleyeceği bir şey var ise

143a

Hasb-el-riyâse son nöbet-i kelâm kendisine âid olduğundan en sonra reîs beyân-ı mülâhazâta başlar.

Söz söyleyenler sözlerini bitirmeyince müste'min tarafından alkış edilmek memnû' ise de ba'zı mübâhiste pek parlak yerlere gelindikçe el çırpınlar mümkün değil men' olunamazlar. Makalelerin nihâyetinde derece-i makbûliyyetleri ne kadar çok adamın ne kadar uzun el çırpmakta bulunmalarıyla ta'yîn olunur. Ba'zı kerre sâhib-i makale bu alkışlara teşekkür eyledikten sonra tekrâr bir alkış daha edilir ki bu dahi tahsînin sûret-i fevk-al-âdede olduğuna dalâlet eder.

Her şu'benin zâbit-nâmesi hemân o akşam yazılıp basılarak ertesi gün umûm a'zâyâ taksîm kılınmak cümle-i mukarrerâtdan olup bu yolda neşr olunan zâbit-nâmelerin gayet muhtasır oldukları ve âdetâ: "Fılanca mâddeye dâir filanca zât makalesini okudu. Ve falan tarafından beyân-ı mülâhaza edilip filanca efendi dahi bahse iştirâk eyledi." Tarzından ibâret buldukları görülmüş ve söylenen sözlerin hulâsat-ül hulâsası olsun işâret kılınmadığına i'tirâz ve teessüf edenler bulunmuş ise de rivâyete göre bu îzâhât zâbit-nâmelerin birer nüshası

143b

A'zâyâ tevzî' kılınmak üzere cilt sûretinde basıldığı zemân derc ve i'lân kılınacaklar imiş.

Resm-i küşadın icrâ' olunduğu gün ben lisân-ı Samiyye ve lisân-ı Ariyye şu'belerinin ikisinin de ictimâ'larında hâzır bulundum. Zâten niyyetim huzûrumu hiç bir şu'beye mahsûs ve muntazır etmeyerek cümlesinde nöbet nöbet bulunup sûret-i mezkûreye dikkat etmek ve anlamak cihetinde idi. Gerek şu birinci ictimâ'larda ve gerek ictimââtın bundan sonrakilerinde sûret-i ictimâ' ve usûl-i mezkûreye dâir aldığım ma'lûmâtı ber vech-i bâlâ hulâsa eyledim ki bunun hangi cihetinde ne gibi uygunsuzluğu bulunduğunu da ber-vech-i âtî muhtasıran olsun beyândan geri duramam. Zîrâ keyfiyyet-i a'zâ beyninde de bir hayli kıl ü kali ve epeyce mühimm müzâkerâtı mûcib olmuş idi.

Tertîb-nâme-i umûmî iktizâ'sınca îrâd olunacak makalelerin Fransız ve Alman ve İngiliz ve İtalyan ve Latin lisânlarıyla îrâdı lâzım gelip bu lisânlar kongre için lisân-ı resmiyye olmak üzere intihâb edildikleri gibi bir de sûret-i umûmiyyede "lisân-ı şarkıyye" resmî lisânlardan olarak kabûl edilmiş ve nihâyet: "Lisân-ı mezkûreden

144a

mâ-adâ dîger ba'zı lisânların da kabûlüne cevâz vardır" denilmiştir. Hâl-bu-ki a'zâ-yı mevcûdenin hemân umûmunun anlayabildiği lisân Fransız lisânı olup ondan sonra ikinci derecede Alman ve üçüncü derecede İngiliz lisânları kabûl-i tefehhüm addolunabilir ise de beş yüzden mütecâviz a'zânın ancak iki yüz elli kadarı Almanca ve yüz elli kadarı İngilizce anlayabilerek İtalyan ve Latin lisânlarını anlayabilenler yüze varamamakta ve Arap ve Osmanlı ve Farsî lisânlarını anlayanlar sekseni geçememekte ve İbranî ve Hindî ve sâir lisân-ı şarkıyyeyi anlayanlar ise mikdârca daha aşağı kalmakta idiler.

Bu hâlde anlayanlarının mikdârı az olan bir lisânla îrâd-ı makal edilince makale-i mezkûreye dâir kimin ne diyeceği olduğu hakkında reîs tarafından îrâd olunan suâl pek abes kalmakta idi. İnsanın bir diyeceği olsa bile anlamadığı şey üzerine diyeceğini diyebilmek dahi hadd-i imkânın hâricinde kalabilir idi. Bir kale-i Babil ki ihtilâf-ı lisânın ne yaman te'sîri olduğu apâşikâr meydâna çıkmış idi.

Lisân-ı Samiyye ve Ariyyenin daha şu ilk resm-i küşad günkü ictimâ'ında bu uygunsuz-

144b

luk enzâr-ı dikkate çarparak buna ne yolda çâre bulunabileceğini düşünenler çok oldular. Zîrâ beni Sami lisânı miyânında o gün mevki'-i mübâhaseye konulan bir kaç mesele-i İbraniyyenin asıl bizim Arapların halledebilecekleri ve İbrî ile Arabî arasında der-miyân olunan nispet hakkında hüküm vermek salâhiyyeti Araplarda kalacağı der-kâr iken Almanca ve-yâhûd İngilizce der-miyân olunan sözleri anlayamıyorlar idi ki cevâb versinler. Fransızca'yı anlayan da yalnız bir Emîn Bey olup Şeyh Hamza Efendi İngilizceden ve Şeyh Amr Efendi Fransızca'dan hemân birkaç kelime derecesinde bir vukûfa sâhib olabiliş öyle müselsel muttasıl makalâtı tefehhüm iktidârında değil idiler.

İngiliz ve Alman lisânları gibi yine bi-n-nisbe müstefhîmleri ziyâdece olan lisânlardan mâ-adâ herhangi lisânla makale îrâd edilecek olur ise Fransızca bir tercümesinin evvelden tab' ve neşri ba'zı kimseler tarafından der-miyân olundu ise de tertîb-nâmenin intubândan sonra mukarrerât ve îka'yı değiştirmek uyamayacağı beyânıyla teklîfleri reddolundu. Daha ilk günü bu hâl benim nazar-ı dikkatimi açtığından bir aralık tesâdüfen lisân ve edebiyât-ı İslâmiyye şu'besinin riyâseti

145a

Uhde-i âciz-âneme tevdi olundukta bu teyakkuzdan pek güzel istifâde edebildim ki karîben sırası gelince arz edeceğim.

1.34. (KRALIN SUARESİNE AZÎMET)

Evvelce dahi haber vermiş olduğum vecihle iş bu resm-i küşad günü ba'de-z-zuhr saat üçten beşe kadar beni Sam ve Aryan lisânlarının şu'belerinde bi-l-ictimâ' akşam üzeri Drottningholm sayfiyye-yi Kraliyyesinde verilecek suareye gitmek matbû' tertîb-nâmede mûnderic mukarrerâtı idi. Hâl-bu-ki yine evvelce haber verildiği vecihle küşad-ı resmî tahmîn olunan zemândan ziyâde uzamış ve o ictimâ'dan çıkılıp üniformalar kıyâfet-i âdiyyeye bi-t-tebdîl

tekrâr kongreye gelinmek için pek az zemân kalmış olduğundan bu kadar az zemânda tebdîl-i kıyâfet işini görmek isti'câliyle a'zânın Asil-zâde-gân Sarayından çıkmaları epeyce karışık bir sûrette vuku'a gelmiş idi.

Bu karışıklık bana arabamı değil arkadaşlarımı da kaybettirmiş idi. Kongreye dâhil olmayan zevât-ı resmiyye ile mikdâr-ı umûmiyyesini yedi yüzden mütecâviz tahmîn edebileceğim adamlar bir akıntı teşkîl ederek merdivenden aşağı ve kapıdan dışarı akıp

145b

Gittiği hâlde bunların ortasında durup da arkadaş aramaya arkadaş beklemeye imkân mı tasvîr olunabilir?

Sarayın önündeki Gustav Vasa meydâncığında ahâlî-i müzdehimedden âzâde tutmak için polisin çizgisiyle ta'yîn olunan güzer-gâh arabalarla doldurulamayacağından mikdârları bir kaç yüze varan arabalar bu meydâna hayli uzak olan ve yemiş pazarı ittihâz kılınan dîger bir meydânda beklemeye mecbûr edilmişler idi de herkes çıktıkça polis ve-yâhûd dâire-i belediyye me'mûrlarından birisi koşup çıkanların arabalarını birer birer çağırmakta bulunmuş idi. Vâkî bu bir intizâmı mûcib idi. Ancak yüzlerce arabadan bizim arabaya sıra gelinceye kadar eldeki vakit dahi kaçırılmış olacak idi.

Ben bu hesâbla ne yapacağımı düşünüp durur iken yanı başımda bir kadın sesi ismimi îrâd eyledi. Çağırın kadın kimdir diye dönüp baktığımda Madam La Kontes de Landberg olduğunu görüp çünkü Stokholm'e vusûlümün üçüncü akşamı Kontes müşârün ileyh Muhsin Han Hazretleriyle berâber beni de taâma da'vet ederek iltifâtına gark eylemiş bulunduğundan bu ba'de-t-taâm opera tiyatrosuna da götürüp kendi locasında

146a

Yer ta'yîn eylediğinden lûtfunun minnet-dârı olmuş idim. Hemân yanına koştum.

Bu kadın an-asıl Almanya cenûbu ahâlîsinden olup baş kâtib Kont de Landberg'in zevcesidir. Pederinden mevâris olmak üzere on beş milyon frank kadar servet-i zâtiyyesi bulunup gayet hüsn-i terbiyeye ve hüsn-i ahlâka da nâil olmakla her hâl ü şânı cezb-i kalıbı medfidir. Fransızca Almanca İngilizce İtalyanca tekellüm ve kitâbete muktedirdir. Rivâyete göre gerek

Almanya ve gerek İsveç'te pek çok fıkra cem'iyetlerine kendisini a'zâ-yı muâvine kayd ettirip onun hâricinde olarak dahi pek çok umûr-ı hayriyyede bulunur. Kırk yaşından henüz epeyce uzak bulunup boyca endâmca cemel-i melâhatca dahi benât nev'inin birincilerinden addolunmaya müstaiddir.

Yanına vardığımda gülerek:

- Galibâ siz dahi benim gibi arabanızı bulmaktan me'yûs kalmışsınız?

Dediğinde yalnız arabamı bulmaktan değil arkadaşlarımı bulmaktan da me'yûs kaldığımı beyânla fakat emir ve ârzû buyuruyorlar ise gidip kendi arabalarını taharrî eyleyeceğimi bildirdim. Kabil-i icrâ' olmayan böyle bir hizmeti va'dedişim Kontesi güldürerek:

146b

- Hayır! Arabasını bulamamakta ikimiz hem hâl kalalım. Kayb eylediğiniz arkadaşları tazmîn için de ben size kendi refâkatımı teklîf ederim. Zâti ne kadar yer. Haydi piyâde olarak gidiverelim.

Deyince maa-l-memnûniyye ve teşekkür sağ kolumu takdîm eyledim.

Esnâ'-yı râhta tiyatro üzerine bahs açıldı ki evvelki akşam opera tiyatrosunda "Minyon" nâm-ı oyun oynanarak ben dahi ba'zı mülâhazâtımı arz ile Kontes'in nazar-ı dikkatini celb eylemiş idim. Kontes Osmanlıların tiyatroya derece-i rağbet ve münâsebetlerini sorarak ben de işi ne ifrâta ne de tefrîte dökmeksizin bu yoldaki terakkimizin derecesini dosdoğru haber veriyordum. Zîrâ gurbette öğünmek ile hammâmda şarkı çığırnak hükümde müsâvî olduğunu ba'zı ihtiyârlar söylerler ise de benim meslek-i mahsûsum ve tabîat-ı mecbûlem iktizâ'sınca gurbette de öğünmeyi beğenmediğimden sorulan şeylere aklım nasıl eriyor ise o nispette dosdoğru cevâb vermek mu'tâdımdır. Grand Hotel rıhtımına geldiğimizde Kontes dedi ki:

- Bu akşam Kral hazretlerinin suaresine geleceksiniz ya?

147a

- Bilâ-şübhe! Bu müsüllü şeyler vezâif-i resmiyye miyânında en ziyâde nezâket ve ehemmiyetle mümtâz olanlardandır.

- Fakat bilirsiniz ya büyük üniforma ile gelinecektir!
- Evet Kontes! Süs husûsunda emsâlimden aşağı kalmamaya gayret edeceğim der-kârdır.

Kontes güldü. Dedi ki

- Bu gidişle galibâ siz günde dört def'a üniformadan sivil ve sivilden kıyâfet-i âliyye tahvîl ile tuvalet masasının önünde ve âyîne karşısından ayrılamayacaksınız. Bârî hizmetçiniz var mı?

Fi-l-vâki' sâye-yi inâyetâye Cenâb-ı Pâdişahı da âhiren nâil olmuş bulunduğum rütbe-i bâlâyâ mahsûs olduğum üniformayı derhâl yaptırmış isem de terzi yine o rütbe-i âliye ile maan nâil olmuş bulunduğum ikinci rütbe nişânı taalluke mahsûs eyleyenler ile madalyaları taalluk edecek yerleri yapamamış olduğundan Kral Hazretleri huzûruna ilk kabûl-ı resmiyyemizde bunları kendim yapmaya çalışmış idim. Muvâfık olabildim ise de setreye iğne işletmek gayet güç olduğundan iğnenin göz tarafı bir kaç def'a parmaklarıma batıp epeyce kan bile fedâsını

147b

Mûcib olmuş idi. Kontes de Landberg bu mülâhazayı beyân eylediği zemân dahi hâtırımında olan şey yarın akşam dahi kendi tarafından verilecek suareye sivil elbise üzerine nişân taallukuyla gidileceğinden siyâh setreye nişân taalluku için lâzım gelen ilikleri yapmak kazıyyesi idi. "Hizmetçiniz var mı?" diye sorduğu suâl hâtırına birşey ilka' eylediğinden bu hâtırayı te'yîd için dedim ki:

- Bir hafta oturulacak bir memlekette hizmetçi tedârîki mümkün mü? Hotelde bulduğumuz hizmetçiler ile iktifâ eyliyoruz.
- Hayır! Hayır! Hotel müdürine söyler iseniz sizin için matlûba muvâfık ve bir haftalık bir hizmetçi bulabilir. Ben de öyle yaptım.

Kontesin bu ihtârı hakikaten memnûniyyetimi mûcib olarak hotele gider gitmez îcâbını da bilâ-icrâ' bundan evvel ism-i sebk eden Roze'yi hizmet-i mahsûsama ta'yîn ettirdim.

Kontes ile berâber hotelin kapısından girer iken dedi ki:

- Bilirsiniz a bu akşam kongre a'zâsını sayfiyye-yi Kralîye götürmek için üç vapur tahsîs olunmuştur. Ben Kralın

148a

Zâtına mahsûs olan yatta bulunacağım. Siz de orada bulunacaksınız ya?

- Tabî! Sıfat-ı resmiyye bunu iktizâ' etmez mi?
- Hayır! Tabî değil. Zarûrî! Ben orada bulunacağım için sizin de orada bulunmanız iktizâ' eder. Kavalıyemsiniz anlayamıyor musunuz? Hem vapurlarla Asil-zâde-gân Sarayı yanındaki rıhtımdan binileceği cihetle bu akşam bizim dâireye gelmelisiniz ki oraya kadar da birlikte gidelim.
- Maa-l-memnûniyye!

Bu memnûniyyeti bir de temennâ ile te'yîd ederek hemân odama koştum ve üniformayı çıkarıp kıyâfet-i âdiyyeyi ba'de-l-telbis bir de arabaya râkiben tekrâr kongre mahalline vardım ki oradan müfârekatımızda mevcûd olan kalabalık hâlâ zâil olmayıp ba'zıları arabasını ve ba'zıları arkadaşını aramakta ve işin en fenâsı şu ki aradıkları hâlde de bulamamakta idiler.

Silsile-i sahn münkesîr olmamak için yukarıki fıkrada beyân edildiği üzere ba'de-z-zuhr alafranga saat üçten beşe kadar lisân-ı Samiyye ve Ariyye şu'beleri müzâkerâtında bulunarak ba'de-misâfir-hâneye geldim ki Kontes de Landberg'in tavsiyesi mûcibince

148b

Hotel müdürine vuku' bulan ifâdem üzerine Madmazel Roza bizi odada beklemekte idi.

Bizim Madmazel Roza yaşca yirmi yaşında ancak tahmîn olunabilir bir kız idi ki boyu Prusya'nın Pomeranya neferleriyle omuzdaşlığa isbât-ı liyâkat eyleyecek derecede idi. Ben hadd-i vasatın birâz üst tarafında boylulardan ma'dûd iken Madmazel Roze benden bir kaç parmak daha boyluca olup omuzların genişliği pazuların kalınlığı vücûdunda öyle bir kuvvet tasvîr ettiriyor idi ki bunun birinci bürhânı da tenindeki lâtif pembelik idi. Lahorakî denilen âdî kumaşın siyâh renklisinde olarak giydiği fistan gayet sâde idiye de o mütenâsib vücûduna pek güzel yapıştırmış olduğu gibi açık kestane renkli saçlarını da gayet zarîf-âne taramakta mahâreti var idi. Zâten bu memleketin kadını erkeği hep böyle iri yarı sağlam şeylerdir. Zîrâ kış mevsiminde tahte-l-sıfır yirmi beşten otuz dereceye varan soğuklara olur olmaz vücûdların adem-i tahammülü der-kâr olup cânsızları kansızları verem dedikleri cellâd-ı bî-amânın satırı derhâl temizleyip götürdüğünden buna mukavemeti

149a

olanlar bi-t-tab' cânlı kanlı irice yarica vücûdlardan olacağı âşikârdır. Bir de sırası geldikçe tekrâr ve îzâh edileceği vecihle bu memleketin ahâlîsi gayet afif müstakîm ve huluk adamlar olup gerek içki ve gerek sâir isrâfât-ı sû-i isti'mâlâta münhemik olduklarından iş bu fazîlet-i mâneviyyeleri kendileri için mâddeten dahi pek büyük fâideyi mûcib olduğu cümlesi üzerinde bedâheten görülmektedir.

Madmazel Roze bizim kıyâfet-i âdiyyemizi o akşam için kıyâfet-i resmiyyeye tebdîl husûsunda büyük bir muâvenet ve mahâret gösterdi. Lisânını bilmemeye vaktiyle bir askere mi hizmet etmiştir yoksa nereden öğrenmiştir de epeyce şerit ile gerdana bağlanan ve şerîti üniforma ile yakalık arasından dolaştırdıktan sonra uçları nişân üzerinde zarîf bir frenk bağı teşkîl eden nişânı bağlamayı ve kolayca kuşandırmayı kimden öğrendiğini anlayabileyim. Kızdaki bu dürüst-âne muâmele pek büyük tahsînimi mûcib oldu. Herşeyden fazla olarak giyinip kuşanıp odadan çıkmak üzere iken tarağı fırçayı alıp sakalımıza bıyığımıza bir son nizâm daha verdikten mâ-adâ setremizi de bir mükemmel fırçaladı süpürdü.

149b

İşte görülüyor a Kontes de Landberg'e bilâ-ihityâr söylemiş olduğum sözde isâbet etmişim. İlk kabûl-i resmiyyeden ve bugünkü resm-i küşaddan bu akşam daha ziyâde süslü idim. Hattâ kabûl-ı resmî günü ve resm-i küşadda za'f-ı basarım yakından olacak müşâhedât için gözlüğe ihtiyâc göstermediği hâlde bu akşam uzaktan vukû' bulacak müşâhedâtta âciz kalmamak üzere gözlüğe de ihtiyâcım olduğundan burun üzerinde bu gözlük dahi bir fazla süs addolunabilir idi.

Bu memleketlerde mâh-ı eylül bizim kasım esnâ'larından ziyâde kış sayılmakta ise de bu sene havâca öyle bir fevk-al-âdelik görülmüştür ki İsveç ve Norveç'te kongrenin tekmîl müddet ictimâ'ında ya'nî on beş gün zarfında bir damla yağmur ve en hafif rüzgâr esmeyerek havâ âdetâ en lâtif bahârlara müşâbih idi. Binâen aleyh Kontes de Landberg'in de iltimâsı vecihle üniforma üzerine palto giyip Roze'nin getirdiği paltoyu kontesin uşaklarına teslîm ile biz açık olarak arabaya bindik.

Asil-zâde-gân Sarayı yanındaki rıhtıma yanaşmış olan üç vapur Kiel'den Korsor'a geçerken bindiğimizi ta'rîf eylediğim vapurlar. Ya'nî bizim Nüzhetiye vapuru gibi iki güverteli ve ondan küçürek şeyler olup bi-l-hâssa

150a

Rekûb-ı Kraliye mahsûs olan vapur yıldızlara müstağrik gayet süslüdür. A'zâ-yı resmiyyeden mâ-adâ akademiler ve dâr-ül-maârifler tarafından meb'ûs bir takım zevât dahi bu vapura kabûl olundular ise de bu bâbda katiyyen bir inhisâr olmayıp a'zâ-yı resmiyyede ba'zıları dîğer iki vapura binmiş oldukları gibi a'zâ-yı gayr-ı resmiyyeden bir çoğu da Kral vapuruna binmişler idi. Zîrâ o zemâna kadar beyn-el-a'zâ vuku'a gelen muârefeler iktizâ'sınca herkes kafasına denk olan adamlar ile mangalar teşkiline başlamış idi.

1.35. (DROTTNINGHOLM SAYFIYYESİ)

Stokholm şehrinin cenûb-i garbî cihetinde bulunan ve Drottningholm denilen sayfiyye-yi kadîmeden biri bu memleket hüküm-dârlarının teferrüc-gâhı olarak hakikaten de pek dil-güşâ bir mevki'-i ra'nâdır. İsveç sâhili hadsiz hesâbsız cezâyir-i sagîre dantela gibi işlenmiş bulunduğundan Stokholm şehrinde işbu sayfiyyeye gidinceye kadar vapur ile bir buçuk saat imtidâd eyleyen yol hep cezâyir-i sâire-i mezkûre aralarından mürûr eyler.

Bu cezârelerin arâzisi gayet taşlık olduğundan ciddî bir yolda zirâat ve felâhate kabil değil iseler de Hüdâ-yı Nabt ve ekserîsi çam nev'inden ağaçlar bunları

150b

birer minyatür gibi tezyîn eylemiş olmaktan fazla şurada burada görülen husûsî sayfiyyeler ve bunların bahçeleri mevki'-i mezkûr için bir de umrân ve zînet-i mi'mâriyye hükm ettirerek enzâr-ı istihsâmı celbe medâr olurlar.

Drottningholm Şatosunun bulunduğu yer dahi bir adadır. Bu şato ve bahçesi Paris civârındaki meşhûr Versaille Şatosu ve bahçesinin nev-ummâ-yı şebîhi olup vâkıâ cesâmetce Versaille'a kıyâs bile kabûl edemez ise de bahçesindeki geniş çemen-zârlar ve her biri bir resm-i

mahsûsta tertîb olunmuş tufeler ormanlar ve çiçek olukları ve büyük havuzlar ve fişkırap çıkan fevvâreler burasını bir hüküm-dâr şânına cesebân olacak sûrette şa'şaalandırmaktadırlar.

Asıl şato iki katlı bir binâ'dır ki hey'et-i umûmiyyesi birden inşâ' edilmeyerek muahharen ba'zı ilâvât ve ta'dilâta dûçâr olduğundan mıdır nedir sûret-i mi'mâriyyesinde yek-pârelikçe pek de tenâsüb görülemez ise de yine güzel yine âlf bir binâ'dır. İrili ufaklı bir hayli odalardan mâ-adâ arîz ve tavîl-i mükellef bir koridor üzerine kapıları açılır ve yek-dîgerlerine de geçilir üç dört büyük salon sayfiyye-yi

151a

mezkûrenin merâsim-i umûmiyye salonları addolunur.

Gerek koridor ve gerek salonların duvarları ve tavanları ba'zı resm-i meşmuâları ve ba'zı sıvalar üzerine yapılmış olarak bir çok büyük ve güzel resimleri hâvîdir ki her biri İsveçlilerin Rusya ve Almanya ve Fransa ve sâire ile vuku' bulan biri bahrî muhârebât-ı meşhûrelerini irâe eyler. Hele en ziyâde büyüklüğü ve yıldızlar ve sâire ile mükellefiyyeti hasebiyle mümtâz olan bir salonda bundan otuz beş kırk sene evvel mevcûd olan bi-l-cümle Avrupa hüküm-dârânının resimleri tersîm ve tasvîr olunmuştur ki cesâmet-i tabîyelerinden daha büyük olmaları hasebiyle salonun kapı cihetinden mâ-adâ adlâ'-ı selâsesini işgal eyleyen iş bu tasvîr-i hüküm-dârân hakikaten pek heybet-nümâdırlar.

Kapıdan girildiği zemân karşıya gelen ve binâen aleyh salonun en mu'teber dıl'ı addolunan tarafın sağ cihetinde ve vâlid-i kesîr Muhammed cenâb-ı şeh-r-yârı Firdevs-i Âşiyân Gazî Sultân Abdülmecid Han hazretlerinin tasvîr-i hümayûnları nazar-ı dikkat ve ta'zîmimi celb eder etmez vücûdumda tüylerim ürperircesine bir hiss-i iftihâra nâil oldum. Oraya kadar refâkat etmiş olduğum Kontes ba'zı

151b

Büyük adamlara iltifât için kolumdan ayrıldığı cihetle serbest kalmış idim. Eğer ki kalabalık pek ziyâde idiyse de kimseyi incitmeksizin bir yol bulup tasvîr-i hümayûn-ı pîşe-gâhına kadar vararak bir zevk-i rûhânî-i ubûdiyyet-kârâne ile temâşâsına koyuldum.

Firdevs-i âşiyân müşârün ileyh kâimen tasvîr olunmuşlardır ki ser-maal-i efser-i şahânelerinden murassa sorguç ve dûş-ı hümâyûnlarında yakası işlemeli harmânî ve bunun altında büyük üniforma-yı menkuş setre ve pantolon görünerek ve kunduralarının burunları arasına ucuna dayatmış oldukları seyf-i murassanın kabzasına iki elleriyle dayanıp yaslanmışlardır. Harmânî yakasından hâriç olarak gerdan-ı hümâyûnlarında beyzî şekil bir de nişân görülür.

Hasb-el-ubûdiyye bu timsâl-i hümâyûnun temâşâsına doyamadıkta iken yanıma Saray-ı Kral erkânından bir kaç zât gelip Osmanlılarla İsveç devlet ve milleti arasındaki münâsebeti dâir söz açtılar. Meşhûr Timurbaş on ikinci Charles'ın Rusya ile muhârebâtı esnâ'sında hudûd-ı Osmâniyye'ye ilticâsından bed' ile Kral Lahık İkinci Oscar hazretlerinin İstanbul'a vuku' bulan misâferetleri esnâ'sında velî-ahdları tehlikeli bir sûretle hastelenmekle Prens

152a

müşârün-ileyhi İstanbul'da bırakıp avdete mecbûr oldukları zemân Cânib-i Celîl-il menâkıb Cenâb-ı Cihânânîden bî-derig buyurulan âsâr-ı inâyet-i mihmân-nüvâz ve çâresâziyye varıncaya kadar bir çok ahvâli tezkâr ederek rûy-ı minnet-dâri gösterdiler ki ben dahi onların bu nezâket-i kadr-şinâsilerine şükrân ve medh ve senâ ile mukabelede kusûr etmemeye gayret eyledim.

Bu zemâna kadar henüz Kral hazretleri huzzâr miyânında bulunmayıp ve hattâ kendi nâmlarına mensûb olan vapur ile de gelmiş olmayıp birâz sonra küçük bir muş ile gelecekleri istihbâr kılınmış idi. Binâen aleyh her tarafta sekizer onar kişiden mürekkep mangalar kah musâhabe-i âdiyye ve kah müzâkere-i ilmiyye ile vakit geçirmekte oldukları gibi benim etrâfımı da beş altı büyük profesör ihâta eyleyerek maârif-i şarkıyyeye dâir ba'zı müzâkerâta ibtidâr eylemiş idik ki bu bâbda ileride îzâhât vereceğim.

Gurûb-ı şemsi bir saat kadar geçerek şatonun bahçesi ve ön cihetinde denize nâzır olan hulûsu binlerce fener ve kandil ile donatıldıktan mâ-adâ yerlere ziyâ-yı elektrik lambaları da konulmuş idi ki böyle her zemân gelinmeyen bir şatoya da elektrik

152b

takımı tertîb edilmiş bulunması şâyân-ı tahsîn olacağını ba'zı zevâta söylediğimde birisi:

- Hayır efendim! Seyyâr elektrik makineleri vardır ki nerede ziyâ-yı elektrik îkadı matlub olur ise sekiz on saat zarfında tertîb olunabilirler.

Diye ol bâbda bir takım îzâhât i'tâ' eyledi ki hakikaten nazar-ı istihsânımı câlib îzâhât-ı müfideden görüldü.

Böyle umûmî yerlerde îkad olunan elektrik lambaları on metre irtifâ'ında dökme demirden ma'mûl büyük ve müzeyyen direkler üzerine taalluk edilirler. Bu direklerin yere merbût kısmı en büyük mangalların kaidelerinden daha geniş ve içi boş olduğu cihetle pek ağır olup yükseldikçe sivrilmek üzere tepeleri ipince ve tam nısf-ı dâire bir kavis teşkîl etmek derecesinde eğridir. Sütûn-ı mezkûr yek-pâre olmayıp birisi kaide ve dîgeri amûdî ve üçüncüsü münhanî olmak üzere üç parçadır. Kaide dediğimiz en büyük ve en ağır parça üç metre kadar mürtefidir. Altı metre irtifâ'ında olan amûd bu kaide üzerine geçip bir metre kadar nısf-ı kate teşkîl eyleyen münhanî dahi bu amûd üzerine vidalanır. İş bu münhanîye billûrdan ma'mûl ve bizim âdî su kovalarından daha

153a

büyücek bir kandil rabt olunur ki kandilin ağzı olan tarafa kateri bir metreden ziyâdesini gibi fakat beyâz boyalı bir cisim-i ikâs örtülmüş olduğundan kandilin ağzı görünmeyip bizim kadîm kandilciklikte kutu içine konulan kandiller misillû hâricen kocaman bir meme şeklinde görülür. Bu billûrların ba'zıları buzlu olup derûnundaki kuvvetli ziyâyı hârice donuk olarak aksettirir. Ba'zıları ise şeffâftırlar ki derûnlarında şu'le-feşân olan ziyâ-yı elektrik güneş gibi parlar. Ba'zı kerre de bu şeffâf kandilin üzerine kocaman buzlu bir kalıp geçirilir.

Müspet ve menfî seyyâle-yi elektrikiyenin tekabülüyle şerârât-ı müteâkıbeyi husûle getiren ma'denî tel uçları iş bu billûr kandilin derûnunda tertîb edilmiş bulunmak zarûrî olup birisi seyyâl-i müsbeteye dîgeri seyyâl-i menfiyyeye mahsûs olan teller kandilin kenârlarından görünürler ise de müteâkıben sütûn-ı âhenine mültesıkân yere kadar indirilmişlerdir.

İşte lüzûmu kadar elektrik sütûn ve kandilleri bu sûretle tertîb olunduktan mâ-adâ dîger cihetten mestûrca bir mahalle dört tekerlek üzerinde mebnî ve buharla müteharrik

153b

bir makina getirilip yine böyle tekerlek üzerinde ve seyyâr hâlinde bulunan ve elektrik husûlüne mahsûs olan makine evvelki vapur makinesi tarafından kayış rabtıyla taharrük edilmek üzere onun yanına yaklaştırılır. Rivâyete göre elli kadar lambayı bu sûretle yakabilecek edevâtın nakli için iktizâ' eden müddetten kat-ı nazar fakat yerli yerlerine vuzia için yirmi amelenin sekiz on saat çalışması kâfi imiş.

Bir aralık Kontes de Landberg cenâbları yanıma gelerek:

- Kral hazretleri teşrîf ediyorlar. İstikbâlleri için fişenkler atılacak. Haydi seyr edelim.

Demesiyle bu temâşâ müsâraat eyledik. Biz şatonun ön tarafına varıncaya kadar Kral hazretleri de İstimbottan iskeleye çıkmışlar. Yalnız şato önüne tertîb olunan fişenkler seksen yüz kadar küçük vapurlara ve büyük sandallara binmiş olan ahâlî tarafından atılan fişenkler dahi ortalığı ateşler içerisinde bıraktıkları gibi gerek vapurlardaki ve gerek şato önündeki ahâlî tarafından:

- Yaşasın Kralımız!

Mânâsını mübeyyen olan iki üç kelimeyi müteâkıb dörder def'a "Hurra! Hurra!"

154a

Hurra!Hurra!" sadâları ortalığı titretiyor idi ki şu halkın kendi hüküm-dârlarına muhabbetleri bu dereceye varması gerçekten inbisât ve memnûniyetimi mûcib oluyor idi. Nasıl mûcib olmasın ki hüküm-dâr denilen şey bir milletin timsâl-i mücessem-i kudsiyeti demektir. Sancaktaki şân ve şeref bu kudsiyeti bî-rûh olarak tasvîr edip hüküm-dâr ise kudsiyet-i milliyeyi milletin sancağından daha âlî bir mertebe-i behcete terfî eder bir sancak-ı zî-rûhtur. Hüküm-dâr meşrû' nu sevmeyen ve hakk-ı müstehakında ta'zîmât ve tekrîmât-ı lâıykayı icrâ' etmeyen adamlar insân ıtlakına bile şâyân görülmezler. Herkesin doğrudan doğruya kendi metbû' olan hüküm-dârına muhabbet ve riâyetinden mâ-adâ düşünmelidir ki ale-l-ıtlak hüküm-dâr ünvan meâli nişânını hâiz olan zevâtın kâffesi kâffe-i enâm nazarında muhterem ve mükerrerdir ki hüküm-dârân-ı zî-şân hazerâtı haklarında hüremetsizlik milel-i mütemeddînenin kâffesi nezdinde azîm bir terbiyesizlik ve insâniyetsizlik addolunur. Ülkelerin darlığı milletlerin küçüklüğü bile hüküm-dârların

hürmet ve riâyete istihkâkları için miyâs olamaz. Ale-l-umûm hüküm-dârânın kâffesi mütesâviyyen şâyân-ı hürmettir. Hattâ düşmân

154b

ve muhârib olan iki millet bile yek-dîgerinin hüküm-dârlarına riâyat ederler ise meziyyet-i hakikiyye-yi medeniyyelerini ibrâz eylemiş olurlar.

İşte hüküm-dârân-ı zî-şân hakkında bu hiss-i ihtirâm zâten kalbimde cây-gîr olup binâen aleyh bir husûsiyyet-i kat'îyye ile kendi hüküm-dârları hakkında mahcûb ve hürmetleri pek fevk-al-âde olan İsveç milletinin bu hâli ziyâdesiyle hoşuma giderek saffât-ı mahsûsam mâni' olmasa idi bu hurra âvâzelerine ben de iştirâk edecek idim.

Söz sırası geldiği için şuracıkta arz ve ihbâr edeyim ki İsveçlilerin âdet-i kadîmeleri iktizâ'sınca her nöbette hurraları dört def'a tekrâr eder. Fakat son elf-i memdûdeyi aslâ temdîd etmezler. Kısa ve kesin telaffuzlarla bu kelimeyi dört def'a tekrârı âdet-i kadîme-i milliyyelerinden sayarlar.

Kral hazretleri şatonun büyük koridoru müdâhiline gelinceye kadar evvelden merdiven altına yerleşmiş bulunan hasse müzikası kendisine mahsûs olan marşı çalıyor idi. A'zâya edecekleri iltifâtların istimâ'ına mâni' olmamak üzere koridora girer girmez müzika sükût eyledi. Kral hazretleri herkese baş ve el ile selâm verdikleri gibi gerek resmen

155a

ve gerek min gayr-ı resm tanışmış oldukları adamlara da elini vererek herkesi bir gûne-i kelimât-ı taltîfe ile memnûn ve dil-şâd eyliyorlar idi. Henüz krallık muârefesi şerefine nâil olmamış bulunan bir takım kimseler bu şerefe nâiliyyât için dest-i kralîye temass eylediklerini gördükleri adamlara mürâcaatla kendilerini takdîm ricâsında bulduklarından ve bu ricâlar reddedilemediğinden o gece a'zâ-yı gayr-ı resmiyyenin hemân kâffesi Kral hazretlerine takdîm olunmuşlardır.

Bir yandan müzika en müntehib parçaları terennüm etmekte olsun dîger taraftan Kral hazretleri muârefelerini kabûl edecekleri ve arz eyledikleri ihtirâmâta mukabele gösterecekleri zevâtla bir buçuk saatten ziyâde işigal eyledikten sonra taâm işârâtı verildi.

Şimdi hâtıra geldiği cihetle kayd ve ihtâr edeyim ki haşmetli Kraliçe hazretleri keyifsizlikleri hasebiyle memâlikin iç taraflarında tebdîl-i havâda bulduklarından kongre münâsebetiyle pâ-yı tahtlarında icrâ' olunan merâsimin hiç birisinde hâzır bulunamamışlardır.

Yemek sofraları şatonun alt katında beş altı büyük salona tertîb edilmişler ise de defaâtle beyân olunduğu üzere med'uvv olan zevâtın oturmalarına müsâid olacak

155b

sûrette değil herkesin oralara bi-l-mürâcaa ârzû eyledikleri me'kûlât ve meşrûbâtı almalarına müsâid olacak sûrette tertîb edilmişlerdir. Kavalyesi olmakla müşerref olduğum Kontes de Landberg ve sâir bir kaç mu'teber kadınlar zât-ı hazreti kraliyyenin iki tarafında ve ön ve arka cihetlerinde oldukları hâlde taâm salonlarına doğru ilerleyerek zevât-ı sâire dahi alâ merâtibihim bunlara peyrev oldular. Bu cem'iyet dâhilinde gerek a'zâdan gerek İsveç emîri ve vükelâsı familyalarından iki yüz kadar kadın mevcûd idiyse de öyle sâir Avrupalılar müsâmerâtında olduğu gibi raks falan ictimâât-ı mezkûrenin hiç birisinde vuku' bulmamıştır.

Ekl ve şürb zemânlarının gayrı zemânlarda bu kadınlara edilecek mülâzemet eğer bir mübâhase-i ilmiyye bir müzâkere-i lisâniyye sûretini almayacak ise memâlik-i sâirenin ahvâl-i nisvâniyye ve sâir hasâis-i medeniyyesine dâir bir musâhabe sûretini almakta idi ki a'zâdan ba'zı gençler bu yoldaki ictimââtı pek soğuk bularak Paris ve Berlin ve Wien'de gördükleri müsâmereleri ârzû eyliyorlar idiyse de âdet-i beldeye ittibâ mecbûriyyetinden hiç kimse kendini kurtaramıyor idi. Ekl ve şürb zemânlarında ise

156a

kavalyelerin vazîfesi âdetâ ayvazlıktan sofracılıktan ibâret kalır. Zîrâ herkes kendi bâzû-yu ta'zîm ve tekerrümüne taktığı kadını sofrâ salonlarında bir mahalle oturtup levâzım-ı ekl ve şürbünü kendi eliyle tahiyeye eylemek gayret-i nâzik-ânesine düşer. Ammâ bu vazîfe o kadar şerefli ve zâif ve mu'tenâ bî-haddendir ki bi-l-nefs Kral hazretleri bile kadınlara bu yoldaki hizmeti kavalyelik şânına mütenâsib-i mefâhirden sayar.

Benim i'tikadıma göre ictimâât-ı leyliyyenin bu türlü hiç de soğuk değildir. Yarı çıplak kadınlarla kucak kucağa gelip fırıl fırıl dönmek sûretiyle edilen rakslardan ve-yâhûd büyük büyük paralarla oynanan kumarlardan müsâmerâttan zevk alanlara i'tirâzım olamasa bile

kendimce şöyle kâmil-âne eğlenceleri tercih ederim. Zâten âdâb ve ahlâk dâiresi dâhilinde her türlü mülâhazâta bu müsâmereler de mâni' değil ki! Gerek bunların ve gerek umûmen Avrupa'nın ahlâk ve âdâbına en ziyâde yabancı olanlardan birisi ben olduğum hâlde türlü mülâhazât-ı nisvâniyyeye iştirâk bana bile vâki' olmuştur ki lâtfenin bundan ziyâdesi hakikaten ziyâdedir.

Esnâ'-yı taâmnda Kral hazretleri a'zâ-yı resmiyyenin her birini birer münâsebet-i lâtfede düşü-

156b

rerek sofraya getirip matbaaları olan hüküm-dârân-ı zî-şân hazerâtı nâmlarına idâre-i akdâh eylediler ki gayet muntazam bir sûrette tertîb edilmiş bulunan şu vezâif-i ihtirâmiyye esnâ'sında müzika dahi Kral tarafından celb ve bu ihtirâma mazhar edilen a'zânın metbû olan hüküm-dârân-ı zî-şân marşını çalmakta idi. Kral tarafından bu hürmete ikinci müzâhir olan abd-i âciz bulunup fakat sâmia-nâz olmakta te'sîr-i sihr derecesine varan marş-ı hamîdî nağmeleri kulaklarımı teşnîf eder etmez aklım başıma gelip ortada böyle bir tertîb bulunduğunu anladım. Binâen aleyh Kral hazretlerinin nezâketine vazîfe-i teşekkürü îfâ eder iken:

- Metbû-ı akdes ve efhamım şu kutlu pâdişahım efendim hazretleri nâm-ı nâmîlerini dehân-ı hürmet beyân-ı haşmet-penâhîlerinden kemâl-i tekerrüm ve ihtirâmla istimâ'mla berâber nâm-ı şevket ittisâm-ı cenâb-ı pâdişahîye münâsib olan marş nağmetinin de gûş-ı müntemî ile teşennüf etmesi bu çâker-i ahkarı ziyâdesiyle memnûn ve bahtiyâr eyledi. İki cihetli olan bahtiyârlığımdan dolayı hâk-pâyi haşmet ihtivâ-yı cenâb-ı hükümrânlarına kemâl-i ta'zîm ile arz-ı minnet ve takdîm-i şükrân ederim.

157a

Vâdîsinde idâre-i lisân eyledim ve o kadar gürültü arasında marş-ı pâdişahînin sem'-i dikkatime vusûlü Kral hazretlerini memnûn etmekle bundan dolayı da tahsînlerine müzâhir oldum.

Evet! Böyle şeyler şu gibi me'mûriyyetler esnâ'sında sem'-i dikkatten dur kalmamalıdır. Bu gibi mevâki' ve merâsimde aslâ gaflet etmek câiz değildir. Ba'de nazarda ehemmiyetsiz

görülebilir ise de devlet ve milletin şân ve şerefini gözetmekle müftehîr bulunan erbâb-ı basîret için bu gibi şeyler vazîfe-i dakikadan addolunurlar.

A'zâ-yı resmiyye bu sûretle birer birer taltîf olunduktan sonra Kral hazretleri bira kadehini eline alarak ve o anda mâ-beynciler ve sâire tarafından tekâmîl a'zâ ve huzzâr susturularak kadehi huzzâre irâe ile ve dik sadâ ile:

- Ey Müsteşrikîn Kongresinin a'zâ-yı kirâmı! Ömrümde bahtiyârlıkla geçirdiğim demler Allah'a şükür pek çoktur. Fakat cümlelerinizi te'mîn ederim ki kendimi en ziyâde bahtiyâr bulduğum dakika bu dakikadır. Sizin gibi irfân ve fazîlet-i insâniyyenin hulâsasını teşkîl eyleyen bir cem'iyet içinde bulunmak kadar bahtiyârlık olamaz. İşte o bahtiyârlığa teşekküren ve hey'et-i

157b

mecmûanızı takdîren ve ta'zîmen bu kadehi nûş ediyorum.

Deyip nûş ettikleri sırada bütün a'zâ: “Yaşasın Kral!” ve “Hurra!” sadâlarıyla salonları çın çın çınlattılar. Ba'de a'zânın en ihtiyâr ve en mu'teberlerinden beş altı zât cümle tarafından vekîl olarak huzûr-ı Kralîye gidip kongre hey'et-i umûmiyyesinin şu iltifât-ı Kralîye teşekkürünü ba'de-l-teblîğ ellerinde hâzır bulundurdıkları kadehleri başlarından yukarıya kaldırdıklarında bu hâzırlık zâten tekâmîl a'zâda bulunmasıyla herkes kadehlerini başlarından yukarıya kaldırarak evvelki sadâları tekrârla nûş eylediler ki bu hâl hakikaten pek müessir merâsim-i âliyeden ma'dûd oldu.

1.36. (ŞEHR-ÂYÎN)

Küşad-ı resmî gününün akşamına tesâdüf eyleyen iş bu ziyâfetten avdet eyliyorlar iken bütün Stokholm şehrinin de kongreyi i'zâzen mükemmel bir şehîr-âyîn icrâ' eylemiş oldukları görüldü.

Bu şehîr-â-yînün mukaddimesi sayfiyye-yi Kraliyyeye kadar ilerlemiş bulunan istimbotlar ve sandallarda görülüyor idi ki bunlara binen kadın erkek bir kerre “Yaşasın Kongre” temennîsini müteâkıben

158a

dört kerre de “Hurra” sadâlarını ila eyledikleri gibi aralıkta bir a’zânın râkib oldukları üç sefîneden birisi tarafından “Yaşasın Kral” yâhûd “Yaşasın İsveç” temennîsi i’lân olunur olunmaz bu sözlerin işitilebildiği kadar yerlerden Hurra sadâları afâka çıkıyorlar idi.

Evvelce dahi ta’rîf olunduğu vecihle Drottningholm şatosuna gidilen yol kanal gibi adalar aralarından geçer bir şey olduğundan bu sâhillerin hangi tarafında bir binâ’ bir sayfiyye var ise donanmış olduktan mâ-adâ küme küme ateşler dahi yakarak kenârları en ziyâde bunlarla tezyîn eylemişler idi. Stokholm şehrine sokuldukça sâhildeki binâ’lar çoğalıp sıklaştığından buralarda bir takım kadınlar ve erkekler ellerine aldıkları meh-tâbları ve-yâhûd ateş püskürür fişenkleri çarkıfelek gibi çevire çevire koşuyorlar idi ki peydâ eyledikleri manzara hakikaten pek nazâr-rübâ oluyor idi.

Hemân bi-l-cümle ebniyesinin donanmış olduğu uzaktan görülmekte olan Stokholm şehrine gereği gibi takarrüb olundukta dahmeler ve havâ-yı fişenkler bizi istikbâle başladıkları gibi taraf taraf çanak ve el meh-tâbları da rengarenk ziyâlarıyla şeb-i deycûru rengîn

158b

etmekte idiler. Artık buralara gelindiği zemân hangi taraftan yalnız bir “yaşasın” sadâsı çıkarılacak olsa yaşayacak olan kim olur ise olsun dört def’a tekrâr eyleyecek olan hurralara binlerce âvâzeler iştirâk eylemekle keyfiyyet bir gulgule-i umûmiyye sûretini alır idi.

Bir aralık azîm bir ateş nûrefşân oluvererek şekl-i tâmmını aldıktan Paris Expositionunda yapılan Eiffel Kulesi sûretini aldığı görüldü. Vâkîâ onun gibi üç yüz metre irtifâ’ında değil idiyse de elli metreden de az irtifâ’ tahmîn olunamaz idi. Ba’zı devl-i mütehâbbenin markaları tırâzları kandiller meh-tâblarla şuraya buraya yapılmış olduğu gibi alâim-i milliyyenin en sâdesi en güzeli en ma’nîdârı olan Ay yıldız âlâmet-i Osmâniyyesi yirmi otuz yerde nûr-efşân olmakta idi. Bunlardan birisinin altında V.A.H. harfleri görüldü ki “Yaşasın Abdülhamit” demek olduğu anlaşılacak bi-t-tab’ kalbimi pür-nûr ve pür-sürûr eyledi.

Asil-zâde-gân Sarayı civârındaki rıhtım üzerinde elli binden aşağı tahmînine aslâ imkân olmayan bir halk hakikaten geceyi gündüze tahvîl edecek derecelerde

159a

Nûr-efşân bir şehîr-âyîn ile istikbâlimize çıkıp türlü türlü fişenkler nikat-ı müteaddideden berhevâ olmakta bulunmasıyla vapurlar yollarını keserek bu şehîr-âyîn-i azîmin temâşâsına meydân ve imkân verdiler.

Halkın bu nümâyîşi yarım saatten ziyâde mümted oldu. Hele şehrin en yüksek bir noktasından gayet kutlu bir ziyâ-yı elektrik makinesi sefîne-i Kraliyye üzerine ziyâ yağdırmakta idi ki iki bin metre kadar mesâfeden gelen mebd'e bir nokta olduğu hâlde gittikçe açılarak müntehâsında azîm bir zâviye-yi hadde ağzı tasvîr eyleyen şu hatt-ı münîr şehîr-âyînin en büyük en parlak alâim-i ibtihâcından addolunuyor idi.

El-hâsıl vapurlar birer birer rıhtım iskelesine yanaşarak a'zâlar çıkmaya başladılar. Garîbtir ki bu gece dahi gündüzki gibi güzer-gâh-ı umûmî olmak üzere polisin ta'yîn eylemiş olduğu yere hiç bir kimse pây-ı endâz tecâvüz olmadığından vapurdan çıkanlar râhat râhat yol bulup geçebilmekte idiler. İntizâm ve inzibâta riâyetin bu derecesini milel-i sâireden ümîd edememekte ma'zûrum.

Vapurdan çıkan a'zâdan ba'zıları tanındıkça ya kendi ismi ya mensûb olduğu

159b

Millet ve-yâhûd metbû' olan hüküm-dârın nâmı yâd olunarak hurrular bir velvele-i müdhişe sûretinde meydân almakta idiler.

Nısf-ı leyle karîb bir saatte avdet olunacağını bildiğim cihetle gerek soğuktan ve gerek mesâfenin uzaklığından dolayı araba göndermesini hotel müdürüne tenbîh eylemiş isem de gelen arabaları polis ahâlî-i müzdehimenin arka tarafına sürmüş olduğundan bu hizmete me'mûr olan bir me'mûr her araba kimler için gelmiş olduğunu arabacıardan öğrenip kayd eylemiş bulunmak hasebiyle arabacıyı çağırarak için ismimi sordu ise de ahâlî-i merkumeyi yarıp yanıma kadar gelecek olan araba beni memnûn etse bile binlerce halkı bî-zâr edeceğini düşündüğümden:

- Hayır! Benim arabam yoktur. Ben araba sipâriş etmemiş idim.

Diye yayan yürümeye başladım. Ne fâide ki iş yalnız benim yed-i ihtiyârımda değil idi. Gündüzki resm-i küşaddan Kontes de Landberg ile piyâde olarak geldiğimi görmüş bulunan hotel müdürü ne sebebe mebnî be-heme-hâl sokulup beni arabasına almamış olduğundan arabacıyı tekdîr eylemiş bulunduğu cihetle adamcağız bu def'a be-heme-hâl îfâ-yı vazîfeyi

160a

azm ve cezm etmiş. Başımdaki fes ise elli bin kişi içinde beni kopkolay tanıttığından mevki'-i mahsûsunda ayağa kalkan arabacı kah bana:

- Ekselans! Ekselans!

Diye hitâblar ve kah arabacıya yol açmaları için ahâlî-i müzdehimeye nidâlar ile takarrûbe başlamasın mı?

İşte bir intizâmsızlık ki sebep-i mahzâ ben oluyorum. El işâretiyle arabayı istemediğimi herife anlatmaya çalışıyorum ammâ kabil değil. Halk ise kemâl-i lâtif ve nezâketle arabaya yol açmaya başladığından araba gelip beni aldı ammâ mahcûbiyyetimden âdetâ yerlere geçtim.

Bu geceki şehîr-âyîn yalnız deniz sâhillerine de mahsûs olmayıp şehir derûnundaki binâ'lar dahi pek güzel donanmış idi. Hele ikamet-gâhımız olan hotel bundan evvel dahi ta'rif eylediğim havâgazı borularıyla o kadar güzel ve mükemmel donanmış ki o koca binâ' âdetâ nûr ile tersîm olunmuş denilecek hâle gelmiş.

1.37. (BİR RİYÂSET-İ MUVAKKATE)

Kongrenin ikinci ve eylül efrencinin üçüncü günü olan Salı günü

160b

tertîb-nâmede kabl-ez-zuhr saat dokuz buçuktan on ikiye kadar ve ba'de-z-zuhr ikiden dörde kadar ictimâ' eyleyecek olan şu'beler miyânında lisân ve edebiyât-ı İslâmiyye şu'besi de dâhil

idiyse de o gün için ben Asyâ-yi vustâ ve müntehâ-yı şarkî lisânlarına mahsûs olan şu'bede bulunmak ârzûsuna düşmüş idim. Hâl-bu-ki lisân ve edebiyât-ı İslâmiyye şu'besine intihâb edilmiş bulunan iki reîsin ikisi de sâir şu'belerde bulunarak makam-ı riyâset boş kalmış olduğundan a'zâ o gün için benim riyâsetimi ârzû eylemiş.

İki üç zât Asyâ-yi vustâ şu'besine gelerek bu riyâset-i muvakkateyi teklîf eylediklerinde ba'zı mütâlaât-ı mahsûsaya mebnî özürler diledim ise de müteâkıben vârid-i hâtırım olan dîger bir mütâlaaya mebnî erbâb-ı teklîfin devâm eyledikleri kabûl iltimâsını redd-i kat'î ile reddetmeyerek şu'belerine gittim.

Hâtırıma gelen şey dünkü ictimâ'da ba'zı kimselerin tekellüm eyledikleri lisân-ı gayr-ı ma'rûfeyi dîger ba'zılarının anlayamamalarından dolayı vuku'a gelen güft ü güzâr idi. Bundan mukaddem dahi beyân eylemiş olduğum vecihle ba'zı kimseler Almanca ve İngilizce'den mâ-adâ lisânlarla söylenen sözlerin Fransızca birer tercümesi teblîğ olunmasını taleb eylemişler

161a

idi derc olunmuş idi. Hele akşam Drottningholm sayfiyyesine gider iken vapurlarda vâhid ve salonda sayfiyye salonlarında bu meseleyi tekrâr eylemişler idi de bizim Mısırlı arkadaşlar teklîf-i mezkûru bir kat daha tevsî' ederek Almanca ve İngilizce ve Fransızca söylenen makalelerin bile kendilerine Arapça olarak tefehhümü lüzûmundan bahs eylemişler idi. Hakları da var ya! Maksad lisân-ı ulûm ve edebiyât-ı şarkıyye ise onların asıl erbâbı bu zevât-ı fâzâil semât değil midir? Anlamadıkları mesâile karşı summ-ı ebkem oturmalarında kongre için dahi fâide me'mûl olamaz.

İşte bu hâtıra üzerine muktedir olabildiğim kadar bir riyâset-i muvakkata ile bu iddiâ ve talep erbâbının muhakk olduklarını göstermek istedim. Bu def'aki kongre için bir fâidesi olamasa bile ileride vuku' bulacak ictimâatta şu haklı da'vânın tervîcine medâr olabileceğini düşündüm.

O gün lisân ve edebiyât-ı İslâmiyyenin şu'besinde kadın erkek yüz seksen kadar zevât mevcûd olup sandal-ı riyâsete kuûdumda encümen müzâkerenin küşad olduğunu i'lân etmeyi müteâkıb huzzâr-ı kirâmın hakk-ı âciz-ânemdeki teveccühü şu riyâset-i muvakkataya da'vetimi îcâb eylemiş bulunmasından dolayı bir de teşekkür eyledim.

161b

İctimâat hakkında vermiş olduğum îzâhât miyânında zikri sebk eylediği vecihle reîs bulunan adam kimi ister ise nöbet-i kelâmı ona vermek salâhiyyetini hâiz olduğundan önümde tertîb-nâme mûcibince kimlerin hangi lisânlarla îrâd-ı makal eyleyeceklerini gözden geçirdiğimden sonra evvelâ kelâmı Fransızca nutk edecek olan bir zâta verdim. Edebiyyât-ı Arabiyye'ye dâir olan sözlerini bitirdikten sonra dilimin dönebildiği kadar bir Arapça ile merâmını Şeyh Hamza ve Şeyh Amr efendilere icmâlen tefehhüm eylediğimde ziyâdesiyle memnûn olarak onlar dahi mülâhazalarını der-miyân ettiler. Fâzıl-ı Şeyhlerin mülâhazalarını Fransızca olarak sâhib-i makaleye tefehhüm eylediğimde huzzârın kâffesi Arap fâzıllarının fikirlerini anlamış olmalarından dolayı ziyâdesiyle mahzûz kalarak: “İşte müzâkere böyle olur. Her lisân ve ilmin müntesibi kim ise riyâset ona verilmelidir.” tarzındaki sözler huzzâr miyânında epeyce meydân aldılar ki buna kalben memnûn oluyor idiysem de sâded hâricindeki sözler bu misillû ictimâatta mâ-lâ-ya'nî addolunacaklarından riyâset çingırağını çalıp huzzârı sükûta da'vet etmeye de hasb-el-vazîfe mecbûr oluyor idim.

162a

Bir aralık nöbet-i kelâmı Fikri Paşa'ya verdim. Mûmâ-ileyh Hasan İbn Sâbit'in divânına yazmakta bulunduğu şerhe dâir îrâd-ı makal eyledi. O zâtın Arabîsi o kadar fasîh ve beliğdir ki ağzından çıkan sözleri derhâl kalem ile zabt etseler i'tinâlî yazılmış bir nüsha-yı edebiyye husûle gelmiş olur. Edebiyyât-ı Arabiyye'nin meziyyet ve irfânına ve divânın kıymet ve ehemmiyyetine ve bu divâna ne yolda şerh yazdığının beyânına ve bu hizmetinden Avrupaca dahi edilecek istifâdeye dâir söylediği sözleri yüz elli nefer-i huzzâr miyânında ancak yirmi otuz adam anlayabilmiş iken ifâdât-ı mezkûreyi hulâsaten Fransızca'ya tercüme ve îrâd eylediğimde herkes anlayarak mahzûziyyet-i umûmiyye artmaya başladı. Divândan bir kaç beyti inşâd ile ne yolda şerh etmiş olduğunu da göstermesi ba'zı taraflardan ricâ edilmekle bu ricâyı da Fikri Paşa'ya tefehhüm eylediğimde rastgele açtığı sahîfeden bir kaç beyti o kadar güzel şerh eyledi ki Arapça anlayanlar cidden hayrân kaldıkları gibi velev ki hulâsaten olsun Fransızca'ya da nakl ve tahvîl eylediğim zemân hayret-i vâkıa âdetâ ta'mîm eyledi. Ba'zı taraftan “şerh” demek Avrupalıların “Kritik” dedikleri °ey olup

162b

olmadığı suâl edilip taraf-ı âciz-ânemden bizce kritiğin mukabili intikad olduğu ve şerh ise müellifin maksadını tefehhüme yardım demek olacağı beyân olundukta dîger taraftan:

- Şerh demek Fransızca Komantr demektir.

Denildi ise de bizce komantrın mukabili “te’vil” ve “tefsîr” olduğu ve şerh ise bir eserin kıymet-i ilmiye ve edebiyesini irâe için olduğuna göre kritiğe ve maksûdu tefehhüm için olduğuna göre komantra benzemek lâzım gelir ise de ikisi arasına cem’iyyetten fâzıla asıl mâhiyyeti o beyti şâkird-âne tedrîs ve tefehhüm eyleyecek olan muallimin îzâhâtı demek olacağı anlatıldı.

Mübâhasenin bu ciheti müstemi’in-i mevcûdeyi hakikaten müstefid eyleyerek kendileri indinde yeni bir şey demek olan bu şerh meselesinde bil’âhire fâzıla-yı İslâmiyye’den daha ziyâde tafsîlât isteyeceklerini birbirine söylemeye başladılar.

Bir aralık nöbet-i kelâmı Almanca îrâd-ı makale edecek olanlara verdiğimde merâmlarının umûmiyyet üzere anlaşılmasından nâşî hiç bir mübâhaseye meydân açılmamasından mütevellid

163a

Olan soğukluk herkesin nazar-ı dikkatine çarptı. Müteâkıben söz sırasını Şeyh Hamza Efendi’ye verdim ki Wien’de bundan evvel vuku’ bulan yedinci ictimâ’da kendisine tavsiye edilmiş olmasından dolayı nezd-i İslâmda ahvâl-i nisvâna dâir güzel bir eser te’lif eylemiş idi.

Şeyh Fâzıl evvel-be-evvel gayet beliğ bir makale ile kongrenin ve İsveç ve Norveç milletinin ve haşmetli Kral hazretlerinin medâyh-i esniyesini îrâd eyledi ki tercümesine çâr-çeşme muntazır bulunan huzzâra:

- Hazret-i Şeyh’in Arap lisânındaki fesahât ve belâgatini Fransızcaya bi-hakkın nakl edebilmek kudretini hâiz bulunsa idim kendimi bahtiyâr addeyledim. Arap lisân-ı muacciz beyânına mahsûs olan sanâyi’-i kelâmiyyeyi başka lisânlarda bi-hakkın icrâ’ ve irâeye imkân dahi mutasavvir olmadığını bu lisâna vâkıf olanlar teslîm ederler. Kelimâtın tertîbine ednâ-yı dikkatle ma’lûm olur ki Şeyh Efendi hazretlerinin makalesi mensûr

olduğu hâlde müsecca' ve mükaffâ olmasından dolayı nev-ummâ manzûmdur. Buna Fransızca “prose rime” diyorlar ise de bu sözün kuvveti ne derecelere vardığını yine Arabîye vâkîf olanlar anlayabilirler. Herhâlde Hazret-i Şeyh kongreyi ve İsveç
163b

Norveç ve bunların hüküm-dâr-ı maârif-i âsârını medh ve senâ eyliyorlar. Hulâsa-yı ifâdeleri de şundan ibârettir.

Diye Şeyhin medâyhini pek muhtasır olarak ancak hulâsa edebildim ki hakkıyla tercümesine adem-i iktidârım hakikaten mûcib-i teessüfüm oldu. Ba'de Şeyh Efendi Hazretleri te'lîf-i nefîslerinin mâhiyyetini anlatmaya başladılar. Nezd-i İslâmda ahvâl-i nisvânın hakikati Avrupa ulemâsı nezdinde henüz mükemmelen ma'lûm olmadığı ve bu bâbda hakikat-nümâ bir eserin te'lîfi kendisinden iltimâs edildiği beyânıyla bu eseri vücûda getirdiğini ve bunda hukuk ve vezâif-i nisvâna dâir Kur'an-ı Kerîm'de mevcûd olan ayet-i celîle ve dehân-ı Mübarek Cenâb-ı Peygamberden şeref-sâdır olan ehâdîs-i şerîfe cem' edildiği gibi müştehidîn-i kirâmın bu bâbdaki hüküm ve kulları ve edebâ-yı zarâfet-i intimâmın enfes akvâli de cem' olunarak kendi taraflarından münâsibi vecihle muhâkeme ve îzâhtan dahi geri kalınmadığını söylediler ki şeyhin bu ifâdâtı taraf-ı âciz-ânemden huzzâra teblîğ olunduğu zemân kendilerince emsâli mevcûd olmayan bu eser ale-l-âleden fevk-al-hadd memnûn olarak el birliğiyle Hazret-i Şeyhi alkışladılar.

Şeyhin ifâdâtı üzerine bir kimsenin diyeceği

164a

olup olmadığı suâl olundukta huzzârdan birisi te'lîf-i mezkûrda cem' olunan âyât ve ehâdîs ve ahkâm ve akvâlden birer numûne îrâdını talep etmesiyle bu talebi şeyhe tefehhüm eylediğimde Şeyh-i zarîf:

- Ben bu âsârı zâten kongre için te'lîf eyledim. Kongre tarafından tab' ve neşr olunacaktır. Mündericâtından birer cüz'ü îrâd eyleyecek olsam onların kuvveti bi-hakk takdîr olunamayarak bir münâzara-yı beyhûdeye yol açacak ve söz uzanacaktır. Tekmîl-i mütâlâa buyurulmalıdır ki maksad tamâmiyle ta'yîn eylesin. Ona da vaktin müsâadesi yoktur.

Dedi ki fi-l-vâki' makale îrâd edecek olanlara yalnız on dakikadan yirmi dakikaya kadar zemân verilip bu müddetinde geçmiş olduğu beyânıyla berâber Şeyhin özrü huzzâra teblîğ olundukta cümlesi tarafından kabûl edildi.

Bu te'lîf hakkında söz söyleyecek bir kimse kalmayınca taraf-ı âciz-ânemden Fransızca olarak makale-i âtiye îrâd olundu.

1.38. "Sûret-i Makale"

Hasb-el-riyâse cümleden sonra benim de bir söz söylemeye hakkım olduğundan fâzıl

164b

dostum Şeyh Hamza Efendi hazretlerinin te'lîfi münâsebetiyle derim ki: Şimdiye kadar Avrupa bizim bilâd-ı şarkıyyeye yalnız bir levha-yı dil-ârâ temâşâsı gibi bir nazarla bakar idi. Zîrâ müdekkik ve mütetebbi' olan Avrupa filozoflarının şarkça taharrî-i hakayika koyulmaları bi-l-nisbe yeni bir şey olup şimdiye kadar ahvâl-i şarkıyye yalnız nakkaş-ı hayâl olan edebâ ve şiirânın tasvîr ve tersîmlerine kalmış idi. Bunların tasvîr ve tasvîrlere göre şark nisvânı bir sedir üzerine gelişi güzel uzanıvermiş bir mahbûbedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve dîgeri parmakları ucundadır. Libâsı ise tesettürden ziyâde tezeyyün için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir hâlde bulunduğu misillû karnı ve sinesi de hayâl gibi ince ve şeffaf tüller ile nim-mestûrdur. Perîşân saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatıvermiş olduğu kol üzerine doğru büklüm büklüm dağılmıştır. Kendisinden bir kaç metre uzağa konulmuş bir murassa' nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde ve onun da murassa' ve kehrübâlî ağızlığı ağzına karîb bir vaz' iyyettedir. Bir kaç sedefli dolap ve iskemle ve rahle ile tavana asılmış fânûslar

165a

odanın zîneti olup kaimen bir zenci câriye rengarenk tavus tüyünden ma'mûl yelpaze ile mürevveh-zendir. İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvîr eylediği şark nisvânı budur vâkîâ bu levha temâşâsı gözlere letâfet verir güzel şeylerden ise de bir hakikat olmayıp bir hayâl bir şiirdir. O kadar hayâldir ki ondan mütevellid fikir ve i'tikad dahi mahz-ı hayâl olur. Zîrâ zannolunur ki bu vücûd kendi hânesinin sâhibesi zevcinin zevcesi ve evlâdının vâlidesi değil belki yalnız hâne sâhibi olan erkeğin huzûzâtına hizmet-kâr bir eğlencesidir. Ne büyük hatâ'!

Bugünkü günde asıl güzelliği hakikatte arayan müdakkik ve hakikatperest Avrupa için bu gibi hayâlât câlib nazar-ı ehemmiyyet olamazlar. Bugün muhtâc-ı hakikat olan Avrupa için dostum Şeyh Hamza'nın te'lîfi işte şu hayâlât-ı müşâ'şa'yı münhasif ederek hakikati ortaya koyacak âsâr-ı ciddiyeden olduğu için fevk-al-âde şâyân-ı tebrîkdir. Te'lif-i mezkûru okur iseniz size muhtasiran tasvîr eylediğim hayâl ile hakikat arasındaki fark-ı azîmi görürsünüz. Bu farkı az söz ile ben de size şimdi gösterebilirim. Düşünmelisiniz ki bu memleket yalnız tabîat mevki'esiyle tettebbu' edilemez.

165b

Memâlikin tettebbu' oralarda sâkin olan milletlerin tedkik-i ahvâliyle berâber gider. Milletlerin tedkiki ise yetiştirmiş oldukları büyük adamların ta'yîn-i mâhiyyetleriyle mümkün olabilir. Osmanlı milletinin yetiştirdiği büyük adamlar Avrupaca zâten tanınmış oldukları cihetle yeniden tanıttırmak külfetine hâcet yoktur. Her biri mesleklerinin âdetâ mûcid-i müessesesi addolunan büyük askerler büyük diplomatlar büyük amiraller büyük ekonomlar büyük âlimler ve edîbler ve san'atkarlar târih-i Osmanîyi tezyîd-i ehemmiyyetiyle en şa'şaalı târihler i'dâdına idhâl eylemişlerdir. Hem her meslekte temeyyüz yalnız bir sınıfa mahsûs kalmamıştır. Sınıf-ı şitâ yek-dîgerine tedâhül etmiştir. Meselâ şîrleri pençe-i kahrında zebûn eyleyen bir Sultân-ı Osmâniyyenin ihsâs-ı nâzike-i şâir-ânesi kendisini bir gözleri âhûya zebûn eyleyerek o yoldaki manzûmât-ı edîb-ânesiyle edibânın da sultânı olduğunu göstermiştir. Handân-ı cihân-gîr-i Osmâniyyenin şanlı a'zâsı miyânında âsâr-ı şiiiriyye ile şöret-şîâr olan edibânın mikdârı yediye sekize varmaktadır. Kezâlik idâre-i devletçe zemânlarının en büyük diplomatları ekonomları amiralleri ser-askerleri olan ve vezirâ ve umerâ miyânında fazâil-i ilmiyyeleriyle mümtâz olanların mikdârı yüzleri geçer. Hele

166a

Ale-l-umûm selâtîn ve vezirâ ve umerânın zâhir hâllerine nazaran gûyâ mesleklerine gayr-ı mütevâfık zannolunan rağbet-i ilmiyyeleri ihyâ'larına muvâfık oldukları medreseler kütüb-hâneler ile muvâzene edilmelidir. Şu terakkiyât-ı mâneviyyeye şu fazîlet-i mâddiyyenin de inzimâmını Akdeniz'i yek-pâre bir Osmanlı gölü hâline koyduktan sonra bahr-ı Ahmerde yaptıkları gemiler ile sâhil-i Hindiyeye kadar giderek Avrupa keşşâflarını karşılayan ve menba'yı Nil'e doğru sokulup Afrika'yı vustâyı ilk keşf eyleyen ve hayvan koşulup top çektirmek

düşvâr olan yerlerde toplara yelken açan ve koca kalyonları bir denizden diğer denize nakl için dağlardan aşırın ve bir pâ-yı tahta fūrceyâb-ı duhûl için süvari mürûruna müsâid tûnel hafr eden Osmanlıların mütâlaa-yı ahvâliyle muvâzene mümkün olur ki bu muvakkitler bir cesâret-i haml ile kabil olamayıp hesâb-ı hendese cerr-i eskal gibi gemicilik ve top-endâzlık ve askerlik san'atlarıyla sanâyi'-i sâirenin müesses-i aleyhleri olan fûnûnda yed-i tûlâyâ ihtiyâc gösterir. Şimdi bu kadar muvaffakiyyetler Avrupa'nın "konkübin" ya'nî hâl ve şânı yalnız huzûzât-ı nefsâniyyeye hizmetten ibâret müstefrişelerdir zanneylediği anaların evlâdı için istiksâr

166b

Olunmaz mı? Konkobinzâdelerden ne umulur? Hayır Efendiler hayır! Onlar el-yevm Avrupa'nın evlâd-ı tabîye ta'bir eyledikleri mahlûklardan ibâret kalır ki onlardan ne bir general ne bir amiral ne âlim ne edip ne san'atkar sınıfında adamlar yatışemezler. Evlâd-ı fazîlet-i mâddiyye ve mâneviyye dersini en evvel vâlidelerin ağışunda alırlar. Bâ-husûs usûl-ı tedrîs ve ta'lîmin şimdiki sûrette olmadığı zemânlarda evlâdın en mühimm muallim ve mürebbîsi vâlideler olmak zarûrî görülür. Eğer şark nisvânı levhalarda temâşâ ettikleri konkobinlerden ibâret olup da şarklılar dahi huzûzât-ı şehvâniyyenin medâr-ı teskîni olan böyle bir sınıf mahlûktan doğma evlâddan ibâret bulunsalar idi şark bunca fazâil-i mâddiyye ve mâneviyyesiyle bugünkü Avrupa gibi müdakkik bir Avrupa'nın nazar-ı tetebbu' ve tedkikine şâyeste görülebilir mi idi? Edebiyyât ve hikemiyyât-ı şarkıyyeyi tedkik için böyle yüzlerce ulemâ-yı be-nâmın ictimâ' edeceği kongreler teşkil eyler mi idi? Şark kadınları ne oldukları anlaşılamamasının sebebi hâl-i mestûriyyetleri ise onların yetiştirdikleri oğullar mestûr kalmamışlardır. Şa'saa-yı şân-ı terakkilerini şarken İnan illeri garben Okyanus ıttılası sâhilleri cenûben Hindistan

167a

ve şimâlen nısf-ı Frenkistan ile mahdûd bir ülke-yı vâsi' içinde milel-i mütenevviadan müterekkib yüz elli milyon kadar nüfûs oldukları hâlde cihânın nazar-ı şehâdetlerine arz eylemişlerdir. İşte bu oğulların fazîletlerine nazaran vâlidelerinin fazîletlerini de istidlâl etmek müdakkik olan filozoflar için pek kolaydır. Fâzıl dostum hazret-i şeyh böyle çalışkan ve terakkiperest oğullar yetiştiren nisvân-ı şarkıyyenin hukuk-ı vezâifi bizce bilâ-şübhe kelâm-ı İlâhi olan Kur'an-ı Kerîm ile ehâdis-i peygamberi de ve kâffe-i tedkikât ve ihtisâsât-ı ilmiyye ve edebiyeleri ayân ve ehâdis-i mezkûra üzerine mübtenî bulunan ulemâ ve edibâ nezdinde nasıl

ta'yîn ve tasvîr olunduğunu bu kitâbda cem' eylemiştir. Gönüm ârzû eyler ki kitâb-ı mezkûr Avrupa lisânlarına tercüme edilsin. Kendi lisân-ı mâder-zâdım olmayan Fransızcada kudret-i kalemiyyem kifâyet eylese idi bu tercüme-yi ben der-uhde eder idim. Fakat hakayıkperest olan Avrupa'da böyle bir mühimm eserin tercümesine bezl-i himmet eyleyecek erbâb-ı gayret fıkdanına kâil değilim. Kaviyyen ümîd ederim ki bir değil bir kaç sâhib-i gayret bu tercüme-yi bezl-i himmet edecektir.”

Bu makale-yi îrâd eylediğim zemân bir köşede iki üç efendinin âlî cenâh-

167b

El isti'câl sözlerimi yazmakta olduklarını görmekte idim. Meğer bunlar İsveçli gazeteci imişler. Makale-i âciz-ânemi mümkün mertebe zabt ederek lisânlarına bi-t-tercüme neşr eyledikleri gibi aşağıda sırası geldiği zemân îzâhâtı ikmâl kılınacağı vecihle makale-i mezkûre bir hayli ictimâât-ı husûsiyyede musâhabe zemîni teşkîl edecek kadar şöhret bulduğundan pek çok kimselerin talebi üzerine Fransızcasını da neşr eylediler ise de hîn-i zabıtta pek çok yerlerini noksân bırakıp geçmiş olduklarına muahharen dikkatle teessüf eyledim. Fakat bu teessüfümü yine bir memnûniyyet ta'kîb eylemiştir. Zîrâ ben bu sözleri zabt ve neşr edilecektir diye söylemediğim gibi evvelden bir tedârik-i mahsûsla tedârikli dahi bulunmayarak hemân hâtırına geleni söylemek nev'înden olmak üzere îrâd edivermiş idim. Eğer gazetecilerin zabt eyledikleri sûret-i nâkîsa nazar-ı dikkatimi celb ederek hâtırımı toplamaya yardım etmemiş olsa idi makalemi ben de tekrâr yazmayacak idim. Onların zabtı benim için unuttuklarımı ihtâr eyleyecek bir muhtıra makamına kâim oldu.

Şeyh Hamza'dan sonra yine Almanca ve Fransızca îrâd-ı makal eyleyecek daha

168a

Ba'zı zevâta kelâm-ı nöbeti verdikten sonra müddet-i ictimâ' için muayyen olan saat hulûl etmekle ictimâ'ın rehîn-i hitâm olduğunu i'lân eyledim.

Bu riyâset-i muvakkata a'zâdan pek çoklarının mahzûziyyet ve tasdîklerine müzahhir olarak şu'be-i İslâmiyye riyâset-i dâimesinin uhde-yi âciziyye nakli için bir çok güft-i gûlara meydân açıldı ise de bu hâl bil'âhire ba'zı kimseleri inciteceğini gördüğümünden şu gayrette bulunanları vazgeçirmek için bir çok ricâlardan mâ-adâ vaktiyle Fransa devletinin der-saâdet

sefâreti baş tercemânı olup el-hâletü hâzihi Paris'te lisân-ı şarkıyye mektebi müdürü ve dâr-ül-maârif a'zâsı olan dostum Mösyö Schepher'dan da istiâne eyleyerek mûmâ-ileyhin a'zâ-yı sâireye mahrem-âne îzâh ve tefehhüm eylediği esbâb ve a'zâr bizi müşkilâtan kurtarmaya yardım eylemiştir.

1.39. (FENN-İ SABÂHAT MEKTEBİ)

İsveç Norveç ahâlîsi gemicilikte azîm behre sâhib bir millet olup bahr-ı baîdeye ticâret için icrâ'yı seyr ü sefer eylediklerinden mâ-adâ mikdârı binleri tecâvüz eyleyen ve sayd-ı mâhîye mahsûsan i'mâl

168b

Kılınan irili ufaklı gemiler ile Atlas ve Müncemid Şimâlî denizlerine giderek balina ve sâir büyük balıklar sayd ederler. O taraflar denizlerinde bu ahâlînin vukuf ve ma'lûmâtı Avrupa'nın her tarafında ve hattâ Amerika'da ma'rûf olduğundan merkez kutb-ı şimâlîyi taharrî için erbâb-ı ulûm gemiler donatarak şimâle gittikçe İsveç Norveçlilerden pek çoklarını kendi hizmetlerine kabûl ederler.

Gemiciliğe i'tinâları ve o fende mahâretleri o kadar ziyâde olan ahâlî-yi mezkûra suda yüzmek san'atında dahi mahâretle meşhûr iseler de bu mahâreti kibâr sınıfına kadar ta'mîm için ba'zı mahallerde sabâhat mektepleri te'sîs eylemişlerdir. Mekâtib-i mezkûrenin en mükemmeli Stokholm şehrindeki mekteb olacağı muhtâc-ı tatvil görülemez.

Bugünkü Salı günü iş bu sabâhat mektebinin kadın erkek şâkirdâni kongre a'zâsını taltîfen bir hüner göstereceklerini i'lân eylemişler imiş. Ben bu i'lândan ancak ba'de-z-zuhr kongre mahalline tekrâr giderken haber-dâr olabildim ve kemâl-i isti'câl ile sabâhat-i imtihânının icrâ' olunduğu yere vardım ise de hayfa ki imtihânın ancak sonlarına yetişebildim.

169a

Havâ açık idiyse de gereği gibi serin olduğundan bizim bu taraflar ahâlîsi için o kadar serin havâda denize girebilmek kabil olabilip olamayacağını hükm husûsunda mütereddid kalırım. Lâkin o tarafların ahâlîsi gayet sağlam vücûdlu mütehemmil şeyler olduğundan onların o serinlikte denize girmeleri bizim deniz zemânının yüzücülerinde görülen alışkanlık derecesinde idi.

Erkekler ayaklarında bizim buralarca dahi dâimâ Frenklerde görmekte bulunduğumuz kısa fanila donlar oldukları hâlde yüzmek yarışına çıkararak kadınlar ise yine faniladan ma'mûl bir kıyâfet telbis eylemişlerdir ki göğüs ve arka ve kolları ba'zı büyük balolarda gördüğümüz dekolte rubalar kadar ancak açık bulunarak fakat belden aşağıları fistan ıtlak olunamayacak derecelerde kısa ve mestûriyyetten âzâdedir. Vücûdlarının bu kısmı ba'zı tiyatrolarda gördüğümüz baletlere müşâbih olacak kadar ancak mestûrdur.

Tenâsüb-i endâmlarını defaâtle tezkâr etmiş olduğum İsveç kadınlarının bu sabâhat-i kıyâfetle denizde çırpınmalarını hayâlât-ı şâir-âne erbâbı su melekelerini de teşbîh etseler yeri vardır. Venüsün bahrdan çıktığına benzetseler de! Benden mukaddim bunlar müsâbaka

169b

yolunda türlü hünerler göstermiş oldukları gibi benim yetiştiğim zemândan sonra icrâ' eyledikleri şeylerin letâfeti de kifâyet eyledi. Kah kulaç atmak kah yüzükoyun yüzüp kahice dahi arka üzeri yatmak sûretiyle de icrâ' eyledikleri sabâhat bir ressam-ı mâhirin en lâtif bir tablo vücûda getirebilmesi için en mükemmel model olabilir idi.

Rivâyete göre İngiltere ve Fransa'da dahi kadınlar miyânında denizde yüzmeye merâk edenler pek çok imiş iseler de İsveç'in fenn-i sabâhat mektebi şâkirdânında görülen mahâret onlarda bulunamaz imiş. Bu hakikati yine kendileri i'tirâf eyledikleri gibi bi-l-hâssa Almanlar ve Ruslar kendi memleketlerince bu lâtif şeyin adem-i vücûdunu i'tirâf ederek beyân-ı hayret eylediler.

1.40. (KONTES DE LANDBERG'İN SUARESİ)

Kongrenin ikinci yevm-i ictimâ'ı olan iş bu Salı günü akşamı kongre baş kâtibi olan Kont de Landberg ile zevcesi kontes tarafından Grand Hotel'in salonlarında bir suare verileceği matbû'u-ı tertîb-nâme-i umûmiyye dahi idhâl edilmiş olduğundan

170a

akşam bütün a'zâ bu suarede ictimâ' eylemişlerdir.

Kont ve Kontes de Landberg İsveç ve Norveç devleti tarafından Mısır general konsolosluğu ve politika me'mûriyyeti sıfatını hâiz oldukları gibi kongrenin de müsteşrikîn kongresi olmasından bir münâsebet düşürerek ve opera tiyatrosundan rubalar celb ettirerek bütün hizmet-kârânı şarklılar kıyâfetine koymuşlar ve zâten müzeyyen olan salonları türlü nebâtât ile hakikaten pek güzel tezyîn ettirmişler idi.

Müsâmere-i mezkûreye sivil kıyâfet üzerine nişânlar taallukuyla gidileceği da'vet-nâmelere işâret edildiğinden o sûretle gidilmiştir ki Kral hazretleri de yine bu sûrette giyinmiş oldukları hâlde gelmişlerdir. Opera tiyatrosunun orkestrası hassa muzikasıdan da bir hayli muzikacılar inzimâmıyla bir kat daha mükemmel olduğu hâlde oraya getirilerek terennüm-sâz olduğu gibi operanın oyuncu kızları tarafından bir de raks icrâ' eyleyeceği suarenin programında beyân olunuyor idi.

O akşam Kontes de Landberg bir kuyumcuya sermâye-yi mükemmel teşkîl edebilecek kadar elmaslara müstağrik olduğu hâlde misâfirlerini

170b

Kabûl ve taltîf ve i'zâz husûsunda hakikat tahsîn ve âferînden mâ-adâ kimseye söz söyletmeyecek derecelerde mâhir-âne davranmakda bulunuyor idi. Ben dahi vazîfe-i şükrânı böyle büyük kadınlar hakkında mu'tâd olduğu üzere el öperek icrâ' eylediğim sırada bir isim ta'yîniyle beni o isim sâhibine prezenta edeceğini söyledi ise de ya kendisinin ism-i mezkûru anlaşılmaz sûrette söylemesinden ve-yâhûd benim onu anlayamayacak derecelerde gafletli bulunmaktığımdan dolayı kime prezenta edeceğini anlayamadım ise de böyle kibârdan bir

kadının prezenta edecekleri zâtlar elbette erbâb-ı liyâkatten olacakları için anlayamadığımı belli etmeyerek hemân teşekkür eyledim.

Meğer prezenta olunacağım zâtlar Mösyö ve madam Max Müller imişler ki bunlara takdîm olunmak zâten bence pek büyük bir emel olduğundan nihâyetsiz memnûniyetimi mûcib oldu.

Bu Max Müller nâmı kari'lerimizin de mechûlü değildir. Kongre için daha İstanbul'dan azîmet etmezden bir hayli evvel Tercemân-ı Hakikatte filoloji fennine dâir derc' eylemiş bulunduğum bir makalede İngiltere Oxford dâr-ül-maârifî muallimlerinden Mösyö Max Müller'in Osmanlı lisânına dâir yazmış olduğu takdîrâtı

171a

tercüme eylemiş idim. Vâkıâ takdîrât-ı mezkûrede lisânımızın ahvâl-i ismiyye ve fi'liyyesi hakkında ma'lûm müşârün-ileyhin bir hayli hatiâtı olduğunu o zemân dahi beyân eylemiş isem de takdîrât-ı mezkûra Osmanlı lisânının aslı olan Türk lisânındaki kıdem ve şümûl ve mükemmeliyyeti pek güzel isbât eylediğinden müdakkik müşârün-ileyhe müteşekkîr ve minnet-dâr kalmış idim.

Lisân-ı Osmanî hakkında buraca icrâ' eylediğim tedkikâtta vara vara o kadar ileriye varmış idim ki kitâb-ı şarkıyyede Türk kavminin ve Türk lisânının doğrudan doğruya Yafes Bin Nevh'in "Türk" nâm oğluna mensûbiyyeti mukayyet olduğunu gördüğüm gibi Avrupalıların "seyyit" dedikleri hâlde ahvâl-i târihiyyesini zalâm-ı mechûliyyet içinde mestûr gördükleri millet-i kadîmenin de mutlaka Türk olması lâzım geleceğini ve medeniyetçe Türklüğün Tataristan ve İran ve Afgan taraflarına te'sîrinden ziyâde Çin taraflarına te'sîri olmuş bulunmak lâzım geleceğini ya'nî Türklükteki kıdem-i medeniyet Çinniye kîdemi kadar muhayyer-i ukul olup herhâlde Hazret-i Nuh aleyhisselâmın Türkçe mütekellim bulunmaları bile hükm edilmek lâzım geleceğini Avrupa kitâblarınca ettiğim tettebbu'lardan istihrâc eylemiş idim.

171b

Kongre a'zâsı Pazar akşamı ictimâ'-yı dost-âneye da'vet olundukları zemân muârefe peydâ eylediğim ba'zı zevâta Mösyö Max Müller'in hatâ'larıyla tedkikât-ı âciz-ânemin gösterdiği netâice dâir bir kaç söz söylemiş olduğum gibi dün akşam Drottningholm

sayfiyyesinde de buna dâir ba'zı sözler geçmiş ve keyfiyyet-i profesör Max Müller'in de vâsıl-ı sem'-i ıtlakı olmuş bulunduğundan ma'lûm müşârün-ileyh abd-i âciz ile husûl-i muârefe-yi başkâtib Kont de Landberg'den bi-t-temass o sırada Kontes de Landberg hâzır olmakla bu lâtifi kendileri der-uhde eylemişler imiş.

Profesör Max Müller yaşça yetmiş takarrüb eylemiş ise de orta boy addolunmak lâzım gelen vücûdu gayet zinde bir adam olduğundan sene-yi altmış bile tahmîn olunamaz. Şişman değildir. Zaîf de değildir. Renginin gayet lâtif pembe olması damarlarında cevelân eden kanın mebzûliyyetini göstermektedir. Güzel ve sevimli yüzünün en büyük zîneti addolunmak lâzım gelen gözlerinden ziyâ-yı zeka ve irfân münteşir olup tebessüm-i dâimî hâlde bulunan çehresi letâfet-i tabîinden mâ-adâ bir de büyük tevâzu te'mîn eyler. Pamuk gibi ağarmış olan birer tutam

172a

Favoriler saçlarını işgal edip çenesiyle dudakları matrûşdur. Sâir ba'zı ihtiyârlar gibi başından saçları dökülüp de kafatası çıplak kalmamıştır. Gençliğinde daha sık ve kuvvetli olacağı der-kâr bulunan saçları bu güzel çehre için hâlâ zînet-i kâfiye addolunabilir.

Bu zâtı görür görmez gönlüm sevdi. Birbirimize takdîm olduğumuzda sağ elini alıp:

- Bizim memlekette âdet budur. Büyük muallimlerin ellerini öperler.

Diye öpmeye davrandım ise de tevâzu'yu kuvvete katârak men'ime gayretle ve benim de bir profesör addolunacağıma dâir büyük bir taltîf ile musafahayı tercîh buyurdular. Zevce-i muhteremeleri Madam Max Müller'i de kendileri ta'rîf ve prezenta eylediler.

Muallim-i müşârün-ileyhin eşkâline dâir verdiğim îzâhâtı istiksâr etmemelidir. İngiltere'nin en büyük ulemâsından olup şöhreti bütün Avrupa'ya şâyi' olduktan mâ-adâ Sanskrit lisânında behre-i külliyyeleri ve en eski dîn olan Parisiler dîni hakkındaki ma'lûmât ve neşriyyâtıyla Hindistan'da dahi büyük şöhret kazanmıştır. Hem kazandığı şöhrete de liyâkati müsellemdir.

172b

Zevcesi elli ile altmış yaşları arasında olup vaktiyle en güzel kadınlardan bulunduğu o cemâl-i güzîştenin bâkîye-yi mevcûdesiyle hâlâ istidlâl olunur. İngilizce Almanca ve Fransızca mütekellim ve oldukça mütefennin ve müteeddib bir kadındır.

Bir yandan kocasıyla Osmanlı lisânının gûne ve hakikatine dâir söz ederek bir yandan da karısıyla o gün şu'be-i İslâmiyyede nisvân-ı şarkıyye hakkında îrâd eylediğim makaleye dâir musâhabeye koyulduk. Fakat muallim-i müşârün-ileyhin hayrân-ı fazîleti ve müştâk-ı sahâbeti olanlar pek çok bulduklarından kendisiyle musâhabemiz gönüllerimizin ârzû eylediği kadar imtidâd edemedi. Madam Max Müller ile daha ziyâdece sohbetle devâm olunup birâz sonra Kral hazretlerinin ona da itâle-i bâzû-yu iltifât buyurmalarından dolayı o sohbetle de nihâyet verildi.

Bu akşam kadın erkek bir hayli zevâta prezenta edildik ise de bunlar miyânında bi-l-hâssa bir dânesi sûret-i mahsûsada şâyân-ı tezkârdır. Şöyle ki:

Bir salondan dîgerine geçmek üzere tamâm kapı mukabiline geldiğimde uzun boylu kara sakallı güzel yüzlü bir adam kemâl-i beşâset-i nazşikârî ile beni karşıladı ki

173a

kolunda orta boylu ve orta yaşlı bir kadın var idi. Bu adam:

- Size evvelâ kendimi prezenta etmeliyim. Ben burada Rusya general konsolosuyum. Bu madam dahi “poliglot” ya'nî lisâne-i adîdeye âşinâ bir Rus asilzâdesi olup Osmanlıca'yı da bildiğinden sizinle muârefe husûlü ârzûsundadır.

Deyince kemâl-i nezâket ve tevâzu'la ikisini de selâmladım. Kadın derhâl Osmanlıca söylemeye başlayarak daha küşad-ı resmî günü lisân-ı mâder-zâdemle îrâd eylemiş olduğum makale üzerine benimle muârefe peydâsı ârzûsuna düşmüş olduğu gibi bugünkü şu'be-yi İslâmiyye ictimâ'ında şark nisvânına dâir söylediğim Fransızca makale dahi şu ârzûyu te'yîd eylediğini bildirdi.

Osmanlıcası âdetâ dürüst olarak fakat Dağistanlılara ve-yâhûd Buharalılara mahsûs şîve gibi belli belirsiz bir şîve-i ecnebîye ve lâtfîle ile söylüyor idi. Rus asilzâdegânından bir kadının bu kadar dürüst Osmanlıca söylemesi taaccübümü mûcib oldu. O aralık kadın konsolosun kolunu

biraktığından bi-t-tab' kolumu takdîm etmek vazîfesi bana taalluk eyledi. Bu bâbda müsâadelerini ricâ eylediğimde maa-l-memnûniyye

173b

Müsâade vermeleriyle kolumu takdîm eyledim. Konuşarak gezinmeye başladık.

Musâhabenin ibtidâları bi-t-tab' madamın lisân-ı Osmâniyedeki mahâreti hakkında takdîr ve tahsîn sûretinde başladı. Ne münâsebetle ve nasıl lisânımızı öğrenmiş olduğunu sorduğumda verdiği îzâhâtan anlaşıldı ki kendisi Rusya'nın Kazan cihetleri ahâlîsinden olup hâlâ daha zevci o taraflarda gayet vâsi' bir mâlik-âne sâhibi olmaklığına Kazan civârında sâkin bulunuyorlar imiş. Ormanlarında ve çiftliklerinde bir çok Tatar amele istihdâm olunduğu gibi Tatar mu'teberânından bir takım kimselerin familyalarıyla da münâsebet bulunduğundan Tatarca'ya öteden beri vâkîf imiş. Petersburg'a gittikçe sefâret-i Osmâniyye erbâbıyla da muârefe peydâ eylediğinden Tatarca'yı Osmanlıca'ya tahvîle başlamış. Esnâ'-yı muhârebede isrâ-yı Osmâniyye miyânında ba'zı zâbitanla muârefe peydâ ederek bunlardan doğrudan doğruya tahsîle giriştiği gibi bir aralık da İstanbullu bir Ermeni muallimi ele geçerek bundan da tedrîste devâm eylemiş. Ammâ sûret-i tedrîsi öyle sathî bir şey değildir. Bir terkîbi ve onu teşkîl eden kelimeleri tahlîle tamâmıyla muktedir olup bir noksânı var ise o da mûmârese-i

174a

tâmmenin fikdânından ibârettir. Zîrâ daha sonraları bana yazdığı tezkireler mahfûzumdur ki imlâ ve ifâdede görülen kusûrları olur olmaz Osmanlı erkeklerin bile vâreste olamadıkları kusûrlardandır.

Gittikçe tevsî' eden musâhabe üzerine anlaşıldı ki bu kadın lisân-ı mâder-zâdı olan Rusça'dan mâ-adâ Fransızca Almanca İngilizce ve Rumca dahi tekellüm ve kitâbete muktedir olup epeyce İtalyanca söyler ve Osmanlı lisânının gösterdiği lüzûm derecesinde Arabî ve Farsîye de âşinâdır.

Kırk yaşına henüz vâsıl olmamış bulunan böyle bir kadının sekiz dokuz lisâna vukuf peyda etmesi istigrâb için kâfi iken o geceki ifâdelerinden anlaşılıp muahharen bi-l-fi'l dahi isbât eylediği üzere piyanoya mensûb gayet mükemmel müzikacı ve yağlı boyaya mensûb âdetâ

mükemmel bir de ressam olması gittikçe nazar-ı istigrâbımı açıyor idi. Bir aralık ismini sorduğumda:

- Gülnar!

Demesin mi? Birden bire kulaklarıma emniyet edemedim. Ettiği tekrârlar da hep bu güzel çiçek ismini tekrâr eyleyince en ziyâde buna şaşmaya başladım. Def’-i istigrâb ve istihrâc-ı hakikat için:

174b

- Gülnar vâkıâ pek güzel bir isimdir. Lisân-ı şarkıyyeye mensûbiyyet-i mahsûsanız zâten beni memnûn eylediğiniz gibi tezâyüd-i memnûniyyetim için bir de isminiz Gülnar diye haber vermeniz şübhe yok ki büyük bir eser-i nezâkettir. Fakat asıl milliyyetinize mahsûs olan isminizi öğrenmek ârzûsunuda bir vecihle men’ edemiyorum.

Dediğimde cüz-dânından bir vizite kağıdı çıkarıp verdi ki üzerinde nefis bir hatt-ı ta’lik ile yaldızlı olarak “Gülnar” ismi yazılı idi. Dedi ki:

- Sizce bilinmesi lâzım olan ismim işte Gülnar’dır. Ben Osmanlıların gerek lisânlarına ve gerek ahlâklarına gayet mahbûbum. Kendi hânemde ekseriyyâ alaturka elbise telbis ederim. Çocuklarıma fes giydiririm. İkametgâhıma teşrîf ile beni memnûn ederseniz bu yolda yaptırılmış olan fotoğrafları da size irâe eylerim.

Artık bizdeki hayretin nasıl arttıkça artmakta bulunduğunu tafsîle hâcet var mıdır?

Ba’de lakırtıyı nisvân-ı şarkıyye hakkında o gün îrâd eylediğim makaleye tahvîl ettik. Kah Fransızca kah Türkçe söylüyor isek de madam Gülnar Osmanlıca’yı Fra-

175a

nsızcaya tercîh eylediğinden musâhabenin kısm-ı azîmi Osmanlıca cereyân eyliyor idi. Nisvân-ı şarkıyyenin fazîletlerine dâir îrâd eylediğim husûsâtı ez dil ü cânla tasdîk ederek fakat mestûriyye-yi nisvâniyyeyi tasdîk edemeyeceğini der-miyân eyliyor idi.

İşin bu cihetini de mutlaka teslîm ettirmek için bir münâzara-yı ciddiyyeye girişmek nezâkete sığar mı? Öyle bir yerde temellük ve mümâşât politikası galebe eyleyecektir. Bununla

berâber bizdeki mestûreyi kabûl edememesi tasdîk kılınmayacaktır. Ne kendisini bi-l-küllîyye redd ve ne de kendi âdetimizin zıddını iltizâm etmeksizin işi tatlıya bağlamak lâzım gelecektir.

İşte biz dahi bu kaide-yi hükûmete riâyet eyledik. Ancak madam Gülnar ile mülâkat ve münâsebetimiz yalnız bu geceye yalnız bir def'aya münhasır kalmayıp ileride ta'dîd eyleyen mülâkatlarda ve tecdîd eyleyen mübâhaselerde mestûriyyet-i nisvânîyye meselesini daha etrâflı halleyledik ki sırası geldiği zemân îzâh olunacaktır.

Zevât fevk-al-âdeden addolunmak lâzım gelen îade-i ziyâretle yeni hâsıl olan muârefemizi takviye ârzûsuna düştüğümünden îfâ-yı vazîfe için

175b

İkametgâhını öğrenmeye mecbûr oldum. İade-i ziyârete maa-l-memnûniyye müsâade ile berâber:

- Ma'lûm Mösyö Goldvald ile kızı Madam Görelmberg ile birlikte sâkinim. Bu hotelin ikinci katında 00 numaradayız.

Dediği sırada refikelerinin oradan mürûr eylediğini görerek derhâl aramızda muârefe husûlüne vesâit eyledi.

Bu muallim Goldvald bir kaç cihetlerce benim nazarımda Mösyö Max Müller'den ziyâde şâyân-ı hürmet olmak lâzım geleceği derhâl tahakkuk eyledi. Seksen yaşında bir pîr-i fâzıl ki Rusça Almanca Fransızca lisânlarıyla bunlara âid ulûmdan mâ-adâ Arabîsi gerçekten yek-tâ Farsîsi ve Türkîsi kusûrsuz ve ulûm-ı İslâmiyyede mütebahhir bir vücûd-ı nâdirdir. Kazan şehri kütüb-hânelerinin baş hafız kâtibi olarak ihtiyârlığı hasebiyle bir kaç senedir tedrîsten çekilmiş ise de yetiştirdiği şakirdler Kazan Moskova Petersburg ve Kışnev dâr-ül-maâriflerinde muallimlik etmekte bulunmuştur. Fakat şerife ve akâid-i İslâmiyyeye dâir Tatarlar yedlerinde nâdir bulunan ba'zı nüsh-i Arabiyyeyi bi-z-zât bastırıp tashîhini de himmet eylemiş!

Bu kongrede muhibb-i İslâm pek çok adamlar gördüm ise de sonraları Madam

176a

Gülnar ile berâber münâsebetimizin artması üzerine şu profesör Goldvald'da gördüğüm muhabbet-i İslâmiyye derecesine hiç birisinde bulmamış olduğumu i'tirâf eylerim. Bu zât-ı

fazîlet-i semât Kazan şehrinde ulemâ-yı İslâmiyye ile dâimâ hüsn-i münâsebette bulunup cümlesinin mazhar-ı teveccühü olmuş ve âdetâ indlerinde cihet-i mâneviyyece nâil-i hüsn-i zann olarak bir husûsiyyet-i mümtâze ile mahcûb bulunmuştur ki bu hisse ve bu hüsn-i zanna ben de müşterekim.

Kızı madam Görelmberg elliyi mütecâviz gayet uzun boylu epeyce şişman esmer tenli letâfet-i nisvâniyyesi kaht bir kadın olduğu gibi Rusça'dan mâ-adâ yalnız Almanca ve pek cüz'î Fransızca söyleyebilerek maârif ve edebiyâtta bî-behre ise de gayet hâlûk hâlis bir kadın olarak mahzâ-yı ihtiyâr pederine muâvenet için evlâd ü iyalinden ayrılıp bu seferi ihtiyâr eylemiştir.

Ananesiyle ta'rîf ve tafsîli pek çok sahîfeler dolduracak olan bu binâ'-yı âliye birâz ihtisârı lâzım gelen bu gece nâil olduğum iş bu muârefeler bence pek kıymetli şeylerden olup teşekkürât-ı mahsûsasını kadr-şinâslık şânından addeyerim. Tiyatro kızlarının icrâ' eyledikleri raksı Madam Gülnar ile birlikte temâşâyâ giderek bacaklarına mayolar

176b

giymiş ve balet kıyâfetine girmiş olan ve birâz uzaktan âdetâ çırpçıklak gibi görünen bu kızların temâşâsı onun da benim de hoşumuza gitmedi. Birâz evvel nisvân-ı şarkıyyenin mestûriyyetini istisvâb etmemekte bulunan Madam Gülnar Avrupaca kadınların bu dereceye varan mekşûfiyyeti de kendisince müstahsen olmayacağını îrâda başladı. Bu hâl bence bir mukaddime-i i'tirâf demek olduğundan pek hoşlanıyor idim ve bu mütâlaâtını te'yîd için dâimâ tasdîk yollu önüne dökülüyor idim. Tezeyyüd eylediği gayretiyle lakırdıyı bu suarede memelerine kadar açık dekolte giymiş olan bir iki kadına kadar sevk ederek.

- İşte bunlar da mekşûfiyyeti sû-i isti'mâl ediyorlar demektir.

Deyince bu söze de şu cihetle devâma yol açılmış oldu. Evvelâ ben dedim ki:

- Acaba inkişafın bu derecesinden maksad nedir madam?
- Besbelli erkeklere yaranmak olacaktır.
- Ey bir menkûhanın vazîfesi kendi kocasına yaranmaktır yoksa âlemin erkeklerine mi?
- Elbette kendi kocasına yaranmak olacaktır.

177a

- O hâlde bu kadınların kendilerini âleme beğendirmek için yarı bellerine kadar vücûdlarını keşf etmeleri sizce katiyyen müstahsen değildir. Öyle değil mi?
- Şübhesiz!
- Bana gelince madam ki kadınların vazîfesi kendilerini âlemin erkeklerine değil yalnız kendi kocalarına beğendirmektir o hâlde bu derecelerde inkişâfa hâcet olmadığı gibi hiç de münkeşif olmamaları lüzûmu o kadar müsteb'id görülemez.

Bu netîce evvelki iddiâsıyla münâsebet düşmeyince madam bir tür i'tirâzla yüzüme baktı. Ben sözde devâm için müsâadelerini ricâ ederek dedim ki:

- Bir kadın için âlemin erkeklerine yaranmak vazîfesizlik olacağı muhakkaktır. Hattâ bir erkek için de âlemin kadınları kendisine yaransınlar iddiâsında bulunmak bi-l-küllîyye hûd-gâmlıktır. Beşerîyyetin münkasım olduğu iki nev' birbirinin yabancıası kalsınlar demek istemiyorum fakat lüzûm ve vazîfenin büsbütün fevkinde ve kat kat hâricinde olarak bunlar arasında her ne vecihle olur ise olsun münâsebet-i karîbe vuku'una lüzûm görmüyorum. Bu hâlde mestûriyyetin bencesiyle mekşûfiyyetin sizcesi arasında fark o kadar az olur ki

177b

bu meselede âdetâ ittifâkımız hükm olunur.

Gece taâmı için edilen da'vet oyuncu kızların raksına da bizim şu musâhabemize de nihâyet verdi. Bu akşam ben madam Gülnar'a sofracılık ettiğim gibi Madam Görelmberg dahi babasına sofracılık etti. Zîrâ o muhterem ihtiyârla bir nâzik kadın arasında aslâ fark olamayıp Madam Görelmberg ise sâir nisvâna nisbetle kaviyy-ül bünye ve becerikli bir erkek addolunabilir.

1.41. (UPPSALA'YA AZÎMET)

Kongre eyyâm-ı ictimâ'ında üçüncüsü ve eylül-i efrecenin dördüncüsü olan Çarşamba günü yalnız sabâhleyin alafranga saat dokuz buçuktan on ikiye kadar dört şu'benin ictimâ'ı tertîb-nâmede münderic olup öğleden sonra kongrenin iki katâr-ı mahsûsla eski Uppsala'ya azîmet edeceği ve orada meşhûr Uppsala dâr-ül-maârifî muallimleriyle şâkirdânı tarafından kongrenin kabûl olunacağı ve bu cem'iyetle Odin ve Thor ve Frey nâm-ı kadîm kralların mezârları oldukları i'tikad kılınan ve toprak yığınlarından ibâret bulunan üç tepe üzerine çıkılacağı ve oralarda hâlâ mu'tâd olduğu üzere ma'bûdlar nâmına hydromel denilen

178a

şuruptan içileceği ve Kral tarafından kongreye ebedî bir yâdigâr verileceği ve bütün askerî müzikalarının terennüm-sâz olacağı ve advette yeni Uppsala'ya uğranıp dâr-ül-maârif tarafından verilecek suarede hâzır bulunulacağı ve Şâkirdân korosunun tagannî eyleyeceği ve ta nısf-ı leyle bir saat kalarak Stokholm'e dönüleceği tertîb-nâmenin zeylinden anlaşılmakta idi.

Kıyâfet-i âdiyye ile icrâ' olunacak bu ziyâret için öğle taâmından sonra herkes soluğu şimendüfer istasyonunda alarak katârlara binildi. Rivâyete göre iki katâr yalnız kongre a'zâsına mahsûs olup hâl-bu-ki sabâhtan beri bir çok ahâlî Stokholm ve civârından katâr katâr Uppsala'ya gitmiş oldukları gibi kabile ve kalon ve sâir vilâyet-i mütecâbireden dahi yüzbinlerce ahâlî bu resmin temâşâsı için buraya gelmişler.

Uppsala nâmı eski ve yeni diye ikiye münkasım olup eski Uppsala yenisine bir saat kadar mesâfede olmak üzere ikisi de Stokholm'ün ceht-i şimâlîyesinde ve karadan on iki saat kadar mesâfede olup şimendüfer ile iki saatten evvel varılabilmektedir. Eski Uppsala ufacak bir

178b

köydür. Ancak bu memlekete daha Hristiyanlık girmezden evvel İsveç Krallarının ikamet-gâhı olup Avrupa lisânlarında "tümülüs" ta'bîr olunur bir hayli toprak tepeler vardır ki eski kralların mezârlarıdır. İşbu eski krallarda selef-üz-zâkir üçü İsveç halkı nezdinde ma'bûdiyyet mertebesinde telâkki olunan zevâttır ki kaideleri altmış metre katârında ve irtifâ'ları on sekiz metre olan üç büyük tepe onların mezârlarıdır.

Rivâyete göre bundan mukaddem mezkûr tepelerden birisinin altına sıçan yolu kazılarak fi-l-vâki' mezâr olduğuna delâlet eylecek ba'zı kabil ve kemikler bulunmuş ve Stokholm müzesine nakl edilmiştir.

Şimendüfer katârları kongreyi doğruca bu eski Uppsala götürdüklerinden arabalardan inildiği zemân bu tepeler etrâfında o kadar ahâlî ictimâ' eylediğini gördük ki mikdârını üç yüz bin tahmîn edenler isâbet eylemiş sayılır. Fakat ma'hûd üç büyük tepenin üzerinde ahâlîden kimse olmayıp bin beş yüz kadar beyâz şapkalı talebe orada bir dâire teşkîliyle kongrenin vürûduna muntazır bulunurlar idi.

Kongre hey'eti bu tepeler üzerine tırmanarak takım takım askerî müzikalarının

179a

Terennümâtı epeyce zemân imtidâd eyledikten sonra müzikalar susup talebe birdebire ellerindeki bayrakları havâyâ kaldırdılar. Uppsala talebesi mensûb oldukları fenlere göre on üç fırkaya münkasım imişler ki her fırkanın kendisine mahsûs bir bayrağı vardır. Bu bayrakların zemîni beyâz olup üzerlerinde âid oldukları fenne dalâlet eyleyen bir takım resimler menkuştur.

Bayrakların i'lâsı üzerine herkes ne olacağına muntazır iken evvelâ kongre reîs-i sânisî ba'de başkâtib ve nihâyet Max Müller ve muallim Veber gibi en ihtiyâr ve mu'teber profesörler nutuklar îrâdına başladılar ise de sekiz on adım uzakta duranların nutukları istimâ' edebilmeleri aslâ kabil olmayıp yalnız nâtık ve hâtiblerin ellerini kollarını başlarını sallayıp ayaklarını yerlere vurmalarından ibâret evzâ'-ı hatîb-âneleri görülmekte idi. Sonradan anlaşıldı ki bu nutuklar şu bulunduğumuz yer İsveç milletinin en kadîm merkez-i şevketi olup şu üzerine bastığımız mezârlar dahi bu milletin ma'bûdlar derecesine vardırılan ilk hüküm-dârlarının mezârları olduğu beyânıyla müsteşrikîn kongresi gibi bir hey'et-i fazîlenin el-yevm burada ictimâ'ı şöyle şânlı böyle şerefli bir vak'a add

179b

Olunacağına dâir imişler. Orada üç yüz bin adam var ise şübhesiz otuz dânesi bu nutukları işitemedikleri hâlde talebenin bayraklarını indirip kaldırmalarından ibâret olan işâret üzerine cümlesi birden "hurra" âvâzesini dört def'a tekrâr ile işitemedikleri anlamadıkları bu nutukları

alkışlıyorlar idi. Fakat sözün doğrusu böyle iki üç yüz bin nüfusun haykırması da kulûb üzerine küllî te'sîr eyleyecek gulgule hükmünü alıyor idi.

Üzerinde bulunduğumuz bayırların karşısında yine bir bayır üzerine on beş yirmi kadar küçük sofralar kurulduğunu uzaktan görüyor idik. Herşeyi görmek anlamak merâkı gözlük ve dürbün gibi şeyleri dâimâ yanımda bulundurmayı îcâb eylediğinden dürbün ile bu sofralara baktığımda üzerlerinde bizim eski şerbetçi tağarları gibi bakırdan yapılmış azîm kaplar ve onların yanlarında bir kulaç uzun ve bakır ve gümüş ile çenber ve ayak takılmış öküz boynuzları gördüm ki zâten dahi bi-t-tetebbu' peydâ eylemiş bulunduğum vukuf üzerine bu sofraların hydromel sofrası ve bu tağarların hydromel kabı ve boynuzların da hydromel kadehleri olduklarını anladım. Boynuzlara dört ve altı ayak

180a

takılarak öyle bir vaz'iyette durdurulmuşlardır ki bu acâib kadehlerin ağızları olmak lâzım gelen kalın tarafları yüksekte kalıp ince uçları da birer şekl-i lâtif peydâ ederek sağa sola doğru bükülmüşlerdir.

Meğer Kral hazretlerinin kongreye yâdigâr-ı ebedî olarak hediye edecekleri şey dahi böyle bir boynuz imiş. Fakat kemikten değil! Altın ve gümüşten yapılmış ve sâd-ı sâire ile pek güzel zînetlenmiş yarım arşın kadar tûlünde bir şeydir. Başkâtib bunu Kral tarafından bi-l-vekâle reîs-i sâniye teslim eyledi ki bu bâbda îrâd eylediği makalenin bil'âhire tab' olunan sûret-i muhtasirasından anlaşıldığına göre ba'de-mâ eli maşallah bu kongre devâm eyledikçe reîsten reîse intikâli meşrût edilmiştir.

Boynuzun tesliminden sonra kongre hey'eti karşı tarafa geçip hydromel içsinler diye nidâlar eylemeğe başlandı. Hey'et harekete geldi. Fakat gayet dik olan bu tümülüslerden inebilmek pek düşvâr olmakla ayakları burkulduğu gibi teker meker aşağıya kadar yuvarlananlar nâdir değil idiler. İhtiyâr olan a'zâ-yı mu'teberenin koltuklarına genç talebenin bir kaçar dânesi girerek inmelerine muâvenet eyliyorlar idi.

180b

Nihâyet karşı tarafa varıldıkta a'zânın en mu'teberlerine Kralın hediye eylediği altın boynuz ile ve sâirlerine orada gördüğüm âdî boynuzlar ile hydromel tevzîine başlandı ki bir

tarafından askerî müzikaları terennüm-sâz oluyorlar idi. Hydromel denilen şey bira içine bal katılarak ve birâz da bahâr konularak yapılmış bir nev'î sikencübîn olup bir aralık bu içkinin insânı gayet ser-hôş edeceği hakkında zuhûr eyleyen rivâyet üzerine herkes te'sîrinden korkup pek az içmek sûretiyle ihtiyât göstermeye başladılar ise de müteâkiben bu rivâyetin butlânı meydâna çıkmakla boynuz boynuz hydromel içenler âdî erbâb-ı işretin tokaları gibi toka etmek ârzûsuna düştükçe boynuz boynuz geliyorlar idi.

Eski Uppsala'da bu hydromel merâsimi icrâ' olunup bittikten sonra o kalabalık şimendüferlerle arabalarla ve bir çoğu piyâde olarak yeni Uppsala'ya teveccüh eyledi. Yeni Uppsala eskisinden bir saat kadar cenûb cihetinde ya'nî Stokholm tarafında kâin bir kasabadır ki yirmi binden mütecâviz ahâlîsi olup bir yandan da şehrin cesâmeti ve nüfûsun mikdârı artmaktadır. Bu kasabanın

181a

En büyük medâr-ı şöhreti dâr-ül-maârifidir ki ba'zı rivâyete göre altı binden mütecâviz talebesi var imiş ise de orada mevcûd gördüğüm talebenin mikdârını bin beşyüzden nihâyet iki bine kadar ancak tahmîn edebilirim. Talebe-i merkumenin kıyâfetleri siyâh çukodan pantolon ve yelek ve parlak düğmeli ceket ile başlarındaki beyâz ketenden ma'mûl şapkalarından ibârettir. Kış mevsiminde bu şapkalar kalpağa tahvîl eder imiş.

Yeni Uppsala'nın cathedrale denilen baş kilisesi hemân bu kasabanın târih-i inşâ'sı kadar kadîm bir binâ' olup bir aralık dûçâr-ı harîk olmaklığına eski sûrette tecdîd edilmiştir. Yüz on metre tûlünde kırk bir metre arîzinde otuz üç metre irtifâ'ında nefâset-i mi'mâriyyesi gayet yolunda güzel bir binâ'dır.

Burası umûm İsveç memlektinin merkez maârifî olmakla müstakillen bir de kütüb-hânesi vardır ki yedi bin kadarı eski el yazısı olmak üzere iki yüz elli büyük cilt kitâbı hâvîdir. Burada meşhûr bir incil nüshası bulunur ki rivâyete göre dördüncü asır mîlâdının nısf-ı âhîrinde Olfilas nâm papaz tarafından yazılmıştır. Bunu evvelce haber almış bulunduğumdan vürûdumuzun akşam

181b

Üzeri olması ve o günkü resim mûcibince kütüb-hânenin kapalı olması mâni' olamayarak şuna buna ettiğim ricâlar sâir bir kaç merâklılar da iştirâk eylediğinden nüsha-i mezkûrenin ziyâretine muvâfık olabildik. Kırmızı renkli yüz seksen yedi parça tirşe üzerine yazılmış gayet nefis bir nüsha ise de hurûfu altın ve gümüş yıldız ile teşkîl eylediğinden asıl Olfilas tarafından bu sûret-i müzehhebede mi yazılmıştır yoksa sonradan mı tezhîb olunmuştur? Bilemem. Ancak orada buna dâir beyân-ı mülâhazaya nezâketin mâni' olacağı der-kârdır.

Herhalde yeni Uppsala'nın medâr-ı iştihârı olan dâr-ül-maârif hakikat şâyân-ı ehemmiyyet müessesât-ı ilmiyyedendir. Elli nefer muvazzaf muallimleri olup yüz kadar da gayr-ı muvazzaf serbest muallimleri vardır ki bunların umûmî ve husûsî derslerine devâm eyleyen talebe kâffe-i ulûm ve fûnûndan her neyi ârzû ederler ise tahsîl eyleyebilirler. Büyük ders-hânesi bizce o kadar cesîmi görülmemiş olan en büyük tiyatrolara müşâbihtir ki senâ addolunan taraf asıl muallimlerin mahall-i tedrîsi olup "parter" denilen ve şübhesiz dört beş bin kişi istîâb eyleyecek kadar vüs'ati bulunan meydân dahi

182a

Birbirinden yüksek peykeler ile işgal edilmiştir. Talebe bu peykeler üzerinde otururlar. Fakat bu akşam için yalnız kenârlarda ve tiyatroların locaları makamına kaim olan şirvanlar altında bulunan peykeler ibka' olunup asıl orta yerlerdeki peykeler kaldırılmıştır. Bu peykeler dahi kongre a'zâsıyla ba'zı mu'teberân ahâlîye tahsîs kılınarak orta yerdeki meydân ise talebe ve ahâlî-yi sâire ile hınca hınç dolmuştur.

Bu gece dâr-ül-maârif ders-hânesinin dâhilen izdihâmı o kadar ziyâde idi ki insânın bir kerre ittihâz eylemiş olduğu mevki'den bir daha kurtulabilerek salonun bir tarafından dîger tarafına yol açıp gitmek âdetâ muhâlâtan idi. Gerek bu izdihâm ve gerek bu salonu tenvîr için îkad edilmiş bulunan la-yuadd velâ yuhsa havâgazı ve elektrik ziyâları salon dâhilindeki harâreti arttıra arttıra tahammülü düşvâr olacak bir dereceye vardırmış idi.

Bu harâretten ziyâdesiyle râhatsız olduğumdan vâkîa senâ makamında olan yerde bir kaç türlü müzikalar lâ-yenkati' terennüm-sâz olup her devletin resmî marşlarını çaldıkça talebe ve

a'zâ ve sâire hurra âvâzeleriyle o kubbe-yi âliyei gümgüm gümletmek ve ba'zı meşhûr profesörler ayakları altına

182b

Aldıkları sandalyeler üzerine çıkıp îrâd eyledikleri nutuklar ile alkışlara mazhar olmak gibi şâyân-ı temâşâ şeyler var idiyse de bunları birâz istimâ' ve temâşâdan sonra râhatsızlık gereği gibi ilerlemiş idi. Zâten ne çalınan müzikalar ne îrâd olunan nutuklar tamâmiyle sem'-i itlağa vâsıl olamıyorlar ya! O kadar halk sükûn ve sükûta ne derecelerde riâyet eylemiş olsa yine bir uğultu peydâ oluyor ki insân kendi yanbaşında bulunan musâhibine söz söyleyecek olsa yavaşça söylemek ile sözünü esmâ ve merâmını ifhâm edemediğinden sadâsını dikleştirmeye mecbûr oluyor.

İşte bu râhatsızlıktan mümkün mertebe kurtulup dinlenmek için dışarıya çıkmak yolunu arar iken yanımda bulunan bir zât:

- Galibâ siz dahi râhatsız oldunuz?

Deyince başımı çevirip baktığımda Mösyö Olivie de Burgar olduğunu görerek yarım saattir hemân yan yana gibi bir vaz'iyette oturup durur iken oradaki mevcûdiyyetine vâkıf olarak selâmlamaya muktedir olamamış bulunduğumdan dolayı özür diledim. Muhterem ihtiyâr gülerek dedi ki:

- Evet burada insânın havass-ı zâhire

183a

Ve bâtınasını o kadar çok ve kuvvetli şeyler işgal eyliyorlar ki insân yanındaki insân yanındaki dostlarını değil a kendi mevcûdiyyetini dahi göremiyor. Şimdi ziyâdece bir cân sıkıntısıyla esnediğinizde ben de sizi ancak görebildim.

Bu zât Fransa erbâb-ı maârifinden olup ancak altmış yaşına kadar tahmîn edilebilir ise de nehâfet-i vücûdu epeyce belini bükmüş ak sakallı gayet tatlı yüzlü bir üstâd-ı muhteremdir. Lâkabı "tatlı bakışlı" mânâsına olarak "burgar" olduğuna göre fi-l-vâki' gözlerindeki gayet müşfik-âne ve muhlis-âne nazarlarla ilk yüzüne baktığı adamın gönlünü de kendisine cezb ve celb eder. Kongrenin ilk musâhabât-ı dost-âne sûretiyle ictimâ' eylediği akşam aramızda muârefe

peydâ olmuş ve Mösyö Max Müller ile Osmanlı lisânına dâir vuku' bulan ba'zı mübâhaselerimizde bu dahi söze karışarak yalnız lisânımızın değil milliyyet-i Osmâniyyemizin de muhibbi olduğunu göstermiş idi.

Cânımın sıkıntısına dâir vuku' bulan mülâhazasına tavr-ı tasdîk ile cevâb verdiğim zemân gerek müsinn gerek zaîf olması hasebiyle pek de kendisinden me'mûl olamayan meyl-i nisvân mecbûliyyetini gayet zarîf-âne bir lisânla anlatarak hakikaten zerâfeden olduğunu derhâl tasdîk ettiren

183b

Lâtif Fransız:

- Dışarılarını hiç gezmediniz mi dışarılarını? O kadar güzel sofralar kurulmuş o kadar rengin büfeler tertîb eylemişler ki Prusyanın beş altı alay Pomeranya'lı askerini bile doyurmaya kâfidir. Hele her sofraya başında kendilerine mürâcaat eyleyen erbâb-ı iştihâyı gayet terü tâze yüzler ile gayet tarâvetli ve halâvetli tebessümler ile neş'emend eyleyen suedoises (İsveçli kız) ları görerseniz o sofralarda sabâha kadar yiyip içtiğiniz hâlde yine doyamayacağınızı hüküm edersiniz. Haydi genç dostum haydi! Bu gürültüye bu ateşe tahammûlden ise şu letâfetli suedoiseslerin elinde birer bira içelim.

Diye elimden tutup kendisi ilerleyerek bana yol açmaya başladı. Mösyö de Burgar sözleri arasında bence en ziyâde hoş gidecek müdâhenesi bana "genç dostum" diye ettiği hitâb oldu. Bu hitâbından dolayı kinâye gûne vuku' bulan teşekkürüme cevâben dedi ki:

- Yalan mı söyledim sanki? Elbette gençsiniz!
- Evet! Çifte yirmi beş yaşlı bir delikanlı!

184a

- Demeyiniz Allah'ı sever iseniz. Ellisinde yoksunuz.
- Henüz yok isem pek de uzak değilim.
- Velez ki elliden ziyâde olarsınız. Sizin o memâlik-i şarkıyye öyle mu'cize-kârâne yerlerdir ki insânın seneleri i'dâdına birer zam olundukça metânet-i vücûduna ikişer zam

olunur. Elli yaşımıdayım diyorsunuz da hâlâ sakalınızda ak yok. Metânet-i vücûdunuz dahi tambur majörlere gıpta bahşa olacak derecededir.

- Zarîf-âne iltifâtlarınıza bin teşekkür ederim. Sözleriniz bana sihir gibi te'sîr eylediğinden işte kendimi daha genç bulmaya başladım.
- Öyle ise arş ileri!
- Arş ileri!

Bu kumandalar üzerine bir tür cüret-i asker-âne ile yürümeye başladık ise de önümüzdeki kalabalığı yarıp yol açmak pek düşvâr olduğundan hatvelerimiz ta'bîr-i askerîsınca yerinde saymak nev'înden addolunmalı idi. Hele kapıya geldiğimizde birisi dışarıdan içeriye giren ve diğeri içeriden dışarıya çıkan iki insân akıntısı arasında kaldık. El ele tutuşmuş

184b

olduğumuz hâlde birbirimizin elini de bırakmaya mecbûr olduk. Önümde bulunan Mösyö Burgar'a mihver-i amûdîsi üzerinde fırıl fırıl dönüyor. Zîrâ kapıya teveccühümüze göre dışarıdan içeriye giren akıntı sol tarafımızda kaldığından bu akıntıyı teşkîl eden adamlar muhterem ihtiyârın sol omuz ve kalçasına temass ile çevirmeye hizmet eden bir kuvvet hükmünü aldığı gibi içeriden dışarıya çıkıp sağ tarafımıza isâbet eyleyen diğere cereyân dahi bu hareket-i tedvîriyyeye yardım ediyor. Bir kaç def'a beni bile devr ettiren bu kuvvete zavallı ihtiyârın hiç mukâvemeti olamadığından kendisini büsbütün bırakıvermiş idi. Şu hâl-i musibette o kadar tuhaf lakırtılar söylüyor idi ki kahkahalarımın çatlamak derecelerine geliyor idim. Fakat söylediği sözler Fransızca bir takım ta'bîrât-ı nâdireyi hep de mecâz mânâlarında isti'mâl-i sûret-i zarîf-ânesiyle terkîb olunduklarından lisânımıza aynen tercümesi aslâ kabil olamaz. Yalnız kapıdan dışarıya çıkmaya muvâfık olduğumuzda:

- Konket! Konket!(Conquete)

Diye bağırmağa başladı ki bu kelimenin mânâsı "feth" ve "zafer" demek olup

185a

askerler bir kale veya istihkâmı zabt ettikleri zemân böyle bağırdukları gibi bir muhbir ve mübeşşir o yolda bir müjde getirdiği zemân dahi bu kelime ile i'lân-ı beşârete başlar ise de biz kapıdan dışarıya çıkmakta olduğumuza göre feth yolunda değil firâr yolunda hareket ediyoruz

sayılacağıımızdan ve fakat bu firârimızda muvaffakıyyâtimiz dahi hakikaten pek büyük müşkilât ile husûle gelebildiğinden bizim muhterem Fransızın “Konket! Konket!” diye bağırması gözlerimden yaş boşanacak derecelerde beni güldürmüştür.

Fi-l-vâki’ dâr-ül-fünûnun ders-hânesi orta yerde bulunduğuna göre iki cenâhında kalan koğuş ve dâirelere bir çok sofralar tertîb edilmiş idi ki cümlesi de Mösyö de Burgar’ın evvelce etmiş olduğu tavsîfe lâıyk olacak derecelerde mükemmel idi. Hele bu sofraları idâre ve mürâcaat edenlere ikrâm için memleketin en mu’teber nisvânı millî libâslarını giyerek kendilerini köylülere benzetmiş oldukları hâlde sofralar yanında bulunuyorlar idi ki gençlikleri güzellikleri renkleri metânet-i bedeniyeleri nazar-rübâ idiler.

Huzzâr-ı mevcûdeden henüz pek az kimseler taâma rağbet göstermiş idiler.

185b

Buraların âdeti ma’lûm a? Cümlece sofraya oturulacağı yok ki herkes bir “Buyrunuz!” işâretine bi-t-tabîî sofralara üşüssünler. Her kimin cânı ne zemân ister ise sofralara bi-l-mürâcaa hangi nev’ taâma meylî var ise ondan istediği kadar tenâvül eyleyebilir.

Müdfresi en parlak en güzel olan bir sofraya bizim muhterem ihtiyâr takarrüb ederek yarı telaffuz ve yarı işâretle bira istedikten sonra epeyce ciddî bir tavırla bana:

- Ben şimdi şu kız ile muâşaka edeceğim!

Deyince istigrâba başladım. İstiğrabım yalnız böyle bir pîr-i kâmilin meyl-i zen-i dost-ânede bulunmasında nâşî değil idi. Hattâ bu taraflar nisvânının gayet afif ve ehl-i ismet olmalarıyla berâber sofralar başında bulunan kadınların pek mu’teber familyalardan olmaları da beni dûçâr-ı istigrâb eden şey değil idi. Lisân meselesinden dolayı taaccüb eyliyor idim. Binâen aleyh dedim ki:

- Siz İsveç lisânı biliyor musunuz?

Lâtif Fransız gayet ciddî ve fakat ciddiyyeti nispetinde mudhik bir tavırla yüzüme bakarak:

186a

- Suvanska? Ya!

Dedi ki İsveç lisânınca bu kelimenin birincisi “İsveççe” ve ikincisi “evet” demek olup fakat ilk kelimeyi suâl ve ikinciye cevâb tür ve şîvesiyle söylemiş olduğundan bana söylediği söz benim sorduğum suâlin tâmm cevâbı olmuş idi. Zîrâ: “İsveççe mi? Hay hay! Bilirim zâhir!” hükmünü almış idi.

- Sofra başındaki kz Mösyö Burgar’ın sözünü işitince kendi lisânına vâkıf bir ecnebî ile mukâleme bahtiyârlığına nâil olacağı için gayet memnûn oldu. Kemâl-i beşâsetle reveranslar yaparak çok da sözler söylemeye başladı ki bu kelimelerin hep kelimât-ı iltifât-kârânededen oldukları anlaşılıyor idiyse de bizim Mösyö Burgar İsveç lisânına vukufu hep şu “Suvanska? Ya!” den ibâret kaldığından kızın mukabele-i nâzik-ânesine o lisânca verecek cevâb bulamayarak Fransızca:
- Yok a kızım o kadar çok değil!

Diye özürler diliyor idi. Ben dedim ki:

- Ya o hâlde bu güzel kız ile ârzû eylediğiniz muâşakayı nasıl edeceksiniz?
- O! Onu şimdi görürsünüz.

186b

Pek kolay pek sâde bir şeydir.

Diye cebinden gerek İsveç Norveç’e mahsûs olan delîl-i seyâhat kitâbını çıkardı. Ne yapacağını o saat anladığımdan ben pişkin olarak gülmeye başladım. Bu kitâbın en sonunda bir de rehber mukâleme vardır ki üç sütûn üzerine müretteb olup orta yerdeki sütûn Fransızca ve hurûf hece üzerine müretteb olarak onun sol tarafındaki sütûn Danimarka ve Norveç ve sağ tarafındaki sütûn dahi İsveç lisânlarına mahsûstur. Meselâ bu ahâlîye “ekmek” diyecek olsanız rehber-i mükâmelede o kelimenin Fransızcasını gösterseniz o da yanibaşındaki sütûndan kendi lisânınca bu kelimenin mukabilini görüp merâmınızı anlar. Seyyâhlar için rehberlik edecek olan bu kitâbların mükemmeliyyeti şu dereceye varması hakikaten cây-ı hayrettir.

Şimdi gelelim bizim Mösyö Burgar’ın muâşakasına:

Lâtif ihtiyâr rehber-i mukâlemenin yirmi üçüncü sayfasını açarak ve “amour” kelimesini bularak ve üzerine parmağını koyarak sahîfeyi kıza göstermekle berâber sık sık eğilip kalkmaya ve gayet boşboşuna sırtmak sûretiyle o kelime üzerine kızın nazar-ı dikkatini

187a

celbe çalıştı. Kız dahi sağ taraftaki sütûnda bu kelimenin mukabilindeki İsveç kelimesini: “Koerlek” (ya’nî)koerlek koerlek!

Diye hem tekellüme ve hem de karşısındaki za’f ihtiyârın gayet mudhik olan etvâr-ı âşık-ânesine karşı kahkahalarla gülmekten pancar kesilmeye başladı. Bu “koerlik” kelimesini işiten kadınlar hep Mösyö Burgar etrâfına toplanarak kelime-i mezkûreyi tekrâr eyledikçe o dahi her birine ayrı ayrı reveranslar ederek:

- Koerlek ya!

Sözünü hepsine söylüyor idi. Bu hâl o kadar tuhaflık gösterdi ve herkesi o derecelerde güldürdü ki hakikaten seyâhatimin en lâtif dakikalarını teşkîl eylemiş oldu. Aralıkta bir zarîf ihtiyâr benim de yüzüme bakarak:

- Ne taaccüb ediyorsunuz? Fransanın şân-ı azîmet nişânını muhâfaza etmeyeyim mi? Bu kadar dilberân peri peykerân içine bir Fransız düşsün de hiç birine i’lân-ı aşk etmesin! Bu olur mu? Sonra vatanıma döndüğüm zemân hemşerilerime ne diye cevâb vereyim?

Dedikçe ve fakat bu sözleri sanki samîmî

187b

söylüyormuşcasına ciddiyet-i tavriyla söyledikçe kahkahalarımın temâdîsiyle âdetâ muazzib oluyor idim.

Burgar’ın bu tuhafılığı talebeden bir haylisini de etrâfımıza cem’ eylemiş idi. Bâ-husûs bunları cem’ eden şey muhterem ihtiyârın Fransızca kelimeleri olduğundan etrâfımızda ictimâ’ eyleyen şâkirdânın da en çoğu da Fransız lisânını tahsilde bulunan gençlerden idi. Bunların bir takımı zavallı Burgar’a tercemânlık ederek güzel kadınlara anlatmak istediği merâm-ı muhibb-ânesini anlatıp onlar tarafından verilen ecvibe-i muhibb-âneyi de kendisine teblîğ eyliyorlar idi.

Kadınların sözleri lâtif Fransızın ârzûlarına muvâfık ve güftâr-ı âşık-ânesine mutâbık düştüğü için adamcağız kemâl-i inbisâtla “Victoire! Konket!” diye bağırıyor idi ki “Zafer! Feth!” mânâsına olan bu galib-âne nidâlar meclisin şetâretini arttırdıkça arttırıyor idi.

Ancak ben bu sûrette devâm eyleyen musâhabeden hissemend-i şevk olamayarak benim de etrâfımı ihâta eyleyen talebe ile iştigale mecbûr oldum. Bir takımı vizite kağıtlarını verdiler ki bunlar miyânında همدن ve فونقنورینگ ve لاکملندبرغ nâmını hâiz olanlar

188a

Hem kibârzâde-gândan hem de medrese-i mezkûrenin en kuvvetli talebesinden olarak Fransızca'yı da pek güzel söylüyorlar idi. Heden ise Türkçe dahi söylüyor idi. Ammâ bizim Osmanlıca'yı değil! Azerbaycan ahâlîsinin söyledikleri Türkçeyi.

Bu zât henüz on dokuz yaşında iken Asyâ-yi vustâyı seyâhat ârzûsuna düşerek Bakü ve Azerbaycan taraflarında bir seneden ziyâde ikametle oralara mahsûs Türkçeyi öğrendikten sonra Asyâ-yi vustâ içine girip Türkistan'ı tekmîl dolaşmış ve ba'de İran ve Bağdad ve İstanbul tarîkiyle memleketine avdet edip henüz tekmîl-i tahsîl etmemiş bulunduğu cihetle yine dâr-ül-maârife girmiş. El-yevm yirmi beş yaşında ancak vardır. Fakat gayet zekî ve cesur melîh-üs-suvere bir delikanlıdır. Esnâ'-yı seyâhatinde şarklıların misâfirperverlik cibilletleri iktizâ'sınca o kadar zahmet çekmeyip kat'a tarîk-i beliyyesinden de emîn olabilmiş ise de bir kerre dûçâr olmuş bulunduğu kehle hücûmundan bir daha kendisini kurtaramamış olması en büyük işkence yerine geçmiş olduğunu hikâye eyledi.

Fi-l-vâki' seyâhat husûsunda en

188b

Ziyâde i'tinâ edilecek şey temizliktir. Bizim şark taraflarının seyâhatleri kah araba kah hayvan meşy ve hareketiyle gayet batı olduğu gibi ekseriyyâ hanlar kervansaraylar ve köylü kulubeleri de murdar olduğundan temizlik meselesi pek güçtür. Hattâ bu hâl Avrupa için bile câlib-i nazar-ı ehemmiyettir. Avrupanın hotellerinde temizliğe son dereceye kadar riâyet olunur ise de eğer insân kendi nezâhet ve tahâret-i şahsiyyesine kemâl-i i'tinâ ile ehemmiyet vermeyecek olur ise nezâfetsizlik cezâsını pek çâbük görür. Bu ise yalnız kühlenmekten ibâret değildir. Sıhhat-i vücûdunu da tehlikeye dûçâr etmesi muhtemelât-ı karîbedendir.

Mösyö Hede'nin Türkçesi vâkıâ İstanbul'da İran tebaasından pek çok adamların söyledikleri Türkçe olup binâen aleyh bizim kulağımıza hiç de yabancı ve garîb gelmemek lâzım idiyse de Avrupa'nın müntehâ-yı şimâlînde asıl Osmanlıca'yı bile evfâh-ı ecânibden işitmek insânın nazar-ı istigrâbını celbden hâli kalmadığı hâlde:

- Bis ki cinâbingiz İstanbul'dan gelbisnizdir. Yüce yurtunuzu men de öz gözlerimle görmüşümdür.

Sûretindeki ifâdeleri bir İsveçlinin ağzından

189a

İşitince dûçâr-ı istigrâb olmamak kabil olamıyor. O gün Uppsala'dan avdetimizde de Mösyö Heden bizim ile berâber şimendüfere bindiği gibi Stokholm'de daha bir kaç def'a ziyâretimize gelerek sohbeti epeyce kuvvetlendirmiş idik.

Ben yirmi beş otuz kadar talebe ile bir saat kadar zemân geçirdim ki bu müddet zarfında müslimân medreselerinin ahvâlini kendilerine hikâye ve onların medreselerindeki usûl ve ahvâli onlardan istimâ' eylediğim gibi bir taraftan dahi karnımı doyurmuş idim. O genç süslü zekî şetâretli talebenin herbiri bir hizmetime müsâraat eyleyerek hiç birisinin getirdiği şeyi geriye çevirmemek gayretiyle hemân çatlayacağına bir taâm eyledim ki oburluğun bu derecesine ömrümde vardığımı bilemiyorum. Bu sırada Mösyö Burgar dahi muâşakasını bitirmiş olup hâl-bu-ki içeriden yirmi kadar sadânın birden “Hu! Ha! He!” vezninde üç heceyi perde-i vâhiden tagannî edercesine çıkardıkları ses semâlarımıza vâsıl olmuş idi. Bu ses talebe miyânında bir hurûşu müstelzim olduğundan sadânın ne demek olduğunu ve bu hurûşun sebebini sorduk. Meğer hânendeleri çağırıyorlar imiş.

189b

Uppsala dâr-ül-maârifî talebesinin “koro”su bütün Avrupa'da ve belki bütün dünyâ yüzünde şöhret kazanmıştır. Bu medreseye giren talebe muzika cihetinde dahi bir duhûl imtihânı verir. Ammâ bu imtihân resmî olmayıp talebenin kendilerince kadîm âdetleri iktizâ'sındandır. Yeni şakirdin sadâsı tenvîr yâhûd bâzû veya bariton sadâlarından hangisi ise ona göre “müzik ve vokal” ya'nî mûsikî-i lahni meşkine de mecbûr edilirler. Rivâyete göre beş yüz kadar talebenin birden tagannî eyledikleri var imiş. Bunların esnâ'-yî tagannîsinde söz ile icrâ'-yî ahenk edilmez.

Yalnız ses ile tagannî edilir. Bu gece kongre hey'etine ikrâmen tagannî edenlerin mikdârı hemân üç yüze karîb idi. Fakat alafranga müzikanın "armoni" usûlünce sadâlar o kadar güzel taksîm ve tanzîm olunmuşlar ki cümlesinin birden tagannîsi öyle kulakları bî-zâr edecek bir gürültü çıkarmak şöyle dursun hakikaten samia-zib müstemiîn olacak bir ahenk-i lâtif teşkîl eyliyor idi.

Hemân tekmîl kongre halkı için ilk def'a def'a olarak istimâ' edilmekte bulunan bu emsâlsiz koroyu yakından istimâ' etmek üzere biz dahi ders-hâne dâhiline hücûm

190a

eyledik. Keşkî bu hücûmu etmese idik. Hâricden bu müzikayı daha güzel istimâ' eyleyebiliyor idik. Ders-hâne içindeki uğultu nağmelerin pek çoğunu kulağımıza vusûlden men' edip lezzetini kaybettiriyor idi. Hattâ huzzâr dahi bu uygunsuzluktan bî-zâr olarak ses kesilmesini ihtâren bir çok taraflardan na'ralar atıldığı hâlde yine de sükût-ı tâmmе hâsıl edilemediğinden bir aralık hey'et-i hânendegânı ders-hânenin kapısı üzerindeki balkona çıkardılar ki gayet geniş olan bu balkonun bu ciheti ders-hâneye ve dîger ciheti genişlikte hemân de ders-hâneden aşağı kalmayan büyük koridora nâzır olduğunda bu sûretle yerleri tevsî' eyleyen müstemi'ler birâz seğrelip binâen aleyh şamataları da azalmış idi.

Rivâyete göre iş bu dâr-ül-maârif hey'et hânendegânından yüz kadarı Paris sergi-i umûmîsine giderek müsâbakaya girişmişler ve birinci altın madalyayı kendileri kazanmışlar imiş.

Kongrenin tekmîl a'zâsıyla berâber İsveç mu'teberânından da yüzlerce adamlar için verilmiş olan iş bu müsâmerede bir taraftan muzikalar nutuklar tagannîler dîger taraftan ekl ve şürbler mısîf-ı leyle doğru imtidâd ide-

190b

Gittiği gibi gerek ders-hâne içinde ve gerek sofraları muntazamân olan koğuş ve koridor ve odalarda fırka fırka erbâb-ı bahs ve cidâl dahi ya lisân ya ulûmdan birini zemîn-i münâzara ittihâz eyleyerek mübâhasât ve münâzarâta koyulmuşlar idi. Öyle bir sûretteki insân mübâhasât-i mezkûrenin hangisinde müstemi' saffetiyile bulunacak olsa bir mübâhis-i mühimmin etrâfıyla ve lâyıkıyla hallolduğunu görerek ve dinleyerek hiç bir şeye miyâs olamayacak derecelerde müstefîd olabilir idi. Lâkin benim kısmetime ni'met-i istimâ' isâbet etmeyip şeref-i ifâde isâbet

eylediğinden mukaddimesini Uppsala talebesiyle başlamış olduğum bahis bir aralık ulûm-ı İslâmiyye ve edebiyât-ı Osmâniyyeye de intikal ederek her taraftan vuku' bulan suâllere âdetâ sesim kısılıncaya ve göğsüm ağrıyıncaya kadar atâ-yı cevâb mecbûriyyeti hîn-i avdete değın devâm eyledi.

Bu mübâhase esnâ'sında idi ki bizim profesör Max Müllerden mâ-adâ ilm-i lisâna ve felsefe doktorluğu ünvanını hâiz dîger bir Mösyö Mollar ile daha muârefe peydâ eyledim. Bu zât İngiliz değil Almandır. Koningsburg dâr-ül-maârif'te lisân-ı şarkıyye muallimi olup asıl ihtisâsı lisân-ı Arabiyye ise de

191a

Farsî ile Osmanlıcaya da bir parça vukufu vardır. Vuku' bulan suâllere verdiğim cevâblar hoşuna giderek bana vizite kağıdı verip aramızda muârefe hâsıl eylediği gibi hattâ dostum ile Türkçe olarak ismimi kendi cüzdânında kayd ettirdiğinden bunu gören bir çok talebe dahi şu ârzûya düşerek haylice it'âbımı mûcib oldular.

Tertîb-nâme iktizâ'sınca bu gece alafranga saat on birde ya'nî nisf-ı leylden bir saat evvel şimendüfer katârına binilerek Stokholm'e avdet edilecek idiyse de saat on ikiye gelmiş olduğu hâlde hey'et henüz dâr-ül-maâriften çıkamamış idi. Ondan sonra da dâr-ül-maâriften istasyona kadar yaya gidilmek lâzım gelip her biri kendi keyfiyyetince yürüyen bir kaç bin kişiyi kolay kolay şimendüfere kadar getirmek mümkün olamıyor idi. Bu kalabalık içinde insân kendisine arkadaş aramaya da muktedir olamayıp hele arkadaş denilen şey birâz da muâvetenete muhtâc olacak zevâtın buldukları sûrette insân için bir bâr-gîr bir külfet hükmünü de alacağından avdete başlanılır başlanmaz ben tek başıma yürüyüvermiş idim. Dâr-ül-maâriften istasyona kadar bütün sokaklar ve hâneler donatılmış

191b

olduğundan yolu hiç kimseye sormak mecbûriyyetinde de değil idim. Tamâm dâr-ül-maârif kapısından çıkar çıkmaz bir kadın sesi benim ismimi nidâ eylediğini işittiğimden ismin geldiği tarafa tahvîl-i nazar eder etmez gördüğüm Kontes de Landberg cenâblarıdır. Mükellef bir lando arabaya binmiş oldukları hâlde:

- Yemin ederim ki arabanız yoktur. Öyle değil mi?

Dedi. Burada öyle bir şey tedârîki mümkün olamayacağı gibi hâtırına dahi gelmemiş olduğunu cevâben der-miyân eylediğimde:

- Benim pek alâ hâtırına gelmiş idi. İşte bindiğim araba da bunu isbât eyler. Geliniz! Geliniz! Beklediğim arkadaşlar var idiyse de beni lüzûmundan fazla bekletiler. Kabâhât benden gitti. Kendilerinden özür dilemek mecbûriyyetinde değilim. Onlar benden özür dilesinler.

Diye açık landonun bir buçuk karış yüksekliğinde olan kapısını açmaya davrandı. Fakat kuvveti kifâyet edemiyor idi. Bu zahmetini kısa kesmek için ben kapının açılmasına da hâcet göstermeyerek bir ayağımı arabanın üzenğine bastıktan sonra ellerim ile kenârlarına abanıp sıklet-i vücû-

192a

dumu kollarım üzerine verdikten sonra dîger ayağımı kapının üzerinden aşırarak epeyce çeviklik ile kendimi arabanın içine atıverdim. Vâkiâ arabaya bu sûrette binmek terbiyeye pek de muvâfık düşmeyeceğini biliyor idiysem de o mahal gayet kalabalık ve kapıyı açmak müteazzir olduğundan bu özrümü kabûl etmesini kontesten ricâyâ başladım. Gülerek dedi ki:

- Kalıbınıza kıyâfetinize bakılsa pek ağır vücûdlu bir adam zannolunur iseniz de gösterdiğiniz çeviklik bunun aksini isbât eyledi. Hoşuma da gitti.

Kontes de Landberg ile konuşarak şimendüfere kadar geldik. Fakat orada yine kalabalığın icbârıyla birbirmizi kayb eyledik. Vagonlar hınca hınç dolmuş bulduklarından pek çoklarımız ayakta bile kalmışlar idi. Pek geç vakit Stokholm'e vâsıl olduk.

Ne dersiniz? Bizim Roza hâlâ uyumayıp bekliyor. Sebebi ise her akşam ayaklarımı sıcak su ile yıkamak husûsundaki mu'tâdımıdır. Âdetimi bozar isem râhatsız olurum diye ta hammâmdan getireceği sıcak suyu emir eylediğim anda getirmek için zavallı kızcağız pinekleyerek beklemiş durmuş.

192b

İstanbul'da yazın hemân her gün ayaklarımı soğuk su ile yıkamak âdetim olup bu igtisâl ayaklarımdaki yorgunluğu derhâl aldığından pek büyük istirâhâtimi mûcib olur. Gerek

Stokholm'de ve gerek Avrupaca gezdiğim sâir yerlerde temâşâ ve tedkike şâyân olan her yer her şeye yetişebilmek için pek çok yaya gezmeye mecbûr oluyor idim. Araba ile mesâfât-ı baîde serîan ve müsterîhen kat' olunabilir ise de yaya gezildiği zemân kadar etrâf ve iknâf mükemmelen görülemez. Bu yorgunluk ile kızışıp terleyen ayakları sıcak su ve sabun ile sıkı sıkıya yıkamalıdır ki o gece sabâha kadar ayaklar nefslensin râhat eylesin de yarın dahi hizmete muktedir bulunsun!

1.42. (BİR MÜBÂHASE-İ LİSÂNİYYE)

Kongrenin dördüncü eylül efrecenin beşinci Perşembe günü için tertîb-nâmede lisân-ı Ariyye ve Samiyye lisânlarıyla Asyâ-yi vustâ ve müntehâ-yı şark lisânlarına mahsûs olan şu'belerin alafranga kable-z-zuhûr saat dokuz buçuktan on iki buçuğa kadar ve yalnız benî Sam lisânıyla lisân-ı Afrika lisânları şu'besinin ba'de-z-zuhr saat ikiden dörde

193a

kadar şu'beler encümenlerinde akd ictimâ' eyleyecekleri ve kongre a'zâsının o günkü eğlencesi içinde memleketi gezip bi-l-hâssa müze-hâneleri temâşâda bulunacakları münderic idi. Hâl-bu-ki ben şehrin gezilip görülecek yerlerini ve müzelerini kütüb-hânesi falanı çoktan gezip görmüş olduktan mâ-adâ bir kaç büyük kiliselere de girip çıkmış olduğumdan bugün a'zâ-yı sâire ile gezmeye muhtâc değil idim. Yevm-i vürûdumdan kongrenin yevm-i küşadına kadar olan günlerim ile kongre küşad olunduktan sonra dahi sabâhları saat dokuzdan ya'nî öğleden üç saat evvel hiç bir işe başlanmadığından ben uykudan kalkar kalkmaz dışarıya fırlayıp bir iki üç saat şehri cevelân eyliyor idim. Müze ve kütüb-hâne ve teşvîk-i sanâyi' cem'iyyeti ve sâire müdîr ve reîsleriyle musâhabeyi ileriye götürerek kongre a'zâsının müctemian ziyâret edecekleri yerleri ben saat-i muînesinden evvel ve sonra dahi bu sûret-i husûsiyyede ziyâret ve temâşâ eyleyerek her nazar-ı dikkatimi celb eden şeylere dâir türlü suâller îrâdıyla dâire-i istifâdemi tevsî'ye muvâfık oluyor idim.

Binâen aleyh bugün a'zâ-yı sâire ile berâber şehri gezmeye ihtiyâcım olmadığı

193b

gibi lisân ve ulûm-ı İslâmiyye şû'besinde dahi iş olmadığından ve ba'zı profesörler ile Grand Hotel salonlarının birisinde lisân-ı Osmânîye dâir müdâvele-i efkâr için husûsî bir ictimâ'-ı akdîde aramızda mukarrer bulunduğundan o gün hiç bir yere çıkmayarak bu ictimâ'-ı husûsî dakikasının hulûlüne intizâr mecbûriyyetinde bulunuyor idim.

Mahall-i intizârım ise Madam Gülnar'ın profesör Goldvald ve kızı Madam Görelmberg ile birlikte isticâr eylemiş oldukları odalar idi ki dünkü gün bir aralık eski Uppsala'da bunlar ile görüştüğümüzde berâberlerinde Türk kahvesi bulunduğu için ertesi sabâh bu kahveden nûş etmeye beni da'vet eylemişler idi.

İkinci katta bulunan odalarına vardığımda yalnız ihtiyâr profesör ile kızı uyanık bulunarak saat alafranga sekize ya'nî alaturka ikiye varmış olduğu hâlde Madam Gülnar henüz uyanmamış idi. Kendisinin mu'tâdı gece çok oturmak gündüz geç vakte kadar uyumak olduğunu lâtîfe yolunda birâz muâheze eyleyen fâzıl ihtiyâr ile konuşmaya başladık.

194a

Musâhabe-yi vâkıamız bu fâzıl ihtiyârın mikdâr ve mertebesini nazar-ı hayretimde büyülttüğçe büyülttü .Çerkez ulemâsından ba'zılarının kavâid-i sarfiyye ve nahviyyeye riâyet-i kâmile ile Arapça tekellüm ettikleri gibi bu adam dahi lisân-ı azb-el-beyân-ı Arabîyi ifsâh ve belîğ olarak fakat müteannî-âne bir ağırlık ile söylediği misillû edebiyât-ı Arabiyye ve hikemiyân-ı İslâmiyyeye vukuf-ı tâmmını da her sözü ile meydâna koymakta idi. Vaktiyle Tatar lisânınca te'lîf olunmuş bulunan bir seyr kitâbıyla bir de şerh-i akâidi Kazan matbaalarında bastırmış olduğundan bunların birer nüshasını bana hediye ederek birisinin üzerine de "Hediyeten ve tezkâren men taraf-ı Joseph Goldvald la Ahmed Midhat Efendi-yi Osmanî" ibâresini yazdı.

O gün ba'zı profesörler ile aşağıdaki salonların birisinde husûs-ı ictimâ'ımız olacağından ve lisân ve ulûm-ı İslâmiyyeye âid mübâhasede kendilerinin huzûru da bence pek ziyâde iftihârî istilzâm eyleyeceğinden bahisle birlikte bulunmaklığımızı ricâ eyledim ise de:

- Ben çok ihtiyârım. Söylemek değil dinlemek bile beni ziyâdesiyle yormaktadır. Bir iki gün ve husûsiyle dün ve dün gece

194b

çok yoruldu. Bugün hiç bir tarafa çıkmayıp kendimi dinlendireceğim. Siz ictimâ'da bulununuz. Milletinizin şân-ı fazîletini profesörlere gösteriniz. Zâten anladınız ya? İçlerinde ilm-i amîk sâhibi adamlar pek azdır. Diğerleri pek sathî ulemâdan olup en âlimleri bile yine fazl ve irfân sâhibi bir şarklıdan tashîh-i ma'lûmât ihtiyâcından vâreste değildirler.

Diye arkamı sıvadı. Ben bir sandalye üzerinde oturduğum hâlde kendisi ayakta bulunuyor idi. Âdetâ haberim olmaksızın arkamdan takarrüb ederek iki eli ile başımı tutup saçlarımı kokladıktan sonra kafamı da öptü. Birâz müteaccib-âne bir tavırla başımı çevirip yüzüne baktığımda gözleri sulanmış olduğunu görüp hiss-i derûnunu anladım. Derhâl kalkıp ben de onun elini öpmeye davrandım ise de öptürmeyip ona bedel musâfahayı tercîh eyledi. Fransızca olarak dedi ki:

- Çalışınız oğlum! Gençsiniz. Biz artık eyyâm-ı hizmeti sonuna îsâl eyledik. Siz çalışmalısınız. Hikemiyyât-ı hakikiyye-yi İslâmiyyeyi Avrupa'ya göstermelisiniz. Dîn-i Ahmedi bugünkü müterakkî Avrupayı da bahtiyâr edecek ahlâk-ı melek-âneyi mevrûstur.

195a

Avrupa her ulûm ve her sanâyi'de terakki eylemiş ise de hikmet cihetinden hiç terakki edemeyip dalâlet vâdîsinde pûyândır. En müteammik profesörler henüz tedkikât-ı lisâniyye ile müştâgil olup bu miftâhı ele aldıktan sonra gavâmız-ı hikemiyye kademelerine ayak atmış olacaktırlar. Çalışınız. Bu çalışkan Avrupayı siz şarklılar Müslimânlar irşâd eyleyeceksiniz.

Koca muallim şu sözleri cânı gönülden söyleyerek her kelimesini sihir gibi urûkuma a'sâbıma te'sîr ettiriyor idi. Şeyhûhetin mertebe-i gayesine varıp nefesi az ve sadâsı zaîf olmakla bir hayli de müteessir olduğu şu dakikada ağzından her kelime çıktıkça kelimât-ı âtiyeyi îrâda ömrü kifâyet etmeyerek gözümün önünde ebed âlemine intikal ediverecek zanneyliyor idim.

Hasbihâl ve musâhabeyi birâz daha ileriye götürdük. Anladım ki bu adam kitâb-ı şarkıyyenin ve şer'iiyyenin aalebini görmüş. Hem de gördüğü şeyleri dikkatli okuyup bellemiş. Şekil ve kıyâfet-i hâriciyyesinden mâ-adâ gözüme yabancı görünen hiç bir yeri olmayıp kalben ve fikren müzhir-i hidâyettir.

Tatar ulemâsı hakkında hasbihâle giriştiğimizde bunların tenkî-i efkârını

195b

pek müteessif-âne bir sûrette tasvîr eyledi. İçlerinde mertebe-i ilmiyyesi âlî adamlar yok değil ise de cihân-dîde müteyakkiz hakîm ve zekî adamlar bulunmadığından Rusya devletinin taht idâresine geçtikleri zemândan beri bir parmak bile terakki edememiş olduklarını kemâl-i teessüfle bildirdi.

Muallim müşârün ileyh in ifâdesine göre Tatar ulemâsı Rusya hükûmetinin kendilerini Nasrâniyyete idhâl ârzûsunda zannıyla mütevahhiş imişler. Hâl-bu-ki muallim müşârün ileyhe Rusya devletinde böyle bir fikir ve emel kat'an mevcûd olmayıp ahâlî-i merkûmenin terakkiyât-ı fikriyyeye nâiliyyetle intizâmât-ı cedîde-i medeniyyeyi ileriye götürmelerinden başka bir ârzûsu olmadığını te'mîn eyledi. Avrupa lisânlarından birisine vâkıf Tatar âdetâ mesmû' olmadığı gibi Rusçaya vâkıf olanları bile nâdirden olup bildikleri lisân ise umûr-i zarûriyyeye kifâyet edebilecek çend kelimâttan ibâret olduğunu ve Tatarların i'tikadlarına göre bir ecnebî lisânı öğrenmek o lisân erbâbının dinlerine iştirâk derecesinde günah olduğunu pek büyük tavr-ı me'yûsiyyetle söyledi.

Mesele-i mâziyye esnâ'sında Rusya'ya gelen üserâ-yı harbiyye miyânında zâbitânın

196a

aglebi Fransız lisânına âşinâ oldukları gibi Rusçayı da çarçâbük öğrenivermeleri Tatarların ilk irşâdı için pek nâfi olduğunu ve o zemândan beri Tatarlardan ba'zı gençlerin Rus ve Alman ve Fransız lisânlarını tahsîl râğbetine düştüklerini memnûniyyetle haber verdi.

İşte biz ma'lûm müşârün ileyh ile şu musâhabette iken Madam Gülnar dahi kapıdan içeriye girivererek cem'iyet-i musâhabetimiz büyümüş oldu. Bu kadının gerek Osmanlılara ve gerek Osmanlı lisânına muhabbeti gerçekten pek fevk-al-âde olup hânesinde iken aldırış olduğu türlü türlü fotoğrafya resimlerini bana irâe eyledi ki bu resimlerde kendisi Osmanlı hanımları kıyâfetinde olduğu gibi çocukları dahi Osmanlı kıyâfetinde oldukları görüldü. Avrupa'nın en meşhûr edibâ ve hikemâsının âsârına dâir açılan bahiste hayret-efzâ-yı ukûl olacak bir vukuf-ı kâmil gösterdiği gibi Rus lisân ve edebiyâtının en kadîm zemânlardan bu

güne kadar kat' eylemiş olduğu derecât-ı terakkiyi de anlatarak o kadar istifâdemi mûcib oldu ki Rus milletini yeniden tanımış ve öğrenmişe döndüm.

Söylediği sözleri ihtiyâr profesör

196b

tasdîk ederek ba'zı cihetlerde îzâhâta da girişiyor ve müteâkıben onun izâhatını Madam Gülnar bir kat daha tevsî' eyliyor idi.

Şâyân-ı istigrâb-ı mevâddandır ki Müslimânlığın ahlâk-ı beşeriyye üzerindeki hüsn-i te'sîri Rus erbâb-ı kalemînin de nazar-ı dikkatini celb ederek bunlardan bir çoğu ahlâk-ı İslâmiyye esâsı üzerine binâ'-yı hikmetle kasideler söylemişler tiyatrolar romanlar yazmışlar imiş. Hattâ bu yoldaki muhtasır romanlardan bir dânesini Madam Gülnar Rusça'dan Osmanlıcaya tercüme eylemiş olduğunu da beyân eylediği zemân fevk-al-hadd istigrâbımı mûcib olmuş idi. Ammâ "istibâdımı" değil yalnız "istigrâbımı" mûcib olmuş idi. Zîrâ bu kadında gördüğüm kuvve-i hikemiyye ve kudret-i edebiyye bu misillû tercümeleri değil te'lîfleri bile istibâd ettirmeyecek derecede olup istigrâbımın sebebi ise ahlâk-ı İslâmiyyeye Rus müelliflerinin böyle bir ehemmiyyet vermesi ve o ehemmiyyet de Gülnar tarafından şöyle tercümeler ile te'yîd olunması kazıyyesinin bence ma'mûlâtta bulunamaması meselesi idi.

Bu istigrâbımı anlayan kadın kalkarak bir çanta karıştırmaya başlayarak:

- İnanmıyorsunuz öyle mi? Ben şimdi

197a

sizi inandırırım. Zâten tercümemin sizin tarafınızdan mazhar-ı tahsîs olmasını da ârzû eyliyor idim. Bu münâsebetle şu ricâmı da arz etmiş olurum.

Diye bir paket kağıt çıkarıp elime tutuşturdu. Okumaya başladım ne dersiniz? İmlâsını da ifâdesini de âdetâ tashîh ihtiyâcından vâreste bir dercede bulmayayım mı? Vâkıâ cebr-i nefis ile pek çok yerleri tashîh ve ta'dîl olunabilir ise de aynen tabîî hâlinde bile güzel güzel okunabilecek bir eser. Bir tür tahsîn ile dedim ki:

- Bu kitâb yalnız sizin kaleminizden çıkmış! Değil mi?

- Bu suâlinize tasdîk ile de redd ile de cevâb versem kabildir. Bir aralık Kazan'dan Petersburg'a gittiğim zemân Osmanlı sefâreti me'mûrlarından bir zâta gösterip tashîhini ricâ eylemiş idim. Bir çok yerlerini tashîhe himmet eylemiş ise de ben de bunların bir çoğunu beğenmediğimden ba'zılarını külliyyen redd ve ba'zılarını ta'dîlen kabûl sûretiyle tercümemi yeniden kalemden geçirmiştir. Tashîh husûsunda en büyük istifâdem imlâ cihetinden olmuştur. Çünkü Arabî ve Farsî olan kelimelerde imlâca hatâ'm olmuyor ise de

197b

Osmanlıca olan kelimelerin ekseriyyâ Tatarcasını bi-t-telaffuz imlâsında hatâ' eyliyorum. Zâten Tatarlar dahi imlâca mütereddîd bir hâlde bulunmayıp herkes bildiği gibi yazıyor.

- Hakkınız var. Bu imlâ bahsi bizde de en büyük müşkilâtandır. Vâkîâ lisânca pek çok ıslahâta muvâfık olabildik ise de imlâ ıslahını henüz kat'ıyyet mertebesine vardi ramadık. Lisânın gûne ve hakikati ve iştikakâtı emrinde analiz icrâ' edenler imlâ-yı sahîhimiz için ba'zı öyle sûretler keşf eyliyorlar ki lisânımızın hâli hâzırına göre bu doğrular pek yanlış görülerek kabûlleri husûsunda erbâb-ı lisânı mütereddîd bırakıyorlar.

Bir yandan bu yoldaki musâhabemiz devâm ededursun dîger taraftan alâ bir ispiroto takımı üzerine konulan cezve dahi kaynamaya başlamakla kahvesi şekeri atılarak mükemmel alaturka bir kahve pişirdik. Fincanlar zarflar dahi İstanbul-kârî şeyler olduğundan mübâhasemiz gibi kahve âdetimizin de hep Osmanlıca olması orada geçirdiğim dakikaları vatanımda geçirmişcesine bende bir mahzûziyyet-i azîmiyyeyi mûcib oldu.

Gülнар'ın tercüme eylemiş olduğu fıkra ahlâk-ı âliye-yi İslâmiyyeyi hakikaten pek güzel

198a

Tasvîr eylemiş olmasıyla kendisine:

- Şu müsveddeyi istinsâc etmeliğime müsâade buyurmuş olsanız ve memleketime avdet eylediğim zemân tab' ve neşrine de ruhsat verseniz ne kadar memnûn olur idim. Yalnız ben değil vatan-dâşlarım olan Osmanlıların da kâffesi memnûn olurlar idi.

Dediğimde istinsâh müsâadesini derig etmeyerek fakat tab' ve neşr müsâadesinde birâz tereddüd gösterdiğinden bunun için de:

- Tercümenizi neşredemeyecek olduktan sonra istinsâhı emrindeki müsâadenizden de ne fâide hâsıl ederim? Hem korkarım ki bir gün sabr edemeyerek müsâadeniz olmaksızın neşr edivermek sûretiyle rızâ'nıza muhâlif bir harekette bulunmuş olayım.

Demiş idim. Böyle kendi kendime emîn olmamaklığım ve bunu da safdil-âne bir sûrette i'tirâf eylemekliğim mûmâ-ileyhin pek ziyâde hoşuna giderek:

- Madem ki öyledir bu müsveddeleri alınız. Burada pek meşgulsünüz. Zemânınız kendinize kifâyet etmiyor. Bu mufassal müsvetteyi kopya etmek için sarf edeceğiniz saatleri Avrupa ulemâsıyla müzâkere gibi daha nâfi bir işe sarf edersiniz.

198b

Dedi. Bu hâlde tercümeyi neşr eylediğim zemân hangi isme neşr etmek lâzım geleceğini sordum. Yine gülerek:

- Hangi ismime olacak. Tabî ki Gülnar ismime!

Dedi ise de bu müsveddeleri çıkartmak için çantadan ba'zı kağıtlar çıkarıp evvelce masa üzerine koyduğu zemân bilâ-kasd ve bilâ-ihtiyâr gözlerim zarflar üzerindeki esâmîyi görerek bu fazîletli kadının nâm-ı sahîhini öğrenmiş bulunduğumdan şu emirlerini katiyyen şâyân-ı kabûl bulmadım. Dedim ki:

- Vâkiâ Osmanlılığa âid her husûsça nâm-ı sahîhiniz Gülnar olduğunu kabûl ettim. Osmanlıca vizite kağıdınız böyle yazılı olduğu gibi muallim hazretleri de bunu te'yîd eylediler. Ancak nâm-ı sahîhinizi benden ketm etmek husûsundaki ârzünüz sahîh ise teessüf ederim ki işte şu gözümün önüne koyduğunuz zarflarla beni min gayri mu'temed bu ârzünüze muhâlefette bulundurdunuz.

Şu sözüm üzerine madamın gözleri derhâl önündeki zarflara müteveccih oldular. Bunları okumuş bulunduğumu anladı ise de bu hâli mütecessis-âne merâkımam haml ederek beni taayyüb için kendisinde hak bulamadı. "İşte bunları okuyunuz da

199a

kim olduğumu anlayınız” diye zarfları gözlerimin önüne koyacak olsa idi bundan daha muvâfık bir sûrette koyamaz idi.

Zâten o kadar mu'teber bir nâma sâhib olduğunu gördüm ki bu nâmı saklamaya hiç bir mecbûriyyet bulunmak şöyle dursun insân öyle mu'teber nâmı maa-l-iftihâr i'lân da eder. Zîrâ zarflar üzerinde kendisine “ekselans” ünân-ı resmîsi ile hitâb olunduğunu gördüm ki Rusyaca bu ünânlar kontes derecesinde kibâr kadınlara ve-yâhûd doğrudan doğruya saray imparatoru mensûbâtına yazılırlar.

El-hâsıl Madam Gülnar dahi nâm-ı sahîhini öğrenmekliğim husûsunda ısrâr etmeyip Fransızca vizite kağıdını da vererek dâire-i muârefemizi tevsî' eyledi. Zâten bu seyâhatimi kaleme alıp neşr edeceğimi kendisine haber vermiş olduğumdan her ne mütâlaaya mebnî ise seyâhat-nâmemde kendisine âid olarak yazacağım mübâhiste nâmını yalnız Gülnar diye yazmaklığımı ve fakat tercümesini tab' ettirdiğim zemân nâm-ı sahîhini de tasrîh etmekliğimi iltimâs eyledi. Bu hâlde beni bir taahhüd altına sokmuş oldu ki ahd-i mezkûre riâyeten şu seyâhat-nâmemde

199b

mûmâ-ileyhin ismini hep “Gülnar” diye yazarak nâm-ı sahîhini tasrîh etmemeye mecbûrum. Fakat karîben tercümesini de tab' ve neşr eyleyeceğimden me'zûniyyet-i müstahsale mûcibince asıl ismini orada tasrîh edeceğim.

Kari'lerim bana taaccüb buyurmamalıdırlar. İnsân ve bâ-husûs bir kadın keyfi ister ise bin yerde tasrîh ettirebileceği ismini keyfinin istemeyeceği dîger bin yerde tasrîh ettirmemek salâhiyyetine neden mâlik olmasın? Fakat ben şu sûretle akd edilmiş bulunan muâhedeye riâyet etmeyecek olur isem affı kabil olamayacak bir kusûrda bulunmuş olacağımı inkâr edemem.

O akşam haşmetli Kral hazretleri tarafından a'zâ-yı resmiyye ile ba'zı pek mu'teber profesörlere bir gala-yı ziyâfet verildiğinden mâ-adâ ba'de-t-taâm opera tiyatrosunda verilecek gala oyununda dahi meduvvlar hâzır bulunacaklar idi. Gülnar ve refîkaları kongreye resmen değil kendi ârzûlarıyla gelmiş olduklarından ve zâten Kraliçe hazretleri Stokholm'de bulunmamak

hasebiyle ziyâfette hiç de kadın bulunmayacağından Rus ahbâblarımız bu ziyâfette hâzır bulunamayacak idiyse de tiyatrodaki

200a

Sâir bi-l-cümle a'zâ gibi bunlar dahi hâzır bulunacaklar idi. Fakat böyle resmî olan ve büyük üniforma ile isbât-ı vücûd eylemek lâzım gelen bir oyunda herkes kendi istediği yere oturmayacağı ve teşrîfât-ı resmiyyeye tâbi' olacağı der-kâr bulunmakla Rus ahbâblarımızla tiyatrodaki buluşup birleşemeyeceğimiz de mechûl bulunuyor idi. Eğer herkesin istediği yerde ikametine müsâade verilir ise mutlaka birleşmeye karâr vererek şimdilik kuşluk taâmımızı birlikte tenâvül için aşağıya taâm salonlarına indik ki tamâm alafranga saat on bir olup ictimâ'-i husûsa için buluşacağımız zevât ile ya muallim Goldvald'ın odasında ve-yâhûd taâm salonunda buluşmak dahi cümle-i mükarrerâtta idi.

Bu iki ihtimâlin ikincisi husûle gelmiş oldu. Ba'de-t-taâm on altı on yedi kişi bir salonda birleşerek Osmanlı lisânına dâir epeyce mühimm bir müzâkere cereyân eyledi.

Müzâkere-i mezkûrede Avrupalı profesörlerden bir kaçî sâil ve ben mucîb sıfatını takınmış idik. Bahsin esâsı târih-i lisân-ı Osmânîye dâir idi.

Bu bahsi kari'lerime güzelce anlatmak için evvelâ bildirmeliyim ki lisânlar asren

200b

Ba'de asrın pek çok tahvîlâta tebdîlâta uğrarlar. İş bu tebdîlatı ta'yîn eyleyen tetebbu' ve tedkik dahi o lisânın târihini teşkîl eyler. Arap lisânı gibi kemâlât-ı sarfiyye ve nahviyye ve tetimmâtı bedî'eye ve beyânîyyesini pek çok zemânlardan beri bitirmiş olan en muntazam lisânların ulûm-ı âliyye müteallik olan kısım-ı târihlerine çoktan hâtime çekilmiş bulunmakla berâber yine kabl-el-İslâm mevcûd olan Arapça ile ba'de-l-İslâm tekellüm eyleyen Arapçada pek büyük fark görüleceği gibi sadr-ı İslâmîdeki Arapça ile karun-ı hicriyyede karnen baîd karnin her memlekete göre isti'mâl edilmiş bulunan Arapçaların hep biri birinden farkları vardır. Hele lisân-ı sâireye tatbîk edilince Yunan ve Latin lisânlarından mâ-adâ bi-l-cümle lisân-ı meşhûrenin üç dört asırdan beri peydâ edildikleri tebdîl hemân bir tebdîl-i küllî sûretindedir. On dördüncü asr-ı milâdîde yazılmış bulunan Fransızca kitâbları bugün okuyup anlamak o lisânın erbâbı için bile bir emr-i müşkildir.

Osmanlı lisânına gelince bunun târihi bizce dahi henüz meydâna çıkarılmamış olduğundan Avrupa ulemâsı bu işe ziyâdesiyle ehemmiyyet veriyorlar. Bir zemânın! “Kaçan

201a

Bu böyle olsa.....” ve “akl esileri” ve “bunu bil kıl” ta’bîrâtından mâ-adâ terkibât-ı nahviyyesinde dahi bu günkü lisâna nispetle görülen tefâvüt bunların da nazar-ı dikkatlerini celb eylemiş ise de hangi asırda lisân-ı Osmâniyyenin ne sûrette bulunduğunu ta’yîn emrindeki müşkilâtı iktihâm eyleyemiyorlar.

Bir de işin bu ciheti târih-i lisân-ı Osmâniyyenin ezmine-i müteahhire kısmını teşkîl etmekte olup ezmine-i mütevassıtasıyla ezmine-i kadîmesi henüz nazar-ı dikkatlerini bile celb etmemektedir. Ancak burada Osmanlı lisân-ı târihinin ezmine-i mütekaddime ve mütevassıta ve müteahhiresi dediğime bakıp da bunu târih-i umûmiyyedeki taksîmâta kıyâs etmemelidir. “Mufassal” nâm karun-ı cedîde târihimizin mukaddimesinde ale-l-ıtlak fenniyyet-i târihe mübâhisinde beyân ve tafsîl olduğu üzere herşeyin bir mebde’i ve bir muntehâsıyla bir de bu ikisinin mâ-beynini fâsıl bir mütevassıtı bulunduğundan şu edvâr-ı selâseye de mütekaddime ve mütevassıta ve müteahhiresi gibi ta’bîrlerden birer isim takarlar.

Bu hâlde târih-i lisân-ı Osmâniyyemizin ezmine-i cedîdesi bu lisânın Osmanlılar miyânında ta’mîm-i isti’mâli kazıyyesi olup ezmine-i mütevassıta-

201b

sı ise Selçukîler ve Çağatayîler gibi milel-i Türkînin isti’mâl eyledikleri zemânlara doğru uzanıp nihâyet ezmine-i kadîmesi olmak üzere dahi Türk milletinin de zulümât-ı mechûliyyet içinde kaybolana kadar kadîmleşegiden târihi gibi bir kadîm-i gayr-ı muâyeneye doğru uzanır gider.

Birâzını Profesör Max Müller’e daha ilk husûl-i muârefemizde anlatmış şu taksîmât-ı târihiyye-yi lisâniyyeyi bugün birâz daha tavzîhâtla hâzır-ı bi-l-meclis olan zevâta anlattığımda içlerinden birisi:

- Târih-i lisâniyyece bu taksîmât ancak Sanskrit ve Çin ve Arap ve Yahûdî ve Yunan ve Latin kavimlerine mahsûs olabilir. Bir de medd-i pars ya’nî medd-i ya ve Fars-ı kadîm lisânlarıyla Asur ve Mısır kadîm lisânlarına tatbîk edilebilir ise de Osmanlı lisânı Fransız

ve İngiliz ve Alman lisânları gibi lisân-ı cedîdede bulunmak hasebiyle tetebbuâtın bu derecesini o lisâna tatbîk eylemek ne bileyim ammâ pek de mümkün görülemez.

Demiş idi. Dîger bir zât buna cevâben:

- İndü Cermen denilen şu'be-i lisâniyyenin Asyâ-yi vustâdan aşarak Avrupa'ya

202a

kadar sûret-i sirâyet ve intişârını tetebbu' gibi bir çok tetebbuât-ı Türk lisânı hakkında da mümkündür. Bu tetebbu'un bir kısm-ı küllîsini ma'lûm Max Müller ve sâir filoloji ulemâsı bil'âhire kitâblarına da yazmışlardır.

Yollu bir söz açarak dîger bir takım zevât dahi bu söze iştirâk eylediklerinden nöbet-i kelâm bizim elimizden çıkmış idi. Nihâyet bir daha sıra bize düştükte dedik ki:

- Maksûdumuz lisânca bir şark-ı kadîm heveskârı olarak bunu da yoktan var etmek nev'ünden bir sa'y-i abeste bulunmak değildir. Filoloji ya'nî ilm-i hakayık-ı lisâniyyece ortada bir çok hakikatler âşikâre durup yatar iken onları nazar-ı bî-kayd ile geçiştirmek kabil olamayacağı için Avrupa'nın kudret-i tedkikiyye ve kuvvet-i tahkikiyyesine mürâcaat ihtiyâcını görüyoruz. Bir lisânda kadîm-i isbât eden şey evvelâ şümûldür. Türk lisânı beri tarafça dest-i Kıpçak ve Anadolu'ya ve belki de Germenya ve bilâd-ı Berber hudûdlarına münteşir ve muntehî olduğu gibi öte tarafça da Sibiryâ'nın muntehâsına ve Çin'in ötesine kadar varmıştır. Yalnız bu şümûl enzâr-ı dikkat-i fâzıl-ânenizi celbe kâfi değil midir?

Şu mukaddime hâzır-ı bi-l-meclis olan o

202b

mütecessis ve mütedakkik adamların nazar-ı dikkatlerini açarak içlerinde birisi ma'lûm ve muârefem olmayan bir filolog ismini yâd ile:

- O da diyor ki Türk lisânının intişâr eylemiş bulunduğu memâlikteki vüs'at hiç bir lisânın meydân-ı intişârına mikyâs olamayacak derecelerde vâsi'dir.

Demiş idi. Ben ise hemân sözümü kesmeksizin îzâhât-ı âtiyeyi de vermeye başladım. Dedim ki:

- Türk lisânının münteşir olduğu mahallerdeki yalnız vüs'at dahi filoloji nokta-i nazarından câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olamaz. Bugünkü günde İngiliz lisânı da Dünyânın pek çok yerlerine münteşir olmuştur. Hâl-bu-ki bir lisânda şümûl ile berâber bir de mükemmeliyyet olmalıdır ki filologların enzâr-ı ehemmiyyetlerine isbât-ı istihkak eylesin. Bu mükemmeliyyet yalnız lügatça servetten ibâret sayılamaz. Asıl gramerce bir mükemmeliyyet-i matlûbedir ki işte profesör Mollar bu bâbda Türk lisânının sâir kâffe-i lisâniyye tevâfukunu epeyce bir mükemmeliyyet ile yazabilmiştir.

Müfredâta girişilecek olur ise yalnız ben bu aczimle bahsin bu cihetini üç dört kat daha tevsî' ve ikmâl edebilirim. Hakikaten isbâta muktedirim ki Türk lisânı bir

203a

ana lisânı olup bir atikin kısm-ı azîm-i şarkisinde dîger bir çok ikinci üçüncü derecelerde lisânlar tevlîd eyleyen lisân-ı asliyye-yi kadîmedendir. Çin'in mübâdî-i medeniyyeti Türk lisânıyla berâber Asyâ-yı vustâdan oralara duhûl eylemiş olmak dercesinde bir kadîm-i galib-âneyi bu lisânda buluyorum. Tevârih- i kadîmede “seyyit” diye yâd olunup ahvâl-i kadîme-yi târihiyyeleri anlaşılammış bulunan millet-i müstevliyye Türklerden başka kim olabilir ki kudemâ'nın bu seyiyitler için ta'yîn eyledikleri memâlik işte tamâm Türk lisânının meydân-ı covelânıdır. Bir yandan eski Acemler ve Yunanîler bunları mâverâ-yı Kuh-ı Kafe sürmeye gayret ederek tekrâr beri taraflara mürûrlarını men' için sedler çektikleri gibi dîger cihetten sûr-ı Çin dahi hep bu halkın kudret-i istîlâ'sına karşı iltizâm edilmiş tedâbirden bulunup dâire-i tehdîd ve istîlâ'sı bu kadar vâsi' olan milletin medeniyetinde lisânında da ona mütenâsib bir kadîm ve vüs'at bulunmak mantuken bile zarûriyyâtın olup hâl-bu-ki taharrîyât-ı âciz-ânemce bu bir hayâl-i mantikî değil bir hakikat-i târihiyye bir filolojikiyyedir.

Sözü şöyle yükselttikçe huzzârdan sem'-i dikkat ve ehemmiyyetin bir kat daha açıldığını

203b

Görüyor idim. Nihâyet dedim ki:

- Kadîm-i Yunanîlerin kitâblarında “türjyus” diye mukayyed olan millet-i kadîmenin Türkler olduğunu Bizans mürûhları hükm eylemişlerdir. Mâverâ-yı nehre “Turan zemîn” denilip Turan kelimesi “tur” kelimesinin cem’i olmak muhakkaktır. Avrupalılar Hind kitâblarına kadar vardırıdıkları tedkikat-ı amîkalarında bu lafzın Asyâ-yı vustâda bir büyük kavme alem olduğunu hükm eyledikleri hâlde o kavmin Türkler olacağı ihtimâlini istiba’de mahal bulunur mu? “Tur” kelimesini sûret-i tasgîre koyacak olsak “turan” olur. İşte Türk lafzı teşkîl ediverdi gitti. Kitâb-ı şarkıyyemiz ister iseniz “türkçeniz” mânâsına kabûl edebileceğiniz Türk kelimesini Yafes bin Nuh evlâdından birisinin ismi olmak üzere kayd ediyor. Kamus’ta Ferheng’de Bürhân’da bu keyfiyyet musarrahtır. Nuh aleyhisselâmın hafîdi Türk olur ise şu milleti ve ona mahsûs lisânı hafîdden büyük pedere kadar îsâl edivermekte müşkilât mı çekilir? Osmanlı hanedânı Asyâ-yı vustâda Türk hanedân-ı hüküm-rânîlerin en kadîm en şöhretlilerinden olup ba’zı ihtilâfât-ı cüz’iyyelerinden mâ-adâ

204a

Müdakkikin-i nisâbın onlardaki rivâyet-i mütevarese ve müteselseleyi güdüp götürerek Ertuğrul gazînin âbâ ve ecdâdını elli yedinci elli sekizinci pederde Hazreti Nuh’a vardiymaktadırlar. Bu sûretle ta’yîn-i nesebde aslâ müdahâne aramamalıdır. Zîrâ bir aralık nisâbından bir takımı silsile-i Osmaniyanîden Ays bin İshak aleyhisselâma îsâl için bir girîz-gâh bulmaya heves eyledikleri hâlde neseb-i sahîhin kat’iyyeti bu sehv-i iltizâmîyi pek kolay tashîh eylemiştir. El-hâsıl rivâyet-i kadîme-i şarkıyye Türklüğü doğrudan doğruya hazreti Nuh’a îsâl için bize şâyân-ı tedkik ve şâyeste-i tettebbu’ pek çok serrişteler tedârik eylemekte bulunduğundan bunlar üzerinde icrâ’ eylediğim tettebbu’ âdetâ hazret-i Nuh’un kavmiyyeti Türk ve lisânı dahi Türkî olduğunu bana kabûl ettirmiştir. Hele Çin târihlerinde Türklüğün oralara harben veya salâhen istîlâ’ en veya idâreten duhûl ve sirâyeti pek kadîm olduğunu ve binâen aleyh Çinlilerin da’vâ eyledikleri hayret-efzâ-yı ukûl olan kadîme Türklerin de müşterek bulduklarını meydân-ı vuzûha çıkaracak delâil-i nâdirden değildir. Şu tedkikatı taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kongrenize a’zâ intihâb olunduktan sonra ale-l-acele icrâ’ eyleyebilmiş idim. Ma’lûm Makis-

204b

mollar hazretlerine vermiş olduğum va'd mûcibince inşallah memleketime gittiğimde bu tedkik ve tetebbu'u ileriye götürüp tab' ve neşr dahi eyleyeceğim.

Hulâsa-i efkârımı bu sûrette serd ve ityân eyledikten sonra müstemi'lerim kah Almanca kah Fransızca olarak kendi aralarında bir çok mübâhasâta koyuldular. Bürhânlarımı tasrîh ve delîllerimi ta'yîn ederek müddeâmın isbât-ı kat'iyyesine henüz muvâfık olamadığımdan dolayı mütâlaâtım bir sûret-i mutlakada tasdîk ve kabûl olunmuyor idiyse de Turan zemînin ilk ahâlî-yi müsteviliyyesi Türkler olup Çin içine kadar ettikleri akınlar ve lisânlarının dâire-i intişârı ve bu bâbda Max Müllerin taharriyyâtı hep enzâr-ı ciddiyet ve ehemmiyeti celbe kâfî noktalar oldukları teslîm olunuyor idi.

İçlerinden bir kaç dânesi bu taharriyyâtta teşvîkim için kendilerince mevcûd olan ba'zı ma'lûmâtı teblîğ ve bir takım kitâblar esâmisini ihtâr eylediler ki bunların bir büyük kısmından benim için istifâde kabil olabilecektir.

1.43. (KRAL HAZRETLERİNİN ZİYAFET-İ RESMİYYESİ)

Gala ziyâfetleri üniforma ve kılıç ile sofraya oturularak bir teşrîfât-ı mahsûsa dâhilinde icrâ' olunduğlarından ve bu hâl benim için

205a

ilk def'a olarak vuku'a gelmekte bulunduğundan sûret-i hâl ve hareketçe bir gûne-i kusûr vuku' bulmamak için dünden beri ba'zı erbâb-ı vukuftan tahkikat-ı lâzımeyle ibtidâr eylemiş idim.

Bu misillû nâzik şeylerde cehl pek de ayıp sayılmadığı hâlde cehl-i mürekkep maâz-Allah-ı teâlâ insânı rezil ve bed-nâm edebilir. Cehl-i âdî bir şeyi sâdece bilmemekten ibâret olup insân bu cehlini bilir ise mechûlü olan şeyi bilenlerden öğrenebilir. Fakat cehl-i mürekkep sûretinde bilmediği şeyi bilmediğine de vâkıf olmaz ise sormaya öğrenmeye ihtiyâc görmeyeceğinden netîce-i hâlde büyük bir muayyebiyet muhakkaktır.

Merâk bu ya! Bilmediğim bu şeyi yalnız bir adama sormakla da emîn olamadım. Ya o da bilmiyor ise? Ya hem dall hem de mudill olacak ise? Fransız Rus ve sâire gibi milletleri mütehâlif olanların bir kaçına birden sordum. Ne kadar olsa nefis-i emmâre mütekebbir olmak ma'yûbiyyetinden kurtulamadığı için şu gala ziyâfetlerin bi-l-külliyeye acemîsi görünmekten de hayâ'ederek “sizcesi nasıldır?” tarzındaki suâllerle istihzâh eyliyorum idim. İlk tevehhümüm bu ziyâfetlerde nutuklar îrâdına falana kadar varmış idi. Vâkıâ pek de yanılsım

205b

Yok imiş. “Tivist” denilen sûrette metbu-i müfahhamım nâmına idâre-i akdâh edilir ise bu yolda söylenecek kelimâta münâsib bir kaç kelime söylenebilir imiş.

El-hâsıl mürâcaat-ı vâkıamda gala sûretiyle verilen resmî ziyâfetlerin kâffe-i usûl ve erkânını öğrendiğim gibi şu mevcûdiyyet-i resmiyye-yi âlemde karşımda bir de meşk-i mücessem bulunduğundan ondan iktibâs yolu dahi benim için açık idi. O ise devlet-i fahîme-yi İraniyyenin darsâdet sefîri muayyen el-melik Emîr Tuman devletli Mirza Muhsin Han hazretleri olup bu misillü âdât ve âdâb-ı Avrupaiyyede nice senelik görgüleriyle mütemmem ve mükemmel bir diplomat olduklarından ve buradaki teşrîfâtça kendileri mukaddem ben tâlî bulunduğumdan etrâfıyla öğrenmiş bulunduğum şu ziyâfet âdâbınca zât-ı devletlerini kendime meşk ittihâzı karârında idim.

Hamden sümme şükren bu resm-i bihînde dahi alâ kadr-ül istitâa vazîfe-i resmiyyemi îfâ edebildim. Herkes kendiliğince saray-ı Kraliye gideceğinden biz dahi refik-i Mısırımız Abdullah Fikri Paşa ile bir arabaya râkiben gittik. Kral hazretleri henüz dâire-yi husûsiyyelerinden çıkmamış oldukları cihetle saray erkânından ve vukelâdan ve bizden evvel oraya vâsıl olmuş bulunan kongre a'zâsından

206a

İktizâ' eyleyen zevâtla âşinâlıklar ederek musâhabeye ve münâsib zemînler üzerinde mülâtafaya da koyulduk. Bi-l-hâssa kongrenin reîs-i sânisî olup esbâk-ı milliyye nâzırı ve hâlâ Uppsala ve Londra maârifleri reîs-i umûmîsi bulunan Mösyö Dehrenhaym ki zarâfet-perdâz bir pir-i müeddeb olup gayet hafif sadâsı ve mütevâziyâne tavır ve edâsıyla nâdiren söz söylediği hâlde söylediği sözü müstemi'lerine pek de tatlı olarak dinletir.

Hamden sümme şükren her hâl ve harekette hilm ve tevâzu kaidelerine riâyette bir hayli kimselerin celb-i kulûbuna muvâfık olmuş bulunduğum gibi en ziyâde muvaffakıyyâtsizlik gödüğüm zevâtın da hiç olmazsa nefretine dūçâr olmamış bulunmakla iftihâr edebilirim. Hiç olmazsa bu fâzıl ve sevimli ihtiyârın teveccüh ve muhabbetine isbât-ı liyâkat edebilmiş olmaklığım bence ziyâdesiyle mûcib-i ihtiyârdır. Bu zât Avrupaca “etüdyanlık âlimi” ya’nî talebelik hâli denilen ve ömrün gerçekten en mes’ûd ve lâ-kaydâne kısmını teşkîl eyleyen zemânın ba’zı tuhaf hâllerini hikâyeden pek mütelezziz olup tatlı tatlı göğüsler geçirerek o eyyâm-ı şebâbetin avdetine makam-ı tereccîde pek çok “yâ-leyte” çekenlerdendir. Ben ise Rusçuktaki teşehhüt mikdârı medrese devâmımı bir sühâtelik hâlinde tezyîn

206b

eyleyerek bu âlim ve fâzıl ihtiyâra:

- Siz Avrupa’nın eski etüdyanlarından iseniz ben de şarkın pek yeni etüdyanlarından sayılmam.

Diye bi-l-bedâhe îrâd ediliveren mini mini romancıklar tarzında fıkralar tasvîriyle kendisini eğlendirmeyi iltizâm eylemiş idim.

O akşam dahi Kral hazretlerinin zuhûruna kadar aramızda işte bu sûrette fıkralar nakl olunarak hele insânın en züğürt zemânı talebelik hâli iken nisbet-i mes’ûd-ânesince en zengin zemânı da o zemân addolunacağından bahsediyor idik. Etrâfımızda bulunan zevât dahi talebeliğin bu hâlini tecrübe edenlerden bulunmasıyla pek cân-gâh kahkahalar cümlemizi münbasit eyledikleri sırada Kral hazretleri zuhûr edivererek mutlaka bizim neş’eli hâlimiz nazar-ı dikkatlerini celb eylemiş olmalıdır ki ba’zı zevât-ı kirâma selâm ve taltîfât icrâ’sından sonra yanımıza gelerek bizi de ba’de-l-taltîf sebep-i şetâretimizi suâl buyurdular.

Pir-i lâtifin:

- Haşmet-meâb! Ahmed Midhat bendeniz ile talebelik hâlimize dâir hasbihâl eyliyor idik.

Demesine mukabil zât-ı haşmet-meâb cenâb-ı Kral:

207a

- Ben de bir eski talebeyim. Talebelik âlemine dâir olan ahvâlin bana da taalluku vardır.

Buyurmalarıyla pir-i zarîf:

- Hayır ey haşmet-meâb hayır! Biz talebelik âleminin öğle bir hâlinden bahs eyliyor idik ki zât-ı haşmetsemâtınıza bunun hiç taalluku olmamıştır.

Diye mebhûs-ı anhimız olan servet ve gnâ bahsini der-miyân edince şetâret-i vâkıya o filozof ve zarîf hüküm-dâr dahi müşterek oldular.

Şöyle ayak üzeri birâz musâhabeyi müteâkıben hizmet-i hassada bulunan zevâtın reîsi olmak lâzım gelen ve bu hizmete mahsûs üniformayı lâbis bulunan bir zâtın:

- Zât-ı haşmetsemât-ı hüküm-dârîlerinin mâide-yi âliyeleri hâzır ve âmâdedir!

Haberini îsâl etmesi üzerine taraf-ı hüküm-dârîden bir sûret-i mülâttıf-ânede el ve tavırla “buyrunuz!” işâreti verildi.

Herkesin merâtibine göre oturacağı yerler ta’yîn olunarak vâkıâ tabaklar üzerine pusula konulmamış idiyse de daha salonda iken teşrîfâtçı herkesin kulağına:

- Siz Kral hazretlerinin bulunduğu

207b

sırada sağdan şu kadarıncı sandalyede bulunarak sizin sağ tarafınızda falan ve sol tarafınızda falan zât oturacaktır.

Gibi kelimât ile oturacağı mahalli haber vermiş bulunduğundan herkes yerli yerini bilerek sırasıyla oturmuş idi.

Böyle herkesin oturacağı yerin muayyen olmasından anlaşılmıştır ki iş bu ziyâfet-i resmiyye dîger ziyâfetlerde olduğu gibi زمر غوزه sûretinde tertîb edilmeyip âdetâ bildiğimiz usûlde alafranga olarak tertîb olunmuş idi. Avrupa'nın sivil üniformalarında takılan meçler pek kısa ve küçük olduğundan vücûda yapışık bulunduğundan sandalye üzerine oturulduğu zemân hizmet edenlerin ayağına bacağına misâfirin kılıcı ilişmek gibi râhatsızlıkları olmayıp bizim

kılıçlar gibi uzun olan ve yine uzunca bir kayışa merbût bulunan kılıçlarda ise hizmet edenlerin ayaklarına falanlarına ilişmek mahzûru olduğunu sofranın şurasında burasında peydâ olan bu yoldaki şakırtılar bana ifhâm eylediğinden o yoldaki bir mahcûbiyyeti def' için bir hareket-i mestûre ile kılıcımı sol bacağımla sandalyem arasına sokup ucunu da sofranın altına doğru uzatarak sıkıştırdım

208a

ve bu sûretle her mahzûru def' etmiş olarak râhat eyledim.

Bu sofranın kırk kişilik kadar bir sofranın olup bütün levâzımını gümüşten yapılmış ve hakikaten bir hüküm-dâr şânına lâayık olacak sûrette tertîb olunmuş idi. Tevsit ve nutuk falan yapıldı. Fakat kral hazretleri med'uvvlarının en mu'teberlerine toka makamında kadeh irâe ederek ve kadehini başı hizâ'sına kaldırarak âsâr-ı iltifât ve tekrîm icrâ'sıyla bu şerefe nâil olanlar dahi oturdukları yerden ayağa kalkarak ve kadehini kendi başından yukarıya kaldırarak mukabele-i şükranı îfâ eylediler.

Herhalde sofranın epeyce şetâretli idi. Resmîyyeti hasebiyle vâkıâ sâir ziyâfetlerde olduğu kadar kahkahalar lâtifeler gürültüler olamadı ise de Kral hazretleri ba'zı kimseleri lâtîfe gûne sözleri ile taltîf ve o yolda edilen mukabeleleri istimâ' buyurdukları gibi herkes kendi sağ ve sol taraflarında bulunan zevât ile âheste bir sûrette musâhabe ve mülâtafa edip ba'zı kimseler karşı sırada bulunan zâtlara bile esmâ-i kelâm eyliyorlar idi.

Sofradan kalktıktan sonra müzeyyen bir kitâb salonunda dahi ayak üzerinde birâz

208b

Zemân geçirilerek ba'de tiyatroya gidildi. Meğer gündüzden tiyatro tertîb olduğu sırada Madam la kontes de Landberg cenâbları İtalya sefiri ile bizi kendi locasında bulundurmaya tertîbini görmüşler ki bu loca Kral hazretlerine mahsûs olan büyük locanın sağ tarafındaki ilk loca idi. Mirza Muhsin Han Hazretleri Kral hazretlerinin locasına kabûl buyurulmuşlar idi.

Stokholm şehrinin Avrupa tiyatrosu Avrupa'nın orta cesâmetteki tiyatrolarına muâdil ve fakat gayet güzel ve müzeyyen olarak yapılmış olup "foyer" denilen ve perde aralarında huzzârın istirahatlerine mahsûs olan salonları da pek mükemmel olarak mefrûştur. Tamâm senânın

mukabilinde ya'nî nisf-1 kat'1 nâkıs şeklindeki tiyatro-yu münhaniyyesi merkezinde bulunan loca zât-1 Kralîye mahsûs olduğu gibi yine bu locadan açılan bir kapı ile derûnlarına girilen iki müzeyyen salon dahi müşârün-ileyh hazretlerine mahsûs foyelerdir. Hattâ evvelden haber verilen tertîbe göre misâfirler bir perde arasında iş bu istirahatgâh-1 Kralîyede punç ve dondurma ikrâmına da'vetli idiler.

209a

Tiyatronun gerek locaları ve gerek zemîni hınca hınç dolmuş idi ki kongre a'zâsından bulunanlar meccânen dâhil olup a'zâdan mâ-adâsı ise gayet ağır ücretler ile dâhil olabildikleri rivâyet kılınmıştır. Her locada ve zemînin ba'zı yerlerinde üniformalı ve nişanlı zevâtın o kadar gaz ve elektrik ziyâlarına mukabil lem'a-pâş olmaları ve bir hayli süslü kadınların da bunlar aralarında bulunmaları hakikaten tiyatronun manzarasını ziyâdesiyle tezyîn eyliyor idi.

Oynanan oyun meşhûr Aida oyunu idi ki müzika ölçülerine hâle gelmeksizin İsveç lisânına tercüme edilmiş olup tiyatro takımının da mükemmeliyyetine mebnî ekser tiyatrolarda icrâ'sından sarf-1 nazar edilen bir çok tetimmâtı da gayet mükemmel olarak icrâ' olunmuştur. Muahharen Danimarka ve Almanya'da gittiğim tiyatrolarda dahi görüldüğü vecihle her perde açılıp oyuna başlandıkça tiyatronun ziyâları kat' olunarak erbâb-1 temâşâ âdetâ karanlık içinde kalıyor ise de o zemân sâha-i temâşânın münevveriyyeti artarak daha aktif bir sûrette temâşâ mümkün oluyor. Elektrik ziyâsı pek çok şeylerde güzel işe yaradığı gibi tiyatro sâha-i temâşâları üzerinde dahi ziyâdesiyle işe yaramaktadır.

209b

Meh-tâb göstermek yıldızlar ve güneş irâe eylemek ve-yâhûd gayet süslü giyinmiş ve elmaslara müstağrik olmuş bir kızı garîk-i envâr ederek bir kat daha şa'saa-pâş bir hâle koymak için şu elektrik ziyâsından büyük istifâde edilir.

İş bu Aida oyunu İstanbul'da iken bir kaç def'a temâşâ eylediğim gibi liberetosunu da okuyarak gereği gibi bellemiş bulunduğum oyunlardan olması hasebiyle locamızda Kontes de Landberg cenâblarıyla İtalya sefirinin ve sâir bir kaç zevâtın şu oyuna dâir açtıkları musâhabe muntekid-âne ben de iştirâk edebilmekle memnûniyyet ve mahzûziyyetlerini kazanmaya muvâfık oldum. Bu Avrupa terbiyesi ve bâ-husûs diplomasinin cihât-1 nâzikesi acâib şeydir. Bu misillü

ahvâlde tiyatroya müzikaya âşinâ çıkmamak vâkıâ tamâmıyla muayyebâttan addolunamaz ise de herhâlde görgünün terbiyenin birâz noksânına haml olunur. Bu haml dahi eğer ki Avrupalıların kendilerine mahsûs olarak bizim gibi şarklılar onların bu yoldaki sanâyi'-i nefîselerine vâkıf olmadıkları sûrette bi-t-tab' ma'zûr görülürler ise de buna muhâlif olarak şâyed o şarklıyı bu misillû sanâyi-i nefîseye de fikr

210a

ve nazar îsâl etmiş ve az çok bir vukuf peydâ eylemiş görürler ise ziyâdesiyle memnûn olarak bunu da terbiyesinin ve görgüsünün tamâmîyyesine haml ederler.

Musâhabe-i müntekid-âneye iştirâkım üzerine Kontes de Landberg cenâbları İstanbul tiyatrolarını suâl eylediler. Îrâd eyledikleri suâl ale-l-ıtlak tiyatroya dâir olduğundan ben bi-l-iltizâm bu san'at-ı nefîseye asıl Osmanlıların sûret ve derece-i iştirâkını en sonraya bırakarak Beyoğlu'ndaki bir kaç tiyatromuza aralıkta bir gelip icrâ'-yı hüner eyleyen Fransız ve İtalyan kumpanyalarından bahs eyledim. Nihâyet:

- Edebiyyât-ı Osmâniyyeniz cümlesine tiyatroyu da henüz ithâl etmediniz mi?

Suâli îrâd olduğu zemân terakkiyât-ı edebîyyenin bu cihetinde henüz pek yeni ve pek geri bulunduğumuzu makam-ı i'tizârda i'tirâf ile berâber dram ve komedyâ sûretinde Osmanlı erbâb-ı kalemînin gerek doğrudan doğruya te'lîf ve gerek Avrupa âsârından tercüme sûretiyle vücûda getirdikleri âsârın en başlıcalarını ta'dâda giriştiğimde mikdârları otuzu tecâvüz eylediği gibi Avrupa'nın vodvil ve operet ve operalarından Osmanlıcaya nakl olunan şeyleri ve nihâyet Dikran

210b

Çuhacıyan Efendi tarafından doğrudan doğruya te'lîf edilen üç operayı da der-miyân edince İtalya sefîri:

- Öyle ise siz tiyatro san'at-ı nefîsesine âdetâ girişip bir hayli yol dahi almışsınız.

Diye beyân-ı istigrâba başladılar. Ben dedim ki:

- Tiyatro san'atında henüz pek geride bulunduğumuzu beyân edişim cihet-i edebiyesinden dolayı değil idi. Himmetli Osmanlılar bu yolda epeyce eserler yetiştirdikleri gibi daha ziyâdesini yapabilirler ise de asıl te'hîrimiz icrâ' cihetindedir. Evvelâ Avrupa'da olduğu gibi bizim İstanbul cihetinde vâsıl Osmanlılara mahsûs olan mevâki'de mükemmel ve kâr-gîr tiyatro-hânelerimiz yoktur. Baraka nev'inden bir kaç yer yapılmış ise de sâha-i temâşâsında türlü hünerler göstermek için îcâb eden makineler ve edevât ve perdeler mükemmel olmadığundan hemân hiç bir oyunu Avrupa'da görülen mükemmeliyeti derecesinde kabil değildir. Târîhi olan oyunlarda elbise bahsi bile müşkilâtan olup Avrupa dâire-i belediyesi tarafından tiyatrolara bol bol muâvenât-ı nakdiyye i'tâ'sı âdet-i Türkî perverânesi biz de henüz kendisini göster-

211a

memiştir. İşte bu sebebe mebnîdir ki tiyatroculuğun Avrupa'da var olan derecesine nispetle bizdeki varlık bir fıkân-ı küllî hâlini alır.

Kontes cenâbları operaların tercümesinde müşkilât çekip çekmediğimizi suâl eylediler. Cevâben dedim ki:

- Bu bâbda bizim çektiğimiz müşkülât lisân-ı sâire erbâbının gördükleri güçlükten daha pek çok ziyâdedir. Geçen akşam inâyet edip bendenizi Minyon oyununu temâşâyâ götürmüş idiniz. Bu akşam da Aida'yı temâşâ ediyoruz. Bu iki oyunun ikisi de zâten epeyce mahfûzum olduklarından dikkat ediyorum görüyorum ki güfteler "firâz müzikal"ler ile tamâm birlikte gidiyorlar. Bu ise bizim için aslâ kabil olamıyor. Bir kerre Avrupa ozan şiiriyesi bizim ozan şiiriyyemize hiç uymadığından ve operalarda güftelerin mutlaka müzika ölçüsünden hârice çıkamamaları lâzım geldiğinden tercüme olunan operaların Osmanlılarına "şiir" ve "manzûm" diyebilmek kabil olamayıp yine ozan-ı Avrupaiyye ölçüsü dâhilinde olarak birâz da mukaffa olabilirler ise bununla iktifâyâ mecbûr oluyoruz. Fakat asıl bahs bundan değildir. Firâz müzikaller ya'nî kelâm ve cümle mûsikîler

211b

ile güftenin cümel-i müterâkibesini birlikte gitmek lâzım geldiği hâlde şîve-i terkiât-ı lisâniyyemiz iktizâ'sınca biz ona da muvâfık olamıyoruz. Meselâ opera esâsen hangi lisânda yazılmış ise güftenin bir cihetinde bir cümle-yi istifhâmiyye bulunur ki müzikanın nağmesi de o cümlenin tamâm istifhâm-ı hecâsı üzerinde bir nağme-i istifhâmiyye yapar. Hâl-bu-ki bizde bu istifhâm-ı güftenin aynı mahalline gelmeyip ba'-zân bir kaç hecâ ve ba'-zân bir kaç kelime takaddüm ve tehhür vuku' bulmak zarûrî olduğundan müzikanın cümle-i istifhâmiyyesinden ya evvel ve-yâhûd sonra güftenin cümle-i istifhâmiyyesi kulağa gelince müzikadan anlayanlar için acîb ve garîb mahlûtiyyeti mûcib olur.

Biz bahsi müzika cihetinden böyle inceletirdikçe inceletirmekliğimize mukabil İtalya seffriyle kontes birbirinin yüzüne bakışarak etvâr-ı müteaccib-âneleriyle tahsînime inâyet buyurdıklarından cesâretim artmaya başlıyor idi. Diyor idim ki:

- Alafranga müzikadan bizde anlayanlar pek çok olmadıkları için cümle şîriyye ile cümle mûsikînin berâber gidememelerinden mütevellid olan râhatsızlık yine ne ise ne diyelim. Fakat oyuncuların o evzâ-ı hareketi bi-l-külliyeye karışıp gidiyor ki erbâb-ı

212a

temâşânın asıl hoşlarına gitmeyecek olan şey de işte bu oluyor. Meselâ kah oluyor ki müzikanın müsterhim-âne nağmelerinden bizim oyuncu mütercim olan güfte hasebiyle gazab göstermeye mecbûr oluyor. Ba'zı kerre ise güfte hasebiyle oyuncu cevâb-ı tasdîk verdiği yerde müzikanın o hecelere mahsûs olan nağmeleri bir redd cevâbı teşkil ediyorlar. El-hâsıl bir Avrupa operasının bizim lisân-ı Osmâniyyemize aynen meselâ şu Aida operasını İsveç lisânına tercümesi derecesinde muntazıman tercümeyle hiç imkân bulunamıyor.

Kontes –Ey demincek dediğiniz maystro (Çuhacıyan Efendi) yeniden Osmanlıca olarak yazdığı operalarda işi bu mahzûrdan kurtarabilmiştir ya?

Ben – Hayır Madam! Pek az kurtarabilmiştir. Dikran Çuhacıyan Efendinin Leblebici Horhor ve Arif'in Hilesi gibi operalarda yazdığı müzikalar dahi tamâmiyle Osmanlı müzikası olduğu gibi güfteleri de tamâmiyle Osmanlı şîiri değildir. Bu müzikalar İtalyan müzikası olup

fakat ba'zı nağmeleri alaturkadır ki böyle İtalyan ve Osmanlı müzikasının birbirine indirâc ve indimâcında hakikaten bir mahâret

212b

var ise de onu takdîr için insânın hem alafranga ve hem alaturka müzikaya vukuf-ı tamm peydâ etmesi lâzım gelir. Yoksa bir Osmanlı bu müzikaları istimâ' eylediği zemân alaturka müzika olduğunu anlayamadığı gibi bir İtalyan dahi istimâ' eyledikte kendi müzikasını pek güç tefehhüm eyleyebilir. Yalnız böyle doğrudan doğruya yazılan operalarda müzikanın cümleleri ile güftenin cümleleri ve bunların her ikisiyle oyuncunun evzâ' ve etvârı arasında tetâbuk ve tevâfuk birâz daha yolundadır.

Kontes – Doğrudan doğruya Osmanlı eş'ârı üzerine yine doğrudan doğruya Osmanlı müzikası besteleyerek opera yapmadınız mı? Yapılamaz mı?

Ben – Yapmaya çalıştık. Bir dereceye kadar yapabildik de. Erbâb-ı mûsikıyyemizden bir de Haydar Bey vardır ki bu yolda hayli sa'y ve gayrette bulundu. Fakat tamâmiyle muvâfık olamadı.

Kontes – Demek oluyor ki muhâldir?

Ben – Hayır Kontes! Muhâl değildir güçtür. Bizde bu âdet tevsî' edinceye kadar insân hem mûsikîşinâs hem de şâir olmalıdır. Bununla berâber birdenbire büyük operalar yapmayıp vodviller ve operetler

213a

yaparak işe başlamalıdır. Zîrâ muhâverât-ı âdiyyeyi nagmât-ı mûsikıyye ile icrâ' eylemek bizim şarklı kulaklarımıza henüz muvâfık gelmiyor. Tazarru nev'inden romanslar ve hâlinden şikâyet gûne "la mantasyon"lar ve şecî-âne lahnları ve cem'iyetle tagannî edilecek alkış ve marş nev'inden şeyler ve bâ-husûs raks havâları bizim nûş-a nûşun şetâret-perestâne nâraları bizim müzikamıza pek muvâfık düşerler. Ancak evvel-be-evvel müzikamızı ıslah etmeli. Çünkü bundan beş altı asır evvel Avrupa müzikasında olduğu gibi bizim müzikamız hâlâ "unison" ya'nî hep bir perdeden icrâ' olunur bir müzikadır. Armoni henüz girmemiştir. Askerî müzikalarımız için alaturka olarak tertîb olunan ba'zı marşlarda piyano ile icrâ' olunan ba'zı parçalarda

armoniye birâz iltifât olunmaya başlanmış ise de biz henüz alaturka müzikamızın bu teceddüd ve tekemmülünü alafranga adıyla pek de hoşlanamıyoruz.

Şu tahlîlât-ı müzikaya sefir cenâblarının da kontes hazretlerinin de ziyâdesiyle hoşlarına gitti. Hâl-bu-ki benim derûnumda olan şeyler onların dahi derûnlarında bulunsa idi şu tahmîdâtım daha ziyâde hoşlarına

213b

gider idi. Zîrâ hakayık-ı musikadan şu nispette bahs edebilmek Avrupalılar için hemân umûmî denilebilecek bir iktidâr olup hayfa ki bizde böyle bi bahse olsa olsa ancak havas-ı müntesibîn iştirâk edebilirler. Bizde nefâis-perestâne merâk henüz ta'mîm edemeyip havâss-ı nâdire miyânında ma'dûd kalmıştır. İhtimal kari'lerimiz miyânında pek çok zevât bulunabilir ki Ahmed Midhat kendilerince ciddiyyâttan addolunan mesâil ve mübâhase hasr-ı iştigal etmesi ârzûsuyla hakayık-ı musikaya dâir olan şu mübâhaseyi ciddiyyetten bile tecrîd etmek isterler. Zîrâ bundan on yedi on sekiz sene mukaddim ba'zı mevâdd-ı şitâdan bahs olarak neşr eylemekte bulunduğum "dağarcık" ser-levhalı cüzlerin birisinde raks ser-levhasıyla münderic olan bir makaleyi o vakit bir ecnebî gazetesi tercüme eylemiş bulunmasından dolayı pek ziyâde sevinmiş idim ki on on iki sene sonra bir romanımda yine rakstan bahs edilmek lâzım geldikte bend-i mahsûs-ı mezkûru tekrâr okuduğum zemân pek çok yerlerini nâkıs ve yanlış bulup romanda ıslah eyleyerek şu terakkiyât-ı zihniyyemden dolayı husûle gelen memnûniyyet ve mahzûziyyetimi de meydâna koymuş idim. Hâl-bu-ki terakkiyât

214a

zihniyyesine en ziyâde i'timâdım olan bir zât bu mahzûzâtımı nâ-becâ' bularak öyle müzika gibi raks gibi şeyler zihin sarf etmek hakim sîret adamlara yakışmayacağını der-miyân eylemiş idi.

Heyhat! Sanâyi'-i nefîseye müteallik olan şeyler hükûmetten muntazır olan gayâtın en mühimmlerindendir. Farabilerin Celaleddin Rumilerin ve sâir bu nice ekâbir ve a'zâmın müzehher takdîri olan şeyler bizce nasıl merdûd olabilirler ki biz onların han ikdâm şeref ittisâmları olabilmekle iftihâr arayıp duruyoruz.

Bugünkü günde Avrupaca hüküm-dârâna varıncaya kadar san'at-ı nefîse-yi musikaya rağbet medâr-ı tezyîn addolunup en müteammik hikemâ bile gerek doğrudan doğruya ve gerek

evlâd ü iyalleri iştigal eylemek için hâneleri kapılarını feyz-i mûsikıyye küşad eylemişlerdir. Rûh-ı beşer üzerinde müzikanın gösterdiği te'sîr hiç bir şeye mikyâs olamayıp insândaki tabîat-ı melekiyyeyi nefs-i emmâre üzerine en büyük kuvvet ve imdâd müzikadadır. Müzika istimâ' ediliyor en müdhiş cânîler bile îka-yı cinâyete muktedir olamazlar. Onların bile sinelerinde

214b

münbasit olan tatlı ahlak kalplerinin yumuşamış olmasına delâlet ederler. İşte bu sebebe mebnî Avrupa devl ve milel-i mütemeddîne müterakkiyyesi müzikayı ziyâdesiyle iltizâm ve himâye ederek tiyatroların konsertoların ve sâir mecâmi-i musikıyyenin çoğalmaları ilerlemeleri için dâire-i belediyye ve sâireden büyük büyük muâvenet-i nakdiyye tahsîs ettirirler. Ahâlî ne kadar çok müddet müzika dinler ise o kadar müddet zihinleri ve kalpleri mefâsidden hâlî kalacağı merite-i tahkikadadır.

Sadedden tebâüd etmeyelim. Bu gece tiyatro locasında işte böyle müzikaya âid mübâhis ile güzel vakit geçirdiğimiz gibi ikinci perdeden sonra punç ve dondurma için Kral hazretlerinin foyersine de da'vet olunarak orada bile bahsin bekâsıyla iştigal eyledik. Kontes de Landberg cenâbları beni orada zât-ı hazret-i Kralîye arz-ı merâsim-i ubûdiyyete gelmiş olan ba'zı mu'teberât-ı nisvân ile de görüştüdü ki bunların bir çoğu İsveç milletinin en kadîm familyalarından olup fi-l-vâki' âsâr-ı asâleti nâsiyyelerinden nümâyân idi.

Oyunun hitâmıyla halk tiyatrodan dağılmazdan evvel huzzârın kâffesi iş bu lâtif-i Kralîye teşekküren el çırparak

215a

“Yaşasın Kral!” diye bağırmaya başladıklarından Kral hazretleri localarından çıkmış oldukları hâlde tekrâr avdetle ve el ve baş işâretleriyle huzzâra beyân-ı teşekkür eylemişler ve huzzâr ise gerek nidâlarını ve gerek alkışlarını daha ziyâde arttırıp âsâr-ı kadr-şinâsîlerini göstermişlerdir.

1.44. (HASSELBAKEN SUARESİ)

Kongre eyyâm-ı ictimâ'nın beşincisi ve eylül efrencinin altıncısı olan Cuma günü kongre tertîbât-nâmesinde alafranga saat on birden bed' ile bütün encümenlerin taht-ı riyâset-i Kraliyede bir ictimâ'-i umûmî akd edecekleri ve umûm a'zânın akşam saat yedide Hasselbaken nâm bahçede verilecek ziyâfette hâzır bulunacakları münderic idi.

Stokholm müzesinde mahfûz olan ve vaktiyle Mısır'dan getirilmiş bulunan bütün ve tamâm bir mumyanın o gün feth ve teşhîr ile ejiptoloji ya'nî ahvâl-i âsâr-ı kadîme-i Mısriyye fenn-i mahsûsu erbâbı zikir olunan mumya hakkında ma'lûmât ve îzâhât verecekler idi.

Herkes kisve-i âdiyye ile bu ictimâ'da hâzır bulundular. Fi-l-vâki' beş altı kadar ejiptologlar gayet nâfi noktalar îrâd eyleyerek

215b

Ba'zıları kadîme-yi Mısriyyenin ecsâdı mumya hâline koymak san'atındaki esrârı keşfe çalıştı ve ba'zıları bu mumyanın hangi zât olduğu hakkındaki ihtimâlattan söze girişerek ba'zıları da Ferâine-i Mısriyye ahvâline dâir bir hayli ma'lûmât i'tâ' eyleyerek hey'et-i müstemi'ni ziyâdesiyle memnûn eyledi.

Ben o gün sabâhtan saat on bire kadar olan vaktimi ba'zı profesörler ile İstanbulca usûl-i cedîde-yi tadrîsiyyeye dâir mübahesât ile imrâr eylemiş idim. Şimdiki usûl-i tadrîsimiz bundan on beş yirmi sene evvelkiye aslâ mikyâs olmayıp on yaşından on beş yaşına kadar çocuklarımızın bir vakitler tahsîl-i müşkilât-ı azîmeden ma'dûd olan ne kadar sühûletle okuyup yazdıklarını iş bu Avrupa fâzıllarına anlattım. Mekteb-i tıbbiyemizin gerek ceht-i askeriyeye ve gerek ceht-i mülkiyyesinde fûnûn-i tıbbiyyenin ve mekteb-i hukûkimizde fenn-i hukuk ve ekonomi ve usûl-i muhakemâtın kâmilen Osmanlıca tadrîs edilmekte bulunduğuna dâir verdiğim ma'lûmât fâzıla-i mûmâ-ileyhim tarafından pek büyük memnûniyyetle telâkki olunuyor idi.

Mekâtib-i âliyemiz talebesi münhasıran Müslimân olmayıp gayr-i Müslim olan Osmanlılardan da

216a

Pek çok gençlerin bu mekteblere devâmıyla bu cehtten uhuvvet-i Osmâniyyenin de gittikçe takviye edilmekte bulunduğunu söylediğim zemân müstemi'lerimin mahzûzâtı arttıkça artıyor idi.

İctimâ'-i umûmî ba'de-z-zuhr saat üçe kadar devâm ederek hâl-bu-ki a'zâyı Hasselbaken bahçesine götürecek olan istimbotlar saat altıda başlayarak yedi buçuğa kadar işlemekte devâm edeceklerinden ba'zı profesörler ile elde bulunan üç saat kadar zemânımızı Norrbro Köprüsü yanındaki Partıran bahçeciği gazinosunda geçirmeye karâr verdik.

İş bu Norrbro Köprüsü Gusta ve Adolf meydânı ile Saray-ı Kralî mevki'ini yek-dîgerine rabt eden ve Stokholm şehrinin en işlek köprüsü addolunan bir cisrdir ki ufacık bir ada üzerinden geçerek alt tarafında ya'nî cisr istikâmetine nispetle şark cihetinde tam nısf-ı dâire şeklindeki bahçe dahi Partıran nâmıyla Stokholm'ün en işlek mecmûalarındandır. Yaz akşamları burada en muntazam bir orkestra tarafından bir konserto dahi verilir. Kongrenin ictimâ'ından sonra burada dahi yedi sekiz kişi toplanarak Mısır ve Şam taraflarından ve bi-l-hâssa Beyrut'tan lisân

216b

ve edebiyât-ı Arabiyye tadrîsâtıyla matbûât-ı cedîde-yi Arabiyyeye dâir bir musâhabe vuku' buldu ki bu def'a ben dahi müstemi'ler miyânında kalarak mebâhis-i mezkûreyi istimâ' ile istifâde eyledim.

Akşam olarak saat alafranga altı buçuğa geldikte Grand Hotel önündeki rıhtımdan her beş on dakikada bir hareket etmeye başlayan istimbotlardan birisine de biz binerek Hasselbaken'e gittik ki bu istimbotta Madam Gülnar ve muallim Goldvald ve kızı Madam Görelmberg dahi refîkamızdan idiler. Hasselbaken denilen yer Stokholm'un şark cihetinde kâin Cor garden nâm-ı azîm bir bahçenin şehre karîb olan kısmında kâin bir küçük bahçe ve onun ortasında bir âlî kasırdan ibârettir ki Stokholm gibi ikinci üçüncü derecede pâ-yı tahtlara değil a birinci derecede olan pâ-yı tahtlara bile mûcib-i şeref olacak müessesâtıdır. Ben saat-ı hâliyyem esnâ'sında iş bu Cor gardena iki def'a gidip gezmiş idim. Zâten hotelimizin yanındaki bahçeden geçen tramvay bu bahçeye kadar on beş yirmi dakikada vardığından gidişte gelişte hiç külfet olmadığı gibi mahall-i mezkûr olur olmaz külfetleri göze aldirtacak mevâki'-i lâtifedendir.

Paris'in Boulogne ormanı ve Wien'nin Prater

217a

mevki'i Berlin'in Tiergarten'ı ne ise Stokholm'ün bu mevki'i de odur. Gayet cesîm meşe ağaçları vâsi' ve muntazam çimenistânlar ve şurada burada ekserisi tabîi ve iktizâ' eden cihetleri sâni kayalıklar mevki'i-i mezkûru hakikaten letâfetlendirirler. Tûlü üç buçuk ve arîzi bir ve binâen aleyh ve devresi on kilometre olan koca bir ada bu sûretle yek-pâre bir "park" hâline konulmuştur ki mûntehâ-yı garbîde "Cor garden staden" nâmında bir küçücük mahalle bulunarak ebniyesi kâmilan ahşâbdandır. Rivâyete göre vaktiyle Stokholm şehrinin bütün ebniyesi ahşâbtan iken beliyeye-yi harîka karşı bir tedbîr-i dâimî olmak üzere bir buçuk asırdan beri binâ'lar kâr-gîr yapılmaya başlamış ve yalnız bu mahallecik şehrin şekil ve sûret-i kadîmesini muhâfaza edegelmiştir.

Bir çok yerlerden ufak ufak bahçeli kahveler ve bira-hâneler ve panayır günlerinde cân-bâzlar hokka-bâzlar oynayacak barakalar mevcûd olup ve bir de muntazam tiyatro-hâne ve Hamer Kasrı ve Hasselbaken nâm cesîm chalet ve bunlar etrâfında Manj ve El-Hamra Neuilly ve Tivoli nâmlarıyla konserto ve oyuna mahsûs büyük binâ'lar da mevcûddur.

Akşamdan sonraca bu mesîrenin Hasselbaken kısmına vardığımızda bahçe derûnunu

217b

İsveç ahâlîsiyle hınca hınç dolmuş bulduk. Kongre a'zâsı ise iki katlı ve gayet vâsi' balkonları ve salonları hâvî olan chalet derûnuna giriyorlar idi. Bunlardan ba'zılarının nişânlarını hâiz olduklarını gördüğümde ba'zı merâklıların olur olmaz vesîlelerle nişân takarak gösteriş yapmalarına haml eyledim ise de bu müşâhededen teyakkuz eyleyen Madam Gülnar arkamdaki paltonun önünü açıp baktıkta:

- Vay siz setrenizi giymemişsiniz nişânlarınızı takmamışsınız.

Deyince nazar-ı ihtimâmım bir kat daha açıldı. O gün kongre ictimâ'ında Kral hazretleri hâzır edilir ise de bütü hey'et-i kisve-i âdiyye ile buldukları gibi kongreden çıktıktan sonra biz Partiran'a gitmiş ve akşam üstü ikamet-gâhımıza uğramaksızın buraya gelmiş idik. Bâ-husûs

kongrenin matbû'u programında bu akşamki suareye kıyâfet-i resmiyye ile gelineceği de musarrah değil idi. Bu mülâhazayı Madam Gülnar'a açtığımda:

- Programda musarrah değil idiyse de gönderilen da'vet-nâmelerde musarrah idi. Size da'vet-nâme gelmedi mi?

Demiş olduğundan:

- O vakit da'vet-nâme gelmiş ise de biz

218a

o vakit ba'zı muallimlerle mukâleme ediyor idik. Da'vet-nâmenin neye dâir olduğunu bildiğim cihetle açıp okumaya da lüzûm görmedim. Salt ben değil işte Partiran'da birlikte bulunduğumuz profesörler dahi kıyâfet-i âdiyyeleriyle geldiler. Onlar gibi ben de özür dileyebilirim.

Diye beyân-ı mülâhaza eylediğim hâlde dahi Madam Gülnar:

- Hayır! Hayır! Pek çok kimselerin nazar-ı dikkati sizin üzerinizdedir. Bir Avrupalıda ufak tefek kusûr görülse ilişmezler ammâ sizde görülecek en küçük kusûrları bile a'zam ederler. Şimdiye kadar hiç bir kusûrunuz görülmediğinden muvaffakiyyâtınız arttıkça artıyor. Velev ki ma'zûr olsanız gönlüm istemez ki bu akşam şöyle bir kusûrunuz olsun. Velî-ahd gelecektir. İhtimâl ki Kral hazretleri de teşrîf ederler. Ricâ ederim ve size nasîhat veririm ki üşenmeyip gidiniz. Sivil kıyâfetlerinizi giyip nişân ve madalyalarınızı takınız.

Diye bir de hayr-hâhâne nasîhatte bulunduğundan hemân kalkıp bahçe önündeki kira arabalarından birisine atladığım gibi çala kamçı ikamet-gâhıma geldim ve arabaya oradan

218b

bir yere ayrılmayıp beni beklemesini hotel kapısındaki tercemân vâsıtasıyla sıkı tenbîh ettirerek odama çıktım.

Koca Roza! O akşam gidilecek olan yere sivil kıyâfet üzerine nişân takılarak gidileceğini benden daha doğru olarak kendisi haber almış da bir akşam evvel üniforma üzerine takıp diktiği nişânları oradan söküp sivil kıyâfete ta'lîk ederek hâzırladıktan mâ-adâ beyâz boyun bağı ile

beyâz eldivenlerin kirlendiğine de dikkat ederek temizlerini çıkarıp hattâ elivenlerin içine pudra sürmekte bile gaflet etmemiş.

Bu kadar hüsn-i hizmet hoşta gitmez mi? Bir kaç dakika içinde beni libâs ve tezyîn eyledi. Artık beş kronluk bir kaimeye isbât-ı istihkâk eylediğinden bu hakkını edâ eylediğim zemân:

- Tak! Tak!

Ya'nî “Merci! Merci!” mânâsına olan kelimeleri kemâl-i memnûniyyetle bi-l-îrâd beni arabama kadar teşyî' eyledi. Geldiğim zemânki sür'atle arabayı koşturup Hasselbaken'e vardığım zemân hiç geç kalmış olmadım. Zîrâ bir çok zât daha yeni gelmekte idiler. Madam Gülnar'ın verdiği

219a

nasîhatten bu sûretle istifâde eylemiş bulunduğuma da pek memnûn oldum. Vâkıâ saffet-i resmiyyeyi hâiz olmakla berâber şarklı ya'nî bi-l-külliyeye ecnebî bulunmaklığımdan dolayı bütün enzâr-ı dikkat ve ehemmiyyete hedef olmakta bulunduğumdan böyle zerre kadar kusûr göstermemek tamâmiyle ehemmiyyet verilecek levâzımdandır.

Bu gece Hasselbaken bahçesi bir çok havâgazı ve elektrik ziyâlarıyla gündüz gibi tenvîr olunarak burada dahi on metre kadar yüksek sütûnlar üzerine bir kaç Osmanlı ay yıldızı resm olunup havâgazıyla parlattığını çeşm-i şükrân ile müşâhede eyledim.

Evvelce dahi demiş olduğum vecihle bahçenin derûnu kadın erkek ile hınca hınç dolmuş olup bunlar yiyip içtikleri me'kûlât ve meşrûbâtın akçesini de derhâl verdiklerinden ve fakat verilen mebâliğ hemân o anda posta kutuları gibi saçdan ma'mûl kutulara konulduğunda bunun sebebi ne olabileceğini merâka başladım. Ba'zı kimseler kongre hey'eti için tahiyeye edilen it'âme ve işrâbenin masârıf-ı umûmiyyesine işte bu mebâliğin karşılık ittihâz eylediğini ve binâen aleyh bu müsâmerenin bir müsâmere-yi milliyye sayılacağını söylediler ise de bu sözü

219b

söyleyenler dahi kongre a'zâsından ve bizim gibi ecânibden buldukları cihetle sözlerinin sıhhatine pek de ehemmiyyet edemedim.

Bu gece Kral hazretleri teşrîf buyurmayarak kendilerine vekâleten velî-ahdları Prens Hazretleri teşrîf buyurmuşlar idi. Her tarafta nöbet nöbet müzikalar çalınarak ve “زمورغوزه” usûlünde tertîb edilmiş bulunan sofralarda yenilip içilerek hey’et-i umûmîye gece yarısından sonraya kadar eğlenmekte devâm eylemiş ise de ben alafranga saat onda ya’nî nısf-ı leylden iki saat evvel harekete başlayan istimbotların ilklerinden birisine râkiben ikamet-gâhıma gelip bir kaç gündür bî-tâb olan vücûdumu mükemmel bir uyku ile dinlendirdim.

1.45. (HİTÂM-I İCTİMÂ’)

Kongre eyyâm-ı küşadının altıncısı ve eylül efrencinin yedincisi olan Cumartesi günü için tertîb-nâmede kable-z-zuhûr alafranga saat on birde şu’beler reîsâsıyla kongreyi te’sîs eyleyen komite a’zâsı ve ecnebî a’zâ-yı resmiyyesi bir ictimâ’-i mahsûsa da’vet olunacakları ve ba’de-z-zuhr saat birde zât-ı hazret-i kral Kongre mahalline gelerek kongrenin Stokholm şehrindeki

220a

ictimââtına resmen hitâm verileceği ve zikr olunan komite tarafından ba’de-z-zuhr saat beşte Grand Hotel salonlarında tekmîl a’zâyâ bir vedâ ziyâfeti çekileceği ve nısf-ı leylden bir saat evvel Stokholm’dan Christiania şehine gitmek için şimendüfer katârına binileceği münderic idi.

Ancak ben ve Mısırlı Fikri Paşa o sabâh saat on birde saray-ı Kralîye da’vet olunmuş bulunduğumuzdan ve yine o saatte kongre mahallinde vuku’ bulacak ictimâ’a tabî gidememiştir.

Saray-ı Kralîye nişânsız sâdece sivil elbise ile gidileceği aldığımız tezkirelerde münderic bulunduğundan o sûretle azîmet eyledik. Fransa’dan gelmiş olan Mösyö Schepard ile diğer üç dört kadar Avrupalı a’zâ-yı resmiyyeyi de oraya gelmiş bulduk. Cümlemiz birden saray erkânından öğrendik ki Kral Hazretlerinin bizi oraya da’vet etmeleri nişân i’tâ’sı için imiş.

Bu münâsebetle huzûr-i Kralîye yakın yakın kabûl olunmuş idik. Hîn-i mülâkatta zât-ı hazret-i Kral İsveç halkının kongreye göstermiş olduğu hürmet ve riâyette ârzû edilen dereceye varılamamış olmasıyla

220b

berâber elbette kusûrları mafv görüleceğinden bahs buyurmalarıyla:

- Zât-ı Haşmetmemât-ı Kralîlerinin âlî-cenâbları gibi ârzû-yu hüküm-dârîleri dahi bizce tasvîri mümkün olan mertebeden daha âlî bulunduğundan İsveç halkının kongre için göstermiş oldukları hüsn-i kabûlü kendi âlî mertebe-i haşmet-penâhîlerine nispet-i pest bulmakta ma'zûr olabilirler. Bu ifâde-i hüküm-rânîlerine i'tirâz bendenizce âdâb-ı ubûdiyyet dâiresinin hâricinde görülür. Ancak kendi mütâlaa-i kemter-âneme göre İsveç halkının ale-l-umûm kongreye göstermiş olduğu hürmet ve riâyet bendenizce daha alâ ve ekmeli tasvîre bile sığamayacak dereceldedir. Bi-l-hâssa her şenlikte âlâmet-i resmiyye-yi Osmâniyyemiz olan şekl-i hilâl ve sitârenin nûrefşân olduğunu görmek bu kemter senâhânın sûret-i mahsûsada mûcib-i minnet-dârîsi olmuştur. Salt bu bendeleri değil dîğeri a'zâ-yı ecnebiyyenin de kâffesini mazhar oldukları hüsn-i kabûl ve i'zâzât-ı misâfir nüvâzîden dolayı memnûn ve hayrân görmüş olduğumdan bende-i muhlisleri gibi onların dahi memleketlerine hîn-i avdetlerinde bu memnûniyyet-i mütehhir-ânelerini devletlerine milletlerine teblîğ buyuracakları şübhesizdir.

221a

Yollu mukabelede bulundum. Kral hazretleri buyurdular ki:

- Müddet-i ömrümde en bahtiyâr-âne geçirmiş olduğum hafta şu kongre haftası olduğunu te'mîn eylerim. Bütün cihân-ı medeniyyetin erbâb-ı fazîlesi içinde imrâr eylemiş olduğum bu mes'ûd-âne haftayı hiç bir vakitte hâtırımından çıkaramayacağım. A'zâ-yı resmiyyenin kâffesi tarafından gördüğüm muhibb-âne ve ihtirâm-kârâne muâmeleden dolayı pek müteşekkir kalmış olduğum gibi sizin tarafınızdan müşâhede eylediğim âsâr-ı ihtirâm-ı fevk-al-âdeye de sûret-i mahsûsada beyân-ı mahammedet ederim. Şarklılar kendi metbû-i mefhûmlarına perestiş derecesinde muhabbet ve ta'zîm ve takdîsleri berkemâl olduğunu zâten bilir idim. Hakkımda göstermiş olduğunuz ihtirâmât-ı fevk-al-âde

melik-i şarkıyyeye mahsûs ta'zîmâtın bir numûnesini bana gösterip herhangi dakika sizinle mülâkî oldum ise kendimi İstanbul'da şarkıyyûn nezdinde zannetmek derecelerinde mahzûziyyet hisseyledim.

Bu iltifât-ı Kralîye mukabil âdâb-ı Osmâniyyemiz üzere yerden temannâlar ederek dedim ki:

- Ceneb-ı Haşmet-meâb Hüküm-rânîlerini hizmet ve ubûdiyyet-i âciz-ânemden memnûn

221b

eyleyebilmiş olmağımı yine dehân-ı hakikat beyân-ı hüküm-rânîlerinden istimâ' derecesinde hiç bir söz bana te'mîn edemez idi. Metbû-i akdes ve efhamım şevketli Pâdişahım Efendim Hazretlerinin bu kemîne bendelerinden ârzû buyuracakları ne büyük hizmet dahi mahzâ-yı istihsâl-i mahzûziyyet-i hüküm-dârîleri kazıyyesinden ibâret bulunacağı cihetle bu bâbdaki muvaffakiyyâtım velî-ni'metim Pâdişahım Efendim hazretlerini de mahzûz eyleyeceğini bana va'd ve te'mîn eyleyerek iki cihetle de bahtiyârlığımı itmâm eyler.

Kral hazretleri tekrâr tekrâr memnûniyyet-i va'kâlarını te'mîn buyurduktan sonra dediler ki:

- Ahdenize tevdi buyurulan me'mûriyyeti hakikaten hüsn-i îfâyâ muvâfık olduğunuzdan bunu hâk-pâyi-yi Şahâneye arz ve tebliğ eylediğiniz zemân teşekkürât-ı minnet-dâr-ânemi de beyân eder iseniz bir hakikat-i kat'ıyyeyi arz ve ihbâr eylemiş olacaksınız. Me'mûriyyet vuku'unuzdan dolayı ne kadar memnûn olduğumu ne derecelerde müteşekkir kaldığımı hâk-pâyi-yi şahâneye ben de başkaca arz eyliyorum. Kongrenin ikinci pâ-yı tahtım olan Christiania şehrinde hîn-i ictimâ'ında ben bulunamayacak isem de kogre hakkında levâzım-ı mihmân-nüvâzeyi îfâ için ikinci

222a

Oğlum ictimââta riyâset için dahi Norveç'teki maârif nâzırı bana vekâlet edeceklerdir.

Sözü bu vâdîde hadd-i hitâma îsâl eyledikleri mütevâziyâne eğilerek baş işâretiyle verdikleri selâmdan anlaşılmağa taraf-ı âciz-ânemden dahi ta'zîmât-ı fâika ve defaât-i mükerrere ile redd-i selâm olunarak bir sûret-i ubûdiyyetkâr-ânede huzûrlarından çıkıldı. Teşrifât

me'mûrları önüme düşerek bir küçük odaya idhâl olduğumda orada gayet ihtiyâr ve büyük üniformalı bir zât Kral hazretleri nâmına olarak bir muhâfaza derûnunda mevzû bulunan ve Gustav Vasa sınıfının birinci komandor rütbesinde olan bir nişânı teslîm etmekle tekvîr ve ihtirâmât-ı lâzimesiyle ahz ve kabûl eyledim.

Benden sonra Mösyö Schephard ve diğer bir zât huzûr-i Kralîye kabûl olunarak nihâyet Mısırlı refîkim dahi kabûl olunduktan sonra ikimiz birleşip hemân ikamet-gâhımıza geldik. Zîrâ saat alafranga birde üniformalarımızı lâbis olduğumuz hâlde hitâm ictimâ'ının icrâ'sı için kongrede bulunmaya mecbûr idik. Bugünkü ictimâ'da aldığımız nişânların da ta'lîki lâzım geldiğinden

222b

üniformalarımızın münâsib olan yerlerine plakalarını takıp kordona ta'lîk olunacak yıldızları da mecîdiyye nişân-ı zî-şânının kordonu ile mahlûten bi-t-ta'lîk hemân kongre mahalline azîmet eyledik. Bütün hey'et hâzır ve âmâde bulunup bir çaryek kadar sonra Kral hazretleri dahi teşrîf buyurdular. O gün müzâkere olunacak mevâdd-ı ilmiyye bulunmadığından Latin lisânıyla kaleme almış buldukları makaleyi îrâd eyledikleri gibi Fransız lisânıyla dahi kongreden memnûniyyet-i vâkıalarının derecesini ta'rîf ve tafsîl buyurdular. Ba'de reîs-i sâni Mösyö Dehrenhaym bir makale îrâdıyla İsveç milletinin bu şereften dolayı memnûniyyet ve şükrânını der-miyân eyledi. Pek ihtiyâr ve muhterem profesörlerden bir ikisi dahi kongre nâmına Zât-ı Hazret-i Kralîye takdîm-i merâsim-i şükrân ve minnet eyleyerek Kral hazretleri son bir makale-i muhtasıra ile kongrenin Stokholm'deki ictimââtına hitâm verdiklerini i'lân eylediler.

Bunun üzerine umûm a'zâ-yı mevcûda “Yaşasın Kral!” ve “Hurra!.....” âvâzeleriyle ictimâ' salonunu çın çın çınlattılar.

Bir kaç dakika evvel baş kâtib Kont de Landberg tarafından alt katta kendisine

223a

mahsûs olan odada kendisini görmekliğime dâir bir haber gelmiş olduğundan ve a'zânın Kral hazretlerini alkışlamaya başladığı sırada mûmâ-ileyhin yanımdan geçip gittiğini gördüğümden ifâdesi ne ise şu kalabalık ictimâ' salonundan çıkmaksızın alabilmek için pek yakınımda bulunan bir gizli merdivenden inip hemân odasına gittim. Mûmâ-ileyh Kral hazretlerinin bu abd-i âcizden

pek fevk-al-âde bir sûrette memnûn kaldıklarını tebşîr ile berâber büyücek kıtadan bir de fotoğrafya resimlerini hediye bana teslîme me'mûr edildiklerini bildirip resmî dahi teslîm ettiler ki üzerinde imzâ'-yı Hüküm-rânîlerini görünce gerçekten pek girân-bahâ bir hediye olmak üzere memnûniyyet-i kübrâ ve mahmudât-ı azîme ile ahz-i kabûl eyledim. Ba'de ser-kâtib mûmâ-ileyh:

- İstanbul'dan getirdiğiniz kitâbların tamâmiyle tedkikine vakit bulamadık. Özrümüzün kabûlünü ricâ ederim. Kongremiz Osmanlı erbâb-ı te'lîfinden Zihni Efendi hazretlerini lisân-ı Arabın usûl-i tedrîsini tecdîde muvaffakiyyâtlarından dolayı altın madalyaya lâyık gördüğü gibi Muallim Naci Efendi Hazretlerini dahi lisân-ı Osmâniyye âid bir çok hakayık-ı mühimmeyi keşf ve i'lân ile tekemmülât-ı

223b

Lisâniyyeye hizmetlerinden dolayı yine altın madalyaya lâyık gördük. İşte madalyalar ve berâtları dahi şunlardır.

Diye iki mahfaza içinde mevzû' olan mâî kurdalalı altın madalyayı teslîm eyledi ki birer taraflarında Kral'ın omuzlar hizâ'sına kadar resmî ve dîger taraflarında Latince "edeb" ve "muârefet" kelimeleri mazrûb olarak bizim nısf-ı beyâz mecîdiyyeler kadar güzel birer madalyadır.

Evvelce dahi bi-l-münâsibe beyân eylemiş olduğum vecihle İstanbul'a gönderilmiş olan matbû' programlarda kongre için bi-hakkın ne vecihle hâzırılmak lâzım geldiğini musarrah bulunmadığından tahiyâtımız pek noksân kalmıştır. Yoksa gerek şu'beler ictimââtında ve gerek ictimâât-ı husûsiyyede öyle bahisler cereyân eylemiştir ki Osmanlı erbâb-ı ilim ve fazîleti bu gibi mübâhasede hâiz-i ni'met takdîm olacaklarına şübhe yoktur. Ez-cümle şu'belerin birisinde antikacının birisi asr-ı saâdet cenâb-ı risâlet-penâhîde nâm nâm-ı Hazret-i Peygamberîye mahsûs olarak darb edemiş meskûkâtandı diye ortaya bir altın çıkarmış ve şimdiye kadar meskûkât-ı kadîme-i fennî nazarında bu numûne-i müşâhid ve ma'lûm olmadığından pek çok kimseler dûçâr-ı hayret olmuş ise de

224a

Bil'âhire keyfiyyet vâsıl-ı sem'-i ıtlakımız oldukta husûsî ictimâ'ların birisinde ne asr-ı saâdet-i nebevîyyede ve ne de halîfe-i râşidîn zemânlarında seniye-i İslâmiyyeye darb olunmayıp ilk sikkenin Şam'da darb olunduğu tevarih-i İslâmiyyece muhakkattan bulunduğunu beyân eylediğim gibi Mısırlı Fikri Paşa dahi asr-ı saâdetten Suriye ve Acem taraflarından gelen meskûk altınlar bile pek nâdir olup Mekke ve Medine'de altın ve gümüşün vezn ile teâtîn olunduğunu meydân-ı sübûta koyacak şu yaklaşık tashîh olunmuş ve bir çok erbâb-ı tedkik bundan dolayı merâktan kurtulup memnûn olmuştur. Kezâlik sırf Arabîye dâir olan kitâblar miyânında “emsile dediğimiz ve eski usûl tederîsiyyemizce miftâh-ı sarf makamında okuduğumuz kitâb Arapça mıdır Türkçe midir?” diye bir mübâhase-i garîbe meydân alarak Arapça olmasını iddiâ edenler:

- Bu kitâbın bir de şerhi vardır. Köse Efendi nâmında bir zâtın eser-i te'lîfidir. Türkçe olsa idi buna lüzûm kalır mı idi?

Yollu bürhânlar dahi îrâd olunmuş ise de evlâd-ı Arab'a kitâb-ı emsilenin hiç tederîs olunmadığı ve bu kitâbta meselâ “nasr”

224b

kelimesinin altına yazılan “fi'l-i mâzî binâ'-i ma'lûm müfred mezkûr gaib” kelimeleri Arapça olmak ve her kelimenin âhiri tenvinli okunmak lâzım geldiği hâlde ona bile riâyet olunmayıp Türkçe gibi okunduğu ve yine o kelimenin altında “mânâsı” kaydından sonra yazılan “yardım eyledi bir gaib er geçmiş zemânda” sözleri de işte yukarıdaki cümle-i Arabiyyenin tercümesi olmak lâzım ise de ne muallimler ne müteallimler tarafından bunun bir Türkçe olduğuna da dikkat edilmediği ve Köse Efendi'nin emsile şerhine gelince bunun kitâb-ı mezkûru okuyan talebeye sadeden hâriç ba'zı ma'lûmât i'tâ'sı maksadıyla yazılmış ve sırf cümlelerinde emsile kitâbının kenârlarına hâşîye edilmiş ise de muallimler şerh-i mezkûrun okunmasını tavsiye etmedikleri gibi şâkirdân dahi lüzûmunu taakkul edemediklerinden vücûduyla ademi müsâvî idi ki makam-ı îzâhta der-miyân edilerek cidâl-i vâki' def' olunmuştur.

Bu misillû mesâil-i âdiyye Avrupalılarca henüz mesâil-i mühimme derecesinde telâkki olunarak Gülistan ve Bostan gibi kitâb-ı meşhûre-yi Farsiyye'nin ve ekserîsi Hafızdan olmak üzere bir çok beyit ve gazel ve kasidelerin Almanca'ya ve Fransızca'ya tercümeleri ile

225a

Bi-l-mukâyese mânâlarını istihrâc gayretinde bulunanlar Farsî'den pek bî-haber görülüp Arabiyye gelince bu lisân ile mütekellim olanlar daha çokça iseler de tekellümleri pek nâkıs olduktan mâ-adâ kitâb-ı Arabîden kendilerine harf be harf kelime be kelime tefhîm olunmuş bulunan parçalardan başkalarını tefhîm ve istihrâcda âdetâ piyâde kaldıklarına dikkat olunmuştur.

Hele bunların asıl arayıp taradıkları şey bizim ilm-i kelâm ile min cihetinde ilm-i tasavvuf olmak lâzım geldiği hâlde bunların zevkine vusûlden büsbütün baîd oldukları onlara dâir hangi bahs açılrsa ilk işittikleri mübâhisten imişcesine etvâr-ı müteaccib-âne ile telâkki eylemekte bulunmalarından anlaşılmaktadır. Binâen alâ zâlik kendilerinin de i'tirâf eyledikleri vecihle ikmâl-i tedkikat için ulemâ-yı İslâmiyyeye pek büyük ihtiyâcları bulunup bununla berâber bu çalışkan ve müdakkik adamlara edilecek hizmetin mâddî ma'nevî bizim için de fevâid ve muhsinâtı inkâr olunamayacağından bundan böyle ictimâ' eyleyecek olan kongrelerde a'zâ-yı İslâmiyyemizin çoğalmasında ve bâ-husûs kongreyi müstefid eyleyecek yeniden yeniye eserler te'lîfiyle takdîm kılınması ceht ceht şânımızı îlâ ve münâfîmizi ikmâl eyleyecektir.

225b

İctimâ'-i ihtîâmîdan sonra ikamet-gâhımıza geldiğimizde İsveç kibârından o zemâna kadar muârefe peydâ eylemiş olduğumuz bir hayli zevât vedâa geldiklerinden akşama kadar bunlar ile imrâr-ı evkat eyledik. Bu halk Avrupa'nın ulûm ve sanâyi'ce terakkiyâtına iştirâk eylemiş ise de ahlâkça tedenniyâtına iştirâk etmediklerinden hiss-i ahlâk-ı kadîmelerini pek güzel muhâfaza eylemişlerdir. Vâkıâ ağırlıkları sükûtîlikleri bir dereceye kadar İngilizlere benzer ise de İngilizlerde görülen ruûnet-i meşhûra bunlarda bulunmak şöyle dursun bil-akis nezâkette son dereceye varırlar. Kalpleri temiz ve sâfî olduğundan dostluğa pek çâbükkuvvet verirler. Hele dostluktaki hâlisîyyetleri fevk-al-âdedir. Kadınlarında erkeklerinde hiffet ve ismete söz olmayıp Avrupa'nın sâir taraflarında görülen rezâilden masûndurlar. Binâen aleyh bir hafta on gün müddet bu memlekette kalarak ba'zı kimselerle dostluğu o derecelerde ileriye götürdük ki şu vedâyı icrâ' eylediğimiz sırada âdetâ teessürümüzden gözlerimiz yaşardı.

Kongreyi te'sîs eden komitenin bu akşam tekmîl a'zâyaya verdiği ziyâfette meydâna çıkarılacak it'âme için bir kaç

226a

ay mukaddim tanzîm edilmiş bulunan tertîb-nâme muktezâsınca her taâm hakkında mu'teberan-ı a'zâdan birisine kendi lisânınca ya nazmen veya nesiren bir makale-i muhtasıra kaleme alınmasını ve Fransızca'ya da bi-t-tercüme gönderilmesi ba-muharrerât-ı mahsûsa ricâ olunmuş idi. O zemân bütün olarak sofraya konulacak olan bir dolmuş kuzu için bir kaç söz yazılması da bana havâle edilip Türkçe ve Fransızcasını yazarak göndermiş idim. İki ibâre dahi tab' olunarak ziyâfette kuzu ile berâber masa üzerine getirildiğini gördüm. Bir hayli nüshaları da tabağın yanbaşında bulunuyor idi. On beş kadar envâ'ı olan itaâmenin her birine başka başka lisânlarla manzûm mensur böyle birer makale yazılıp tab' edilmiş ve sofraya konulmuş olduğu hâlde bunların hiç birisinden birer dânesini alıp hıfz eylemek hâtırına gelmemiş olur ise şâyân-ı istigrâb görülmez mi? Ben ki hangi lokantadan bir taâm etmiş ve hangi hotelde kalmış isem bu seyâhate mahsûs olarak tanzîm edeceğim mini mini müzecikte yâdigâr olmak üzere hıfz etmeyi i'tiyâd eylemiş idim. O zemân bu nisyânın bence nasıl sûret-i külliyye ve kat'iyede bir nisyân olduğunu

226b

şundan istidlâl eylemeli ki işte âhiren seyâhat-nâmemin bu satırlarını yazıncaya kadar bile aslâ hâtırına gelmemiştir. Şimdi vuku' bulan tahatturum üzerine hakikaten müteessif oldum. Dolmuş kuzu hakkında ne yazmış olduğumu çok düşündüm ise de bir türlü bulamayarak me'yûs kaldım.

Stokholm şehrindeki şu son ziyâfet gerçekten en revnaklı bir şey oldu. Kayd-ı resmiyyet bunda en az olarak a'zânın kâffesi yalnız bir hiss-i uhuvvet ve refâkatle mütehassis olduklarından herkes birbirine te'mîn-i muhabbet gayretiyle sözler çoğaldıkça çoğalıyorlar ve sadâlar dikleştikçe dikleşiyorlar idi. Ortalık âdetâ en kalabalık ve gürültülü bir lokanta hâlini aldı. Şarâb ve bira şişeleri boşaldıkça yerlerine yenileri geliyor ve sofraların ba'zı pek neş'elice taraflarından ba'zı şişeler ve kadehler kurbân oluyor idi.

Böyle pür şamata şeylerden nasılsa hoşlanmadığımdan sofrada ikameti idâme edemeyerek erkence çekilip levâzım-ı sefiriyyemi itmâm ile iştigale başladım.

1.46. (BA'ZI DAKAYIK)

Kongreyi te'sîs eyleyen komitenin

227a

son ziyâfetinden sonra ya'nî o gece nısf-ı leylden bir saat evvel Stokholm şehrinden Christiania'ya müteveccihen hareket eyleyeceğimizden bu şehirdeki işimiz bitmiş demektir. Ancak başlıca iki mübâhis-i mahsûs teşkîl eyleyecek ba'zı şeylerimiz daha vardır ki onun birinci kısmı şu fikrâmıza ser-nâme ittihâz eylediğimiz “ba'zı dakayık” nâmıyla şuracığa cem' olunmak size lâyıktır.

Bu ahvâl-i me'mûriyyet-i resmîyeye âid bir takım husûsât olup eğer ki bundan sonra Christiania şehrinde dahi bir kaç gün devâm eyledikten sonra Avrupaca me'mûriyyet-i resmîyemiz hitâm olacak ise de asıl resmîyyet-i Kral hazretlerinin vücûdlarından dolayı şu Stokholm şehrine mahsûs görüldüğünde husûsât-ı mezkûrenin Christiania'ya ta'lîk edilmeksizin burada zikrini tercîh eyliyorum.

Resmî gayr-i resmî gûnâ-gûn adamlar ile vuku' bulan mülâkat ve mübâhasâtımdan anladığıma göre Avrupalılar biz Osmanlıları ve Mısırlileri ve bir de İranlıları kısmen mutemeddin add eyliyorlar. Bu temeddünümüzü “kısmen” diye kayda sebep kisve-i cedîde-yi milliyemizi lâbis olanlarla bir de kisve-i kadîme-i milliyemizi lâbis bulunanlar yek-dîgerinden âdetâ başka

227b

başka birer kısım addetmelerinden nâşîdir. Bu taksîmlerinde haklı olup olmadıklarını bahse katamayacağım. Çünkü zihnimde müstahzar olan şeyler bu yoldaki muhâkemâta müsâid değildir.

Şâyân-ı dikkattir ki Stokholm'de ben ve Fikri Paşa ve mahdûmu Emîn Bey birlikte gezindikçe halkın enzâr-ı istiğrâbını pek az celb eyliyor idik. Hattâ üniformamızı lâbis bulunduğumuz zemânlarda bile öyle halkın muhâceme derecesindeki enzâr-ı cüst ü cûsuna hedef olmuyor idik. Yanımızda Şeyh Hamza ve Şeyh Amr ve Cezâyir'de Telmisan kaziyyesi Seyyid Şuayb Bin Abdullah ve muhâkeme-i şer'iyye a'zâsından Beşir Bin Bostan bulunduğu zemânlar ise hangi sokaktan geçecek olsak önümüzde ardımızda binlerce erbâb-ı merâk bizi temâşâ için

müzdehimen berâber yürüyorlar idi. Bunlardan bizim Mısırlı şeyhlerin kıyâfetleri bizim ulemâyâ mahsûs kıyâfetlerin aynı demek olduğu gibi Cezâyirîlilerin kıyâfetleri bir bornos ve beyâz yünden ibâret baş örtülerinin de inzimâmıyla eğer ki birâz daha garâbet peydâ eylediğinden halkın bu izdihâmına şu kıyâfet-i garîbenin büyük dahli inkâr olunamaz ise de asıl sebep izdihâm-ı kıyâfetten de ibâret değil idi. İrili ufaklı sekiz

228a

kadar tiyatroları bulunan bir millet ez-cümle Kontes de Landberg'in suaresinde ve muahharen tiyatroda icrâ' olunan Aida oyunu gibi oyunlarda türlü kıyâfetler gördükleri gibi bu memlekette ressâmlık san'at-ı nefisesi pek ileride bulunarak meşhûr ressâmların resim-hâneleri birer kıyâfet-i milel sergisi ıtlakına şâyân olacak derecelerde her nev'î kisvelerle mâl-â-mâl iken yalnız kıyâfet temâşâsı için izdihâmın bu derecesi kabil olabilir mi?

Düşünmelidir ki bir kaç kerre bu zâtlar ile berâber büyük kütüb-hâne etrâfındaki bahçeye ve opera tiyatrosu önündeki parka gittiğimizde etrâfımıza toplanan halkın mikdârı sekiz on bini tecâvüz eyleyerek bizden bunları sekiz on hatve teb'îd için polis me'mûrları nezâket-i tâmme-yi mu'tâdelerini hemân hemân mertebe-i dürüştiyye vardırmaq mecbûriyyetini hisseylemişler idi. Vâkıâ halkın merâkı bir sûret-i müstehziyânede değil idi. Mücerred görmek merâkıyla etrâfımıza yığınak ediyorlar idi. Ancak biz Abdullah Fikri Paşa ile sigara kağıdı ile yapılmış Türk sigaralarını içtiğimiz hâlde kendilerince de mechûl olmayan bu nev'î sigaraları istigrâb eylememekte bulunan ahâlî-i mezkûre

228b

şeyhlerin sigara içtiklerini gördükçe "Rukara! Rukara!" ya'nî "Sigara da içiyorlar sigara da içiyorlar!" diye taaccüblerini ketm eyleyemiyorlar idi.

Bundan da kat-ı nazar kongreyi teşkîl eyleyen ulemâ bizimle konuştukları zemân âdetâ mütemeddin bir halk ile âdetâ kendi cinslerimizden adamlar ile konuşuyorlarmışcasına tavr-ı i'tilâf ile görüşüp konuştukları hâlde aramızda şeyhler ve-yâhûd Cezâyirîliler bulunduğu zemân gûyâ bir başka nev'den mahlûklar pîşe-gâhında bulunuyorlar imiş gibi hemân tavırlarını değiştiriveriyorlar idi. Âdetâ büyük bir hazm ve ihtiyâtla musâhabe ve mübâhase ediyorlar idi.

Musâhabenin Fransızca olmasında bir teessür vardır zannedilmemeli. Ben Fransızca söylüyor idiysem de Fikri Paşa bu lisân ile tekellüme muktedir olmadığından ya Arapça ya Türkçe söylüyor idi ve-yâhûd ben ve oğlu Emîn Bey tercemânlık yapıyor idik. Mücerred kisve-i cedîde erbâbından olduğu için kendisinden aslâ tevahhuş edilmiyor idi. Cezâyirli Beşir bin Bostan Fransızca'yı oldukça dürüst söylüyor idi. Fakat mücerred-i kisve-i kadîmesinden dolayı kendisinden âdetâ tevahhuş ediliyor idi.

229a

İstanbul'da Mısır'da hattâ Tahran'da Hind'de çok zemânlar geçirmiş olan bir hayli zevât ile bu nokta üzerinde epeyce mübâhaselerde bulunduk. Kıyâfet-i kadîme ve cedîdenin ahlâk ve efkârımız üzerinde hemân hiç yok derecesinde olduğunu bi-l-iddiâ şu iki kıyâfet arasında neden fark aradıklarımızı sorduğumuzda ez-cümle İstanbul'da tûl müddet ikametinden dolayı âdetâ Türkleşmiş bulunan Mösyö Schephard kıyâfet denilen şeyih ihsâs ve etvâr üzerinde de pek büyük te'sîri olduğunu bi-l-mukabele iddiâ eyleyerek ve sâir bir kaç müdakkik dahi buna karîb iddiâlarda bulunarak milel-i şarkıyyece birisi yeni ve dîgeri eski iki anâsır-ı farz ve i'tibârında sebât ettiler.

Ammâ diyeceğiz ki varsınlar böyle i'tikad etsinler bundan bize ne?

İşte bunu böyle söylemek ayn-ı hatâ' olduğu için şu îzâhâtı buraya derc etmeye lüzûm gördüm.

Bu adamlar şarklılardan birisini kisve ve kıyâfet-i cedîdede gördüler mi onu o kadar müteceddid ve mütemeddid addeyiyorlar ki şâyed Avrupa âdât ve ahlâkına muhâlif ba'zı hâl ve hareketleri vuku'a gelecek olur ise

229b

Taayyübünden bile geri kalmamak derecesinde (Eğer ta'bîr câiz ise) insâfsızlık gösteriyorlar. Binâen-alâ-zâlik insân bir me'mûriyyet-i resmiyyeyi hâiz olarak bunların muhâlefet-i resmiyyesine girdiği zemân usûl-i muâşeretlerine ve âdâb-ı cem'iiyyetlerine vâkıf bulunarak kusûr göstermemek mecbûriyyetine dûçâr oluyor. Onlarca başı açık bulunmak âdâb-ı ihtirâmdan olduğu hâlde bizce fes başımızda bulunmak merâsim-i hürmetten ma'dûd olduğu tarzındaki farklardan kat'-ı nazar fakat eldiven boyunbağı gibi şeylerin ve hattâ elbisenin renklerine her

zemân ve makama mahsûs kaidelere riâyet mükellefiyyetine bizi de teşrîk eylediler. İsim tasrîhine lüzûm görülmemek üzere derim ki beyâz eldiven takılmak lâzım gelen bir dakikada mor eldiven giymiş olan bir şarklıya sûret-i nâzik-ânede bir ihtâr vuku' bularak ya o renkli eldiveni de çıkarması ve-yâhûd derhâl bir beyâz eldiven bulması lüzûmu bir sûret-i hafîyye ve nâzik-ânede ihtâr olunmuştur. Bereket versin ki cebinde beyâz eldiveni de mevcûd imiş.

El-hâsıl müteceddid olan şarklıların vizitelerince ve hattâ vizite kağıtları isti'mâlince bize en ehemmiyetsiz görünen

230a

ahvâle kadar Avrupa usûllerine vukuf peydâ etmelerini taht-ı mecbûriyyette görerek kusûrlarını affetmiyorlar. Binâen aleyh devlet ve milletin şânını muhâfaza gayretinde bulunanlar bu bâbda zerre kadar mübâlâtsizlik etmeyip kusûr göstermemek için her ne lâzım ise yapılmalıdır. Hattâ Avrupa'nın âdâb-ı resmiyye ve gayr-ı resmiyyesine dâir kendileri için bile bir takım kitâblar te'lîf ve neşr edilmiş bulunduğundan Osmanlılar için bunların bir kaç dânesinden muktebes olarak bir kitâb te'lîfi taht-ı vücûbda gibi bir şeydir.

Kisve-i cedîde-yi lâbis değil misiniz? Sizin için hiç bir mecbûriyyet yoktur. İsteddiğiniz gibi harekette muhtârsınız. Çatal ile taâm etmeyi bilmiyor iseniz beş parmak ile istediğiniz gibi taâm edersiniz de hiç kimse sizi taayyüb eylemez. Fakat kisve-i cedîde-yi lâbis bulunduğunuz sûrette böyle beş parmak ile taâm etmek şöyle dursun meselâ balık ve omlet gibi ba'zı yemeklerin hîn-i eklinde bıçak isti'mâl olunmayıp yalnız çatal ve ekmek parçasıyla tenâvül lâzım olduğunu ve sofrada aslâ ağız şapırdatmamak muktezî bulunduğunu bilmemeniz bile affolunmaz.

Ba'zı sâhil ve mevki'-i mühimmimizde bulunan müdîr ve kaymakam ve hattâ mutasarrıf

230b

Vâlî derecelerinde me'mûrîn-i mülkiyyemizin meselâ viziteler teâtîsi gibi şeylerde ednâ-yı gafletlerinden dolayı resmî olan ecnebîlerin aralıkta bir bahisler çıkardıkları ma'lûmdur. İşte bu mesâil onlarca hep bizim kendi usûl-i maîşetlerine vukufumuz olması lüzûmundan neş'et ediyor. Hâl-bu-ki dîger cihetten Afrikanın sâhil-i cenûbiyyesinde bahr-ı okyanusta ve sâirede nim vahşi nim mütemeddin bir kaç yüz adama kumanda eden rüesâdan bed' ile en büyüklerine

varıncaya kadar hiç birisinden böyle talep ve iddiâda bulunmak şöyle dursun hattâ bir dereceye kadar kendileri o yerlerin âdetine ittibâ mecbûriyyetinde bulunuyorlar.

Vâkıâ Avrupa salonlarında işte bu dereceye kadar i'zâm etmezler ya'nî usûl-i muâşeretlerine adem-i vukufumuzdan dolayı biz tahattîlerini bir politika meselesine kadar vardırırmazlar ise de bu yolda bir taayyüblerine dûçâr olduğumuz zemân o cem'iyete duhûlümüzden intizâr eyleyeceğimiz muvaffakıyyâtı hakikaten husûle gelmemiş olur. İnsanın hiç bir ehemmiyyeti kalmayıp herkes karşısındaki adamın şâyân-ı temâşâ ve şâyeste-i istihzâ' bir u'cûbe olmasına kanâat derecesine gelir.

Bunların mecmûalarında usûl ve âdât

231a

ictimâiiyelerine yalnız vukuf dahi kâfi değildir. Asıl ehemmiyyet verilecek şey icrâ'dır. Bir adamın tabîatı mahcûb-âne ve mütereddid-âne olması ve çok sözü sevmemesi tebessüm-i mu'tad-âne bulunmaması gibi ahvâl-i tabîiyyesi bile özür olamaz. O cem'iyette bulunmaktan maksad ne ise ona vusûl gayretinde olan adam tabîatını değiştirmeye kadar kendini mecbûr görmelidir. İster istemez nâzik! Ammâ huzzâr-ı mevcûdenin en büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar cümlesiyle riya ve müdahâne derecelerine kadar nâzik bulunmalıdır. Bunlar da bir salonda ictimâ' eyleyen zevâtın rütbe ve hissiyyâtlarınca farkları gayet az olup elçilik vükelâlık makamında bulunanlar bile meselâ bir evrak mukayyidinde varıncaya kadar gayet mütevâzı-âne ve nâzik-âne muâmelât ile dil-nüvâzlığı âdâbdan addederler. Madem ki cümlesi bir yerde müctemi'dir hukuk-i vezâif sohbet husûsunda aralarında bir tesâvî farzolunur ve-s-selâm!

Evet! Nice asılsız fasılsız ehemmiyyetsiz tatsız suâller insânın ba'zı kerre o kadar cânını sıkır ki cevâbtan abâ edeceği gelir. Fakat cebr-i nefis ederek yine cümleye hüsn-i mukabelede bulunmalı. Ba'zı kerre dahi hâl ve şânları birbirine uymayan bir çok kimseler

231b

Yek-dîgeriyle hiç münâsebeti görülmeyecek suâller îrâd edip insânı şaşırırlar. Kudret yettiği mertebelerde bunları da memnûn etmeli. Meselâ bir askerle askerce bir kadın ile kadınca bir filozof ile filozofça hâsılı huzûrunda bulunulan adamın hâlince şânınca görüşüp konuşabilmek en

memdûh ve müstahsen cerbezelerden addolunacağı cihetle i'tinâ ve ihtimâmı bu mertebelere kadar vardırmalı.

İctimâât husûsunda insân hem böyle sûret-i umûmiyye ve mutlakada behhâs olabilmeli hem de bir bahsi uzatmayıp alâ kadar ale-l-imbkân kısa kesebilmeye de gayret etmeli. Zîrâ yüzlerce huzzârın toplanmış oldukları bir salonda hiç olmaz ise kırk elli kadar ile olsun mülâkat ve musâhabe zarûrî olduğundan bunların beheriyle onar dakika zemân geçirmek lâzım gelir ise işte beş altı saat uğraşmış olmak lâzım gelecektir. Bir adama tutkal ile yapışmış gibi mülâkat ve musâhabeyi ona hasr edip de dîgerlerinden mübâadet ve ictinâb dahi müstehsin görülemez.

Bir adama prezenta olundunuz mu ve-yâhûd bir adamı size prezenta ettiler mi gûyâ bu sûretle husûle gelen muârefe sizin için bahtiyârlığın son derecesini te'mîn eylemiş gibi

232a

memnûn ve mutmain görünmeli. O adam bu ca'li bahtiyârlığı size te'mîne ne kadar çalışır ise o kadar cerbeze göstermiş sayılacağından siz dahi ondan aşağı kalmamalısınız.

Bunlar miyânında bir zâtı yüzüne karşı medh etmek hâlisiyyete mugayyer addolunmak şöyle dursun âdetâ nezâketin en memdûhu sayılır. Hâlisiyyet-i kalbiyye meselesi bizim şarklılar gibi henüz terakkiyât-ı mâneviyye-yi garîbiyyenin mukaddemâtında bulunan adamlarda aranılabilip Avrupalılar nezdinde ise hiç hükmü yoktur. Varsın kalp hâlisiyyetinden filandan tehî bulunsun. Ağzından bin te'mînât-ı nâzik-âne çıksında kâfîdir.

İnsanın ilm ve hüneri ne kadar çok olur ise olsun bir salonda bunun âsârını gösteremedikten sonra öte tarafta kendisine çırak olamayacak iken hoş edâları ve tatlı kelâmlarıyla o cüz'iyeye behresini bi-t-tezyîn ortaya koyan elbette o allâmeden daha ziyâde nâil-i muvaffakiyyât olur.

Bunların âdetlerinden ba'zıları bize büsbütün yabancı gelerek kabûl ve icrâ'sı bir kusûr addolunmasın diye insân bayağı mütereddid kalır. Meselâ Asil-zâde-gân'dan bulunan bir kadın ve bi-l-hâssa gerek sâbika ve gerek hâlâ hüküm-dâr

232b

hanedânlarından birine mensûb olan madamlar pek tâze bile olsalar kendisine arz-ı ta'zîmât-ı ubûdiyyet-kârânede mübâlâga derecelerine varmak müstehsin olup bu kadın elini uzattığı zemân ta'zîmen öpmek bile tamâm-ı âdâbdandır. Ak sakallı bir profesörün yirmiden otuz yaşlarına doğru bir genç kadının kemâl-i ta'zîm ile elini öpdüğünü zemân bunu görmek bile bize garîb gelir ise de o mevki'de bulunduğumuz zemân bizim de öyle yapmaya mecbûriyyetimizi nazar-ı dikkate almalıyız.

Bir kadın ile mülâkî oldukta onun gençliğinden hüsnünden zarâfetinden süsünden bî-kayd bî-ihtisâs görünmek aslâ zarâfetten ma'dûd olmayıp kadın böyle bir kayıtsızlığı anlar anlamaz ya esnemeye ve-yâhûd yakınından geçen başka bir adamdan soracağı gûyâ mühimm ve mahrûm-âne birşeyi var imiş gibi onu çağırmaya başlayarak karşısındaki kayıtsız adamın oradan def' olup gitmesine lüzûm gösterir. Bu mağlubiyet bile dikkat ve gayret sâhibi olan insâna bir muvaffakiyyâtsizlik olmak üzere âdetâ ağır gelir.

El-hâsıl böyle mecmû'-i ecânibde kisve-i cedîde-yi milliyyemizi lâbis olduğumuz hâlde hiç bir kusûr göstermemiş olmak muhâle

233a

karîb müşkilâtta ise de insân bu müşkilâtı iktihâm için elinden gelen derecenin üst tarafını bile icrâ'ya sa'y ve uyanık bir hâlde bulunmalıdır ki oradaki vücûdundan mensûb olduğu devlet ve millet için her ne hayr ve menfaat me'mûl ise onun husûlünü tehlikede bırakmış olmasın. Fakat bu gayretle telâş ve tehâlük mertebesine de varmamalıdır. Bir yandan acemîlik ve dîger taraftan onu setr için dûçâr olunacak telâş ve tehâlük insânı bi-l-külliyeye gülünç bir hâle götüreceğinden her hâl ü kârda teennî ve vakarı muhâfazadan da ayrılmamalıdır. Ya'nî sözün en kısası herkese karşı söyleyeceği bir sözü edeceği bir hareketi bunların derece-i ehemmiyyetlerine göre bir teemmül bir hesâb ile etmelidir.

İşte bu sebebe mebnîdir ki Avrupa âdâb-ı muâşeretine tûl müddet ihtilât ve muâşeretleriyle bi-hakkın vâkıf olmuş bulunan Osmanlılarımız muâşeret-i mezkûre ahvâline dâir bir reh-nümâ kaleme alacak olurlar ise hakikaten devlet ve milletlerinin en nâzik münâfîni

muhâfaza için en büyük hizmet görmüş olurlar. Zâten Avrupalıların kendilerinde bile kendi usûl-i muâşeretleri dakayıkına bi-hakkın vâkîf olmuş bulunanlar o kadar çok olmadığından

233b

bu bâbdaki âdât ve kavâid ve usûlü mübeyyin kitâblara onlar dahi ihtiyâc görerek yazmışlar ise de geçen sene Tercemân-ı Hakikat gazetesi bunlardan yalnız vizite kağıtlarının sûret-i isti'mâline dâir ba'zı ma'lûmât iktibâs ve derc eylemiş olduğu hâlde birâzı muâhezlerinde noksânından ve birâzı ise mütercimmin noksân-ı tefehhümünden dolayı hatâ'dan sâlim olamayarak Saâdetli Azâd Paşa Hazretleri cenâbından tashîh ve ikmâline inâyet buyurulmuştur. İşte ârzü eylediğimiz rehnümâyı yazmak için iktizâ' eden ma'lûmât-ı mükemmele ancak müşârün-ileyh gibi Avrupa usûl-i muâşeretinin gavâmız-ı dakika ve amîkasına kadar vâkîf olan zevâtta bulunabilir.

1.47. (İHBÂR-I MÛLÂHAZÂT-I MANZÛME)

Bundan evvelki mübâhisin mukaddimesinde Stokholm şehrine âid olan me'mûriyyetimizin bitmiş olduğunu haber verdikten sonra başlıca iki mübâhis-i mahsûs teşkîl eyleyecek ba'zı şeylerimiz daha bulunduğunu ihtârla birincisini "ba'zı dakayık" ser-nâmesi altında olarak ortaya derc eylemiş idik. İkincisi ise yine Stokholm şehrinde müşâhede eylediğim dîger ba'zı şeylerin ve bâ-husûs bunlardan bizce icrâ'sı kabil

234a

olanların ihbâr ve ol bâbdaki mülâhazâtın serdine mahsûs olmak lâzım gelen şu mübâhistir.

Coğrafıyyûna ma'lûm olduğu üzere İsveç Norveç kıtası Avrupaca nokta-i şimâle en yakın olan bir noktadır. "Cape Nur" ya'nî şimâl burnu denilen müntehâ-yi şimâlîsi yetmiş bir derece arz-ı şimâlîye kadar varır ki Avrupa seyyâhları "nısf-ı leyde güneşi görmeye gidelim" diye atvel-i nehâr esnâ'sında buraya kadar gelip güneşin aslâ gurûb etmeksizin küre-i arzımız etrâfında gece gündüz deverânını temâşâ ederler.

Nefis Stokholm şehri bile altmış dereceye karîb arz-ı şimâlîde bulunmak hasebiyle yaz mevsiminde günlerin en uzun olduğu zemânlarda eğer ki güneş gurûb eyler ise de Avrupalıların “kara püskül” dedikleri akşam alacakaranlığı henüz tamâmiyle zulmet-i leyle münkalib olmaksızın şevki sönmeye ya’nî sabâh alacakaranlığı peydâ olmaya başlar ki bi-hakkın gece itlakına şâyân olan şey Stokholmda bile yok demektir. Bunun mukabili olarak kış mevsiminde en kısa günlerde güneş doğduktan iki buçuk üç saat kadar sonra yine gurûb eyleyerek hesâbca gecenin hemân fikdân-ı küllîsine mukabil

234b

bir mikdâr gündüz var demek olur ise de bu varlık havânın bir aklığına vâ-beste olduğundan havâ kapalı olduğu zemân kışın gündüzleri dahi yazın geceleri gibi bir alacakaranlıktan ibâret kalır.

Hattâ Ağustosun beşinde İstanbul’dan hareket eylediğim zemân burada geceleri on bir saat kadar uzanmış bıraktığım hâlde Stokholm’a vardığımda gecelerin on saatten azca olduğuna dikkat eylemiş idim. Gecelerin ve-yâhûd gündüzlerin uzanıp kısalması husûsunda bizim bu arzımıza mahsûs olan ve müneccimîn ile kozmoğrafya ilmi münâsebetleri nezdinde ma’lûm bulunan nispet orada başkadır. Mart dokuzuyla eylülün on birinde dünyânın her tarafında tesâvî-i leyl ve nehâr vâki’ olduktan sonra günlerin veya gecelerin uzanıp kısalması bizdeki nispetten pek çok serî’ olarak vâki’ olur. Meselâ bizde mart dokuzundan haziranın onuna on birine doğru gündüzler gecelerden dört saat almışlar ise orada on saat almış olacaklarından şu doksansan bir doksansan iki gün zarfında bizde hesâb-ı mutevassıt üzere gündüzler yevmiyye iki iki buçuk dakika uzanmışlar ise orada altı buçuk yedi dakika nispetinde

235a

uzanmış olurlar.

İklimin iş bu acâib ve garâib kozmoğrafyası gerek iklimin ve gerek o iklimde müteayyiş olan ahâlînin tabîat ve ahlâk ve âdât ve usûl-i muâşeretlerince daha nice nice acâib ve garâibi istilzâm eylediklerinden bundan sekiz on sene mukaddim “Acâib-i Âlem” ser-nâmesiyle bir roman yazmış ve seyâhat merâklısı bir Osmanlıyı İstanbul’dan kaldırıp Rusya tarîkiyle Avrupa’nın müntehâ-yı şimâlîne kadar göndererek ve yine kendisi gibi seyâhat merâklısı bir

İngiliz kızı ile terfîk ve beyinlerinde peydâ ettirdiğim muâşakanın netîce-i müstahsenesinde istintâc ettirmiş idim. Bu roman âsâr-ı âciz-ânem miyânında âdetâ şu seyâhat-nâmem kadar okuyanları eğlendirecek ve müstefîd eyleyecek âsârdan bulunmasıyla şuracıkta kari'lerime şâyed okumamışlar ise okumalarını tavsiye ederim.

İmdi Stokholm şehrinde türlü kolleksiyonlara âid yedi sekiz kadar müze-hâneleri gezdiğim sırada “şimâl müzesi” nâmıyla 1873 senesinde ya'nî bundan on altı sene mukaddim Doktor Arthur Hazelyus tarafından te'sîs olunarak o zemândan beri lâ-yenkati' zenginleşe zenginleşe bil'âhire iki salon daha ilâvesine lüzûm görülmüş

235b

olan Etnoğrafya müze-hânesini bi-l-hâssa etrâflı olarak temâşâ eyledim ki bu müze-hâne İsveç Norveç milletinin kadîmden beri o memleket-i bârîdede sûret-i ta'yîşlerine âid kâffe-i eşyâ'yı câmi' bulunmasıyla mâ-târih bu ahâlînin musavvir-i ahvâl-i umûmiyyesi denilebilecek bir sergi hükmündedir.

Laponlara varıncaya kadar kaç nev'-i akvâm sâkin ise bizdeki yeniçeri resimleri gibi cümlesinin insân sûretleri üzerine giydirilmiş acâib ve garâib kıyâfetleri burada görülür. Yalnız kıyâfet mi ya? Muâşeret-i beytiyyeyi teşkîl eyleyen ahvâlin kâffesine göre ne gibi kıyâfetleri lâbis oldukları ve ne misillû eşyâ' isti'mâl eyledikleri ve hâneleri nasıl münkasım ve mefrûş olduğu ve sayd ve şikâre ve cenk ve cidâle mahsûs olarak ne gibi esliha ve edevât kullandıkları ve denizlerde büyük balıkları sayd için ne türlü aletler müsta'mel olup bunları ne vecihle isti'mâl eyledikleri ve oralara Hristiyanlığın duhûlünden evvel ne şekilde putlara tapındıkları ve falcıların ve sihir-bâzların ne türlü eşyâ' kullanıp ve halkın bunları nasıl bir ehemmiyyetle dinledikleri derecelerine kadar bu milletin her hâlîni her şânını tasvîr ve irâe eyleyen eşyâ' ve mankenler ile âdetâ öyle bir sergi-i umûmî sûretine

236a

konulmuştur ki bunu teşkîl eyleyen halkın yalnız cânlarından ve zî-hayât olduklarını gösterecek hareketlerinden mâ-adâ hiç bir eksiği yoktur.

Stokholm şehrine gelen ecnebîlerin asıl kemâl-i râğbetle hattâ defaâtle temâşasına cân attıkları müze bu müzedir. Ben iki def'a temâşâ eyledim. İkisinde de böyle bir müzenin İstanbulca vücûda getirilmesi hulyâsına düştüm.

Düşünülsün ki târihimize âid kıyâfetler silahlar ve çadırdan heybeye varıncaya kadar levâzım-ı sofraya vesâire ne kadar mütenevvi ne güzel şeylerdir. Nazar-ı dikkat önüne getirilsin ki hudûd-i İran'dan bilâd-ı Berberiyeye ve Yemen çöllerinden Almanya içlerine kadar ne vâsi' bir ülke içinde nasıl birbirine benzemez milel ve akvâmı Osmanlılık dâiresi dâhiline almışız. Hâl-i hâzırımız bile kavmiyyet ve bunlara âid eşyâ' ve edevât ve kıyâfet ve usûl-i muâşeret cihetleriyle ne Stokholm'deki müzeye ve ne de sâir yerlerde yapılmış olan bu yoldaki müessesâta kıyâs bile kabûl edememek dercesinde mükemmel bir müzeyi bizde vücûda getirmeye kâfidir.

Bunun te'sîsinde göze aldırıla-

236b

mayacak külfet ve tahammül edilemeyecek masârif dahi yoktur. Bundan on beş onaltı sene mukaddim Wien sergisine gönderilmek için vilâyet-i şahânedan celb-i eşyâ' husûsunda vuku'a gelen teşebbüs derecesinde bir teşebbüs ile şu müze vücûda gelebilir. Hattâ bizde bunun için yapılacak binâ'nın öyle yek-pâre ve kâr-gîr olarak yapılması da lâzım gelmeyip vilâyetlerimizin her cihetindeki mesâkin-i beşeriyenin birer numûnesi ve ahâlînin o meskenler dâhilindeki sûret-i muâşeretini irâe eder yolda yapılmalıdır. Ya'nî Edirne kapısı ve Silivri kapısı tarafları gibi şehrimizin bi-n-nisbe hâli ve ucuz bir cihetinden gayet vâsi' bir arsa tedârik olunarak urban-ı bedeviyenin ekrâdın Anadolu yürüklerinin birbirine benzemeyen envâ'-yı haymelerinden bed' ile kamıştan hurma dalından zenbil ve hasır gibi örülmüş şeylerden urbân-ı sâkinenin yaptıkları arışlere findık dalından ve bağ çubuklarından ve mısır saplarından ba'zı ahâlî-i kırânın yaptıkları kulubelere ve toprağın hafırıyla ve gayr-ı muntazam ağaçlar çalılar ve çimenlerle yapılan zemînliklere ve çitten ve kerpiçten ma'mûl köylü hânelerine ve ahşâbdan ve tuğladan ve taştan ma'mûl binâ'lara varıncaya kadar her

237a

Nev'-i ebniyeyi ve bu mesâkinde müteayyiş halkın kendi kıyâfet-i milliyye ve eşyâ'-yı beytiyyeleriyle sûret-i maîşetlerini hâvî bir sergi hey'etine konulur da onun bir tarafı dahi büyük

şehirlerimizin ve ez-cümle pâ-y-ı tahtımızın kibâr sınıfına ve zevât-ı resmiyesine mahsûs olacak hâle konulur ise böyle bir sergiyi tetebbu'dan yalnız ecnebîlerce değil bizce dahi hâsıl olacak münâfî-i azîme alınacak duhûliyye icrâatlarıyla misâfir-i inşâiyye tertîbiyyesini az zemânda tesviye edebilmeyi mutlaka te'mîn eder.

Şehrimiz gibi bir pâ-y-ı taht-ı azîmin bu misillû müessesât ile ehemmiyyet-i asliyyesini bir kat daha arttırmak lüzûmu bir kerre zihinlerde yerleşecek olur ise bu yoldaki şeyler hakikaten pek kolaylıkla yapılabilir. Böyle bir müzenin te'sîsi âsâr-ı atîka müze-hânesini te'sîsteki külfete de kıyâs olunamaz. Bir âsâr-ı atîka müzesi yapmak için milyonlar sarfı göze aldırılsa bile itmâmı uzun zemânlara mütevakıftır. Taharrîyyât ve hafriyyât ister. Başka memleketler müzelerinden mevcûd olan ve nüsh-i nâdirenden bulunan şeylerin elçi ile istinsâh edilmiş kopyalarını nakl etmek ister. Esnâ'-yı avdetimde vuku' bulan müşâhedâtım iktizâ'sınca bahsin

237b

bu cehtlerini ileride sırasıyla îzâh edeceğim. Fakat işittiğime ve bir derece kadar bi-z-zât dahi müşâhede eylediğime göre Stokholm'ün iş bu şimâl müzesi Avrupa'nın sâir taraflarında emsâli bulunmayan bir te'sîs-i acâib ve nâfi olup ondan acîb ve nâfi' ise ancak bize müyesser olabileceğinin mahal-i ihtârı burası olduğu için arz eyliyorum. Almanya'dan İtalya'dan Fransa'dan İngiltere'den bir çok erbâb-ı merâk yalnız bu müzeyi temâşâ için Stokholm'e kadar gittiklerini düşünmeli de bizim yapacağımız müzenin rağbet-i cihâna ne sûretle nâil olacağını ona göre tahayyül etmeli.

Stokholm'ün "National Museet" nâm âsâr-ı atîka müze-hânesi dahi pek güzel ve pek zengindir. Binâ'sı 1850 senesinden 1865 senesine kadar on beş sene zarfında yapılmıştır. Bir zemîn katı ile onun üzerinde dîğer iki kat salonları hâvî olup zemîn katında bir müze-yi târihi ve bir meskûkât ve madalyalar salonu vardır. Birinci katta sanâyi' ve heykeltıraşlık müzeleri bulunup bunları teşkîl eyleyen salonlarda yalnız İsveç Norveç milletinin değil Rusya ve Almanya ve Danimarka gibi milel-i mütecâvirenin sanâyi'-i âdiyyedeki terakkiyât-ı tadrîciyye-yi târihiyye-

238a

lerini ve Yunan Mısır ve Asur taraflarına âid heykellerin ya aynen mermer ve-yâhûd alçı ile kopya olan nüshalarını hâvîdirler. İkinci katta ise yağlı ve sulu boyalar ve kara kalemler ile yapılmış resimler teşhîr olunur.

El-hâletü hâzihi bu müzenin müdürü bulunan Mösyö Hildebran târih ve âsâr-ı atîka fenlerinde gayet mâhir ve fûnûn-şitâda behre-dâr bir allâme olup mezkûr müzenin tanzîminde büyük bir eser-i iktidâr göstermiştir. Erbâbına ma'lûm olduğu üzere böyle mütenevvi' şû'beleri hâvî olan bir müzeyi âid olduğu sanâyi'den ve müteallik bulunduğu ezmîne-i târihiyyenin ve mensûb olduğu milletlerin sırasına göre tertîb ederek bir kitâb-ı mücessem vücûda getirebilmek gayet güçtür. Farz ediniz ki her biri gayet mühimm ve nâdir ma'lûmât-ı şitâdan ma'dûd olan bir çok ma'lûmâtı sırasız usûlsüz nizâmsız olarak bir mecmûaya dolduruvermişler. Ne ebvâbı ne fusulü ne mübâhisi hiç bir intizâma tâbi' olamayan bu karmakarışık kitâbdan istifâde istihsâli ne kadar müşkilleşir. Gayr-ı muntazam müzede ise bu müşkilât daha ziyâde başkalaşır. Bunlarda öyle şeyler vardır ki karmakarışık bir hâlde buldukça âdetâ bir süprüntülük teşkîl etmiş oldukları hâlde matlub olan

238b

İntizâma konulduğu zemân en âdîsi en mühimm âsâr-ı atîka hükmünü hâiz bulunduğu görülür.

Mösyö Hildebran bu müzeyi temâşâ edenlere ve o miyânda bana göstermiş olduğu rûy-i nezâketten ve tetebbuât husûsunda ibrâz eylediği âlim-âne ve fâzıl-âne delâletten dolayı hassama âid olan teşekkürü burada da arz-ı îfâ eylerim.

Stokholm'de gördüğüm mühimm şeylerin birisi de Riddarholmen kilisesidir ki ehemmiyet-i vâkıası da İsveç Kralları için bir mecmû'-i makabir hükmünü almasındadır. Doksan metre kadar irtifâ'ı olan çan kulesi şehrin en gösterişli âsâr-ı mi'mâriyyesinden olup târih-i inşâ'sı el-yevm ta'yîn olunamayacak derecelerde inşâat-ı kadîmedendir. 1807 sene-yi mîlâdiyyesinden berî o kat muâyenesinde ibâdet için de açılmamakta bulunduğundan artık kiliselik hâlinden de çıkarılmış olup yalnız hanedân-ı Krali a'zâsından vefîât vuku' buldukça cenazenin oraya nakli esnâ'sında ibâdet-i mu'tâde icrâ' edilir. An-asl Fransiskon tarîkine mensûb

râhiblere manastır olmak üzere binâ' edilmiş bulunduğu hâlde pek çok senelerden beri hükümdârlara makbere olmak

239a

şerefini ifrâz eylemiştir. İlk sûret-i inşâ'sından mütebâkî yerleri gothique denilen tarz-ı mi'mârîde yapılmış iken me'huren rönesans tarz-ı mi'mârîsinde vuku' bulan ilâvât ve ta'dîlât ile karmakarışık bir sûret-i mi'mârîyye peydâ eylemiş ise de yine güzeldir. Duvarlarına Seraphine tarîkine mensûb eski şövalyelerin armaları silahları ta'lîk edilip mihrâb cihetinde Magnus Ladulas nâm kralın kabr-i yâdigârı olarak bir âlâmet vardır ki oraya defn olunduğuna delâlet eder. Bu kralın târih-i vefâtı mîlâdın 1320 senesi olduğundan işte 560 senden beri orası mecmû'-i makâbir-i hüküm-dârân ittihâz olunmuş demektir. Makâbir-i mezkûrenin manzara-i umûmiyyesi hakikaten kalpler üzerine bir te'sîr eylediği inkâr olunamaz. Ba'zı kralların mezârları etrâfında Lehistan ve Rusya ve Danimarka ve Norveç ve Prusya ve sâir hükûmât-ı Germeñiyye ile Fransa ve sâireden alınmış bayraklar ve falanlar muallâk olup bunların temâşası gözlerimi zihnimi epeyce işgal eylemiş bulunmakla berâber yine bu mahalde kalbimi büyük bir kasvet bürümüşür. Adolf ve Timurbaş ve sâire gibi evcire ve cengâver İsveç Krallarının bir azîm-i cihân-gîrâne ile memâlik-i mütecâvireye

239b

nasıl saldırdıklarını ne büyük metâib ve müşkilât ile cenkler cevelânlar eylediklerini "kâinât" serlevhasıyla Avrupa'da mevcûd devletlerin her biri için birer târih-i müstakill yazdığım esnâ'da İsveç Norveç kısmında tetebbu' eylemiş idim. Şimdi bu kiliseye girdiğim zemân gûyâ zikr olunan hüküm-dârların cem'îyyetgâhı içine girmişim de cümlesini karşımda görüyor imişim gibi bir hâle geldim. Bu kadar hırçınlığı iltizâm bu derecelerde müzâhim ve müşkilâtı iktihâm ile bunca kanlar dökmenin netîcesi şu köhne ma'bedin bir köşeciğinde mevzu' sandukacık içine girmeye müneccer olduğunu düşündükçe ihtisâsıma bir başkalık geldi. Hemân ağlamak hâline takarrüble ziyâretimi ba'de-l-tamâm dışarıya çıktığım zemân gûyâ ölüm hâlinden hayât-ı tâze âlemine çıkmışcasına kendimde bir ferah bir inbisât buldum.

On bir gün müddet ikamet eylediğim şu pây-ı tahtta müşâhedât-ı vâkıam buraya kadar kayd-ı eş'âr eylemiş olduğum şeylerden de ibâret olmayıp perakende ve müteferrik olarak daha pek çok müşâhedât vâki' ise de onların bir çoğunu zâbit-nâmeme kayd etmemiş olduğum

gibi mukayyedât-ı vâkıadan bir çoğunu da iş bu seyâhat-nâmemi tahrîr esnâ'sında hızf eylemişimdir.

240a

Bunu îcâb eyleyen ahvâlin birisi de burada görüp mülâhazât-ı kısır-ânemle berâber kari'lerime bâdî-i emirde şâyân-ı teblîğ bulunduğum ba'zı şeylerin Almanya'da Fransa'da İsviçre'de Avusturya'daki müşâhedâtımla tevsî' kazıyyesidir. Binâen-alâ-zâlik Stokholm'deki ikamet ve müşâhedâtımıza işte burada hitâm vererek Norveç kısmının pâ-yı tahtı olan Christiania şehrine azîmetimizi hikâyeye başlayalım.

1.48. (STOKHOLM'DEN CHRISTİANİA'YA)

Matbû'-i tertîb-nâme iktizâ'sınca Eylül efrencinin yedinci olan Cumartesi akşamı gecenin nısfından bir saat evvel ya'nî alafranga saat on birde kongre a'zâsını meccânen Christiania'ya nakl edecek olan şimendüfere binilmek ve ertesi Pazar günü sabâhleyin alafranga saat sekizde ya'nî alaturka saat ikiye doğru Charlottenburg kasabasına varılmak ve kasaba-yı mezkûre şimendüfer muvakkıfında a'zâya meccânen küşide kılınacak olan sabâh kahvaltısı ba'de-l-tenâvül o gün tamâm vakt-i zuhûrda Christiania'ya muvâsalat eylemek mukarrer idi.

Charlottenburg'da verilecek kahvaltıya nâiliyyet için a'zâya birer bilet tevzî'

240b

kılındığı gibi herkesin eşyâ'sını Stokholm'de oturduğu yerden ahz ve teslîm ve Christiania'ya varıldıkta ashâbına teslîm için de şimendüfer idâresi tarafından me'mûrîn-i mahsûsa ta'yîn olunarak hakikaten pek muntazam bir sûretle a'zâ şu eşyâ' nakl ve muhâfazası külfetinden kurtarılmış idi.

Bizim gayretli Roza'nın son hizmet-i hasene ve muntazamasını da zikr eylemiş olmak için îzâh edeyim ki Stokholm'de peydâ eylediğim ufak tefekle berâber mikdârı artmış olan

eşyâ'mı mevcûd iki sandığıma gayet muntazam olarak sığdırmak emrinde büyük bir mahâret gösteren kızcağız derûnuna kılıç mahfazasını koyduğum gayet kalın Amerikan bezinden yapılmış kılıfın kirlenmiş bulunduğu kadar dikkatle hemân o azîmet gecesi çarçâbük yıkatıp kurulatmış bulunduğunu tahdîsen yazmaya mecbûrum ki bu kızcağızın bir haftalık efendisi olacak bir yabancının işini gücünü bu kadar etrâflı ve ihtimâmlı düşünmesi küçük büyük herkesin mutlaka bir efendiye hizmet-kâr bulunmasından nazar-ı ibretle görülüp fikr-i hikmetle düşünülecek ahvâldendir. Zîrâ bizim efendimize olan mensûbiyyetimiz öyle on on bir günlük bir hizmet-kârlık bir ni'met-i dîdelik olmayıp âbâ ve ecdâdımızın

241a

biri o hanedân-ı zî-şânın hizmetinde bulunarak ekmeğini yediğimiz gibi evlâd ve ahfâdımızın da bu istihdâm ve intiâmı devâm edegideceği der-kâr iken biz hizmetlerimizde bin türlü kusûrumuzla hakk-însâf şu fakir kızcağızın ihtimâm-ı sâdik-ânesine gıpta eylemiş olur isek gerçekten hakîm-âne ve hakk-şinâsâne bir fikirde bulunmuş oluruz.

Bizim Roza sandıklarımızı yerleştirip paltomuzu yağmurluğumuza sararak ve kılıcı da bunların içine koyarak kayışlarla sıktıktan sonra son bahşîş olarak verdiğimiz beş kronluk bir kaymeyi hîn-i kabûlde kendini zabt edemeyerek gözlerinden yaş boşaltıvermesin mi? Sübhânallah! Ne saffet? Böyle bir hâli ne Fransızlarda ne Almanlarda tasvîre bile imkân yoktur. Ba'zı arkadaşlarımızla berâber arabaya binip istasyona varmış idik. Koca Roza'yı orada bize muntazır görmeyelim mi? Bineceğimiz vagonun kapısını açmış yaşlı gözleriyle bin def'a eğilerek bir çok da şeyler söylüyor ammâ ben yalnız "tak"ları anlayabiliyorum ki teşekkür mânâsınadır.

Kongrenin altı yüzden mütecâviz a'zâsına bir kaç altı yüz kadar da Stokholm ahâlîsi (fakat ücretlerini vererek)

241b

iltihâk eylediklerinden cümlesini bir katâra sığdırabilmek kabil olamadı. İki katâr tertîb olundu. Biz daha gündüzden Madam Gülnar ve profesör Goldvald ve kızı Madam Görelmberg ve Rus doktorlarından Mösyö Boris Yanpolsky ile akd-i refâkat eylemiş idiysek de gayet mu'teber bir kaç profesörler aralık buldukça Stokholm'de icrâ' eylediğimiz mübâhasâta devâm edebilmek

için cümlemizin bir kompartımanda ictimâ'ımızı ârzû eylediklerinden ve bir kompartıman sekiz kişiden ziyâde almadığından Rusyalı arkadaşlarımızdan istihsâl-i müsâadeye mecbûr oldum. Zîrâ onlar ile refâkat benim için pek ziyâde mûcib-i mahzûziyyet idiyse de muallimler ile mübâhase âdetâ bir vazîfe bir hizmet hükmünde bulunduğundan hizmet-i huzûzâta tercîh lâzım geldi. Bu hâlde Rus arkadaşlarım ilk trenle gittiler. Biz profesörler ile ikinci trene kaldık ki kalabalığın çoğu birinci ile gittiklerinden bizim yerimiz daha geniş olabildi.

Fakat geceyarısında bed' eden mübâhasemiz ârzû edildiği derecelerde imtidâd eyleyemedi. Bahsimiz nisvân-ı şarkıyyenin mestûriyyeti meselesi olup Avrupalılar her neden dolayı ise bu meseleye pek ziyâde

242a

ehemmiyyet verdiklerinden bu bâbdaki ahkâm-ı İslâmiyyeye ve âdât-ı kadîmeye ve sâireye dâir suâller îrâd eyliyorlar idi.

Bunlara verdiğim cevâblarda mestûriyyet-i şer'iyyenin mâhiyyet-i hakikiyyesini ba'de-l-ta'yîn kitâb-ı siyerde Hazret-i Fatıma'ya atf olunan bir fıkra mûcibince şân-ı nisvâniyyesini takdîr eyleyen ismet-perverân zenân-ı mestûriyyet vâkıılarından müştekî olmak şöyle dursun bilakis şân-ı ismet ve zevk selâmeti takdîr eyleyen kadınlar için cevâz-ı şer'iyye olmayan erkekler ile mülâkat ve muâşeretini kendi kendilerine tecvîz etmediklerini ve "işin hayrlısı ne erkeğin kadını ve ne de kadının erkeği görmemesindedir." kaziyyesinde karâr kıldıklarını anlatıyor idim. Bu görmek görüşmek meselesinin hükmünü de bi-l-îzâh ayş sûret-i zâhiresinden zannolunacağı vecihle yalnız şöylece bir görmek ve îcâb-ı maslahata göre söz söylemek meselesinde değil belki kadın ile erkeğin arasında ihtilât ve muâşeretin tecâvüz olunabilecek hudûdunu ta'yinde olduğunu bi-l-irâe kadınların mestûriyyet-i şer'iyyelerini bi-l-mülâhaza emîrâ ve kuzât gibi zevât-ı huzûrîne âid umûrda ve hattâ hemşehrilerine mütedâir mesâlihte

242b

erkekler ile mukâlemetleri câiz olduktan mâ-adâ muktadir olabilecekleri umûr-i ticâriyyede bulunabilmeleri bile memnûâtan olmadığını anlatıyor idim.

El-hâsıl bunların merâkı gûyâ bizde kadınlar huzûzât-ı nefsâniyye râyihasını hâvî bir gül bir çiçek imişler de erkeklerimizin kâffesi hemân o çiçekleri koklayıvermeye ve kadınlar dahi

koklatıvermeye müştâk ve müheyyâ bulduklarından muhakkak olan istişâm-ı agyârı men' için kendilerini hâneleri derûnunda hapsedivermişiz derecesine kadar vardığından işte merâkın bu ciheti sâfî bir hayâl-i hâm olduğunu şerh ve îzâh ile berâber şarkta bu sûret-i mestûriyyet yalnız İslâm'da mahsûs olmayıp alafrangalığın henüz nüfûz edemediği yerlerde Yehûd ve Nasârâ nisvânının da bu sûretle mestûr olduklarını ve ümmü-l Nasârâ Hazret-i Meryem'in hâlâ resimlerinde gösterildiği üzere beyâz bez ile mestûriyyeti sadr-ı Nasraniyyette bu âdetin Nasârâ miyânında mevcûdiyyetine delâlet eyleyeceğini ve Yunan ve Roma-yı kadîm nisvânının bile mekşûfiyyetleri şimdiki Avrupa nisvânı derecesine varamadığı tevârihten müstedil bulunduğunu serd eyliyordum.

243a

Bu yoldaki musâhabe bir buçuk iki saat kadar devâm eyledi. Ba'zıları mecmûalarına bir çok hâtıralar kaydederek îzâhât-ı vâkıyayı aglebiyyetle hüsn-i kabûlde göründüler. Nihâyet uyku ihtiyâcı galebe ederek hemân cümlemizde gözler kapandı ise de şimendüfer sarsıntısı ve zangırtısı ile uyku uyuyabilmek kabil olamadığından zannıma kalır ise benim gibi diğer refîkalarım yalnız göz yumup şöylece bir yaslanmak istirâhâtinden mâ-adâ hakikî uykuya benzer bir ni'mete nâil olamadılar.

Çend saat sonra ortalık açılarak havânın bir aklığı hasebiyle şark cihetinden şa'saa-pâş-ı tülû' olan şems-i tâbânın sol tarafımızdan vagon içine nûrlar yağdırmaya başlaması cümlemizin inşirâh-ı kalbini mûcib oldu. Ellerimizi yüzlerimizi yıkayarak sabâh sigaralarını tellendirip yalnız kahvelerin noksânına beyân-ı teessüfle dereden tepeden konuşur iken bir de şimendüferimizin hareketi birden bire tenâkusa başlamasın mı? Yarım dakika müddet zarfında bu tenâkus bir sükûn-i kat'î derecesine vardı. Katâr durdu. Nereye geldiğimizi birbirimize suâl eyliyor isek de hiç birimiz diğerimize cevâb-ı şâkî veremiyoruz.

243b

Pencereyi açıp başımı dışarıya çıkardığımızda etrâfımızda istasyona benzer bir şey göremedim. Ne köy ne ev hiç bir şey yok. Lokomotifin yakın bulunan vagonların kapıları açılarak halkın dışarıya çıkmada bulduklarını gördüm. Herkes lokomotifin doğru gidip bir takım evzâ' ve hareket-i müteaccib-âne ile şurasına burasına bakıyorlar idi.

Merâk ettim. Lokomotifte mutlaka bir hâl olmuş bulunduğunu arkadaşlarıma haber verdiğimde onların tensibi üzerine kapıyı açıp aşağıya indim. Benim lokomotifte kadar gitmekliğime hâcet kalmadı. O taraftan bana doğru gelenlerin:

- Korkmayınız Korkmayınız! Geçmiş ola!

Tarzındaki mukaddemâtından bir kaza geçirmiş olduğumuz anlaşıldı. Meğer lokomotifin evvelâ bir silindiri kırılıp zahmetin diğer silindire binmesi üzerine o da eğilmiş. Lokomotif işleyemeyecek bir hâle gelmiş. Bereket versin ki bulunduğumuz yer iniş olmayıp düz olduğundan frenler der-akab sıkıştırılıp katârı durdurmaya muvâfık olabilmişler.

Şimendüferlerin bu yoldaki kazaları diğer kazalarına da mikyâs olamayacak derecelerde

244a

tehlikelidir. Bir vapurun makinesine bozukluk târî olsa âdetâ hiç bir tehlikeden korkulamaz. Vapurlarda makinenin vücûdu ile berâber arma ve yelken dahi bulunduğundan makinesi bozulan bir vapur bir yelken gemisi hâlini alır. Ba'zı ahvâle göre kazgan patlaması bile şimendüfer tehlikelerine kıyâsen hiç menzilesinde kalır. Avrupa kibârı bu şimendüfer tehlikelerinden pek korktukları cihetle şimendüferlere pek güçlkle alışabilmişlerdir. Ba'zı zevât Messina şimendüferlerin taâmmümünden sonra bile araba ile seyâhatte devâm eylemişlerdir.

Ma'zûr değil midirler? Lokomotifin birden bire hareketten kalması arkasında bağlı olan elli altmış vagonun birbiri üzerine yığılırcasına mevcûd-i inkisârları olmak pek melhûzdur. Yalnız bir vagonun yalnız bir tekerleği kırılmak ile tekâmîl katârın kazâ-zede olması nâdir den değildir. Bu sebebe mebnîdir ki katârlar büyük istasyonlara geldikçe ellerine uzun saplı çekiçler alan me'mûrlar vagonların altındaki tekerleklere birer birer vurup cümlesini muâyene ederler. Çekiç darbesinden hâsıl olan sadâ tekerleklerin birisinde çatlaklık haber verecek olur ise o vagon derhâl katârdan

244b

Ayrırlıp tehlike mülâhazası men' edilecektir.

Ben şimendüferlerin hiç bir tehlikesini görmemiş bulunduğum cihetle şu kazacıktan korkmak lüzûmunu bile der-hâtır eyleyememiş idim. Fakat arkadaşlarımız benden daha çok

tecrübekâr olduklarından ziyâdesiyle korkarak yek-dîgerini tebrîke başlamışlar idi. Ben ise beş altı yüz hatve mesâfede kâin bir ormandan çıkararak şimendüfer hattını aykırıladıktan sonra ufacık bir yarın orta tarafına doğru giden yirmi otuz kadar ineklere dikkat etmeye başlamış idim. Hem de bir dikkat-i harîs-âne!..... zîrâ nazar-ı dikkatim önünden geçen inekler burada Karim inekleri dediğimiz nev'den gayet güzel hayvanlar olup memeleri apışları arasında sığmamakta idiler.

Aklıma bir tâze inek sütü içmek geldi. Çünkü ineği görür görmez memelerine müteveccih olan gözlerim zihnime o güzel memelerden çıkarılacak sütleri ihtâr eylediler. Arkadaşlardan ba'zılarına bu teşebbüsü teklîf eylediğimde râzî oldular ise de bir meselenin hâlli lâzım geldi ki o da “inekler sağılmaktan mı geliyorlar? Yoksa sağılmaya mı gidiyorlar?” kaziyyesi idi.

Derûnundan ineklerin çıkmış oldukları

245a

orman yolun sağ cihetinde bulunduğu cihetle evvelâ oraya baş vurmak lâzım geldi. Beş altı kişi koşa koşa yürüdük. Bin beş yüz hatveden ziyâde ormana daldığımız hâlde mandıraya ahıra benzer bir şey göremeyip fakat ba'zı kısır ineklerle dana ve öküzlerin otladığını görünce anladık ki burası mera olup hepsi sütlü olan ineklerin yukarıda beyân eylediğim bayır arkasına doğru götürülmesi de sağılmak içindir.

Bunu arkadaşlara da teblîğ ederek yine lokomotifin yanına kadar geldik. Sol taraftaki bayırın arkasına kadar gitmek azminde bulunuyor isek de katârın burada tevkif-i mecbûriyyesi ne kadar zemân mümted olacağını anlamaksızın tebâüde cesâret edemiyoruz. Tren müdürine mürâcaat eyledik. Baktık ki yol kenârında mümted olan telgraf hattına bi-t-tel bağlayıp müdürün vagonundaki telgraf makinesi ile muhâbere ediyorlar. Muhâbereleri önümüzde bulunan Charlottenburg merkeziyle cereyân edip oradan bir saate kadar lokomotif geleceğini haber verdiler. Şu bir saat bizim için kâfi vâfi olduğundan bir kaç kişi var kuvveti tabanlara verip ma'hûd bayırın arkasına kadar vardık.

245b

Mandıra ve ahırlar hemân yarın arkacığında imişler. Yerli lisânını bilen kimsemiz olmadığı cihetle parmaklarımızı ineklerin memeleri gibi uzatarak sağ elimiz ile bunları sağıyor gibi yapıp merâm anlattık. Yeni sağılmış sıcak sıcak köpüklü süttten bardak bardak içmeye

başladık. Eğer katâr yanına süt götürürler ise hayli alış veriş edeceklerini arkadaşlarım mandıracılara anlatadursunlar ben şu fırsattan istifâdeyi fevt etmemek için ahırları ve yağ ve peynir yapılan mahalleri gezmeye koyuldum. Doğrusu ya bunların gerek inşâ'larında olan intizâmı ve gerek idârelerindeki nezâfeti ez dil ü cân tahsîn eyledim.

Hayvanların yemlikleri ve üzerlerinde yatacakları döşemeleri bizim bu taraflarda görülen ahırlardan pek çok alâ olup bol hayvânât döşemenin altındaki çimento rıhtımdan süzülüp azîm bir kuyuda cem' oluyor ki oradan da tarlalara nakl ediliyor. Mahsûs gübrelik bulunduğu ahır içinde gübre kalmayıp her zemân ahır süpürüldükçe gübresi gübreliğe nakl ediliyor. Gübreliğin de üstü kapalı olduğundan yağmur te'sîriyle şerbeti zâil

246a

olmuyor. Mevâsim-i zirâate göre bu mandıralara bi-l-mürâcaa gübre kaldıran erbâb-ı zirâatin verdiği akça mandıraların en büyük vâridâtı sırasına geçiyor.

Bu yoldaki ahır ve mandıraların daha büyüklerini muahharen İsviçre'de gördüm ise de buradaki ilk müşâhede nazar-ı tahsînime şiddetle çarpmış olduğunu inkâr edemem.

Tahmînen bir saat kadar zemânı mandırada geçirdikten sonra katârın tevkif eylediği yere avdetimizde oraya süt götüren mandıracıların sevine sevine geldiklerini gördük. Götürdükleri kaplar kâmilten boşanmış idiler. Hâl-bu-ki memnûniyyetin daha büyüğü katâr ahâlîsinde görüldü. Zîrâ böyle bir tevkif mecbûru esnâ'sında hâlis ve tâze inek sütü içmek için vuku' bulan tehâcüm mükemmel bir sabâh eğlencesi teşkîl eylemiş. Bu neş'eli eğlenceye biz vesîle olduğumuz için pek çok kimseler teşekkür ve tebrîğe müsâraat eylediler.

Aradan on dakika kadar daha zemân mürûruyla mesmû'muz olan bir düdük sadâsı imdâdımıza gönderilen bir lokomotifin yetiştiğini haber verdi. Bulduğumuz mahal ağaçlık olmak hasebiyle bizim kırık lokomo-

246b

tif dahi mevcûd istimi ile haykırmaya başladı. Bir vakit Macit Paşa Hazretleri Sirkeci iskelesine gelip giden şimendüferleri "ifrit-i âhenîn" diye yâd eylemiş idi. Orada bu ta'bîr hâtırına gelerek

fakat zavallı ifritin kolu kanadı kırılmış olduğu hâlde bir mecrûhun âh ve enîni gibi feryâd eylediğine zehâbla epeyce mahzûn oldum.

Gelen lokomotif bizi bağlayarak çekip götürdü. Charlottenburg'a bizden evvel varmış olanlar kahvaltılarını tenâvül eylemişler ise de yollarında devâm etmeyip bizi beklemişler. Hattâ ziyâdesiyle merâk bile etmişler. İki saate karîb bir te'hîr bizi açlıktan dolayı gereği gibi bîzâr edecek idiyse de içtiğimiz sütlere bereket versin ki açlıktan bayılmak derecelerine varmaksızın kahvaltı mahalline vardık. İnsân kısmı ne acâibtir! Tehlike geçtikten sonra insân ne kadar kahraman oluyor! Herkes kazayı orada bulunanlara öyle bir sûret-i mübâlâga-kârânede nakl ediyor ki hâl ve tavırlarıyla "bizi gördünüz mü? Bizi! İşte biz böyle bir kaza geçirmiş adamlarız. Siz olsa idiniz kim bilir ne kadar korkar idiniz!....." demek istedikleri de anlaşılıyor idi.

247a

haddiniz var ise "cânım o kadar da değil idi!" diye tekzîbe kalkışınız. O hâlde hiç bir şey görmemiş ve anlamamış olmakla ithâm ediliyorsunuz.

Gayet mebzûl ve mükellef bir sûrette tahiyeye edilmiş bulunan "زمرغوزه" tarzındaki sofraya yanaşıp bir yandan arkadaşların şu mübâlâgalı ta'rîflerine gülerek diğer taraftan tâze yumurtalar tereyağlarına çatal bedest gayret olarak öyle bir hücum eyledik ki hiç birisi salvet-i tâb-âver mukâvemet olamıyorlar idi. Rosebeeferin dilimleri dişlerimin arasında kağıt helvası kadar da metânet gösteremiyorlar idi. Zîrâ o gece a'zâya verilmiş olan son ziyâfette de kuvetlice taâm edemediğim gibi sabâha kadar hiç de uyumamış bulunduğumdan hesâbca on üç on dört saattir aç idim.

Ba'de-t-taâm iki tren birden yola revân olduk. Tamâm vakt-i zuhûrda Christiania şehrine girebilecek iken ba'de-z-zuhr saat üçe doğru ancak girebildik. Şimendüfer istasyonu bayraklar ile ağaç dallarıyla tezyîn edilerek bütün ahâlî hat boyuna doğru uzanıp istikbâle çıkmışlar idi. Katârla önlerinden geçtikçe hurra âvâzeleri ayyuklara çıkararak katâr halkı da

247b

bunlara o yolda mukabele eyliyor idi.

Norveç hükûmeti kendi mekâtib-i âliyesi talebe ve muallimlerinden Fransız ve Alman lisânlarına vâkıf ne kadar zevât var ise kongrenin teşrîfâtçılığı hizmetine tahsîs eylemiş olduğundan bu zâtlar o gün akşama kadar ve ondan sonra şehri gezmek isteyenlere dalâlet için gayet nâzik-âne bir sûretle arz ve teklîf-i hizmet eyliyorlar idi.

Kabûl edenler ettiler. Ben ise yorgunluk çıkarmaya mecbûr olduğumdan Victoria nâmıyla Christiania'nın birinci derecede misâfir-hânelerinden addolunan hotelde bizim için tahiyeye edilen odaya nâzil olarak hemân yatağa yuvarlandım ki o akşam فریموررلوکن salonlarında kongre a'zâsı bir ictimâ'-i dost-âneye meduvv oldukları hâlde ona bile gidemeyerek ve akşam yemeğini de düşünemeyerek derin bir uykuya daldım gittim.

1.49. (CHRISTIANIA'YI İLK CEVELÂN)

Ertesi sabâh uykudan uyandığım zemân henüz sabâh olmamış idi. Ale-l-sabâh şehri cevelân ile ilk tettebbu'mu icrâ' eylemek ârzûsunda bulunuyor idim. Daha Stokholm'de iken rehber-i seyâhatten tettebbuâtıma başlamış

248a

Olduğum bu şehrin ahvâl-i umûmiyyesini bir daha nazardan geçirmek için Baedeker rehberini ele alıp bunun Christiania'ya mahsûs olan kısmına rabt edilen biri büyük dîgeri küçük mikyâstaki planları ezberlercesine bir daha temâşâ eylediğim gibi o planlar üzerine verilen îzâhâtı da güzelce okudum.

Bundan mukaddim daha arz eylemiş idim ya! Seyr-i temâşâ edilecek olan bir memleket böyle evvelce tettebbu' edildiği sûrette pek az zemânda pek çok yerlerini gezip görüp öğrenmek maksadı kolaylaşıyor. Biz bu şehirde eylül efrencinin sekizinci Pazar gününün nısfıyla dokuzuncu Pazartesi ve onuncu Salı ve on birinci Çarşamba günlerini ya'nî tamâmca üç buçuk günü geçirip Perşembe günü Göteborg şehrine gideceğimiz ve orada dahi bir gece kaldıktan

sonra ertesi Cuma günü artık kongre me'mûriyetimiz külliyyen hitâm bulmuş olacağından istediğimiz gibi harekette muhtâr kalacağımız tertîb-nâmede münderic idi.

İmdi Pazartesi sabâhı ortalık açılır açılmaz Victoria hotelinin kapıcısını âdetâ uykudan uyandırıp bana iki atlı bir araba ve bir de tercemân buldurmasını ricâ eyledim. Vâkıâ bir şehri araba

248b

ile ya'nî seyr-i serî' ile temâşâ etmek kabil olamayacağı hakkındaki i'tikadımda sâbit isem de buradaki müddet-i ikametimizin azlığından kat'-ı nazar da'vet edileceğimiz yerlerin şehirden hâriç ve âdetâ uzacak yerler olduğunu tertîb-nâmede gördüğümden Christiania'yı temâşâ için ele geçireceğim zemânın azlığı beni sür'at-i ihtiyârına mecbûr eylemiş idi.

Sâkin olduğumuz Victoria hoteli şehrin cenûb cihetinde ve Piperviken körfezinin en meşhûr iskelesi karîbinde bulunup icrâ' edeceğim cevelân için yaptığım tertîb-nâmede evvelâ şehrin garb cihetinde kâin saray-ı Kral ile etrâfındaki bahçeyi temâşâyâ gittikten sonra dolaşa dolaşa şimâl şarkı cihetinde kâin botanik bahçesine kadar varmayı ve oradan kısım-ı şarkîdeki caddelerden dolaşarak Frelsers Kirke denilen büyük kiliseye uğrayıp ba'de hotele avdet etmeyi karârlaştırmış idim ki hotelde birâz karın doyurduktan sonra dahi eski Christiania kalesiyle bir de onun mukabilinde vâki' Hovedoya adasına dahi istimbot ile gitmek ârzüsünde idim.

Vâkıâ Christiania şehrini madam Gülnar ile birlikte seyr ve temâşâyâ karâr vermiş

249a

idiysek de böyle sabâhın evvelce karanlığında mûmâ-ileyh ile birleşip yola çıkabilmek nasıl kabil olur? Öyle bir kadını değil olur olmaz gayretli bir erkeği bile bu cevelânda refâkate da'vet eyleyemezdim. Hattâ sözün doğrusu dün akşam pek erken yatmamış olsa idim ben kendim bile bu kadar erken kalkamaz idim.

Kapıcı yirmi dakika yarım saat sonra odama gelip birlikte getirdiği tercemânı prezenta ile arabanın dahi hâzır bulunduğunu söyledi. Bu tercemân Avrupa'nın böyle rağbetgâh-ı seyyâhîn olan şehirlerinde bu san'at-ı mahsûsa hükmünü alan delâlet san'atında ne kadar mâhir olduğunu

anlatmaya başlamış ve beni şöyle gezdirip böyle memnûn edeceğini va'd ile daha işe başlamaksızın memnûn etmeye çalışmış ise de herifin gevezeliğini kısa kesmek için:

- Beni memnûn etmenin en mükemmel sûreti bana hiç lakırtı söylememektir. Ben gideceğim yeri biliyorum. Yalnız size sorduğum şeylere muhtasıran cevâb verir iseniz işte beni bu sûret memnûn eder.

Deyince adamcağız şaşırıp kalmış idi. Arabaya bindiğimiz zemân tercemân vâsıtasıyla arabacıya:

249b

- Radhus sokağından gidip Tordenski meydânından garb istasyonuna uğramalı. Oradan Engens sokağını tutup Kral Şatosu parkına varmalı. Daha ötesini size şatoda ta'rîf ederim.

Dedirtmiş idim. Bizim tercemân efendi akl öğretmeye kalkışarak:

- Efendim! Kral şatosuna gidilecek olduktan sonra Karl Johans caddesinden gitsek daha alâ olmaz mı?

Demesin mi? Bir dakika evvel vermiş olduğum ta'lîmâta tamâmıyla ittibâ etmeyecek ise daha şimdiden def' olup gitmekte serbest olduğunu anlatmaya mecbûr oldum. Bu memleketin en büyük ve en güzel caddesi Karl Johans caddesi olup müntehâsı dahi Kral şatosu ve bahçesi ise de kongre ictimââtı için üç günde beş altı def'a devâm edeceğimiz dâr-ül-maârif dâiresi tamâm bu cadde üzerinde bulunduğundan tabîatiyle beş altı def'a geçilecek olan bu yeri hemân bu sabâh görmek için neden isti'câl edeyim? Fakat rehber efendiye burasını anlatmak için nefes tüketmeye de mecbûr muyum?

Delâil-i seyyâhiyye müellifi Baedeker'in yerden göğe kadar hakkı vardır. Yolcular bu heriflerin elinde esîrdirler. İlk haritalarını da

250a

Baedeker sayesinde kazanmaya başlamışlardır. Bir yolcuya delâlet edebilmek için o yolcunun ne fikirde ne ârzûda adam olduğunu takdîr lâzım gelip rehberlerin en ziyâde âciz buldukları nokta

dahi işte bu noktadır. Onların asıl rehberliği bir nev'î kadılıktan başlar. Seyyâha en büyük dalâletleri fuşş-hâneler içindir. Ahz ü i'tâ' için vesâtetlerine mürâcaat edilse sûret-i mahsûsada gayretlerini göttükleri ve dellâllıkları için ücret aldıkları mağazalardan başka yere götürmek istemezler. Bu terbiyesiz heriflerin cüretleri o derecelere varır ki seyyâhı bir müzeyye götürdükleri zemân âsâr-ı atfika ve mübâhis-i târihiyyeye kadar karışarak kemâl-i cehâletleriyle insânın zihnini tegallitede mütecâsir olurlar. İşte seyyâh kısmı cevelân ve temâşâ edeceği memleketi evvelden bi-t-tetebbu' kendisini bu heriflerin yed-i esâretinden kurtarabilir ise hakikaten ahrâr-âne bir bahtiyârılığa nâil olmuş sayılır.

Herif bizden ters sûreti görünce karşımızdaki peyke üzerine kirpi gibi büzülüp:

- General! Emrinizden bir harf hârice çıkmam. Affınızı ricâ ederim general!

250b

Diye özürler dilemeye başladı. Araba dahi ta'rîf ettiğim yollardan yola düzölmüş idi. Herifin bana verdiği ünândan dolayı gülümseyerek bu ünânı nereden öğrendiğini sordum. Hotelin müdâhilinde muallâk olan ve özüne tebâşir ile yolcuların esâmisi yazılan büyük levhada ünânımın ol vecihle yazılmış olduğunu haber verince hotele avdet eder etmez kayd-ı mezkûrun tashîh edilmesi lüzûmunu anlattım.

Saray-ı Kral bahçesinin müntehâ-yı cenûbundaki köşeden derûnuna girdiğimiz zemân arabadan inip arabacıya Karl Johans hoteli mukabilinde bizi beklemesini tenbîh ile şatonun şark tarafına gönderdim. Ba'de tercemân ile berâber gûnâ-gûn güzel ağaçlar ve fidanlar ile müzeyyen bulunan bu güzel parkı epeyce sür'atli hatveler ile dolaşarak sarayın garb cihetine geldim ki Baedeker'in ta'rîfi vecihle sol tarafındaki dıl'ın zemîn katında sâkin olan bekçiye mürâcaat için tercemâna:

- Şuradan bekçiyi çağırınız.

Dediğimde herif yüzüme bakakalıp:

- Ekselans siz mutlaka Christia-

251a

Nia'ya bundan evvel dahi gelmişsiniz. Her tarafı görüp herşeyi öğrenmişsiniz.

Demiş idi. Bu yoldaki riyâ-kârâne medâyihden hoşlanmadığımı bir sert sûretle tercemân efendiye anlatıp kapıcıyı çağırmasını tekrâr eylediğimde dâiresinden herifi çağırmaya müsâraat eyledi.

Christiania saray-ı Kralîsi bir dıl'ı nâkıs bir murabba' şeklindedir ki bu nev' binâ'lara galibâ "öküz boynuzu" ta'bîr ederler. Binâ'nın cebhesini teşkîl eden büyük dıl' şark cihetine nâzır olup bir zâviye-i kaime ile dîger iki dıl'lar garb cihetine doğru mümted olurlar. Bu garb cihetinde binâ'ya müteveccihen duran adamın sağ tarafına isâbet eyleyen uçta ve zemîn katında bekçiler bulunurlar ki sarayı gezip temâşâ etmeye gelen seyyâhlar bunlara bir krongan iki krona kadar bahşîş verip şatonun her tarafını gezebilirler.

Biz pek erken davranmış olduğumuzdan tercemânın çağırıldığı bekçi mırıldanmaya başladı ise de bu kadar erken davranmaklığımın lüzûm-ı hikmetini kendisine anlatmak için nefes sarfından ise para sarfı daha tez te'sîrini göstereceğinden herife beş kronluk bank kamesi gösterdiğim anda

251b

yerlere eğilerek önümüze düşüverdi.

Saray-ı mezkûr ebniye-yi cedîdedendir. 1825 senesinde inşâ'sına başlanıp 1849 senesinde itmâm olunabilmiştir. San'at-ı mi'mâriyyece o kadar nefâset ve tezyînâtı yok ise de oldukça âlî ve şâyân-ı temâşâ şeylerdendir. Büyük kapıdan girildiği zemân güzel bir merdivenden çıkılır ki sağ ve sol taraftaki duvara vuzia edilmiş bulunan iki büyük mermer üzerinde mahkûk resimler evvel-be-evvel nazar-ı dikkati celb ederler. Sağ tarafta bulunan resim on dördüncü Charles nâmıyla makam-ı Kralîye gelmiş olan general Bernadot'un bu saray inşâ' olunmaya başladığı zemân ilk temel taşını kendi eliyle vuzia edişini gösterir. Sol taraftaki mermer Kral Lahık ikinci Oscar hazretlerinin cediti müşârün ileyh on dördüncü Charles için bu saray-ı pîşe-gâhına konulmuş olan azîm heykelin resm-i küşadını icrâ' eylediği hakkındadır.

Merâsim icrâ'sına mahsûs olan büyük salon bu sarayın en vâsi' ve güzel olup nefîs sûtûnlar ile tezyîn edilmiştir. Taht salonu ve mülâkat-ı resmiyye salonu denilen salonlarda epeyce güzel levhalar muallâk olup dîger bir çok odalarda dahi ufak levhalar ve küçük heykeller vuzia

252a

edilmişlerdir. Maa-hazâ bunların ahvâl-i umûmiyyesi Avrupa'nın birinci derecedeki saraylarına mikyâs edebilmek şöyle dursun Stokholm'deki saray-ı Kral derecesine bile varamamaktadır.

Sarayın önünde on dördüncü Charles'ın heykeline gelince bu heykel Kral müşârün-ileyhi at üzerinde tasvîr eder bir yolda yapılp 1875 senesinde rezk edilmiş ve altına "Milletimin muhabbeti bana mükâfât-ı kâfiyedir." Ve onun altına da "Norveç milleti bu heykeli dikmiştir." İbâreleri hakkolunmuştur.

Arabamız bizi iş bu heykel önünde beklemekte bulunduğu cihetle tercemân ile berâber binip arabacıya:

- Olavs gate!

Kumandasını verdik ki bu sokak dahi Christiania'nın oldukça meşhûr caddelerinden olup onu bitirdikten sonra bir takım eğri büğrü sokaklardan geçerek Botanisk hage denilen bahçeye kadar vardık. Memleketin şimâl-i şarkî cihetinde bulunan bu bahçe eğer ki Kral şatosunun parkından daha küçük ise de botanik bahçeleri sûretinde i'tinâ ile tarh ve tesviye edilmiş ve kışa dayanamayan ba'zı nebâtât için seralar yapılmış ve ba'zı koleksiyonları hâvî bir de müzecik husûle

252b

getirilmiş ve el-hâsıl Christiania şehrinin en ziyâde şâyân-ı temâşâ addolunabilecek yerleri cümlesine idhâl olunmuştur.

Botanik bahçesinden de çıktıktan sonra Toyen gate'n tarîkiyle şark istasyonuna kadar gelip ba'de Var Frelsers Kirke kilisesine vardık. Bu kilisenin inşâ'sına bundan iki yüz sene evvel mübâşeret olunup bir hayli zemân nâ-tamâm bırakıldıktan sonra 1850 sene-yi mîlâdiyyesinde itmâm edilebilmiştir. Vâkiâ şehre nispetle cesîm bir binâ' ise de ne hârici ve ne de dâhili

tezyînâtı erbâb-ı temâşâ-yı vâlâ ve hayrân bırakacak derecelerde değildir. Bu kiliseye nispetle onun birâz şimâl tarafında vâki' olan "vapurlu lokanta" müessesât-ı cedîdeden bulunmakla berâber bir seyyâhîn fikir ve dikkatini celbe daha ziyâde lâyıktır.

İş bu vapurlu lokanta 1858 senesinde te'sîs olunmuş büyük bir imâret-hâne şeklinde olup yirmi beşten kırk beş avroya ya'nî bizim akçe hesâbıyla yüz paradan üç buçuk kuruşa kadar fıkranın burada karnını doyurması mümkün olduğundan yevmiye iki bin kadar adam gelip taâm ediyorlar ki yüz otuz bin nüfûsu olan bir pâ-yı tahtta iki bin adamın yalnız bir lokantaya mürâcaat edebilmesi bir yandan mahall-i mezkûrun derece-i

253a

ehemmiyetini ve diğer taraftan şehir halkının mertebe-i ihtiyâcını tasvîr ettirir. Bu gün şuraya vürûdumuz henüz pek erken olduğundan nasıl taâm edildiğini göremedik ise de iki katlı olan bu binâ'nın alt ve üst katlarında mermerden birer geniş sofraya bulunup tercemânımızın ta'rifine göre bu sofraların üzerine her türlü taâmlar "zamor goza" usûlünde konulup erbâb-ı mürâcaat ücret-i muâyneyi vererek aldığı bir tabak ile buraya gelir ve hangi taâmlardan ister ise alıp tabağını doldurduktan sonra mevcûd iskemlelerden birisi üstüne oturup ekl eder imiş. Esnâ'-yı taâmda herkesin şapkalarını çıkarmaları ve sigara içmemeleri taht mecbûriyyetinde imiş. Yine tercemânın rivâyetine göre bu lokantanın îrâdı masârifine kifâyet etmeyip fakat fikra-yı ahâlîye muâvenet maksadıyla yapıldığı için her sene ziyânını dâire-i belediye tesviye eyler imiş.

Vapulu Lokantadan hîn-i avdette yine büyük kilise önünden geçip Victoria hoteline vâsıl olduğum zemân yolculardan ba'zıları henüz kalkmış havâlî derûnuna rekz edilen çadırda sütlü kahve içmeye başlamış olduklarını gördüm. Bu lokantanın taâm salonu kongre münâsebetiyle bütün odaların isti'câl edilmiş bulunduğu böyle bir zemân

253b

için pek dar düştüğünden epeyce vâsi' olan havâlîsine on metre kadar arîz ve otuz metre tûl ve beş metre kadar irtifâ'ında bir çadır kurulmuş ki üzeri dahi beşik örtüsü denilen usûlde örtülmekle âdetâ bir baraka sûretini almıştır. Fakat çadır öyle yalnız bir yelken bezinin gerilmesinden teşkîl edivermemiştir. Derûnu rengarenk yerli kamışlar ile astarlanarak ve âyineler resimler konularak gerçekten bir yemek salonu ıtlakına lâyıık görülecek hâle vâsi' edilmiştir.

Ondan mâ-adâ havâlinin şurasına burasına ve tıflan ağaçlarına benzeyen ve fakat besbelli kışa dayanamadıkları için bir metre irtifâ' ve bir buçuk metre katârında cesîm fiçların sâkîsi ittihâzıyla derûnlarına gars edilen ağaçların aralarına ikişer üçer dîger küçük çadırlar daha tertîb olunmuştur ki bunların herbirine birer mini mini köşk denilecek derecelerde biçimleri de güzeldir.

O gün kable-z-zuhûr saat onda kongrenin resm-i küşadı îrâd olunacak olup hotele advetim ise saat sekiz buçuğa ancak tesâdüf eylemiş bulunduğundan ale-l-acele bir sütlü kahve içip bir kaç lokma ekmek dahi yiyerek Akershus denilen

254a

eski kaleyi ziyârete koştum. Hotelimizin vâki' olduğu caddeden cenûba doğru inildikten sonra vâsi' vâsi' meydânlardan garb tarafına teveccüh edilerek Piperviksbukta denilen körfez üzerinde vâki'dir ki Christiania şehrinin ilk binâ'sı bundan ibâret bulunduğu cihetle ehemmiyyet-i târihiyesi vardır. Bir yandan bu körfez ve dîger taraftan Piperviken limanı içine doğru uzanıp çıkmış bulunan ufacık bir şu'be-i cezîre Christiania şehrinin ilk mevki'i olarak bu hisârın dahi o mevki'-i muhit olmak üzere ne zemân inşâ' olduğu bilinmiyor ise de 1310 sene-yi mîlâdiyyesinde İsveçlilerin hisâr-ı mezkûru muhâsara eyledikleri tevârihin mazbûtu olduğundan derece-i kadîmi bu sûretle tahmîn olunuyor. Vâkîâ bir zemândan beri hisâr-ı mezkûr yıkılmaya başlayarak enkazı dahi ebniye-yi sâire inşâ'sında kullanıldığından şekl-i kadîmenin yirmide birisini bile muhâfaza edemediği görülüyor ise de bu kısım-ı bâkînin rasânet ve metânetine nazaran vaktiyle pek metîn kalelerden olduğu yine anlaşılabilir. Ba'zı yerleri bizim İstanbul'daki yedi kuleyi andırmakta olup burçlarının en yükseği üzerine çıkıldığı zemân bir taraftan deniz ve dîger taraftan şehir

254b

üzerine ta'mîmen nazar-ı temâşâyı îsâl mümkün oluyor. Zâten Kral şatosu dahi mürtefice bir tepe üzerinde bulunup şehrin vaz'iyet-i umûmiyyesini bir kerre oradan temâşâ eylemiş bulunduğum gibi bir de buradan temâşâ eylediğimde Christiania'nın cenûben kitaât-ı bahr ve şarken garben şimâlen güzel tepeler ile müzeyyen ve manzara-yı umûmiyyesi gayet hoş mini mini bir pâ-yı taht olduğunu görüp beğendim.

Hovedo denilen ve yine metin ve büyük bir kaleyi hâvî olan cezîre şöylece karşımızda bulunarak bu sabâh oraya dahi gitmek mukarrerâtım cümlesinden idiyse de bunun için topçu dâiresinden bir ruhsat istihsâli lâzım olduğunu söyledikleri gibi ictimâ'-i umûmiyyede bulunmak için hâzırlanmak zemânı da hulûl eylemiş olduğundan daha ziyâde vakit kaybedemeyip hotele avdetle kıyâfet-i resmiyyemi iktisâyâ gayret eyledim.

İş bu ilk cevelân-ı subh-gâhiyi icrâ' etmiş olmaklığım ne kadar isâbet olmuş. Çünkü bu sabâhtan sonra şehri umûmiyyet üzere cevelân ve temâşâ bir daha nasîb olamayarak hasb-el-iktizâ' şuraya buraya gidilmesinde ise temâşâ-yı şehirden ziyâde o mahallere taalluk eyleyen ahvâl ile zihnim meşgul

255a

kaldığından bu kısmı olan temâşâlar böyle küllî ve umûmî olan tetebbu'-i ikmâle ancak yardım edebilmişlerdir. Binâen aleyh Christiania şehri hakkında bence peydâ olabilen fikir ve ma'lûmâtı kari'lerime de peydâ eylemiş olmak için buraya kadar arz eylediğim şeylere şunları da ilâve etmeliyim ki:

Christiania şehri İsveç Norveç ülkesiyle Danimarka arasını fârik olan ve Skagerrak denilen gayet vâsi' boğazın teşkîl eylediği körfez derûnunda ve hemân altmış derece arz-ı şimâlîde kâin bir memlekettir ki asıl Skagerrak körfezinden oraya kadar vusûl için binlerce cezâir-i sâire aralarından ve dar ve uzun boğazlardan geçilmek iktizâ' eder. Binâen aleyh şehrin cenûb cihetindeki kıt'a-yı behre "deniz" ıtlakından ziyâde buraların ta'bîrinde "fiyord" ya'nî göl ıtlak etmek münâsib düşer. Zîrâ her taraftan gelip buraya mensûb olan bir çok nehirlerden dolayı bahrin bu kısmının suları bile pek az tuzlu ve hemân tatlıya karîbdir.

Nefis şehir evvelce dahi haber verdiğimiz vecihle Piperviken ve Piperviksbugten denilen ve bizim Tarabya koyunu andıran iki körfez arasında hemân Sarayburnuna karîb

255b

Bir şekilde uzanıp çıkan bir şu'be-i cezîre üzerinde mebnî olup büyüye büyüye şimâle doğru ilerlemiştir. Birisi şark ve dîgeri garb demiryolları ıtlak olunan hatlar zikr olunan pâ-yı tahtı memâlikin şark ve garb kısımlarına rabt eylediği gibi şark hattının bir şu'besi de şimâle doğru uzanıp gittiğinden derûn-i memâlik ile mürâsalesi gayet yolundadır.

Her sene buraya külliyyetli seyyâhlar geldiğinden ve ticâret için burada dâimî sûretle dahi bir çok ecânib bulunduğundan hotelleri muntazam ve temiz olup bunlar miyânında Victoria ve Grand Hotel ve Hotel İskandinavia ve Hotel Royal ve Britania hoteli en meşhûrlarındandır.

On kadar büyük kiliseleri bulunup en büyüğünü yukarıda beyân eylediğim gibi “Gamle Akers Kirche” denilen en eski kilisesini de bir def’a temâşâ eylemiş idim ki dokuz yüz senelik bir binâ’ olup muahharen gördüğü ta’mîrât ile ba’zı mertebe-i tecdîd eylemiş ise de yine eski hâlini muhâfaza etmiş ve fakat bu kadîm dahi ehemmiyyet-i mi’mâriyyesini arttıramamıştır.

Karl Johans Gate caddesi en meşhûr sokağı olup bizim Beyoğlu caddesinin

256a

Galatasaray’ından Taksîm’e doğru giden cihetine benzer ise de binâ’lar onun kadar sık olmayıp hayli seyrektiler. Hele dâr-ül-maârif dâirelerinden sonra saray-ı Kralîye doğru mümted olan kısmı hemân ebniyeden hâli olarak yol dahi meydânlar ve bahçeler içinden geçmekle bir sokak bir cadde ıtlakından ziyâde bir chaussee ıtlakına şâyân görülür.

Eski Christiania denilen ve yukarıda ta’rîf edilen şu’be-i cezîre ile onun şîmâl-i garbî tarafındaki mahalle sokakları istikametsiz ve dar şeyler olup büyük kilise civârındaki sokaklar geniş iseler de hemân her kırk elli hatvede bir sokaklar yek-dîgerini tekatu’ eylediklerinden arâzî müsaha edilecek olsa binâ’ların işgal eyledikleri yer akl ve sokakların işgal eyledikleri yer ekser görülür. Ba’zı hâneler vardır ki arîzi ancak on metre ve tûlü yirmi beş metre tahmîn olunabildiği hâlde dört tarafı da sokağa nâzırdır.

Kaldırımlarının metânet ve nefâseti Avrupa’nın sâir pâ-yı tahtları şöyle dursun Stokholm’e bile kıyâs kabûl edemez. Merbû taşlar ile asıl kaldırım sûretinde yapılan sokaklar azdır. Ekserisi chaussee olup bunlar dahi tesviye-i tûrâbiyyeden

256b

ibâret gibi bir şey olmasıyla rivâyete göre kış mevsiminde husûle gelen çamurlar ahâlîyi hayli bîzâr ederler imiş.

Saray-ı Krali etrâfındaki bahçe ile botanik bahçesini haber vermiş idim. Muahharen Karl Johans Gate ve dâr-ül-maârif yanlarındaki bahçeleri de gördüm ise de bizim Tepebaşı ve Taksîm bahçeleri derecelerine de varamazlar.

Bu şehir dâhilen tramvay hatlarıyla mükemmelen mücehhezdir. Bir ve iki atlı arabaları da hem çok hem müzeyyendir. Ba'zıları büyücek ba'zıları küçük bir çok istimbotlar ile bir çok dahi sandallar bahren muvâredât ve mürâselâta hizmet ederler ki hareket-i bahriyyenin kesreti bizim şirketi hayriyye ve idâre-i mahsûsa ve derinköprü vapurlarına zamîmeten bir çok da piyâde ve ateş kayıkları ve sandalların bu hizmetlerde bulunmalarını andırır.

Derûn-i şehirde öyle pek mükellef mağazalar yoktur. En zengin kitâbcı قورممهير olup müzika notaları dahi sattığından bizim Bâb-ı âlî caddesi üzerinde yeni kitâbçılar derecesinde bir şeydir. Bundan mâ-adâ dîger bir kaç kitâbcı daha var ise de başka yerlerde “Booknist” ta'bîr olunan züğürt kitâbcılar derecesinde şeylerdir. Buranın en meşhûr san'atı kuyumculuk

257a

Olup onlar miyânında da Tosteropp nâm kimesnenin mağazası en meşhûrdur ki vâkîâ tül ve mine işli şeyler pek zarîf ise de cesâmeti bizim çarşı içindeki kuyumculara kıyâs bile kabûl edemez. Dîger bir kaç kuyumcu dükkanlarını Galata'da Avrupakâri altın ve gümüş ma'mûlât-ı san'at-ı dükkanlara da teşbîh ve kıyâs edebilmek güçtür. Tuhfeci mağazaları hakikaten fakir şeylerdir. En süslü dükkanları kağıt ve fotoğrafya resimleri satan mağazalar olup bakkal ve sebze ve meyveci dükkanları enzâr-ı ehemmiyyeti celbe bile muktedir değildirler.

Elhasıl şehrin ahvâl-i umûmiyyesi bizim deniz kenârındaki şehirlerimizin ancak ikinci derecede olanlarına kıyâs edilebilip “Christiania theatre” nâmıyla en meşhûr olan tiyatrosu senenin sekiz ayında kapalı bulunur imiş. Dâr-ül-maârifin hemân karşısında bulunan Tivoli tiyatrosu bizim Beyoğlundaki şarkılı kahvelerin birâz daha mâ-dûninde bir şey olup fakat hemân her gün askerî müzikaları dâr-ül-maârifin karşısında Studenterlunden nâm mahalde terennüm-sâz olurlar.

Sokakların binâ'lardan ziyâde yer tutması ve şehrin yalnız yüz otuz bin nüfûsu

257b

hâvî olması âdetâ nazar-ı dikkate çarpan bir tenhâlık husûle getiriyor. Bâ-husûs kongrenin oraya vusûl münâsebetiyle yalnız bizim katârlar iki bin kadar adamı Stokholm'den getirmiş olduğu gibi Christiania'nın etrâf ve civârından dahi pek çok seyirciler gelip ictimâ' eylemiş bulunduğu hâlde bile sokakların tenhâlığı ziyâdesiyle câlib-i nazar-ı dikkat oluyor idi. Rivâyete göre âdî zemânlarda balkonunda oturup sokağa bakanlar ekser zemânlar sokakta boylu boyuna hiç kimse bulunmadığını da görürlermiş. En kalabalık yerleri iskele kenârlarıdır. Zirâ erbâb-ı ticâret kâmilen orada bulunurlar. Maa-hazâ bu kalabalığın derecesini de ticâret-i umûmiyyenin mikdârıyla muvâzene kabildir ki bir senede şehri mezkûra hâricden idhâl olunan emtianın mikdârı yüz elli ve hârice ihrâc olunan emtianın mikdârı da elli milyon frank ki cem'en yekün iki yüz milyon franka bâliğ oluyor. Buradan çıkarılan mâl ekseriyyetle kerestedir ki Norveç dağları bitmez tükenmez çam ormanlarıyla mestûr olduğundan ve her tarafta ince uzun göller ve nehirler bunların mürâselâtını teshîl eylediklerinden kereste bu memleketin en başlı ticâreti olmak hükmünü

258a

Alıyor. Kağıt ve demir i'mâliyâtı da burada epeyce ileridedir ki bunların fabrikalarını da sûret-i temâşâmız sırası geldikçe başkaca beyân olunacaktır.

Christiania'nın en güzel müessesâtından birisi dâr-ül-maârifidir. Karl Johans Gate caddesinin Kral şatosuna karîb kısmında ba'zı müessesât-ı sâire ile berâber üç dört binâ'yı câmi' olan mevki'de bulunur ki 1841 senesinden 1853 senesine kadar on iki senede yapılmış olan şu binâ'lar herhangi pây-ı tahtta olsa ebniye-yi mühimmeden addolunabilirler. "Dumas Akademiya" nâmıyla nazar-ı müteveccihin sağ tarafına isâbet eyleyen binâ' akademiya ve sol taraftaki kütüb-hâne olup iki yüz elli bin cildi hâvîdir. Orta yerdeki de dâr-ül-maârifdir ki el-yevm elli iki nefer muallim ve bin kadar talebe mukayyedir. Bu dâire beş büyük şu'beye münkasımdır. Binâ'ların birisi müze-hâne ve dîgeri ba'zı âsâr-ı atîkayı hâvî depolar olup sanâyi'-i nefîseden ma'dûd olan yağlı boya levhaları san'at-şinâs olanlar takdîr eylemektedirler.

Christiania'nın etrâf ve civârı bizim Erenköyü ve Kozyatağını andıran bağları bahçeleri ve bunlar derûnunda güzel köşkeri hâvî olup bir büyük medâr-ı tezyîni dahi

258b

Akerselva nehri olup şehrin şark cihetinden cereyân eyler ki şimâlden cenûba doğru mümted olan mecrâsı üzerinde tabî-i müteşekkil olan bir kaç çağlayanlar hakikaten fercbahşa çeşm-i nazarîndirler. Ancak muahharen gördüğümüz çağlayanlar yalnız bunlara nispetle değil emsâlleri Mısır şelâleleri gibi nâdirden ma'dûd şeyler olmasıyla burada nefîs Christiania çağlayanlarına o kadar ehemmiyyet vermemek mecbûriyyetindeyiz.

1.50. (RESM-İ KÜŞAD VE BİR MUKÂLEME-İ DÎNİYYE)

Dâr-ül-maârif binâ'sı kongreye mahall-i ictimâ' ta'yîn edilmiş olduğundan beş vâsi' ders-hâneler şu'belere için ta'yîn kılındıkları gibi konferans salonu dahi ictimâ'-i umûmî için ta'yîn olunmuştur ki bu salon nısf-ı dâire şeklinde ve tavanı râbi' kerre derecesinde bir kubbe olup muhiti üzerinde tiyatroların loca katlarını andırır bir şirvan ve onun altında mermer sütûnlar ile hakikaten müzeyyen fakat küçük bir mecmûadır. Gerek kubbe ve gerek duvarlar güzel resimler ile müzeyyen olup muhit-i dâireye nispeten vitr makamına kaim olan tarafta "tribün" denilen ve nutk edenlere mahsûs olan müzeyyen bir sed

259a

yapılmış ve o da Norveç bayrakları ve armalarıyla tezyîn olunmuştur.

Stokholm'deki salon buradaki salondan daha vâsi' olduğu hâlde kongre a'zâsıyla vükelâ ve sefireden başka hiç kimse resm-i küşada kabûl edilmemiş ise de burada memleketin en eski ve en kibâr familyaları dahi böyle bir muazzam ictimâ'ı hemân ilk def'a göreceklere cihetle kabûl edilmiş bulduklarından salonda kımıldanmak kabil olamayacak derecelerde bir izdihâm var idi. Kibâr-ı memleket ile kongre a'zâsından bulunan kadınlar şirvan-ı münhanîye doldurulup a'zâ-yı zükûr zemînde sıra sıra dizilmiş bulunan sandalyeler üzerine ik'âd edilmişler ise de bu sandalyeler yek-dîgerine o kadar yakın konulmuşlardır ki aralarından geçmek değil a'insânın oturduğu yerde kımıldanabilmesi bile muhâl hükmünü almıştır.

Kongrenin Norveç'te vuku' bulacak ictimââtı için Norveç maârif ve mezâhib nâzırı Mösyö Suverdirub reîs-i evvel ve Christiania dâr-ül-maârifinde lisân ve âsâr-ı Mısıryye muallimi Mösyö le profesör Lieblein reîs-i sâni ta'yîn edilmiş idi ki Stokholm'de bir Kral riyâseti altında vuku' bulan

259b

küşad resmindeki şa'saa bi-t-tab' burada yok idi. Ne kadar olsa hüküm-dârların şân ve şerefini bir maârif nâzırının bir profesörün meydâna koyabilmesi muhâlattan olup hüküm-dârların yalnız ünvanında değil vücûdlarında ve huzûrlarında da bir başka büyüklük bulunduğunu hissedememek kabil değil idi.

İş bu resm-i küşadın tertîb-nâmesinde kongreye hediye eden takdîm olunacak kitâbların takdîmi dahi münderic idiyse de herkes hediyesini Stokholm'de takdîm etmiş bitirmiş olduğundan burada kitâb takdîmi görülemedi. Hattâ bu noksân enzâr-ı dikkati de câlib olduğu cihetle birâz sonra nöbet-i nutk kendisine geldiği zemân baş kâtib Kont de Landberg Stokholm'de Kral hazretlerine takdîm edilmiş bulunan kitâbların nısfı Norveç dâr-ül-maârifine i'tâ' olunacağını i'lâna mecbûr oldu.

Tamâm reîs-i evvel mevki'-i hitâbete çıkıp kongreyi resmen küşad edeceği esnâ'da Kral hazretlerinin ikinci oğlu olup ekser vaktini Christiania şehrinde geçiren asâletli prens Evjen hazretleri büyük üniformalarını lâbisen teşrîf ediverdiklerinden herkesin kıyâma müsâraati salo-

260a

nda şerefli bir hurûşu mûcib olmuş idi. Fakat Prens hazretleri kongreye küşad etmek için değil müstemi' saffetinde bulunmak için gelmiş olduklarından ilk sırada ve tamâm reîsin karşısında bulunan bir sandalyeye oturup nutukları istimâ' eylediler.

Reîs-i evvel elinde tuttuğu varakayı kırâatle müsteşrikîn kongresinin iş bu sekizinci ictimâ'ı kendi memleketlerinde vuku'a gelmesi İsveç Norveç milleti için emsâlsiz bahtiyârlıklardan olup hele ictimâ'm yalnız Stokholm şehrine münhasır bırakılmayarak Christiania şehrinin de bu şereften hissemend edilmesi bir sûret-i husûsiyyede Norveç milletini minnet-dâr ve müteşekkir bırakmış olduğunu ve kongre a'zâ-yı kirâmına Stokholm'de edilen riâyetlerin elden geldiği kadar birer aynı Christiania'da dahi îfâyâ gayret olunacağını ve kendisi

böyle bir hey'et-i fâzılaya riyâset derecesinde lisâna ve ulûm-i şarkıyyeden behre-dâr değil ise de şu makamda Kral hazretlerine vekâleti yine taraf-ı müşârün-ileyhten emr buyurulmuş olduğu için nâm-ı müşârün-ileyh olarak işte kongreyi resmen küşad ettiğini mütevâziyâne ve ihtirâm-kârâne bir şîve-i ifâde ile bi-l-ityân a'zâ-yı kirâme

260b

“Şu hâlde Norveç milletinin misâfirisiniz. Hoş gelmişsiniz safâ gelmişsiniz.” Taltîfiyle nutkuna hitâm verdi.

Ba'de reîs-i sâni muallim Lieblein kürsi-yi hitâbete çıkararak ekser ulûmun mevâridi ve bi-l-hâssa hikmet-i dîniyye ve ahlâkıyyenin menbâi şark olduğuna ve lisân-ı şarkıyyenin tetebbu' Avrupaca gittikçe ehemmiyyetini arttıran bir kazıyye bulunup fi-l-vâki' lisân-ı mezkûrenin birer hazîne-yi hikmet-âsa hâvî oldukları edebiyât ve hikemiyyâta der-kâr olan ihtiyâc bu tetebbu'u îcâb eylediğine ve sâireye dâir mukaddemât-ı fâzıl-âne serd ve ityândan sonra müsteşrikîn kongresinin kendi dâr-ül-maârifleri dâhilinde sekizinci ictimâ'ın bir kısmını icrâ' etmesi bu medrese-i milliyyenin en büyük medâr-ı fahr ve mübâhâti olacağını anlattı.

Nihâyet kongre baş kâtibi Mösyö de Landberg dahi bir nutuk îrâdıyla bu kongrenin tertîbâtı emrinde sebk eden hüsn-i hizmetini ta'dâd ve mükâfât-ı mahsûsası olarak Kral hazretleri tarafından bir nişân-ı mahsûsa nâil olduğunu îrâd eyleyerek kongrenin ictimâât-ı âhiresi Christiania şehrinde vuku'a gelmesi Kral hazretlerinin Norveç milleti hakkındaki teveccüh ve muhabbetlerinin bürhânı demek olduğu gidi a'zâ tarafından ihdâ'

261a

edilen iki bin bu kadar cilt kitâbın nısfını Norveç dâr-ül-maârifine ihsân etmesi de bu teveccüh ve muhabbetten neş'et etmiş bulunduğunu söyledi.

A'zâ-yı resmîyye kendi sıfatlarına mütenâsib olan noktalarını Kral hazretlerine münhasır addederek sûret-i resmîyyede nutk îrâd etmediler. Almanyalı profesör Veber ve İngiltereli profesör Max Müller ve Hidistan'ın Bombay şehrindeki Parsi ma'bedinin baş râhibi olan zât gibi bir takım muallimler nutuklar îrâdıyla teşekkürât-ı lâzımeyi îfâ eylediler. Herhâlde Stokholm'deki resm-i küşadın şeref ve şânına nispetle bu resm-i küşad ziyâdece bir sâdelik

hâlinde bulundu ve a'zâ-yı resmiyye ve sâirenin lâbis oldukları üniformalar bile ictimâ'daki sönüklüğü parlatmaya kifâyet edemedi.

Vakt-i zuhûra doğru küşad-ı resmine hitâm verilerek dâr-ül-maâriften çıkan a'zâ yerli yerine dağılmaya başladılar. Paltoları astığımız yerden paltomu alır iken Madam Gülnar ile refîkasına tesâdüf eylediğimde ağızdan kulağa fısıldamak nev'inden olarak bu resm-i küşadın birâz ziyâdece şimâlî olduğu ya'nî soğucak geçtiği hakkında bir kaç kelime teâtisiyle birbirimizi kayb-

261b

eylemiş bulunduğumuzdan dolayı ser-zeniş-kârâne ve fakat dost-âne bir musâhabeye koyulduk. Meğer onlar Grand Hotel'de oda istîcâr eylemişler. Alaturka kahveye merâkım olduğundan ve evvelce dahi hikâye eylemiş bulunduğum vecihle kendilerinde alaturka kahve ve takımı bulunduğundan beni birlikte kahve içmeye da'vet ettiler ise de:

- Bu saat kahve içilecek saat değildir. Taâm edilecek saattir.

Dediğimde kendileri dahi taâma gitmekte bulduklarından bahisle hem birlikte taâm etmek ve hem de yemek üstüne alaturka kahve içmek için teşvîke başlayınca Hotel Victoria'da birlikte taâm edeceğim arkadaşlar bunlar kadar hoş ve muhibb olamadıklarını nazar-ı dikkate alarak kuşluk taâmını Grand Hotel'de tenâvül cihetini tercîh eyledim.

Bu kuşluk taâmı hakikaten pek neş'eli taâmlarımızdan addolundu. O zemâna kadar gerek Madam Gülnar ve gerek refîkası olan diğer Ruslar ile epeyce teklîfli teklîfli görüşülmekte iken ilk lâübâlîliğe bugün şu kuşluk taâmında mübâşeret kılındı. Hattâ Stokholm'de ba'zı kibâr kadınlara ve bi-l-hâssa Kontes de Landberg cenâblarına mülâzemet-i ta'zîm-kârânede epeyce ileriye gidişim sâir

262a

Bir çok zevâtın gıbtalarını mûcib olmuş bulunmasından bahisle Madam Gülnar:

- Bu akşam Bygdoy'a gidilecek. Oscarshall Şatosu ziyâret edilecek. Acaba Kontes hazretlerinden yakanızı kurtarabilir misiniz ki birlikte refâkat edelim?

Dediğinde müşârün ileyhâya refâkat öyle yaka silkecek bed-bahtlıklardan olmamakla berâber kendilerine refâkatten dahi pek ziyâde bahtiyâr kalacağımı beyânla arz-ı teşekkür eyledim ise de:

- Hayır hayır! Ben birâz keyifsizceyim. Bugün hiç bir yere çıkmamak niyyetindeyim. Resm-i küşad da bile cebr-i nefis ile hâzır bulunabildim.

Diye müşkilât göstermeye kalkıştılar. Beyân-ı ihtisâsta birâz daha ileriye varmak için:

- Burada kalır iseniz cânınız sıkılmaz mı? Emrederseniz ben de bugün bir yere çıkmaksızın yanınızda kalıp hizmet-i musâhabenizde bulunurum.

Yollu bir söz açtığımda nezâketin bu derece-i müfritesine varmağımı tahsîn ile berâber:

- Yok! Ba'de-z-zuhr saat ikiden dörde kadar şu'beler ictimâ' edeceklerdir.

262b

Zâten kongre müstaid olabildiği şa'şaa'yı Stokholm'de sarf edip bitirmiş olduğundan şu'beler ictimâ'ında nelerden bahs olunacağını bilemez isem de gönlüm ârzû eder ki ictimâât-ı mezkûreden geri kalmayasınız. Bygdoy'a saat dört buçukta gidilecektir. Ben o zemâna kadar üç dört saat râhat ederim. Akşam üzeri kendimde kuvvet bulur isem ben de giderim. Siz bir kerre buraya uğrayınız.

Demesiyle bu nasîhatine de teşekkür ederek hemân bir arabaya râkiben Hotel Victoria'ya geldim ve üniformamı çıkarıp âdî kıyâfetimi telbis ile şu'beler ictimââtına yetiştim.

Tesâdüfî bir sûrette girivermiş olduğum salonda Râhib Hindu İngilizce bir nutuk îrâd eyliyor ve fakat yanında oturan a'zâdan ba'zıları bu nutku beğenemediklerini epeyce hadîd-âne müşâfehât-ı intikadkârîleriyle gösteriyor idi. Hindu'dan sonra Mösyö Max Müller dahi kürsü-yü hitâbete çıkarak bir nutk îrâdına başlayıp râhibin nutkundan müteessir olanlar tezyîd-i te'sîre başladılar. Harfiyyen bunlardan istihzâh-ı keyfiyyet eyledim. Meğer Parsî papası îrâd eylediği nutukta Avrupalıların kendilerini mecûs ve dînsiz diye muâheze etmelerinden şikâyet eyleyerek bil-akis

263a

İncillerde münderic olan en hakîm-âne sözlerin ve tevatrlarda görülen en dakik ahkâmın kâffesi daha bir çok ahkâm ile berâber Hind kitâblarında münderic olduğundan bahisle âdetâ Nasârâniyyâtın Parsî kitâblarından muktebis bir cümle olduğunu iddiâ eyliyor imiş de Max Müller dahi Sanskrit kitâblarınca vuku' bulan tettebbuâtı râhib mûmâ-ileyhin bu sözlerini müeyyed olduğundan bahisle ez-cümle hangi ayet-i İnciliyyenin hangi kitâb-ı Hindû-dâne sûretle mukayyed bulunduğunu da irâe eyliyor imiş.

Kongrede mübâhis-i dîniyyeden bahs edilmeyeceği tertîb-nâme-i esâsîde münderic olduğundan ve Nasârâ nezdinde hikemiyyât-ı İnciliyye Hazret-i İsa'dan mukaddim nev'-i beşer için mechûlât-ı kat'iyyeden iken yalnız mertebe-i nübüvvetini derece-i ulûhiyyete vardırtdıkları nebî-i zî-şân müşârün-ileyh tarafından bir beşâret-i azîme sûretinde ilk def'a olarak meydâna konulduğu muakkad olduğundan işte bu gayret-i Nasârâniyye'de bulunan a'zâ gerek Râhib Hindu'nun ve gerek Max Müllerin sözlerinden dolayı âdetâ incinmişler idi.

Bunlardan birtakımı ictimâ'ın nihâyetini beklemeksizin ayağa kalkarak bana da işâret eylediler. Ben de kalktım. Kitâbet dâiresi hâlî olduğu için oraya gittiler.

263b

Ben de gittim. On beş kadar zevâtın ibâret bir encümen-i husûsî akd olunup Hristiyanlık aleyhine şu iki zevâtın îrâd eyledikleri nutukları tenkide başladılar. Fakat mukâlemeye Almanca başlamış olduklarından:

- Beni buraya da'vetiniz sûret-i intikadınızdan haber-dâr ederek beni de müstefîd eylemek için ise ricâ ederim Fransızca söyleyiniz.

Dedim. İçlerinden en gayretli olan bir dânesi:

- Evet evet! Sizi da'vet edişimiz sizin de bu intikada vukufunuz maksadıyladır. Bakalım siz de buna ne diyeceksiniz?

Diye mukâlemenin Fransızca yürütülmesini arkadaşlarından ricâ eyledi. Ben sûret-i mukâlemeyi epeyce dinleyip anladım ki hikmet-i Nasârâniyye'de bi'set-i Hazret-i İsa'dan mukaddim bütün kâinât hatâ' ve dalâlet-i mahzâ içinde bulunarak ilk nûr-i hidâyet ve nev'-i

beşere aff ve merhamet bi'set-i Mesih ile vâsıl olmuş bulunduğu hükm edildiğinden eğer Hindli râhibin ve profesör Max Müller'in ifâdeleri tasdîk kılınmak lâzım gelse bu hikmetin esâsını lerze-nâk eylemiş olmak îcâb edecektir.

Bu noktanın gayet nâzik bir nokta olduğunu

264a

Der-hâtır eyledim. Kendi tarafımdan bir makale-i mahsûsa îrâdî şâyed bu adamları benden de müteessir edeceği hasebiyle dedim ki:

- Kongremiz umûr-i dîniyyeden bahs etmemek esâsı üzerine müteşekkil olduğundan bana kalsa bu mübâhaseye hiç de lüzûm görmez idim kongrenin programına ittibâi tercîh eyler idim.

Huzzârdan birisi dedi ki:

- Şu buyurduğunuz şey şu'be ictimâ'ında îrâd-ı nutk eyleyenler hakkında vâki' olabilir idi. Biz burada bir ictimâ'-ı resmîyede bulunuyoruz. Şu'bat-ı muâyeneden hâric ve husûsî bir encümen teşkîl etmişiz. Maksudumuz Hintliye ve Max Müllere cevâb vermek de değildir. Kendi kendimize bir musâhabe etmiş oluyoruz.

Bu zevâtın re'yine dîgerleri de bi-l-iştirâk hikmet-i İslâmiyye nokta-i nazarından bu meselede ne denilebileceğini sordular. Dedim ki:

- Bu meselede hikmet-i İslâmiyye ve Nasârâniyye'nin nokta-i nazarları mütehâliftir. Siz Adem ve Nuh ve İbrahim aleyhisselâm Efendilerimiz gibi zevâtı "patriorik" ya'nî büyükbaba addeyleyerek ancak enbiyâ-yı benî İsrail sâhib-i kitâb-ı peygamberândan addeylersiniz. Biz ise Hazret-i Âdem'den bed' kabl-el-tûfân dahi

264b

peygamberler vürûdunu i'tikad ile Hazret-i Nuh ve ondan sonra ta Hazret-i İsa'ya kadar bir çok zevâtı peygamber add ve îmân eyleriz. Bunlardan bir çoğuna "suhuf" nâmıyla kitâblar nâzil olmuş bulunduğu kailiz. Böyle tûfândan mukaddem dahi bi'set-i enbiyâyı i'tikadımızdan iyş-i târihe i'tikad etmiş olur. Enbiyâ-yı kirâmın mikdârını yüz binlerce tahmîn eyleriz. Zâten

nev'iyet-i beşeriyye için ve hidâyet-i İlâhiyyeye kailiyyeti ilk nev'-i îmân addederek insânlardan ba'zı sınıfların muahharen dûçâr-ı dalâl olduklarını hükm ile peygamberân-ı zî-şânın da irşâd-ı âlem için beis buyurdularına ve kendilerine gönderilen suhuf-ı celîlenin hep levh-i mahfûzdan iktibâs eylediğine mutekid bulunuruz. Binâen-alâ-zâlik Hind'in Çin'in ba'zı hikemâyı kadîmesini ale-l-esâmî peygamberdir diye i'tikad edemeyeceğimiz gibi kitâblarının da kitâb-ı münzele-i semâviyyeden olduklarını hükm edemez isek de herhâlde peygamberân-ı kirâm Kur'ân-ı azîm-üş-şânda isimleri mezkûr olan yirmi otuz zât nübüvvet-i semâttan ibârettir de onlardan başka peygamber bu kadar ve vahdâniyyet-i Rabbâniyyeye îmân yalnız İslâma mahsûstur da bizden başka muvahhid kalmamıştır i'tikadında bulunamayız.

Şu sözlerim a'zânın fevk-al-hadd

265a

istigrâblarını mûcib oldu. Soruldu ki:

- Kur'ân'daki fikr-i tevhîdin ve hikemiyyâta dâir olan ayetlerin Zendavista ve sâir kitâb-ı kadîmede mevcûd olmasına siz de kail misiniz?

Cevâben dedim ki:

- Ne mevcûd olduğuna kailiz ne de mevcûd olmadığına! Hattâ İncil ve Tevrat şarkıyyede ne gibi âyât-ı celîle bulunduğunu Kur'ân-ı Kerîm'den istinbât eyleyerek yoksa elde mevcûd bulunan Tevrat ve İncillerin bizce münzeliyyeti i'tikad olunan sûret-i asliyyelerine tamâmı tamâmına mutâbakatını kabûl edememekle berâber bi-l-küllîyye muhâlefetini de iddiâ etmeyiz. Herhangi söz ve hidâyet-i Rabbaniyye kanununa muvâfık ise o söz bizce makbûldur. "Allah birdir. Nâzır ve şer'ki yoktur. Mekândan münezzehtir. İrâde ve iktidâr-ı küll O'ndan ibârettir." Gibi sözleri gerek Çince ve gerek Hindçe yazılmış olsun kitâb ve lisânın kâffesinden ikdâm olan levh-i mahfûzdan muktebes hak sözlerdir diye kabûle hâzırız. Fakat ahkâm cihetinde ahkâm-ı Kur'âniyyeden mâ-adâ hiç bir kitâbın hükmüne tâbi' değiliz. Hindliler öküz yemiyorlar diye biz de öküz yememeklik etmeyiz. Nasârâ hitâna riâyet etmiyorlar diye biz de terk eylemeyiz. Gerek ahkâm-ı dñniyye ve dünyeviyye ve gerek

265b

âdât ve âdâb-ı İslâmiyyece kitâb ve senet ve kıyâs-ı fıkha ve icmâ-yı ümmetine de karâr kılmış ise ona tâbi' olup bu hükümlere mutâbık olan ahkâm-ı sâirenin bizden evvel dahi mevcûdiyyetlerini mâni'-i kabûl görmek şöyle dursun belki lüzûm-ı kabûllerini müeyyed sayarız. Çünkü bizce hak denilen şey kadîm olup butlân ona nispetle avârizdendir.

Bu zâtlar için söylediğim şu sözler pek yeni mesmûattan olmasıyla kendi kendilerine bir mübâhaseye daha başladılar. Aralıkta bir yine Almanca söylüyorlar idi ki bu sözleri de bana ifhâmı iktizâ' etmeyen ba'zı hakayık ve esrâr-ı Nâsâriyye'ye dâir olduklarını teoloji ya'nî ilm-i dînîye âid ve her lisânda müşterek olan elfâzdan anlıyor idim. Bir aralık hâtırıma gelen yeni bir şey üzerine dedim ki:

- “Re's-i Hikmetullah korkusudur” meâlinde olan söz akdâm-ı hikemâ-yı Yunanînden Tales ve-yâhûd Solone mi hangisine ise birine atf olunduğu hâlde bizce bu söz hakayık-ı İslâmiyye'den bir hakikat olarak kabûl olunmuştur. Daha bunun gibi bir çok hikmetlerin hikemiyye-yi Yunanîye ağzından çıkmış oldukları hâlde zebân-ı hikmet beyân-ı İslâmiyândan da sudûr eylemiş olduğunu

266a

görmüşümdür. İşte sâbit oluyor ki bir söz hikmet-i İslâmiyyeye muvâfık olduğu hâlde o sözün kabl-el-İslâm dahi bir hikmet-i muhakkaka sûretinde mevcûdiyyetinde bizce hiç bir mâni' yoktur. “Hikmet-i Müslimân bir mal-i zâyî'dir. Onu nerede bulur ise alır” kaidesi de en ziyâde hükm-i cârî olan kavâid-i İslâmiyyedendir. “Eflatun bir nebî idi. Fakat kavmi bilemedi” ve-yâhûd “kavmi onu techîl eyledi” diye bir söz daha mesmû'm olmuştur ki hatâ' etmiyor isem ehâdis-i Nebeviyyeden ve-yâhûd hiç olmaz ise kelâm-ı kibârdan ma'dûddur. Demek oluyor ki irşâd beni beşere hizmet eyleyen zevâtın hakîm diye şöhret bulmuş olmaları da nübüvvetleri ihtimâlini mahva medâr olamıyor. Yunanîler bizden de galibâ “galeyân” tesmiye olunan Hazret-i Lokman'ın ve bâ-husûs nezd-i İslâm'da “Zülkarneyn” nâmını alan İskender'in bizce nübüvvet ya velâyetinde ihtilâf edilmiş olup ba'zıları bunlar nebîdir ve ba'zıları da velîdir demişlerdir. Ve-l-hâsıl biz Kitâbullah'ın bize kifâyetine kâin olmuş bulunduğumuzdan İmam Sâlife ve sâire kitâblarında bizim kitâbımıza muvâfık her ne ahkâm var ise levh-i mahfûz ahkâm-ı el-hâkimînden muktebes olarak tahrîf ve tağyirden de masûn kalmış

266b

ahkâmdır diye bi-t-telâkki memnûn oluruz. Bizim kitâbımıza uymayanlara gelince onların da işte zunûn-ı bâtıla-i insâniyye ile her nasılsa hakikat zannolunmuş hatfattan ibâret bulunduğunu hüküm eyleyerek onları kabûlden tevakki ve mücânebet ederiz.

Aralıkta bir hezârın kendi aralarında peydâ olan mubâheseler bu ictimâ'-ı husûsîyi saat dörde kadar uzatmış olduğundan sâir şu'beler ictimââtına nihâyet verildiği dağılan a'zânın ayak patırtılarından anlaşıldığı gibi bunlardan bir çoğu bizim bulunduğumuz kitâbet dâiresine vürûd etmesiyle dahi anlaşılmış idi. Hikmet-i İslâmiyye'nin esâsı bu kadar câmi' ve şâmil vuku' ve muhkem bulunmasına istigrâb eyleyen profesörler bunları da bahislerine katarak sözü uzatadursunlar ben saat dörtte Madam Gülnar'ı görmeye söz vermiş bulunmaktığımı hasebiyle hemân Grand Hotel'e gitmek için kitâbet dâiresinden fırlamış idim. Tamâm dış merdivenden iner iken birisi elime bir mazrûf tutuşturdu. Açıp bakayım ki Kontes de Landberg cenâblarının vizite kağıdı olup üzerinde şu kelimeler yazılmıştır. "Bygdoy'a a'zâ vapurlarıyla gidilecekler.

267a

Biz arabalarla! Dördü çaryek geçerek mutlaka hotelde bulunmalı"

Kızmalı mı sevinmeli mi? İki câmi' arasında kalmış bî-namaza benzeyen adamların birisi de ben oldum. Grand Hotel'e vardım ammâ tavrımdaki alâyim-i hayreti besbelli izale edemediğimden sebebini soran Madam Gülnar'a bir sûret-i mahrem-ânede vizite kağıdını tutuşturup o günkü dinner'a dâir mubâheseyi de profesör Goldvald'e anlatmaya başladım. Koca Pir! Fevk-al-hadd memnûn oldu. Hikmet-i İslâmiyye kadar metîn ve şâmil bir hikmet mütesavvir olunamayacağı beyânıyla dedi ki:

- Mesâlik-i hikmetten hangisi tedkik edilecek olsa erbâbının azlığı ve müddet-i devâmının kısalığı derhâl bunlardaki noksânı hükmettirir. Her biri bir hakim-i zî-iktidâr olduğuna şübhe edilememek lâzım gelen ulemâ ve meşâyih-i İslâmiyye'nin binlerle ta'dâd edilmek lâzım gelen mikdârı ve bu hikmet-i metînenin bin seneden beri zerre kadar dûçâr-ı tağyir olmamış bulunan devâmı o esâsîdeki metânetten başka bir şeyden değildir. Beyn-el-İslâm ba'zı mertebe-i ihtilâf-ı efkâr vâki' olmuş ise de esâsı dûçâr-ı za'f edecek sûrette değil belki daha ziyâde tahkîm

267b

ve tarsîn gayretiyle vukua gelmiştir. Rafiz ve ilhâd denilen şey İslâmda âdetâ fıkân-ı küllî hâlinedir. Siz ba'zı fırkaları râfızî addeder iseniz de aranızdaki muhâlefet Katolikler ile onların arasındaki muhâlefete kıyâsen hiç hükmündedir. Sizde zuhûr eden Vahhabîleri de Katolik âlemince zuhûr eden Protestanlara aslâ kıyâs kabil olamaz. Eğer bahsinizi birâz da tasavvuf cihetine sevk ederek “ Hab an habest ta'bîr odur ihtilâf ” mertebesine vardırılmış bulunsa idiniz her biri gurûr-i hikmetleriyle kaplarına sığmayan o profesörler cenâbları cevher-i hakikatten ne kadar tehî dost olduklarını görüp belki hacîl ve şerem-sâr olurlar idi.

İctimââtın hiç birisinde sesini bile çıkarmayıp uyuklayarak yalnız istimâ' ile vakit geçiren bu fâzıl heşt-âd-ı selâsenin bugün şu sözleri üzerine yine daha ziyâde hayrânı oldum. Nihâyet Madam Gülnar'ın:

- Kontes hazretlerinin da'vetine îcâbet etmelisiniz. Saffet-i resmiyyeniz iktizâ'sınca müşârün-ileyheye olacak mülâzemetiniz sizce büyük şeref addolunmak lâzım gelir. Galibâ ben hiç de gidemeyeceğim.

Demesi üzerine ruhsatlarını bi-l-istihsâl

268a

Hemân arabaya binip Victoria Hoteline geldim.

1.51. (BYGDOY VE OSCARSHALL ZİYARETİ)

Vâkiâ o günkü program iktizâ'sınca Bygdoy ve Oscarshall'a gidecek olan a'zâ için dört kıta küçük vapurlar tahsîs olunmuşlar idi ki bunlar Pipervik iskelesinden hareket edecekler idi. Şatoya varıldığı zemân Kralın baş mâ-beyncisi ve Christiania Sarayının nâzırı Mösyö Holset kongreyi bi-l-istikbâl verilecek ziyâfetteki izâzât ve ikrâmâtta dahi Kral hazretlerine vekâlet eyleyecek idi. Ancak Prens Evjen hazretleri oraya teşrîf eylediklerinden Mösyö Holset'in

vazîfesi müşârün-ileyh tarafından daha mükellef ve müstehsin bir sûrette îfâ edilmiş olduğu aşağıda görülecektir.

Bygdoy mesîresiyle Oscarshall Şatosu Christiania'nın garb tarafında ve Ladegardsoen nâm şu'be-i cezîrenin tamâm berzahı üzerinde kâindir ki piyâde olarak gidilir ise iki buçuk saatte ferah ferah varılabilir. Araba ile bir saat bile mesâfesi yoktur. Hâl-bu-ki Pipervik iskelesinden günde on iki def'a oraya

268b

müteveccihen bir küçük istimbot hareket edip bir çaryek saatte vusûl mümkündür. Bunlardan mâ-adâ şimendüfer dahi oraya kadar günde bir kaç katâr gönderip mesâfe-i mezkûreyi yirmi dakikada kat' ettirirler.

Ben Victoria Hoteline vâsıl olduğum zemân Kontes de Landberg cenâbları tamâm arabasına binmişler idi. Ettikleri işâret üzerine ben de arabaya sıçradım. Bir elinde kendi saati bulunarak dîger cihetten dahi hotel kapısının iç tarafında muallâk bulunan saate bakıp:

- Bir dakika daha geç kalmış olsa idiniz arabamı yürütecektim.

Diye ta'zîre başladıklarında gözüm kendi saatine ilişti ki tamâm dördü çaryek geçiyor idi. Hotelin saati ise dört buçuğu gösterdiğinden:

- İşte saat dört buçuk! Vapurlardan evvel şatoda bulunmayı ârzû eylediğim hâlde en sonraya biz kalacağız.

Demeleriyle ben saatin dördü çaryek geçtiğini ihtâr ile özrümün kabûlünü ricâyâ başladım. Kendileri hâlâ affa takarrüb etmeyerek hotel kapısının iç tarafındaki saati gösterip:

- İşte saat dört buçuk!

269a

Der demez hemân aklım başıma gelip:

- Kontes Hazretleri! Bana gelen emri o saatin sâhibi göndermedi. (kendi saatini işâretle) bu saatin sâhibi gönderdi. Ben bu saat sâhibinin emrine tâbi'yim. Binâen aleyh bence bu saat doğrudur.

Dedim. İ'tizârım gayet hoşlarına giderek kahkaha ile gülmeye başladılar. Hakikat hâlde ise saatin doğrusu kapının iç tarafındaki idi. Profesör Goldvald ile sözü birâz uzatmış olmaklığımızdan vakti epeyce geçirmişiz.

Her ne hâl ise arabalarla şatoya gidecek olanlar yalnız kontes ile biz değil idik. Erkekten kadından bir kaç araba halkı daha var idi. Yola revân olduk. İnişli çıkışlı bir takım chausseelerden geçiyor idik ki iki tarafları parmaklıklı bahçeler ve bağlar ile ve bunlar derûnundaki gayet müzeyyen hâneler köşkler ile muhât olup hakikaten dil-güşâyirlerden addolunurlar. Bu hânelerde köşklere fişenk ve şehr-âyîn tedârikleri gördüğümüzden bu gece şu şatoya gidişimiz Stokholm'de Drottningholm sayfiyye-yi Kraliyyesine gitmiş olmaklığımızın nazîresi olacağını anladık.

Arabada kontes ile dahi o günkü

269b

resm-i küşadın Stokholm'deki resm-i küşada benzemediğine dâir bir kaç sözler teâtî eyledik. Hüküm-dârân-ı zî-şânın vücûdları her mecmû' ve meclis için şeref-mahz oldukları hakkındaki i'tikadına kendileri de iştirâk ederek hele haşmetli Oscar hazretlerinin nezâket ve letâfet-i mahsûsaları bu misillû ictimââtın letâfetini bir kat daha arttırmaya medâr olduğunu ilâve-yi makal eylediler. Ancak gideceğimiz şato letâfet-i mevki'yece Drottningholm şatosundan aşağı kalmadığı gibi orada yedi sekiz yüz senelik ve çıralı çam ağacından yapılmış geçme bir kilisenin bilmem kaç günlük yolda bir dağ içinde iken Kral hazretleri tarafından söktürülüp oraya nakl olunarak tekrâr kurulduğunu ve yine bu misillû inşâât-ı kadîmeden bir mükemmel köylü hânesiyle bir de anbarın oraya getirilip kurdurulduğunu ve bunların hakikaten şâyân-ı temâşâ şeyler olduğunu hikâyeye başladılar. Şunu da ilâveten hikâye eylediler ki:

- Oscarshall Şatosunu Norveç milleti Kral Birinci Oscar için inşâ' ve tefrîş ve tezyîn eylemişler idi. Sonra Kral on beşinci Charles kendi melîği demek olan bu şatoyu Norveç hükûmetine sattı ise de Norveç milleti bunu yine Kral hazretlerinin

270a

İkametine mahsûs addederek emlâk-ı sâire-yi mîriyye i'dâdına idhâl etmedi. Bu da Kral hazretlerine olan muhabbet-i mahsûsalarına dalâlet eyler.

İşte bu misillû musâhabât ile ve etrâf ve enhâyı temâşâ ede ede evvelâ Oscarshall Şatosuna kadar vardık ki daha uzaktan mürtefi' bir tepe üzerinde görünüşü ve altmış metre kadar irtifâ'ı olan kalesinin çam ve sâir ağaçları hâvî ormanlık içerisinde sıyrılıp çıkışı hakikaten nazar-rübâ idi. Evvel-be-evvel alt katından başlayıp temâşâsı lâzım gelir iken ba'zı arkadaşlarımız en evvel kaleye çıkmaya tasaddî eylediklerinden ben de bunlara peyrev oldum. Merdivenlerinin bir kısmı taş ve bir kısmı demirden ma'mûl olan bu kule sekiz köşeli bir üstüvâna te'sîs ederek tepesinde dış dış hisâr peçeler yapılmış ve ortasına bir sancak-ı sîrân dikilmiştir. Sancak sîrânını muhit olan bir müdevvir duvar ile asıl dış duvarın arasından ancak adam râhatça yürüyebilecek kadar minâre şerefeleri gibi bir kazıntı vücûda gelmiştir. Kalenin irtifâ'ı altmış metre kadar olduğu gibi o civârdaki gölün sathından bayırın irtifâ'ı da yirmi beş metre olduğundan şu seksen beş metre irtifâ'ından göl üzerine

270b

imtidâd eyleyen nazar bakmakla doyulmaz bir temâşâ hükmünü alır. Bir kerre Kadıköy yanındaki Fenerbahçesinde fener kulesine çıkıp adalara doğru bakmış idim. Bu kuleden etrâfa doğru imtidâd eden nazar-ı temâşâ vâsi' göl üzerinde birbirinden uzak irili ufaklı bir çok adalara tesâdüf etmekle hâtırına fener kulesindeki temâşâyı ihtâr eyledi ise de Christiania Gölünün adaları hem daha yakın hem daha çok olduğundan manzarası daha letâfetli idi.

Kuleden aşağı iner iken tahmînen yarıya geldiğimizde bir küçük kapı bize yol verdiği şatonun damı üzerine çıktık. Bu dam bir teras hâlinde tanzîm edilmiş olup kulenin tepesindeki nezâret âdetâ buradan dahi müyesser idi. Dam üzerinde bir çok fenerler ve kandiller gördüğümüz gibi kuleye hâricen boylu boyuna tüller dahi uzatılıp gerildiğini gördük ve bunlardan anladık ki bu gece şato kulesiyle berâber kemâlen fenerler ile donatılacaktır.

Damdan aşağıya indiğimizde şatonun ikinci katına vâsıl olmuş bulduk. Herbirinden dîgerine geçilebilmek üzere oda ve kabine ve salon olarak dört beş parça emkineye münkasım olan bu katın hakikaten

271a

Hüküm-dârlığa lâayık olacak sûret-i fevk-al-âdede düşünmüş olduğunu ve İsveç ve Norveç san'atkârları tarafından yapılmış yağlı boyalı resimler ve ağaçtan oyma heykeller ile müzeyyen

bulduğunu temâşâ eyledik. Ba'de birinci kata indik ki oradaki salonların birisi epeyce vâsi' olup mermer üzerine mahkûk olmak üzere dokuz parça "bas-relief" ile müzeyyen idi. Burada dahi ba'zı resim levhaları muallâk idi ki her biri Norveç'in ağaçlık ve suluk olarak en lâtif birer mevki'ini tasvîr ve irâe eyliyorlar idi.

Nihâyet zemîn katına indiğimizde yukarıki salonun bir aynını orada da gördük. Fakat orada kadîm Norveç Krallarının çinkodan ısığa ve i'mâl edilmiş heykelleri en büyük tezyînâtta ma'dûd idiler.

Şato derûnunda yemek salonu yoktur. Şatonun yanında bir binâ'-yı müstakill sûretinde iki büyük salon ile bir kaç küçük kabineler taâm levâzımına mahsûs yerler olup bunlarda da ondan mütecâviz büyük levhalar muallâktır ki her biri Norveç ülkesının birer manzarasını irâe eder. Bu salonlara زمورغوزه usûlünde kurulmuş olan sofralar kongre için tahmîn edilen kalabalığa nispetle az gibi görünüyorlar

271b

İdiyse de sofrâ levâzımıyla tezyînler hakikaten pek fevk-al-âde sûret-i mükemmelede idi.

Biz şu ilk temâşâyı bitirinceye kadar Prens Eugen hazretleri dahi gelmiş ve zemîn katının önünde yine bir teras gibi tanzîm edilmiş bulunan mahalde misâfirlerini beklemekte bulunmuş idi. Yirmi kadar adam olduğumuz hâlde Prese takdîm edildik ise de bu takdîm resmî bir şey olmayıp sûret-i dost-ânede vuku' buldu. Tahmînen yirmi yirmi bir yaşlarında olan bu kral-zâde uzunca böyle sarı tüylü şîrîn yüzlü nâzik ve mülâtafat bir zât olup söylediği sözleri gayet âheste ve hâlim-âne bir tavır ile söyler. Hepimize bu tavr-ı mütevâzi-âne ve mülâtafat-ânesiyle hâl ve hâtır sorarak bana:

- Kule üstünden Christiania şehrine dahi imtidâd-ı nazar pek hoştur değil mi? Christiania şehri küçük bir şehir ise de mevki' ve hey'et-i umûmiyyesi bana gayet şîrîn görünür.

Demeleriyle cevâbım da:

- Evet ! Şehrin buradan görünüşü göllerin ve cezâyirlerin tezyîniyle gayet hoş olduğu gibi Kral şatosundan ve Akershus üzerinden görünüşü de gayet lâtiftir.

272a

Deyince gayet hoşlanarak:

- Bravo! Oralara gidecek kadar vakit bulabildiniz ha?

Diye beyân-ı memnûniyyet eylediler. Benden sabâhleyin erkenden icrâ' eylemiş bulunduğum cevelâmı muhtasıran bi-l-hikâye memnûniyyetlerini arttırmaya gayret eyledim.

Bu sırada göl üzerinden kongre a'zâsını götürmeye mahsûs olan vapurlar nümâyân oldukları gibi bir çok sandallar dahi ahâlîden seyre râgıp olan zevâtı hamlen geliyorlar idi. Cümlesi gûnâ-gûn bayraklar ile donanmış oldukları cihetle güzel bir hey'et kesb etmişler idi. Vapurların ikisinde askerî müzikaları terennüm-sâz olarak hafif bir rüzgâr dahi o taraftan geldiği cihetle müzikaların nâmatını bize îsâl eyliyor idi. Bunlar berzaha yanaşarak askerî müzikalarının birisi kafilenin önünde ve dîgeri arkasında mevki' tutup çala çala ta şatoya ve Kral-zâdenin huzûruna kadar geldiler. O zemân cümlece şato civârındaki ormanın derûnuna doğru yürümeye başladık ki Norveç'in ebniye-yi kadîme-i ahşâbiyyesinden olarak uzacık yerlerde ve dağlar içinde mebnî iken Kral tarafından buraya

272b

nakl ve tekrâr inşâ' edilen kilise ve hâne ve anbarı görmeye gidiyor idik.

Tahmînen on dakika kadar yürüdükten sonra bunların mebnî oldukları mahalle vardık. Esnâ'-yı râhta Madam Gülnar ile de buluştuk. Meğer o gün ettiği istirâhâti kâfi bularak oraya kadar bir gayret eylemiş. Fazâil-i ilmiyye ve müzika ve resim cihetlerinden behre-i sanâyi'e sâhibi olmakla berâber zekâveti fetâneti de hakikaten bir tür olan bu kadın herkesin hemân evvel-be-evvel kiliseye koştuklarını görünce bana dedi ki:

- Biz ziyârete anbardan başlayalım. İnşâatın evvelâ en âdîsini görüp ba'de tedricen en alâsını temâşâ eyleyelim. Hem şimdi kalabalık hep o küçücük kiliseye dolmuş bulunduğundan hakkıyla temâşâsı kabil olamaz. Anbar ile köylü hânesi ise işte tenhâdırlar. Biz onları ziyâret edinceye kadar kilise dahi tenhâlanmış olarak orasını da râhatça temâşâ edebiliriz.

Bu mütâlaanın pek becâ olduğunu teslîm etmemek kabil midir? Evvel-be-evvel anbara girip temâşâyâ başladık. Bu ebniye-yi kadîmenin asıl şâyân-ı dikkat olan ciheti bir rivâyete göre sekiz yüz ve kabûle daha ziyâde şâyân olan dîger rivâyete göre altı yüz senelik şeyler

273a

iken henüz çürümemiş olmaları kaziyyesidir. Buraların kışı gibi gayet şiddetli ve karlı yağışlı kışların beş altı yüzüne tâb-âver mukavemet olarak çürümemiş olan çam ağaçlarının ne kadar çıralı olduklarını düşünmelidir. Bunlar çam ise de elyafı bizim çamlar kadar kaba olmayıp dışarıdan görünüşleri çamdan ziyâde kızıl ağaca benzer ise de kızıl ağaç gibi yumuşak olmayıp gayet serttirler.

Kezâlik şâyân-ı dikkat ve ehemmiyyet olan bir cehti de ebniye-i mezkûrenin geçme olarak yapılmış bulunmalarıdır. Ol sûretteki ağaçlar üzerine numaralar vuzıayla buradan sökölüp başka yere nakl ve tekrâr terkîb edilmesi kabildir. Sûret-i binâ'sına gelince öyle bizdeki ahşâb binâ'lar gibi birer taban üzerine direkler kaldırılarak payandalar örülerek ve üst tabanlar çıkılarak ba'de içleri dışları tahta kaplanmak sûretiyle yapılmış olmalarını tahayyül etmemeli. Eski yağ-hâne direklerini gözünüzün önüne getiriniz. Dört köşesi otuz santimetre kalınlığında ve iki ucunun kalınlığı bir raddede olan bir direği şekl-i mik'âbda yunulmuş yarımşar metre mik'âbında ve bir vaz'ıyyet-i müstakimede olan beş altı taşın üzerine taban gibi uzatınız.

273b

Bu azîm direğin tûlü de on beş metre kadar olsun ba'de tûlü ve kalınlığı hep buna müsâvî on beş kadar direği üst üste koyarak yatırınız. Önünüzde sâfi direkten yapılmış bir duvar peydâ olur ya? Hem de direkler gayet güzel yunulup rendelenmiş buldukları cihetle yek-dîgerine temass eden yerlerinden rüzgâr bile geçemeyecek bir yek-pârelik hâsıl etmiştir.

Bu duvarı keresteci dükkanlarında birbiri üzerine yatırılan kalasları pek çok görmüş bulunduğunuz cihetle pek kolay tahayyül eylersiniz. Fakat bir binâ' yapmak için bu duvarlardan dördünü dört zâviye-i kaimesinden yek-dîgerine rabt etmek lâzım geleceğinden işte asıl bunun ta'rîfine muhtâc kalırsınız. Bu ta'rîf dahi şu vecihle icrâ' edilebilir ki:

Temel taşları üzerine yatırmış olduğunuz ilk taban direğinin iki uçlarına dürger ve marangozların "frenge açmak" ta'bîr ettikleri vecihle birer çentik yapacaksınız. Bu çentikler meselâ direk uçlarından on beş santimetre kadarı hâricde kalmak üzere resm olunacak. Direğimizin kalınlığı otuz santimetre olduğuna göre çentiği resm edecek iki hattın

274a

arası da otuz santim olacak bu hatlar üzerinden işletilen destre direğin nısf-ı sahnına ya'nî on beş santimetreye kadar kesecek. Aralarındaki parça uçurulup düzletildiği zemân çentiğin dibi otuz santimetre arîz ve tûlünde bir boşluk hâsıl eyleyecek. Bu direği çentik tarafı yukarı gelmek üzere taban ittihâzıyla temel taşı üzerine vuzia eyledikten sonra ikinci dıl'ı teşkîl edecek olan dîger direğin ucunu da böyle çentip ba'de onun çentiği aşağı gelmek üzere ilk çentik ile yüz yüze getirip üst üste koyunca çentikler birbirine girerek iki direk dümdüz bağlanmış olmaz mı? Demek olur ki dört direği böyle çentikler ile yek-dîgerine bağlayacak olur isek bir çâr-çûbe husûle getirmiş oluruz.

Şu azîm çâr-çûbeyi hayâliniz önüne getirdikten sonra böyle on beş kadar çâr-çûbeyi birbiri üzerine koyunca sâffî ağaçtan ma'mûl dört duvar husûle getirmiş olursunuz ki bunlar dahi köşelerinden birbirine frengi geçmesi sûretiyle bağlıdırlar. Fakat bu hâlde her çâr-çûbe yalnız kendi adlâ'-ı erbaası

274b

Uçlarından merbût olup birinin dîgerine irtibâtı olamaz değil mi?

Şu noksânı da itmâm için tahayyül buyurunuz ki evvel-be-evvel binâ'nızın iki atvelini teşkîl edecek olan uzun direkleri yatırıp da iki dıl'-ı akseri bunların üzerine koyduğumuz zemân onların çentiklerini tam nısfâ kadar indirmiş değilsiniz de râbi'a kadar indirmişsiniz. O hâlde çâr-çûbeyi teşkîl eylediğiniz zemân akser olan dıl'lar atvel olan dıl'lardan bir râbi'ini yedi buçuk santimetre kadar yüksekte kalmış olurlar. Ba'de bu dıl'ın akserin üzerine ikinci çâr-çûbenin dıl'ın atvelini uzatmak için iktizâ' eden çentiği bir râbi' nispetinde çentince evvelki akser ve yüksek olan direkleri çentiğini içine alıp zabt eder ve bu dıl'-ı atveli yine o çentiğin hizâ'sından ve üst tarafından direğin rabt-ı sahnına müsâvî ya'nî yedi buçuk santimetre amîkinde çentecek olur iseniz birinci dıl'-ı sagîr üzerine gelecek olan ikinci dıl'-ı sagîrede yuva açmış olursunuz.

İşte derin uçları böyle hep frengi geçmesiyle birbirine bağlandığı

275a

zemân yalnız çâr-çûbeler birer birer kendi köşelerinden bağlı kalmayıp her çâr-çûbe yine her köşesinden alttaki ve üstteki çâr-çûbelerle de mürtebiten öyle bir duvar-ı haşba vücûda getirir ki mi'mârlığa zerre kadar vâkıf olan insânın karşısında peydâ eylediği hey'et ve tasvîr ettirdiği metânet gerçekten aklara hayret verir.

Nasıl vermesin ki buraya kadar ta'rîf eylediğimiz dört duvardan mâ-adâ taksîmât-ı dâhiliyye çatı ve tavan hep böyle kalın ve büyük direklerden geçme usûlünde yapılmış bulunup biz ise tek dolap çift dolap gibi bunlara nisbetle eğri büğrü dikenin parçaları ve lata ve pedâvere gibi çerçöp ve talaş mesâbesinde kalabilecek olan şeylerle ahşâb binâ'lar yapıldığını görmeye alışmış olduğumuzdan bizim ahşâb binâ'lara nispetle şu karşımızdaki binâ'ların ehemmiyyet ve metânetini yine bizim kâr-gîrler de bile bulamayız. Beş altı yüz sene şedâid-i havaiyyeye bilâ-ta'mîr mukavemet edebilecek kâr-gîrlerimiz olsa olsa yine beş altı yüz seneden kalma ebniye-yi kadîmemiz olabilip yoksa bugün kâr-gîr olmak üzere yapılan binâ'larımız kırk elli sene sıvasız kalacak olsalar ne hâllere geleceğini düşünmeliyiz.

Burada tafsilât-ı zâide veriyoruz diye

275b

taayyüb olunmamalıyız. Kim bilir kaç günlük dağlardan sarp yollardan insân ve hayvan sür'atiyle buraya kadar getirilip tertîb edilmiş bulunan şu ebniye-yi haşebiyyenin ehemmiyyetlerini kari'lerimiz nazarında gönlümüzün ârzûsu vecihle ta'yîn ederek onları temâşâ esnâ'sında kendimizde hâsıl olan hiss-i müteaccib-âneyi kari'lerimizde de husûle getirmeye gayret mecbûriyyetindeyiz. Müterakkib oldukları direklerin her biri bizce emsâli nâdir görülen cesâmette olmalarından ve geçme sûretiyle yapıları pek derin hesâblara ve uzun uzadıya ölçülere mütevakkıf bulunmalarından kat'-ı nazar on beş metre kadar tûl ve beş metre kadar arzinde olan bu anbarı teşkîl eden kerestenin İstanbul fîâtınca kıymeti lâ-akall üç yüz liraya ve bu kereste üzerindeki amelîyyâtın yine ol mikdâr bir bedele bâliğ olacağını da düşünür isek binâ'nın masârif-i inşâiyyesi de olur olmaz kâr-gîrlere kıyâs edilemeyeceğini teslîme mecbûr oluruz.

Hem de bu ta'rîfimiz henüz derûnuna zâhire doldurulacak bir anbara mahsûs bir ta'rîftir. Binâ'ların ikincisi olarak gezdiğimiz köylü hânesi bundan daha pek çok ziyâde ustalıklı yapılmıştır. Kapıdan girildikte üç metre arîzi ve tûlü olan bir medihle gir-

276a

ilmiş olup sağ taraftaki ikinci kapıdan girildikte sekiz metre kadar arîzi ve tûlü olan bir vâsi' odaya giriliyor ki dâhil olduğumuz kapı odanın bir köşesinde bulunup kapı cihetinin dîger köşesinde geniş bir ocak görülür. Derûnunda yanan ateşin dumanı odayı istîlâ' etmemek için önüne yine ahşâbtan yapılmış bir siper o kadar güzel oymalarla menkuş ve müzeyyendir ki oradan kaldırılıp âsâr-ı nefiseden olmak üzere en mu'teber bir müzeye nakl edilmeye şâyândır.

Zâten bu hânecik dahi mini mini bir müze-hânedir ya! Çünkü yapıldığı zemâna âid olan eşyâ' ve evânî-i beytiyye de ve o zemân bunun içinde sâkin olan ahâlînin insân şeklindeki mankenler üzerine mevzû elbise ve esliha ve sâiresini de irâe eyler. Şimdiki şarâb ve bira sürahilerine bedel ıhlamur ve ardıç gibi türlü ağaçlardan oyulup tezyîn edilmiş kağuçuklar çamçaklar ve daha büyük su kapları sofralar ve sâireden mâ-adâ demirden prinçten gümüşten yapılmış türlü kemer tokaları kordonlar küpeler yüzükler topuzlar bıçaklar filanlar da görülür. Âdetâ bundan altı yedi asır mukaddim Norveçli zengin bir köylünün hânesine girmişsiniz ve-s-selâm!

276b

İlk girdiğiniz müdâhilden bu odaya sapmayıp da doğruca karşınıza gelen kapıdan girecek olsanız anbar gibi bir yere girmiş olursunuz ki oradan da bir küçük merdiven ile hânenin çatı arasına çıkarsınız. Burada da saban döken tırmık çapa gibi bir takım çift edevât-ı kadîmesi müşâhede olunur.

Odada azîm bir defter bulunarak şu mahalli ziyâret edenlerin defter-i mezkûra isimlerini kayd etmeleri mu'tâd bulunmasıyla biz dahi isimlerimizi kayd eyledik. Zîrâ burası Christiania şehrini temâşâyâ gelen seyyâhîn ecnebîyânın mutlaka mürâcaat ve ziyâret mecbûriyyetinde buldukları en meşhûr yerlerden olup âdetleri vecihle her gelen seyyâh ve zâir dahi ismini kayd eder.

Anbar ile köylü hânesini hîn-i ziyârette hâsıl olan hayretimiz kiliseyi temâşâ eylediğimiz zemân bir kat daha mütezâyid oldu. Vâkîâ kilisenin mesâha-yı terbiyesi anbardan daha pek büyük değildir. Fakat irtifâ' onun üç mislinden aşağı olmadığı gibi çatısı çan kulesi saçakları ve derûnunda şirvanlar ve bunların altındaki kolonlar önlerindeki parmaklıklar ve hâricen bir tarafındaki ince uzun balkon gibi gezinti mahalleri ve bi-l-hâssa mihrâb ittihâz olunan ciheti o kadar güzel yapılmış

277a

ve o derecelerde nâzik oymalarıyla zînetlendirilmiştir ki temâşâsına doyulamaz ve temâşâ edildikçe insân istigrâb ve hayretinin tezâyidini men' edemez.

Yanımızda bulunan ba'zı arkadaşlar:

- Bi-l-hâssa bu kilisenin on ikinci asır-ı mîlâd evâilinden kaldığı muhakkaktır. Yedi yüz senelikten ziyâde bir binâ' olduğuna göre o zemânın ahâlîsinde görülen şu mahâret hakikaten şâyân-ı hayrettir.

Demiş idi. Ben de dedim ki:

- Bugün şu mahalli ziyâretimizden dolayı gerçekten memnûn oldum. Kendimi müntehâ-yı şimâl memâlikinin Tadmourları ve Persepolisleri içinde buluyorum. Kudemâ'-yı şarkıyyenin taşı işlemekte gösterdikleri mahâreti Norveç kudemâ'sı da ağacı işlemekte göstermişler. Hakikaten muâsırını hayrette bırakacak bir mahâret olduğunu tasdik eylerim.

Şuracıkta haber vereyim ki avdette Paris'e uğrayıp sergiyi temâşâ eylediğim sırada İsveç Norveç kısmında bu binâ'ların taklîdî yapıldığını görmüş idim. Taklîdler buradaki tahkik derecesine varmadıkları hâlde bile erbâb-ı temâşânın hayretlerini mûcib oluyorlar idi. Eğer şu kilise aynen Paris sergisine nakl edilmiş olsa idi temâşâ

277b

edenlerin hayretleri kim bilir ne derecelere varır idi.

Madam Gülnar ve sâir yanımızda bulunan Ruslar tarafından edilen rivâyete göre Rusya'nın şimâl taraflarında da bu yolda yapılmış binâ'lar görülür imiş. Vâkîâ hâlâ Norveç

tarafalarında ebniye-yi dihkaniyye âdetâ kâffesi bu sûrette yapılmakta ise de ağaçlar incele incele bizdeki kalas tahtaları menzelesine inmiş ve inşâ'larında görülen ustalık dahi büyük bir tenezzül ve tedennî göstermekte bulunmuştur.

Ebniye-yi mezkûrun temâşâsı akşamın gereği gibi hulûlüne kadar devâm eyledi. Şu üç binâ'nın ortasında husûle gelmiş olan hol gibi bir yerde bugün ictimâ'-i husûsîde başlanmış olan mesâile-i dîniyyede bulunanlardan bir kaçının o ictimâ'da mevcûd bulunmayan dîger bir kaç zevât ile yine bu mesâileye dâir söz ettiklerini bir kaç def'a gördüm ise de böyle mühimm bir temâşâ var iken ve daha sâir bir kaç da mülâhazaya mebnî mübâhaselerine iştirâk etmek istemedim. Nihâyet “şatoya!şatoya!” diye nidâlar iştirilmeye başlanıp herkes dahi şato tarafına teveccüh eyledikleri için biz de bir kaç arkadaşı o cihete müteveccih olduk.

Şatonun yemek salonlarını teşkîl

278a

eyleyen dâire-yi müfrezesi önü lâtif bir çemen-istân sûretinde muntazam olup oraya da binlerce fener ve kandillerden mâ-adâ beş on kadar da ziyâ-yı elektrik sûtûnu rezk edilmiş idi. Taâm salonlarına girip son tertîbâtı gözden geçirdiğimiz esnâ'da etrâfımızda bulunan bu kalabalığı salonların ihâta edemeyeceklerini anladık. Birâz evvel ebniye-yi kadîme ziyâretindeki mütâlaamız tekrâr eyledi. Ya herkesten evvel ve-yâhûd herkesten sonra taâm edecek olur isek izdihâmdan vâreste olarak râhatça taâm mümkün olabileceğini hükm eyledik.

Meğer bu mütâlaa bizden evvel daha pek çok kimselerde vâki' olmuş. En dibde bir küçük salon içinde beş altı kişinin yemek yemeye başlamış olduklarını görerek bize de gayret geldi. Fakat biz oraya girmeyip ondan evvel olan büyük salonun bir köşesindeki sandalyeleri şöyle bir eğreti sofrâ hâlinde tanzîm ettik. Ya'nî birisini sofrâ olmak üzere ortaya koyup bir kaç dânesini de üzerlerine oturulmak üzere etrâfına dizdik. Madam Gülnar'ı Madam Görelmberg'i profesör Goldvald'i ve sâir bir iki ihtiyârı oturtup Doktor Boris Yanpolsky ile ben sofrâ

278b

cılığa başladık. Münâvebe ile büyük sofralardan doldurduğumuz tabakları gereği gibi doldurup ortaya koydukça herkes ondan ekl ediyor idi. Şu sûret-i taâm tamâm bizim alaturkayı andırdığından dedim ki:

- Sofra ittihâz ettiğimiz şu sandalyenin zahriyyesini kesseniz onun üzerine bir buçuk metre katârında bakırdan veya prinçten ma'mûl bir sath-ı müstedir koyup kucaklarınızda ellerinizde bulunan tabakları çatalları ekmekleri falanları da Türkçesini ta'bîr olunan o bakır sath üzerine koysanız ba'de hepiniz alacağı et parçalarını orta yerdeki tabaktan alarak tenâvüle başlasanız işte bir alaturka sofrada taâm etmiş olursunuz.

Rusların millî taâmları bizim alaturkanın aynı olduğu için şu ta'rîfimi onlar derhâl teslim ettiler. Hattâ Rus olmayan bir iki arkadaşına da anlatmaya başladılar.

Biz daha ilk taâmımızı tenâvülde iken bir sûret-i tadrîciyyede salona girmeye başlayan a'zâ-yı sâire beş on dakika zarfında o kadar izdihâm peydâ eylediler ki ikinci üçüncü taâmlarımızı alıp soframıza getirebilmek husûsunda doktor

279a

Boris ile berâber hayli müşkilâta dûcâr olmuş idik. Bizim gibi sofrayı kurup ve sandalyelere oturup râhatça taâm edebilmek şöyle dursun ayak üzeri taâm etmek bile kime müyesser olabilir? O kadar kalabalık ki iki adamın arasında tabağın sığabileceği kadar dahi fâsıla olmadığından herkes tabaklarını başları hizâ'sına kaldırıp meselâ başındaki tabla ile simit getiren adam tabla üzerinden simit alıp yemeye mecbûr olduğu zemân ne harekette bulunuyor ise o yolda hareket ediyorlar.

Sofralar üzerindeki yemek tabakları bira ve şampanya şişeleri der-akab boşalıp yerlerine dîgerleri getirilmeye mecbûriyyet oluveriyor. Bereket versin ki yerin darlığı taâm tedârikinde dahi darlığı mûcib olmamış. Eğer me'kûlât ve meşrûbât hesabı da mahall-i taâmın darlığına münâsiben yürütülmüş olsa idi Allah bilir ammâ halk yek-dîgerinin lokmasını ellerinden kapmaya mecbûr olur idi.

Bununla berâber sûret-i taâmdan kimse müşteki olmayıp bil-akis cümlelerin şevki şetâreti mütezâyid görünüyor idi. Bahtiyâr-ı nev'-i beşerin esbâbını istikmâlde bütün insânların teâvün ve tenâzur mecbûriyyeti bu gece

279b

şurada dahi kendisini ortaya koydu. Ba'zı sofraya takrîbden bi-l-külliyeye âciz kalan ihtiyârlar:

- Dostum! Arkadaş! Hey! Falan Efendi! Merhamet ve inâyet eder de bana bir dilim jigo uzatabilir misiniz?

Diye ricâyâ başlar ve bu ricâyâ muhâtab olan dahi önündeki mâni'leri yarıp yıkarak istediğini hâzırlar ise de ricâyâ eden zâta kadar uzatmak kabil olamadığından tabak bir kaç elden geçirilmeye mecbûriyyet görülür. Ba'zı kerre de bu mütevassıt eller o tabaktan kendi hesâblarına istifâdeye koyulurlar.

İşin en tuhafı şunda ki ta baştaki salonda Prens bulunarak orada dahi kalabalık beri taraflardan az olmadığı der-kâr bulunmakla berâber ya Kral hazretleri veya kongre nâmına idâre-i ikdâh ile "Hurra!" çağırılmaya başlanır.

Fakat bu alkıştan dîğer salonlara evvelce haber vermek mümkün olamadığından herkes hurra sadâlarını işittikçe peyrev olmaya mecbûr olurlar. Ancak bu sadâları evvelâ işitip ba'de peyrev olmak için aradan bir kaç saniye mürûru lâzım gelmez mi? Binâen aleyh ilk salondaki alkışlar hitâm bulduktan sonra

280a

son salonda yeni başlamak üzere şübhesiz bir dakika kadar bir imtidâd peydâ olur.

Bundan daha tuhafı herkesin böyle nefsî nefsî mecbûriyyetine düşmüş oldukları bir zemânda bile ba'zı zevâtın mübâhasât-ı ilmiyyede bulunmaları kaziyyesidir. Meselâ böyle mübâhasede bulunan iki zâtın arasından uzanıp bir dilim ekmek almaya çalıştığınız esnâ'da profesörün birisi dudakları burnunuza pek yakın olarak:

- Kildanî lisânına takarrüb İbranî lisânı Arabîden akdemdir.

Demiş. Siz ise lisân-ı Samiyye erbâbından değil meselâ lisân-ı Ariyye müntesiblerinden bulunursunuz ammâ o dakikada o noktada böyle bir hitâba muhâtab olacağınıza hiç muntazır değilsiniz. Alık alık profesör Efendinin yüzüne bakakalmışsınız. Birâz sonra gerek sizde gerek profesörde bir kahkaha! Zîrâ anlaşılmiş ki adamcağız o sözü size değil yanınızdaki adama söylemeye hâzırlanmış ammâ iki başın arasına sizin baş giriverdiği için hitâb dahi tamâm sizin burnunuz dibinde vâki' oluvermiş.

Dışarıda iki bando askerî müzikası terennüm-sâz oluyor imiş. Evet!

280b

“imiş!” zîrâ patırtıdan gürültüden müzika değil top atılsa kimsenin işiteceği yok. Hele harâret o derecelerde çoğaldı ki artık salonlarda oturabilmek dâire-i imkânın bi-l-külliyeye hâricine çıktı. Biz taâma evvel başlamış olduğumuzdan dolayı memnûn kalarak kendimizi dışarıya atmaya kıyâm eyledik ammâ bir çok kimseler henüz taâm etmeye geldiklerinden dışarıya çıkabilmek dahi gerçekten müteazzir olmuş idi. Güç hâl ile bizim salondan çıkabildikten sonra girmiş olduğumuz diğer salonu bizimkinden daha ziyâde kalabalık bulduk. Oradan da bahçeye kadar cân atabildik.

Şöyle bir hâlde bahçenin serinliğinden korkmak lüzûmunu kim inkâr eder? Fakat salonlara da avdetin imkânı bulunmadığından paltomuzu muhâfaza eden kapıcıya sokulup eşyâ’mızı aldıktan ve kendimizi bunlar ile muhâfaza eyledikten sonra dâirenin önünde rüzgârdan siperli bir yere bir iki bahçe sandalyesi cem’ine de ba’de-l-muvaffakiyye müzika dinlemeye ve sohbet etmeye koyulduk.

Yemek salonlarında kalmış olan halkın ıztırâblarını sormayınız. Bir aralık

281a

Pencereleri açmaya mecbûr oldular. Pencereler bahçeden iki metre kadar yüksek oldukları hâlde başımız üzerinden dışarıya intikâl eden sıcak ve ufûnetli havâyı hakikat hisseyliyor idik. İçeride taâm işini bitirip dışarıda bizi gören ve safâmıza gıpta eyleyen ba’zı kimseler pencereden atlamayı göze aldirdılar ise de icrâ’ cihetine kadar gitmediler. Atlanacak yer yüksek olduğu için değil ayıp olacağı için!

Şu bahçede yarım saat kadar sürdüğümüz safâ hakikaten pek neş’eli oldu. Zîrâ taâm dâiresinin bir cihetine birisi ve diğer cihetine diğeri yüksek پوپتریلرینی nisf-ı dâire şeklinde dizip terennüm-sâz olan iki bando askerî müzikası nöbet nöbet terennümler ile semâmızı teşnîf eyledikleri gibi Christiania dâr-ül-maârifî talebesi dahi İsveç’in Uppsala talebesi tarafından icrâ’ olunan nağme-i müctemia gibi ve gayet güzel bir sûrette nöbet nöbet tagannî eyliyorlar idi. Hânendelik Uppsala talebesinde nasıl kadîm ve mühimm âdet ise bunlar nezdinde dahi öyle olup hattâ bu gece kongrenin şerefine olarak dâr-ül-maâriften çikalı yirmi otuz seneyi geçmiş saçları ağarmış bir takım ihtiyârlar bile tagannîye iştirâk eyled-

281b

İklerinden bunların tagannîleri Uppsala talebesinden daha ziyâde kalıp müstemiine te'sîr eylemiş olduğunu iddiâ edebilirim. Bir aralık Kontes de Landberg uzaktan beni görüp çağırarak:

- Avdette dahi birlikteyiz değil mi? Gündüz geçip beğendiğimiz sayfiyyelerin gece kandiller ile donanmış olduğunu temâşâ dahi hoş olur.

Demesiyle bi-t-tab' muvâfakat-ı memnûn-âneye müsâraat eyledim ise de avdette Madam Gülnar'a refâkati gönlüm daha ziyâde ârzû eylemekte bulunduğunu da inkâr edemem. Ancak Madam Gülnar ile bu avdet refâkatine dâir bir söz etmemiş bir karâr vermemiş olduğumuz gibi gündüz buraya Kontes'in arabasıyla gelmiş bulunmaklığımız dahi yine onun arabasıyla avdeti îcâb ettirmek tabîi bulunduğundan gönlümün i'tirâzını haksız buldum.

Fi-l-vâki' birâz sonra arabalarımız hâzır olduğundan Madam Gülnar'a:

- Artık müsâadenizle gündüz arabasına bindiğimiz arkadaşımıza gece de refâkat edeceğiz.

Dedim ve o dahi gülererek:

- Evet vazîfeniz budur. Hem arabasına bineceksiniz hem de Osmanlının darb-ı

282a

meseli mûcibince kimin arabasına biniyor iseniz onun şarkısını çağıracaksınız değil mi?

Diye gülüşerek “geceniz hayr olsun” temennâ-yı duâ-kârânesini de bi-l-icrâ' arabamıza bindik.

Evvelce dahi demiş olduğum vecihle yolun iki tarafı bağlık ve bahçelik ve bunların her biri birer köşk ve hâne ile müzeyyen bulunmasından dolayı bizim Erenköy taraflarına benzeyen şu mevki'in gecelik hâli gündüzkiden daha az güzel değil idi. Sayfiyyelerin kâffesi donanmış olup Oscarshall Şatosu da kulesindeki sancak direğine kadar kendiller ile müstağrik nûr olduğundan nazarın her cihete teveccühü kalbde bir başka safâyı istilzâm eyliyor idi. Bütün Christiania ahâlîsi dahi bu yola dökülmüş olduğundan bunların ellerindeki meh-tâblar bir nev'î ateş püsküren fişenkler dahi şeh-r-âyînin ehemmiyyeti arttırdıkça arttırıyor idi. Ancak Stokholm'de Drottningholm Şatosundan esnâ'-yı avdette gördüğümüz şeh-r-âyîn ile bunun

arasındaki fark bi-aynihî Stokholm'ün iki yüz on beş bin ahâlîsiyle buranın yüz otuz bin ahâlîsi arasındaki fark adedi nisbetinde idi. Her yerin

282b

düğünü bayramı yortusu şehir-âyîni kendi hâline münâsib olacağı der-kâr bulunduğundan dolayı Christiania şehrinin dahi kongreye gösterdiği şu âsâr-ı riâyet ve hürmet dahi herhâlde pek fevkal-âde addolundu.

Kontes de Landberg cenâbları esnâ'-yı avdette bir kaç kelime ile Madam Gülnar'ı sordular. Fazâil-i ilmiyye ve edebiyelerinden dolayı müstehak oldukları lisân-ı sitâyîşle berâber ma'lûmât-ı mukteziyye i'tâ' eyledim. Ekser o katta birlikte bulunduğumuzu der-miyân eylediler. Bence pek sevgili olan lisân-ı mâder-zâdime vukufu aramızda böyle bir takarrüb husûlüne bâdî olduğunu bildirdim. Hattâ Rusların ahlâkı âdâtı da Osmanlıların hemân aynı olduğunu ve binâen aleyh arada nev-ummâ hemşehrilik bulunduğunu der-miyân edince birâz âsâr-ı taaccüb gösterdiklerinden dedim ki:

- Bilmem hangi Fransızın sözüdür “Rus’u kazıyınız altından Tatar çıkar.” Demiş. Hâl-bu ki Osmanlıyı kazıyacak olsanız altından yine Tatar çıkar. Türklük Tatarlık şeyi vâhid hükmünde gibidir. Avrupa medeniyetini ahz husûsunda Ruslar bizden evvel başlamış ve bizden ileriye gitmiş iseler de herhalde ahlâk ve âdetlerince Asya ahâlîsinden bulunmalarına muktezî olan

283a

şeyler henüz bâkî olduğunu bunlarda görüyorum.

Kontes ile sözün daha ilerisine gidilmeyerek bil-akis o gün Hintli papaz ile Max Müller'in îrâd eyledikleri nutuklara ba'zı kimselerin i'tirâzlarına dâir bir söze tahvîl-i musâhabe edilmiş idi. Kendisi o kadar hikemiyyât merâklısı bulunmadığından zikr olunan nutuklar hakkında bil'âhire bizim akd etmiş olduğumuz ictimâ'-i husûsîyi anlatmaya lüzûm görmeksizin yalnız kongrenin programının esâsından hâriç bulunan mübâhis üzerine îrâd-ı nutk edilmiş olmasını ben dahi beğenmediğime dâir sözle iktifâ eyledim. O zemâna kadar da Hotel Victoria'ya vâsıl olarak yek-dîgerimizi vedâ eyledik ki vakit hemân nısf-ı leyle takarrüb eylediğinden yatağıma girmek ihtiyâcı kendisini hissettirmeye başlamış idi.

1.52. (BİR RİYÂSET-İ MUVAKKATE DAHA)

Kongrenin Christiania'da eyyâm-ı ictimâ'nın ikincisi ve eylül efrencinin onuncusu olan Salı günü için tertîb-nâmede sabâhleyin kabl-ez-zuhr saat dokuz buçuktan on bir buçuğa kadar bi-l-cümle şu'belerin dâr-ül-maârif salonlarında akd-i ictimâ' edecekleri

283b

ve öğleden yarım saat sonra kongre hey'etinin katâr-ı mahsûsla Honefos nâm mevki'e gidip oradaki büyük şelâleleri temâşâ ile berâber akşam üzeri alafranga saat dört buçukta yine orada taâm edileceği ve altı buçukta avdette kıyâm edilip Drammen kasabasına gelindikte kasaba-i mezkûre kadınlarının ikrâm edecekleri çay ziyâfetinde bulunulup saat on birde ya'nî nisf-ı leyle bir saat kalarak dahi Christiania'ya avdet edileceği münderic idi.

Sabâhleyin daha dâr-ül-maârif dâiresine gitmeye hâzırlanır iken Kontes de Landberg cenâblarından aldığım tezkirede o günkü sefer için tertîb olunan karîbanın dünkü karîbandan daha mühimm olacağı ve devletli Mirza Muhsin Han Hazretleriyle refîkası olan Necef Ali Han ve Nevruz Han ve Mirza Hasan Cân'ın ve İtalya eliçisi ve doktor Mollar ve sâir bir takım mu'teberânın birlikte bulunacakları beyânıyla ictimâ'dan çıkılır çıkılmaz hemân Hotel Victoria'ya gelinmesi lüzûmu bildirilmiş idi.

Honefos denilen kasaba Christiania şehrinin şimâl garbı cihetinde kuş gidişi hesâbıyla kırk kilometre mesâfede

284a

kâin ise de ara yerdeki arâzî gayet dağlık olduğundan araba yolu beş saatten ziyâde mümted oluyor. Hâl-bu-ki şimendüfer gayet azîm münhanîler ile pek çok yerleri dolaştığından bu mesâfeyi ancak dört saatte katedebilir. Daha dünkü gün baş kâtib de Landberg'den işitmiş idim ki dört saati şimendüferde geçirmekten ise birâz hızlıca yürümek şartıyla bu kadar zemânda Honefos'a araba ile dahi varılabileceğinden mâ-adâ güzer-gâhta görülecek dağlar İtalya'nın Alp

dağlarından daha güzel olmasıyla araba seyâhati daha ziyâde eğlenceyi mûcib olacaktır. Kemâl-i nezâketten dolayı bu eğlenceyi bize yağlandırıp ballandırıp ta'rîf eyledikten mâ-adâ yarı yolda kâin bir güzel köyde bir de alâ kuşluk taâmı tahiyyesini emr eylediğinden o taâmın da şöyle neş'eli böyle zevkli olacağını anlatıyor idi. Binâen aleyh dün kocası bugün dahi zevcesi tarafından da'vet edildikten sonra adem-i îcâbet muvâfık-ı nezâket olamayacağını düşünüp mektûbu götüren uşağın cevâb dahi beklemesinden nâşî derhâl bir kaç kelime ile muvâfakat-ı müteşekkir-ânemi kontese arz ve teblîğ eyledim.

284b

O gün in'ikad eyleyen şu'belerden lisân ve edebiyât-ı İslâmiyye şu'besine gitmiş idim. Zâten herkes îrâd edeceği nutukların en çoğunu Stokholm ictimâ'ında îrâd edip bitirmiş olduğundan ba'zıları makalelerini ikinci def'a olmak üzere burada da îrâd mecbûriyyetinde idiler. Hattâ a'zâdan yirmi otuz kadar zevât bugün lisân ve edebiyât-ı İslâmiyye şu'besi riyâsetinde benim bulunmaklığımı ârzû eylediklerinden Stokholm'deki riyâsetin ba'zı mertebe ihsâs-ı hasûd-âneye dokunmuş bulunmasından nâşî adem-i kabûlünde katiyyen ısrâr eylemiş idiysem de huzzârın hemân kâffesi bu iltimâsa iştirâk eylediklerinden nihâyet kabûle mecbûr olmuş idim.

O gün nöbet-i kelâmı Almanca İngilizce nutuk eylemekte bulunan ba'zı kimselere i'tâ' eylediğim sırada bir İngiliz kendisine nöbet-i kelâm verilmesini ricâ eylediğinden ricâsını reddetmemiş idim. Bana vermiş olduğu vizite kağıdını zâyi ve binâen aleyh ismini ferâmuş eylemiş bulunduğuma şimdi şu satırları yazar iken müteessif kaldığım bu zât hilâf-ı intizârım olarak oldukça derdest Türkçe ile îrâd-ı kelâma mübâşeret etmesin mi?

İctimâ'ya arz edeceği şey Stokholm'de dahi der-miyân edilmiş ise de nasılsa

285a

orada kalabalık ve telâş ziyâdece olduğundan kendi ârzûsu vecihle müste'minin sem' ve nazar-ı dikkatlerini celb edemediği ve bu iş kendisince fevk-al-hadd mühimm mevâddan görüldüğü münâsebetiyle şu'be a'zâsını bir daha dikkate da'vet eyleyerek dedi ki:

- Ben İslâm'a gayet muhibb olan müsteşriklerdenim. Mısırdaki Hindistan taraflarında memâlik-i Osmâniyyede pek çok seyâhatlerim vardır. Hindistan'da beyn-el-müslimîn medeniyet-i cedfideye teyakkuzât-ı fikriyye husûle getirmek için matbûâtça dahi ba'zı

neşriyâta bulundum ki işte numûnelerini bi-l-hâssa Ahmed Midhat Efendi hazretlerine ihdâ' ve takdîm eyliyorum. Bundan mâ-adâ devlet-i matbû'amin pâ-yı tahtı olan Londra şehri yüzlerce milyonluk Hindistan kıtasının da merkez-i merbûtiyyeti iken Londra'da henüz bir câmi'-i şerif inşâ' edilememiş olmasına dikkat eylemiş idim. Gerek ehl-i İslâmdan ve gerek İngilizlerden topladığım îânet-i nakdiyye ile geçen seneler Londra'da istediğim gibi bir câmi'-i şerif binâ'sına mübâşeret eylemiş idim. Hitâmı müyesser olmuş ve ârzûma mutâbık bir sûrette tezyîn ve tefrîş dahi edilmiştir ki işte dâhil ve hâricînin fotoğrafiya resimlerini de reîs efendi hazretlerine takdîm ediyorum. Bu resimlerden ve bu matbûâttan

285b

ba'zı nüshaları dîger ba'zı a'zâ-yı müslimîne takdîm eylemiş bulunduğumdan bunları reîs efendinin kendisine ihdâ' eyliyorum ki şimdiye kadar bir fırsat bulup da takdîm edememiş idim.

Bu zâtın şu gayret ve nezâketine teşekkür yollu bir kaç söz söyledim. Kendisi ifâdesinde devâmla dedi ki:

- Diyânet-i İslâmiyye hakkında Avrupa ulemâsı nezdinde öteden beri mevcûd olan zannlar ve fikirler bi-l-külliyeye hilâf-ı vâki' olduğuna cümleden ziyâde vâkıf olanların birisi de benim. Terakkiyât-ı hâzire-i medeniyyete İslâmiyyetin muhâlif olması şöyle dursun bilakis İslâmiyyet terakkiyât-ı mezkûreyi tavsiye ve tervîcde dahi bulunuyor. Hele ma'neviyyât cihetinde Avrupa'nın vukuf ve ma'lûmâtı müslimânların behresine nispetle hiç nev'îndendir. İslâmiyyetin hâiz olduğu ahkâm-ı medeniyyeyi bi-t-tetebbu' meydâna çıkarmak işte bu müsteşrikîn kongresinin en mühimm en mukaddes vezâifindedir. Müslimânların kongreye iştirâki gittikçe artmakta olduğunu gördüğüm cihetle şu matlabin husûlüne edilecek hizmetin de bundan böyle arttıkça artacağını ümîd eylerim. Envâr-ı medeniyyetin henüz dâhil olmamış bulunduğu en vahşî yerlere nüfûz ve duhûlü

286a

envâr-ı medeniyyetin ilk şa'saa-pâş olması demektir. Bunu Avrupa dahi tervîc etmelidir. Herhâlde müslimânlık hakkındaki i'tikad ve zann-ı kadîmi terk ile benim vâkıf olmuş bulunduğum hakayık derecesi Avrupa'nın sâir erbâb-ı gayretine de intişâr eyler ise benim Londra'da hitâm-ı inşâ'sına muvâfık olmuş bulunduğum ma'bed-i şerif gibi câmi'-i şerifin sâir

Avrupa pâ-yı tahtlarında da inşâ' olunduğunu görerek insâniyyet-perest ve muhibb-i İslâm olanların karîr-ül ayn olacaklarını ümîde başladım.

Gayretli İngiliz'in şu makalesi ne kadar alkışlanmış bulunduğunu ta'rîfe elbette hâcet yoktur. Ben önüme koyduğu matbûât ile fotoğrafları muâyeneye başladım. Matbûât-ı resâil-i fenniyye sûretinde litoğrafya ile basılmış bir nev'-i mecmûa olup fotoğrafların temâşâsından anlaşılın câmi'-i şerif dahi hakikaten dil-nişîndir.

İngilizi müteâkıben Ruslardan bir kaç Petersburg'da dahi Tatarlar için bir güzel câmi'-i şerif binâ' ve inşâ'sı mukarrer olduğunu ve bunun masârif-i inşâiyyesine karşılık olmak üzere toplanan akça hemân yirmi bin rubleye takarrüb eylediğini ve karîben işe başlanacağını bildirdiler. Ben dedim ki:

- Hristiyanlıktan mâ-adâ dînler hakkında

286b

Avrupa'nın bundan evvel gösterdiği nazar-ı huşûnet kemâlât-ı medeniyye ile hakikaten tevfiik-i kabûl ettirilemeyecek mevâtan iken İslâm hakkında Avrupa'da yeniden yeniye peydâsını gördüğümüz fikir ve nazar-ı müsâade-kârâne bizi teşekküre mecbûr eyler. Meselâ bu on dokuzuncu asrın evâiline kadar yine Avrupalı olan Yahûdîler için ma'bed ve kabristan husûsunda yine Avrupa milletlerinin ne kadar az müsâade-kârlıklarda bulunabildikleri bugünkü günde câlib-i nazar-ı teessüf olup şimdilerde ise Yahûdîler hakkındaki efkâr-ı atîkanın tebdîlinden fazla İslâm için dahi şu yolda müsâade-kârlıklar gösterilmekte bulunması hakikaten büyük terakkidir. Bizim bizim memleketlerimizde ma'bed-i makber hakkında min-el-kadîm bir riâyet-kârlık vardır. Şer'-i şerîf bunların kâffesi üzerine hâmîdir. Esâsı şer'-i şerîf üzerine mübtenî bulunan hükûmet-i seniyyemiz yalnız müsâadede değil muâvenette dahi hiç bir zemân kusûr etmez. Medeniyyet-i hakikî ile tamâmı tamâmına mütenâsib olan bu fikrin ta'mîmini âdetâ tetimmât-ı medeniyyeden addeylerim.

İsveç Norveç müze-hâneleri müdür-i umûmî Mösyö Hildebran kendisine ruhsat-ı kelâm verilmesini iltimâs ederek

287a

kıyâm eyledikte milel-i şarkıyyenin medeniyetçe yalnız terakkiyât-ı mâneviyyeye hizmetle kalmayıp terakkiyât-ı mâddiyyeye de ettikleri hizmetin en büyük şâhidi kendisi olabileceği beyânıyla İsveç Norveç'te icrâ' olunan yüzlerce hafriyyâtta mikdâr-ı umûmiyyesi kırk elli bin parçayı tecâvüz eyleyen meskûkât-ı şarkıyye bulunduğunu ve bunların kısm-ı küllîsi meskûkât-ı İslâmiyye'den ibâret olduğunu ba'de-l-teblîğ eğer ki bu keyfiyyeti Stokholm'de de meydâna koymuş ise de maslahatın ehemmiyyet-i fevk-al-âdesinden nâşî burada da celb-i enzâr-ı ehemmiyyet için tekrârını mecbûr olduğunu ve vâkıâ Türk ve Acem ve Arap gibi milel-i İslâmiyyenin ticâret arkası sıra buralara kadar gelmiş bulunmaları hiç bir târihte mezkûr olamayarak tedkikat-ı târihiyye erbâbı dahi buna muhâlif iseler de gelip gidenler her kimler olur ise olsun bahr-i Baltık ve Rus stepleri ve Volga ve Hazar Denizi tarîkiyle Asya'nın kısm-ı garbîsi ve Avrupa'nın şu kısm-ı garbî-i şimâlîsi arasında bir mürâsele-i mühimme-i ticâriyyenin mevcûdiyyetine kat'a şübhe olunamayacağını ve bâ-husûs meskûkât-ı İslâmiyye'nin bu kadar çokluğu ticâret-i mezkûrenin de o nisbette büyüklüğüne dalâlet edeceğini söyledi.

A'zâ-yı sâire Mösyö Hildebran'ın

287b

haber verdiği definler derûnunda Germenya ve İtalya-yı kadîm meskûkâtı dahi bulunduğunu dermiyân ederek Mösyö Hildebran bunu da inkâr etmeyip fakat yüzde beş nisbetinde meskûkât-ı sâire var ise yüzde doksan beşinin meskûkât-ı İslâmiyyeden bulunduğunu tekrâr etmesi üzerine ben dedim ki:

- Milel-i ticâriyyeden hangileri ticâretlerinin dâire-i intişârını ne nisbette tevsî' eylemişler ise memâlik-i ecnebiyyede meskûkât-ı mütenevvi'lerinin intişârı da o nisbette olur. Bir vakit Avusturya devleti Akdeniz sâhilinde ve İtalya cihetlerinde daha çok memâlike mâlik ve Almanya İmparatorluğunun da kendisinde bulunması hasebiyle Akdeniz ticâret-i bahriyyesini himâye mesâlikine sâlik bulunduğundan Avusturya meskûkâtı o zemândan beri şark cihetlerinde kilitle münteşir kalmıştır. Hattâ Arabistan taraflarında bugünkü günde dahi en ziyâde Maria Theresa riyalleri tedâvül eylemektedir. Kezâlik bugünkü günde en büyük milel-i ticâriyyeden ma'dûd olan İngilizler ile Fransızların meskûkâtı cihânın her tarafında en ziyâde tedâvül eyleyen meskûkâtıdır. Târih-i umûmî fi-l-vâki'

milel-i İslâmiyye'nin hangi tarîklar ile Avrupa'nın nerelerine kadar târihte gittiklerini ta'yîn edemiyor ise de her

288a

hâlde şarkın ticâreti Avrupa'ya doğru nüfûz eylemiş bulunduğunu bi-l-haber gûnâ-gûn zî-kıymet emtia-yı şarktan geldiği hâlde bunların mürûdları Avrupa'ya henüz mechûl bulunduğu zemânı ihtâr ediyor. Seyyâh-ı meşhûr Marco Polo işte Avrupa için mechûl olan ve şark denilen bu sanâyi' ve ticâret memleketini keşf için yola çıkmış ve Christopher Columbus ve Vasco da Gama ve sâir bunca keşşâflar hep o memleket-i ma'mûre-yi taharrî gayretine mücerred sanâyi' ve ticâretinin terakkisi hasebiyle dûçâr olmuşlardır. Vâkıâ dostum Hildebran'ın dediği gibi milel-i şarkıyyenin medeniyyet-i umûmiyye-i âleme ettiği hizmet yalnız bir hizmet-i mâneviyyeden ibâret olmayıp mâddiyyâta da taalluku bulunduğu müberrehindir. Ancak bugünkü günde Avrupa'nın terakkiyât-ı mâddiyyesi milel-i şarkıyyenin hiç bir zemân hayâlinden bile geçmemiş olduğu derece-i kemâlîde olduğundan biz şarklılar terakkiyât-ı mâddiyye için Avrupa'yı tetebbu'a muhtâc ve mecbûruz. Nasıl ki garblılar dahi hakâik-ül sîne ve iknâh-ı hikemiyye için hâlâ kendilerini şarkın tetebbu'una muhtâc ve mecbûr görüyorlar. İmdi şark ve garb dest-i vifâk ve muâveneti birbirine uzatıp terakkiyât-ı mâddiyye ve mâneviyyece yek-dîgerinin tetebbuât ve taharrîyyâtına muâvenet

288b

Edecek olurlar ise ikisi de bu müt'ib ve müşkil işlerini kolaylaştırmış olurlar.

Makale-i âciz-ânemin netîcesindeki temennîyyât-ı vifak cûy-âne-i hazûrun ez-dil ü cân alkışlamaya başladılar. Müteâkıben nöbet-i kelâmı Danimarkalı bir zâta verdim ki İbn-i Sina'dan tercüme ve tab' ettirmiş olduğu bir kitâba dâir söz söyleyecek idi. Bu kitâbın bir nüshasını daha Stokholm'de iken bana husûsî bir ictimâ'mızda ihdâ' eyleyerek İbn-i Sina'nın fazâil-i ilmiyye ve edebiyesine dâir bir de sitâyiş-kârâne bir mukâlemede bulunmuş idik. İnsandaki vesvese-i nefsâniyyeye kapılmak mürüvvet-i beşeriyyeye muvâfık düşmeyeceğine ve esâtize-i mürşidînin telmizleri için en büyük hizmeti hüsn-i ahlâka âid olmak lâzım geleceğine dâir İbn-i Sina'dan bi-iktibâs güzel bir mukaddime serd ile netâicini dünkü gün Max Müller ile râhib-i Hindu'nun Nasrâniyyet hakkındaki makalelerine nakl etmek istemesin mi?

Vâkıâ bu âcizin ictimâ'-yı husûsîde serd eylediği mütâlaâtın tahsîni ve hikmet-i İslâmiyedeki şümûl ve ihâtanın medhi makalenin esâsı idiyse de müste'min beyninde ba'zı güft-i gûlar peydâ olmaya başladığına dikkat eylediğimden bu zâta sözün kısa kesilmesini ricâyâ mecbûr oldum. Dedim ki:

289a

- Dünkü gün kitâbet dâiresinde söyleştiğimiz sözler husûsî bir hasbihâlden ibâret idiler. Kongreye hiç taalluku yok idi. Hattâ böyle ictimâ'-yı resmiyyede mübâhis-i dîniyyede bulunanları esâs-ı programın hâricine çıktıklarından dolayı tahsîn dahi edememiş idik. Onlar için tecvîz etmediğimiz bir şeyi bugün kendimizin ihtiyâr etmeliğimiz câiz olabilir mi? Binâen aleyh kongremizin tertîb-nâme-i esâsiyyesini muhâfazaya himmet etmeliyiz.

Huzzârdan ba'zıları bu bahsin devâmını ve diğer ba'zıları adem-i devâmını re'y etmek için söz uzandı. Galibiyeti hikmet-i İslâmiyye gayretkârlarında görmeye başladığım için mahzûz olduğumu inkâr edemez isem de riyâsetinde bulunduğum bir ictimâ'da böyle güft ü gûların artmasını da tecvîz edemediğimde ve bi-t-tesâdüf saatin on biri yirmi geçtiğini de gördüğümden:

- Efendiler! İctimâın hitâm bulduğunu i'lân ederim.

Diye ictimâ'ı kapadım. Bu ictimâ'ın on bir buçuğa kadar devâmı tertîb-nâmede münderic olduğu cihetle bizim lehimizde bulunan fırka on dakika daha imtidâdı için mısârâne ricâyâ başaldılar ise de kaş göz

289b

işâretleriyle adem-i isrârlarını ricâ eylediğimden lütf edip sükûtu tercîh eylediler.

Meğer hikmet-i İslâmiyye'ye dâir dünkü husûsî ictimâ'da söylediğim sözler ba'zı kimseler nezdinde o dercelerde hoşnûdîyi celb etmiş ki bugün bahsi o cihete nakl etmek istemelerine ona dâir bizi söyletmek maksadına mebnî imiş. Hikmet-i İslâmiyyede görülen bu şümûl-i âdetâ fevâid ve hasenâtı câmi' ve kabâih-i mu'zırâtı dâfi bir asl-ı metîn addolunduğundan bu fikrin dâire-i intişârı şöyle bir ictimâ'-ı resmiyyede dahi tevsî' eylesesini

ârzû ediyorlar imiş. Ancak kongre tertîb-nâme-i esâsîsinin hâricinde bulunan bu meseleyi nef'imize muvâfık olmasıyla berâber yine men' edişim pek vazîfe-şinâs-âne bir hareket olduğunu anlatmakta te'hîr etmedim. Daha dâr-ül-maârif dâiresinden çıkmaksızın ba'zı kimseler o gün zemân-ı riyâseti âdetâ igtisâb etmiş olduğumu ve kongre tertîbi hâricinde mübâhaseye yol açtırdığımı müteessif-âne bir lisânla ve fakat dost-âne ve hayr-hâh-âne bir tavırla ihtâr eylediler. Bu ihtârdan zerre kadar dûçâr-ı havf olmayarak dedim ki:

- Riyâseti igtisâb eylediğimi size her kim söylemiş ise o bir azîm hatâ'da bulunmuştur. Riyâsete heves-kâr olsa idim

290a

mensûb olduğum şu'benin Stokholm'deki ilk ictimâ'ından sonra kendimi riyâset-i dâimeye bile intihâb ettirebilir idim. Her şu'benin kendi reîsini intihâba da azl ve tebdîle de salâhiyyet-i mutlakası vardır. Ben ise bil-akis orada beni intihâb gayretinde bulunanları men'e olanca kudretimle gayret etmiş idim. Bugün yirmi otuz kişinin da'vetini şâyân-ı îcâbet bulmadığım hâlde ittihâd-ı ârâ ile da'vete kadar vardıklarını görünce redd eyler isem hey'eti tahkir etmiş olacağımı düşünüp nâ-çâr kabûl eyledim. İctimâ'ın sonuna kadar tertîb hâricinde harf-i vâhid söylenmemiştir. Söylenmeye başlanır başlanmaz men' eden dahi ben olmuşumdur. Bu men'iyatta kudret-i riyâseti birâz sû-i isti'mâle kadar bile vardım. Çünkü saat muâyenesinden on dakika evvel ictimâ'ı kapadım.

Şu mülâhaza-i dost-âneyi serd edenler bu cevâbıma mukabeleden âciz kaldılar. Hâl-bu-ki Londra'da câmi' yaptırın İngiliz merdivenden aşağı iner iken:

- Taharrîyât-ı lisâniyyeden maksad hakayık-ı hikemiyyeyi bulmaktır. Hakayık-ı hikemiyye işte hikmet-i İslâmiyye nâmıyla oportta yerde durup durur iken taharrîsi için mütâib-i beyhûdeye ne hâcet? Mübâhasenin asıl

290b

bu enfa' ciheti neden men' olunur? Yoksa Londra'da bir câmi' yaptırışımız muayyibden mi addolunuyor?

Tarzındaki sözlerle hâlâ i'lân-ı teessüf edip duruyor idi. Ben ise şu mübâhasenin içinden kendimi sıyırıp Kontes de Landberg'in arabasına atlamak isti'câliyle hemân Victoria hoteline vusûl için müsâraat-ı lâzımede kusûr etmedim.

1.53. (HONFOS'A AZÎMET)

Hotelin önüne geldiğim zemân bir kaç dâne iki atlı araba ile bir çok dahi tek atlı ve iki tekerlekli kabiryol denilen arabaları hâzır ve müheyyâ buldum. Almanya'da Koningsburg dâr-ül-maârifî lisân-ı şarkıyye muallimi doktor Mollar ve dîger iki ihtiyâr profesör ile berâber benim bir landoya binmekliğim tertîb olunmuş. Kontes de Landberg ve Muhsin Han hazretleriyle sâir bir takım zevât kabiryollara binecekler imiş. Bu nev' arabalar yalnız bir adamın tek başına binip hayvanı da kendi idâre etmeleri için yapılmıştır ki ba'zılarının arka tarafında uşak oturacağı yeri vardır. Kimlerin nerelere binecekleri hakkında muhtasır bir müzâkereden sonra henüz saat on ikiye gelmemiş idi ki yola revân olduk. Yolumuzun mübâdîsi dün akşam gittiğimiz Bygdoy

291a

Tarîki idi. Oraya kadar havâ gayet müsâid giderek Lisaker karyesinden geçerken etrâfta bulutlar peydâ olmaya başladığı gibi karye-i mezkûreyi birâz daha öte geçip sağ taraftaki chausseeyi tutarak Kolsas karyesine doğru gider iken yağmur sepelmeye başladı. Landoyu örttürdük. Baş kâtib Mösyö de Landberg kuşluk taâmının hâzırlanmış olduğu köye kadar be-heme-hâl gayret edilmesi re'yinde bulunduğundan Barum karyesine kadar ilerleyebildik ise de yağmur ziyâdeleştigiinden re'yerde tehâlûf vâki' olmaya başladı. Nihâyet Jonsered nâmıyla çiftlik gibi bir yere geldik ki bir de lokanta gibi bir şey var idi. Orada yağmurun en ziyâde şiddetini gördüğümüzden tevkife mecbûr olduk.

Ancak burada ne kadar zemân bekleyeceğiz? Yağmur geçmez ise ne yapacağız? Ya karınlarımızın acıkmaya başlaması?

Şu suâller arkadaşlar beyninde bir müzâkere-i ciddiyyeyi da'vet eyledi. Daha ileride tahiyeye edilen kuşluk taâmının ba'zı malzemesi de bizimle berâber gidiyor imiş. Lokantayı idâre eden kadın bize biftek falan gibi derhâl tedârîki mümkün olan şeyleri tedârikte gayret edeceğini anlatınca kuşluk taâmının orada edilmesi hakkındaki re'ylar

291b

galebe eyledi.

Bu re'yi asıl iltizâm eden Mirza Muhsin Han hazretleri oldular ki o gün havânın bozukluğundan ve yolun letâfetini kaybetmesinden ve fakat bu lokantada misâfireten mukîm gayet güzel bir madamın medâr-ı teselliyyet olabileceğinden falandan bahisle zarîf-âne ve edîb-âne sözleri cümleyi kahkahalarla güldürmekte ve şu eltâf-ı zarâfet-perdâzesine minnet-dâr bırakmakta idi.

Bu zât-ı şerif İstanbulca dahi letâfet-i hâl ve zarâfet-i güftârlarıyla celb kılıp kıymet-şinâs-âne muvâfık olmuş bulunduğunu bilir idiysem de bugün gördüğüm letâfet-i zarîf-ânesi hakikaten kendilerini nâdirden addettirecek bir derece-i hârik-ül-âdede bulundurduğunu bi-t-teslîm sohbet-i zarîf-âneleriyle bahtiyârlığımı arttırdım.

Lokantanın yemek salonuna derhâl bir temiz sofrâ kurdular. Hattâ bu sofrâ buralarda mu'tâd olan زمرغوزه usûlünde de olmayıp âdetâ bildiğimiz alafranga sofralardan idi. Türlü peynirler tereyağları tuzlu balıklar Frenklerin "favağra" dedikleri konserveler kaymaklar ile soframız o kadar güzel donandı ki gerçekten câlib-i iştihâ bir hâle geldi. Havânın yağışlığı soğu-

292a

kluğ ba'zı kimseleri titretmekte iken cevelân ve suhûnet-i damme medârı olmak hükmüyle teâtî olunan konyak kadehleri bu derde ilac-ı âcil olduktan fazla neş'eleri de arttırdı. Hattâ her ne kadar şeref-i muârefesine henüz nâil değil idiysek de o güzel madamı bile sofraya da'vet eyledik. Avrupaca muârefe olmayan kimseleri taâma da'vet etmek mu'tâd değil ise de bizim için fevk-al-âde günlerden ma'dûd olan böyle bir günde lâübâlîliği bir parça daha arttırmaya hiç bir şey mâni' olmadı. Güzel madam dahi da'vetimizi kabûl ve soframızı teşrîf ile bahtiyârlığımızı arttırdı.

Lokantacı kadının getirdiği kaba kaba bifteklere filetolara öyle bir bıçak salladık ki bundan dolayı bu sofrayı mülahham-ı kibâreden addeylemiş olsam mübâlâgaya haml edilemez. Sofradaki sürekli kahkahalar Marseille’da Bouillabaisse yediğimiz güne de galebe eylediler.

Sofradan kalktıktan sonra salon gibi bir mahale gidip kahvelerimizi orada içtik. Meğer bu güzel madamın kocası bir İngiliz olup maslahatın bir yere gitmiş imiş. Madamın bir de kız çocuğu var idi. Vâlidesinin hâtırı için yavrucuğumuz bir hayli taltîf edildi. Güzel madamın Norveç

292b

Âsâr-ı atfâsına da merâkı bulunup ba’zı kadîm mezârlar derûnundan çıkarılmış müzeyyenât-ı nisvâniyyeden olmak üzere cem’ etmiş bulunduğu antikaları masa üzerine döküp bize temâşâ ettirdi. Bunlar gümüştten ve ba’zıları tel işli şeyler olup hakikaten şâyân-ı hıfz ve temâşâ-yı nefâis-i âsârdan addolunabilirler.

Der iken havâ açılmaya başlamasın mı? Bu güşâyîşi herkes birbirine tebrîk etmeye başladılar. Hem öyle bir güşâyîş ki güneş âdetâ kendi hüküm-i hey’et-bahşâsıyla bulutların bıraktığı rutûbet ve bürûdeti der-akab mahva çalışıyor idi zannolunabilir.

Sofranın bakıyye-yi şevk ve şatâretiyle “Arabalara! Arabalara! ” kumandası her ağızdan işitmeye başladı. Hemân bindik. Yola revân olduk. Baş kâtib Kont de Landberg’in yarı yolda yeni yapılmış bir lokantada tahiyyesini emr etmiş olduğu kuşluk taâmına vâsıl olduğumuz zemân bir tevakkuf daha re’y olunmasın mı? Kimsede taâm edebilecek kudret kalmamış ise de beheme-hâl bu sofranın da hâtırı sorulması tavsiye olunmaya başladı.

Re’yelerdeki ihtilâfa bakılmayıp çâr

293a

nâ-çâr arabadan inildi. Garîbtir ki bu ikinci kuşluk sofrasına gösterilen rağbet dahi mûcib-i hacâlet olmayacak dereceye vardı.

Arabalar tekrâr binilip artık yola devâmla çalakepçe kat’-ı mesâfe edilmeye başlandı. Bir yüksek dağın tepesine çıktığımız zemân Norveç Alpleri denilen dîger cibâl-i şâhikayı temâşâ müyesser olmaya başladı ki bunlardan ba’zılarının karlı tepeleri ve aglebinin mestûr oldukları

ormanlar gerçekten nazar-rübâ idiler. Dağların şu hâli muahharen İsviçre’de gördüğün manzaralara müşâbih olduğu gibi buralarda “fiyord” ta’bîr olunan göller dağlar aralarına sokulmuş bulunmaları dahi âdetâ tamâmı tamâmına İsviçre’ye müşâbih-i ahvâldendir. Yalnız Norveç’in değil İsveç’in sathını irili ufaklı hadsiz hesâbsız göller tezyîn ederler. Bunların kâffesi büyük küçük bir takım enhârın dağlardan indirdikleri sular ile müteşekkil olup ba’zılarına büyük büyük nehirleri mensûb oldukları cihetle bunların miyâh-ı zâidesi dîger cihetlerden taşıp yine bir nehir sûretinde dîger bir göle cereyân eyler. Binâen aleyh fiyordların birisinden dîgerine kayıklar ve salları ile nakl-i eşyâ’ ve husûsiyle

293b

kereste irsâli mümkün olur ki zâten bu tarafların mürâselâtını esâsen ehemmiyyetlendiren şey dahi kerestedir.

Tepesine çıktığımız dağdan aşağıya indiğimizde yolumuz “Tyrifiyord” denilen bir büyük gölün “Holes” ta’bîr olunan bir körfez kenârına isâbet eyledi. Sağ tarafımız eflâkî ser çekmiş dağlar sol tarafımız lâtif bir bahire! Yokuş aşağı yollardan da olur olmaz şimendüferlere gıpta verecek sûretle arabalarımız akıp gidiyor. Bir safâ’ ki değme gitsin!

Gele gele Sundvollen karyesine geldik. Orada yolumuz gölün Steinsasen denilen bir küçük körfez ağzına rıhtım gibi yapılmış olan sed üzerinden geçmek lâzım geldi. Vâkıâ pek güzel pek metîn yapılmış ise de darlığı epeyce korkunç idi. Burasını da geçtikten sonra hep bayır yukarı kat-ı mesâfe ederek nihâyet Honefos kasabasına vâsıl olduk. Fakat kongre halkı şimendüferlerle buraya bizden pek çok evvel vâsıl olup yemeklerini yemişler bile. Biz altı saatten ziyâde yolda kalmış olduğumuzdan oraya vusûlümüzde âdetâ akşam olarak eğer ki karnımız pek de acıkmamış idiyse de bizim için ayrılmış bulunan sofraya rağbet göstermeye mecbûr

294a

Olduk ki sabâhleyin sütlü kahve tenâvülünü de hesâba katsak bugün dördüncü taâmı etmiş oluyor idik.

Burada dahi dâr-ül-maârif talebesinden ba’zılarıyla bir çok mu’teberân-ı nisvân bir kurra tertîb ederek kongre a’zâsını türlü türlü millî nağmelerle eğlendirmişler. Biz bunların çoğunu

istimâ' eyleyemedik. Sonlarında istimâ' eylediğimiz ba'zı parçaları ise hakikaten o Uppsland'da Christiania'nın da yalnız erkeklerden müteşekkil olan korolarına fâik bulduk. Zîrâ onlar yalnız tenör ve bariton ve bas gibi erkek sedâlarından ibâret bulunduğu hâlde Honefos kurasında primadonna ve kontrolto gibi kadın sadâları da bulunarak bi-t-tab' letâfeti mütezâyid olmuş idi. Hattâ zannıma göre yine bu cem'iyetin kongre halkına bir yâdigâr-ı mahsûsu olmalıdır ki Norveç'in millî havâları besteleriyle güfteleriyle baslarıyla akompanimanlarıyla tab' edilmiş bulunan bir nota mecmûası dahi a'zâdan istek edenlere tevzî' kılındı.

Burada Honefos şelâleleri denilen çağlayanları pek az temâşâ edebildim. Buna sebep oraya vusûldeki te'hîrimizden dolayı vaktin darlığından da ibâret değil idi. Belki Christiania'da iki gündür hikmet-i dîniyyeye dâir devâm eyleyen

294b

Mübâhase netîcesinde bir Belçikalı zâbitin beni işgal etmesi çağlayanların bi-hakkın temâşâsına mâni' olmuştur. Şöyle ki:

Çağlayanlar civârında gezinir iken yanıma ortadan daha uzunca boylu geniş omuzlu güzel yüzlü bir adam sokularak gayet muntazam Fransızcasıyla:

- Efendi! Ben müslimân olmak ârzûsundayım. Bunun için ne yolda hareket etmecliğim lâzım geleceğini bana ta'rîf eder misiniz?
Deyince bi-t-tab' irkildim. Zarûrî hâlimde tavrımda alâyim-i istigrâb peydâ olmuş bulunmalıdır ki adamcağız bana Avrupa askerlerinin temennâları gibi bir temennâ ederek vizite kağıdını da uzattı. Dedi ki:
- Ben Belçikalıyım. Askerim. Rütben de yüzbaşısıdır. İşte vizite kağıdında yazılı olduğu üzere ismim Kulber'dir. Epeyce mütâlaa sâhibi bir adamım. Yalnız fûnûn-i askeriyeden değil fûnûn-i hikemiyeden de haber-dârim. Zâten milletinize devletinize muhibb idim. Mübâhasât-ı âhire ârzûlarımı derhâl büyüttü. İstanbul'a gitmek isterim. Bana bunun tarîk-i imkânını öğretir iseniz minnet-dârınız olurum.

Yüzbaşı Kulber'in vizite kağıdını maa-l-memnûniyye kabûl eyledim ise de kendisinden işittiğim

295a

sözler hiç muntazır olmadığım husûsâttan bulunduğu cihetle ne yolda mukabele etmek lâzım geleceğini düşünüyordum. Bir yandan bunu düşünüyordum bir yandan da mübâhase-i mezkûreye ba'zı kimselerin verdikleri ehemmiyetin vech ve keyfiyetini şu tekliften de istidlâle çalışıyordum. O ise:

- Beni bir serserî zannetmeyiniz. Memleketimde epeyce bir familya çocuğuyum. Hakikaten şân ve şerefimize hayrân olduğumdan kılıcımı hizmetinize arz ve takdîm etmek istiyorum. Lisânınızı da öğrenmeye cehd ve gayret eyleyeceğim.

Diye müddeâsını te'yîd ediyor idi. Nihâyet dedim ki:

- Yüzbaşı efendi! Maksudunuz yalnız müslimân olmaktan ibâret ise her nerede bulunmuş olsanız bu maksada nâil olabilirsiniz. Belki mesmû'nuz olmuştur ki Almanya'da ba'zı zevât dahi yerlerinden kımıldanmaksızın nâil-i İslâm olmuşlardır. Bizde Nasrâniyyet kiliseleri gibi istediğine hakk-ı îmân verir ve istemediğinden selb eder bir kilise hey'eti yoktur. İslâmiyyet kabûle vâ-bestedir. Yeni dâhil olacağınız dînin erbâbı ya'nî ihvânınız dahi size ferâiz ve âdâb-ı dîniyyeyi ta'lîme mecbûrdurlar.

295b

- Yalnız kabûl-i İslâm ile iktifâ etmeyeceğim. Ârzûmun esâsı hizmet-i askeriyenize de girmektir.
- Eğer İslâmı kabûlünüz maa-hazâ hizmet-i askeriyemize girmek için ise buna da hâcet yoktur. Nasrâniyyetiniz o hizmete mâni' değildir. Devletimizin hizmet-i askeriyesinde bir hayli Avrupalılar vardır ki diyânetlerini muhâfaza ile berâber yine hizmette bulunuyorlar.
- Biliyorum. Sadâkat-i askeriyeye için yemîn verdikten sonra nâmûslu askerlere emniyyet ve i'timâd edebilirsiniz. Fakat ben İslâmı da kabûl etmek istiyorum. Lisânınızı dahi ba'de-t-tahsîl sizin gibi bir müslimân ve Osmanlı ve asker olmak ârzûsundayım. Bunun için ne yolda muâmele lâzım ise bana öğretmenizi ricâ ederim.
- Şimdiye kadar böyle bir dalâlette bulunmuş olmadığım için bu husûstaki muâmele-i resmiye neden ibâret olacağını tamâmıyla kestiremez isem de zannıma kalır ise bunun için Bâb-ı âlî ser-askeriyeye mürâcaat lâzım gelir. Bir ârzûhâl yazar emelinizi derc ile

teklîf-i hizmette bulunursunuz. Umarım ki sâir bir çok emsâliniz kabûl olundukları gibi siz dahi kabûl olunursunuz.

296a

Şu kadarcık bir irşâdımdan dolayı yüzbaşı Kulber ziyâdesiyle memnûn oldu. İki günden beri devâm eden mübâhisten söz açarak İslâm için pek büyük muhabbet ve iştiyâk gösterdi. Ben ise böyle yalnız bir cüze dâir muhtasır ve nâkis bahislerin adem-i kifâyesinden başlayarak bu kadar vâsi' bir hikmet-i metînenin etrâfıyla tettebbu' ve tedkike muhtâc olacağını anlattım. Herhâlde mübâhasemiz epeyce uzanıp gittiğinden ve ortalık dahi kararmaya başladığından herkesin şimendüfer muvakkafına müsâraati bizi dahi birbirimizden ayırdı.

Avdet için arabalara binilmeyeceğini daha yolda karârlaştırmış idik. Zîrâ yol her ne kadar muntazam chaussee ise de ba'zı inişleri çıkışları tehlikeli olduğu gibi hayvanlar dahi ziyâdesiyle yorulmuşlar idi. Hele şimendüfer ile yarı yola ya'nî Drammen kasabasına geldiği zemân kasaba-i mezkûre nisvânının verecekleri çay ziyâfetinde bulunmak lüzûmu dahi arabaları terk ile şimendüfere binmek mecbûriyyetini arttırmış idi.

Şimendüfer muvakkafına geldiğim zemân araba arkadaşlarını bulabilmek şöyle dursun sâir erbâb-ı muârefeden de kimseyi bulamadım. Hattâ bindiğim kompartımanda kongre a'zâ-

296b

sından yalnız asil-zâde olduğunu kendisinden işittiğim bir ihtiyâr kadın bulunup diğer yolcuların hep Norveçli olduklarını anladım. Bu kadının ana lisânı Alman ve tahsîl lisânı Fransız olduğundan derhâl musâhabeye koyulduk. Şu Oryantalistler kongreleri pek nâfi şeyler ise de yalnız üç senede bir kerre ictimâ'ları kâfi olamayacağını iddiâ ediyor ve lisân ve ulûm-i şarkıyyeye pek büyük rağbet gösteriyor idi. Kadıncağzın suyunca gidip vuku' bulan ricâsı üzerine ba'zı eş'ar-ı şarkıyyeyi mecmûasına kaydettiriverdik. Ammâ bunu kolay işlerden zannetmeyiniz. Yazı Fransız ve lisân Osmanlıca olacak. Evvelâ ben amel edeyim o yazsın dedim beceremedi. Benim ağzımdan çıkan harfin mahreciyle onun mahrec-i hurûfu mütevâfık düşmüyor idi. Ben yazayım kendisi okusun dedik yine beceremedi. Hiç Türkçe bilmeyen bir Frenk karısının Türkçe beyitler okumaya davranması kadar gülünç ahvâle ömrümde tesâdüf

etmemişimdir. Bin türlü tashîhat ile kadıncağızın ârzûsunu tahsîle gayret eyleyerek nihâyet saat dokuz buçuğa doğru Drammen istasyonuna vâsıl olunca kadın benden kurtulmuş oldu.

Drammen istasyonu ve etrâf ve civârı

297a

kemâlen gazlar kandiller ile donatılmış idi. Çay ve bira sofraları her tarafa uzun uzun uzatılıp millî kıyâfetlerini giymiş olan genç ve güzel ve mu'teber kadınlar dahi hizmet eyliyorlar idi. Honefos kasabasında muârefe peydâ eylediğimiz bir kaç Norveçli gazeteciler ve bunlar miyânında bi-l-hâssa Johan Vibe nâm muharrir ki - gayet komik bir adam idi- etrâfımı alarak beni bir çok kadınlara prezenta etmeye başladılar. Lâkin bundaki tuhaflığa dikkat etmelidir. Draman kasabası on dokuz bin kadar nüfûsu hâvî büyük bir kasaba ise de on dokuz kadar adamların Fransızca bildiklerine ihtimâl veremem. Zâten Johan Vibe Fransızca bilmek iddiâsında bulunduğu hâlde onunla bile merâmlarımızı birbirimize güç anlatabiliyoruz. Ne prezenta edildiğimiz kadınlar Fransızca biliyor ne onların Norveç lisânını ben biliyorum. Kadınlar gûyâ ayakları burkulup da yere düşecekler imiş gibi tuhaf bir yolda reveranslar yaparak bir şeyler söyleyerek iltifât eyledikleri sırada ben onların sözlerini bitirmelerine intizâr da etmeksizin bu misillû ahvâlde Fransızca söylenen kelimât-ı teşekkürüyyeyi hemân dizip döküyorum.

Bu garâbet beni de kadınları da güldür-

297b

meye kâfi iken bir de Johan مورلى وولد nâmı doktor ve filozof ünvanlarıyla berâber vizite kağıdının üzerinde yazılı bulunan orta yaşlı bir adam karşıma çıkararak zıp zıp sıçramaya başlamasın mı? Meğer bunların erkeklerinin reveransları da böyle imiş. Bu doktor ve filozofun söylemeye çalıştığı Fransızca'yı işittiğimde çocuk iken okuduğum meşhûr Robinson hikâyesindeki vahşî Vendiredi'nin acemî-âne Fransızcaları hâtırına geldi. Doktor ve filozof efendi:

- Ben! Merci! Çok şeref! Sizin tanımak!

Dedikçe makam-ı teşekkürde sıçrayışlarını da tekrâr eyliyor. Muharrir Johan Vibe ise gûyâ bu Fransızcayı ıslâh için:

- Sizi tanıdım. Bana çok şereftir. Teşekkür ederim.

Diyor da ben ancak bundan anlayabiliyorum ki bî-çâre filozofun merâmı “sizinle muârefe gibi bir şeref-i azîme nâiliyyetten dolayı teşekkürler ederim” demektir.

Prezenta olduğumuz kadınların her biri birer bardak bira ve ba’zıları sütlü ve sütsüz çay kaseleriyle hüçûma başlayınca nazar-ı dikkatim açıldı. Gûyâ Honefos’ ta pek çok bira

298a

içmiş bulunduğumdan bahisle evvelâ ikrâmın o cihetinden kolayca istifâ edebildim. Sâniyâ çaydan hoşlanmadığımı beyânla yalnız süt ile iktifâ ricâsında buldum.

Bu saf-dîl ahâlînin etvâr-ı mükkerem-âneleri hakikaten ziyâdesiyle mûcib-i memnûniyyet ahvâlinden olup orada imrâr edilecek on on beş dakika zarfında onlar bizim cümlemizi tanımak ve kendilerini dahi cümlemize tanıtmak telâşında bulduklarından insânı gark-ı ikrâm eylemek ricâsındaki gayretleri de haylice bî-zârlığı mûcib oluyor idi.

El-hâsıl buradan da vagonlara binerek ve artık zemânın geçmiş ve uykunun vakti gelmiş olmasından dolayı esneyerek pinekleyerek Christiania’ya kadar gelip yatağımıza düşmek nasîb oldu. “İnsân hergün şeker yese bıkar” derler. Biz şu bir buçuk haftadan beri gece gündüz zevk ve safâ ile geçirdiğimiz ömürden hakikaten bıkmak derecelerine geldik. Vagonda da buna dâir birâz hasbihâlde bulunmuş idik. Hele bendeki bıkkınlık sâirlerinden ziyâdece olduğunu iddiâ eyleyebilirim. Eğer tetebbuât için şuraya buraya koşmak ve ictimâ’larda bulunmak mecbûriyyeti de olmasa idi Allah bilir ammâ daha ziyâde bıkip usancak idim. Bir vazîfe-i

298b

yevmiye ile muzavvaf olan insân için aralıkta bir tenbellik ve sefâhat hoşâ gidebilir ise de hiç işi gücü olmayıp da her günü hangi eğlence ile geçireceğini düşünenlerin daha ziyâde usanç getirecekleri bence mertebe-i hakikate varmaya başladı.

1.54. (SON İCTİMÂ')

Teşrin-i sâîninin on birincisi olan Çarşamba günü kabl-ez-zuhr saat on ikiye ya'nî vakt-i zuhûra kadar beş şu'benin beşi de akd-i ictimâ' eyledikten sonra ba'de-z-zuhr dâr-ül-maârifin nısf-ı dâire şeklindeki salonunda alafranga saat ikide bir ihtitam ictimâ'ı akd olunacağı ve o akşam Frimurerlogen salonlarında a'zâya bir ziyâfet verileceği ve o gece alafranga saat onda ya'nî nısf-ül leyle iki saat kalarak Göteborg'a azîmet için şimendüfere binileceği tertîb-nâme-i umûmiyyede münderic idi.

Ben vakit merhûnunda dâr-ül-maârif dâiresine varıp da a'zâ-yı ecnebiyyeden bir kaç o gün hangi şu'benin ictimâ'ında bulunacağımı sordukları zemân:

- Hangi şu'bede mübâhis-i dîniyye

299a

yok ise orada bulunacağım.

Dedim ki maksadım dün ba'zı kimseleri velev ki dost-âne bir sûrette olsun ihtâratta bulunmak mecbûriyyetine düşüren mübâhisin o gün tâzelenmemesi lüzûmunu anlatmak idi.

Bu zâtlar bugünkü ictimâ'ın kongre için son ictimâ' olarak Allah bilir bir daha birbirimizi ne vakit ve nerelerde görmek nasîb olacağı beyânıyla şu yevm-i âhirden istifâde için yine kitâbet dâiresinde mi olur nerede mümkün ise bir husûsî ictimâ' daha akdine ârzû gösterdiler. Dedim ki:

- Bugünkü ictimâ'ın son ictimâ' olması bugün cümlemizin şu'belerde ba'de-z-zuhûr ihtitam ictimâ'ında bulunmaktığımızı vücûb-i tahtına idhâl eder. Vâkıâ bundan sonra yek-dîğirimizi ne vakit nerelerde göreceğimizi ta'yîn müşkil olur ise de mübâhis-i vâkıâ cümlemizi müstefîd eylediği hâlde memleketimize avdetimizden sonra dahi mekâtibe tarîkiyle musâhabe ve müzâkere kabildir.

Böyle kaçamaklı söz söylediğime sebep bir ihtirâz bir havf değil idi. Herkesin hikmet-i fikriyyesinde serbestîsi tabîi bulunup bâ-husûs kimse dinlemek

299b

istemediği hâlde söz söyleyecek değil idim ki ikrâhede haml olunabilsin. Kendileri tâlib oluyorlar. Fakat bence bunların zihninde kalbinde hâsıl olması ârzû edilen te'sîr husûle getirilip itmâm dahi edilmiş bulunduğundan birâz da bunları tettebbu' ve müzâkere mecbûriyyetinde bulundurmamak istiyor idim. Maa-hazâ beyân eylediğim özürler dahi bence şâyân-ı kabûl olup şu son ictimâ'nda dahi isbât-ı vücûddan geri kalmamak lâzım gelmekle lisân-ı Ariyye şu'besine giriverdim.

Şu'benin iki saat kadar devâm eden ictimâ'nda belli başlı bir gûne-i müzâkere vuku' bulmadı. Evvelce dahi beyân eylemiş olduğum vecihle herkes sermâye-yi ârifânîni Stokholm'de pazara çıkarıp tüketmiş bulunduğundan burada temcîd pilavı gibi ısıtıp ısıtıp tekrâr meydâna koymak nev'inden mükâlemâtta bulunuyorlar idi. İctimâ'nın sonlarına doğru bir zât kitâbet dâiresinde posta ile gelen mektûbların serildikleri masa üzerinde İstanbul'dan gelmiş olarak benim nâmıma dört mektûb bulunduğunu haber vermesiyle epeyce günlerden beri İstanbul'dan mektûb alamamış bulunmaktan mütevellid bir merâk ile kalktım mektûblarımı almaya gittim. Bir de bakayım ki mübâhase-i

300a

Dîniyye merâklıları orada müctemi' olarak Volney Voltaire Strauss Pascal Darwin gibi hikemânın nâmları hazret-i fahr-i risâlet ve hazret-i İsa ve enbiyâ-yı beni İsrail nâmlarına mukabil dillerde deverân edip ba'zılarının kan başlarına sıçramış olduğu hâlde münâzara ve mübâhaseye revâc vermişler. Asıl galebenin bize muhibb olan tarafta bulunduğu tavr-ı muzaffer-ânelerinden anlaşılıyor idi. Beni görünce mübâhaseye iştirâk için gelmiş zannına düşerek hüsn-i taalluk emâreleri göstermeye başladılar ise de mektûblarımın mûcib olduğu merâk bence hiç bir mübâhaseye ârzû peydâ edemediğinden afflarını dileyip mektûblarımı aldım ve ta paltoların asılı oldukları bir küçük odaya kadar gidip orada okumaya başladım.

Ben bunları bitirir bitirmez şu'belere dahi ta'tîl edildiklerinden herkesin paltoları almaya gelmesi benim de oradan infikâkımı îcâb etmekle misâfir-hâneme geldim. Ba'de-z-zuhr saat ikide vuku' bulacak ihtitam ictimâ'nda üniforma giyilip giyilmeyeceğine dâir programda bir sarahât bulunmayıp kuşluk taâmı için sofrada gördüğüm ba'zı a'zâdan istifsâr eylediğimde onlar üniforma iktisâsına hâcet olmadığı mütâlaasında bulduklarından

300b

ve kendileri de a'zâ-yı resmiyyeden olduklarından ben de onlara iktifâ eyledim. Hattâ saat-i muâyeneden birâz evvel sokağa çıkıp ba'zı kitâblar ve fotoğrafiya resimleri ve müzika notaları mubâyaaasından sonra ihtitâm ictimâ'ına gittim ki hazârûndan pek azı üniforma giyip nişân takmış ve aglebi âdî kıyâfetleriyle gelmiş idiler.

Bu ictimâ'da ba'zı büyük profesörler Almanca ve İngilizce nutuklar îrâd edip Hintli râhibin refîki bulunan ve Stokholm'de Sanskrit kitâb-ı mukaddesi ayetlerinden ba'zılarını kendilerine mahsûs lehn ile okuyup alkışlanmış olan bir Hindû burada dahi uzun uzadıya nağmeler ile son ictimâ'ı neş'elendirip kendisini alkışlatmış idi. En sonra kongrenin Norveç kısmının reîs-i evveli ve muârif-i muzâhib nâzırını bulunan zât epeyce mufassal bir nutuk îrâd ile kongre hey'etinin kendi memleketlerini de şereflendirmiş bulunmasına da bi-t-teşekkür ictimââta hitâm verildiğini i'lân eyledi. Kayd ve ihtârına mecbûrum ki bu resm-i ihtitâm dahi resm-i iftitâh gibi Stokholm'deki emsâline kat'a mikyâs olmayıp gayet bârid bir sûrette vuku' bulmuş idi.

O akşam Frimurerlogen büyük salo-

301a

nunda verilecek son ziyâfette bulunmaktan ise bu akşam müfârekât edeceğimiz şu memleketi bir daha gezip temâşâyı tercîh eyledim. Zîrâ bu son ziyâfetlerin resmiyyet-i kaydından bi-l-külliyeye berî olarak büsbütün dost-âne şeylerden bulunduğunu Stokholm'de tecrübe etmiş idim. Oradaki son ictimâ'ı beğenmemiş olduğum hâlde buranın son ziyâfeti o kadar da beğenilmeye şâyân olmayacağı hesâbı bu karârımı takviye eylediğinden ve rehber-i seyâhat kitâblarından Christiania hakkındaki tedkikâtım birâz daha artmış bulunduğundan son ictimâ'dan çıkar çıkmaz iki atlı bir araba tutup şehri o kadar gezdim ki hemân girip çıkmadık hiç bir sokak bırakmadım. Hangi dükkan veya mağaza az çok nazar-ı ehemmiyetimi celb etti ise derûnuna girip eğer sâhibleri Fransızcaya âşinâ iseler istediğim gibi suâller ile şehir hakkındaki ma'lûmâtımı arttırmak fırsatını fevk etmedim. Tamâm akşam üzeri ortalık kararmak raddesinde iken Grand Hotel'e gidip Madam Gülnar ile görüşüm. Bu akşamdan bed' ile saffet-i resmiyyeden tecrîd eyleyeceğimiz cihetle yolumuzun bundan ilerisi için bir refâkat-i dâimeyi müzâkere etmeye başladık. Onlar dahi son ziyâfete gitmemişler ve gitmeyecekler olduğundan

301b

Bu müzâkere için epeyce vaktimiz var idi. Profesör Goldvald ve kızı Madam Görelmberg Berlin'e kadar bizimle refâkat edebileceklerini ve oradan Prusya Lehistanı tarîkiyle memleketlerine gideceklerini söyleyip Berlin'e değin akd-i refâkat edecek olur isek memnûn kalacaklarını anlattılar. Doktor Boris Yanpolsky ile Madam Gülnar Paris'e gideceklerinden refâkatimizin oraya kadar imtidâdını temennîye başladılar. Ben azîmette Paris'te çend saat kalabilmiş olduğumdan avdette oraya uğrayıp terakkiyât-ı medeniyye âleminin merkez-i umûmîsi addolunduğu hâlde bir de sergi-yi umûmînin küşadından dolayı bütün cihânın merci-i mecmû'u hükmünü almış bulunan bu şehirde bir kaç gün imrârını ârzû eyliyor idiysem de doğrusu ya bu ârzûm kat'î değil idi. Berlin'den Almanya-yı cenûbîyi güşt-i güzâr eyledikten sonra İsviçre ve İtalya'ya inip ba'zı meşhûr şehirleri görmek ciheti daha ziyâde meylimi celb eyliyor idi. Çünkü Paris en ziyâde tetebbu' eylediğim yerlerden olup velev ki panorama temâşâsı sûretinde olsun beş on saat temâşâ edişimi hemân hemân kâfî görmek hükmünde idim. Lâkin Doktor Boris:

302a

- Birâz da beni dinler misiniz? Filozof! İsviçre'yi ben de görmek ârzûsundayım. Zîrâ ale-l-sadriyyeye dûçâr olanları Montrö ve Interlaken deyip tebdîl-i havâyâ gönderiverdiğimiz yerlerin nasıl şeyler olduklarını bir kerre görmek isterim. Âhiren ba'zı müellifler bu memleketlerin aleyhinde yazmaya başladılar. Hoş şimdiki neşriyyâta pek de inanılmıyor ya! Zîrâ bî-taraf kalem sâhibi olanlar nâdir görülüyorlar. Yazılan şeylerin aplebi bir gareze bir fikr-i ticârete mübtenî bulunuyor. Herhâlde İsviçre'nin tebdîl-i havâ mahalleri olan kasabalarını köylerini görmek mecbûriyyetinde bulunduğumdan eğer bizimle berâber Paris'e kadar gelir iseniz Madam Gülnar'ı orada bırakıp sizinle berâber İsviçre'yi bir mükemmele gezeriz. Sonra ben München tarîkiyle Wien'e gideceğimden kabûl ettiğiniz sûrette bu seyâhati de berâber yapıp Peşte'yi de berâber ziyâret ederiz. Ondan sonra siz de serbest olursunuz ben de!

Deyince bu sûret benim de zihnime epeyce mülâyim görünmeye başladı. Derken Madam dahi Gülnar:

- Beni Paris'te niçin bırakıyorsunuz? Ben yalnız bir hafta kalsam kâfidir. Rusya'ya avdetimde Berlin tarîkından döneceğime ben de

302b

İsviçre tarîkından dönüveririm. Almanya'dan bir kaç def'a geçmiş olduğum hâlde İsviçre'yi henüz görmemişimdir. Wien'e kadar Midhat Efendi ile ondan sonra vatana kadar da doktor Yanpolsky ile refâkat etmiş olurum ki yalnızlık beliiyesinden kurtulmakla berâber iyi arkadaşlarla seyâhatimi tatlılandırmaya da muvaffak olmuş bulunurum.

Demesin mi? Bi-t-tab' bu cihete meylim artmaya başladı. Vâkıâ doktor Yanpolsky'nin Brüksel'e de uğramak mecbûriyyeti ve tasarruf ve imsâkı ziyâdece sevdiğinden Paris'te bahâ-lîca hotellere incek olur isek tasarrufa riâyeten bize iştirâk edemeyeceği tarzındaki mülâhazaları şu refâkat emellerine karâr-ı kat'î i'tâ'sıyçün mâni' görülüyor idiyse de:

- Bakalım nereye kadar refâkat mümkün olur ise ederiz. Hele şimdilik Berlin'e kadar arkadaşız.

Dedim. Doktor Yanpolsky:

- Hayır! Şimdilik size refâkatim Kobenhavn'a kadar. Oradan bana izin vereceksiniz ki Brüksel'e gideyim. Paris'te birleşiriz.

Dedi. Karârın asl-ı kat'îsi bundan ibâret idiyse de Paris'te nereye inileceği ne bizce ne de doktorca mukarrer olmadığından

303a

işin bu cihetini düşünmeye başladık. Doktor dedi ki:

- Merâk etmeyiniz! Merâk etmeyiniz! Ben onun kolayını buldum. Bizim adresimiz Ahmed Midhat Efendi'nin fesidir.

Doktorun bu sözüne hepimiz beyân-ı istigrâb eylemeye hâzırlanmış idiysek de bize söz bırakmayıp îzâh-ı mâdde için sözde kendisi devâm eyledi. Dedi ki:

- Elbette sergi-yi umûmîyi temâşâyâ geleceksiniz. Orada fesliler nâdir olduğundan nerede gözüme bir fesli ilişir ise koşar yakasından yakalarım.

Doktorun bu mütâlaasına bir kakhaha-yı mısdâk-âne ile mukabele eyledik. Ben sefâret-i Osmâniyyeden dahi mahall-i ikametimin sorulabileceğini der-miyân ettim ise de doktor:

- Görürsünüz ki buna hâcet kalmayacaktır. Mutlaka sizi bulacağım.

Diye itmînân-ı kalbini tekrâr eyledi.

O aralık Sırlı Mösyö Pasiç dahi salona girdi. Bu zât Sırbistan'ın müdürânından olup o kadar ehl-i maârif değil ise de maârif-mend-âne muhibb ve terbiyeli bir adamdır. Sûret-i gayr-ı resmiyyede olarak kongreye gelmiş ve o esnâ'da en iyi görüştüğümüz adamlardan olmuştur. Verdiğimiz karâra

303b

kısmen o dahi iştirâk eyledi. Kobenhavn'a kadar cümlemiz birlikte giderek oradan doktor ile berâber Brüksel'e gideceğini ve Paris'te bizim ile buluşacağını ve kendisi dahi İsviçre'yi gezmek ârzûsunda bulunduğundan eğer hareketlerimiz zemânı tevâfuk eyler ise İsviçre'ye de birlikte gidileceğini ityân eyledi. Hepimiz sevinerek el ele verip şu nâkıs karârı takviye ve tasdîk eyledik.

Grand Hotel'den kalkıp Victoria hoteline geldiğim zemân misâfirlerin hemân kâffesi son ziyâfete gitmiş olduklarını gördüm. Yemek salonunda tek başıma gibi bir sûretle akşam taâmını ederek derhâl eşyâ'mı yerleştirmeye başladım ki burada mübâyaa eylediğim ba'zı şeylerle berâber hemân hemân sandıklarımıza sığmamak dercelerini bulmuş olan eşyâ'yı yerleştirip sığdırıncaya kadar hayli zahmet çektim. Bu zahmetler esnâ'sında benim işgüzâr gayretli Roza hâtıra gelmemek kabil midir? Eğer bu akşam dahi imdâdına yetişmiş olsa idi beş kronluk bir gaymeyi isbât-ı istihkâk eylemiş olur idi.

Stokholm'de olduğu gibi burada dahi şimendüfer me'mûrları hotele kadar gelerek sandıklarımızı kayd ve yük biletlerimizi i'tâ'

304a

Eylediler. Gecenin saat onuna kadar koltuk sandalyemin üzerinde oturur iken üç saat mikdârı bir uyku kestirdim. Zîrâ sabâha kadar şimendüferde uykusuz kalacağımız muhakkak idi. Saat ona çaryek kalarak evvelden tenbîhli bulunan kapıcı kocaman elini omuzuma koyar koymaz gözlerimi açtım. Adamcağız:

- Arabanız hâzırdır Efendim!

Demesiyle derhâl yüzümü gözümü yıkayarak arabaya atladığım gibi soluğu Grand Hotel'de aldım.

1.55. (GÖTENBORG'A AZÎMET)

Tamâm saat ona çaryek kala Madam Gülnar ve refİKasıyla Grand Hotel'de bulunmaklığımız karâr-ı vâki' iktizâ'sından bulunmasıyla ben oraya vardığım vardığım zemân onları da arabaya binmeye hâzır ve âmâde buldum. Cümlemiz birlikte istasyona vardık. Orada Mısırlı Fikri Paşa ve oğlu Emîn Bey ve Şeyh Hamza ve Şeyh Ömer Efendileri bulduğumuzdan Göteborg'a kadar refâkat karârına onları da teşrîk eyledik. Öyle bir fırka teşkîl eylemiş olduk ki şimendüferde bir kompartımanı bizim işgal etmekliğimize kimsenin bir diyeceği olamamak

304b

Lâzım gelir idi. Bunun için edilecek tedbîr çâbük davranıp mevki'yi işgal eylemekten ibâret kalır. Bizce çâbük davranmaya bir mâni' var ise o da ihtiyâr Profesör Goldvald'den ibârettir. Hakikaten cânım gibi sevmeye başladığım bu kalbi fikri münevver ihtiyârın böyle sür'atli hareket edilmek lâzım gelen yerlerde himâyesini ben der-uhde eyledim. Hoş himâye husûsunda kızı Madam Görelmberg'in becerikliği olur olmaz erkeklere de ihtiyâc bırakmaz ya! Lâtif ihtiyâr ise:

- Ben artık bir çocuk sayılırım. Kızım anam olsun sen de babam. Yürüyemeyen çocuklara yaptıkları gibi siz de ikiniz birer kolumdan tutarak beni kuş gibi uçururirsiniz.

Diye beyân-ı teşekkürle başladı. Fi-l-vâki' dediğimizi yaptık. Fakat Mısırlı arkadaşlarımız bizim kompartımanımızda yer bulamayarak bize komşu oldular. Çünkü girdiğimiz yer altı adamlık olup ihtiyârı yatırmak için iki ve madam Gülnar'ı yatırmak için keza iki adamlık yere muthaç bulunduğumuzdan bunları dört addedip Madam Görelmberg ile ben dahi altıyı ikmâl ediyor idik. Pasiç ve doktor ile mikdârları altıya bâliğ olan Mısırî arkadaşlarımız

305a

dahi bize komşu olarak bir kompartımanı işgal ettiler.

Ben epeyce uyku gidermiş bulunduğum cihetle şimendüferin zangırtıları sarsıntıları içinde o râhatsızlıktan uyku dilenmeye mecbûr değil idim. Profesör ihtiyârlığı hasebiyle zangırtıya falana bakmayarak uyudu. İki madamı bir türlü uyku istîlâ' edemedi. Onlar bana Rus milletinin maîşet-i beytiyyesini anlatmaya başladılar. Ben onlara Türk milletinin maîşet-i beytiyyesini anlatmaya başladım. Cadı hikâyelerine sihr-bâz karılara kadar sözü vardırıdık. Der iken Madam Görelmberg esâsî bir cadı ile bir sihr-bâzın muhârebesinden ibâret olmak üzere bir Rus masalı söylemeye başlamasın mı? Fransızcası azca idiyse de bunda bir beis olmadıktan mâ-adâ en çok yerlerini kendisi Rusça söyleyen Madam Gülnar'ın Fransızca ve-yâhûd Türkçe olarak bana anlatmaya çalışması musâhabeyi cümlemizin iştirâkini mûcib olmakla işte bu cihetten menfaati bile görülüyor idi.

Husûsiyyet-i ahvâlime vâkıf olanlar bilirler ki ben koca karı masallarını pek severim. İşim olmadığı zemânlar evlâd ü

305b

iyalim miyânında en büyük eğlencem masaldır. Yalnız başkalarına söyleyip dinlemeyi değil kendim söylemeyi de severim. Hele masal söylendiği hâlde uyumak en büyük zevkimdir. Hattâ bir kerre söylenmiş olarak dinlemiş bulunduğum masalı bir daha dinleyememek şânından olanlardan da değilim. Bence bir şarkıyı bin def'a dinlemek kabil olduğu gibi bir masalı da defaâtle dinlemek kabildir. Zîrâ onu hikâye eden her def'asında bir başka sûretle tezeyyün ve muhâkeme eder. Ben ise masal söylemeye mecbûr edildiğim zemânlar yenilerini bile îcâd

eylerim. Zâten asıl san'atım masalcılık değil midir? Lâtîfe bir taraf bu kocakarı masalları hakikaten şâyeste-i istimâ' ve ekserîsi pür hikmet şeylerdir. "Karıkoca Masalı" ser-nâmesiyle yazmış bulunduğum bir kitâbta efkârımın bu cihetini arz ve amîk bast-ı temhîd eylemişimdir.

Bu gece vagon içinde ve iki kadın miyânında musâhabeyi masala bozduğumuzdan dolayı o kadar memnûn oldum ki âdetâ kendimi evlâd ü iyalim miyânında zannettim. Madam Görelmberg'den sonra madam Gülnar dahi yek-dîgerini müteâkıb iki masal söyledi fakat onun söylediği masallar kocakarı

306a

masallarından ibâret değil idiler. Birisi Rus hikâye nüvîsânından bir zâtın yazdığı muhtasar bir romanın hulâsası ve dîgeri de müellifi bestekârı Rus olmak üzere tertîb edilmiş olan bir operanın icmâli idi. Bunların ikisini de o kadar beğendim ki ya birer küçük roman ve-yâhûd bir fıkra-yı mahsûsa sûretinde kaleme alıp neşr etmek için cüz-dânıma kayd eyledim.

Hâl-bu-ki müteâkıben masal sırası bana da geldi. Ben de şarkın en millî en şâir-âne olarak mahsul-i fikr-i hayâlî olan Santorcu Ali Paşa masalını söyledim. Bu masalı bilenler ne kadar şâir-âne olduğunu takdîr ederler de sonra dahi benim romancılık hasebiyle ne güzel tezyîn etmiş olduğumu elbette düşünürler.

İşte bu masallar ile bir kaç saat zemânı pek tatlı geçirdik. Ben ihtiyâr muallimin başını koyduğu tarafa nakl-i mekân edip Madam Görelmberg'i Madam Gülnar'ın uzandığı cihete nakl ettim. Uykuları galebe etmeye başladığı cihetle üç kişilik yeri bizim eski Osmanlıların "başlı ayaklı" ta'bîr ettikleri sûretçe paylaşarak birâz sonra uyudular. Ben ise Madam Gülnar'dan işittiğim iki hikâyeyi zihnimde büyülterek

306b

İştigalât-ı zihniyyeye koyuldum.

Matbû'u program mûcibince bu geceyi şimendüferde geçirdikten sonra ertesi sabâh alafranga saat dokuzda ya'nî vakt-i zuhûrdan üç saat mukaddem Trollhatten kasabasına vâsıl olacak idik. Orada dahi Honefos çağlayanlarından daha mühimm çağlayanları ve gayet büyük ve ustalıklı yapılmış bir cedveli falanı temâşâ eyledikten sonra mahall-i mezkûr ahâlîsi tarafından

kongreye verilecek ziyâfette de hâzır bulunarak ba'de saat üçte Göteborg'a müteveccihen tekrâr yola çıkacak idik. Ya'nî Trollhatten'de altı saat kadar kalmaklığımız mukarrer idi.

Sabâh açılıp güneş dahi doğduğunu gördüğümde sigaraya iştiyâkım artmakla vagon dan çıkıp iki vagon arasındaki demirden ma'mûl mini mini sofa üzerinde bir sigara içmeye karâr verdim. Madam Gülnar'ın tütün dumanına aslâ mukavemeti olmayıp şark tütünü dahi kendisini boğarcasına öksürttüğünden onunla berâber bulunulduğu zemânlarda tütün içmekten tevakkî ediyor idim. Hattâ bu gece uykudan evvel bir kaç def'a sigara için müsâade vermiş olduğu hâlde bile içmedim. Zîrâ bir def'asında

307a

cüz'î tütün dumanının kendisini ne fenâ öksürttüğünü görmüş idim. Güneşin ilk ziyâsı uyuyanları râhatsız etmemek için pencerelerin perdelerini de çekerek dışarıya çıkıp sigaramı içtim. Ancak uyku uyumamış olmakla berâber gözlerim ateş gibi yandığından bol suyla bir yüz yıkamaya muhtâc idim. Herkes uyanıp yüz musluklarının suyunu bitirmelerine meydân kalmaksızın komşu vagona geçip bir yüz yıkamaya karâr verdim. Bizim vagon da yüz musluğu var ya! Fakat ne kadar olsa insân hûd-gâmıdır. Ben yüz yıkamak için suyu birâz ziyâdece sarf ederim. Bizim vagon da yüzümü yıkayacak olsam arkadaşlarım için su az kalacak. Vâkıâ bu da bir hırsızlık olacak ise de hûd-gâmığa bir vecihle galebe edemediğim gibi şâyed patırtılarım da arkadaşlarımı da uyandırmış olurum havfı manzûm olunca ne olur ise olsun göze alıp komşu vagona geçtim bolca bir suyla yüzümü yıkadım.

Vagonumuza avdet eylediğim zemân pîr-i rûşen-zamîri uyanmış buldum. Havânın berraklığı mûcib-i inşirâh olduğunda güzel yüzü gülüyor idi. Yavaş yavaş konuşmaya başladık. Tuhaf değil mi? Şimendüferin

307b

O kadar şiddetli sarsıntısı zangırtısı uyuyanları uyandırmaz da buna manzûm olan cüz'î bir şamata uyandırır. Bu tecrübe umûmî olduğundan yarım saat kadar yavaş yavaş konuştuktan sonra evvelâ Madam Görelmberg ve müteâkiben Madam Gülnar uyandılar. Bir şimendüfer vagonunda mümkün olabilen sabâh tuvaletini ba'de-l-icrâ' profesör ile devâm eden musâhabemize iştirâk eylediler. Birâz sonra da Trollhatten istasyonuna vâsıl olduk.

İş bu Trollhatten kasabası Vanern nâm büyük bir gölün müntehâ-yı garb-ı cenûbiyyesinde vâki' üç bin kadar nüfûslu bir memlekettir ki zikr olunan gölden çıkıp dîger ba'zı göllere karışarak denize kadar cereyân eyleyen Göte Alv nâm nehir üzerinde mebnîdir.

Bu kasabanın şimendüfer istasyonu kasabaya bir buçuk iki kilometreye kadar uzak olduğundan şimendüferden çıkıldıkta kasabaya kadar arabalar ile gelinmek lâzım gelir. Arabalar bu mesâfeyi bir çaryek saatte kat' ederler ise de kasaba denilen şey öyle sâir memleketler gibi birbirine muttasıl ve-yâhûd karîb binâ'lardan müteşekkil olmadığından araba ile kasabanın merkezi addolunan yere gelindikten sonra da araba ihtiyâcı mündefi'

308a

Olmuş sayılamaz. Göte alv nehri burada gayet kuvvetli çağlayanlar teşkîl eder ki cümlesinin makine-i fenni hesâbınca peydâ eyledikleri kuvve-i mahreke iki yüz yirmi beş bin bâr-gîr kuvvetine müsâvî olduğu tahmîn kılınır. Bu hesâbın ne dereceye kadar doğru olabildiği şâyeste-i teemmüldür. Zîrâ hemân Fırat nehri kadar azîm bir nehir bin beş yüz metrelik bir mesâfede otuz üç metre irtifâ'dan sükût eyliyor. Vâkîâ dimdik ve yek-pâre bir setten atlayıp şu otuz üç metre irtifâ'ı bin beş yüz metre tûlü taksîm edince o bir buçuk kilometrelik mecrânın meyli yüzde ikiden birâz ziyâdece hesâb olunur ise de meyl dahi bir düziye değildir. Nehrin suları setten sete atlar. Ara yerde sekiz on kadar yek-pâre kayadan ibâret bir takım cezîreler bulunup bunlar dahi suyu sıkıştırdıklarından ve mecrânın dikliği asıl oralarda husûle geldiğinden tabîi vücûda gelmiş birer değirmen harkı demek olan bu dar ve dik mecralardan sular o kadar şiddetle cereyân ederler ki ne bileyim ammâ o kadar büyük kıtaât-ı mâiyye hücûmlarının o kadar da sür'atle yuvarlanıp gitmeleri benî beşerin kuvvet ve kudretine bir alışkın

308b

Kuzudan daha ziyâde itâatle tâbi' olan kuvve-i bahriyyeye kıyâsen kaç bâr-gîr kuvveti teşkîl edebileceğini hesâb eylemek epeyce müşkilâttandır.

Bu iki yüz yirmi beş bin bâr-gîr kuvvetini haber verdikleri zemân bir o mikdâra bir de çağlayanlara baktığımda Hoca Nasreddin'in yer ile gök arasındaki mesâfeyi mesâha edişi fikrası hâtırıma geldi.

Fıkra ma'lûm ya? Yer ile gök arasında ne kadar mesâfe bulunduğunu Hoca merhûmdan sormuşlar. Elindeki a'sâsını gösterip:

- Şununla yüz kerre yüz bindir.

Demiş. Muhâtabları inanmak husûsunda tereddüt gösterdiklerinde:

- İnanmaz iseniz alınız a'sâyı da ölçünüz.

Cevâbını vermiş. Bize de bu suların kuvvetini iki yüz yirmi beş bin bâr-gîr kuvve-i bahriyyesine müsâvîdir diyorlar. İnanmayacak olur isek Hoca merhûmun inanmayanlara verdiği cevâbı bize de verecekler değil mi? İnadık gitti ve-s-selâm!

Rivâyete göre mayıs ve hâzıran mâhlarına doğru dağlardaki karlar erimeye başladıkta bu sular bir kat daha artarlar imiş. Biz mâh-ı eylülde temâşâ eylediğimiz hâlde dahi

309a

Bu şelâlelerin dehişlerini hakikaten fevk-al-âde bulduk. Bindiğimiz arabalar ile kasabanın müntehâ-yı şimâlînde yan yana üç cezîrenin suları en ziyâde sıkıştırmış oldukları bir yerine varmış idik ki burası memleketin her neden dolayı ise vasatî addolunuyor idi. Cezîreler arasından akan suların mikdârını İstanbul'daki kari'lerime anlatmak birâz güç olur. Bu civârlarda öyle bir dere yoktur ki mikyâs olarak ihtâr edeyim. Evvelce Fırat nehrini mikyâs-ı ittihâz eylemiş idim. Şimdi dahi derim ki Boğaziçi'nin iki hisârları arası dört yüz metre kadar geniş ve elli metre kadar derin farz olunur ise bunun yirmide birisine müsâvî olan suların hemân kırk beş derece zâviye teşkîl edebilen bir sath-ı mâilden aşağı doğru yuvarlanmasını tahayyül etmelidir. Suyun cereyânındaki sür'ati göz ile görebilmek kabil değildir. Nehrin yukarı tarafından ba'zı büyücek ağaç dalları gelir ki lemha-yı vâhidede geçivererek sür'at-i mürûru hasebiyle mümkün değil görülemezler. Bir mecrâdan geçen su alt taraftaki yek-pâre kayadan ibâret bulunan kayaya öyle bir şiddet ve kuvvetle çarpar ki peydâ eylediği gürültüden kat'-ı nazar suların orada kaynamak sıçramak

309b

Coşmak nev'lerinden peydâ eyledikleri hâli dil ile ta'rîf kabil olamaz.

İşte tabiâtin bu kuvvet-i fevk-al-âdesinden istifâde için bu memlekette bir çok kereste ve kağıt ve demir fabrikaları te'sîs olunmuştur. Memleketin tekâmül ahâlîsi de bunların amelesidir. Binâen aleyh mikdâr-ı umûmîsi üç bin olmak üzere mukayyed bulunan bu ahâlî fabrikaların mevâki'ne nispetle müteferrik ve münkasım olduklarından memleketin tûlü bir saatten daha ziyâde mümted şu hâlde ebniyesi müteferrik ve seyrekir.

İlk temâşâ ettiğimiz şey sâlif-üz-zikr yek-dîgeri miyânında bulunan üç cezîre olup şu satırları yazdığım sırada tahattur edemediğim esbâba mebnî bu temâşâda yalnız Fikri Paşa ve mahdûmu Emîn Bey ile birlikte bulunduk. Çağlayanların ve bunlar üzerinde mebnî bulunan fabrikaların dîger kısımlarını ve envâ'ını da hep bu arkadaşlarımız ile birlikte temâşâ eyledik. İlk girdiğimiz fabrika bir kağıt fabrikası idi. Bizim hammâm kütükleri gibi ağaçların yarımşar arşın tûlünde kıtalara taksîmi için testere makineleriyle kesildiklerini gördüğümüz zemân bâdî-i nazarda bunların mahrûkat sûretiyle isti'mâl için böyle kesildiklerini

310a

Zanneyledik. Sonra bir yere gittik ki orada burgu makinesi nev'inden makineler önünde bulunan işçilerin böyle parça parça kesilmiş ağaçların budak yerlerini burguya kestirip ve o kuvvetle budakları oydurup çıkardıklarını müşâhede ettik. Lisân bilmiyor idiysek de böyle hayret noktalarında imdâda yetişen işâret lisânları bize anlattı ki ağaçların bu sûretle budakları ayıklanıp temizlenmesi bunların mahrûkatından başka türlü bir sûretle isti'malleri içindir.

Herkesin zevk ve safâ'ya koyulmuş olduğu bir demde bizim gibi başı fesli ve hâl ve şânları garîb adamlar enzâr-ı dikkat ve ehemmiyyeti celb eylediği için midir nedir? Amelenin reîsası bizi fevk-al-hadd ehemmiyyetle bi-t-telâkki amelîyyât-ı vâkıalarını mutlaka bize anlatmak gayretine düştüler. Hattâ her nereden ise bir kaç nefer Fransız lisânına âşinâ adamlar dahi peydâ oldular. Bunların ta'rîf ve delâletlerinden anladık ki böyle parça parça kesilip budakları oyulan ve çıkarılan haşeb-pâreler kağıt i'mâli için imişler.

Bunca halk miyânında fabrikalar amelîyyâtına akl erdirmek merâkı yalnız bizlerde görüldüğü için adamcağızlar önümüze düşüp bize bir kaç fabrika temâşâ ettirdiler. Hem de

310b

Öyle kuru temâşâ değil! Bir zemân barut-hâne nâzırı Saâdetli Sâbit Paşa hazretleri bana Makri Köyündeki barut-hâneyi ziyâret ettirmiş idi. Odun hâlinde gelen söğüt çubuklarının kömür hâline sûret-i tahvîlinden bed' ile kükürtün nasıl tasfiye ve güherçilenin nasıl tathîr edildiği vadilerinden dönüp dolaşarak bu eczâ-yı selâsenin yek-dîgerine halt ve mezciyle dibeklerde nasıl döküldüğüne ve pide hâline nasıl konulup ba'de kesme barut hâline nasıl ifrâc edildiğine varıncaya kadar kâffe-i ameliyyâtı birer birer ta'rîf eyledikten mâ-adâ barutun sıkıştırılıp prizmatik hâline nasıl konulduğunu ve jive derûnunda bunun sıklet-i izâfiyyesi nasıl ölçüldüğünü ve mermiler üzerinde barutun mûcib olduğu sür'at-i ibtidâiyyenin vâsıta-i elektrikiyyeye bi-l-mürâcaa nasıl hesâb edildiği mesâil-i mühimme ve dakikasına varıncaya kadar hep fi'liyyât ve ameliyyât ile ta'rîf ve irâe eylemiş idi de mesleğinin en dakik ahvâl ve esrârına kadar tamâmiyle vâkıf olup fi'len ve mâddeten dahi icrâ'sına muktedir bulunan böyle bir direktöre nâiliyyetten dolayı beni sevincimden çıldırmasıya bahtiyâr eylemiş idi. Bu def'a gezdiğimiz fabrikalarda önümüze düşen üstâdlar dire-

311a

ktörler dahi ameliyyât-ı vâkıyı bize işte bu sûret-i mükemmelede ta'rîf ve irâe eylemişlerdir.

Orada gördük ki yarım arşın tûlünde yirmiden otuz santimetreye kadar katârında bir odun parçası makineye verilerek yalamak ve aşındırmak nev'inden hareketle tuz ve hamur hâline nasıl ifrâğ olunuyor? Bu tuz bu hamur kendi hacminin bir kaç yüz misli su içinde vuku' geldiği hâlde sonra sudan nasıl tefrîk edilir. Sûret-i zâhiresi gayet sulu yoğurta benzeyen bu hamur Amerikan bezi gibi bezler üzerinde bizim güllaçlardan daha ince olarak nasıl yapraklara tahvîl ediyor. Ba'de bu yapraklar yek-dîgerine inzimâm ile parmak kalınlığında ıslak mukavvâ gibi satırlara ne vecihle kalıp ediliyor. Ba'de bu satırlar silindirler altından geçirilerek inceltile inceltile matlûb olan kalınlıkta kağıda ne vecihle tahvîl olunuyor.

Fikri Paşa her ne kadar lisân-ı âşinâ değil ise de umûr görmüş pek çok ve pek büyük işlerde bulunmuş ince fikirli gayet dakika-şinâs bir adam olduğundan hayret-efzâ-yı ukul-i âkilin olan bu ameliyyâtı bir fikr-i hakîm-âne ile görerek:

311b

- Ah bizim Anadolu'da nehir mi yok? Ağaç mı yok? Ah! O balta girmedik ormanları böyle bir kaç dakika zarfında kağıda tahvîl etmek bizde kabil mi değildir?

Yollu beyân-ı mülâhazaya başlamasın mı? O ihtiyâr aklı o dakikada o kadar sevdim ki sarılıp öpeceğim geldi. Fakat tetebbu' ve tedkik ile fikrim daha ziyâde meşgul olduğundan gönlümün bu ârzûsunu men' eyledim.

Bir kaç fabrika daha temâşâ ettik. Buranın pek meşhûr olan kanalını da görmek için kanal boyundan yürümeye başladık. Vâkîâ kanalın güzer-gâhımızdan gördüğümüz kıt'alarınca şâyân-ı hayret bir hâli yok idi. Bunun asıl görülecek yerleri "ecluse" denilen ve kapandıkça suları şişirip mecrâda tevazün hâsıl eyleyen kapılarında idiyse de onlar pek aşağıda buldukları için geçtiğimiz yerlerde onlara dâir eser göremiyor idik. Fakat göremediğimize ben de teessüf etmiyor idim. Zîrâ vaktiyle haber vermiş olduğum vecihle Paris ile Lyon arasındaki kanalın bir ecluse nu görmüş bulunduğum gibi "hidrografi" ya'nî hendesenin cereyân-ı miyâhe tatbîkinden ibâret bulunan fence tahsîl ve tetebbu'um esnâ'sında böyle kanal ve ecluselerin ne gibi kavânîn-i hendese ve hesâbiyyeye tâbi'

312a

olduklarını bellemiş bulunduğumdan bu bahisler bence büsbütün bî-gâne olan mübâhisten dahi değil idiler.

Nihâyet gide gide bir yere vardık ki yanımızda lisân-ı âşinâ bulunan ba'zı zâtlar bu civârda kâin bir lokantanın merci-i seyyâhîn olduğunu ve onun kule gibi bir yeri en mühimm bir nokta-i nezâret teşkîl eylediğini bize haber verdiler. Fikri Paşa ve mahdûmu Emîn Bey ile üçümüz o mahalle kadar vardık. Hotel hâliyle lokanta hâlini celb etmiş güzel bir mevki' olduğunu gördük. Oranın fi-l-vâki' merci' ve mecmû'-i seyyâhîn olduğunu etrâf ve civârın manzaralarını musavvir bulunan bir çok fotoğrafya resimlerinin de orada satılmakta olması bize ihtâr eyledi.

Bir de haylice mürtefi bir kulesi var idi. Fikri Paşa o kadar irtifâ'a suûd zahmetine katlanamayacağını beyânla i'tizâr eylediğinden biz Emîn Bey ile berâber o irtifâ'a kadar çıktık. Kırk beş elli metre kadar bir irtifâ'dan ibâret idiyse de mevki' dahi zâten mürtefi bulunmak

hasebiyle etrâfa nezâreti hakikaten fevk-al-âde idi. Aşağıya inip o muhterem ihtiyârı ya'nî Fikri Paşa'yı da oraya kadar çıkmak

312b

Zahmetine katlanması için teşvîk eyledik. Adamcağız oradan müyesser olan nezâretin bu zahmete değerli olduğunu bi-l-kabûl çıktı. Ammâ hakikaten de değerli idi! Zîrâ koca bir nehrin bin beş yüz metre mesâfede otuz üç metre irtifâ'ından sükût ile teşkîl eylediği şelâlelerin kâffesi birden görünüyor idi.

Teessüf ederim ki şu kulenin tepesinde on dakikacık olsun yalnız bulunamadım. Ben tetebbuâtımı yalnız icrâ' etmek isterim. Böyle bir mahallde tek başıma yalnız bulunursam daha iyi görür daha güzel dînler ve daha alâ tefekkür eylerim. Hattâ ekseriyyâ icrâ' edecek mühimm bir işim ve-yâhûd yazacak mühimm bir bahsim bulunduğu zemân yatağımda üç beş saat müddet ilk uykuyu kestirdikten sonra uyanıp saatlerce müddet kendi kendime tetebbu' ve tefekküre dalarım. Bunun ne kadar nâfi ve ne kadar alâ bir fikir olduğunu ve insâna neler tefehhüm ve ilhâm eylediğini “nevm-i hâlat-ı nevm” ve “ilhâmât-ı tegallitât” nâm eserlerimde devr u dırâz bahs eylemişimdir.

Bu mahallin şelâleleri ve o kuvvetten istifâde için binâ' ve inşâ' edilmiş bulunan fabrikaları o kadar zihnimi işgal eylemiştir ki

313a

Madam Gülnar'dan nasıl ayrıldığımı bu mahalde kendisiyle nasıl birleştiğimi şu satırları yazdığım sırada Hüda âlem tahattur edemiyorum. Fakat Fikri Paşa'ya kendi tarafımdan bestelenmiş ba'zı şeyleri istimâ' için orada mevcûd bir piyano üzerinde bir kaç parça çalmış olduğumu pek alâ der-hâtır eylediğim gibi bu aralık Madam Gülnar:

- Osmanlı müzikasında armoni yok mudur? Armonisiz müzika âdetâ müzikadan addolunamaz.

Diye yanıma gelip ahengimi bozmuş olduğu gibi müteâkıben kendi icrââtıyla şu çağlayanlara karşı zâten münbasit bulunan ihsâsımı bir kat daha inbisâta götürmüş olduğu kezâlik tamâmıyla hâtırımdadır. Hattâ:

- Bizim Osmanlı müzikasının armonisi olup olmadığını soracak yer mi buldunuz madam? Bakınız kudret-i sanâiyyesinin bir cüz'î kanun-i tabîat diye ba'zı binâ'nın rübûbiyyet ve levhiyyetine kadar kani' olmak istedikleri tabîat işte ayaklarımızın altında yuvarlanıp gidiyor. Bir dakikada yüz binlerce okkalık suları bir sür'at-i müdhişe ile yuvarlayıp götürüyor. San'atkar olduğunuzu bin def'a

313b

İşittim. Hem filozof hem şâir olduğunuza sizden işittiğimiz beyân türlü mübâhis ile kanâat eyledik. Böyle bir mevki' ihsâs-ı san'atkarınızı münbasit etmiyor mu? İşte bir piyano! Vâkıâ akkordası yolunda değil ise de kulaklarımız onun falsolarına tahammül eder. Buyrunuz! Bizi ihyâ' ediniz!

Tarzında söylemiş olduğum sözler dahi şu anda hâtırına geliyorlar.

Koca münevver! Piyanoya oturup icrâ'ya başladığı zemân alt katta bulunan halkın kâffesi üst kata hücum eylediler ise de hiç birisi dikçe nefes almaya muktedir olamayarak cân-ı dil-i sem'ini bu piyanoya hasır ile dinlemeye koyuldular. Hakikat piyanonun akkordasında görülen epeyce noksân kulakları tırmalamaktan hâli değil idiyse de icrâ'daki mahâret bu aybı da setr ediyor idi.

Mûsikıyye mensûb olanlar bilirler ki her hangi bir saz erbâbı sazını beş on gün meşkten münkatı' olur ise kollar ve parmaklar o i'tiyâd-ı dâimîyi unutarak bayağı acemî olurlar. Gülnar'ın bugün gösterdiği mahâret iki üç haftadan beri dûçâr olmuş bulunduğu meşksizlik ile berâber yine mûcib-i hayret derecede gör-

314a

Üldüğünden bu kadının meşk-i dâimî hâlindeki mahâretini düşündürmeye başladı. Ressâmlık san'atınca henüz rivâyet derecesinde bulunan mahâreti dahi benim vârid-i hâtırım oluyor idi. Yedi sekiz lisânda bidâe-i fevk-al-âdesi mücerrebim olmuş ve müzikadaki behresi bugün görülmüş ve takdîr edilmiş olması üzerine bu fevk-al-âde kadının resimdeki mahâreti de kendi kendine mertebesini ta'yîn eylemiş idi.

Şu mevki'de geçirdiğimiz bir kaç dakika asl-ı hayretten addolunmak lâzım gelen ömrümüzce bir hayli senelik ömre bedel oldu. Hattâ kongre a'zâsına burada bir kuşluk ziyâfeti

küşidesi mukarrer olduğu hâlde biz o karârı da derhâtır edemediğimizden kuşluğumuzu da burada icrâ' eyledik.

Hangi karârı der-hâtır edeceğiz? Biz En doğrusu ben âdetâ benliğimden tecrîd eylemiş idim. Rabbim Hakk Subhan ve Teâlâ hazretlerinin en büyük eser-i kudretini bugün müşâhede eyliyor idim. Her saniyede binlerce metre muakkeb sular ayağım altından akıp gidiyorlar. Hem de öyle bir kuvvetle akıp gidiyorlar ki ukûl-i muhâsibin bunları iki yüz yirmi beş bin bâr-gîr kuvvetinde olmak üzere hesâb eyliyor.

314b

İki yüz yirmi beş bin!..... Bunlar kurbağa kuvveti değil at kuvveti! sem'-i hayretimi teşnîf eden piyano mahâreti de Gülnar mahâreti!.....

Biz kahvaltımızı oracıkta icrâ' eyledik. Bu mevki'den çıkar çıkmaz bulduğumuz arabaya Gülnar'ı irkâb ile profesör ve kızı her neredeler ise onları bulmaya sevk ettik. Kendimiz fabrikalara fevk-al-âde merâkımız olduğunu ilk ziyâret eylediğimiz kağıt fabrikalarından istidlâl ile bizi da'vet eyleyen dîğer fabrikacılara tâbi' olduk ki bize ziyâret ettirdikleri fabrika dahi şimendüferlerde istihdâm olunan lokomotifleri yapmaya mahsûs bir fabrika idi.

Bu fabrika ameliyyâtın çokluğu zemânında dört yüz amele işletebilecek kadar cesîm olup fakat ameliyyâtın en azlığı zemânında dahi iki yüzden az adam ile idâresi kabil değildir. İsveç Norveç memleketinde inşâ' edilmiş bulunan bütün şimendüferlerin lokomotiflerini bu fabrika yapmış olduğu gibi Danimarka ve Almanya'ya dahi bir hayli lokomotifler yapıp satmakla meşhûrdurlar. Salt bu değil İsveç Norveç'de demir mâdenlerinin kesretine ve çelik i'mâl edecek fabrikaların da terakkisine mebnî bu memleketlerde

315a

Demir çelik pek ziyâde ileriye gitmiş ve binâen aleyh câ-be-câ büyük büyük fabrikalar küşad olunmuştur.

Yek-pâre demirden ma'mûl bir lokomotif tekerleği gördük ki katârı hemân iki metre var idi. Bu tekerlek silindirlerinin tahrik edecekleri dengiyle rabt olunarak bizim yandan çarklı vapurların çarklarına gödürülen hizmeti îfâ edecektir. Şu azîm ahen-pârenin dökme olmayıp

çekiç ile döğme olduğunu haber aldığımızda ziyâdesiyle istigrâb eyledik. Ammâ bunu darb edecek çekiç makinesinin nasıl bir şey olduğunu bilmediğimiz için nasıl bir şey olduğunu bilmediğimiz için değil! Fabrikalar temâşâsından pek ziyâde mütelezziz olduğumdan İstanbul'daki beylik fabrikaların hemân kâffesini de gezmiş görmüşümdür. Tersâne-i âmire de temâşâ eylemiş bulunduğum çekiç fabrikası yek-pâre demir dökmek husûsunda bu tekerlekten daha büyük parçaları dökebilecek cesâmettedir. Ancak şu tekerlek gûyâ darbdan sonra eğe ile çilingirlemek sûretiyle de ikmâl edilmiş olmak derecesinde muntazam olduğundan ve ona bu sûreti yalnız çekiç fabrikası verdiğini delîllerimiz te'mîn ettiklerinden işte o kocaman çekicinin bu kadar muntazam ve ince

315b

İşlerde nasıl istihdâm olduğunu görmek ârzûsuna düştük.

Binâen aleyh çekicinin bulunduğu yere kadar da giderek en ince işlerde nasıl isti'mâl olduğunu bize göstermeye başladılar ise de o aralık birden bire makineler duruverdiklerinden bu temâşâmız yarıda kaldı. Meğer kuşluk paydosu zemânı gelerek buhâr kazganından mücârre-i buhâriyye muslukları kapanmış imişler. İşe tekrâr başlamak için bir saat beklemek lâzım geleceğinden bu kadar zemânı fedâ edememek husûsundaki mecbûriyyet oradan müfârekate lüzûm gösterdi.

Fabrika me'mûrlarının ifâdesine göre kış mevsimlerinde burada hemân hiç gündüz kalmadığı zemânlarda fabrikanın derûnu beş yüz kadar ziyâ-yı elektrik lambalarıyla tenvîr olunarak kuraklık geceler rûz-i rûşene bi-t-tahvîl işlerde ol vecihle devâm ederler imiş.

Bu adamların gayet nâzik ve terbiyeli şeyler olup her tarafı gezmek husûsundaki delâlet nâzik-âneleri bizi kendilerine minnet-dâr eyledi. Onlar vizite kağıtlarını bize i'tâ' ederek biz dahi isimlerimizi onların defterlerine kayd edip muârefemizi te'yîd etmiş olduk.

316a

Bu mevki'in irisi ufağı yirmiye takarrüb eden şelâlelerine mühimm şeyler ise bu şelâlelerin mümânaatını bertaraf ederek gemi işletmek için yapılmış olan cedvel ve bi-l-hâssa cedvel-i mezkûrun "ecluse" denilen kapıları da o kadar şâyân-ı ehemmiyyet inşâât-ı beşeriyyedendirler. Otuz üç metre irtifâ'ından sükût eyleyen bir nehirden gemi geçirmek için

yapılacak cedvelin öyle ale-l-âde bir hark açmak sûretiyle vücûda gelemeyeceği âşikârdır. Kadîmden beri burada ecluselar inşâ'sı ârzû olunarak evvel-be-evvel nehri taksîm eyleyen cezâyir-i sagîreden istifâde eylemeye çalışılmış ise de pek az muvaffakıyyât husûle gelebilerek nihâyet akıntı aşağı inilmek şartıyla nehrin sol tarafına isâbet eyleyen arâzîden iki bin beş yüz metre kadar tûlünde bir cedvel açılmaya ve bu cedvelin müntehâsına birbirinden mürtefi azîm havuzlar yapıp bunların da her birine derece-i cesâmet ve metâneti akllara hayret verecek kapılar takılmaya lüzûm görülmüştür. Lüzûm-i mezkûr üzerine ilk yapılan ecluselar mürûr-i zemânla derece-i kifâyeden sakit olmakla terk edilmişlerdir ki hâlâ bakiye-yi harâbeleri mevcûddur. “Yeni ecluselar” denilenler ise 1844 senesinde resîde-i hadd-i hitâm olmuş

316b

On bir âdet havuzlardır.

Bunlardan asıl nehir yatağına en karîb olan birinci havuza gemi girdikte kapısı kapanıp yukarıdan dökülen sular ile havuz dolmaya başladı. Tamâm ikinci havuz ile tasviye hâsıl edince gemi ikinci havuza girip o dahi dolmaya başlayarak üçüncüye girer. İşte bu sûretle gûyâ azîm ve cesîm bir merdivenden yukarıya çıkıyormuş gibi çıka çıka gayet cesîm bir göl vüs'atinde bulunan şekli gayr-i muntazam bir havz-ı azîme girer ki oradan da kanalın üst başına kadar mürûruna artık hiç mâni' yoktur.

Benim gibi böyle bir azîm kanalı ilk def'a görenler üzerinde bu müşâhedenin hâsıl eylediği te'sîri ta'rîfe âdetâ imkân yoktur diyebilirim. İnşâât-ı mezkûre ne Rodos Kalesi gibi bin-nisbe daha büyük inşââta kıyâs kabûl edebilir ne de sâir bir şeye! Zîrâ müştemil olduğu sular öyle bir kuvve-i tahrîbiyye hükmünde bulunurlar ki insân evlâdı elinden çıkmış olan inşââtın kuvve-i tabîiyye-yi tahrîbiyyeye mukavemet edebilmesi için muhtâc olduğu metânet insânı düşündürdükçe mûcib olduğu hayret dahi artmakta devâm eyler.

317a

Trollhatten etrâfında şâyân-ı temâşâ bir takım dahi mağaralar var imiş ise de biz bunları gezip görmeye vakit bulamadık. Görüştüğümüz adamlardan yalnız hikâyelerini istimâ' ile iktifâ mecbûriyyetinde bulunuyor idik. Fakat bu hikâyeler miyânında da asıl sem'-i ehemmiyyeti celb edenleri hep kanal hikâyeleri oluyor idi. Zîrâ Avrupa-yı şimâlînin en hicrî bir yeri zannolunan bu

mahâlde işte şu kanaldan senevî yedi binden dokuz bine kadar gemi mürûr eylediği ve bundan yirmi beş milyon kronoya kadar vâridat hâsıl olduğu haber verildiği gibi buradan geçen gemilerin Göteborg Vanern göl ve kanallarıyla Stokholm'e kadar gidip geldikleri haber veriliyor idi ki İsveç Norveç üzerindeki binlerce irili ufaklı göllerden böyle kanallar ecluselar vâsıtasıyla binlerce saatlik mesâfelerde gemi dolaştırılabilmesi imkânı gerçekten azîm muvaffakiyyât-ı beşeriyeden addolunmaz mı?

Kongre a'zâsının bölük bölük şimendüfer muvakkafına doğru yürümleri bizi de îkâz eylediğinden ve olduğumuz yer ile muvakkaf arasında hayli mesâfe bulunduğundan bunun bir kısmını binecek araba bulamadığımızdan dolayı piyâde olarak yürüyüp kat' eyledik ise de

317b

Tamâm yorulup terlemeye başladığımız zemânda rast getirebildiğimiz bir boş arabaya atlayıp soluğu istasyonda aldık.

İş bu şelâler çok seyyâhînin temâşâ-gâhı olduğundan ve gerek birer birer ve gerek umûmunun birden alınan fotoğrafya resimleri buranın en büyük yâdigârı addolunduğundan kız erkek bir çok çocuklar ve hattâ büyücek güzel güzel kızlar yolculara fotoğrafya resimlerinin fûrûhtunu âdetâ haber sûretine koymuşlardır. Mukavemet için büyük metânet ister. Zîrâ resimlerin kâffesinden mübâyaa edecek olsanız nüsh-i mükerrerenin mübâyaaası için dahi sizi âdetâ icbâr ederler.

Tekmîl yolcular vagonlardaki yerlerini tekrâr işgal eyledikten sonra ba'de-z-zuhûr tamâm saat üçte hareket eden katâr dört buçukta Göteborg'a vâsıl oldu ki yolda geçen şu bir kaç saatlik zemânı herkes birbirine müşâhedât ve hissiyyâtını ta'rîf ile geçirdiklerinden bu yol gözümüze hiç göründü.

1.56. (GÖTEBORG'DA BİR GECE)

Göteborg denilen şehir İsveç kıt'asının cenûb-i garbî cihetinde Göte Alv

318a

Denilen ve evvelce ta'rîf eylediğimiz Trollhatten tarîkiyle ve Vanern bahriyyesine giden bir boğaz üzerinde kâin epeyce büyük memleketlerdendir. Ahâlîsi doksan binden mütecâviz olup cedveller ve göller tarîkiyle bir taraftan ticâret-i berriyyenin ve deniz tarîkiyle dahi dîger cihetten ticâret-i bahriyyenin merkez ictimâ'ı olduğundan ehemmiyet-i ticâriyyesi Christiania ve hattâ Stockholm'e bile fâik görülür. Gerek derûnunda ve gerek havâlîsinde bir çok fabrikaları dahi bulunduğundan yalnız bunların hâsıl eyledikleri mahsûlât büyücek bir ticâret yekûnû teşkîline kâfîdir.

Şehr-i mezkûr müessesât-ı cedîdeden olup mîlâdın 1621 senesinde ba'zı Hollandalı tâcirler ilk esâsını vuzıa etmişler ise de arz olunduğu vecihle zıkr ile İsveç'in derûnlarına doğru en işlek bir şehrâh-ı ticâret üzerinde bulunduğu için Hollanda ve Danimarka'dan mâ-adâ İngiltere'nin İskoçya memâlikinden ve Almanya'dan dahi pek çok tâcirler oraya gelip şehrin cesâmetini derhâl arttırmışlardır. Bir kaç büyük inşâiyye-i dest-gâhı da vardır ki buralarda yalnız İsveç tüccârı değil milel-i sâire için de büyük büyük gemiler inşâ' edilirler.

Katârımız İstasyona geldiği zemân

318b

Binlerce ahâlî istikbâlimize çıkararak mendiller sallamak ve şapkalarını havâyâ atmak ve hurra âvâzeleriyle alkışlamak nev'inden azîm bir hüsn-i kabûl eseri göstermişler idi. Zîrâ kongrenin matbû'u programları iktizâ'sınca İsveç Norveç devlet ve milletinin kongreye edecekleri son vedâ' burada verilecek bir ziyâfetle icrâ' olunacağından şu son akşam dahi Göteborgluların misâfiri sayılır idik.

Stockholm ve Christiania'da olduğu gibi burada dahi a'zâ için evvelden ârzû eylemiş bulunanlara en mu'teber hotellerde odalar istîcâr olunmuş idiyse de ben ve Rusyalı arkadaşlarım evvelden oda sipâriş etmemiş olduğumuz gibi cümlemiz bir hotelde ikamet ârzûsunda olduğumuzdan muhtâc olduğumuz dört odayı yalnız bir hotelde bulabilmek güç oldu. Şu hâlde üç dört kadar hotel gezip dolaştık ise de bunu zemânca bir ziyâ' addetmek lâzım gelmedi. Zîrâ bu münâsebetle derûn-i şehirde muhtâc olduğumuz cevelânı icrâ' eylemiş sayıldık. Hattâ en

son baş vurduğumuz hotelde dahi dört oda bulamadığımızdan üç oda ile iktifâyâ mecbûr edilmiş idik ki ben Doktor Boris Yanpolsky ile iki

319a

Yataklı bir odada yatmaya rızâ' göstermiş bulunduğumdan bu memlekette geçireceğimiz bir gecenin şu râhatsızlığına katlanmış idim.

İki yatalı bir odada iki adamın beytûtetinde ne gibi râhatsızlıklar olabileceğini ihtimâl ki kari'lerimizden pek çokları anlayamazlar. Binâen aleyh bu bâbda muhtasiran ma'lûmât vermeliyim.

Bizim bu tarafların maîşetlerine göre iki adamın bir odada bir değil pek çok geceleri birlikte geçirmelerinde o kadar büyük beis görülemez. Zîrâ usûl-i maîşetimiz gibi meskenlerimizin taksîmâtı da böyle bir beytûtet-i müşterekeyi teshîl eyleyebilir. El yüz yıkayacak yerlerimiz gusul-hânelerimiz ve ikamet edecek ve-yâhûd iş görecekt odalarımız ile yatak odalarımız hep ayrı olup odalarımız derûnunda da geceliklerimiz ile oturur ve yataklarımıza da geceliklerimiz ile girebiliriz. Hâl-bu-ki buraların maîşeti iktizâ'sınca igtisâl insânın yatak odasında vuku' buluyor. Yıkanması lâzım gelen a'zâ ele yüze münhasır olamaz ya? Vücûdun dîger ba'zı tarafları da yıkanmak lâzım gelir ki onlar a'zâ-yı mestûredendirler. Çamaşır değiştirmek îcâb eder. Hele Avrupalı arkadaşların yataklarına çırılçıplak denile-

319b

Bilecek bir hâlde girip yatmalarıyla bizim yatmaklığımız arasında büyük fark vardır.

Ya gece uyku hâlinde refîkin horlayıp horlamadığı sayıklamak ve somnanbule hâlinde kalkıp gezmek gibi tabîatları bulunup bulunmadığı düşünülecek şeylerden değil midir? Vâkıâ insân arkadaşının ehl-i arz olduğuna yakîn hâsıl etmeyince akd-i refâkat etmemek ihtiyâtını aslâ elden bırakmaz ise de o iffet ve emniyyet noktalarının hâricinde husûsât-ı mesrûdenin de ehemmiyyetlerine mebnî kendini bilenler ve huzûr ve rahmet-i kâbilesini düşünenler refîki her kim olur ise olsun birlikte bir odada beytûteti tecâvüz edemezler. Meğer ki zarûriyyât-ı seferiyyeden bir zarûretle buna mecbûr olalar.

Odalarımızı ta'yîn ve eşyâ'larımızı terk eder etmez ben bir de kendiliğimce icrâ'sını ârzû eylediğim cevelânı icrâ' için arkadaşlarımdan ruhsat istedim. Artık vakit akşam olduğu ve Götëborg ahâlîsi tarafından verilecek olan suareye gidileceği beyânıyla bu müsâadeyi benden deriğ etmek istediler ise de ısrârımı arttırdığımı ve deriğde inâd edecek olurlar ise itâatsizlik dahi göstereceğimi

320a

Anlayınca bir saat olsun icrâ' -yı cevelâna müsâade verdiler.

Bu memleketin merkezi Gustav Adolf meydânıdır ki eğer ki o kadar vâsi' bir yer olmayıp bizim Beyazıd meydânına ancak müsâvî olabilir ise de murabba'-ul şekl ve güzel tesviye olunmuş bir yer olup ez cümle borsa binâ'sı gibi şehrin en güzel ve mu'tenâ ebniyesi de orada olduğundan yabancı bir seyyâh hangi arabaya binecek olsa arabacı derhâl kendisini oraya sevk eder. Meydânın orta yerinde Gustav Adolf'un bir de güzel heykeli vardır. Rivâyete göre bu heykel yapıldığı yerden bir gemiye konulup Götëborg'a götürülür iken gemi batıp Holgyland ahâlîsi onu çıkarmışlar ise de i'tâ'sı için pek büyük bir bedel istediklerinden Götëborglular vaz geçerek yine o şekil üzerine ikinci bir heykel yaptırıp götürmüşler imiş. İşte bu heykel zikr olunan ikinci heykel olup birinciyi bulanlar bil'âhire onu Brehm ahâlîsine fûrûht etmeleriyle o dahi Brehm şehrine rezk edilmiş imiş.

Götëborg şehrine gelmezden evvel ahvâlini Baedeker rehber-i seyyâhîni üzerinde lâyıkiyla tedkike vakit bulamamış olduğumdan

320b

Şu bir saatlik cevelânımda yalnız arabacının sevkine tâbiyyet mecbûriyyetinde idiysem de bereket versin arabacı fetânetli bir adam olduğundan beni şu meydâna götürmüş olduğu için tamâmıyla isâbet eylediği gibi yine bu civârda yek-dîgeriyle iltisâk peydâ eden “Stora Hamnkanalen” ve “Norra Storahamngatan” kanalları yanından geçirmiştir ki gayet güzel rıhtımları Stokholm'de ve bir de muahharen Geneve şehrinde görmüş olduğum rıhtımları andırmıştır.

Nihâyet şehrin şark tarafından “Nya Allen” ya'nî yeni allee denilen gayet güzel ve vâsi' bir chausseeeye girip yirmi dakika imtidâdı olan ve deniz kenârına müntehî bulunan chausseeiyi

baştan başa gezdirmiştir ki sağ tarafı kâmilen bahçelik ve koruluk olup ba'zı yerlerinden bu bahçeye de girdiğimizde ve Vallgraven nâmıyla şehrin bu cihetinden cereyân eyleyen nehir dahi görülmüştür. Birâz da deniz kenârı gezilerek ve orada da binâ' edilmiş bulunan gayet metîn ve dil-pesend rıhtımlara ve taş iskelelere hayrân kalınarak hotele avdet olunmuştur.

Memleketin sanâyi' ve ticâret yüzünden pek ziyâde nâil-i servet olmuş bir memleket olduğu her cihetinin ma'mûriyyet ve nezâfetinden müstebân olmakta bulunduğu gibi görüştüğümüz adamlardan

321a

Haber aldığımızı göre buranın ahâlîsi semâhatle dahi şöhret-şîâr imişler. Tezyînât-ı belediyyeye dâir yapılan şeyler ekseriyyâ devâir-i belediyye vâridâtının adem-i kifâyetine mebnî muâvenet-i ahâlî ile yapılmak lâzım geldikte Avrupa'nın hiç bir memleketi için tasvîr ve tahayyüle bile sığamayacak mikdârlardaki muâvenet-i nakdiyyeyi deriğ etmeyen ahâlî inşâ'sı ârzû edilen şeyi derhâl husûle getiriverirler imiş. Müessesât-ı ilmiyyeleri fıkra-i iâne-hâneleri ve gemiciler ve sâire için haste-hâneleri müze ve kütüb-hâneleri herşeyleri böyle yüz bin nüfûslu bir memleket için âdetâ isti'zâm ve istiksâr olunacak derecelerde olup kış mevsimlerinde Fransa ve Almanya'dan tiyatrocular ve müzikacılar ve sâir hünerverler celbiyle eğlencelerini ikmâl ettikleri gibi semâhat-ı vâkılarıyla gelen hünerverleri de memnûnen îade eyleyebilirler imiş.

O akşam verilecek olan suareye hangi kıyâfetle gidileceği tertîb-nâmede işâret edilmediğinden biz suareye kıyâfet-i âdiyyemiz ile gitmeye davranmış idik. Bir de Kont de Landberg tamâm hotele gireceğim esnâ'da beni görerek üniforma ve hiç olmaz ise sivil kıyâfet üzerine nişânlar

321b

Ta'lîkiyle gidilmeyi re'y etmesin mi? Ben ise artık ictimâât-ı resmiyye kat'iyyen hitâm bulmuş olduğu karârından nâşî eşyâ'mı ona göre sûret-i kat'iyyede yerleştirmiş olduğumdan şu teklîf benim için gerçekten mâ-lâ-yutâk-ı tekâlîffinden idi. Madam Gülnar bu külfetin derecesini takdîr eylediği cihetle:

- Öyle ise hiç gitmeyelim.

Dedi. Ben bu mülâhazanın mukabiliyyetini teslîm edemeyerek:

- Gitmeyecek olur isem ben gitmemeliyim. Ben gitmediğim için siz dahi gitmemeye neden dolayı mecbûrsunuz? Hâl-bu-ki siz istediğiniz kıyâfette gidebilirsiniz. Ben de istediğim kıyâfette gitmeye muhtâr kalırım.

Dedim ise de merâm anlattıramadım. Madam Gülnar ve refika-yı sâire gidilecek ise hep birden gidilmesini ve o hâlde kıyâfet-i resmiyyeye girilmesini ve gidilmeyecek ise hiç birisi gitmeyip o akşam hotelde eklenilmesini sûret-i kat'iyede der-miyân eylediler. Baktım ki cümlesinin ârzûsu gitmek cihetindedir. O hâlde cümleye muhâlefeti hatâ' addederek ben de giyinmeye başladım.

Bu gayret-i iltizâmım pek isâbet olmuş. Zîrâ bu akşam yalnız son vedâ akşamı olduğu için değil sâir bir takım ahvâl-

322a

ü müşâhedâta da sebep olduğu için en mühimm akşamlardan addolunur. Şöyle ki:

Müsâmerenin tertîb olunduğu mahal bu şehrin en büyük hoteli olup a'zâ-yı resmiyye ile ba'zı pek mu'teber olan a'zâ-yı gayr-ı resmiyye için isimleri tabaklar üzerine yazılmak sûretiyle muayyen mahallerde oturup ma'lûmumuz olan sûrette alafranga taâm edecek bir mükellef sofrâ tanzîm edilmiş. A'zâ-yı sâire için ise "zâmur goza" usûlünde taâm edilecek sofralar yapılmış. Fakat bunlarca kadınları erkeklerden tefrîkiyle i'zâz ve ikrâm edilmesi mi ârzû olunmuş ne olmuş imiş serîan bir tashîhe uğratıldığı cihetle hakikatini anlayamadık ise de biz iki kadın ve üç erkek olarak oraya vardığımız zemân Fransızca bilmeyen velâkin hâl ve şânlarına nazaran kibârdan oldukları anlaşılın ba'zı efendiler yanımızdaki kadınları üst katta bir mahalle çıkarıp bizi de üzeri cam ile mestûr müzeyyen bir camekâna idhâl eylediler. Girdiğimiz yerde ba'zı erkekler gördük ki onların yanındaki kadınlara da bu muâmele edilmiş ise de aradan çok zemân mürûr etmeksizin kadın refikamız yine yanımıza idhâl edilerek sebebini anlayamadığımız şu ilk tefrîkten dolayı haylice gülüşmüş idik. Ben Gülnar'a:

322b

- Bu geceki eğlencenin şöyle kadın ve erkek ayrı olarak vuku'a gelmesini gönlüm pek ziyâde ârzû eyler idi. Müsteşrikîn kongresi a'zâsından değil miyiz ya? Son gece şarkın bu âdetine de mukalledelik eylemiş olur idik.

Demiş idim. O da gülererek demiş idi ki:

- Hakikat pek alâ olur idi. İhtimâl ki şu müntehâ-yı şimâl memleketlerinde âdet dahi sizin memâlik-i şarkıyye âdetleri gibidir. Fakat her neden dolayı ise bunlar ilk tertîblerinden nükûl eylediler.

Üzeri camlı mahalde bir çaryek kadar zemân mürûr eyledikten sonra Göteborg şehrinin en kibâr ahâlîsi birer ikişer buraya gelerek birbirimize prezenta edilmeye başlandık. Fakat bu ahâlî miyânında ve bi-l-hâssa kadınlarında Fransızca bilenler pek az olduğundan ve İngilizce ve Almanca söyleyenler ise bi-t-tab' kendilerine bu lisânlara âşinâ olan ahbâb arkadaşlarından biz Rus arkadaşlarımızla bir de profesör Mollar ve zevcesi ve sâir bir kaç zevât ile hemân kendi kendimize kalmış idik.

Fakat bu yalnızlığımız çok sürmedi. Göteborglular Mısırliler ile beni a'zâ-yı

323a

Sâirenin kâffesinden ziyâde şâyân-ı dikkat ve ehemmiyyet bularak fevc fevc gelip âdetâ kendi kendilerini prezenta ediyorlar idiyse de lisân-ı âşinâ olmamak hasebiyle resm-i takdîm ve ta'rîf ellerindeki vizite kağıtlarını uzatıp bir çok reveranslar ve tebessümler ile selâmlaşmaktan ibâret kalıyor idi.

Elimde biriken vizite kağıtlarına bakıp gûyâ evsâfa dâir matbû'u olan ibâreleri anlıyor imişim gibi bir tavr-ı ihtimâm ve tekrîm ile ashâbını selâmlıyor idiysem de doğrusu ya kâffesi memleket lisânınca matbû'u olan bu varakalardan hiç bir şey anlamıyor idim.

Der iken ihtiyârca ve üniformalı bir zâtın elime tutuşturduğu bir vizite kağıdından Fransızca olarak "Göteborg Büyük Müzesinin âsâr-ı târihiyye şu'besi muhâfız ve müdürü" ibâresi yazılı olduğunu görüce gûyâ bu ibârenin lisân-ı mâder-zâdem olan Osmanlıca olarak yazılmış bulunması derecelerinde sevindim ve hemân Fransızca olarak:

- Şübhe etmem ki zât-ı âlînizle âşînâsı olduğum Fransızca mukâleme edebileceğim.

Dedim. Adamcağız yüzüme öyle bir bakış

323b

Baktı ki bâdî-i nazarda Fransızca bilmiyor da sözümü anlayamamış zannettim. Vâkıâ sözümü anlayamamış ammâ Fransızca bilmediği için değil dilsiz olduğu için anlayamamış.

Dil bilen bir adama tesâdüf ettiğim hâlde onun da dilsiz çıkması tuhaf değil midir? Cebinden bir yazar bozar tahtası çıkarıp üzerine:

- Ben Fransızca bilir isem de lisânımı idâreye iktidârım olmadığından sizinle edeceğimiz mukâlemeyi böyle tahrîren etmeye mecbûruz. Hem gönlüm ârzû eder ki benimle mukâleme zahmetine katlanasınız.

Sözlerini Fransızca olarak yazdı.

Artık iş anlaşıldı ya? Bu adam ile mukâlemeyi mekâtibe sûretinde yürütmeye başladık. Zavallı adamcağız meğer Fransızca'dan mâ-adâ İngiliz ve Alman lisânlarına da vâkıf olup mukaddemât-ı ulûmu ba'de-l-tahsîl târih ve âsâr-ı atîka fenlerine ihtisâs peydâ eylemiş imiş.

Kongrenin Stokholm ve Christiania'da netâyic-i müzâkerâtına dâir bir takım şeyler sordu. Sözü!..... hayır sözü değil yazıyı uzatmamak için muhtasır

324a

cevâblar verdim. Muvakkat-i riyâsetlerimize dâir gazetelerde gördüğü sözler üzerine taltîf yollu bir takım şeyler söyledi!..... şey! Yazdı.

Orada Götemburg kibârından kadın erkek her kim bu zâtı görür ise pek iltifâtlı pek ta'zîmli selâmlamakta bulunmalarından anlaşılıyor idi ki kendisi şu memleket ahâlîsi nezdinde gayet muhteremdir. Bi-z-zât bu adam elimden tutup beni bir çok kadınlara erkeklere prezenta ederek hakkımda yazar bozar tahtası üzerine bir çok şeyler yazıyor ve bunları prezenta olduğum zâta göstererek onları da beni de selâmlıyor idi. Yemeğe çağırılacağımız zemâna kadar kendisiyle iştigal ederek vâkıâ o dakikalara mahsûs olmak üzere birâz cânımı sıktı ise de ziyâdesiyle gayret ve intibâhımı mûcib olmuş bulunduğunu da inkâr edemem.

Stokholm'de Tatyos بادولى nâmında hiç dünyâ ışığı görmemiş bir zavallı Ermeni tanıdığımdır ki kendi lisânının âlim ve edîbi olduğu gibi Osmanlı ve Farsî lisânlarında da behre-i vefresi bulunup Fransızca İtalyanca dahi söyler. Lâkin bu bidâe-i lisâniyye öyle ağzından belenmiş şeylerden değildir. Hem okumuş hem yazmış.

324b

Osmanlı ve Farsî lisânlarında ha ve ha ve he harfleriyle ze ve zal ve zı harflerinin farkları gibi şeyleri bilir. Parmağımla en güç imlâları işaret eder. Fransızca kelimelerde itmâm-ı imlâ için yazıldığı hâlde telaffuzda okunmayan harfleri ta'yîn eder. El-hâsıl bildiği lisânları okur yazar addolunacak sûrette tahsîl etmiştir. Osmanlıca oldukça şiir dahi söyler. Fazla olarak keman dahi çalar. Şu sakatlıktan mâ-adâ fakr u zarûret dahi bu zavallı adamcağızın kemâlât-ı ilmiyye ve edebiyye tahsîlini men' edememiş olmasına pek çok şaşmış ve bir kaç def'a hânemde ictimâ' ve mülâkatla sohbet-i kâmil-ânesinden de mahzûz ve müstefîd olmuş idim. İşte Göteborg şehrinde gördüğüm ihtiyâr dahi bu hârikaların ikincisi olup mülâkatı ziyâdesiyle intihâbımı mûcib olmuştur. Düşündüm ki insân bir şeyi kasd edegörsün. Azîm ve cezîmi kat'î ise maksûduna vusûl için onu hiç bir şey men' edemez. İşte bir kör işte bir dilsiz pek çok gözlülerin pek çok dillilerin muvaffak olamayacakları tahsîllere muvaffak olmuşlar. Sâd-ı hazerân-ı âferîn değil midir?

Yemek zemânının hulûlüyle sofralara buyur-

325a

Maları a'zâya ihtâr olundukta sofralara kimlerin oturacağı ve kimlerin zamur goza usûlünde taâm edecekleri evvelce bir sûret-i husûsiyyede kendilerine haber verilememiş olduğundan öyle bir tuhaf karışıklık vuku'a gelmiştir ki gülmekten ziyâde erbâb-ı dikkati müteessir eylemiştir. Şöyle ki:

Camekândan bir taş merdiven ile çıkılıp ilk girilen yemek salonunda a'zâ-yı resmiyye için hâzırlanmış bulunan sofrayı gören resmî gayr-ı resmî a'zâ kemâl-i gaflet-i ma'zûre ile oturuvermişler idi. Ba'zıları önlerindeki tabaklar üzerinde mevcûd olan pusulalar kendi isimlerini göstermediklerine dikkat eyleyerek kalkıp kendi isimleri nerelerde olduğunu arıyorlar idi. Ba'zıları ise “ben başkalarının yerine oturdum ise başkaları da benim yerime otursunlar” diye yerlerinden kalkmak istemiyorlar idi. Hâl-bu-ki bunların aplebi hiç de bu sofraya oturmayacak

olan a'zâ-yı gayr-ı resmîden bulunmaları hasebiyle sofranın diğer cihetlerinde yerlerini arayanlar bulamayıp birâz sonra elinde bir liste ile fırıl fırıl dönen me'mûrdan :

- Sizin adınız nedir?

325b

Suâlini işitip de adı falan olduğunu haber verdiği zemân dahi me'mûr efendinin listeyi yukarıdan aşağıya kadar süzdükten sonra:

- Falan Efendi mi? O isim burada yoktur. Siz avâm sofrasında taâm edeceksiniz.

Cevâbını alarak ziyâdesiyle mahcûb oluyorlar idi. Hele ilk oturdukları sandalyeyi muhâfaza gayretinde bulunanlara bu me'mûr takarrüb edip de ismini sıfatını sorduktan sonra:

- Hayır Efendim hayır! Bu sofraya a'zâ-yı resmiyyeye mahsûstur. Sizin için de şurada umûmî sofraya kurulmuştur.

Cevâbını aldıkça mahcûbiyetlerinden mosmor kesiliyorlar idi. Bu tertîbsizlik ba'zı a'zâ-yı resmiyye ve mu'tebereyi de ürküttüğünden onlar şu belâlî sofraya hiç sokulamayıp kendilerini hemân avâm sofrasında bir mevki' zabtına mecbûr görüyorlar idiyse de bunları tanıyanlar dik sadâ ile:

- Falan Efendi falan Efendi! Siz bu taraflısınız!

Diye nidâ eyliyorlar idi de bu yoldaki nidâlar dahi şu yolsuzluğun garâbetini

326a

Arttırdıkça arttırıyorlar idi.

Şu tertîbsizlik denilen şey ne fenâ şeydir. Bin işçi olsun bir başçı bulunmadıktan sonra işte böyle karmakarışık bir uygunsuzluk baş gösterip hakikaten pek büyük şeref kazanılacak işlerin netîcesini şeref şöyle dursun bir rezâlet-i mü'essiffeye vardıracağı da muhakkattandır.

Şu umûmî uygunsuzluktan benim hisseme isâbet eden kısmı da az müz'ic olmadı. Refâkat hasebiyle kolumu Madam Gülnar'a vermiş idim. Taş merdiveni çıkıp salona girerek ma'hûd belâlî sofraya kadar takarrüb eyledikte karışıklığın hakikatini anladığımdan vâkıâ aza-yı

resmiyyeden bulunduğum cihetle şu sofrada bana bir sandalye muayyen olduğuna şübhem kalmamış idiyse de kolumdaki mu'teber kadının yerini bulup oturtmadıktan sonra kendi yerimi arayamayacağım der-kâr idi. Hem gezinip hem de tabaklar üzerindeki pusulalara göz gezdirir iken bir de ba° kâtib Kont de Landberg:

- Ekselans Ekselans! Sizin yeriniz şurada üçüncü palas dönordur!

Diye bir ihtârda bulundu ve ben de bu ihtârına teşekkür eyledim ise de refâkatimdeki

326b

Kadının yerini taharrî vazîfesinden bu ihtârını tecrîd etmiş sayılamayacağından taharrîye yine devâm eyliyor idim. Bir de mûmâ-ileyh nidâyı tekrâr ederek Fransızca "lâ-şe" ya'nî baştan def' etmek kelimesini bi-l-isti'mal:

- Ekselans! Kolunuzdaki karıyı başınızdan def' ediniz de ricâ ederim yerinize buyurunuz.

Dememin mi? Tepemden aşağıya doğru fıkır fıkır kaynar bir su döküldüğünü hisseyledim. Defaâten hâsıl ve o anda bi-t-tezâyüd bütün benliğimi istîlâ' eden müdhiş bir gazabı men'den âdetâ aczimi hisseyledim. Hak Teâlâ Hazretlerine yine bin şükür etmeliyim ki bu sözün müverredi bana epeyce uzak olup aramızda da sofrâ hâil ve mâni' idi. Elimin yetişebileceği bir yerde bulunsa idi artık hiç bilemem ki ne yapar idim ve her ne yapsam mutlaka ma'zûr görülür idim.

Min gayr-ı ta'mid ve bilâ-ihdiyâr cürm-i cinâyetler irtikâbında bulunanlara kanunun ta'yîn eylediği cezâlara kimsenin bir diyeceği olamaz ise de işte bu gibi ahvâl gösterir ki o biçârelere acımak fazîlet-i insâniyye muktezâsındandır. Düşününüz ey kari'! Kemâl-i ehemmiyyetle düşününüz ki altı yedi yüz kişinin

327a

İçinde bulunuyorum. Farz edelim ki kolumdaki kadının kim olduğunu bilemesin! Benim kim olduğumu biliyor ya? Bir âdî cem'iyette kıyâfet-i âdiyyem ile bulunsam şöyle bir lâübâliyâne nidâyı teklîfsizliğe haml edebilsin. Hâl-bu-ki ben orada devlet-i metbû'mun üniformasını nişânını hâiz bulunduğum gibi kendi devlet-i metbû'sunun da öyle bir nişânını hâiz ve hâmil bulunuyorum ki emsâli benden başka daha ya iki kişide var ya üç! Böyle bir adamın kolundaki

kadını tamâm Türkçe “karı” ta’bîr-i bâridinin Fransızca mukabili bulunan “fam” ta’bîriyle yâd etmek ve onu baştan def’ etmeyi teklîf eylemek hangi nezâkete sığar?

Ben kim bilir ne hâle gelmişim ki bir kaç kişi birden etrâfıma gelerek kemâl-i ta’zîm ve tekrîm ile ne arıyor isem kendilerine emr etmekliğimi ricâ eylediler. Hitâbımı nidânın geldiği tevcîh ederek ve kendi memleketince resmen “Ekselans” ünvanını hâiz olan Madam Gülnar’ın isim-i sahîhini yâd eyleyerek:

- Son Ekselans Madam filanı kendi nâmlarına mahsûs olan sandalyeye bi-l-ik’âd kavalyelik vazîfemi îfâ edip bitirmedikten sonra nereye oturabilirim?

327b

Dedim. Der-akab ma’hûd listeye bakarak bereket versin ki Madam Gülnar’ın da ismini orada buldular. Maâz-Allah orada avâm sofrasında taâm edecekler miyânına idhâl edilmiş bulunsa idi mevki’im daha fenâ bir sûrette başkalaşacak idi. Onu bırakıp bu sofrada oturamayacak idim. Hâl-bu-ki a’zâ miyânında mertebe ve haysiyet aranmak mevdesi her ne hikmete mebnî ise iltizâm edilmiş olan şu gece ne ben ve ne Madam Gülnar avâm sofrasında taâm edemeyecek idik. Ehven-i ahvâl olmak üzere ikimiz de müsâmereyi terk ederek çıkıp gidecek idik.

Şimdi tesâdüf-i garîbe bakınız ki listeye mürâcaat olundukta hep bir kadın bir erkek berâber gelmek üzere tertîb edilmiş bulunan listede üçüncü mevki’-i muhterem bize ta’yîn edilmiş olduğu hâlde dördüncü mevki’-i muhterem dahi Madam Gülnar’a ta’yîn edilmiş çıkmasın mı?

Şu hayret evvelki gazaba galebe eyledi. Muayyen olan yerlerimize geldik oturduk. Benim yanımda yerliden gayet mu’teber bir kadın bulunup pek cüz’î Fransızca söylüyor idi. Madam Gülnar’ın yanında ikimizin de sevgilisi olan profesör Max Müller

328a

Bulunuyor idi. Karşımızda İtalya’dan gelmiş olan Mösyö Governatis ile şimdi isimlerini tahattur edemediğim kadın erkek dîger bir kaç zâtlar bulunuyor idi ki cümlesi musâhabemizi tevsî’ eyleyebilecek ahbâbdan idiler.

Fakat musâhabenin ilk zemînini teşkîl eden şey şu sofraya uygunsuzluğu meselesi oldu. Bu uygunsuzluğu hiç bir kimse beğenemedikten başka ma'zûr dahi göremiyor idi. Hakikat-i hâlde böyle a'zânın iki kısma inkisâmı için bir lüzûm bir mecbûriyyet de yok idi. Çünkü sofraya yalnız zevât-ı resmiyyeye mahsûs olmayıp işte a'zâ-yı gayr-ı resmîden de bir çok zâtlar bulunduğu ve diğerleri de a'zâlık şerefince müsâvî addolunmak lâzım geldiği hâlde tefrîkleri pek bârid ve nezâkete pek baîd ahvâlden addolunur idi.

Biz ise Madam Gülnar ile kendi hâlimize şaşıyor idik. Kendisinin sofraya oturtulması Baş Kâtib tarafından tensîb edilmiş olmak lâzım gelse bana söylediği söze ihtimâl verilmemeli ve bu sofranın tertîbinde riyâset eyleyen mutlaka kendisi olup Göteborglular ise Madam Gülnar'ı bilemeyeceklerinden yalnız onların bilgisi ile

328b

Mûmâ-ileyhe bu sofraya ik'âd edilmemeli idi.

Şu hâlde mûmâ-ileyhenin hem sofraya oturtulması ve hem de ikimizin sandalyeleri yan yana tertîb edilmesi vukufu bir fikrin eser-i tensîbi olmak iktizâ' etmez mi?

İkimiz de düşündük taşındık bir zemâna kadar ikimiz de buna bir mânâ veremeyerek hemân tesâdüfe haml etmek derecelerine takarrüb eyledik. Nihâyet serrişte-i esrâr benim zihnime dolaştı. Dedim ki:

- Bu tertîb olsa olsa Kontes de Landberg hazretlerinin olacaktır?
Madam Gülnar dâhik derecesinde gülerek dedi ki:
- Şu nezâketli Baş Kâtib hazretlerinin zevceleri mi?
- Daha doğrusunu söylemek ister iseniz deyin ki Baş Kâtibin nezâketli ve ferâsetli zevceleri.
- Evet! Vâkiâ pek nâzik bir kadın olduğunu çok def'alar tecrübe eyledim ise de benim hakkımda böyle bir eser-i nezâketlerini aslâ beklemez idim. Neden bu nezâketi göstermeye mecbûr olsunlar?
- Müftehir-âne ve müteşekkir-âne bir cevâb vermekliğime müsâade buyurur musunuz?

329a

- Maa-l-memnûniyye! Buyrunuz! İki kulağım birden sizdedir.

- Madam Gülnar her cem'iyette refâkat ve muhazarasıyla memnûn olduğu Ahmed Midhat'ı ve herkesin sevdiği gibi kendisinin de sevdiği profesör Max Müller'i iki tarafında bulsun da bu gece dahi musâhabeleriyle memnûn olsun diye bu tertîbi tensîb eylemiştir.
- Güzel söz! Hem doğru söz. Fakat asıl mu'tâdını icrâ' etmesi lâzım gelse idi Kontes hazretleri bir yanlarına Ahmed Midhat'ı ve bir yanlarına da profesör Max Müller'i almaları lâzım gelir idi. Her zemân öyle yapmıyor mu idi? Tiyatrolarda suarelerde arabalarda dâimâ sizinle refâkat etmiyor mu idi?
- Kontes hazretleri tarafından bendeniz için bu şerefleri çok görmezsiniz zannederim. Nâ-becâ' dahi bulmazsınız. Hattâ siz dahi bu mülâzemette kusûr etmemekliğimi kaç def'a nasîhat eylediniz.
- Ne çok görürüm ne nâ-becâ bulurum. Siz devlet-i metbû'nuzun büyük adamlarındansınız. Liyâkat-i zâtiyyeniz dahi bu şereflere ma' ziyâde istihkakınızı gösterir. Fakat Kontesin bu geceki semâhati eğer fi-l-hakika

329b

Vâki' ise beni dûçâr-ı istigrâb eyler. Çünkü ben dahi bir kontesim. Hem anam babam da kont ve kontestirler. Bir kaç yüz bin franga alınmış asâletlerden değil bir imparator tarafından tevcîh olunmuş asâletlerden! Midhat Efendi hazretleri bilir misiniz ki dünyâda imparatorluk şân ve şerefini dîn ululuğu kudsiyetiyle cem' etmiş yalnız üç imparator vardır. Birisi Çin imparatoru. Birisi Osmanlı imparatoru ve birisi de Rusya imparatorudur. Bu üç imparatorun kendi adamlarına tevcîhe eyledikleri rütbelerin de kadr ve kıymetleri sâir mahaller rütbe ve asâlet erbâbının şereflerinden daha başkadır. Bunu bilmeli idi de Oscarshall gecesinde siz benim yanımda iken sizi uzaktan çağırılmamalı idi. Ne yapmak lâzım idi? Bunu size söylemeye hâcet yoktur. Siz bunu herkesten alâ bilirsiniz.

- Bu gibi kusûrların aslı bendenizdedir madam!
- Hayır Mösyö! Şu ictimâ'larda hakikaten kusûrsuz görülenlerin birisi siz oldunuz. Tebrîk ederim.
- Şimdi bu akşamki şu tertîb kontesin eser-i nezâketi olduğuna inanmıyor musunuz?
- Bana kalır ise bir tesâdüftür derim.

330a

- Ya tesâdüf değil ise? Doğru söyleyiniz o hâlde memnûn olur musunuz?
- Pek ziyâde!
- Öyle ise ben de bunu sûret-i mahsûsada bi-t-tatbîk size teblîğ ederim.

Hemân buracıkta kayd ve ihtâr edeyim ki sofradan kalktıktan sonra müsâraat eylediğim tahkik beni haklı çıkardı. Bu dikkat ve eser-i nezâket fi-l-vâki' kontes hazretleri tarafından olup lûtlarına arz-ı teşekkür eylemeye beni mecbûr eylemişler idi.

Avrupaca kadınlar arasındaki politika gayet nâziktir. Ba'zı kimseler bir kadına yaranmak için dîgerlerini zem ederler. Ba'zı kerre dahi nisvân-ı dîger ahvâlini muâheze edeyim der iken ale-l-ıtlak nisvâniyyet şânına riâyetsizlik göstermiş olurlar. Maksûdun esâsı bunlar hakkındaki tekerrümâtta kusûr etmemekten ibâret buldukça birâz dikkatlice davranan insân herhâlde muvâfık olabilir. Ammâ bu insânın nazarında kadın denilen şey gerek râyihalı gerek râyahasız güzel çiçeklerden ibâret bulunmamalıdır. İşte bu i'tikadda bulunanların aglebidir ki büyük büyük hatâ'larla umûr-i ma'mûrelerindeki muvaffakiyyât-ı kâmilelerini de tehlikeye dûçâr ederler. Böyle yerlerde

330b

Kadın denilen şey o cem'iyet-i mu'tebere ve resmiyyeyi teşkîl eyleyen a'zânın sınıf-ı zekûrundan daha ziyâde şâyeste-i ihtirâm ve ta'zîm sınıf-ı inâsîdir diye telâkki olunur ise insânın ufak tefek kusûrları da pek kolay affolunarak kendi haysiyyet ve hürmeti dahi teyyüd eylesin.

Şu son akşamın ehemmiyyetini arttıran bir mâdde dahi Baş kâtib Kont de Landberg cenâblarının sofra nihâyetlerinde îrâd eylediği nutuk oldu. Vâkıâ bu akşama gelinceye kadar bu zât a'zâdan pek çoklarının kalplerini kırmış ve ba'zı Avrupa gazetelerine yazılan mektûblarda muâhezâtına dûçâr edilmiş idiyse de bu akşam ki dürüş-i etvâr ve güftârı her zemânkinden birâz ziyâdece idi. Ba'zı rivâyete göre Avrupa gazetelerine kendi hakkında yazılmış olan şeyler manzûru olduğu için onların kimler tarafından yazılmış olduğu zannına düşmüş ise haklı haksız zarâfetli zarâfetsiz tahkirlerde de bulunmuş. Hele sofranın nihâyetlerinde bir nutuk etmek isteyerek ba'zı îhâmlı mukaddemâttan sonra:

- Ey kongre a'zâsı bu akşam birbirimize vedâ' eyliyoruz. İşittiğime göre bir takımlarınız İsveç Norveç milletinin hakkınızda vuku' bulan ihtirâm ve ikrâmalarını kâfi

331a

Göremeyerek müştekî imişler. Siz bizden ikrâmın bu derecesini istediniz biz de size bu derecesini îfâ eyledik. Daha ziyâdesini ârzû etmiş olsa idiniz daha ziyâde ikrâma da muktedir olabilir idiniz.

Demesin mi? Bu söz herkeste bir istigrâbı mûcib oldu. Hele ben birâz evvel bana göstermiş olduğu hâli ve söylemiş olduğu sözleri der-hâtır ederek mutlaka buranın konyak kadehleri daha büyük ve-yâhûd konyakları daha sert olduğuna zâhib olmak istemiş idim.

Sözü bu sûret-i garîbeye tahvîl ettiği zemân her taraftan protestoya dâir kelimeler işitilmeye başladı. Hatîb-i belîğ ise:

- Hayır hayır! Sözüümü kesmeyiniz. Nöbet-i kelâm benimdir. Ben sözüümü bitirmeyince başkası söyleyemez.

Vâdîlerinden de söz dolaştırıyor idi. Nihâyet profesör Mollar Fransızca olarak bir makale-i muhtasıra îrâdıyla dedi ki:

- Ey Göteborg mu'teberân-ı ahâlîsi! En sonunu sizde gördüğümüz misâfirperverliğin şimdiye kadar İsveç Norveç'in bilâd-ı sâiresinde gördüğümüz sûret-i derecâtıyla berâber umûmuna birden müteşekkir ve minnet-dârız.

331b

Biz memleketinize şöyle ikrâm görmeliyiz mukavelesiyle gelmedik. Sizden gördüğümüz ikrâm ve ihtirâm ise ümîdlerimizin intizârlarımızın da fevkindeki bir derece-i gayeye vardı. Katiiyen i'tikad ederim ki Kralınız Haşmetli İkinci Oscar hazretlerinden en âciz tebaalarına varıncaya kadar bi-l-umûm İsveç Norveçlilere bütün kongre a'zâsı benim gibi minnet-dârdırlar. Binâen aleyh vazîfe-i şükrânı da benimle berâber îfâ ederler. Hurra!

Mu'teber profesörün son nidâsına bütün a'zâ ittihâd-ı lisânla iştirâk eylediler. Sâir bir kaç zât dahi Almanca ve İngilizce nutuklar söyleyip vazîfe-i teşekkürü beyân ve ifâde İngiliz muallimine peyrev oldular. Bereket versin ki bu nutuklar kongre hakkında ba'zı bed-zebânânın bu memleket halkı ezhânına yerleştirdikleri şeyler var ise onların tashîhine medâr oldular.

Taâmdan sonra dahi üzeri cam örtülü mahalde ictimâ' edilerek epeyce musâhabe olundu ise de biz refîkamızla berâber nısf-1 leyden evvelce hotelimize gelip istirâhâtimize baktık. Zîrâ ertesi sabâhtan bed' ile artık bi-l-küllîyye gayr-1 resmî olarak seyâhat edeceğimizden bu akşam için sandıklarımızı dağıtmış bulunduğumuzdan ona

332a

Göre erken kalkıp tedârikâtımızı ikmâl mecbûriyyetinde bulunuyor idik.

1.57. (GÖTEBORG'DAN KOBENHAVN'A)

Eylül efrencinin on üçüncü Cuma günü sabâhleyin erkenden uykudan uyanarak kemâl-i ihtimâm ve gayret ve yek-dîgerimize muâvenet ile sandıklarımızı yerleştirdikten sonra bir parça tereyağı ve sütlü kahveden ibâret bir de kahvaltı tenâvülüne başladığımızda Göteborg'dan Kobenhavn'a hangi yol ile gideceğimizi müzâkereye başladık. Bu iki memleket arasında biri denizden ve dîgeri karadan iki yol bulunup karadan şimendüfer ile bir hayli dolaşıldıktan sonra Helsingborg kasabasına inilip oradan da vapur ile Sund boğazını geçmek ve ba'de yine şimendüfere binip Kobenhavn'a kadar gitmek lâzım geliyor idi. Dîgeri deniz tarîki olup bu tarîk ile doğrudan doğruya Göteborg'dan Kobenhavn'a gidilebilecek idi. Ancak denizden korkanlar için elbette kara yolu müreccah bulunup içimizde Doktor Boris Yanpolsky'den mâ-adâ cümlesi denizden korkuyorlar idi. Doktorun da korkmadığı hakkındaki sözü ne dereceye kadar sahîh olabileceği muhtâc-1 tedkik

332b

İse de dîgerleri korktuktan sona bu tedkikata ihtiyâc kalmaz. Ammâ korkularından dolayı hiç birisi ayblanmaz. Çünkü Rusyalı olduklarından esfâr-1 bahriyyeye alışmamışlardır.

El-hâsıl arkadaşların cümlesi Helsingborg yolunu tercîh eylediklerinden ben de muvâfakat eyledim. Sür'atçe ikisi hemân müsâvî ve fakat fîâtça kara yolu daha bahâ-lî idiyse de arkadaş hâtırı için tasarrufun aranmaması cümle-i levâzım-ı refâkatten değil midir?

Bugün akşama kadar yol gittikten sonra Kobenhavn'a ancak gece varabilecek idik. Madam Görelmberg gayet idâreli ve dirâyetli bir kadın olduğundan esnâ'-yı rahta şimendüferin verebileceği bir kaç saat müsâade ile taâma gayretten ise yiyeceğimizi berâber vagonumuza alarak birâz da şöyle gerçekten yolcular gibi seyâhat cihetini tercih eylemiş idi. Fazla eşyâ'mızı ta Kobenhavn'da bize teslîm etmesi için şimendüfere verdikten sonra berâberimizde bulunduracağımız ufak tefek eşyayı da öyle bir pay ettik ki şimendüfere biner ve ondan çıkar ve Sund boğazında vapura girer ve çıkar ve Zealand adasında şimendüfere rakûb ile Kobenhavn'da nüzûl

333a

Eder iken hangi eşyâ' ile kimlerin mukayyed olacağını birbirimize güzelce tefhîm ve meşk eyledik.

Eşyâ'mızın en nâziği ve nakil husûsunda en müşkilâtlısı papa Goldvald idi. Zavallı ihtiyârı şimendüfere indirir bindirir iken birâz ziyâdece sarsacak olur isek köhne vücûdu hemân dağılıvereceğinden bu tekayyüdü doğrudan doğruya kızıyla ben der-uhde eylemiş idik.

Şimendüfer muvakkafına varıp bineceğimiz vagonu aradığımızda iki kadın ve üç erkekten ibâret bulunan firkamıza sekiz kişilik bir kompartıman açan kondüktör Alman lisânıyla uzun uzadıya bir şeyler söylüyor ve Rus arkadalarımız da herife mukabelede bulunuyor idi. Nihâyet Madam Görelmberg herifin eline iki kron sıkıştırınca kondüktör efendi gayet ta'zîmli reveranslar ile bizi selâmlayarak kapımızı kapayıverdi.

Meğer uzun uzadıya musâhabeye zemîn olan şeyi bize açtığı yeri beğenip beğenmemiş olduğumuzu suâlden ve şöyle familyaca bir kompartımanda bulunup oraya başka yolcuların duhûlünü ârzû etmeyecek olur isek kondüktörün bu ârzûya

333b

Hizmet edebilmesi mümkün olabileceğine dâir ifâdelerden ibâret olup bizim arkadaşlar dahi şu nâzik-âne suâllere ve va'dlere ecvâb-ı müteşekkir-âne vermişler ise de adamcağız hâl ve şânımızdan bizim Rus olduğumuzu istidlâl eyleyerek Rusların semâhatlarından da bahse kalkışınca umûmiyyet üzere sandıkkârlık vazîfemizi îfâ eden Madam Görelmberg yanında

bulunan Gülnar'ın Rusça epeyce vuku' bulan ihtârına mebnî iki kronu adamcağızın eline sıkıştırıvermiş.

Ayb değil a! Hele fenâ hiç değil! Helsingborg'a kadar yanımızda yabancı hiç bir kimse bulunmadığı hâlde seyâhat ediyoruz. Yol nevâlemiz mükemmel! İsteddiğimiz gibi görüşüp konuşacağız. Eğleneceğiz. Yiyip içeceğiz.

İçeceğiz ammâ ve içmek istersek içeceğiz de yalnız tütün içemeyeceğiz. Bizim şark tütünü bile Madam Gülnar'ın göğsüne ziyâdesiyle dokunuyor. Hele doktor Boris Yanpolsky'nin en sert frenk sigaraları yalnız Madam Gülnar'a değil bana da dokunuyor! Bunun için dahi çâre bulduk. Bindiğimiz vagonların önlerinde ve arkalarında ve iki vagon arasında küçücük bir sofa teşkîl edecek sûrette yerler olduğundan sigara

334a

İçmek için dâimâ buralara çıkmaya karâr verdik. O gün havâ epeyce yağmurlu ve soğuk olduğundan sıcak vagondan çıkıp bu ıslak ve rüzgârlı yerlerde sigara içmek bize bir alâ soğuk aldırmasıyla bir gün haste yatmaklığımızı da îcâb eylemiştir ki Kobenhavn'a âid ahvâlden bulunmasıyla orada hikâye olunacaktır.

Yalnız şu sigara içmek suûbetinden mâ-adâ bugünkü seyâhatimiz hakikaten en lezzetli seyâhatlerden oldu. Asıl İngilizlerden gelmiş olarak sandöviç denilir bir şey yapıyorlar ki bira francalası sûretinde fakat uzunluğuna nisbetle yassılığı ziyâde. Âdetâ kabaca ve ufak pide şeklinde bir ekmeği ortasından yarıp arasına bıçak kalınlığında kesilmiş söğüşleri yerleştirdikten sonra iki ekmeği üst üste kapıyorlar. Bu sandöviçler yalnız şu iki ekmeğin arasına söğüş de idhâlden de ibâret değildir. Müşterinin ârzûsuna göre jambonlusu havyarlısı ve sâir bir çok türlü de olur. Biz bunları söğüşlüsünü tercîh ederek lâzımı kadarını aldıktan mâ-adâ bir kaç türlü peynir ve dil ve tavuk haşlaması falan da alarak meyvemizi bile düşündük. Lüzûmu kadar bira ve mâden suları ve bir galon

334b

Dahi âdî su aldık ki şu nevâle ile seyâhatimizi gerçekten bir sûret-i bahtiyâr-ânede icrâ' cihetini te'mîn eylemiş olduk.

Ama ne güzel güle oynaya yedik içtik. İsveç Norveçlilerin zamur goza dedikleri sofrayı vagon içinde asıl biz tertîb eylemiş olduk. Sofra kucaklarımızdan ibâret. Ba'zımız ba'zımıza sandöviç takdîm eder. Diğer ba'zımız ba'zımıza su ve bira ikrâm eyler. Kadehimiz yalnız Madam Gülnar'ın yol tarafındaki bir gümüş kadehten ibârettir. Fakat ağzımıza değdirmeksizin şöyle ağzımızdan bir parmak yüksek dökmek sûretiyle yek-dîgerimizi iğrendirmemeye çalışıyoruz. Meyvelerimizi soymak amel-i kesîr olduğundan elmaları armutları dört parça kesip koçanlarını çıkardıktan ve attıktan sonra kabukları hizâ'sına kadar dişlerimiz ile kestirerek yiyoruz. Olur olmaz kelimât-ı zarîf-âne üzerine sürekli kahkahalar ile i'lân-ı inşirâh eyliyoruz. O kadar eğleniyoruz ki böyle neş'eli ve eğlenceli seyâhatleri kari'lerim efendilerim için temennî etmeyi vazîfe-yi hâlisiyyetten addederim.

İşte böyle zevk ve safâ' ile ve fakat sigara içmek lâzım geldikçe dışarıya çıkıp soğuktan ıslanmak ve rüzgârdan

335a

Üşümek zahmetiyle Helsingborg kasabasına kadar geldik. Bereket versin ki orada havâ birâz açıldı. Zirâ Sund boğazının bu kısmını vapur ile geçeceğimizden ve katârımız gayet kalabalık olduğundan bence bir kaide-i hıfz-ül sıhhat hükmünde olarak mültezim bulunduğu vecihle izdihâmı tahammülden ziyâde olan kamaralarda oturmayıp güverte üzerinde vakit geçirilecek idi.

Şâyed kari'lerimden ba'zıları beğenip tevfiik-i hareket etmek isterler mütâlaasıyla bu kaide-i hıfz-ı sıhhat şuracığa işâret dahi etmek isterim:

Tramvay vagonu vapurlar kamarası gibi yerlerde ve bi-l-hâssa vapur kamaralarında halkın hınca hınç dolmuş olduğu zemânlarda yirmi dakika yarım saat vakit geçirebilecek olsam fenâ bir baş ağrısı ve mide bulanması beni istîlâ' eyler. Bunun sebebi de büyücek bir kutu hükmünde bulunan o kamarada yolcuların sardalya balığı gibi istif olarak teneffüsleriyle havâyı ihlâl eylemiş bulunmaları kaziyyesidir. İnsân nefesi tütün dumanına karıştığı gibi bir hayli de erbâb-ı işretten adam bulunurlar ise bunların daha ziyâde tahammül-güdâz ağız kokuları ve sâir taaffünât o mahallin havâsında hayât-ı beşere hizmet

335b

Edebilecek isti'dâd bırakmamışlardır. Ba'zı def'a bu mahallere soba dahi kurulur ki izdihâmın peydâ eylemiş bulunduğu harâret lüzûmundan pek çok da fazla iken sobanın dahi inzimâmıyla orası bir de cehennem hükmünü alır. Muhtell olan havâ mukaddime-i tsmîm olarak insânın gözlerini karartıp başını ağrıttıktan fazla o kadar harâretle gevşemiş olan vücûd muahharen birden bire soğuğa çıkınca kendisinden havf ile bu sıcak mahalle ilticâ eyleyen insânın üzerinde soğuğun galebesi ziyânı bir kat daha artar.

Ama bu kaideyi kavâid-i külliyye-i sihiyyeden olarak tavsiye ediyorum zannolunmasın. Benim kendi vücûdum için kendi tecrübem böyledir. Birâz zemân vücûdumu zehirli bir harekete teslîm ederek istirâhât-i kâzibeye nâil olmaktan ise hâzır soğuğa katlanmak isti'dâdında bulunan vücûdumu yine o isti'dâdın muhâfazası için dışarıda bulundurmaya tercîh ederim. Hattâ evvelce dahi demiş olduğum vecihle işte bugün şimendüferde epeyce soğuk almış idim. Fakat sigara içmek için dışarı çıkmak mecbûriyyetinden dolayı değil belki içeriye sıcak yere girdiğim için bil'âhire soğuğun te'sîrine vücûdum

336a

Tahammül edememiş idi. Eğer gönlümün ârzûsu vecihle vagonda bir pencere açık bulundurarak oturmuş olsa idim dışarıdaki soğuk beni aslâ mağlûb edemez idi.

Helsingborg'a geldiğimiz zemân havânın açıldığını beyân eylemiş idim. Sund boğazının bu kısmını temâşâ için havânın şu küşayişinden istifâde eyledim. Baltık denizini şimâl denizine îsâl eyleyen boğazlar miyânında Sund boğazının burası ya'nî Helsingborg ile karşıda Danimarka cihetinde kâin Helsingborg adası en dar bir yer olup iki kasabanın baîdi ancak İstanbul'dan Büyük Ada kadardır. Fakat havâ kapalı oldukça sis dahi çok olduğundan mâni'-i rü'yet olur. Havânın küşayişi yardım eyleyerek imtidâd-ı nazarımız Heden adasına doğru etrâfi temâşâyâ muktedir olabilir idi.

Vapurumuz yolcu ile hınca hınç dolmuş olduğundan yanımızdaki kadınlarla ihtiyârı kamarada bir yer bulup yerleştirenceye kadar doktor ile hayli zahmet çektik. Ba'de ikimiz dahi güverte üzerine çıkıp rüzgârdan mümkün mertebe siperli bir yer bularak barındık. Bu seyâhat-i bahriyye bir

336b

Saat bir çaryek kadar ancak devâm eyledi ise de bizim için bahşedebildiği letâfet yalnız hiç görmediğimiz bir yeri ilk def'a olarak görmek itmînânından ibâret kalıp başka türlü bir zevki olamadı.

Vapurumuz karşı tarafta Helsingborg limanına girdiği zemân bir kaç yüz metre kadar denize doğru ilerletilmiş bulunan bir rıhtımın teşkîl eylediği azîm bir taş iskele üzerinde hemân yüzden mütecâviz arabalar yolculara muntazır idiler. Vapurdan çıkılıp bu arabalar binilmek mâddesi fenâ bir karışıklığı mûcib oldu. Bir takım kimseler eşyâ'sını ararlar bulamazlar. Bir takımları arkadaşlarını kaybederler ve dik dik nidâlarla çağırırlar ses işittiremezler. Herc-ü merc öyle bir hâle geldi ki Stokholm şehrinde küşad-ı resmîden çıkıldığı günün izdihâmı bunu yanında âdetâ bir tenhâlık hükmünü aldı. Zîrâ Stokholm'de bir resmiyet bir polis bir intizâm-ı tâmm o izdihâmdan beklenebilen fenâlıkları mâni' iken burada ne resmiyet ne polis ne intizâm olmayıp herkes bir hatve evvel davranarak bir arabaya kendisini atmak hırsıyla önlerine gelenleri çiğnemek ve yanlarında bulunanlara çarpmak derecelerinde dürüş-i muâmeleden de çekinmiyorlar idi.

337a

Göteborg'da eşyâ'-yı hafifemizi paylaşıp sûret-i naklîni meşk edişimiz burada ne kadar işimize yaradı. Hele Madam Görelmberg'in becerikliği ihtiyâr profesörü muhakk olan bir ezilip sakatlanmak tehlikesinden kurtarmak için medâr-ı yegâne hükmünü aldı. Zîrâ doktor ile benim kafalarımızı kendi ağzına takarrüb ederek başka türlü ses işittirmeye de imkân kalmadığından âdetâ bağırarak sûretiyle biz önde âlemi yarıp yol açarak kendileri de arkadan gelmek sûretiyle ta en gerideki arabaya kadar yürümek kumandasını verdi. Bunda isâbeti der-kâr idi. Zîrâ yanımızdaki arabalar değil a geriye doğru yirmi otuz arabaya kadar her arabanın başında on beş yirmişer kişi âdetâ kavgâ ediyorlar idi. Bir kaç sandık ve çanta denize düştükten mâ-adâ bir de adam düşerek bu münâsebetle peydâ olan vâ-veylâ dahi zâten hadd-i mu'tâdı aşmış bulunan velveleyi arttırıyor idi.

Biz doktor ile hissemize isâbet eden eşyâ'yı hâmilen öne düştük. Nizâm ve intizâmın vücûdu kalkmış olduğu şu dakikada biz dahi nefsimiz kaydına düşüp izdihâmı yara yıka yol açmaya başladık. Sövüp sayanlara

337b

Bize yumruk gösterenlere kim bakar! Yumruk mu? O bizde de var!

Nihâyet ta gerideki arabaların birine vardık ki o minübüs gibi bir şey idi. Orada henüz kimse yok iken eşyâ'mızı yerleştirip kadınlar ile ihtiyârı da bindirinceye kadar halk o arabayı da istîlâ' eyledi. Men'i kabil değil! Sekiz kişilik olan bu arabaya biz iki kadın ile ihtiyârı bindirinceye kadar tekerlekler üzerinden beş kişi daha binip arabayı doldurdular. Arkadaşları kaybetmemek için ben doktor ile piyâde kalacağımızı ve araba arkasından koşacağımızı düşünür iken araba içinden Madam Görelmberg'in "Anavan!" diye çıkardığı sadâ kulağıma vâsıl oldu. Bu sadâ "ileri!" kumandası olup başkalarının anlayışına göre arabacıya yürümek emri makamına kâin olabilir idiyse de ben arabacının yerine baktığımda boş olduğunu görünce arkadaşım doktorun yakasına sarılıp çekerek arabacı mevki'ine kadar derhâl kendim tırmandığım gibi doktoru da tırmandırdım. Vâkıâ arabacının yerine kendisinden fazla bir adam daha oturabileceğinden herif doktoru kabûl etmemek istedi ise de kuvvet-i bâzûdan istifâdenin

338a

Meşrû' olması lâzım gelen şu dakikada birâz da çelimsiz olan arabacıyı sımsıkı tutup yerinden kaydıldıktan ve doktoru oturtuktan sonra onu da kucağıma oturtup "marş" kumandasını verdim.

Bu hareket-i ser'iyede arabacı şaşırıp gülmeye başladığı gibi etrâftan bizi görenler de bir kahkaha koparmış idi. Her biri bizim bâr-gîrlerin üç misli olan azîm Norman bâr-gîrlerine arabacı kamçıyı çatlattığı gibi koca o minübüs yola revân oldu.

Şu kalabalıktan selâmetle yakayı kurtarabilmiş olduğumuzdan dolayı Cenâb-ı Hakk'a kalben şükürler eyledim. Zîrâ alaturka saat bir raddelerinde bir yandan karanlık ve dîger taraftan yerler yaş olup insân ve eşyâ' ve araba ve bâr-gîr kalabalığı topu topu sekiz on metre arızinde bulunan dil gibi bir rıhtımı gerçekten bir mühlîke hâline koymuş idi. Bu tehlikeyi göze aldirmaktan ise arabadan vazgeçmeyi hükme imkân yoktur. Zîrâ iskele ile istasyon arası yarım saatlik bir mesâfe olup yanımızdaki eşyâ' ise böyle uzun mesâfeleri göze aldirtabilecek mikdârdan ziyâdedir. Madam Görelmberg eğer ki iri yarı kuvve-i lebeniyye erkek

338b

Tavırlı bir kadın ise de Madam Gülnar ile ihtiyâr profesör için mesâfe-i mezkûre aslâ göze aldırılmayacak müzâhimdendir.

Bu tehlikeli izdihâmı îka' eyleyen şey yalnız polisin ihtimâmsızlığından ibâret bulunduğunu düşünmek lâzımdır. İşte bu misillü vukuât ile sâbit oluyor ki insân denilen hayvan aklın cem'iyetlice bir fırkası koyun ve keçi gibi hayvânât-ı gayr-i âkile derecesinde olsun hilm ve sükûneti muhâfaza ve harekâtını tanzîm edemiyor. Hükûmet ve polis denilen çobana mutlaka ihtiyâcları vardır. Başka yerlerde ise polisin parmağı bu izdihâmı ve ondan melhûz olan her tehlikeyi ber-teraf edebilir. Ne arabacıya sırasız yaklaşıyor ne bir yolcuya sırasız takarrüb imkânını bırakıyor. Fakat Helsingborg'da ya polis yoktur ve-yâhûd vazîfesini bilmiyor da bu kadar gurebâ-yı misâfirîn birbirine kahretmek tehlikesi içinde kalıyor.

İstasyona vardığımızda arabamızda bulunan yabancıların her biri eşyâ'larını yüklenip bir tarafa sıvışarak araba parası vermeye kimsenin yanaşmadığını görünce taayyübe başladık. Fakat biz şu borcumuzu îfâyâ kalkıştığımızda arabacı redd ve inkâr sûretinde

339a

Bir takım sözler ile para kabûl etmeyeceğini anlattı. Nihâyet şimendüfer hammâllarından Almanca bilen birisi haber verdi ki meğer doğrudan doğruya Kobenhavn'a kadar bilet alarak iskeleden istasyona gelen yolcular için ücretini şimendüfer idâresi verir imiş. Demek oluyor ki izdihâmın bir sebebi de bu imiş.

Göteborg'dan aldığımız bileti ikinci mevki'den almış idik. Bundan evvel dahi arz ve beyân eylemiş olduğum vecihle bu taraflarda birinci mevki' ile seyr ü seyâhat etmek pek büyük adamlara mahsûs olup kibâr ahâlî bile ikinci mevki' ile seyâhat ederler. Biz istasyona vürûd emrinde en geç kalanlardan olduğumuz gibi yolcuların mikdârı da çok olduğu için ikinci mevki'lerin kâffesini dolmuş bulduk. Ammâ bundan dolayı zararlı çıkmadık. Bil-akis karlı çıktık. Zîrâ şimendüfer nizâmâtı iktizâ'sınca katâr müdürü bize birinci mevki'den bir vagon küşadına mecbûr oldu.

Vâkıâ zahmet çektik ise de şu mükâfât bizi memnûn eyledi. Müceddiden kadife ile mefrûş bir müzeyyen vagona yaslandık. Bizden başka de kimse yok idi. İki saatten ziyâdece bir zemânı bu vagonda

339b

Ve seyâhat denilen şeyin bu akşamki hâdise gibi ba'zı hâdisâtına dâir hikâyeler nakliyle geçirip nisf-ı leyle doğru Kobenhavn'a vardık. Evvelden etmiş olduğumuz tetebbu' iktizâsınca Danimarka Kralı nâmına mensûb olan hotele inmekliğimiz mukarrer bulunmasıyla bir arabaya râkiben doğruca oraya varıp ilk ve en mühimm işimiz olmak üzere mükemmel bir taâmı sipâriş eyledik.

Birisi kadınlara mahsûs olarak iki yataklı ve üçü kendimize mahsûs birer yataklı dört oda istîcârıyla her birimiz odalarımızda ellerimizi yüzlerimizi saçlarımızı sakallarımızı sabunlayıp yıkayınca kadar taâmımız da hâzır olup soluğu sofrada aldık.

Böyle yorgunluktan sonra kaynar kaynar alâ et suyundan terbiyeli bir çorba içmek insân için ne büyük saâdet olduğunu anlamak ister iseniz şöyle bir seyâhat etmelisiniz. Arab "men lem yezik lem ya'rif" demiş. Fi-l-vâki' tatmayan bilmez.

1.58. (KOBENHAVN)

Stokholm'e hîn-i azîmette şöyle bir çalıp âlemce görebilmiş olduğum

340a

Kobenhavn şehrinde bu def'a' hîn-i avdetinde üç gece kalmak karârımız iktizâ'sından idi. Bunun ilk gecesini buraya vürûdumuzla istirâhâtimize sarf ederek şu hesâbca Kobenhavn'da iki gün ve iki gece kalmış olduk ise de bunun da bir gününü bizim soğuk alınlığı bir mahbûsiyyete tahvîl eylemiş idi. Ancak gider iken bu şehri seyâhat rehberleri sahâifinden ve planlar üzerinde güzelce tetebbu' eylemiş bulunduğum gibi bu def'a dahi arkadaşlar ile berâber bi-t-tetebbu' eldeki

fırsatları fevt etmeksizin gezip gördüğümüz yerler ile de tettebbuâtımızı tahkik menzelesine vardırabilmişizdir.

Kobenhavn şehri elli beş buçuk derece arz-ı şimâlînde ve Zealand adasının şimâl ucunun şarkı kısmında ve Sund boğazının en geniş bir noktasında kâin ve iki yüz seksen bin kadar nüfûsu muhtevî güzel bir pâ-yı tahttır. Zealand adasına hemân bitişik zannolunan ammâ Amager cezîre-i sagîre ile Zealand arasını tefrîk eyleyen Kallebod Strand gayet dar ve fakat derin bir dil üzerinde mebnîdir ki bu kanal-ı bahrî memleketi iki kısma tefrîk eylemiş görülüyor ise de kısım-ı azîmi Zealand

340b

adası üzerinde olup asgarî Amager adası üzerindedir.

İki cezîre arasında hadd-i fâsıl olan iş bu Kallebod Strand cedveli dâhilen bir takım limanlar teşkîl eyledikleri gibi denizin dîger bir çok parçaları derûn-i şehre doğru nüfûz ile kanallar peydâ etmiş olduğundan Kobenhavn şehri dahi Stokholm gibi iş bu kanallar sebebiyle nev-ummâ Venedik şehrine benzemiştir.

Kanalların iki tarafları gayet metîn ve muntazam rıhtımlar ile muhât olup bir çok köprüler bunlar üzerinden ahâlînin mürûr ve ubûrunu teshîl ederler. Köprülerinin en çoğu taştan olup ba'zıları da demirdendir. Etrâf ve civârdan irili ufaklı bir çok kayıklar iş bu rıhtımlar etrâfına dizilerek ve hâvî oldukları malların mestûrelerini kenârlara çıkararak manzarası güzel bir nev'î pazarlar teşkîl ederler ki tuhaf ve güzel kıyâfetli kadın erkek genç ihtiyâr köylülerin gelen geçen müşterilere metâlarını teklîf etmeleri de emtiası türlü sebze ve meyve ve çanak çömlek ve çorap ve mendil ve sâir insicâdan ve tahtadan yapılmış kaptan ibâret bulunan şu pazarların tuhaflığını arttırır.

341a

Dâhil-i memlekete nüfûz eyleyen kat'îât-ı bahrin büyükleri büyük limanlar olup oralarda dahi ekserisi yelken ve birâzı vapur seffinesi olmak üzere gerek yerli ve gerek ecnebî bir çok gemiler görülür. Rivâyete göre yalnız Kobenhavn şehrindeki armatörlerin beş yüz kadar böyle büyük gemileri olup bunun da yüz altmış kadarı vapur ve mâ-adâsı yelken sefâinidir. Orlovski

haven denilen müstahkem bir limancının gemilerine mahsûs olup oraya duhûl sâir sefâin ve kayıklar için memnû'dur.

Şehrin Amager adası üzerinde bulunan kısmı pek metîn bir istihkâm hatt-ı müdâfaasıyla mahfûz olup bir de asıl büyük limanın müdâhilinde stadelet denilen büyücek bir kale vardır ki vâkıâ eski biçimlerdeki binâ'lardan ise de metânet-i fevk-al-âdesi hâlâ müşâhede olunmaktadır. Zealand adası tarafında bulunan kısmı da yakın zemânlara kadar böyle bir hat-ı müdâfaa ile müstahkem imişse de istihkâmet-i mezkûre tıraş edilerek enkazıyla ebniye-yi cedîde yapılmış ve binâen aleyh şehrin o tarafa doğru tevsî'ine meydân açılmıştır. Bu tarafın istihkâmları da mevcûd iken ve bi-l-hâssa bundan bir iki asır mukaddemleri Kobenhavn şehri şimâl tarafının birinci derecedeki

341b

Mevâki'-i harbiyyesinden addolunur imiş. İsveçliler Norveçliler İngilizler Almanlar nöbet nöbet defaâtle bu küçük pâ-yı tahtı tazyîk ve muhâsara ederek hele bir def'asında İngilizlerin icrâ' eylemiş oldukları bombardıman küllî tahrîbâta sebep olmuş.

Şehr-i mezkûr on ikinci asr-ı mîlâdîde Aksel nâmında bir küçük köy iken Roskilde despotu tarafından tevsî' olunmaya başlayıp bir hayli zemânlara kadar hep nâm-ı kadîmiyle yâd olunarak mürâselât-ı ticâriyyeye merkez olmaya başladıktan sonra yerliler lisânınca "Kobenhaven" nâmını almış ki ticâret limanı mânâsına bir isim olup bu nâm yavaş yavaş "Kobenhavnen" sûretine girmiş ve Fransızlar bu ismi "Kobenhavn" telaffuz eylemişlerdir. Buranın ilk pâ-yı taht ittihâzı Bavariyalı demekle meşhûr olan Kral Christoph'un 1443 sene-i mîlâdiyyesinde burasını kendisine karâr-gâh ittihâzından sonra vuku'a gelmiştir. Christian's haven nâmıyla Amager adası üzerinde binâ' ettirdiği yeni mahal ile şehri tevsî' eyleyen Dördüncü Christian müddet-i tavîle-yi hükûmetiyle ve İsveç Norveç ve Almanya'ya karşı muhârebetiyle Danimarka'nın en meşhûr krallarından olduğu gibi ulûm-i ticâreti sanâyi'-i âdiyye nefise-yi himâye

342a

Ederek şehrin ma'mûriyyet ve tezyînâtına da himmetinden dolayı Danvazlar nezdinde en büyük şöhrat alan bir hükûm-dâr olmuştur. Rosenborg Şatosu ve Borsa dâiresi ve büyük kilise gibi el-

yevm dahi bu pâ-yı tahtın en mühimm ebniyesinden olan binâ'ları Kral mûmâ-ileyh yaptırdığı gibi şehrin istihkâmetini ikmâl eden dahi kendisi olmuştur.

Herhâlde Kobenhavn şehri bahr-i Baltık ile şimâl denizi ve İsveç Norveç ile Almanya kıt'ası arasındaki ticâretin merâkiz-i mühimmesinden olup etrâf ve civârında gayet münbit ve mahsûl-dâr arâzîye mülkiyyetinden dolayı mahsûlât-ı mütenevvîa arâzîsiyle porselen ve kağıt ve makine fabrikalarının ve inşâiyye-i destgâhlarının ma'mulâtı kendi ticâret-i mahalliyyesi emtiasını teşkîl eylemektedir.

Resim galerisi ve Moltke galerisi ve Thorvaldsen müzesi ve Hayvânât müzesi Avrupaca birinci derecede addolunan bir takım koleksiyonları hâvî olmakla bütün Avrupa'dan ziyâretlerine cân atılan müze-hânelerdendir. Hele şehrin etrâf ve havâlîsi gayet ma'mûr ve müzeyyen bahçeleri ve bunlar derûnunda en ufacıklarından en büyüklerine varıncaya kadar türlü türlü köşk ve şato

342b

Ları hâvî cennet misâl nevâhiden bulunmasıyla iş bu mevâki'-i lâtfîe dahi yaz mevsimlerini orada geçirmek için letâfet-i bahriyyeden mahrûm olan Almanya kibârını külliyyet üzere celb etmektedir.

Şehir dâhilinde sokakların kaldırımları öyle Berlin ve Paris gibi muntazam ağaçlardan döşenmiş birinci dereceden şeyler olmayıp ekseriyyetle chausseelerden ibâret ise de bunlar pek ihtimâmlı yapılmış olduklarından ve umûmî arabaları da sâir memleketlerin kibâr ahâlîsine mahsûs olacak derecelerde muntazam bulunduğundan geniş caddelerden ve güzel rıhtımları üzerinde arabalar ile güşt-i güzâr pek safâ'lıdır. Dâhil-i şehirde irili ufaklı "square" denilen bahçeler bulunduğu gibi kenârlarda daha büyük bahçeler ve parklar olduğundan ve bunların bir takımlarında vâsi' ve mükellef gazinolar ve ufacık tiyatrolar bulunduğundan ahâlîsinin nasıl vakit geçireceklerini bilmeyerek sıkılmaları müstebi'ddir. Biz orada bulunduğumuz zemân haşmetli Rusya imparatoriçesi hazretleri dahi orada misâfir hasebiyle besbelli tathîrât ve tanzîfâta daha ziyâde ehemmiyyet verildiği için olmalıdır ki her taraf gayet temiz ve pâk idi.

343a

Gece vakti vürûdumuzu ve taâmımızı müteâkıb yatağıma girdiğimizde ben o gün almış bulunduğum soğuşun te'sîrâtını hissetmeye başlamış idim. Hattâ olur olmaz keyifsizlikleri beni teşebbüsâtımdan beni alıkoyamazlar iken şu soğuk Kobenhavn'ı istediğim gibi seyr ve temâşâdan men' edecek diye müteessif dahi olmaya başlamış idim. Harâret-i garîziyyem artmış ve kemiklerime kadar bütün vücûdumu bir ağrı istîlâ' eylemiş olduğu gibi başım dahi ağrıyor idi. O gece bir râhat eder o keyifsizliği sabâha kadar def' eylerim diye örtülerimi zamm ettirerek ve başımı da örtüler altına alarak sım sıkı bir yatış yaptım ise de vücûdumu dinlendirebilecek kadar râhat uyku uyuyamadım. Keyifsizlik te'sîrâtıyla fenâ fenâ rü'yâlar uykuyu da benim için bir ta'b ve zahmet hâline koymuşlar idi.

Böyle esnâ'-yı seferde seyyâh kısmı muhâfaza-yı sıhhatine en ziyâde ihtimâm ile gayret etmelidir. Maâz-Allah insân yatıp kalacak olur ise kim bakacak? Yatıp kalmayacak bile olsa cevelânlarından müşâhedelerinden tettebbu'larından mahrûm kalacak ki bu da az ziyânlardan addolunamaz.

Sabâhleyin gözümü açtığımda ortalık

343b

Aydınlanmış ve sabâh olmuş ise de vücûdum muhtâc olduğu istirahat bulamamış idi. Böyle bir hâlde insânın başı yastıktan vücûdu yorgandan ayrılmamak ister ise de bir gayret-i mahsûsa ile hasteliği unutmaya çalışmakta ekseriyyâ fâide görüldüğünden o gayret-i iltizâmla yatağımdan fırladım. İhtiyât bulunan fanilalar ile elbisemi ba'de-t-takviye dışarıya çıktım. Zîrâ diğer arkadaşların ve bi-l-hâssa müzeleri birlikte gezmeye karâr vermiş olduğumuz Madam Gülnar'ın uykudan uyanabilmelerine lâ-akl daha üç saat var idi.

Sâkin olduğumuz "Kongen auf Danimarka" ya'nî Danimarka kralı nâm hotel Holmens kanal denilen bir güzel kanal ile Niels Juels Gade nâm sokağın köşesinde ya'nî Kobenhavn'ın en mu'teber bir mahallinde bulunduğundan Niels Juels Gade sokağını tutup cenûba doğru inerek Havnegade rıhtımı üzerine çıktım ki burası Kobenhavn'ın en meşhûr bulvarı demektir. Evvelâ şark tarafına doğru yürüyerek yeni liman denilen ve büyük limana amûden bu memleketin merkezi demek olan Kral meydânına kadar mümted olan kanalın büyük liman ile birleştiği köşeye kadar gelip oradan etrâfı temâşâyâ başladım ki

344a

Gözüm bir taraftan Karl caddesiyle yeni kanal üzerinden Kral لوتسبرغ meydânına ve diğer taraftan sefâin-i bahriyye limanına ve bir cihetten karşı yakaya ya'nî Amager cezâiresine doğru her tarafı temâşâ ile mütelevviz oluyor idim.

Ba'de geldiğim tarafa dönüp Niels Juels Gade sokağını da geçerek ticâret limanının üzerinden geçen bir köprüye kadar vardım. Bu mesâfede epeyce büyücek bir kilisenin önünden geçtim ise de vakit pek erken olduğu için kapalı bulunduğundan içine giremedim. Bu köprü üzerinden geçen tramvay hattının bizim hotel karşısından geçerek Kral meydânına doğru gittiğini sabâhleyin odamın penceresinden görmüş ve elimdeki plana tatbîk eylemiş bulunduğumdan hattı mezkûru kendime rehber ittihâzıyla sağ tarafıma bükülüp yürümeye başladım. Hotelimizin önüne geldikte yalnız onu değil karşısındaki ufacık bir bahçeciği de sağ tarafımda bırakıp hep tramvay hattıyla yürüyerek Opera Tiyatrosu önüne geldim. Burada mezkûr tiyatroya “millî tiyatro” tesmiye ediyorlar. Tarz-ı cedîdiyyet-i mi'mârîde yapılmış gayet âlî bir binâ'dır ki temâşa salonu bin sekiz yüz kadar erbâb-ı temâşâyı istfâb edecek kadar ancak vâsi' ise de derûnundaki salonlar

344b

büfeler foyeler ve meşk ve ta'lîm yerleri pek güzel ve pek muntazam olduğunu bir akşam Madam Gülnar ile berâber gidip oyun temâşâ eylediğimiz sırada gezmiş görmüş olduğum gibi bu sabâh şöyle hâricen temâşâsını da pek beğeniyor idim. Cebhe ciheti güzel sütûnlar ve oymalar ile müzeyyen bulduktan mâ-adâ geniş koltuklar üzerine oturtulmuş ve müdâhilin sağ ve sol taraflarına konulmuş iki de pirinçten ma'mûl heykeller gördüm ki elimdeki rehber bunların birisi Holberg ve diğeri Dehlenschlager nâm şairlerin heykeli olduğunu bana haber verdi. Bunlardan Holberg 1754 senesinde vefât eylemiş an-asıl Norveçli bir adam olup Kobenhavn'da muallimlik eder imiş. Onun zemânına gelinceye kadar Danvaz lisânı henüz bir lisân-ı edeb sûretinde tekemmül etmemiş iken ilk def'a olmak üzere lisân-ı mezkûru bu zât bir lisân-ı edeb hâline ifrâğ etmeye başlamış ve bir hayli tiyatro oyunları te'lîf eylemiş imiş. Oehlenschlager ise 1850 senesinde vefât eylemiş bir şâirdir ki Danvaz lisânıyla ilk trajedi ya'nî manzûm oyun yazan dahi bu zât imiş. Danimarka'nın millî tiyatrosunun pairleri demek olan şu iki zâtın heykelleri bu mahalle konulması hakikaten en ziyâde münâsebet alan şeylerdendir.

345a

Tiyatronun cebhe ciheti kral meydânına nâzır bulunduğundan birâz daha yürüyüp meydân-ı mezkûre vardım. Orta yerinde beyzî şeklinde ufarak bir bahçe bulunup onun da orta yerinde beşinci Christian nâm kralın at üzerinde yapılmış bir heykeli merkûzdur. Rivâyete göre bu heykel sâfî kurşundan ma'mûl imiş. Ahâlî ise süvarinin kim olduğunu hemân unutarak heykel-i mezkûre “Hesten” demektedirler ki sâdece “at” demektir.

İşte Kobenhavn'ın en kibâr mahallesi en ma'mûr ve ticâretgâh yeri âdetâ merkezi bu meydândır. Buraya yerliler “Kongens Nytorv” derler ki kralın yeni çarşısı demek olup fi-l-vâki' en büyük ve zengin mağazalar dahi hep bu civârdadırlar. İnsan arkasını opera tiyatrosuna ve yüzünü orta yerdeki bahçeye çeviriverecek olur ise sağ tarafında iki güzel sokağın arasını teşkîl eyleyen bir burun üzerinde Charlottenborg şatosu denilen güzel bir sarayı görür ki bir çok senelerden beri burası saraylıktan çıkarılıp sanâyi'-i nefîse Akedemiyası hâline konulmuştur. Cesâmetçe opera tiyatrosu kadar yok ise de zînet-i mi'mâriyyece âdetâ ona mânend bir güzel binâ'dır.

345b

Tramvay hattı tamâm bu binâ'nın önünden geçmekte olmasıyla ve o sırada da bir vagon mürûr etmesiyle içerisine atladığım gibi Gothers gate denilen yolu tutup şimâl-i garbiyye doğru yürümeye başladık. Caddenin yarısını geçtikten sonra sağ tarafımda güzel ve büyücek bir bahçe görünerek planıma mürâcaat eylediğimde Rosenborghavn denilen bahçe olduğunu anladım. Me'huren bir daha mahsûsen bu bahçeye gelip ahvâlini görmüştüm ki İngiliz usûlünde tarh olunmuş bir bahçe olup etrâf ve civârda ne kadar çocuk var ise ba'zıları dadıları ve ba'zıları da lâlâlâlarıyla berâber buraya dolmuşlar idi. Çocuklar koşup oynadıkları esnâ'da dadılar lâlâlâlar dahi burun buruna musâhabe ve mülâtafa eyliyorlar idi. Meğer bu bahçe çocuklar mecmû' olmak üzere matrûh imiş. Derûnunda mükemmel mey-hâne gibi bir binâ' ile iki de kahve-hâne vardır. Gothers gade caddesi biter bitmez “Norra Voldiz” nâm bulvara gelerek ki hakikaten vüs'ati zîneti Paris bulvarlarını andıracak mevâki'dendir. Buraya vâsıl olur olmaz ben arabadan atlayıp sağ tarafıma dönerek şimâl-i şarkıyye doğru mümted olan bulvar

346a

Üzerinden yürümeye başladım. Sol tarafımda Botanik Bahçesi bulunup onun da orta yeri güzel bir göl olduğundan gölü tavaf derecesinde bahçeyi de ziyâret eyledikten sonra yine bulvar istikametinde yürümeye devâm ettim. Ancak bulvarın yukarı tarafları darlaşıp hem tenhâlaştığından oradan geçen bir arabaya binerek ve “Stadlet” nâmını vererek devâmla bu nâmla medlûlü olan kaleye kadar vardım. Rehberimin ihbârına göre kale içinde ba’zı ebniye ve ez-cümle güzel bir kilise var imişse de ben derûnuna dâhil olmayıp arabacıya tramvay hattını ta’kîben kral meydânına kadar gitmesini anlattım ki sol tarafımda kalan kalenin hâricen temâşası da bana kifâyet eyliyor idi. Ba’de bir de tramvay hattıyla Bredgade sokağına girerek dîger uçtan çıkıp kral meydânına vardığımızda arabadan indim ve oradan hotele kadar kendi kendime geldim.

Kopenhavn şehri içinde şu sûretle icrâ’ eylemiş bulunduğum cevelân şehrin hemân râbî’ mikdârını temâşâ demek olup vâkıâ yalnız bir temâşâ-yı hâricîden ibâret olması o kadar mûcib-i ehemmiyyet olamaz idiyse de hîn-i azîmette görmüş olduğum yerlerden

346b

Ba’zılarını tekrâr görmek bu şehre âdetâ alışkın bulunduğumu bana ihtârla mahzûz eyliyor idi. Hotele gediğimde saat alafranga on bir olmuş olduğundan arkadaşlar ile berâber kuşluk taâmına mübâşeret eyledik. Ba’de-t-taâm Thorvaldsens müzesine gidecek idik ki öğleden sonra alafranga saat üçe kadar açık olduğundan arîz ve amîk gezmeye zemânımız var demek idi.

Bu müze kendi nâmıyla mevsûm olan ve yalnız Danimarka’nın değil umûm Avrupa’nın sanâyi’-i nefîse erbâbı miyânında mahâretçe birinciliği hâiz bulunan bir zâtın himmetiyle vücûda gelmiş ve kendisi de müzenin orta yerinde kâin makber-i mahsûsasında medfûn bulunmuş olduğundan Kopenhavn’ın en büyük ehemmiyyetle temâşâ olunacak mahallerindendir. Hattâ bâdî-i emirde burayı ziyârete yalnız Madam Gülnar ile ben birlikte gitmeye karâr vermiş isek de böyle bânîsinin dahi orada medfûn olmasından dolayı artan ehemmiyyet-i mahsûsası hasebiyle profesör Goldvald ve kızı Madam Görelmberg’i de götürmek için teşvîke başladık. Doktor Boris Yanpolsky buranın büyük haste-hânesini gezeceğinden teşvîkimizi kabûl etmeyip vâkıâ ihtiyâr

347a

Porfesör kabûl eylemiş ise de âsâr-ı atîka temâşâsından bir gûne-i zevk-i hakikat alamayacağı münâsebetiyle yalnız hâtır için teklîfimizi kabûl eylemiş idi.

Ba'de-t-taâm kalkıp oraya kadar piyâde olarak gittik. Zîrâ hotelimizden çıkıp sol tarafa dönmek üzere iki yüz adım kadar yürüdüktan sonra benim o sabâh önünden geçmiş bulunduğum kilise önünden geçerek müşâhede eylediğim köprüye vâsıl olunuyor ki o köprüden geçen sağ tarafa bükülünce ticâret limanı denilen ve evvelce ta'rîf eylediğim kayıklar ve köylüler pazarını teşkîl eyleyen kanal hizâ'sıyla bir iki yüz adım gittikten sonra hep bu kanal hizâ'sıyla sola bükülür bükülmez müze-hâneye vâsıl olunuyor.

Müze-hânenin dış duvarları üzerine bir takım resimler yapılmıştır ki san'atkâr Thorvaldsens'in vâlidesinin İtalya'dan avdetiyle Kobenhavn ahâlîsi tarafından nasıl istikbâl olduğunu ve İtalya'dan getirdiği âsâr-ı atîkanın gemilerden nasıl çıkarıldığını ve müze-hâne mahalline kadar nasıl nakl olduğunu tasvîr ve irâe eyliyorlar.

Bu binâ' bir şekl-i murabba'da olmak üzere dört dıl' teşkîl eder ki orta yeri

347b

Genişçe bir avlu olup bânîsinin kabri de bu avlunun tamâm orta yerindedir. Bir küçük kapıdan içeriye girildikte sağ tarafa üst kata çıkacak merdiven gelip fakat müzeyi temâşâ için mevzu' olan usûl iktizâ'sınca alt kattan temâşâyâ başlamak lâzım gelir ki o hâlde kapıdan girilir girilmez insânın cebhe cihetine gelen dîger bir kapıdan içeriye girmek iktizâ' eder. Bu kapının yanında bir yazı-hâne bulunup hem duhûliyye bileti verilir hem de müzenin planını ve her salonlarda bulunan âsâr-ı atîkanın numara ve esâmisini hâvî kataloglar dahi satılır. Hele orada bir de papuşcu vardır ki paltoları şemsiyeleri falanları yirmi para kadar bir ücret mukabilinde ahz u hıfz eyler.

Biletler ve katalog alındıktan sonra cebhe cihetinde görülen kapıdan içeriye girildikte bir koridora girilmiş olur ki bunu ta orta yerinde ve birbirinin karşısında bulunan iki büyük kapıdan sağ taraftaki kapıya teveccüh edilcek olur ise avluya çıkılmış olarak Thorvaldsens'in kabri insânın karşısına çıkar. Sol taraftaki kapıdan içeriye girilir ise binâ'nın bir dıl'ına müsâvî ve yedi sekiz metre

348a

Arzinde azîm bir salona girilmiş olur ki irili ufaklı yüzlerce mermer heykeller bu salonu doldurmuşlardır.

Heyâkil-i mezkûre miyânında Bavyera Elektoru Birinci Maximilien ve Lehistan ricâl-i sayfiyyesinden Poniatowski atlar üzerine binmiş oldukları hâlde heybet-nümâ olurlar. Bunlar üstâd mûmâ-ileyhin Bavyera ve Lehistan tarafından edilen sipâriş üzerine tunçtan yaptığı heykeller olup şâkirdânının da muâvenetleriyle şu kopyaları yapıp müze-hânesine vuzia ettirmiştir. Papa yedinci Pius ve Almanya şurasından Shiller ve san'at-ı tabîin mevcûdu Göteborg ve hey'i-i meşhûr Kopernik heykelleri de hep bu sûrette sipâriş ile yapıp şâkirdân muâvenetiyle kopya edilmiş heyâkil-i nefisedendir.

Yalnız bunlar değil müzenin her tarafını doldurmuş bulunan heyâkilin hemân kâffesi hep üstâd-ı mûmâ-ileyhin eseri olup bir çoğu doğrudan dooğruya kendi elinden çıktığı hâlde buraya vuzia olunmuşlar ve bir takımı da şâkirdânı tarafından kopya ve kendi tarafından tashîh kılınmıştır. Maa-hazâ esâtize-i sâirenin nefâis-i âsârı da nâdir değildir. Bunların da kâffesi hep Thor-

348b

valdsen tarafından cem' ve Danvaza milletine ihdâ' olunmuştur. Rivâyete göre bir takımını akçasıyla mübâyaa ve bir takımını da kendi âsârıyla mübâdele ederek cem'e muvâfık olmuş.

Büyük salondan mâ-adâ alt katta yirmi bir küçük salon daha bulunup bunların kâffesinden birbirine geçilecek kapıları olduğu gibi bunlarla havâlî arasında boylu boyuna hep koridorlar bulunarak cümlesi heykel ve bas-relief usûlünde mermer alçı pirinç ve toprak resimlerle mâl-â-mâldirler. Esâtir-i Yunaniyyeye âid hikâyât-ı lâtfenin aglebine mahsûs cem'iyetli bas-reliefler bu kabinoların duvarlarını tezyîn ederek heykel-i mücesseme dahi gûyâ bu saray-ı âliyenin sekenesi imişler gibi her biri kendi mevki'inde evzâ'-ı fûrûş-âne ile durmaktadırlar.

Üst kata çıkıldığı zemân dîger yirmi bir kabino daha görülür ki bu katın da koridorları alçıdan mermerden tunçtan fakat ekserisi ufarak kıtada olarak bir çok heykelleri hâvî olup

kabinolar ise yağlı ve sulu ve kara kalem ve sâir envâ'-ı âdîde ile yapılmış irili ufaklı resimleri hâvîdir.

Böyle koca bir müze-hâne teşkîl

349a

Eyleyen âsârı yalnız bir adamın cem' eyleyebilmesi gerçekten hayretbahş-ı ukûl ahvâl-i fevk-al-âdede addolunacağı cihetle aldığımız katalogda ve hattâ Baedeker delîl-i seyyâhîninde bu hârik-ül-âde adamın tercüme-i hâline dâir gördüğümüz ma'lûmâtı ber-vech-i âtî bir fıkra-i mahsûsa sûretinde yazmaya lüzûm gördüm:

1.59. (THORVALDSEN'İN TERCÜME-İ HÂLİ)

Familyasının nâmı Thorvaldsen olan Alber 1770 sene-i mîlâdiyyesi teşrîn-i sânisinin on dokuzuncu günü Kobenhavn'da tevellüd eylemiştir. Rivâyete göre ecdâdı İzlanda adasında krallık eden bir hanedâna kadar müntehâ imişse de üstâd mûmâ-ileyh için şerefin bu türlüünden teşrîf ihtiyâcı yoktur. Babası İzlanda ahâlîsinden iken Kobenhavn'a gelip ince marangozluk ve ağaç üzerinde oymacılık icrâ'sıyla şöhet almış idi. Binâen aleyh Alber bil'âhire kemâl-i mahâretle idâre ve isti'mal edeceği âlet ve edevâtı babasının dükkanında meşk etmeye başlayarak daha çocukluğunda iken epeyce mâhir marangoz ve oymacı olduğunu görenlere teslim ettiriyor idi. Henüz on bir yaşında iken ağaç oymacılığını mertebe-i kemâle vardırarak sanâyi'-i nefîse akademisine duhûl imtihânını

349b

Vermeye muvâfık olmuştur ki yalnız bu hâl-i harîkten addolunabilir.

O zemânlar bütün Avrupa'da Carstens baş üstâd addolunarak şakirdleri üzerinde sâhib-kırânına bir te'sîr hâsıl eylemiş idiye de genç Alber gerek mûmâ-ileyhe gerek üstâze-i sâireye yalnız zâhir hâlde muti' ve münkad görünerek yoksa kendi bildiğinden dönmüyor idi.

Alber gayet sükûtî mizâc hâlim hattâ bir dereceye kadar miskin ve korkak bir çocuk olup fakat bu ahvâl-i zâhiresiyle mestûr bir metânet-i hakikîsi var idi ki azm ve cezm eylediği her emr-i müşkili işte bu hâl-i memnûne tahvîl eyler idi. 1793 senesinde ya'nî henüz yirmi üç yaşında iken akademinin bir müsâbakasında birincilik mükâfâtını kazanıp bu mükâfâta manzûm olan mebâlig dahi Roma'ya gidip itmâmı tahsîl etmesi masârifine karşılık idiyse de Alber Roma'ya azîmette isti'câl etmedi. Üç sene daha vatanında kalıp yek-dîgerini ta'kîb eyleyen erbâb-ı rağbetin resimlerini yaparak sermâyesini arttırmaya çalışıyor idi.

Nihâyet 1796 senesinde İtalya'ya müteveccihen Kobenhavn'dan gemiye bindiği zemân Danvazlar bir büyük san'at-kârlarını teşyî'

350a

Ediyorlarmışcasına ta'zîm ve tekrîm ile delikanlıyı gemiye bindirmişlerdir. Bu seyâhat o zemânlar için pek uzun ve met'ûb seyâhatlerden ma'dûd idi. Alber Thorvaldsen ise hangi memleket varsa kiliselerini meydânlarını falanlarını görüp mevcûd olan âsâr-ı nefîsesini kemâl-i dikkatle temâşâ eder ve en beğendiklerinin resimlerini kurşun kalemle çizip ba'de kara kalemle takviye eder idi ki lisân-ı san'atta "etüd" denilen bu kağıtlar hâlâ müzesinde iki kabinoyu birer güzel sergi hâline koymuşlardır.

Roma'ya vâsıl olduğu zemân san'ata ilk saldırışı hiç bir kimsenin ve hattâ kendi dostlarında bile büyücek bir ümîd tevlîd eyleyecek sûrette değil idi. Âdetâ pek tenbel ve gûyâ eğlencesi için kalem ve fırça tutan bir hevâperest sûretinde işe başlamış idi. Hele heykeltraşlığı büsbütün sevmiyor imiş gibi görünüyordu. En ziyâde kendi hemşehrilerinden Zoega nâm üstâdın nasîhatlerini kabûle şâyân görüp yavaş yavaş âsâr-ı kadîmeyi kopya etmeye başladı.

Garîbtir ki ilk yapmış olduğu eserden Jason hey'eti çamur hâlinde ikmâl edilip bittikten sonra bunun alçıdan

350b

Kalıbını yapıp ve alçı döküp pişirmek cihetine geldikte mevcûd olabileceği masârif-i cüz'iyeyi kıskandığı için alçı açıkta kalıp bozulmuş. İkinci def'a olmak üzere bunu bir daha yapmıştır.

Yedi sene kadar Roma’da kalarak istediği gibi ikmâl-i tahsîl eylemiş idiyse de başka üstâdlar bu delikanlıda hâlâ öyle şaşılacak bir kemâl göremiyorlar idi. Alber dahi göstermek istemiyor idi. Hattâ 1803 senesinde artık memleketine gelip orada icrâ’-yı san’atla meşgûl olmaya karâr vermiş iken Thomas Hope nâmında bir İngiliz bankacısı Alber’in yaptığı Jason heykelini görerek o zemâna kadar hiç bir üstâdda görülmemiş olan bir tarz-ı cedîdi bu heykelde görünce heykele de yapana da âşık oldu. Alber’e küllî paralar vererek bu heykeli mermerden yaptırması ârzû eyledi. Ondan mâ-adâ dîger bir takım heyâkil dahi sipâriş ederek genç üstâdın şöhretini işâaya yüz tuttuğundan Alber artık memleketine dönmek istemeyip 1819 senesine kadar İtalya’da kalmış ve gûnâ-gûn âsâr-ı mahâretiyle şân ve şöhretini arttırdıkça arttırmıştır.

Bu adam Yunan-ı kadîm san’at-kârlarının hâlâ vâlâ-efzâ-yı ukûl ve esâtize olan âsâr-ı nefîsesini öyle bir tetebbu’ ve tedkik eylemiş idi ki yaptığı

351a

Şeylerde âsâr-ı kadîme-yi Yunaniyyeyi taklîd eylediği zannolunmak şöyle dursun âdetâ ikmâl ettiği kabûl ve hükm olunur idi. Gûyâ kendisi Yunan-ı kadîm zemânında doğarak esâtize-i mevcûdenin kâffesine isâbet-i tevâfuk eyledikten sonra ashâb-ı kehf gibi bir kaç bin senelik bir uykuya yatıp şu zemânda uyanmış gibi bir hâl ile yaptığı heykeller gûyâ bu zemândan başka bir zemân-ı kadîm-i âsârdan zannolunuyor idi.

Kendi zemânına gelinceye kadar “bas-relief” denilen heykel usûlü min cihetin resimlere benzeyerek yalnız pek kabarık yerleri statü usûlünü andırır iken mûmâ-ileyh böyle resim-i âdiyye müşâbehetten san’atı bi-l-külliyeye tahlîs edip âdetâ bu cihetten bir müceddid addolundu. Hele zekâsı o kadar tiz ve eli o derecelerde çâbük idi ki her hangi bir fıkra-yı esâtîriyyeyi veya mesele-i târihiyyeyi ve-yâhûd fikr-i şâir-âneyi hayâline alır ise bir kucak çamura derhâl o hayâl sûretini verir idi. O kadar çâbük ki sâir esâtize için kopya etmek ve-yâhûd kalıp çıkarmak belki daha büyücek müşkilâtta ma’dûd olup Alber için ise yeni bir fikri bir sûret-i mücesseme hâline koyuvermek ondan daha sühûl görünür idi.

351b

Binâen aleyh az zemân içinde şöhreti bütün Avrupa’da şayi’ olarak âsâr-ı mahâreti de esâtize-i sâire nezdinde meşk ittihâz olunmaya başladı.

1819 sene-yi mîlâdiyyesine kadar Roma'da mümted olan ilk müddet-i ikametinde Thorvaldsen'in ameliyyât-hânesi en mühimm sanâyi'-i nefîse mektebi sûretini alıp heykeltraşlığın hakikaten enfes-i âsârı orada yapılıyor diye nazar-ı hayret cihânı celb eyliyor idi. Bir Bacchus ve Ganymede heykelleri 1805 ve Psyche heykeli 1806 ve bir Adonis 1808 ve Bir Çoban 1817 ve bir müşteri ma'budu 1818 ve Üç Graceler 1819 sene-i mîlâdiyyelerini târih-i sanâyi'-i nefîsede teşhîre medâr olacak âsâr-ı azîmeden olup hele 1811 senesinde İmparator Napolyon Bonapart şerefine olarak Roma'da Quirinal sarayına konulmak için yapmış olduğu "zafer-i İskender-i kebîr" nâm bas-relief âsâr-ı sâiresinden hiç birisine mikyâs olamayacak dakayık-ı mühimme ve letâfet-i nâ-dîde-i heykeltraşîyi câmi' görüldü. Kezâlik 1815 senesinde yaptığı gece ve gündüz füsûl-i erbaa ve aşk ve 1823 senesinde yaptığı aşkın çağları nâm eserler dahi emsâli az âsâr-ı kadîme miyânında da bulunamayan mükemmel şeylerdendir.

352a

Bir gün papa bu zâtın ameliyyât-hânesini görüp kendisini de bereket âdiyyesiyle takdîs etmeye gelmiş. Gördüğü âsâr üzerine o derecelerde hayrân olmuş kalmış ki bereket duâsını okumayı unutup o dalgınlık ile çıkmış gitmiş.

İşt böyle bir iştihârdan ve o şöhret sayesinde küllî para ve âsâr-ı atîka cem'inden sonra 1819 senesinde Alber Thorvaldsen kendi memleketine avdet eylemiş idi. Bir sene ikametden sonra yine Roma'ya avdet ederek işlerinde devâm eylemiş ve on sene kadar daha ikametle pek çok eserler vücûda getirmiş ise de şöhretinin tezâyüdü şâkirdânını da teksîrini mûcib olduğundan ve yaptığı işlerin en çoğunu şâkirdânlarına yaptırıp tashîhleri için pek az zemân bulabildiğinden bu avdetten sonra yaptığı şeylerin aglebi evvelki kadar lâtif düşememiştir.

1838 senesinde Roma'dan bi-l-küllîyye Fin râbîta-i ikametle Kobenhavn'a gelmiş idi ki o zemân artık sanâyi'-i nefîse erbâbının sâhib-kırân bir kralı addolunuyor idi. Ba'de-mâ resim yapmakla meşgûl olmayıp müze-hânesini teşkîl ile de iştigâle başladı. Rivâyete göre 1842 senesinde Roma'ya bir seyâhat-i muhtasara daha verip gelmiş ve ondan iki

352b

İki sene sonra ya'nî 1844 senesi martının yirmi dördüncü gecesi tiyatroda oyun temâşâ ediyor iken fecîaten tebdîl-i cihân edivermiştir.

Bu zâtın âsâr-ı meşhûresi beş yüzden ziyâde olup bir o kadar da şâkirdânının âsârı kendi yed-i tashîhinden geçmiştir ki cümlesi müze-hânesinde ya aynen veya istinsâh sûretiyle mevcûddur. Bütün Danimarka milletinin muâvenet-i nakdiyyesiyle bu müze-hânenin inşâ'sına 1839 sene-i mîlâdiyyesinde başlanmıştır. Mi'mârı Bindsboll nâm üstâd olup binâ'nın cebhe cihetine Thorvaldsen'in tunçtan ma'mûl bir heykelini koymak istedikte koca üstâd:

- Hayır hayır! Sen benim köhne vücûdumu şu binâ'nın orta yerine defn et de cebhe cihetine de bir zafer heykeli koyalım.

Demiş ve o heykeli de çamurdan kendisi yapıp ba'de çıraklarından Bissen nâm üstâd onu tunçtan i'mâl ve ikmâl etmiştir. Müzenin binâ'sına dokuz sene çalışılarak ancak itmâmı müyesser olabilip el-hakk Kobenhavn gibi bir memlekete nispetle ümîdin intizârın fevkinde bir müze olmuştur.

353a

1.60. (SADEDE RÜCÛ')

Madam Gülnar bu mükemmel müzeyi temâşâdan pek ziyâde mütelezziz olduğu gibi ben dahi mütelezziz oluyor idim. Ba'zıları sekiz on sûrette müctemi' ve müterakkib bas-reliefler âdetâ bir cildin hâvî olabileceği vukuât ve hissiyyâtı defaâten insâna ifhâm ve ihsâs eyleyerek garîk-ül câh-ı hayret etmekte bulunduğundan bu misillü âsâr-ı nefîsenin temâşâsı insâna lezzet vermez mi? Bâ-husûs ki delîlim olan kadın sanâyi'-i nefîsede yed-i tûlâ sâhibi bir üstâd olduğundan onun ta'rîfât ve irşâdâtı dâire-i istifâdemi de tevsî' eyliyorlar.

İhtiyâr profesör bu temâşâdan ne müstefîd ne de mütelezziz olamıyor idi. Her birine yalnız şöylece bir bakıp:

- İşte güzel yunulmuş bir mermer! Bundan ne hakikat olabilir? Çıplak çıplak bir takım vücûdlar ki gerek i'mâlî ve gerek temâşâsı men' dahi edilseler şâyândır.

Tarzındaki mütâlaalarla adem-i memnûniyyetini beyân dahi eyliyor idi. Nihâyet buna bir de yorgunluk manzûm olduğundan kızıyla berâber bir arabaya binerek memleketi devr-i temâşâyâ çıktı.

Biz Madam Gülnar ile berâber bu müze

353b

Hâneyi temâşâdan mâ-adâ resim galerisi ve antika koleksiyonlarını da görmeye gittik ki fil-vâkiâ bunlar dahi sanâyi'-i nefîse nokta-i nazarınca ba'zı pek mühimm eserleri hâvî iseler de mikdârları Thorvaldsen müzesi derecesinde olmadığı gibi binâ'ları da ona nispetle pek ufak şeylerden görülüyorlar idi. Binâen aleyh kendisi de derûn-i memlekette bir cevelân yapmak ârzûsuna düştüğünden ikimiz bir arabaya binerek arabacının sevkine ittibâyla bütün Kobenhavn şehrini bir daha dolaştık ve arabacının bize ihtâr ettiği kilise ve bahçe ve haste-hâne gibi şeyler görerek ba'de-z-zuhr saat dördte hotelimize avdet ettik.

Madam Gülnar dahi benim gibi hattâ benden daha ziyâde soğuk almış bulunduğundan şu cevelânı güçlkle icrâ' eyleyebilmiş idi. Profesör ve kızını hotelde bulduğumuzdan madam bunların refâkatlerine bi-t-tevdî' ben bir son cevelân daha icrâ'sına çıktım ve ta gurûb-i şemsten bir saat sonraya ya'nî hotelde yemek yemek vaktine kadar bütün şehri kah araba ile ve kah piyâde olarak bir daha gezdim ki bu cevelânda ba'zı yerleri üçüncü ve şehri ilk ziyâretime göre dördüncü def'a olarak gördükçe âdetâ kendimi buranın

354a

Ahâlîsinden buluyorum gibi bir şeyler hissediyordum. Cevalânımda evvelâ Thorvaldsen müze-hânesi yanından geçerek Büyük Limanı aykırılayarak şehrin kenârında vâki' Tivoli nâm nüzhetgâha vardım ki burası eski istihkâmetin bâb-ı garbî denilen kapısı hâricinde ve bir bahçe derûnunda bir tiyatro ve bir gazino "Rus Dağı" denilen ve kızak kaymaya mahsûs olan bir eğlenceyi ve bir at cân-bâz-hânesini ve bir takım panorama resimlerini ve lokantaları hâvî olmakla âdetâ bir nüzhetgâhlar mecmû'u addolunmaya şâyândır. Fakat buraya gündüz gelişim pek doğru olamadı. Aldığım haberlerden ve oradaki tedârikâtan anladığıma göre burada geceleri binlerce fenerler ve kandiller ik'âdıyla fişenkler ihrâk ve indihâtıyla şehir-âyînler icrâ' olunur

imiş. Tiyatro oyunları da akşamdan sonra alafranga saat dokuzda başlayıp nısf-ı leyle kadar devâm eder imiş.

Tivoli şimâl şimendüfer istasyonunun yanından geçerek bu sabâh görmüş olduğum Norre Valdez bulvarına vardığımızda Botanik bahçesini sağ tarafımıza alarak birâz daha şimâl-i garbiyye doğru gidip “commune hospital” haste-hâne-yi umûmiyyenin karşısında bulduk ki hâricen büyük bir

354b

Kışla gibi görünür vâsi’ bir dâire olup her tarafını muntazam bahçeler ihâta eylemiş ise de derûnuna girememiş olduğumdan Wien’de gördüğüm ve gezdiğim haste-hâne-i umûmîye kıyâs edebilmek benim için güçtür. Ancak Osterfar denilen cadde bu haste-hâne ve Botanik bahçesinin arasından mürûr eder ki bulvar kadar geniş olmakla berâber haste-hâne binâ’sının heybetini bahçelerin letâfetini katarak gayet güzel bir geçit teşkil eyler. Bu yoldan geçip ekseriyyetle ebniyeden hâlî alleelerden ve bir büyük cedvel kenârlarından dolaşa dolaşa arabacı bizi yine sabâhleyin yanına takarrüb eylemiş bulunduğum kaleye getirdiğinde hayâlîm önüne Rosenborghave bahçesini alıp şemsiyenin ucuyla arabacıya kah sağa ve kah sola dönmesini işâret ede ede bahçeye vâsıl olduktan sonra Gothers gate caddesini de aykırılıyıp eski Kobenhavn denilen mahalleye girdim ve bilir bilmez önüme gelen sokağa arabayı sokmaya başladım. Şehrin bu kısmında hatt-ı müstakîm üzere resm olunmuş hemân yüz adım tûlünde bir sokak bulamayarak kâffesi eğri büğrü ve dar sokaklardan ibârettir.

Zâten Avrupa’nın ekser büyük şehirlerinde eski şehirler başka yeni şehirler başka olmak

355a

Üzere mahallâtın nâmlarıyla da tefrîk olunurlar ki eski şehirler eğer ki mümkün mertebe tanzîm olunmuşlar ise de en küçüğü bir kaç bin liraya yapılamayan kâr-gîr binâ’ları yıkıp hatt-ı müstakîm üzere yollar temdîdi masârifine katlanmak kabil olamadığından asıl himmeti yeni yapılan mahallâta hasr eylemişlerdir. Ammâ bu sûret gezmiş olduğum memleketlerin Paris’e mâ-adâ kâffesinde görülmüştür. Mahallât-ı atîkanın sokakları hem dar hem a’vecâclı olduğu gibi binâ’ları dahi o kadar yüksek olmadığından bizim Galata’da Venedikliler zemânından kalma mahallerin binâ’larına pek müşâbihtirler. Binâen aleyh eski Kobenhavn içinde yolumu

kaybedercesine rast geldiğim yere baş vurarak gezindiğim sırada âdetâ Avrupa kıt'asında değil imişim de bu tarafların tabîat-ı mevki'yyesine benzemeyen başka bir memleketlerde bulunuyor imişim zannına düştüm.

Döne dolaşa Kral meydânı civârında kâin opera tiyatrosu önüne çıkıverdiğimde oraların intizâmına mebnî bir memleket-i kadîmeden bir memleket-i cedîdeye hürûc etmiş gibi bir hâl hissederek hotele geldim ki artık gece dahi hulûl eylemiş olduğu cihetle kapıcıdan aldığım haber üzerine doğruca “tabildot” denilen umûmî sofra salonuna çıktım.

355b

İsveç Norveç kıtasıyla Danimarka kıtası hep bir ülke addolunmak derecesinde yek-dîgerinin şebîhi bulunduğundan زومورغوزه usûlüyle taâm etmek burada dahi mu'tâd ise de bizim bulunduğumuz hotelde Avrupa'nın sâir büyük hotelleri gibi hem “tabildot” ve hem de “a la carte” denilen usûlde taâm eyliyor idi. Bunun birincisi büyük vapurların kâffesinde mu'tâd olduğu üzere bir umûmî sofradan ibârettir ki çorbadan meyveye kadar kaç türlü taâm verecek ise onun tertîbi hotelciye âid olup maktû' bir fîâtle bu sofraya oturulur ve büyük yemek tabaklarıyla takdîm olunan şeylerden istenildiği kadar alınır. Yalnız şarâbın envâ'ı bulunup bunun merâklıları her zemân alıştıkları nev'i değiştirmek istemediklerinden ve-yâhûd ba'zıları bir kaç türlüünü birden içmek merâkında bulunduğundan şarâbın fîâtları umûmî fîâttan hâric hesâb edilir. İkincisi ise yemeklerin envâ'ını mübeyyen olarak müşteriye verilen bir cetvelde müşteri hangi taâmı ister ise beğenip sipâriş eylemesinden ibârettir. Bu hâlde her taâmın fîâtı cedvel üzerinde muharrer olduğundan hotelci ile ona göre hesâb görülüp parası verilir.

356a

Avrupa'da it'âmenin yüzlerce türlü ekseriyyâ yek-dîgerinden farkları pek az olan bu yemeklerin esâmisini ve nefâsetini falanını bellemek müstakill bir lisân müstakill bir fen hükmünü alır. Bizim gibi bu lisânın bu fennin acemîsi olanlar a la carte denilen usûlde taâm etmekten ise tabildot usûlünü tercîh etmelidirler. Zîrâ tabildotta hotelci sırasıyla her ne verir ise insânın ona kanâat ederek fakat hotelcinin tertîbi herhalde olur olmaz erbâb-ı vukufun tertîbinden daha mükemmel olacağı cihetle insân bu kanâatte ziyânlı dahi çıkmamış olur. Ammâ a la carte usûlüyle istediği taâmları kendisi sipâriş edecek olur ise san'at-ı tabbâhiyye husûsundaki cehl kendisini ya mutazarrır ve-yâhûd mahcûb etmekten kurtaramaz, bir vakit bir tiyatrodâ temâşâ

eylemiş bulunduğum komedyaya bu meselede hiç hâtırdan çıkmayacak ibretlerdendir. İstanbul'dan Wien'e gitmiş olan bir kaç arkadaş Avrupa taâmlarını bilmedikleri gibi lisân dahi bilmediklerinden yemek defterindeki esâminin birincisi çorba olacağını firâsetle gösterip sipâriş eylediklerinde fi-l-vâki' çorba geldiğini görerek memnûn olmuşlar. Şu hâlde ikinci isim elbette envâ'-ı

356b

lehümden bir şeydir diye uşağa onu gösterdikte başka türlü bir çorba daha gelince mütehayyir kalmışlar. Ba'zı en akllısı diğerlerine:

- Demek oluyor ki çorbaları iki türdür. İhtimâl ki iki de değil üç türlü imiş. Binâen aleyh beşinci ismi gösterir isek elbette ete benzer bir şey gelir.

Demesiyle beşinci ismi gösterdiklerinde bir çorba daha gelip hayretleri mütezâyid olmuş.

Her memleketin it'âmesi memâlik-i sâireden az çok farklı olduğundan seyyâhların ekserisi tabildot sûretinde taâm etmeyi tercîh eylerler. Yoksa herkes nezdinde ma'rûf olan biftek ve rosebeef gibi şeylerden mâ-adâ yemeklerin ve bi-l-hâssa balıkların ve salsaların envâ'ını öğrenmekte büyük suûbetlere dûçâr olurlar. Bu hâli düşünerek biz dahi tabildot cihetini tercîh eylemiş idik.

Ben yemek salonuna girdiğim zemân arkadaşlar taâma başlayıp çorbayı bile içmişler idi. Onlar diğer yemeklere birâz te'hîr ve ben çorbada sür'at iltizâm eylediğimden üçüncü tabakta birbirimize

357a

Yetişebildik. Profesör Goldvald ile kızı bizden ayrıldıktan sonra ve doktor Boris Yanpolsky tek başına gezmiş oldukları yerleri hikâyeye eyledikleri gibi ben de arkadaşlarımın müşâhedâtından hâriç neler görmüş isem hikâyeye eyliyor idim. Ez-cümle büyük liman tarafında Christiansborg Şatosunun şark cihetinde Borsa binâ'sını sabâhleyin oradan geçer iken görüp dikkat etmemiş bulunduğum hâlde bu akşam Tivoli'ye gider iken görmüş olduğumu hikâyeye eyledim ki bu binâ' 1619 sene-i mîlâdiyyesinde temeli atılarak yirmi sene kadar çalışılmak sûretiyle yapılmış bir binâ' olduğunu ve muahharen ta'mîr edildiğini ve kırk yedi metre irtifâ'ında bir de kulesi

bulduğunu ve kulenin tepesinde yek-dîgerine sarılmış dört ejder şeklinde bir de âlem görüldüğünü anlattım ki bu binâ’-yı acîbe yanından cümlemiz bir kaçır def’a geçmiş olduğumuz hâlde hiç birimizin görememiş olduğumuza kahkahalarla gülmeye başladık.

Ba’de-t-taâm kadınlara mahsûs olan büyük odada toplanıp musâhabeye koyulmak istedik ise de bizim keyifsizlik bugünkü yorgunluk ile de birleşerek beni âdetâ bir torba kemik hâline koyduğundan

357b

Şu yoldaki hasteliklere bir ilaç biliyor ise yapmasını doktordan ricâya başladık. Meğer biliyor imiş. Herif bizi derhâl yatağımıza yatırıp ispirotolu ve don yağlı pomata gibi bir şey ile vücûdumuzu ovuşturmaya başladı. Bir yandan da Madam Görelmberg pişirdiği Moskof çayına birâz ziyâdece mikdâr konyak katarak bir kaç kase içirdi. Böyle konyaklı çayı içer iken nefesimi tıkadığından hiç memnûn ve mahzûz olamıyor idiysem de arkadaşların icbârıyla çâr nâ-çâr verdikleri kadar içiyor idim. Tabanlarım altına hardal kağıtları da bağladıktan sonra bizi yatağa yatırıp sım sıkı örttüler.

Doktor:

- Yarın sabâh ben gelmezden evvel yataktan kalktığımı görür isem bilmiş ol ki seni yakaladığım gibi haste-hâne-yi umûmîye götürdüm. Ölsen bayılsan şu yataktan çıkmayacaksın.

Tenbîhini pek ciddî bir tavırla tekrâr ederek bizi bir alâ tehdîd eylediğinden ve hâl-bu-ki böyle bir tedâvînin birâz daha hafifcesine Madam Gülnar dahi mecbûr olduğundan cümlesi beni vedâ’ ederek mûmâ-ileyhi de tedâvîye gittiler.

358a

Onlar gider gitmez inceden inceye biz bir ısınmaya başladık. Burnumun da terlemekte olduğunu tek göz ile burnuma bakarak görüyor idim. Bu hâl vücûdumu istîlâ’ eyleyerek o kadar terledim ki zannıma kalır ise terin dahi bu derecesi pek de şifâdan addolunmamalıdır. Fakat sabâhleyin doktor gelinceye kadar yatağımdan kalkmamak için pek ciddî emirler ile mecbûr edilmiş bulunduğumdan hakikaten gebersem kalkmamak azmine kuvvet veriyor idim. Bir kaç

def'a uyuyup uyandım. Çamaşırım sıırılsıklam kesilmiş olduğundan örtülerin bir tarafından soğuk girmesin diye sım sıkı sarınmak husûsundaki ihtimâmı arttırdıkça arttırıyor idim.

Nihâyet daha tamâmiyle sabâh olmaksızın doktor geldi. Kabl-es-selâm nasıl olduğumu sordu. Su içinde bulunduğumu anlattığımda memnûn olarak:

- Vücûdunuzdaki kemiklerinizdeki ağrılar falanlar mevcûd mu?

Suâlini bilâ-îrâd öyle şeyler hissetmediğimi ve fakat pek yorgun bulunduğumu beyân edince:

- Durunuz şimdi çamaşırınızı ben değiştirteyim.

358b

Diye sandığımı açıp temiz çamaşır ve fanila çıkartarak fi-l-hakika öyle bir mahâretle arkamdaki çamaşırı sıyırıp yerine temizlerini giydirdi ki örtülerin hiç açılmadığını ve vücûdumun hiç bir tarafına rüzgâr değmediğini iddiâ eyleyebilirim.

Ba'de gündüzlük elbisemi giydirip bizi kanepa üzerine uzattı ve oda hizmetçisini çağırıp yatak takımlarını da kâmilten tebdîl ettirdi. Ben kendimi birâz yorgunca bulur isem de dünkü hâlim gibi âdetâ hastelik hâlim hiç kalmamış idi. Doktor dedi ki:

- Siz ikiniz de daha dün akşam haste idiniz. Dün sabâh dudaklarınız ve burun delikleriniz ile kısık sesleriniz öksürükleriniz bana anlatmışlar idi ki hastesiniz. Fakat ihtâr edecek olsam sözümü dinlemeyeceğinizi bildiğimden ihtâr dahi etmedim. Dün çıldırmaşcasına şehri cevelân ediyor idiniz. Bugün ikiniz de hotelden dışarıya çıkmamaya mahkûmsunuz.

Bu mahkûmiyyet ziyâdesiyle cânımı sıktı. Bugün eylül efrencinin on beşinci Pazar günü olup haşmetli Rusya imparatoriçesi hazretlerinin kiliseye gidecekleri

359a

mesmûm olduğundan gidip bunu temâşâ etmeyi ziyâdesiyle ârzû eyliyor idim. Doktor kabil değil müsâade vermeyerek:

- Lâtîffe zannetmeyiniz. Şu seyâhat esnâ'ında soğuk almaktan korkunuz. Görmediğiniz şey bir imparatoriçenin kiliseye gitmesi temâşâsı olsun. Ben gidip göreceğim. Müşâhedât ve îka'mı size hikâye ederim. Ricâ ederim efendi bugün dışarıya çıkmayasınız. Bu terden sonra mesâmmâtı sünger gibi açılmış olan vücûdunuzu rüzgâra arz etmeyiniz. Madam Gülnar dahi çıkmayacaktır. İsterseniz profesör ile kızı dahi sizi beklerler. Ben de ba'de-z-zuhr kiliseden çıkar çıkmaz gelir sizinle birleşirim. Söz sohbet eder eğleniriz.

Deyince muhâlefeti tecvîz edemeyerek emirlerinden ser-mû hârice çıkmayacağımı va'd ve te'mîn ile doktoru müsterîh eyledim.

Hakikat şu Ruslarda gördüğüm hissiyyât-ı insâniyyeyi âdetâ Osmanlılara mahsûs bildiğim mürüvvet-i kerem-kârâneyi ancak kıyâs edebilirim. Terakkiyât-ı medeniyye merâtibinin bâlâsına varmış olan halkta hûd-gâmlık kayıtsızlık pek ziyâde oluyor ise de bizim gibi Ruslar gibi henüz bu merâtib-i medeniyyenin

359b

Aşağı kademelerinde bulunan milletlerde sâfiyyet-i beşeriyye mukteziyâtından olan mürüvvet daha pek çok ziyâde oluyor. Doktordan bir buçuk iki saat sonra profesör ile kızı gelip âdetâ akrabâlarından birisi keyifsiz olsa bir tedâvî-yi âcil ile o keyifsizliği def' eylese ne tavır peydâ etmeleri lâzım gelir ise o tavır ile beni taltîfe başladılar. Birâz daha sonra doktor efendi Madam Gülnar'dan bir mektûb getirdi ki îade-i âfiyetimi doktordan istîcârla ne derecelerde memnûn olduğunu beyândan sonra kendisi de iyileşmiş bulunduğunu ve fakat bu gün hiç bir yere çıkılmamak lâzım geldiğini ve kuşluk taâmı erkence edileceğinden ba'de-t-taâm hotelin büyük salonunda birleşip bana piyano çalacağını ve cümlesi tarafından eğlendirilmekliğim husûsunda derig-i himmet edilmeyeceğini bildiriyor idi.

Madamın görülebiliş görülemeyeceğini doktordan suâl edip de onun da giyinmiş kanepesi üzerinde yaslanmış olduğunu ve binâen aleyh görülebileceğini haber alınca ve hattâ böyle bir ziyâretin pek de münâsib düşeceğini doktorun hâlinden tavrından anlayınca hemân kalkıp paltomu fesimi giyerek doğruca kadınlara mahsûs

360a

Olan büyük odaya gittim. Böyle bi-z-zât ziyâret ve teşekküre gelişim kendisini ziyâdesiyle memnûn eyledi. Hakikaten seslerimiz kısılmış olduğu cihetle mukâleme ikimizi de yorduğundan doktor efendi ne ilmî ne edebî aslâ mübâhasede bulunmamaklığımızı ve başka türlü eğlenemez isek oyun kağıtlarıyla oynamaklığımızı emr eylediğinden biz dahi bu emre imtisâl eyledik.

Fakat belâya bakmalı ki ben daha çocukluğumda iken öğrenmiş bulunduğum iskambil denilen oyundan başka bu kağıtlarla oynanan whist ve ecarte ve sâire gibi oyunların hiç birisini bilmem. Bunları derhâl öğrenebilmek dahi pek güç olduğundan Madam Gülnar bize kolayca bir Rus oyunu öğretmeye başladı. Kuşluk taâmına kadar bu oyun ile vakit geçirip ba'de-t-taâm salonunda yemeğimizi yedik ve yolcuların umûmuna mahsûs olan büyük salonda bi-l-ictimâ' evvelâ kitâb ve gazete mütâlaası ve müteâkıben piyano icrâ'sıyla eğlenmeye başladık.

Vâkiâ bu eğlence benim cânımı sıkmıştır diyemem. Bil-akis ziyâdesiyle memnûn ve müteşekkir kalacağım bir sûret-i husûsiyyede eğleniyor idik. Madam Gülnar bir gece vagonda hikâye yollu söylediği bir Rus operasını

360b

İcrâ' eyliyor ve profesör ile kızı dahi hikâyelerin nerelerini müzikanın ne sûretle ifâde eylediğini anlatıyor idi. Lâkin bu sohbetin pek eğlenceli ve lezzetli sohbetlerden olmasıyla berâber bugün şuradaki ikametın mecbûrî bir ikamet ve âdetâ bir mahbûsiyyet olması yok mu? İşte işin bu ciheti ziyâdesiyle cânımı sıkıyor idi.

Akşam üzeri Doktor Yanpolsky geldi. Hâlimizi hâtırımızı sorduğu sırada dedim ki:

- Eğer cân sıkıntısı insânda başkaca bir hastelik hâsıl etmeyecek olur ise semere-i himmetiniz ile evvelki hastelik mündefi' olmuş demektir.
- Ne demek? Cânımız mı sıkıldı?
- Cânımızı sıkmamak için elimizden geleni icrâ'da kusûr etmedik ammâ bana inanmaz iseniz Madam Gülnar'a sorunuz da o söylesin.

Doktor bir tavr-ı istîzâh ile madamın yüzüne baktıkta madam dedi ki:

- Mithat Efendi'nin hakkını inkâr edemem. Sıkılmamak için ne yapmak lâzım gelir idiye yaptık ammâ yine sıkıldık. Zîrâ ârzû ettiğimiz şeyler başka eğlence için zarûrî ittihâz eylediğimiz tedbîrler yine başka.

361a

Doktor bizi eğlendirmek için o gün imparatoriçe hazretlerinin kiliseye nasıl geldiğini ve Danimarka hanedân-ı kralîsinin dahi kilisede ne hâlde bulunduğunu ve halkın ne kadar kalabalık idüğünü ve okunan duâların ne güzel okunduğunu falâmı anlatmaya başladı ise de nihâyetinde Madam Gülnar:

- Doktor! Mantolarımıza sım sıkı sarılsak arabaya binsek tiyatroya gitsek kaviyyen zannediyorum ki hasteliğimiz avdet etmek şöyle dursun husûle gelecek eğlence ile bugünkü iç sıkıntısı dahi bizden mündefi' olur gider.

Deyince doktor efendiye birdenbire bir durgunluk geldi. Fakat Berlin'den gelip Rusya imparatoriçesi hazretlerinin Kobenhavn'da bulunması hasebiyle bir kaç muntazam oyun vermiş olan bir Almanyalı tiyatro kumpanyası son def'a olmak üzere bu akşam Carmen denilen meşhûr operayı oynayacağı gazetelerde görülmüş ve Madam Gülnar tarafından temâşâsı pek ârzû edilmiş bulunmasıyla doktor bunu men' edemeyeceğini anlamakta te'hîr etmedi. Dedi ki:

- Araba ile değil fakat piyâde olarak

361b

Gidip gelir iseniz ve bâ-husûs tiyatrodan çıkar çıkmaz yine paltolarınıza bürünerek birden bire sokağa fırlamayıp koridorlarda sıkı sıkı birâz yürüyerek vücûdunuzu alıştırdıktan sonra sokakta daha sıkı yürüyerek gelir iseniz bu müsâadeyi derig etmem.

Biz doktorun koyduğu şartları kabûl eyledik. Tiyatroya kendisini de da'vet ettik ise de bugün temâşâsına gittiği haste-hânede ba'zı tabîbler ile Tivoli'ye gitmeye karâr ve söz verdikleri beyânıyla isti'fa eyledi. İhtiyâr baba ve kız dahi istirâhât ârzûsuyla bize refâkat edemeyeceklerini bildirdiklerinden biz yalnız ikimiz gitmek mecbûriyyetinde kaldık.

Fi-l-vâki' ba'de-t-taâm tiyatroya gittik. Hem de yetişmek için birâz isti'cale bile mecbûr olduk. Zîrâ bu memlekette Paris gibi tiyatrolar nısf-ı leyle yakın başlayıp nısf-ı leylden bir çok

sonra hitâm bulmak mu'tâd değildir. Alafranga saat yedide tiyatroda bulunulur ise iyi yer bulunup yedi buçukta bed' eden oyun nihâyet saat onda ya'nî mıs-1 leyden iki saat evvel hitâm bulunmak üzere i'lân edilmiş idi. Paris'te ise tiyatrolar ancak bu zemânda oyuna bed' ederler.

362a

Bir de gerek burada ve gerek Berlin'de gittiğimiz tiyatrolarda fîâtça Paris ve mahall-i sâireye pek de kıyâs kabûl edemeyecek ba'zı garîbeler gördük. Burada tiyatronun en mu'teber mahalli birinci parke denilen ve Paris tiyatrolarında orkestra koltukları ta'bîr olunan ilk sıralardır ki mevsimine ve oyununa göre bir mevki' üç buçuk krandan yedi krona ya'nî bir Fransız altınına kadar ücretle işgal olunabilir. Yine bu koltukların ikinci sıraları iki krandan beş buçuk krona kadar ücretli olup parter denilen kenârlar ikiden dört krona kadar tutulduğu hâlde balkon denilen localara üçten altı krona kadar girilebilir. Hattâ bir loca yalnız bir adama hasr edilmeyip localar tamâmıyla değil yalnız bir sandalye hesâbıyla îcâr edilir.

Biz bi-t-tabîi birinci sıradan birer koltuk sandalyesi almış idik. Geçen seneler İstanbul'da Carmen oyununun Fransızcasını bir kerre temâşâ eylediğim gibi mu'tâdim vecihle evvelâ liberatosunu ya'nî oyunun kitâbını okuyup öyle gitmiş olduğumdan mâhiyyeti de zihnimde epeyce yer etmiş ise de Madam Gülnar bu güzel oyunun zevkine tamâmıyla varmaklığımı ârzû eylediğinden ve oyunun Almanca oynanması

362b

Bu ârzûnun husûlüne mümânaat edeceği gibi zâten operayı hangi lisânda oynasalar anlaşılması güç olacağından oyunun hâvî olduğu vukuâtı tamâmıyla hikâye edip anlatmış idi.

Berlinli oyuncular bu oyunu hakikaten pek de mükemmel bir sûrette oynadılar. Kendi takımlarından mâ-adâ Kobenhavn'ın tiyatrolarından da bir çok yardımcıları tedârik eylemiş olduklarından birinci perdeyi öyle bir sûret-i mükemmelede icrâ' eylediler ki bu mükemmeliyyet her zemân her yerde kolay kolay müyesser olamaz. Zîrâ birinci perde bir tütün ve sigara fabrikası ve onun yanında bir meydân ve meydânın nihâyetinde bir büyük köprü ve tütün fabrikası mukabilinde bir karakol-hâne gösterir ki önünde bir bölük asker silah çatmış olduğu hâlde dîger bir bölük gelip onları değiştireceğinden ve tütün fabrikasına bir çok işçi kızlar girip meydânda ve

köprü üzerinde de ahâlîden bir çok adamlar gezineceğinden kalabalığın bu derecesi hiç bir kumpanyanın yalnız kendi takımıyla gösterilemez.

Bu gece silah çatan turuncu üniformalı askerler otuz beşten mütecâviz oldukları gibi onları değiştirmeye gelen yeşil üniformalı bölüğün mikdârı da bundan az değil idi.

363a

İşte yalnız bunlar yetmiş seksen kişilik bir kalabalık hâsıl ediyorlar ise de kuru kalabalık değil. Oyunun tenoru ya'nî en mühim âşık rolünü oynayan zâbit ile ikinci üçüncü derecede roller oynayan bir kaç oyuncu bu askerlerin içinde bulunduğu bâkîsi de bir kurra hey'etidir. Primadonna ya'nî birinci âşika rolünü icrâ' eden kız dahi dâhil olduğu hâlde tütün ve sigara fabrikasına giren kadın fevvâresini teşkîl eyleyen kızların mikdârı da altmıştan aşağı tahmîn olunamayıp piyasada gezinen ahâlî ise şübhesiz seksen nüfûsu mütecâviz idi. İşte bir sâha-i temâşâ üzerinde iki yüzden mütecâviz adam ki bir zemân İstanbul'da bir İtalyan tiyatro kumpanyasının icrâ' eylediği Aida operasında cenkten avdet eyleyen asker olmak üzere hammâl cemmâlden elli altmış adam toplanıp giydirilebilmiş olması tiyatro merâklıları nezdinde vukuât-ı mühimmeden addolunmuş idi.

Oyuncuların sesleri ve evzâ' ve hareketleri dahi pek dil-pesend olduğundan ve bâ-husûs bu gece Kobenhavn'ın kibâr ahâlîsinden kadın erkek pek çok kimseler tiyatroyu doldurmuş olduğundan oyun oynandıkça sâha-i temâşâyı ve perde aralarında

363b

Kibâr huzzârı temâşâ ede ede pek memnûn ve mütelezziz olduk.

Bir de oyun paydos olarak gitmek için koridora çıktığımızda Madam Görelmberg ile babası ihtiyârı koridorda bulmayalım mı? İki taraftan gayet lâtif kelimât-ı müteaccib-âne ile yek-dîgerimizi telâkki eyledik. Madam Görelmberg'in rivâyetine göre biz tiyatroya geldikten sonra kendilerinde dahi tiyatro için şiddetli ârzû peydâ olarak yatak râhatını bu ârzûya fedâ etmişler.

Opera tiyatrosundan bakıldığı zemân hotelimiz önündeki ufacık bir bahçe mâni' olmasa hotel görülebilecek kadar yakın ya'nî nihâyet beş altı yüz metre bir mesâfecik üzerinde ufacık bir soyulmak tehlikesi geçirmiş olur isek istigrâb eder misiniz? Doktorun tavsiyesi üzerine

tiyatronun koridorlarında birâz gezinerek kendimizi nim serinliğe alıştıralım derken bütün halk tiyatrodan çıkmış idi de en sonraya biz kalmış idik. Kezâlik doktorun tavsiyesi mûcibince sık yürüyüp kızışmak için olanca kuvveti de bacaklarımıza vermiş idik. Fakat ne kadar sık yürüse profesörü meğer karga tulumba etmeliyiz ki sür’atlice yürütebilelim. Dördümüz bir hat teşkîl

364a

Ederek yürümekte idik ki hattın sol ucunda ben ve profesör ve onun yanında kızı ve sağ ucunda da Madam Gülnar bulunuyor idik. Bir aralık kemâl-i havfla bulunduğu mevki’i terk ederek benim yanıma gelip kulağıma Türkçe:

- Hırsıza bakınız hırsıza!

Deyince istigrâb eyledim. Fi-l-vâki’ onun arkası sıra üstü başı epeyce temiz silindir şapkalı bir herif dahi gelip kadıncağızın ta koltuğuna sokulurcasına yakınından yürümeye başladı. Derhâl aklımı başıma aldım. Ben profesörün kolunu bırakıp yerime Madam Gülnar’ı koyduktan sonra üçünü önüme katıp kendim bir adım geride ve tamâm profesörün hizâ’sında yürümeye başladım. Herif hâlâ Gülnar’a tezyîd-i takarrüb dâiyesinde bulunduğundan yavaşça omuzuna dokunup Fransızca olarak:

- Mösyö! Ya ileriye geçer ve-yâhûd birâz geride kalır mısınız?

Dedim ise de zannıma kalır ise herif kelâmımdan ziyâde tavrımı dinleyerek geriledi. Daha geride bulunan dîger bir herif ona yetişip ağızdan kulağa bir şeyler söylediklerini “bir giderim beş ardıma bakarım” şarkısı fehvâsınca geri

364b

Den ayrılmayan gözlerim görüyorlar idi. Beykoz’daki çiftliğe gidip gelmek hasebiyle İstanbul’da bile yanımdan ayırmamakta bulunduğum beyâz nikelli beş atışlı tabancam cebimde bulunduğundan çıkarıp kovanını elimle tahrîk ederek şöylece bir yoklama icrâ’ ettim. Bu sâkit-âne hareketim evvelki kelâmımdan ziyâde fasâhât makamına kaim olduğundan herifler sağ tarafa bükülüp adımlarını sıklaştırarak tebâüd edip gittiler. Ben tabancamı cebime koydum ise de elim cebimde ve tabancanın kabzasında olarak yürüyor idim.

Ne ihtiyâr profesör ne kızı hiç bir şey sezmeksizin hotele kadar geldik ise de orada vuku' bulan hasbihâlimizde ne Madam Gülnar'ın ne benim şübhemiz kalmamış idi ki bu herifler bizi gözlerine kestirmişlerdir. Zâten göze kestirilmeyecek nemiz var? İki kadın ile bir de tirid ihtiyârdan sonra en kabadayıları ben görünüyor isem de başımdaki fes yabancılığı ve acemîliğimi i'lân edip duruyor. Bereket versin ki rovelver bunların yabancısı değil imiş. Benim dilimden anlamıyorlar ise bile o mini mini oyuncağın dilinden anlayacakları için yakamızı bırakmışlar.

365a

Paris'te bile geç vakit sokaklarda peydâ olarak gezmek aslâ câiz değildir. Hem orada geç vakit bile sokaklar tenhâ değil iken yine câiz değildir. Böyle Kobenhavn gibi gece saat ondan sonra sokakları bi-l-külliyeye tenhâ olan yerlerde arabasız gezmek kat'a göze aldırılacak cesâretlerden olamaz ise de evvelce dahi arz ve ihtâr eylemiş bulunduğum vecihle biz bu hareketi üşümemek için bir tedbîr-i tıbbî olmak üzere iltizâm eylemiş idik. Ammâ mesâfe dört beş yüz metreden ibâret mesâfât-ı karîbeden imiş! Ziyânı yok. Tiyatrodan çıkan kalabalık ile berâber yürüyüp yerine gelmeli ve-yâhûd büsbütün tenhâlaşan sokaklardan araba ile geçmeli idi. Bâ-husûs ki bir memleketin bu gibi tehlikeleri yerlisi hakkında bi-n-nisbe az olduğu hâlde yabancılar hakkında daha çok olduğunu mutlaka hâtıra getirmeli idi. Ne ise Hakk-ı Sübhân ve Teâlâ Hazretlerinin hıfz ve himâyesiyle şu ufacık tehlikeyi arkadaşlarımız sezmeksizin geçirmiş olduk.

1.61. (KOBENHAVN'DAN BERLİN'E)

Tiyatrodan avdet eylediğimiz bu gecenin ferdâsı gün Kobenhavn'dan kalkıp Berlin'e

365b

Kadar gidecek idiysek de şimendüfer ve vapur i'lânlarını tedkik eylediğimizde bize münâsib olan katâr alafrağa saat dokuz buçukta ya'nî öğleden iki buçuk saat mukaddim hareket edeceğinden isti'cale mecbûr değil idik. Doktor Boris daha evvel hareket edecek şimendüferle Belçika'ya

gideceği için gecedan bize vedâ'-ı resmîni icrâ' ederek odasına çekildi. Biz ise daha vakit erken olduğundan çay içerek kağıt oynayarak birâz eğlenmeye karâr verdik. Karârımızı icrâ' dahi eyledik. Zâten yüklerimiz bağı demek olup benim değiştirmiş olduğum çamaşırdan mâ-adâ sandığa sokulacak bir şeyim olmadığı gibi arkadaşlarım dahi ben hâlde idiler. Nısf-ı leyle kadar kağıt oyunlarımız devâm eyledi. Mağlûbiyyet hep bizde devâm eyliyordu. Yeni oyunun en acemîsi ben ve en ustası onlar olduğu hâlde bana galebe müyesser olabilir mi? Bana her galebeyi çaldıkça onların ziyâdesiyle neş'elenip eğlenmeleri de bizim mükâfâtımız addolunuyor idi.

Nısf-ı leyde yattık. Sabâhleyin alafranga saat sekizde kalkıp bir saat zarfında bol bol giyindikten kuşandıktan sonra kahvaltımızı da istasyon lokanta-

366a

Sında etmek üzere hotelci ile hesâbımızı kesip dördümüz bir arabaya binerek ve bir arabaya da eşyâ'mızı yükleterek istasyona vardık. Zîrâ Göttenborg'dan buraya kadar şimendüfere teslîmen göndermiş bulunduğumuz büyücek sandıklarımız dahi buradaki hotelci vâsıtasıyla şimendüferden aldırılmış idi.

Bu def'a dahi eşyâ'mızı Berlin'de almak üzere şimendüfere bi-t-teslîm istasyon lokantasında kahvaltımızı icrâ'dan sonra vagona bindik ki beş on dakika sonra katâr hareket eyledi.

Bugün için müretteb olan yolumuz Vordingborg, Orehaved, Gedser Odde tarîkiyle Rostok üzerinden Berlin'e varmak üzere ta'yîn olunmuş idi ki Kobenhavn'dan Vordingborg'a kadar şimendüfer ile gidilerek oradan vapura binilip Falster adasına ya'nî Orehaved iskelesine çıkılacak ve ba'de ve yine şimendüferle Gedser Odde iskelesine varıldıktan sonra tekrâr vapura binilip Rostok'un iskelesi olan Wamamünde nâm mevki' çıkıldıktan sonra yine şimendüfere binilip Berlin'e kadar gelinecek idi.

Bugün şimendüfer derûnunda kuşluk

366b

Taâmı için tedâbir ve tedârikâta lüzûm görülmedi. Zîrâ Gedser Odde'den binildikte bizim için üç saatlik kadar bir deniz seyâhati mukarrer olduğundan ve binilecek vapurda bi-t-tabîî alâ taâmlar

bulunacağından beş altı saat sonra varılacak olan bu mahalden evvel taâm etmek hem vakitsiz olacak idi hem de tabîatça taâm edilemeyecek idi.

Gayet açık ve berrak bir havâ ile yola düzıldük. Bindiğimiz vagona bi-t-tesâdüf yine yalnız idik. Seslerimiz pek müsâid olmadığından şimendüfer zangırtısı içindeki mukâletemimizi ağızdan kulağa yürütmeye mecbûr oluyor idiysek de yine neş'emiz yerinde idi. Üç saat kadar yürüdükten sonra ilk iskelemiz bulunan Vordingborg'a geldik ki burada koca bir katâr şimendüferin vapura irkâb olduğunu görmek cümlece ilk müşâhede olduğu için ziyâdesiyle hoşumuza gitti. Şöyle ki:

Bu iskeleye vusûlümüzde kondüktörler tarafından edilen ta'rîf üzerine yanımızda bulunan eşyâ'-yı hafîfeyi komisyoner denilen hammâllara yükletip liman içinde istim salıveren bir vapura kadar geldik. Vapura girdiğimizde biçimini o zemâna kadar gördüğümüz

367a

Sefînelerden hiç birisine benzetemediğimiz için istigrâba başladık. Vapurun tûlü elli metre kadar olduğu hâlde arzî hemân yirmi metreden ziyâde âdetâ duba gibi bir şey idi. Ancak güverte üzerine iki yol şimendüfer hattı temdîd edilmiş bulunduğunu görünce anladık ki katâr dahi bu vapura bindirilecektir.

Fi-l-vâki' şimendüfer hatlarının cenâhinîne ipler gerilerek yolcular bu ipler ile küpeşterin arasına doldurulmak sûretiyle şimendüfer hatlarının üzeri tahliye edildikten sonra katârın bir kısmı vapur içine doğru yürütüldü. Karadaki iskele ile vapurun güvertesi tesâvî hâsıl etmek için iskelenin ucu bir kuvvetli makine ile indirilip kaldırılıyor idi. Katârın ilk parçası tahvîl olundukta vapur bi-t-tabîi suya battığından ikinci parçayı tahmîl için ikinci iskeleyi bir hayli indirmeye lüzûm görüldü. Ba'de-l-tenzîl tesâvî hâsıl oldukta öteki parçası dahi irkâb edilerek gemi yükünü almış oldu.

Makinelere fevk-al-hadd merâk ve hevesim olduğundan ben bu ameliyyâtı temâşâ eder iken Madam Gülnar dahi epeyce kalabalık olan yolcular miyânında dün akşam oyunlarını

367b

Temâşâ eylediğimiz Alman oyuncularını tanımış Madam Görelmberg ile bunlara dâir bahs ediyor imiş. Vapur hareket eder etmez bunları bana da irâe ve ihtâr ederek kah oyunculara ve kah oynadıkları oyunlara dâir musâhabeye başladık.

İstanbul'a gelen bir kaç Fransız ve İtalyan tiyatro takımlarıyla hasb-el-meslek muârefe peydâ eylemiş idiysem de onların hâlleriyle şu vapurda gördüğüm Alman oyuncularının hâllerini aslâ mukayese edemem. İstanbul'da gördüğüm İtalyan ve Fransız kumpanyalarının kadın erkek oyuncularını miyânında müteehhil hemân hiç birisini görmemiş idim. Bu Almanlarda ise pek çoklarının müteehhil oldukları yanlarında bir çok da çocukları bulunmasından ve çocukların kendilerine “ana” ve “baba” diye hitâb etmesinden anlaşılıyor idi. Ba'zı kimselerden vuku' bulan suâllerimiz dahi bu hakikati te'yîd eylediler. Hattâ ba'zı erkek oyuncular var imiş ki kadınları tiyatro san'atına mensûb olmayıp kocalarıyla berâber gezerler ve iktizâ' ettikçe figüranetlik ya'nî sözsüz ve oyunsuz yalnız isbât-ı vücûddan ibâret muâvinlik ederler imiş. Buna mukabil ba'zı kadınlar var imiş ki kocaları oyuncu olmayıp perdecilik biletçilik ve

368a

Figüranlık gibi hizmetlerde bulunurlar imiş. İçlerinde bekar oldukları anlaşılın kadın erkek bir hayli zevât dahi bulunuyor idi. Ancak cümlesinin ahvâli öyle Fransız ve İtalyan oyuncularını gibi perde birûn-âne bir sûrette olmayıp cümlesi pek edîb-âne tavırlarda bulunuyorlar idi.

Zealand adasıyla Falster adası arasındaki boğaz pek küçük adacıklar ve kayacıklar ile de işgal edilmek şartıyla ancak köprü ile Büyük Ada arasındaki mesâfe kadar olduğundan ve bugün havânın müsâade-i fevk-al-âdesinden kat'-ı nazar burası garb rüzgârından mâ-adâ her rüzgâra karşı kapalı bir liman hâlinde olduğundan bir saat kadar devâm eden şu mesâfeyi sühûlet ve selâmet-i tâmmeye ile kat' eyledik. Karşı yakaya vardığımızda on dakika zarfında katârı vaprudan çıkartıp yola düzöldüklerinden benden ve bir saatten ziyâdece müddet zarfında Gedser Odde iskelesine geldik. Vakit henüz ikindiden evvel ve havâ gayet lâtif idi. Harâret-i şems âdetâ kuvvetini âdetâ hissetirebilmekte idi.

Buradan Rostok'a gitmek için bindiğimiz vapur bir çok emsâlini zikr ve ihtâr eylemiş bulunduğum iki güverteli vapurlardan olup

368b

Henüz pek yeni yapılmış ve gayet tezyîn olunmuştur.

Taâm için en alt kattaki salona inerek ârzû eylediğimiz it'âmeyi hizmetçi kıza sipâriş eyledik ise de doğrusu ya kızcağızın hizmetinden memnûn olamadık. Zîrâ yolcu kalabalığı ziyâde ve herkeste taâma ihtiyâc pek fevk-al-âde olduğundan başka yardımcısı olmayan bir tek kız bizi değil yolculardan hiç birisini memnûn edemiyor idi. Avrupa'da esnâ'-yı taâmda ekmeği gayet az yiyip taâmı çok yemek mu'tâd iken bugün önümüze koyulan birer büyücek bifteği katık ederek ve mümkün mertebe ekmeği çok yiyerek karnımızı doyurmaya mecbûr olduk ki meğer bu âdet Ruslarda dahi mevcûd olduğundan biz de bizde epeyce kakhahaları istilzâm eylemiş idi. Hele hizmetçi kız bir eli dönüp de bize birer büyücek parça gravyera peyniri de getirdiği zemân mâl bulmuş mağribiyye döndük.

Bir an evvel taâm edip güverte üzerine çıkmaya cân atıyor idik. Zîrâ havânın letâfeti o memâlik-i şimâlîyede değil bizim memâlik-i cenûbiyye ve şarkıyye de bile nâdir bulunacak derecelerde bulunup imtidâd-ı nazar ise bir çok mahallere doğru lâtif lâtif manzaralara tesâdüf eyleyeceğinden şu letâfetlerden istifâde

369a

Fırsatını elden kaçırmamak istiyor idik.

Güverte üzerine çıktık. Sağ tarafın davlumbazını kendimize siper ederek yalnız geminin hareketinden mütehasıl cüz'ice bir cereyân-ı havâyı da kendimize vusûlden men' eylemiş olduktan sonra musâhabeye başladık.

Sâir yolcular gibi tiyatro oyuncularını da kemâlen güverte üzerine çıkmışlar idi. Herkeste neş'e ve şetâret fevk-al-âde olup bira şişe ve kadehleri ziyâdece itâb olunuyorlar idi. Bir aralık oyunculardan uzun boylu güzelce bir kız Madam Gülnar'ın nazar-ı dikkatini celb eyledi. Dedi ki:

- Şu kıza bakınız şu kıza! Ne acâib gözleri var.

Kıza baktım. Yalnız gözleri değil hâl ve tavırları da pek acâib idi. Gözleri hiç bir tarafa nısb-ı nazar-ı rü'yet etmeyip ziyâdece şehlâ olan gözler gibi nasıl fırıl fırıl dönüyorlar ise tavrında da bir tebessüm var ise de bir kimse ile görüşüp veya bakışıp ondan mütevellid

tebessümlerden değil bilâ-sebebe ve tezâyüd ve tenâkus etmez bir tatsız tebessüm! Hattâ gûyâ bir iş için davranmış gibi bir tarafa doğru giderek fakat pişman olmuş da geri dönüyormuş gibi hemân tebdîl-i hareket ediyor. Lâkin ikinci hareketini de

369b

Bir hedef-i matlûba îsâl eyleyemiyor idi. Dedim ki:

- Deniz tutmak mukaddimesi!

Gülzar bu re'yime bir tavr-ı istib'ad ile telâkki eyledi. Denizin kendi üzerinde dahi te'sîri dâimâ ziyâdece görülmekte iken bugünkü havâda insâna te'sîr edecek hiç bir hâl olmamasıyla kııda görülen fenâlık deniz te'sîri olabileceğine ihtimâl veremiyordu. Dedi ki:

- Böyle gül gibi bir denizde insânı deniz tutar mı?
- Ba'zı kimseleri tutabilir. Bakınız geminin kıcı ile arkamızdaki sâhili nazar-ı dikkatinizle mukayese eyleyiniz. Her bir kaç saniyede bir gemimiz yükselip sâhil alçalıyor ve müteâkıben sâhil yükselip tenezzül gemimizde vâki' oluyor.
- Bu kadarcık bir hareketle insânı deniz tutar mı?
- Ba'zı kimseleri tutar. Siz dahi metânetli olduğunuz için teşekkür ediniz.

Bu söz hâtırımıza ma'hûd hikâye-yi mahîleyi getirdi ki tavşanın metânet ve besâletini müsbet olmakla kahkahalarla güldük.

Elbette ma'lûmuzdur ki tavşan avcının zagarından tazısından tüfeğinden doğan ve

370a

Kartal gibi kuşların hüçûmundan kurttan çakaldan hâsıl her şeyden korkmaya mahkûm olduğu ve bir yaprak titrese ödü patlamak derecesine geldiği için artık hayâtta bî-zâr olur. Kendisini dereye atıp şu müzic-i hayâtta kurtulmak mecbûriyyetine düşer. Dere kenârına kadar gelip oradaki kurbağalar kendisinden korkup hemân dereye atıldıklarını görünce "O! Benden daha korkakları da var imiş. Meğer bunlara nispetle benim cinsim kahramanlardan addolunur" diye intihârdan vazgeçmiş.

Madam Gülnar deniz korkusu en ziyâde kendisinde vardır zannında iken şu kadının kendisinden ziyâde müteessir olduğunu görünce mutmain-âne bir teselliyyâta bulundu ise de kadının hâli deniz tutmak olduğuna kanâat gösteremedi. Bunun üzerine ben dedim ki:

- Üç şeyden birisi olmak zarûrîdir. Bu kadını ya deniz tutuyor ya mecnûndur ve-yâhûd ser-hôş! Herhâlde kadıncağız kendi hâl-i tabîyesinde değildir.

Bir aralık lakırtı başka cihetlere intikâl ederek muvâzenesini kaybetmiş bulunan oyuncuyu hâtırdan çıkardık. Bir çaryek kadar mesâil-i sâire üzerine mukâleme eyledikten

370b

Sonra kadıncağız tekrâr Gülnar'ın nazar-ı dikkatini celb eyledi. Hattâ bu def'a meşy ve hareketinde evvelkinden daha ziyâde bir muvâzenesizlik görülüyor idiyse de Gülnar ser-hôşluğuna kanâat etmek istediği hâlde ben deniz tutması ihtimâline daha ziyâde kuvvet veriyor idim. Çünkü bir ser-hôş olsa gözlerinde mahmûrluk hâlleri ve tavrı neş'eli bulunmak îcâb eder iken bu kızda beniz uçmuş ve kendisini bir fenâlıktan kurtarmak için cebr-i nefis eylediği hemân apâşikâre müşâhede kılınmakta bulunmuş idi. Dedim ki:

- Deniz tutanların hepsi bî-hoş ve bî-haber yatıp kalmazlar. Ba'zıları bir gayret-i fevk-al-âde ile o fenâlığa galebe etmek isterler. Hattâ ben dahi gereği gibi deniz tutmayanlardan addolunur isem de ba'zı kerre bu fenâlığın mukaddemâtını kendi üzerimde hisseylemeye başladım. Hele kamara içinde boya kokusu yemek ve içki kokusu gibi şeyler bu ilk te'sîri peydâya başlarlar. Eğer kendimi bırakacak olsam ihtimâl ki bu te'sîrin derecesi artar. Fakat cebr-i nefis ile kalkar bir dolaşırım ve o hâli üzerimden atmaya gayret eylerim. Biz bu lakırtıya hâlâ devâm ediyor idik. Oyuncu kız dahi muvâzenesini büsbütün

371a

kayb eylemiş bulunduğu halde şu tarafa bu tarafa doğru kemâl-i telâşla yürümek gayretinde idi. Der iken zavallı kız muvâzeneyi büsbütün kaybederek güverte üzerine boylu boyuna yıkılıvermesin mi?

Madam Gülnar hem korktu hem kıza acıdı. Epeyce bir telâş ile:

- Yetiş efendi yetiş! Kıza birşey oluyor!

Dedi. Ben bâdî-i emirde tereddüt eyledim ise de o kadar halkın uzaktan temâşâcı olarak kızın imdâdına müsâraat etmediklerini Gülnar'ın ihtâr ve emrine hak verdim. Arkamdaki ağır paltoyu hemân bırakıp kıza koştum. Başı geminin küpeşterleri tarafına müteveccih olarak binâen aleyh vücûdundan daha alçak olduğu için kolumu başının altına sokup yükselttim ise de sâir ne gûne-i tedbîr ittihâzı lâzım geleceğini derhâl zihnimde bulamadığımdan hayret ve tereddütte idim.

O aralık tayfalar geminin tabîbine haber vermişler. Tabîb olduğu üniforması üzerinde Bukrat ya da bukarât a'sâsına sarılmış olan yılandan anlaşılın bu zât dahi yetişip Fransızca olarak:

- Hasteyi şuraya kumandan kabino-

371b

Suna götürüp sofa üzerine yatırmalıyız.

Deyince dîger kolumu da hastenin dizleri altına sokup tekmîl vücûdu iki kolum üzerinde kalmak hasebiyle kaldırıp zâten güverte üzerinde ve bize beş altı metre mesâfede bulunan kabinoya kadar götürdüm.

Lâkin kadıncağız ne ağır imiş! Mesâfe birâz daha uzacık olsa idi bu def'a ikimiz birlikte düşecek idik. Hele dar kapıdan güç hâl ile sokabilerek derûnunda bulunan sedir gibi bir kanepenin üzerine kıızı uzattım. Halk kabinonun iki kapısını ve pencerelerini istîlâ' ederek temâşâyâ koyulmuş idi. Tabîb derhâl cebinden bir çakı çıkarıp hastenin yaka ve kol düğmelerini keserek gevşeltti ve kızın vaz'iyetini tashîh ederek daha ziyâde râhatça yatmasına yardım ile ba'de nabzını alıp tedkike başladı.

Bu sırada haste birden bire davranıp doktorun üstüne başına doğru bir tavus kuyruğu salıvermesin mi?

Artık kaçan kaçana. Tabîi ben dahi bu temâşâdan mahzûz olamayarak karârı firâra tebdîl eyledim. Bî-çâre tabîb kendi dûçâr olduğu belâyı hiç düşünmeyerek hastenin yanından kaçmadı. Tayfalara kamarotlara

372a

Emirler vererek gemilerde bu misillû haste-gâne mahsûs olan bir kova ile yastık ve örtü getirip hasteye muâveneti ikmâl eyledikten sonra birâz da kendi üstü başı kaydında bulunmak üzere aşağıya indi.

Bu misillû ahvâlde Avrupalıların pek kayıtsız olduklarını zâten bilir idim. Bu def'a re'y-el-ayn müşâhede dahi eylediğimde o fikir te'yîd eyledi. Keyfiyyeti Madam Gülnar'a da anlattığımdan o kabûl edip hak verdi. Hâsılı ikimiz dahi Cenâb-ı Hakk'a duâ eyledik ki şu memleketlerde bizi bir kazaya dûçâr edip de halkın muâvenetine muhtâc eylesin.

Vâkiâ Avrupa'nın büyük şehirlerinde sokak ortalarında birdenbire hastelene ve-yâhûd düşüp yaralanan veya bir darb ve çarhın pençe-i gadrine dûçâr olan insânların tedâvîsi için imdâda koşmak vazîfesiyle muvazzaf me'mûrlar nisb olunmuş ve bu emr-i hayr için insâniyyet-perverân ahâlîden bir takım cem'iyetler teşkîl eylemiş olduğundan bir hâdise bir kaza vuku'unda bunlara imdâda koşacakları ve koştukları münker bulunmak şöyle dursun ziyâdesiyle istisvâb ve istihsânede bizi mecbûr eyler ise de zann-ı âciz-âneme kalır ise bu

372b

Muâvenet için me'mûrîn-i mahsûsa ta'yîni ve cem'iyetler küşadı maa-hazâ halkın kayıtsızlıkta ve-yâhûd gamsızlıkta pek ileriye varmış bulunmalarından mütevellid bu lüzûm üzerine vâki' olmuştur. Bu misillû hey'et-i muâvenenin kendi memleketimizde de teşekkülünü ârzû etmez değil isem de bizde henüz böyle şeylere olan lüzûmun kendi kendisini bir sûret-i müberremede meydâna koyamamış bulunması mürüvvet-i umûmiyyenin bu gibi ahvâlde bayağı kifâyetinden nâşîdir diyebilirim. Muhakkaktır ki Avrupa'da bir insân sokakta düşüp vefât etse temâşâsına koşan binlerce adamın birisi bir yudum su vermeye kendisini mürüvveten mecbûr görmez. Böyle bir vazîfe ile muvazzaf olan kim ise gelip vazîfesini îfâ etmesine bi-l-intizâr kendisi yalnız temâşâ ile zevkine bakar.

Şu oyuncu kız hâdisesi birâz huzûrumuzu selb ederek huzûrumuzu epeyce müteessir eylemiş idiyse de birâz sonra Rostok Körfezine duhûlümüz bu te'sîre de nihâyet vermiş idi. Vapurdan çıkarak şimendüfere çalışır iken vapur me'mûrlarından birisi arkamızdan koşup Madam Gülnar'ın kahkahalarla gülerek ettiği tercüme göre bize:

373a

- Direktör Efendi! Direktör Efendi! Sizin haste kız gemide kaldı. Onu ne yapacaksınız?

Demesin mi? Madam Gülnar ve Madam Görelmberg me'mûr ile bir kaç lakırtı teâtî eylediler ki hulâsa-yı muhavereleri herif bizi tiyatro direktörü zannederek bizim arkadaşların da bu zannı tashîh eylemiş olmalarından ibâret idi. Eğer şimendüfere binmek telâş olmasa idi kızcağızın bu hâl-i metrûkiyyetine de kim bilir ne kadar acıyıp müteessir olacak idik.

Bu gün istifâdemiz yalnız havânın letâfet-i fevk-al-âdesinden ibâret kalıp yoksa taâmımız fenâ ve müşâhedâtımız ma'lûm olduklarına dâir müteşekkiyâne sözler ile yola revân olduk. Önümüzde daha Berlin'e kadar dört beş saat mesâfe bulunduğundan bu müddet zarfında açlığa ne güne bir çâre bulabileceğimizi düşünüyor idik. Koca Madam Görelmberg! O becerikli kadın meğer ihtiyâtı elden bırakmamış. Kola takılan çanta kulplu bir siyâh yol sepeti içine dört sandöviç ile bir kalın şişe bira sıkıştırmış. Kadınlığını beğendiren kadın kadıncıkların tavr-ı muzaffer-ânesiyle bize birer sandöviç uzatarak bunları bir kaçar yudum bira

373b

İle tertîb ettirebilmesi hakikaten bizi kendisine minnet-dâr eyledi.

Berlin'de nereleri ne sûrette gezip bu temâşâyı bi-hakk icrâ' edebilmek için kaç gün kalacağımız ve hangi hotele ineceğimize dâir açılan müzâkere bizi âdetâ Berlin'e kadar işgal eyledi. Seyâhat rehberleri ellerimizde olarak kah bunlara mürâcaat ve kah birbirimizle müzâkere eyledikçe karâr verdiğimiz tertîbâtı cüz-dânlarımızın birer köşesine kayd eyliyor idik. Hesâbımızın yekününde Berlin'de üç gün kalmaklığımız lüzûmuna karâr verildi ve o gece alafranga saat dokuz buçukta ya'nî alaturka saat üç buçuk dörde doğru Prusya Krallığı ile bütün Almanya imparatorunun pây-ı tahtı olan Berlin şehrine vusûl bulundu.

1.62. (BERLİN'DE ÜÇ GÜN)

Şimendüferde verdiğimiz karar üzerine ineceğimiz hotel “Hotel Central” idi ki Berlin’in birinci derecede hotellerinden olup derûnunda birer posta ve telgraf ve telefon merkezleriyle yolcuların her türlü hizmetlerine vesâtit edecek komisyonerleri ve sâiresi mükemmel olduktan başka şu’beleriyle berâber beş yüz kadar da odaları

374a

Ve salonları bulunduğu delâlet-i seyyâhîn kitâblarından görülmesiyle sâir emsâli miyânında bu hotel tercih kılınmış idi. Garîbtir ki oraya baş vurduğumuzda bizi kabûl ve ikame edecek hiç bir oda bulunamayıp direktör-i azîm i’tizârlar ile yanımıza adam terfikiyle Frederick Hotel’ine irsâl eyledi. Orası da hemân hınca hınç dolu olduğundan biz kadınlar için birisi iki yataklı ve ihtiyâr profesör ile benim için dîgeri birer yataklı olmak ve üçüncü derecede bulunmak üzere üç odaya muhtâc iken ancak birinci dercede ve ikişer yataklı iki odası bulunduğunu ve fakat bunları ikici dereceden i’tibârıyla bize îcâr eyleyebileceğini söyledi. Direktörün şu kadarlık bir müsâadesi bizi kabûl mecbûriyyetinde bulundurdu. Zirâ böyle en büyük hotellerde yer bulunamadığı halde mürâcaat edeceğimiz sâir yerlerde yer bulabilmesi bi-l-külliyeye meşkûk olacağından ve her olur olmaz hotele de biz inemeyeceğimizden gece yarısı hotel hotel dolaşmaktan ise buradan memnûn olmadığımız sûrette yarın tebdîl imkânının muhâfazasıyla bu geceyi şurada geçirmek cümlemizce muvâfık-ı akl-ı hikmet görüldü.

Avrupa seyâhatlerinden böyle gece vakti

374b

Varılan yerlerde oda tedârikince dûcâr-ı müşkilât olmamak isteyenler üç dört gün sonra vâsıl olacakları memleketlerde hangi hoteli intihâb edecekler ise onu evvelden karârlaştırarak telgrafla hotele haber verirler. Meselâ “birer yataklı iki oda. Üçüncü katta” derecesinde bir işâret kifâyet eyler ki hotelciler bu misillü evâmire zâten alışkın buldukları cihetle şöyle bir emr aldıktan iki nihâyet üç gün sonra yolcunun geleceğini bilip ona göre ihtiyâtlı davranırlar. Hattâ hotellerden aplebinin ve minibüs arabaları ve misâfirleri istikbâl için bu araba ile giden me’mûları şimendüfer istasyonunda vagonlardan çıkan yolculara “Falanca hotel! Falanca hotel!” diye nidâ

ederek yolcu dahi telgraf çekmiş olduğu hotelin ismini işitince o hotelin me'mûruna bir işâret verir ki me'mûr eşyâ'yı falanı toplayıp ve muhâfaza-hâneye tevdî' kılınmış olan büyük sandıkları da alıp yolcu hiç bir şey ile meşgul olmaksızın râhat râhat ikamet-gâhına gelir.

Bir memlekete vusûl bulmaksızın hotel intihâbında yolcuya hizmet eyleyecek olan şey yalnız rehber-i seyâhat kitâblarından ibâret

375a

Değildir. Vapurlarda süslü süslü bir çok localar muallâktır ki her biri hotelin i'lânı demek olup hotelin resmini ve planını da hâvîdirler. Bir de sâkin bulunduğunuz hotelde dîger memleketlerin bu misillü hotel i'lân-nâmelerini müzeyyen localar sûretinde şuraya buraya asılmış görürsünüz. Hattâ şimendüferde gelir iken ba'zı kerre pencereden içeriye bir takım evrâk-ı matbû'a atılır ki bunlar takarrüb edilen memlekette ecnebî yolcularına dalâlet eyleyecek gazete nev'inden neşriyyât olup meccânen tevzî' kılındığı vecihle masârif-i tabîyyeleri de hotelciler tarafından tesviye edilirler ki bunların hotelleri varaka-i mezkûrede verdikleri paralar nisbetinde medh ve senâ edilirler.

Hotelcilik husûsunda Avrupa'da hiç bir şehir Paris'e mikyâs olamayıp Paris'ten sonra da ikincilik hakkına Berlin şehri lâyıktır. Burası yalnız Almanya devletinin merkez-i askerîsi olmak hasebiyle binlerce zâbitânın merci-i mürûdu merkez-i ictimâ'ı olduğundan ve cihânın her tarafından Avrupa'ya gelen yolcuların Paris'i görmelerini müteâkıb Berlin'i ziyâretleri dahi on sekiz yirmi seneden ya'nî hükûmet-i Germaniyye'nin bir Almanya

375b

Emîrliği sûretinde teşkîlinden beri âdet-i umûmiyye hükmünü aldığından Berlin'in hotelleri hem çok hem vâsi' hem de pek muntazamdırlar.

Polisin dahi hoteller ve arabacılar üzerinde büyük bir müdâhilesi bulunup yolcu için vuku'u melhûz olabilen her uygunsuzluğa karşı polis bir himâye-yi mücesseme demektir. Ez-cümle şimendüfer istasyonundan çıkılır iken polis me'mûru yolcunun eline tenekeden ma'mûl oyun kağıdı kadar bir levha verir ki üzerinde bir arabanın numarası menkuştur. Hattâ yolcu bir veya iki atlı veya yalnız yolcuya ve-yâhûd hem yolcuya hem yüke mahsûs arabalardan hangisini istiyor ise polise söyleyip istediği neviden bir araba numarası alır. Arabalar istasyon kapısına

sokulamayıp alargada bulunurlar. Yolcu elindeki numarayı nidâ edince derhâl bir arabacı gelip selâm verir. O arabacının refîki addolunacak bir de komiseri ya'nî hammâl vardır. Muhâfaza-yı eşyâ' deposunda sandıkları var ise yolcu kendi elindeki bileti arabacıya verip kendisi hiç karışmaksızın arabacı komisyoner ile berâber oradan eşyâ'yı

376a

kaldırır arabaya tahmîl eder. Yolcunun elindeki eşyâ'-yı haffeyi de aldıktan sonra "buyrunuz!" işâretini verir. Arabacının numarasını hıfz etmeli. Bu numara elde oldukça arabacı yolcunun esîridir. Gerek arabacıdan gerek komisyonerden ve hattâ hotel me'mûrlarından polise edilecek şikâyet kemâl-i dikkat ve ehemmiyetle mesmû' olup şikâyet eden yolcu bil'âhire vazgeçecek bile olsa polis vazîfesini icrâ'dan vazgeçmez.

El-hâsıl bu gece bulunduğumuz şu iki odaya kanâat ederek bu misillû vusûl akşamlarında i'tiyâd eylediğimiz gece taâmını da sipârişle odalarımıza yerleşmeye ve elimizi yüzümüzü ve ayaklarımızı yıkamaya koyulduk ki bundan mukaddim Göteborg'da refkimizin yaşça kendimize müsâvî bir doktor olmasına mukabil burada ihtiyâr profesör ile oda arkadaşlığı etmek pek de tamâmiyle hoşâ gidebilecek ahvâlden değil idiyse de zarûret-i vâkıya katlanmak mecbûriyyetinde bulunduk.

Gerek taâmda ve gerek ba'de-t-taâm mukâleme ve mübâhasede neş'emiz pek yolunda idi. Ben daha Christiania'dan beri vakit buldukça rehberlerden Berlin şehrini tetebbu' eylemekte bulunduğum gibi bu akşam şimendüferdeki

376b

müzâkeremize zamîmeten cümlemiz Berlin'de bir tetebbu'a daha koyulduk. Şehrin büyücek mikyâsındaki planı gözümüzün önünde bulunarak sâkin olduğumuz hotelin mevki'ini ba'de-t-ta'yin şehirde şâyân-ı ziyâret ve temâşâ olan noktaların semt ve taraflarını ve oralara hangi yollardan gidileceğini muâyene ve işâretle karâr-nâmemizi ikmâl eyliyor idik. Nihâyet nısf-ı leyle doğru yerli yerimize çekilip uykuya yattık.

Bizim âdet kari'lerimize ma'lûm oldu ya? Sabâhleyin erken kalkıp kendi kendimize bir ilk cevelân yapmak bizce en mu'tenâ âdetlerdendir. Fakat Kobenhavn hakkında yapmış olduğumuz gibi Berlin'i daha ilk cevelânımızdan evvel kari'lerimizde bir fikr-i mahsûs hâsıl

etmek isteriz. Zîrâ bu şehir on beş yirmi sene mukaddim Avrupa'nın üçüncü ve belki dördüncü derecede addolunabilecek büyük beldelerinden iken o zemândan beri inşâatça o kadar tebdîlâta uğramış ve o derecelerde vüs'at bulmuştur ki yirmi sene mukaddim Berlin'i görmüş ve mükemmelen tanımış olanlar bugün oraya gitseler âdetâ büsbütün yabancıları olacakları yeni bir şehir görecekleri ve yeniden tettebbuât ile öğrenmek mecbûriyyetini hissedeceklerdir.

377a

Bu şehir elli iki buçuk derece arz-ı şimâlîde Spree nehrinin mürûr ederek Havel nâm dîger bir gemi birleştiği vâsi' ve kumsal bir ova içinde kâindir ki mîlâdın on üçüncü asrında "Kolon" ya'nî Cologne nâmıyla yâd olunur küçücük bir kasaba idi. Berlin nâmıyla yâd olunması 1244 senesinde vuku'a gelerek Hohenzollern familyasının orada nâil-i istiklâl olmuş bulunması da 1410 sene-i mîlâdiyyesinde vâki' olmuştur ki Timurtaş diye makam-ı iktidâra gelen Elektor İkinci Frederick 1470 senesinde vefât edinceye kadar Spree nehri ortasında bir küçük ada ile adanın iki tarafında kâin bir mahalleden ibâret bulunan Berlin şehrine ilk hisârı yapmış ve bu sûretle şehir-i mezkûr Almanya'nın sâir kırk elli kadar mini mini pâ-y-ı tahtlarından birisi addolunmuştur. Bununla berâber Berlin'in asıl Hohenzollern pâ-y-ı tahtı addolunması (1)499 senesinde vefât eden Jan Cicero nâm elektor zemânında vuku' bulmuştur ki şu hâlde Berlin şehri üç yüz doksan senelikten ibâret bir kadîme mâlik pâ-y-ı tahtlardan demek olur.

Berlin şehrinin protestanlığı kabûlü 1539 senesinde vuku' bulup eski hisâr hadm ve tevsî' ile yenisi yapılarak

377b

Hitâmına 1598 senesinde Jan George nâm elektor muvâfık olduğu zemân ya'nî bundan iki yüz doksan sene mukaddim Berlin'in ahâlîsi yalnız on iki bin nüfûstan ibâret bulunduğu kendi sicilâtında mukayyedir.

Berlin'in ilk iştihârı Prusya Krallığının banisi addolunan ve 1688 senesinde vefât eyleyen büyük elektor Frederick William zemânından bed' eyler. Hattâ el-hâletü hâzihi Berlin'in en güzel mahallesi olup "İhlamurlar Mahallesi" denilen mahalleyi de bu zât inşâ' ettirmiştir. O sırada Berlin'in ahâlîsi yirmi bin derecesine varmış idi. Gerek mezkûr mahallenin inşâ'sına ve gerek nüfûsun artmasına sebep olan şey dahi Fransa'da Protestanlığın men'-i intişârı için vuku'

bulan mezâlimden dolayı bir çok Fransızların Berlin'e ilticâsı kazıyyesi idi. Nihâyet büyük elektor Üçüncü Frederick Kral ünvanını hâiz olarak üçüncülüğü birinciliğe tahvîl eylediği zemân ya'nî 1701 senesinde Berlin şehri bir Kral pâ-yı tahtı olmuş ve işte yüz seksen seneden beri o şerefi bi-l-muhâfaza-i mâddî ma'nevî terakkiyatını da ikmâle başlamıştır.

Kral şatosu ve Arsenal denilen ebniye-yi

378a

cesîmiyye gibi ba'zı büyük binâ'lar iş bu Kral birinci Frederick zemânında inşâ' edilmeye başlanıp Andrea Schifer mi'mâr-ı mâhir dahi Kralın bu hizmetinde ibraz-ı mahâret eyliyor idi. Sanâyi'-i nefîse akademiyasıyla fûnûn akedemiyası da o zemân te'sîs olunarak hikemân-ı meşhûr Leibniz bunların ilk direktörü nisb olunmuştur. Birinci Frederick'in avâhir-i hükûmetinde Berlin'in nüfûsu altmış bir bine bâliğ olduğu kezâlik sicilâtta mündericdir.

1740 târihinde vefât eden birinci Frederick William zemânında Bohemya'dan ilticâ eyleyen iki bin Protestan Berlin'de yerleştiği gibi Almanya'nın etraf-ı sâiresinden dahi mülteciler gele gele târih-i mezkûrede Berlin'in nüfûsu doksan bir bine varmış ve ikincilik ile şöhret-şîâr olan ve 1786 târihinde vefât eyleyen büyük Frederick zemânında bu pâ-yı tahtın tevsî'ine ve tanzîmâtına ve nüfûsunun tezâyüdüne bir sûret-i fevk-al-âdede gayret olunup opera tiyatrosu ve şimdiki dâr-ül-maârif ve Büyük Kilise ve St. Hedwig Kilisesi ve yeni akademiya ve Kral kütüb-hânesi ve jandarma meydânındaki iki kule hep Büyük Frederick zemânında yapıldıkları gibi binâ' yaptırmaya merâkı bulunan bu kral ba'zı

378b

Bende-gânını ve tâcirleri teşvîk ede ede iki yüz kadar da büyük hâneler inşâ'sıyla hakikaten pâ-yı tahtına büyük hizmet görmüştür. Nüfûsu dahi yüz kırk beş bine bâliğ olmuştur.

1797 senesinde vefât eyleyen ikinci Frederick William zemânında Berlin'in nüfûsu yüz yetmiş bin adedine bâliğ olup 1840 senesinde vefât eyleyen üçüncü Frederick William zemânında ise hem ebniyece inşâât-ı cesîme bu pâ-yı tahtın ehemmiyyetini arttırmış ve hem de nüfûs mevcûdesi üç yüz yirmi dokuz bin raddesine varmıştır.

1861 senesinde Prusya Kralı ve on sene sonra Almanya İmparatoru olan ve geçen 1888 senesinde vefât eyleyen birinci William'ın ibtidâ-yı cilvesinde Berlin şehrinin nüfûsu ta'dâd olunarak 519.543 olduğu görülmüş idi. O zemândan bu zemâna kadar yirmi dokuz sene mürûr eylemiş olduğu hâlde Prusya ve Almanya pâ-yı tahtı nüfûsunun el-yevm bir buçuk milyonu tecâvüz eylemiş olduğu görülür ise yukarıda şehir-i mezkûrun bundan mukaddim lâ-yıkıyla görülüp tanınmış olan zevât tarafından şimdi tanınamayacağı hakkında verdiğimiz hükmün isâbeti kendi kendisine tahakkuk eyler. O zemândan

379a

beri icrâ' olunan tahrîr-i nüfûslarda Berlin ahâlîsinin tezâyüd mikdârı ber-vech-i âtîdir:

1867 tahrîr-i nüfûsu 702.437 rakamını hâsıl edip 1875 senesinde icrâ' olunan tahrîr-i nüfûsta 968.634 yekünü husûle gelmiş ve 1880 târihindeki tahrîr-i nüfûsta mikdâr-ı ahâlînin 1.118.630 olduğu görülmüştür. O târihten bu zemâna kadar da yirmi bin kadar asker mevcûdu ve iki yüz bin kadar ecnebî ve vilâyetler ahâlîsi dâhil bulunduğu hâlde şehrin nüfûsu bir buçuk milyonu tecâvüz eylediği görülmüştür. Kesret-i nüfûs cihetiyle Londra birinci ve Paris ikinci addolunur ise Berlin üçüncü addolunmak lâzım gelip ancak Paris ile Berlin arasında gerek cesâmet ve me'mûriyyet ve gerek nüfûsça fark azaldıkça azalmakta bulunduğu cihetle Avrupa'da Londra birinci pâ-yı taht addolunduğu hâlde Paris ile Berlin maan ikinci addolunmaya başlamıştır.

Bu pâ-yı tahtın ebniyece terakkisi nüfûsun tezâyüdü nispetine tâbi' olduğu gibi maârif ve sanâyi' ve ticâretçe terakkisi dahi yine bu nispette tâbi' olmuştur. Vâkiâ yüz seneden beri Berlin'de bir kaç meşhûr mi'mâr ve ressâm ve heykeltraş ve şâir ve feylosof meydân almış ise de bu sınıflara mensûb olan şimdiki adamlara

379b

Nispetle onların pek geride kaldıkları Almanların kendilerince de musaddıktır. Terakkiyât-ı ve ilmiyye ve sanâyi'e bugünkü gün mertebe-i kemâlde addolunarak birinci William'ın yaptırdığı ebniye-yi cesîmedeki azîmet ve letâfet-i mi'mâriyye dahi evvelki ebniyeye ceht ceht fâiktir.

Berlin'de en ziyâde ilerlemiş olan sanâyi' makineler inşâ'sı ve bira i'mâli ve yün ve ipek mensûcâtı ve bunları boyamaktan ibâret olan boyacılık hâzır elbise ve kundura ve süse müteallik

eşyâ' i'mâli olup bu sanâyi'nin mahsûlâtı bütün Almanya'ya münteşir olduktan mâ-adâ bütün Avrupa'ya kadar da intişâr eylemektedir. Zîrâ Berlin şehri başlıca on şimendüfer hattının mecmû'u olup Almanya kıt'ası Avrupa'nın göbeğinde bulunduğu gibi Berlin dahi hemân bu merkeziyeti hâiz olduğundan Avrupa'nın her tarafıyla mürâselât-ı ticâriyyesi berkemâldir. Etrâf ve havâlisinde zirâat pek fevk-al-âde terakki eylemiş olduğundan kendisi idhâlât-ı ecnebiyyeye pek az muhtâc olup bil-akis vilâyet-i sâireye ve devl ve mütecâvireye bile fazla mahsûlât-ı arziyyesini sevk ve fûrûht eyler. Mürâselât-ı ticâriyyesi emrinde şu mühimm şimendüfer hutuvvetinden mâ-adâ Spree ve Havel nehirlerinin seyr-i sefâine kabiliyyetinden ve Elbe nehr-i kebîrine

380a

İltihaklarından nâşî mürâselât-ı nehriyyesi dahi hakikaten fevk-al-âde addolunur.

En son icrâ' olunan mesâhaya göre şehrin sathı 2310 hektar vüs'atında olup fakat inşâatta gittikçe devâm olduğu cihetle bu vüs'at yıldan yıla değil aydan aya bile artmaktadır. Bundan yirmi otuz sene mukaddim Berlin'in civârında âdetâ köylerden addolunan yerler el-yevm dâhil-i şehirde en ma'mûr mahallâtta ma'dûd olup bundan yirmi otuz sene mukaddim Berlin'e gereği gibi uzak ve büsbütün sahra addolunan köyler ise şimdi mahallât-ı mütecâvire hükmünü almışlardır. 1864 senesinde şehrin eski suru kâmilen hadım olunup enkâzı ebniye inşâ'sında isti'mal olunmuş idi. Hâlâ¹enkâz-ı mezkûrenin bakiyyesi yeni binâ'lar inşâ'sına sarf edilmektedir. Garîbtir ki bundan elli sene mukaddim mevcûd olan Berlin'in sokakları altında lağım bile bulunmadığından müzahrefâtın sokaklara yığılıp arabalarla temizlenmesi lâzım geldiği cihetle havâsı gayet fenâ yerlerden addolunur iken inşâât-ı cedîde esnâ'sında gayet muntazam lağımlar yapılıp sokakları sulamak süpürme ameliyyâtına da ehemmiyyet verildiğinden şimdiki hâlde bu şehir havâca en güzel yerlerden

380b

Ma'dûddur. Altı bin numaraya kadar kira arabaları manzûrumuz olmuştur. Bunların mikdârı on bine vardığı da mervî olup bu arabalardan mâ-adâ şehrin başlıca caddelerinden tramvay geçtiği gibi bir de "metropolitan bahn" denilir bir şehir şimendüferi yapılmış ve işlemekte bulunmuştur.

¹ okunmuyor

İşte gittikçe vüs'at ve me'mûriyyet ve ehemmiyyeti artmakta bulunan bu azîm pâ-yı taht evvelce dahi denildiği vecihle kumsal ve vâsi' bir ova derûnunda bulunarak etrâf ve havâlîsi hazâret ve nezâret-i tabîyyeden âdetâ mahrûm görülür ise de sun'î olarak vücûda getirilen ormanlar ve bahçeler tabîatın deriğ eylediği neş'eyi yine husûle getirmektedir. Grunewald, Jungfernheide nâm ormanlar Paris'in Bois de Boulogne ve Wien'in Prater gibi şehre en yakın ve güzel nüzhet-gâhlarından olup dâhil-i şehirde dahi böyle tenezzüh mahalleri ve bahçeleri hiç de nâdirden değildir ki cevelânlarımız esnâ'sında bunlardan hangilerini ne sûretle ziyâret ve temâşâ eylemiş bulunduğumuz görülecektir.

İşte rehberler ve planlar üzerinden icrâ' eylediğimiz ilk tetebbuât Almanya pâ-yı tahtı hakkında bizce bu fikr-i icmâlîyi hâsıl

381a

Eyledikten mâ-adâ derûn-i şehirde nereleri ne sûretle gezip görmek lâzım geleceğini de bize evvelce tertîb ettirmiş bulunduğundan misâfir bulunduğumuz Frederick Hotelinde sabâhleyin erkenden uyanıp derhâl giyindikten sonra soluğu Ihlamurlar Altında almış idim. Burası hotelimize pek yakın olduğu cihetle piyâde olarak gittim. Almanca "Unter den Linden" denilen ve Ihlamurlar Altı mânâsına gelen bu cadde Paris'in Champs-Elyseesine muâdil gayet güzel bir bulvardır. Spree nehrinin iki şu'beye ayrılıp ba'de birleşerek teşkîl eylediği cezîrede ilk Cologne şehri te'sîs eylemiş ve hâlâ Kral Şatosu orada bulunmuş olup bu cezîreden sol sâhile geçilen köprüden bed' ile garb cihetine doğru yürünerek bir anda Brandenburg kapısı denilen mahalle kadar güzer-gâh hep şu Ihlamurlar Altı alleesini teşkîl eder ki Berlin'in gerçekten en parlak bir mahallesidir. Zîrâ Paris'in Champs-Elyseesi gibi nev-ummâ şehrin kenârında vâki' olmayıp tâmm merkezinde bulunduğundan ve en büyük binâ'lar dahi hep bu tarafta yapıldığından Champs-Elysees gibi ebniyesi seyrek de değildir. Amed ü şüd ise dâimîdir. Dört sıra ihlamur ve yaban kestanesi gars olunarak ve bunlar magrûs oldukları yerlerde

381b

Pek güzel yerleşip dal budak vererek alleeyi pek güzel gölgelendirmektedirler ki câ-be-câ kurumuş mahvolmuş bulunan bu ağaçların yerlerine yenileri yerleştirilmemiş olmasından dolayı husûle gelen açıklıklar nâzırının nazar-ı teessüflerine çarparlar. İki tarafına âlî hoteller saraylar

binâ' olunup gerek bunların altındaki mağazalar ve gerek binâ'ların müzeyyen cebheleri mevki'-i mezkûrun zînet ve ehemmiyyetini arttırdıkça arttırırlar.

Ihlamurlar Altı caddesinin tûlü bin beş yüz ve arîzi altmış metredir ki bir baştan dîger başa imtidâd eyleyen nazar hakikaten dil-rübâdır. Ben ilk cevelânımda şu caddeyi baştan başa piyâde olarak gezdim. İkinci derecede dîger bir çok caddeler buraya müntehî oldukları cihetle birer dört yol ağzı demek olan noktalara geldikçe dört tarafa imtidâd eyleyen enzâr-ı temâşâ birer vâlâ-efzâ panorama husûle getiriyor idi. Hele ikinci dercedeki caddelerin en en muazzamı Frederichstrasse olan bu caddenin Ihlamurlar Altı alleesiyle tekatu'ndan husûle gelen dört yol ağzına geldiğimde çifte dürbünümü kılıfından çıkarıp sağa sola öne arda imtidâd eyleyen enzâr-ı temâşâma zamm-ı kuvvet etmeye mecbûr oldum.

382a

Garb tarafına ya'nî Brandeburg kapısına doğru yürümekte devâmla murabba' şekil bir meydâna geldim ki "Priz Platz" ya'nî Paris Meydânı tesmiye olunmakta bulunup oraya gelir gelmez dahi karşıma çıkıveren Brandeburg kapısı birden bire nazar-ı hayretimi celb eyledi.

Bu kapı Berlin'in yıkılmış olan surundan bakiyye gayet güzel bir kapıdır ki şimdiki hâli muazzam bir tâk-ı zafer sûretini tasvîr eyler. 1789 senesinden 1793 senesine kadar beş sene müddet emek sarf olunarak yapılmış ve Atina'daki meşhûr Propylaea resminde tertîb olunmuştur. Yirmi bir metre irtifâ'ı ve yirmi altı buçuk metre arîzi vardır ki müstened olduğu mermer sütûnlarla mermer kürsüler ve şapitolar kornişler enzâr-ı temâşâyâ gerçekten hayret-fermâdırlar. İş bu sütûnlar beş kapı teşkîl ederler ki orta yerdeki beş buçuk metre arîzinde bulunan büyük kapı yalnız saray arabalarının mürûruna tahsîs edilmiş ve üçer metre ve seksener santimetre genişlikte olan dîger dört kapı umûma küşade bulunmuşlardır. Tepesinde bakırdan ma'mûl bir zafer heykeli parıl parıl parlar.

El-hâsıl Ihlamurlar Altı caddesi bu pây-ı tahtın en geniş en ma'mûr güzer-gâhı

382b

Olduğu gibi şu Brandeburg kapısı dahi azîm âsâr-ı mi'mâriyyeden bulunarak ilk cevelânımın mukaddimesinde bu müşâhede bu temâşâ bana o kadar te'sîr eyledi ki ne bileyim ammâ bu te'sîr Paris bulvarlarını gezdiğim zemân vâki' olamadı.

Bir aralık gönlüm istedi ki Brandeburg kapısından dışarıya çıkarak Tiergarten denilen umûmî bahçeyi de temâşâ edeyim. Hattâ kapıdan dışarıya kadar çıktım bile lâkin Ihlamurlar Altı caddesinin bende ilk hâsıl eylediği zevki muhâfaza ile berâber şu caddeyi güzelce ezberlemeye medâr olmak üzere bir daha görmek fikri galebe eyledi. Oracıkta tek atlı bir araba bulup Kral Şatosuna kadar giderek yine buraya dönmeyi anlattım ve arabaya râkiben Ihlamurlar Altı'nın ta öte ucuna ya'nî müntehâ-yı şarkına varıp nehri de geçerek Kral Şatosunun önünde arabaya bir çark ettirdikten sonra ve şatoyu da hâricen temâşâ eyledikten sonra yine Brandeburg kapısına kadar geldim ki bu hâlde caddeyi bir kerre piyâde ve iki kerre de araba ile boylu boyuna kat' eylemiş oldum.

Tamâm Brandeburg kapısı hâricinde nisf-ı dâire şeklinde yapılmış olan ufacık

383a

Bir meydânda arabadan inerek herifin parasını ve bahşişini de ba'de-l-i'tâ' Charlottenburg chausseesini tûl-i garbîsine doğru kat' etmeye başladığımda arabacı arkamdan koşup Almanca birşeyler söylemeye başlamış idi. Gerek sözlerindeki ba'zı kelimât ile mevâki'-i esâmisinden ve gerek hâl ve tavır ifâdesinden anladım ki bu bahçede dahi beni araba ile gezdirmek sûretini teklîf ediyor. Elimle bacağıma vurup iki parmaklarımı pergervâri açarak ve yürüyen adamı taklîd edecek sûrette tahrîk eyleyerek anlattım ki maksadım bahçeyi piyâde olarak gezmektir. Arabacı bir kaç def'a bizi selmalayarak mütâlaamızı bi-t-tasvîb arabasıyla tebâüd etti gitti.

Bahçe Berlin'in garb cihetinde Brandeburg kapısıyla Charlottenburg mahallesi arasında Almanya pâ-yı tahtının en kalabalık ve en meşhûr nüzhet-gâhlarından ma'dûddur ki şarktan garba doğru tûlü 1850 ve şimâlînden cenûba doğru arîzi ba'zı yerlerde yalnız 750 ve ba'zı yerlerde 1100 metreye kadardır. Charlottenburg chausseesi şarktan garba doğru bu bahçeyi aykırılıp Siegesallee ya'nî zafer caddesi denilen vâsi' ve müzeyyen bir allee dahi Charlottenburg

383b

Chausseesinden amûden bahçeyi şimâlden cenûba doğru aykırılar. Hattâ asıl bahçe alleesi addolunmak lâzım gelen de bu Siegesalleedir. Zîrâ Charlottenburg chausseesi bir bahçe alleesi

olmaktan ziyâde bir umûmî cadde addolunarak mârrîn ve âbirînin kâffesi bahçenin zîver-i erbâb-ı temâşâsı addolunmazlar.

Bahçenin şimâl tarafında Königsplatz ya'nî Kral Meydânı nâmıyla müdevvir şekli bir meydân olup Siegesallee bu meydândan bed' ile şimâlden cenûba doğru bahçeyi boylu boyuna kat' eyledikten sonra müntehâ-yı cenûbda Tiergarten ve Leine sokaklarının birleştikleri noktaya vâsıl olur.

İmdi ben Charlottenburg chausseesiyle iş bu Siegesallee'nin tekatu' eylediği noktaya vardığımda sağ tarafıma bükülerek Königsplatz'a kadar gittikten ve o meydân-ı müdevvirin etrâfını döndükten sonra garb tarafına bi-t-teveccüh bir çok eğri büğrü bahçe yollarından dolaşa dolaşa müntehâ-yı garb-ı cenûbiyyesine kadar geldim ve ondan sonra zooloji bahçesine indim.

Bu cevelânımda Tiergarten'ı sûret-i tetebbu'um bana gösterdi ki burası an-asıl bir tabîî orman olup ilk tetebbu'umu yalnız ağaçlarının

384a

Altını temizlemek sûretiyle vuku'a getirildikten sonra hutuvvet-i münkesîre sûretinde tanzîm edilen yollarının kenârlarından bed' ile yavaş yavaş çemenistânlar ve çiçeklikler dahi inşâ'sıyla bi-t-tedric bir güzel bahçe hâline getirilmiştir. Fakat hâlâ bu mahallin bir tabîî ormandan bozma olduğu apâşikâre görülmektedir. Paris'in Bois de Bolougne'sı ve Wien'nin Prater gibi ağaçlarının garsında iktizâ' eden i'tinâ ve intizâm bulunmayıp nazarlarda vahşet-i lâtfîe irâe eylemektedir.

Vâsıl olmuş bulunduğum cenûb-i garbî cihetinde büyücek bir göl vardır ki incecik bir kanal ile Spree nehrine vâsıldır. Bu gölün içerisinde lâtif bir ada bulunup iki güzel köprü ile adaya geçilir. Bahçenin en kalabalık yeri ve en güzel mahalli de burasıdır. Derûn-i bahçede bir kaç büyük heykel vardır ki Almanya'nın en meşhûr şî'râsından Goethe ile Üçüncü Frederick William'ın heykelleri bunların en güzellerindendir. Ezmine-i kadîme zevât-ı mahalliyyesini ihtâr eden gerek mermer ve gerek piriñç daha bir çok heykel yapılmıştır ki bunlar içinde dahi bir kaç arslanın yek-dîgerine sarılmış olmalarından ibâret bulunan bir heykel hakikaten pek güzeldir.

İşbu Tiergarten'ın cenûb-i garbiyyesi

384b

Cihetinde zoolojik garten hayvânât bahçesi vardır ki eğer ki Tiergarten'ın hâmîsine müsâvî gayet küçük bir şey ise de yalnız tarh ve taksîmi değil câmi' olduğu hayvânâtın envâ' ve adedi ve bunların ikamet-gâhları dahi bu bahçeyi Avrupa'da görülen emsâline nispetle bi-hakkın birincilik mertebesine vardırır.

Rivâyete göre bundan beş on sene mukaddim mezkûr bahçece yalnız bir ünvândan başka bir şeyi olmayıp ayı ve kurt gibi Avrupa'nın her tarafında mebzûl olan bir kaç vahşî hayvanların temâşâlarına da kimse tarafından rağbet edilmez imiş 1869 senesinde Almanya maârif nezâretine millet meclisi tarafından külliyyetli para sarfı için me'zûniyyet verilerek dünyânın her cihetinden her nev' hayvânât celb edilmeye başladığı gibi bunların yuvaları da yeniden inşâ' edilmiştir. Hangi memleketten ne cins hayvânât gelmiş ise onlara mahsûs yuvalar o memleketin tarz-ı mi'mârîsinde yapılmıştır. Meselâ Mısır'dan gelen timsah ve su aygırı gibi hayvânâtın yuvaları Mısır tarz-ı mi'mârîsinde ve Afrika-yı garbiyyeden gelen hayvanlar ikamet-gâhları مورسق denilen usûlde yapıldıkları gibi Hind'den gelen

385a

Fillerin yuvaları da Hind'in büt-hânelerine şebîh bir sûrette tanzîm olunmuştur. Mezkûr bahçede güzel lokantalar ve gazinolar bulunup evkat-ı muayyenesinde alâ bir takım müzika tarafından konsertolar dahi verilmekle yortu ve Pazar günlerinde kalabalık pek çok olur.

Bu bahçenin temâşâsında isti'câle mecbûr oldum. Öyle her hayvanın yuvası karşısında bir çaryek yarım saat durup eğlenmeye vaktim yok idi. Zîrâ "stedban " denilen şehir şimendüferinin burada bir mevkiî olduğunu gördüğümden ve hoteldeki arkadaşlarım ile birleşmek için daha bir buçuk saat kadar zemânım olduğundan elimdeki plana da bi-l-mürâcaa şu ilk cevelânı gerek şehir şimendüferi ve gerek "ring bahn" denilen ve bütün şehrin etrâfını dolaşan devre şimnediferiyle bihak bir tevsî' ârzûsuna düşmüş idim.

Zâten emsâlini sâir pâ-yı tahtlarda da gördüğüm iş bu hayvânât bahçelerinin hayvânâtın tabâyi'ni tetebbu' için ya haftalarca müddet uzun uzadıya ve mukarreran ziyâret ve temâşâ etmeli ve-yâhûd bugün benim de yapmaya mecbûr olduğum vecihle şöylece bir hey'et ve sûret-i umûmiyyesini görerek geçip gitmelidir.

385b

Bunun ikisi arasını tefrîk birâz güç olur. Çünkü en muvâfık olarak yapabileceğim bir teşbîhe göre bunlar âdetâ birer kitâb-ı mücessem olup şekil ve sûret-i zâhiresine ve ba'zı sahâifine şöylece bir nazar etmek bir kaç dakikada müyesser olabilecek ziyâretlerden ma'dûd olur ise de o kitâbın dalâlet eylediği hikmete bi-hakkın vukuf peydâsı ârzû edilince ba'zı sahâifini serîan gözden geçirivermekte beyhûde izâaya evkattan mâ-adâ bir netîce tasvîr olunamaz.

Hayvânât bahçesi yanından râkib olduğum şehir şimendüferi bir kerre dâhil şehri garbdan şarka doğru kat' eyledikten sonra bir çok hutuvvet-i cesîme istasyonlarını da yek-dîgerine rabt eyler. Âdî günler her on dakikada ve Pazar ve yortu günleri her beş dakikada bir tren hareket ederek yirmi dakikadan az bir müddet zarfında hatt-ı mezkûrun her istasyonunu dolaşır. İstasyonların mikdârı on üç olup bunların esmâ-i husûsîsi de var ise de asıl idârece her istasyon numaralar ile yâd olduğundan bilet alınacağı zemân ister "hayvânât bahçesi mevkifi" denilsin ister yalnız "üçüncü mevkifi"

386a

Nâmı verilsin me'mûrlar tarafından anlaşılır.

Spree nehrini üç dört def'a muntazam köyler üzerinden mürûr eyleyen bir şimendüfer ile hayvânât bahçesinden on üçüncü mevkife ya'nî Stralauer mahallesi istasyonuna geldim ki ba'zı kerre hattın ebniye-yi cesîmiyye üzerinden yuvarlanıp geçmesi hakikaten bu yoldaki inşââtın hayret-fermâ-yı ukûl-i mühendisîn olduğunu gösteriyor idi. Bu sûretle Almanya pâ-yı tahtını garbdan şarka kadar aykırılmış olduktan sonra on üçüncü istasyondan dahi ring bahn denilen devre şimendüferine binerek bir saat zarfında pâ-yı tahtın bütün etrâfını dolaşıp yine on üçüncü istasyona ya'nî şehrin müntehâ-yı şarkına geldim. Bence bu seyâhat-i devriyye cevelânımın en nâfi' kısmını teşkîl eylemiştir. Çünkü ring bahn hattı yalnız şimâl cihetinden Berlin'in kenâr mahalleleri içinden geçip güzer-gâhının sâir kısmı Boston şehri hâricinden geçmektedir ki bizim Makri köyü Ayastefanos gibi câ-be-câ ma'mûr köylerden ve fabrika ve çiftlikler önünden ve bi-l-hâssa Charlottenburg taraflarında güzel ormanlar kenârından geçerek havâlî-yi pâ-yı taht hakkında bir fikir icmâli husûle getirmektedir.

Bu havâlî-i tabîatın pek de müzhir-i semâhati

386b

Olmuş bulunmayıp bizim Edirne kapısından Eyüp'e doğru gider iken görülen çıplak kırlar gibi tezyînât-ı tabîyyeden ârî yerleri pek çok ise de yed-i himmet-i beşerle husûle getirilmiş ebniye-yi ma'mûre ve bunlar etrâfında peydâ edilmiş bahçe ve sâire dahi Almanların ma'mûriyyet-i mahalliyyeye derece-i sai' ve gayretlerini göstermektedir.

Stralauer istasyonuna geldiğim zemân ikamet-gâhıma avdet için tekrâr şehir şimendüferine binerek yedinci istasyona kadar onunla gelmeye mecbûr oldum ki bu istasyon bizim hotele yüz elli iki yüz metrelik bir mesâfe-i karîbede bulunmakla bence en ziyâde tercîh olunacak tarîk dahi bu idi. İnd-el-hesâb üç buçuk saat kadar gezmişim. Kabl-ez-zuhr saat on bir buçukta ya'nî öğleden yarım saat evvel hotele avdet eylediğimde arkadaşları uyanmış buldum. Zâten bugün Berlin'in ba'zı şâyân-ı ziyâret olan yerlerini Madam Gülnar ile gezmeye karâr vermiş olduğumuzdan o karârın mevki'-i icrâ'ya vuziana mübâşeretçe birâz te'hîr eylemiş bulunmağım epeyce i'tirâzâtı da'vet eyledi ise de:

- Bugün icrâ' eylediğim şu cevelân size vakit kaybettiremeyip bil-akis vakit kazandırmıştır. Olsa olsa nihâyet bir buçuk saat kadar te'hîr eylemiş isem de

387a

Bu te'hîr ile ilk cevelânımı mükemmelen icrâ' edip bitirmiş olsa idim bundan sonra cevelân ve seyrânımı ikmâl için daha ziyâde vakit kaybetmekliğimize mecbûriyyet elverecek idi. İşte bu saatten i'tibâren akşama kadar hizmetinizde ve refâkatinizde bulunacağım.

Diye def'-i i'tirâza muvâfık olabildim. Gülnar dedi ki:

- Hayır akşama kadar değil âdetâ gece yarısına kadar! Zîrâ ben ecnebîler gazetesini yokladım. Bu akşam operada Rigoletta oyunu verilecektir.
- Rigoletta oyunu mu? Biz Avrupa'ya tiyatro temâşasına mı geldik?
- Hayır! Yapacak başka işimiz kalmadı da zemân geçirmek için tiyatroya gidecek değiliz. Berlin'in opera tiyatrosu sâha-i temâşâ tezyînâtınca o kadar mükemmeldir ki Paris'te emsâli yoktur. Gösterdiği denizler gerçekten deniz! Bulutlar gerçekten bulut! Ay ve Güneş gerçekten ay ve güneş zannolunacak kadar mâhir-âne bir sûrette yapılırlar. Bunları

görmeyi gönlüm pek ârzû eder. Zâten akşama kadar vaktinizi bana hasr eylemiş değil misiniz?

- Hay hay!

387b

- Buradan şimdi çıkacağız. Doğruca resim galerisine gideceğiz. Onu temâşâdan sonra Berlin'in birinci derecesindeki lokantaların birisine gidip kuşluk taâmı edeceğiz. Ben henüz görmedim ammâ buranın birinci derecedeki lokantalarını pek medh ediyorlar.
- Üç dört saattir cevelânda bulunduğumdan karnımın açlığı öyle bir derece-i hârik-ül-âdeyi bulmuştur ki en bâlâ-ter lokantaya beni götürecek olur iseniz it'âmenin kâffesine arz edeceğim müessir-i ta'zîm ve tekrîmden hiç de mahcûb kalmazsınız. Fakat vakt-i zuhûr hulûl eylemiş demektir. Şu lokantayı resim sergisine tercih edecek olsak daha doğru hareket etmiş olmaz mıyız?

Açlığımın derecesini bu sûretle ta'rîf edişim zekâvetli kadını kahkahalarla güldürdü dedi ki:

- Hayır! Asıl kuşluk vakti ba'de-z-zuhr saat birde hulûl etmiş olacaktır. O zemâna kadar resim galerisini gözden geçirip ba'de-t-taâm daha ziyâret edecek yerlerimiz bulunduğundan onlarla iştigal edeceğiz. Fenâ mı? İştihanız bir kat daha kuvvet bulur. Sabâhleyin sütlü kahve içmediniz mi idi?

388a

- Ben buradan çıktığım zemân ihtimâl ki size pişirilecek olan kahvenin sütü henüz ineklerden sağılmamış idi bile! Bana kapıyı açan kapıcının pamuktan ma'mûl gecelik kavuğu hâlâ başında idi.

Vâkıâ da öyle idi. Bu sabâh pek erken davranmış idim. Hattâ bu gece vürûdumuzda kuvvetlice taâm eylemiş bulunduğumuzdan sabâhleyin bende o tokluk henüz bâkî olduğu için dışarıda teskîn-i cev' ihtiyâcını da pek geç hisseylemiş idim. Hisseylediğim zemân ise rayngbahn şimendüferinde bulunduğumdan gato falan gibi bir şey alıp sedd-i ramak etmek güç olduğundan mâ-adâ karîben hotele gidip kuşluk taâmını tenâvül ümîdi de beni tesri' ve te'cil etmemiş idi.

İhtiyar profesör ile kerîmesi bilmem hangi tarafta sâkin olan ba'zı akrabâlarını görmeye gideceklerinden cümlemiz birden hotelden çıktığımız halde onlar gidecekleri tarafa gidip biz dahi Madam Gülnar ile berâber resim galerisi yolunu tuttuk.

Resim galerisi İhlamurlar Altı caddesinin şark cihetinde ve bizim hotelimize epeyce yakın bir mesâfede bulunduğundan arkadaşımızın oraya kadar piyâde olarak gitmek husûsundaki

388b

Ârzûsuna bi-l-iştirâk yürümeye başladık. Tamâm İhlamurlar Altı caddesine çıktığımızda gayet süslü bir fotoğrafıyacı dükkânı gördük ki camın üzerine yapıştırmış olduğu i'lânda bir iki saat zarfında vizite kağıtları tab' eyleyeceği bildiriliyor idi. İkimizin de vizite kağıdı kalmamış olduğundan evvel-be-evvel bu dükkâna girerek yüz adet kağıt i'mâlîni sipârîşle isimlerimizi herifin defterine kayd eyledik ve kartlarımızı i'mâl eyledikten sonra Frederick Hoteli kapıcısına gönderip parasını da ondan alması tenbîhi ile yolumuzda devâm ettik ki bu sipârîş meselesi yalnız şundan ibâret burada kaydına da lüzûm görülemeyebilir idi. Çünkü müşâhedât-ı vâkıayı bu derecelere kadar tatvîl eyleyecek olsak cevelân-nâmemiz kim bilir kaç cilt teşkîl eyler idi. Ancak bu sipârîşin bir de tuhaf netîcesi olduğu için buraya kaydına lüzûm görüldü.

Akşam hotele avdetimizde vizite kağıtlarımızın getirilmiş olup olmadığını kapıcıdan suâl eylediğimizde:

- Hayır efendim! Getirilmedi. Getirilmiş olsa idi akçasını verir hıfz eyler idim.

389a

Cevâbını alarak besbelli yetiştirilemedikleri için ertesi gün getirilcekleri ümîdini kapıcıya teblîğ eyledik ve onun tarafından:

- Getirilir ise parası verilir hesâbınıza geçirilir. Vazîfemdir efendim!

Cevâbını alıp mutmain olduk ise de ertesi gün değil daha ertesi gün Berlin'den vuku'-ı müfârekatımıza kadar kartlarımız gelmemiş idiler. Bizim de o kadar vazîfemiz değil a? Parasını vermedik ki aramaya mecbûr olalım. Berlin'den sonra Avrupa'da bir büyük cevelân icrâ'sıyla İstanbul'a gelip de onun üzerinden dört beş hafta geçtikten sonra bir gün Almanya konsalatosundan teblîğ olunan ve anlaşılmaktan mübarrâ bir Fransızca ile muharrer bulunan

mektubun damgasında Berlin’de Ihlamurlar Altı caddesinde fotoğrafya ve kalem eşyâ’sı satan filanca adam muharrir olduğunu görmeyeyim mi? Herif vizite kağıtlarının te’hîrinden dolayı bin türlü özürler dileyerek iki takımı on frank eden bu mâlın kendi üzerinde kalması ziyânını mûcib olacağından bahisle on frangi gönderip kartları aldirmamızı ricâ eyliyor. Eğer mektubun hâtimesinde bu ricâyâ hakkı olmadığımı i’tirâf

389b

Etmemiş bulunsa idi hiç de merhamet etmeyecek idim. Zîrâ bir iki saat zarfında yapılacağını der-uhde eylediği işi bir iki ay sonra yapan san’atkâr elbette her hakkını kaybetmiş olur. Fakat bu bâbdaki haksızlığını i’tirâf etmiş olduğu için merhamet ederek on frangi gönderdim. Kartlar buraya geldi. Madam Gülnar’ın ismine matbû’ olan yüz dânesini el-yevm kendisi Fransa Nice şehrinde bulunmak hasebiyle oraya gönderdim. O da kendi hissesine isâbet eden beş frangi buraya kadar bana gönderdi. Nasıl? Avrupa’nın bu yoldaki ahz u i’tâ’ ve mürâselâtı tuhaf değil midir?

Vizite kağıtlarını sipâriş eyledikten sonra yürüyerek gittiğimiz resim galerisi Ihlamurlar Altı alleesinin müntehâ-yı şarkıyyesinde ve Kral şatosunun karşısında kâin Lustgarten nâm küçük bahçenin şimâl tarafındadır. Orada birisi eski müze ve diğeri yeni müze ve üçüncüsü dahi Galerie National nâmıyla üç büyük müze vardır ki resim galerisi bunlardan eski müze denilen binâ’ dâhilindedir.

İş bu eski müze 1824 senesinde binâ’ edilmeye başlanıp 1828 senesinde hitâma îsâl edilmiş seksen altı metre

390a

Tûlünde elli üç metre arîzinde on dokuz metre irtifâ’ında gayet âlî bir binâ’dır ki cebhe ciheti on sekiz büyük mermer sûtûn ile Yunan tarz-ı mi’mârîsinde tezyîn olunmuştur. Binâ’nın orta yeri “rotund” ta’bîr olunur müstedir-ül şekl bir dâire olup tepesinde pirinçten yapılmış dört heykel cem’iyyeti mevzu’dur.

Kolonların altında ve büyük kapı hizâ’sında dahi bir hayli büyük muntazam heykel mevzu’ olup bunlar Alman heykeltraşlarının âsâr-ı hüner ve ma’rifeti addolunan enfes ma’mûlâtıdırlar.

Büyük kapıdan girildiği anda sağlı sollu iki düz merdiven iş bu eski müze-hânenin ikinci katına çıkar. Mezkûr merdivenlerin ba'zı münâsib mahallerine de güzel heykeller vuzıa olunmuştur. Bu müzenin ilk âsâr-ı müctemiası Büyük Frederick tarafından tedârik edilip muahharen Cardinal Polignac tarafından cem' edilmiş bulunan âsâr dahi ilâve kılınmış iken yine ehemmiyetsiz ve fakir müzelerden addolunur imiş. Henüz bundan on sene kadar mukaddim doktor Schellmann bizim Anadolu'da Bergama taraflarında icrâ' eylediği hafriyyât ile bir de 1884 senesinde صابوروفك galerisi de bi-l-mübâyaa zamm edilmekle

390b

Müzenin ehemmiyeti arttırılmıştır. Fakat müzenin binâ'sı âsâr-ı muhteviyâsından kat'-ı nazar o kadar güzeldir ki derûnunda âsâr-ı atîkadan hiç bir şey bulunmasa yalnız şu binâ'nın temâşâsı için erbâb-ı seyâhatin bir kaç saat zemânlarını fedâ etmeleri lâyıktır.

Rotund denilen şekl-i müstedirdeki suffice camdan ma'mûl bir kubbe ile mestûr olup dâiren-mâder yirmi kadar sûtûnlar üzerinde mübtenî müstedîr bir şirvan teşkîl eyler ki derûnuna girildiği zemân nazar-ı temâşâ bundan ziyâdesiyle mahzûz olur. Gerek alt kattaki sûtûnların araları ve gerek üst kattaki şirvan-ı atîk-i cedîd bir çok heyâkil-i muntazama ile müzeyyendirler. Ancak heyâkil-i mezkûrenin en başlıcalarını bile ta'dâd ve ta'rîfe bu cevelân-nâmenin te'lifinde iltizâm eylemiş bulunduğumuz ihtisârın müsâadesi yoktur.

Biz bugün eski müzenin yalnız eski galerisini ziyâret ve temâşâyâ gelmiş olduğumuzdan rotund suffice-i müstedîresini şöyle bir gözden geçirdikten sonra ikinci katta tertîb olunmuş bulunan resim galerisine girdik ki bu galeri daha hâvî olduğu resim levhalarının kesret ve kıymetinden kat'-ı nazar bi-l-hâssa hüsn-i tertîb cihetiyle gerçekten

391a

Nazar-rübâdır. Eski müze-hânenin bu kısmını teşkîl eyleyen resimler 1821 senesinde Prusya Krallarının saray ve şatolarında önünde perîşân sûretle muallâk bulunan levhaları toplayıp bir yerde cem' etmek sûretiyle teşkîl etmişler. Ondandır resim cem'ine merâkı olan pek çok kibârın kolleksiyonları bi-l-mübâyaa buraya katılmış ki en sonra ya'nî 1874 senesinde سوئرموند nâm sâhib-i merâkın kolleksiyonu mübâyaa edilmek için bir milyon iki yüz elli bin frank verilmiş.

Bununla berâber mezkûr resim galerisi Paris'teki Louvre resim galerisi şöyle dursun Petersburg ve درسدن resim müzeleri kadar da zengin olmuyorlar. En bî-nâm istîzânın en nefîs âsârı bu misillû müzelerin ma bi-l-iftihârı olmak lüzûmunca şu galeriyi dördüncü beşinci derecedeki galerilerden sayıyorlar. Bunda en büyük bir fazîlet var ise o da resim san'at-ı nefîsesince şöhret alan Avrupa milletlerinin esâtîzesi âsârına göre inkisâmıdır. Meselâ Hollanda meşâhîr-i ressâmânından mecmû' âsârına "Hollandaz Mektebi" nâmı verilerek bunlar dahi ressâmların vefât târihleri sırasınca bir tertîbe konulmuşlardır. Hollanda ve Belçika ve İtalya ve

391b

Alman ve Fransa mektepleri gibi nâmlara tefrîk edilmiş olan bir çok salonlar ile kabinler mâl-â-mâl olup her resmin mevzu' oldukları yaldızlı çâr-çûbeler binâ'nın da vüs'at ve zînetine manzûm olarak bizim gibi bu ma'kule şeyleri göre göre gınâ hâsıl etmemiş olanları temâşâsına doymayacak bir hâle getirmişlerdir.

Madam Gülnar'ın ressâmlık san'atınca der-kâr olan mahâretine mebnî bu ziyârette bana ettiği dalâlet pek büyük istifâdemi mûcib olmuştur. Sanâyi'-i nefîseye dâir bende ilk fikri uyandıran zât müze-i hümâyûn müdürü Utufetli Hamdi Bey Efendi Hazretleri olup müşârün-ileyhden nâil olmuş bulunduğum teyakkuzât-ı efkârın minnet-dârıyım. Ondan sonra kendiliğimce dahi bir çok tetebbuâtta buldum ise de şu husûsta ikinci muallim olarak Madam Gülnar'ın inâyetine minnet-dârlığımı maa-l-iftihâr ikrâr eylerim. Ressâmlıkta Hamdi Bey Efendi derecesinde mâhir olmakla berâber bu san'at-ı nefîsenin taksîmât-ı târihiyyesine dahi vâkıf olarak her millet resimlerinin dîgerlerinden medâr-ı temyîzi olan şîveleri neden ibâret bulunduğunu ve hangi resmin ne cihetle letâfeti dîger hangilerine gâlib idüğünü o kadar vâkıf-âne ve mukni'-âne bir sûrette ta'rîf

392a

Eyliyor idi ki bir saat kadar bu yolda inâyet eylediği ta'rîfât benim için bir irşâd-ı azîm hükmünü aldı. Tepeden tırnağa kadar kulak kesilerek ifâdât ve îka'sını âdetâ hırz-ı cân ediyor idim.

Hattâ açlığımı bile unutarak eğer akşama kadar bu derste devâm eylese idi ben de hüsn-i telâkkide devâm eyleyecek idim. Nihâyet kendisi dahi acıkmış olduğu için kuşluk taâmına

gitmeyi bi-l-ihât dıŖarıya çıkmak lüzûmunu hisseyledik. Ba'zı en meŖhûr resimlerin fotoğrafya ile kopyaları da satıldığından bunlardan bir haylisini mübâyaa eyleyerek dıŖarıya çıktık.

O zemân açlık gereği gibi gözlerimi karartmaya baŖladıđından ve Madam Gülnarca mütesavvir olan lokanta epeyce uzak bulunduğundan bir arabaya binmeyi ricâ eyledim. Bu ihtiyâc kendisinde de mevcûd imiŖ. Bindiğimiz araba Madam Gülnar tarafından haber verilen lokantaya bizi îsâl eyledi ki hemân Marseille'da Hotel Nevayi'de vuku' bulan sergüzeŖtimizin ikincisi ıtıakına Ŗâyân olan Ŗu lokantanın ismini kaydetmemiŖ bulunduğumdan dolayı müteessüfüm. Zîrâ ikimiz on beŖ mark kadar para verdiğimiz hâlde bu lokantadan hemân aç ıkmaklığımız Ŗöyle

392b

Dursun susuz çıktığımız hele muhakkaktır.

Önümüze koyulan yemeklerin ağlebi bizim için ekli kabûl olamayan Ŗeylerden olup salatalar tuzlu balıklar imdâdımıza yetiŖmese idi verilen yumurtalar biftekler ve tatlı nâmına çıkarılan çamur gibi Ŗeyler hiç de karnımızı doyuramayacak idi. Bir de meğer burada Ŗarâbtan baŖka meŖrûbât yok imiŖ. Biz ikimiz dahi Ŗarâbın me'lûfu olduğumuzdan hiç olmaz ise fevk-al-âde olarak olsun bize birer ŖiŖe bira getirmesini ricâ eyledik ise de me'mûrlar kemâl-i nezâketle:

- Efendim! Burası restorasyon değil restorandır.

Cevâbıyla özür diliyorlar idi. Meğer burada Ŗarâbdan baŖka bir Ŗey içilmeyen lokantalara "restoran" denilip bira içilebilen lokantalara dahi "restorasyon" deniliyor imiŖ. Bizim gibi bu iki nâmın hükümlerindeki farka vâkıf olamayanlar nûŖ-i Ŗarâb ile de me'lûf değil iseler içilmek isti'dâdından mübarrâ bir nev'î suya Ŗeker katarak içmeye mecbûr olurlar.

İstanbul'da ala karakulak suyunu içmeye alıŖmıŖ bulunanlar için Avrupaca hiç hoŖa gitmeyen ahvâlin birisi de susuzluk beliyyesidir. Oraların suları

393a

İilmekten mübarrâ olduğu kendi ahâlîsi nezdinde de tanınmıŖ bulunduğundan su nâmına yalnız mâden sularını içerler. Hele ahâlîsinin büyük kısmı su içmeye hemân hiç mecbûr olmayacak derecelerde bira isti'mâl eyler ki bizim gibi yabancılar bu âdeti kabûl edecek olsalar gece gündüz

mest-i lâ-ya'kıl gezmeleri lâzım gelir. Avrupalıların ba'zıları suya şarâb katarak ve ba'zıları da şeker ilâve ederek def'-i harâret yolunu bulmuşlardır. Ben bi-t-tabîi bu ikinci ciheti tercih eylemiş idim. Lâkin suyun göreceği hizmeti şerbetin de göremediği tecrübe edilmiştir. Binâen aleyh İstanbul'a avdetle Karakulak suyuna kavuştuğum zemân cennete vusûl ile nâil-i kevser olduğum zannına düşmüş idim.

İş bu lokantadan çıktıktan sonra tekrâr müzenin temâşâsına gittik. Hem bu def'a yalnız eski müzeyi ve onun da yalnız resim galerisini ziyâret ve temâşâ ile iktifâ etmedik. Eski ve yeni müzelerin her ikisini gezip gördük ki bu temâşâ ve tedkik ikimizi de hem mütehayyir ve hem müstefid eyledi.

Yeni müze eski müzenin yanında ayrıca bir binâ'dır. Tûlü ondan uzun ya'nî yüz beş metre arîzi ondan dar

393b

Ya'nî kırk metre ve her hâlde mesâha-yı terbi'yesi ona müsâvî ve otuz bir metre irtifâ'ında bir binâ'-yı âlîdir ki yeni müzenin dıl'-ı asgarı eski müzenin dıl'-ı atveline muvâzî olarak yenisi eskisinin arka cihetine binâ' edilmiş ve kapalı köprü gibi ince uzun bir koridor ile eskisinden yenisine geçilmekte bulunmuştur.

Bu binâ' 1843 senesinde inşâ'ya bed' olup iki buçuk sene mütemâdiyyen çalışılmak üzere 1845 senesinde hitâma îsâl edilmiştir ki hâvî olduğu âsâr-ı atîka ile iştihârından ziyâde kendi tezyînât-ı mi'mâriyye ve nukuş ve yaldızlarla şâyân-ı iştihâr görülmüştür. Müzelerden anlayışları mükemmel olanlar bu binâ' yı bir sûret-i lâtfede intikad ile derler ki:

- Müze olarak yapılacak olan binâ'ların bu kadar da mükellef ve müzeyyen olmaları câiz değildir. Zîrâ bunları temâşâya gelenler âsâr-ı mevcûdeden ziyâde binâ'ın tezyînâtını temâşâya koyularak zihinleri fikirleri yalnız bu temâşâ ile yorulmak mertebesinde meşgûl olur.

Hakikatte de öyledir. Zikr olunan yeni müzenin en ziyâde şâyân-ı temâşâ ve hayret olan kısmı da merdivenleridir. Bir merdivenin

394a

İnşâ'sına mahsûs olan mahal otuz sekiz metre tûlünde ve on beş buçuk metre arîzinde bir mahall-i vâsi'dir ki bu kadar geniş yeri işgal eylemiş olan merdivenin cesâmeti nazar-ı tahayyülde kendi kendisine ta'yin eder. Yer katından birinci katına çıkan kısmı mahall-i mezkûrun ortasına yapılmış yalnız bir merdiven olup birinci kattan ikinci kata çıkan kısmı ise iki yanlarına yapılmış çifte merdivendir. Ortaya yapılan birinci kat merdiveni daha geni'tir. Mermer basamaklarının tûlü beş metreden ziyâdedir. İkinci katın çifte merdivenleri ise üçer metre kadar genişlikte olup fakat bu merdivenlerin alt başından üst başına doğru bakıldıkta insân kendisini yerden tavana kadar bir sûret-i muntazamada mermer basamaklar ile dopdolu bir ma'bed-i âlîde bulunuyor zanneder. Yirmi metre irtifâ'a yol veren bu merdivenin doksan kadar kademeleri vardır. Kırk beş kademeler birinci kata ve diğer kırk beşi ikinci kata çıkanlar olup bunlar ise iki yanlı çifte merdiven olduğundan kademelerin mikdârı yüz kırka takarrüb eder. Alt katın beş metre geniş olan kademeleri üzerinde sekiz adam ve üst katın üçer metre geniş olan kademeleri üzerinde beşer adam

394b

Pek ferah durabilecekleri hesâbıyla umûm kademeler üzerinde cem'en yekün sekiz yüz kadar adam ferah ferah ayakta durabilirler. Bu hâlde de alt ve üst sahanlıklar ile merdivenlerin tamâm ortalarına isâbet ettirilen sahanlıklar boş kalır. Kıyâs edilecek olur ise arz ve tûlünü haber vermiş olduğumuz mahallin ancak nısfı kadarını merdiven basamakları işgal eylemiş olarak nısf-ı diğeri de işte bu alt ve üst ve orta sahanlıklar işgal eylemişlerdir. El-hâsıl yeni müzenin yalnız şu merdiven kısmı beşte bir payını işgal eylemiş olup müstakillen merdiven-i mezkûr bir eser-i azîm-i mi'mârî addolunmaya şâyândır.

Bu def'a müzelerin ziyâretine yine eski müzeden bed' eyledik. Fakat eski müzenin resim galerisini evvelden temâşâ etmiş olduğumuz için bu def'a heykeller galerilerinden temâşâyâ başladık. Heykel galerileri miyânında en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet olanlardan birisi "Kahramanlar Salonu" denilen salon olup bunun da en meşhûr heykeli Roma'da Tiber nehrinde bulunup getirilmiş olan ve ليزبيك oğlu meşhûr بونهداداسك yed-i mahâretinden çıkmış olduğu zannolunan bir genç kahraman heykelidir ki ehemmiyyet-i sana'iyeye-

395a

Since bu müzenin enfes-i âsârı olduğu gibi sâir bütün Avrupa müzeleri muhteviyâtı miyânında da birincilerden ma'dûddur.

Etrüsk kabinesi denilen mahalde enzâr-ı dikkat san'atkârânı celb eden eser çamurdan yapılan pişirilmiş olan bir mevta sandukasıdır ki kapağı üzerinde bir erkek ve bir de kadın resmi bulunmasına nazaran bunun bir kral ve bir kraliçe na'sını ihtivâ için yapılmış bir sanduka olduğu zannedilmektedir.

Yunan kabinesi denilen yerde de gerek büyüklüğü ve gerek nefâset-i sanâyi'esi cihetiyle en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkat olan şey kıç tarafından görülen azîm bir kadın heykelidir. Romalı salonunda ise bir büyük mermer üzerinde bas-relief usûlüyle yapılmış ve deniz kenârında kâin bir şehrin muhâsarasını tasvîr eylemekte bulunmuş olan mermer câlib-i nazar-ı dikkattir.

Avrupa'nın ezmine-i mütevassıta-i san'at-kâr-ânânıyla bir de rönesans denilen mübâdî-i teceddüd devrindeki san'at-kâr-ân-ı âsârını hâvî altı salon bulunup erbâb-ı vukufun hükümlerine göre Berlin müzesinin bu kısmındaki ehemmiyet Londra'nın South Kensington ve Paris'in Louvre müzelerindeki bu kısmına nispetle daha ziyâde zengin ve mühimm

395b

İmiş. Ekserisi mermer ve birâz ağaç ve pirinçten ma'mûl irili ufaklı bir çok heykeller bu salonları tezyîn eylemektedirler.

İş bu eski müzeye mahsûs bir de kütüb-hâne vardır ki bütün kitâb mevcûdesi ilm-i âsâr-ı atfkaya dâir olup müze me'mûrlarının mürâcaat ve mütâlaası için te'sîs olunmuş ise de erbâb-ı ziyâretten bu kütüb-hâneye mürâcaat edecek olanlar dahi reddedilmezler. İş bu kütüb-hâne eski müzenin zemîn katında olup kahramanlar salonunun yanında bulunan bir merdivenden oraya inilir. Kütüb-hâne yanında bir de meskûkât ve madalya salonu müretteb olup ona mahsûs olan katalogda işâret edildiğine göre iki yüz bin parça meskûkât ve madalyaları hâvîdir ki doksan bin kıt'ası eski ve yüz on bin kıt'ası da yenidir. Eski meskûkât ve madalyaların elli beş bin parçası Yunan ve otuz beş bini Roma meskûkât ve madalyalarındandır. En mühimm ve meşhûrları ilk salona yerleştirilmiş ve dîger salonlar dahi hep altın ve gümüş ve bakır meskûkâttan olan âsâr-ı

mezkûreyi müteallik oldukları yerlere ve asırlara göre bir sûret-i mertebe ve muntazamada hâvî olup bir tarafında da on beşinci ve on altıncı asırlarda İtalya

396a

Ve Almanya'da darb olunmuş bir takım madalyalar teşhîr edilmiştir.

Galata'da İstanbul'da ba'zı sarrâfların önlerindeki camekânlarda türlü türlü altın ve gümüş meskûkâtın mevzu' oldukları dâimâ müşâhede olunmaz mı? Bu camekânları arîzen tûlen irtifâ'en bir hayli büyüterek birer kitâb dolabı sûretine koyunuz. Derûnlarını siyâh ve koyu lacivert ve koyu yeşil gibi renkli çuka ve kadifelerle kaplayarak meskûkâtı da sıra sıra onlar üzerine diziniz. Ammâ bu nev' dolapların yüzlercesini sekiz on kadar büyücek salonlara tertîb ediniz. İşte bu sûretle şu meskûkât-ı kadîme ve madalyalar müzesini teşkîl etmiş olursunuz.

Böyle iki yüz bin parça meskûkâtı birer birer nazar-ı tedkikten geçirmek imkânı kime müyesser olabileceğini bilemem. Yalnız ta'dâdı haftalara muhtâc olan bu mikdâr âsâr-ı atîkanın birer birer temâşâsı aylara ve ihtimâl ki daha dikkatlice temâşâ için yıllara muhtâcdır. Biz ise bu kabine içerisinde yalnız sekiz on dakika kadar bulunabilmek hey'et-i umûmiyyesine şöylece bir nazar atfıyla iktifâ mecbûriyyetinde idik.

Eski müzeden yeni müzeye vâsita-i

396b

Mürûr olan koridordan geçip evvelâ birinci katı güşt-i güzârla temâşâ eyledik ki burada yalnız alçıdan ma'mûl heykeller mevzu'durlar. Fakat mikdârları o kadar çoktur ki bunlardan en güzellerini lâyıkıyla temâşâ için münâsib bir mesâfe-i baîdeden bakmaya imkân olmayıp heykellerin ba'zıları dîger ba'zılarını temâşâyâ haylûlet ederler. Me'mûrların rivâyetlerine göre heykel-i mezkûre kalabalığının bu derece-i tezâyüdü nazar-ı dikkati celb ederek yalnız bunlara mahsûs ya'nî bir müze binâ'sı ârzû ve tasvîr edilmeye başlanmıştır.

Şu birinci kattan şu yeni müzenin zemîn katına inildikte bütün dâirelerin Mısır ve Asur âsârıyla doldurulmuş olduğu görülür. Hattâ Mısır müzesinin tezyînât-ı mi'mâriyyesi yine Mısır-ı kadîm usûl-i mi'mâriyyesine tevfiken yapılmış olduğu gibi Asur müzesi de öyle Asur usûl-i mi'mârisine tevfiken yapılmıştır. İnsan buraya girdiği vakitte gerçekten bir Mısır-ı kadîm

sarayına girmişim zannedebiliriz. Heykeller ve sâir antikalar dahi hep bir mahâretli fikir ve nazarla yerleştirilmişlerdir.

Mısır müzesi beş salona münkasım olup birinci salonda mevtâ sandukaları ve mumyalar görülüp duvarlarına da ma'bedin

397a

Kadîme-i Mısriyye tersîm edilmiş olduğundan burası bir ma'bed-i kadîm sûretini almıştır. İkinci salonda yine emvâta âid âsâr-ı atîka mâl-â-mâl olup ba'zıları mîlâd-ı İsa'dan üç bin ya'nî bugünkü târihten beş bin sene mukaddeme âid eşyâ'dır ki bu salonun iltizâmı gibi bir sûrette epeyce karanlık yapılmış olması âsâr-ı mezkûrenin heybetlerini arttırır. Üçüncü salonda Mısır'daki ebniye-yi kadîme-i Firavuniyyeden alçı ile kopya edilmiş ba'zı kapılar ve pencereler ile kitâb-ı kadîme-i Mısriyye demek olan ve papirüs denilen yapraklar üzerinde muharrer menkuşât ve sâir hiyeroglifler müşâhede olunur. Dördüncü salonda dahi yine papirüsler ile Nil'den çıkarılmış bir takım kadîm ve müzeyyen tuğlalar mevzu'dur. Fakat en mühimmi beşinci salondur ki Mısır ma'bûdîn-i kadîmesi Kral ve rüesâ-yı dîniyye ve generallerinin heykellerini hâvî olarak bunlar arasında mevzu' bulunan camlı dolaplar içinde mumya hâlinde bir hayli insân kafaları ve kudemâ'-yı Mısriyye nezdinde takdîs olunan kedi ve balık ve yılan ve kurbağa ve çekirge gibi hayvânât mumyaları ve mahkun ba'zı zî-kıymet taşlar ve kadın zînetleri ve eski paralar ve sâir bu gibi eşyâ' mevzu'durlar.

397b

Yine şu Mısır müzesinin bir tarafında ma'bed-i kadîme-yi Mısriyyeden bir dânesi hemân aynen gibi bir sûrette kopya edilmiştir ki derûnunda horos nâm firavnın azîm bir heykeliyle ikinci Ramses heykeli ve sâir ve bir takım hayvânât-ı mukaddese sûretleri müctemi'dir.

Asur müzesi Mısır-ı kadîm müzesi kadar zengin ve müzeyyen olmayıp hattâ mevcûd antikalarından bir çoğu tertîb-i mahsûsasına da henüz konulmamış bulunduğu perâkende ve perîşân bir hâldedir.

Alt kattan büyük merdiven vâsıtası ile ta üst kata çıktık ki yeni müzeyyi böyle ortadan başlayıp alt kata inerek ba'de ikinci kata çıkmaktan ibâret olan tertîbimiz dahi müzenin asıl şâyân-ı temâşâ olan kısmını ya'nî merdivenini defaâten görmek maksûduna mebnî idi.

İş bu üst katta en ziyâde câlib-i ehemmiyyet olan yer Estampiller kabinesi imiş ise de burası umûm için yalnız Pazar günleri açık olup bizim ziyâretimiz eylül efrecinin on yedincisi olan Salı gününe tesâdüf olduğundan orası temâşâ edilememiştir. Diğer salonlar âsâr-ı atîka-yı müteferrika ile mâl-â-mâldirler. Bunlar piringten

398a

Demirden kurşundan ve sâir mâdeniyyâtta ma'mûl insân resimleri ve âyînelerin camdan i'mâl olunmaları icâdından evvel yapılan mâden âyîneler ve mozayik işli levhalar ve eski silahlar ve kadın zînetleri esâs-ı beytiyye ve topraktan yapıp pişirilmiş ve türlü resimler ile zînetlenmiş olan kavanozlar çömlükler vazolar ve irili ufaklı tabaklar ve duvarlara asılmış gayet eski ve resimli mensûcât ve çiniler ve altından gümüştan yapılmış kuyumculuğa müteallik bir çok eşyâ'dan ibârettirler ki hangilerinin müteallik olduğu salona girilse Beyoğlu'ndaki Pazar-ı Alman ve Bon Marche salonlarına da kıyâs kabûl edemeyecek azîm birer mağazaya girilmiş olur. Kataloglarının rivâyetine göre bunlar miyânında kırk beş binden ve yetmiş beş bin franga alınmış ba'zı ma'mûlât-ı zehebiyye mevcûd olup Yunan-ı kadîm zemânlarından kalma ba'zı toprak küplerin fîâtları üçer beşer bin imiş. Bu hesabça eşyâ'-yı mevcûdenin umûmuna birden bâhâ biçmek âdetâ ukûl-i muhâsibîne hayret verir. Bu kadar çok ve câlib-i hayret eşyâ'yı serîan nazâr-ı temâşâdan geçirmekle berâber fikir bunların takdîr-i ehemmiyyetiyle bi-l-ihdiyâr iştilal eylediğinden ve yine bu sırada nazâr

398b

Dahi şu âlî binâ'nın altın yıldızlara müstağrik olan tavanlarında ve duvarlarında münakkaş olan gûnâ-gûn resimler ve oymalar ile ister istemez meşgul olduğundan bu temâşâ beni o kadar yormuş ve gayret-i musâbaka ile şu müzenin binâ' ve teşkîlinde iltizâm edilen külfet-i azîme beni o derecelerde dûcâr-ı hayret eylemiş ki eski ve yeni müzeyi temâşâ eylediğim bu günü mecmûama kayd eylediğim zemân “netîce-i temâşâda kakavan kesilmişim” ibâre-i garîbesini de kaydın nihâyetine ilâve edivermişim. Bu “kakavan” ta'bîri nasıl olup da hâtırına gelmiş olduğunu şimdi kestiremiyorum. Fakat Avrupalıların bu yoldaki külfetleri hakikaten düşünenleri kakavan edip bırakacak derecelededir. Kataloglarda bu binâ'nın mâlî kaçâ olduğuna dâir sarâhat yok ise de yüz beş metre tûl ve kırk metre arîz hesabıyla dört bin iki yüz metre murabba' olan ve irtifâ'ı da otuz bir metreye varan binâ'-yı mezkûrun mermer ve demir ve çimento ile inşâ' ve

gûnâ-gûn oymalar ve yıldızlarla tezyîn edilmiş bulunmasından dolayı behr-i metresine elli lira sarf edildiğini bir tahmîn-i âdî ile tahmîn edince masârif-ı inşâiyyesi lâ-akall iki yüz on bin liraya vardiirilmiş oluyor.

399a

Eski ve yeni müzenin temâşâsından fârig olduğumuz zemân saat ba'de-z-zuhr üçe yaklaşmış olduğundan yeni müzenin şark cihetinden karşısında ve bir güzel bahçe derûnunda kâin "Galeri National" müzesini de temâşâyâ vakit bulamadık. Zîrâ bu müze ba'de-z-zuhr saat üçe kadar açık bulunarak ondan sonra kapanmaktadır. Hâricen temâşâsı da bugünlük kifâyet eyledi ya! Resm-i küşadı 1876 senesinde icrâ' edilmiş bulunan ve Yunan-ı kadîm ma'bedleri şeklinde ya'nî bir şekl-i müstatîlin dıl'-ı aşgarı cebhe ittihâz edilerek bu azîm mermer sütûnlar ile tezyîn olunarak onun dıl'-ı mukabili de nısf-ı dâire şeklinde bir mihrâb vücûda getirecek resimde yapılmış olan binâ'-yı mezkûrun tûlü altmış ve arîzi otuz iki metre olup yerden on bir metre kadar mürtefi' bir sedd-i sâni teşkîl etmek tarz-ı garîbi ile yapılmıştır ki manzara-yı hâriciyyesi hakikaten heybetli ve güzeldir. Cebhe cihetinin sağlı sollu iki tarafından azîm iki merdiven yine mermerden ma'mûl sahanlık gibi bir sed üzerine çıkarlar ki bu sahanlıkta dördüncü Frederick William'ın at üzerinde yapılmış mükemmel bir heykeli vardır. Ba'de sahanlıktan dîger bir merdiven sekiz mermer sütûn ile müzeyyen

399b

Bir müdâhile yol verir. Merdivenler ile mermer sütûnların üzerine doğru binâ'nın ikinci katı yürüdüğünden bu da hâricen gerek yalnız merdivenlerin ve gerek binâ'nın hey'et-i mecmûasının heybetini arttırır.

Galeri National'in merdivenleri yeni müzenin merdivenlerine kıyâs olunacak olur ise ondan pek de aşağı kalmadığı görülür ve şu iki merdiven Almanların şu iki husûsta merâklarının vefret-i kemâline dalâlet eyler.

Elimizde bulunan müzeler kataloğunda Galerî National'in hâvî olduğu resimler kâmilen Almanya'nın yeni resimleri âsârından olup levhaların mikdârı beş yüze vardığı ve yüz kırk kadar da kara kalem kartonlar bulunduğu münderic olduğundan ehemmiyyet-i sanâyi'e nokta-i nazarından o kadar değeri olmayan şu müze derûnunu hiç de temâşâ edemeyecek olsak yine

müteessüf kalmayacağımızı düşündük. Diğer müzeleri gezmek husûsunda pek de tahammül-güdâz bir yorgunluğa dûçâr olmuş bulunduğumuzdan dinlenmeye medâr olmak üzere Sedan panoramasını temâşâ etmeye gitmeyi tercîh eyledik.

Bir müze temâşâsı insânı yalnız nazarını ve fikrini yoruyor zannetmemelidir. Eski müzenin seksen altı metre tûlünü yeni müzenin yüz beş metre tûlüne zamm eyler

400a

İsek yüz doksan bir metre bir tûl ve birisinin elli üç ve dîgerinin kırk metre arîzini cem' eyler isek doksan üç metrede bir arîz teşkîl eyler. Bunların vücûda getirdikleri adlâ'-ı erbaanın mecmû'-i bâdî beş yüz altmış sekiz metre edip zemîn katıyla birinci ve ikinci katlar şu mikdârı üç misli tezyîd eyleyince müzeler dâhilinde peydâ olan tûl bin yed yüz metreye varır. Biz ise bu mesâfeyi düz düz yine kat' etmiyoruz. Her salona girdikçe mevcûdu gözden geçirmek için ya salonun arîzine muvâzî' ders-hâne sıraları gibi tertîb edilen camekânlar arasından zikzak yürüyüşle geziyoruz ve-yâhûd salonun dört dıl'ını teşkîl eyleyen duvalara dayatılmış dolaplar ve raflar hizâ'sından dört tarafı gezmeye mecbûr oluyoruz. İşte bu hesâbca anlaşılır ki kat' eylediğimiz mesâfe yedi sekiz kilometreye bâliğ oluyor. Biz dahi bu mesâfeyi bir buçuk saatten ziyâde bir müddet zarfında kat' eylemişiz. Bir buçuk saat yol yürüyen bir adam cismen dahi yorumaz mı! Bu tab'-ı cismâniyye nazar ve fikir yorgunluğu da manzûm olur ise istirâhâte muhtâc kalmaz mı?

Hâl-bu-ki bizim aradığımız vesîle-i istirâhât

400b

Dahi Berlin'in şâyân-ı temâşâ olan yerlerinden bulunmasıyla o da bir iş demek idi. Müze temâşâsına nisbetle bundaki sühûlet oturduğumuz yerde temâşâ kaziyyesinden ibâret kalacak idi.

Galeri National'in şark cihetinde kâin panorama mahalline kadar bir arabaya râkiben azîmet eyledik. "Panorama" bakıp da ez-cümle çend sene mukaddim Beyoğlu'nde Taksîm bahçesine yapılmış olan muvakkat bir resim temâşâ-hânesi zannolunmamalıdır. On beş yirmi santimetre katarında bir camdan bakılarak derûnundaki resim levhasını temâşâ eylemekten ibâret bulunan panorama Avrupa pâ-yı tahtlarında yapılan panoramalara nispetle ne nipette kalır bilir misiniz? Hani ya şu ba'-zân baston ve sigara ağızlığı gibi şeylerde bir kibrit sığamayacak kadar

bir delikten ibâret bir nokta-i temâşâ yok mudur ki ondan bakıldığı zemân delik içinde güzel bir kız resmi görülür? İşte nispet bundan ibâret kalır. Belki bundan bile aşağıdır.

Bizim burada panorama ıtlak ettiğimiz şey on metreden ziyâde katları olan çadır gibi bir dâiredir. Böyle on metre katarındaki çadırın kenârlarını da beş altı metre mürtefi' farz ederek yek-pâre bir billûrî çadır

401a

Eteklîği gibi kenârlara rabt edilerek billûrdan bir müdevvir duvar teşkîl ediniz. Onun hâricine yine dâiren mâdâr bir azîm resmî vuzîa eyleyiniz ki cam ile resim arasındaki mesâfe rü'yet-i nazar kavânîn-i tabâsının iktizâ' ettiği kadar olsun. Şu hâlde çadırın ortasında bulunup etrâfınıza bakacak olur iseniz kendinizi dâiren mâdâr ufuk ile muhât bir sâha ortasında bulursunuz. Bu sâhanın âdetâ tabîi sâhalardan bir farkı var ise o da üzerinde gördüğünüz şeylerin hareketsizliğinden ibârettir. Yoksa nazar-ı temâşânız önündeki şey öyle küçüklüğünden büyüklüğünden kat'-ı nazar bir delikten temâşâ olur resimlerden olduğunu hâtıra bile getirmeyerek mutlaka afâk-ı cihânda bir ufuk ortasında bulunduğunuzu zannedersiniz.

Berlin'in Sedan panoraması işte bu sûrette yapılmış iki katlı bir binâ'-yı azîm olup üst katı Sedan muhârebesini tasvîr ve irâe eylemektedir. Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon'un netîce-i mağlûbiyeti olan bu muhârebenin vuku' bulduğu yeri görmemiş ve bellememiş olduğumdan derece-i müşâbehetine dâir bir hüküm vermek salâhiyyetini hâiz değil isem de oradaki me'mûrların te'mînlerine göre şu önümüzdeki

401b

Sâha-i temâşâ önünde görülen dağlar köyler bahçeler çiftlikler tarlalar hattâ emsâlinden temâyüz eylemiş bulunan büyücek ağaçlar bile meydân-ı mezkûrun aynı aynına kopyası demek olup bu mevki'de gösterilen muhârebe-i meşhûre dahi Fransızların mağlûbiyet-i kat'iyyelerinden evvel ya'nî cengin tamâmıyla şiddet peydâ eylemiş olduğu bir zemândaki hey'et-i umûmiyyesinin aynıdır.

Cenk öyle bir sûret-i mahâret-kârânede resm olunmuştur ki "resm" demeye imkân yoktur. Âdetâ muhârebedir. Avcıya dağılan piyâdeler hücum gösteren süvâriler kol nizâmıyla yürüyen taburlar dört nala koşan toplar ta'biyelerden çıkan ateşler silahların uniformaların parıltısı ve-l-

hâsıl her hâli her ciheti sûret-i hakikiyye ve tabîyyenin aynı olup insân birâz dalacak olur ise toprakların gümbürtüsünü tüfenklerin gürültüsünü boru sadâlarını komando âvâzelerini işitiyorum zannına düşer. İnşâ' edilir iken bırakıp kaçılmış siper ve tabyaların karma karışık bir sûrette terk edilmiş bulunan kazma ve küreklerini şöylece gözü önünde gören adam beş on adım yürür ise bunları eline almak hayâline kadar varıp

402a

Hattâ topraklı ve çamurlu oldukları görülüp durduğundan eline aldığı zemân eli kirlenmiş olacağı mütâlaası bile vârid oluyor. Mesâfeler uzadıkça taburları alayları teşkîl eden efrâd dahi hayâl meyal görülür ise de asker-âne bir nazarla bakıldığı zemân insân gözü önündeki kuvâ-yi harbiyyeyi teşkîl eyleyen makadîri âdetâ tahmîne iktidâr hisseder.

El-hâsıl panoramaların bu nev'i hakikaten görmeye mahsûs bir şey olup meselâ İstanbul için böyle bir panorama yapılacak olsa da nokta-i temâşâ Galata Kulesi ittihâz edilse orada sancak direği dibinde durup etrâfı temâşâ eyleyen adama İstanbul ufk-ı tâmmı nasıl görünür ise panorama dahi aynı aynına öyle görünür.

Bu kadar san'atlı bir temâşâgâhın nasıl merâk ederek me'mûrlardan tahkikata giriştim. Erbâb-ı temâşâ ile resim arasında bulunan yek-pâre camın sûret-i i' mâlîne dâir bana ma'lûmât-ı lâyık veremediler ise de resmin nasıl yapıldığını epeyce mûcib-i kanâat olabilecek bir sûrette haber verdiler.

Yağlı boya ile yapılan bu resmin bezi ol emirde duvar-ı müstedîr-âsâ gerilmiş. Ba'de bunun önüne nakkaşlar için muntazam

402b

İskeleler inşâ' kılınmış. Evvelâ ufak kıt'ada modeli yapılan resim merkese ta'lîk olunarak baş ressam dîger kırk elli kadar ressamların bu meşke bi-l-mürâcaa iktisâb eyleyecekleri fikir ve ma'lûmâta delâlet ve riyâset eder imiş. Her ressam meşkten aldığı fikri büyük muşamma' üzerinde nasıl tasvîr ve irâe eyliyor ise baş ressam kemâl-i dikkat ve ihtimâm ile nezâret eyleyerek hatâ'larını tashîh ettirir imiş. İşte elli kadar ressam bir buçuk yıl uğraşarak bu resmi vücûda getirebilmişler ki ba'zı müzelerde sekiz on metre tûli ve beş altı metre irtifâ'ı olan büyük levhalar erbâb-ı temâşâyâ hayret verdikleri hâlde yüz metreden ukûl-i tûl tahmîn olunamayacak

olan Şu panorama resminin temâşâ ve tasvîri insânî bi-l-külliyye dûçâr-ı hayret etmemek kabil olamıyor.

Panoramamanın alt katında bir çok da küçük panoramalar vardır. Bunların her birini birer oda farz ediniz ki genişçe kapıları açık imiş de derûnlarını görüyorsunuz. Fakat o kapıların önünde tamâm kapı kadar birer billûr var imiş de içeriye duhûlünüze hâil oluyor imiş.

Bunların ba'zıları İmparator Üçüncü Napolyon müteveffâ İmparator Birinci William'a

403a

Kılıcını teslîm eylediğini gösterir. Ba'zıları ise bir çadır derûnunda imparator ve prens Bismarck ve Mareşal Moltke dahi dâhil oldukları halde Almanya erkân-ı harbiyye hey'etinin orta yerde mefrûş haritalar üzerinde müŐâvere-i harbiyyede bulduklarını arz eyler. Hâsılı her biri Sedan muhârebesine âid bir vak'ayı müstakillen gösterir ki bunların da her biri kendi başına Şâyân-ı ehemmiyyet ve Şâyeste-i hayret âsâr-ı mühimmeden addolunacak Şeylerdir.

Yarım saatten ziyâde bir zemânı Şu panoramanın temâşâsında geçirdik. Bu müddetin de ancak on dakika kadarını büyük panoramayı temâşâ eder iken orada mevzu' olan müstedîr pikeler üzerinde oturarak geçirip gûyâ birâz dinlenmiş idik. Bununla berâber topuklarımızın dizlerimizin bellerimizin ağrısı hemân mertebe-i tahammülün fevkine çıkıyor idi. Fakat Berlin'de oturacağımız müddete göre ziyârete karâr verdiğimiz mahalleri mutlaka görmek mecbûriyyeti bizi bu fevk-al-tabîyye müteâbede tahammül mecbûriyyetinde bulduruyor idi.

Panoramadan çıktıktan sonra akvaryum temâşâsına nöbet gelmiştir ki Berlin'in akvaryumu Avrupaca bu nev' müessesâtın birincilerinden ma'dûd olmakla ve bu nev' müessesâtın funûn-i tabîyyeye pek büyük bir taalluku görülmekle Şu

403b

Keyfiyyeti ber-vech-i âtî bir fıkra-i mahsûsa sûretinde arza lüzûm görmekteyim.

1.63. (AKVARYUM)

Târih-i tabîi şu küre-i arzımız üzerinde mevcûd olan mâdeniyyât nebâtât hayvânât üç sınıf-ı esâsiyye münkasım bulunan mahlûkâtı bize mükemmelen tanıttıran ilim olmakla derece-i ehemmiyeti muhtâc-ı tafsîl ve îzâh değildir. Envâ'ının mikdârı binleri tecâvüz eyleyen mahlûkâtın tettebbu' ve ta'limini teshîl için bunları sınıf sınıf tefrîk ve tasnîfi bile müdakkikîn-i ulemâyı ne kadar yormuş olduğu erbâbı nezdinde ma'lûmdur. Her nev' mahlûku dîgerlerinden ve bâ-husûs kendine karîb ve müşâbih olan mahlûkâttan tefrîk için hikemâ öyle devr u dırâz ta'rîflerde bulunmuşlardır ki meselâ kedi köpek gibi ma'ruf olan envâ'ından birisini ne yolda ta'rîf eylediklerini bu Bufon gibi mütevvilât sâhibi bir adamın eseri üzerinde okuduğumuz zemân hergün görüp durmakta olduğumuz hayvanlarda bizim nazar-ı dikkatimizi celb eyleyemeyen bir çok hâllerin onlar tarafından nasıl müşâhede ve ta'rîf edilmiş bulunduğunu görerek dûçâr-ı istigrâb oluruz.

Bu kadar mükemmel ta'rîfât dahi bizce her

404a

Gün müşâhede olunmayan ve binâen aleyh ma'rûfumuz bulunmayan mahlûkâtı bize lââyık-ı vechiyle yine anlatıp belletemeyeceğinden târih-i tabîi kitâblarına resimler ilâvesine dahi lüzûm görülmüştür. Matbaacılık san'atı henüz şimdiki mertebe-i terakkisine vâsıl olamamış bulunduğu zemânlarda ilm-i hayvânât ve ilm-i nebâtât kitâblarına vuzia olunan resimler yalnız matbaaların siyâh mürekkepleriyle tab' edildiklerinden âid oldukları hayvânâtın şekil ve sûret-i umûmiyyelerini irâe eyleyebilirler idiyse de tüylerinin ciltlerinin kabuklarının renklerini gösteremediklerinden maksadına tamâmiyle husûle gelemiyor idi. El ile yapılmış olan renkli resimlerin gayet bahâ-lî olmaları hasebiyle olur olmaz ehl-i merâk bunları edinmeye muvâfık olamıyorlar idi.

Bir yandan matbaacılığın terakkisi “kurumolitoğrafya” ta'bîr edilen usûlce iş bu hayvânât resimlerini rengi rengine tab' eyleyerek mükemmel târih-i tabîi atlaslarını herkesin edinebilecekleri decede ucuzlatmak imkânını ikmâl ededursun Avrupaca târih-i tabîinin enzâr-ı hayret ve temâşâmıza vuzia eylediği mahlûkât tettebbuât-ı fenniyye erbâbının aynen manzûrları olmak emeliyle pey-der-pey târih-i tabîi müze-hânelerinde cem' edilmek

404b

İhtiyâcî da meydân almış idiyse de aktâr-ı hâre ve müncevideye mahsûs olan bir çok hayvânâtı akalim-i mu'tâdilede yaşatabilmek kabil olamadığından bunların ba'zıları daha âid oldukları memleketlerden meyyit hâlde götürülüp ba'zı diri olarak celb edilenleri müzelerde yaşayabildikleri müddet hıfz ve teşhîr olunduktan sonra hîn-i helâklerinde yine meyyit hâlinde hıfz olunmak sûreti meydân almış idi.

Hayvânât-ı hâlikeyi böyle hıfz etmek için doldurmak kurutmak dondurmak ispirto içinde muhâfaza etmek gibi bir çok sûretler bulunmuş ve işte o sûretlerle hıfz edilen envâ'-yı mahlûkât "târih-i tabîî müzeleri" denilen numûne-hâneleri vücûda getirmiştir.

Vâkıâ şu numûne-hânelerden ulûm-i tabîyyece edilen istifâdeler ne kitâblarda verilen tafsîlât ve ta'rîfâta ve ne de resimlerde îrâd olunan tasvîrâta kıyâs kabûl edemeyecek derecelerde büyük ise de ilm-i hayvânâtın maksad yalnız hayvânâtın şekil ve elvân ve sâire-i zâhiresini görmek ve bellemek tanımak olmayıp ahlâk-ı hayvânâtın tetebbu'u da maksadın bir büyük cihetini teşkîl eylediğinden "Jardin d'acclimatation" nâmıyla gerek hayvânât ve gerek nebâtâtın akalim-i sâiredeki

405a

Tabîatlarını muhâfaza edecek yolda bahçeler te'sîs ve teşkîline lüzûm görülmüştür. Çünkü tâbiûn-i hikemânın ahlâk-ı hayvânâtı tetebbu' için devr u dırâz seyâhatleri ve bunların envâ'-yı mehâlik ve mahâzırını göze aldirmaları lâzım gelip vâkıâ terakkiyât-ı ilmiyye ve medeniyyenin o fedâkâr hizmet-kârları bu külfetleri de ihtiyârdan geri kalmamışlar ise de onları bu tâkat-güdaz metâib ve müşkilâtın kurtarmak mürüvvet-i medeniyyeye muvâfık görülerek devletler ve milletler bu babda küllî masârif ihtiyârıyla bu hayvânât ve nebâtât bahçelerini vücûda getirmişlerdir.

Ta'rîfimizin buraya kadarı Avrupaca yalnız bir zînet-i âdiyye-yi medeniyye sûretinde addolunmakla kalmayıp cüz'en ve hakikaten müessesât-ı ilmiyye ehemmiyyetini de ihrâz eylemiş bulunan târih-i tabîî müzeleri ve hayvânât ve nebâtât bahçeleri ve "akvaryum" ve "vivaryum" gibi şeylerin menşe'lerini kari'lerimize mücmelen tanıttirmiş olacağı der-kârdır. Bunlardan akvaryum denilen yerler ekseriyyetle suda yaşayan hayvânâtı canlı olarak muhâfaza

için te'sîs olunan târih-i tabîi müessesâtı olup ba'zılarında suda yaşamayan hayvânât dahi hıfz edilirler. Hayvânât-ı mâiyyeden mâ-adâsını da hâvî olanlarına “vivaryum”

405b

Nâmını verirler ki hayvânâtın hayyen mahall-i muhâfazası gibi bir mânâyâ gelir.

Suda yaşayan hayvânâtın muhâfazası bi-l-nisbe kolay olduğundan ve ileride bunlara mahsûs mahalleri temâşâ eyledikçe sâir îzâhât-ı mukteziyyesi de verileceğinden şu fıkra-i mahsûsamızda ser-nâmenin de dalâleti vecihle akvaryumu kari'lerimize tanıttırmaya gayret eyleyeceğim.

Ma'lûmdur ki suda yaşayan hayvânların ba'zıları deniz ve ba'zıları dere ve bir takımları da göl sularında yaşarlar. Her biri hangi nev' sularında yaşıyorlar ise ba'zıları o nev' su diplerinde ya kumluk mahalleri ya taşlık ve-yâhûd sazlık ve otluk yerleri tercih ederler. Hâl-bu-ki bunların ba'zıları ba'zılarına düşmân veya dost olduklarından bir nev'in yaşadığı yerlerde o nev'e düşmân olan envâ'-ı sâire bulunamaz. Yalnız dost olan nev'ler ile imtizâc ve muâşeret ederler.

İmdi her nev' hayvânı şu misillû tabîi isti'dâdlarına göre cârî ve-yâhûd râkid tuzlu ve-yâhûd tatlı sularında kumsal ve-yâhûd bataklık veya taşlı yerlerde tıbk-ı hâl-i tabîileri vecihle yaşatmak için ayrı ayrı yuvalar yapılacaktır. Müncemid

406a

Deniz ve nehir ve göllerde alışanların suları lüzûmu derecesinde soğuk ve memâlik-i hâre sularında alışanların suları lüzûmu derecesinde sıcak olacaktır. Sular dâimâ değışse her nev' sudan evsâf-ı matlubeye hâiz olmak şartıyla yerlerine yenilerini koymak dâimî müşkilât olacaktır. Sular hiç değışmese derûnunda yaşayan hayvânât tarafından gösterilecek sebebiyyetlere mebnî bozulup hayvanların te'lîfini îcâb eyleyecektir.

Bu ahvâlin kâffesi fennen nazar-ı dikkate alınarak daha bizim hâtır ve hayâlimize de gelmeyen mahzûrları def' ve matlubları câmi' olmak üzere şu hayvânâtı yaşatacak ve tenâsüllerini te'mîn ile maîşet-i tabîiyelerini de gösterecek olan ve binâen aleyh nezd-i kadir-şinâsânda kıymet ve ehemmiyyetine nihâyet bulunmayan te'sîs-i nâfi işte “akvaryum”dur.

Akvaryumun yuvaları bir kaçar yüz metre arız ve tûlünde birer hazînedir ki derinlikleri dahi hâvî olacakları hayvânâta göre bir metre veya daha ziyâde ve noksândırlar. Fakat bu hazînenin mevzu' veya mebnî olduğu mahallde suyun sathına ziyâ ve harâret-i şems ve rüzgâr isâbet etmek şart-ı azîmdir. Derûnlarındaki sular tedrîcen tahvîl edileceklerdir. Ya'nî bir taraftan gayet az bir mikdâr

406b

Su girip dîger taraftan ona mütenâsib su çıkacaktır. Ceryana sür'at verilse hayvânâtın yuvalarınca ve yumurtalarınca ta'cîzi mûcib olur. Cereyânın azlığı suları bozmamak için hazînelerin ta dibinde mevzu' olan borular vâsıtasıyla sular içine hayât-bahşa bir takım gazlar salıverilir. Bir dereceye kadar ılık olmaları lâzım gelen sulara muhsin ya'nî sıcak ve bu suhûnete ihtiyâcı olmayanlara soğuk havâ verecek borular dahi mevzu'dur ki boğazların ve havânın mikdâr-ı cereyânı da ona mahsûs muaddil muslukları vâsıtasıyla ta'yîn olunurlar. Hazînelerin bir tarafı ise yek-pâre billûr olduğundan bu billûrların mukabilinde bulunan erbâb-ı temâşâ hazînenin her cihetini ya'nî içindeki suyun sathını dibini ve amîk ve etrâfındaki yuvaları ve orada yaşayan hayvanları ve sûret-i maîşetlerini kâmilen görebilecekleri gibi şu havâ ve gaz borularından cereyân eyleyen mevâdd-ı gaziyenin su içinde milyonlarca habâb-ı müteâkibe teşkil ederek şuraya buraya doğru dağıla dağıla sath-ı mâye kadar çıktıklarını da görebilir.

İşte bir akvaryumdur diyoruz ammâ te'sîs ve binâ'sındaki ehemmiyeti şu muhtasır

407a

Ta'rîfimizle bi-hakkın takdîr ve teyakkun edebilip edememiş olmaklığımız hâlâ meşuk kalıyor. Bu akvaryum yuvaları içinde ba'zı o kadar nâzik hayvânât vardır ki insân eli değmiş olsa üzülp helâk olacağı muhakkaktır. Ba'zıları bu nezâketiyle berâber birâz da tehlikelidir. Dışleriyle ısırması dikenlerini batırması semmiyeti de hâiz olduğundan bunların nakil ve tebdîlleri ne kadar nâzik-âne ve ihtimâm-kârâne davranmaya lüzûm göstereceğini nazar-ı dikkate tevsî'ye etmemek mümkün olamaz. Hele ba'zı hayvânât su dibindeki kayalara yapışık olarak yaşarlar. Bunların bir takımı ise nebât ile hayvân arasında müşterek mahlûkâtandır ki gûnâ-gûn renkleriyle bir taş üzerine nasıl yapıştırılmış olduğunu ve hâleten görenler bunları hayvân olmaktan ziyâde birer çiçek olmak üzere telâkki ederler. Her yuva derûnundaki bu misillû mahlûkât-ı sâbite âdetâ mini mini bir bahçe teşkil edecek resim sûretinde tanzîm olunmuşlardır.

Hayvânât-ı sabîha ve seyyârenin yuvaları öyle bir tenâsüb-i hüsn üzere yapılmışlardır ki her hazînenin billûru üzerine birâz uzacıktan münakkis olan sûretleri âdetâ en tabîî bir yolda tersîm olunmuş birer mükemmel levha gibi tecellî ederler. Binâen aleyh bunların temâşâ ve tetebbu' u şu hayvanların helâket-i

407b

Maîşetleri emrindeki esrâr ve hafâyâ-yı tabîîyeyi enzâr-ül vâlâ basara ve hâleten arz ediverecek birer sahîfe-i pür-ma'nâyı kırâat ve mütâlaa yerine geçeceğinden mâ-adâ birer de güzel tablo temâşâsı derecesinde uyûn-i erbâb-ı ziyâreti tesrîr ederler.

Evvelce dahi demiş olduğumuz vecihle Berlin'in akvaryumu Avrupa'nın bu yoldaki müessesâtının birincilerinden addolunarak Ihlamurlar Altı alleesinin garb cihetinde dâhiliyye nezâreti dâiresi karîbinde bir binâ'-yı âlîdir. Bir zemîn katı ile bir de zir ü zemînden ibâret olarak yapılmış ise de hey'et-i umûmiyyesine tabîî bir mağara sûreti verilmiştir. Müdâhilinden girildiği zemân yer yüzünde bir mağaraya girilmiş zannolunur. Eğri büğrü iki yüz metre kadar tûlünde bir mağara kovuğundan girildikten sonra müntehâsında bir merdivenden alt kata inilip yine gidildiği zemân ki resim ve istikamette olarak dîğer bir koğuktan avdet edilir. Bu zir ü zemîn cevfinin müntehâsında da bir merdiven bulunmakla ziyâreti ikmâl edenler ondan hârice çıkarlar.

Şu mağara kısmı bir kat'-ı nâkısın mısf-ı tûlânî parçasını eğdirecek ve fakat tabîî mağaraları taklîden gayr-i muntazam görünecek

408a

Resimde bulunup bu hâlde binâ' vâsi'ce bir avlunun bir cenâhını muhit görülmektedir ki o avlu dahi bir çok demir kafesleri ve hayvânât-ı beriyyeye mahsûs bir çok yuvaları hâvîdir. Bu kafeslerde envâ'-i tayyur ve maymun nev'inin bir çok türlüleri ve irili ufaklı yılanlar ve sâire memeli olup (h)avlunun bir cihetinde de kumsal veya kayalık nev'inden havuzlar derûnunda fog denilen deniz arslanları timsah ve büyük kaplumbağalar ve sâire müteayyiştirler. Asıl mağara derûnunda ise sağlı sollu yüzlerce su hayvânâtı yuvaları mürettep olup bunların billûrları önüne gelindikçe insânın temâşâlarına doyamayacağı gelir. Buraya vusûlümüz ancak ikinci üstü tahmîn olunabilecek kadar erken olduğu hâlde taa gecenin hulûlüne kadar kalmış olmamızın nazar-ı dikkate alınır ise temâşâ-yı mütehayyir-ânemizin derece-i ehemmiyyeti ancak tahmîn edilebilmiş

olur. Hele mağaranın alt katı bir akvaryum olmasa ve şu acâib-i hayvânâtı hâvî bulunmasa da yalnız bir tabîî mağara diye teşhîr kılınsa bile ziyâretinden erbâb-ı temâşânın izhâr-ı nedâmet edemeyecekleri kadar güzel bir yerdir.

Alt katta türlü peynirler ve çavdar ve buğday ekmekleri ve sucuklar ve meyveler

408b

Ve bira ve şampanya ve gaz limonataları ve mâden suları satılan büfe gibi bir yer bulunup buraya vâsıl olduğumuzda artık tâb ü tüvânımız bi-l-külliyeye kesilmiş ve yorgunluktan tâkatimiz kalmamış olmasıyla hemân birer kanepa üzerine uzanıverdük. Ekseriyyâ her bahsi gazetelerde en ziyâde lezzetle okunacak bir fıkra-i mütenevvia sûretinde lâtif olan madam Gülnar susmak bilmeyip dehân-ı cevâhir-feşânından derd nisâr olur iken kendisini asıl bir hikmet-i mücesseme hâline ifra' etmesi lâzım gelen bu mevki'de hemân şakk-ı şefe edememekte idi ki bunun da sebebi şu yorgunluktan ibâret idi.

Büfede evvel-be-evvel def'-i harârete mecbûr olduk. Müteâkıben me'kûlât-ı mevcûdeden de çerezlenmeye başladık. Hele hâtırımıza o akşam için tiyatroya da gidileceği hatûr eyleyince bu çerezlenmek derecesindeki me'kûlâta birâz daha vüs'at verdik. Zîrâ o günkü kuşluk taâmımız derece-i kâfiyede olmadığı gibi buradan çıkıp hotelimize gitsek ve orada taâm eyleyip ba'de tiyatroya gidecek olsak geç kalacağımız da der-kâr idi. Epeyce virânlaşan mi'deleri şurada birâz ta'mîr ile doğruca tiyatroya gidip ba'de hotele vardığımız zemân bir gece taâmını

409a

Müzâkere eyliyor idik.

O güzel yerde oturdukça ve şundan bundan çöplendikçe bir yandan yorgunluğumuzun geçmesi nispetinde iştihamız ve neş'emiz de artarak yiyip içmeye koyulduktan mâ-adâ musâhabeye de keremiyyet verdik. Madam Gülnar Rusya'da bu misillû müessesâta henüz sıra gelmeyip başlanmamış olduğunu ve imparator saraylarında ba'zı nâ-dîde hayvânât var ise de öyle tasnifât-ı fenniyyeye ittibâen sınıf sınıf ayrılmamış bulunduğunu ve sûret-i maîşetleri temâşâ ve tetebbu' edilebilecek yerlere konulmamış olduklarını anlatıyor idi. Ben de İstanbul'umuzun dahi bu bâbda Rusya'ya şebîh derecede bulunduğunu mukabeletten îrâd eyliyor idim. İkimiz de müessesât-ı mezkûrenin memleketlerimizce vücûdları şâyân-ı temennî

bulduklarını ve fakat bunların te'sîsi pek çok masârif ve külfet ve zahmete vâ-beste idüğünü i'tirâf eyliyor idik.

Akvaryum akşamın saat yedisine kadar açık bulunduğundan ve saatin yedisi âdetâ geceye vardığından gece vakti dahi havuzlar derûnundaki mahlûkâtın erbâb-ı temâşâ tarafından görülebilmeleri için bir san'at-ı mahsûsa ile her havuzun tenvîr edilmesi bu mahallin letâfetini bir kat daha arttırırdı. Hâzır gereği gibi

409b

Dinlenmiş iken şunu bir daha temâşâ etmeyi göze aldırđık. Bir gayret-i mahsûsa ile yerimizden kalkıp bu def'a daha sıkıca adımlar ile daha âcil-âne bir sûrette tekmîl-i havuz ve yuvaları dolaştık. Hem de evvelki gibi sâkit-âne bir sûrette değıl! Ellerimizdeki katalogların numaralarını her havuz ve yuva önündeki levhalara tatbîk ederek ve temâşâ eylediğimiz hayvânâtın Latince Yunanca Arapça Hintçe ve sâirece isimlerini birbirimize ihtâr eyleyerek târih-i tabîyyeye âid bin mübâhis-i lâtfle ile ikinci temâşâmızı da bâlâ-kemâl çıktık ki biz çıkar iken kapı dahi kapanıyor idi.

Bir arabaya binip hotele geldik. Profesör Goldvald ile kızı Madam Görelmberg'i orada bulup biz bugünkü müşâhedemizi muhtasıran kendilerine anlattığımız gibi onlar dahi kendi müşâhedelerini anlattıkları hâlde saat muâyenesinde tiyatroya gidebilmek için ve bir yandan da tuvaletlerimizi ıslâh ve ikmâl eyliyor idik.

Meğer onlar bugün taâm cihetiyle bizim kadar bedbaht çıkmamışlar. Hemân bir mark derecesinde bir masârifle o kadar güzel bir kuşluk taâmı etmişler ki rivâyetlerinde mübâlâga yok ise lokantacı şu bir marka mukabil bunlara

410a

Yedirmediğı yemek içirmediğı bira kalmamış! Ertesi gün için o lokantaya bizim de mürâcaatımızı tavsiye eylediler ise de Madam Görelmberg'in hesâb ve iktisâta riâyeti birâz ziyâdece olduğundan tergibât-ı vâkıası bizi iknâ' edemedi.

Şâyân-ı temâşâ olarak ziyâret eyledikleri yerler dahi kütüb-hâne-yi Kral ile bir de âlet ve edevât tahlîsiyye sergisi olmuş. Vâkıâ kütüb-hâne-i Kralîyi ziyâret bizce dahi mütesavvir idi.

Âlet ve edevât-ı tahlîsiye müzesine gelince ben Stokholm'de bu yolda küçük bir müze görmüş idim. Denize nehre düşenleri ve yangında kalanları ve sâir gûnâ-gûn tehlikede bulunanları kurtarmak için isti'mâl edilecek âlet ve edevâtı teşhîr eyliyorlar idi ki bunun asıl hikmeti Mevlâ muhtâc etmesin insânın ya kendisi bir kazaya dûçâr olup hâriçten muâvenetine gelindiği ve-yâhûd kendisi bir kimseyi tahlîse gittiği zemân edevât-ı mezkûrenin sûret-i isti'mâlinde bi-l-külliyeye gâfil bulunmaması kaziyyesidir. Bizce bunlardan edilebilecek istifâde pek mahdûd kalacağından Berlin'deki kolleksiyonun daha mükemmel olacağını teslîm ile berâber Berlin'de bundan daha mühimm ve daha temâşası vâcib yerler bulunduğu fikr ve

410b

Mütâlaasına düştük.

1.64. (TİYATRO)

Berlin'de irili ufaklı yirmi kadar tiyatro vardır. Ancak bunların en birincisi “Opera Nihaves” denilen opera tiyatrosu olup yalnız operalar oynamaya mahsûstur. Schau-spielhaus denilen tiyatro-yu Kralî dahi büyük tragedya ve komedyalara mahsûs olup bu iki tiyatrodan bilet almak ise âdetâ memâlik-i ecnebiyyeye gitmek için pasaport istihsâlinden daha güçtür. Bunların her ikisi için bilet verecek olan dâireler günde yalnız bir kaç saat açık bulunurlar. Ekseriyyâ buralara bi-z-zât gidilmek daha ziyâde müşkilâtı mûcib olduğundan bu yoldaki muhâbereye mahsûs bir nev'î posta kartları îcâd olunmuştur. Onlardan birisi üzerine insân kendi mahall-i ikametini ve tiyatrodaki istediği mahalli yazarak posta kutusuna vuzia eder. Lâkin ya kendi mahall-i ikametini istediği bilet gönderilir yâhûd gönderdiği kart üzerine mâî kurşun kalemle çaprast vârfi iki çizgi çekilip îade olunur ki yer yok demek olur.

Herhâlde o tiyatrolara bir gün evvel

411a

Gidilmek için mürâcaat lâzım gelir.

Ama bu külfetlere sebep Paris'te olduğu gibi tiyatroların müşterisi pek çok olup da gerçekten yer bulunamaması kazıyyesi değildir. Paris'te ba'-zân olur ki yirmi gün sonraya kadar oynanacak oyunların biletleri kâmilen satılmış bulunduğundan hemân o akşam için bilet tedâriki sahîhan emr-i asîrdir. Hattâ Paris'te bu misillû biletleri bir takım matra-bâzlar evvelden toptan alıp ba'de kârı ile sattıkları için erbâb-ı rağbeti kendilerine mürâcaat mecbûriyyetinde bulundurlar da en yakın akşam tiyatroya gitmeye mecbûr olanlardan bi-t-tab' daha ziyâde para alırlar. Berlin'de ise iki akşam tiyatroya gittiğimizde loca ve koltuk ve sandalyelerin hemân sâlisi boş idi. Binâen aleyh oradaki müşkilât-ı mahza kontrol usûlünün iktizâ' eylediği bir keyfiyyet olarak Berlin ahâlîsi bundan dolayı bi-hakkın müteşekkirdirler.

Ecnebîler için daha ziyâde sühûlet vardır. Bunlar sâkin oldukları hotel müdürine tiyatro arzûsunu beyân ederek onlar vâsıtasıyla biletlerini istihsâl ederler ki kendilerince hiç bir gûne-i müşkilât çekmemiş olurlar. Madam Gülnar'ın daha

411b

Sabâhtan vermiş olduğu emir üzerine bizim biletlerimiz alınmış bulunmasıyla ale-l-acele tuvaletlerimiz tâzeledikten sonra hemân tiyatroya cân attık. Zîrâ oyun saat yedi buçukta başlayacağından biz oraya vardığımız zemân Rigoletta operasının senfonyası ya'nî mukaddimesi çalınıp bitmiş ve perde açılmış idi.

Tiyatro-hâne mutavassıt derecelerde cesîm fakat nakışı yaldızı mebzûl şîrince bir binâ' olup erkekten ibâret olan a'zânın kısm-ı azîmini hep askerî zâbitânı teşkîl etmekle bunların parlak üniformaları tiyatronun revnâkını arttırmakta idi.

Rigoletta denilen oyun gayet acıklı ve san'atlı bir şey olup müzikası da pek lâtif bir sûrette tanzîm edildikten mâ-adâ bi-l-hâssa perdeleri ve sâha-i temâşâsını bi-hakkın teşkîl için büyük külfet ve mahârete ihtiyâc gösterdiğinden Madam Gülnar'ın rivâyetine göre onu bu gece şu tiyatroda müşâhede olunan derece-i mükemmeliyyette icrâ' eyleyebilmek sâir tiyatrolar için pek de me'mûl olamaz imiş.

Vâkiâ ben dahi bu sûret-i icrâ'yı beğenmemezlik etmedim. Oyuncuların elbisesini ve sâha-i temâşânın zînetini mükemmeliyyetini pek fevk-

412a

al-âde bulduğum gibi kadın erkek oyuncuların sadâları da daha alâsı ârzû edilmeye mecbûriyyet elvermeyecek derecelerde mükemmel idi. Bi-l-hâssa Kralın eğlencesi olan ve âid olduğu zemân istilâhınca “deli” ünvânıyla yâd edilen adamcağızın kızı îfâl edilmesi üzerine meydâna koyduğu etvâr ve mütessir-âne ve kızını îfâl edenden intikam alayım der iken o yolda yine bî-çâre kızcağızını fedâ eylemesi üzerine gösterdiği ahvâl-i me’yûs-âne insânın ciğerlerini paralayacak ve gözlerinden yaş boşaltacak derecelerde müellim olup bu ise san’at-kâr-ı mûmâ-ileyhin mahâret-i fevk-al-âdesine delâlet etmekle bütün tiyatro halkı tarafından alkışlanmış idi. Ancak oyunun ve tiyatronun mükemmeliyyet-i fevk-al-âdesiyle berâber o gün ziyâdece yorulduğumdan mıdır nedir ben bu gece tiyatrodan pek de müstefîd olamadım. Ondandır ziyâde perde aralarında Gülнар ile bu san’at-ı nefîseye dâir sebk eden mübâhaseden müstefîd oldum.

Mebâhis-i mezkûre tiyatro denilen şeyin hissiyyât-ı beşeriyyeyi mutmain eylemek husûsunda ale-l-i’lâ bir vâsıta olabildiğine dâir idi. Evvelâ manzûm olsun mensûr olsun güzel sözün insâna te’sîri kabil-i inkâr olmayıp sâniyen sözden ve güfteden ârî

412b

Olarak yalnız müzikanın da kalıp beşere te’sîri der-kâr bulunduğundan söz ile müzika birleşip de bir de bir fikr-i hikmete mübtênî olan ibret-bahşâ mesâile dâir olur ve sâha-i temâşânın üzeri enzâr-ı benî Âdemi mutmain eylemekte ve kulakların müzikadan alacakları lezzetle mütenâsib olan güfte dahi kendi te’sîrât-ı mâneviyyesini meydâna koyar ise bu temâşâda bulunan insânların hem pek büyük ibretler alarak tashîh-i efkâr edecekleri ve hem de tiyatrodan başka hiç bir yerde emsâli bulunmayan bir eğlence ile eğlenmiş olacakları tezekkür kılındı.

Bu efkâr ve mütâlaât ekseriyyetle Gülнар tarafında îrâd olunmuş idi. Mütâlaât-ı sâibesini teslîm vadisinde ben dahi bir kaç söz söylediğim sırada demiş idim ki:

- Terbiye-yi umûmiyye emrinde tiyatro âdetâ bir mekteb hükmündedir. O sebebe mebnîdir ki devl-i mütemeddîne en mühimm tiyatrolar idârelerine küllî muâvenât-ı nakdiyye i’tâ’ ederek masârif-ı azîmelerine yardım eylerler. Ebnâ-yı beşer vaaz ve nasîhat ihtiyâcından hiç bir vakitte vâreste olamaz. Mevâız-ı nasâyihin bir çok türlü olur. Kiliselerde edilen

vaazlar ve hikemâ kalemlerinden çıkan kitâblar envâ'-yı mezkûreden birer bâizdirler. Fakat halkın

413a

Efkârı üzerinde te'sîrat-ı ser'iyeye ve hüsne peydâsı emrinde envâ'-i mevâızın hiç birisi tiyatro kadar sür'at gösteremez. Oradaki halk bir kitâb okuyor ve-yâhûd bir vaaz dinliyor demek değildir. Kendisine ibret-bahş olacak vakayi' işte karşısında fi'len ve mâddeten vuku' buluyor demektir. Bunları seyredenler efkâr ve ahvâli şâyân-ı tahsîn olanlara âferînler ile mukabele eder. İ'mâl ve hareket-i seyyie erbâbına alenen nefret gösterir. Gûyâ gözü önünde cereyân eden vakayi' bir da'vâ imiş de hakimi dahi kendisi imiş gibi ihkâk-ı hak gayretine düşerek fenâlık edeleri mahkûm ve fenâlığa dûçâr olanları himâye derecesinde hissiyyât-ı âliye-yi insâniyyesinin inbisâta geldiğini görür. Fakat fenâ kitâblar gibi fenâ vaazlar gibi fenâ tiyatroların da ma'zeretleri iyilerin menfaatleri nispetindedir. Sâhib-i kalem olanların nâmûslarına müteferri' mevâttan addolunmalıdır ki tiyatro sâhasında erbâb-ı temâşâyâ ahlâk hissine ve efkâr-ı nâfie verecek oyunlardan mâ-adâ hiç bir oyun hakkında kalem batırmasınlar. Bu kuvveti sû-i isti'mâl eyleyen erbâb-ı kalem âdetâ insâniyyet hâini olarak şâyân-ı lâ'net görülürler.

Sözün sonlarını Madam Gülnar'ın Paris'teki ba'zı rezil-âne tiyatroları hakkındaki

413b

Mütâlaâtını tasdîk için söylemiş idim. Zîrâ tiyatroların ihsâs-ı melik-âne üzerindeki te'sîrat-ı hasenesi ta'dâd ile berâber:

- Teessüf olunur ki Paris'te pek çok güzel şeyleri sû-i isti'mâl etmiş oldukları gibi tiyatroyu da bu sû-i isti'mâlden kurtaramamışlardır. Ba'zı tiyatrolara kızları götürmek câiz olmayıp hele ba'zı oyunları kadınlara bile temâşâ ettirmek aslâ tecvîz edilmemelidir.

Demiş idi. Hakkı yok mudur? Yalnız tiyatrolar değil ba'zı rezil-âne kitâblar ve sâdece şarkılar bile ahlâk ve âdâb-ı umûmiyyeyi o kadar müdhiş bir sûrette tesmim ederler ki ahlâk ve âdâb-ı umûmiyye denilen şeyi fazîlet-i mahza-yı medeniyye olmak üzere kabûl eden nâmûsperestân hikemâ'ya kanlar ağılatırlar.

Danimarka'da olduğu gibi burada da tiyatroların erken başlayıp erken bitirilmesi istirâhât-ı leylîyye nokta-i nazarından pek ziyâde şâyân-ı istihsândır. Saat yediyi birâz geçerek başlamış olan oyun saat ondan evvelce bitmiş idi. Kobenhavn'da savuşturmuş olduğumuz hırsız tehlike-i haffisine burada da kendimizi dûcâr etmemek için tiyatrodan çıkar çıkmaz bir arabaya binerek pek de baîd olmayan ikametga-

414a

Hımaza geliverdik. Zâten Berlin'de görülmeye şâyân olan şeylerin kâffesi Spree nehriyle Tiergarten'ın arasındaki mahalde müctemi'dir ki İhlamlar Altı alleesi dahi bu mahalleyi aykırıldığından insân her ârzû eylediği yere araba ile değil piyâde olarak bile çarçâbüük gidebilir. Zîrâ mahalle-i mezkûrenin arîzi nihâyet iki bin ve tulü da ancak dört bin metreden ziyâde imtidâd edemez.

Daha tiyatroya gider iken tertîb ve sipâriş eylemiş bulunduğumuz gece taâmını ikametgâhımıza avdet eder etmez hâzır ve âmâde bulduk. Gereği gibi bir iştihâ ile taâm-ı mezkûre ba'de-l-hücûm yataklarımıza girdik ki ben o yorgunluk ile yatağa girer girmez uyumuş kalmışım.

1.65. (BERLİN'DE İKİNCİ CEVELÂN)

Madam Gülnar ile vermiş olduğumuz karâr iktizâ'sınca eylül efrencinin on sekizinci gününü teşkîl eyleyen Çarşamba gününü eski ve yeni müzelere bir daha baş vurarak ba'de kütüb-hâne-yi Kral'iyi ziyâret edecek ve kuşluk taâmını da Akvaryum'da edip bu esnâ'da daha nerelere gidilmek lâzım geleceğini vârid-i hâtır olur ise gidecek idik. Kendisi için vakt-i zuhûrdan evvel davrana-

414b

Bilmek kabil olmadığından ben sabâhın saat yedisinde gözlerimi açtığım zemân uykuya tamâmıyla kanmış olduğumu görmüş idim. Uykuya kanmamak kabil midir nısf-ı leylden pek

erken uyumuş bulunduğum cihetle yedi saat uyku-yu mu'tâdımdan bile fazla idi. Dünkü yorgunluk olmasa idi bu kadar uyumak benim için kabil dahi olamaz idi.

Lâkin dünkü yorgunluk da ne yaman yorgunluk imiş! Hâlâ kemiklerimde ağrı hissediyorum. İşçi muhâcirlerin bir sözü hâtırına gelerek kendi kendime:

- Vücûdumdaki bu ağrılar hâmlık eseri olmalıdır. Sabâhleyin birâz dolaşarak kızışır isem bu ağrılar geçer.

Dedim ve hemân elimi yüzümü ve bi-l-hâssa ayaklarımı yıkayıp giyinerek kendimi sokağa fırlattım.

Berlin'in e geniş bulvarı Unter den Linden ya'nî Ihlamurlar Altı ise en uzun sokağı da Frederick Strasse caddesidir ki şimâlden cenûba doğru boylu boyuna üç bin üç yüz metre uzanmıştır. Bizim Frederick Hotel'inden çıkıp hotelin köşesini döner dönmez insân kendisini bu cadde üzerinde bulur. Fakat o hâlde

415a

Caddenin bir sâlisini arkada ya'nî şimâl cihetinde bırakıp tabîî nazar-ı ehemmiyeti caddenin daha uzun kısmına ya'nî cenûb cihetine müteveccih olur. Daha yatağa girmiş olduğum zemân elime almış olduğum plan mûcibince bugün şu caddeyi boylu boyuna ya'nî müntehâ-yı cenûbundan kâin Belle-aliance Meydânına kadar piyâde olarak yürüyüp oradan Linden sokağına sapmak ve ba'de Markgrafen strasse sokağına girip Jandarma Meydânına kadar gelmek sûretine karâr vermiş idim. Jandarma Meydânından sonra da Kral Şatosunu ziyârete gidecek idim.

Bu karârı mevki'-i icrâ'ya koymaya başladım. Frederick strasse caddesi alt başa kadar yürüyerek meşhûr faber dâr-ül-ticâresini ve sigorta kumpanyası tarafından istîcâr edilmiş bulunan Germenya Hoteli nâm-ı âlî binâ'yı ve Concordia tiyatrosunu ve sâir bu misillû ebniye-yi cesîmeyi temâşâ ede ede Belle-aliance meydânına vardım ki müdevvir-ül şekl bir meydân olup sol tarafa büküldüğüm gibi on beş yirmi adım yürüdüktan sonra Linden strasse sokağına girdim. Bu sokağın sâlisi kat' olunduktan sonra Markgrafen strasse insânın sol tarafında açılır. Mezkûr sokağa da girilerek soluğu

415b

Jandarma Caddesinde aldım ki sıkıca yürümek şartıyla hemân yarım saat imtidâd eyleyen bu meşy ve hareket muhâcirlerin dediği gibi vücûdumu kızıştırıp kemiklerimi râhatlandırdı.

“Gendsdarmen Markt” ya’nî Jandarma Meydânı denilen bu meydân Berlin’in İhlamurlar Altı alleesinden sonra ziyâret ve temâşâsı ikinci derecede ehemmiyyet alan mevâki’indendir. Şark cihetini Markgrafen ve garb cihetini Charlotten caddeleri tahdîd edip şimâl cihetini “Französische strasse” cenûb cihetini de “Mohra strasse” denilen sokaklar tahdîd ederler. Bu halde tulü yedi yüz ve arîzi yüz yirmi metreye karîb bir meydân teşkil eylemiş olur ki bunun üzerinde Schauspielhaus denilen trajedy ve komedi tiyatrosu ve edib-i meşhûr Schiller’in ve Fransız Kilisesi ve yeni Kilise gibi binâ’lar mevki’-i mezkûre ehemmiyyet verirler.

Trajedy ve komedi tiyatrosu Berlin’in opera tiyatrosuna manend birinci derecedeki tiyatrolardan olduğunu ve bilet tedârîki husûsunda görülen müşkilâtı bundan evvel haber vermiş idim. Bu binâ’ yetmiş yedi metre tûlünde ve elli metre arîzinde ve otuz sekiz metre irtifâ’ında gayet cesîm ve serfirâz

416a

Bir binâ’dır ki hakikaten bir devlet pâ-yı tahtı için zînet addolunmaya sezâdır. Zâten burada min-el-kadîm bir tiyatro var imiş ise de 1817 senesinde muhtarrik olduğundan iki sene sonra bu yine tiyatro yapmaya mübâşeret kılınmış. Meydândan görünüşü üç katlı ve cebhedeki büyük kapı altı sûtûn ile müzeyyen ve prinçten ma’mûl iki takım heykel ile mücehhezdir. Mevâki’ ve cihet-i sâiresinde mermerden ve prinçten ma’mûl daha bir takım heykeller de vardır. Bu tiyatroda verilen oyunu temâşâ edemediğim cihetle derûnu ne hâlde olduğunu bilemem. Fakat aldığım ma’lûmâta göre birisi yalnız büyük tarjedy dram ve komedy oynamaya ve dîgeri konserto vermeye mahsûs iki büyük salonu olup evvelkisi bin beş yüz ikincisi bin iki yüz erbâb-ı temâşâyı istîfâ edecek vüs’atte imişler.

Schiller’in heykeli işte bu tiyatronun karşısında merkûzdur ki 1871 senesinde yapılmış âsâr-ı cedîdeden ise de gerek asıl heykel ve gerek kürüsüsü sâffî ak mermerden yapılmış gayet güzel bir eserdir. Şâirin asıl kendi resmi iki metre ve seksen santimetre irtifâ’ında olup kürsüsü ile berâber mecmû’-i irtifâ’ı altı metreye varır.

416b

Kürsü ise bir taraftan çeşmelik hizmetini görür ki bunun da üzerinde şiir ve inşâ' ve dram ve târih ve hikmet âlâmetleri olmak üzere bir takım sûretler mahkûktur.

Fransız Kilisesi tiyatronun şimâl ve yeni kilise dahi cenûb taraflarında bulunup bunlar tiyatroya nispetle pek de o derecelerde şâyân-ı ehemmiyyet görülemeyecek âsâr-ı mi'mâriyedendirler.

Şu üç binâ' Jandarma meydânının hemân ortalarını işgal eylemiş olduğu hâlde de meydânın vüs'at ve azametine setr edemeyip bil-akis orasını sûret-i mahsûsada tezyîn eylemektedirler. Bu ziyâreti ba'de-l-itmâm Franzosische strasse sokağından tramvay hattına ittibâen şark tarafına doğru gidip büyücek bir köprüden geçerek Kral Şatosu meydânına vardım. Meydân-ı mezkûr bu nâmdan ziyâde bizim Tophâne meydânı gibi genişçe bir cadde nâmına sezâver görülür ki bu caddenin şimâl cihetinde Kral Şatosu denilen binâ'-yı azîmin tûl ve irtifâ'ı bu meydânda zâten kaht olan vüs'ati enzâr-ı ehemmiyyetten bi-l-külliyeye setr eder.

Kral Şatosu bu pâ-yı tahtın en kadîm ve en âlî ve mühimm binâ'sı addolunsa şâyândır. Şato meydânı boyunca tulü iki yüz ve şato meydânıyla Lustgarten bahçesi arasında

417a

Arîzi yüz on yedi metre dört katlı ve otuz metre mürtefi bir binâ'-yı muazzam olup garb ciheti dıl'ında yine bu şatonun teferruâtından olan müsemmen-ül şekl bir ma'bed ve üzerindeki kubbenin irtifâ'ı da yetmiş bir metredir. Prusya hanedân-ı Kralîsi olan Hohenzollern hanedânının ikamet-gâhları sarayları olmak üzere Berlin'de ilk inşâ' edilen saray budur ki 1570 sene-yi mîlâdisinde yalnız şimdiki dıl'-ı şarkî olup Spree nehri üzerinde üzerinde mebnî bulunan parçası yapılmış idi. Adlâ'-ı sâiresi o zemândan beri pey-der-pey inşâ' olunarak ez-cümle Schlüter nâm mi'mâr-ı mâhir ve ondan sonra Eosander nâmında dîger bir mi'mâr bu tevsî' ve tezyîn hizmetlerinde istihdâm olunmuşlardır.

Şimâl cihetindeki cebhe Lustgarten bahçesine ve cenûb cihetindeki cebhe dahi şato meydânına nâzır olup garb cihetindeki cebhe bu saray-ı âlînin büyük kapısı bulunan ve sâlif-ül zâkir yetmiş bir metre ve mürtefi-i kubbeyi de istihmâl eyleyen cebhe işte bu taraf ise de zînet ve nefâset-i mi'mâriyyece dîger cebheler kadar değildir. Nehir üzerindeki cebhe-i şarkıyye ise

cebhe ıtlakına bile pek de şâyân görülmez. Şato dâhilinde iki büyük avlu bulunup garb cihetindeki kapalı

417b

Ve maşrık cihetindeki herkesin mürûr ve ubûruna küşade bir pasaj hâlinededir. Ma'ber-i mezkûr şato meydânından Lustgarten bahçesine gidilecek yoldur.

Ben şato meydânına gelip binâ'nın o cihetini istediğim gibi temâşâ eyledikten sonra zikr olunan avlu-yu şarkî ma'berinden geçerek onun da derûnunu gördüm. Arîz ve tûlü yirmi beşer metreden ziyâde ise de etrâf-ı erbaasını muhit olan ebniye-yi âlîyenin irtifâ'larına nazaran pek dar ve âdetâ kuyu gibi bir yer görünmektedir. Orta taraftan çıkıp derûnuna dâhil oduğum Lustgarten bahçesi ise dün sabâh araba ile gelip çarh ettiğim ve dün ya'nî ve eski müzeleri temâşâ için Madam Gülnar ile berâber gelip gördüğüm bahçedir ki tûlü iki yüz yirmi beş ve arîzi iki yüz metre vüs'atinde büyücek bir meydândır. Bir taraftan Kral şatosu diğer taraftan Baş Kilise ve taraf-ı âhirden eski müze ile müzeyyen bulunduğu ve ortasına bir çok ağaçlar dikilip bir de Üçüncü Frederick William'ın at üzerinde yapılmış heykelini hâvî olduğundan bir bahçe ıtlakından ziyâde Jandarma Meydânı gibi Berlin'in birinci

418a

Derecede mühimm meydânlarından addolunması ûlî görülmüştür.

İş bu Lustgarten'den dahi Kral şatosuna bakarak lâyıkıyla temâşâ eyledikten sonra şatonun derûnuna da girmek ârzûsuna da düştüm ise de pazardan mâ-adâ günlerde şatonun umûma gösterilebilecek dâireleri alafranga saat onda küşad olunarak hâl-bu-ki henüz saat dokuzu pek az geçtiğinden epeyce bir zemân beklemeye mecbûr olacağımı anladım. Hattâ öğrenmiş idim ki şatoyu ziyârete gelenler yalnız bir ve-yâhûd iki kişiden ibâret bulunurlar ise duhûle hiç de müsâade olunmayıp sekiz on kişi birikirler ise o zemân müsâade olunur imiş.

Saat ona kadar zemân küşadı ve ondan sonra dahi bir hayli vakit teksîr-i zîveri beklediğim hâlde ya mikdâr-ı kâfi seyirci toplanmamış olur da duhûle de müsâade verilmez ise? O hâlde kaybetmiş bulunduğum zemâna büsbütün yüreğim acıyacak. Hiç olmaz ise saat ona kadar şu Baş Kiliseyi bir güzelce temâşâyâ etmeye karâr verip zâten şatodan elli adım kadar ancak baîd bulunan ma'bed-i mezkûre doğru yürüdüm.

Avrupa'nın sâir pâ-yı tahtlarında "Cathe-

418b

dral" denilen Baş Kiliseye burada "dom" deniliyor. Lustgartenin kısm-ı şarkisinde ve eski müzenin karşısında bulunan şu Baş Kilise beyzîye karîb bir şekilde inşâ' olunmuş epeyce büyük bir binâ' ise de ehemmiyyet-i mi'mâriyyesi o derecelerde bir tür değildir. Meselâ Cologne'nın Baş Kilisesine kıyâsen âdetâ lâ-şey menzelesinde kalacak maâbîd-i sâireden görülür. Fakat Büyük elektor ile Kral Birinci Frederick sandukaları burada bulunarak zir ü zemîninde dahi Prusya hanedân-ı Kralîsi makabiri bulunmasından dolayı bir ehemmiyyet-i mahsûsayı hâizdir. Ma'bedin sol cihetinde bir küçük odada oturan bekçisi vakitli vakitsiz mürâcaat eyleyen ecnebîlerden bir nihâyet iki mark bahşış alır almaz ma'bedi açıp ziyâret ettirdiği cihetle oraya vürûdumda vaktin erkenliği mâni'-i ziyâret olamamış idi. Derûnunda Büyük Elektor ile Birinci Kralın sandukaları mukabilinde prinçten iki heykel bulunarak bekçi bunların birisi Elektor John Cicero'nun ve diğeri de Birinci Joachim'in heykelleri olduğunu haber verdi ise de gözüme o kadar mühimm-i heyâkilden ma'dûd olabilecek ehemmiyyeti hâiz görünmediler. Ma'bedin derûnunu fevk-al-âde müzeyyen dahi buldum. Bekçi gayet cüz'î Fransız-

419a

Casıyla binâ'nın 1747 sene-yi mîlâdîsinde yapıldığını ve sâir bir çok şeyleri anlatıyor idiye de şu beyân eylediği kadîm dahi yüz kırk yüz elli senelik derecesinde nâ-çîz bir şey olduğundan o da nazar-ı ehemmiyyetime çarpamıyor idi.

Nihâyet kilisenin arka tarafında inşââtı henüz hitâm bulmamış ma'bed gibi bir binâ' daha görüp oraya teveccüh eylediğimde bekçi bunun da bir kilise ve hanedân-ı Kral cenâzelerine mahsûs bir müdeffin olmak üzere dördüncü Frederick William tarafından inşâ'sına başlanmış ise de bitirilemediğini ve şimdiki hâlde derûnuna alçıdan ma'mûl ba'zı antikalar bulunduğunu haber verdi. Sûret-i zâhiresine nazarla anladım ki eğer inşâ'sı resîde-i hadd-i hitâm olsa imiş Baş Kiliseden daha güzel ve daha mühimm bir ma'bed olacak imiş. besbelli bu Baş Kilise benim gibi Dördüncü Frederick William'ın da nazar-ı ehemmiyyetini celb edemediği için şu yeni kiliseyi başlattırmış ise de yine eski baş Kilisenin muhâfaza-i şerefi gayretle baîd vefâta itmâmı te'hîr kılınmıştır.

Saat ona henüz gelmemiş ise de acaba Kral Şatosunu temâşâ ârzûsuyla gelip bekleyen kimse var mıdır diye şatoya bir daha baş vurdum. Fakat kimsenin gelmiş olduğunu

419b

Göremedim. Bu hâlde Königstrasse denilen yolu tutup şark tarafına doğru giderek Alexander meydânına kadar vardım ki burası dahi Berlin'in en ma'mûr yerlerinden olup ebniye-yi âliyeyi hâvî iseler de şerefi kalabalığı Ihlamurlar Altı ve Frederick Strasse caddeleri derecesinde olmadığından yalnız bir görmüş olmakla bi-l-iktifâ sol taraftaki sokaklara bükülerek ve birâz dolaşarak Kayzer Wilhelm Strasse sokağından yine Lustgarten'e geldim ve Ihlamurlar Altı alleesine doğru yol veren köprüden geçip sağ tarafıma isâbet eyleyen dâr-ül-maârif ve akademiya binâ'larıyla sol tarafıma isâbet eden opera tiyatrosu ve İmparator Birinci William Sarayı gibi yeni ve büyük binâ'ların önlerinde aşağı yukarı bir kaç def'a dönüp dolaştıktan sonra saatin on buçuğa gelmiş olduğunu görerek Kral Şatosunu ziyâret için gelip arkadaş bekleyenler var ise onlar ile birleşmek ve şu kadîm ve mühimm sarayın dâhilini görebilmek için tekrâr şatoya baş vurdum. Hayfa ki henüz hiç bir kimse gelmemiş idi.

Artık me'yûs olmaya başladım. Birâz daha bu taraflarda gezineyim mi yoksa bir cevelân daha yaparak hotele avdet mi

420a

Edeyim? Şu iki şikkın birini ihtiyârda âdetâ aczimi hisseyledim. Arkadaşlarla verdiğimiz karâr iktizâ'sınca yarın bu memleketten çıkıp gideceğiz. Asıl şâyân-ı temâşâ olan yerini görmeye ceht ve gayret lâzım gelmez mi? Fakat yarım saat bir saat daha bekleyecek olsam ya yine kimse gelmeyecek olur ise? Kaybedilen zemânlara da acınmaz mı?

Nihâyet aklıma başka bir şey geldi. Kendi kendime:

- Şuradan müzeler ile kanal arasından yürüyüp şehir şimendüferi istasyonuna doğru dolaşarak hotele varırım. Ba'de bir küçük cevelân sayılır. Frederick Strassenin müntehâ-yı şimâlî cihetini de görmüş olurum. Madam Gülnar artık uykudan uyanmıştır. Onu birâz daha evvel dışarıya çıkmaya davrandırıp kendisiyle birlikte evvel-be-evvel Kral Şatosuna geliriz. Eğer sâir ziyâretçiler de toplanmış ise bugün onunla Berlin'de edeceğimiz

ziyâretlerin ilki şu Kral Şatosu olur. Ondan sonra da müze ve kütüb-hâne gibi yerleri dolaşırız ki zâten cümlesi de hep şehrin bu kısmındadır.

Dedim ve bu sûretle dahi hareket eyledim.

420b

Hattâ müzeler ile kanal arasındaki yoldan gide gide şehir şimendüfer hattını öte tarafa geçip sol cihetime isâbet eyleyen bir köprüden bi-l-mürûr Spree nehrini sağ koluma alarak Frederick Strasseye kadar vardıktan mâ-adâ oradan da şimâl tarafına dönüp nehir üzerindeki köprüden geçerek beş yüz adım kadar şimâle doğru yürümüş idim de tekrâr gerisine geri avdet eyleyerek hotele gelmiş idim.

Saat on biri tecâvüz eylemiş olduğundan Madam Gülnar'ın beni beklemekte olması hesâbıma muvâfık düştü diye sevinir iken bir de Kral Şatosu için ondan da redd cevâbı almayayım mı? Şu sarayı temâşâ etmek müyesser olamayacak ve-s-selâm! Gülnar dedi ki:

- Zâten sarayın nesini göreceksiniz? Yalnız ikinci katta bir kaç salon vardır ki umûma bunları gösterirler. Bunların hâvî oldukları eşyâ' miyânında da en mühimmi Berlin şehrinin Dördüncü Frederick Wilhelm'e takdîmesi olan sâfî gümüşten ma'mûl sandalye-yi Kralîden ibârettir. Bunun ehemmiyeti de yalnız gümüş olmasındadır ki bence sanâyi'-i nefîse cihetinden bir kıymet-i mahsûsası olmayan şeyler murassa dahi olsalar ziyâretleri tehâlûk derecesinde ârzû olunamaz.

421a

Bir kerre ârzû etmiş bulunduğum şeye nâil olamamakta bulunduğumdan dolayı zâten cânım sıkılmaya başladığından arkadaşımın şu sözleri cânımın sıkıntısını bir kat daha arttırdı. Dedim ki:

- Baedeker rehber-i seyâhatini gözden geçirmiş idim. Bu sarayda görülecek daha çok şeyler vardır. Prusya nişânlarının en meşhûrları nâmına birer salon bulunup ba'zı kral ve kraliçelerin husûsî odalarını da gösteriyorlar imiş. Hem siz resme bu kadar merâklı olduğunuz hâlde oradaki resimleri görmek merâkında değil misiniz ki ba'zı kadîm-i hüküm-dârânın resimleri bulunup ez-cümle sizin Büyük Petro'nun resmiyle bizim Sultân Süleyman-ı Kanuni'nin de resimleri var imiş.

Şu sözlerim ile de arkadaşımı kandıramadım. Dedi ki:

- Büyük Petro'nun resimlerinden en alâlarını bir çok yerlerde temâşâ eyledim. Eğer Sultân Süleymen-ı Kanuni'nin resmi fi-l-hakika müşârün-ileyhin kendi resmi olduğu sâbit bulunsa temâşâsına cân atılmak lâzım gelir. Fakat bu resim Osmanlı kıyâfetlerini hâvî olan albümlerden iktibâs edilmiş hayâlî bir şeydir. Haydi haydi! Siz bana tâbi' olunuz.

421b

Bakınız ben size ne güzel şeyler temâşâ ettireceğim.

Öyle olur olmaz sözlerle tasmîmâtımdan dönmek ahlâkımda yok ise de nihâyet bundan mukaddemleri vâkıâ Kral Şatosunun daha çok yerleri erbâb-ı ziyârete temâşâ ettiriliyor idiyse de İmparator lahık Haşmetli İkinci Wilhelm hazretlerinin sandalye-yi hükûmete kuûdlarından beri şu saray-ı kadîmede ikamet-i dâimeyi ihtiyâr eylediklerinden bu münâsebetle Kral Şatosu evvelki kadar umûmiyyet üzere temâşâ ettirilmediğini de der-miyân edince işte asıl bu mülâhaza beni iknâ' ederek kendisine ittibâ mecbûriyyetine dūcâr etti.

Hotelden çıkıp bir arabaya binerek eski ve yeni müzelere bir daha uğradık ki resim galerisi ziyâretiyle berâber eski müzeye başvurmaklığımızın üçüncüsü olması epeyce cânımı sıktı ise de dün yorgunluk hasebiyle pek ale-l-acele geçiverdiğimiz yerlerin bugün bir daha ziyâretinden husûle gelen istifâde beni gereği gibi müteselli eyledi. Oradan doğruca kütüb-hâne-yi Kralîye gittik.

Kütüb-hâne-yi Kralîye İmparator Sarayının yanında gayet vâsi' bir binâ'dır ki ba'de-z-zuhr

422a

Yalnız saat birden ikiye kadar bir saat müddet açık bulunur. Buraya mürâcaat edecek olanlar ârzû eyledikleri kitâbların esâmisini bir gün evvel haber vermek mecbûriyyetinde bulunduğundan kütüb-hâne açılır açılmaz kırâat ve mütâlaa salonuna hücum ile o bir saat zarfında ne kadar mütâlaa ve istinsâh edebilirler ise onunla iktifâya mecbûrdurlar.

1774 senesinde binâ'sına başlanılarak 1780 hitâmı müyesser olmuş gayet cesîm bir şey ise de zînet-i mi'mâriyyeden ârî olup tezyînât-ı dâhiliyyesi dahi Stokholm şehrindeki kütüb-hâne kadar muntazam değildir. Yalnız cesâmet cihetiyle Avrupa'nın birinci derecedeki kütüb-

hânelerinden ma'dûd olup bir milyondan mütecâviz kitâb-ı matbû'a ve on beş bin cilt el yazısı kitâblar ile müstakill bir de mûsikî notalarını hâvî bir kütüb-hâne ve onların tedkikatına mahsûs bir mütâlaa salonu vardır. Burada cümle-i nüsh-i nâdireden olmak üzere yedinci asırdan kalma bir anâcil-i erbaa nüshası varmış ki vaktiyle Fransa İmparatoru Şarlman tarafından Saksonlar reîsine ihdâ' olunmuş imiş. Germenya meşâhîr-i ricâlinden resimleriyle hatt-ı destlerini hâvî otuz altı cilt bir de mükemmel mecmûa-yı tasâvir var imiş ki sâir hiç bir

422b

Kütüb-hânedede emsâli yok imiş. bir çok Çin ve Arap kitâbları da bulunup gayet küçük kıt'ada ve müsemmen şeklinde bir de Kur'an-ı Kerîm mevcûd imiş. Şekline nazaran bunun bâzû bend olarak bir büyük adam üzerinde taşınmak için yazıldığı vârid-i hâtır olur ise de biz şu âsâr-ı nâdire ve nâ-dîdenin hiç birisini ziyâret edemedik. Az kaldı ki kırâat ve mütâlaa salonlarından başka hiç bir birini de göremeyelim! Zîrâ derûn-i kütüb-hâneyi gezmeye ruhsat istihsâli umûr-i müşkileden imiş. Madam Gülnar hafız-ı kitâblar ile Almanca uzun uzadıya mukâleme ve müzâkere eyledikten sonra asıl kütüb-hâne derûnunu gezebilmek ruhsatını bi-l-istihsâl üç katlı olan bu kütüb-hâneyi tamâmen gezdik ve her fûnûna her lisâna âid olan salonları görüp mücelledâtın âdî beyâz tahtalardan ma'mûl raflar ile ba'zı pek zî-kıymetlerinin tavanlara kadar mürtefi' camlı dolaplarda mahfûz olduklarını temâşâ eyledik ise de tertîb ve intizâmca hakikaten Stokholm kütüb-hânesi derecesinde bulunmadığını görüp taaccüb eyledik.

Kütüb-hânenin ba'zı mevâki'inden duvar içine oyulmuş ocak gibi şeyler yapılip önlerinde de birer kapı takılı olduğunu görüyor idim. Bunların ne dolaba ne de

423a

Oda kapısına benzemediklerini nazar-ı dikkate alarak bizi gezdiren hâfız-ı kütüblerden birisi epeyce Fransızca tekellüm eylemekte bulunmasıyla şu ufacık kapıların ne olduklarını sordum. Bir dânesini açıp göstererek anlattı ki bunlar yangın ihtimâline karşı birer nev' yerli tulumbalardır. Bizim terkos su kumpanyası gibi oranın da taksîm-i meyyâh idâresi tarafından zemîne gömülen büyük su borularına takılmış ince borular vâsıtasıyla ta üst kata kadar çıkan sulara kuvvet-i tazyîkiyye o kadar te'sîr gösteriyor imiş ki mezkûr boruları uçlarına birer hortum takıldıkta âdetâ yangın tulumbası gibi su fıskırtıyor imiş.

Şu ihtiyât-ı nazar tahsînimi celb eyledi. Bir aralık sordum ki:

- Kütüb-hânenizin cesâmetine zenginliğine diyecek yoktur. Fakat günde yalnız bir saat açık bulunması halkın ihtiyâcına kâfi midir?

Hafız-ı kütüb cevâben dedi ki:

- İkinci katta yeni bir kırâat salonu inşâ' olunmuştur ki oraya maârif nazareti tarafından istihsâl olunan bir kart ya'nî ruhsatiyye ile girilebilir. Yalnız orası kabl-ez-zuhr saat dokuzdan ba'de-z-zuhr saat yediye kadar ya'nî günde on
- 423b

Saat müddet açıktır. Buraya devâm edenler bugün istedikleri kitâb için taharrî zemânı olmak üzere hâfız-ı kütüblere iki saat kadar mühlet vermeye mecbûrdurlar. O zemânı kaybetmemek isterlerse ârzû eyledikleri kitâbların pusulalarını bir gün evvel baş hâfız-ı kütübe vermeleri lâzım gelir.

Adamcağız bizi ba'zı dar yollardan dolaştırarak şu haber verdiği yeni mütâlaa salonunun şirvanlarına kadar götürdü. Mezkûr salon arîzen ve tûlen on beşer metre kadar vüs'atinde olup binâ'nın ikinci katı ile üçüncü katı mecmû'-i irtifâ'ı kadar tavanı yüksektir. Bu iki katın arasında yalnız bir adam yürüyebilecek kadar parmaklıklı bir şirvan vardır. Ziyâsı tavandan ve bir de cebhe cihetindeki pencerelerden gelip salonun etrâf-ı sâlisesi yerden şirvana ve ba'de şirvandan tavana kadar hep kitâb dolaplarıyla işgal olunmuştur. Bunun bir tarafındaki havâ-yı muzîk iner çıkar bir asansör makinası bulunup kitâbları hâvî olan yerlerden buraya kadar getirilecek olan ciltler ufacık el arabaları üzerinde getirilerek asansör makineleriyle aşağıya kadar indirilir.

Hafız-ı kütüb asansör yanına kadar kitâb

424a

Götürmüş olan bir kaç arkadaşlarının bu kitâbları aşağıya nasıl indirdiklerini de bize gösterdiği gibi bir de anlattı ki içinde ba'zılarını mütâlaa ve ba'zılarını tahrîr ile meşgul gördüğümüz yirmi otuz efendi hep erbâb-ı te'lîften bulunup külle yevm devâm ile burada çalışırlar imiş. Vâkiâ erbâb-ı te'lîfin âlet edevâtı kendisine me'hûz olacak kitâblardan ibâret bulunup elde böyle bir milyon ciltli kütüb-hâne bulunur iken masârif-i külliyye ihtiyârıyla herkesin kendisine birer kütüb-hâne-yi husûsî tedârik eylemesi külfetine ihtiyâc da yoktur.

Muahharen Paris'te kütüb-hâne-yi kebîr-i millîyi ziyâret ve temâşâ eylediğim zemân oraya devâm eden erbâb-ı te'lîfi buradakilerden daha kesretli buldum. Hattâ Fransız pâ-yı tahtında böyle te'lîf erbâbının kütüb-hâne-i kebîrde çalışmaları bir âdet ve usûl-i kadîme olup Berlin'de ise bi-n-nisbe pek yeni bir Şey olduğundan bu müstahsîn usûlü Fransızlardan almış olduklarını anladım.

Kütüb-hâneden ba'de-z-zuhr saat ikide çıktıktan sonra "Galeri Emperial" denilen bir müzeye daha gittik ki binâ'sı Beyoğlu'ndaki Cite de Pera tarzında tûlânî bir pasaj olup bir kapısından girilerek

424b

Dîğer kapısından çıkılıncaya kadar derûnu iki sıra mağazalarla mücehhezdir. Asıl müze üst kattadır. Fakat bu müze ne resim ne antika ne de âsâr-ı târihe müzeleri olmayıp âdetâ bizim yeniçeri resimleri gibi ba'zıları bal mumundan ve ba'zıları alçıdan ve sâireden yapılmış insân resimlerini Şâmildir. Tesâvîr-i mezkûre dahi Almanya'nın ba'zı meşhûr seyyâhlarının aktar-ı bâidede vuku' gelen sergüzeştîlerini ve ba'zı ricâl-i meşhûrenin sûret ve kıyâfetlerini irâe eder Şeylerdir. Ez-cümle ismini zabt edemediğim Almanyalı bir doktorun genç ve güzel kızıyla berâber Afrika taraflarında icrâ'-yı seyâhat eyledikleri esnâ'da bir akşam sûret-i beytütetlerini gösterir bir cem'iyet vardır ki tıbk bizim kadınların çocuk sallamak için ipten ve bezden yaptıkları salıncaklar gibi bir salıncığa doktorun kızı gelişigüzel yaslanıvermiş ve doktor dahi sandalye gibi bir Şey üzerinde oturmuş bulunduğu hâlde bir takım zenciler bunların karşılarında raks ederler. Hattâ bir tarafında âhiren Afrika'ya i'zâm kılınmış olan yüzbaşı Visman ile refîkasının da bu yolda yapılmış heykelleri bulunup müteveffi İmparator birinci Wilhelm'in mevt yatağında yatarak Prens Bismarck ve Maraşel Moltke'

425a

nin de birer tavr-ı me'yûs-âne ile başı ucunda buldukları gösterilmiştir.

Ama bu tasvîrler hakikaten pek mâhir-âne bir sûrette yapılmışlardır. O kadar mâhir-âne ki ba'zı kerre insân ve hâleten bunların cânlı olduklarını da zannederek kendilerine söz söylemeye davranır.

Bizim bugün Şu pasaja gelmekten asıl maksadımız bu tasvîrleri görmekten de ibâret değil idi. Buraya henüz on bir yaşında olduğu hâlde gayet iri bir Rus kızı getirilmiş olduğunu gazeteler i'lân eylediklerinden Şu mahlûk-i acîbi görmek ârzûsunun da bu ziyârette dahl-i küllîsi olmuş idi.

Konsertolar vermeye mahsûs olan bir büyük salona vardığımızda kadın erkek yirmi otuz kadar zevâtın da cesîm-ül cüsse kızı temâşâyâ gelmiş olduklarını görerek biz dahi bir tarafa oturduk. Müteâkıben ufacık tiyatro senâsı gibi bir yerden perde açılarak kız meydâna çıktı. Vâkıâ hâl ve şânından kızın sabi olduğu anlaşıldığı gibi vücûdca epeyce cesîm olduğu da görülüyor idiye de bâdî-i emirde bana öyle acâib mahlûkâttan addolunacak derecelerde büyük görünmemiş idi. Yalnız elleriyle ayakları tenâsüb-i tabîyyesinden fazla addolunacak kadar

425b

Büyük görünüp vücûdu ise irice kadınlar derecesinde zannolunuyor idi.

Bu mütâlaamı Madam Gülnar'a arz eylediğimde o dahi böyle bir mütâlaada bulunduğunu anlattı. Kadın erkek bir takım kimseler dahi bu mülâhazaya iştirâk edince kızın ahvâlini huzzâra ta'rîf etmekte bulunan doktor tavırlı bir adam bana tevcih-i hitâbla dedi ki:

- Efendi! Kerem eder de birâz buraya kızın yanına gelir misiniz? Kendisiyle boy ölçer iseniz gerek siz gerek huzzâr-ı kirâm Şu on bir yaşındaki çocuğun cesâmeti hakkında bir fikr-i tâm hâsıl edersiniz.

Ben birâz tereddüt eyledim. Herif cebinden bir halka çıkarıp bize göstererek dedi ki:

- Bu zahmetiniz beyhûdeye gitmez efendim! Çocuğun velâdet-nâmesi eldedir. Henüz on bir yaşını bitirmemiştir. Vücûdunun terakki-i cesâmeti gerçekten şâyân-ı taaccüb bir sür'atle vuku'a gelir. Geçen sene Şu halka orta parmağında takılı iken bakınız bu sene serçe parmağının ucu bile buraya sığmıyor. Bu çocuk yirmi yirmi bir yaşına kadar hep bu nispette büyümekte devâm eyler ise âdetâ bir dev kesilecektir.

426a

Ricâ ederim geliniz. Kendi vücûdunuzla bir mukayese ediniz.

Madam Gülnar'ın dahi tergibi üzerine kızın yanına kadar çıkıp boyumuzu ölçtük. İşte o zemân çocuğun cesâmeti nazar-ı taaccübüme çarptı. Onun omuzu benim omuzumdan bir buçuk karış daha yüksek idi. Yüzüne baktığım zemân gözlerimi kaldırmaya mecbûr oluyor idim. Gûyâ ben piyâde o süvâri imiş de yerden onun yüzüne bakıyor imişim gibi kendimden yüksek bir şahsın yüzüne baktığımı görüyor idim.

Kıyâfeti Rus köylülerinin kıyâfeti olup arkasına giymiş olduğu bol yakalı gömlek yalnız ellerinin cesâmetini setr edemiyor idiyse de bâzûlarının cesâretini setr ediyor idi. Bâzûlarını yoklamak için elimle tutmak istedim. Avucumun içindeki cismi bir bâzû değil bir bacaktır zannedecek derecelerde kalın buldum.

Madam Gülnar bu kız ile Rusça tekellüm ederek zekâsını bir tecrübe etmek istedi. Haylice konuştular. Hattâ kızın erbâb-ı temâşâyâ satmak için fotoğrafya resimleri de yaptırılmış olduğundan mukâleme-i mezkûre netîcesinde bu resimleri kendi elleriyle huzzâra takdîm ettiğinden birer dânesini hep mübâyaa eyledik. Sûret-i tekellümü

426b

Bir büyük zekâvet göstermediği gibi Madam Gülnar dahi bu mahlûk-i acîbin her gûne-yi terakkiyât-ı fikriyyeden mahrûm epeyce gabâvet sâhibi bir şey olduğundan anlaşıldığını söyledi.

Bu mahallin de temâşâsından sonra dün verdiğimiz karâr mûcibince akvaryumda kuşluk taâmı etmeye gittik. Bu sabâh ben Kral Şatosu etrâfında gezindiğim sırada kurabiye nev'inden tatlı tatsız beş altı parça hamur işi ekl eylediğim gibi Madam Gülnar dahi sütlü kahvesini kuvvetlice almış bulunduğundan taâm husûsunda ikimizin de o kadar isti'câlimiz yok idiyse de gezmek için vermiş olduğumuz karâr iktizâ'sınca bu vakti geçirmeyerek hemân akvaryuma varmak için bir araba istîcâr eyledik. Tertîbât-ı vâkıası miyânında bu akşam dahi tiyatroya gitmek dâhil bulunduğunu anlayınca istigrâb ve i'tirâzımı ketm edemedim. Dedim ki:

- Bizi her akşam tiyatroya görenler Berlin'de ikamet-i medîde ile mukîm olup vakit geçirecek başka bir işimiz de bulunmadığını zannederler.
- Yine de öyle değil midir? Saat yediden ona kadar zemânımızı nerede geçireceğiz? Hotelde kapanacağımıza tiyatroya geçirelim.
- Hotelde kapanmaya da mecbûr değiliz.

427a

Şu pâ-yı tahtın gecelik hâlini de görmek bir de gece cevelânı yapabiliriz. Siz ise henüz lâyıklıca bir gündüz cevelânı bile yapmadınız?

- Gece cevelânını da gündüz cevelânını da yapmaya vaktimiz vardır. Akvaryumdan çıktıktan sonra bir cevelân yapabileceğimiz gibi tiyatrodan çıktıktan sonra bir dahasını da yapabiliriz. Zâten Berlin'in asıl şâyân-ı temâşâ pâ-yı taht addolunabilecek ciheti işte bu Frederick mahallesiyle Ihlamurlar Altı civârıdır. Brandenburg kapısından dışarısı âdetâ sahradan ma'düddür.

Biz şu sözleri araba teâtî edinceye kadar akvaryuma da geliverdik. Artık bu mahallin alışkını imişiz gibi serbest serbest doğruca aşağıya inerek “كهيبيز شينكر” denilen ve burada pek alâsı yapılan bir nev' dana filetosunu ısmarlayıp soframızın teferruât-ı sâiresini de ba'de-l-emr onlar yapılıncaya kadar hayvânâtı da temâşâya koyulduk.

Seyyâhîn vakti müsâid olup da bu misillü şâyân-ı temâşâ yerleri hiç olmaz ise ikişer def'a ziyâret ve temâşâ edebilmesinde büyük menfaat vardır. Zîrâ ilk def'a olarak vuku' bulan temâşâda insân büsbütün yabancı olduğu yerin bâdî-i

427b

Telâkkisinde mutlaka dûcâr-ı hayret ve istigrâb olarak ve zihni daha ileride ne var ne yok olduğuna intizâr ile de meşgul bulunarak o yerin hakayık ve dakayıkından pek çok şeyleri ihmâl eyler. İkinci def'a ziyâretinde ise zâten ma'lûmu olan bir yerin evvelce müşâhede ve dikkat eylediği ahvâlini çabucak gözden geçirip ilk temâşâsında dikkat edemediği şeyleri lüzûmu vecihle tedkik ve tetebbu'a koyularak ma'lûmâtını ikmâl edebilir.

Kuşluk taâmımızı kemâl-i safâ ile tenâvül eyledik ki dün bir çok para verdiğimiz hâlde aç kalmaklığımıza mukabil bugün az para ile çok doymuş bulunmaklığımız bir tazmîn makamına kaim olarak ikimizi de ziyâdesiyle güldürüyor idi.

Ba'de-t-taâm akvaryumu son def'a olarak bir daha gözden geçirdik ve buradan çıkıp bir arabaya râkiben âheste revş ile cevelâna başladık.

Almanya devletinin adliyye ve müzâhib ve dâhiliyye nezâretleriyle dâire-i askeriyye ve sâiresi hep Ihlamurlar Altı caddesinin garb cihetinde ya'nî Brandenburg kapısı tarafında bulunarak her biri mücerred şân için lüzûm-i hakikîlerinden pek fazla cesîm yapılmış olan ebniye-yi mezkûreyi birer birer

428a

Ve kemâl-i dikkatle temâşâdan sonra Brandenburg kapısından çıkıp Tiergarten'in yukarı ve aşağı kısmını ve hayvânât bahçesini dolaştığımız gibi Charlottenburg mahallesine doğru da uzanıp artık Berlin'in kenâr ve tenhâ mahallâtı demek olan bu yerlerini de gördük. Hattâ Spree nehrini karşıya geçip Mevabit denilen daha seyrek bir mahalleden şark cihetine doğru gide gide şehrin şimâl-i şarkî mahallâtında bir hayli dolaştık ki Berlin'in bu tarafları yalnız ehad-i nâs mesâkini olan mahalleler olup öyle zengin ve süslü mağaza ve dükkanlardan ârîdir. Şurada burada kahvehâne ve bira-hâne gibi yerler bulunup bunların da kâffesinin tahâret ve nezâfetleri pek de câlib-i iştihâ olacak sûrette değil idiler. Bir gün evvel rayngbahn ya'nî devre şimendüferiyle dış tarafından geçmiş olduğum bu mahallâtın Ihlamurlar Altı ve Kral Şatosu ve Spree nehri boyu taraflarını da tamâmiyle görmüş ve tanımış olduktan sonra şimdi bu iki cihetin ortasını da gezip görmüş olmaklığım beni ziyâdesiyle müstefid eyliyor idi. Zîrâ şehir hakkındaki vukufumu arttırıyor idi.

Döne dolaşa şehir şimendüferinin onuncu istasyonuna kadar geldik ve oradan

428b

Nehri geçip şehrin kısım-ı cenûbîsine dâhil olarak Mihail Kilisesi Meydânına vâsıl olduk ki bu kilisenin gayet muntazam bir kanal bulunduğundan onun rıhtımları hizâ'sıyla gide gide Belle-aliance meydânına kadar varıp ba'de Frederick Strasse caddesinin garb cihetinden mümted olan ve tûl ve me'mûriyyetçe yine ona mânend bulunan Wilhelm strasse yolunu tutup tekrâr Ihlamurlar Altı alleesine kadar vardık. Ez-cümle bu Wilhelm strasse caddesi dahi henüz ilk geçtiğim yerlerden olmak hasebiyle istifâdemi mûcib olduğu gibi iki saatten ziyâde bi-l-imtidâd âdetâ bizi akşama îsâl eyleyen şu cevelândan pek memnûn ve mahzûz kaldığımı da inkâr edemem. Araba içinde arkadaşım ile hemân hiç susmayarak Berlin ve Prusya ve Almanya ahvâl-i umûmiyyesine dâir bir çok ma'lûmât teâtî eyliyor idik ki bu gibi şeylerde arkadaşımın vukufu bana kat kat fâik olduğundan asıl istifâde dahi bende vâki' oluyor idi.

Bu sûretle peydâ eylediğim ma'lûmât Berlin'in on beş yirmi seneden beri böyle bir terakki-i seri' ile terakki eylemiş olmasının sebep ve hikmetini bana irâe ve îzâh eylemiştir. Avrupaca sâir pâ-y-ı tahtlara müyesser ola-

429a

Bilmesi âdetâ müstebid olan bir sür'at-i terakkinin sebep-i aslîsi 1780 senesinde Fransa ile vuku' bulan muhârebeden sonra hattâ Almanya askeri henüz Paris'te iken Prusya Kralı müteveffî Wilhelm'in umûm Almanya imparatoru i'lânıyla alkışlanması ve binâen aleyh Berlin'in gerek bu imparatorluğa ve gerek bi-l-umûm Almanya kuvve-i askeriyyesine merkez ittihâz edilmesi kazıyyesi olmuştur. Zîrâ bundan evvelki Prusya devleti ve onun pâ-y-ı tahtı hâliyle bâkî olup o pâ-y-ı tahtın içine bir de azîm azîm bir hükûmet-i imparatoriyye pâ-y-ı tahtı girmiş demektir ki bunun için iktizâ' eden ebniyenin de kâmilen yeniden yapılması lâzım gelmiştir. Hattâ erbâb-ı vukufun hesâblarına göre Berlin hem Prusya Krallığının hem de Almanya İmparatorluğunun pâ-y-ı tahtı olmak hasebiyle ihrâzına lüzûm görülen cesâmeti henüz tamâmiyle bulduramamıştır. Daha bir on beş yirmi sene mürûrundan sonra bu pâ-y-ı taht şimdikininki yarısı nispetinde daha büyüyük el-yevm devre şimendüferi addolunan ring bahn dahi şehir şimendüferi hâlini alacaktır. Kışlalar ve idâre-i askeriyyeye lâzım olan ebniye-yi sâire henüz ihtiyâc-ı sahîh nispetinde bulunmayıp mekâtib-i ibtidâiyye ve ta'liyye ve âliyenin de

429b

Adem-i kifâyesinden şikâyet edilmektedir. Amele ve esnâf takımının kısm-ı küllîsi hâlâ yerleşmeyip umûmî misâfir-hânelerde ve bir izdihâm hâlinde yaşadıklarından bunları iskân edecek yerler inşâ'sına da lüzûm görülmektedir. İşte bu ihtiyâcâta mebnî hâlâ bir yandan büyük büyük binâ'lar yapıp durmaktadır.

Tuvaletlerimizi tâzelemek için hotelimize avdet eyledikte vakit hemân dün akşamki vakti bulmuş idi. Levâzımımızı ale-l-acele bi-l-kemâl tiyatroya vardık ki bu akşam için müretteb olup üstâd-ı meşhûr Wagner'in "Firâr-ı Hollander" nâm operasını icrâ'ya başlanmış bulduk.

Bu akşam tiyatroya âdetâ pek gönülsüz olarak gelmiş bulunduğum hâlde bu oyunun hemân her perdesi deniz sâhilinde ve deniz üzerinde vuku' bulmak hasebiyle sâha-i temâşâ tezyînât ve tertîbâtında gösterilen mahâret hoşnutsuzluğumu bir itmînân-ı tâtme tahvîl eyledi.

Yapılmış olan deniz epeyce bir mesâfeye kadar canfes-i fûrûşuyla yapılıp köpükleri ve mütemevvic bir sûrette boyatmış olduktan mâ-adâ havâ tulumbalarıyla altından rüzgâr dahi verilerek o kadar güzel temevvüc eyliyor idi ki uzaktan âdetâ deniz zannolunuyor idi. Bunun üzerinde bir kaç

430a

Büyük gemi bulundurularak hele bir dânesi müteharrik idi. On beş yirmi kişiyi istîfâb eyleyen bu gemi vaktiyle Güllü Agop Efendi'nin Belle Elen ve Dikran Çuhaciyân Efendi'nin Lelebici Horhor oyunlarında sâha-i temâşâ üzerine getirdikleri sandallar gibi yan taraftan görünüşten ve perde kenârından sürünüştü ibâret bir sûretle hareket etmeyip yan cihetinden iskeleye yanaşmış olduğu zemân gerçek gemiler gibi rıhtımdan küpeşteye uzatılan koca bir kalas tahtası üzerinden yürüyerek girilip çıkıldığı gibi bil'âhire demir almaya başlayan baş tarafı denize açıldıktan sonra kış tarafının erbâb-ı temâşâ cihetine dönmesi ve nihâyet yelkenler açılıp gemi harekete gelerek senânın sağ tarafına doğru yürüdükte teknenin diğer kenârının da görünmesi ve bir kavş-i resm ederek yürüyüp sağ cihete doğru gözden kayboluncaya kadar gitmesi ve sirenlerine tayfalar çıkması bir geminin iskeleden kıyâmını tamâmı tamâmına tahayyül ettiriyor idi.

Sefâin-i hareketi yalnız şu bir dâneden ve bir def'adan ibâret de kalmadı. Enginden bir gemi gelip limana demir almak ve ba'de limandan kalkıp engine açıldığı zemân

430b

Müdhiş bir sûrette batıp nâ-bedîd olmak gibi san'atlar gösterildi ki bunların ne yolda mekanizmalarla icrâ' olunduklarını düşünmek gerçekten hayreti mûcib oluyor idi. Bulutlar arasından güneş ziyâlarının intişârı ve deniz üzerinden müdhiş çığlıklar ile buraların hubûbî ve havânın tamâmiyle kararmış olduğu bir zemânda şimşekler çakıp gök gürlemesi ve yıldırımlar düşmesi taklîd-i tabîatta hakikaten pek ileriye varıldığını gösteriyor idi. Hele gemi battıktan sonra yek-dîgerine sarılmış bir kadın ile bir erkek ruhlarının havâyâ doğru çekilip bulutlara karıştırılması sâha-i temâşânın en lâtif sûreti olduğunu teslîm ettirmiştir.

Üstâd-ı mâhir Vagner'in bu operada müzikaca iltizâm eylediği sûret dahi mûcib-i vâlâ ve hayrettir. Oyunun iktizâ'sınca bura derecesinde şiddetli rüzgâr esâmisini gök gürültüsünü yıldırımlar düşmesini dahi müzika o kadar mükemmel taklîd eyliyor ki insân sâha-i temâşâyı ve

oyunu görmeyecek bile olsa ortada müdhiş bir fırtınanın kıyâmetler kopardığını yalnız müzikadan da anlayabilir.

İşte tiyatroya pek gönülsüz gelmiş

431a

Bulduğum hâlde hüner ve ma'rifetin bu derece-i fevk-al-âdesini görmeye muvâfakatımdan dolayı buradan pek hoş-nûd olarak avdet eylemiş idik. Madam Gülnar'ın rivâyetine göre tiyatro san'at-ı nefîsesi Petersburg'da dahi ziyâdesiyle ilerleyerek buna yakın şeyler icrâ' ve irâe edilebilmekte imiş. Yine mûmâ-ileyhin rivâyetine göre şu Berlin opera tiyatrosunda gösterilen mahâret Paris tiyatrolarına da fâik olup Almanlar bu san'atta hemân her millete tevâfuk eylemişler imiş.

Ertesi gün vakt-i zuhûrda Berlin'den hareketimiz mukarrer olduğundan saat ondan ya'nî nısf-ı leylden iki saat mukaddim tiyatrodan çıkılması bana ertesi sabâh için bir cevelân-ı subh-gâhı daha icrâ'sı imkânını hâsıl etmesinden dolayı mutmainen hîn-i avdetinde bir de cevelân-ı leylî icrâ'sından geri kalmadık. İhlamurlar Altı caddesini Brandeburg kapısı mukabilinde kâin Paris meydânına kadar kat' eyleyerek ba'de Dorotheen strasse nâm ikinci derecede bir sokaktan hotelimize geldik ki gecenin bu saatinde İhlamurlar Altı alleesinde epeyce amed ü şüd var idiyse de Dorotheen strasse sokağı âdetâ bi-l-külliyeye tenhâ idi. Geceleri dahi

431b

sokakların kalabalığı husûsunda gerek Berlin ve gerek Wien hiç bir vecihle Paris derecesine varamazlar. Gecenin saat onu Paris sokaklarının henüz hareket-i leyle mübâdîsi addolunup Berlin ve Wien'da ise nihâyeti sayılır. Paris'te sokaklarca bu tenhâlık ancak nısf-ı leylden iki üç saat sonra mümkün olabilir.

Hotele vusûlümüzde hafif bir gece kahvaltısı tenâvülünü müteâkıb yataklarımıza girdik ki daha nısf-ı leyl hulûl etmediği ve saatler on ikiyi vurmadığı hâlde uykuya bile daldık.

1.66. (BA'ZI EBNIYE-Yİ CESİME)

Gerek araba ile güşt-i güzâr eder iken manzara-i hâriciyyesi nazar-ı ehemmiyetimi celb ederek arabayı durdurup ve gerek piyâde olarak gezindiğim sırada yine böyle bir meclûbiyyet ile önünde durup temâşâ eylediğim ve bâ-husûs Kral Şatosunu ziyâret fırsatını ele geçirmek için sarf olunan saatler esnâ'sında görmüş bulunduğum bir takım ebniye-yi cesîme yukarıki fıkralarda meskut-âne kaldıkları cihetle hâricden müşâhedâtım derecesinde olsun bunları da kari'lerime ihtâr mecbûriyyetindeyim. Zâten

432a

Bu seyâhat-nâmemde kendi müşâhedâtımdan mâ-adâ ahvâlden bahs etmemek karârındayım. Eğer seyâhat rehberlerinden istidlâl edilebilecek olan ma'lûmâtı nakl eyleyecek olsam seyâhat-nâmemin daha cem'iyetli ve tafsîlli olabileceği der-kâr ise de bence bu kitâb bir yâdigâr-ı seyâhat olduğundan kendi müşâhedât ve ihtisâsâtımdan başka şeyleri câmi' olmasını gönlüm tecvîz etmemektedir.

Kral şatosuna duhûl fırsatını gözlemek gayretiyle geçirdiğim esnâ'da nazar-ı ehemmiyetimi celb eylemiş bulunan ebniye-yi cesîmeden birisi "Baua Akademie" sanâyi'-i mi'mâriyye akademiyasıdır ki Ihlamurlar Altı caddesiyle Kral Şatosu önündeki Lustgarten'i rabt eyleyen büyük köprüye karîb ve cesîm ve güzel bir binâ'dır. Hoş bu köprü dahi Berlin'in âsâr-ı cesîme-i mi'mâriyyesinden ma'dûddur ya? Binâ'ca metânet-i inşâiyyesinden mâ-adâ üzerinde bir çok dahi heyâkil-i müctemia ile müzeyyen bulunan cesr-i mezkûrdan yedi sekiz kerre mürûr eylediğim hâlde her def'asında heyâkil-i mezkûreyi kemâl-i memnûniyyetle temâşâ eylemiş idim. Sanâyi'-i Mi'mâriyye Akademiyası denilen binâ' ise bu köprü yanında her dıl'ı kırk dört metre olarak şekl-i murabba'da tuğladan yapılmış dört katlı bir nüsha-i nefîse-yi mi'mâriyye

432b

Olup 1834 senesinde inşââtı resîde-i hadd hitâm olmuştur. Şimdiki hâlde burası âdetâ bir mekâtib-i âlî olmak üzere isti'mâl kılınmakta imiş.

Yine bu sabâhki müşâhede eylediğim ebniye-yi cesîmeden birisi de Könügstrasse sokağından şark tarafına doğru gittiğim zemân gördüğüm şehir emâneti dâiresidir. Buna

“Rathaus” diyorlar ki kezâlik tuğladan yapılmış doksan dokuz metre tûl ve seksen metre arîz ve yirmi yedi metre irtifâ’ında üç katlı bir binâ’dır. Bir de gayet kalın minâre gibi bir kulesi vardır ki seksen dört metre irtifâ’a kadar yükselir gider. İş bu kulenin altında olan başlıca kağısından içeriye bakıldıkta nazar-ı temâşâyâ geniş bir avlu çarpar ki avlunun müntehâsında azîm bir merdiven bulunup Yeni Müze ve Galeri National merdivenleri de hâtıra gelince bu dahi Almanların azîm ve cesîm merdivenler inşâ’sı husûsundaki merâklarını gösterir. Yine bu sabâh Kral Şatosu önündeki Lustgarten bahçesi önünden bir cân sıkıntısıyla Ihlamurlar Altı alleesine doğru yürüyüp temâşâ eylemiş bulunduğum binâ’lar miyânında şâyân-ı dikkat olan bir dânesi de dâr-ül-maârif ebniyesidir. Dâire-i mezkûre 1764 sene-

433a

Sinde hitâm-ı inşâ’sı müyesser olmuş gayet büyük bir binâ’dır ki vaktiyle Kral İkinci Frederick birâderi prens Henry’e saray olarak yapıldığı hâlde muahharen dâr-ül-maârif ittihâz kılınmıştır. Bu dâr-ül-maârifin şâkirdâmı beş binden ziyâde imiş. Derûnunda bir takım âsâr-ı atîka dahi mahfûz olup ez-cümle Hristiyanlığa dâir gayet makbûl bir takım antikalar yedi küçük salon dolusu mükemmel bir müze teşkîl eylemiş imiş. Yine bu civârda “Königshof” denilen ve Kralın hassa bölüğü ikamet-gâhı addolunan binâ’ o kadar cesîm değil ise de Prusya şân-ı askerîsi noktasından ziyâdesiyle ehemmiyyet verilen yerlerdendir. Binâ’nın yanında üç dört dâne gayet cesîm toplar bulunup bunların ikisi 1814 ve birisi geçen 1871 muhârebelerinde Fransızlardan alınmış imiş. Hey’et-i askeriyeye divân verileceği zemân alay ve taburlar kumandanları buraya gelip divânı alırlar imiş ki o zemân dahi askerî müzikalarından buraya gelip divânı alırlar imiş ki o zemân dahi askerî müzikalarından bir bando terennüm-sâz olur imiş.

Ihlamurlar Altı alleesinin bu cihetinde ve dâr-ül-maârif ile Kayzer pala ya’nî Saray imparatoru arasında merkûz olan büyük Frederick heykeli de Berlin’in en mühimm zînetlerinden addolunur. Bu heykelin

433b

Yanımdan her ne zemân geçsem üçer beşer dakika tevâfuk edip temâşâ eylemişimdir ki temâşâlarımın mikdârı da sekize ona varmıştır. Heykel yalnız Kral müşârün-ileyhin tasvîr-i mücessemi demek değildir. On dört metre kadar irtifâ’ peydâ eden bu eser-i azîmin kürsüsü bir mecmû’-i heyâkil ıtlakına şâyân olup Prusya ricâl-i askeriyesinden bir çoklarının tabî-i

cesâmette heykelleri etrâf münâsibesine yerleştirilerek duvarları üzerine de bir takım mermer levhalar vuzia olmuştur ki her biri Büyük Frederick'in husûsiyyât-ı ahvâlinden bir hâli tasvîr ederler. Bu heykelin karşısında kâin olan Saray İmparatoru müteveffî İmparator Birinci Wilhelm'in eseri olup 1836 senesinde hitâm bulmuş ve 1888 senesi martının dokuzuncu günü müşârün-ileyhin vefâtı da yine bu saray dâhilinde vuku'a gelmiştir. İhlamurlar Altı alleesine nâzır olan cebhesinde dört azîm sûtûn üzerinde inşâ' edilmiş bulunan vâsi' balkon bu saray-ı cesîmin en büyük zîneti olduğu gibi İmparator müşârün-ileyhin de en sevdiği bir yer imiş. Sık sık oraya çıkarak geleni geçeni ve ba'zı kerre dahi oradan mürûr ettirilen tabur ve alayları temâşâ eyler imiş.

434a

Yine bu civârda Zeughaus ve-yâhûd Arsenal denilen binâ' dahi Berlin'in en meşhûr binâ'larından ma'dûd olup kadîmce dahi ehemmiyeti vardır. Binâ'sına 1685 sene-yi mîlâdiyyesinde başlanıp 1706 sene-yi mîlâdiyyesinde ikmâl olunmuştur ki aralıkta ba'zı fazla zemânları dahi bulunmakla berâber yirmi bir sene zarfında yapılmış demektir. Her dıl'ını seksen sekiz metre tulünde bir şekl-i murabba' teşkîl ederek kapı ve pencereler yanlarına ve etrâflarına kadîm-i cengâverân miğferleri ve zırhları yapılarak lâtif bir tavr-ı askerî ile tezyîn olunmuştur. Şimdiki hâlde burası topçu müzesi ve şân ve azîmet-i askeriyeyi gösterecek cenk yâdigârları mahzeni olmak üzere isti'mâl edilmektedir ki derûnuna girip temâşâyâ vakit bulamamış olduğuma müteessüf isem de hîn-i mürûrunda müdâhilinden mübâyaa eylediğim katalogda verilen ma'lûmâta göre derûnunda ateşli silahların en eskilerinden en yenilerine kadar numûnelerini hâvî mükemmel bir kolleksiyon ile ba'zı kala'-ı meşhûre modelleri ve muhârebât-ı mâziyyede düşmândan ve bi-l-hâssa Fransızlardan alınan bayraklar ve bir çok cenk ve ricâl-i harbiyye resimleri teşhîr olunmakta imiş.

Yeni müze ile Galeri National'in

434b

Önünden geçerek Frederick Strasse sokağına girildiği zemân sağ tarafında Borsa binâ'sı görülüyor ki bu da Berlin'in en meşhûr yerlerindedir. Sağı taştan olarak yapılmış ve cebhe ciheti iki sıra sûtûnlar ile tezyîn edilmiştir. Bu sûtûnların üzerinde çamurdan yapıp pişirilmiş olmak üzere vücûda getirilen gayet güzel bir heyâkil-i müctemia vardır ki Prusya'nın zirâat ile

ticâreti sûret-i himâyesini tasvîr eder. Yine ma'hûd Kral Şatosu ziyâretine fırsat aradığım sabâh en sonra buradan geçerek Borsa dahi yeni açıldığı cihetle derûnuna bir lahzacık girmiş idim. Bahtıma girdiğim yer dahi bu binâ'nın en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan kısmı imiş ki o da yüz bir metre tûl ve yirmi yedi metre arız ve yirmi metre irtifâ'ı olan ve emsâli her yerde bulunamayan salon idi. Orta yerden kemerli sütûnlar ile bu salon ikiye bölünerek bir tarafı ishâm ve sâir evrâk-ı nakdiyye ve dîger tarafı da hubûbât ve zehâyir borsası imişler. Berlin'in en büyük muâmelât-ı milliyye ve ticâriyyesi burada rü'yet olunuyor ise de işlere ba'de-z-zuhr başladığından ben girdiğim zemân ortalık tenhâlık idi. Sokağın öte tarafında bir de şimendüfer istasyonu binâ'

435a

Edilmiştir ki tuğla ile taştan karışık güzel bir binâ' olup üzerinden şimendüfer ve su yolları geçmek üzere binâ' edilen azîm bir kemerli köprü dahi bu istasyonun cesâmetini pek ziyâde arttırmıştır. İstasyonun garb cihetinde yeni Yahûdî havrası görülüyor ki ben Frederick strasse yolunun müntehâ-yı şimâlîne varmak için kanal kenârıyla giderek Spree nehrini öte tarafa geçtiğim zemân bu binâ'yı görmüş idim. Garb tarz-ı mi'mârîsine şebîh bir sûrette yapılmış vâsi' bir binâ' olup ma'bed-i Nasrânîyye gibi heyâkil-i gûnâ-gûn ile müzeyyen değildir. Kırk sekiz metre irtifâ'ı olan yıldızlı kubbesiyle uzaktan görünüşü hemân minâresiz bir câmi' teşbîh olunabilir. Bunun daha üst tarafında Frederick strasse caddesine karîb bir yerde Berlin arabacılarının hayvân bağladığı ahır binâ' olunmuştur ki hâriçten görünüşü bir süvâri kışlasına benzer. Rivâyete göre iki bin kadar hayvân istîâbına kâfi gayet vâsi' bir dâiredir.

Ba'zı ebniye-yi cesîme ser-levhasıyla bu fıkraya derc eylediğim şu ebniye-yi Berlin'deki müddet-i ikametimizin üçüncü günü kayd eylemişim ki o gün dahi eylül efrencinin on dokuzuncusu olan Perşembe günüdür. Henüz

435b

Uykudan uyanarak elbisemi telbis etmemiş idim. Saat dahi yediyi henüz çalmış idi. Ba'de kalkıp sabâh igtisâlini ba'de-l-icrâ' dışarıya çıktım ve bu pâ-yı tahtta son cevelânımı da icrâ' eyledim.

1.67. (SON CEVELÂN)

İki gündür Berlin'de ekseriyyetle gezdiğimiz yerler Spree nehrini ikiye bi-l-inkısâm ba'de birleşerek teşkîl eylediği cezîre ile bir de Unter den Linden ya'nî Ihlamurlar Altı alleesi ve Frederick strasse caddesi tarafları olup nehrin karşı tarafı ve memleketin cenûb-i şarkî ciheti dahi epeyce gezilmiş görülmüş idiyse de garb tarafı lâyıkiyla temâşâ edilememiş idi. Ez-cümle Frederick Strasse kadar ehemmiyyeti bulunan Wilhelm strasse sokağı yalnız bir kerrecik araba ile geçilmiş idi. Binâen aleyh bu sabâh şehrin bu tarafında son cevelânı icrâ'ya karâr verdiğimden hotelden çıktıktan sonra Dorotheen strasse sokağını garb tarafına doğru yürüyerek Ihlamurlar Altı alleesini aykırılardıktan sonra dahi Wilhelm Strasse sokağına girdim.

Bu sokakta adliyye nezâreti dâiresi

436a

Ve Kaiserhof Hoteli gibi binâ'lar caddenin ehemmiyyetini arttırdıkları misillü bu sokaktan Zimmer strasse sokağına saparak Königreich strasse sokağı köşesine varıldığı zemân birisi etnoğrafya ve dîgeri sanâyi'-i mütenevvia müzeleri olarak iki mühimm müzeye dahi varılacağını evvelce dahi plan üzerinde icrâ' eylediğim tetebbuâtan anlamış bulunduğumdan doğruca oraya kadar varmış idim.

Bu müzelere vardığım zemân kapıcıları ve biletçileri yeni gelmişler ve sokağın köşesinde çubuklarını yakıp tütün içmekte bulunmuşlar idi. Kemâl-i dikkatle müze-hâneleri temâşâ eylediğimi görerek kalıbımdaki kıyâfetimdeki ecnebîliğe dikkat eyleyerek niyyetim müzeleri temâşâ olduğunu anlamışlar idi. Böyle umûmî mahalleri ecânibe temâşâ ettirmek vazîfesiyle muvazzaf olanların aglebi az çok Fransızca bildiğinden içlerinden birisi selâm verip merâmımı istîzâh dahi eyledi. Fi-l-vâki' müzeleri temâşâ ârzûsunda bulunduğumu bildirince dedi ki:

- Müzelerin birisi ya'nî Etnoğrafya müzesi saat dokuzda ve dîgeri saat onda açılırlar. Şimdi ise saat henüz sekiz olmadı. Birâz dolaşıp

436b

Gelecek olur iseniz me'mûrlar dahi iş başına gelmiş olacaklarından saat sekizden sonraca sizi Etnoğrafya müzesine idhâl eyleyebiliriz.

Adamcağıza teşekkür eyledim. O bana daha ziyâde teşekkür eyledi. Bu misillû me'mûrların ziyâdece teşekkürleri bir nev'î bahşış talebi demek olduğundan ve saat dokuzdan evvel şu müzeye girebilmek bence epeyce büyük bir kâr sayılacağından “fürtrinke” ya'nî bira içmek için diye hepsini işâretle çıkarıp iki mark verdim. Hepsi de şapkalarını çıkararak beni selâmladılar.

Königreich strasse sokağını şimâlîne doğru yürüyüp geçerek “Leipziger platz” nâm meydâna geldim ki burası Paris'teki Vendome meydânını andırır mesmûne karîb şekilde bir güzel yerdir. Sol tarafta da “Postdam” nâmıyla beş altı sokağın mecmû'undan ibâret dîger bir meydân daha bulunarak oraya teveccüh eylediğimde Bellevues denilen dar bir sokaktan geçilerek Tiergarten'ın cenûb tarafına vardım. Fakat bahçeye girmeyip sağ tarafa ya'nî Lenne strasse sokağına saparak gide gide Almanya edib-i meşhûru Göthe'nin heykeli mukabiline kadar vardım.

437a

Bahçenin bu ciheti zâten tenhâ olduğu gibi bir sabâh tenhâlığının inzimâmıyla âdetâ hiç kimse yok idi. Derûn-i bahçeye girerek altı yolun mecmû'u binâen aleyh bir şekl-i müseddeste mürtesim olan yerde döğme demirden ma'mûl bir bahçe kanapesi üzerine oturup sigarayı yaktım. Baedeker rehber-i seyâhatini de ele alıp etnoğrafya ve sanâyi' müzelerinin muhteviyyâtını gözden geçirmeye başladım. Saatin sekizi geçmiş olacağını tahmîn eylediğim dakikaya kadar burada oturup hemistirâhât ve hem tettebbu' ile vakit geçirdikten sonra Königreich sokağının buraya en yakın kısmına çıkıp müzelere doğru yürüdüm ki mezkûr sokak bu bahçeden müzelere kadar bir hatt-ı münkesîr teşkîl eder.

Ben etnoğrafya müzesinin kapısına vardığım zemân evvelce iki markı avucuna sıkıştırmış olduğum hademe âdetâ beni kapıda bekliyor imiş. Bi-t-te'hîr müze dâhiline girdim ki taştan yapılmış müceddid bir binâ' olup orta yerinde otuz metre kadar katarında bir rotant ya'nî

camekân-ı müdevvir vardır. Oraya kadar bir kemer altından geçilip gidilir. Bu kemer mozayik işli güzel bir yerdir. Kemerden öte tarafa geçildiği zemân Hind ma'bedlerinden

437b

Birisinin alçı ile aynen kopya edilmiş gayet cesîm kopyası ve Hintlerin müzehhir prestiji olan Buda'nın heykeli ve Hind pâdişahlarından birinin statüsü ve Hind ve Amerika'ya müteallik diğer bir takım tesâvîr müşâhede olunur.

Müze-hâne altlı üstlü iki kattan ibârettir ki zemîn katında Almanya'nın ittılaât-ı târihiyye hâricinde addolunacak kadar eski zemânlarına âid bir takım antikalar ile bir de Doktor Schilmann'ın bizim Anadolu sâhilinde çıkarmış olduğu altından ma'mûl müzeyyenât-ı kadîme ve madalyalar teşhîr olunmuşlardır. Bu Doktor Schilmann'ın âsâr-ı atîka taharrîsi için icrâ' eylediği hafriyyât merreten baîd-i âheri matbûât-ı Osmâniyye sahâifini işgal eylemiş ise de böyle yıllarca devâm eyleyen taharriyyâtın bahs eylediği semerâtı görmek için Berlin müzelerine mürâcaat edilmedikçe işin ehemmiyeti anlaşılabilir. Eski ve yeni müzelerde zînet-efzâ olan bir takım güzel mermerlerden mâ-adâ Baş Kilisenin arkasında nâ-tamâm kalmasından dolayı antika-yı anbarî ittihâz olunduğunu evvelce haber verdiğim yeri de Doktor Schilmann doldurmuştur. Hele burada gördüğüm âsâr-ı zehebiyye pek çok ve mühimm şeylerdir ki beni gezdiren

438a

Zâtın ifâdesine göre Berlin'in âsâr-ı atîka ulemâsı te'lîf eyledikleri kitâblara bunları "Priyamon hazînesi" ser-nâmesiyle kayd eylemişlerdir. Gerçekten de bir hazîne ıtlakına şâyân görülecek kıymet-i azîme teşkîl eder.

Üst kattaki salonlarda bir çok dolaplar içinde mevzu' ve Kongo ve Bornu ve Vaday ve Bagirmi ve Niam-Niam ve Habeş gibi Afrika memâlikinden celb olunmuş mütenevvi' ve tuhaf eşyâ' mevzu'dur ki bunlar içinde bir Habeşistan İmparatoriçesinin merâsim libâsıyla bir de Habeş Necaşisi Teodor'un altın ve gümüşten mahlût ve müzeyyen olarak yapılmış olan kadehi en ziyâde câlib-i nazar-ı ehemmiyettirler. Diğer bir salonda Tunus ve Cezâyir ve Fas taraflarından getirilmiş bu misillû eşyâ' bulunup dolapların bir takımı da Meksika ve Amerika'nın etrâf-ı sâiresine âid eşyâ'ya tahsîs kılınmıştır.

En vâsi' ve zengin salon cezâyir-i okyanus tarafından getirilmiş eşyâ'yı hâvî olan salondur ki cezâyir-i mezkûre ahâlî-i vahşiyyesinin ıslâha ve a'sâbı hakikaten pek tuhaftırlar. Amerika'nın ve Hindistan'ın bir çok yerlerinden toplanmış bulunan hâne eşyâ'sı ve ibâdete müteallik edevât ile o

438b

Mahaller ahâlîsinden kadın ve erkek ve çocukların şekillerini gösterir mücessem tasvîrler ve cengâverlerin yüzlerine giydikleri maskeler şâyân-ı temâşâdırlar ki bu maskelerin ba'zıları kadîd kesilmiş insân çehresini mebnîdirler. Kemik üzerine işlenmiş ba'zı avânî ve müzeyyenât epeyce güzel şeyler olup esliha miyânında da epeyce letâfeti teslîm olunabilecek süslüleri bulunmaktadır.

Bu müzenin üstünde bir kat daha binâ' var ise de Çin ve Japonya eşyâ'sına tahsîs edilecek oldukları hâlde henüz tertîb ve tettebbuâtını müyesser olamamış bulunduğu için kapalıdır.

Saat ona henüz gelmemiş olduğu hâlde bu etnoğrafya müzesini şöylece bir temâşâyâ muvâfık olabildiğim için gayet memnûn oldum ve yine saat muâyenesinden evvel olarak sanâyi' müzesine de girdim. Bu müze dahi etnoğrafya müzesine bitişik olarak fakat kapısı Zimmerstrasse sokağı üzerindedir. Bunun hâvî olduğu eşyâ' her memleketin en eski zemânlarından beri terakkiyât-ı sanâyi'si ne sûretler gösterdiğini tedkik ve tettebbu'a hizmet eyleyecek masnûat ve ma'mûlattan ibârettirler. Zemîn katında fil dişi ve gavsâleden ma'mûl eşyâ' ve üzerlerinde

439a

Resimler menkuş eski hâli ve kanaviçeler ve sert ağaçlardan ma'mûl oymalar ve sandalye ve iskemle ve masa gibi marangozluğa müteallik nefâis-i eşyâ' ve Çin ve Japonya'nın ve Hindistan'ın en dakik sanâyi'ine âid mevzûat ve kağıt ve mukavvâdan ma'mûl tuhaf ve tefârik-i müzika edevâtı ve sâire teşhîr olunmuşlardır ki bunların mevzu' oldukları dolapların ba'zıları yine âsâr-ı atîkadan addolunmaya şâyân bir kaçır yüz yaşında ma'mûlât-ı nefisedendirler.

Geniş ve güzel bir merdivenden üst kata çıkıldıkta bizim İstanbul ve Bursa ve Tebriz ve Tahran taraflarından getirilmiş gayet nefis çini tuğlalar ve yine çini usûlünde yapılmış kocaman

küpler vazolar ve âdî topraktan yapıldıkları hâlde gûnâ-gûn resimlerle tezyîn olunmuş saksılar büyük tabaklar teşhîr olunurlar ki bunları aglebi acem-kârîdirler. İspanya ve İtalya taraflarından ve Fas ve Marakeş cihetlerinden celb olunmuş bu yoldaki eşyâ'-yı türâbiyye dahi nâdir olmayıp çini ve tabak i'mâlinde Fransa ve Almanya'nın da mahâret peydâ eylemiş oldukları zemânın ma'mûlâtından dahi numûneler vuzıa ve teşhîr kılınmışlardır. Bir zemân Venedik şehri ve İtalya'nın o kısmı sanâyi'-i zücâciyyede pek ziyâde terakki eylemiş

439b

Olduklarından bu müzenin zücâciyye kısmında ekseriyyetle Venedik âyîneleri billûrları teşhîr olunmuşlardır ki bunların ba'zı inceleri ele alınmak şöyle dursun göz ile bakılsa kırılacak zannolunmak mertebesinde nâziktirler. Çin taraflarından gelmiş bir takım eşyâ'-yı zücâciyye daha görülür ki Avrupa'nın daha hiç bir tarafında emsâli yok imiş. Fransa ve Bohemya ve Almanya'nın yeni ma'mûlât-ı zücâciyyesi de müzenin bu kısmında birer mevki'-i mühimm ihrâz eylemişlerdir.

Yine bu katın bir kısmı bakırdan kalaydan tûtüyâdan ma'mûl eşyâ'ya mahsûs olup ancak bunlar içinde ba'zı o kadar güzel işlenmişleri vardır ki pahaları altının bir kaç misline müsâvîdir. Kuyumculuğa âid dolaplarda gümüş ve altından yapılmış bir çok eşyâ'-yı nefîse bulunarak bunlar içinde güzel güzel minalar dahi mevcûddur. Ekserîsi Fransız ve Alman ma'mûlâtı olan bu eşyâ'nın mahfûz oldukları salonlar ve dolaplar olur olmaz bedestânlara kıyâs kabûl edemeyecek bir kuyumcu bedestânı teşkîl etmişlerdir. Hattâ bir kısmı da elmas ve inci ve zümrüt ve yakut gibi zî-kıymet taşlarla murassa'dırlar ki bunlar miyânında en ziyâde göze çarpanları da Çin ve İran ve Hint fûrû-

440a

Zelerle karışık murassa'tiyyettirler.

Bu müzenin asıl inşâ'sına sebep bir nev'î sanâyi'-i nefîse mektebi hizmetini gördürmek maksadıdır. Mekâtib-i mezkûr bir müdâhil-âne bir kütüb-hâne ile bir de amelîyyât-hâneyi hâvî olarak sekiz yüz nefer-i talebeyi tederîs eylemektedir. Talebe-i merkûmeden her biri ihtisâs peydâ eyleyeceği sanâyi'nin hangi memleketlerde ne sûrette peydâ olmaya başlayarak ne derecelere kadar terakki eylemiş bulduklarını burada müctemi' olan âsârıyla bi-t-tetebbu' meşk ittihâz

eyledikleri eseri taklîd ile de uğraşmakta imişler ki terakkiyât-ı sanâyi'e için bunun ne büyük ehemmiyet ve menfaati olacağı müstağni-i tafsildir.

Kırk dakika üç çaryek müddet kadar da bu müze-hâneyi temâşâ ve ziyâretten sonra da ale-l-acele hotele avdet mecbûriyyetini hisseyledim. Zimmerstrasse sokağından Frederick strasseye geçerek bir seyr-i ser'i ile hotele vâsıl olduğum zemân saat henüz on bir olmamış idi. Eşyâ'mız zâten dağınık bulunmadığı cihetle azîmet için tedârikte isti'câl ve telâş mecbûriyyetinde değil idik.

Madam Görelmberg hepimizin hesâbını görüp hâzırlamış olduğundan işin o ciheti de ehvenilmiş idi. Bir iki haftadır birlikte

440b

Geçindiğimiz bu muhterem kadın ile babası olan fâzıl ve muhterem ihtiyârdan bugün müfârekât eyliyor idik. Onlar Prusya garbı tarafıyla Rusya'ya advet eyliyorlar idi. Biz dahi Almanya-yı şarkî tarîkiyle Paris'e müteheyyie-i azîmet bulunuyor idik.

Şarklığa mahsûs tabîat ve etvârda Rus kavmi ile teşâbihimizden kat-ı nazar bi-l-hâssa şu Profesör Goldvald'in fazl ve hikmetine ve Osmanlılık ve müslimânlık hakkındaki fevk-al-hadd muhabbetine hayrân kalmış bulunduğumdan bugünkü müfârekât bana pek ziyâde te'sîr eylediği gibi kendisi de ziyâdesiyle müteessir bulunuyor idi. Hattâ kızı babasının bu te'sîrle hastelenebilmesinden de korktuğu için resm-i vedânın kısa kesilmesini bir sûret-i mahrem-ânedericâ eyledi. Hotel uşakları vâsıtasıyla eşyâ'larımı arabaya yüklettirmiş olduğundan ve kendileri tamâm saat on birde hareket eyleyeceklerinden saatini bi-l-iltizâm birâz da ilerletip babasına ve bana:

- Vedânızı çarçâbük icrâ' ediniz. Uzun uzadıya diskurlara hâcet yoktur. Şimendüferi elden kaçırmayalım.

Diye sevgili ihtiyâr ile kana kana öpüşmekliğimize de meydân vermeyerek hemân koltuğuna girdi götürdü.

441a

Ne yalan söyleyeyim? O muallim-i muazzam-ı ileyhın şu müfârekatta gözlerinden damlattığı yaşlar benim de sabrımı tahammülümü tükettiklerinden ben de ağlamaya başladım. Fakat kızının verdiği işâret üzerine profesörü arabasına kadar teşyî' eylemekten sarf-ı nazarla arkamı dönüp hemân kendimi kaybeylemek isti'câline mecbûr oldum.

1.68. (BERLİN'DEN COLOGNE'YE)

Profesör ile kızı böyle bir sûret-i müesserede bizden müfârekat eyledikten sonra bizim Madam Gülnar ile ikimiz yalnız kalmış idik. Dîger refikimiz Doktor Boris Yanpolsky'yi Paris'te bulacağımızdan oraya kadar ikimiz birlikte gitmeye mecbûr idik. Mecbûriyetimizin sebebi ise bana göre Almanya'da lisân bilmeksizin seyr-i seyâhat husûsunda tecrübe eylediğim müşkilât kazıyyesi olup ona göre de kadınlık hâliyle tek başına istasyonlarda ve gümrük muâyenelerinde lâzım gelen muâmelâta muktedir olamayacağı meselesi idi.

Vâkıâ Berlin'den şimendüfere binilince vagondan dışarıya çıkmaksızın doğruca Paris'e kadar varmak hemân her yolcunun iltizâm eylediği sûret-i seyâhat

441b

İse de bu sûret-i ta'dîle lüzûm gördük. Yirmi otuz saat zemânı şimendüfer derûnunda geçirmek insânı ziyâdesiyle it'âb ve hemân haste etmekte bulunup bu zahmete katlanmakta zemânca da karlı çıkılmadığı mücerrebimiz idi. Zîrâ o kadar uzun râhatsızlıktan uykusuzluktan sonra vâsıl olunan yerde hemân bir gün bir geceyi istirâhâtin îâdesi ve uykunun tazmîni ile geçirmek lâzım gelir idi.

Buna çâre olmak üzere Christiania'dan Berlin'e kadar gelişimiz gibi mesâfeleri ufak ufak menzillere taksîm eyleyerek gündüzleri sekiz on saat ve-yâhûd daha ziyâde vagon derûnunda kalındıktan sonra geceleri bir hotelde râhat yatak derûnunda geçirmek ciheti akla en muvâfık bir sûret-i seyâhat olacağını düşünmüş idik.

Bence bu sûret hakikaten ihsân-ı tedâbir olmakla Paris'ten Wien'e kadar Doktor Boris Yanpolsky ile ettiğim seyâhati de böyle mesâfât-ı münkatı'a sûretinde icrâ' eylemiş olduğum gibi Avrupa'da me'mûriyyet-i mahsûsa ile ser'iyyen kat'-ı mesâfeye mecbûr olmayan ve cihânı görüp tedkik ve temâşâ ile istifâde için seyâhat eyleyen zevâta da bu sûreti tavsiye eylerim. Bir mahalden

442a

Vagona binerek yedi sekiz yüz kilometreyi on beş yirmi saatte kat' eyledikten sonra varılan yere inivermek sanki seyâhatten mi ma'düddur? Fakat ya tekmîl Avrupa'nın ve-yâhûd memâlik-i Avrupaiyyeden birinin şimendüfer haritasını ve katârların seyr ve hareketlerine dâir olan tertîb-nâmeyi seyâhat rehberleriyle berâber pîşe-gâh-ı tedkika çekerek sekizer onar saatlik menziller tertîbiyle o vecihle seyâhat edildikte gündüzleri yol yorgunluğu ile geceleri o yorgunluğu def' edecek istirahatle seyr-i sefer edilmiş bulunur ve hattâ derûn ve birûnu şâyân-ı temâşâ olan yerlerde birer gûne-i ikamet dahi tertîb-nâmeye idhâl edilecek olur ise seyâhatin gerek zevkinden ve gerek nâfi'nden daha mükemmel bir sûrette hissemend olmak ciheti te'mîn edilmiş sayılır.

Berlin'den Paris'e günde beş katâr hareket eyler ki üçü sabâha ve ikisi akşama mahsûstur. Sabâh katârlarının birisi yedi saat kırk iki dakika ve ikincisi sekiz saat on yedi dakika ve üçüncüsü on bir saat elli dakika ve dördüncüsü ba'de-z-zuhr dokuz saat on sekiz dakika ve beşincisi dokuz saat

442b

Otuz sekiz dakikada hareket eyler.

Bizim için en münâsib katâr on bir saat elli üç dakikada hareket eyleyen katâr olacağı tezâkür kılındı. Zîrâ bu mesâfeyi on bir buçuk saatte kat' edebileceğimizden nısf-ı leylden evvel Cologne'ya varabileceğimiz görüldü ki ertesi gün Berlin'den saat yedide yâhûd sekizde hareket edecek olan katâr sabâhleyin vakt-i zuhûrdan evvel bizi Cologne'dan alıp Paris'e götürebilir idi ki biz dahi beş altı saat Cologne'da istirahat eyleyebilir idik. Hâl-bu-ki bu hesâbımız yine bizim nâfi'mize olmak üzere birâz yanlış çıktı. Ya'nî bizi Cologne'dan Paris'e götüren katâr dahi vakt-i zuhûrdan evvel Berlin'den kalkan katâr olarak şu hâlde akşam üstü bizi Cologne'dan aldığı için Cologne'da tamâm yirmi dört saat geçirilmiş oldu.

Eşyâ'mızı Paris'te teslim almak üzere şimendüfer idâresine bıraktıktan ve yalnız eşyâ'-yı hafifemizi yanımıza aldıktan sonra Frederick strassenin üst başındaki şehir şimendüferi istasyonunun temiz lokantasında alâ bir kuşluk taâmı tertîb eyledik. Bunun tenâvülünü müteâkıb katâr dahi harekete hâzır bulunmakla binip yola revân olduk.

443a

Havâmız gayet müsâid olduğu gibi bindiğimiz vagona kadın erkek bir kaç da yolcu bulunup kendileri ise söz sohbet sâhibi zevâtan olduklarından musâhabemiz de pek yolunda idi. Berlin'de vuku' bulan ziyâret ve müşâhedelerimizi bunlara anlatıyor idik de bunlar dahi bize tevsî'-i ma'lûmâta hizmet edecek bir çok şeyler söylüyorlar idi. Musâhabât-ı mezkûre bize anlatmış idi ki Berlin'de iki buçuk günden ibâret olan ikametimiz pek az düşmüştür. Bu pây-ı tahtta hiç olmazsa sağlamca dört gün kalmalı idik. Zîrâ ziyâret eylediğimiz mahalleri pek sathî ziyâret etmiş olduğumuz gibi bir çok şâyân-ı ziyâret yerleri de hiç görememiş idik.

Yine ben ne ise ne! Râhata huzûra değil yemeye içmeye de pek ehemmiyyet vermeyerek husûsî cevelânlarım ile bi-N-nisbe memleketi epeyce gezmiş görmüş sayılabilir idim. Fakat madam Gülnar eski yeni müzeler ve Akvaryum ile bir de opera tiyatrosundan başka hemân bir yere gitmemiş sayılır idi. Ba'zı fotoğrafya resimleri ve albüm ve mektûb kağıdı ve levâzım-ı sâire için bir kaç mağazaya girip çıkmaktan ibâret gezintilere "cevelân" nâmı verilebilir mi? Bu nâma lâyık ola-

443b

Bilecek gezintiyi yalnız bir def'a akvaryumdan çıkıp tiyatroya gidinceye kadar yapabilmiş idi.

İnsân ne kadar olsa hûd-gâmdır. Ne kadar olsa birâz gıpta-keştir. Binâen aleyh ben Berlin'i daha lâyıkıyla seyr ve temâşâ eylediğimden dolayı kalben sevinmekte olduğum gibi arkadaşımız dahi bu kadar muvâfık olamadığından dolayı müteessir görünüyor idi.

Seyâhatimizin bu kısmında şâyân-ı tahrîr ve ihtâr olan mevâddın birisi de vagona bulunan arkadaşların Madam Gülnar'ı da benim gibi Osmanlı zannetmeleridir. Zîrâ mûmâ-ileyh vagon derûnunda şapka ile otursa şapkanın şuraya buraya dokunmasından dolayı râhatsız olduğu ve ale-d-devâm başı açık oturmadığı cihetle dâimî çantasında gezdirdiği ufarak bir fesi ba'zı iktizâ' ettikçe giymek i'tiyâdında idi. O gün havâ gayet lâtif olarak pencere dahi açık

bulduğundan cereyân-ı havâ ile başını üşütmek için yine bu fesi giymiş olduğu gibi vagondaki refîka miyânında Fransızca bilenler dahi bulunduğundan bunlara anlatmak istemediğimiz sözleri Türkçe söylüyor idik. Zâten kendisi ale-d-devâm Türkçe söylenmesi ârzû ve iştiyâkıdadır ya! Söylediğimiz lisânın Türk ve Osmanlı lisânı

444a

Olduğu yolcular miyânında anlaşılınca başımızdaki ser-pûşların da ittihâdından dolayı bizi millet-i vâhidedendir kıyâs eylediler. Biz ise bunların zannlarını tashîhe lüzûm görmeksizin yolumuzda devâm eyliyor idik.

Cologne'ya takarrüb eyledikçe hîn-i azîmette bu memlekette dûcâr olmuş bulunduğum müşkilât hâtırına geldiğinden bir hulâsasını arkadaşşıma nakl etmeye başladım. Ba'zı pek mudhîk yerlerine kakhahalarla gülüyor idik. Almanlar hakkındaki ba'zı muâhezât-ı şedîdemi de tahfîfe gayret ederek Cologne'da şimendüfer me'mûrlarının beni tevhiş eylemiş bulunmalarından ziyâde benim kendi kendime onlardan tevahhuş eylediğimi iknâ'a çalışıyor idi. Fakat şimendüfer me'mûrlarının aglebi Fransızca anladıkları muhakkaktan iken benim sözlerimi anlamak istememelerindeki hikmeti mümkün değil te'vil edemiyor idi.

Akşam olarak ortalık kararmaya başladıkta refîka-yı sâire ile sohbetimizin germîsi mübeddel i'tidâl olup fakat biz Madam Gülnar ile musâhabemizde yine pek alâ devâm eyliyor idik. Kendi seyâhatlerinden ve memleketlerindeki ahvâlinden bana uzun uzadıya ma'lûmât vererek Rus

444b

Kavminin husûsiyyât-ı ahvâlini ne öğrenmek ne de yerinmek gayretine müstened olmaksızın maa-hazâ beni o cihetten haber-dâr eylemek mürüvvet-i bî- taraf-âne ve mürşid-ânesiyle bi-t-taraf anlatıyor idi. Bu tafsîlâtan anlaşıldığına Rusların köylü ve esnâf kısımları hâlâ ahlâk ve âdât-ı Asyâiyyelerini bozmayıp misâfirlerine mükerrem ve muâmelât vâkıâlarında saf-dîl ve akâid-i dîniyyelerince mükemmel adam iseler de tabîatlarındaki şiddet hemân derece-i vahşete varıp ba'zı cinâyât-ı müthîşenin îka'na değil istimâ'ına bile tahammül kabil olamıyor. Kibâr sınıfına gelince bunlar bi-l-külliyeye Avrupa'nın perestişkârı olup dostluğa müteallik fazâili bile muayyibden ve Avrupa'ya âid muayyibi dahi fezâilden adderler imiş. İşret ve kumar ve Paris'ten

gelen tiyatrocu ve sâire serserîyân nisvâna inhimâk ve i'tibâr gayretiyle pek çok isrâfâta dûçâr olarak bir takım büyük büyük familyaların servet-i mevrûseleri bu sûrette ziyân olmakta imiş. Hüner ve ma'rifet cihetine gelince bunlar için Fransız ve Alman lisânları daha hîn-i tufûliyyetlerinde hizmetlerine ta'yîn olunan lâlâ ve dadılar ile muallim ve muallimelerinden lisân-ı mâder-zâd sûretinde tabî-ül husûl şeyler olup fakat asıl maârif ve edebiyâtta ve bi-l-hâssa

445a

Rus lisân ve edebiyâtından behreleri hayliden hayli kaht imiş. Ekseriyyâ erbâb-ı maârif-i mütevevssit ve hattâ aşağı sınıf familyalar evlâdı miyânında zuhûr ederek fakat onlar dahi kibâr nezdinde ve Fransız ve Alman erbâb-ı maârifi ve hünerverânı kadar makbûl ve mergub sayılmazlar imiş.

Bereket versin ki şu hâl bundan mukaddim mertebe-i kemâlini bulmuş olan efrençperestliğin bakiyyesi olup on on beş seneden beri Rusya efkâr-ı umûmiyyesinde fazâil-i kadîme-i milliyyeye doğru bir ric'at peydâ olduğundan şimdilerde fenâlık o derece mahf ve müdhiş olmaktan mâ-adâ enzâr ve efkâr-ı umûmiyyede salâh-ı hâl cihetine bir inhimâk dahi peydâ olmuş imiş.

Komşumuz bulunan ve bunca münâsebât-ı siyâsiyye ve ticâriyyemiz der-kâr olan bir millet-i azîmenin hüsn-i hâli hasb-el-insâniyye bizi memnûn ve su-i hâli mahzûn edeceğinden Rus milletine dâir şu sûret-i mürşid-âne ve bî-taraf-ânede nâil olduğum ma'lûmât bence pek ziyâde câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olmakla daha bin türlü suâller ile o medkûk kadını söyletmeye gayret eyliyor idim. Ez-cümle Rusya ahâlî-i müslimesi olan Tatarların terakkiyât-ı fikriyye ve tenevvürât-ı zihniyyesi öte-

445b

Den beri ziyâdesiyle merâkımı mûcib olageldiğinden asıl bu bâbda muhtâc olduğum ma'lûmâtı ahz eyliyor idim. Hayfa ki Profesör Goldvald gibi Madam Gülnar dahi Tatarların terakkiyât-ı fikriyye ve maârif-i cedîde husûsundaki tedennî ve te'hîrlerini lisân-ı şikâyetle beyân eyliyor idi. Ahâlî-i merkumenin nâil-i teyakkuz olması Rusya'nın Asyaca daha içerilere mübâşeret eylediği emr-i temdîni teshîl ve tesri' edeceği der-kâr iken Tatarlarda aks-i hâlin müşâhedesi bu sühûlet

ve sür'atten mahrûmiyeti mûcib ve müstelzim olduğunu anlatıyor idi. Tatarların bundan beş yüz sene evvelki aklda hâlâ devâm etmeleri kendilerince de bir fâide-i cedîdeyi müstelzim olamadığını gayet dakik ve sâib-i mütâlaalarla isbât eyliyor idi ki bu sözleri işittikçe hasb-el-İslâmiyye ahâl-i merkumenin teceddüdât-ı fikriyye nâmetine nâliyyeti temennîsi kalbimde bir kuvvet-i mütezâyide ile cây-gîr oluyor idi.

Hakikat milel-i sâire-i İslâmiyyeye kıyâsen millet-i Osmâniyyemizin derece-i teyakkuz ve intibâhı ne kadar lâyıık-ı şükrândır. Bir milletin kendi kendisine terakkisi mümkün olamayacağı hakikatine Avrupa'nın efkâr-ı cedîde erbâbı olan feylosoflardan pek çokları mu'teriz olup

446a

Bunlar gûyâ dinlerin ve hükûmetlerin terakkiyât-ı matlûbe-i beşeriyyeye mâni' olacakları ve hezeyânını der-miyândan çekinmezler ise de hakayık-ı hâl bu mütâlaaların mahz-ı hezeyân olduklarını isbâttan geri kalmaz.

Asya'daki bunca akvâm-ı müslimenin hep bir zemân müterakki milletlerden oldukları hâlde maârif ve sanâyi' ve ticâret ve siyasetçe eski mertebelerini kayıp eyledikten sonra yüzlerce senelerden beri bir daha teyakkuz edememelerini bir kerre fikr-i hikmetle düşünüp bir de memâlik-i Osmâniyyedeki müslim ve gayrimüslim akvâmın sûret-i intibâhlarına atf-ı nazar-ı ibret eylemelidir. Asyadaki İslâmın terakkiyât-ı âlemden bi-l-külliyye bî-haber olmalarını hükme imkân tasvîr olunamaz. Zîrâ her sene bunlardan yüzlerce haccâc medeniyet-i Avrupaiyye ve Asiyaiyyenin telâkki-gâhı olan İstanbul'da ve Mısır'dan geçip cânib-i celîl Hicaz'a gitmekte ve yine bu yollardan memleketlerine avdet etmektedirler. Bunlardan mâ-adâ İstanbul'a gelip tekmîl-i tahsîl ile memleketlerine avdet eden ulemâ dahi nâdir den değildir. Bunlarda hâsıl olan teyakkuz ve intibâhtan kavimleri de mütenebbih ve müstefîd olmalı değil mi idiler?

İranîler bile henüz devr-i teyakkuzlarına on beş yirmi seneden ya'nî şehâmetli

446b

Nasrâldin Han hazretlerinin mübâdî-i hükûmetlerinden biri ayak atmış oldukları meydândadır. Devlet-i âliyyeyi Osmâniyye gibi iki müteceddid devlete doğrudan doğruya münâsebet-i hemcivârîleri var iken bu kadar te'hîr etmeleri mücerred-i hükûmetlerinin delâletsizliğinden

değil midir? Bunun böyle olduğuna yakîn hâsıl etmek için şimdiki teyakkuzlarının da hükûmet-i hâzıralarının semere-i delâleti olduğuna dikkat eylemek kâfîdir.

Hele târih-i Osmanîmiz hükûmetlerin milletler üzerinde müessir olan kuvve-i irşâdiyyesi âdetâ babaların evlâd üzerindeki irşâdını da geçerek tamâmiyle muallimlerin üzerindeki irşâdı derecesinde olduğu hakikatini meydân-ı tahkike îsâl emrinde ümem-i sâire-i tevârihînden hiç birisine kıyâs bile kabûl edemeyecek bürhân-ı azîmdir.

Evet! Babaların oğullar üzerindeki irşâdı pek nisbî bir derecede kalıp aaleb-i babanın kendi evlâdını yine kendi terbiyeleri dâhilinde yetiştirmeye çalıştıkları fikr-i teceddüd ve terakkinin hilâf-gîri oldukları dâimâ görülmektedir. Muallimler ise şâkirdânına onların bâblarında olmayan maârif ve terbiyenin bir sûret-i mükemmelesini i'tâ' ile muvazzaftılar. Terbiye-yi umûmiyyeye hükûmetlerin himmetleri dahi

447a

İşte bu vazîfeye şebîhtir.

Bizde ilk teyakkuz Sultân Mahmud ol zemânlarında peydâ olup cennetmekân Sultân Abdülhamid Han ol zemânlarında ancak ba'zı havasa intişâr yolunu alabilmiş idi. Firdevs-i Âşiyân Sultân Selim Han Sâlis hazretleri zemânında beyn-el-husûs gereği gibi kuvvetini arttırmış olan bu teyakkuzun ba'zı kat-ül vücûb cihetleri meydân-ı icrâ'ya konulmak istenildikte cehâlet ve belâhet-i âmmenin ne âmiyâne muhâlefetleri görülmüş idi? Haniya teyakkuz ve terakki evvel-be-evvel ahâlîde hâsıl olacağını tevehhüm eyleyen Avrupa hikemâsının hayâlleri nerede kaldı? Mevlâ kabr-i şeriflerini pür-nûr eylesin cennetmekân Sultân Mahmud Han-ı Sanih hazretleri îkâz ve irşâd-ı Osmaniyân vazîfesini bir gayretli muallim ve mürşide lâıyk olan dürüşteden de çekinmemek azîm-i müceddid-ânesiyle 1241 târihinde bizi terakki-i şehrhâline sokmuş ve ondan sonra firdevs-i âşiyân Gazî Abdülmecid ve Abdülhamid Han hazretleri bu vazîfede ihtimâm-ı tamm buyurdıkları gibi bi-l-hâssa erîke-pîrâ-yı şevket ve iclâl olan mürşid-i azîm pâdişah-ı akdes ve ifhâm şevketli Gazî Sultân Abdülhamid Han-ı sâni Efendimiz hazretleri bu emr-i hayrı itmâm için bir sûret-i dâimede müşmir-i sâk-ı ihtimâm

447b

Bulduklarından işte bugünkü teyakkuzâtımız şöyle altmış beş senelik bir gayret-i mütemâdiyye semeresi olduğu görülmekte bulunmuştur.

Bu müddet zarfında selâtîn-i a'zâmımız Efendilerimiz hazerâtının delâlet ve irşâdlarına daha ziyâde ittibâ ile çalışmış olsa idik bugünkü günde daha başka bir mertebe-i terakkide bulunabilir idik.

İşte Madam Gülnar ile bu seyâhatte ben dahi bahsin bu derecelerine kadar girişerek Tatarların şu hâl-i tedennîde kalmaları hükûmetsizliklerinden ya'nî kendilerini Rusya hükûmetine yabancı görmelerinden neş'et eylediği beyânıyla kendileri gibi hamiyet-i insâniyye ve muhabbet-i İslâmiyyeleri olan Rus kibârının ileri gelen Tatarları bu yolda i'kâz ve irşâd eylemeleri lüzûmunu anlattım.

Esnâ'-yı seyâhatte bu misillû mübâhis-i müfîde insânı ziyâdesiyle eğlendirir. Yol dahi adama pek kısa görünür. Nısf-ı leylden bir saat kadar mukaddim kondüktörümüz “kolon” diye haykırdığı zemân ne çâbük gelmiş olduğumuza şaşarak vagondan çıktık. Bize arz-ı hizmet eyleyen bir komisyonere en yakın ve en temiz hotele sevk olunmaklığımız bi-l-ifâde zâten istasyonun yanibaşında bulunan meşhûr büyük kilisenin arka

448a

Tarafında güzel bir hotele indik ise de muhtâc olduğumuz birer yataklı iki odayı ta üçüncü katta bulabildiğimizde oraya kadar çıkmak için epeyce de yorgunluğa dûçâr olduk.

Bizim gece taâmı âdeti anlaşıldı ya? Kobenhavn'da başlayan bu âdet Berlin'de bir kat daha te'yîd eylemiş idi. Gûyâ Berlin'de tiyatrodan çıkmışız da araba ile birâz cevelândan sonra hotelimize gelmişiz gibi şathiyyât ile taâmımızı sipâriş eyledik. Biz odalarımıza çekilip şimendüfer seyâhatlerinin mûcib oldukları tozdan dumandan ber vech-i matlûb-i tathîr edinceye kadar şipâriş ettiğimiz gece taâmı dahi hâzır olduğundan keskin bir iştihâ ile buna saldırarak müteâkiben yorgunluk hasebiyle galebe-i nevme tâb-âver mümânaat olamayarak yataklarımıza çekildik.

Ertesi gün Cologne şehrini bir cevelân ile bi-l-hâssa büyük kiliseyi mükemmelen seyr ü temâşâmız mukarrer idi. Hattâ arkadaşımız:

- Her zemânki mu'tâdınız vecihle sabâhleyin erkenden kaçıp beni burada yalnız bırakmayınız. Berâber çikalım.

Demesiyle kendisinin uykuya güç varıp güç de uyanmak âdetinden ba'de-l-şikâye:

448b

- Eğer sabâhleyin erken davranmaya muktedir olabilecek iseniz sizi beklerim. Muktedir olamaz iseniz benim cevelânıma mümânaat etmemelisiniz. Ta'yîn edeceğiniz saatte bir dakika bile tehâlûf etmeksizin burada bulunurum.

Cevâbını vermeye mecbûriyyet elvermiş idi. Dedi ki:

- Saat sekize kadar uyanamaz isem kapıyı vurup beni uyandırınız.
- Giyinip hâzırlanıp dışarıya çıkmanız için de bir saat lâzımdır. Değil mi?
- Öyle ya!
- Öyle ise saat sekizde sizi hizmetçi kız uyandırsa ben de tamâm dokuzda burada olsam hesâb hep bir yere varmaz mı? Şimdi ancak nısf-ı leyldir. Bana altı saat uyku kifâyet edeceğinden sabâhleyin iki buçuk üç saatlik bir cevelân icrâ' eyleyebilirim.

Arkadaşımız bu mülâhaza ve hesâbtan memnûn görünmedi ise de hesâbın netîcesi hep bir yere varacağını da inkâr edemeyerek kanâat gösterdi. Zâten son hizmetlerimizi îfâ eylemekte bulunan hizmetçi kadın ile uşağa sabâhleyin tamâm saat sekizde madamı kaldırmalarını ekiden bi-t-tenbîh biz

449a

Yakayı kurtarabilmiş olduk.

Hotelimizin büyük kilise arkasında olduğunu anlattık ya? Bu kilisenin yüz elli metre irtifâ'ında olan iki azîm kulesinden bizim hotel tarafında bulunan kuleye bir çalar saat koymuşlardır. Ammâ “çalar saat” dediğimize bakıp da öyle “Çin! Guguk!” saatlerinden zannetmemeli. Bunun çanı Beyoğlu'nun büyük kiliselerindeki çanlar gibidir. Hem çaryekleri

vurur hem saatleri! Çaryekleri haber veren çan birâz daha küçük ise de saatleri vuran çan o kadar büyüktür ki kendi büyüklüğüne mütenâsib olan tokmak bir kerre inip de “dan” sadâsı çıktıktan sonra bunu ta’kîb eden ve “yinnnnnn!.....” diye peydâ olan ve inilti bir dakikadan ziyâde mütemâdî olur. Rivâyete göre memleketin her tarafından işitilen bu sadâ onun tamâm dibinde yatan insânların kuvve-i sâmialarını ne kadar tehzîz edeceğini düşünmelidir. Düşünmelidir de bizim her saat başında uykudan nasıl uyandığımızı da ona göre hesâb etmelidir.

Bereket versin ki birinci ikinci çaryekleri vurduğu zemân yalnız çaryek vurup saat vermeyen idi. Vâkıâ uyku hâlinde bu çaryek

449b

Dangırtıları da kulağıma değmiyor değil idiyse de bizim uyku dangırtının bu derecesine pek de ehemmiyet vermiyor idi. Ammâ saat başlarında velvele büyüdükçe bi-l-külliyeye uyanmamak da kabil olamıyor idi.

Beş saat kadar yatakta kaldığım hâlde gerek uyku ve gerek uyanıklık hâliyle çaryekleri ve saatleri birer birer saymaya mahkûm oldum kaldım. Ömrümün sûret-i keyfiyyet-güzârı hesâbını bu kadar muntazam olarak aldığım zemânı hiç bir zemân tahrîr edemem. Hele nısf-ı leylden sonra saat dördü vurduktan sonra geçen saatleri hesâbtan ziyâde gelecek saatleri hesâba başlamış idim. İlk çaryeği vurduktan uyku hâlim ile berâber zihnimden:

- Daha yedi çaryek uyuyacağım.
- Ve ikinci çaryeki vurduktan:
- Altı kaldı!

Diyor idim. Fakat bu hesâbt da yanlış çıktı. Saat beşe geldikte evvelâ ince sadâlar ile dört def’a çaryek ve müteâkıben kalın sadâlar ile beş def’a da saat haber vermesi bizim uykuyu bi-l-külliyeye berbâd eyledi.

Kongre me’mûriyyet-i resmiyyesinin hitâmından beri bizim gece uykuları gayet muntazam

450a

Gittiğinden ve bi-l-hâssa Berlin’de geçirdiğimiz üç gecenin uykusu pek mükemmel pek râhat olduğundan bu gecenin uykusunu saat dangırtılarının ihlâl etmesi benim için tahammülden hâric bir yorgunluk teşkîl etmedi. Hattâ böyle her çaryekte bir def’a ya’nî beş saatte yirmi kerre uyanmak bu uykuyu bana pek medîd gibi bir sûrette hissettirerek şu müddet-i istirahatî kâfî bile gösterdi. Kalktım. Yatağım içinde oturup hîn-i azîmette Cologne’nın nerelerini gezdiğimi nerelerini gördüğümü mübeyyen olan kayıtları gözden geçirmeye başladığım gibi bu sabâh icrâ’ edeceğim cevelânı da şehrin planı üzerinde tetebbu’a koyuldum. Burada dûçâr olduğum müşkilâta dâir olan kayıtlara geldikçe hiddetim tâzeleniyor idi. Maa-hazâ tetebbuâtımda devâm eyliyor idim.

Birâz zemândan beri sokakta peydâ olmaya başlayan araba gürültüleri arttıkça arttığından şehirde amed ü şüd bed’ eylediğini anladım. Şimendüfer istasyonu yanibaşımızda değil mi ya? Dün Berlin’den hareket eyleyen akşam katârları işte sabâhleyin Cologne’ya vâsıl oluyorlar da bu arabalar dahi yolcuları nakl ediyorlar. Kendi kendime:

- Ben de yolcuyum. Onları nakl eden arabalar beni de kabûl ederler.

450b

Diye yatağımdan fırladım. Elimi yüzümü ayaklarımı yıkayıp giyindikten ve hotel kapısından dışarıya çıktıktan sonra Kilise kulesinin saati Güm!Güm! çaryekleriyle berâber altıyı vurdu ki odamızın pencereleri kapalı bulunmasından dolayı meğer odada iken tamâmiyle kuvve-i sâmiama çarpmakta bulunan bu sadâların yukarıdan aşağı sokağa dökülen dehşeti kat ender kat ziyâde olduğunu kemâl-i istigrâb ile anladım.

1.69. (COLOGNE ŞEHİRİ)

Cologne şehri hakkında gerek hîn-i azîmette ve gerek şimdi kendi kendime ettiğim cevalânda ve üç saat sonra Madam Gülnar ile vuku' bulan seyr-i temâşâda hâsıl eylediğim netâyici buracıkta ber-vech-i âtî icmâl edeceğim:

Cologne şehri Rheine nehrinin teşkil eylediği bir kavis üzerinde ve sâhil-i yesârda bir şehir-i azîmdir ki yedi bini asker olmak üzere yüz altmış iki bin nüfûsu câmi'dir. Vüs'at-i memleket ve kesret-i nüfûs cihetiyle umûm Almanya'nın altıncı şehir-i cesîmi addolunur. Dört büyük şimendüfer şu'besinin merkez ictimâ'ı olarak Fransa ve Belçika ile Almanya'nın mahal-i münâsibesinde Amsterdam ve Ha

451a

Mburg iskelelerine gidecek emtia-yı ticâriyyenin tapusu addolunarak binâen aleyh ehemmiyyet-i ticâriyyesi pek büyüktür. Mevki'nin fûnûn-i harbiyyesi noktasında ehemmiyyeti ziyâde olarak Fransa'nın Lyon şehrine muâdil ve birinci derecede mevâki'-i haribiyyeden ma'dûddur. Nehrin karşı tarafında Deutch denilen bir memleket daha vardır ki onun da on yedi bin nüfûsu bulunduğu ve birisi dubalar üzerine mebnî ve dîgeri demirden ma'mûl iki büyük köprü bu şehirleri yek-dîgerine rabt eylediklerinden ikisi bir şehir addolunmak lâzım gelir ise Cologne'nin vüs'at ve ehemmiyyeti bir kat daha artar.

Berlin'den Cologne'ye gelen şimendüfer demir köprüden geçip gar central denilen merkez istasyonuna vâsıl olur ki şehrin asıl istasyonu burası olup kısm-ı şimâl-i şarkîsindedir. Bu demir köprü artık demiri odun mesâbesinde kullanmak derecesini bulmuş olan fenn-i mi'mârî-i cedîdin a'zâm-ı âsârından addolunmaya şâyândır. Dört yüz on iki metre tulünde olarak nehri karşı karşıya aykırıl原因 binâ'-yı azîm-i mezkûr üç ayak üzerine oturtulmuş ise de verilen îzâhâta göre bu ayaklara istinâdı pek az olarak azîm-i âhen paralardan müteşekkil

451b

Kafes ve-yâhûd parmaklık sûretindeki cenâhlar üzerine ülkeyi sıklet eylemekte imiş. Şimendüfer bu köprüden geçtiği gibi arabaların geçecekleri yer başka piyâdelerin geçecekleri yer başka olmak üzere şu bir köprüye üç köprü hizmeti gördürülmektedir. İki başında iki güzel piring

heykel vardır ki Cologne cihetindeki heykel Dördüncü Frederick William'ı ve Deutch cihetindeki heykel Birinci William'ı at üzerinde tasvîr ve irâe ederler.

Bu köprü-yü a'zâm âsâr-ı mi'mâriyyeden olup ancak Cologne Cathedrale'i ya'nî Baş Kilisesi gothique denilen tarz-ı mi'mârîce Almanya'da bir misli daha bulunmayan ve bütün cihân üzerinde de emsâli nâdir den ma'dûd olan bir eserdir ki mebnî olduğu mahallin karîb ve etrâfında binâ'lar blunduğundan yakından temâşâsı o kadar zevke gitmediği hâlde demir köprünün Cologne cihetindeki sedleri üzerine çıkıp da bakılacak olur ise asıl cesâmeti nedâmeti oradan nümâyân olur. Zîrâ köprü başı ile ma'bedin mihrâb ciheti arasında Franklin Platz denilen meydân bulunup tulen epeyce de bir mesâfe teşkîl eylediğinden mebde'-i nazar ile hedef-i nazar arasındaki mesâfe tamâm nispetini bulmuş olur.

452a

Cologne'nın bu mevki'i hakikaten en nezâretli yeri addolunmalıdır. Zîrâ köprü sedleri üzerinden garb cihetine bakan adam karşısında Büyük Kiliseyi göreceği gibi şark cihetine baktıkta demir köprüyü ve şimâl ve cenûb taraflarına baktıkta Rheine nehrini temâşâ eder ki Avrupa'nın en büyük enhârından ma'dûd olan bu nehre sağ ve sol cihetlerden Cologne ve Deutch şehirlerinin güzel rıhtımları ta'yîn etmesi azîmet ve letâfetini arttırmaktadır.

Yine bu mevki'den Cologne'nin duba üzerine mevzû' dîger köprüsü ve onun üzerindeki amed ü şüd ve işleyen vapurlar ve bunların yanaştıkları iskeleler dahi müşâhede ve temâşâ ediliyor ki her biri nazar-ı dikkati işgal eyleyecek olan müşâhedât ve harekâtın bu kadar çoğunu câmi' bir nokta Cologne'nin başka yerinde bulunamaz.

İmdi Cologne'ye vürûd edip de ziyâret ve temâşâ için zemânı az olan adam istasyona çıkar çıkmaz evvelâ buraya gelerek etrâfı temâşâdan sonra Franklin Platz'dan geçip Büyük Kilisenin bir kerre etrâfını dolaşmalı ve ba'de derûnuna girmelidir ki Madam Gülнар ile birlikte bu kilisenin derûn ve birûnunu sûret-i temâşâmızı ba'de hikâye eyleyeceğim. Farz ettiğimiz yolcu

452b

Büyük Kilise'yi ziyâret ve temâşâdan sonra garb cihetine doğru hîn-i teveccühte sol tarafa isâbet eyleyen ve kah darlaşıp kah genişleyen eğri büğrü bir yoldan iç dört yüz adım kadar yürüyüp

birden bire karşısına çıkıverecek olan müze-hâneyi temâşâ eylemelidir. Bu müzenin dâhiline girmek için Pazar ve yortu günleri başka ve âdî günlerine başka ta'limâtlara riâyet lâzım gelir ise de gezdirici adamlar ale-d-devâm orada bulduklarından ta'rîfesi yetmiş beş fehni ve âdeti la-akall bir mark olmak lâzım gelen bahşîş ile yabancılar herhangi saatte isterler ise burasını temâşâ edebilirler. Fakat benim gibi sabâhın saat altısında mürâcaat eyleyenler bi-t-tab' herkesi uykuda bularak duhûle zafer-yâb olamazlar. Ben bu mahrûmiyyetimden dolayı hiç müteessir olmadım. Çünkü bende en büyük mahrûmiyyet gösteren şey Berlin'de Kral Şatosunu ziyâret edememek kazıyyesi idi. Berlin'in yeni ve eski müzelerini ve etnoğrafya ve sanâyi' müze-hânelerini gördükten sonra Cologne'nin bu yegâne müzesinden mahrûmiyyetin ehemmiyeti mi kalır?

Müzeyi temâşâdan sonra Baş Kiliseye doğru gerisine geri avdet

453a

Edilir iken seyyâhın sağ tarafına isâbet eyleyen ve şimâlden cenûba doğru giden Hohestrasse sokağı Cologne'nin en başlıca ve en mühimm caddesidir. Ammâ Paris ve Berlin ve Wien'in bulvar ve caddelerini görenler için bu caddenin ehemmiyeti divân yoluna nispetle Fatih caddesi gibi henüz tesviye görmeyen sokaklar nispetinde kalır. Vâkîâ bir takım ali binâ'lar ve zengin mağazalar bu sokağı tezyîn ederler ise de ba'zı yerleri beş altı kadar darlaşan bu ma'berin âdetâ eğri büğrü ıtlakına şâyân görülen istikametsizliği nazarlarda büyücek bir te'sîr peydâ ederler.

Bu sokağın müntehâ-yı cenûbîsine yaklaşıpta sol tarafta ufacık bir meydân görürlür ki Galata'da Karaköy meydânından birâz daha enli ise de pek de daha ondan boylu değildir. Mezkûr meydânın şark cihetinde "gazino" denilir bir yer olup buranın kibâr ahâlîsine merci' ve mecmû' hükmündedir. İşte bu meydânda Prens Bismarck'ın güzel bir heykeli mevzû' olduğu gibi bunun şimâl tarafında yine böyle küçücük bir meydânda da Mareşal Moltke'nin prinçten ma'mûl bir heykeli vardır. Fakat gazinonun kırk elli adım kadar şark-ı cenûbîsinde

453b

Saint Marie de Kapitol nâmıyla bir kilise vardır ki oraya sokulmak için gayet dar ve eğri büğrü sokaklardan geçmek lâzım gelir ise de Cologne'nin en kadîm kilisesi olup 1049 sene-i mîlâdîsinde resm-i küşadı icrâ' edildiğinden ve derûnundaki resimler ve kilisenin tarz-ı mi'mârîsi ve ağaçtan oyma kapıları pencere kanatları ve sâiresi hep âsâr-ı kadîme ve nefîseden

ma'dûd bulduklarından burası Cologne'nin en büyük ehemmiyetle temâşâ olunacak yerlerindedir.

Bu kiliseden şark tarafına doğru kezâlik hiç bir istikametle müstakîm olamayan sokaklardan üç yüz elli adım kadar gidildikte "Heumarkt" ya'nî zâhire çarşısı denilen genişçe bir yere varılır ki bizim Tophâne meydânına ancak takarrüb edebilir. Cologne'nin en kalabalık yeri ve âdetâ Borsa mahalli de burasıdır. Dubalar üzerine mebnî bulunan köprünün bir ucu bu meydâna merbût olmasıyla amed ü şüd ziyâde olmasına bu da yardım eyler. Heumarkt'in cenûb tarafından sterngasse sokağına çıkılır ki bu da Hohegasse gibi eğrice büğrûce bir sokak ise de zikr olunan Hohegasse'nin bir ucunu Neumarkt ya'nî Yeni Çarşı denilen ve Havariler Kilisesi nâmıyla on üçüncü

454a

Asır mîlâdının kaleme üç kuleli ve mürtefi' kubbeli bir kilisenin arka tarafında bulunan meydâna îsâl eylediği için bu sokak dahi Cologne'nin en mu'teber sokaklarından. İş bu yeni çarşı işte Cologne içinde şekil ve muntazımı hâvî mahall-i yegâne demektir. Bu sokakların eğriliğini büğrülüğünü nazar-ı ehemmiyyette ta'yîn eyleyebilmek için İstanbul'un eski sokaklarını da te'hîlden o kadar büyük fâide hâsıl olamaz. Şehrin planı elde bulunup da ona ve pusulaya mürâcaat ederek yol bulup çıkarmak yabancı seyyâhlar için mümkünâttan görülemez. Mutlaka arabacı veya komisyoner gibi bir rehber ihtiyâc vardır.

Yeni çarşıdan şimâl tarafına doğru giden Richmond strasse sokağı Breite strasse caddesine çıkar ki şarktan garba doğru yine oldukça eğri büğrû ve genişli darlı bir istikametle inen bu yol seyyâhımızın mebd'e'-i cevelânında ziyâret etmiş olduğu müzeye vâsıl olur.

Müzedden sonra yine bu istikametle devâm edilerek Attermarkt denilen eski çarşıya doğru gelindikte Cologne'nin dâire-i belediyyesine vâsıl olunur. Bu da on üçüncü asr-ı mîlâdîden kaleme ebniye-yi kadîmeden olup

454b

Fakat binâ'nın şekline eşkâl-i muntazama-yı hendeseden hiç birisini isnâd ve hükme imkân tasvîr edilemez. Büyücek bir müsta'tîlik yanına bir kaç küçük mürebîler ve onlardan daha küçük münharifler ilâve edecek olur iseniz peydâ olacak karma karışık şekille bu binâ'-yı acîbin

planıdır diyebilirsiniz. Dâire-i mezkûre önünden geçen dar yol dolaşa dolaşa yine dubalı köprü karfesinde Heumarkt'e çıkar.

İşte şu sûretle ta'rîf edebileceğimiz cevelânda Cologne şehrinin asıl göbeği gezilip görülmüş olunur ki ebniye-yi umûmiyyesi on üçüncü on ikinci ve hattâ ba'zıları on birinci asırlara kadar kadem sâhibi oldukları ve ez-cümle dâire-i belediyye ittihâz olunan sâlif-üz-zikr köhne binâ' gibi cümlesinde âsâr-ı acîbe ve kadîme-i mi'mâriyye hakikaten câlib-i nazar-ı rağbet ve istigrâb olduğu misillü ebniye-yi husûsiyyesi dahi hep bunlara şebîh şeylerdir. Galata'da Ceneviz zemânından kalma ba'zı han ve hâneleri Galata sokakları gibi dar ve fakat daha eğri büğrü sokaklar kenârlarına dizer iseniz işte Cologne'nin kısım-ı merkezîsini teşkîl etmiş olursunuz ki bu sokaklarda görülen mağazaların bile pek çoğu dışarıdan

455a

Bakıldıkta mağazadan ziyâde birer hotel müdâhiline ve-yâhûd mesâkin-i husûsiyyenin zemîn katlarına benzerler.

Cologne şehri Cologneliler tarafından binâ' edilmiş bir memleket olup hükûmet dâiresi ve kiliseler gibi ebniye-yi umûmiyyesinden mâ-adâ mesâkin-i husûsiyyesi dahi gayet metîn ve müstahkem yapıldığından Avrupa beldelerinin usûl-i cedfidesince öyle geniş ve doğru ve uzun sokaklar küşadı için iş bu ebniye-yi kadîmenin hedmi hakikaten tecvîz olunamaz. Daha vaktiyle şehrin bu kadar sık yapılmış olmasına sebep nehir ciheti birâz hafif olan ve kara ciheti ise zemânına göre Avrupa'nın birinci derecedeki kılâından addolunan gayet metin bir sûrun bu şehri ihâta eylemesi kazıyyesi idi. Wien kalesi gibi Wien'in iş bu kalesi dahi hadm olunarak enkâzıyla şehrin kara cihetinde tûul ve vâsi' yollar ve bunların iki cihetine gerek umûmî gerek husûsî âlî binâ'lar yapılmıştır ki yine Wien'de olduğu gibi burada dahi zikr olunan yollar "ring" ya'nî "devre" nâmıyla yâd olunurlar. En geniş şehrin şimâl-i garbîsinde mümted olan Hansaring ile tamâm garb cihetindeki Hohenzollern ve cenûb-i garbî tarafındaki

455b

Salierringleridir. Bunlar henüz tamâmiyle yapılp bitirilememiş iseler de Paris'in bulvarları gibi bir mükemmeliyyet-i mahsûsa ile inşâ' edilmekte bulduklarından hitâm-ı küllîleri hâlinde gerçekten pek müzeyyen olacaklardır.

İş bu caddeler ve yine onlara muvâzî olan ikinci ve yeni güzel sokaklar Cologne şehrini azîm bir nısf-ı dâire şeklinde muhît olduklarından piyâde olarak bunları gezmek âdetâ kabil olamaz. Zâten derûn-i memleketteki sokakların her adımda a'vecâcından ve sık sık yek-dîgerini tekatu'ndan nâşî memleket derûnunda da delîl ihtiyâcından dolayı arabasız gezmek kabil olamaz ya? Ben hîn-i azîmette olduğu gibi bu sabâhki cevelânda dahi bu memleketi dâimâ araba ile gezip piyâde gezmekten ve o sûret-i seyirdeki zevki almaktan mahrûm kaldım.

Hotele avdet eylediğim zemân saat ona takarrüb eylemiş olmasıyla Madam Gülnar'a vermiş olduğum va'di tamâmıyla tutamamış isem de ta'zir ve tekdîrime hâcet dahi yok idi. Çünkü mûmâ-ileyh henüz hâzırlığını bi-l-ikmâl hotelden çıkacak hâle gelmemiş idi. Birâz bekledikten sonra o dahi hâzır olmakla Cologne'nin ve belki bütün Almanya'nın medâr-ı azîm-i iftihârı olan

456a

Baş kiliseyi ziyâret ve temâşâya gittik.

Bu binâ'ların inşâ'sına 1648 sene-i mîlâdiyyesinde başlanmış ve arada ba'zı fâsıllı zemânlar dahi bulunmak şartıyla hitâm-ı inşâ'sı ancak bundan on sene-i mukaddim ya'nî 1880 senesinde tamâmıyla müyesser olabilmıştır. 640 sene müddet itmâmına çalışılan bu binâyı görmelidir ki itmâm-ı kat'iyesi bu kadar uzun sürmesindeki ma'zûriyyet teslîm olunabilsin. Kilisenin ta'rîf-nâmesinde tûlü dört yüz kıdem arzî yüz seksen kıdem ve mihrâb-ı kemerinin irtifâ'ı iki yüz kıdem olmak üzere mukayyed olunup beşik örtüsü sûretindeki azîm tavanı yüzden mütecâviz taş direkler üzerine oturtulmuştur ki dört sıraya dizilmiş bulunan direklerden ba'zılarının katârı kırk kıdemdir. En evvel mihrâb ciheti bitirilerek yalnız orası bir kilise adıyla ibâdet olunmaya başlamış ve dîger ciheti bir iğreti örtü altına alınarak buna tahsîs olunan vâridâtın kifâyeti nispetinde inşâ'sına devâm olunmuştur. Prusya Kralları ve Almanya'nın Katolik despotları ve ahâlîsi katolik mezhebinden bulunan sâir Avrupa memleketleri tarafından dâimî sûrette iânât-ı nakdiyye tahsîs edilmiş bulunduğundan mebâliğ-i mezkûre bilâ-inkıta vâsıl olur ve onun kifâyeti nispetinde binâ'nın

456b

İnşâ'sında da devâm edilir imiş.

Bu binâ'nın yüz elli altmışar metre irtifâ'ındaki azîm iki kulesinden mâ-adâ tarz-ı mi'mârîsi Gothique olmak üzere kapılar ve kemerler ve pencereler üzerleri hep irili ufaklı sivri sivri kuleler ile müzeyyen bulduklarından birâz uzaktan temâşâsı ma'bed-i mezkûre sivri sivri yüzlerce kuleler ve kulecikler yığıntısı şekil ve sûretini vermektedir. Ammâ bu şekil ve sûret gayet lâtiftir. Kapıların söveleri ve kemerlerin kolonları kilitleri ve pencere etrâfları ve üzerleri irili ufaklı hadsiz nihâyetsiz heyâkil ile donatılmış olduktan mâ-adâ kulelerin etrâfları ve üzerleri de tabî ve hayâlî bir çok hayvânât resimleri ve kabartma ve oyma eşkâl-i muntazama ile o kadar doldurulmuştur ki oymacıların çekiç ve oygucu dokunmaktan bir karış yeri kalmamış olduğu hükm edilebilir.

Derûnuna girildikte büyüklü küçüklü pencerelerin kâffesi rengarenk camlar ile mezeyyen bulunduğundan bu camlardan kilise derûnuna giren ziyâlar dahi camların hâiz oldukları elvân ile münevver görülürler ki gûyâ dâhil-i ma'bede her taraftan kavs-i kuzahlar giriyor zannolunur. Fakat camlar yalnız düz

457a

Boyalı şeyler değildir. Her biri ahvâl-i nasrâniyyeden bir hâli tasvîr eyleyen azîm ve nefis birer resim levhasıdır. Hattâ bu pencerelerin hepsi bir dest-i mahâret ile yapıp meydâna çıkarılmamış olmayan ba'zıları Bavaria İtalya Fransa Avusturya gibi memâlik-i bâdeden ve bir takımı büyük şimendüfer ve ticâret ve maâdin ve hattâ müstagmirât kumpanyaları cânibinden ihdâ' olunmalarıyla her biri sanâyi'-i nefisede behrevîr olan birer memleket ve ol memleketlerde en ma'rûf olan birer üstâd tarafından tersîm edilmişlerdir.

Kilisâ-yı mezkûr dâhilinde bir takım maâbid-i husûsiyye ve mezârlar ve levhalar temâşâ ettirilir ki bunların her birine âid uzun uzadıya fikrât-ı târihiyye bulunup onları câmi' olan ta'rîf-nâme kocaman bir cilt teşkîl etmiştir. Buraya mürâcaat eyleyen seyyâhların asıl seyr-i temâşâ eyleyecekleri yer ise mihrâb ciheti ve bi-l-hâssa onun zîr-i zemînindeki hazînedir. Oraya ikişer mark kadar bir duhûliyye ile girilir. Ammâ bu duhûliyyeyi her îata etmek isteyen adam nâil-i emel olamaz. Baş papaz tarafından istîzâna lüzûm vardır ki epeyce müşkil olan bu istîzân işini de sûret-i mahsûsada oralarda gezinen deliller der-uhde ederler.

457b

Esnâ'-yı azîmette kilisenin bu cihetine girmek hâtırına gelmemiş olduğu gibi gelmiş bile olsa belkide muvâfık olamaz idim. Bu def'a hîn-i avdette Madam Gülnar'dan mâ-adâ mevki'-i mezkûru ziyâret ârzûsuyla gelmiş olan sekiz on kadar kadın erkek ziver-i sâire hâtırı sayılır bir cem'iyet teşkîl etmiş olduğundan iltimâsımız derhâl is'âf olunarak biz mihrâb derûnunu gezinceye kadar hazîneyi küşada me'mûr olan papazlar dahi hâzırlanmakla mükemmelen gezip her tarafını görmeye muvâfık olduk.

Mihrâb dediğimiz bir ma'bedin müntehâ-yı şarkıyyesindeki dıl'ın tâmm yarım dâire şeklinde inhinâsıyla peydâ olan yerdir ki ön tarafı kilisenin asıl kendisinden parmaklıklar ve kolonlar ve resimli mermerler ve sâire ile bölünmüştür. Demir parmaklıklı bir kapıdan buraya girilerek baş papazlar mezârlarıyla ba'zı prens ve hüküm-dârân sandukaları ve bunlara âid eşyâ'-yı mu'tebere ve duvarlara gerilmiş olan işli ve münakkaş kumaşlar ve bir çok heykeller ve resimler mahall-i mezkûre âdetâ bir müze hâli vermişlerdir.

Ba'de kale kapısı gibi metin bir kapı açılıp ve yer altındaki mahzene girilir. Burası gazlar ile münevver olup mükellef

458a

Dolaplar içine konulmuş olan bakırdan gümüştan altından ma'mûl bulunan eşyâ' temâşâ ettirilir ki birçokları da yâkut ve safir ve zümürüd ve inci ve pîrûze olması gibi zî-kıymet taşlar ile murassa'dırlar. Eşyâ'-yı mezkûre büyüklü küçüklü bir çok haçlar buhûr-dânlar a'sâlar vazolar baş papazlara mahsûs taşlar ve yine onların sırmalı rubaları kandiller gibi şeyler olup ve hele yek-pâre gümüştan ma'mûl ve zî-kıymet taşlar ile murassa kocaman bir de tabut vardır ki hazînenin ta orta yerini işgal eyler. Bir çok yüzükler mühürler halkalar madalyalar dahi kendilerine mahsûs olan camekanlar içinde pırıl pırıl parlarlar.

Gerçekten en zengin bir müze hâlinde bulunan iş bu hazîneyi bize temâşâ ettiren papaz efendi gayet terbiyeli nâzik mütebessim bir adam olup nazar-ı dikkatimi hangi şey tarafından meclûb olur ise o şeye dâir kemâl-i letâfetle bir çok ma'lûmât veriyor idi. Verdiği ma'lûmâtın ba'zıları bu kiliseye mahsûs olan ta'rîf-nâme cildinde münderic ise de ba'zıları da kendi semere-i

tetebbuâtı olduğunu ihbâr ve ihtâr eyliyor idi. Nihâyet oradan çıkacağımız zemân isimlerimizi defter-i mahsûsuna kayd ederek nişâne-i ziyâretimiz

458b

Olmak üzere birisi baş papaz tarafından mahmûdiyye altını kadar ve dîgeri hazîne-i cânibinden beşi bir yerdeki liralardan daha büyük ve kalın iki yıldızlı madalya i'tâ' eyledi ki bunlar için mecmû'-i fıkraya sarf edilmek üzere herkes gönlünden ne kopar ise i'tası mu'tâd olduğundan herkes dahi gönlünden kopan mikdârı vâridât-ı mezkûreye mahsûs olan demir çekmeceye bırakır.

Böyle gayet cesîm ve fen-i mi'mârîce nefîs âsârdan ma'dûd olan ebniyenin ziyâret ve temâşâsı kalb-i beşerde bir te'sîr hâsıl etmemek kabil olamıyor. Şöyle bir binâ'nın inşâ'sına yalnız beş altı yüz senelik emek sarf edilmiş olmasını düşünmek kalb-i hassâs sâhibi bir adam için az te'sîr mi mûcib olur? Binâ'yı ilk tersîm etmiş olan mühendis temellerinin doldurulduğunu bile görmeye muvâfık olamamış ondan sonra asren baîd-i asr mi'mârlar ve mühendisler yek-dîgere halef selef olarak çevre duvarının yarım arşın yükseldiğini görmek koca bir ömre tevakkuf etmiş. Yalnız bir amûdîni teşkîl eyleyen oymalar kaç gündelik ile vücûda gelebileceğini sathî olarak tahmîne girişenler binlerce günlük tahmîniyle

459a

Bunun âdetâ bir kaç üstâda birden birer ömür teşkîl eyleyeceğini düşününce hayret-i azîmeye dûçâr olurlar. Mübâlâgaya haml edilmek muhtemel olmamak şartıyla yalnız bir penceresini teşkîl eyleyen boyalı ve resimli camlara otuzdan elli bin franga kadar kıymet tahmîn ediyorlar. El-hâsıl altı yüz sene müddet zarfında bu ma'bed-i âliye sarf edilen emek ve para ukûl-i muhâsibînden hâriç bir şey olup insân bunları düşündükçe ve binâ'daki cesâmet-i zînet-i letâfet ve ehemmiyyet dahi başkaca düşünüldükçe âdetâ insân bir gaşy hâline gelir ki böyle bir hâle gelmesi histen mahrûm fikirden ârî adamlar için bile mümkün olamıyor.

Refikimiz Madam Gülnar bu ma'bedin her baş vurduğumuz köşesinde yalnız nazar-ı müşâhedemize vâsıl olan nefâis-i mi'mâriyye hakkında türlü takdîrât ve mülâhazât ile beni müstefîd etmiş değildir. Gerek Rusya'da ve gerek Avrupa'nın gezip gördüğü sâir mahallerde ziyâret ve temâşâ eylediği bir çok maâbid-i meşhûre ile bu ma'bed arasındaki farkı anlatarak ale-

l-umûm maâbid hakkındaki ma'lûmât ve efkârımı tevsî' eylemiş olduğu misillû pencerelerde ve sâir şurada burada görülen resimlerin teşhîr eyledikleri vukuât-ı nasrâniyye ve onların

459b

Delâlet eyledikleri ahkâm-ı dîniyye hakkında da ifâdât ve mülâhazât-ı amîkasını ketm ve deriğ etmeyerek şu ziyâreti bana epeyce müddet bir tahsîl-i mahsûsta zemân geçirmişcesine nâfi ve müfîd bir sûrette ifrâğ eylemiştir.

Kilise temâşâsını ikmâl eyledikten sonra istîcâr eylediğimiz arabaya râkiben derûn-i şehirde bir cevelân-ı âcil icrâ' ettik ise de o gayr-ı muntazam sokaklar arkadaşımızı memnûn edemediklerinden arabamızı hâric-i şehirde kale mahalline yapılan ring ya'nî devre caddelerine sevk ettirdik. Bu caddelerin de henüz nâ-tamâm olmaları arkadaşımız nazarında o kadar büyük bir ehemmiyyeti celb etmedi. Ancak hitâmları hâlinde peydâ eyleyecekleri mükemmeliyyet ve intizâm şimdiki hâlinden istidlâl olunduğu gibi ba'zı hitâma takarrüb etmiş olan yerleri de bu bâbda model ittihâzına sâlih bulunuyor idi.

Hesâbca arkadaşımız Cologne şehrini benim kadar mükemmel gezip temâşâ edemedi. Ben ise bu şehri eğer ki Fransa'nın Lyon şehri kadar mükemmel tetebbu' edebilmiş olduğumu iddiâ eyleyemez isem de ona nispetle bir mertebe-i dîn kalan derece-i tetebbu'umla tatmîn olabilmî'imdir.

Nihâyet karnımızı doyumak zemânı geldikte şimendüfer istasyonunda bulunan

460a

Lokantaya mürâcaat eyledik ki bu şehrin en mükemmel lokantası orası olduğunu rehber-i seyyâhımız haber verdiği gibi hîn-i azîmette beni o kadar şikâyetlere mecbûr eyleyen iz'âcât miyânında mümkün mertebe mücib-i teselliyyet olan şey dahi işte bu lokantanın intizâmı idi ki işte şu tecrübe rehber-i seyyâhînin tavsiyesini bize fi elhak kabûl ettirmiştir.

Lokantaya gittik. Yiyeceğimiz yemeklerin tertîbini Madam Gülnar'a havâle ederek ben Paris'e kadar ikinci sınıftan birer şimendüfer biletini almak ve büyük sandıklarımızı Paris'te ahz u teslîm için eşyâ' müdürine teslîm etmek ve bunların da biletlerini de çıkartmak gibi işler arkasında dolaştım. Bu def'a şimendüfer me'mûrları tarafından hiç bir müşkilâta dûçâr

edilmedim. İşimi bitirip refikimin yanına geldiğim zemân kuşluk taâmını hâzır bularak gösterdiğim iştiâh ile müzhir-i takdîr ve âferîn olmaktan da geri kalmadım.

1.70. (COLOGNE'DAN PARİS'E)

Eylül efrencinin yirmincisini teşkîl eyleyen Cuma günü Cologne cevelân ve temâşâsını ba'de-l-itmâm istasyon lokantasında kuşluk taâmını da tenâvül ile ba'de-z-zuhr doğruca Paris'e kadar gidecek olan ekspres katârına râkib olduk ki bindiğimiz vagonda

460b

Eğer ki kadın erkek bir kaç zevât daha var idiyse de yine yerimiz pek geniş ve ferah olduğundan şikâyet edecek hiç bir râhatsızlığımız yok idi.

Zâten böyle büyük bir şehirden ilk yola çıkıldığı zemân vagonların birâz kalabalık olmasında bile beis görülemez. Zîrâ yolcuların aglebi yakın istasyonlara çıkacaklar demektir. O yakın istasyonlardan Paris gibi uzak mevki'lere yeniden yolcu girmesi de nâdirden olup her hâlde şimendüfere ilk binildiği zemân mevcûd olan kalabalık gittikçe azala azala araba derûnunda epeyce tenhâlık husûle geleceği mücerrebâtandır.

Zâten vagon kalabalık olmuş tenhâ olmuş bize ne? Biz ne zemâna kadar sebk eden tecrübemiz iktizâ'sınca menzilleri kısa kısa tertîb etmek tedbîrini ele almışızdır ki bu tedbîr sayesinde gece vagonda uyumaya mecbûr olmayacağız. O gece nihâyet nısf-ı leylden bir saat sonra Paris'e varacağız. İki arkadaş ale-d-devâm Türkçe konuştuğumuzdan musâhabemize iştirâk için sâir yol refikasına meydân vermeyeceğiz.

Ha! Bakınız Avrupa seyâhatlerinde işin bu ciheti de bilinecek ve hâtırda tutulacak mevâddandır. İnsân ba'zı kerre pek bunaldığı

461a

Zemân vagonlarda bulduğu yolcularla mukâleme ihtiyâcını hissederek bu yolcuların İngilizler derecesinde sükûtiliği hoşâ gitmez ise de sohbet edecek arkadaşı olup da onunla konuştuğu

esnâ'da yolcuların musâhabeye karışmaları hiç de hoş gitmez. Yalnızlıktan fikdân-ı sohbetten yolcuların kâffesi sıkılarak cür'etleri ziyâdece olanlar ednâ ve sâil üzerine söze karışmaya gayret ederler. Hele insânın memâlik-i bâide ahâlîsinden olduğunu anlarlar ise olur olmaz suâller ile o kadar mûcib-i it'âb olurlar ki insân âdetâ ya eline bir kitâb alarak ya uyuklamaya başlayarak bunlardan yakasını kurtarmak mecbûriyyetini hisseyler.

Madam Gülnar ise pek ciddî tavırlı bir kadın olup sohbet denilen şeyin öyle tatsız tuzsuz nev'inden hoşlanmadığı için yol refiklerinin iz'âcâtına hiç tahammül edemez. Binâen aleyh musâhabemizi dâimâ Türkçe yürüterek bu iz'âcdan kendimizi kurtarmak yolunu bulmuş idik.

Kafaları mütevâfik iki adam olur ve her dakikadaki müşâhedât üzerine bin türlü mübâhaseye yol açılır da söz tükenir mi? Benim kendisinden en büyük intizâr eylediğim şey

461b

Rusya'daki tecdîdât ve tenvîrât-ı fikriyyenin derece-i sahîhasını ve Rus milletindeki usûl-i maîşet-i kadîme ile ahlâk ve âdâb-ı milliyye gibi hasîs-i mâneviyyeyi öğrenmek olduğundan ve arkadaşım ise ne bir fikr-i temeddühe ve ne de bir gayret-i muâhezeye kapılmaksızın herşeyin doğrusunu söylediğinden Cologne'den ayrıldığımız zemân işte bu musâhabeye koyularak Rus milleti içinde sihre efsûna cadı karısına periye filana ne derecelerde i'tikad eylediğine varıncaya kadar gûnâ-gûn istihbârât-ı müfîde ile pek tatlı zemân geçiriyor idik. Ehadd-i nâssa mahsûs olan ba'zı şiirleri bile bana tercüme eyliyor idi. Tatarlar ile mahlûten yaşayan Rusların bu komşuları hakkındaki ihtisâsât-ı mahsûselerinin gerek iyi gerek fenâ cihetlerini de anlatıyor idi.

Fakat kendisinden öğrendiğim şey yalnız Rusların bir zemân “serf” esîr denilen sınıflarıyla bir de “mujik” ya'nî köylü ve ayak takımı denilen sınıfların ahvâlinden ibârettir zannolunmasın. Hattâ bu musâhabe yalnız bugün vâki' oluyor diye de i'tikad edilmesin. Şimdiye kadar bir kaç def'a bu yoldaki mübâhis ve îzâhâtından istifâde eylemiş olduğum arkadaşım bana bundan evvel

462a

Rusya'nın kibâr sınıfına âid bir çok ma'lûmât i'tâ'sıyla da istifâdeme hizmet eylemiş idi. Âdetâ epeyce bir müddet Ruslar nezdinde yaşamışım da pek çok ahvâllerine vukuf peydâ eylemişim gibi haber-dârlığımı te'mîn etmiş idi.

Mümkün olsa insân her milletin ahvâl-i umûmiyesini böyle etrâfıyla öğrenmelidir. Coğrafya ve etnoğrafyanın bu yoldaki ma'lûmâtı insânı hem ziyâdesiyle eğlendirip hem de pek ziyâde müstefid eylemektedir. Hele müvâceret hasebiyle lâ-yenkati' münâsebât-ı ticâriyye ve siyâsiyye ve harbiyye ve sâiresi olan milletlerin ahvâlini pek etrâflı öğrenmek bi-l-vücûh muvâfık-ı hikmettir.

Seyâhatimizin bu kısmında arkadaşım ile bu sûreti de mevki'-i bahse koyduk. Kendisinin bana:

- Rusların ahvâlini bu derecelerde merâk etmenize nazaran sizin için Rusya'ya da bir seyâhat vererek re'y-el-ayn müşâhedât ve tetebbuâtta bulunmak lâzımdır.

Demesiyle ben dedim ki:

- Ona şübhe mi edilir? Seyâhat zâten en ziyâde eğlenceli ve fâideli bulduğum şeylerdendir. Bi-l-hâssa komşumuz bulunan azîm milletinizi daha yakından tetebbu' en ziyâde

462b

Ârzû eylediğim ahvâldendir. Lâkin benim şimdiki meşguliyyetlerim bu ârzûlarımın husûlüne mâni'dir. Devlet ve milletime görebileceğim hizmet İstanbul'dan adem-i istilzâm eder. Kendi huzûzât-ı mahsûsama hizmet edecek hâl ve mevki'de değilim.

Bu sûretle açılan söz vatanımdaki hizmetime dâir arkadaşımın ba'zı ma'lûmât vermeye yol açtığından bu ma'lûmât-ı mezkûre ahvâl-i Osmâniyye ve İslâmiyye'ye de intikal eylediğinden onun bana Ruslara dâir vermiş olduğu ma'lûmâtın mukabilini ben de Osmanlılar hakkında i'tâ'ya başladım.

Bu yoldaki teâtî-i efkârın ne kadar mûcib-i lezzet olduğunu ta'rîf edemem. Herkes bir başka şeyden mütelezziz olacağı cihetle ihtimâl ki bu yoldaki telezzüzâtıma i'tirâz edenler de bulunsun. Fakat benim için sırf havâ-i musâhabe o katın bir kısmını bi-l-külliyeye isrâf demek olup teâtî-i efkârdan husûle gelen ma'lûmât ve mülâhazât ise vakti isrâftan men' ile berâber pek büyük bir de zevk ve lezzeti husûle getirir.

Arkadaş ne kadar fâzıl olur ise bu zevkin bu lezzetin derecesi o nispette artar. Hamdolsun arkadaşım bir nâzik

463a

Kadın olmakla berâber fazl-ı kemâli de işte böyle kendisiyle birlikte geçirdiğim zemânları isrâftan addettirmeyecek ve zevkini lezzetini arttırdıkça arttıracak derecelere varmış bir insân-ı kâmil idi.

Bu akşam Almanya hudûdunu geçip Verviers nâm kasaba civârından Belçika hudûduna nâil olduk. Gümrük beliyyesi ma'lûm ya! Yalnız yanımızda bulunan hafîf eşyâ'yı değil yük vagonuna teslim etmiş bulunduğumuz büyücek sandıkları da muâyene edecekler. Madam Gülnar'ın hakikaten biri büyük ve diğeri ufarak olarak iki sandığı olup benim de onun ufak sandığından daha ufarak bir sandığım yük vagonunda bulunduğundan ve bu misillü eşyâ'nın hîn-i muâyenesinde miftâhlarını hâmilen sâhiblerinin de hâzır bulunmaları muktezâ-yı kanun olduğundan ve hattâ yanımızda bulunan eşyâ'-yı hafife dahi muâyene edileceğinden ikimiz de düşünmeye başladık. Hele havânın serince olması arkadaşımın muâyene-hâneye gidebilmesine de mâni' idi. Ammâ dert bundan da ibâret değil idi. Şu hizmeti ben îfâ edeceğimi bir teklîf-i nâzik-âne sûretinde kendisine beyân ederek teşekkürüne nâil oldum ise de büyücek bir teessür ile:

463b

- Elmâslarımı da o büyük sandığa koymuşumdur. Taharrî husûsunda şiddet ve taassub gösterecek olurlar ise akşam vakti bunların tar ü mâr edilmesinden dolayı endîşe edebilirim.
- Deyince ben de düşünmeye başladım. Sordum ki:
- Rusya'dan buraya gelinceye kadar hudûdlarda eşyâ'nız yoklanmadı mı? Onlara ne çâre buldunuz?
- Bahr-i Baltık tarîkiyle Stokholm'e geldiğimiz zemân kongre a'zâsından olmağımıza hürmeten yoklanmadı. Danimarka ile İsveç ve Almanya arasında da gerek muâhedesi iktizâ'sınca dâhil-i memlekette tevakkuf etmeksizin geçecek olan eşyâ' yoklanmaz. Sizin sandığımız bile yoklanmadı.
- Vâkiâ öyle oldu. Yalnız elimizdeki eşyâ' yoklandı.

- Zâten familia eşyâ'sı hiç de yoklanmaz ise de Almanya ile Fransa arasındaki gümrük muâmelesi gayet mutaassıb-ânedir. Bilemem ki kadınlığa hürmeten eşyâ'nın taharrîsinde şiddetten vazgeçebilirler mi?

Stoholm ve sâirede bu kadının icrâ' eylediği büyük tuvaleti görmüş idim ki

464a

“elmâslarım” dediği şeyler bu misillû kıymet-dâr eşyâ'ya takdîr-kârâne vukufum olmamakla berâber yine nazar-ı dikkatimi celb eylemişler idi. Gümrükte eşyâ' yoklaması uzatılıp da bunları ziyâ'dan muhâfaza nasıl mümkün olabileceği kazıyyesi bi-t-tab' beni ürkütüyor idi. Bununla berâber böyle kıymet-i mecmûası epeyce bir mikdâra bâliğ olacak mâlî yük furgonuna tevdî eylediği büyük sandık derûnuna ne cesâretle koymuş bulunduğuna da şaşmaya başladım. Hattâ dayanamayarak bunu kendisinden de sordum:

- Cânım! Zannıma kalır ise böyle mücevherâtı kuvvetlice bir çantaya koyup koluna takarlar. Elbise ve eşyâ'-yı sâire ile memlû kocaman bir sandığa bu gibi eşyâ'yı koymak câiz midir?
- Tarîk-i eslem işte böyle yük furgonuna tevdî olunacak sandığa koymaktır. Zîrâ hırsızların en mahâretlisi şimendüferlerde en mu'teber yolcuların bindiği vagonlara girerek kola takılan çanta ve raflara konulan küçük sandık gibi eşyâ'yı pek kolay aşırabilirler. Yük vagonuna teslîm olunan sandıkların yanına hiç bir hırsız yanaşamayabileceği gibi o sûretle teslîm olunan sandıkların büsbütün kayb

464b

Olabilmeleri de her türlü ihtimâlden katiyyen baîddir.

- Bir yanlışlık olamaz mı?
- Yanlışlık ile başka yere bile gitmiş olsa idâreler beyinde bi-l-muhâbere yine ele geçirilebilir. Yalnız teslîm olunan eşyâ'ya mukabil verilmiş olan bileti zâyî' etmemelidir. Hattâ o bilet zâyî' olsa bile meğer bir hırsızın eline geçmelidir ki yükün vâsıl olacağı istasyonda onu bi-l-irâe sandığı alabilsin. Eğer zâyî' olan bilet hırsız eline geçmeyecek olur ise sandığın sâhibi mâlına yine dest-res olabilir. Çünkü sandığın üzerinde hangi istasyondan gelmiş olduğu bir varaka-yı matbû'a yapıştırılarak işâretlidir. Yolcu dahi

istasyondan gelmiş olduğunu elindeki biletle isbât edeceği gibi sandığın derûnunda mevcûd eşyâ'yı an-il-gıyâb ihbâr sûretiyle de isbât edince malını alır.

Şu îzâhâtı buraya derc etmekten maksadım ileride Wien'da kendi başıma gelmiş olan böyle bir hâli kari'lerime tefhîme medâr olmak içindir. Yoksa yalnız burada korktuğumuz gümrük muâmelesi için îzâhât ve tafsîlâtın bu derecesine lüzûm olmadığı müsellemdir.

465a

Şu sûretle teâtî-i efkârdan sonra hâtırıma bir çâre geldi. O çâreyi mevki'-i icrâ'ya koyabilmek için arkadaşşıma dedim ki:

- Şu Belçikalı gümrükçü efendilerin kadın nev'ine ne derecelerde hürmet ve riâyet edebileceklerini tecrübe ve ta'yîn için sizin vagondan çıkıp üşümenize hâcet yoktur. Pasaportunuzu bana veriniz. Biletiniz de zâten cebimdedir. Bunları bi-l-irâe ve sandıkların en üstünde bulunan eşyâyı bi-l-muâyene kadın mâlı olduklarını isbât ederek taharriyyât-ı amîkadan kurtarabilir isem febihâ kurtaramadığım sûrette size haber veririm. Büyük mantonuzu giyip muâyene-hâneye kadar gelirsiniz. İkimiz dört gözümüzü açarak bir şey çaldırmamaya gayret eyleyiz.

Arkadaşım bu sözden bir büyük ümîd peydâ edemediğini hâl ve tavrıyla gösterdi. Ma'haza tecrübe bu ya! Sandıkların anahtarlarıyla pasaportunu çıkarıp bana verdi. Biz bu kararı verinceye kadar Verviers istasyonuna henüz vâsıl olmamış idik. Yanımızda bulunan ufak sandık ve çantaları da muâyene-hâneye götürmek için vagonun raflarından indirip kapı önüne yığdık ki vusûlümüz anda bir komisyoner çağırıp nakl ettirelim diye! Vagonumuzda birisi

465b

Alman ve dîgeri Fransız iki erkek arkadaşımız daha var idi. Fransız bizi selâmlayarak ve afv dileyerek dedi ki:

- Madam! Mösyö! Söyleştiginiz lisânı anlamıyor isem de tedârikinizden istidlâl ediyorum ki gümrük yoklaması için düşünüyorsunuz.

Bu Fransız efendi ile mukâleme vazîfesi erkeklik hasebiyle bana düştüğünden ben cevâb verdim. Dedim ki:

- Evet Mösyö! Sizin bu Avrupa'nın hudûdlarda gümrük yoklamaları tüccârlıkla hiç münâsebeti olmayan yolcuları en ziyâde bî-zâr eyleyen ahvâlden olduğunu teslîm edersiniz zannederim.
- Hakkınız var efendim! Gümrüğe âid eşyâ'nız var mı?
- Hayır Mösyö! Gümrüğe âid eşyâ'mız yok ammâ sözümüze inanırlar mı ya? Herhâlde nizâma itâat mecbûriyyetindeyiz.
- Öyle ise eşyâ'nızı muâyene-hâneye kadar götürmeye neden mecbûr oluyorsunuz? Sandıklarınızı çantalarınızı açınız. Muâyene müddeti için muayye olan yirmi dakikadan istifâde zemîninde çâbük istasyon büfesine koşarak bir kaç lokma bir şey mi yiyeceksiniz bir kaç yudum bir şey mi içe-

466a

Ceksiniz zevkinize bakınız. İstasyon dâhilinde vagona gümrük şimendüfer me'mûrlarından başka kimse takarrüb edemeyeceğinden hırsız falan şerrinden emîn olunuz. Hattâ açık bırakılan sandık ve çantaları ekseriyyâ hiç de muâyene etmezler.

Gülнар ile birbirimize bakıştık. Bir kaç da Osmanlıca söz teâtî eyledik. Fransızın nasîhati tamâm kendisi bir hırsız olup da sandıklarımızı açık bıraktırmak için tertîb olunmuş bir nasîhat olabileceği bu teâtî eylediğimiz sözlerin zemînini teşkîl eylediler. Fakat bunda bir endîşemiz olamaz. Çünkü ne içmek ve ne yemek için istasyon büfesine mürâcaat ihtiyâcında olmadığımızdan ben muâyene-hâneye gittiğim hâlde de arkadaşım vagona kalacaklar. Zâten meselenin esâsı havânın serinliğinden dolayı onun vagondan çıkmaması masadı üzerine mebnîdir.

Herhâlde Fransıza teşekkür mecbûriyyetinde bulunduk. Hiç olmaz ise vagon kapısına yıktığımız eşyâ'-yı muâyene-hâneyi götürmek zahmetinden kurtulduk. Bunları açıp madam Gülнар'ın yanına yerleştirmeyi müteâkıb katâr durarak: "Gümrüğe! Gümrüğe!"

466b

Nidâlarının tekrârı üzerine ben vagondan indim. Muâyene-hâneye vardım.

Anlamalı kanundaki şiddeti ki jandarmalar tekâmîl katârı derhâl nezâret altına almakla berâber yük furgonlarında tüccâr emtiasından ve posta eşyâ'sından ya'nî âdî tahtadan ma'mûl ve

üzeri çenberli sandıklardan mâ-adâ yolcu eşyâ'sı olarak ne kadar sandık var ise muâyene-hâneye çıkardılar. Ashâbı da oraya birikti. Verilen bir emir üzerine herkes kendine müteallik eşyâ'yı tanıyarak bunlar birbirinden uzak ise birbirine yaklaştırmaya başladı.

Hîn-i azîmette yük furgonunda eşyâ'm olmadığından bence yeni görülmekte bulunan şu muâyene nazar-ı ehemmiyyet ve dikkatimi mûcib oluyor idi. O zemân anlamaya başladım ki hîn-i azîmette büyücek sandığım için bu muâyeneleri aşırabildikten sonra Cologne'de dûçâr olduğum tas'ibât hep o belâlı sandığı yük vagonuna vermeyip de yanımda bulundurmuş olmağım için imiş.

Biz dahi bize müteallik olan sandıkları bir yerde cem' eyledik. Yüreğimdiki gümbürtüyü hiç sormayınız. Heriflere ne lakırtı söyleyeceğimi o kadar ehemmiyyetle zihnimde tasarlayıp ezberlemektedirim ki kongre esnâ'sında

467a

Resmî gayr-i resmî söyleyeceğim sözler için ihtiyâtın bu derecesine mecbûr olduğumu aslâ derhâtır edemiyorum.

Benden evvel muâyene olunan eşyâ'nın birer birer açılarak silkilerek sarsılarak yoklandığını görünce öyle üzüm üzüm üzülüyorum ki ta'rîf kabûl etmez. Kendi eşyâ'm için değil! Bendeki eşyâ'nın mâhiyyeti ne? Bir üniforma bir kaç nişân bir kılıç! Bâkîsi bir kaç kitâb ile bir haylisi de kirli olan çamaşırdan ibâret! Asıl düşündüğüm şey arkadaşım madam Gülnar'ın eşyâ'sı!

Nihâyet ölüm sırası gibi bir dehşetle nöbet bize geldi. Ben gümrük baş me'mûrunun yanında kendimi çekip çevirerek fesimi düzelterek ve iki pasaportu birden herife uzatarak dedim ki:

- Mösyö! Şu iki pasaportun birisi benim dîgeri vagona haste bulunan bir kadınıdır. Biz ikimiz dahi Stokholm'deki müsteşrikîn kongresinden avdet ediyoruz. Ben İstanbullu bir Osmanlıyım o kadın dahi Kazanlı bir asil-zâde Rustur. Benim şu seyyâh sandığımı açar iseniz üniformam ile nişânlarım ve ba'zı kitâblarım ile kirli temiz çamaşırlarımı bulacaksınız. Onun sandıklarımı açar iseniz hasb-el-nisvâniyye

467b

Elbise cihetinden birâz kesret göreceksiniz gibi ihtimâl ki birâz da elmâs falan misillû kıymetlice esbâb-ı tezyîn göreceksiniz. Fakat kadın kısmının merâkâ ma'lûmunuz ya! Mensûcât-ı harîriyyesi dantelaları falanları yıpranmamak için benim takayyüdümü ricâ eyledi ki âlemde en câhili olduğum bir şey var ise o ise kadın eşyâ'sı hakkında edilecek bu yoldaki takayyüdlendir. Binâen aleyh bu bâbda mürüvvet ve muâvenetinizi sûret-i mahsûsada ricâ ederim.

Kim bilir ben bu sözleri söyler iken ne kadar ehemmiyetli davranmışım! İhtimâl ki davranışım pek gülünç bir sûrette vuku' buluştur. Fakat sözümde bir te'sîr vâki' olmuş ise o da mutlaka bu hâlimden neş'et etmiş olmalıdır. Mutlaka başımdaki âlâmet-i mübâreke-i milliyem yardım eylemiş bulundular ki ben elimde bulunan anahtarların hangisi hangi sandığı açacağını defaâten hükm edemeyerek anahtarları birer birer tatbîk ve tecrübeye koyduğum esnâ'da gümrük baş me'mûru:

- Mösyö! Zahmete girmeyiniz. Ricâ ederim o haste asil-zâde kadının muâvenetinde bulunmak için yanına gitmeye müsâraat eyleyiniz. Sandıklarınızın hiç birisi açılmayacaktır.

Dedi ki bu söz beni hakikaten ihyâ' derecesinde memnûn eyledi. Ne ben ne Gülnar

468a

Hiç bir nev' meşrûbâta ihtiyâc ve mecbûriyyet altında bulunmadığımızdan oradan çıkınca istasyon büfesine uğramak ihtiyâcında da bulunmayarak hemân arkadaşımın yanına koştum. Vagona girer girmez:

- Sandıkları açmadılar bile!
Tebşîrini teblîğ eylediğim gibi o da bana:
- Buraya da geldiler ise de yalnız beni selâmlayıp gittiler.

Tebşîriyle mukabele eyledi. Aman Ya Rabb! Ne kadar sevindik. Çünkü Avrupa'da bu misillû nizâmât o kadar mer'idir ki harfine riâyetsizlik sâir ahkâmıdan kat'-ı nazar âdetâ terbiyesizlik edepsizlik nâmûssuzluk addolunur. Zîrâ "kanun" demek istikâkât-ı lağviyye hasebiyle "numus" ve "nâmûs" kelimeleriyle müterâdif olup kendini bilen ve terbiyesi olan hiç

bir kimse iyi olsun kötü olsun kanunun bir harfine riâyetsizlikte bulunmaz. Kanunlar ma'kul müdîr gayr-ı ma'kul müdîr bunu intikad hakkı halka verilmemiş olduğundan halk hasb-el-terbiye itâatle mükelleftir. “Sizin kanununuzun bu ciheti gayr-ı ma'kuldür. Fenâdır” intikâda kimsenin hakkı yoktur.

Ya nasıl memnûn olmayalım ki arkadaşımın ifâdesine göre sandığında yalnız on iki takım elbisesi var imiş. Bunlar birer birer

468b

Silkilip sarsılacaklar idi. Gömleklere falanlara çoraplara kadar her şey aranacak taranacak idi. Elmas takımları da birer birer görülecek idi. Artık bunlar kadının kendisine mi mahsûstur yoksa ticâret için gümrükten mi aşırılıyor bu mebhas üzerine uzanacak idi. Şöyle kolayca kurtuluşumuza ziyâdesiyle sevinerek tamâm kondüktörün “hâzır” kumandası esnâ'sında birisi Fransız olduğunu haber verdiğimiz iki arkadaşımız vagona bi-l-vürûd kapımız kapandı. Katârımız dahi yola düzüldü.

Yolun bu kısmında Paris'e girdiğimiz zemân dûçâr olacağımız gümrük yoklamasına dâir hasbihâle girişmek ilk işimiz oldu. Evvelce küçük sandıklarla çantaları açık bırakmayı bize nasîhat eylemiş olan Fransız:

- Belçikalıların gümrük yoklamasına ne derecelerde ihtimâm eyledikleri Fransız gümrük me'mûrları nezdinde ma'lûm olduğundan Belçika aşırı Almanya'dan gelen eşyâ'yı Paris'te o kadar sıkı sıkıya yoklama etmezler.

Diye bize epeyce tesellî ve ümîd verdi ise de Paris'te iki hafta kadar ikamet bizce musammem olduğundan orada gümrük yoklaması

469a

Ne kadar şiddetli olsa bile bizi ürkütemez idi. Zâten Paris'e gece yarısından sonra gireceğimizden büyük eşyâ'mızı hemân istasyondan kaldırıp götürmeye vakit dahi bulamayacağız. Ertesi gün bi-l-mürâcaa kaldırıp götüreceğiz.

Fransız efendi bize Paris'te ineceğimiz yer muayyen ve hâzır olup olmadığını suâl ederek biz dahi yerimiz hâzır olmadığı cevâbını verdiğimiz zemân hâlimize epey acâib acemîliğimize safderûnluğumuza birâz da gülerek dedi ki:

- Öyle ise bu geceyi nerede sabâh edeceksiniz meşkuktur. Zîrâ sergi-i umûmî hasebiyle el-yevm Paris'de oda bulmak hemân muhâlâtandır.

Madam Gülnar bu sözü işitir işitmez tavr-ı mütegayyir olarak ve benim yüzüme bakarak Osmanlı lisânıyla sordu ki:

- Gerçek bu gece sokakta mı kalacağız?
- Çocuk musunuz? Koca bir Paris şehrinde insân sokakta mı kalır imiş.
- Lâkin ben evvelce dahi istihcâr eyledim ki bu hafta on gün evvel intihâb olunan hotele telgrafla ma'lûmât verilmez ise oda bulmak hakikaten muhâl imiş.

469b

- Hîn-i azîmette ben de Paris'ten mürûr ederken bu müşkilâtı haber almış idim. Fakat Doktor Boris Yanpolsky ile biz daha Kobenhavn'da bunun çâresini düşünmüş idik.
- Ne çâre bulmuş idiniz?
- Bu geceyi öyle Paris'in orta göbeğinde istediğimiz gibi bir hotelde geçirmeyip şimâl istasyonu civârında epeyce sâde ve âdf bir hotelde geçirmek çâresini bulmuş idik.
- Paris Boğaz kesenlerinde değil mi?

Paris'in birâz korkuluca olan yerlerine "Paris coupe gorge" derler ki Paris'in boğaz kesilen yerleri demektir. Hâl-bu-ki arkadaşımın zannı vecihle bu yerler mutlaka o şehrin kenârlarında köşelerinde bulunmayıp en mu'teber mahallerinde de zemânına adamına göre türlü boğaz kesenler vardır. Buralarını arkadaşımıza anlattıktan sonra Paris'e sergi-yi umûmîyi temâşâyâ giden ecnebîlerin kâffesi mümkün mertebe Paris'in mahallât-ı vasatiyyesinde ikamet-gâh ittihâz eylediklerinden gece yarısından sonra doğruca oralara mürâcaat eyleyecek olur ise fi-l-vâki' oda bulunamayıp sabâhı nerede ve nasıl etmek lâzım geleceğini insânı hayrette bırakır ise de kenârlarda kalabalığın

470a

Bu derecesi bulunmadığını anlattık. Doktor Boris yanımızda olsa idi yine tedbîrimiz böyle istasyona karîb bir yerde geceyi geçirmek ve yarın kendimize münâsib bir yer aramak kaziyyesinden ibâret kalacağını anlattık.

Evvelce gümrük muâmelesinde bir sûret-i hâif-ânede ettiğimiz muhavere-i Osmâniyye'ye zamîmeten şimdi yer bulmak husûsundaki şu mübâhase-yi mütelâşiyânemizin vuku'u dahi mütecessis Fransız'ın nazar-ı dikkatini bizim üzerimize açmış olmalıdır ki herif böyle birisi kadın ve dîgeri erkek olan ve ikisi de Avrupa ahvâlinin külliyyen acemîsi buldukları anlaşılacak adamların kimler olduklarını ve birbirinin nesi bulduklarını anlamak merâkına düştü. Açıkta açığa bu yolda suâllere girişecek olsa cevâb vermeyeceğimizi tahmîn eylemiş bulunmalıdır ki mâhiyyetimizi hâl ve tavır ve hevesimizden anlamak için Paris'te gezilip görülecek yerlerden bahse başladı. Bahs ettiği yerler ekseriyyetle hevâ ve heves erbâbının mürâcaat edecekleri yerlerden olup sûret-i bahs ve ifâdesi de tamâm o merâkta bulunan adamları memnûn eyleyecek yolda idi.

Biz herifin merâmını anlamakta te'hîr etmedik. Bir çîn-i cebîn ile geveze Fransız

470b

Susturmak dahi elimizde idi. Fakat buna da hâcet görmedik. Bir de sohbetin bu türlüsü ile eğlenmek için bil-akis Fransızla mümâşâatta dahi bulduk. Herif en büyük kumar-hânelerin hâl ve şânından vur patlasın çal oynasına mahsûs olan yerlerin âdât ve usûlünden bahs ediyor idi. Ammâ fazîlet-i medeniyyeye bunların ne derecelerde mugayyer olduğunu tedkik eyleyecek bir tavr-ı muâheze-kârânede değil! Medh ü senâ yolunda! Hayât denilen şeyi bundan ibâret olduğunu ve o hayâtın da ancak Paris'te bulunduğunu ve cihânın etrâf-ı sâiresinde kazanılmış paraları bihakk yemek için Paris'e gelmek lâzım olup sarf edilecek paralara mukabil bihakk eğlenmek imkânı Paris'ten başka hiç bir yerde bulunamayacağını gayet vâkıf-âne ve müdakkik-âne bir sûrette dizip döküyor idi.

Amerika ve İngiltere ve Rusya ve Mısır'ın ve hattâ Hind'in Çin'in zenginleri Paris'in asıl zevkini çıkararak bahtiyârlardan olup fi-l-vâki' insân büyük bir gece hikâyesinde tasvîr olunan hazînelere ve-yâhûd Alexandre Dumas'ın Monte Kristo tarafından beyân eylediği servete mâlik olduktan sonra artık cihânın memâlik-i baîdedeki

471a

Mağaralarında zîr-i zemînlerinde çadırlarında çerden çöpten yapılmış kulubelerinde yaşaması yazık olacağı beyânıyla mutlaka Paris'e gelip bi-hakkın ömür sürmesi îcâb eyleyeceğini o kadar mütehasır-âne ve mütehâlik-âne bir tatlı tavır ve şîrîn zebânla anlatıyor idi ki bu sözlerini istimâ' edenler hayât denilen şeyin ancak zevk ve safâ' ile hayâtтан ma'dûd olacağına ve insânın zevk ve safâ'dan mâ-adâ bu âlemde vezâif-i mukaddesi bulunmayacağına kanâat isti'dâdında olsalar meftûn ve meclûb oluvarecekleri der-kâr idi.

Biz bir taraftan Fransız Efendiyi dinleyip dîger taraftan dahi Osmanlıca olarak işte bu adamın tam asr-ı hâzır Fransız ve bugünkü günün Parislisi olduğunu birbirimize anlatıyor idik ki herif bu tefehhümâtımızın kendisini istisvâb ve istihsân yolunda olmasına zehâbla gayretini arttırdıkça arttırıyor o Paris eğlencelerini ballandırdıkça ballandırıyor idi.

Bir aralık bizim yek-dîgerimizle şu Fransızın intikâdı muâheze-i ahvâline dâir söyleştığımız sözlere kuvvet geldi. Fransız efendi Osmanlıca olan bu sözlerimize karışamayıp yalnız bir tavr-ı ihtimâm-kârâne ile dinliyor idi. Madam Gülnar diyor idi ki:

471b

- Paris şehrinin nasıl umûmî bir eğlence-hâne olduğu zâten size de bize de ma'lûm iken bu efendinin tasvîrâtı bu bâbdaki ma'lûmâtımızı bir kat daha tevsî' eyledi. Fakat Paris'in ve Parislilerin bir hâli daha vardır ki zannıma kalır ise o hâl sizce ma'lûm olmamalıdır.
- Hangisi?
- Gûyâ Paris kibârından imişler gibi birer sahte tavır takınarak bizim Rusya taraflarına gelen kadın erkek bir takım sefâhat-perestân!
- O yoldaki erâzil İstanbul'un Beyoğlu semtinde de nâdir değildirler.
- Hayır! Bunlara erâzil dememelisiniz. Sizin söylemek istediğiniz sefih ve sefil kadınlar ile erkekleri bi-l-hâssa kadınları anladım. Benim bahs ettiğim zevât gerçekten kibâr tavırlı şeylerdir. Petersburg'un en bahâ-lî en mu'teber hotellerine inerler. Ba'zıları asıl kendi ismilerini i'lân ederler ki hakikaten mu'teber isimlerdense bile o i'tibârın servet ciheti pek çok senelerden beri rehîn-i inkıraz olmuş bulunduğundan sûret-i zâhirede yalnız isimlerinin haysiyetini bi-l-muhâfaza hakikat-i hâlde her sefâhati icrâ' etmek ve bu sayede para kazanmak için gelirler.

472a

Bir takımını ise Paris'in dahi seffih gürûhundan oldukları hâlde kendilerini kibâr esâmisine benzer birer isim takıp onunla âlemi aldatırlar.

- Vâkıâ böylelerini hiç görmemişimdir. Hattâ işitmemişimdir bile.
- En ziyâde korkacak ürkecek Parisliler dahi bunlardırlar. Bunlar bizim memlekete gelip birer vâsıtâ ile kendilerini kibâr mahâfiline prezenta ederler. Kendileri tarafından suareler verdikleri gibi Rusya kibârı tarafından verilen suarelere de da'vet olunurlar ki asıl merâmları maksadları da budur. Tehlikelerinin en ehveni kumarcılıklarıdır. Rusya'da dahi kumar oyununa hile katmakta mâhir adamlar nâdir olmadıklarından oyunlarda bunların da birâz ziyân etmeleri melhûz olup ekseriyyâ büyük büyük mebâliği kazandıkları da vâki' olur. Ancak erkeklerinin Rus nisvânı ve kadınlarının Rus ricâli ile peydâsına çalıştıkları muâşakât işte Rusların kibâr sınıfını çığrından çıkarmış ve hüsn-i ahlâktan mahrûm bırakmış olan hâldir ki işin en büyük tehlikesi de buradadır.

Kadıncağzın bu sözü nasıl pür-hikmet sözlerden olduğu zâten bundan evvel dahi

472b

yine bu meseleye dâir sebk eylemiş bulunan muhaveretimizle nezdimde taht-ı i'tirâfıma girmiş idi. Binâen aleyh dedim ki:

- Bizim Osmanlılarda Avrupalılar ile ihtilât hemân hiç yok denilecek kadar azdır. O da Osmanlıların gayr-i müslim olan kısımlarında vardır. Osmanlı müslimân familyaları aglebiyyet-i azîme ile âdetâ kâffeten kendi dâire-i mestûriyyetleri dâhilinde yaşayarak erkeklerin ba'zı nâdirinden addolunacak takımını mahâfil-i efrence müdâvim iseler de tekrâr ederim ki şu beyân eylediğiniz hâldeki Parisliler ya İstanbulumuza hiç rağbet etmemekte ve-yâhûd gelirler ise bile kendi kafalarına uygun adam bulamamaktadırlar. Çünkü vukuât-ı mezkûre bizce mesmu' dahi değildir.
- Ne kadar bahtiyârsınız!

İşte bu sûrette açılmış olan bahis bizi Paris'e kadar eğlendirmiştir. Ba'zı en büyük sefihlerin hâlini Fransız arkadaşımız kemâl-i takdîr ile ve dîger ba'zılarının ahvâlini Madam

Gülner muâhezât-ı şedîde ile nakl ve hikâye eyliyorlar idi ki bunlardan hangisi intihâb olursa mükemmel bir roman teşkîl eyleyebilir idi.

Nısf-1 leyl esnâ'sında Paris'e vuku'-i

473a

takarrübümüzde afakın Paris ciheti ya şafağın ve-yâhûd tulû'-i kamerin takarrübü esnâ'sında gösterdiği aydınlık gibi bir aydınlık gösteriyor idi ki şimendüferin münhanîleri o ciheti vagonumuzun penceresi hizâ'sına götürdükçe bu aydınlık ister istemez nazar-ı dikkatimizi celb eyliyor idi. Fransız arkadaşımız dahi:

- Paris'in ışığı? Paris'in ışığı!

Diye o ciheti bize irâe ederek sergi-i umûmînin küşadından evvel Paris caddelerinde bilmem kaç milyon gaz ve elektrik lambaları yanmakta iken serginin dahi küşadı üzerine bunların mikdârı bilmem daha ne kadar artmış olduğunu ihbâr eyliyor idi.

Vâkıâ Paris gibi hâvî olduğu ebniye ve nüfusun kesretine göre vüs'at-i sathiyyesi az olan bir memleket öyle milyonlarca gaz ve elektrik fenerleriyle de tenvîr edildikten sonra gûyâ bir kaç yerinde bir kaç yangın peydâ olmuş da onların kızılığî semâya aks etmiş gibi bir hâl peydâ eyliyor idi. İşte bu kızılığî ve Paris civârında pek sık olan köylerin ziyâ'larını temâşâ ede ede nısf-1 leylden bir buçuk saat sonra râkib olduğumuz katâr şimâl istasyonunda tevkif ederek kondüktörler dahi oraya vusûlümüzü

473b

Nidâ ve i'lân eylediler.

1.71. (PARİS'TE BİRİNCİ GÜN)

Alafranga hesâbıyla bir günün mebde'i nısf-1 leyldir. Gece yarısından bir dakika olana kadar meselâ Cuma günü i'tibâr ediliyor ise gece yarısından bir dakika sonra Cumartesi günü addolunur. Paris'teki müddet-i ikametimi yazmak için bu hâl tamâmıyla benim işime yarar. Çünkü Paris'e vürûdum işte böyle nısf-1 leylden sonraca vuku' bulduğu gibi Paris'ten hareketim dahi nısf-1 leyle karîb bir zemânda vuku' bulmuş olduğundan taksîm-i eyyâm tamâmıyla muvâfık düşer bir de her günün hitâmı bi-t-tab' gece yarısında vuku' bularak jurnalimizi dahi yatağımıza girmeden evvel yazacağımızdan jurnal yazıldıktan sonra gerek o gün ve gerek o günün meşguliyetleri hitâme-i resîde olmuş sayılır.

İmdi eylülün yirminci Cuma gününü yirmi birinci Cumartesi gününe îsâl eyleyen gecenin nısfından bir buçuk saat sonra Paris'e vusûlümüz "eylülün yirmi birinci Cumartesi günü sabâhın saat bir buçuğunda" diye ta'bîr etmek lâzım gelip vusûlümüz ile berâber ilk işimiz o geceyi geçirecek bir yer bulmak oldu. Elimizdeki

474a

Ufak eşyâ'yı yükletmek için kendi kendisine zuhûr eden bir komisyonere sordum ki:

- Hemşehri! Şuraya en yakın bir yerde bizi misâfir edecek bir hotel tanır mısınız?
 - Hay hay hemşehri! Şurada yakında Hotel Chevalier vardır.
 - Chevalier mi? Sakın Chevalier de Industrie olmasın?
- Herif kahkahalarla güldü. Dedi ki:
- Parisinizi iyi tanıyorsunuz galibâ?
 - Ecnebî isem de hemân Paris evlâdı addolunabilecek kadar Paris'te yaşamışım.

Komisyoner ile şu yolda başlamış olduğumuz muhâverenin ne kadar işe yarayacağını kari'lerimizin lâyıkıyla takdîr edebilmeleri için îzâh etmeliyim ki: Paris'te böyle komisyoner ve arabacı gibi adamlara "citoyen" ya'nî hemşehri diye nidâ etmek ziyâdesiyle hoşlarına gider. Zîrâ iddiâ eylemekte buldukları müsâvâta en muvâfık ta'bîr bu ta'bîrdir.

Bir de “Chevalier” kelimesi bir vakitler Avrupa târihinde hüsn-i ahlâk ve şecâat ve fedâkârlıkla şöhet almış bulunan muhâribîn-i dîn için meşhûr olan ta'bîrlerden olup “endüstri” dahi sanâyi' mânâ-

474b

Sına gelir ise de bu iki kelime “Chevalier de Industrie” diye bir cümle-i izâfiyye teşkîl edince peydâ olan “sanâyi' şövalyesi” mânâsı aslâ memdûh-i maânîden olmayıp dolandırıcı yankesici batakcı demek olur. Fransız lisânının bu misillû dakayıkına vukuf için bunların ahvâlini de bilmek lâzım gelip komisyonere bizi götüreceği hotelin Chevalier Hoteli ismini hâiz olmasından bi-l-intikâl o şövalyenin bir Chevalier de Industrie olup olmadığını sormaklığım dahi Paris ahvâlini lâıyk-ı vecihle bildiğimi gösterir. Bir de bunlar ya kendilerinin yâhûd başkalarının Paris'i iyi tanıdıklarını anlatmak istedikleri zemân “ben Paris'imi tanırım” ve-yâhûd “siz Parisinizi tanıyorsunuz” derler. Binâen aleyh bunlara bir adam şu şîvenin gayrı bir şîve ile meselâ “ben Paris şehrini tanırım” diyecek olsa bu sözü “Parisimi tanırım” sûretinde söylemediği için hiç de Paris'i tanımadığına hükm verirler. Bir de bunlar miyânında “Paris çocuğu” denildiği zemân mutlaka Paris'te doğup büyümesi anlaşılmayıp belki orada çok zemân yaşayıp her hâline her sırrına vâkıf olmuş mânâsına gelir. İşte komisyoner ile teâtî eyledi-

475a

Ğimiz çend kelime Paris'in acemîsi olmadığımızı derhâl kendisine anlatmış idi de zekî komisyoner demiş idi ki:

- Merâk etmeyiniz hemşehri! Sizi götüreceğim yer Bulvar de Chapelle'in ucudur. Kibâr-zâde-gân yatağı değil ise de nâmûslu bir adamın hânesidir.

Eşyâ'mızı yüklenip önümüze düşen komisyoner arkasından biz dahi iki arkadaş kol kola vererek yürümeye başladık. Yolda şu gideceğimiz yer kendisini ürkütüp ürkütmediğini arkadaşıma sorduğumda:

- İşte iyi mübaşeret ettiniz. Şübhelenecek bir şey görmüyorum.

Cevâbıyla beyân-ı emniyyet eylediği cihetle ben de memnûn oldum. Dedim ki:

- Paris'in böyle kenâr köşelerinde polisin tekâyüd ve ihtimâmı daha ziyâde olur. Hiç merâk etmeyiniz. Hak Teâlâ lüzûmunu göstermesin. Ne zemân polise nidâ edecek olsak derhâl imdâdımıza yetişir.

Epeyce yürüyüp bayağı yorgunluk hissetmeye başladığımız bir zemânda komisyonerimiz bir kapalı kapı önünde durdu. Çingırağı çekti. İçeriden post bıyıklı iri yarı kranta bir adam çıkarak komisyonerimiz bu adama:

475b

- Mösyö Chevalier! Şimdi şimâl şimendüferinden çıkan şu iki yolcuyu size getirdim. Boş odanız vardır ya?

Demesiyle derhâl anladık ki Mösyö Chevalier denilen zat hotelin kapıcılık hizmetini de kendisi îfâ eyliyor. Maa-hazâ herifin hâli olarak üç dört odası olduğunu haber alıca sevindik. Bu vakitte velev ki arabalı olsun sokak sokak gezip barınacak yer aramak pek de hoşâ gitmeyeceği der-kârdır. Ancak ayrı ayrı iki odaya muhtâc olduğumuzu bildirdiğimizde Mösyö Chevalier:

- İsteddiğiniz kadar oda bulabilecek isek de o halde madama hizmet için bir de kadın hizmetçi îcâb edecektir ki işte bizde yalnız o yoktur.

Deyince yalnız burası birâz hoşâ gitmedi . İki arkadaş yüz yüze bakiştık. Şu mahalle ihtiyâcımız yalnız bu geceyi geçirmek için olduğuna göre arkadaşımızın hizmetini bir erkeğin de îfâ etmesinde de beis görülemeyeceğine karâr verdik. Odaları altışar franga pazarlık ederek gece taâmı için dahi sipâriş eylediğimiz şeylerin sekiz franga tedârik olunabileceğini hotelci efendi

476a

Beyân edince pazarlığı uzatmayıp hemân kabûl ettik.

Bize açılan odalar bu hotelin birinci katında idiler ki en mu'teber odalar olduğu bundan anlaşılır. Hâl-bu-ki bu odaların evvelâ kilimleri yok idi. Sâniyen pencerelerdeki perdeler birer kısa başlıktan ibâret bulunup camları setr edecek astar ve perde gibi şeylerden mahrûm idiler. Bundan dolayı müteaccib kaldığımızı gören Mösyö Chevalier pencerelerin pencerelerini kapamak sûretiyle tesettür mümkün olduğundan bahs eyliyor idi. Yatakları yokladığımızda vâkiâ temizlikleri pek de meşuk olmadıklarını gördük ise de çarşafklar öyle patiskaya benzer ince

şeylerden olmayıp yelken bezine daha ziyâde müşâbih idiyseler de hotelci efendiyi nâ-hoşnûd etmemek için yatakların hâlinden pek memnûn görüldük. Hattâ yataklarının temizliği gibi elbette bize yedireceği taâmların da nezâfet ve tahâretçe şübhe götürmeyeceği hakkındaki ümîdimizi de der-miyân eyledik. Mösyö Chevalier'den ziyâde bizi oraya götüren komisyoner bu babda i'tâ'-yı te'mînâta müsâraat ederek yemeklerin daha mükemmeli ârzû edilemeyecek derecelerde nefîs olduğunu anlattı. Evvel-be-evvel komisyoner efendinin

476b

Bu yoldaki te'mînâtından kurtulmak için üç adet elli santimlik gümüş para vererek bir de teşekkür-i mahsûsla onu işine gönderdik.

Mösyö Chevalier bir de aşçı çırağına benzer uşağıyla bir de odalarımıza lâzım gelen suları peşkirleri filanları getirmekte olsunlar biz yataklarımızı iğrenmeksizin yatabilecek hâle ifrâğın çâresini müzâkereye başladık. Bu misillü nezâketi meşkuk yerler için bir ihtiyât olmak üzere ben küçük sandığımda dâimâ bir çarşaf bulundururum ki hîn-i iktizâ'da kendimi bu çarşaf ile kefenleyip birâz daha gönlüm istirâhâtla o meşkuk yatağa gireyim diye! Fakat kemâl-i teşekkürle i'tirâf ederim ki İstanbul'dan çıktım çikalı şu ihtiyât çarşafa mürâcaat mecbûriyeti hiç baş göstermemiştir. O mecbûriyete bu akşam boyun eğeceğimi arkadaşşıma anlattığımda bu tedbîri o da beğendi. Dedi ki:

- Benim de küçük sandığımda bir kaç bir yere götürülür ise yatağı yastıkları mükemmelen çarşafalayacak mensûcât vardır. Büyük mantomu da yorgan makamında üzerime çeker bu gecelik râhat ederim.

Bu geceye mahsûs olan şu sefâlet bizi bir hayli güldürdü. Ben ise şu

477a

Hotel Chevalier ile bir de bizim Beyoğlu'nun dördüncü beşinci derecedeki hotellerinin hâlini muvâzeneye başladım. Vaktiyle matbû'amızı Beyoğlu'nda Hacuplu çarşısında te'sîs eylediğimiz esnâ'da birâderim Mahmud Cevdet ile bir kaç def'a bu hotellerde geceyi geçirmiş idik de mi'de bulanmaksızın yatılabilecek yerlerden olmaması üzerine evvel-be-evvel matbaamızda kendimize yatacak yer tanzîmine mecbûr olmuş idik. Bunlara nispetle Hotel Chevalier hakikaten pek temiz bir yer addolunabilir ise de arkadaşım gibi gerçekten kibâr bir kadına nispetle burada geceyi geçirmek bi-n-nisbe âdetâ büyücek sefâletlerden addolunur.

Odalarımıza çekilip ber-mu'tâd yıkandıktan sonra hotelcimiz ikimizin de kapısını vurarak:

- Sofranız hâzırlanmıştır.

Beşâretini teblîğ eyledi. Cologne'daki kuşluk taâmımızdan beri hiç bir şey yememiş olduğumuzdan şu on iki on üç saatlik açlık bir dereceye varmış idi ki o dereceyi takdîr için kari'lerimizin de bu kadar müddeti ac acına şimendüfer dangırtıları içinde geçirmiş olmaları lâzım gelir. Kim bilir ne müstekreh şeyler yiyeceğimiz havfıyla korka

477b

korka yemek salonuna vardık. Bir de havfımızın aksine olarak soframızı pek iştihâ-engiz bir sûrette görmeyelim mi? Meğer Mösyö Chevalier matbah-ânedede(mutfakta) bi-z-zât riyâset eylediğinden ve kendisi de erbâb-ı şikemden ma'dûd olduğundan yemeklerinin mükemmeliyeti hakkında komisyonerin şehâdeti pek sâdik-âne imiş.

Kemâl-i iştihâ ile taâm eyledikten sonra odalarımıza çekilip o yorgunluk ile bir de uykuya daldık ki en nazîf ve mu'teber hotellerde geçirdiğimiz gecelerin uykusu belki de bundan daha mükemmel değil idi.

Uykuya dalmaklığım âdetâ alafranga saat üçü bulmuş idi. Sofrada arkadaşım ile bi-l-müzâkere vermiş olduğumuz karâr üzerine sabâhleyin mümkün mertebe benim erkence kalkıp münâsib bir yerde bir ikamet-gâh taharrî etmekliğim lâzım geliyor idi. Zâten daha Berlin'de iken Paris'e mahsûs olan hotelleri tetebbu' ederek birinci derecedeki mükellef hotellerden katt-ı nazar ikinci derecedeki hotellerin mevâki'ini ve ta'rîfelerini filanlarını yoklamış idiysek de sergi münâsebetiyle bunların her zemânki ta'rîfeleri hükümden düşmüş olacaklarından Paris'te beher günümüzü kaçır franga geçirebileceğimiz kaziyyesi beni epeyce düşündürüyor idi.

478a

Sabâhleyin gözümü açtığımda saatin alafranga on bir olduğunu ya'nî öğle vaktine bir saat kaldığını görerek âdetâ geç kalmış bulunduğuma teessüf ettim ise de bir gece evvel Cologne'daki ma'hûd cathedrale saatinin dangırtısı hasebiyle de uykum epeyce muhtell olmuş bulunduğu hâlde bir de dünkü seyâhatim yorgunluğu manzûm olduktan sonra sekiz saatten ibâret bir

uykunun istiksâr olamayacağını hükm ile kendi kendimi ma'zûr gördüm. Hemân kalkıp giyinerek sokağa fırladım.

İlk işim yeniden bir Paris planı almak oldu. Vâkıâ Paris'e mahsûs elimde birisi meşhûr Baedeker ve dîgeri بدل tarafından yapılmış iki mükemmel rehber bulunup bunlar da muhtasır mufassal bir çok da planlar merbût ise de Berlin'de zihnime gelen bir şey üzerine Paris için de bir en mufassal ve rehbersiz yalnız bir plana muhtâc idim. Hâtırıma gelen şey Paris'te hangi sokaklardan geçecek isem o sokakları plan üzerinde çizip şu kayd ve zabtı hıfz eylemek idi. Bu hâlde mezkûr plana ilk nazarda mürûr etmiş olduğum sokaklar ile henüz mürûr etmemiş olduğum sokakları görebilerek cevelânlarımı ona göre tanzîm

478b

Eyleyebilecek idim.

Chevalier Hotel'inden çıkar çıkmaz nerede bir kitâbçı olup matlûbum olan planı mübâyaa edeceğimi ta'yîn edemediğimden saat hasebiyle bir araba istîcâr eyleyerek beni evvelâ en yakın bir kitâbçıya götürmesini tenbîh ettim ve ol vecihle ilk tesâdüf eylediğimiz kitâbcıdan planı mübâyaa eyledikten sonra arabacıya dedim ki:

- Beni Vendome Meydânına Castiglione sokağına Madeleine bulvarına Opera caddesine ve sâir bunlar gibi en çok hoteller bulunan yerlere götür. Hotellere birer birer girip oda arayacağım.

Paris arabacılarına böyle hotel taharrîsi gibi bir maksad için şu kadarcık emir verilmesi kâfîdir. Adamcağız çalacamçı beyân eylediğimiz semtlere bizi götürdü. Vâkıâ maksad-ı esâsı hotel bulmaktan ibâret olduğuna göre asıl bununla işgal-i zihin etmek lâzım gelir idiyse de bence geçtiğim sokakları zâten zihnimde menkuş olan Paris planına tatbîk eylemek dahi en esâslı maksaddan bulunmasıyla asıl bu cihette hasr-ı zihin eyliyor idim.

Yirmiden mütecâviz hotellere baş vurduk. Hiç birisinde boş oda bulunmadığından her

479a

Mürâcaat ettiğimiz yerden çarçâbük rücûumuz bu hotel taharrîsi maksad-ı esâsîindeki meşguliyyeti azaltıyor ve güşt-i güzârımız âdetâ Paris'te bu def'aya mahsûs bir ilk cevelân hükmünü alıyor idi.

Ba'de-z-zuhr saat ikiye varıp da yirmi kadar birinci ve ikinci sınıf hotellerde yer bulamayınca korkmaya başladım. Ya hiç de yer bulamaz isek? Vâkıâ bir kaç dânesinde yalnız bir oda bulunabildi ise de bize mutlaka ve be-heme-hâl iki oda muktezî olduğundan onları bi-t-tab' kabûl edemedim. Bir aralık hâtırıma geldi ki bir hotelde ayrı ayrı iki oda bulunamayacağına göre arkadaşımı başka hotelde iskân edip kendim dahi başka yerde sâkin olayım. Vâkıâ bundan refikimin memnûn kalmayacağı der-kâr ise de bir şey zarûret hükmünü aldıktan sonra o şeye katlanmamak akl kârı değildir.

Nihâyet döne dolaşa Caumartin sokağında Grand Britania Hotelinde üçüncü katta iki oda bulunabildi ise de bunlar henüz boşanmamışlar idi. Derûnundaki misâfirler o gün saat dörtte kalkan katâr ile Paris'ten gidecekleri cihetle onların azîmetinden sonra odalar bize verilebilecek idi.

Buna da râzî oldum. Hattâ misâfirler

479b

Henüz odalarda bulunup onlar çıkmadıkça gezip görmek kabil olamayacağından muâyeneye de hâcet görmeksizin hemân odaları edeceğimi anlattım. Bu odalar ne kadar fenâ olsalar Hotel Chevalier'den daha fenâ olamazlar ya! Caumartin sokağı ise Madeleine Bulvarı civârında binâen aleyh Paris'in mümkün mertebe vüs'atinde bulunduğundan semti bize tamâmiyle muvâfıktır. Hotel müdîresi bulunan kadına dedim ki:

- Misâfirler gidinceye kadar biz eşyâ'mızı getirip şöylece bir yere koyabiliriz. Değil mi? Kendimiz dahi o zemâna kadar salonda vakit geçirebiliriz.

Kadın bu teklîfe rızâ' göstermesiyle pazarlığa giriştik. Odalara yirmişer frank istemesin mi?

Aman ya Rabb! Birer Fransız altını! Hem de üçüncü katta oda! Derin derin düşünmekliğim kadına ne yolda te'sîr etti bilemem. Fakat bana acımışcasına bir tavırla dedi ki:

- Efendi! Benim size söylediğim söz size de bana da muvâfık kalabilecek son sûrettir. Beni nâfile yormamanızı ricâ ile berâber kendinizin de yorulmamanızı tavsiye ederim. Elde iki tekgraf var ki

480a

Birisinde iki dîgerinde üç oda tahiyyesi emr olunuyor. Fakat siz şuraya kadar gelip oda istemiş olduğunuz hâlde cevâb-ı reddi size ve cevâb-ı muvâfakatı henüz Paris'te bile bulunmayan sipârîşçilere vermeyi mürüvvet-i insâniyyeye muvâfık bulamam.

Yalnız olsam Chevalier Hotelindeki yatağı birâz daha temizlettirerek orada pek alâ ikamet edebileceğim. Ammâ Paris'in bir kenârında imiş! Bana ne ziyânı var? Hattâ sûrun hâricinde bile olsa o kadar ziyânlı bir şey değildir. Gayeti her gün bir araba veya tramvay parası fazla masârif sayılacak ve nihâyet yirmi dakika yarım saat zemân dahi beyhûde geçecek! Fakat yanımda bir arkadaş var ki Paris'te müddet-i ikametimizce refâkate karâr verilmiş ve sûret-i refâkatinden istifâde dahi edilmekte bulunmuştur. Onu öyle kenârda köşede oturtmak kabil midir?

Nihâyet müdür hanıma muvâfakat cevâbı verdik evvelâ şimendüfer istasyonundaki eşyâ'mızı getireceğimizi ve ba'de kendimiz geleceğimizi beyânla arabaya atlayıp doğruca Chevalier Hoteline vardık. Zavallı arkadaşımız bizi bir hayli bekleyip merâk bile etmeye başlamış. Paris'te yer bulmak fi-l-hakika pek

480b

Müşkil olduğunu kendisine îzâh eyledikten sonra dedim ki:

- Üç sûretin birini kabûle mecbûr olacaksınız. Birincisi ayrı ayrı hotellerde birer oda tutup oturmak.
- Demek oluyor ki refâkate nihâyet vereceğiz. Siz bunu nasıl telâkki edeceğinizi bilemem ise de ben büyük bir teessürle telâkki ederim.

- Bi-t-tab' te'sîrin daha büyüğü bende vâki' olur. Gelelim ikincisine: Paris'in garb cihetinde Neuilly ve-yâhûd şark cihetinde ve Vincennes taraflarında mı olur veya sâir taraflarda köylerin birisi mi beğenilir el-hâsıl Paris hâricinde yer bulup oturmak!
- Çok şey! Biz Paris'e köyde oturmaya mı geldik yoksa sergi-yi umûmîyi temâşâyâ mı?
- Hakkımız var. Üçüncü ise bir hotelin üçüncü katında ne idiğini göremediğimiz iki odaya yirmişerden kırk frank vermek.
- Yalnız oda kirası mı?
- Evet! Yalnız oda kirası!

Madam Gülnar dahi düşünmeye başladı. Yalnız oda kirası olarak yirmi frank verildiği hâlde masârif-ı sâirenin ne mikdâra varacağı düşünülmez mi? Benim kendim

481a

İçin ettiğim hesâb yemek ve araba ve exposition ve sâireye duhûle falan günde yüz franga takarrüb eyliyor idi. Bir hayli düşündükten sonra arkadaşımız dedi ki:

- Ayrı ayrı hotellerde ikamet edildiği sûrette yirmi franktan aşağıya oda bulabilecek miyiz?
- Onu bilemem. Fîâtlarını sormadım. Fakat ümîd dahi edemem.
- Herhâlde şu Grand Britania Hotelinde bulduğunuz odalar nakl-i mekân edelim de işimize daha muvâfık gelecek başka yer taharrîsinden de geri durmayız.

Bu karâr üzerine ben muvakkaten kendisini yine Chevalier Hotel'inde bırakıp muayyetimdeki araba ile istasyona vardım. Bir kaç büyük kışlayı bir yere götürür iseniz Paris'in şimâl istasyonunu teşkîl etmiş olursunuz. Bir çok yerlere girip çıktuktan ve komisyonerden komisyonere mürâcaat ederek nihâyet sandıklarımızı güç hâl ile bulup gümrük muâyenesi mahalline geldim. Me'mûr:

- Efendi! İ'tirâf ve icbâr edeceğiniz ne gibi eşyâ'nız var?

Suâlini îrâd eyledi ki Marseille gümrüğüne dâir vermiş olduğum ma'lûmât bu suâlin mâhiyyetini kari'lerimize anlatmıştır.

481b

Cevâben gümrük me'mûruna:

- Efendi! Şu eşyâ' ta Stokholm'den gelen bir kadın ve erkek eşyâ'sıdır. Derûnunda gümrüğe müteallik hiç bir şey yoktur. Kanâat hâsıl etmez iseniz açalım da muâyene ediniz.

Dediğimde adamcağız gerçekten lutf edip bizi bilâ-muâyene salıverdiğinden hemân sandıkları arabaya yüklettim. Doğruca Britania Hotel'ine gelip sandıkları kapıcıya bi-t-teslîm kendim durmaksızın tekrâr Chevalier Hotel'ine gittim arkadaşı da alıp hotele getirdim.

Kari'lerimin nazar-ı tettebbu'-i pîşe-gâhında bir Paris planı açık bulunmalıdır da burada "gittim" ve "geldim" deyiverdiğim haberlerin hükmünü o plana tatbîk ile ta'yîn etmelidirler. O gün öğleden bir saat kadar evvel Chevalier Hotelinden çıkarak nihâyet arkadaşımızı Büyük Britania Hotel'ine getirdiğimiz zemân saat tamâm beş olmuş idi. Demek oluyor ki bizim gelip gitmekler tamâm altı saat devâm eylemiş idi. Bereket versin ki istîcâr ettiğim arabacı zekî bir adam olup evvelden vermiş olduğum ta'lîmâtı matlûba tamâmı tamâmına muvâfık olarak icrâ' ettiğinden her gidip geldikçe beni başka

482a

Sokaklardan götüre götüre şimâl istasyonu ile Vendome Meydânı arasında bulunan Paris sokaklarını bana tamâm-ı matlûbum vecihle seyr ve temâşâ ettirmiş oldu ki işte bunu mükemmel bir cevelân ve bir büyücek kâr addedebilirim. O gün ben de aç kaldım arkadaşım da! Zavallı kadıncağız bon bon ve pasta nev'inden bir kaç parça hamur işi götürüp yiyerek onunla iktifâ eylemiş. Ben ise bir def'a arabacıya bir parça ekmek ile birâz da gravyara peyniri aldirtıp araba içinde onu ekl edebilmiş idim. Bu kadar zahmetler meşakkâtler ile ele geçirebilmiş olduğumuz odalar dahi matlûba muvâfık çıkmamış olurlar ise ne dersiniz?

Hotelin üçüncü katında bulunması bu odaların kusûr-i yegânesi değil idi. An-asıl yek-pâre bir koğuş gibi bir büyük yer olup yalnız birer tahta perde ile üç dört odaya taksîm olunmuşlar idi ki bir odada öksürülse dîgerinden işitilmemek kabil olmayıp hele girilebilmek isti'dâdından ârî bir abdest-hânenin de bize tahsîs olunan odaların yanbaşıda bulunması hiç affolunamayacak bir kusûr idi.

İki arkadaş bu odaların kabil-i iskân olamadıklarını hükm eyledik ise de tebdîlleri

482b

Emrinde ittihâd-ı efkâr hâsıl edemedik. Vâkıâ Chevalier Hotelindeki odalardan daha fenâ olan bu yerlere yirmişer frank yevmiyye kira verilmesi hiç bir insâf ve hesâb ile tevfiik kabil edebilecek hâlattan değil ise de ya bundan daha başkalarını daha iyilerini bulamayacak olur isek?

Ertesi günü yine hotel aramaklığı bana der-uhde ettirmek için bin türlü mülâhazât-ı hakîm-âne ile best ve mütâlaât eyleyen arkadaşşıma dedim ki:

- Paris'teki müddet-i ikametimiz böyle kocaman kocaman günleri hotel aramak arkasında sarfa müsâid olacak derecelerde değildir. Vâkıâ burasını size lâıyk görmek şöyle dursun kendime bile lâıyk göremiyor isem de bakalım birâz sabr edelim. İhtimâl ki alt katta bulunan odalar boşanır. Hiç olmaz ise size orada bir oda buluruz da ben burada kalırım. Yâhûd iki oda birden boşanır. Bu da olmaz ise bildiğim rast gelip daha başka bir yerde oda bulunur. Herhâlde Parisce görülecek en mühimm işimiz oda taharrîsi imiş gibi zemânımızı yalnız buna sarf etmeyelim. Asıl tettebbu' ve temâşâ işimize bakalım.

483a

Bu söz bizim arkadaşşı memnûn edemedi. İki taraftan bir kaç lakırtı teâtî olundu ki tavr-ı dürüş-ânelerinden nâşî onları burada îrâd etmeyi gönülüm tecvîz eylemez. Nihâyet bu akşama mahsûs bir mütâreke akdiyle sergiye gitmeye ve ertesi gün için herkes harekâtında serbest kalmaya karâr verdik.

Çâre yok. Paris her zemânki hâl-i tabîisinde değil ki olur olmaz şeyler için habl-i refâkati kırılmaktan muhâfazaya imkân tasvîr edilsin! Şu kadar fenâ bir odaya yirmi frank vermeye mecbûr olduğumuz hâlde şimdiye kadar sâir memleketlerde oturduğumuz yerlerin emsâlini arayıp da otuz kırk ve belki elli frank vermek lâzım gelir ise bizim muvâzene ile tevfiik kabûl ettirilebilir mi? Refâkate en esâslı şart iki refîkin birbirine hiç bâr olmamalarıdır. Velez ki bi-z-zarûre olsun arkadaşşıma bâr olmak tahakkuk edince onun ihtiyârını kendi elinde bırakıp kendi ihtiyârına da ben mâlik olmaya tercih eder isem yine insâniyyet-kârâne bir iş görmüş olurum.

Britania Hotelindeki odalardan dolayı teâtî eylemiş bulunduğumuz şedîd-ül mâil kelimeler o akşam sergi-yi umûmîye hîn-i azîmetimizde sâir seyâhatlerimiz gibi gayet mütevaffık-âne müdakkik-âne

483b

Refâkatimize mâni' olamadı. Akşam taâmını da sergide etmek mukarrerâtımız cümlesinden bulunmasıyla Britania Hotel'inden bir arabaya binerek Concorde Meydânı ve Orsay rıhtımı tarîkiyle İnvâliches kapısından sergi-yi umûmîye girdik. Evvelâ İnvâliches kışlası önünde olan birinci kısım sergiyi piyâde olarak dolaşıp ba'de Decauville kumpanyasının yapmış olduğu küçük şimendüfere râkiben asıl büyük sergi mahalline varıp orada şimendüferden inerek gezebileceğimiz kadar yerleri meşyen gezip gördük. Sergi-i umûmî hakkında sûret-i müstakillede ma'lûmât vereceğimden bu günden bed' ile müşâhedâtımı hikâyeye başlayamayacağım.

Sergi derûnunda hemân adım başında tesâdüf edilen taâm-hânelerden birisine girip mükemmelen karnımızı doyurduktan sonra tekrâr Eiffel Kulesi civârını ve yeni şelâleleri filanları dolaşmaya koyulup bir de o esnâ'da Sırlı Mösyö Pasiç'e rast geldik ki bunlar dîger arkadaşımız Doktor Yanpolsky ile berâber bir gün evvel Belçika'dan Paris'e gelmiş imiş.

Sûret-i seyâhat ve sergüzeştimizi birbirimize anlattığımız sırada ez-cümle son sefâletimiz olmak üzere gerek Chevalier ve gerek Britania Hotellerinden ne kadar bahâ-lî ve fenâ birer

484a

Odaya dūçâr olduğumuzu anlattığımızda Pasiç dedi ki:

- Hotel Dominisi'ye baş vurmadınız mı? Ben oradayım. Pek de râhatım.

Fi-l-vâki' ben o gün Hotel Dominisi'ye dahi baş vurmuş isem de yalnız bir oda bulunduğunu haber alarak fîâtını bile sormamış idim. Mösyö Pasiç dedi ki:

- Ben "sous-sol" ya'nî zemîn katıyla birinci kat arasındaki kemerli odaların birisindeyim. Kirâ'sı günde yirmi franktır. Fakat hotel gayet i'tibârlı bir mahal olduğu gibi mefrûşâtı yatakları da pek yolundadır. Hele taâm salonlarının intizâmını hiç sormayınız.

Madam Gülnar ile birbirimizin yüzüne bakakaldık. Eğer Pasiç'in dediği sahîh ise daha o akşamdan i'tibâren bu hotele nakl-i mekân lâzım gelecek. Fakat bakalım iki oda bulunabilecek mi? Herhâlde bir ihtiyât olmak üzere Osmanlıca olarak arkadaşıma dedim ki:

- Tamâm siz Dominisi hoteline nakl-i mekân ederek sabırlı dostumuz ile akd-i refâkat edersiniz. Eğer bir yer bulunur ise bana da haber verirsiniz. Bulunmadığı sûrette ben çâr nâ-çâr Grand Britania Hotelinde kalırım. Hotellerimizi ayırdığımızdan
484b

dolayı siz dahi arkadaşsız kalmamış olursunuz.

Bu teklîfim redd olunmadı ise de ez-dîl ü cân kabûl edilmedi. Hattâ kinâyeli bir lakırtı olmak üzere denildi ki:

- Paris'te kendimi ne size ne de Mösyö Pasiç'e bâr etmeyebilirim. Zâten hotel meselesi bizi epeyce yormuş olduğundan o yorgunluğu şimdi tecdîd ve tezyîd etmeyelim. Sergiyi gezelim. Her cihetine bir kerre baş vurmuş olalım da ahvâl-i umûmiyyesine dâir bir fikir icmâli peydâ etmiş olalım.

Fi-l-vâki' öyle yaptık. Gecenin saat onuna kadar sergiyi gezip ba'de bir arabaya râkiben Grand Britania hoteline geldik. Akşam taâmımızı henüz bir kaç saat evvel etmiş bulunduğumuzdan gece taâmına hâcet görmeyerek ve o günkü jurnallere yazılacak epeyce işlerimiz olduğu gibi yarın Paris'te edeceğimiz cevelânları ta'yîn için dahi rehberlere filanlara mürâcaat lâzım gelerek hemân odalarımıza çekildik.

1.72. (SERGİ HAKKINDA BİR İCMÂL-İ UMÛMÎ)

Paris sergisi hakkında gazeteler o kadar tafsîlât vermişlerdir ki benim için bu seyâhat-nâmede ondan hiç de bahs etmemeye imkân vardır. Fakat herkesin görgüsü

485a

Bir başka türlü olmak tabî olup ma'lûmâtta ziyâde mütâlaât îrâdı için yine sergiden bahs etmeye zarûret vardır.

Sergi hakkında müddet-i ikametim olan iki hafta zarfında peydâ eylediğim mülâhazâtı pey-der-pey serd etmeye medâr olmak üzere evvelâ asr-ı hâzırın müessesât-ı müciz-kâr-

ânesinden addolunan bu sergiye dâir kari'lerime bir fikir icmâli vermeliyim. Bunun için eğer ellerinde bir de Paris planı bulundurabilirler ise tefhîm ve tefehhüm kazıyyesi daha ziyâde kolaylanmış olur.

Paris şehri hemân Armudî denilen bir şekil teşkîl eder. Bu armudînin sap ve müdevvir tarafı şehrin şark cihetidir. Uç ve sivri tarafı da garb cihetine düşer. Seine nehri Paris'in cenûb-i şarkîsinden derûn-i şehre dâhil olup azîm bir kavis ile merkezine doğru ilerledikten sonra cenûb-i garbîsinden hürûc eyler. Bu hâlde Louvre ile Tuileries sarayı Paris'in âdetâ merkezi addolunur. Tuileries'nin önünde ya'nî garb cihetinde yine kendi nâmına mensûb vâsi' bir bahçe ve onun dahi önünde ya'nî garb tarafında Concorde meydânı ve onun da önünde ya'nî hep garb tarafında Champs-Elysees avenuesu vardır ki Paris'in en vâsi'

485b

Yerleri işte buralardır. İş bu Concorde Meydânının cenûb-i garbî cihetinde ve Seine nehrinin sol taraf sâhili üzerinde İnvâvides meydânı bulunur ki "İnvâvides" ya'nî sakatat-ı askeriyye kışlasının önünde vâsi' bir meydândır. Bu meydânın arîzi iki yüz elli ve tûli beş yüz metre kadar ki kıyâs edilecek olur ise hemân karşı tarafta vâki' Concorde meydânı kadardır. İnvâvides meydânının yine cenûb-i garbîsinde "Champs de Mars" denilir daha vâsi' bir meydân bulunup bu da mekteb-i harbiyyenin önünde ve bir güzel ta'lîm-hâne hükmündedir. Champs de Mars'ın tûlü bin ve arîzi beş yüz metre olduğundan cesâmetçe İnvâvides meydânının dört misli kadardır.

Bu iki meydânın ara yeri şekl-i müsellese karîb bir mahalle teşkîl eder. Fakat nehir boyunca iki meydân Orsay rıhtımı denilen gayet vâsi' bir rıhtım ile yek-dîgerine merbûttur ve işte sergi-i umûmî dahi bu İnvâvides ve Champs de Mars meydânlarıyla bir de Orsay rıhtımı üzerine tertîb ve inşâ' olunduktan mâ-adâ Champs de Mars'in şimâl-i garbîsine doğru nehrin karşı tarafında vâki' ve Iena köprüsü ile yine Champs de Mars'e merbût olan Trocadero bahçesine

486a

Doğru sergi-i umûmî mahalli uzatılmıştır.

Şu ta'rîf eylediğimiz dört parça yer ya'nî İnvâvides ve Champs de Mars meydânları ve Orsay rıhtımı ve Trocadero bahçesi Paris planı üzerinde tedkik ve tettebbu' edilecek olsa bunların

hemân yek-dîgerine münâsebeti görülemeyerek o koca sergi-i umûmîyi böyle perakende yerlere nasıl yerleştirip de bir de intizâm verebilmiş olduklarına insân ziyâdesiyle taaccüb eder. Hele İnvâliches meydânında Champs de Mars'e doğru Decauville kumpanyasının ihtirâ-gerdesi olan küçük şimendüfer ile gidilir iken bu sene caddesinin altına tünel yapılmak ve piyâde olarak gidilir iken bunun bir kaç cadde üzerine gayet yüksekten köprü kurulmak gibi ameliyyâtla sergi-i umûmîyi iki meydân arasındaki mahalleden tefrîk etmişlerdir ki sergi-i umûmî başlı başına bir memleket demek olduğu hâlde onu derûnunda münderic olduğu Paris şehrinde bi-l-külliyeye müstakill bir hâle koymak için iltizâm edilen ameliyyât hakikaten muhayyer-i ukûldür.

Paris'te böyle bir sergi yapmak için muvâfık gelebilecek yerler ya bu İnvâliches meydânıyla Champs de Mars olabilir ve-yâhûd Tuileries bahçesi ve Concorde meydânıyla Rond Point

486b

Denilen yere kadar Champs-Elysees arâzisi birleştirilip sergiyi oraya yapmak îcâb eder. Bundan evvel Paris'te yapılan bir küçük sergiyi yalnız Champs-Elysees'ye yapmışlar ki “sanâyi' sarayı” nâmıyla binâ'sı hâla mevcûdudur. Eğer bu üç yer birleştirilecek olur ise Champs de Mars'in üçü kadar bir vâsi' meydân husûle gelmiş olarak tamâm bir sergi-i umûmî mahalli teşkîl edilmiş olur. Bu def'a Champs de Mars'te yapılmış olan Eiffel Kulesi ve Makine Galerisi ve merkez kubbesi ve Orta Galeri gibi ebniye-yi cesîmenin yıkılmamasına karâr verilmiş olduğundan Champs de Mars artık meydânlıktan çıkıp hattâ ta'lîm-hâne olmak üzere Paris civârında yeni bir mahal tedârikine de lüzûm görülmekte bulunmuştur. Bu hâlde ileride Paris şehri bu hâlde Paris şehri ileride bir sergi-i umûmî daha yapacak olur ise Tuileries bahçesi ve Concorde meydânı ve Champs-Elysees'nin birleştirilmesinden başka Paris'te hiç bir meydân kalmamış demektir ki bu mahallerde Sanâyi' Sarayından mâ-adâ binâ' bulunmaması da “meydân” ünvanını ancak buraya hasr ve tahsîs eyler.

İmdi Paris sergi-i umûmîsi hakkında bir fikir icmâli hâsıl eylemek için şu İnvâliches meydânı ile Champs de Mars meydânını ayrı ayrı

487a

Tetebbu' eylemek ve bu tetebbu' esnâ'sında nazar-ı tedkiki Orsay rıhtımı ile Trocadero bahçesine kadar da vardırılmak lâzım gelir.

Paris'te ilk yapılan sergi-i umûmî Champs-Elysees'de yapılip ikincisi Champs de Mars'te yapılmışlar idi ki bunların her biri dîgerine baskın olduğu hâlde bu def'a yapılan şu dördüncü sergi-i umûmî böyle İnvâvides meydânı ve Champs de Mars ve Orsay rıhtımı ve Trocadero bahçesi gibi dört mahalde ya'nî cem'en yekûn seksen dört hektar arâzî üzerinde yapılmasından dolayı vüs'atçe dîgerlerinden iki mislinden ziyâdeye varmasından kat'-ı nazar sâir sergilerde ebniyenin en çoğu ağaçtan kâr-gîr taklîdî ya'nî birer muvakkat görünüşten ibâret yalancılıktan şeyler sûretinde yapılmış oldukları hâlde bu def'a taş ağaç demir ile yapılan her binâ' âid olduğu sınıf-ı mi'mâriyye göre bir mükemmeliyyet-i hakikiyye ile yapılmış olmasından dolayı da bu def'aki sergi sâir emsâline tefvîk eder. Erbâb-ı vukuf eğer Fransa bundan böyle bir sergi daha yapacak olur ise bu def'aki serginin fevkine çıkabilmek âdetâ muhâl olacağını şimdiden hükme takarrüb etmişlerdir.

Serginin aksâm-ı erbaası miyânında en vâsi' Champs de Mars olduğu gibi en

487b

Mühimmi de Orsay'dır. Sanâyi'-i nefise ve sanâyi'-i mütenevvia-i mühimme ve makineler dâiresi ve bütün dünyâ yüzündeki memâlikten bu sergiye iştirâk edenlerin devâiri ve Eiffel Kulesi ve büyük çeşme ve şelâleler hâsılı en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan şeyler hep Champs de Mars'te cem' edilip onun mukabilinde bulunan Trocadero bahçesi bahçıvanlığa dâir fûnûn ve sanâyi'nin derece-i mükemmeliyyetini gösterir bir sergi hâline konulmuştur. Orsay rıhtımı ise zirâat sergisi addolunarak gerek Fransa ve gerek bütün dünyânın usûl-i zirâatine dâir eşyâ' kâmilen orada cem' olunmuştur. İnvâvides meydânı da Fransa posta ve telgraf ve harbiyye ve sıhhiyye nezâretlerine âid bi-l-cümle icrâati hâvî bir sergi hâline konulup bi-l-hâssa Cezâyir ve Tunus ve Fransa müste'mirâtı ile Fransa himâyesinde bulunan yerler sergisi ittihâz edilmiştir. İş bu memâlik ve müstemirât-ı ba'denin her birine âid köylerden birer موسترنك iş bu İnvâvides meydânında cem' edilmesi Champs de Mars'ten sonra ehemmiyyetçe ikinciliği burası için teslîm ettiriyor.

Serginin yirmi iki kapısı vardır ki bunların bir takımı sergi mahallini mütecâvir olduğu mahallelerden tefrîk eyleyen sokaklarda bulunarak onlar ale-d-devâm açık bulunmazlar.

488a

Bütün gün akşama ve gece dahi sergi kapanıncaya kadar açık bulunan kapılar Hâriciyye Nezâreti Dâiresi yanındaki İnvâvides kapısı ve Rapp caddesi yanındaki Rapp kapısı ve Motte Picquet ve Suffren ve Deschanel ve Trocadero kapısı olup dîgerleri akşam alafranga saat altıda ve ba' zıları saat sekizde kapanırlar. Asıl işlek kapı İnvâvides kapısı olduğu şübhesizdir. Zîrâ Paris'in en kalabalık kısm-ı vasatîsine mukabil bulunan kapı odur.

Champs de Mars ile Trocadero bahçesi İena köprüsü ile ittisâl kesb ederek Seine nehri bu iki kıta arasında ufacık bir kanal sûretini aldığından insân serginin en büyük kısmını yek nazarda umûmen temâşâ etmek ister ise İena köprüsünün ta orta yerinde bulunarak iki tarafına doğru med-i enzâr etmelidir. O zemân nazar-ı temâşâsı Eiffel Kulesinin kemerleri altından geçip cenûb-i şarkî cihetinde serginin müntehâsını teşkîl eyleyen Makineler Galerisine kadar vâsıl olacağı gibi dîger cihetten Trocadero Sarayına kadar da imtidâd eder ki nezâretin bundan daha vâsi' ve daha mükemmeli hiç bir noktadan müyesser olamaz.

İş bu İena köprüsünden Champs de Mars

488b

Doğru bi-t-teveccüh yürünmeye başlandıkta köprünün müntehî olduğu rıhtım kenârında ve âdetâ Seine nehri içinde petrol gazı sergileri elektrik ve vapor makineleri ve yel değirmeni ve gemiciliğe müteallik eşyâ' sergileriyle görülür. Gemicilik sergisinin müntehâsında azîm bir şekli-i müstedîrde bir de müste' mirât-ı baîde panoraması bulunur.

Nehir içindeki bu sergiler geçilir geçilmez ya'nî Orsay rıhtımının ucuna varılır varılmaz serginin müdâhilinin iki tarafıda mesâkin-i beşeriyye expositionu görülür ki bunlar rûy-i arzda nev'-i beşer en âdîsinden en âlîsine kadar ne gibi binâ'lar derûnunda sâkin bulunuyorlar ise her birinin birer modelinden ibârettir. İş bu mesâkin-i beşeriyye sergisinin sağ ucunda "duval" nâmıyla azîm bir lokanta bulunup binden mütecâviz müşterinin defaâten taâm edebilmelerine müsâiddir.

Sağlı sollu şu mesâkin-i beşeriye sergileri arasından geçilip birâz daha ileriye varıldıkta yine sağda solda da Decauville'in yaptığı küçük şimendüfer istasyonları görülür ki bu nev' şimendüferler karîben bir makale-i mahsûsa teşkîl edeceklerdir. İena köprüsünden işte bu şimendüferler

489a

İstasyonlarına kadar elli nihâyet altmış hatvede gelinebilir ki tamâm Eiffel Kulesi mukabilinden sergiye girilmiş olur. Bir ol kadar daha yürünse kulenin şimâl ve garb nâmlarına mensûb olan ayakları arasındaki kemerlatından girilmiş olacaktır. Ancak biz sergi-i umûmî hakkında kari'lerimizce peydâ ettireceğimiz fikr-i icmâlde sühûlet olmak için buradan Champs de Mars'e girer girmez ulu orta Eiffel Kulesi altına doğru yürüyüvermeyeceğiz. Şurada Champs de Mars'in hey'et-i umûmîsine bir nazar için bir kaç dakika tevkîfe mecbûruz.

Evvelce dahi haber vermiş olduğumuz vecihle Champs de Mars beş yüz metre arızinde bin metre tûlinde bir meydân olup bu hâlde bir murabba'-i müstatîl teşkîl eder ki bizim tevakkuf etmiş olduğumuz müdhal dahi bunun tamâm şimâl-i garbîsine isâbet eyleyen dıl'-ı asgarıdır. Eiffel Kulesi bu dıl'ın altmış metre kadar karîb olarak müstatîlimizin arzının tamâm orta yerini işgal eyler. Kulenin kaidesi yüz metre arızinde ve ol mikdâr tûlinde bir murabba'-i tâmm olup bu hâlde murabba'-i mezkûrun her iki tarafıyla asıl Champs de Mars müstatîlinin iki dıl'-ı etvâli arasında sağlı sollu birer murabba' meydân teşkîl etmiş olur.

489b

Evvelâ tevkif ettiğimiz noktadan sağ tarafı tettebbu' eyleyecek olur isek İsviçre ve Arjantin cumhuru ve Brezilya ve Meksika ve Venezuela ve Şili ve Peru ve Salvador ve Nikaragua ve Bolivya cumhuriyetlerine mahsûs olarak yapılmış olan dâireleri bu tarafta göreceğimiz gibi Çocuklar Sarayı denilen bir büyük binâ' daha görürüz ki oyuncak ve elbise ve sâire gibi hep etfâle müteallik eşyâ'yı câmi'dir. Bir de denizlerde gemilerin nasıl baş vurup yalpa ederek seyr ve hareket etmekte bulduklarını taklîd için yapılmış bir mahal görürüz ki bayramlarda bizim çocuklar için yapılan ve "atlı karınca" denilen döner çadıra müşâbih olup fakat o çadıra merbût arabalara bedel buna büyücek sandallar rabt edilmiş ve makine kuvvetiyle çevrildiği zemân bunlar fırtınalı havâda gemilerin seyr-i seferlerini taklîd eder sûrette hareket etmekte bulunmuştur. Yine bu civârda küre-i arzın bir milyonda bir kısmına müsâvî azîm bir küre şekli

yapılıp ona mahsûsen inşâ' edilmiş bulunan binâ' dâhiline konulmuş olduğunu görürüz ki bir frank ücret-i duhûliyye ile evvelâ binâ'nın ta üstüne kadar asansör makinesiyle çıkılıp ba'de şekl-i küre etrâfından helezonî ve azîm bir merdiven

490a

Gibi dolaşa dolaşa aşağıya kadar inen tabakât-ı mâileden küre-i mezkûre temâşâ edile edile aşağıya kadar inilip bu kısmın ortalık yerinde tamâm Eiffel Kulesinin cenûb ve garb ayakları mukabilinde büyücek parlak ve etrâfında muhtasır bir bahçe yapılarak bir de "tortil" lokantası nâmıyla azîm bir lokanta inşâ' olunmuştur.

Evvelce tevkîf etmiş bulunduğumuz noktadan bir de sol cihetimizdeki murabba'a atf-ı nazar tetebbu' edecek olur isek görürüz ki kulenin şimâl ayağı ile şimenfier istasyonu arasında tütünler sergisi ve onun yanında Mösyö Eiffel'in hânesi ve Paris gaz idâresiyle telefon idâresinin dâire-i mahsûsaları vardır. Bunların her ikisi ayrı ayrı şâyân-ı ehemmiyyet ve temâşâdırlar. Gaz dâiresi yalnız bir karı ile bir kocanın ikametine mahsûs gayet güzel bir hâne sûretinde yapılmıştır ki müzika salonu misâfir salonu iş odası yatak odası yemek odası mutfak hammâm ve sâire gibi iktizâ' eden taksîmâtın kâffesini hâvî olup gerek teshîn ve gerek tenvîr için hep gaz isti'mâl olunur. Meselâ sobalarda şöminelerde mutfakta hammâmında ateş yerine gaz yanar. Lambalarda mumlarda hep gaz ziyâ'sı

490b

Görülür. Fakat hâne o kadar müzeyyendir ki yalnız bir karı ile bir kocadan ibâret familya için bu kadar külfetli bir ikamet-gâh te'sisi öyle olur olmaz bahtiyârlara müyesser görülemez.

Telefon-hânedede Mösyö Edison'un bi-l-cümle ihtirâatı teşhîr edilmekte bulunup fonografya denilen mu'cize sandığı kendi kendisine söyler durur. Oradaki telefon hunilerini insân kendi kulaklarına tatbîk edince opera tiyatrosunda icrâ' edilmekte bulunan müzikayı pek alâ istimâ' eyler ki bunu Stokholm'de iken daha husûsî ve daha mükemmel bir sûrette tecrübe eylemiş idik.

Gaz ve telefon dâirelerinin üst tarafında birisi İsveç ve dîgeri Norveç'e mahsûs iki dâire ile onların da öte tarafında bir Finlandiya dâiresi vardır ki bu memleketlerin eşyâ'-yı nefîse ve gayr-ı nefîsesini hâvî olarak teşhîr ederler. Finlandiya dâiresinin öte tarafında "gün" lokantası ve

onun yanında bu sergiye gelen İngiliz erbâb-ı sanâyi'ne nezâret eyleyen komiser dâiresi ve yine Gün lokantasının önünde elmâs traş etmeye mahsûs fabrika mestûresi vardır ki bu fabrikada asıl şâyân-ı temâşâ olan şey işlenmiş

491a

Başka işlenmemiş başka olarak tabak doluları envâ'-i mücevherâtın sık demir parmaklıklar arkasındaki raflar üzerindeki parıl parıl parlamasından ibârettir. Elmâsın nasıl traş edildiği pek de görülemez. Çünkü göze görünen makine ufacık değirmen taşı gibi bir çarkın fırıl fırıl dönmesinden ibâret bulunup bir de kol kalınlığında ve yarım arşın uzunluğunda demirden ma'mûl kalıp üzerindeki deliklerden birisine sokulmuş ve yerleştirilmiş olan elmâsın bir çark-ı duvar üzerine konulması görülür ki elmâs o çarka temass ettiği için asıl göze görünen şey demir kalıptan ibâret kalır. Murabba'-yı mezkûrun sol taraf-ı müntehâsında ba'zı husûsî hâneler modelleri yapılmıştır ki bundan dahi gerek mi'mârlığın son terakkiyâtı ve gerek san'at-ı tefrîşiyenin en yeni sûr ve derecâtı temâşâ edilir. Yine bu cihette "Fuli Parisien" tiyatrosunun yaptırdığı ahşâb tiyatro-hâne bulunup onun yanında bizim tütün rejisinin inşâ' ettirdiği güzel baraka ile onun da mukabilinde "Rus İzbesi" nâmiyla Rus köylülerine mahsûs olan hâneler numûnesinden birisi vardır.

İşte Eiffel Kulesiyle Champs de Mars'in

491b

Bu kulenin iki tarafına isâbet eden şimâl-i garbî köşelerindeki sergi binâ'larının hemân kâffesini ta'dâd eylemiş olduk. Şimdi tevkîf eylemiş olduğumuz noktadan yüz yüz elli adım kadar ileriye doğru yürüyelim de tamâm Eiffel Kulesinin oporta yerine gelelim.

Ba'zı tafsîlâtı ileride sûret-i müstakillede beyân olunacağı üzere bu Eiffel Kulesi şark garb şimâl cenûb nâmlarına mensûb olarak dört ayak üzerine binâ' edilmiştir. İş bu ayakların her biri yirmi beşer metre arız ve tûlünde som kâr-gîr birer binâ'-yı müstakill teşkîl ederler ki araları da ellişer metre açıktır. Bu elli metre açıklığın üzeri altmış metre irtifâ'ında heybeti nazarlara dehşet veren birer kavs-i âhenin ile çevrilmiştir. Kuleye takarrüb edildikçe üç yüz metreye varan irtifâ' artık görülebilib takdîr olunabilmekten baîd kalmış olur. İnsân yalnız bu azîm demir kemerleri görebilmek için fesi başından düşünceye kadar başını kaldırmaya mecbûr olur. Ale-l-

âde bakış ile yalnız sağlı sollu iki tarafındaki ayakları ve bir de bunlara mukabil bulunan ve ileri tarafta kalan diğer ayakları görebilip tepesinin üstünde milyonlarca

492a

Okka sıkletinde üç yüz metre mürtefi' bir kule bulunduğundan hemân haber-dâr olamayacak bir hâle gelir. Zîrâ bu noktada asıl nazar-ı dikkatini “Saint Vidal” çeşmesi işgal eder.

“Saint Vidal” bu çeşmeyi yapan mühendisin ismi olup çeşme dahi tamâm Eiffel Kulesinin kaidesini teşkîl eyleyen murabba'ın merkezindedir. Beş uçlu bir yıldız şeklinde ise de uçlar sivri olmayıp müdevvir olmak üzere resm edilmiştir ki devr-i umûmîsinin katârı on iki ve irtifâ'ı dokuz metredir. Bu çeşme bir takım heyâkil-i azîmenin ictimâ'ıyla vücûda getirilmiştir. Gûyâ “hakikat” ve “târih” ve “aşk” birer insân sûretinde tecessüm edip müşteri ma'bûduyla güneş heykelinin etrâfında ictimâ' eylemişler ve yine bir şekl-i beşerde tecessüm eyleyen gece bunları ihâta eyleyen ziyâ'yı istîlâ' etmeye çalışıyor imiş de muvâfık olamıyor imiş sûretinden ibâret bulunan bir hayâl-i şâir-âneyi bu heykeller pek güzel tasvîr etmekte bulunmuşlardır. Heyâkil-i mezkûrenin altında da katıat-i hâmse-i âlem tasvîr olunmuştur. İnsân nazar-ı temâşâsını yalnız bu çeşmeye hasr edip de tepesi üstündeki heykel-i azîm-i âhenini unutacak olsa çeşmenin cesâmeti insânın nazarında pek güzük ta'yîn eder ise de gözlerini

492b

Kaldırıp semt-i reîsindeki bî-hesâb demir yığıntısını görünce bu çeşme küçüle küçüle âdetâ küçücük bir fiskıye menzelesine iner.

Birâz daha ileriye giderek kulenin şimâl ve şark ayakları hizâ'sından hârice çıkalım da yine birâz tevakkuf edelim. Buraya kadar Champs de Mars teşkîl eyleyen müstatîlin râbi'nden birâz ziyâdesini gözden geçirmiş sayılırız. Bundan ileriye gözümüzün önüne gayet muntazam bir bahçe gelir ki arîzi iki yüz ve tûlü dört yüz metre kadardır. Bahçe derûnunda pek az ebniye vardır. Onlar ise boylu boyuna bahçenin orta yerine isâbet eyleyen geçidin iki tarafına yağmurlu havâlarda mârrîn ve âbirîni ıslanmaktan muhâfaza için çardak-vâri yapılan örtüler ile iki üç mahallde müzikacıların ikametleri için yapılan barakalardan ve bir de bahçenin Eiffel Kulesi karşısındaki müntehâsına Paris şehrine mahsûs olarak inşâ' edilen ve el işleriyle mekâtib ve hayrât-hânelere mahsûs eşyâ'yı teşhîr eyleyen iki dâireden ibârettirler.

Bu bahçenin sûret-i tarhı ve derûnundaki çemenistânlar ve bunlar içindeki gûnâ-gûn çiçekleri hâvî oluklar hakikaten pek büyük maha-

493a

Retle vücûda getirilmiş şeyler olup ez-cümle vaktiyle burası yapraktan bile hâlî bir ta'lîm meydânı iken kocaman kocaman ağaçlar kökleri ile topraklar ile berâber götürülüp gars edilmiş tutturulmuştur ki bu ameliyyâtın ne büyük bir eser-i mahâret olduğu mülâhazaya muhtâcdır. Hele bahçenin ta ortasına isâbet ettirilen Chautemp çeşmesi ve ziyâ'lı şelâle bu yoldaki ameliyyâtın birinci derecede addolunabilecek mühimmlerindendir. Mezkûr çeşmeler yüz metre tûlünde ve en dar yeri yirmi ve en geniş yeri otuz beş metre arîzinde iki başı daha geniş ortası darca bir havz-ı azîm teşkil ederek Eiffel Kulesi tarafındaki kısmına ziyâ'lı şelâle ve onun mukabilindeki daha büyük kısmına da Chautemp çeşmesi ta'bîr etmişlerdir.

Bu çeşme dahi bânîsinin nâmıyla yad olunup Chautemp çeşmesi havzasının ortasında su kireci ve çimento ve mermerden bir şekl-i beyzîde yapılmış gemi gibi bir şey vardır ki derûnuna bir çok azîm heykeller bindirilmiştir. Bu heykellerden birisi Fransa ve diğeri hükûmet-i hâzıra heykelleri olup geminin dümeni bunlar üzerine verilmiş ve Fransız milletinin aslı olan Gaul akvâmınının tırâzı bulunan horoz geminin baş tarafına konulmuş olup

493b

Orta yerinde dahi ilim ve san'at ve zirâat ve ticâret heykelleriyle fikir ve firâset heykelleri yolcu olarak bindirilmiştir. Mermerden yapılmış kamış ve boynuz ve aslanagzı ve balık ağzı gibi bir çok fevvârelerden feverân eden sular epeyce yüksek bir sedden aşağıya dökülürler ki bu seddin arîzi yirmi beş metreden ziyâdedir. Seddin altına azîm billûr parçaları vuzia olunarak bunlar mâî ve kırmızı gibi renklerle mülevven dahi olduklarından ve gayet kuvvetli ziyâ'-yı elektrik makineleriyle o camlara iç taraftan ziyâ' verildiğinden çağlayanlardan düşen sular allı yeşilli mâîli kırmızılı renkler ile mülevven imişler gibi görünerek a'yün-i erbâb-ı temâşâda mûcib-i hayret olurlar.

Bahçe Champs de Mars'in âdetâ tamâm ortası demek olup meydân-ı mezkûrun arîzi beş yüz metre olduğunu ve bahçenin arîzi iki yüz metre idüğünü haber vermiş olduğumuza göre bu bahçenin iki tarafında yüz ellışer metre arîzinde birer açıklık yerler kalmış olduğu anlaşılır.

Bahçenin tûli iki yüz metre kadar olduğundan böyle iki taraflarında kalan yerlerinde yüz ellişer metre arîz ve ikişer yüz metre tûlünde birer müstatîl teşkîl eyleyecekleri der-kârdır.

494a

İş bu müsta'tîller birer cihetini sergi bahçesi tahdîd ederek dîğer birer cihetini de Paris'in başlıca iki caddesi tahdîd eyler ki arkamızı Eiffel Kulesine çevirmiş olduğumuz hâlde sağ tarafımıza isâbet eyleyen müsta'tîl-i Suffren ve sol tarafımıza düşen müsta'tîl dahi Bourdonnais caddeleriyle tahdîd olunurlar.

Şimdi Eiffel Kulesi önünde tevakkuf ettiğimiz noktayı bırakalım da ileriye doğru yürüyerek Chautemps çeşmesinin üstüne çıkıp şu sağlı sollu iki müstatîli gözden geçirelim.

Suffren caddesi tarafında bulunan sağ taraf muvâzîsinde yetmiş beş metre arîzi ve boylu boyuna iki yüz metre tûlü işgal eyleyen mahall kâmilen ebniye ile meşguldür ki bu ebniyenin bahçeye nâzır olan kısmı boylu boyuna bira-hâneler ve mey-hânelerden ibrettir. İş bu bira-hânelerin ve mey-hânelerin arka tarafı “ آرلييرو ” denilen sanâyi'-i mühimmeye âid sergiler olup bunlar dahi kozmoğrafya ve coğrafya ve tıbb ve cerrahlık gibi fûnûn ile mümtezic sanâyi'in derece-i terakkiyâtını teşhîr eyleyecek sergilerden ve müzika edevâtına mahsûs sergi ile İtalya ve İsviçre ve cemâhir-i müttefika-yı Amerika ve İspanya ve Portugal ve Romanya ve Norveç ve Saint Marin ve Sırbıye

494b

Ve Japonya hükûmetlerinin hep bu yoldaki sanâyi'-i mühimmeyi teşhîr eyleyen eşyâ'larını hâvî devâirden ibârettir. Bunların ekserisi onardan yirmi beşer metreye kadar arîzinde ve yirmiden ellişer metreye kadar tûlünde salonlar olup esâmisi sayılan memâliğe ve beyân olunan sanâyi'-i mühimmeye âid nefâis-i eşyâ' ile doldurulmuş olmaları her birine birer bedesten sûretini vermiştir.

Yüz elli metre arîzi bulunduğunu haber verdiğimiz bu müstetilin hâvî olduğu iş bu ebniye-yi tavîle ile Suffren caddesi arasında bir vâsi' mahal daha kalmış olacağı anlaşılıyor ya? O mahalde dahi Uruguay ve Saint Dominik ve Paraguay ve Guetemala ve Haiti ve Hindistan ve Çin ve Siyam memâlikinden yaptırmış oldukları devâir-i münferîde ve perâkende bulunur. Hindistan dâiresi oradan gelen eşyâ'-yı nefîseyi hâvî bir bedesten olduktan fazla bir de alâ çay ve

sâir meşrûbât-ı Hindiyeye satılır içki-hâne olduğu gibi Siyam dâiresi karfbinde bir de epeyce mükemmel bir Romanya lokantası vardır.

Bu tarafın ebniyesine mukabil ve mütenâsib olarak Bourdonnais caddesiyle mahdûd olan sol taraf müstatîlde dahi yine bunun aynı ebniye vardır ki sağ tarafın bira

495a

Hânelerine mukabil ve bahçeye nâzır olan kısmında kezâlik bira-hâneler ve lokanta-hâneler ile bunlar önünde de bir kısmı ecnebîlere ve bir kısmı Fransızlara mahsûs olmak üzere lülecî çamurundan alçıdan çimentodan mermerden ma'mûl türlü türlü heyâkil mevzû'an teşhîr edilmektedir. Bunların arka tarafı dahi yarısı sanâyi'-i nefîseye ve yarısı sanâyi'-i müteferrikaya âid yerler olup sanâyi'-i nefîse kısmı kara kalem resim ve heykeltraşlık ve müzika gibi sanâyi'-i nefîseye âid Amerika ve İtalya ve Rusya ve Avusturya ve Macaristan ve İspanya ve İngiltere'den gönderilmiş eşyâ' vuzıa olunmuş ve bu nev' âsârın Fransa'ya mahsûs olanları başkaca bir dâire-i vâsi'eye konulmuştur. Sanâyi'-i mütenevviaya âid olan dâirelere gelince bunların ekserîsini İngiltere'nin Avrupa'da bulunan ülkesiyle memâlik-i bâidedeki müstemirâtı işgal ederek bir de Belçika ve Hollanda için birer ufarak dâire işgal edebilmişlerdir.

Kezâlik bu tûlânî binâ' ile Bourdonnais caddesi arasında kalan mahalle bir takım devâir-i perâkende ve müstakille binâ' edilmiştir ki onlar dahi sulu boya resimler sergisi matbûât sergisi postalar sergisi elektrikler sergisi ve İsveç Norveç'in çekiç ile

495b

Döğme ma'mûlât-ı hadîdiyye sergisi ve umûr-i mâliyye ve sarrâfiyye sergisi ve umûr-i nâfi sergisi ahur modeli gibi sergilerdir. İşte buraya ya'nî sergi ortasındaki bahçenin müntehâsına kadar Champs de Mars meydânının selâsânını temâşâ eylemiş olduk. Bundan öteye mezkûr-i meydânın tamâm bir selâsânını işgal eyleyen yerde artık bahçe falan bulunmayıp şekl-i müstatîlde azîm ve cesîm taksîmât ile münkasım iki büyük galeri tarafından işgal olunmuştur ki birisi "Galeri Central" ya'nî vasatî galeri ve dîgeri makine galerisi nâmıyla be-nâmdırlar. Bunlara "saray" nâmı dahi verilmekte olup kâmilen demirden yapılmış ebniye-yi cesîmedendirler.

Vasatî galerinin bahçeye nâzır olan ciheti ortasında “devâm-ı central” ya’nî kubbe-i vasatîye nâm dâire vardır ki manzara-i hâriciyesiyle ve hâleten câlib-i nazar-ı dikkat ve ehemmiyettir.

İş bu devâm-ı central serginin asıl en büyük iki dâiresi demek olan Vasatî galeri ile makineler salonuna girilecek başlıca kapı olup yirmişer metre arîzi tûlü olan dört dıl’dan müteşekkil bir medhûl vücûda getiren kaidesi üzerinde hâricen

496a

Kırk metre katârı ve altmış beş metre irtifâ’ı hâvî bir kubbe-i azîmedir. Gerek kapının iki tarafı ve üzeri ve gerek kubbenin dâhil ve hârici gûnâ-gûn yağlı boya resimler ve heykeller ile müzeyyen olup zâten binâ’ dahi demir ile kâr-gîrin mahlûtiyyetinden fazla çini tuğlalarla da tezyîn olunmuş bir eser-i nefis bulunduğundan serginin en müzeyyen binâ’sı bu kubbe addolunabilir. Kubbenin tepesinde yedi buçuk metre irtifâ’ında sâfî bakırdan yapılmış bir heykel vardır ki Fransa’yı musavvir olup âleme taçlar dağıtıyor imiş gibi tersîm ve tasvîr edilmiştir.

Bu kubbeden içeriye girildiği zemân evvelâ ma’denin işletmelerine mahsûs âlet ve edevât ile numûne-i ma’den dâiresi görülüp ba’de teshîn-i edevâtı ve sayd ve balıkçılık âleti ve her sûretle tabakât olunmuş deriler ve yün mensûcâtı ve esliha-i müsta’mile ve saatçilik ve boyalı kağıtlar ve türlü kilim ve halılar ve hâne mefrûşâtı ve mensûcâtı-ı harîriyye ve şapka ve elbise ve dantela ve billûr ve cam ve âyîne ve tabakçılık ve kuyumculuk gibi sanâyi’-i mütenevvia ma’ mûlâtı büyük bir mikyâs dâhilinde ve kabûl-i intikâd olamayacak bir mükemmeliyyette teşhîr kılınmışlardır.

Vasatî galeriden geniş bir koridor

496b

Vâsıtasıyla makine galerisine geçilmektedir ki bu galeri yüz elli metre arîzinde ve dört yüz metre tûlünde demirden ma’ mûl yek-pâre bir binâ’ olup üzeri de demir kemerler ile örtüldüğünden hiç direk ve payanda gibi yek-pâreliğini ihlâl edecek arâzisi yoktur. En küçük dikiş ve çorap makinelerinden bed’ ile en büyük torna ve palanya dest-gâhlarına varıncaya kadar kâffe-i sanâyi’e dâir en yeni îcâd olunan makinelerin kâffesi burada cem’ olunmuştur. Bunların hey’et-i umûmîsini vehleten görüvermek insâna hayret verir. Şimendüferler dahi makine a’ dâdında dâhil

bulunarak azîm ve cesîm lokomotifler ve vagonlarda buraya vuzıa ve teşhîr kılınmışlardır ki görenlere hakikaten hayret verirler.

İş bu Vasatî ve makine galerileri Champs de Mars'ın tamâm bir selâsını işgal ederek sağlı sollu iki tarafına inşâ' edilmiş bulunan küçük küçük dâirelerde dahi demir çeliğe değirmenciliğe tuğla ve kiremit ve çömlekçi sanâyi'ne ve çekiç ile demir dökmeye ve makineler galerisindeki makineleri işletmekle berâber buhâr kazanlarına mahsûs sergi olmak hükmünü de câmi' olarak kazan ve ocak ve bacalara

497a

Mahsûs müteferrik sergiler tertîb edilmiştir. Suffren caddesi tarafında bulunan kenârda Kahire'nin bir sokağı ile bir de Mısır ve Fas pazarları inşâ' ve taklîd edilmişlerdir.

İşte buraya kadar vermiş olduğumuz ma'lûmât-ı mücmele yalnız Champs de Mars'e âid olup ta'dâd eylediğimiz ebniye ve devâir dâhilindeki eşyâ'yı ta'dâd değil ya ihtâra girişecek olsak sahîfeler değil ciltler doldurmak lâzım gelip bunlardan bi-l-hâssa bizim nazar-ı dikkatimizi celb etmiş olan ba'zıları esnâ'-yı temâşâmızda alâ kadr-il imkân muhtasıran ta'rîf edileceklerdir. Champs de Mars'e ilk girmiş olduğumuz İena köprüsüne tekrâr avdet edip de şimâl-i garbî cihetine ya'nî Trocadero sarayına doğru göz gezdirecek olur isek nazarımız evvelâ lâtif bir bahçeyi aykırılayarak müteâkıben bir kat'-ı nâkısın kavsi utûlünü teşkîl eyleyen Trocadero sarayına müntehâ olur. Mezkûr-i bahçe zâten Paris'in en lâtif bahçelerinden iken sergi münâsebetiyle yeniden tarh ve ikmâl edilmiş olduğundan gezinecek yolları ve vâsi' çemen-zârları ve bunlardaki gûnâ-gûn çiçekleri ve yemişli yemişsiz ağaçlar ve sâireden mâ-adâ serre denilen kış bahçelerinin ve bahçe köşklerinin bu bahçelerde

497b

İsti'mâl olunan ağaç ve demir kanepeler ve sandalyeler ve masa ve saksılık gibi şeylerin kâffesini en güzel numûneleriyle burada teşhîr eylemiş oldukları görülür.

Fransa'nın umûr-i nâfia nezâretiyle su şirketi ve orman idâresi tarafından bu bahçeye birer dâire inşâ' edilmiştir ki orman idâresinin yaptırdığı dâire her nev' ağaç numûnelerinden yapılmış gayet tuhaf bir bina olup derûnu da âdetâ kuru ahşâb sergisi hâline ifrâğ olunmuştur. Rivâyete göre ilm-i nebâtât nazarında ma'rûf olan otlardan çiçeklerden sebze ve meyvelerden hiç

birisi nâkıs olmaksızın kâffe-i envâ'-i nebâtât bu bahçede teşhîr olunmuşlardır. Yalnız kil nev'inin iki bin beş yüz türlü buraya cem' edildiği ta'rîf-nâmelere sûret-i mahsûsada kayd olunmuştur.

Trocadero sarayı ise 1878 senesinde yapılan sergi-i umûmî esnâ'sında inşâ' edilerek sergiden sonra yıkılmayıp müstakill bir müze-hâne ittihâz edilmiştir ki alt katı heyâkil-i mütenevviaya tahsîs kılınıp gerek alttan ve gerek üstten bir çok dâireler dahi kilise inşâ'sıyla etnoğrafya ya'nî ilm-i ahvâl-i milele âid numûnelere mahsûs birer sergi hâline konulmuştur.

498a

Trocadero bahçesiyle sarayı da şöyle muhtasıran görüldükten sonra mebd'e'imiz olan Iena köprüsüne tekrâr gelinerek sol tarafa döner isek karşımıza Orsay rıhtımı gelir. Bu rıhtımın Champs de Mars ile İnvâlides meydânı arasındaki kısmı bin iki yüz metre tûlünde ve elli metre kadar arîzde vâsi' ve tavîl bir rıhtım olup üzerinde bir çok dâireler inşâ'sıyla bir zirâat sergisi hâline konulmuştur. Zirâat yüzünden husûle gelen kâffe-i eşyâ' sınıf sınıf nev' nev' taksîm olunup bunlardan nev'-i beşerin tagazzîsine mahsûs olanları ekmekçilik çörekçilik gibi devâir-i mahsûsasında fi'len ve mâddeten dahi i'mâl edilmektedir. Hayvânât-ı ehliyye ahır ve kümesleri dahi zirâat envâ'ından addolunarak bunların sütleri ve yumurtaları da teşhîr ve fûrûht olunurlar. Her nev' etler ve balıklar ve kuru sebze ve meyveler burada görülürler. Mahsûlât-ı zirâiyyeden yapılan bira ve şarâb ve rakılar her nev'î sûret-i müstakillede teşhîr olunmakta bulunup hattâ zirâate ziyânlı ve-yâhûd nâfi olan böcekler bile mükemmel bir koleksiyon teşkîl etmişlerdir. Buranın hâvî olduğu devâir sağlı sollu ve tûlânî olarak yapıldığından rıhtımın iki tarafı

498b

Boylu boyuna binâ' kesilip bunların arası mükemmel bir cadde sûretini almıştır. İşte burada irili ufaklı bir çok aşçı dükkanları ve kadeh ile meskûrât satılır mey-hâneler mevcûddur ki oradan geçmek bizim Galata mey-hâneleri arasından geçmeyi andırır. İki yüz bin şişe şarâb istîâbına kâfi azîm bir fıçı ile sâir her nev' fıçılar dahi burada teşhîr olunur.

Orsay rıhtımı boylu boyuna mürûr edilip gelindikte iki yüz elli metre arîzi ve beş yüz metre tûlü olan bu meydân Champs de Mars'ten sonra serginin en vâsi' kısmı addolunur. Decauville şimendüferinin en başlı istasyonu burada olup istasyona en karîb olan yerden bed' ile

bu meydânda yapılmış olan binâ'ların temâşâsına mübâşeret olundukta en evvel Cezâyir'e mahsûs dâire-i cesîme ile onun yanında bir iki Arap kahvesi ve pazarı ve Tunus dâiresi müşâhede olunup bunların yanında posta ve telgraf merkezi ve dört kuleli denilen azîm lokanta ve balonlar dâiresi ve barut ve güherçile i'mâline mahsûs sergi dâiresi temâşâ edilir. İnvâvides kışlasına doğru birâz daha ilerleyip de Tunus dâiresi geçildikten sonra Annam ve Tonkin ve Madagaskar

499a

Ve Senegal dâire ve köyleri görünür ki bunlar Fransa'nın mühimmi veya müsta'mireleri olup hele köyleri gayet acîb ve garîb şeylerdir. Fransa'nın müste'mirât nezâreti tarafından bu köyler arasına vâsi' bir dâire yapılarak hep müste'mirâttan celb olunan eşyâ'-yı nefise ile donatılmıştır. Bu dâirelerin karşısında Harbiyye nezâretinin ulûm ve sanâyi' ve eslîha-i askeriyeye dâir tertîb eylediği azîm bir sergi müşâhede olunup o sergi civârında bir de sıhhiyye dâiresinin sergisi vardır ki karantina ve cân kurtaran idârelerine âid bir çok edevât ve makineler teşhîr olunmaktadır.

İnvâvides kışlasına doğru birâz daha gidildikte Cochinchine Arcueil Quin ve Java köy ve dâireleri görülüp bunların karşısında da mâden sularına dâir mükemmel bir sergi ile idâre-i beytiyyeye âid eşyâ' ve a'vâniyi câmi' ufarak cesâmette beş altı dâire bulunur. Bu dâirelerin en büyücek olan birisi mecrûhîn-i askeriyeye sûret-i tedâviyi gösterir bir bir nev' haste-hâne olup önündeki büyücek bir avluda dahi erbâb-ı seyâhatin ne gibi çadırlarda ve ne biçim yataklarda yatıp ne sûrette konak verdiklerini irâe eder tuhaf bir sergi

499b

Müşâhede olunur. Nihâyet tamâm İnvâlideler kışlasına varıldıkta kışlanın önünde bütün Paris'in hey'et-i umûmîsini gösterir mükemmel bir panorama görülür ki oraya girmek hakikat Paris'in oporta yerinde bir yüksek mevki'ine çıkmış olup da her tarafa göz gezdirmek hükmünü alır.

İşte bu def'aki Paris sergisi hakkında kari'lerimize arz edebileceğimiz icmâl şundan ibârettir ki bu icmâli yalnız bir cümle derecesinde küçültmek lâzım gelir ise: “ Dört müteferrik parçaya münkasım seksen dört hektar arsa üzerine müceddiden bir memleket yaparak dünyânın her tarafında sanâyi'-i beşeriyye ne gibi eşyâ' vücûda getirmiş ise çarşılarına pazarlarına

doldurmuşlar ve her milletin türlü eğlencelerini cem' ederek bunların temâşâsıyla hem eğlenmek hem de istifâde etmek için bütün milletleri çağırmışlardır.” Demek lâzım gelir.

1.73. (PARİS'TE İKİNCİ GÜN)

Eylülün yirmi ikincisini teşkîl eyleyen Pazar günü Paris'te geçirdiğimiz eyyâmın ikincisidir. Akşam erkence yatmış olduğumuz cihetle sabâhleyin tamâm saat beşte ben uykudan uyanıp hâzırlanarak

500a

Sokağa çıkmış idim. Âdetimiz ma'lûm oldu ya? Böyle sabâhleyin sokağa çıkmaktan maksad mahzâ-yı cevelândır. Hem de piyâde olarak cevelân ki bence seyâhatin enfa'ı da budur. Grand Britania hotelinin kâin olduğu Caumartin sokağından Madeleine bulvarına çıkarak evvelâ Madeleine kilisesine geldim. Hâricen bir güzel temâşâsıyla ma'bed-i mezkûr karşısında yine o nâma mensûb olan küçücük meydân kenârındaki kahve-hânelerden henüz açılmış birisine oturup sabâh kahvesini içtim. Ba'de Royale sokağını önüme katıp Concorde meydânına doğru yürüyerek tamâm meydâna çıkacak yerde sol taraftaki köşede kâin bahriyye nezâreti dâiresini hâricen temâşâ ile Concorde Meydânına dâhil olduk. Bu meydân Beyazıd meydânıyla bâb-ı ser-askerî meydânının birleştirilmiş farz olunması kadar vâsi' bir meydân olup Paris'in en vâsi' en güzel yeridir ki garb tarafı Champs-Elysees ve şark ciheti Tuileries bahçesi bulunmak hasebiyle nazarlarda vüs'ati bir kat daha arttığını evvelce dahi haber vermiş idim.

Champs-Elysees tarafının seyr ve temâşâsını ileriye bi-t-taalluk Tuileries bahçesine girdim

500b

Ve bahçeyi enine boyuna mükemmelen gezdim. Hem enine boyuna gezmeyi neden dolayı mecbûr olduğumu bugünün hitâmında müşâhedât ve îka'm hakkında fıkra fıkra ma'lûmât verdiğim zemân anlatırım.

Tuileries sarayının şark-ı müntehâsına vardıktan sonra asıl saray meydânına girerek hep şarka doğru yürümekte devâm eyliyor idim ki sabâh güneşi karşımdaki Louvre sarayının üzerinden bir sûret-i lâtifede hem cihânı hem nazarımı tenvîr eyliyor idi. Sağımda solumda Tuileries sarayının devâir-i terfî etmekte bulunduğu hâlde önümdeki Louvre sarayına doğru yürüyerek ıslâh-ı erbaası murabba'a yakın bir şekil teşkil eyleyen iş bu Louvre sarayının Tuileries ya'nî garb cihetindeki kapısından avlusuna girip şark cihetindeki kapısından dışarıya çıktım ki çıktığım yer Louvre caddesi addolunur. Bu caddeyi şimâle doğru birâz kat' ederek Rivoli sokağına vardım. Zikr olunan Rivoli sokağı Concorde meydânından başlayıp Saint Antoine sokağına kadar dört bin metre tahmîn olunabilecek tûlde'dir ki tamâm Louvre ve Tuileries sarayının şimâlî dıl'-ı tavîli mukabilinden geçer. Louvre sarayının

501a

Köşesine vardığımda sağ tarafa bükülüp Rivoli sokağını garba doğru kat'a başladım. Place de Royal meydânı denilen yere geldim ki bizim Taksim meydânından büyücek bir meydâncık olup bir tarafı Louvre Sarayı ve diğer tarafı Palais Royal denilen saray ile müzeyyendir. Gayet cesîm mağazalar ve sâir binâ'lar dahi burasını tezyîn ederler. Meydân-ı mezkûrdan Avenue de l'Opera denilen caddeyi tutup hep şimâle doğru giderek Capucinler bulvarına vardım ki tamâm karşıma yeni opera tiyatrosu çıkmasıyla hâricen onu güzelce temâşâdan mâ-adâ yine onun yanında kâin Eden tiyatrosunu da görerek ve ba'zı dar sokaklardan dolaşarak yine Madeleine ma'bedine ve oradan Grand Britania hoteline avdet ve muvâsalat eyledim. Şu sabah cevelânı üç saat imtidâd eylemiş bulunduğundan saat sekiz buçuğa gelmiş idi. Ben de hem gereği gibi yorulmuş hem de acıkmış idim. Hotele avdetimde arkadaşımı giyinmiş kuşanmış bana muntazır buldum. Beni görür görmez dedi ki:

- Hotel hakkında dün akşamki i'tirâzâtınızı da muannid-âne sebât etmiyor iseniz bugün ilk işimiz Dominisi Hotel'ine gitmek olsun. Şâyed Sırbli dostumuzun te'mîni

501b

Vecihle orada buradan daha iyi yerleşebilir isek kârlı çıkarız.

- Hay hay! Sizin dediğiniz gibi olsun. Fakat müsâade ediniz de birâz dinleneyim. Zîrâ ben hemân şafak vaktinde dışarıya çıkıp üç buçuk saattir taban çaldım.

- Paris'in paçavracılarıyla sokak süpürücülerini görmeye mi gittiniz?
- Paçavracılarından evvel davranmışlar. Bilirsiniz ki onlar fener ile çıkarlar. Vâkıâ sokakların süpürüldüğünü sulandığını gördüm.
- Bir şey yediniz mi?
- Yalnız bir siyâh kahve içtim. Açlığımın derecesini hiç sormayınız.
- Öyleyse birlikte bir kahvâltı edelim de Dominisi Hoteline gidelim. O esnâda bir de şapka mübâyaa edelim. Başımdaki şapka kirlenmiş bozulmuş yıpranmıştır.

Aşağıya yemek salonuna inip sütlü kahve ve tereyağından ibâret bir kahvâltı ettik ise de benim açlığım hasebiyle kendi hissemden mâ-adâ arkadaşımın yarı hissesini de ben yuvarladım. Bu kahvâltılar için bir kaç parça pasta ile bir kaç da bira ekmeği getirirler. Fakat bunların hepsi

502a

Yenilmediğinden bir kaçâr dânesi yine sofrada kalmak iktizâ' eder. Bu sabah ise ben ekmeklerin hepsini sömürdükten mâ-adâ hizmetçiden maa-l-hicâb bir kaç dânesini daha istemeye mecbûr oldum.

Dün hotel taharrîsi mecbûriyetiyle Dominisi Hotel'inin Castiglione sokağında ve Continental Hotel'i yanında bulunduğunu öğrenmiş idim. Bulduğumuz yer ile orası arasında epeyce bir mesâfe bulunduğundan arkadaşım için pek de yaya gitmek kabil değil idiyse de kendisine şapka almak ihtiyâcı o mesâfeyi piyâde olarak kat' etmeye mecbûriyyet gösterdi. Bir çok dükkânlara gire çıka Dominisi Hotel'ine doğru yürümeye başladık. Bir dükkânda beğenebildiği şapkayı bi-l-mübâyaa onu Grand Britania Hotel'ine göndermesini dükkâncı kadına tenbîh ile nihâyet matlûbumuz olan hotele vardık. Bahtımıza bu hotelde zemîn katıyla birinci kat arasında yeni muntazam oda bulunmasın mı? Odalar vâkıâ birer kemer altından ibâret ise de gayet güzel döşenmiş olduğu gibi yatakları da gayet temiz ve muntazam. Fîâtça hiç fark yok. Hele Castiglione sokağı tamâm Tuileries bahçesi mukabilinden Rivoli caddesine çıkar ki Paris'in en vasatî en mu'teber yerlerindedir.

502b

Bunu görünce benim için artık inâd ve ısrâra imkân kalmadı. Arkadaşım zâten keyfsiz olduğu gibi hemân yarım saattir piyâde olarak gezip fazla olarak bir de yorulmuş bulunduğundan:

- Siz burada salonda oturup râhat ediniz. Ben çarçâbük eşyâ'yı buraya nakl ettiriveririm.

Dedim ki bu semâhatim dün akşamki manzara üzerine bir tazmîn-i musâlaha makamına kaim olarak kendisini memnûn eyledi. Hotel kapısından çıkar çıkmaz bir araba tutup Grand Britania hoteline vardım. Bir yandan arabacı ile hotel uşaklarını sandıkların indirilmesine me'mûr ederek kendim dahi o gece hasb-el-lüzûm çıkarılmış olan bir kaç parça eşyâ'yı yerleştirip cümlesini arabaya tahmîlden sonra hotel müdürü kadın ile hesâbımı da kestim. Kadın:

- Besbelli başka yerde hemşehrilerinizi buldunuz da onun için nakl-i mekân ediyorsunuz. Öyle mi Mösyö:

Demesiyle bir aralık gûyâ mahcûbiyetimi def' için tasdîk ciheti hâtırına geldi ise de derhâl kendimi topladım. Param ile müstecîr bulunduğum yerde yalan söylemeye neden mecbûr olayım? Kadına:

503a

- Hayır madam? Dominisi hoteline nakl-i mekân ediyoruz. Kirâca fark yoktur. Fakat odalar daha mükemmel ve mevki'-i mu'teber olduğu için onu tercih eyledik.

Cevâbını verdim. Hem de bu cevâbımdan dolayı pek mahzûz oldum. İnsân ekseriyyâ gafletle ufak tefek yalanları söyleyiverir sonra da kendi vicdanından mahcûb kalır. Bu def'a şöyle bir gafletten kendimi kurtarışım beni gerçekten mahzûz eyledi. Kadın bu sâfiyâne cevâbımdan birâz müteessir olarak:

- Efendi ikinci katta bugün iki oda boşanacak idi. Yine o fîât ile bunları size verebilir idik.

Diye yeni bir teklifte bulundu ise de dün akşamki hotel mes'elesini tecdîd etmek işime gelmediği gibi henüz bir günlük muârefem olan hotelci kadını memnûn etmekten ise üç haftadan beri refâkat ederek her sûretle sohbet ve delâletinden o kadar istifâde etmiş bulunduğum

arkadaşımı memnûn eylemek daha müreccah göründü. Hâsılı eşyâ'yı mütesâhiben Dominisi hoteline advetle oradaki uşak ve hizmetçi kız dahi yardım ederek mükemmelen yerleştik.

“Mükemmelen yerleştik” demek elbisemizi

503b

Çamaşırlarımızı kitâblarımızı sandıklardan çıkarıp dolaplara raflara yerleştirmek demektir ki bu hâlde misâfir sıfâtından çıkıp “mukîm” sıfâtına girmiş olduk.

Elbise-yi mevcûdem miyânında Paris'te giymeye sâlih elbise kalmamış idi. Zîrâ bizim alaturka siyâh setri ve pantolonların giyilmesine lüzûm olmayıp ceket ve palto ve pantolon ve yelekten ibâret bir takım elbisem ise şimendüferlerin tozlu dumanlı sarsıntıları münâsebetiyle gayet yıpranmışlar idi. Arkadaşım o gün akşama kadar hotelden bir yere çıkmayacağını beyân eylediğinden ben elbise almak ihtiyâcıyla tekrâr dışarı çıkarak bir hayli dolaştıktan ve bir çok dükkânlara girip çıktıktan sonra nihâyet kendime münâsib bir takım elbise mübâyaa edebildim. Gerek şapkanın ve gerek elbisenin mübâyaaası için böyle bir çok dükkânlara girip çıkmaktaki hikmet ne olacağı ma'lûm ya? Bu gibi külfetleri ihtiyâr ettiren şey hep “görmek” ihtiyâcıdır. Alınacak eşyâ'da beş on kuruş eksigiğine ziyâdesine bakmayarak işi kısa kesmek ciheti de vârid-i hâtır olur ise de her şeyi görüp öğrenmek ihtiyâcında bulunan insân bil-akıs bu misillû işleri uzattıkça

504a

Uzadır. Bir çok türlü eşyâ'yı görüp de beğenmemek ve-yâhûd fiâtını muvâfık bulmama hâsılı mübâyaa edememek ve-yâhûd etmemek ayıp değil a! Hele Paris'te hiç ayıp değil! Fakat bu iştigalât ve mübâhasât esnâsında insân yeniden yeniye o kadar şeyler öğrenir ki işi kısa kesmek lâzım gelince bunların hiç birisini öğrenememiş olur.

Dünkü gün hotel taharrîsi ve bugün hotel tebdîli ve şapka ve elbise mübâyaaası gibi işler arkası sıra Paris'in bu cihetini hemân lüzûmundan fazla addolunabilecek derecede gezmiş görmüş öğrenmiş oldum. Âdetâ ba'zı sokaklardan dört beş def'a geçmek vâki' olmuş idi. Hattâ bir aralık Caumartin sokağına girer iken gözüme “hammâm” diye bir levha ilişmiş idi ki üzerinde bir de alâmet-i Osmâniyemiz bulunan ay yıldız mürtesim idi. Kapısına varıp tahkik eylediğimde

Türk hammâmları modelinde yapılmış bir sıcak hammâm olduğunu anlayarak ertesi gün burada mükemmelen bir igtisâli de zihnime koymuş idim.

Elbise mübâyaası işini bitirip Dominisi hoteline gelerek yeni elbisemi telbîsle tezyîn eyledikten sonra ya'nî ba'de-z-zuhr alafranga saat üçe doğru

504b

Madam Gülnar ile arabaya binerek sergi-yi umûmîye gittik. Fakat bu gidişimizi de bir cevelân sûretinde tertîb eyledik. Ya'nî Castiglione sokağından Rivoli caddesine çıktığımız zemân arabamızı Concorde meydânına sevk ve meydân-ı mezkûrun dört köşesini devr ile Quai rıhtımı denilen vâsi' rıhtıma şöyle bir baş vurduk. Avenue Danten caddesine kadar giderek İnvaidler köprüsünü geçip o nâma mensûb olan kapıdan sergiye girdik. Evvelâ serginin İnvaidler meydânındaki kısmını ve Cezayir ve Tunus dâirelerini seyr ve temâşâ eyledikten sonra Decauville şimendüferine rakîbân Eiffel Kulesi'ne kadar gidip onun etrâfındaki devâiri gözden geçirdik. Vasatî bahçe ve önündeki bira-hânelerden birisinde oturup dinlendikten sonra bahçeyi de gezip فوٲان havuzunu tavâf ettik. Oradan döne dolaşa Mısır sokağına geldik ki buradaki eşyâ'yı şarkıyye Madam Gülnar'ın fevk-al-hadd memnûniyyetini celb ederek hele Mısır merkeplerine binen frenklerin acemîyâne vaziiyet ve tavırlarına karşı gülmekten kırıldık. İskenderiyeli Beyrutlu Şamlı İzmirli İstanbullu bir takım Arap ve Türk ve Hristiyan ve Yahûdîlerle kah Türkçe

505a

Kah Arapça söyleşerek boncuk ve kırmızı meşinden ma'mûl papuş ve sigaralık ve kurabiye ve râhat hulkum şeker gibi ufak tefek mübâyaatımızda şark usûlünce çekişe çekişe ettiğimiz pazarlıklar bunların meftûnu olan Madam Gülnar'ı hiç bir şeye kıyâs kabûl edemeyecek sûrette eğlendirmekte idiler. Hattâ bu Mısır sokağının en büyük medâr-ı şevk ve şetâreti olan Arap rakkâselerini ve bunlar miyânında bi-l-hâssa güzel Fatıma'yı da temâşâ eyledik ki bugünün nihâyetinde müşâhedâtın bu cihetleri de alâ kadr-il-imbân îzâh ve onlardan mütevellid mülâhazât serd olunacaktır.

Bir müzeyi seyr ve temâşâda en mâhir ve muktedir delil olabilmek iktidârını hâiz bulunan arkadaşımın bir çok müzeler ictimâ'ından ibâret demek olan iş bu sergi temâşâsındaki mahâretsizliği nazar-ı hayretimi celb ediyor idi. Bu hâl kendisinde dün akşam dahi vâki' olup

hele bu akşam bir kat daha artmış idi. Her neyi görse vâlâ ve hayrân olarak o kadar mütelâşiyâne ve mütehâlik-âne bir hırsla mübtelâ oluyor idi ki zannıma kalır ise böyle ceht ceht mâhir-i ukûl olan bir sergiyi temâşâda insâna mekânet ve metânetin en büyüğü muktezîdir

505b

Vâlâ hangi şeyi daha evvel göreceğim diye büsbütün şaşırıp kalarak hemân hiç bir şey görememek muhakkaktır.

Sergiyi üç saate karîb dönüp dolaştık. Ben zâti sabahtan yorgun olduğum gibi Gülnar dahi bu kadar metâibe mütehammil olamadığından bir kaç def'a şurada burada oturup dinlenmiş bulunduğumuz hâlde gurûb-i şemsten sonra artık ikimizde de tâkat kalmamış idi. Gece için ne yapacağımızı müzâkereye başladık. Sergide taâm etmek pek bahâ-lî olduğundan ve bi-n-nisbe ucuzca taâm edilmek için pek fenâ yemekler yemeyi göze aldırarak icâb edeceğinden taâm için hotelimize kadar gitmek cihetini tercîh eyledik. Taâmı hotelde tenâvülden sonra geceyi ne sûrette geçireceğimizi düşünmeye başladıkda Madam Gülnar:

- Ben bu yorgunluğu geçirmek için hemân yatağa girmek ihtiyâcındayım. Yazılarımı yatağымda yazacağım. Siz yalnız çıkar gezersiniz.

Dedi ise de yalnız çıkıp gezmekliğim hakkındaki mülâhazasını ma'nîdâr bir tavırla îrâd eyledi. O zemâna kadar bana böyle etvâr-ı ma'nîdâr göstermeyip her tavrı pek sâfiyâne ve âdetâ merd-âne olduğundan bu akşamki şive-yi

506a

İfâdesi hoşuma gitmedi. Dedim ki:

- Kendim çıkıp da yalnızca nereleri gezeceğim?
- Acâib! Paris'e gelenler gece gezip eğlenecek yer mi bulamazlar? Hattâ Paris'in asıl yaşanacak zemânı gecedir.
- Paris'te gece yaşâyân takımdan olsa idim böyle bir teklîfi sizin etmenize hâcet bile bırakmayarak dün akşamdan bed' ile gece eğlencelerine devâm eyler idim.
- Ay Paris'in bulvarlarındaki gece hâllerini ve çalgılı ve şarkılı kahvelerini falanlarını görmeyecek misiniz? Paris'in asıl şöhret-i şâyiası bu ahvâlden dolayıdır.

- Ahvâl-i mezkûreyi görmeye hiç iştiyâkım ihtiyâcım yoktur.
Gösterdiğim şu istignâ arkadaşımı gereği gibi dûcâr-ı istigrâb eyledi sordu ki:
- Gerçek mi söylüyorsunuz?
- Gerçek! Hem de pek gerçek! Sizinle birlikte seyr-i temâşâsından dolayı mahcûb ve ma'yûb olmayacağım yerlerden mâ-adâ Paris'in şâyân-ı temâşâ olan yerlerini görmek programımda aslâ dâhil değildir.
- Bunun için beni mâni' görmüyorsunuz. Öyle mi?
506b
- Hayır! Sizi neden mâni' göreyim? Gündüzleri yalnız başıma istediğim gibi cevelânlarımı icrâ'ya siz mâni olamadığınız hâlde geceleri neden mâni olabileceksiniz? Sizinle hiç refâkatimiz olmadığı hâlde de Paris'in o yoldaki eğlencelerine vukuf-i hevesi bende bulunamaz idi. Maîşet-i dîniyye-yi lezâzinin bu cihetleri bence hiç mültezim değildir de onun için!

Bahis uzadıkça arkadaşımın istigrâbı da artıyor idi. Söz gereği gibi uzandı. Kah İslâmiyyetin hâmi-i iffet olduğuna ve kah Osmanlıların mahcûbiyyet-i kanâat-kârlığı pek fevkal-âde bulunduğuna dâir onun tarafından îrâd olunan mülâhazalara benim tarafımdan ecvibe-i lâzıme veriliyor idi nihâyet dedi ki:

- İlk def'a olarak Paris'e gelip her şeyi görmek öğrenmek ihtiyâcında bulunanlar için bu ma'zûriyyet-i mükemmele mevcûddur. Kimsenin ta'yîbe hakkı olamaz. Tekrâr ederim gerçek söylerim ki benden çekinmek benden mahcûb olmak gibi ahvâl zevkinize mâni olmasın! Ben feylesof bir kadınımdır. İnsanların hakk-ı ma'zeret-i za'fı ne olduğunu bilirim. İster iseniz taâma dahi birlikte gitmeyip gönlünüzün ârzû edeceği bir yerde taâm edebilirsiniz.

507a

- Ben de sizi kat'iyyen te'mîn ederim ki Paris için zihnen yapmış olduğum tertîb-nâmede sefâhat ciheti kat'iyyen mevcûd değildir. Bu misillû ahvâli öğrenmekten ise bi-l-külliyeye câhili kalmak müreccahdır. Keşkî kendi memleketimde de insâniyyetin bu ciheti ma'yûbesini hiç görmemiş öğrenmemiş olsa idim! Cihâd-ı mezkûre-yi beşeriyyetin üstü yaldızlı bir sefâlet-i müdhişesi demektir ki yaldızına kapılarak takarrüb edenler onun

altındaki murdâr ve müdhîş sefâletlerin iknâh ve hakayıkına vukuf hâsıl edince mi'deleri bulanıp gözleri yaşarmak lâzım gelir.

- Tuhaf adamsınız!
- O tuhaflığı hızf edip de yalnız adamlığı ibka' edecek olur iseniz bana pek büyük bir şeref vermiş olursunuz. Çünkü adamlığın en sâdesi bundan ibârettir.
- Demek oluyor ki taâmı yine birlikte edeceğiz? Şimdiye kadar ettiğimiz taâmlar gibi öyle değil mi?
- Bundan sonra dahi edeceğimiz taâmlar gibi! Ba'de-t-taâm ben de yazı yazacağım.

İşte bu müzâkere ve karâr üzerine hotel Dominisi'ye geldik ki şu kadarcık bir muhavere-i

507b

Sâfiyâne arkadaşımın benim hakkımdaki i'timâdını takdîrâtını pek ziyâde arttırmış olduğunu gördüm. Sofrada Sırlı Pasiç'i dahi bularak üçümüz birlikte taâm eyledik. Ba'de-t-taâm nerede vakit geçirileceğini o dahi sorarak karârımızı teblîğ etmeliğimiz üzerine taaccüb kaldığından Madam Gülnar benim hakkımda peydâ etmiş olduğu mülâhazâtı Rusça olarak Sırbliya anlatmaya başladı. Çocukluğumda pek alâsını öğrenmiş olduğum Bulgarca'nın yirmi yirmi beş seneden beri hiç tekellüm etmemek hasebiyle zâyî' olan kısım-ı küllîsinden mütebâkî bir kulak dolgunluğu ile madamın sözünü anlayabiliyor idim. Hakkımdaki takdîrâtı hasb-el-beşeriyye beni ziyâdece mahzûz eylediğinden Fransızca olarak dedim ki:

- Yüzüme karşı beni medh etmenizden mahcûb kalıyorum. O medâyihe nihâyet verseniz de başka sohbeta baksak.

Pasiç – Vay! Rusça anlıyor musunuz?

Ben – Çocukluğumda iken öğrenip bil'âhire unutmuş bulunduğum Bulgarca'nın yardımı ve madamın hâl ve tavrı delâletiyle söylediği sözleri pek alâ anlıyorum.

Gülnar – Öyle ise pek isâbet

508a

Oldu ki ba'de-mâ aleyhinizde söz söylemek tedbîr-i ihtiyât-kârisini ele alabileceğiz.

Ben – Aleyhimde söylemeniz kusûrlarımı anlar idim de ıslah-ı nefse çalışır idim.

Pasıç – Madamın ettiği ta'rife göre daha ziyâde ıslah-ı nefse ihtiyâcımız yoktur. Bizim gibi ihtiyâr olmadığımız hâlde bu perhîz-kârlığa muvâfık olabildikten sonra daha ziyâde ıslah-ı nefse ihtiyâcı kalmaz.

Ba'de-t-taâm odama çekilip jurnalimi kayd etmeye başladım ki işte o tertîb iktizâ'sınca bugünkü müşâhedâtım hakkında kari'lerime de îzâhât ve mülâhazât-ı âtiyeyi arz edeceğim:

(Madam) – Bugün mebde'-i cevelânımda ilk gördüğüm şey Madeleine Kilisesidir. Kilise denilen ebniye gayet yüksek kubbeli bir ve-yâhûd mu'tedd çan kuleli olmak üzere görmeye alışmış bulunan gözler bu ma'bedi görseler vehleten bir kilise olduğunu anlayamazlar. Zîrâ kubbe ve kule gibi şeylerden ârîdir. Yunan-ı kadîm ve Roma ma'bedlerini taklîden yapılmıştır ki o da kırk üç metre eni ve yüz seksen metre boyu olan mustatîl-ül eşkâl bir arsa üzerine otuz metre irtifâ'ında dört duvar kaldırılıp üzeri de beşik örtüsü sûretinde

508b

Örtülmüş bulunmaktan müteşekkildir. Ancak beyân eylediğimiz arız ve tûl bu binâ'nın cesâmetini tasvîre yardım edeceği gibi otuz metre irtifâ'ı dahi başkaca yedi metre irtifâ'ında olarak yapılmış bulunan temel seddinden sonra mütehâsıl olduğundan bu binâ'nın karşısında bulunan bir insân gerçekten heybetli ve muazzam bir binâ' karşısında olduğunu anlar. Paris'in borsa binâ'sı dahi Madeleine Kilisesine tamâmıyla müşâbihtir. Binâ'-yı mezkûre en büyük zînet ve heybet veren şey dört etrâfındaki mermer sütûnlardan beşik örtüsü şeklindeki örtüsü gayet geniş saçakları andıran bir sûrette duvarlardan hârice taşmış olarak bu saçaklar iki adamın kucaklayamayacağı kadar kalın ve binâ'nın irtifâ'ına mütenâsib uzun mermer sütûnlar üzerine örtülmüştür ki ön taraftaki dıl'-ı asgar üzerinde böyle sekiz sütûn vardır. Kapısının arîzi beş metre ve yüksekliği on buçuk metre olup iki kanatlı kapılar sâfi tunçtan yapılmışlardır. Bu kapıların üzerinde kabartma sûretiyle bir takım ufacık heykeller bulunup ön tarafındaki kolonlar üzerinde yevm-i kıyâmeti tasvîr eyleyen bir cem'iyet-i heyâkil vardır ki otuz sekiz metre tûl ve yedi metre arızinde

509a

Bir levha-yı mücesseme teşkîl eyleyen bu cem'iyet-i heyâkil sekiz on parça büyük mermerlerden vücûda getirilmiş ve en orta yerinde bulunan hazret-i İsa resmi beş buçuk metre mürtefi' bir heykel-i azîm sûretini almıştır. Binâ'-yı mezkûrun temeli 1764 senesinde on beşinci Louis tarafından vaz' edilmiş olduğu hâlde Fransa'nın dûçâr olduğu inkılâb hasebiyle bir kaç def'a amelîyyâtı dûçâr-ı ta'tîl olarak nihâyet büyük Napolyon amele-yi arttırıp işi tesrî eylemiş ise de hitâm-ı küllîsi 1842 senesinde müyesser olabilmıştır. Bu binâ'nın inşâsında ağaç denilen şey aslâ isti'mâl olunmayıp hep taş kireç demir ve prinç isti'mâliyle vücûda getirilmiştir. Dört duvarında pencere bulunmayıp pencere yuvaları gibi açılan ve bizim eski zemân odalarındaki çiçekliklere benzeyen otuz dört mahalle a'zâ-yı Nasrâniyye heykelleri konulmuştur. Derûnuna ziyâ' girmek için tavan cihetine pencereler açılmıştır. Yerden sâlif-üz-zikr yedi metre ve irtifâ'ındaki sed üzerine on sekiz kademeye münkasım gayet mükellef bir mermer merdivenle çıkılır. Her gün ba'de-z-zuhr saat birde bu ma'bede girilip derûnu dahi temâşâ edilebilir ise de bu temâşâ bana müyesser

509b

Olamamıştır. Dört tarafını gezip temâşâ eylediğim sırâda henüz vakit gayet erken olup bir mermer sütûna dayanarak elimdeki rehber-i seyyâhîne mürâcaatla anladım ki derûnu birûnundan daha müzeyyen imiş. Tavanı kâmilten yaldızlı ve mihrâb ciheti gayet zînetli olup bi'set-i hazret-i İsa'dan bed' ile Nasrâniyyet'in şarkta garbda hîn-i inkişâfında vuku'a gelen en mühimm vâkıanı tasvîr eder bir çok reliefler ve levhalar ve heykeller ile âdetâ târih-i Nasrânîye âid bir müze hükmünde imiş. Bir de büyük yortu günlerinde bu kilisede mükemmel bir orkestra takımı nagamât-ı dîniyyeyi icrâ' ederek bir çok papazlarında tagannî etmeleri Paris'in en mükemmel bir konsertosunu teşkîl eyler imiş.

1.73.1. (Concorde Meydânı) – Garb cihetinden Champs-Elysees ve şark cihetinden Tuileries bahçesi ile mahdûd olan bu meydân cenûb tarafından Seine nehri ve şimâl cihetinden de bahriyye nezâreti ve Royal sokağı ve kadîm mefrûşât debboyu ile mahdûd iki yüz on yedi metre arîz ve üç yüz elli yedi metre tûlünde vâsi' ve gayet müzeyyen bir meydândır ki gerek vüs'at ve gerek zîneti ile Paris

meydânlarının birincisidir. İnsân bu meydânın orta yerinde bulunup da dört tarafına bakınacak

510a

Olsa nazarın her tarafa imtidâdı bir başka gûne-i azîmete intizâma zînete tesâdüf eder. Şimâl tarafına bakıldıkta Royal sokağının iki tarafında eski mefrûşât debboyu ile şimdiki harbiyye nezâreti arasından o vâsi' Royal sokağına giren hutût-ı eşi'a nazar bu sokağın öte ucundaki Madeleine Kilisesine kadar müntehî olur. Cenûb tarafına bakacak olsa Seine nehri ve Concorde köprüsü üzerinden aşan nazar-ı temâşâ meb'ûsân dâiresi ittihâz edilmiş bulunan azîm saray ile ondan daha cesîm olan İnvâlidler kışlasını görür. Şark tarafına baktıkta Tuileries bahçesini atlayan nazarına bu nâma mensûb olan sarayın karşılıklı iki uzun dâiresi arasından geçip Louvre sarayına kadar müntehî olur. Hele garb tarafına bakınca Paris'in en vâsi' yolu olan ve bir çok ağaçlar ile hemân orman hâline getirilmiş bulunan Champs-Elysees'ye dalıp iki bin metre kadar uzakta Etoile tâk-ı zaferine nazar-ı temâşânın vusûlü âdetâ erbâb-ı temâşâyı vâlâ ve hayrân eder. Bu meydânın inşââtına Paris şehir emâneti pek çok seneler ve pek çok da milyonlar sarf etmişlerdir. Bundan yüz yirmi yüz otuz sene mukaddim burası âdetâ bir çöl hâlinde imiş. On

510b

Beşinci Louis Avusturya hukuk-i irsıyyesinden dolayı zuhûra gelmiş olan muhârebât-ı medîdeye nihâyet vermesi üzerine Paris şehri kendisine bir heykel rekzini istidâ' etmiş ve kral müşârün-ileyh tarafından müsâade verilmiştir de bu mahallin inşâ'sına başlanmıştır. O zemân evvel-be-evvel mefrûşât debboyunun inşâ'sına başlanmış idi. On Beşinci Louis'nin heykeli ise ancak 1763 senesinde rekz edilmiş idi.

Fransa'nın 1793 senesinden bed' ile dûçâr olduğu hâdisât-ı müdhişe-i ma'lûme esnâsında On Beşinci Louis'nin heykeli kaldırılıp yerine bir serbesti heykeli konulmuştur. Şimdiki hâlde meydân-ı mezkûrun en mühimm zîneti ta orta yerindeki dikili taştır ki Napolyon Mısır'a gittiği zemân oradan naklini ârzû ederek muvâfık olamamış iken muahharen Mahmud Ali tarafından Fransa Kralı Louis Philippe'e ihdâ olunmuş ve ona mahsûs bir gemi yapılarak İskenderiye'den Fransa'nın Cherbourg iskelesine kadar iki sene müddet zarfında nakl edilebilmiştir. Yirmi üç metre tûlünde ve iki yüz elli bin kilogram sıkletinde pembe renkli yek-pâre bir kayadır ki dört metre irtifâ'ında dîger yek-pâre bir kaya üzerine mevzû olup

511a

Kaide demek olan bu kaya dahi yerden bir metre kadar mürtefi' bir temel üzerine yerleştirilmiştir. Bu hâlde cem'en yekûn yirmi sekiz metre irtifâ' hâsıl eylemiş ve Paris'te bu sûretle yerleştirilip bitirilmesi 1836 senesi teşrîn olunan yirmi beşinci günü müyesser olmuştur. Kaide ittihâz olunan taşın şimâl tarafındaki yüzüne sütûn-i mezkûru Mısır'da ne gibi âlet ve edevâtla ve ne sûretle sefîneye irkâb eyledikleri ve cenûb cihetine dahi Paris'te Concorde meydânına bunu ne türlü ameliyyât ile diktikleri resim ve hakk edilip bu mahkûkâtın delâlet eyledikleri maânı yazı ile dahi hakk ve beyân olunmuştur. Birisi Concorde köprüsü ve dîgeri Royal sokağı tarafına mukabil gelmek üzere bu dikili taşın iki yanına mermerden gayet güzel iki fıskiyye yapılmıştır. Mezkûr fıskiyyelerin altları on altı buçuk katarında mermerden azîm leğen şeklinde havuz olup onların üzerinde birbirinden küçük ve demirden isâga olunmuş dîger iki havuz daha mevzû' olunduktan sonra en üstüne yine mermerden birer fevvâre konulmuştur ki bacak kalınlığında suyu dokuz metre irtifâ'ına kadar fıskırtır. Bu çeşmeler yine demirden isâga olunmuş irili ufaklı yine bir çok heykellerle müzeyyendir.

511b

Dikili taş ile iş bu ikili fevvâre Concorde meydânının orta göbeğini teşkîl ederek bunların etrâfında Fransa'nın Lille ve Strasbourg ve Bordeaux ve Nantes ve Brest Marseille ve Lyon nâm sekiz büyük şehrine mensûb sekiz dâne gayet mükemmel heykeller vaz' ve tertîbiyle meydân-ı mezkûrun emr-i tezyîni itmâm edilmiştir. İş bu heykeller arasına ve fevvâreler etrâfına dökme demirden ma'mûl ve pirinç ile yaldızlı yirmi sütûn rezk olunarak her birinin üzerine haç-vârî birer kol tertîbi ile birer de azîm gaz feneri rabt olunmuştur ki bunlar dahi meydânın cümle-i tezyînâtındandır. Fakat esbâb-ı tenvîr yalnız bu yirmi gaz fenerinden ibâret olmak şöyle dursun yüzden mütecâviz havâ gazı sütûnlarından mâ-adâ sekiz on kadar mahalline ziyâ'-yı elektrik fenerleri de rezk edilmiştir.

1.73.2. (Tuileries Bahçesi) – Bu bahçe Tuileries sarayı ile Concorde meydânı arasında vâki' ve gayet vâsi' bir bahçedir. An-asl bu nâmı hâiz olan bahçe pek de o kadar vâsi' değil iken 1870 senesinde Tuileries sarayının ön dıl'ı muhterik olarak muahharen ebniye-yi muhterika tekrâr inşâ' edilemeyip bi-l-külliyeye yıkılmış ve onun arsası da bahçeye katılmış olduğu gibi saray-ı mezkûrun

512a

İhtirâkından evvel hulûsî hükmünde olan bir kıt'a-yı arzıyye dahi bahçeye ilâve edilmekle el-yevm Tuileries bahçesi Concorde meydânından Carrousel meydânına kadar imtidâd eylemekte bulunmuştur. Bu hâlde tûlü bin metreden ziyâde imtidâd edip arîzi dahi beş yüz metreye varır. Mezkûr bahçenin en meşhûr kapısı Concorde meydânına açılan kapıdır. Ondan mâ-adâ Seine nehri cihetindeki rıhtım ile Rivoli sokağına açılan müteaddid kapıları olan bir de Carrousel meydânıyla bahçe arasından geçen “ Tuileries sokağı” ciheti hemân büsbütün açıktır ki oradan da bahçe derûnuna girilebilir. Concorde Meydânından girildiği zemân insânın karşısına müsemmen-ül şekl büyük bir havuz çıkar. Bu havuzun orta yerinde bir de fevvâre var ise de her zemân alabildiğine su çıkarılmayıp ba'zı eyyâm-ı ma'dûdede suları salıverirler. Havuzu tavâf eylediğim zemân attığım hatveleri saymış idim ki üç yüz elliye bâliğ olmuş idiler. Concorde meydânı kapısından girildiği zemân sol tarafta “ jeu de Paume” denilen bir eski oyunu oynamaya mahsûs ufak bir dâire vardır ki tamâm sol taraf köşesindedir. Onun mukabili olan sağ taraf köşesinde dahi mükellef bir limonluk bulunup mevcûd

512b

Olan portakal saksılarından kırk kadarı ta Birinci Francois nâm Fransa Kralı zemânından kalma şeyler imişler ki mûmâ-ileyh Birinci Francois'in Sultan Süleyman Kanuni hazretleriyle hem-asr olduğu ma'lûmdur. Bu rivâyetin ne derecelere kadar sahîh olduğunu kestiremez isem de gayet cesîm sandıklar derûnuna gars edilmiş bulunan şu portakal ağaçlarını Cezayir bahr-i-sefidde hattâ Bağdad'da görmüş bulunduğum en kalın ağaçlardan daha kalındır diye hükm ederim ki bir adam ancak kucaklayabilir der isem pek de mübâlâgaya haml olunmaz. Bahçenin nehir cihetiyle Rivoli sokağı cihetine boylu boyuna birer sed yapılmıştır ki “terrasse” ta'bîr olunarak en güzel gezinti mahallerini teşkîl ederler. Sâir günler buradan bir kaç def'a geçtiğimde bu sedler üzerinde ve bi-l-hâssa Rivoli sokağındaki sedde vâlideleriyle dadılarıyla geçmiş binlerce kız erkek çocukların türlü türlü oyunlarla meşgul olduklarını gördüm ve o tarafların çocuklar eğlencesine mahsûs olduğunu öğrendim. Asıl eski Tuileries bahçesinin müsemmen havuz ile saray arası boylu boyuna uzun ve geniş bir allee ya'nî gezinti mahallidir. Bu alleenin sağlı sollu iki tarafı pek güzel büyümüş ağaçlar ile birer orman

513a

Hâline götürülmüştür ki Paris'te ağaçları budamak mu'tâd olmadığından bunların dalları birbirine girişerek âdetâ tabîi bir sûret-i lâtîfe peydâ etmişlerdir. Ormanın derûnunda dahi hutût-ı müstakime üzere resm olunmuş ikinci derecede bir çok yollar bulunup bunların köşelerine kenârlarına ve sâir münâsebet alan yerlerine bir çok heykeller vaz' olunmuştur. Tuileries sarayına doğru yürünerek bu orman derûnundaki alleeden çıktıktan sonra çiçek tarhlarının bulunduğu yere gelinmiş olur. Bu yerin de ortasında müdevvir bir havuz var ise de ben temâşâ eylediğim zemân derûnunda hiç su bulunmayıp kupkuru idi. Havuzu da öte tarafa geçince Tuileries sokağına kadar iki taraf hep muntazam çiçek tarhlarıyla tezyîn edilmiş olup heyâkilin en irileri ve en güzelleri de bu taraftadır. Ba'de Tuileries sokağını karşı karşıya aykırılarak kabl-el-harîk saray avlusu iken muahharen bahçeye katılmış olan yere girilir ki burası eğri büğrü yollarla sûret-i tabîyede tarh olunmuş ve türlü çiçekler ve fidanlarla tezyîn edilmiş yeni bir bahçedir. Bu bahçe içindeki heyâkilden benim asıl nazar-ı dikkatimi celb eden iki Sfenks heykeli

513b

Olmuştur ki bunlar bahçenin nehir ciheti müntehâsındaki köşeye mevzû' olarak Fransızların Kırım muhârebesi esnâsında Sivastapol şehrinde bulunup buraya nakl eylemişler imiş. Bunlar mermerden ma'mûl cesîm şeyler olup kim bilir Sivastapol'a da Ruslar bunları nereden nakl etmişler idi! Bu iki heykelden mâ-adâ Tuileries bahçesinin her tarafına konulan ve aglebi mermerden olup bir mikdârı da pişmiş lüleci çamuru ve pirinç ve tunçtan ma'mûl bulunan heyâkilin mikdâr-ı umûmîsi iki yüzden aşağı tahmîn olunamaz.

1.73.3. (Tuileries ve Louvre Sarayları) – Bu iki sarayın evvelâ şeklini kari'lerimize ta'rîf edebilmek için “broutte” denilen el arabalarını ihtâr etmeliyim. Ma'lûmdur ki bu el arabaları önde bulunan bir tekerleği üzerinde yürür ve arka cihetindeki iki kolu iki elleriyle tutup kaldırarak öne doğru süren bir adamın kuvveti mezkûr arabayı ileriye sevk eder. İşte Louvre ve Tuileries planları âdetâ böyle bir el arabası tahayyül ettirerek kolları garb ve tekerleği şark cihetine müteveccihdir. İş bu kollar ile tekerlek hizâsına kadar olan ve el arabasının sandığını teşkîl eden kısım Tuileries sarayı olup önündeki

514a

Tekerleğin yuvasını teşkil eyleyen murabba' bir çâr-çûbe bu dahi Louvre sarayıdır. 1870 senesindeki ihtirâktan evvel bu iki kolun arasında âlî bir saray binâ'sıyla meşgul iken dıl'-ı mezkûr muhterik olarak muahharen hadım edilip Tuileries bahçesi bu iki kol arasına kadar idhâl olunmuştur. Bahçe tarafından gelinip bu iki kol arasına girildiği zemân sağ tarakta bulunan kolun nısfı 1595 sene-i mîlâdiyyesinde Dördüncü Henry nâm kral zemânında yapılıp fakat avluya nâzır olan ön ciheti 1767 sene-i mîlâdiyyesinde İmparator Üçüncü Napolyon zemânında inşâ edilmiştir. Sol tarafta kalan kol vaktiyle büyük Napolyon tarafından yaptırılmış ve bunun da ön ciheti İmparator Üçüncü Napolyon cânibinden ikmâl edilmiş olduğu hâlde yine 1870 senesinde muhterik olmasından dolayı şimdiki hükûmet cânibinden ta'mîr edilmiştir. Bu iki kolun arasında Tuileries bahçesine ilâve edilen kısımdan mâ-adâ avlunun bakiyesine "Carroussel meydânı" denilir ki tamâm çiçek bahçesine mukabil olan tarafında 1706 senesinde büyük Napolyon tarafından yaptırılmış Carroussel tâk-ı zaferi görülür. Bu tâk-ı zaferin Louvre'e doğru ileri tarafında müteveffâ Mösyö

514b

Gambita nâmına yapılmış azîm ve kalabalık bir heykel görülür ki 1871 senesinde Fransa'yı istîlâ eden Almanlar'ın ihrâcıyla Fransa hükûmet-i hâzırasını te'sîs husûsunda vatanperver mûmâ-ileyhin sebk eden hizmetini ihtâr edecek heyâkil ile tertîb olunmuştur. Gabita heykeline varıldığı zemân bundan evvel teşbîh etmiş olduğumuz el arabasının tamâm sandığı mahalline varmış oluruz. Orada Tuileries sarayı sağlı sollu avluya doğru ilerleyip çıkmış olduğundan avlu daralmış ise de saray büyümüştür. Bu çıkıntılar kâmilten Üçüncü Napolyon tarafından yaptırılmıştır ki gerek sağ ve gerek sol çıkıntılarının derinlerinde ikişer büyük birer de küçük iç avlu vücûda gelmiştir. Bu kısma yeni Louvre nâmı veriliyor. Fakat sarayın bundan ötesi dört dıl'dan müteşekkil bir murabba' tersîm edip asıl orası Louvre Sarayı addolunur. Bu saray dahi yalnız bir zât tarafından ve def'aten yapılmış değildir. Tuileries tarafından gelen adamın karşısına çıkan dıl'ın sağ ciheti 1546 senesinde Birinci Francois ve sol tarafı 1623 sene-i mîlâdiyyesinde On Üçüncü Louis taraflarından yapılıp adlâ'-ı selâsesi tevârih-i muhte'lîfede On Dördüncü Louis tarafından inşâ'

515a

Ettirilmiştir. Bu sarayların ikisini bir yerde tasvîr etmek yalnız Fransa'nın değil bütün dünyanın en büyük sarayını tasvîr demek olur. Yalnız Louvre sarayı yüz doksan beş bin metre murabba'ında arâzî üzerinde mebnî olup Tuileries ve onun Yeni Louvre tesmiye edilen aksâmı da Louvre Sarayının iki mislinden aşağı tahmîn edilemez. Planın şeklini el arabasına teşbîh eylemiş bulunduğumuz bu iki sarayın her cenâhının tûlü sekiz yüz metreyi tecâvüz eder. El-hâsıl cesâmetçe bundan büyük binâ' âdetâ tasvîre sığamadığı gibi tezyînât-ı mi'mâriyyesi dahi pek fevk-al-âde olup kapılar ve pencereler dahi etrâfı ve kolonlar ve kubbeler hattâ bacalar bile türlü heykeller oymalar ile o kadar müzeyyendir ki bi-hakkın değil sathîce bile ta'rîfi kabil olamaz. Fakat ebniye-yi mezkûrenin sûret-i umûmiyyesi bir def'ada planı yapılarak ta'yîn edilmiş olmayıp daha evvelerinden kat'-ı nazar Fransa Kralı Birinci Francois tarafından bed' olunan ameliyyâta ba'de-mâ bir çok krallar ve bir çok da mi'mârlar cüz'î küllî tenkisler tezyîdler ile lâ-yenkati' devâm eylemiş bulduklarından ebniye-yi mezkûrenin hiç bir tarafı dîgerine benzemeyip âdetâ her parçası müstakill bir konak veya saray imişler de yanyana gelerek azîm bir şehir teşkîl etmişler

515b

Zannolunur. Ebniyenin ba'zı aksâmı iki ve ba'zı aksâmı üç katlıdır. Ez-cümle Louvre sarayının bir ciheti gibi ba'zı tarafları mermer kolonlar ile müzeyyen ve ba'zı cihetleri azîm balkonlar ile mücehhezdir. Ortasının ba'zı aksâmı düz tâmm ve ba'zıları kurşun kaplı mürtefi' kemerler sûretinde olup el-hâsıl hiç bir yeri dîgerine benzememekle berâber yüzlerce sene zarfında bir çok hüküm-dârân tarafından hadsiz nihâyetsiz külfetler sarf edilmiş bulunmak hasebiyle her parçası fen-i mi'mârinin bir nüsha-i nefîsesi olarak kabûl ve tasdîk edilmektedir. Bugünkü temâşâda şu sarayın avluları orta yerinden geçip o avlulara nâzır olan cephelerini epeyce bir dikkat ile temâşâ edebildiğim gibi Louvre caddesine çıktıktan sonra o taraftaki cepheyi ve Rivoli sokağı üzerine isâbet eden kısmı da temâşâ etmiş idim ki yalnız nehir cihetindeki cephesini bir kaç gün sonra o taraf rıhtımı üzerinden geçer iken görmüşümdür. Derûnlarını ise arkadaşım Madam Gülnar ile berâber gezip temâşâ etmişimdir ki en mükemmel bir müze temâşâsı demek olan bu müşâhedemi de sırası geldikte arz edeceğim.

1.73.4. (Opera) – Sabahki cevelânımda

516a

Haber vermiş olduğum vecihle Avenue de l'Opera denilen caddeden Capucinler bulvarına çıkıp da opera meydânına vardığım zemân Paris şehrinin bu san'atçı bütün cihâna iddiâ-yı tefevvuk eylediği opera tiyatrosunu âdetâ alçacık bir şey görmüş idim. Hattâ hîn-i azîmette dahi bu mahalle uğrayarak o zemânda bu binâ'yı gazetelerde görmüş olduğum ta'rîfât ve tafsîlâtına lâayık olacak bir cesâmette bulamamış idim. ammâ bu sabah yalnız opera meydânından cephe cihetine bakmakla iktifâ etmeyip binâ'yı mezkûru muhît olan Auber ve Scribe ve Halevy sokaklarından geçip dört tarafını tavâf ve temâşâ eyledim ki cesâmet-i hakikîsi işte bu tavâf ile nazar-ı takdîrimde ancak ta'yîn edebildi. Meğer binâ'nın bâdî-i nazarda öyle alçak görünmesine sebep arizen ve tûlen ziyâdesiyle vâsî' ve cesîm olması imiş. Binâ'nın mesâha-i terbiyesi on bir bin iki yüz otuz yedi metre ediyor ki vâkıâ Wien Operası ve Milano şehrinde Skala ve Napoli'deki San Carlo tiyatroları bu nev' ebniyenin en cesîmlerinden olup Paris operasından ziyâde seyirci istîfâ edebilirler imiş ise de binâ'nın kâffe-i teferruâtıyla cesâmeti ve bâ-husûs zîneti mukayese edilince Paris operası bunların

516b

Kâffesine tefevvuk eyliyor imiş. Yalnız arsasının mübâyaası için on milyon beş yüz bin frank verilmiş. Masârîf-i inşâiyyesine de otuz altı milyon beş yüz bin frank giderek bu binâ' tamâm kırk yedi milyon franka mâl olmuş. Temel atılmak için su çıkıncaya kadar kazıldıktan mâ-adâ su tabakasının on beş metre daha aşağısına inilerek orada zîr-i zemînden Seine nehrine doğru cereyân eder âdetâ bir dereye tesâdüf edilmekle suyu yenip ameliyyâta devâm edilebilmek için vapur kuvvetiyle idâre olunur en kuvvetli tulumbalardan sekiz tulumbanın yedi ay müddet gece gündüz işlemesine lüzûm görülmüş. Ne temellere duvarlara ne kemerlere ne kubbelere bir dirhem ağaç konulmayıp tekâmül taş ve harç ve demirle kurşun ve bakırdan yapılmış ve yalnız loca ve salon kapıları gibi yerlere pek cüz'i ahşâb sarf olunmuş. En uzak memleketlerden granit ve mermerin her renklisinden celb olunarak ta Halep'ten bile taş getirilmiş. Sâlif-ül esâmî dört sokaktan geçilerek bu binâ'yı cesîm tavâf ve temâşâ edilip de tiyatro oyunu için bu kadar külfet-i iltizâm edilmiş olmasını düşündükçe insâna hayret gelmemek kabil olamıyor. Külfet yalnız binâ'nın

517a

Cesâmetinde değil en büyüğü tezyînâtındadır. Altıdan on metreye kadar uzun ve ona mütenâsib kalın yek-pâre sûtûnların nerelerden ne zahmetlerle getirilmiş olduklarını ve bâ-husûs gerek bunlar ve gerek kemerler ve pencere söveleri gibi taşlar üzerine o kadar oymaları işlemek için ne kada erbâb-ı hünerin nasıl çalıştıklarını düşünmemek insân için kabil olabilir mi? Binâ'nın köşelerine veya tâmm üzerlerine konulmuş olan azîm ve cesîm heykellerin her birini Fransa'nın en mâhir bir üstâdı para tama'ından ziyâde ibka'-yı nâm gayretiyle yapmış. Gerek bunlar ve gerek cephe cihetinde mevzû' olan sâir heykeller şiir ve talâkat ve tagannî ve dram ve raks gibi sanâyi'-i nefîse مؤكله لرینی insân sûretinde tasvîr ile vücûda getirilmiştir. El-hâsıl bu binâ'nın tezyîni için yaldız denilen şeyi بدانه makamında isti'mal etmişler denilse mübâlâgaya haml olunamaz. Nasîb olup da derûnuna giremedim. Ta'rîf-nâmelerinde beyân olunduğuna göre derûnu dahi hep böyle heyâkil ve oyma ve yaldız ile müzeyyen ve mutall olup sâha-i temâşâsının tiyatronun arîzine mütenâsib olan tûlü elli beş ve derinliği yirmi beş ve irtifâ'ı altmış metre imiş. Kıyâs edilecek olur ise bizim Bey-

517b

Oğlundaki yeni tiyatro takımıyla sâha-i temâşâsı içine sığdırılabilir. Ba'zı merâsime mahsûs salonlardan ve meşk-hânelerden mâ-adâ perde aralarında teneffüs için gidilecek olan ve “foyer” denilen salonun tûlü kırk beş ve arîzi on üç ve tavanının irtifâ'ı on sekiz metre imiş. Bence bu sabahki cevelânımda gördüğüm en ehemmiyetli şey işte bu binâ'dır. Vâkıâ Louvre ve Tuileries sarayının hey'et-i mecmûası gerek cesâmet ve gerek tezyînât-ı mi'mâriyyece buna kat kat fâik ise de mezkûr saray bir kaç yüz sene zarfında bir çok büyük hüküm-dârânın himmetiyle parça parça olarak yapılmış bulunduğu hâlde şu tiyatro-hâne 1861 senesinde başlanıp 1874 senesinde bitirilmiş ve yalnız bir plan üzerine vücûda getirilmiştir ki bu ehemmiyet min cihetin ve belki bi-l-vücûh Louvre ve Tuileries saraylarının ehemmiyetine de fâiktir. Ta'rîf-nâmelerine mürâcaatla aldığım ma'lûmâta göre iş bu opera tiyatrosu derûnunda en nefîs dram ve trajedy ve komedy ve opera ve operet oyunları bunlara âid müzika notalarından müteşekkil mükemmel bir kütüb-hâne ve tiyatroya âid sanâyi'e dâir bir de müze-hâne mevcûd imiş. Tiyatronun kendi vâridâtından

518a

Mâ-adâ Fransa hükûmeti bu operanın “müzika akademi-yi millîsi” sıfât-ı resmiyyesini de hâiz olmasından dolayı senevî sekiz yüz frank muâvenet-i nakdiyye i'tâ' eyler imiş. En mâhir oyuncularını iki yüz elli nefer olup bunlar muayyen maaşlar ile muvazzaf imişler. Onlar hâricinde oyun oynadığı gece ücret almak ve iktizâ' etmediği vakitler başka tiyatrolarda icrâ'-yı hüner etmek üzere dört yüzden mütecâviz kadın erkek dîger oyuncular “mülâzım” ve “namzed” nâmını hâiz imişler ki muvazzaf oyuncular miyânında münhall vuku' buldukça bunlar o sıfâtı da ihrâz ederler imiş. Ale-l-âde bir mevki'in en yüksek fîâtı on dokuz ve en ucuz fîâtı iki buçuk frank olup fakat ba'zı mükellef oyunlarda bu fîâtlar daha ziyâde artar imiş. Bu tiyatroyu temâşâ edebilmenin külfeti fîât cihetinde değildir. Âdî zemânlarda bile nâdir olmadığı vecihle bi-l-hâssa sergi-yi umûmî esnâsında hemân istenildiği akşam bilet alınabilmek mümkün olmaması en müz'ic külfetlerdendir. Bir kaç hafta sonra verilecek oyunların biletleri bile evvelden satılmış oluyor. Ve-yâhûd ihtimâl ki biletlerin fîâtı yükseltildikçe yükseltilmek için bu ahz ü i'tâ' ile iştigal eden matra-bâzlar

518b

Bi-l-iltizâm öyle işâa eyliyorlar.

1.73.5. (Eden Theatre) – Bu tiyatronun tamâm opera tiyatrosu yanında bulunması büyük bir bahtsızlığına dâll addolunsa sezâdır. Zavallı Eden tiyatrosu! Operanın yanında hiç addolunacak ebniye-yi âcizeden iken büsbütün operanın yanında bulunması bî-çâreyi nazar-ı ehemmiyyette bi-l-külliyeye iskât etmektedir. İnsân Auber sokağıyla Scribe sokağının tekatu' eyledikleri dört yol ağzında bulunarak sağına bakınca operayı soluna bakınca Eden tiyatrosunu görebilir. Bu tiyatrodaki ne cesâmetçe ne ehemmiyyet-i mi'mâriyyece operaya nisbet edilecek hiç bir müzeyyen bulunamaz. Yalnız bir meziyyeti var ise o da Hind'deki Brahma ma'bedlerini taklîden yapılmış olmasından ibârettir ki vâkıâ opera usûl-i mi'mârisince yapılan binâ'lar miyânında bu binâ'-yı acîbin görülmesi bir dereceye kadar nazar-ı tecessüsü kendisine celb edebilmektedir. Bu binâ'yı da yalnız hâricen temâşâ ederek tiyatro oynadığı zemân derûnuna girmek nasîb olmadı. Zâten pek de kendini bilen adamlara buradaki oyunları temâşâ hevesi câiz

olamaz. Zîrâ burası Paris'in "demi monde" denilen ya'nî fuş ile iffet arasında bulunarak birinciye meyelân

519a

Ve istidâdı daha ziyâde olan şeytânet-perdâzân nisvânının mürâcaatgâhı olup aktar-ı âlemden sefâhat için Paris'e gelenler sâir emsâli misillû bir de burada yakayı ele vererek huzûzât-ı nefsânîyye halkasını burunlarına takdîrirlar. Bu tiyatrodâ eğlenceli gülünç mashara ve birâz da başı açık oyunların kâffesi icrâ' olunur. En bahâ-lî mevki' on iki en ucuz mevki' ise yalnız iki franktır. Fakat Baedeker rehber-i seyâhatinde bu tiyatro için: "Büfelerinde büfeciklere aslâ emniyyet câiz olmayıp orada bir şey yiyip içmeye baş vuranların mükemmele soyulmalarından tiyatro idâresi mes'ûl değildir. Bundan ihtirâz oluna" diye bir de tavsiye ve nasîhat mündericidir. Bu nasîhatin sebebini de îzâh iktizâ' eder mi? Oradaki yarı iffetli seyirci kadınlar ağzı açık erkekler ile bi-l-hâssa yabancıları kendi muârefe-i işve-perdâz-ânelerine çarçâbük nâil ederler de şöyle bir hafîfçe yiyip içmek için büfeye götürdüklerinden büfecilerle ortaklaşa bir alâ yolarlar! İşte nasîhat-i mezkûrenin hikmeti de bundan ibârettir.

(Vendome Meydânı) – Sabah cevelânımda

519b

Opera ve Eden tiyatrolarını temâşâ ile tekrâr Madeleine ma'bedi kaşısına gelerek ba'de ikamet-gâhıma avdet için Saint Honore sokağından geçip Vendome meydânı tarîkiyle gelmiş idim. Bu meydândan ilk def'a olarak geçiyor idim. Hotel taharrîsi için bir kaç def'a meydân-ı mezkûre baş vurmuş idim ki Paris'in en meşhûr mevâki'inden olduğu cihetle ba'zı îzâhât i'tâ'sına lüzûm görmüşümdür. Bu meydân Castiglione sokağıyla Paix sokağı arasında bir umûmî meydân ıtılâkından ziyâde âdetâ büyücek bir avlu ıtılâkına şâyândır. Zîrâ şu iki sokaktan başka bu mahalle hiç bir sokak müntehî olmayıp etrâfını ihâta eyleyen hâne ve hoteller ise öyle bir yek-pârelik hâsıl ederler ki cümlesi bir binâ'ya müşâbih olmak husûsunda Louvre ve Tuileries sarayından ileriye varırlar. Ammâ bu meydânı muhît olan binâ'lar zikr olunan saraylar gibi birer nüsha-i nefîse-yi mi'mâriyye addolunacak şeyler değildir. Vâkıâ cesîm iseler de sâde binâ'lardır. Şu hâlde meydân-ı mezkûr için mûcib-i ehemmiyyet olan şey dahi "Vendome sütünü" nâmıyla ortasında merkûz olan tunç sütündan ibârettir. Büyük Napolyon "Büyük Ardo" nâmıyla 1805 senesinde Avusturya ve Rusya üzerine

520a

Bir ardo sevk eylemiş idi ki bu ardonun icrâ' eylediği muhârebât-ı meşhûre Australische galibiyetiyle nihâyet bulmuş idi. Galebeden galebeye nâiliyyetle Fransa'nın şân-ı askerîsini ayyuklara çıkararak bu ardo Avusturya ile Rusya'dan yalnız bin beş yüze karîb prinç top ahz etmiş idi. Napolyon bu topları eritip onunla şu Vendome meydâncığına bir sütûn rezk eyledi ki irtifâ'ı kırk dört buçuk metre ki katarı dört metre olduğundan cesâmeti bu ölçü ile tahmîn edilebilir. Bâ-husûs ki sütûn-i mezkûr şöyle sâde güzel bir şeyden ibâret de değildir. Yarım metre arîzinde bir şerîti helezônî bir vaziyetle aşağıdan yukarıya kadar dolaştırmış olsalar burma burma bir şekil peydâ eder mi? Büyük ardonun icrâ' etmiş olduğu muhârebâtı bu şerît üzerine resm olunmuş farz ediniz de şerîtin aşağıdan yukarıya kadar sütûn üzerine ol vecihle sarılmış bulunduğunu tahayyül eyleyiniz. Ammâ şerît top tunçlarından dökülmüş bir şerît olup üzerindeki resimler dahi tamâmiyle kabartma resimlerdir ki işte bu ehemmiyyet-i sanâyi'sinden dolayı Paris'te birinci derecede şâyân-ı temâşâ olan âsâr-ı mühimmeden addolunur. Sütûnün ta tepesinde birinci Napolyon'un ayak üzerinde durur bir de

520b

heykel-i tâmmı vardır. Üzerinde sütûn-i mezkûrun mevzû' olduğu taştan mebnî azîm kürsü dahi gayet mevzû' âsâr-ı mi'mâriyyedendir. Bu sütûnün derûnunda yine helezônî bir merdiven olduğundan tepesine kadar çıkılır. Napolyon heykelinin mevzû' olduğu yerde minâre şerefesi gibi etrâfı demir parmaklıklı bir şerefe bulunup onun üzerinden heykelin etrâfı dolaşılır. Lâkin sergi-i umûmî münâsebetiyle şâyed izdihâm vuku' bulur da bir kazaya sebebiyyet gösterilir mütâlaasıyla yukarıya çıkılması muvakkaten men' edilmiştir. Bu sütûnün ilk inşâ'sı nasıl ehemmiyyetle telâkkiye şâyân ise 1870 muhârebesi esnâsında Paris tahrîbâtı miyânında sütûn-i mezkûrun dahi hadm edildikten sonra tekrâr inşâ' edilmiş olması yine o nisbette ehemmiyyetle telâkkiye şâyândır. Kim bilir ne gibi vesâit-i taharrîye isti'mâliyle parça parça edilmiş bulunan mezkûr sütûn her parçası bir yerde bulunarak ve yek-dîgeriyle imtizâc ettirilerek ve noksân kalan yerleri de itmâm olunarak aynı aynına hey'et ve sûret-i ıslâhiyyesine ircâ' edilmiştir ki hakikaten şâyân-ı hayrettir.

1.73.6. (Paris Dükkânlarında Ahz ü İ'tâ') – Bu gün Madam Gülzar için bir şapka ve kendim

521a

İçin bir kat elbise mübâyaası zemânında bir hayli dükkânlara girip çıktığım ve uzun uzadıya pazarlıklar ettiğimi haber vermiş idim. Paris'in bu ahvâli dahi şâyân-ı dikkat ve şâyeste-i ehemmiyyet olduğundan bu bâbda da kari'lerime ba'zı îzâhât i'tâ'sına mecbûrum. Paris'te dükkânlar hemân ale-l-umûm denilecek bir sûrette kadınlar elindedir. Dükkânların bir çoğunda erkek dahi bulunsa bile müşteri ile edilecek muâmeleyi umûmiyyet üzere kadınlara havâle etmişlerdir. Dükkânların ne kadar temiz ve süslü olduklarını tafsîle hâcet var mıdır? Bir bakkal dükkâmı için "bizdeki eczâ-hâneler kadar temiz ve muntazam ve müzeyyendir" der isem mübâlâga-yı sarfeye haml olunmamalıdır. Hele şapka elbise ve tuhfeciliğe müteallik eşyâ' fûrûht olunan dükkânlar numûnelerini Beyoğlu'nda Galata'da gördüğümüz en muntazam mağazalara da tamâmiyle kıyâs kabûl edemez. Temizlik ve intizâm ciheti daha mükemmel olduktan fazla istihdâm olunan me'mûrlar bizim Galata ve Beyoğlu'nun Rûmdan Ermeniden bozma frenklerine hiç benzemezler. Zâten erkeklerin müşterilerle muâmelesi hemân mefkud olduğunu haber verdim ya! Bu muâmeleye asıl me'mûr olan kadınlar gerek genç gerek ihtiyâr olsunlar muktedir olabildikleri son dereceye kadar

521b

İ'tinâlı giyinmişlerdir. Gelen müşteriye söz söyledikleri zemân iltizâm eyledikleri ta'bîrât ta'zîm-kârâne Fransız lisânının son mertebe-i müsâadesiyle mütenâsibdir. Cem-i muhâtab sîgasıyla "Ne istersiniz? Beğendiniz mi? Size şunu da göstereyim" yollu hitâblarda dahi bulunmayıp lisân-ı mezkûrun en ta'zîm-kârâne sûreti olmak üzere müşteriye kayıp sîgasıyla hitâb ederler. Meselâ: "Bu mâl efendinin ârzûsuna muvâfık değil ise efendiye şu mâlı da takdîm edebiliriz efendi bu bahâ'yı çok görmemelidirler" ve-yâhûd "Madam şu rengi beğenmiyorlar ise bu renge ne buyururlar? Şu biçim madamın gustosuna daha muvâfık gelebilir mi?" tarzında söz söylerler. Hele kadınlardan ba'zıları o kadar tâze o kadar güzel o derecelerde süslü o mertebelerde nâzkârdırlar ki böyle bir kadının dükkâncı edilmiş olmasına insânın acıyacağı gelir. Âdetâ en mu'teber kadın huzûrunda bulunulur imiş gibi terbiyeli ve nâzik davranmak mecbûriyyeti kalbde hâsıl olur. Aradığınız eşyâ'nın bin türlüünü beğenmeyecek olsanız dükkâncıda hiddet ve gazab eseri görülmeyip hizmetinizde muvaffak olamadığı için gayet nâzik-âne teessüfler izhâr ederler. Bu def'alık hizmetinizde bulunmakla

522a

Müşerref olamamış iseler dîger def'asında muvaffak olabilecekleri ümîdini muhâfaza için mağazalarının nâmını mevki'ni mübeyyen olup kartvizitler sûretinde tab' edilmiş bulunan varakalardan bir dânesini kabûl etmenizi ricâ ederler. Fransızların dik ses ile mütelâşiyâne söz söyledikleri bilmem nerede manzûrum veya mesmû'um olmuş idi de hâtırında kalmış idi. Meğer ne yanlış imiş! Bi-l-hâssa şu dükkâncılar o kadar yavaş ses ve halîm-âne ve âheste tavırla gûyâ yalvarıyorlar imiş gibi muhâtaba ve muâmele ederler ki onlara nisbetle milel-i sâirenin muhâtabları âdetâ bir sûret-i dürüştide addolunmak lâzım gelir.

Muâyene ettiğiniz eşyâ'nın sûret-i i'mâline dâir istîzâh-âne girişecek olsanız gûyâ onun i'mâlini size ta'lîm etmeyi der-uhde eylemişler gibi uzun uzadıya ta'rîf ve ve tefhîmden üşenmezler. Hele az çok bir mikdâr eşyâ' mübâyaa edecek olur iseniz gûyâ vereceğiniz parayı ihsân ediyormuşsunuz gibi bin teşekkürlerle mukabele ederek aldığınız eşyâ'yı ikamet-gâhınıza kadar irsâl ve îsâl etmeyi kendileri der-uhde ederler. Bizim gibi İstanbul'da ahz ü i'tâ'yı âdetâ münâzaa ve mücâdele sûretinde yürütmeye alışmış olanlar için şu hâl hakikaten nazar-ı hayrete çarpan

522b

Ahvâlden addolunur. Hele Paris'ten mufârekât edeceğim günlerde İstanbul'daki evlâd ü iyelim için bilezik küpe gerdânlık yüzük gibi ba'zı eşyâ' mübâyaaası zımında palero ve iyaldeki kuyumculara gitmiş idim. Oradaki dükkâncı kadınlar sâirlerinden daha süslü daha nâzik daha terbiyeli göründüler. Alacağım eşyâ'yı muhâfazaları derûnunda bana temâşâ ettirdikleri sırada şöyle güzel böyle yakışıklı olduklarını ta'rîf edip edip de iknâ edemedikleri sûrette "Mösyö bir kerre de kulakta duruşunu görmek istemezler mi?" diye küpeleri kulaklarına ve böyle birer teklîf ile tarakları saçlarına takıp türlü zînet-i dil-firîb-âne ile mutlaka beğendirmeye çalışırlar ve bunları taktıkları yerlerden çıkardıkça kar gibi beyaz güderiler ile silip derhâl temizliyorlar idi. Hele bir dânesi bana beğendirmek istediği yüzüğün bir de parmakta duruşunu göstermeye kalkıştıktâ "benim ellerim pek çirkindirler efendim. Mâlîma hüsn vermezler. Şuraya takılsın da görülsün" diye lastikten yapılmış bir kol çıkartıp yüzüğü onun parmağına taktı ve kola giydirilmiş olan ve yalnız birinden ibâret bulunan şeyi nâzik parmaklarıyla el üzerine doğru çekip düzelterek

523a

Gösterdi. Hâl-bu-ki dilber kadın kendi ellerine iftirâ ediyor idi. Zîrâ elleri hiç de çirkin değil idiler.

1.73.7. (Decauville Şimendüferi) – Sergi-yi umûmîde mübâdî-i tettebbuâtında kemâl-i ciddiyetle nazar-ı ehemmiyet ve dikkatimi ilk celb eden şey Decauville şimendüferi olmuştur. Henüz Avrupa'ya gitmezden evvel Mösyö Decauville isminde bir mühendis ve fabrikacının Paris civârında Pittsburgh karyede müesses bulunan fabrikasında oyuncak zannolunacak bir nev' şimendüfercikler inşâ' eylediğini defaâtle sahâif-i matbûâtta görmüş okumuş olduğum gibi bir aralık bu fabrikanın bir de kataloğu ya'nî eşyâ'-yı ma'mûlesini mübeyyen resimli defteri elime geçerek tettebbu' ve tedkik eylemiş idim. Bu şimendüferler en incesi iki parmak ve en kalını üç dört parmak kalınlığında bir kaç boy demir çubuklardan yapılıyorlar ki rayların arası da en ince çubuklar için kırk ve en kalın çubuklar için yetmiş beş santimetreden ibâret bulunuyor. En küçük yollar üzerinde işleyen vagoncukları ya insânlar tarafından ve-yâhûd hayvânlar vâsıtasıyla tahrîk olunuyorlar ise de yolun derece-i tesviyesine göre bir adım bin beş yüz ve orta hâlli bir hayvân yedi bin okkaya

523b

Kadar yük görülebiliyor. Yetmiş beş santimetre arızinde olan büyücek yollar üzerinde yine o cesâmete mütenâsib lokomotifçikler isti'mâl olunarak bu hâlde Decauville şimendüferciği âdetâ büyük şimendüferlerin görebilecekleri hizmetleri görüyorlar. Şu tettebbu'um daha İstanbul'da ve Decauville fabrikasının kataloğu üzerinde vuku bulmuş idi. Yine orada görmüş idim ki Afrika ve Amerika ve Avustralya ve Hindistan ve Asyâ-yi vustâ ve Koşinşin için büyük çiftliklerde ve nakliyyât-ı askeriye hizmetlerinde kullanılmak üzere bu şimendüferlerden pek çok satılmış olduğu gibi Avrupa fabrikalarında isti'mâl için dahi satılmışlardır. Hattâ İngilizlere ma'mûlât-ı hadîdiyye beğendirebilip satmak milel-i sâire için pek de mutasavvır olamadığı hâlde Mösyö Decauville Londra'ya bile bu ma'mûlâtın küllî mikdârını satmakla müftehirdir. Hâliyâ bu ya! Bu tettebbuâtım esnâsında gûyâ Hünkar iskelesinden Akbaba karyesine ve o civârda sâkin olduğum o çiftliğe kadar bu şimendüferden bir hatt-ı temdîd ettirmişim diye tatlı tatlı düşünüp

eğlendiğim zemânlar dahi olmuş idi. Ammâ bunu bi-l-külliyeye temennî-i muhâl zannetmeyiniz. Bu şimendüferciklerin en küçüğü âdetâ beher kilometresi iki bin

524a

Franga kadar ferş olunabilir. Benim hayâlime koyduğum mesâfe ise topu sekiz kilometreden ibâret! Âdetâ sekiz yüz veya bin lira ile hayâlim vücûd bulabilecek. Vâkîa bizim gibi züğürtler için çok para ise de pek çok zenginler için âdî bir heves yolunda sarfına acınmayacak bir mikdâr-ı cüz'î! Bir de Paris'e gidip Mösyö Decauville'in sergide inşâ' ettirmiş olduğu bu şimendüfere bir kaç def'a rakîb olduktan sonra nazar-ı ehemmiyyetim bi-l-külliyeye başkalaştı. Hattâ eyyâm-ı cevelânımın birisinde merkez istasyonunda bu fabrikaya mensûb bir kaç mühendis ile mukâleme icrâ' ederek bunların vazîfesi zâten ma'mûlât-ı vâkıalarını teşhîr ve îzâhât isteyenleri iknâ eylemek olduğu cihetle bana yeniden yeniye kataloglar resimler vererek hesâblar göstererek bu işten beni me'mûlüm fevkinde haber-dâr eylemişlerdir. İşte bu sûretle ikmâl etmiş olduğum tetebbu' netîcesi olarak kari'lerime ve bâ-husûs buldukları mahallerin âmirânına heves-kâr olan çalışkan vâlî ve mutasarrıf gibi me'mûrin-i mülkiyyeden bulunan kari'lerime haber veririm ki her nereye olur ise olsun mükemmelce bir chaussee yapmaktan daha az masârifle Decauville şimendüferinin en büyüğü inşâ' oluna-

524b

Bilir. Zîrâ bunun rayları yetmiş beş santimetre vüs'atinde olup bunların vagonlarının iki taraftan taşkınlığı da yetmiş beşer santimetre olduğundan iki metre yirmi beş santimetre ve arızinde bir yol açmak kifâyet eder. Açılacak yol yalnız bir tesviye-yi türâbiyyeden ibâret olacaktır. Chaussee hâline ifrâğa lüzûm yoktur. Olur olmaz nehirler üzerinden bu şimendüferi geçirmek için hâzır yapılmış demir köprüler de vardır. Güzer-gâhta bayır bulunsa tesviyeye ihtiyâc görülmez. Zîrâ bayır yerlere çıkartmak vesâiti de te'mîn olunmuştur. Raylarını başkaca traverseler üzerine oturtmak muktezî olmayıp duvarlara dayatılan merdivenler gibi bu raylar traverselerine takılmış oldukları hâlde gönderilerek yalnız uc uca vidalanmaktan ibâret bir ameliyyâta ihtiyâc vardır ki onu en âdî amele dahi becerebilir. İş bu rayları yalnız cüz'ice tesviye-yi türâbiyye görmüş toprak üzerine uzatıvermek mümkündür. Büyük şimendüfer gibi dönen yerlerde azîm kavislere ihtiyâc olmayıp âdetâ bizim öküz arabalarının dönebilecekleri kadar kavisler üzerinde bu şimendüfer dahi dönebilmektedir. En mükemmeli beher kilometresi on bin frank

525a

Hesâbıyla vücûda gelebilirler ki kırk beş bin kuruş demek olup hâl-bu-ki lâ-akl beş metre arızinde bin metre tûlünde bir chausseeyi bu kadar masârifle ber vech-i matlûb husûle getirmek mümkün olamayacağı der-kârdır. Fâide cihetine gelince bu şimendüfer âdetâ bir şimendüfer olup saatte on beşten yirmi beş kilometreye kadar sür'ati olduktan mâ-adâ öküz ve bâr-gîr nakli için mahsûs olan vagonlarına altışar baş hayvân konulabilir. Orta boy bir sahrâ topunu altı hayvân ve arabasıyla berâber üç vagona tahmîl ederek nakl eyler. Sergideki hat üzerinde işleyen katarlar ellışer vagondan mürettep olup beher vagona elli adam irkâbı hesâbıyla iki bin beş yüz kişiyi def'aten nakl ediyorlar idi. Mühendisleriyle vuku' bulan mükâlemâtımdan en büyük istifâdem şu oldu ki: Bu şimendüferden bir kaç yüz kilometrelik mikdârı lokomotif vagonlarıyla berâber mübâyaa edilmek lâzım gelince akçasını def'aten vermek bile mecbûrî değil imiş. Akçayı bir istikrâz sûretine koyarak ve fâiz ve reis-ül mâlları te'diyyâtı da rızâ'-yı tarafeyn ile karârlaştırılarak ol vecihle mübâyaa eylemek dahi mümkün imiş. Bu vukufu

525b

Hâsıl eyledikten sonra artık bendeki hâliyâyâ nihâyet mi olur? O mübârek Anadolu kısmının en serî ve en âcil ve yegâne servet ve mi'mâriyeti vesâit-i nakliyyeden ibâret bulunduğu artık hiç kimsece kabûl-i iştibâh olamayacak derecelerde tahakkuk etmiş gitmiştir. Anadolu'da chaussee yolu yaptırmak sûretiyle devlet ve memleketlerine en büyük en nâfi bir hizmet îfâsında bulunan vâfler mutasarrıflar bu ihtirâ'dan ne büyük istifâde edebilirler. Bunları inşâ' etmek ileride büyük şimendüferlerin inşâ'sına hiç mâni olamaz. Araba geçen yollardan bu şimendüfer ferâh ferâh geçebilip en büyük menâfi'inden birisi de ârzû olunduğu anda vidaları sökölerek başka tarafa kaldırılıp tekrâr kurulmak olduğundan her vecihle kullanışlı olduğuna kat'a şübhe edilemez. İnşallah umrân-ı vatana sâit olan me'mûrin-i mülkiyyemiz de bu heves peydâ olur da şu emr-i nâfiin tecrübesine girişilir. Aslâ ve kat'a şübhe edemem ki bizim için inşâ'sı eshel ve ehven olan vesâit-i nakliyye şu Decauville küçük şimendüferleri olacaktır.

1.73.8. (Mısır Sokağı ve Güzel Fatıma) – Sergi-yi umûmîdeki Mısır sokağı Fransa ahlâkiyyûnunu büyük büyük i'tirâzlara mecbûr

526a

Eylemiş bir yerdir. Zîrâ sergiyi temâşâ edenlerin en mergub mürâcaat-gâhları burası olup sebab-i rağbet ise ne Mısır'dan sevk edilen ma'mûlât-ı sanâyi'e eşekler ve aşıkçılar ve ne de orada yapılmış olan Mısırkârî binâ'ların letâfet-i mi'mâriyyesi değil belki yalnız hânende ve rakkâse karıların tagannî etmeleri ve göbek atmaları kaziyyesinden ibâret bulunmasıdır. Bu karıların hemân kâffesi kendilerine birer müslimân ismi takmışlar ise de hiç birisinin İslâmdan olmadığı mertebe-i tahkikdedir. En çoğu Tunus ve Mısır'ın yahûdî karılarından ve birâzı Mısır'ın kıbtîlerindendir. Bu karıların türlü evzâ' ve hareketle vücûdlarını bi-t-tahrîk raks etmeleri bizim buralarca dahi müstahsenâttan addolunacak şeyler olmayıp hattâ Tunus'ta ve Mısır'da bile raksın bu türlüünü görmek bunlara mahsûs olan ba'zı hâricî yerlere gitmeye vâbeste olduğu ve bu temâşânın bir nev'î sefâhat sayıldığı ma'lûmdur. Raksın pek iştihâ-engîz olan bu sûreti Parislilerin gerek kadınlarını ve gerek erkeklerini ziyâdesiyle neş'elendirerek hattâ ba'zı kadınların kızların bu raksları taklîd dahi eyledikleri görülmekle ahlâk-ı umûmiyye cihetine tekâyüd ve ihtimâmları ziyâde olan muharrirler raks-ı

526b

Mezkûru muâhezât-ı şedîdeye dûçâr etmişlerdir. Hakları olup olmadığı bahsinde değiliz. Buna dâir edilen i'tirâzlar ve ba'zı şarklılar tarafından verilen cevâblar gazetelere dahi tercüme ve derc edilmiş olduklarından kari'lerimizin manzûru olmuştur. Fransızların "bâlet" denilen oyuncu kızları hemân çıırçiplak zannolunacak sûrette dar fanilalar ve tüller ve bürümcükler ile telbîs ederek tiyatrolar sâha-i temâşâlarında birer bacaklarını nöbet nöbet başlarından yukarıya kadar kaldırmak derecesindeki evzâ' ve hareketiyle Mısır rakkâselerinden daha az mı yoksa daha çok mu muharrik olduklarını elbette kari'lerimiz takdîr etmişlerdir. Bizim burada asıl enzâr-ı mülâhazaya arz edeceğimiz şey Avrupalıların şu Mısır ve Tunus rakslarına çıldırısıya bir rağbetle cân atmaları kaziyyesidir. Bu raksların icrâ' olundukları yerler ekseriyyâ pek dar yerler olup elliden ancak yüze kadar erbâb-ı temâşâyı istîâb edebildiklerinden her oyun sekiz on dakika devâm ederek perde kapanır ve iki dakika sonra tekrâr aynı oyuna başlanır. Fakat bu iki dakika zarfında evvelki erbâb-ı temâşâ kâmilen çıkarılır da yerlerine yenileri gelir mi zannedersiniz?

527a

Yarıdan ziyâdesi yerlerinden kımlıdanmazlar bile. Hele seyircilerin bir takımı üç dört zemânlarını yalnız bu temâşâda geçirirler. Bir on kadar mahalde bu yoldaki rakslar icrâ' olunup rağbet-kârânın izdihâmından ve ilk gidenlerin çıkmak istememelerinden dolayı insân kolay kolay yol bulup da raks-hânelere giremez. Bu karıları oralara celb edenler yine Fransızlardır. Ancak bunlar dahi gûyâ kendilerini Araplara benzetmek için şalvarlar cepkenler ve sarıklı sarıksız fesler giymişlerdir de tâmm Fransız şivesiyle ve halkı teşvîk maksadıyla söyledikleri Fransızca sözler mensûbiyyet-i sahîhiyyelerini izhâr edince erbâb-ı dikkati kahkahalarla güldürmekte bulunmuşlardır. İmdi bu rakkâselerin en meşhûru güzel Fatımadır ki Tunuslu bir yahûdî çengisidir. Fakat peydâ eylediği güzellik şöreti fuzûlî bir igtisâb addolunamaz. Gerçekten güzel bir kâridir. Çend sene evvel Sfax şehrinde bir güzellik müsâbakası sergisi küşad olunarak hüsnüne cemâline i'timâden oraya gelmiş ve hüsn ve cemâlden anlayan ressâm ve heykeltraş gibi en büyük üstâdlar tarafından muâyene edilmiş bulunan kadınlar miyânında cemâl ve tenâsübce birinciliği bu Fatıma kazanıp o mertebeye mahsûs olan altın madalyayı da kendisi

527b

Almıştır. Bir yassı kadayıf cesâmetinde olan bu altın madalyayı da kemâl-i gururla göğsüne takmıştır. Güzel Fatıma'nın sûret-i telbîsi Tunus mevdesine muvâfık ise onu bilemem. Fakat nisvân-ı şarkıyyenin hiç bir sınıfında bu kıyâfeti kimse görmemiştir diye zanneyleyebilirim. Fatıma kendisini bir kucak canfes ve bürümcük içine gark etmiş fakat sînesi ensesi kolları meydânda! Başını gerdanını kulaklarını bileklerini de elmas iğneler küpeler geredanlıklar bâzû-bendler bilezikler tersi' ve tezyîn etmiş. Hâl ve tavrı epeyce magrûr-âne ve mütekebbir-âne ise de aralıkta bir vesîle düşsün düşmesin şeker handeler ile güzel dişlerini de erbâb-ı temâşâyâ gösterir. Güzel yüzüne hem tebessüm yakışır hem tündlük ! İcrâ' eylediği raks dahi dîgerleri kadar âşüfte-gâne değildir. Hareket ve sekenâtı bu san'atta bir büyük mahâreti olduğunu teslîm ettirir. Yalnız genç olmayıp otuz beşini aşmış kırkına yaklaşmış bir yahûdîdir. Rivâyete göre Paris erbâb-ı sefâhati bu karı için kırılıyorlar imiş. Kazandığı paraya hadd ve nihâyet yok imiş. Güzel Fatıma oyuna kalktığı zemân dâire çalan karıların yahûdîleri! Aman amanlar! O kadar tuhaflaşır ki biz şarkıyyundan bulunduğumuz hâlde bizi

528a

Bile dûçâr-ı istigrâb eyler. Maa-hazâ sergi-yi umûmînin böyle vur patlasın çal oynasın sûretindeki sefâhat mahalli yalnız bu Mısır sokağından ve güzel Fatıma'nın tiyatrosundan ibâret değildir. Sırası geldikçe bunun sâir emsâli de kari'lerimizin nazar-ı hikmetlerine arz olunacaktır.

1.73.9. (Serginin şehir-âyînleri) – Sergi müddetinde ba'zı eyyâm-ı ma'dûde ve muâyenede idâre tarafından büyük şehir-âyînler icrâ' olunur imiş. O zemânlar Champs de Mars ile Trocadero hakikaten yek-pâre ateş kesilmiş denilebilecek bir hâle gelir imiş. Bunu görmek bize nasîb olmadı. Ancak serginin her akşam muhtasır sûrette icrâ' eylediği şehir-âyîn dahi öyle büyüklerini görmeyen bizim gibi adamlar için câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olacak derecededir. Evvelâ Eiffel kulesinin kemerlerini ve ayaklarını teşkîl eden hatlar ve birinci ve ikinci tabakayı teşkîl eyleyen koridorlar ve semt reisindeki şerefe ve kubbe kalıplı havâ gaz lambalarıyla her gece donatılır ki yakından temâşâsından ziyâde uzaktan temâşâsı nazar-rübâ olur. Bundan sonra serginin bahçesi binlerce gaz lambaları ve yüzlerce elektrik ziyâ'larıyla tenvîr edildiği gibi bahçe etrâfındaki bira

528b

Hâneler lokantalar ve orta yerdeki قوتان havuzu ve yine orta yerdeki gezinti çardakları hep kalıplı lambalar ile tezyîn edilir. İena köprüsü ile Trocadero bahçesi ve sarayı da binlerce lambalarla tezyîn edildiğinden قوتان şelâlesi yanında durup Trocadero'ya bakan insân sergi derûnunu deryâyı ateşine benzetir. Büyük şehir-âyînlerde ise bunun üç misli gaz ve elektrik envârından mâ-adâ pek büyük bir mikyâsta sanâyi'-i nâriyye dahi icrâ' olunmakta ve kule büsbütün donanmakta imiş ki şehir-âyînlerin bizim gördüğümüz derecesine bakarak şu büyüklerini tahayyül etmek hakikaten insâna dehşet verir. Rivâyete göre bir kaç def'a Eiffel Kulesi aşağıdan yukarıya doğru azîm meh-tâblarla donatılıp birden bire ateş verildikte peydâ eylediği sûret en müdhîş bir volkan hâlini almış . Hattâ sanâyi'nin kesretine olur olmaz gözler tahammül edemeyerek pek çok kimseler gözlerini yummaya mecbûr olmuş. Bununla berâber sergi-yi umûmînin bir kaç gece gördüğüm dâimî şehir-âyînlerini ben yine o kadar şâyân-ı hayret bulamam. Zîrâ bu kadar külfetle donatılan yer gayeti bin beş yüz metre kadar tûl ve üç dört yüz metre kadar arîzinden ibâret bir meydân dâhilinde

529a

Mahdûddur. İltizâm olunduktan sonra bu meydân yek-pâre bir ateş hâline getirilebilir. Buna mukabil bir de bir İstanbul şehri-âyîninde Kadıköy ile Samatya arasında Marmara üzerinde bir istimbot derûnunda bulunarak âheste revş ile Beykoz koyuna kadar edilen seyr ve temâşâyı düşünmeli. Hele Sarayburnundan girildiği zemân Haliç'e doğru bir baş vurmaya da ihmâl etmemeli. Kulelerin minârelerin yalıların ve iki sâhildeki tepeler üzerinde konak ve hâne ve köşkların donanmaları mevâki'-i muâyene-i resmiyyeden mâ-adâ imkâne-i husûsiyyeden icrâ' olunan sanâyi'-i nâriyye ile birleştiği zemân husûle gelen manzara-yı umûmiyyedeki azîmet ve iclâl yanında Paris sergisinin şehri-âyînleri bir ateş bucağı menzelesinde kalacağını mübâlâgaya hiç haml etmemeli. Yukarıda beyân eylediğimiz mesâhaye nisbetle şu on beş mil kadar tûlü ve üç dört mil kadar arîzî nazar-ı takdîrde güzelce ta'yîn etmeli. O zemân görülür ki İstanbul şehri-âyînlerimizde yakılan fenerleri sergi sâhasını dolduracak olsak sâha-i mezkûreyi kâmilen fener ile kaplamış olur idik.

529b

1.74. (PARİS'TE ÜÇÜNCÜ GÜN)

Eylülün yirmi üçüncü pazartesi günü Paris'teki eyyâm-ı ikametimizin üçüncüsüdür. Dün akşam yemekten sonra hemân odalarımıza çekilip yazı işimizi bitirdikten sonra erkence yatağımıza girmiş idik. Unutmamalı ki böyle uzun uzadıya meşyen gezilen günlerin akşamında yatağa girmezden evvel ayak yıkamak en ziyâde ehemmiyyet verilecek tedâbirdendir. Meşy-i medîd esnâsında ayaklar bi-t-tabîî terleyip âdetâ yanıyorlar. Sabunlu sabunsuz bir kaç def'a ayakları yıkayıp gıcır gıcır temizleyerek temiz havlular ile kuruladıktan sonra yatağa girilir ise ayaktaki ateş alınmış ve sabaha kadar teneffüs ile ayaklar râhatlanmış oluyorlar.

Bu sabah âdetâ şafaktan evvel uyanmış idim. Arkadaşımın alaturka kahve takımı bi-l-intizâm benim odamdaki dolaba konulmuş olduğundan ispirto lambasını yakıp kahveyi sürerek Paris planını da önüme yaydım. İlk ve ikinci günü geçmiş olduğum sokakları plan üzerinde

mürekkep ile çizmiş idim. Bunlardan kaçar def'a geçmiş olduğumu da işâret etmek istedim ise de her def'ası için birer çizgi çizmek yolların plan üzerindeki arîzine kıyâsen sığdırıla-

530a

Mayacak bir şey olacağını düşünüp vazgeçtim. Yalnız o gün nerelere gideceğimi plandan bi-t-tetebbu' pusûlasını tanzîm ettim.

Şu pusûla tanzîmi maddesini de kari'lerime haber vermeliyim. Bu îcâd bana Paris'te müyesser oldu. Paris'te sokakların ismi yalnız sokak başlarına ta'lîk olunan levhalar üzerine yazılmış değildir. Sokakların ba'zısı üç dört bin metre ve belki daha ziyâde tûlde olduğundan derûnunda bulunulan sokak hangi sokak olduğunu anlamak için ta o sokağın başına kadar gitmek mecbûriyeti yoktur. Elli altmış adımda bir mâî zemîn üzerine beyaz yazılı levhalar göze en kolay görünebilecek yerlere ta'lîk edilmiştir. Bir sokağa dîger kaç sokak muntehâ oluyor. Ya'nî kaç yerde bir köşe teşkîl ediyor ise o köşeye hem derûnunda bulunulan sokağın ve hem de köşesine gelinmiş olan yeni yolun isimleri ta'lîk edilmiştir. Bu hâlde “falanca sokaktan gidip ba'de sağ tarafa dönerek filanca caddeye çıkılmalı ve şu kadar yürüdükten sonra sol tarafa dönüp filanca yolu tutmalı.....” tarzındaki bir ta'rîf zihinde bulunur ise insân döneceği sapacağı yollara sokaklara gelir gelmez hareketini tatbîk

530b

Ve tanzîm edebilir. Vâkîâ rehber ve plan cebinde ise de adım başında bir bunları çıkarıp mürâcaat mümkün olamaz ya? Bunun tarîk-i eslemi o gün nereye gidilecek ise geçilecek sokakların ismini ufacık bir pusûlaya sırasıyla yazıp cebine koymaktır. Her sokağa girildikçe pusûlaya bakıp ba'de girilecek olan sokağın ismi der-hâtır edilir ki bu da evvelce edilmiş bulunan ta'bîri zihinde tutmuş olmaya müsâvîdir. İşte üçüncü günden itibâren Paris'te bu ahvâli iltizâm eyledim ve cevelânlarım için bunun pek büyük fâidesini gördüm.

Sokağa çıktığımda Castiglione köşesini dönerek Rivoli sokağında buldum. Ba'de garba doğru kat'-ı mesâfeye başladım ki sol tarafımda Tuileries bahçesinin terasası ve sağ tarafımda da Paris'in bu cihetlerinde inşâ'sı iltizâm edilen kemerli binâ'lar sabahleyin ilk nazarımı ve fikrimi işgal eyliyorlar idi.

Hazır söyleyecek başka bir sözüm yok iken şu kemerli binâ'lar hakkındaki mütâlaamı beyân edeyim. Eski dâr-ül-fünûn ya'nî şimdiki evkaf ve adliyye dâiresinin cephe cihetindeki kemerler ile bir de eski Fevaid Paşa konağı ya'nî şimdiki Mâliyye dâiresinin Beyazıd cihetindeki

531a

Kemerler kari'lerimizin bin def'a müşâhede ettikleri şeylerdendir. İmdi tasvîr olunsun ki boylu boyuna bir caddenin tûlünü teşkîl eyleyen binâ'ların kâffesi böyle kemerli olarak fakat caddenin zemîninden yüksek olmayıp cadde zemînine müsâvî bulunarak kemerler dahi yaya kaldırımlarının üstünü örtüyorlar. İşte Paris'in Castiglione sokağı ile onun civârındaki ebniyesi bu sûrette yapılmış oldukları gibi yeniden yapılan binâ'larında bu sûrette yapılması iltizâm olunmuştur. Bunun sebebi yaya kaldırımları üzerinde piyâde olarak âmed ü şüd eyleyecek olan kadın ve erkekleri yağmurdan yağıştan ve çamurdan muhâfaza eylemektir. Lâkin burada "çamur" kelimesini kullanmış olmaklığımız ayn-ı hatâdır. Avrupa'nın Paris gibi büyük ve muntazam ve devâir-i belediyyesi fa'âl olan şehirlerinde çamur denilen şey ismi var cismi yok hükmünü almıştır. Yağmur pek az yağacak olur ve-yâhûd sokaklar caddeler sulanır ise bunlar üzerinde müterâkim bulunan ve "toz"dan başka bir ta'bîr ile ta'rîf lâyıkmayan şeyler ıslanıp yoğurt gibi bir şey husûle getirilir ki o da mârrîn ve âbirîn potinleri köselesini aşabilecek amîki hiç bir zemân peydâ edemez. Ba'zı kerre bu hafif çamuru da

531b

İzâle için sokak sulayanlar suyu bolca sarf ederek onları akıtıp lağımlara îsâl ediverirler. Yine bu kadar su döküle derecesinde bir yağmur yağacak olur ise hizmet-i mezkûre kendi kendisine îfâ edilmiş olur. O zemân sokaklar ne hâle gelir bilir misiniz? Eğer sokaklar ağaç kaldırımlar ile döşenmiş iseler bizim alaturka hânelerde kadınların çalı süpürgeleriyle fırçalar ile oğup tahta bezleriyle sildikleri sofalar sûretini alır. Kehrübâ gibi bir meşe rengi letâfet-bahşâ-yı uyûn-i âbirîn olur. Sokaklar eğer chaussee ve-yâhûd kaldırım iseler o zemân dahi yine kadınların hânelerindeki taşlığı ve-yâhûd çimentoluğu maltalığı yıkayıp temizlemiş oldukları hâle girer. Ancak bu hâlde yolların hiç olmaz ise rutûbetli bir hâlde bulunması ve-yâhûd yoğurda teşbîh eylediğimiz hafif çamurun da fevk-al-tahammül müz'ic görülmesi münâsebetiyle işte binâ'ları böyle kemerli yaparak yaya kaldırımlarını kemerler altına almak yollu tasvîr edilmiştir ki eğer

kış zemânlarında bu kemerlerin arasına cam dahi konulacak olur ise mârrîn ve âbirînin sokaklarından mürûr ve ubûru âdetâ mahfûz bir sofa derûnunda gezinmek hükmünü alacaktır.

532a

Rivoli sokağını garba doğru kat' eylediğim bu cevelân-ı subh-gâhide ta'mîrât ve tezyînât-ı belediyyenin şu mertebelere kadar vardırıldığını düşünerek tahsîn ederek Concorde meydânına vâsıl oldum. Meydân-ı mezkûr dahi sol tarafımda kalarak ve sağ tarafımdaki bahriyye nezâretiyle atf-i eşyâ' debboyunu tekrâr gözden geçirerek Concorde meydânının üst başına vardığımda Champs-Elysees'e vâsıl olmuş bulundum ki onun en mükemmel temâşâsı orta yerdeki asıl "avenue" denilen büyük caddeden geçmekle müyesser olacağına mebnî evvelâ sola ve iki yüz adım kadar gittikten sonra sağa tebdîl-i istikametle bu avnunun ucuna gelmiş bulundum. O noktada seyyâh için bir kerre geriye ya'nî Tuileries sarayına ve bir kerre de ileriye ya'nî Etoile tâk-ı zaferine doğru temdîd-i nazar zarûriyyâtıdır. Geriye atf olunan nazar Concorde meydânıyla Tuileries bahçesi ve Carroussel meydânından geçerek Louvre Sarayına kadar muntehî olur ve bu imtidâd üzerinde Carroussel tâk-ı zaferi nazar-ı dikkatimi celb eyleyen nikat-ı mühimmeden addolunacağı gibi evvelce ta'rîf eylediğimiz dikili taş dahi daha yakından sivrilip yükselmiş görülür. İleriye doğru sevk

532b

Edilecek nazar ta Etoile tâk-ı zaferine muntehî olup güzer-gâhi esnâsında Rond Point denilen ve bir müdevvir-i square ya'nî küçük bahçe teşkîl eyleyen noktanın üzerinden geçer. Etoile tâk-ı zaferinden ta Louvre'a kadar üç dört kilometrelik bir hatt-ı müstakim teşkîl eyleyen bu mevki şarktan garba doğru cüz'îce yokuş olduğundan hangi noktasında bulunsa seyyâhın nazarı boylu boyuna her tarafı ihâta eder.

Ba'de Champs-Elysees'nin garb cihetine doğru yürümeye başladım. Berlin'de İhlamlar Altı alleesinde gezinir iken Paris'in iş bu Champs-Elysees'ini der-hâtır etmiş bulunduğum gibi bugün Champs-Elysees'de gezinir iken Berlin'in Uhlamlar Altını tahattur eyledim. Champs-Elysees'e pek(tek) başlı olarak iki kısma münkasımdır. Bir kısmı Concorde meydânı ile Rond Point arası ve kısım-ı dîgeri dahi Rond Point ile Etoile tâk-ı zaferi mâ-beynidir. Birinci kısmını bir cadde addetmekten ziyâde mükemmel bir park ya'nî meşcere sûretinde bahçe addetmek lâzım gelir. Dört yüz metre arîzinde ve yedi yüz metre tûlünde bir meşcere-i lâtifedir ki iki tarafı

binâ'dan hâlî olup yalnız Rond Point cihetine yaklaştığı zemân “Palais de l'Industrie” ya'nî sanâyi'-i sarayı

533a

Sol tarafta müşâhede olunur. Bu sarayın önüne gelindiği zemân onun karşısında bir de Elysee Sarayı var ise de Champs-Elysees'nin sağ cihetindeki ağaçlardan mâ-adâ mezkûr Elysee Sarayının da büyücek bir bahçesi olup sarayın binâ'sı ağaçlar arkasında tesettür eylediğinden seyyâhîn nazarı oraya kadar vâsıl olamaz. Rond Point'ten sonra başlayan ikinci kısım ise üç yüz metre arfzinde bin dokuz yüz metre tûlünde azîm ve cesîm bir şeh-râh olup iki tarafında dahi âlî binâ'lar bu şeh-râhın tûlünü tahdîd eylemişlerdir. Ancak sanâyi'-i sarayı önüne gelindiği zemân hemân Rond Point'i geçip Champs-Elysees'nin bu ikinci kısmına dâhil olmamalıdır. Belki benim yaptığım gibi sağ tarafa dönüp Marigny Avenuesu denilen cadde üzerinden yürüyerek Elysee sarayına kadar varmalı ve ba'de sarayın köşesinden sağ tarafa dönüp geriye ya'nî şarka doğru Saint Honore sokağından sarayın tûlünce kat'-ı mesâfe eyledikten sonra yine Elysees nâmına mensûb olan sokağa girmek için bir daha sağa dönüp cenûba doğru yürüyerek tekrâr Champs-Elysees'ye doğru girmelidir. Bu sûretle vâkîa bin beş yüz adım kadar fazla yol yürünmüş olur ise de bahçesiyle

533b

Berâber Elysee sarayının dahi etrâfı dolaşılmış olur.

Ondan sonra Rond Point meydânının ya sağlı sollu nîm-dâiresi üzerinden ve-yâhûd benim yaptığım gibi ta orta yerinden geçilip Champs-Elysees'nin ikinci kısmına girilir ki caddenin iki tarafını da görmek isteyen seyyâh yalnız bir tarafın yaya kaldırımı üzerinden gitmeyip ta caddenin orta yerinden gider. ammâ bunun için de böyle sabahın pek erken vaktini gözlemelidir. Zîrâ akşam üzeri ve bi-l-hâssa Pazar ve yortu günlerinde bu şeh-râhın orta yerinden binlerce arabalı atlı omnibüslü mârrîn ve âbirîn bilâ-inkitâ' müteselsilen gelip geçmeleri piyâdeler için ortadan yürüebilmeyi âdetâ muhâle ta'lîk eder. Champs-Elysees'nin bu kısmını tâk-ı zafere kadar gayet âheste bir revş ile kat' eyledim. Zîrâ buraya kadar vuku' bulan meşy ve hareketim bir saatten ziyâdece mümted olmuş idi. Bu sabah cevelânı için pusûlasını tertîb ettiğim yerlerin daha onda dokuzu henüz gezilecek görülecek idi. Kendimi yormak bunların bir çoğunu

ferdâya ta'lik mecbûriyyetine dûçâr olmak demek olduğundan şu ihtiyât ile Champs-Elysees'nin iki tarafına

534a

Câ-be-câ yapılmış olan büyük ve metîn peykeler üzerine oturup sigara içmek tedbîrini de elden bırakmıyor idim.

Nihâyet tâk-1 zafere vardım ki üzerine seyirciler çıkmaya başlamış olduklarını aşağıdan görerek sevinmiş idim. Zîrâ sabah henüz pek erken olup da seyircilere açılmamış olması ihtimâlini düşünerek epeyce müteessir oluyor idim. Bu misillû cevelânlarda insânın evvelce ettiği tertîbi ihlâl eyleyecek olan vakit ziyânları ziyâdesiyle cânımı sıkılmaktadır.

Ba'zı kimselerin önüm sıra yürümelerinden istidlâl ederek bu tâk-1 zafere çıkılacak kapıyı buldum. Dünkü müşâhedâtım gibi bugün dahi başlıca müşâhedâtımı günün nihâyetinde fıkra fıkra îzâh ve tefsîr edeceğimden şimdilik bu tâk-1 zaferin ne olduğunu kari'lerime şu kadarlık bir ihtâr edeyim ki Beyazıd meydânından bâb-1 askerîye girilecek olan kapı işte bu tâk-1 zaferidir. Tâk-1 zaferler ya sâde bir ve-yâhûd birden ziyâde kemerlerden müteşekkil bir azîm kapı demek olup ekseriyyâ bir büyük ordunun muzafferân avdeti esnâsında ahşâbdan ve ağaç dallarıyla yapraklardan böyle bir tâk yapılarak ve bayraklar ile donatılarak ordu onun altından geçir-

534b

İlir ve bu mürûr-i ahâlî tarafından umûmiyyetle alkışlanır. Sonra da o mahalle kâr-gîr olarak bir tâk-1 zafer yapılp bir yâdigâr-1 ebedî olmak üzere hıfz edilir.

Champs-Elysees'nin müntehâ-yı garbiyyesinde kâin olan bu tâk-1 zafer kırk beş metre tûl ve yirmi iki metre arîzinde ve elli metre irtifâ'ında bir binâ'-yı cesîmdir ki bu nev' ebniyenin en cesîmlerinden olmak üzere bütün Avrupaca meşhûrdur. Berlin şehrinin Brandenburg kapısı el-yevm bir nev' tâk-1 zafer hükmünde kalmış bulunup cesâmet ve zînetçe Paris'in iş bu Etoile tâk-1 zaferinden hiç de aşağı kalmaz. Kapıda bir asker-i mütekaidi bulunup yirmi beş santimden ibâret bulunan bir başış ile duhûl edilir. Bizim minâre merdivenleri gibi helezônî bir merdivenden çıkılmaya başlanır. Bu helezônî kademeler yüz doksan sekiz olup kemerler aralarından geçilmek üzere bir takım da düz merdivenlerden çıkılır ki kademelerinin mevcûdu yetmiş altıdır. Şu dar ve

karanlık kademelerden çıkıp da insân birden bire tâk-ı zaferin tarasasına vâsıl olunca ve ufka doğru ilk nazarını dolaştırmaya başlayınca öyle bir hayrete dûçâr olur ki ta'rif kabûl etmez.

Tâkın siper-i duvarları âdetâ eski

535a

Kalelerin hisâr peçeleri ve piyâde kademeleri biçiminde olup oraya vusûlümle berâber bu piyâde kademeler üzerinden yürüyerek tâkın dört dıl'mı tavâfla ilk temâşâ-yı âcili bi-l-icrâ' orta yerde ufak tefek satılan dükkân gibi bir mahallin önüne geldim oturdum. Buraya kadar ettiğim hareket ve geçirdiğim yorgunluk sabahın ilk açılığını hissettirmiş bulunduğundan orada satılan ve birinci kahvâltıyı güç teşkîl eyleyen bira ekmeği ve peynir ve gato gibi şeylerle epeyce def-i cu' eyledim. Şu müddet zarfında yorgunluğu da büsbütün çıkarmış olduğumdan ba'de çifte dürbünümü elime alıp her tarafa doğru îsâl-i enzâr-ı temâşâyâ koyuldum.

Champs-Elysees'yi asıl buradan temâşâ etmelidir ki tûlü arîzi ve yukarı kısmındaki konakların hotellerin cesâmeti ve bunların alt katlarında teşekkül eyleyen kibâr lokantaları ve Rond Point'ten aşağı meşcere-i lâtîfe teşkîl eylediğini haber verdiğimiz kısmının azameti ve bu caddeyi boylu boyuna tezyîn eyleyen bir çok cesîm heykeller ile çeşmeleri fevvâreleri ve yolun iki tarafında yapılmış bulunan muntazam peykeleri ve bi-l-hâssa meşcere cihetinde sabahleyin küme küme yığılmış

535b

Bulunan ve mikdârı Hüda bilir ammâ elli bini tecâvüz eyleyen sandalye kümelerini meşcere arasında tesettür ederek her biri bir gûne-i oyuna tarz-ı seyre temâşâyâ mahsûs bulunan irili ufaklı baraka ve ebniye-yi sâireyi vel-hâsıl Concorde meydânı ile Tuileries bahçesi ve Tuileries ve Louvre sarayı ve bi-l-hâssa bunların sağ cihetinden mümted olan Seine nehrini ve onun üzerinde mebnî olup cümlesi def'aten nazara isâbet eyleyen on iki kadar köprüleri insân bir nazar-ı şâmil ile görüp bi-hakkın takdîrine muvâfık olabilsin.

Paris'in güzel nikat-ı nazarından birisi olan şu tâk-ı zafer tarasasından temâşâ edilecek şeylerin birincisi vâkîâ bu Champs-Elysees tarafı ise de manzara-yı yegâne ondan ibâret değildir. On iki büyük avenue ve bulvar ve cadde hep bu tâk-ı zafer meydânına müntehî olduğundan orası azîm bir kevkeb-i mi'mâri teşkîl etmiş olur ki her tarafa doğru imtidâd eyleyen şairlerin her biri

birer birer tedkik ve temâşâya şâyândır. Bu avenue ve bulvar ve caddeler Champs-Elysees'ye nâzır olan adamın sağ tarafa doğru dönmesi sırasıyla Marceau ve Iena ve Kleber ve Victor Hugo ve Bolougne ve Büyük Ordu

536a

ve Mac-mahon ve Wagram ve Hoche avenuelarıyla Büyük Ordu ve Mac-mahon avenuesu arasındaki Armaille ve Bolougne ile Kleber avenuesu arasındaki Lauriston sokaklarıdır. Bunların hangisine doğru insân dürbün-i temâşâyı uzatacak olsa iki taraflarındaki ebniye-yi âliye başka başka nazar-rübâ olurlar. Iena avenuesu hutût-ı münkesîre ile tekavvüs eylemiş olduğundan ve Monceau avenuesu da hatt-ı müstakimin bir inkisârıyla münkesir olduğundan bu taraflara sevk edilecek nazar avenueların müntehâsına kadar vâsıl olamayıp fakat Kleber avenuesuna bakıldıkta insânın nazarı Trocedaro meydânına ve Viktor Hugo avenuesuna bakıldıkta yine o nâma mensûb olan meydân-ı müdevvirden atlayıp Paris sûrunun Muette kapısına ve Bolougne avenuesuna bakıldıkta Douphine kapısına ve Büyük Ordu avenuesuna bakıldıkta Mailot kapısı geçtikten sonra Neuilly caddesine ve Wagram avenuesuna bakıldıkta yine o nâma mensûb olan meydâna ve Hoche avenuesuna bakıldıkta Monceau nâm umûmî bahçeye kadar mümted olur ki bu nezâretlerin kâffesi göze sürûr ve kalbe ferâh vermekte hiç bir şeye kıyâs olunamaz. Hele Bolougne avenuesunun iki tarafı boylu boyuna bahçe demek olup o cihette mümted olan nazar-ı

536b

Temâşâ Paris'in garb cihetini tezyîn eyleyen ve bütün Avrupa'da hemân bir misli bulunmayan Bolougne ormanının zümürüdîn sâhası üzerine vâsıl olur ki bu nezâret hayret-efzâ-yı çeşm-i ressamândır diye ta'bîr edilse şâyândır.

Etoile tâk-ı zaferi üzerinden Paris'in şark tarafına doğru ittisâ' edegiden nazar-ı temâşâ bu şehri bir deryâ-yı vâsi' sûretinde görür. Zîrâ tâk-ı mezkûr şehrin hemân müntehâ-yı garbîsinde bulunup buradan sevk edilen nazar-ı müntehâ-yı şarkîsine kadar cevelân eyler. Fransa mezkûr hükûmetini tezyîn eyleyen yüzlerce ebniye-yi umûmiyye sâir binâ'lardan irtifâ'larıyla mütemâyiz olup bunlar o deryânın ortasında küme küme adacıklar hâlini alırlar. Çünkü Paris düz ova denilebilecek bir arâzî üzerinde mebnî olup yalnız Monmartre ciheti birâz mürtefi'dir ki o dahi tâk-ı zafer üzerinden şöyle cüz'îce bir kabarık sûretinde müşâhede olunur.

Tâk-1 zafere böyle sabahleyin erkenden çıkmış olmaklığım kifâyet edemeyeceğini bir de akşam üzeri halk Bolougne ormanına gider iken gelip o kalabalığı buradan temâşâ etmek iktizâ' eyleyeceğini terasa üzerinde görüşüp konuştuğum ba'zı seyyâhların re'yleriyle hüküm

537a

Eyledim. Bir kaç gün sonra müyesser olmuş bulunan bu akşam temâşâsını da velev ki zemân-ı vuku'undan evvel olsun şuracıkta hikâye edeyim. Akşamları Champs-Elysees'nin bir kaç yerinde askerî müzikaları çalar. Evvelce dahi demiş olduğum vecihle mikdâr-ı umûmîsi elli bin kadar tahmîn olunur ise de mübâlâgaya haml edilmemek lâzım gelen sandalyeler sıra sıra tertîb olunarak bunlardan her birinin üzerine bir süslü kadın ve-yâhûd bir süslü erkek oturur. Bir evvel kadarı ve belki daha ziyâdesi de piyâde olarak bunlar arasında gezinirler. Paris'te mikdâr-ı umûmîsi yirmi bine varan kirâ ve husûsî arabaların şübhesiz nısfı kadarı Champs-Elysees ile Bolognue avenuesu üzerinde mürûr-i ubûr hâlinedir. Bunların arasında da kadın erkek binlerde atlılar hareket hâlinedir. Bu hâlde Champs-Elysees'den geçen insân yüz hatve kadar etrâfını göremez. Tâk-1 zaferin üzerinden temâşâ edildiği zemân ise kalabalığın tâka en yakın olan kısmı çıplak göz ile ve hattâ ayân beyân görülebilir uzandıkça küçülen aksâm-ı mütebâkiyyesi dahi karga direngi ve karınca yuvası gibi bir sûret-i garîbede mütehaşşid görülür. Hele bizim bulunduğumuz zemân sergi zemânı olup kalaba gün dahi Pazar günü

537b

Olmalı idi ki yine bu noktadan temâşâ eylediğim kalabalığın mikdârını dört yüz binden aşağı tahmîn edemem. Bu tahmîn de doğrudur diye bir iddiâda bulunamam. Önümdeki sâhanın vüs'atiyle ellişer metre tahmîn edilebilecek yerlerde ne kadar adam bulunabildiğinden tutturulup yapılmış bir hesâbdır. Fakat hatâ'm var ise dört yüz binden aşağı değil belki de yukarı olması farzıyla bu hatâ'yı tashîh etmek îcâb eder.

Tâk-1 zaferden inip Kleber caddesini önüme katarak yorgunluğu büsbütün def' etmiş bulunduğum cihetle Trocedaro meydânına kadar epeyce sür'atle yürüdüm. Oraya vardığımda bir sigara içinceye kadar dinlenip serginin bir kapısından Trocedaro bahçesine girdim. İena köprüsünden geçip doğruca Eiffel kulesine vardım ki tâk-1 zaferden Paris panoramasını temâşâ etmeyi müteâkîb bir de Eiffel kulesine çıkmak lüzûmunu bir vecihle redd edemedim.

Asansör makinesiyle evvelâ kulenin birinci katına çıktım ki altmış metre kadar irtifâ'ında bulunduğundan ve bu ise henüz inmiş bulunduğum tâk-ı zaferden pek de farklı bir irtifâ' addolunamayacağından oraya vardığım zemân hemân etrâfı temâşâyâ müsâraat göster-

538a

Medim. Zîrâ ikinci tabakaya da çıkmak niyeti kafamda kat'î idi. Evvelce dahi haber vermiş olduğum vecihle kulenin zemîn üzerinde teşkîl eylediği murabba yüzer metre olup yükseldikçe darlaşmak üzere şu birinci katında teşekkül eden murabba' arîzen tûlen altmış beşer metredir. Burası ise koskocaman bir çarşı hükmündedir. Müteaddid lokantalar bira-hâneler kahveler şekerçi dükkânları ve kuleye mahsûs yâdigârlar satılan tuhfeci dükkânları ile âdetâ bir çarşı hükmünü almıştır. Ta kenârlardaki dehlizlere sokulmayınca kulenin hârici de görünmez. Kalabalığın da en çoğu burada bulunduğundan insân kendisini pek de öyle altmış metre irtifâ'ında bir kule üzerindedir zannetmez. Buna nisbetle elli metre mürtefi' olan tâk-ı zafer daha yüksek zannolunur. Şu birinci katta dört dıl'ı dolaşıp mevcûdu gördükten sonra tekrâr asansöre binerek ikinci kata vardım ki zemînden yüz yirmi metre kadar yüksektir. Kulenin bu katı otuz bir metro adlâ'ında bir murabba teşkîl ederek Figaro gazetesi tarafından te'sîs edilmiş bir küçük matbû ile bir de ekmekçi fırını ve yine lokanta ve bira-hâne ve kahve nev'inden ba'zı mahaller

538b

Vardır. Bu tabakanın hey'et-i mecmûası muazzam bir camekân sûretinde müteşekkildir. İşte tabaka-yı mezkûreye vusûlümde yerden yüz yirmi metre değil belki binlerce metre terfi' eyledim zannına düştüm. Ben de bu zannı tevlîd eden ve buna sebebiyyet gösterecek heybeti mevcûd olan şey sath-ı zemînde yüz metre dıl'lardan müteşekkil olan murabbanın burada sâlis nisbetinde aşağı küçülmüş bulunması kazıyyesi oldu.

Şu irtifâ' eğer bir istikamet-i şâkuliyyede müteşekkil olsa ya'nî kulenin kaidesi de burası gibi otuz metre adlâ'ından müteşekkil bir murabba'dan ibâret bulunup da dibi görünmese idi belki bi-hakkın ta'rîfine muktedir olamayacağım bu heybet ben de bu te'sîri husûle getirmez idi. Fakat kulenin buradan kaidesine doğru bir hatt-ı münhanî ile nazarımdan uzaklanıp gitmesi ba'zı büyük dağlara çıkıldığı zemân nazarın gayet amîk vâdîlere doğru dolup gitmesini andırdı. Bu hâlde gözüm yalnız bir irtifâ' görmüyor idi. Bir mesâfe-i ba'deye doğru dalıp gidiyor idi. Tâk-ı

zaferi de görebilmek için kulenin tamâm şimâl köşesinde bulunduğumdan zâviye hattını teşkîl eyleyen demir üzerinden aşağıya

539a

Doğru bakıyor idim. Düşünmelidir ki yerdeki köşe benim bulunduğum noktadan yetmiş metre uzaktadır. İşte o yetmiş metre baîd-i âfâkîden yüz yirmi metre baîd-i irtifâ'ya doğru teşkîl eyleyen müdhîş ve muhibb bir kavs-i azîm gözlerimi yıldırıkça yıldırıyor idi.

Çocukluğumda Rumeli taraflarında gezer iken bir çok def'alar gayet mürtefi' dağlar üzerinde bulunmuş idim. Hele bir def'asında Niş'ten Tuna sâhilindeki Lom iskelesine iner iken ابوراجه اسوتى نيقو لاسينى aşmış idim ki sath-ı bahrdan irtifâ'ı ne kadar olduğunu bilemiyor isem de ovaya nisbetle tepesi beş yüz metreden ziyâde olduğunu şübhe edemem. Tamâm zirveye takarrüb edilen bir yerde medd-i nazarın doğruca ovaya kadar vâsıl olabileceği bir diklik vardır ki şu Eiffel Kulesi üzerinde bulunduğum nokta ile kaide arasında teşkîl eyleyen meyl-i mukavvis derecesinde dik değil ise de ovaya kadar nazarın imtidâdı zannıma kalır ise bu Eiffel kulesinin bu noktasındaki heybetten ziyâde olmalıdır. Hattâ ben dağın bu kısmında iken benden daha alçak olan bulutlar şimşeklerle gürültülerle şöyle üç dört bin metre mesâfeden ovaya yağmur yağıdırıyorlar idi de biz dağın

539b

Üzerinde güneşi görüyor idik. Orada irtifâ'ın heybeti bana hiç bir te'sîr etmemiş iken buradaki teessürüme şaşmaya başladım. Bunu da çocukluk ile ihtiyârlık arasındaki farka mı yoksa tütün ve işret gibi sefihliklerin a'sâba verdikleri za'fa mı haml etmek husûsunda mütereddid kaldım. Gazetelerde okuduğuma göre pek çok ihtiyârlar kulenin ta tepesine kadar çıkabilmişler. Hattâ Mareşal Moltke ve sâir onun gibi yetmişlik seksenlik meşâhirden bir çokları tepeye kadar varmışlar. Ben onlar kadar ihtiyâr olmadığım hâlde ikinci kattan yukarıya yeltenmek benim için kabil olamayacağını kat'iyen hükm eyledim.

Evet Ey Kari'! Diyeceğinizi biliyorum. Sizin şimdi diyeceğiniz şey o zemân benim de aklıma gelmiş idi. Kendi kendime:

- İnsân Paris'e kırk def'a gelemez. Her geldiği zemân dahi biriyle bir kuleye çıkmak fırsatı bulunamaz. Haydi bir gayret! Şunun tepesine kadar çık da sekencesinden hiç birisinin

tamâmiyle hûşuna gitmeyen bir âlem-i arzdan hiç olmaz ise üç yüz metre tebâüdün ile iftihâr et.

Dedim ise de doğrusu ya üzerimdeki te'sîr-i müdhiş-âneiy hiç bir vecihle def'

540a

edemedim. Daha ikinci katta iken gözlerim kararıp içim bulanmasından bi-l-istidlâl kulenin henüz sâlisinde iken bu hâle gelen adamın ta tepede ne hâle geleceğini ne alâ hükm eyledim. Yukarıda istifrâğ edenler burunları kanayanların bayılanların ahvâlini her gün gazetelerde gördüğüm hâlde tehlikenin bundan daha ziyâdesini bile kendim için muhtemel görememek kabil olamadı. Ne yapalım? Bizdeki metânet işte buraya kadar imiş. Tabîmizi zorlayıp da gurbet ellerde başımıza bir belâ getirmek kâr-ı akl mı?

Artık kari'lerimiz ister merhamet etsinler ister ta'yîb eylesinler ben kulenin bundan yukarısına çıkamadım vesselâm! Lâkin ümm-i dünya çıktılar da çıkmayan yalnız ben mi kaldım? Heyhat! Kuleye çıkanların yüzde sekseni ancak birinci kata kadar çıkabilirler. Yüzde on beşi de ikinci katı gözlerine kestirirler. Tepeye kadar çıkmak yüzde beşe ancak nasîb olur. Haydi daha cömert olalım da yüzde ellisi birinci ve otuzu ikinci ve yirmisi üçüncü kata kadar çıkıyorlar diyelim. Yüz benî nev'imden ellisine tevfiğ benim için kâfi olsun. Benî nev'imnin yüzde yirmisi de bana tefevvuk eylesin.

540b

Ammâ denilecek ki kulenin tepesine kadar çıkanlara madalya veriyorlar. Maksad madalya ise onu birinci katta da alabilir idim. Hattâ ikinci katta ba'zı müstehzî frenkler:

- Efendi tepeye kadar çıkamayacak iseniz size madalya verelim. Memleketinize gittiğiniz zemân tepeye kadar çıktığınızı isbât edersiniz.

Diye bizim gibi yabancıları bir de hud'a kârlığı terğib eyliyorlar. Ben ise yukarıya çıkamamak ayb-ı zâhirîsine bu hud'a kârlık ayb-ı hakikîsini ilâve etmek istemediğimden isbât-ı istihkak edemediğim madalyayı akçem ile mübâyaa etmeye de rızâ' gösteremedim. İkinci kat murabba'nı istediğim gibi gezip dolaşarak cenûb ciheti ayağına geldiğim zemân merdivenden aşağıya inmeye başladım. Kuleye çıkmak insânda ne gibi te'sîrât-ı tedriciyyeyi mûcib olduğu

fark olamıyor. Zîrâ bir kaç dakika zarfında asansör makinası insânı istediği irtifâ'a çıkartıveriyor. Ammâ iner iken merdivenden inmek bu te'sîri ayân beyân gösteriyor. Kuleden inen adam için sath-ı zemîn bir cây-ı selâmet hükmünü alıp her basamağı indikçe selâmet yakasına

541a

Yaklaşıyorum i'tikadına düşen insân kalbinde bir isti'câl hissediyor. Lâkin her metre irtifâ'a beş altı basamak tertîb etmek derecesinde basamaklar alçak olduğundan adam ne kadar isti'câl etse zemîne vusûlün o nisbette sür'at-i husûlünü yine göremiyor. Yedi yüz kademe kadar inerek ve döne döne inen bir merdivenin her devresinde yüzümüz Paris'in bir cihetine müteveccih olarak epeyce bir safâ ile zemîne vâsıl olduk ve o zemâna kadar gûyâ Eiffel kulesi sırtımızda imiş de bu yükten kurtulmuşuz gibi bir de geniş nefes aldık.

Bugün sabah cevelânında gözden geçirmeye mecbûr olduğum daha bir çok yerler olduğundan sergi temâşâsıyla vakit sarf edemeyerek Suffren caddesinden cenûb-i şarkıyye doğru hatve-yi cânibân olarak mekteb-i harbiyyeye vâsıl oldum. Paris'te merâm eyledikten sonra dâhil olunmayacak hiç bir ebniye-yi umûmiyye ve mîriyye bulunmadığı gibi mekteb-i harbiyyenin de dâhilini temâşâyâ imkân mefkud değil idiyse de ben Champs-Elysees Sarayı gibi bunun da etrâfını dolaşmakla iktifâ eyledim. Ba'de Motte Picquet avenuesundan Tourville avenuesuna tahvîl-i istikametle İnvâlidler kıışlasını kezâlik hâricen

541b

Görüp Danton sokağına saptım ve Harbiyye nezâret-i ebniyesinin cephe cihetini görüldükten sonra Palais Bourbon meydâncığından geçerek Fransa hâriciyye nezâretiyle meclis-i meb'ûsân dâirelerini hâvî ebniye-yi cesîmiyyeyi tavâfa başladım. Bu binâ'lar İnvâlidler meydânıyla Seine nehrine nâzır hem âlî hem güzel ebniyedendirler. İşte bunları da gördükten sonra Concorde köprüsünden ve meydânında geçip Hotel Dominisi'ye geldim ki saat ba'de-z-zuhr bir olmuş idi.

Doğruca Madam Gülnar'ın odasına varıp işâret-i istîzân ile dakk-i bâb vazîfesini bi-l-icrâ' verilen müsâade üzerine içeriye girdiğimde arkadaşımı henüz giyinmemiş ve bir koltuk üzerinde oturup dizlerini örtmüş görünce istigrâb eyledim. Hemân sebebini sordum. Dedi ki:

- Ben bugün âdetâ keyfsizim. Dün pek çok mu yorulduk ne oldu bilmem bu geceyi epeyce râhatsızlık ile geçirdiğim gibi bu sabah da yatağımdan çıkmayı hiç cânım istemiyor idi.

Sabah cevelânından sonra siz gelir iseniz beni büsbütün yatakta bulmayasınız diye şu kadarcık bir gayrette bulundum.

542a

- Vah vah! Demek sizi râhatsız ettim?
- Hayır! Oturup iki lakırtı eder isek bil-akis eğlendirmiş olursunuz.
- Keyfsizliğiniz tabîbe ihtiyâc gösterecek derecede midir? Zîrâ demincek hotele girer iken Sırphıyı görmüş idim. Bugün akşam üstü Doktor Yanpolsky'nin geleceğini söylemiş idi.
- Hayır hayır! Tabîbe ihtiyâcım yok. Hattâ akşam üzeri ben dahi çıkıp Bon Marche mağazasına gideceğim.
- Bon Marche'ya mı? Ne kadar uzak. Bon Marche nehrin öte tarafındadır.
- Biliyorum. Siz bundan evvel gittiniz mi?
- Hayır! Plan üzerinde icrâ' eylediğim tetebbuât sırasında gördüm. Fakat hem keyfsizliğinizden bahsediyorsunuz hem böyle uzun gezintiler yapmayı göze aldırıyorsunuz.
- Keyfsizliğim yorgunluk eseridir. Şimdi sabahki hâlimde değilim. Akşama kadar böyle râhat eder isem akşam üzeri araba ile gidebilirim. Su geçmez bir İngiliz yağmurluğu mübâyaa edeceğim. Sizin

542b

Muşamma'nızdan hâtırıma geldi. Bunlar ne râhat şeylerdir! İnsânı yalnız yağmurdan değil rüzgârdan da muhâfaza eder. Bana refâkat edersiniz ya?

- Tabî! Bâ-husûs böyle keyfsiz bulunduğunuz bir zemânda sizi yalnız bırakabilir miyim?
- Öyle ise oturunuz da konuşalım.
- Siz bir şey yediniz mi? Yediniz ise bana müsâade buyurunuz ki gideyim bu vazîfe-yi tabîyeyi de îfâ edeyim.
- Ben iki üç saat evvel sabah kahvâltısı ettim. Akşama kadar başka bir şey istemem. Haydi siz de kuşluk taâmı ediniz.

Hemân yemek salonuna inerek ale-l-acele bir kuşluk taâmı icrâ'sından sonra yukarıya çıkıp arkadaşım ile yarım saat kadar konuştuk. Saat ba'de-z-zuhr ikiyi vurdu. O zemâna kadar bu

sabahki cevelânı hulâsaten kendisine hikâye etmiş idim. Saatin ikiyi vurması beni îkâz eylediğinden dedim ki:

- Bu akşam için Bon Marche'dan başka bir tertûbiniz var mıdır?
- Hayır! Araba ile oraya kadar

543a

Gidip kâmilen bugünlük benim için bir cevelân kâfi yerine geçer. Sizin için bir yere gitmek ârzünüz var mıdır?

- Dün dahi arz ettik ya! Geceleri yalnız olarak hiç bir yere gitmek ârzûsu bende kat'iyen yoktur. Binâen aleyh demek istiyorum ki kendiniz için bugünkü tertûbiniz yalnız Bon Marche'ya kadar gitmekten ibâret ise saat dördte beşte buradan çıksanız size kifâyet eder. O zemâna kadar da bana müsâade verirseniz postaya doğru gidip bir yoklama etmek isterim. Çünkü Kobenhavn'dan İstanbul'a yazdığım mektûbta ba'de-mâ bana gönderilecek evrâkı Paris'e göndermelerini yazmış idim.
- Ben dahi sizden böyle bir hizmet ricâ edecek idim. Pasaportumu size vereyim de benim nâmıma da gelmiş olmak muhtemel bulunan mektûbları ararsınız.

Arkadaşımın bu sipârîşini de kabûl ederek pasaportunu da ba'de-l-istishâb hotelden çıktım. Dünkü cevelânım esnâsında posta idâre-yi merkeziyyesinin Louvre caddesi nihâyetinde olduğunu görmüş bellemiş idim. Ammâ bu idâre-yi merkeziyyeyi posta ve telgraf nezâreti zannetmemelidir. Nezâret-i mezkûre dâiresiyle şehir emâneti nehrin öte tarafında

543b

Ve İnvâlidler kışlası civârındadır ki bu sabah için yaptığım tertûb-nâmede mûnderic idiyse de hemân yanlarından geçerek harbiyye nezâret-i dâiresine varmış olduğum hâlde gidip o dâireleri de müstakillen temâşâyâ lüzûm görmemiş idim. Louvre caddesi nihâyetindeki idâre-yi merkeziyye ise mektûb ve telgraf alıp vermekte halk ile muâmelesi olan idâre-yi merkeziyye olup Paris'in sâir bir çok mahallerinde bu idârenin şu'beleri de vardır.

Hotelden çıkarak epeyce de yorgun ve yeniden yorulmaya gayr-ı müstaid bulunduğumdan bir arabaya binip Saint Honore sokağında Palais Royal meydânına ve oradan

Louvre mağazasını sağ tarafıma alarak Jan Jack Russo tarîkiyla porta idâre-yi merkeziyyesine vardık. Avrupalıların âdetâ her ebniyeyi lüzûmundan pek çok fazla ve cesîm olarak inşâ' merâkında bulunmaları hasebiyle bu idâre-i merkeziyyenin de gayet cesîm bir binâ' sûretinde yapılmış olması nazar-ı hayretimi celb eyledi. Yabancılar için bu yoldaki mürâcaatlarda evvel-be-evvel isbât-ı hüviyyet şart olduğundan pasaportumu çıkarıp gösterdikten sonra bu nâma mektûb bulunup bulunmadığını sordum. “Yok”cevâbını aldıktan

544a

Sonra Madam Gülnar'ın pasaportunu gösterip o nâm için dahi mektûb bulunup bulunmadığını sordum. Meğer iki mektûbu var imiş. Posta müdürü onları verdikten sonra dedi ki:

- Bir mektûb daha vardır ki kendi eline teslîm edilmek şartıyla taahhütlüdür. Onu size veremeyiz. Ya sâhibi bi-z-zât buraya gelmeli ve-yâhûd onun da size teslîmi için bir beyân-nâme yazıp mukîm olduğu mahall-i polis komiserine tasdîk ettirdikten sonra bize ibrâz olunmalıdır.

Biz bu cevâbı da sâhibine teblîg için cüzdânımıza kaydederek posta-hâneden çıktık. “Hall central” ya'nî “Pazar merkezi” denilen azîm çarşı ile ticâret borsası şu posta-hâne civârında olduklarını plan üzerindeki tedkikâtım esnâsında görmüş bulunduğumdan hâzır buraya kadar gelmiş iken onları da görmek lâzım gelir.

Paris'te “hal” ta'bîr olunan yerler bizdeki Pazar yerleri ve daha doğrusu ta'rîf-i kadîmiyle “kapan”lar demektir. İstanbul'da yağ kapanı bal kapanı un kapanı ve sâire vaktiyle bu nev' erzâka mahsûs haller olduğu gibi balık pazarı ve sâire gibi Pazar yerleri de

544b

Mensûb oldukları eşyâ'ya âid birer hal demektir. Haftada bir gün şurada burada kurulan eğreti pazarlar ise hal olmayıp “fuar” denilen panayrlar demek olur. Haller üstü örtülü ve etrâfı hemân açık denilebilecek vâsi' ve mürtefi' kemerin anbarları gibi yerlerdir. İş bu hall central bugünün nihâyetinde îzâh olunacağı üzere Paris'in en cesîm hali olup et ve yağ ve balık ve sebze gibi levâzım-ı erzâkiyye ile mâl-â-mâldir.

Halin yanibaşında yapılmış olan ticâret borsası henüz yeni ikmâl olunmuş bir binâ'-yı cesîmdir ki ticâret ve sanâyi' ve sâireye delâlet eyleyen heykeller ile tezyîn olunmaktadır. Yine bu hâl karşısında bir de Saint Eustache kilisesi bulunup Paris'in âdetâ meşhûr ma'bedlerinden addolunur.

Posta vesîlesiyle bugün şuralarını da görmüş bulunduğuma memnûn olarak Saint Honore tarîkiyle advet eder iken Louvre mağazası denilen ve cesâmette hemân Bon Marche derecelerine varan mağazanın da bir kapısından girip dîgerinden çıktım ki Paris'in böyle Louvre ve Bon Marche gibi büyük mağazaları hakkında vereceğim ma'lûmât-ı muvazzaha esnâsında bunu da îzâh eylerim. Saint Honore sokağıyla Elysees sokağına kadar geldikten sonra

545a

Mont Thabor sokağına saparak hotelimize bu tarîk ile vâsıl oldum. Avdetim tamâm saat dörtte müsâdif olup arkadaşım dahi giyinerek beni beklemekte imiş. Mektûblarını ve dîger taahhütlü mektûb hakkında postacının sözünü kendisine teblîg eyledim. Mektûbları okuduğu zemân çehresinde bir takım alâim-i intibâh hâsıl oldu. Sebebini bana da anlatarak dedi ki:

- Galibâ karîben vâlidem Kontes ile oğlum Saşe'yi burada göreceksiniz.

Oğlu Saşe birâz keyfsiz olduğundan bunu her der-hâtır eyledikçe müteessir olan arkadaşımın husûl-i memnûniyyeti için dedim ki:

- İnşallah! Demek oluyor ki oğlunuz bi-l-külliyeye istihsâl-i âfiyet eylemiştir.
- Hamdolsun! Fakat çocuk ziyâdece zâif olduğundan üzüm ve deniz tedâvîsi için vâlidem ile berâber Arcachon'a gönderilmesi tasvîr olunuyor imiş.
- Arcachon neresi oluyor?
- Fransa'nın müntehâ-yı garbında ve bahra muhît ıttilası üzerinde bir limandır ki fakr-üdem ve zâif ve sadr cihetli haste olanları oraya gönderirler.
- İyi ammâ üzüm vakti âdetâ geçmekte

545b

Olduğu gibi zannıma kalır ise deniz zemânı da geçmektedir. İşte teşrîn-i evveldeyiz demek.

- Bu mütâlaanızı tasvîb ederim.

Avrupa'da ba'zı zaifâyı bir çok üzüm yedirerek tedâvî ederler ki buna da “cure de raisins” derler. Hattâ bu merâk ile İsviçre'ye her sene yüz binlerce ecnebî gider ve milyonlarca frank bırakır. Bu memleketlerin üzümleri şarâb yapmaya sâlih iseler de çekirdekleri büyük ve kabukları kalın ve acı olduğundan bizim İstanbul'un o canım çavuş üzümleri yanında hiç esâmîleri okunamayıp âdetâ kara çavuş ve sarı yapıncak bile bulara kat kat fâiktir. Üzümlerimizin derece-yi nefâseti Avrupa'da bir kerre şöret alacak olsa o halkın kısım-ı azîmi bizim memleketimize dökülüp gelir idi. Hattâ deniz hammâmları husûsunda biz yalnız Baltık ve Atlas sâhilinde bulunan memâliğe değil İtalya'nın bile bir hayli sâhiline tevffik edebiliriz. Çünkü yalnız cenûba takarrübümüzden dolayı değil havâca dahi i'tidâlimizden dolayı bizde deniz hammâmları mevsimi hem Avrupa'dan daha erken başlar hem de daha geç vakitlere kadar devâm eder.

Madam Gülnar'a bu mülâhazamı da der-miyân eylediğimde çocuğun tebdîl-i havâsı için

546a

İstanbul'a gelmeyi câna minnet addeyleyince de bu bâbda re'y kendisinde olmayıp kocasıyla vâlidesine itâat mecbûriyyetinde bulunduğunu söyledi.

İkimiz birlikte hotelden çıkarak bir arabaya bindik. Bu def'a dahi Tuileries sokağından ve Pont Royal sokağından geçip Bac sokağını önümüze katarak a'vecâclı olmakta Paris'te emsâli nâdir bulunan bu sokağın nihâyetinde Bon Marche'ya vardık ki bizim Beyoğlu'nda bu nâmı gasb etmiş bulunan mağaza bunu yanında pek züğürt bir çerçi hükmünde kaldığını gördük. Madam Gülnar almak istediği eşyâ' ile iştilal ediyor idi. Ben mağazanın derûnunu muâyene ve her şeyi tedkik ve tetebbu' ile uğraşmıyordum. Gerek arkadaşım kendi intihâbâtında ve gerek ben tetebbuâtımda o kadar dalmışız ki mağazadan çıktığımız zemân ortalığın büsbütün karanlık olmuş olduğunu görerek istigrâb eyledik.

Bizi oraya götürmüş olan arabacının hesâbını verip savmış olmağımız meğer hatâ' imiş. Biz ise arabayı bir hayli bekletip beyhûde kirâ vermemeyi kâr saymış idik. Paris'in bu ciheti bi-n-nisbe pek tenhâ bir yer olduğundan epeyce bekleyip etrâfımıza bakındığımız hâlde boş değil a dolu olarak bile

546b

Araba geçmediğini görerek me'yûs olmakla başladık. Nihâyet Bac sokağını tutup yürümeye davrandık ise de yürümekle biter tükenir şeylerden mi? Karşıdan bize doğru gelen arabalar hep dolu geldiklerinden bunlardan hiç ümîd olmayıp asıl sem'-i dikkatimiz arka tarafa müteveccih ki olsa olsa o taraftan gelen arabalar boş olabileceklerdir. Nihâyet bunlardan bir dânesi imdâdımıza yetişerek binip hotelimize geldik ve akşam taâmına âdetâ pek güç yetiştığımız taâm salonunun ahvâl-i umûmîsinden anladık.

Bu akşam arkadaşımız Boris Yanpolsky Dominisi hoteline gelip bizi bulmuş olmasından dolayı pek mahzûz olduğumuz gibi Stokholm kongresinde tanıdığımız Bombei Parsi ma'bedi baş râhibi dahi Paris'e avdetle hiç bir yerde misâfir olacak oda bulamadığından tesâdüfî gibi bir sûrette buraya gelip bizi bulmasıyla bu da keyfimizi arttırmış idi. Sırlı ile beş arkadaş olarak mükemmel bir akşam taâmı ettik. Râhib Hindu Fransızca'yı pek az bildiğinden o lisân ile tekellüm etmiyor idi. Madam Gülnar ile İngilizce ve benimle Farsî tekellüm ederek Yanpolsky ile Sırlı Pasiç'e dahi tefhîm-i merâm husûsunda

547a

Bir tercemânlık eyliyor idik. Taâmdan sonra umûmî salona girip birâz da gazete mütâlaası ve musâhabe-yi şettâ ile vakit geçirdikten sonra gereği gibi yorgunluğumu hisseylediğimden hemân olduğum yerde uyuya kalmaktan ise odama çekilip mükemmelenistirâhâti tercîh eyledim. Arkadaşıma "geceniz hayr olsun" vazîfesini bi-l-ikmâl odama varıp cevelân-ı yevmîyi cüzdânıma muhtasıran işâret ve ayaklarımı tathîr ile berâber hemân yatağa yuvarlandım.

Bugünkü cevelân esnâsında sûret-i mahsûsada şâyân-ı îzâh gördüğüm mahalleri işte ber-vech-i âtî fıkra fıkra kari'lerime îzâh eyliyorum:

1.74.1. (Palais de l'Industrie) – Bundan mukaddim dahi düşen bir münâsebet üzerine haber verdiğimiz vecihle burası 1855 sene-yi mîlâdîsinde Paris'te küşad olunan sergi-yi umûmî için yapılmıştır. Bulunduğu mahall dahi Champs-Elysees'nin meşcere kısmının Rond Point'te karîb cihet-i cenûbiyyede olduğunu bugünkü cevelânımız esnâsında söylemiş idik. Saray-ı mezkûr bir şekl-i mustatîlde inşâ'

kılınmıştır ki tûlü iki yüz elli ve arîzi yüz sekiz metre olduğundan mesâha-yı terbiyesi yirmi yedi bin metredir.

547b

Otuz beş metre de irtifâ'ı vardır. Champs-Elysees cihetinde olan müdâhili on beş metre ve arîzinde ve otuz metre irtifâ'ında bir kemer sûretinde teşkîl edip kornet usûl-i mi'mâriyyesince yapılmış sütûnlar ve oymalar ile müzeyyen olarak birisi sanâyi' ve diğeri sanâyi'-i nefîseye mahsûs ve bunların üzerinde Fransa timsâlini gösterir üç de büyük heykel ile mücehhez olduğu için en nefîs inşâattan ma'dûddur. Saray-ı mezkûrun orta yeri bir avlu ise de üzeri cam ile mestûr bulunduğundan bu avlu yüz doksan iki metre tûl ve kırk sekiz metre arîzinde aliyy-ül-a'lâ bir camekân teşkîl eder. Binâ'sı iki kat üzerine mürtesim olup ilk sergi-yi umûmî orada icrâ' ve teşhîr edildikten sonra mahall-i mezkûr bir dâimî müze ittihâz kılınmıştır. Bu müzenin bir kısmı Fransa'da her sene ressâmlar ve heykeltraşlar için müsâbaka meydânı ittihâz olunan ve yalnız "salon" diye yâd eden resim ve heykel sergisidir. Her sene mayısın ibtidâsında küşad olunarak hazîrânın yirmisine ve ba'-zân otuzuna kadar devâm eder. Fransa san'at-kârânından her biri sene dâhilinde bu müsâbakaya arz etmek için bir eser-i nefîs hazırlamaya gayret ederek yaptığı eseri

548a

Burada meydân-ı müsâbakaya koyar ki bil'âhire bunlar gayet adil bir hey'et-i temyîziyye tedkik ve temyîz olunarak ashâbına tahsîn-nâmeler ve madalya verildiğinden bu âsâr-ı tahsîne nâil olan esâtize sanâyi'-yi nefîse rağbet-kârânı nezdinde şöhret bulmaya başlar. İş bu resim müsâbakası açıldığı zemân iki ay zarfında lâ-akl beş yüz bin duhûliyye bileti sarf olunur ki bunun bir yüz bin kadarı Londra ve Berlin ve Roma ve Petersburg ve Wien gibi Avrupa pâ-yı tahtlarının ressâmlarıyla sâir resim merâklısı olanlarından mahsûsen bu müsâbakayı temâşâ için Paris'e gelen zevâta âiddirler. Beher duhûliyye bileti müsâbaka sergisinin açıldığı ilk gün ile Cuma günleri beşer franga ve sâir günler sabahtan öğleye kadar iki ve öğleden akşama kadar birer franga verildiğinden bu serginin hâsılâtı iki milyon frangı dâimâ tecâvüz edip bununla masârifi bâliğan-mâ-belag ba'de-t-tesviye şâyeste-i mükâfât olan san'at-kârânın mükâfâtı da verilir. Heykeller alt kata ve resim levhaları üst kata konulur. Bundan mâ-adâ yılda bir def'a yine bu

sarayın vasatı avlusunda bir de hayvân beslemek müsâbakası yapılır ki elindeki hayvânâtı en ziyâde besleyip büyütmiş olanlar burada

548b

Meydân-ı müsâbakaya koyarak o muvaffakiyyete mahsûs olan mükâfâta nâil olurlar. 1880 sene-yi mîlâdiyyesinde bu sarayın cenûb-i şarkîsi kısmında “sanâyi’-i tezyîniye müzesi” nâmıyla on iki salon donatılmıştır ki sanâyi’-i nefîseyi âdî sanâyi’e tatbîkten husûle gelen ma’mûlâtı hâvîdirler. Ma’lûmdur ki sanâyi’-i âdiyye her nev’ eşyâ’nın gayet sâde birer sûrette yapılması tarîki demek olup bunlar üzerinde nakşa oymaya ve sâireye dâir görülecek müzeyyenât hep sanâyi’-i nefîseye âiddirler. Bu müze her gün açık bulunup bir frank ücret-i duhûliyye ile herkes girer temâşâ eder. Müdâhil-i sarayın Concorde meydânı cihetinde yedi numaralı kapıdır. Bu sarayın cenûb cihetinde bir de “müsta’mirât müzesi” vardır ki Fransa müsta’mirâtında husûle gelen ba’zı nâ-dîde mahsûlât-ı arzîyye ile ma’mûlât-ı sanâyi’e vüzu’ ve teşhîr olunmuştur. Bu sabahki esnâ-yı cevelânımda saray-ı mezkûrun henüz küşad-ı saati hulûl etmemiş ise de büyük kapıya mürâcaatımda muhâfaza me’mûrlarına böyle vakitsiz olarak dâhil-i saraya baş vurmak mümkün olup olmadığını sorduğumda “muhâfizları memnûn etmek şartıyla!.....” cevâbını almış ve nasıl memnûn edebileceğimi

549a

Sorduğumda beş frank kifâyet edeceğini anlamış bulunduğumdan vâkıâ akçenin birâz çokça olması bâdî-i tereddüt olmuş ise de şu suâl-i cevâbı ba’de-l-icrâ’ parayı vermeyecek ve içeriye girmeyecek olur isem mahcûb kalacağımı gördüğümden bir gümüş beş franklık verip şöyle serîan temâşâsına muvaffak olmuşumdur. Meğer pek isâbet etmişim. İşte şimdi temâşânın bu cihetini kâr saymaktayım.

1.74.2. (Elysees Sarayı) – Elysees Saray’ının yine Champs-Elysees’nin bu tarafında ve Palais de l’Industrie karşısında olduğunu haber vermiş idim. Champs-Elysees’nin şimâl tarafına doğru gidilerek bu saraya takarrüb edilince evvelâ şekl-i müsta’fildeki bahçesine varılır. Saray o bahçenin de şimâl tarafında ve binâen aleyh asıl Champs-Elysees’ye epeyce uzak bir mevkidedir. Bu saray 1718 sene-yi mîlâdiyyesinde Avro kontu için yapılmış ise de On Beşinci Louis nâm kral zemânında en sevgili metresi olan Markiz de Pompadour burada iskân edilmiştir.

Hattâ bir aralık kral tarafından bu saray Markiz cenâblarına hibe ve temlik dahi edilmiş bulunduğundan Madam de Pompadour'un ve Kont'dan sonra Fransa kralı sarayı istirdâd etmek istedikte müteveffâyenin

549b

veresei haklarının tarîzden vikayesi istid'âsına kıyâm edilmiştir de Fransa kralı saray-ı mezkûru veresesinden akçe ile mübâyaaya mecbûr olmuştur. Ondan sonra Elysees sarayı devl-i ecnebiyye tarafından Fransa kralı nezdine irsâl olunan sofraya misâfir-hâne ittihâz kılınmış idi. On altıncı Louis zemânında hânedân-ı kral a'zâsından Madam la duchesse de Bourbon saray-ı mezkûru kendisine ikamet-gâh ittihâz ederek işte o zemân "Elysee Bourbon" nâmını almıştır ki eski Roma ve Yunan mezheplerinde ervâh-ı sâlihinin ikamet-gâh-ı ebedîsine "Elysees" denildiğinden sarayın bu nâm-ı cedîdi "Bourbon cenneti" gibi bir ma'nâyâ gelmiştir. "Bourbon" ise ma'lûmdur ki Fransa'nın şu'beleri ta bu zemâna kadar devâm eyleyen hânedân-ı kralîsi nâmıdır. Fransa hâdisât-ı inkılâbiyyesi esnâsında efkâr-ı müfrite erbâbı bir aralık bu sarayı harac mezâd satmışlar ve sonra yine hükûmet nâmına mübâyaa ederek resmî metbû'a ittihâz eylemişler idi. Büyük Napolyon "direktör" ünânıyla Fransa reis-i hükûmeti olduğu zemân bu sarayı tavşan balocularına ve ba'zı oyunculara îcâr ederler idi. Sonraları Napolyon'un eazz-i bende-gânından prens Mora'ya ikamet-gâh

550a

Olduğu gibi bir aralık Napolyon'un kendisine de ikamet-gâh olmuş ve daha sonra Hollanda Kralı ünânını alan oğlu Louis Bonapart'a tahsîs kılınmıştır. Fransa'da bundan evvel ikinci hükûmet cumhuriyete te'sîs edildiği ve Prens Louis Bonapart reis olduğu zemân saray-ı mezkûrda ikamet etmiş olduğu gibi şimdi dahi Fransa reis-i hükûmeti bu sarayda ikamet eder. Umûma küşade olmadığından zevât-ı resmiyyeden mâ-adâ kimse derûnuna giremez. Zevât-ı resmiyye dahi yalnız reis-i hükûmet tarafından vuku' bularak da'vet üzerine oraya dâhil olabilir. Arsası îcâbınca resmî bir murabba'-yı münhariftir. Üç tarafındaki sokaklar Paris'in âdetâ en dar sokaklarından sayılır. Binâ'nın hârici epeyce müzeyyendir ki tezyînât-ı mezkûre dahi Üçüncü Napolyon imparator olduğu zemân onun himmetiyle vuku'a gelmiştir.

1.74.3. (Etoile Tâk-ı Zaferi) – İş bu tâk-ı zafer sûret-i ziyâretimi bu sabahki cevelân esnâsında hikâye eylemiş idim. Fakat Fransa'nın en büyük askerlik şân ve

şereflerine yâdigâr-ı ebedî ittihâz olunan tâk-ı mezkûr hakkında buracıkta sûret-i müstakillede olarak ma'lûmât-ı âtiyeyi i'tâ' etmeliyim.

550b

Bu eser-i âlf-i mi'mâriyi inşâ' lüzûmunu hiss ile resmini tersîm ve inşâ'sına mübâşeret eyleyen İmparator büyük Napolyondur ki ilk temelini 1806 senesinde bir büyük resm-i askerî ile vuzıa eylemiştir. Muahharen bir çok meşâgil ve mesâil-i harbiyye inşâatta devâmı men' eyleyerek hitâm-ı tâmmı 1836 senesinde Kral Louis Philippe müyesser olmuştur. İmparator Napolyon'un ârzû ve efkârını bir kâlem-i mahâretle kağıt üzerine resm edip ortaya koyan mi'mâr Chalgrin'dir. Bu ciheti Champs-Elysees'ye ve dîgeri Büyük Ordu avenuesuna müteveccih olan iki cephe-yi tûlâniyyesinde büyük kemer ve yan taraflardaki arız-ânî cephelerde küçük kemer binâ' edilmiştir ki büyük kemerin kavsi yirmi dokuz metre yüksek ve teşkîl ettiği kapı on dört metre geniştir. Küçük kemerin irtifâ'-ı kavsi on sekiz ve teşkîl ettiği kapının arzi de altı metredir. Ancak eser-i mezkûrun ehemmiyeti cesâmetinden ziyâde tezyînât-ı mi'mâriyyesinde ve bi-l-hâssa tasvîr eylediği hâtîrât-ı askeriyesinde. Champs-Elysees'ye nâzır olan cephesinin sağ tarafında 1792 vuku' bulan hareket-i askeriyeyi musavvir bir cem'iyyet-i heyâkil vardır ki bu yoldaki âsâr-ı sâirenin en güzeli addolunur. Fakat nefâis-i âşinâyân erbâb-ı san'at

551a

Bu heykeller miyânında umûm Fransa dil-âverânını cenge çağırıyor sûretinde gösterilen bir adamın ağzını hadd-i tabîsinden fazla açmış ve bacaklarını da yine böyle mübâlâgalı bir sûrette ayırmış olmasını zemme şâyân bulmaktadırlar. Biz deriz ki zavallı adamcağız sadâsını bütün Fransa'ya işittirebilmek için ağzını öyle bir sûret-i tabîyyenin fevkinde açmış ve düşmân vatana bir an evvel varmak için hatvelerini böyle bacaklarını ayırırçasına açmıştır. Bunun üzerinde meşhûr General Marceau'nun cenâze alayını gösterir bir bas-relief vardır ki muharrir-i âciz General mûmâ-ileyh in tercüme-i hâlini şân-ı askerisine lâyük olacak bir sûret-i sitâyiş-kârânede yazmıştır. Bu cephenin sol tarafında 1810 sene-yi mîlâdiyyesinde Fransız ordularının Avusturya aleyhine kazandıkları galibiyeti tasvîr eder bir cem'iyyet-i heyâkil daha konulup onun üzerine de Mısır'da Abukir muhârebesinde General Moreau'nun Mısır kölemenleri kumandanı Mustafa Paşa nâmında birisini bozup esîr ettiği gösterilmiştir. Büyük ordu avenuesu cihetinde ki cephede sağ tarafta Fransa'nın devl-i müttefikaya karşı sûret-i müdâfaasını gösterir bir büyük cem'iyyet-i heyâkil ve sol tarafta da 1815

551b

Sene-yi mîlâdîsinde Napolyon sükûtuyla te'sîs eyleyen sulhun münâfîni tasvîr eder dîger bir cem'iyet-i heyâkil mevcûd olup bunların üzerinde Napolyon'un 1796 senesinde meşhûr Arcola köprüsünü mürûruyla bir de 1798 senesinde İskenderiye'nin zabtını gösterir reliefler vardır. Napolyon'un tercüme-i ahvâline ve muvaffakiyyât-ı askeriyyesine muvâfık olanlar için tafsîle hâcet olmadığı vecihle iş bu köprüsü düşmânın top ve tüfenk dâneleriyle çalkanmakta bulunduğu Fransızlar mürûra cesâret alamayacak derecelerde yılmış oldukları bir zemânda Napolyon: "Beni vuracak kurşun henüz dökülmemiştir!" deyip bayrağı yakaladığı gibi yürüyüverince ordu dahi arkası sıra yürümekten geri kalmamıştır. İşte tâk-ı zaferdeki resim dahi vâkıayı böylece tasvîr eyler. Şimâl cihetine düşen küçük cephede Austerlitz muhârebesi tasvîr olunmuştur ki 1805 senesinde vuku'a gelmiştir. Cenûb cihetindeki cephede dahi مَمَّابْ muhârebesi tasvîr edilmiştir ki târih-i vuku'u 1792 dir. Bu heykellerden ve relieflerden mâ-adâ tâkın kornişi altında dört köşesine ekli bir şerîf-âsâ reliefler resm olunup Fransa'nın sevkiyyât-ı

552a

Cesîme-i askeriyyesiyle orduların avdetleri bunun üzerine hakkedilmiştir. İş bu sevkiyyât-ı cesîmenin ve onlarla vuku' bulan büyük muhârebâtın mikdârı otuz olduğu tâk-ı zaferin etrâfına her biri bir muhârebeye mahsûs olarak otuz kalkan resm edilmesiyle istidlâl olur. Bir de tâk-ı zaferin duvarları üzerine muhârebât-ı mezkûrede bulunmuş olan generallerin esâmîsi hakkolunup nâmus-i askerî ve şân ve şeref-i merdî meydânında fedâ-yı cân eylemiş bulunan generallerin isimleri altına birer de çizgi çekilmiştir. Bu sabah ilk temâşâm esnâsında tâk-ı mezkûru bu kadar etrâflı olarak temâşâ ve tedkik edememiş idim. Buraların en kalabalık zemânını görmeye geldiğim vakit dahi tamâmıyla tettebbu' edememiş idim. Üçüncü bir temâşâmda yarım saatten mütecâviz bir zemânı buna hasr ederek resimleri dürbün ile istediğim gibi gördüm. Binâen aleyh teslîm ederim ki şöyle bir yâdigâr-ı askerî hakikaten yüreklerde ihsâs-ı askeriyye ve muhabbet ve gayret-i vataniyyeyi ihyâ ve tezyîn eyleyecek âsâr-ı makbûledendir. Yazık ki devlet-i âliye-yi Osmâniyyemizin mübâdî-i te'sîsinden beri bu usûle bizde riâyet olunamamıştır. Bizde gerek galibiyet ve gerek şân-ı askerîsi olur

552b

Olmaz galibiyetlere tefevvuk eyleyecek mağlûbiyyet sûretiyle netîce-pezir olan vakayi'-i kahramân-âneyi câmi'-i âsâr yapılacak olsa idi pâ-yı tahtımızda Allah bilir ammâ hânelerden ziyâde etvâk-ı zafer vücûda getirilir idi.

1.74.4. (Trocadero Meydânı) – Bu sabahki seyâhatimde tâk-ı zaferden çıktuktan sonra sık yürüyüp gelerek sigara içmiş ve dinlenmiş olduğum bu meydân sergi-yi umûmî hakkında ma'lûmât-ı mücmele i'tâ'sı sırasında bir nebze ma'lûmât i'tâ' eylemiş bulunduğum Trocadero sarayının garb cihetindeki önü demektir. Vâkıâ o kadar vâsi' meydânlardan değil ise de gayet müferrih bir yerdir. “Trocadero” lâfzı Cadiz kılâ'ından birinin ismidir ki 1823 senesinde Fransa ile İspanya arasında vuku' bulan muhârebede burası Fransız askeri tarafından hücum ile alınmış ve bu hâtıra-yı harbiyenin muhâfazası için Paris'te bir eser vücûda getirilmesi düşünülmüş idi. Geçen 1827 senesine gelinceye kadar şimdiki Trocadero meydânı hâlî olduktan fazla düz bile olmayıp epeyce yüksek bir tepe idi. Sene-yi mezkûrede İmparator Üçüncü Napolyon Paris'te bir sergi-yi umûmî inşâ'sı münâsebetiyle bu tepiyi hafr ve tesviye ettirmeye

553a

Başlayıp mezkûr sergi için orasını epeyce vâsi' bir düz meydân hâline getirmiş idi. Bundan on bir sene sonra ya'nî 1878 senesinde bir sergi-yi umûmî daha küşadı münâsebetiyle Trocadero sarayı da yapılıp o sırada bu nâma mensûb olan meydân dahi vücûda getirilmiştir. Nâmının İspanyol olması münâsebetiyle midir nedir Trocadero Sarayı şark usûl-i mi'mâriyyesini taklîden yapılmıştır. Hattâ orta ciheti nev-ummâ bir câmi' taklîdi olup minâreleri makamına kâin olmak üzere iki de kule inşâ' olunmuştur ki yetmişer metre kadar irtifâ'ları vardır. Kubbe-yi vasatî iş bu iki kulenin arasına düşürülmüş olduğundan uzaktan görünüşü iki minâreli bir câmiyi andırır. Mezkûr kısım-ı vasatîde azîm bir konserto salonu bulunup beş bin kadar adamı def'aten istîâba kifâyet eyleyecek vüs'attedir. Saray-ı mezkûr karşısındaki meydânın asıl güzelliği Iena ve Kleber ve Malakoff ve Henry Martin ve Mozart avenuelarıyla sâir bir iki sokağın buraya müntehî olmasından husûle gelmektedir. Orta yerinde müdevvir-ül şekl büyük bir havuz olup bu da bir fıskıyye ile müzeyyendir.

1.74.5. (Eiffel Kulesi) – Bu Eiffel Kulesi

553b

İçin gazetelere yazılan bendlerin kâffesi cem' edilse yastık kadar büyük bir cilt teşkîl eyleyeceğine şübhe yoktur. Asrımızın acâib-i mi'mâriyyesinden olan acîbe-i âhenîn hakkında mahsûsen te'lîf olunmuş bir kaç cilt kitâbı ben sûret-i müstakillede mübâyaa eyledim ki bunlardan birisi şu seyâhat-nâmelerimizin sahîfelerinden birâz daha küçürük olan üç yüzden mütecâviz sahâif-i şâmil ve kulenin temelinden bed' ile ba'zı büyücek demirlerine varıncaya kadar eşkâl-i mi'mâriyye ve resimleri de hâvîdir. Burada mezkûr kule hakkında yalnız mi'mârlık nokta-i nazarından peydâ edebildiğim ba'zı ma'lûmâtı i'tâ' eyleyeceğim. Bu binâ'nın en büyük ehemmiyyet-i mi'mâriyyesi velev ki demirden yapılsın binâ' denilen şeyi böyle üç yüz metre irtifâ'a vardiirabilmek kabil olamayacağı âdetâ bütün milel-i müterakkiye mühendisleri tarafından hükm edilmiş iken Mösyö Eiffel nâmında âdetâ pek kısa boylu cılız bir adamın riyâseti altında ictimâ' eyleyen Fransız mühendislerinin bütün Avrupa ve Amerika'ya rağmen bu inşâ'yı göze aldirmiş bulunmalarındadır. Vâkıâ henüz inşâ'sına başlanmamış ise de resimleri neşr olunduğu zemân bile o fenne vâkıf olanlar bu kadar yükü kaldırabilecek temeli

554a

Atmak inşâât-ı mezkûreden imkâmı selb etmeye kâfi olduğunu ve temeller kendi üzerlerine tahmîl edilen yöne mütehammil olamayarak mutlaka oturacaklarını yazmışlar idi. Ba'zıları dahi binâ'-yı mezkûr her ne kadar kafes gibi aralıklı yapılacak ise de peydâ edeceği irtifâ'-ı vefire nazaran rüzgârın mukâvenetine tâb-âver olamayacağını hükm eylemişler idi. Hattâ yerden bu irtifâ'ya kadar levâzım-ı inşâiyyenin is'âdı kabil olamayacağını söyleyenler ve yazanlar bile bulunmuş idi. Mösyö Eiffel ve refİKası ise bu muâhezelere kaşı neşrettikleri makalâtta temellerin beher metre murabba' üzerine binecek olan yük Paris'in en hafif binâ'larından daha ziyâde olamayacağını ve Paris'te emsâli hiç müşâhede olunmamış derecelerde şiddetli bir rüzgâr esecek olur da bu misillü ebniye-yi mürtefi'eyi yıkarsa kulenin hepsinden sonra yıkılacağı hükm edilmek lâzım geleceğini ve en şedîd rüzgârlara karşı istikamet-i şâkuliyyesinden yirmi santimetre bile inhirâf etmeyeceğini iddiâ eyledikten mâ-adâ inşââtta isti'mâl olunacak âhen-pârelerin fabrikada tâmm ölçü dâhilinde i'mâliyle delikleri de açılarak yerlerine konuldukları zemân tamâm ölçüsü ölçüsüne ve deliği deliğine geleceğini

554b

Ve hattâ cemen yekûn kaç gündelik ile yapılp bitirileceğini de meydâna koymuşlar idi. Fi-l-vâki' 1887 senesi temmuzunda başlanan ameliyyât 1889 senesi nisanında bitirilmiştir ki iki seneden az olan bu müddet Mösyö Eiffel'in sâir hesâbatı gibi müddet-i inşâ' için ettiği hesâbın da doğru çıktığını göstermiştir. Şimdiye kadar rûy-ı arzda inşâ'sı müyesser olan en yüksek binâ' Washington dikili taşı olup irtifâ'ı Amerikalıların meşhûr-i cihân olan inâdlarıyla berâber ancak yüz altmış dokuz metreye vardırılabilmiş iken bir dikili taşa nisbetle müşkil olacağı der-kâr bulunan bu kulenin üç yüz metre irtifâ'a vardırılacağı iddiâsına karşı i'tirâz eyleyen mühendisler ne kadar ma'zûr görülürler ise ba'de-l-inşâ' hayretlerinin ne mertebeye varacağını da ona göre düşünmek lâzım gelir. Hîn-i azîmette bu acîbeyi ilk gördüğüm zemân bana o kadar yüksek görünmemiş olduğunu haber vermiş idim. Garîbdir ki seyâhat rehberleri te'lîfi ile müştehir olan Baedeger'in yalnız sergi-yi umûmîye mahsûsen neşr eylediği rehber muahharen Paris'te elime geçerek bu mülâhazanın onda dahi münderic dahi bulunduğunu gördüm. İşte on numaralı sahîfesinde

555a

Diyor ki: "Fenn-i münâzırın bir keyfiyyet-i acîbesi olmak üzere bi-l-hâssa yanına yaklaştığı zemân mezkûr kule irtifâ'ı hakikîsine mütenâsib olacak kadar enzâr-ı nâzırıyye yüksek görünmüyor." Bu kulenin şimdiye kadar neşr olunan resimlerinden hiç birisi ve hattâ fotoğrafya ile alınmış resimleri bile hey'et-i umûmîyesi keyfiyyet-i rû'yet-i beşeriyyeye tamâmıyla mütenâsib düşecek sûrette küçültmemiştir. Zîrâ müteşekkil olduğu demir çubuklar resmin mikyâsı nisbetinde inceltilecek olsa görülebilmek imkânı ortadan kalkacak kadar incelmeleri lâzım gelir. Çünkü içleri boş olan en kalın demir direklerin arîzi altmış santimetreyi geçmemekte olup üç yüz metrelik kuleyi yarım metre irtifâ'da gösterecek bir resim yapılırsa ya'nî mikyâs altı yüzde bire indirilecek olsa altmış santimetre ya'nî âleti yüz milimetre arîzindeki demirleri bir milimetreye kadar inceltmek lâzım gelir. Hâl-bu-ki bu kulede on santimetreye kadar arîzinde demir çubuklar dahi isti'mâl olunmuşlardır. Bunları bir desimetre kadar ince resm etmek acaba fotoğrafya san'atının kifâyeti dâhilinde midir? Zannıma kalır ise öyle olmamalıdır ki kulenin ne kadar resmini görmüş isem

555b

Aslına nisbetle cümlesi bu eser-i mi'mârîyi kaba ve sakîl göstermektedirler. Kendisi ise hey'et-i mecmûasıyla hakikaten pek zarîf ve lâtiftir. Temelleri nehir cihetinden on dört ve mukabili cihetinden dokuz metre amîke kadar vardırılmıştır. Ehemmiyyet-i mi'mârîyesinin bir büyük ciheti de bu temellerde görülmüştür. Mühendisler zîr-i zemînde bir yalçın kaya aramışlar ise de onu bulmak şöyle dursun sağlamca toprak bile bulamamışlar. Cereyânı gayet kuvvetli bir suya tesâdüf eylediklerinden vâkıâ tulumbalarla bu suyu yenmeye muvâfik olmuşlar ise de kumlu çamurlu yere ne yolda temel atsalar mûcib-i emniyyet olamayacağını gördüklerinden demirden ma'mûl azîm ve cesîm sandıkları temel taşı mesâbesinde isti'mâl etmişlerdir. Bu sandıklar boş konacak olsalar ne kadar kuvvetli yapılmış olurlar ise olsunlar ya üzerlerine binecek olan sıklet-i tazyîkiyle çökmek ve-yâhûd derûnlarına nüfûza yol bulacak sular ile dolup ağırlaşarak binâ'-yı âliye batmak tehlikesi men edilememiş olacağından bu sandıkları havâ-yı muzik ile doldurmuşlardır ki şâyed bir zemân derûnuna su kataratının nüfûzunu ihmâl-i tasvîr olabilir ise havâ-yı muzik

556a

Oradan hürûca sâî olsun da suların duhûlünü men' eylesin diye! Ne hesâb? Ba'de bu sandıkların araları en kuvvetli bir nev' çimento ile doldurulup döktürülerek âdetâ yek-pâre kaya denilebilecek bir hâle konulduktan sonra som kâr-gîr ayakların inşâ'sına başlanmıştır ki her biri yirmi altışar metre adlâ'ından müteşekkil birer murabba' vücûda getirmişlerdir. Bununla berâber şâyed ayaklardan birisi oturacak olur da kulenin istikamet-i şâkuliyyesine hâle gelir ise oturan ayağın üzerindeki kule kademesini kaldırıp altını besilemek için her ayağa sûret-i mahsûsa ve mükâfada birer “ Paris hidrolik” ya'nî su cenderesi konulmuştur. Koca bir Eiffel kulesini yerinden kaldırıp yükseltmeye muktedir olacak su cenderelerinin kuvvetleri de şâyân-ı mülâhazadır ya! Fizik okuyanlar bu cenderelere katre katre idhâl olunan suyun nasıl muhayyer-i ukûl olacak derecelerde kuvvet-i tazyîkiye peydâ edebileceklerini bilmeleriyle berâber böyle bir kuleyi kımıldatmak için su cenderesi denilen âletin de ne kadar büyüğüne ihtiyâc messedeceğini elbette düşünürler. Kaidesi yüzer metre dıl'larında müteşekkil murabba'

556b

Olduğu hâlde birinci tabakanın adlâ'ı altmış beşer ve ikinci tabakanın otuzar metreye indiğini haber vermiş idik. İş bu ikinci tabaka ile zirve arasında ve yüz doksan altıncı metre irtifâ'da bir üçüncü tabaka gibi bir yer daha bulunup onu teşkil eden adlâ' onar metreye iner ve nihâyet üçüncü tabaka-yı âliyede balkonumsu birâz çıkıntı ile berâber müteşekkil olan adlâ'ı dörder metreden ibâret kalır. Zemînden tepeye bu sûretle devâm eyleyen meyl-i münhanî elli dört derece bir zâviye teşkil eylemiş olur ki hatt-ı ufku ile hatt-ı şâkulî arasındaki zâviye-yi kaime doksan derece olup meyl-i mezkûru bulmak için bu zâviyeyi elli dört dereceye kadar meyillendirmek velev ki pek dik olsun âdetâ yokuşumsu bir meyl hâsıl eder ve onun da en ziyâdesi zemîn ile birinci tabaka arasında görülür. Zîrâ haber verdiğimiz elli dört derece meyl bir meyl-i umûmî olup ikinci tabakadan sonra bu meyl dikleştikçe dikleşmekte ve hemân istikamet-i şâkuliyyeye takarrüb etmektedir. Zâten bu farkı anlatmak içindir ki her tabakada murabba'ların adlâ'ı ölçüsünü haber vermişizdir. Meyiller bu sûretle anlaşıldıktan sonra asansörler hakkında vereceğimiz ma'lûmât-ı

557a

Âtiye daha lâyıklığa telâkki ve tefehhüm olunabilir. Ma'lûmdur ki asansör denilen şey suûd makinesidir. Bir kaç katlı binâ'lardan merdivenden çıkmak zahmetini ber-taraf ederek kolayca çıkmak için îcâd olunmuş bir âlet-i nâfi'dir. Mekânizmasının esâsını kari'lerime tefhîm için derim ki bir kuyu farz edilsin. Bu kuyunun dibine inmek için bir döner merdiven tahayyül buyurulsun. Su almak için kuyu dibine inen adamın bu merdivenden çıkması bir kerre düşünöldükten sonra bir de birisi iner dîgeri çıkar ikizli kovanın birisi kuyu dibine indirildiği zemân dibindeki adamın bu kovaya binerek kendisini yukarıya kadar çektirip çıkarması pîşe-gâh-ı tahayyüle getirilsin. İşte âdî merdivenler bu kuyu için tasvîr ettiğimiz döner merdiven olduğu hâlde asansör makinası dahi kuyu dibindeki adamı kova içine koyup yukarı çıkaran makinedir. Fakat bu kovayı çekmek için isti'mâl olunan kuvvet insân kolundaki kuvvet değildir. Ba'zı asansörlerde suyun sıkletinden istifâde olunur. Ya'nî bizim Terkos kumpanyası gibi su kumpanyalarının en yüksek kata kadar çıkardıkları su tahayyül-i girdemiz olan ikizli kovanın

557b

Kuyu ağzında kalan ikincisini aşağıki kova ile tevâzün-i tâmm hâsıl edecek derecede doldurmuştur. Bu kovaya zammolunan sıkletten birâz ziyâdece suyu yukarıki kovaya ilâve edince onun sıkleti artarak aşağıki kovayı yukarıya çeker. İşte sıklet-i mâdan istifâde eyleyen mühendisleri suyu bu esâs-ı aslî üzerine isti'mâl etmişlerdir. Diğer ba'zıları kuvve-i muharrike makamında havâ-yı muzîk istihdâm ederler. Zâten havâ-yı muzîk şimdilerde hemân bahâr kuvveti derecesinde bir mahâretle istihdâm olunuyor. Ba'zıları da kuvve-yi bahâriyyeyi asansör makinalarına tatbîk ediyor. Ammâ Eiffel kulesinden mâ-adâ asansörler isti'mâl olundukları hâllerin kâffesinde tahayyül-i girdemiz olan kuyu kovaları gibi bir istikamet-i şâkuliyye inip çıkarlar. Eiffel Kulesinde zemînden birinci kata çıkan asansör asıl bu nâma isbât-ı liyâkatten ziyâde gayet bir dik dağa çıkan şimendüfere teşbîh edilmeye lâyıktır. Zîrâ işte haber vermiş olduğumuz vecihle inkişâfı elli dört dereceye müsâvî bir zâviye-yi münferice üzerinden tırmanmaktadır. Min cihetin bizim Galata'daki tünelin şimendüferi gibi. Fakat ondan daha pek çok dik konulmuş raylar

558a

Üzerinden hareket ediyor. Bu raylara tekerleklerin temâşâsıyla değil "şimendüfer glissan" kayıcı şimendüfer ta'bîr olunan yeni ihtirâ' mûcibince celâlî raylar üzerinden kayarak gidiyor. Fakat yolcu oturan mahalli yalnız bir sandıktan ya'nî bir vagondan ibâret olmayıp iki üç kademe üzerine müretteb âdetâ mini mini bir katarcık teşkîl ediyor. İşte bu asansörlerden dolayı da EiffelKulesi ikmâl-i intizâm eylemiş sayılan muhteriât-ı asriyyeden ve-yâhûd ihtirâ-ı yegânedir. Kulenin irtifâ'ı üç yüz metre olması zemînden ta tepesine kadardır. Hattâ tepesindeki âlem bu üç yüz metreden de fazladır. Fakat en yukarıya çıkan insânın ayaklarıyla bastığı yer tâmm zemînden iki yüz yetmiş üç metredir. Bu irtifâ'a kadar yapılmış olan merdivenden çıkmak lâzım gelir ise bu merdivenin münkasım olduğu bin yedi yüz doksan altı basamağa basmak lâzım gelir. Mösyö Eiffel'in kendi hesâbına göre civatalar takılmak için açılmış olan deliklerin kâffesi yan yana konulmuş farz edilse tamâm yetmiş kilometre tûlünde bir oluk teşkîl eder imiş. Asansörlerin kuvveti birinci tabakaya bir saatte 2356

558b

Adamı îsâl etmeye kâfîdir. İkinci tabakaya da bu müddet zarfında bu kadar adam sevkolunabilir. Fakat üçüncü tabakaya bir saat zarfında ancak 750 adam çıkarılabilir. Birinci tabaka 6000 ikinci tabaka 2000 ve tepesi 500 ve bâkîsi merdivenler ile asansörler içinde bulunmak üzere bu kule tamâm on bin adamı istîâb edebilir ki birbiri üzerine ellişer okkadan beş yüz bin okka teşkîl eyleyen sıklet-i kulenin tahammülüne nisbetle binde bir derecesinde bile olmadığı Mösyö Eiffel tarafından bi-l-hesâb te'mîn olunmuştur. Ya'nî Mösyö Eiffel o kadar sıkleti hâiz ecsâm-ı sakîleyi kulenin bu mahallerine taksîm ile tahammülünü isbât eyleyebileceğini bir hey'et-i fenniyye ve vâkıfe nezdinde mevki'-i iddiâyâ koyarak müstemilerine kanâat-ı kâmile dahi vermiştir. Âdî günlerde gerek merdivenlerden ve gerek asansörler ile birinci tabakaya çıkanlardan iki ve ta tepeye çıkanlardan beş frank ücret alınır. Pazar günleri kabl-ez-zuhr saat on birden ba'de-z-zuhr saat altıya kadar fîâtlar tenzîl olup birinciye çıkanlardan bir ikinciye çıkanlardan bir buçuk ve tepeye çıkanlardan iki frank alınır. Kule inşâ' olunmazdan mukaddim adem-i imkânını iddiâ

559a

Edenlerden ba'zıları kulenin inşâ'sından sonra da devâmı kabil olamayacağı hakkında mütâlaalar neşrinden geri kalmamışlardır. Bu mütâlaalar yeni ise serginin hitâmından sonra bu eser hadm edilmeyip ibka'sı re'y edilmesi üzerine neşr eylemişlerdir. İsbât-ı müddeâ için de demir denilen şeyin mürûr-i zemânla paslânıp ya katmer katmer ve-yâhûd toz hâlinde gaybûbet edeceğini ve o hâlde vidalar civatalar perçinler gevşeyip kulenin inhidâmı sühûlet kesbedeceğini ortaya koymuşlardır. Mösyö Eiffel bunlara cevâben demiştir ki: "Demirin cânı boyadır. Boyasına ihtimâm olunacak olur ise demirden yapılan binâ'ların taştan yapılan binâ'lardan daha az mı daha çok mu dayanabilecekleri hesâbını kim bilir kaç asır sonra hangi mühendisler halledebileceklerdir." Bu kulenin sergiden sonra hadm edilmeyip ibka'sı husûsunda yalnız Fransa'nın değil bütün âlem-i terakkinin re'yları müttefiktir. Zîrâ fizik meteoroloji ve kozmoğrafya ve hey'et gibi bir çok fenlere âid tedkikatın icrâ'sı için elde böyle bir irtifâ' bulunmaya ihtiyâc vardır. Vâkıâ ba'zı dağlar binlerce metre irtifâ'a vardıkları gibi ba'zı balonlarla dahi öyle binlerce metre

559b

İrtifâ'lara çıkılıyor ise de mükemmel bir pâ-yı tahtın orta yerinde sâbit ve şâkulîye karîb böyle üç yüz metrelik bir irtifâ'ın tedkikât-ı fenniyyeye edebileceği hizmet yüksek dağlara da tayyâr balonlara da kıyâs kabûl edemeyecek derecelerde büyük olacağı der-kâdır.

1.74.6. (İnvalidler Kışlası) – Âsâr-ı mi'mâriyyeden olmak cihetiyle Paris'in cümle-i tezyînâtından birisi bu Invalidler kışlası ve onun teferruâtından sayılan Invalidler kilisesi olduğu gibi müessesât-ı askeriyyeden ma'dûdiyyet cihetiyle dahi bu dâire-i seyyâhîn câlib-i nazar-ı dikkati olacak devâirdendir. Hattâ şimdiki hâlde oradaki sakatât-ı askeriyyenin azlığı ile berâber yine müessesât-ı mühimmme-i askeriyyeden bulunup bâ-husûs bir de askerî müzesi hâlinde bulunması bu ehemmiyyetini tezyîde medârdır. Tâk-ı zafer ve Champs-Elysees ve Concorde meydânı ve Seine nehri üzerindeki köprüler gibi Paris'in hangi nokta-i nazardan bakılacak olsa Invalidler dâiresinin yüksek ve yaldızlı kubbesi nazar-ı temâşâ önünde kemâl-i azîmetle yükselir gider ve kubbe altında müctemi' bulunan devâir-i vâsia ister istemez seyyâhı kendisine doğru celb eder. Bu dâire-i hizmet-i askeriyyede mecrûh sakat ve-yâhûd pek ihtiyâr olarak tekaüdü lâzım gelmekle berâber

560a

Kendisine bakacak taallukatı da bulunmayan ve-yâhûd yine askerlik âlemi dâhilinde ömür geçirmek ârzû eden zâbitân ve efrâd-ı askeriyye için Fransa Kralı On Dördüncü Louis tarafından yaptırılmış ve 1671 senesinden 1675 senesine kadar inşâ'sı hitâma îsâl olunmuş bir dâire-i vâsi'dir. Beş bin nefer sakatat-ı askeriyyeyi istîâb ve iâşeye kâfî olacak cesâmette yapılp Napolyon zemânlarında üç dört bin raddesinde Invalidler burada beytûtet ve ta'yîş eylemişler ise de şimdilerde sakatât-ı askeriyye kendilerine verilen tekaüd maaşıyla istedikleri yerlerde ta'yîşi tercih eylediklerinden bu dâirede müteayyiş sakatâtın mikdârı beş yüze kadar inmiş ve binâen aleyh boş kalan aksâm-ı askerî müzesi ittihâz olunmuştur. Hey'et-i umûmiiyyesinin hâricden görünüşü bir kışladan ziyâde bir alâ saraya benzer. Sergiye dâir ma'lûmât-ı umûmîye verdiğimiz sırada beyân ettiğimiz Invalidler işte bu kışla ile Seine nehri arasında ya'nî kışlanın şimâl cihetindeki cephesi önündedir. Meydân-ı mezkûr üzerinden Invalidler kışlasına doğru giden

erbâb-ı temâşâ tamâm meydânı bitirdikten sonra karşısında âdetâ bir kule görür ki onun derûnu da İnvaidler kışlasının dış avlusu yâhûd

560b

Bahçesidir. Meydân ile bu dış avlunun arasında bir demir parmaklık hâiz bulunan onun öte tarafı ise epeyce amîk ve vâsi' bir hendektir ki gerek kule bedeni ve gerek astar bedeni âdetâ bir kule gibi duvar ile tahkîm olunmuş ve duvarın üstüne de topar dizilmiştir. Orta yerinde bir de kule kapısını andırır bir müdâhil bulunup tamâm kapı hizâsına dizilen topar “Muzaffer Batarya” ve-yâhûd “İnvaidlerTopları” nâmı verilir ki eyyâm-ı ma'dûdede ve-yâhûd bir büyük adamın vefâtı ve sâir mühimm bir hâlin vuku'u zemânlarında bu topar atılarak i'lân-ı keyfiyyet edilir. Ya'nî İstanbul'umuzda Beylerbeyi Selimiye Beşiktaş gibi eyyâm-ı muînede top endâhtı mu'tâd olan mevâki'in bu cihetten hâiz olduğu saffet Paris'te iş bu İnvaidler top mevki'ne mahsûstur. Bu kapının her tarafındaki topar sekizer dâne olup onlar kundak üzerinde mevzûdurlar. Sâir taraflarında bir çok topar havanlar kolomborlar falanlar kundaklı kundaksız cem' edilmişlerdir ki her biri Napolyon zemânından beri vuku' bulan muhârebâta düşmândan ahz olunmuştur. Aglebi prinçten va ba'zıları demirden ma'dûd olan bu mikdâr-ı umûmîleri iki bin beş yüzü tecâvüz eden efvâh-ı cesîme-i mezkûrenin en

561a

Çoğu top dökücülüğü san'atı nokta-i nazarınca nefâisten addolunacak şeylerdir. Zîrâ o nev' toparın kıymet-i sanâyi'si olmayanları vaktiyle eritilip Vamdome meydânındaki sütûnun i'mâline sarf edildiğini bundan evvel haber vermişiz ki işte bu ısâga esnâsında hep sâde topar eritilip münakkaş ve müzeyyenleri hıfz edilmiştir. İç avlunun kışlaya karîb olan ciheti bahçe hâline ifra' edilip ba'zı meşâhir-i askeriyyenin heykelleriyle de tezyîn olunmuştur. Kışlanın bu bahçeye nâzır olan cephesi iki yüz metre tûlünde üç katlı bir binâ' olup kapısının üzerinde On Dördüncü Louis'in bas-relief usûlünde bir heykeli menkuştur ki iki tarafında Mars ve Minerva ma'bûdlarının tunçtan ma'mûl heykelleri vardır. Bundan mâ-adâ Fransa'nın mağlûb etmiş olduğu ba'zı milletleri tasvîr eyleyen heyâkil ile bir de ganâim-i harbiyyenin taştan yapılmış modelleri dahi binâ'yı tezyîn eyleyen mahkûkât-ı mühimme miyânına idhâl olunmuştur. Ben bu sabah İnvaidler kışlasını hâricen temâşâ eylediğim sırada şu bahçeye kadar girip iş bu cephenin

karşısında durmuş idim. Pek yorulmuş olmasa idim derûnuna da girecek idim. Zîrâ burası her gün

561b

Umûma açık bulunup derûnuna girenler serbest serbest her tarafı gezebilirler. Bahşiş falan gibi şeyler de memnû'dur. Bu sûretteki ziyâret-i dâhiliye bana çend gün sonra serginin İnvaidler meydânı kısmını gezdiğim sırada müyesser olmuş bulunduğundan dâhilen vuku' bulan müşâhedâtı da buraya derc etmeyi yek-pârelikten dolayı münâsib addeyliyorum. 126.985 metre murabba' bir arsa üzerinde mebnî bulunan binâ'-yı azîm-i mezkûr yek-pâre değildir. Hemân yek-dîgerinden ayrı gibi tasvîr olunacak bir takım mustafîlattan müteşekkil olmakla bunların aralarında bir çok da avluları husûle gelmiştir. Bi-t-tab' ben cümlesine de giremedim ise de elimdeki rehberden haber aldım ki bu ebniye-yi müctemia arasında peydâ olmuş bulunan avluların mikdârı yirmi üçtür. Bahçe cihetinden ve büyük kapıdan girildiği zemân "cour d'honneur" denilen teşrîfât avlusuna girilir. Bu avlunun dört dıl'ını teşkîl eyleyen ebniye evvelce ta'rîf eylemiş bulunduğum kemerli binâ'lar nev'indendir. İş bu kemerlerin ba'zılarında Charlemagne ve Saint Louis ve On Dördüncü Louis ve Napolyon zemânında Fransa'nın kazanmış olduğu ba'zı muhârebât-ı cesîmeyi ihtâr eyler yağlı boya resimler var ise de pek de o kadar üstâd-âne

562a

Yapılmış şeylerden değildir. Büyük kapıdan bu avluya girildiği zemân sağ tarafındaki kısmı topçu müzesi ve sol tarafındaki kısmı yemek salonlarıyla mutfaklar ve kapı ciheti dahi kütüb-hâne ve ictimâ' salonları ittihâz olunmuştur. İnvaidler kütüb-hânesinde otuz bin cilt matbu' ve bir kaç yüz cilt el yazısı kitâblar bulunup bunlar Fransa'da umûr-i mâliyye ve nâfi' ve icrâat-ı ekonomikiyye ile müşar-ün-bi'l-benân olan Seville ve Kleber taraflarından ihdâ edilmiştir. Fakat kütüb-hâne dâirelerinin kapıları kapalı olup üzerlerinde dahi birer levha muallâktır ki bunlarda "umûma mesdûddur" ibâresi yazılı olduğundan bunu görenler duhûl mümkün olup olmadığını suâle de hâcet görmezler.

Zâten İnvaidler kışlasında umûmun giremeyeceği kapıların kâffesi üzerine bu levhalar konulmuş bulunduğundan erbâb-ı temâşânın yanına klavuz katmaya da lüzûm kalmamıştır. Kütüb-hânenin iki taraflarında irili ufaklı bir çok salonlar bulunup bunlar da Fransa'nın eski

mareşal ve generalleriyle sâir meşâhir-i askeriyyesi resimleri ve onlardan yâdigâr olarak ba'zı eşyâ' ve Vendome Meydânındaki sütûnun ufak bir modeli ve sâire âdetâ bir müze sûretinde bi-tanzîm teşhîr olunmaktadır. Yâdigâr dediğimiz

562b

Şeylerin ne gibi şeylerden olduğunu anlatmak için yalnız şunu haber verelim ki 1675 sene-yi mîlâdîsinde Sasbach nâm mahalde General Turenne öldürmüş bulunan top dânesi dahi burada General resmi altında mevzû'dur. Kapıdan girildiği zemân sağ tarafa isâbet eden topçu müzesi bu ismin hilâfına olarak yalnız topçuluğa âid değil eski ve yeni her nev' eslihayâ ve tedâfû ve tarîzî sûretinde isti'mal olunacak edevât-ı harbiyyeye mahsûs gayet mükemmel bir müzedir. Yalnız topçuluğa mahsûs bir müze aranır ise o da kale gibi dış havâlide müctemi' toplar sûretinde görülür. Maa-hazâ bu müzede dahi toplar vardır. Ez-cümle müzenin kapısından girer girmez insânın dâhil olduğu murabba'-ul şekl ev altı gibi bir yerde bir hayli büyük toplar vardır ki ikisi Cezayir'den getirilmiş ve üzerinde Arapça yazılar nakş olunmuştur. En garîbi Cochinchin'den getirilmiş ağaçtan ma'mûl bir top olup rivâyete göre demir kadar sert olan bu ağaç bir çok da demir çemberlerle bizim Rumeli'de kadınların tereyağı yaptıkları dar ve uzun yayıklara benzetilmiştir. Bu murabba'nın sağlı sollu iki tarafında bulunan iki büyük salon zırh takımına

563a

Mahsûstur. Bu salonlarda sıra sıra bir çok mükellef dolaplar mevzû' olup her birinde süvâri veya piyâde olarak edilecek kavgalara göre iktisâsı lâzım gelen zırh takımları mükemmelen mahfûzdur ki bunlar hangi Kral ve-yâhûd general ve ceng-âverlerin oldukları da üzerlerinde yazılıdır. Birinci Francis'de On Dördüncü Louis'ye gelinceye kadar bi-l-cümle Fransa krallarının lâbis oldukları zırhlar hep mükemmelen burada mahfûz olup ba'zı meşâhirin topuzu hançeri meççi gibi eslihası da zırh takımlarının yanında görülür. Hattâ Büyük Napolyon'un dâimâ kullandığı bir kırâb-âne dahi buradadır. Bu iki salon binâ'nın alt katını teşkîl ederler. Üst katına çıkmak için ilk girdiğimiz derûnunda büyük topları gördüğümüz murabba'ya girilir iken karşımıza isâbet eden dar bir geçide girerek sola bükülüp merdivenden çıkmak lâzım gelir. İş bu ikinci katta dahi aşağıda gördüğümüz zırh salonlarının aynı iki salon vardır ki birisinde ağaçtan

prinçten ve sâireden ma'mûl gerek eski gerek yeni top modelleri ve dîgerinde kezâlik gerek eski ve gerek yeni ceng-âverân kostümleriyle asker üniformaları teşhîr olunurlar.

563b

Top modelleri vâkiâ topçuluk san'atının ibtidâsından bugüne kadar peydâ etmiş olduğu terakkiyâtın târihini def'aten insânın nazar-ı hikmetine arz etmek mertebesinde nâfi şeyler de ceng-âverân kostümlerini lâbis olan seksene karîb mankenlerin görünüşleri insâna hayret verecek kadar eğlenceli ve nâfi'dirler. Bu ceng-âverler eski Gaul ve Yunan ve Romen ceng-âverleriyle Fransa İmparatoru Charlemagne zemânında iş bu on dokuzuncu asır ibtidâsına kadar Fransa'da telbîs edilen cenk kostümlerini gösterirler. Altı üstlü şu dört büyük salonlar müstakill bir binâ' teşkîl ederler. Çıktığımız merdivenden tekrâr inip haber verdiğimiz dar geçitten ileriye doğru gider iken sağ ve sol tarafımızda vâsice iki avlu görülür ki bunlar işte ziyâret ve temâşâsını bitirdiğimiz ilk binâ' ile müteveccih olduğumuz ikinci binâ'nın arasında teşkîl etmişlerdir. Bu avlulara sapmayıp da önümüze doğru gidecek olur isek bir büyük kapıdan bir vâsi' salona girmiş oluruz ki orada Osmanlı ve Arap ve Acem ve Arnavut ve Karadağlı ve Rum ve Çinli ve Japonyalı ve Hindli gibi milel-i şarkıyyenin kullandıkları esliha teşhîr olunmuştur. Bunlar kılıç

564a

Yatağan bıçağı hançer cenbiyye surani kama gürz ufak topuz ok kalkan piştov ve tüfenk şiş-hâne kırâbânı mızrak kargı harbe gibi şeylerdir ki en çoğu gümüş ve altın tellerle işlemeli ve gümüş kabaralı ve bir takımı akik ve firûze ve mercan ve zümürüd ve lâ'l ve elmâs ile murassa'dırlar. Her biri bir nüsha-i nefîse-yi sanâyi'e addolunmaya şâyeste görülürler. Bu salonun sağlı sollu iki cihetinde daha vâsi' iki salon daha bulunup onlarda da gerek milel-i şarkıyye ve gerek milel-i Avrupaiyye'nin ateşli ateşsiz eslihası teşhîr olunmaktadır. Hattâ esliha-yı mezkûre esliha-yı atîka ve kadîmeden olmayıp zemânımızın en yeni ve en mükemmel silahlarına kadar her nev' numûneleri câmi'dirler. Buralarında temâşâsından sonra evvelce haber verdiğimiz dar yoldaki sağlı sollu iki büyük avluya baş vurulur ki bunlar dahi bir topçu müzesi demektirler. Gerek asâkir-i beriyyenin kalelerde ve sahrâlarda ve gerek asker-i bahriyyenin gemilerde kullandıkları her nev' toplar ile kundaklarının burada numûneleri teşhîr olunur. Hattâ bunlardan *أنغولم* avlusu denilen sol taraftaki avluda yüz seksen metre tûlünde gayet kalın bir zincir mevcûddur ki 1673 sene-yi mîlâdiyyesinde

564b

Osmanlılar Wien’i musâhıraya gittikleri zemân Tuna üzerine inşâ’ ettikleri bir dubalı köprüyü rabt ve zabt için bir sâhilden dîger sâhile kadar Tuna nehri üzerine uzatmış buldukları zincirdir. Napolyon Bonapart Wien’e gittiği zemân Osmanlıların bu ameliyyât-ı azîmesine hayrân kalarak onun yâdigârı olmak üzere zincir-i mezkûru alıp Paris’e getirmiştir. İnvaidler kışlasından benim temâşâ edebilmiş olduğum yerler işte buralardır. Dîger cihetlerde bir takım salonlar daha bulunup onlarda dahi Avrupa’nın en meşhûr kale ve istihkâmlarının modelleri ve bunların etrâftaki arâzînin kabartma ya’nî mücessem harîtalari teşhîr olunur imiş. Lâkin bunlar yalnız ba’zı mevâsimde açık bulduklarından bugün temâşâları bana müyesser olamadığı gibi bir de İnvaidler kilisesi yanında “Etnoğrafya Galerisi” nâmıyla bir dâire daha bulunup onda dahi Amerika ve Avustralya ve Cezayir bahr-i okyanus gibi kıtâat-ı baîdenin vahşî ceng-âverân-ı elbise eslihası teşhîr olunarak hattâ bugün kapıları da açık idiyse de hâtırına gelmeyen ba’zı esbâb-ı isti’câlden dolayı oraya dahi giremeyip yalnız yine bu dâire-i vâsia eczâ-yı mühimmesinden bulunan İnvaidler

565a

Kilisesine bir baş vurabilmişimdir. Bu kilisenin kapısı cour d’honneur denilen büyük avluya açılır. Derûnu yine askerce tezyîn edilmiş vâsi’ bir kilisedir ki tezyînâtının en mühimm kısmı da Cezayir ve Kırım ve İtalya ve Çin ve Meksika’da düşmândan alınmış bayraklardan ibârettir. Rivâyete göre Büyük Napolyon zemânında bu bayrakların mikdârı binden ziyâde olup fakat 1814 senesi martında devl-i müttefika Paris’e girecekleri esnâda Napolyon bunlardan almış olduğu bayraklar büyük avluda yakılıp şimdi galiben Paris’e girmekte bulunan adaya bir cemiyle arz eylemiş olduğu gibi 1851 senesinde vefât eden Mareşal Sebastian’ın remâdı bu kiliseye vuzıa olduğu gün yakılan mumlardan dikkatsizlik hasebiyle bir çok bayrak daha yanmış imiş. Bu kilisenin arka tarafına “dome” ya’nî kubbe derler ki Büyük Napolyon’un mezârı dahi bunun altındadır. Bu da müstakillen bir kilise demektir. Hattâ her dıl’ı altmışar metre tûlünde bir şekl-i murabba’ teşkîl eylediğinden âdetâ ma’bed-i cesîmeden addolunmak lâzımdır. Kubbenin irtifâ’ı yüz beş metre olup rivâyete göre ahşâbdan yapılmış ve üzerine kurşun kaplanıp onun da üzeri boyanmıştır. İş bu kubbe altında Büyük Napolyon Bonapart’a

565b

Mahsûsen yapılmış mezârın pek mükellef olduğu kitâblardaki ta'rifinden müstebân oluyor ise de bunun temâşâsı da bana müyesser olamamıştır. Asıl sanduka iki metre arîz ve dört metre tûl ve dört buçuk metre irtifâ'ında yek-pâre bir kızıl kayadan oyma olup etrâfında hep Napolyon'un şân-ı askerisine delâlet eyleyecek resimler mahkûk olduğu gibi iş bu sandukanın üzerine dört mermer sütûn rekziyle gayet zînetli oymalı ufak bir kubbe dahi binâ' edilmiş ki nefâset-i mi'mâriyyenin son mertebesini hâiz olması için hiç bir fedâkârlıktan geri durulmamış. Napolyon'un vasiyyet-nâmesinde "Remâdım Seine nehri kenârında ve hâl-i hayâtımda o kadar sevdiğim Fransız milletinin miyânında hıfz olunsun" ibâresi münderic olup bundan dahi İnvâlidler kışlası dâhilinde defni ârzû edildiği anlaşıldığından Fransız milleti o büyük adamı bu kubbe altında râhatlandırmıştır ki hakikaten tekâmül Paris içinde bundan daha mükellef ve müzeyyen ve Napolyon'a istirâhât-gâh olmaya daha lââyık hiç bir yer yoktur. İnvâlidler kışlasının derûnunu ve müzelerini gezdiğim gün ne kadar hayâlata dalmış olduğumu ta'rif edemem. Milletın kahramanlığına dalâlet eyleyen yâdigârları bu sûrette cem' ve hıfz

566a

Etmek onları temâşâ edenlere târihin en yaşlı ve en şânlı sahâifini def'aten göstermek demektir ki bizim gibi ecnebîler bile bunları temâşâ edince ister istemez bir hiss-i kahramanî ile mütehasis oluyorlar. Ya acaba bu yâdigârlar mensûb oldukları milletın erbâb-ı temâşâsı kulübünde ne büyük ne mukaddes hisler uyandırırılar?

1.74.7. (Hall Central) – Bugün posta-hâneye gittiğim sırada Hall Central denilen pazargâh-ı merkezîyi gezip temâşâ etmiş bulunduğumu haber vermiş idim. Vâkiâ bu hallerin ne gibi ahz ü i'tâ'ya hizmet eylediklerini de birâz yazmış isem de bunun sûret-i binâ'sına dâir kari'lerime bir mikdâr îzâhât i'tâ'sını ve bu münâsebetle Paris'in sarf ettiği erzâk hakkında istatistiklerden hulâsa eylediğim ba'zı ma'lûmâtı haber vermek ârzûsundayım. İş bu Hall Centrali inşâ' için resm eden Baltard nâm mi'mâr bunun on iki dâireye münkasımen yapılmasını tersîm etmiş ve bu on iki dâirenin onu yapıp biterek ikisi henüz inşâ' olunmamıştır. On dâirenin altısı bir ve dördü dîger bir hey'et teşkîl ediyorlar ki birinci hey'etin tûlü yüz altmış altı ve arîzi yüz yirmi dört metredir. Halin umûmu

566b

İçin seksen sekiz bin murabba' arsa tahsîs kılınmıştır ki koca bir memleket demek olduğu yalnız bu hesâbtan anlaşılır. Evet! Âdetâ koca bir memlekettir. Zîrâ her dâireyi teşkîl eyleyen murabba' ellişer metre tûlünde cesîm binâ'lar olup kâmilen demirden yapılarak üzerleri çinko örtülmüş olduğu gibi bunların aralarında on beşer metre arîzinde geniş sokaklar bulunarak onların da üzerleri örtülüdür. Bu hâlde hal derûnunda birisi tûlânî ve dördü arîzânî olarak beş mükemmel cadde husûle getirilmiştir. Her murabba'da ikişer yüz ellişer dükkân mevcûd olup beher dükkân dahi arîzen ve tûlen dörder metredir. Demek oluyor ki halin el hâlet-ül hazâ yapılp bitirilmiş olan kısmında iki bin beş yüz dükkân mevcûddur ki olur olmaz kasabalarda bu mikdâr dükkânın mevcudiyeti tasvîr olunamaz. Halin kâmilen demirden yapılp üstünün çinko kaplanmış olmasını haber verişimizden camekân gibi bir sûrette yapılmış olması vârid-i hâtır olunmamalıdır. Bir camekânın tasvîr ettireceği sûret-i nâzike ve zarîfede olmaktan ziyâde tersâne ve gümrük anbarları gibi gayet battal battal ebniyeden ma'dûddurlar. Her dükkânın altı dört metre kadar derinlikte

567a

Birer mahzendir. Bu dükkânların her biri günde yalnız yirmi santim ya'nî ayda altı frank îcâr ile tutulurlar. Fakat bunu îcâr saymamalıdır. Zîrâ gerek bu büyük hal ve gerek Paris'te dîger sekiz on kadar haller dâire-i belediyye tarafından yaptırılmış ebniye-yi umûmiyyeden olup alınan îcâr dahi belediyyeye bir îrâd değil yalnız bunların masârif-i tanzîmiyye ve ta'mîriyyeleri karşılığı olmak üzere ahz edilir. En sonra icrâ' olunan istatistiklerden anlaşıldığına göre Paris'te beher nüfûsun hesâb-ı vasatî üzere müstehlikât-ı senevî 148 kilogram ekmek 212 litre şarâb ve bira ve sâire gibi içki 85 kilogram tâze et 10 buçuk kilogram balık olup Paris'te 2.345.000 nüfûs sâkin olduğuna göre senevî 347.060.000 kilogram ekmek 497.140.000 litre içki ve 199.325.000 kilogram tâze et 24.622.500 kilogram balık sarf edildiği anlaşılıyor ise de bu tahmîn yalnız Paris ahâlîsine mahsûs olup orada gerek ale-d-devâm sâkin olan ve gerek gelip geçen ecânib bu hesâbta dâhil değildir. Gerek hall centrale ve gerek dîger küçük hallere nakl olunacak erzâk ve eşyâ' geceleri nakl olunup bu

567b

Hizmette on beş binden mütecâviz araba isti'mâl olunur. Nısf-ı leylden dört saat sonra ya'nî gecelerin yalnız sekiz saatten ibâret bulunduğu zemân şafak vakti ve gecelerin on beş saat kadar uzandıkları mevâsimde sabaha üç saat kalarak hall central açılıp Paris içindeki bakkal kasap sebze ve etçi manav gibi dükkânlar ashâbından doğrudan doğruya mâl getirtmeyip da toptan olarak hâlden mübâyaa eyleyenler buraya hücum ederler. Öğleden üç saat olana kadar hep böyle toptan alışverişler icrâ' olunup ondan sonra umûm ahâlî buraya mürâcaatla yarım kiloya kadar bile eşyâ' mübâyaa eyleyebilirler. Benim en ziyâde nazar-ı hayretime çarpan kısmı kasaplar hali olmuş idi. Üç dört yüz kasap dükkânını bir yerde müctemi' görmek ve bunların her birinde sekizer onar dânesi bütün ve ol mikdârı parçalanmış sığır etlerini müşâhede eylemek insâna hayret vermez mi?

1.74.8. (Büyük Mağaza ve Pazarlar) – Bugün postadan advet eder iken Louvre mağazasını gezdiğim gibi akşam dahi arkadaşım ile birlikte Bon Marche mağazasına gitmiş olduğumuzu haber vermiş idim. Paris'te

568a

Büyük mağaza ve Pazar denilen şeylerin birbirinden pek de farkı yoktur. Bizim Beyoğlu'nda Bazaar Alman ile Bon Marche arasında fark ne ise orada da odur. Ya'nî bunların ikisi dahi her nev' eşyâ' fûrûht ederler. Bunların başlıcaları Louvre ve Bon Marche ve Printemps ve küçük Saint Thomas ve Menager ve Galeri Oriental mağaza ve bazarlarıdır. Bunları temâşâya giden adam velev ki hiç bir şey almayacak olsun gûyâ bir müze temâşâ ediyormuş gibi her tarafını gezip görür ve kimse tarafından ilişik bile edilmez. Hattâ Bon Marche'nin bir de intizâr salonu vardır ki resimlerle heykellerle müzeyyen ve kanepelerle koltuklarla mefrûş olup masaları üzerinde kitâblar gazeteler mebzûl olmakla insân burada istediği kadar oturup eğlenebilir. Bir de büfesi vardır ki safra bastırmak için pasta ve gato ve kurabiye nev'inden me'kûlât ile ufak kadehlere mevzû'en likör ve konyak ve bira gibi şeyleri de mürâcaat edecek zevât-ı mu'tebereye meccânen verirler. Gülnar ile tahkikimize göre Bon Marche mağazasında iki bin me'mûr ve hademe var imiş. Fi-l-vâki' ortada görülen kadın ve erkek me'mûrîn ve hademenin mikdârı bundan az tahmîn olunacak derecede değildir.

568b

Koskocaman bir han demek olan bu mağazanın etrâfı üç kat şirvan olup kuyumculuğa tuhfeciliğe müteallik en ince eşyâ'dan bed' ile mefrûşâta marangozluğa âid en iri eşyâ'ya varıncaya kadar her cins mâl burada fûrûht olunur. Odalar için büyük ve zarîfleri ve mutfakları için kabaları ayrı ayrı teşhîr olunan sobaların satıldığı yere girilse insân kendisini Bon Marche isminden tasvîr olunabilecek olan yerden hâric bir demir-hâneye girmiş zanner. Her cins eşyâ'nın blok irice ayrıca bir kaçır küçük mağazaya münkasımdır. Bu hâlde Bon Marche'nın hey'et-i mecmûası koskocaman bir çarşı demek olur. Ne kadar kocaman olduğunu tahayyül lâzım gelir ise her dükkâna iki adım hesâbıyla işte burada bin dükkân mevcûd demek olduğunu düşünmelidir. Bu kadar büyük ve kalabalık bir dükkânın idâre ve inzibâtı nasıl müyesser olabildiğini şâyân-ı mülâhaza ve hayret değil midir? Bunun için de burada ahz ü i'tâ'nın nasıl ecr olunduğunu muhtasîran hikâye etmeliyim. Meselâ bir yerden bir şemsiye mübâyaa eylediniz. Beğendiğiniz şemsiyenin numarasını fîâtını ve ismini o şemsiyeyi size satan me'mûr bir varak-i matbû'ya yazıp şemsiye üzerine rabt eder.

569a

Ondan sonra daha ne mübâyaa edeceğinizi sorar. Faraza bir potin mübâyaa edeceksiniz. Sizi alıp potin satanın yanına götürür ve varaka-i merbûtasıyla berâber şemsiyeyi de ona teslim eder. Orada beğeneceğiniz potinin de şemsiye gibi varakası rabt olunarak başka bir şey alıp almayacağınız sorulur. Alacak iseniz potin satan da sizi üçüncü bir yere götürür ve evvelki şemsiye ile kendi verdiği potini o mahalle teslim eder. Nihâyet başka bir şey almayacak iseniz mağazanın ondan mütecâviz yerinde akça kabzına me'mûr olan sandık-kârlardan en yakınına sizi götürüp eşyâ'yı da onun önüne koyar. Parayı oraya verip eşyâ'nızı alarak çıkar gidersiniz. Herkesin serbest serbest gezip seyretmesine ilişen eden bulunmadığı hâlde Paris'in o meşhûr yankesicilerinden buradaki eşyâ'yı nasıl muhâfaza ettikleri vârid-i hâtır oluyor mu? Müşterilerle ahz ü i'tâ' eyleyen me'mûrlar bu muhâfazadan mes'ûl değildirler. Mağaza dâhilinde ayrıca polis hey'eti vardır. İsteddiğiniz mâlın yanına sokulup temâşâ edebilirsiniz. Hattâ elinizde tutup bakmanıza da bir şey denmez. Fakat o mâlî mevzû' veya muallâk olduğu yerden kaldıracak olur iseniz derhâl yanınıza bir adam gelir.

569b

Hâl ve şânınızdan iştibâh eylediği sûrette ne yapacağını bilemem. Fakat mazanne-i su' adamlardan olmadığını görünce merâmınızı sorup o eşyâ'yı me'mûr olan adam gelinceye kadar oradan ayrılmaz. Vâkıâ böyle büyük mağazaların fîâtları küçüklerden ziyâdesiyle ehven ise de buralarda eşyâ'nın ale-l-alâsı nâdir olduğu gibi ahz ü i'tâ'da külfet ve suûbet vardır. Mağazanın her tarafını lâyıkiyla öğrenmiş bulunmalısınız ki aradığınız şey nerede olduğunu kolayca bulabilesiniz. Acemîler ve yabancılar için aradığı şeyin nerede satıldığını me'mûrlara sora sora dönüp dolaşmak âdetâ yabancı olduğu bir mahallede hâne aramak kadar külfetlidir. Bundan mâ-adâ şu büyük mağazaların me'mûrlarında da nezâket ve terbiye birâz nâdircedir. Müşterinin baktığı mâlî alıp almaması kendilerince müsâvî olarak kendileri yalnız ayaklarını işlemesine baktıklarından sâir husûsî mağazalarda olduğu gibi müşteriye hâk-i pâyi olurcasına yalvarırcasına yakarırcasına muâmele bunlarda görülemez. Ba'zı kitâblarda mütâlâa-güzâr-ı âciz-âne olduğu üzere Avrupa ekonomistleri böyle memleket kadar büyük mağazaların sanâyi' ve ticâret-i umûmîyi terakkiye hizmet ede-

570a

meyip te'sîrât-ı ma'kûsesi görüldüğünü yazıyorlar. Böyle büyük mağazalar çoğaldıkça küçükleri azalmakta olup asıl erbâb-ı ihtisâs ise kendi dükkâncelerinde husûsî bir sûrette çalışmakla sanâyi' ve ticâretin terakkisine hizmet edebildiklerinden böyle büyük mağazalar bir yandan çoğalarak küçükleri nedret kesb eyledikçe bu yüzden husûle gelecek olan mazarratın da arta arta netâic-i vahîmesi meydâna çıkacağını mahkûkâtan görüyorlar.

1.75. (PARİS'TE ÜÇÜNCÜ GÜN)

Akşamları erken yatmak ve sabahları da erken kalkmayı da müyesser eylediği için seyyâhe en nâfi olan şeylerden sayılır. Eylül efrencinin yirmi dördüncü Salı gününü teşkîl eyleyen bu sabah dahi şafaktan birâz sonraca uyanmış idim. Bugün Madam Gülnar ile Boulogne ormanına ve "Jardin d'acclimatation" denilen hayvânât ve nebâtât bahçesine gitmeye daha dünden karâr vermiş idik. Fakat arkadaşım alafranga saat dokuzdan ya'nî öğleden üç saat evvel

uykudan uyanmamak mu'tâdında olup uyandıktan sonra da ne kadar gayret etse bir buçuk iki saatten evvel giyinemediğinden ekseriyyâ kuşluk taâmını edip ba'de

570b

Dışarıya çıkar. Benim için günün yarısını ve hattâ en güzel kısmını böyle isrâf edebilmek kabil midir?

Bu sabahki cevelân için tanzîm eylediğim tertîb pusûlası iktizâ'sınca Madeleine ve Capucines ve Italiens bulvarlarından geçip Poissoniere ve Bon Nouvelle ve Saint Denis ve Saint Martin bulvarları tarîkiyle Republique meydânına ve oradan dahi Voltaire bulvarı tarîkını tutarak millet meydânına ve oradan sahi Saint Antoine sokağıyla Bastille meydânına varacak ve Bastille'den Dördüncü Henry bulvarıyla nehir içindeki Saint Louis ve Cite adalarının içinden geçerek yeni köprü ve Louvre rıhtımı tarîkiyle Tuileries sarayına ve nihâyet hotele avdet eyleyecek idim. İş bu üçüncü cevelânımın ne kadar tevsî' etmiş olduğunu Paris şehrine mahsûs plan üzerinde tettebbu' eden kari'ler hesâb edebilirler ki bu cevelânı kâmilten piyâde olarak icrâ' edecek olsam hem de epeyce sür'atli yürümekle üç dört saat taban çalmalıyım. Hâl-bu-ki oturduğum Dominisi Hotelinden Italiens bulvarı nihâyetine kadar yerleri bundan mukaddim piyâde olarak mükemmelen gezip öğrenmiş idim. Binâen aleyh ikamet-gâhımdan oraya kadar araba ile serfân

571a

Gidebileceğim gibi Republique meydânına kadar araba ile âheste âheste gittikten sonra orada arabadan inip millet meydânına kadar yaya gidebileceğimi ve ba'de Saint Antoine sokağındaki tramvay ile Bastille meydânına kadar gelip orada tramvaydan inerek adaları piyâde gezeceğimi ve bu meşy ve hareketten yorulur isem Louvre rıhtımı üzerinden tekrâr bir arabaya binip hotele gelmek mümkün olacağını düşünmüş idim. Tertîb-i mezkûru tamâmı tamâmına bu sûrette icrâ'ya muvaffak oldum. Şöyle ki:

Hotelden arabaya bindikte Mont Thabor sokağından Cambon sokağına çıkıp oradan Capucines ve Italiens caddelerini arabacının keyfince geçtik. Bu güzer-gâhta sol tarafımızda kalan ve dün temâşâ edilen büyük operaya şöyle bir baş tevcîhiyle selâm verdiğimiz gibi tamâm Büyük Opera hizâsına varır iken ta Capucines bulvarı üzerinde mebnî olan Grand Hoteli de

hâricen bir temâşâ eyledik. Gerek Grand Hoteli ve gerek birâz daha öte tarafta bulunan ve yine yolumuzun sol tarafına isâbet eden Vaudeville tiyatrosunu ve onun öte tarafındaki Nouveautes tiyatrosunu hem

571b

Araba hızıyla gider iken hâricen temâşâ ettik. Tamâm Italiens bulvarı biterek müntehâsında peydâ olan bir hatt-ı münkesirden Monmartre ve Poissoniere bulvarlarına gireceğimiz zemân arabacıya “bundan sonra yavaş yavaş” kumandasını verdim ki sabah henüz pek erken olmak hasebiyle yol yürümeye işihâları ziyâde olan hayvânları yavaş sürmek âdetâ suûbetli oluyor idi. Bu hâlde sağ tarafımıza isâbet eyleyen Varietes tiyatrosuyla sol tarafımıza düşen Gymnase tiyatrosunu ve daha aşağıda Saint Martin bulvarında yine sol tarafımıza düşen Saint Martin kapısı ve Ambiguo ve Rönesans Folies-Dramatique tiyatrolarını hep hâricen temâşâ ederek Republique meydânına vardık.

Hotel Dominisi’den iş bu Republique meydânına kadar araba ile kat’ eylediğimiz mesâfe üç bin metrelik bir mesâfe demek olup orada arabadan inerek meydânın şimâl-i şarkî cihetindeki büyük kışla ile onun yanındaki “Hotel Modern” nâm cesîm hoteli ve Republique meydânının ortasındaki küçük bahçeyi gezip dolaşarak ba’de Voltaire bulvarını önüme kattım. Bu cadde “Place de la Nation” denilen millet meydânına

572a

Kadar üç bin metreye karîb tûl teşkîl ediyor ki orta yerinde yine Voltaire nâmına mensûb bir meydân bulunduğu oraya kadar yürüdükten sonra orada bir sabah kahvesi içmesini zihnime koymuş idim. Âheste revş ile yürümeye başladım. Bu caddenin Richard Lenoir caddesiyle tekatu’ eylediği mahalldeki ebniye-yi âliyeyi ve kahve ve lokantaları geçerek Voltaire meydânına vardım ki henüz oturup dinlenmeye muhtâc olacak kadar yorulmamış bulunduğumdan kahve içmekten de vazgeçip meydânın şimâl tarafındaki dâire-i belediyye binâ’sını temâşâdan sonra Voltaire bulvarının bundan sonraki kısmını tutup ta millet meydânına kadar indim. Meydân-ı mezkûre dâir tafsîlâtı bermu’tâd bugünün nihâyetinde müşâhedâtıma âid olan fikarât miyânında i’tâ’ eyleyeceğim. Bu meydân-ı müstedîri deverân eylediğim sırada ve Vincennes kapısından tramvayın geldiğini gördüm ki sabahın en erken nöbetlerinden olmasıyla derûnunda topu yedi sekiz kişi var idi. Paris’te adım başında bir tramvaya bir o minübüse tesâdüf

olunur ise de bunlar hemân dâimâ o kadar kalabalık bulunurlar ki derûnlarında yer bulup da binebilmek âdetâ bir emr-i müteazzirdir. Bir hayli zemân beklemelidir ki yer bulunabilecek bir vagon

572b

Çıksın. Sabah kahvesini içmek hakkındaki karârımın artık Bastille meydânında mevki'-i icrâ'ya konulmasını hükm ile hemân bu arabaya atılıp Bastille kadar geldim ki iki bin metre kadar bir mesâfe eder. İşte burada meydân-ı mezkûrun ortasındaki temiz sûtûnu karşımda olduğu hâlde Saint Antoine köşesindeki vâsi' kahveye oturup alâ bir kahve ile yek-dîgeri üzerine iki de sigara tellendirdim ve sabah keyfini itmâm ettim.

Bastille meydânında Saint Louis adasına geçmek için Dördüncü Henry bulvarından yürümek elimdeki tertîb pusûlasında muharrir idiye de meğer Saint Martin kanalı denilen ve Fransa'nın en ziyâde muhayyer-i ukûl olan inşâât-ı nâfiyyesinden bulunan cedvelin başı ve âdetâ istasyonu bu Bastille meydânının yanında imiş de ben plan üzerindeki tetebbuâtımda farkına varamamışım. Arsenal garı denilen bu havz-ı azîm Bastille meydânı yanında bulunduğunu oraya gelince tramvaydan iner iken görüp anladığımdan artık sabahki tertîbi bozup bu havz-ı azîmi temâşâ ede ede Seine nehri kenârına kadar varmak için Bourdon bulvarını önüme kattım. Havz-ı mezkûr Bastille meydânından Seine

573a

Nehrine kadar beş yüz metreden mütecâviz bir tûl ile mümteddir ki arîzi otuzdan seksen metreye kadar mütehâliftir. Bastille meydânından Seine nehrine müteveccih olan adamın sağ tarafındaki kenârından geçen caddeye Bourdon ve sol tarafından geçen caddeye فونترسفارپ bulvarı derler. Bourdon bulvarının ucunda bir merdiven vardır ki aşağıya ta havuz kenârına ve Bastille meydânı altından geçen azîm tünelin ağzına iner. Oraya kadar inip tünelden bir vapurun iki maûneyi birden çekerek geldiğini ve havuzun hey'et-i umûmîsini temâşâdan sonra tekrâr merdivenden çıkıp Bourdon bulvarı üzerinden yürüyerek kanalın o bir başındaki köprüye kadar gittim. Kanalın suları sathından şu bulvar sekiz on metre kadar yüksektir. Gider iken sol tarafıma isâbet eyleyen astar duvarı hemân bir adım boyu kadar yüksek olduğundan kanalı görmek için duvar dibinde sık sık durup kanala bakmaya mecbûr oluyor idim. Müntehâsındaki köprüye vâsıl

olduğumda bahtıma Seine nehrinden giren bir maînenin kanal kapısından nasıl geçirildiğini de temâşâ eyledim. Zîrâ kanal Seine nehrinden bir hayli yüksek olup bu köprüde yapılmış

573b

Olan ecluse vâsıtasıyla suları şişirilerek maîne ol vecihle derûn-i havza idhâl olunur ki bunu bir def' a dahi hîn-i azîmette Lyon kanalında gördüğümü yazmış idim.

Nihâyet Dördüncü Henry rıhtımı üzerinden Saint Louis adasına doğru yürümeye başladım. Sol tarafımda kalan Seine nehrinin bu kısmında muntazam deniz hammâmları ve sebâhat mektepleri görüyor idim ki bunlar cesîm dubalar üzerinde mebnî ve nehrin kenârında bağlıdırlar. Dördüncü Henry rıhtımının nihâyetinde daracık bir köprüden geçip Saint Louis adasına girdim ki sol tarafımda ve nehrin karşı tarafında şarâb hali denilen azîm bir hal daha nazar-ı dikkatimi celb ediverince velev ki programım hâricinde olsun o tarafa da bir baş vurmaya mecbûr oldum. Bunun için Dördüncü Henry bulvarını teşkil eyleyen Sully köprülerinin büyüğünden geçmek lâzım geldi. Köprüyü geçip Saint Bernard rıhtımı üzerine varınca لانكمدوق sokağından o azîm ve cesîm hale girip bir kaç sokağından dolaşarak nihâyet kuvvet-i devr ve Borgonia sokakları tarîkıyla yine Saint Bernard rıhtımına çıktım ve Sully köprüsünü tekrâr geçerek Saint Louis adasına geldim.

574a

Fakat yorulmaya da başlamış idim. Bu odanın orta yerindeki Saint Louis caddesinden ve yine o nâma mensûb olan köprüden geçip Cite adasına girince yorgunluğum müzdâd oldu. İlk önüme gelen Notre Dame kilisesi bahçesine cân atarak epeyce dinlenmeye mecbûr oldum. Karnımda acıkmış idiye de îcâbını icrâ' eylemek kabil değil idi. Yalnız sigara ile kendimi aldatıp dinlendikten sonra bu adanın cenûb-i şarkî köşesinde “morg” denilen ve gerek suda boğulsun ve gerek sâir bir kazadan dolayı vefât etmiş olsun her hâlde kazâen vefât edenlerin teşhîrine mahsûs olan mahalle baş vurup ba'de-z-ziyâre gerisine geri dönerek Cloitre sokağı ile sol tarafıma isâbet eyleyen Notre Damme ma'bed-i cesîmini temâşâ ede ede Parvis meydânına çıktım. Orada Hotel Dieu dâire-i azîmesini polis nezâretini gayet âheste-revş ile hâricen temâşâ ede ede Cite ve Boulevard de Palais sokaklarından geçtim ki buralarda Hotel Dieu ile polis nezâretinin dîger cephelerinden mâ-adâ ticâret mahkemesi ve adliyye nezâreti dâirelerini de temâşâ ediyor idim.

Hattâ Horloge rıhtımı istikametini de hep adliyye dâiresi teşkîl eylediğinden bu rıhtımdan geçerken sağ

574b

Tarafımda Seine nehrini ve sol tarafımda adliyye dâiresini göre göre mürûr eyliyordum.

El-hâsıl adanın müntehâ-yı garbîsine varıp yeni köprüden bi-l-mürûr Louvre rıhtımı üzerine geldiğim zemân önüme çıkan ilk arabaya rakîbân Louvre ve Tuileries rıhtımından Concorde meydânına kadar hep sâhil-i nehirden gitmeyi iltizâm eyledim ki bu iki cesîm sarayın şu nehir tarafı cephelerini evvelki ziyâretimde görmemiş olduğumdan onu da bu def'a itmâm etmiş oldum. Concorde meydânını aykırıldıktan sonra Rivoli sokağında hotelimizin kâin olduğu Castiglione sokağına geldiğimde ve hotele girdiğimde saatin on bir olduğunu kapı üzerindeki saatten anlayıp üç saatten mütecâviz dolaşmış bulunduğumu hükm ile kendi kendime âferîn dedim.

Vürûdumla berâber doğruca Madam Gülnar'ı yoklamaya çıktım. Dün sabahki gibi haste bulmayıp âfiyette ve hattâ Boulogne ormanına gitmek için giyinmiş kuşanmış hâzır ve âmâde bulunca memnûn oldum. Kendisi ber mu'tâd kahvâltısını sıkıca tenâvül ederek akşama kadar başka bir şey yememek karârında idiyse de ben öyle sabahları bir sütlü kahve ve tereyağı ve falandan ibâret

575a

Kahvâltı ve akşamları bir nöbet-i taâm ile iktifâ edemeyeceğimden ve böyle her gün üç dört saatlik sabah cevelânlarının vücûdumda hâsıl eylediği sarfiyât mu'tâdımdan ziyâde ekle beni mecbûr ettiğinden hâl-i hâzır suâliyle cevelânıma dâir ma'lûmât-ı mücmele i'tâ'sından sonra hemân yemek salonuna inerek mi'de için borçlu olduğum hizmeti de îfâya müsâraat eyledim. Vakt-i zuhûru birâz geçiyor idi ki hotel kapısı önünden istîcâr eylediğimiz bir arabaya ikimiz birden rakîb olarak Bolougne ormanına azîmet eyledik. Bu misillû azîmetlerde güzer-gâh ta'yîni benim vazîfem idi. Bugün Bolougne ormanına gitmek için evvelâ Champs-Elysees tarîkini önümüze kattık ki ben artık buradan şu mahallin acemîsi gibi değil yerlisi gibi geçiyor idim ve enzâr-ı dikkati celb eyleyen her şeyi arkadaşşıma ta'rîf ile ma'lûmât-fürûşlukta bile bulunuyordum. Etoile tâk-ı zaferine vardığımızda arabacımız hemân Bolougne avenuesunu tutmak istedi

ise de arabayı saat ile istîcâr eylemiş bulunduğumuzdan onun keyfine ittibâ' mecbûriyyetinde değiliz. Paris'te arabalar için mevzû' olan ta'rîfeler iktizâ'sınca eğer pazarlık bir noktadan dîger noktaya gitmek için

575b

edilmiş ise arabacı kendi işine gelen yollardan götürmekte haklıdır. Saat hesâbıyla tutulmuş olduğu sûrette müşteri arabacıya istediği yollardan gitmesini emr edebilir. İşte bu hakka istinâden ben dahi arabacıya aveneda La Grande Armeecaddesini tutmak emrini verdim. Bu cadde Champs-Elysees kadar ünlü bir yol olup Maillot kapısından çıktıktan sonra Neuilly karyesine kadar da hep bu arâzîde ve bir hatt-ı müstakim üzere imtidâd eder gider. Fakat Neuilly için "karye" demiş olduğumuza bakıp da bunu gerçekten Paris hâricinde bir münferid köy zannetmemelidir. Vâkıâ istihkâmâtın hâricinde olduğu için Paris'in dışındadır. Ancak gerek Paris ve gerek Sablonville ve Neuilly ve Levallois gibi Seine nehrinin beri tarafındaki köyler ve hattâ nehrin öte tarafındaki Coubevoie gibi mahaller bile büyüye büyüye hep yek-pâre bir şehir hâlini almışlardır.

Maillot kapısından çıktıktan sonra Neuilly avenuesunu sağ tarafımızda bırakıp biz sol taraftaki Maillot bulvarını tutup müntehâsına kadar vardık. Bu hâlde Bolougne ormanının hayvânât bahçesi kısmı sol tarafımızda kalıyor idiyse de ağaçları sıklığından

576a

Derûnu görünemiyor idi. Yalnız nazar-ı temâşâmız bu lâtif ormanın hey'et-i umûmiyyesi üzerine doğru uzaklanıp gidiyor idi. Maillot bulvarının müntehâsında Richard Wallace bulvarına duhûl için sol tarafa bükülerek Madrid kapısı denilen mahalle kadar vardık. Hep bahçe sol tarafımızda bulunarak hey'et-i umûmiyyesini temâşâ ediyor idik. Madrid kapısından Bolougne ormanına giren adam Kraliçe Marguerite alleesi denilen ve ormanı tûlen boylu boyuna kat' eden chausseeeye girmiş olur ki biz bu chausseenin Longchamp alleesi ile tekatu' eylediği noktaya varınca sağ tarafa bükülüp Longchamp alleesini tuttuk ve orada bahçenin garb cihetini ya'nî Seine nehrine karîb olan taraflarını döne dolaşa Sevres tarîkından asıl Bolougne kapısına kadar gelip tekrâr bahçeye duhûl ile Saint Cloude tarîkından Cascades ya'nî şelâlelere kadar vardık. Orada gerek hayvânları dinlendirmek ve gerek kendimizi de küçük ve büyük gölün temâşâsıyla kendimizi dinlendirip eğlendirmek için arabadan inip bahçenin her tarafında nâdir olmayan ve

her türlü meşrûbât me'kûlât satılan barakalardan birisi önünde bi-t-tevkif teskîn-i harâretle şelâleyi ve gölleri temâşâyâ koyulduk.

576b

Bu göller birisi aşağı Lac ve diğeri yukarı Lac nâmıyla iki göldür ki yukarı gölün aşağı göle döküldüğü yerde güzel bir şelâle vardır. Nehrin beyninden şelâlelerin dört yol ağzı denilen yerde durulur ise yalnız aşağı göle değil bahçenin bir büyük kısmına doğru nazarın sûret-i imtidâdı pek hoştur. Ba'de aşağı gölün üst yolundan ya'nî Paris istihkâmâtı tarafındaki gezintisinden epeyce yürüyüp göl ortasındaki adaları da gördük. Bu aşağı göl diğerdinden hem daha uzun hem daha vâsi' olup orta yerinde iki de ada vardır ki birinden diğesine köprü ile geçilir. Bu adalar karşısına kadar piyâde olarak gittikten sonra geri dönüp arabamıza binerek gölün diğeri kenârındaki yoldan araba ile yürümeye başladık. Beş yüz metre kadar gittikten sonra sol tarafa dönüp büyük şelâle denilen yola saptık. Catelon çayırı denilen mevki'i sağ tarafımızda görerek Kraliçe Marguerite alleesine çıktığımızda yine sağa bükülüp evvelce yaptığımız gibi bu alleenin Longchamp alleesiyle tekatu' eylediği noktada yine sağa bükülüp tekrâr Longchamp'i önümüze kattık. Longchamp dahi Kraliçe Marguerite alleesi gibi Bolougne ormanını bir ucundan öbür

577a

Ucuna kadar kat' ve tamâm orta yerde diğeri allee ile tekatu' eden gayet güzel bir güzer-gâhtır.

Bu allee üzerinde sağ tarafımızda Madrid çayırı ve Pantinageler gölü denilen mahalleri görerek Sablon yoluna vardıktan sonra sola bükülüp Jardin D'acclimatation müdâhili önüne ya'nî Sablonneuse bulvarı başına vâsıl olduk. Orada tekrâr arabadan indik. Duhûliyye biletleri ile hayvânât ve nebâtât-ı mevcûdeyi muarref ve mübeyyen olan katalogu alarak bu bahçeye dâhil olduk ki nebâtât kısmında gayet vâsi' kış bahçeleri ve limonluk gibi yerler gûnâ-gûn çiçekler ve nebâtât ile mâl-â-mâl olup hayvânâta mahsûs olan mahallerinde dahi her nev' hayvânlar hâl-i tabîlerinde yaşamaktadırlar. Deve ve fil gibi ba'zı hayvânlara mihaffeler koyarak çoluk çocuğu bindirdiklerini ve büyük deve kuşlarını gayet hafif yapılmış bir nev' arabalara koşarak yine çoluk çocuğu gezdirdiklerini falanı bir saatten ziyâde temâşâ eyledik ki müşâhedâtın bu cihetine âid olan tafsîlâtı bugünün nihâyetinde fıkra-yı mahsûsasında i'tâ' edeceğim.

İşte Jardin D'acclimatation temâşası da bu vecihle hitâma îsâl eyledikten sonra tekrâr arabamıza binip Bolougne avenuesundan

577b

Etoile tâk-ı zaferine ve oradan Champs-Elysees tarîkıyla ikamet-gâhımıza geldik ki vakit dahi gurûb-i şemse bir saat kalmış idi. Champs-Elysees'nin binlerce araba ve atlarla mâl-â-mâl olduğu en revnaklı zemânı işte bu zemân idi. Hattâ şu kalabalığı tâk-ı zafer üzerinden temâşâ etmeyi arkadaşşıma teklîf eyledim ise de o kadar yükseğe çıkacak tâkati olmadığı beyânıyla özür diledi. Ben bir aralık kendisini buradan hotele kadar yalnız gönderip tâk-ı zafere çıkmayı ârzû eylemiş idim. Ancak bu kadar hûd-endîş ve hûd-gâm görünmeyi terbiyeme yediremediğimden Champs-Elysees'nin bu kalabalık hâlinde tâk üzerinde temâşâyı başka bir zemâna te'hîr ile yine arkadaşşımdan ayrılmamak cihetini tercîh eyledim.

Nasıl tercîh etmeyeyim ki bugün Bolougne ormanından kat'-ı nazar fakat şu hayvânât ve nebâtât bahçesini yalnız kendim gezmiş olsa idim Gülnar ile ziyâretimde hâsıl olan istifâdemizin yüzde birisini hâsıl edemeyecek idim. Beyhûde temeddühün lâzımı var mı? Ben böyle her biri bir kışla kadar camekânlardan müteşekkil nebâtât bahçelerini olduran ve envâ' binlere yaklaşan gûnâ-gûn nebâtâtı nerede gördüm hangi kitâbta okudum ki burada tatbîkat

578a

İcrâ' ederek müstefîd olabileyim? Kendisi ise fotoğraf ile alınmış resimlerini bana gösterdiği vecihle memleketinde epeyce mühimm bir kış bahçesine mâlik olup orada bir hayli nebâtât-ı nâ-dîdeyi kendi nezâreti altında yetiştirmektedir. Rusya'da kışın hem şedîd hem medîd olması hasebiyle kibâr konaklarında ve imparator sarayında bu nev' bahçelerin en büyük ve zenginleri bulunduğundan onları da gezmiş görmüş ve muhteviyâtını tedkik ve tetebbu' eylemiş! Nebâtâta çiçeklere bu merâkı hasebiyle bi-t-tab' bir çok da kitâblarını okuyarak münkasım oldukları sınıfları familyaları zihninde hulâsa eylemiş. Binâen aleyh yalnız müstehzîrâtı üzerine ettiği bahisler beni o kadar müstefîd ediyorlar ki gûyâ bir mükemmel kitâb dile gelmiş de kendi kendisine bana takrîr ediyor zannediyorum.

Bugünkü cevelânım Paris'te icrâ' eylediğim cevelânların en mükemmellerinden birisi addolunur. Zîrâ sabahleyin millet meydânına kadar varmış idim ki Paris'in müntehâ-yı şarkîsi

demektir. Hattâ Vincennes kapısını o taraftan gelmekte bulunan tramvayın nazar-ı dikkatimi celb etmesi vesîle görmüş idim ki şark ciheti istihkâmâtının kapısı demektir. Bolougne ormanına gitmek için dahi Maillot kapısından çıkıp

578b

Avdette Dauphine kapısından girmiş idik ki işte bunlar dahi istihkâmâtın garb kısmının kapılarıdır. Böyle uzun cevelânlarda kuvvetin hep arabaya verilmesi masârifi birâz ziyâdece arttırmakta olup bunun en büyük sebebi de sergi-yi umûmî hasebiyle arabacıların âdetâ ta'rîfe-yi nizâmiyyeye riâyetsizliğinden neş'et eyliyor. Fakat ne çâre? Sabahın saat sekizinden akşamın saat onuna kadar on dört saat piyâde gezmeye tahammül mü edilir? Bâ-husûs oturduğumuz hotel merkez i'tibâriyle ona yakın olan mahalleri kâmilen görüp öğrendikten sonra cevelân dâireleri gittikçe tevsî' eylemek taht-ı mecbûriyyete giriyor. Devâir-i cevelânı ufaltacak olsak Paris'teki müddet-i ikameti arttırmak lâzım gelip o hâlde de yalnız masârif-ı zaruriyyesi günde elli franga varan eyyâm-ı sarfiyyeyi çoğaltmış olacağız. Adi zemânda Paris'te bulunulsa ve müddet-i ikametinin birâz ziyâdece imtidâdında beis görülmese böyle Bolougne ormanı ve Vincennes ormanı gibi yerlere ve Paris dâhilinde uzak mahallere şimendüferlerle tramvaylarla omnibüslerle gidilip masârifi azaltmak kabil olabilir. Maa-hazâ bundaki tasarruf

579a

Dahi maksad-ı tetebbu'un adem-i tekemmülüyle karşılaşır. Zîrâ bundan evvel dahi defaâtle demiş olduğum vecihle görülüp görülecek tetebbu' ve tedkik edilecek yerlere araba ile gitmek bile hakkıyla temâşâyâ hizmet edemediğinden omnibüs ve tramvay gibi umûmî şeylere binildiği zemân insân hiç de bir şey göremeyip fikrini nazarını büyük bir sandık derûnunda tahdîd ve haps etmiş olur.

Dün akşam ben arkadaşlarımı salonda bırakıp yukarıya çıktığımda Doktor Yanpolsky ile Madam Gülnar bu akşam için Champs-Elysees'de şarkı çağırılan bir kahveye gitmeye karâr vermişler. Hotelimize avdet eylediğimiz zemân arkadaşım bu karârı bana teblîg ettikte beyân-ı istigrâb eyledim. Champs-Elysees'nin Concorde meydânına karîb olan bir kısmında vâkiâ bir takım şarkı çağırılan yerler mevcûd ise de kendini bilen adamların böyle yerlere rağbeti olamamak muhakkaken lâzım iken nasıl olup da bu karârı kabûl eylemiş olduğunu sordum. Dedi ki:

- Kendimden ziyâde sizin için kabûl ettim. Yalnız ba'zınıza Paris'in bu hâlini mümkün değil görmek istemeyeceğinizi anladım.
- Yalnız başıma görmek istemeye-

579b

Ceğim bu hâli sizinle birlikte görmek isteyeceğime ne ile hükmettiniz?

- İki arkadaşınızın re'yinden ayrılmamak muktezâ-yı nezâketiniz olacağı ümîdiyle! Hattâ bu akşam doktor dostumuzu taâma da da'vet eyledim. Hem tertîbimiz yalnız üçümüz için değildir. Sırpılı Pasiç ile Hindli râhib dahi eğer başka mânileri olamaz ise birlikte bulunacaklardır. Hem haberiniz var mı? Râhib Hindu kıyâfet-i asliyyesini tebdîl ederek alafranga bir kostüm mübâyaa eylemiş.
- Evet! Bana da söylemiş idi. Başına da acemlerin çuha papaklarının daha hafif olan ve Hindistan'da müstemil bulunan bir papak giyecek imiş.

Bu hint râhiblerinin kıyâfet-i resmiyyesi beyaz keten bezinden ma'mûl pantolon ile acem setreleri biçiminde yine bu beyaz ketenden ma'mûl bir setreden ibârettir ki başlarına da ince keten bezinden büyücek bir sarıği hemân üstüvânî şekline karîb bir sûret-i mâhir-ânede sararlar. Hâl-bu-ki bu kıyâfet Avrupa'nın işçilerine mahsûs olan beyaz kıyâfete müşâbih olmasıyla Stokholm'de bî-çâre Hindu'ya gülenler pek çok olmuş idi. Paris'te daha ziyâde enzâr-ı istihzâyı celb eylediğinden

580a

Râhib efendi bu sivil kostüm mübâyaaası ve siyâh papak isti'mâliyle kendisini enzâr-ı istigrâb-ı in'âmdan kurtarmaya mecbûriyyet hisseylediğini bana da söylemiş idi.

Bunlar hepsi ne ise ne ammâ gece Champs-Elysees'deki şarkılı kahveye çıkmak karârı hiç hoşuma gitmedi. Eğer Sırpılı ile Hindli dahi mânileri olmayarak gidecek olurlar ise artık muhâlefet edemeyerek ben de gideceğimi onlar gitmeyecek olurlar ise benim de özür dileyeceğimi ve o hâlde kendisi yalnız Doktor Yanpolsky ile gideceğini anlattım. Gösterdiğim şu istignâ arkadaşımı bî-zâr eyledi. Bu karârı bana bir hizmet olmak için vermiş olmaları makbûle geçiyor ise teklîfin tarzını değiştireceği beyânıyla dedi ki:

- İşte bu akşam Champs-Elysees'ye gitmek ârzûsu bizde cây-gîr olmuştur. İki arkadaşımızın ârzûsuna imtîsâl ile iki üç saatinizi fedâ edemez misiniz?
- Beş altı saati de fedâ ederim. Lâkin bakınız iki gündür ne alâ hareket ediyoruz. Akşamları erken yatıp sabahları yine erken kalkıyoruz. Siz sabahları uyanıp hazırlanıncaya kadar ben üç dört saatlik cevelânlar icrâ'

580b

Ediyorum. Bu akşam âdetimizi bozar isek hem râhatımızı kaybedeceğiz hem intizâmımızı! Hâl-bu-ki siz de keyfsizlikten şikâyet ediyorsunuz.

Bu özürlerimizin hiç birisi mesmû' olamadı. Daha ziyâde ısrâr edecek olsam lüzûmsuz bir muhâlefet ve inâd göstermiş olacağımı anladığımdan mecbûr rızâ' gösterdim. Birâz sonra doktor geldi. Yemek vakti dahi hulûl eylemiş bulunduğu için yemek salonuna indik. Hâl-bu-ki ne Sırp'lı ne Hindli arkadaşlarımız taâma bile gelmediler. Böyle bizim gibi Paris'i temâşâ ve tetebbu'a gelmiş olan adamlar her taâm için her vakitte ikamet-gâhlarına avdet eyleyebilirler mi? Nerede imkânını bulurlar ise orada karınlarını doyururlar.

Sofrada o günkü müşâhedâtımız üzerine pek tatlı musâhabe ile mütelezziz olduk. Eğer şu Champs-Elysees işi olmayıp da ba'de-t-taâm yine umûmî salonda vakit geçirmiş olsa idik şübhe yok ki bu zevkimiz tezâyüd ve temâdî eyleyecek idi. Hattâ ben bi-t-tab' yorgun olduğumdan böyle ikamet-gâhımızda sâkin-âne eğlenceden daha ziyâde memnûn ve müyeşekkir kalacak idim. Ammâ buralarını tekrâr anlatmaya çalışmak arkadaşlarımızın

581a

Hoş-nûdsuzluğunu arttıracığı için sesimi çıkarmayıp ba'de-t-taâm Champs-Elysees'ye gittik.

Gittiğimiz tiyatro-hâne gibi mahfûz bir mahall bile değil idi. Safirler çalgılı kahvesi nâmını igtisâb etmiş bir bahçe idi ki bir tarafında oyuncular için bir sâha-i temâşâ inşâ'sından ibâret olup bir de mekteplerde çocukların oturdukları sıralar gibi erbâb-ı temâşâyâ mahsûs yapılan sıraların önlerinde yine mekteb çocuklarının yazı yazdıkları tahtalar gibi gûyâ masa makamında isti'mâl olunacak birer tahta var idi. Duhûliyyesini ve orada alınan meşrûbâtın kaçta olduğunu ne kayd ettim ne hâtırında kaldı. Bu akşamki hesâbı Doktor Yanpolsky tutup ertesi gün hesâbımızı vermiş idik. Yedi sekiz yüz kadar erbâb-ı temâşânın kısm-ı azîmini karılar teşkîl

ediyorlar idi ki bir gazeteden kopardıkları kağıtları fındık cesâmetinde hap gibi buruşturup sağdaki soldaki öndeki arkadaki erkeklere fırlatmak nev'inden soğuk arsızlıkları ba'zı kimseleri kahkahalarla güldürebiliyordu.

Bereket versin ki bunların Fransızcalarını herkes anlayamaz. Kendilerine mahsûs bir çok lûgatlar vardır ki Fransız

581b

Lisânının kamûslarında da yoktur. Fi'lden isimden bir çok kelimelerin ma'nâsını da değiştirip kendilerince matlûb olan birer ma'nâyâ vuzia etmişlerdir. Binâen aleyh bu lisânla kadından erkekten şâyân-ı istihzâ temeshur buldukları herkesi istedikleri gibi zemmederler de o zemmolanlar bizim gibi ecânibden buldukları sûrette hiç bir şey anlayamayarak kalben müsterîh kalırlar.

Hâl-bu-ki şunların bu hâlleri polisten korkularıyla berâber cür'et edebildikleri ahvâldir. Tiyatrodan çıktıktan sonra evvelce kağıt mermiler ile şakalaşmış oldukları erkeklere ve-yâhûd Champs-Elysees'ye de bir aşağı beş yukarı gezinen adamlara köpek gibi saldırırlar imiş. Ar ve âdâb ne olduğu bunlar nereden mechûlât-ı kat'iyyeden bulunmasıyla o kadar kepezeliklere cür'et ederlermiş ki olur olmaz ser-bâz erkeklerin bile mahcûbiyyetlerinden yüzleri kızarıyor imiş. Ahvâl-i mezkûreyi buradaki gûyâ edib-âne olan hâlleri de tahmîn ettirebilmektedir.

Kendimizi şu sefâlete dûçâr eylediğimiz hâlde hiç olmaz ise sâha-i temâşâda icrâ' olunan hünerler insânı eğlendirecek ve-yâhûd nazar-ı hayret ve fikir-i istigrâbını celb eyleyecek şeylerden bulursa yine ne ise ne! Emsâlini

582a

Beyoğlu'nda Concordia gibi yerlerde her zemân gördüğümüz bir takım hânende kızlar kendilerine yakışık aldıkları veya aldıramadıkları bir takım evzâ' ve etvâr-ı rezil-âne ile şarkılar çağırıyorlar ki zarûriyye ve gayr-ı zarûriyyesi yevmiyye yüz franga bâliğ olan bir masârifle Paris'te ikamet eden insânın o kadar bahâ-lî olan vaktini bu gibi temâşâlarda geçirmesi hakikaten yürekler acısı addolunacak ahvâldendir.

Salt ben değil arkadaşlarım dahi bu gece eğlenmediler. Bundan evvel gerek Stokholm'de ve gerek seyâhatimizin sâir aksâmında Madam Gülnar ile ahvâl-i nisvâna dâir vuku' bulan mubâhesâtımız bu gece dahi teceddüd eyledikten mâ-adâ hattâ bir de hasbihâl sûretini aldı.

Biz bundan mukaddim nisvânın mestûriyyet ve adem-i mestûriyyeti mes'elesini bir dikkat ve ehemmiyyet-i feylesof-âne ile muhâkeme eyliyor idik. Acaba şu karşımızdaki seffil mahlûklar kadın addolunabilirler mi ki mestûriyyet veya mekşûfiyyetlerinden bahs olunabilsin? "Kadın" hattâ ta'bîr-i galîzi ile "karı" denildiği zemân hiç olmaz ise rezâil-i beşeriyyeden bir parçacık olsun utanıp arlanması şânından bulunması lâzımını insâna ihtâr edebilecek hâl ve tavırda bir mahlûk

582b

Hâtıra gelmez mi? Bunlar ise rezâlette ne kadar ileriye gider ise onu o nisbette memdûh zanneden ve bu hünerleri ile müftehir bulunan şeylerdir ki nev-i beşerin ne erkeğini ve ne karısını bu hâlde görmekle mütelezziz olabilmek ne bileyim ammâ cibillet-i beşeriyyenin de fevkindedir.

Nihâyet oyunun sonlarında iki erkek komik erbâb-ı temâşâyı hakikaten gülmekten kırıp geçirecek derecelerde tuhafıklar maskaralıklar icrâ'sıyla o zemâna kadar arttıkça artan sıklet-i derûnumuzu izâle eylediler. Bununla berâber daha oyun bitmeksizin yerimizden kalkıp dışarıya çıktık ve ilk rast getirdiğimiz arabaya cân atarak ikamet-gâhımıza geldik.

Avrupa'da hattâ Paris'te bile sûret-i zâhirede âdâb-ı umûmiyyeye riâyet mecbûriyyeti kavânîn ve nizâmât ile o derecelerde tahkîm edilmiştir ki meselâ pantolonunu iliklemeyi unutuvermiş olan insâna polisin müdâhalesi derecesinde müfredât-ı âdâba varıncaya kadar kavânîn ve nizâmâta derc olunmuştur. Ancak bu kadar sıkı hep işin sathiyât-ı zâhiresini ancak muhâfaza edebilmektedir. Paris'in o şöhet-gîr afâk-ı cihân olan âşüfte-gânı için gündüzleri sokağa çıkmak men' edilmeye kadar mecbûriyyet

583a

Elvermiştir. Bunlar gündüzleri sokaklara çıksalar ne kadar edîb-âne davranırlar ise davransınlar yakaları polisin eline geçer. Akşamdan sonra dahi şâyed bir erkek bunlardan şikâyet ile polisten istimdât eder ise derhâl tevkif olunup cezâ-yı nakdî ve hapis derecesinde mücâzâta uğratılmaları

husûsunda da polis tarafından aslâ eser-i merhamet gösterilmez. Hattâ erkekler tarafından şikâyet edilmeyecek bile olsa bunların tasallutları polisce tecvîz edilebilecek haddi geçer geçmez polisin kocaman pençesi bu sefillerin omuzuna dokunur. Bu işâret “arkamdan gel!” demektir ki dünyanın ricâları niyâzları istirhâmları bu emrin geriye alınmasını mûcib olamaz.

Ama tekayyüdün bu derecesine lüzûm dahi gerçekten vardır. O yüzüzlerin erkeklere ve bi-l-hâssa ecânibe karşı fuhş-perest-âne meydân okuyuşları hiç bir kâlem ile ta’rîf edilebilir hâletten değildir. Öteden beri tertîb ve ikmâl edilmiş bir çok sözler bunların ezberlerindedir. O sözlerin en haffini işitmek bir nâmuslu kadını hîcâbından helâk edebilir. Bir nâmuslu erkeği de mosmor morartır. Onlar bu yoldaki sözleri kandıracakları erkeklerin gûyâ

583b

Kulaklarına söylerler ise de o kadar fütûrsuz bir tavırla söylerler ki muhâtabı olan adama hayret gelmemek kabil değildir. Çünkü arada hiç muârefe olmayan bir kadın bir erkeğe merhabâ diyecek olsa birâz çekinip sıkılması lüzûmu tabî-i beşerde yer tutmuş olduğundan insân böyle merhabâlara mukayyes olmak şöyle dursun en ser-bâz bir erkeğin söyleyebilmesi de şu tarafa kalsın istimâ’ından bile mahcûb kalacağı sözleri zâhir hâli kadına benzeyen bir mahlûktan işitince buz gibi donup kalmaması için insânın o rezil âşüfteden bin kat erâzil olması lâzım gelir ki bu da milyonda bir erkek için mutasavvir olamaz.

Paris’in bu hâlleri zâten cümleye ma’lûm olduğu gibi benim de öteden beri ma’lûmum bulunduğundan böyle şâyân-ı istikrâh ahvâlden hiç bir zevk alınamayacağını kat’iyyen zihnime koymuş idim. Vâkıâ bu akşam biz birisi kadın ikisi erkek üç kişi olduğumuz gibi üçümüzün de bu gibi ahvâlden derece-i istikrâhımız nâsiyye-yi hâlimiz ile müstedill bulunduğundan yalnız hezele-i merkumenin söz atmak nev’inden bir kaç istihzâlarına temeshürlerine dûçâr olup yoksa kağıttan bükme mermilerine hedef olmak şeref-i ma’kûsu bile

584a

Bizden baîd kalmamış idiye de arkadaşlarımız şöyle bir yere geldiklerinden va başkalarına edilen muâmelâtı gördüklerinden dolayı pek ciddî bir teessürle nâdim ve müteessir olmuşlar idi i’tirâfını kendime şeref addederim ki arkadaşlarımdan birisi ve temâdî-i refâkatten dolayı birincisi olan Madam Gülnar meziyyât-ı insâniyye ve nisvâniyyenin tamâmına nâil vücûdiyyet-i

edîb-âne kavâidine zerre kadar tevâfuk etmeyecek husûsât ile kat'iiyen gayr-ı müteğavvil bir insân-ı kâmil olduğu gibi dîger refikim Doktor Boris Yanpolsky dahi bu kırâatta bir adamdır. Hattâ Madam Gülnar'ı Paris'te bırakıp doktor ile iki erkek olduğumuz hâlde İsviçre ve Almanya cenûbu ve Avusturya'da bir haftadan mütecâviz vuku'-i seyâhatimizde iki erkek arasında bile hiç bir kelime söylenmemiş idi ki bi-l-farz yanımızda bir kadın bulunsa mahcûb olabilsin! Bu iki erkeğin arasında âdâba edilen riâyette Paris esâfil-i nisvânının yüzüzlüğü arasında bir nisbet yapılmak lâzım gelir ise bizi en mahcûb kadınlardan ve onları en sıyrık ve ser-bâz baldırı çıplak erkeklerden daha ileride farz etmek lâzım gelir.

İşte bugün o kadar nâfi ve mühimm cevelândan sonra bu geceyi böyle bir çalgılı

584b

Kahvede hitâma îsâl etmiş olmak bahtsızlığı ile yatağıma girdim ve bir çok hayâlât-ı feylosof-âne ile uykuya daldım.

1.75.1. (Tiyatrolar) – Paris'te ufaklarından kat-ı nazar fakat her biri sâir pây-ı tahtlar için birer zînet-i mahsûsa yerine kaim olabilecek cesâmeti hâiz yirmi kadar tiyatrolar vardır ki dünkü cevelânım hesâbıyla bunlardan yalnız ikisini ya'nî yeni Büyük Opera ile Eden tiyatrosunu yâd edebilmişimdir. Dîger on sekizinin kâffesini ta'dâd etmeyeceğim. Yalnız bugünkü cevelânımda bulvarlar üzerinde hâricen temâşâ edebildiğim tiyatrolar hakkında yine bir temâşâ-yı hâriciden mütehasıl olabilecek ma'lûmât ile derece-i lüzûmuna göre birâz da rehberlerimden aldığım ma'lûmât ile kari'lerimde dahi birer fikr-i cemâli peydâsına çalışacağım. Paris'te bulunduğum müddet zarfında yalnız bir gece Chatelet tiyatrosuna gitmiş olduğumdan oradaki müşâhedâtım üzerine peydâ olan ma'lûmâtımı da sırası geldiği zemân yazarım. Bugün cevelân ettiğim bulvarlardaki tiyatrolara Parisliler “bulvar tiyatroları” derler ve ekser kibâr ahâlî bunlara devâm ederler. Bunlardan Gymnase tiyatrosu Paris'in en ciddî tiyatrolarından ma'düddur. Binâ'sında hâricen

585a

O kadar câlib-i hayret ve azîmet tezyînât-ı mi'mâriyye görülmez. Yeni operaya kıyâs kabûl ettrilebilmesi âdetâ muhâlâtandır. Ancak Fransa'nın iklam-ı ciddiyye erbâbı ekseriyyetle

eserlerini bu tiyatro için yazmışlardır. Tiyatro oyunları yazmakta pek büyük şöhret sâhibi olan Scribe ağleb-i âsârını bu tiyatroya mahsûs olarak yazdığı gibi muâsırından Alexandre Dumasde Octave Feuillet Sardou Emile Augier gibi zevât dahi hep bu tiyatro için âsâr yazmışlardır. Nouveautes tiyatrosu dahi inşâat-ı mi'mâriyyece o kadar câlib-i hayret-i ebniyeden ma'dûd değil ise de Paris'in en işlek bir mahallinde bulunmasından dolayı en ziyâde mergub olan temâşâ-hânelerindendir. Hattâ tiyatro dâhilinde vuku'ları ahlâkiyyûnu müteessir eden hiffet-perestân nisvân için burada usûl-i şedîde vardır. Ez-cümle hangi sınıftan olur ise olsun orkestranın arkasındaki koltuk sandalyelerine kadın kabûl olunmaz. Ancak burada oynanan oyunlar o kadar ciddî değildirler. Operanın hiffet ve muzhik olan kısımları mevki'-i temâşâyâ konulurlar. Wilhelm yüz bin araba mürûr eylediği ehl-i merâk tarafından hesâb ve i'lân kılınmış olan Montmartre bulvarı üzerinde kâin

585b

Varietes tiyatrosu dahi Paris'in en makbûl tiyatrolarından olup orada müzika ve söz mahlûtu olan ve "vodville" denilen tarzda oyunlar oynanır. Binâ'ca manzara-i hâriciyyesi epeyce azametli ve müzeyyen ise de büyük opera şöyle dursun Renaissance ve Chatelet tiyatrolarına bile kıyâs kabûl edemez. Paris'in asıl etvâr ve müşâvirîne muvâfık olan tiyatro-hâne burasıdır. Tiyatrolarda aranan eğlencelerin ma'yûbiyyet ve adem-i ma'yûbiyyeti hesâba katılmamak şartıyla en mükemmel burada bulunur. Saint Martin kapısı tiyatrosu ekseriyyetle dram oynayıp bir de sâha-i temâşâ tezyînâtınca pek büyük san'atlar gösteren yerdir. Fakat bunun da binâ'sında cesâmet ve ehemmiyet-i mi'mâriyye opera kadar yoktur. Zâten bu tiyatro 1870 senesinde muhterik olarak 1873 senesinde müceddiden yapılmıştır ki masârîf-i inşâiyyesinde lüzûmundan fazla tasarruf iltizâm olunduğu için ehemmiyet-i mi'mâriyyeden mahrûmca kalması müsteb'id dahi değildir. İş bu bulvarlar tiyatroları miyânında en mühimmi Renaissance tiyatrosu addolunabilir. Zikr olunan tiyatro-hâne iki caddenin birleştiği bir zâviye üzerinde mebnî olup alt katı epeyce mühimmi kemerler ile ve üst katı

586a

Lâtif ve güzel mermer sütûnlar ile tezyîn edilmiş olduğundan bulvarlar üzerindeki sâir tiyatrolara nisbetle gereği gibi câlib-i enzâr-ı ehemmiyet olabilecek nüsh-i mi'mâriyyeden ma'dûddur. Saint Martin kapısı tiyatrosuyla yan yanadırlar. Yalnız komedyâ oynamaya mahsûs olup

komediyaların da epeyce üstü açıklarını icrâ' ederler. Hiç bir gece bunlara gitmemiş olduğumdan şu tiyatrolar hasebiyle bulvarların gece yarısından sonraca peydâ eyledikleri hâli görememiş isem de Paris'e giden seyyâhlar bu hâli kemâl-i ehemmiyetle kayd ederler. Yek-dîgerini arayan kadın ve erkeklerin oyun esnâlarında bir tiyatro dâhilinde locadan locaya konuşmaları derecesinin fevkinde olmak üzere tiyatrodan tiyatroya koşmaları feylesof ve romancı ve şâir gibi temâşâ-yı hafâyâ-yı âleme mecbûr olanların en ziyâde câlib-i enzâr-ı ehemmiyetleri olacak ahvâlden imiş. Oyunların sonlarına doğru tiyatro kapılarında beş binden on bine kadar arabalar ictimâ' ederek hele oyunlar hitâm bulup da kırk elli bin nüfusun birden tiyatrolardan çıkması ve ba'zılarının arabalara binerek ba'zılarının da piyâde oldukları hâlde ikamet-gâhlarına dönmesi mâhir ressâmların dahi

586b

Kâlem-i mahâretlerini tahrîke liyâkat gösterecek ahvâl-i acîbeden imiş. Bunların kâffesi devâir-i belediyye tarafından ya doğrudan doğruya muâvenet-i nakdiyyeye müzehhir ve-yâhûd dolayısından bir çok muâvenât-ı teşvîkiyyeye nâil olup asıl ecnebîleri Paris'e celb eyleyen iş bu zevk ve safâ yerlerindeki güzel aktristler câzibe-i hüsn ve cemâleriyle yerliden ecnebîden bir çok giysileri işte şu bulvarlar üzerinde boşalttırmakta imişler. Biz bu ahvâli görmediğimiz gibi görmediğimizden dolayı müteessif dahi olmadık. Vâkıâ ba'zı hikmet-endişân seyyâhın bir kerrecik görmeyi mugayyer-i hikmet değil bil-akis tettebbu' ve tedkik nokta-i nazarınca muvâfık-ı hikmet addederler ise de hikmetin bu cihetine bol bol sarfedecek ne akçaya ne de zemâna mâlik değil idik.

1.75.2. (Republique Meydânı) – Bu sabahki cevelânda Republique meydânına kadar araba ile gelerek ba'de arabadan inmiş olduğumu arz eylemiş idim. Bundan mukaddim meydân-ı mezkûre “Chateau d'Eau” meydânı denilerek pek de o kadar ehemmiyeti yok idiyse de Fransa hükûmet-i hâzırâsının teşkîlinden sonra meydân-ı mezkûr tevsî' ve tanzîm ve tezyîn edildiğinden el-hâletü hâzihi Paris'in birinci derecede meydânlarındandır. Tûlü üç yüz ve arîzi yüz

587a

Metro kadar olup bir şekl-i müsta'tîl teşkîl eder. Saint Martin ve Magenta ve Voltaire ve Tempel bulvarlarıyla Turbigo ve Beaurepaire ve Faubourg sokakları bu meydâna müntehâ olurlar. Şimâl-

i şarkî cihetinde Prens Eugene kışlası denilen bir büyük kışla bu meydânı başlıca tezyîn eyleyen âsâr-ı mi'mâriyyedendir ki üç bin beş yüz asker isti'ab edebilecek cesâmettedir. Faubourg sokağı bu kışla ile onun yanındaki Hotel Modern arasından geçer. Bu hotel dahi iki yüzden mütecâviz odayı ve bunlarda beş yüzden mütecâviz yatağı hâvî gayet cesîm hotellerdendir. Meydânın orta yeri bir küçük bahçe teşkîl eder ki onun da ta orta yerinde 1883 senesinden beri "Republique Heykeli" nâmıyla azîm bir heykel merkûzdur. Mermerden olan kürsüsü on beş buçuk metre ve heyâkilin kendisi dokuz buçuk metre ve irtifâ'ında olduğundan mecmû' irtifâ' yirmi beş metreye bâliğ olarak heybet ve azîmetine nazar erbâb-ı temâşâda artıkça arttırır. Bu heykel bir kız resmidir ki sağ elini başından yukarıya kaldırmış olarak alâmet-i zafer olmak üzere sağ eline aldığı defne dalını i'lâ ediyor sûrette görünür. Kızın önünde bir arslan yatıp Fransa intihâbât-ı umûmiyyesinde derûnuna evrâk-ı intihâbiyye konulan ve

587b

urne denilen kabı ön ayaklarıyla tutmuştur. Gerisinin etrâfında Fransa'nın serbest ve müsâvât ve uhuvvet diye tırâz eylediği şeyleri tasvîr eyleyen dîger statüler bulunup on iki kıta bas-reliefler dahi avâm hükûmetinin bir takım muvaffakiyyetini tasvîr ederler. İşte bu heykelin mevzû' olduğu bahçe hakikaten güzel ağaçlar ile tezyîn olunmuştur. Bizim bu taraflarda gars olunan ağaçları budamak dâimî bir âdât ittihâz edilmiştir ki ağaçların sakları kuvvet peydâ edinceye kadar bu sûretle budamanın menfaati görüleceği münekker olamasa bile saka kuvvet geldikten sonra artık ağaçları budamak da bir letâfet ümîd olunamaz. Ağacın güzel olması bunların budanması hâlindeki sûrete girmek demek olsa idi güzellik denilen şeyin dahi Hâlıkı olan Hakk Sübhan'a ve teâlâ hazretleri ağaçları öyle budanık halindeki manzara üzere hâlk buyurur idi. Avrupa'nın bir hayli pây-ı tahtlarını ve büyük şehirlerini gezmiş olduğum hâlde hiç bir yerde ağaçların budandığını görmedim. Bil-akis bunlar hâl-i tabîîlerine terk olunarak istedikleri gibi dal budak salıverirler ve o hâlde peydâ eyledikleri şekil ve sûret-i tabîîye ile gözlere daha pek çok ziyâde görünürler.

588a

1.75.3. (Voltaire Meydânı) – Fransa ve bi-l-hâssa Paris ahâlîsinin pek ziyâde memdûhu olan hakim-i meşhûr Voltaire nâmına mensûb olan meydânın ne vüs'atçe ne de zînetçe âdetâ hiç bir ehemmiyyeti yoktur. Bu meydân yine hakim-i müşârün-ileyh

nâmına mensûb olan bulvarın orta yerinde bizim Taksim meydânından birâz daha büyücek ve ne müsta'tîle ne murabba'ya benzemeyecek bir şey olup yalnız orta yerine dikilmiş olan ba'zı ağaçlarla yeşillendirilmiş ve bir de ebniye-yi umûmiyyeden olmak üzere yalnız on birinci dâire-i belediye konağının buraya inşâ'sıyla birâz daha ehemmiyeti arttırılmıştır. Öyle heykel ve sâir âsâr ile tezyînâtı cihetine gidilmeyip rivâyete göre zikr olunan dâire-i belediye konağının da hâdimi ve iki taraflı tûl cihetinden meydâna doğru eğrilik veren ba'zı ebniyenin kat'ı sûretiyle meydânın tevsî' ve tanzîmi için bir lâyiha yapılmış ise de henüz kabûl ve icrâ'sı müyesser olamamıştır.

1.75.4. (Millet Meydânı) – Bu meydâna yakın zemâna gelinceye kadar “Place de Trone” derler iken âhiren “Millet Meydânı” tesmiye olunmuştur. Paris'in müntehâ-yı şarkîsinde kâin en güzel meydândır ki müntehâ-yı garbîsindeki

588b

Etoile tâk-ı zaferi meydânına mukabil olup ikisi arası piyâde olarak yürüme şartıyla tamâm iki saatlik yoldur. Bu meydâna âhiren hükûmet-i hâzıranın Fransa'daki hükûmât-ı sâireye tefevvuk-i rüchânına delâlet edecek azîm bir heyâkil-i müctemi' vuziana karâr verilmiş ve muvakkaten alçıdan yapılan bir modeli geçenki intihâbât-ı umûmiyye esnâsında rekz edilmiştir. Bu modelde görülüp anlaşıldığına göre milel-i kadîmenin “char” denilen cenk arabasına iki arslan koşulup serbest heykeli tarafından sevk olundukları ve mesâif ve adâlet ve sulh heykelleri de bu gerdüne-i süvârın etrâfında alay tertîb ettikleri tasvîr olunacaktır. İş bu millet meydânı Etoile tâk-ı zaferi meydânı kadar vâsi' ve onun kadar müstedîr ve yine onun gibi on iki kadar büyük bulvar ve caddelerin mecmû' olup şu kadar var ki öyle muazzam bir tâk-ı zafer ile müzeyyen olmadığı gibi buraya karîb Vincennes kapısından çıkılıp muvâsalat edilen Vincennes ormanı dahi Bolougne ormanı kadar mecmû'-i ekâbir olmadığından kalabalığı azdır. Etrâfında büyücek binâ'lar meydâna pek güzel zînet-bahşurlar. Bir de hikem-i meşhûr Arago nâmına binâ' edilmiş olan gayet âlî bir mekteb

589a

Bu meydânın ehemmiyet-i mi'mâriyyesini arttıran ebniyedendir. Buraya Place de Trone tesmiye edilmesinin sebebi 1660 sene-i mîlâdîsinde akd olunan meşhûr Pirene musâlahasını tebrîken Paris ahâlîsi Kral On Dördüncü Louis'ye arz-ı şükrân-ı umûmî edecekleri gün bir

mükellef sandalı vuzia olunmasından iktizâ' etmiştir. Gerek o zemânlar gerek ondan sonra Paris hudûd istihkâmâtı bu mahalle kadar idi. İstihkâmât-ı mezkûre bundan hemân bin beş yüz hatve kadar daha ileriye sürülerek Paris tevsî' olunduğu zemân eski hadd-i istihkâmâte işârât olmak üzere iki azîm mermer sûtûn rezk olunmuş ve üzerine ticâret ve sanâyi' ve zafer ve sulh ma'nâlarına delâlet eyleyecek bas-reliefler tersîm edilmiştir. Sûtûnların üzerine de birisi Philippe le Bel ve dîgeri Saint Louis nâm kralların pirinçten ma'mûl heykelleri konulmuştur. Meydân-ı mezkûrda ictimâ' eden caddelerin en mükemmel Cours de Vincennes denilen mükemmel chausseedir ki Vincennes kapısının hâricine ve bu nâma mensûb olan koruya kadar iki bin yedi yüz elli metre imtidâd eyler ve arîzi de seksen metreye karîbdir.

1.75.5. (Bastille Meydânı) – Vüs'atçe Republique Meydânı kadar değil ise de intizâm ve ehemmiyyetçe

589b

Republique Meydânını da geçerek Concorde meydânıyla tesâvî hâsıl eden bu meydân-ı murabba'-ul şekl bir şey olup orta yerinde de “Coloumn de Jully” nâm sûtûn-i meşhûr merkûzdur. Şimdiki hâlde Paris'in hemân vasatlarına doğru bir mevki'de bulunduğu görülen meydân-ı mezkûr On Dördüncü asırda tamâm Paris kalesinin müntehâ-yı şarkîsinde idi. Zîrâ burada Saint Antoine Bastille ya'nî kalesi nâmıyla bir büyük kale var idi ki 1371 sene-i mîlâdîsinden 1383 senesine kadar beşinci ve altıncı Charl nâm Fransız kralları tarafından Paris'in şark cihetini müdâfaa için yaptırılmış idi. Bu kale o zemânlar serhatti üzerinde mebnî olup bil'âhire On Dördüncü Louis Paris'in o zemânki sûrunu hadım ederek şimdiki millet meydânına kadar tevsî' eylediği esnâda iş bu kaleyi ibka' ve muhâfaza eylemiş idi. Ondan sonra kale-i mezkûre mücrimler için mahbûs ittihâz olunarak bir de o zemânlar Paris'in Saint Antoine denilen bu kenâr mahallesi üzerinde bir de medâr-ı tahdîd makamına kaim olmuş idi. Bir zemânlar Fransız kralları metres nâmıyla bir takım müstefreşelerini girdâr-ı umûr-i devlete müdâhale edecek derecelerde şımarttıklarından bunların sayesiyle nice

590a

Bî-günâh a'zâm-ı devlet şu mahbûsa atılmışlar ve senelerce unutulup kalmışlardır ki Bastille'in bu sûretle peydâ eylediği şöhret Fransa için en ziyâde şâyân-ı teessüf bir şöhret-i ma'yûbe ve müdhişe hükmünü almıştır. Nihâyet 1789 senesi temmuzunun dördüncü günü hisâr-ı mezkûr

hadm ve tahrîb edilmiştir ki işte yevm-i mezkûr şimdi Fransa hükûmet-i fehîmesi için en büyük millî yortu ittihâz kılınmıştır. İşte Bastille meydânının en büyük medâr-ı ehemmiyeti şudur. Orta yerindeki Temmuz sütûnu ise 1831 senesinde yapılmış âsâr-ı cedîdedendir. İrtifa'ı kırk yedi metre olup müdevvir-ül şekl yek-pâre bir mermer kürsü üzerine oturtulmuştur. Asıl sütûn ile iş bu kürsü arasında mükâ'ab-ul şekl bir mermer daha bulunup onun üzerinde azîm siniler gibi prinçten ma'mûl yirmi dört madalya mevzû'dur ki her biri kuvvet ve adâlet gibi birer ma'nâya delâlet edecek kabartma resimleri irâe eyler. Kürsünün garb cihetinde yine prinçten bir de arslan resmi ve dört köşesinde birer horoz heykeli mevzû'durlar ki bu horozlar Fransızların aslı olan eski Gaul milletinin tırâzı olan horozu ihtâr eder. Sütûnun

590b

Tepesinde parmaklıklı şerefe gibi bir şey ve onun orta yerinde ba'zı sâhile mevzû' olan deniz fenerleri tarzında bir fener ve en tepesinde de altın yaldızlı pirinçten ma'mûl bir heykel görülür. İki yüz otuz sekiz kademe bir döner merdiven ile bu sütûnun tepesine kadar çıkılır ise de ben oradan geçtiğim zemân henüz erken olup kapısı açılmamış bulunduğundan yukarıya çıkmak müyesser olamamıştır. Kezâlik sütûnun altındaki mahzene dahi girememişimdir ki orada nehri on dörder metre tûl ve ikişer metre arîzinde iki büyük sanduka mevcûd imiş.

Bu def'a sergi-yi umûmîde bundan tamâm yüz sene mukaddim tahrîb edilen şu Bastille kalesinin aynen bir nüshası inşâ' kılınmıştır. Ammâ yalnız kalenin değil! O zemân kale-yi mezkûre civârındaki mahallâtın da bir kısmı ilâve olunarak mahallât-ı mezkûrede kilise ve dükkân ve sâire gibi başlıca ebniyeyi aynı aynına ve cesâmetleri bile o zemânki cesâmetleri mikyâsında yapılmışlardır. Sergide bu mahalle müstakillen bir frank duhûliyye ile girilir. Ammâ girilen yer bundan yüz sene mukaddim ki Bastille kalesiyle etrâfının hakikaten aynı olduğundan ve Paris'in o zemânki hâli bu zemâna hiç benzemediğinden insân birden

591a

Bire başka bir şehre girdim zanneder. Mahall-i mezkûrdaki dükkânların emtiası a'vânisi dükkâncıları hizmetçileri Bastille kalesinin muhâfızları vel-hâsıl orada tesâdüf edilen adamların kâffesi hep bundan yüz sene evvelki kıyâfetlerini lâbistirler. Başlıca kapıdan girildiği zemân insân kendisini bir çarşı içinde bulur fakat iki taraflı dükkânlar tabî ki bizim direkler arası gibi yalnız bir katlı ve kemerli binâ'lardan olup yirmi beş metre kadar irtifa'ı olan koca Bastille kalesi

bu küçük binâ'lar miyânında büsbütün heybet-efzâ görülür. Kale-i mezkûr bir şekl-i müsta'tilde binâ' olunmuştur ki dört köşesinde bizim Rumeli hisârlarının müdevvir kuleleri gibi kuleler bulunduktan mâ-adâ dıl'ları üzerinde de bir kaçır burç mebnîdir. Etrâfı epeyce enli ve derin hendek olup içi su doludur. Burçların üzerinde hisâr peçeler ve ba'zılarında o zemânki topların aynı olmak üzere ağaçtan yapılmış toplar bulunup hendeğin astar-ı bedeni üzerinde ya'nî kalenin sahrâ-yı şevvi hizâsında da tüfek endâzlar için hisârı peçeler resminde piyâde siperleri yapılmıştır. Hisârın yalnız bir kapısı olup zincirler ile çıkılarak kaldırılır

591b

İndirilir bir köprü üzerinden geçildikten sonra bu kapıdan girilir. Kapıdan duhûl eyledikte murabba'ya karîb bir avluya vusûl bulunur ki oldukça dar bir han avlusuna benzer. Kapıdan girildiği zemân sol tarafa isâbet eyleyen küçük bir kapı dar ve dik bir merdivene yol vererek zîr-i zemîne inilir ki binâ'nın bu köşesindeki burc-i müdevvirin altıdır. Bu mahzenin derinliği hendek içindeki su sathından aşağıdır.

Ba'de dîger merdivenlerden kalenin ta üstüne çıkılıp gerek kale ve gerek etrâfı temâşâ edilir.

Kalenin kapısı civârında vaktiyle iktisâb-ı şöhret eylemiş bir kilisenin aynen kopyası yapılmış ise de kilise hâlinde bırakılmayıp müze-hâne sûretine ifrâğ edilmiş ve derûnunda teşhîr olunan eşyâ'nın kâffesi hep Bastille kalesine âid bulunmuştur.

1.75.6. (Saint Martin Kanalı) – Umûm Avrupa'nın ve bi-l-hâssa Fransa'nın en ziyâde hayretfermâ-yı ukûl-i mühendisîn olacak âsârı kanallar addolunsa becâdır. Bunlardan bir dânesini hîn-i azîmette Lyon taraflarında gördüğümü yazmış olduğum gibi bir dânesini de Norveç'te sûret-i müşâhedemi yazıp gölden göle nehirden nehre seyr-i sefâini imkân tahtına almak için

592a

“ecluse” nâmıyla yapılan havuzlara kapılara dâir bir parça ma'lûmât ve mülâhazât serd eylemiş idim. Şimendüferlerin ıhtirâ'ından mukaddim Avrupa'ca asıl vesâit-i nakliyye kanallar olduğundan bunların inşââtına şimdiki şimendüferler nisbetinde ve belki daha ziyâde ehemmiyyet verilmiştir. Sebük-bâr yolcular arabalarıyla nakl olunurlar imiş ise de emtia-yı

ticâriyye ve zahâirin kilitli mikdârını uzak yerlere kadar yük arabalarıyla nakl edebilmek gerçekten mûcib-i külfet olmasıyla enhâr-ı mevcûdeden hizmet-i nakliyyece istifâde için inşâat-ı azîme külfetinden aslâ yüz çevirilmemiştir. Bahr-ı muhît ıttılâsı ve şimâl denizi ve bahr-ı Baltık gibi Avrupa'nın garb ve şimâl denizlerinden Akdeniz ve Karadeniz gibi cenûb ve şark tarafları denizlerine nehirden nehire kanaldan kanala sefâin-i imrârı mertebesinde bir fikir ve nazar-ı vâsi' ile çalışılmıştır. Ba'zı kanallar için açılmış olan tünellerin inşâatındaki külfet ve ehemmiyyet şimdiki şimendüferler için yapılan tünelleri de geçmiştir. Avrupa'nın umûm kanalları hakkında mükemmel bir kitâb yapılacak olsa cildinin bizce tasvîr ve tahayyüle sığamayacak kadar büyümesinden kat'-ı nazar mündericâtı miyânına dâhil olacak acâib-i mi'mâriyye dahi hakikaten tasvîr ve tahayyülümüze

592b

Sığamayacak sûretler gösterir idi. Bunlardan Paris'te yalnız bir iki havuzunu temâşâ edebilmiş olduğum Saint Martin kanalı ile ona ittibâ' eyleyen dîger kanallar hakkında kari'lerime bir fikr-i icmâlî vermeyi münâsib gördüm. İş bu Saint Martin kanalının Bastille meydânı ile Seine nehri arasındaki "Gare de l' Arsenal" denilen büyük havuzuna indiğimi esnâ-yı cevelânımda haber vermiş idim. Bu havuz Saint Martin kanalının istasyonu demektir. Paris'te kullanılmak üzere kilitli kum taş ve kireç ve undan ve kereste ve sâireden mâ-adâ zahâir ve hayvânât ve sebze ve emtia-yı ticâriyyeden küllî eşyâ' Saint Martin kanalı ile gelip buraya çıkarıldığından mahall-i mezkûr pek mühimm bir iskele hükmünü almaktadır. Paris'in şark tarafından giren bu kanal bir nehir gibi dâimâ açıktan cereyân etmeyip bir çok yerlerde tüneller altından cereyân etmektedir. İş bu tüneller beş metre kadar arîzinde ve dokuz meter kadar irtifâ'ında som kâr-gîr kemerler ile örtülerek o derecelerde muhkem yapılmışlardır ki üzerlerinde inşâ' olunan azîm ve cesîm binâ'lar için hiç bir tehlike mutasavvir değildir. Hele Gare de l' Arsenal havz-ı kebîrine muntehî olan yek-pâre tünelin tûlü iki kilometreden uzak olup ba'zı yerleri birâz da istikametsiz bulunduğundan hâsıl olan

593a

Zifiri karanlığı mümkün mertebe izâle etmek için ba'zı mahallere cesîm bacalar açılmak lâzım gelmiş ve bunların sath-ı zemînden peydâ eyledikleri deliklerin etrâflarına ufacık bahçeler tanzîm olunmuştur. Bu kadar dar bir kanaldan bizim İstanbul'da isti'mâl eylediğimiz maûnelerin

dördü beşi cesâmetinde azîm eşliblerin ufarak römorkör vapurlarına rabtıyla çektirilmesi emrinde dümen kullanmaya imkân tasvîr olunamadığından kanalın boylu boyuna iki taraflı birer kablo uzatılmıştır ki gerek vapurların ve gerek eşliblerin küpeşmeleri üzerine bir sûret-i masnû'ada yapılan makaralar derûnunda müteharrik olan bu kablolar sağdan soldan gemileri zabtederek binâen aleyh dümen idâresine hâcet-i mess etmeksizin istikamet-i matlûbe dâhilinde hareketlerini te'mîn eder. Bu tünel Richard Lenoir bulvarı hizâsınca imtidâd ederek mezkûr bulvarın nihâyetinde ve Republique meydânının şark-ı şimâlî cihetinde kanal tekrâr meydâna çıkararak derinden akar bir nehir gibi Villette bulvarının zâviyesine kadar mümted olur. Orada ufak bir tünelden geçerek Gare de I' Arsenal havuzundan aşağı kalmayan dîger bir havz-ı kebîre daha girer ki ona da "Vilette havuzu" denilir. Kanalın bu

593b

Villette havuzundan orta tarafı "Ourcq kanalı" nâmıyla yâd olunmaya başlayıp Paris'in şimâl-i şarkîsine doğru tebâüd ettikçe eder ve dîger bir çok kanallar vâsıtasıyla Fransa'nın enhâr-ı cesîmesine iltisâk peydâ edip azîm bir şeh-râh-ı mürâsele ehemmiyyetini alır. Şimendüferlerin îcâdı iş bu kanalları ehemmiyyet-i kadîmesinden düşürememiş olması şâyân-ı dikkattir. Zîrâ eşyâ'nın böyle kanallar ile nakl edilmesindeki kolaylık ve ucuzluk şimendüferler yüzünden husûle gelebilmek henüz müsteb'idâtandır.

(Morg) - Cite adasının müntehâ-yı cenûb-i şarkîsinde morg denilen dâireye de baş vurduğumu haber vermiş idim. Paris'te gerek Seine nehrinde ve gerek sâir mahallerde kazâen helâk olan ve kimin nesi olduğu tanınmayan kadın erkek kazâ-zedeler akraba ve-yâhûd ahabî tarafından görülüp tanınmak üzere bu mahalle getirilip teşhîr olunur. Mahall-i mezkûrun umûma açık olan salonu bir haste-hâne koğuşuna müşâbih olup karyola makamında isti'mal olunan şeyler ise âdetâ maslî taşlarına müşâbih olan sedlerdir. Bu mahallde na's bulunmamak nâdiren vâki' olur. Zîrâ istatistik hesâbâtından anlaşıldığına göre birbiri

594a

Üzerine senevî sekiz yüz na's burada teşhîr edildiğinden beher güne üç kadar na's isâbet eder. Bizim tâli' bu bâbda yâverlik edemediğinden biz morgu na'stan hâlî olduğu bir günde ziyâret eylemiş olduk. Morg derûnunda gayet kuvvetli buz makineleri bulunduğundan evvel oraya gelen na'şları bu makineler ile incimâd hâline koyarlar. Na'şları dondurmak için taht-el sıfır on beş

derece kadar soğuk hâsıl ederler imiş ki bürûdetin bu derecesiyle na'şların kazık kesilecekleri der-kârdır. Teşhîr salonunun derûnunda dahi yazın en sıcak günlerinde bile taht-el sıfır beş derece bürûdet bulundurulur imiş. Bu hâlde morga getirilip teşhîr edilen meyyitler ilk getirildikleri zemânki hâl ve sûretlerini aslâ tağyir etmeksizin üç ay müddet dayanabilirler imiş. Derûnunda me'mûr ve ata ve gardiyan odaları ve bir küçük kütüb-hâne dahi bulunmak hasebiyle morg dâiresi müdevvirce epey cesîm bir binâ' teşkîl eder.

1.75.7. (Notre Dame de Paris) – Paris'in cathedrale ya'nî baş kilisesi olan ve Cite adasını orta yerinde mebnî bulunan iş bu ma'bed-i lâtif vâkıâ Cologne'nın baş kilisesi cesâmet ve azametini hâiz değil ise de ondan

594b

Pek de aşağı değildir. Hele kadîm ciheti şimdiki binâ'ya nazaran bile pek kadîm olduğu gibi anasl bu mahalde yine bu nâm ile yapılmış olan kilise mîlâd-ı Hazret-i İsa'nın dördüncü asırda Childebart nâm Fransız Kralı tarafından binâ' edilmiş bulunmak hasebiyle Avrupa'nın bu tarafları için ondan daha kadîmi tasvîr olunamayacak kadar eski demektir. Şimdiki binâ'ya 1163 sene-yi mîlâdîsinde başlanarak hemân pek az inkıtâât ile iki yüz sene kadar çalışıldıktan sonra hitâma îsâl edilebilmiş ise de ondan sonra dahi ba'zı yerlerinin mahv ve isbâtına girişilerek şimdiki sûret-i kâmileyi ancak 1845 senesinde bulabilmişlerdir. Tûlü 133 arîzi 48 ve irtifâ'ı 34 metre olup cephe cihetinin sağ ve sol taraflarındaki kulelerin irtifâ'ları altmış sekiz metredir. Şu beyân eylediğimiz ib'ad-ı ma'bed-i mezkûrun cesâmet ve azametini zihinlerde bulmaya kâfî ise de kilisenin önündeki Parvis meydânında durup temâşâ edenler nazarında bu cesâmet ve azîmet âdetâ küçülmektedir. Çünkü yanbaşındaki Hotel Dieu ve zabtiyye nezâreti ve bâ-husûs birâz ileride bulunan adliyye nezâreti gibi ebniye-yi umûmiyye ve yine bunlardan aşağı kalmayan ebniye-yi

595a

Husûsiyye ma'bed-i mezkûrun cesâmet-i fevk-al-âdesini örtüp küçük göstermektedirler. Cologne baş kilisesi gibi bu dahi gothique usûl-i mi'mâriyyesince yapılmış ve hemân onun gibi âdetâ her ciheti irili ufaklı heykeller ve hayvânât-ı acîbe sûretleri ve tasvîrin fevkinde oymalar ile donatılmıştır. Bugünkü cevelânım esnâsında bu kilisenin şark ve şimâl ve garb cihetlerini görmüş idim ki şark ciheti kilise bahçesine ve şimâl ciheti Coloitre sokağına ve garb ciheti dahi

Parvis meydânına nâzır olup asıl cephe de işte bu meydâna nâzır olan cephedir. Cenûb tarafını ise Seine nehrinin öte tarafını cevelân eylemiş olduğum bir dîger gün görmüş ve kilisenin derûnuna da o gün başvurmuş idim. Kilisenin şimdiki hâlde cesâmetine göre irtifâ'ının az gibi görünmesi sebebini dahi ilk ziyâretimde mübâyaa eylediğim târihçe ve ta'rîf-nâme gibi bir rîsâlede icrâ' ettiğim tedkikât netîcesi olarak ikinci ziyâretimde anlamış idim. Meğer binâ' anasıl yüksek bir sed üzerine yapılmış imiş ki o zemânlar hâricin zemîni şimdiki zemînden dört metre kadar alçak imiş. Hattâ kapıların ve bi-t-tahsîs kuleli cephe cihetindeki kapıların

595b

Önünde yirmi ayak kadar birer merdiven bulunup o merdivenden çıkıldıktan sonra şimdi sath-ı zemîne müsâvî olan kapı önüne varılır imiş. Bundan yüz yirmi sene kadar mukaddim yazılan bir ta'rîf-nâmesinde iş bu merdivenin bir hayli kademeleri doldurulup yalnız on üç kademesi kaldığı tasrîh olunmuş o zemândan beri de vuku' bulan inşâât ve tesviyât iktizâ'sınca tekâmîl ada doldurula doldurula bu on üç kademe dahi örtülüp kapılar zemîn ile müsâvât hâsıl eylemiştir. Demek oluyor ki şimdiki irtifâ'a bu dört metre irtifâ'ı da zammedince binâ' tamâm kendi cesâmetine mütenâsib bir irtifâ' peydâ eylemiş olacaktır. Bundan yüz sene evvel Fransa'da vukuât-ı müdhişe baş gösterip de erbâb-ı fitrat Hristiyanlığın ilgasına yürüdükleri zemân "diyânet-i akliyye" diye tahayyül eyledikleri bir akîde-i acîbe için bu kiliseyi ma'bed ittihâz etmişler ve ismini "ma'bed-ül akl" tesmiye eylemişler idi. Büyük Napolyon Fransa'yı bu misillû fitrat beliyyâtından tahlîs ve tathîr eylediği zemân bu ma'bedi yine katolik mezhebi erbâbını teslîm etmiştir. Hayfa' ki bu vukuât esnâsında ma'bed-i mezkûru tezyîn eyleyen heykel ve oymalardan bir çoğu yine tahrîb edilerek muahharen itmâmına çalışılmış ise de muvaffakıyyât-ı

596a

Tâmme mümkün olamadığı apaşîkâre görülmekte bulunmuştur. Bu binâ'nın en güzel kısmı Parvis meydânına nâzır olan cephesidir. Hattâ o kısım on üçüncü asr-ı mîlâdîde yapılıp bitirilmiş olan sûret-i kadîmesini tamâmı tamâmına muhâfaza etmekte bulunmasıyla mensûb olduğu tarz-ı mi'mârinin nüsh-i kadîmesinden addolunur. Öyle bir nüsha-yı kadîme ki Fransa ve Avrupa'nın sâir taraflarında yapılmış olan bu tarz binâ'lar taklîd emrinde mi'mârlar için nefîs bir meşk hükmünü almıştır. Cephe-yi mezkûre kuleler dâhil hesâb edilmediği hâlde üç katlı bir binâ' sûretini tasvîr eder. Zemîn katı üç azîm kemer ile müteşekkildir ki bunların her birinden girildiği

zemân birer âlf kapı karşısına vusûl bulunur. İş bu kemerler ve onların iç tarafındaki kubbeler ve insânın karşısına gelen kapılar Fransızların bundan yüz sene evvelki devr-i mecnûn-ânelerinden en ziyâde rahne-dâr olan yerler olup hâl-bu-ki yapıldığı zemân mahkûkâtın en güzelleri de binâ'nın bu kısmına yapılmış olduğu görülür. İkinci katı dahi tamâm alt kattaki üç kemerin hizâlarına yapılmış dîger üç kemer ile müzeyyen olup bunların önü taştan bir oymalı ve müzeyyen siper ile azîm ve güzel bir balkon

596b

Sûretini almıştır. Binâ'nın bu kısmında bizim eski adaların çiçeklikleri gibi oyuk yuvalar bulunup mikdârları yirmi sekiz adede varan bu yuvaların her birine Fransa'nın eski krallarından birisinin heykeli konulmuştur. Esnâ-yı tahrîbde heyâkil-i mezkûrenin de kâffesi şikest edilmişler idi. Yerlerine yenileri yapıp konulmuşlar ise de binâ'nın sûret-i kadîmesine nazaran bunların pek yeni hâdisâtından oldukları apâşikâre görülüp durmaktadır. Bu katta taştan bir gül resmi yapılmıştır ki katarı on üç metre olduğundan bir gülü bu kadar büyülten kuvve-i hayâliyye-i mi'mâriyyeye şaşmamak kabil değildir. Mezkûr gül tamâm orta yerdeki kemerin mukabiline konulduğundan Parvis meydânından bakan nâzır dahi bunu görebilir. Alt kattaki her kemer karşısında bir kapı bulunduğu gibi üst kattaki orta kemerin karşısını bu gül tezyîn eyledikten sonra sağ ve sol kemerin karşılarını da ikisi yan yana konulmuş ve orta yerleri birer sûtûn ile bölünmüş çifte pencereler tezyîn ederler. Üçüncü kat dahi boyu boyuna yek-pâre bir balkon halinde olup yalnız dîger katların muazzam kemerlerine mukabil burada mermer sûtûnlar ikame edilmişlerdir. Binâ'nın azametine göre bu sûtûnlar ince düşmüşler ise de

597a

Sık konulduklarından yine gözlere sakîl görünmemektedir. İşte şu üç kattan sonra da kule katları ma'bed-i mezkûrun bu cephesini ترفينا terfî' ederler. Ben bu kulelere çıkmadım. Fakat ta'rîf-nâmenin ifâdesine göre ta tepeleri altmış sekiz metre irtifâ'ında olan iş bu kulelere 378 ayak merdivenler ile çıkılır imiş. Muallâk olan çan iki metre altmış santimetre katarında ve on altı bin kilogram sıkletinde azîm bir şey olup bu çanı çalmaya mahsûs olan mızrap dört yüz seksen sekiz kilogram sıkletinde imiş. Yine böyle cesîm bir çan daha var imiş ki Fransızlar bize muâveneten Kırım muhârebesine geldikleri zemân bir yâdigâr olmak üzere onu Sivastapol'dan alıp getirmişler imiş. Ma'bedin derûnundaki tezyînât Cologne baş kilisesinden ziyâdedir. Tavan ve

kubbeler aglebi müdevvir olmak üzere yetmiş beş sütûn üzerine mahmûl olup iki taraflı ufak ufak kemerler için de her biri yek-pâre mermerden mevzû' yüz sekiz küçük sütûnlar rezk edilmiştir. Bu küçük kemerlerin üzerinde kırk kadar pencere vardır ki her biri Cologne baş kilisesi gibi gûnâ-gûn kilise resimleriyle mürtesim camlarıyla birer levha-yı dil-ârâ sûretini almışlardır. Bu kilise dâhilinde de

597b

Bir çok irili ufaklı heykeller resimler ve baş papaz ve sâir meşâhir sandukaları bulunup kezâlik zîr-i zemîninde zî-kıymet kilise eşyâ'sını hıfza mahsûs bir de hazînesi var ise de vakit bulup da oraya kadar inerek ziyâret ve temâşâsına muvaffak olamadım. El-hâsıl gerek derûnu ve gerek birûnu i'tinânın son derecesinde oymalarla tezyîn edilmiş bulunan bu ma'bed bir de kadîm inşâ'sından ve taşlarının âdetâ kararmaya yüz tutmuş bulunmasından dolayı gayet heybetli ve müessir binâ'lardan olduğunu her erbâb-ı temâşâ i'tirâf eyler zannederim.

1.75.8. (Hotel Dieu ve Paris Haste-hâneleri) – Avrupa'nın her tarafında ve bi-l-hâssa Paris'te erbâb-ı seyâhat için şâyân-ı ziyâret olan mahallerin her birisi hakkında bir ta'rîf-nâme tanzîmi mu'tâd olmuştur ki bunlar hakikaten tettebbu' için seyâhat eden zevâtın en ziyâde işlerine yarayacak âsârdandırlar. Bunların ba'zıları ufacık birer rîsâleler derecesinde olup ba'zıları ise âdetâ kocaman ciltler teşkîl ederler. En çoğu musavvirler. Hele her biri kendilerine muhtâc olacak zevâtın en ziyâde merâk etmeleri lâzım gelen ma'lûmâtı âdetâ olur olmaz erbâb-ı ihtisâsta bulunmayacak bir derece-i

598a

Mükemmelede hâvî bulunurlar. Şimdiye kadar pek çok def'alar söz sırası geldikçe kari'lerime "ta'rîf-nâmesinde gösterildiği vecihle" diye ettiğim ihtârlardan dahi anlaşılmuştur ki gezip gördüğüm yerlerin en çoğunun ta'rîf-nâmelerini mübâyaa etmek bu seyâhatte en ziyâde işime yarayan ahvâl cümlesine girmiştir. Bu yolda mübâyaa eylediğim resâillin mikdârı seksene varmıştır ki seyâhatime mahsûs bir müzecik teşkîl için toplanan eşyâ'nın en başlıcası bu kütüb-hâne demektir. Mezkûr ta'rîf-nâmeler hakkında burada şu îzâhâtı vermekliğime sebep Hotel Dieu binâ'sını hâricen ettiğim temâşâ üzerine ahvâli dâhiliyyesini de anlamaya medâr olmak için ta'rîf-nâmesini aradığım zemân yalnız ona mahsûs ta'rîf-nâme bulamayarak belki Paris'in

bütün haste-hânelerine âid ma'lûmâtı hâvî âdetâ mükemmel bir kitâb bulmaklığım kaziyyesi olmuştur. Bu kitâbın ifâdesine göre Paris'te gurebâ ve fakîrâ için hayrat tarzında mevcûd olan haste-hâneler on beş olup bugün temâşâ eylediğim Hotel Dieu haste-hânesi bunların birisidir. Diğerleri ise “Tenon” ve “Pitie ” ve “Laennec” ve “Lariboiseire” ve “Charite” ve “Saint Antoine”

598b

“Beaujon” ve “Cochin” ve “Necker” ve “Saint Louis” ve “Midi” ve “Lourcine” ve “Trousseau” ve “Haste Çocuklar” haste-hâneleridir. İş bu on beş haste-hânenin umûmunda 8753 yatak vardır. İhtiyât yatakları denilen ve lüzûmu oldukça kurulan yataklar bu hesâbtan hâricdir. Hesâb-ı mütevassıt üzere bu haste-hânelere yılda kırk beş binden elli bine kadar erkek ve otuz altı binden kırk bine kadar kadın ve on altı binden on sekiz bine kadar çocuk ki cem'en yekûn yüz bin kadar haste girip çıkar. “girip ...” doğru ammâ “çıkarmak” pek doğru olabilir mi ya? Haste-hânelere girenlerin hepsi çıkar ammâ ba'zısının dirisi ba'zısının da ölüsü çıkar. Yine kitâb-ı mezkûrun rivâyetine göre hesâb-ı mutavassıt ile bu haste-hânelerde senevî yedi bin erkek beş bin kadın ve üç bin çocuk ki on beş bin kadar vefiyât vuku' bulur. Haste-hânelerin her biri bir nev' mekteb-i ameliyyât-ı tıbbiyedir. Mekteb-i tıbbiyede ikmâl-i tahsîl eyleyen talebe bu haste-hânelere gelip müddet-i muâyenesi zarfında ameliyyât ile ikmâl-i ma'lûmât ederler. Şu on beş bin vefîâtın hiç birisi teşrîh edilmeksizin ve sebep-i mevti ne

599a

Olduğu bi-t-teşrîh mertebe-i sübûte vardırılmaksızın defn edilmezler. Her hasteye bakan profesör daha hastenin hâl-i hayâtında marazı neden olduğunu bi-t-teşhîs ol bâbda talebesiyle istişâre ve müzâkere eder. Hattâ bir çok emrâz-ı marûfe ve muâyeneye dūçâr olanların vefât edecekleri günü bile tahmîn eder. Ba'de-l-vefât na'sı açık teşrîh ederek evvelce haber verdiği esbâb-ı mevtin vuku'-i hâle derece-i mutâbakatını talebeye gösterir. Senevî on beş bin vefîâtı on beş haste-hâneye taksîm eder isek hesâb-ı vestî ile beher haste-hâneye bin ve yevmi üç vefîât düşer. Bu kadar sık ve mebzûl-i teşrîhât içinde yetişen talebenin hazâkati artmaz da ne olur?

Bundan on beş on altı sene mukaddim fenn-i teşrîh tetebbu' eyler iken bir na'sın açılıp teşrîh edildiğini görmek merâkına düştüm. Mekteb-i tıbbiyeye mürâcaat eyledim. Na'sa zuhûr eder ise maa-l-memnûniyye haber vereceklerini va'd eylediler. Aradan bir hayli aylar geçti de

güç hâl ile mahbûsta vefât etmiş bir adamın na'şını göndermiş olduklarından biz dahi nâil-i emel olabildik. Bir sene kadar intizâr ile mektebe topu üç na'ş gönderebilmişler. Onun ikisinde

599b

Bulunmak bize de nasîb oldu. Fakat kadın na'şı büsbütün nâdirden olmasıyla a'zâ ve cevâhir-i tevlîdiyyeyi görmek için o kadar merâk ettiğim hâlde ben göremedim. Yıllarca mektebde kalarak kadın teşrîhine muvaffak olan talebeler var ise tebrîk ederim. Bir kaç def'a kendi kendime iştigal eylediğim ameliyyât-ı teşrîhiyyede magdûr-i sekin-i tettebbu'um olanlar bî-çâre koyunlar olmuştur. İlm-i teşrîh ulûm-i tıbbiyyenin üss-ül esâsıdır. Teşhîs-i emrâz tedkikâtında feth-i ecsâd derecesinde tabîbin imdâdına yetişebilecek hiç bir şey tasvîr olunamaz. Binâen aleyh Paris haste-hânelerinin ne büyük birer mekteb-i ameliyyât olduklarını mübâyaa eylediğim bir kitâb bana irâe etmekle verdiğim paraya mütenâsib istifâde eylemiş bulunduğumu görerek mutmain kalmışımdır. Bu kitâbta Hotel Dieu haste-hânesine dâir verilen ma'lûmâta gelince: Bu haste-hânenin ilk târih-i te'sîsi 660 sene-yi mîlâdiyyesi olduğunu haber alınca bundan bin iki yüz sene mukaddim Paris'te umûmî gurebâ haste-hânesi te'sîsine lüzûm görülmüş olmasına şaşım kaldım. Onu yapan Fransa'nın ilk krallarından Clovis imiş. Şimdiki binâ' o zemânki binâ' değildir ya! Bu şimdiki binâ'yı 1868 senesinden 1878 senesine

600a

Kadar on sene müddet emek ve kırk beş milyon frank para sarf ederek imparator üçüncü Napolyon ile şimdiki hükûmet tarafından binâ' olunmuş. Kırk beş milyonun yirmi iki milyonunu yalnız arsasını mübâyaa etmete sarf olunup yirmi üç milyonu da binâ'sını inşâ'ya harc edilmiştir. Heykellerle oymalarla tezyîn cihetine o kadar ehemmiyyet verilmeyip fakat tahsîs olunduğu hizmete yaraması cihetine hasr-ı nazar-ı ehemmiyyet edildiğinden binâ' bi-n-nisbe sâde ise de gayet cesîmdir. Haste-gân için beş yüz elli yatak ve iki teşrîh-i emrâz amphi teatoryası ve yüz kadar me'mûrîn ve etbâ' odası ve dört eczâ-hâne ve bir kütüb-hâne mükemmel bir mutfak ebniye-yi mezkûrenin başlıca taksîmâtındandır. Bir zemânını ve kolayını bulup da şu haste-hânenin derûnunu da temâşâ edemediğime müteessif kalmış idiysem de Wien'e geldiğimde bunun dört misli cesâmetinde haste-hâne-yi umûmîyi refikim Doktor Boris Yanpolsky ile gezebilmiş olduğum için acısını çıkarmışımdır. Evet! Hotel Dieu beş yüz elli dokuz yataklık bir

haste-hâne olup Wien'nin "Allgemeines Krankenhaus" ya'nî haste-hâne-i umûmîsi tamâm iki bin yatağı hâvî bir haste-hânedir.

600b

1.75.9. (Adliyye Dâiresi ve Saint Chapelle) – Adliyye dâiresi ile Saint Chapelle denilen kilise ve sâir ba'zı devâir-i resmiyye nev-ummâ yek-pârelik peydâ etmiş bir binâ' olup bugünkü cevelânımda ebniye-yi mezkûrenin şark ve şimâl dıl'larını ya'nî nısfı kadarını görebilmiş olduğum gibi bundan sonra Notre-Dame kilisesinin cenûb kısmını gördüğüm cevelân esnâsında bu dâire-yi cesîmenin de henüz ziyâret eylememiş bulunduğum adlâ'ını fakat hâricen temâşâ etmiş idim. Louvre ve Tuileries sarayları gibi her parçası bir başka tarz ve sûrette yapılmış bulunan bu azîm ve cesîm ve kalabalık ebniye zâten heybet-efzâ-yı uyûn-i nâzırîn iken bir de cihâd-ı müteaddedesinde bir çok kuleler terfî ederek o heybeti hakikaten arttırdıkça arttırmaktadırlar. Seine nehrinin öte tarafında ve Saint Michell meydânının ağzında durup bir sağıma bir soluma baktığım zemân Notre-Dame de Parvis ma'bed-i cesîmi bu mecmû'-i ebniyeye nisbetle bir küçük manastır menzelesinde kaldığını gördüm. Tevârihin rivâyetlerine göre Paris şehrinin ilk binâ'sı birisi Cite dîgeri Saint Louis tesmiye olunan bu iki ada üzerinde vuku' bulmuştur ki baş kilisenin Cite adası üzerinde inşâ'sı bunun eseri olduğu gibi Fransa'nın en eski krallarına

601a

İkamet-gâh olmak üzere yapılan ilk saray dahi şimdiki adliyye dâiresi mahallinde binâ' edilmiş olması ve bundan evvel dahi haber verildiği vecihle Fransız krallarının en eski hayrâtı olan Hotel Dieu haste-hânesini de bu cezîre üzerine vuku'-i binâ'sı hep asıl ilk Paris şehrinin mezkûr iki adalardan ibâret bulunması muktezîyâtındandır. 1431 sene-yi mîlâdiyyesinde Yedinci Charl nâm Fransız kralı hüküm-dârân-ı kadîmin ikamet-gâhı olan o sarayı parlamento ve büyük mahkeme olmak üzere terk eylemiştir. Ancak asırdan asra yıldan yıla vuku'a gelen bir çok tebdîlât daha kral sarayı şekli-i kadîmini külliyyen tağyir eylemiş olduğu gibi 1618 senesinde bir ve 1776 senesinde dîger bir def'a beliyeye-yi hârika dūçâr olarak ebniye-yi kadîmeden yalnız saat kulesi denilen ve Change köprüsü karîbinde bulunan kule ile Caesar kulesi ve Montgomerie ve Gümüş Kule nâm kulelerden mâ-adâ evvelki ebniyeden hemân eser kalmamıştır. O zemânlar Saint

Chapelle kilisesi ile Saint Louis mutfakları denilen bir nev' imâret-hâne dahi harîkden kurtarılabılmışler idiyse de bunlar nev-ummâ ebniye-yi müstakilleden gibi oldukları için tahlîslerinde sühûlet gö-

601b

Rülmüştür. Saat kulesi ve onda mevzû' olan büyük çalar saat Paris'te bu nev' inşââtın ilkidir ki 1370 senesinde inşâ' olunup 1685 senesinde tecdîd edilmiştir.

Bu sarayın Saint Chapelle ile berâber Paris'in a'zam-ı âsâr-ı mi'mâriyyesinden bulunduğunu haber verdik. Bu azamet-i binâ'nın gerek cesâmeti ve gerek zîneti gibi iki cihetle de müsellemdir. Cesâmet cihetiyle Louvre sarayının ikisine müsâvîdir denilebilir. Zîrâ Louvre'un öte yeri azîm bir avlu teşkîl eder bir boşluk olduğu hâlde bu sarayın sekiz on kadar küçük avlularını cem' edecek olsak Louvre avlusunun râbi'ne müsâvî olmaz. Binâen aleyh binâ' hemân yek-pâre bir örtü altında demektir. Zînet-i mi'mâriyyeye gelince kapılar pencereler ve bunlar arasında teşkîl eden irili ufaklı kemerler kolonlar kemâl-i i'tinâ ile işlenmiş oldukları gibi bir hayli heykeller dahi tezyînâtını itmâm etmişlerdir. Dauphine meydânı denilen ve ebniyenin garb cihetine isâbet eyleyen müselles-ül şekl meydân ciheti bu binâ'nın asıl cephesi olup etrâfa bir de muazzam merdiven yapılmıştır ki yalnız bu merdiven yek başına bir eser-i azîm-i mi'mârî addolunabilir. Fransa'da vuzîa-ı kavânîn

602a

İle şöhet-şîâr olan dört hüküm-dârân ya'nî Saint Louis ve Philip Auguste ve Charlemagne ve Büyük Napolyon'un heykelleri binâ'nın bu cephesine en ziyâde zînet ve ehemmiyyet veren mahkûkâtandır. Saint Chapelle nâmıyla bu dâire-i vâsianın kısm-ı cenûbîsini işgal eyleyen kilise vaktiyle burası Fransız Krallarının ikamet-gâhı iken saray halkının ibâdet-i yevmiyyesine mahsûs bir "chapelle" ya'nî küçük manastır hâlinde imiş. Tûlû otuz beş arîzi on bir metreden ibâret bir küçük ma'bed ise de irtifâ'ı dahi otuz beş metre olarak ve altı üstlü iki katlı bir çiftte ma'bed sûretini alarak gothique tarz-ı mi'mârîsine mutâbakat-ı tâmme ile o kadar güzel yapılmıştır ki fenn-i mi'mârînin cesâmetçe en küçük ve fakat letâfet ve zînetçe en büyük eseri addolunmakta bulunmuştur. Ma'bed-i mezkûrun böyle iki katlı yapılmasına sebep sarayın pespâye ve belki hiç pâyesiz mensûbîni ile kibâr erkânını birbirinden temyîz maksadıyla vuku'a gelmiştir. Kral maiyyet-i erkânıyla üst katta ve pespâye-gân-ı mensûbîn alt katta ibâdet ederler imiş. Bu binâ'nın

hâricen en ziyâde letâfet-bahş-ı enzâr olan ciheti pencereleridir. Pencerelerin irtifâ'ı on beşer metre ve arızleri dörder metre olup fakat her

602b

Pencere ikişer sûtûn ile bölündüğünden her biri üç pencere sûretini almıştır. Pencerelerin üzeri gothique tarz-ı mi'mârîsine müselles-ül şekl mermer başlıklarla örtülüp her pencerenin arasında binâ'nın irtifâ'ına müsâvî ufacık kuleler gibi oluklar husûle gelmiştir. Cephe cihetinin sağında ve solundaki köşelerde husûle gelen kuleler daha büyücek olup fakat mahrûtî şekl olan tepeleri beşik ortası sûretiyle yapılmış bulunan damın irtifâ'ını pek de tecâvüz etmez. Asıl çan kulesi binâ'nın ta orta yerine isâbet ettirilmiştir ki tam ortasından itibâren irtifâ'ı yirmi ve zemînden itibâren irtifâ'ı elli beş metredir. Bir çok heykeller ve oymalar dahi ma'bed-i mezkûrun tezyînâtını tezyîd eylemektedir. Gerek adliyye dâiresi ve gerek Saint Chapelle Pazar veya yortu günlerinden mâ-adâ yerli ecnebî kâffe-i zîvere açık iseler de bugünkü cevelânımda bu binâ'ların derûnuna girmemiş olduğum gibi ba'de-mâ şu civârdan bir iki kerre daha geçmiş olduğum hâlde yine fırsat bulup da içlerine girememişimdir.

1.75.10. (Bolougne Ormanı)- Paris'in en meşhûr mesîresi olup Berlin'de Tiergarten ve Wien'de Prater mesîreleriyle taklîdi

603a

Ârzû edildiği hâlde muvaffakıyyâta takarrüb bile edilmemiş olan Bolougne Ormanı Fransa merkez idâresinin müntehâ-yı garbiyyesinde kâin ve dokuz yüz hektar kadar vüs'ati hâiz gayet müzeyyen mükellef nâzik şîrîn bir yerdir. Ormanın şark hudûdu Paris istihkâmı ve garb hudûdu Seine nehri ve şimâl hudûdu Neuilly karyesi ve cenûb hudûdu da Bolougne karyesi ile mahdûddur ki evvelce dahi bi-l-münâsibe haber vermiş olduğumuz vecihle bu karyeler el-yevm Paris'in birer mahallesi hükmünü almış olduklarından bu azîm bahçe üç taraftan mahallât ve bir taraftan da Seine nehriyle muhât olmuş demektir. Şimdiki hâlde "orman" ıttılâkından ziyâde "umûmî bahçe" ıtlakına şâyân olan mesîre-i mezkûre İmparator Üçüncü Napolyon zemânına gelinceye kadar tanzîm ve umrândan hâlî âdetâ bir ormandan ibâret imiş. Hattâ ondan daha evvel ya'nî Büyük Napolyon zemânlarında bu orman hâl ve sûret-i tabîyyeye daha yakın olup bir kaç yüz senelik azîm ağaçlar ile mestûr imiş. Ancak 1814 ve 1815 senelerinde Büyük Napolyon'un adası olan devletler bi-l-ittifâk Paris'e hücûm eyledikleri zemân bu ormanın kadîm

ağaçlarını kestikleri gibi geçen 1870 senesinde Almanya ile Fransa arasında vuku' bulan muhârebe

603b

Esnâsında eşcâr-ı cesîmenin bakiyesini mecbûriyyet elverdiğinden mahall-i mezkûr el-hâletü hâzihi ormanlıktan bi-l-külliyeye çıkmış ve yed-i san'at-ı beşerle matrûh bir umûmî bahçe hâline girmiştir. Bolougne ormanının böyle yakın zemâna kadar böyle tanzîmden tezyînden ârî bulunması Fransa hüküm-dârlarına gûyâ sayd ve şikâr mahalli ittihâz edilmesinden nâşî idi. Paris'in karîbinde böyle bir ormanda ne sayd ve şikâr bulunabilecek? Fakat sayd-gâh olmak haysiyyetiyle nev-ummâ taht-ı mahzûziyyette bulunduğundan oraya gitse gitse yek-dîgeriyle düello edecek ve-yâhûd kendini öldürecek adamlar gidip bir de kara-yı mütecâvireden Paris'e ve Paris'ten kara-yı mütecâvireye gelen giden yolcuları soymaya muntazır hırsızlar bu ormanda mesken ittihâz ederler idi. Bu hâlleri iktizâ'sınca o zemânlar Bolougne ormanı nâmı bir kanlı kinnâre gibi işitenleri ürkütür idi. 1852 senesinde mevki'-i mezkûr Paris şehir emânetine terk edildi. Dört sene müddet iki milyon frank sarfıyla ta'mîr ve tezyîni ve yine ondan sonra da dâimî olarak nezâfet intizâm hâlinde muhâfazası şart konulduğundan Paris şehir emâneti bu bâbdaki taahhüdünü hüsn-i îfâ husûsunda elinden geleni deriğ etmedi. Ta'rîfât-ı âtiyesinden müstebân ola-

604a

Cağı vecihle fi-l-vâki' ihtiyâr ettiği zahmetler boşa gitmiş sayılamayacağı gibi Bolougne ormanının sonraları getirmeye başladığı îrâd dahi edilen masârifin acısını çıkardı. Bu ormanın en meşhûr mevki'i göller etrâfidir. Binâen aleyh ahvâl-i umûmiyyesini ta'rîf için biz dahi bu gölleri mebde'-i i'tibâr edeceğiz. Bu göllerin ikisi de ormanın kısm-ı şarkîsinde ve Paris istihkâmâtı karîbindedir. Cenûbdan şimâle doğru bir vaziyet -i tûlâniyye teşkîl ederler ki istihkâm hattıyla hemân muvâzî gibidir. Şimâl tarafındaki göl "aşağı göl" nâmıyla yâd olunarak 1152 metre tûlünde ve hesâb-ı vasatî ile yüz metre arîzinde cesîm ve güzel bir bahîredir. "Yukarı Göl" ta'bîr olunan küçük göl ise 412 metre tûlünde ve seksen metre kadar arîzinde evvelkiden küçük bir havuzdur. Bunların ikisi de tabîî olmayıp sunnîdirler. Gölü teşkîl için iktizâ' eden sular bundan evvel haber vermiş olduğumuz Ourcq kanalıyla bir de Passy mahallesindeki artezyen

kuyusundan gelirler. İki gölün arasında peydâ olan genişçe bir mahalle “şelâleler dört yol ağzı” ta’bîr olunur. Büyük gölün müntehâ-yı şimâlîsine de “göl ucu dört yol

604b

Ağzı” nâmı verilir. Gerek bu dört yol ağzıları ve gerek evin dört yol ağzındaki chausseeler Paris kibârının en ziyâde izdihâm eyledikleri mecmû’ olup ba’zı kerre o kadar araba toplanır ki bunlar yek-dîgerinin arkası sıra bir silsile teşkîliyle yavaş yavaş hareket etmeye mecbûr olmasalar arabaların birbirine چاتوت ve çarpıp türlü kazalar vukûu âdetâ men’ olunamaz. Bu arabalar ise gerek inşâ’larındaki san’at ve zînet ve gerek hayvânlarındaki kıymet cihetiyle ba’zıları bizim gibi yabancılara hayret verecek derecelerde bahâ-lî kibâr arabaları olup içlerindeki erkek ve kadınların ve husûsiyle kadınları tuvâletleri elmâsları Paris’te bu yoldaki masârîf-i müsrif-âneyi tahmîne çalışanları mebhût eyleyecek derecelerde dir. Passy kuyusuyla Ourcq kanalından bu göle gelen sular yalnız gölü dolduracak mikdârda tahmîn olunmamalıdır. Şelâlelerden dökülen sular gölü dâimî sûrette dolu bulundurduktan mâ-adâ büyük gölden âdetâ iki dere ayrılarak birisi Jardin D’acclimatation ve dîgeri büyük şelâleye doğru cereyân ederler. Yalnız bu mikdâr suyun sun’-i beşerle mütemâdîyen cereyânı hîred-endîş olanları vâlâ ve hayrân edecek külfetlerden ma’dûddur.

605a

Büyük gölün ortasında iki ada bulunup yek-dîgerine bir köprü ile merbût olduklarını haber vermiş idik. Bu adalardan şimâl cihetinde bulunan büyücek adanın bir tarafında “châlet” ta’bîr olunur gayet güzel bir köşk vardır ki “kafe-restaurant” denilen ve hem taâm ediliş hem de kahve ve sâire içilen mahalli işte en ziyâde para harc etmekle müftehir olan masârifleri mürâcaat-gâhıdır. Bu kahve-hânenin kendisine mahsûs sandalları bulunup müşterileri onlara rakîbân châtele giderler. Zâten göl üstünde gerek kürek gerek yelken ile sandal gezintisi yapmak için bir çok kirâ sandalları vardır ki dört yol ağzılarında kendilerine mahsûs olan iskelelerde müşterilerini beklerler. Bunlar için bir ta’rîfe mevzû’ ise de sandal gezintileri en muktedir kibâra mahsûs eğlencelerden addolunacağı için sandalcılara verilen para dâimâ ta’rîfenin üç dört misline bâliğ olur. Ta’rîfe mûcibince para verecek ve ziyâdesine girişmeyecek olan müşteriye sandalcılar tanıyarak def’ için dahi “sandalım dolmuştur” özrüne mürâcaat eylerler. Dört yol ağzılarında ve ormanın mevâki’-i

605b

Sâiresinde daha bir çok kahveler ve lokantalar bulunup bunların ucuzları “şu kadar franga kuşluk taâmı” tarzında yazılmış levhalarla me’kûlât ve meşrûbâtın fîâtını i’lân ederler. Hangilerinde bu yoldaki i’lânlar görülmez ise oralara takarrüb edilmemelidir. Zîrâ yenilip içildikten sonra verilecek hesâb olur olmaz kimselerin tahammül edemeyeceği kadar taşkın çıkar. Yukarı göl denilen küçük göl ile Paris istihkâmı arasında “Auteuil yarış meydanı” nâmıyla gayet vâsi’ bir meydan tanzîm olunmuştur ki Paris kibârının mübtelâ oldukları at yarışlarına mahsûstur. Vâkiâ bu bahçenin Longchamp tarafında dahi at yarışı icrâ’sına mahsûs bir yer var ise de bu Auteuil yarış mahalli 1871 senesinde te’sîs olunmuş gayet müzeyyen bir meydan olup “tribün” nâmıyla ortalık yerine erbâb-ı temâşâ ve hey’et-i hakemin ikametlerine mahsûs ebniye dahi inşâ edilmiştir. At yarıştırmak için üç menzil muayyen olup birisi 2600 dîgeri 3500 ve üçüncüsü 4000 metre tûl peydâ eylediğinden bu menziller gayet mühendis bir sûrette birer hatt-ı muhtellât ile muntazam chausseeler sûretinde resm olund-

606a

Uklarından hâlî zemânlardaki manzarası bile pek güzel olup yarış zemânlarında burada atlıların ve binlerce seyircilerin ictimâ’ı kim bilir daha ne kadar güzel olacağını insân bi-t-tab’ düşünmektedir. İş bu yarış mahalli düz ovalık demek olup ağaçtan falandan hâlîdir. Ancak göllerin sâir tarafları hep sunnî olmak üzere birbirinden ziyâde ve noksân ve vâsi’ çemenistânlar ve tarh tarh ağaçlar ile zümürüd gibi yeşildir ki yer altından tertîb edilen borulara merbût hortumlar ile bunlar iktizâ’ ettikçe sulanırlar ve bahçıvanların mikrâs-ı mahâretleriyle kırkılıp dâimâ tanzîm edilirler. Göller ile istihkâm arasında göl ucu dört yol ağzına varıncaya kadar bu yarış mahallinden başka şâyân-ı tezkâr yer ve ebniye yoktur. Yarış mahallinin dahi cenûb cihetinde ya’nî bu mahall ile Bolougne karyesi arasında fidanlıklar vardır ki bunlar başlıca iki vâsi’ tarlanın bir çok murabbâta taksîminden husûle gelmiştir. Gerek çekirdekten ve gerek tohumdan ve-yâhûd çelikten milyonlarca fidanlar burada yetiştirilerek ve meyveli olanları aşılansak şu bahçe-yi umûmîye lüzûmu olanları sarf ve fazlası fûrûht olunur. Göller ile Seine nehri arasında kalan kıt’a-i vâsi’de

606b

Şurada burada tavâfeler arasında ve mevâki'-i münâsibe ve gayr-i münâsibede bulunan bir çok kahvelerden ve köşklere ve anbar makamında isti'mâl olunan binâ'lardan mâ-adâ enzâr-ı ehemmiyyeti celb eden şeylerin birisi “Hipodrom de Longchamp” denilen yarış meydânıdır. Bahâr ve yaz ve sonbahâr gibi senenin üç mevsiminde burada at yarışları icrâ' olunup zemân ve sûret-i icrâ'ları bütün gazetelerle i'lân edilir. Memâlik-i ecnebîye kibârı bile bu yarışlara gelir. Birinci çıkan atlara otuz bin frank mükâfât verilir. Hele temmuz ibtidâsında icrâ' olunan büyük yarışta birinci çıkan ata verilen mükâfât yüz bin franktır. O zemânlar bu yarış meydânına girebilmek için en âdî mahalle beş ve on alâ mahalle yirmi frank ücret-i duhûliyye verilir. Koşan hayvânların güzer-gâhı olmak üzere ta'yîn olunan menziller birincisi 1000 ve ikincisi 2300 ve üçüncüsü 2900 metredir. Bu makadîrden anlaşılıyor ki Auteuil yarış meydânının eb'âd-ı menâzili daha ziyâdedir. Fakat bu eb'âdın ziyâdeliği güzer-gâhı teşkil eyleyen hutût-ı muhte'lîfenin pek çok inhinâlar peydâ etmesinden nâşî olup yoksa yalnız meydân vüs'atine Longchamp onun iki mislinden ziyâde vâsi'dir.

607a

Bunun da “tribün” ta'bîr olunan ve hakem hey'etiyle en mu'teber erbâb-ı temâşâyâ mahsûs bulunan mahalleri Seine nehri civârında mebnî olup cesâmetleri Auteuil tribünlerine kat kat fâiktir. İş bu Longchamp meydânının şimâl ucunda güzel bir değirmen mevcûdudur ki hizmet-i tahanniyyesinden istifâdeden ziyâde bir süs olmak üzere yapılmıştır. Yine Longchamp'ın bu şimâl tarafında birkaç küçük göller ve bir de şelâle bulunup “Longchamp ve dört yol ağzı” denilen meydân bunların ortasındadır ki orası da mecmû'-i zâirindir. Bolougne ormanını boylu boyuna aykırıl原因 Kraliçe Marguerite alleesiyle Longchamp alleesini esnâ-yı cevelânında haber vermiş idim. Bu iki allenin birbirini kat' eyledikleri mahall civârında “Catelan çayırı” nâmıyla bir çayır vardır ki vaktiyle orası gece şenlikleri icrâ'sına mahsûs bir yer imiş. Şimdi ise hayvânât bahçesinin inek ahırları buraya binâ' olunarak bunlar yanındaki bir lokantada da o ineklerin sütleri fûrûht edilir. Bolougne ormanına sabahları erken gelen ba'zı tabîat sahipleri burada tâze süt içmeyi zevk sayarlar. Yine bu Catelan çayırında velosipete denilen ve iki tekerlekten ibâret olup at eğeri

607b

Gibi bir şekilde büyük tekerleğin üzerine mevzû' eğere rakîb olan adam tarafından kendi ayaklarıyla tahrîk edilen arabalara binmeyi ta'lîm merâkına düşenler için burada bir meşk-hâne vardır. Göl ucu dört yol ağzı hizâsıyla Madrid yolu denilen yolun şimâl tarafında “cercle de Patinage” denilen müstedîr-ül şekl bir göl vardır ki suları amîk olmadığından mevsim-i şitâda ayaklarıyla kızak kaymak eğlencesini sevenlerin mecmû'dur. Bizim hammâmlarda ba'zı tellak ve nâtûrların nalinlarıyla mermerlerin kaimen kayıp gittiklerini gören kari'lerimiz Avrupalıların patinaj dedikleri bu ayak ile kızak kaymak eğlencesini pek kolay tasvîr edebilirler. Bu merâkta olanlar ayakları altına yalnız bir çubuk çelikten ma'mûl bir kızak rabt ederler. Ba'de ayakta durdukları hâlde vücûdlarını ön tarafa doğru sevk edince gereği gibi bir sür'atle kayıp giderler. Muvâzeneyi kaybedip de boylu boyuna düşürmekte büyük tehlikeler dahi melhûzdur. Avrupa'da bu merâk o kadar ileriye gitmiştir ki buz olmadığı zemânlarda düz tahta döşeli yerlerde de ayak ile kızak kaymak için şu çelik kızakların altına saat çarkları

608a

Kadar küçük ve metîn tekerlekler rabt edilmeye mecbûriyyet elvermiştir. Kış mevsiminde bu sûrette kızak kaymak mes'elesi de müsâbakaya konularak birinci çıkanlara mükâfât verilir. Şu kızak kayılan mahall civârında güvercin sayd-gâhı vardır. “سفاتيغ kulüb” nâm cem'iyet tarafından idâre olunan bu sayd-gâhta bir çok alışkın güvercinler bulundurulur ki bî-çâre hayvânlar çayır üzerine salıverilerek onlara tüfek atmak ile mütelezziz bulunan kibâr dahi evvelâ güvercinleri ürküttürüp havâlandırıdıkta matlûbu olan bir dânesine tüfek atar. Bu ziyânkârlıktan maksad uçara tüfek atmayı meşk etmek imiş!.....

İşte Bolougne ormanının başlıca mevâki'i şu ta'dâd eylediğimiz yerlerden olup bunların arası ise evvelce dahi beyân etmiş olduğumuz vecihle çayırılık çimenlik ağaçlık gibi manzarası gayet lâtif yeşillikler ile tezyîn olunmuştur.

1.75.11. (Jardin D'Acclimatation)- Bu bahçeyi esnâ-yı ziyâretimizde dahi bir nebzecek ta'rîf eylemiş idik. Bolougne Ormanının kısm-ı şimâl-i garbîsinde yirmi hektar kadar bir kıt'a-i vâsi' ifrâz olunarak bu bahçeyi tanzîm ve idâre etmeyi müteahhit bulunan şirkete ihâle

608b

Olunmuştur. Şirket-i mezkûre memâlik-i bâidede husûle gelen nebâtât ve hayvânâtı Fransa'nın tabîat-ı iklimiyesine iliştiirmek maksadıyla teşkîl etmiştir. Zîrâ ba'zı hayvânât ve nebâtât vardır ki memâlik-i hâre veya bârideye alışkın olarak oralara mahsûstur zannedildiği hâlde bunların ikinci ve üçüncü düvelleri iklim-i asflerine muhâlif olan yerlerde dahi yaşamaya alışabilirler. Kezâlik ba'zı nev' hayvânât vardır ki mutlaka âlem-i vahşette yaşayıp ehliyyeti kabûl etmez i'tikad olunduğu hâlde böyle ikinci üçüncü düvelleri ehliyyeti de kabûl edebilmektedirler. Avrupaca bu yolda sarf edilen mesâî boşa gitmemiştir. Hayvânâttan nebâtâtta pek çok tabîat-ı iklimiyyeye alıştıırılarak âdetâ harc-ı âlem hâline konulmuştur. Ba'zıları selleme-üs selâm yaz kış açıkta yaşamaya kat'iiyen alıştıırılmamış ise tabîatlarına muhâlif olan mevsimlerde mahfûz yerlere konulmak ve tabîatlarına muvâfik olan zemânlarda dışarıya çıkarılmak yolu olsun bulunmuştur. Hele en büyük bir menfaat bundan evvel Berlin'deki akvaryumu ziyâret eylediğimde îzâh kılındığı vecihle mahlûkat gûnâ-gûnü halka gösterip tanıtırmak kazıyyesi olmuştur ki

609a

Bunun maârif-i umûmiyyeye edeceği hizmet müstagnî-i tafsîldir. Paris'in acclimatation bahçesini tanzîm eden şirket ise tertîbâtını daha vâsi' tutmuştur. Memâlik-i bâidede dâimî ajanları bulunup yeniden yeniye her sene bir çok hayvânât ve nebâtât celb eylediği gibi Fransa ve hattâ Avrupa'nın her tarafıyla muhâbere-i dâimedede küşad eyleyerek kendi elinde bulunan hayvânâttan ve bunların yumurtalarından sütlerinden ve helâk olanlarının doldurulmuşlarından istek edenlere fûrûht etmeyi de teşebbüsât-ı umûmiyyesi miyânına idhâl eylemiştir. Hattâ her sene akvâm-ı vahşîyyeden bir kaç familya halkını celb ederek memleketlerindeki ikamet-gâhları neden ibâret ise aynen yaptırıp bir kaç ay müddet bunlara tahsîs ettiği mahallde ikamet ettirir ve erbâb-ı temâşâ bunların etrâfına üşüşüp hâllerini şânlarını öğrenmekle hem eğlenir hem istifâde eder. Bahçenin şekli bir müselles-i nâkıs tasvîr eder.

Sablon kapısından girildiği zemân insânın karşısına çıkan on metre arîzinde vâsi' bir chaussee bahçenin etrâfını dolaşır. Kapıdan girildiği zemân sağ taraftaki birinci büyük dâire bahçenin idâre-hânesi olup iş bu sağ taraf yolu tutularak

609b

İleriye doğru yüründükçe yine insânın sağına isâbet eden ve dört ufarak ebniyeden müteşekkil olan mahall-i bahçe ve çayır ve orman amelîyyâtında kullanılacak her nev' âlet ve edevât teşhîr eder bir sergidir. Bu serginin yanında sunnî olarak bir ma'den suyu menba'ı yapılmıştır ki yağmur sularını cem' ile ba'zı eczâ memlû bir mahzenden cereyân ettirmek sûretiyle vücûd bulmuştur. Birâz daha ileriye vardıkta yine insânın sağ tarafına isâbet eden güzelce bir dâire maymunlar dâiresidir. Bu dâirenin karşısında ve zâirin sol tarafında devekuşu ve saka kuşu gibi büyük kuşlarla bir de güvercinlere mahsûs yerler bulunup fakat gerek bunların ve gerek sâir bu yoldaki hayvânât yuvalarının önünde çokça durmaya râyiha-yı kerfihelerinden dolayı insân durmaya tahammül edemez. Daha ileriye geçildikte bir tûlânî dâire görülür ki sülünler dâiresidir. Yıldızlı yıldızsız bir çok enva'a münkasım olan ve kümeslerimizdeki tavukların ve horozların aslı bulunan bu hayvânların şöyle müctemian teşkîl eyledikleri güzellik temâşâsına doyulur şeylerden değildir. Bu sülünler mahallinin önünde geçen on sekizinci asır nihâyetinde vefât eylemiş olan meşhûr târih-i tabîî hâkimi de

610a

Ak mermerden yapılmış güzel bir heykeli mevzû'dur. Daha ileride yarım dâire şeklinde yapılmış azîm ve cesîm bir kümes bulunup tavuk ve horoz nev'inin yüzlercesi burada müctemi'dir. Bu kümesin karşısında ya'nî sol tarafta develer ile alpaka denilen hayvânların mahall-i ikameti bulunup daha ileriye doğru gidildikçe yaban keçisi nevinden türlü hayvânâtın meskenleri görülür. Bu istikametle devâm edilecek olsa chausseenin Neuilly kapısından çıkılmak lâzım gelip fakat sol tarafa tahvîl-i istikametle yürümekte devâm etmelidir. Bu devâmla yarım dâireye karîb bir kavis icrâ'sından sonra epeyce vâsi' binâ'lar sûretinde bir takım ahırlara tesâdüf olunur ki bunlar fil geyik sığır ve sâir türlü çarpaların ikamet-gâhıdırlar. Esnâ-yı cevelânımda dahi haber vermiş olduğum vecihle fillere develere ve devekuşu koşulu arabalara ve küçük midilli katır ve merkeplere binmek isteyenler hep bu mahalle mürâcaat ederler. Hattâ bir kaç büyük zürâfâ bile arabalara koşulmaktadır. Daha ileriye gide gide bir takım sunnî kayalar görülür ki tabîatları böyle sengistân mahallerde yaşamayı iltizâm eden hayvânlar buralardadır. Ez-cümle bunlar miyânında yaban

610b

Mandası gayet muhibb hayvânâtta olduğu görülür. Daha ileride sol tarafa isâbet eyleyen ve sunnî kayalarla yapılmış olan mağara ve havuzlar derûnunda deniz arslanları yaşarlar ki sadâları kara arslanları kadar muhibb değil ise de sâmia-hırâş olacak kadar bir çığlık sretindedir. Bunlara ekmek ve meyve atarak bir sret-i vahşiyâne ile yedeklerini temâşâ ederler. Fakat asıl şâyân-ı temâşâ olan zemânı bunlara idâre tarafından yiyecek verildiği zemândır ki o da ba'de-zuhr saat üçte vuku' bulur. Mağaralarda muhtefî olanları da meydâna çıkararak çığlıkları ve telâşlarıyla cihânı inletirler. Yine bu civârda bu bahçenin ortalık yerinde geyik ve yaban devesi ve dağ keçisi gibi hayvânâtın mahall-i ikametini gördükten sonra o civârdaki mandıraya girilir ki gnâ-gn hayvânât sütleri frht olunur. Bir fincanı kırk santime satılır ise de "falan hayvânın stdr" diye verilen haberlerin sâdika mı yoksa kezibe mi ihtimâli daha ziyâde olduğu bilinemez. Mezkr mandıra yanında merkebe karîb cesâmette bir koç görmüş idim ki tabîi olarak dört boynuzlu idi. Hemân yine bu mahallde ve yolun sağ tarafında ufacak

611a

Bir akvaryum vardır ki tatlı su için dört ve deniz suyu için on havuzu bulunup türlü balıklar ve su hayvânlarıyla mâl-â-mâldirler. Lâkin bu akvaryumu Berlin akvaryumuna kıyâs edebilmek aslâ kabil değildir. Berlin'deki akvaryum âdetâ buradaki bahçenin ehemmiyyet-i ummiyyesine muâdil bir cesâmet ve ehemmiyyeti hâizdir. Hattâ Trocadero bahçesinde yapılmış olan bir akvaryum bile buradakiden daha pek büyük ve zengindir. Akvaryumun birâz daha ilerisinde mükemmel bir kahve ve lokanta bulunup me'klât ve meşrbâtın ta'rifesi de sret-i kat'iyyede muayyendir ki fîâtça ehveniyeti pek çok adamları Bolougne ormanının lokantalarında taâmdan caydırarak buraya celb eder. Mezkr lokantanın karşısında haftada iki def'a konserto icrâ'sı için bir de güzel müzika mahalli vardır. Lokantayı da ileriye geçince hemân bahçeye girilen yere karîb olarak sağ tarafta köpeklerin dâiresi görülür ki bir tarafı kurtların dâiresi olup gerek sayd-ı şikâr ve gerek çoban köpeklerinden bed' ile madamların kucaklarından düşürmedikleri yumruk gibi mini mini köpeklere varıncaya değin burada her nev'i mevcddur. Rivâyete

611b

Göre köpekler dâiresinin zenginliği Avrupaca dahi meşhr imiş. Bu dâirenin karşısında ufacak bir dâire bulunup bir de kırâat-hâne salonu vardır ki kitâb-ı mevcdesi hep târih-i tabîiyye

dâirdir. Apris'te neşr olunan matbûât-ı mevkute dahi tamâmen bu kırâat-hânedede mevcûdudur. Nihâyet birâz daha yürünerek evvelce haber vermiş olduğumuz me'mûrîn dâiresinin mukabiline gelindikte “serre” denilen kış bahçelerine gelinmiş olur ki bunların cesâmetleri ve muhtevî oldukları nebâtâtın çoklukluğu ve büyüklüğü gerçekten câlib-i enzâr-ı ehemmiyyettir. İşte bu chaussee ile bahçenin etrâfını dolaşınca orta yerinde kalan kısmı Bolougne ormanının göllerinden ayrılıp gelen dereye güzer-gâh olup şurasında burasında irili ufaklı göller dahi peydâ olmuştur ki onlar derûnunda türlü türlü su kuşları yüzerler ta'yîş ederler. Bu kuşların ikamet-gâhı olan kümeslerin ikamet-gâhı da kâmilen güvercinliktir. Bir adamın bahçeye duhûlü için bir frank verilip araba ile girmek isteyenler mevcûd adamların herbirisi için birer frangı verdikten mâ-adâ araba için dahi üç frangı duhûliyye verirler ise de arabanın bu devre chausseesinden hârice

612a

Çıkması memnû'dur. Fillere develere filanlara binmek isteyen çoluktan çocuktan fil ve deve için yirmi beşer santim ücret alınır. Zîrâ bunların sekizini onunu on beşini birden bindirirler. Deve kuşu ve zürâfâ ve yaban keçisi koşulu arabalara ikişer çocuk bindirilerek ellişer santim alınır. Yalnız başına midilli ve merkeplere binenlerden de ellişer santim istihsâl olunur.

1.76. (PARİS'TE DÖRDÜNCÜ GÜN)

Eylülün yirmi beşinci gününü teşkil eyleyen Çarşamba günü bizim Paris'teki eyyâm-ı ikametin dördüncüsüdür. Dünkü gün için kaydı lâzım geldiği hâlde icrâatı bugüne kaldığı için bugün yazmaya lüzûm görülen ve bugünkü ahvâlin en mühimmi olan şey arkadaşım Madam Gülnar'ın vâlidesi Paris'e gelmekte olduğu kaziyyesidir. Bundan mukaddem dahi bi-l-münâsibe haber vermiş olduğum vecihle Madam Gülnar'ın İskender Şase nâmında dokuz yaşında bir oğlu olup zaîf hâli birâz ziyâdece olmasından dolayı Fransa'nın Arcachon şehrine tebdîl-i âb ve havâyâ gönderilmesi mukarrer imiş. Dünkü mektûbları müteâkıben bir de telgraf-nâme alınarak bundan çoğunun büyük vâlidesi kontese tevdîan Paris tarîkıyla hemân yola çıkarılmak üzere bulund-

612b

Uğu haber verilmesiyle arkadaşım Paris'te vâlidesinin nâzil olacağı hoteli bulmak merâkına düşmüş idi. Vâlidesi her ne zemân Paris'e gelir ise La Fayette sokağında bir hotele inip ondan başka hiç bir yere inmediğini kat'iyen bilir ise de bu La Fayette sokağı Haussman'ın bulvarının Büyük Opera arkasına isâbet eden ucundan başlayıp ve Villette kanalına kadar üç dört kilometre imtidâd edegittiğinden hotelin ismi ve-yâhûd numarası belli olmayınca bulunabilmesi gerçekten müşkül idi. Oğlu ile vâlidesi Paris'e geldikleri hâlde buluşmamak birleşmemek gayr-ı kabil tecvîz-i mevâddan olmasıyla arkadaşımın ziyâdece merâk ettiğini gördüğümünden demiş idim ki!

- Her zemân vâlidenizin La Fayette sokağına indiğı gibi bu def'a dahi oraya ineceğı kat'iyen ma'lûmunuz ise indiğı yerin ismini bilmediğimiz hâlde de bulabilmek muhâl değildir. Çünkü öyle kontes mertebesinde mu'teber olan misâfirin nâmı hotellerce öyle kolay kolay ferâmûş edilemez. Vâlidenizin Paris'e son seyâhati ne zemân vuku' bulmuştur?
- Geçen sene! Hem de üç dört hafta Paris'te kalmış olduğundan oturduğu yerde kendisini lâyıkiyla tanıtmış olduğunu

613a

Umarım. Ondan evvel dahi yedi sekiz seneden beri her geldikçe vâlidem oraya iner idi. Orası Paris'in en sâkin ve sâkit ve kendi hâlinde yaşâyân yolculara mahsûs bir mu'teber yeridir.

- O hâlde yarın bir araba tutup arabacıya tenbîh ederiz ki La Fayette sokağı üzerinde hotel pansiyon devâir mefrûşe gibi misâfir kabûl eden ne kadar yer var ise bizi götürsün. Her girdiğimiz yerde vâlidenizin ismini der-miyân ederek sorarız. Bulur isek ne alâ bulamaz isek bir iki gün daha sabredip ba'de bu taharrîyi tekrâr ederiz. O zemâna kadar da vâlideniz gelmiş olacağından "filanca kontes burada mıdır?" diye soracağımız suâllere daha doğru cevâb alacağımız der-kârdır.
- Fakat bu taharrî sizi yarınki cevelânınızdan alıkoyacaktır.
- Hayır! Siz uykudan uyanıp hazırlanıncaya kadar bun sabah cevelânımı bol bol icrâ ederim.

Dünkü gün vuku' bulan şu müzâkere ve karârın icrâ'sı bugüne kalmış olup bu sabah öyle sâir günler gibi ale-l-seher uykudan uyanmaya da muktedir olamadığımdan ve saat sekiz buçukta ancak hotelden

613b

Dışarıya çıkabildiğimden on birde gelip arkadaşımı bulabilmek için nihâyet iki buçuk saatlik bir cevelân icrâ' edebilecek idim. Bunun için tertîb eylediğim pusûla iktizâ'sınca hotel kapısı önünde hiç bir vakit nâdir olmayan arabalardan birisine rakîbân Rivoli caddesi tarîkıyla kendimi "Hotel de Ville" denilen ve Paris'in umûm devâir-i belediyyesi merci' ve merkezi olan şehir emâneti dâiresinin karşısındaki meydâna ve oradan dahi Hotel de Ville rıhtımı tarîkıyla yine Seine nehri hizâsıyla dün gelmiş olduğum dördüncü Henry köprüsünün başına sevk ettirdim. Ba'de arabadan inerek köprüden Saint Louis adasının müntehâ-yı şark-ı cenûbîsine ve oradan şarâb hali köşesini tutup nehrin karşı tarafına geçtim ki niyyetim Saint Germain bulvarını gezmek idi. Şarâb hali köşesinden bulvar derûnuna girip garb-ı şimâlîye doğru yürümeye başladım. Bu hâlde sol tarafımda büyücek bir kışla ve daha ötede ufarak bir kilise görerek ve Maubert meydânı denilen ufak ve zînetsiz bir meydândan geçerek hep bulvarın istikametiyle yürüye yürüye yine sol tarafımda Cluny tiyatrosunu ve o nâma mensûb müzeyi

614a

Ve birâz daha yukarıda Paris mekteb-i tıbbiyyesini hâricen temâşâ ede ede kat'-ı mesâfe eyliyor idim. Saint Germain bulvarının birâz daha yukarısında ve bir dar sokak derûnunda Saint Germain pazarı olduğunu tertîb-nâmeye kaydetmiş olduğundan sol tarafımdaki sokağa bükülüp bu sokağın murabba' avlusunu girdiğim kapıdan çıkıp yolumun ilerisine devâm ettiğim bu hâlde de Saint Germain des Pres denilen büyük kilise yolumun sağ tarafına düşerek onun da etrâfını dolaştım.

Buraya kadar kat' eylediğim mesâfe beni henüz yormamış idiyse de henüz yolumun daha ilerisi epeyce uzak olduğundan Saint Germain kilisesinin önündeki peykelerden birisine oturup ber mu'tâd yorgunluk çıkarmaya mahsûs sigaramı içtim ki böyle benim gibi cevelân erbâbı için tamâmıyla yorulduktan sonra dinlenmekte çendan fayda olmayıp henüz tamâmıyla yorulmaksızın dinlenmek husûsundaki menfaati bedîhî ve âşikârdır.

Oturduğum yerden kalkarak hep şimâl-i garbîye doğru yürümekte devâm ettim ki bu hâlde Saint Germain bulvarını sağdan sola aykırıl原因 Saint Peres sokağına girdiğimde sağ taraftaki köşeden Charite haste-hâne-i cesîmi kendisini göstererek bi-t-tab'

614b

Saint Peres sokağına girdim. Mezkûr haste-hânenin asıl cephe-i tûlânîsi bu sokağa nâzırdır. Jacob sokağına kadar imtidâd eyleyen cephe-yi mezkûreyi baştan başa gezerek tamâm haste-hânenin karşısına düşen “panza chaussee” ya'nî köprü ve chaussee mühendisliği mekteb-i âlîsini gözden geçirdikten sonra yine Saint Germain bulvarına çıkarak yoluma devâm eyledim. Bulvarın bundan yukarıya peydâ eylediği büküntüyü dönerek sağ tarafımda umûr-i nâfiye ve ticâret nezâreti dâiresi görünmekle onun ale-d-devâm açık olan avlusuna da girerek temâşâmı ba'de-l-itmâm yoluma devâm eyledim ve harbiyye nezâreti dâiresine kadar vardım ki mahall-i mezkûru bundan evvel dahi ziyâret eylemiş bulunduğumdan bugün Saint Germain bulvarı cihetindeki cephesini gördükten mâ-adâ Saint Dominique sokağına da girerek o cihetteki cephe-i tûlâniyyeyi arîz ve amîk seyretmiş ve Palais Bourbon meydânı tarîkiyle meclis-i meb'ûsân ve hâriciyye nezâreti dâirelerini de dolaşarak Concorde köprüsünden geçip bu nâma mensûb olan meydâna girmiş idim.

Bundan evvel dahi bi-l-münâsibe söylediğimi tahattur ediyorum ki seyyâh kısmı göreceği mahalleri yalnız bir def' acık görerek müşâhedeşi

615a

Tekrâr etmeyecek olur ise ilk müşâhedeindeki hayret o mahalli bi-hakkın tettebbu'a mâni olur. İki ve hattâ üç dört kerre gördüğü mahaller ise fikrinde ve nazarında güzelce yer tutarak âdetâ o mahallerin alışkını olmuş hükmünü alır. Binâen aleyh bugün harbiyye ve hâriciyye nezâretleriyle parlamento dâiresi etrâfında tekrâr dolaşmış olmaklığım bir zahmet-i zâide hükmünde kalmak şöyle dursun evvelki ziyâretlerimde noksân kalan cihetlerini de görüp ikmâl etmecliğimi müstelzim olmuştur. Bundan sonra dahi ba'zı mahalleri böyle tekrâr ziyâret etmecliğim vâki'dir ki yevmî cevelânlar nihâyetinde “diger def'aki ziyâretlerimde” diye i'tâ' etmekte bulunduğum ma'lûmât-ı manzûme işte böyle ikinci ve üçüncü def'aki ziyâretlerimde müyesser olmuştur.

Bugünkü sabah cevelânım yalnız şu Saint Germain bulvarını boylu boyuna gezmekten ibâret kaldı. Çünkü saat on bire takarrüb etmiş olduğundan La Fayette sokağına gitmek için ikamet-gâhımıza avdet lâzım geldi. Orada arkadaşımı hâzır buldum. Henüz sütlü kahvesini bile almamış idiyse de aradığımız yeri bulmak merâkıyla kendisini böyle bir fedâkârlığa mecbûr görerek hemân yola

615b

Çıkmak üzere idi. Ben gereği gibi acıkmış bulunduğumdan kuşluk vazîfesinin icrâ'sını teklîf eyledim ise de:

- Şu aradığımız yeri bulur isek ikimiz birlikte kuşluk taâmı için yine buraya geliriz. Ben de huzûr ve istirâhât-ı kalb ile taâm etmiş olurum.

Deyince ısrâr edemedim. Kapının önünde bulup bindiğimiz arabacıya:

- Arabacı! Saat hesâbıyla biniyoruz. La Fayette sokağının alt başından üst başına kadar misâfir kabûl eden ne kadar yerler var ise her birine bizi uğratmalı. Aradığımız yer vardır.

Emrini verdik ki Paris arabacılarına emrin bu derecesi maa-ziyâdeten kâfidir. İlk vardığımız hotelde:

- Geçen sene Rusya'dan madam La Kontes falan nâmıyla buraya bir yolcu gelip üç dört hafta ikamet eylemiş olduğunu tahattur edebiliyor musunuz?

Tarzında îrâd eylediğimiz suâlleri ondan sonra girdiğimiz yedi sekiz yerde daha îrâd eyliyor idiysek de cümlesinin müdürleri bir hayli düşünüp taşındıktan ve birâz da yolcuların ismini mübeyyen defteri karıştırdıktan sonra kemâl-i teessüfle:

616a

- Hayır Mösyö! Böyle bir yolcuyla misâfir eylemiş olduğumuzu tahattur edemiyoruz.

Cevâbını veriyorlar idi. Bu cevâbların arkadaşımı ne kadar üzüntüye bıraktığı muhtâc-ı tafsîl değildir. Bir yandan dahi beni cevelânımdan işimden gücümden alıkoyup yormakta bulunduğuna beyân-ı teessüf eyleyerek üzüntüsünü arttırıyor idi. Ben ise şu caddeyi boylu

boyuna yoklayıp misâfir-hânelerin her türlüünden cümlesinden cevâb almayınca ümîdimi kesmeyeceğimi beyânla arkadaşımı da ümîdlendirmeye gayret eyliyordum.

Nihâyet dokuzuncu onuncu yer olmak üzere büyücek bir hotele mürâcaat eyledik ki kapısının üzerine “Hotel de Famille” ya'nî familyalar hoteli yazılmış idi. Bunu görünce arkadaşıma:

- Şu isim burasının vâlidinize ikamet-gâh olmasına liyâkatini gösteriyor.

Dediğimde madam Gülnar epeyce müstehzîyâne bir tavrıyla:

- Siz Paris'te böyle güzel nâmlı yerlerin müsemmâları isimlerine mutâbık çıkacağını umar iseniz büyük hatâ'ya dûçâr olursunuz. İhti'mâle pek karîbdir ki kapısından bakılması câiz olmayan müstekreh bir yere böyle güzel bir isim takılmış olsun.

616b

Dedi ise de müstekreh gayr-ı müstekreh şu mahalle dahi baş vurmak lâzım geldiğinden içeriye girip suâl-i ma'hûdu îrâd eyledik. Hotelin müdürü henüz orta yaşına varmamış gereği gibi güzel ve prensese lâyük görülecek kadar süslü bir kadın idi. Evvelâ arkadaşımı sâniyen beni gayet nâzik-âne ve mütebessim-âne bir tavrıyla selâmladıktan sonra bir yandan yazı-hânesi üzerindeki kağıtları karıştırıp bir yandan dahi!

- Evet madam! Evet Mösyö! Geçen sene kontes hazretlerini misâfir etmiş olmamız şerefi bu sene dahi tekrâr ediyor. Kontes hazretlerinden demincek bir emir telgrafı aldım. İki oda tahsîsini emr ediyorlar.

Diye fi-l-vâki' arayıp bulduğu telgraf-nâmeyi madam Gülnar'a irâe ve i'tâ' eyledi. İmzâsı vâlidesinin imzâsı olup fakat sipâriş ettiği odaların iki olması birâz zihnini işgal eylemiş idi. Demiş idi ki:

- Acaba vâlidem berâberinde başkalarını da mı getiriyor ki iki oda sipâriş etmiş?

Bu suâle hotel müdürü süslü madam bir tavr-ı müteaccib-âne irâesiyle cevâb veremeyerek ben dedim ki:

- Besbelli vâlideniz burada sizi de bulacağından emîn olduğu için iki

617a

Oda sipâriş etmiştir.

- Vâkıâ memleketimde benim Paris'te bulunduğumu biliyorlar ise de ikamet-gâhımı tasrîh etmemiş olduğumdan vâlidem beni nasıl bulabilecek ki benim için de oda sipâriş edebilmiş olsun?
- Biz vâlidenizin ikamet edeceği yeri nasıl bulmuş isek vâlideniz de sizi öyle bulabilir.
- Paris pek geniştir derler. Bize birâz da tâli' yardım ettiği için aradığımız yeri bulduk.
- Sefâret-hâne vâsıtasıyla vâlideniz dahi aradığına zafer-yâb olabilir idi.
- Her ne ise! Vâlidem geldikten sonra dahi bize refâkate devâm edeceksiniz ya?
- Bir mâni olmadıktan ve vâlideniz tarafından da kabûl edildikten sonra refâkate devâmı şeref-i azîm addeylerim.
- Sizin gibi bir arkadaşı vâlidem maa-l-memnûniyye kabûl eder.
- Kabûl olunamadığım sûrette ise sizi vâlidenizin eline teslîm etmiş olmakla vazîfemi itmâm eylemiş sayılırım.
- Hayır hayır! Bize refâkate devâm ârzûnuz kat'î ise müdüre madama bir de sizin için oda sipâriş ederek Hotel

617b

Dominisi'den buraya nakl-i mekân eyleyelim.

- Hay hay!

Bizim şu muhaveremizi dinleyen güzel ve süslü müdüre nefîce-i karârımızı kemâl-i beşâşetle istisvâb ederek dedi ki:

- Vâlideniz kontes hazretlerinin asıl ikamet edecekleri yer bu hâne değildir. Sokağın öbür tarafında bizim bir hânemiz daha vardır ki matlûblarına asıl tevâfuk edecek yer orasıdır. Orada da dört odalı bir dâire boştur. Kontes hazretlerinin iki oda sipâriş etmeleri şâyed yanlarında başkaları dahi bulunduğu için ise odaların ikisi kendisine ve dîğer ikisi size tutulmuş olarak emirleri tamâmıyla icrâ' edilmiş olur. Yok odanın birisini madam için sipâriş eylemiş olup da o hâlde oda fazla kalacak olur ise yine bir beis yoktur. Kontes

hazretleri alışkın ve dâimî misâfirimizdir. Biz de boş kalacak odanın kirâsını almamaya râzı olarak sizi râhatsız etmemek için dâirenize başka yolcu koymayız.

Madamın şu sözü hem gayet âkılâne hem de fevk-al-hadd nâzik-âne olduğundan maa-l-teşekkür kabûl ettik. Fakat bugün için gidilecek ve görülecek yerlerimiz bulunduğundan

618a

Hemân bugün tebdîl-i mekân edemeyeceğimizi ve o işi yarına bırakmak lâzım geleceğini söyledik. Müdür madam bunu da bi-l-kabûl yarınki günden itibâren dört odalı dâire bizim olacağına söz verdi. Memnûnen çıkıp hotelimize gelerek fi-l-vâki' pek de istirâhât-i kalb ile kuşluk taâmımızı icrâ' eyledik.

Paris gibi büyük bir pâ-yı tahtta gerek az vakit oturulsun ve gerek müddet-i medîde ikamet edilsin aralıkta bir kerre böyle ikamet-gâh tebdîli şehrin tetebbu' nokta-i nazarınca gayet nâfidir. Çünkü insân kendi ikamet-gâhı etrâfını bi-t-tab' her yerden daha çok görüp daha mükemmel öğrenir. Meselâ biz Hotel Dominisi'nin kâin olduğu Castiglion sokağı etrâfını pek alâ öğrenmiş idik. Bir taraftan Concorde meydânı ve Royal sokağı ve Madeleine ve Capucinler bulvarı ve dîger taraftan Opera avenuesu ve Rivoli sokağı aralarındaki kıt'ayı âdetâ müddet-i medîde ikamet eylediğimiz bir mahall olmak üzere öğrenmiş tanımış idik. Bu hâlde tebdîl-i mekân kazıyyesi ziyâdesiyle intifâ'mızı mûcib olabilir idiye de La Fayette sokağında Hotel de Famille Paris'in şimâl-i şarkîsi

618b

Köşesi demek olarak merkezden birâz bâîd olduğu için menfaat-i sahîhemize tamâmı tamâmına tevâfuk etmez idi. Eğer Republique meydânı ve-yâhûd Bastille meydânı taraflarına veya nehrin öte tarafında münâsib bir yere nakl-i mekân etmiş olsa idik menfaatimize daha ziyâde muvâfık düşeceği der-kâr idi.

Kuşluk taâmı esnâsında bu mes'eleyi der-miyân ederek ikimizin de re'yi bunun üzerinde müctemi' oldu. Fakat arkadaşımızın vâlidesi kontes cenâbları bir kerre âdet edindikleri şeyleri bir daha bozmamakta sâbit efkâr-ı metîne erbâbından buldukları için onu re'yinden çevirmek mümkün olamayacak idi.

Dün akşam Madam Gülnar ile bugün gezip görmeye karar verdiğimiz şeylerin birincisi “hipodrom” denilen at cân-bâz-hânesi idi. Fakat buraya gitmekliğimiz kat’iyyen mukarrer değil idi. Eğer vâlidesinin ineceği hoteli arayıp bulabilir isek memnûnen münşerihen hipodroma gidecek idik. Bulamadığımız sûrette arkadaşımın o üzüntü ile böyle eğlence mahallerine gidebilmesi bi-l-külliyeye meşkûk kalacak idi. Hamdolsun taharriyyâtımızın boşa çıkmamış

619a

Olması hipodrom kararını mevki’-i icrâ’ya koymaya teşvîk eylediği gibi bu karârda arkadaşımız doktor Boris Yanpolsky dahi dâhil olduğundan esnâ-yı taâmda o dahi gelip hele kontesin ineceği hoteli bulduğumuzu falanı anlattığımız zemân Paris’te yerlilerin bile birâz güç yapabilecekleri bu işteki muvaffakıyyâtımızı tebrîk ederek artık hipodroma gitmek için hiç bir mâni kalmadığını o ciddî tavırla doktor dahi hükm eyledi.

Hipodrom denilen yer gayet vâsi’ bir at cân-bâz-hânesidir ki on bin seyirciyi def’aten istîfâba kifâyet eyleyebilecek vâsi’ bir tiyatro-hâne olup fakat bu seyirciler beyzi-ül şekl olan binâ’nın yalnız kenârlarında yapılmış olan birbirinden yüksek kerevetlerin üzerinde oturacaklarından orta yerde kalan vâsi’ yerde dahi kırk elli at birden alabildiğine icrâ’-yı hüner edebilmeye kifâyet eyler. Bu ortanın üzeri cam kaplıdır. Gündüzleri ber vech-i matlûb aydınlık olup geceleri ise elektrik ziyâsıyla tenvîr edilir. Hattâ kubbedeki camlar sühûletle kaldırılıp konulabilecek bir sûrette yapılmış olduklarından mevsim-i sayfide bu kubbe-i

619b

Zücaciyye kâmilen kaldırılıp açılır imiş ki o zemân hipodrom kadîm romalıların üstü açık tiyatroları hâlini alır imiş.

Bugün bizim bu temâşâ-gâha gitmekliğimizi asıl îcâb eden şey orada Rusların millet şarkısı okunacağı ve General Skobelev’e mahsûs bir de büyük pandomima verileceği kazıyyesi olmuştur. Fransa ile Rusya arasında bir takarrüb bir i’tilâf husûle getirilmeye çalışıldığı ma’lûm olup böyle şeylerde efkâr ve enzâr-ı umûmiyyeyi celb eylemek dakayık-ı siyâsiyye muktezîyâtındandır. Asıl teşvîk Rusya hükûmeti tarafından icrâ’ edilerek Fransa hükûmetinin de istihsânı üzerine hipodrom idâresi küllî masârîf ihtiyâr eyleyip Rusya köylülerine kibârına askerî zâbitânına falana mahsûs elbise ve esliha ve sâirenin aynını i’ mâl ettirmiş ve hattâ Rusların

isti'mâl eyledikleri kızakları hayvân takımlarını aynen celb ettirmiştir. Okunacak Rus nağmeleri bir kaç yüz adam tarafından okunacağı gibi kış mevsimlerinde Rus köylülerin “patinaj” usûlüyle ayak kızağı kaymaları ve içki içmeleri ve hora oynamaları aynıyla taklîd edildikten

620a

Mâ-adâ askerî geçit resmi icrâ' olunarak bundan aynen Rus piyâde ve süvâri ve topçusunu taklîden meydâna bin kadar adam çıkarılacağı i'lân olunmuştur.

İşte bu ahvâlden dolayı o gün hipodrom hemân hınca hınç dolmuş idi. Bir kerre Paris'te ne kadar Rus var ise mecbûrî gibi bir sûrette oraya geldikleri gibi bunların her biri Fransız olan ahbâ ve asdâkâsını da tabî celb eylemişler idi. Hâl-bu-ki böyle bir büyük oyun verildiği zemân İngiliz Alman ve sâir ecnebîn de neler olacağını görmek merâk-ı mütecessis-ânesiyle temâşâ-gâha cân atacakları der-kâr değil midir?

Paris'te büyük oyunların ta'rîfâtına dâir pek çok şeyler okumuş bulunduğumdan böyle büyük bir oyunu ben de temâşâ etmek ârzûsunda idim. Asıl ârzûm opera tiyatrosu gibi bir yerde verilen oyunları görmek iken buna muvaffak olamadım ise de bugün hipodromdaki temâşâmı da ârzûma muvâfık buldum.

Evvelâ on bin nefer seyirciyi bir yerde görmek temâşâ-hânenin heybetini ziyâdesiyle arttırmaktadır. Sâniyen oyunu oynayanların îcâbına göre hakikaten bin kişi derecesine varması emsâlinin nâdirce görüleceğini

620b

İster istemez hükm ettirmektedir.

En evvel kadından erkekten en mâhir hünerverler bir mükemmel at cân-bâzlığı icrâ' eylediler. Ejderha gibi atların alabildiğine koştukları hâlde üzerlerinde bulunan oyuncuların icrâ' eyledikleri harekât yer yüzünde bile pek güçlkle yapılabilecek şeylerden idi. Fakat bu oyunları icrâ' edenler beş altı atlıdan ibâret zannolunmamalıdır. Oyunların iktizâ'sına göre atlılar mikdârı arta arta bir aralık altmış kadarının birden icrâ'-yı hüner eyledikleri görüldü. Onlardan sonra velosipedeciler meydâna çıktı ki muvâzenet san'atında bunları gösterdikleri hünerler bilâ-mübâlâga hayret-bahş enzâr-ı in'âm oluyorlar idi. Velosipedecilerin muvâzenesini muhâfaza için

münâvele isti'mâli mecbûriyyeti bunlarda görülmüyor idi. Birkaç dânesi yek-dîgerini kovalayıp yetiştikçe önündeki adamı aşağıya atarak onun arabasına kendisi sıçramak ve aşağıya atılan herif dahi atlayıp bunun omuzuna binmek tarzındaki harekâtla berâber yine muvâzenenin kaybedilmemesi göz ile görülmedikçe inanılabilecek ahvâlden değildir.

Bir aralık ortaya büyücek bir hammâm kubbesi kadar kuvvetli telden ma'mûl bir kafes

621a

Konuldu. Bu kafesin içinde bir bâr-gîr bir kurt bir de arslan getirilip bunları terbiye eden adam elinde bir kamçı olduğu hâlde içeriye girdi. Böyle bâr-gîr merkeb gibi fil gibi hayvânâta bir çok hünerler icrâ' ettirildiğini kaç kerre görmüş isem de koca bir arslanın ta'lîmli bir köpek gibi oynatıldığını hiç görmemiş idim. Homurtusu sâmia-hırâş-ı nâzirin olan o dehşetli hayvân kendi mualliminin kamçısı önünde süt dökmüş kedi ta'bîr-i kadîmine tamâmıyla muvâfık bulunuyor idi. Hayvânın bu derecelerde terbiye altına alınmasıyla berâber erbâb-ı temâşânın muhâfaza ve te'mîni için şu tel kubbenin kurulmasına da ihtiyâc-ı sahîh var idi. Hattâ ba'zı kerre ziyâdece sıçrayıp atladığı zemân demir kafese çarpan arslanın şiddet-i tesâdümüyle koca kafes zangır zangır sallanıyor idi.

Nihâyet sıra Rus nağmelerine ve Skobelev oyunlarına geldi. Millî nağmeyi Rusların köylüleri kıyâfetine girmiş olan iki yüz kadar adam icrâ' eylediler ki Uppsala'da ve Norveç'te dar-ül maârif talebesi tarafından icrâ' ve bizim tarafımızdan istimâ' olunan koroları andırıyor idi. Vâkıâ şu tagannînin ehemmiyyeti letâfeti Norveç ve İsveç talebesinin

621b

Koroları derecesine varamadığından bizce bir ehemmiyyet-i fevk-al-âde ile telâkki olunmuyor idiyse de bugünkü on bin kadar huzzâr-ı cânibinden emsâli görülmemiş bir şey olmak üzere telâkki edilerek ziyâdesiyle alkışlanıyor idi.

Skobelev pandomimasını icrâ' etmeleri bence dahi emsâli hiç görülmemiş bir vâkıa-ı fevk-al-âde hükmünü aldı. Köylü karısı kızı ve fakîrâ köylüler çocuklar olmak üzere o vâsi' meydân-ı temâşâda iki yüze yakın adam ictimâ' edip Rus zâdegânı generalleri zâbitânı efrâdı olmak üzere yedi sekiz yüzden mütecâviz adam ile iki yüz kadar da bâr-gîr ve her takımıyla mükemmel iki de top çıkarıldı. Bu âmed ü şüdde süvârilerin topçuların alabildikleri yine sür'atli koşumları ve piyâdelerin harekât ve sekenâtı gerçekten asker-i muntazamaya benziyor idi. Hattâ

General Skobelev’i selâmlamak için toplar dahi endâht olunarak fakat tiyatro için duman doldurmamak için bunlar bir terkîb-i kimyevî ile toplatılıyor idi.

Ba’de-z-zuhr saat bir buçukta başlayan bu oyunlar saat üç buçukta hitâm buldular. O akşam Chatâlet tiyatrosuna gitmekliğimiz dahi

622a

Mukarrer idi. Ammâ tiyatro-hâne binâ’sını görmek için değil! Şair müzikacı elbiseci falancı olarak dört beş adam bir yere toplanıp “Prens Soleil” ya’nî güneş prensi nâmıyla bir oyun yapmışlar ve serginin küşadından beri Chatâlet tiyatrosunda her gece bu oyunu vermekte bulunmuşlar da bilmem kaç yüz def’a oynadıkları hâlde yine her gece tiyatro hınca hınç doluyor ve oturacak yer bulunmuyor diye işittiğimiz sözler üzerine şu oyunu görmek merâkına düşmüş idik.

Tiyatro oyununa saat dokuz buçukta başlanacağından ve o zemâna değin önümüzde dört beş saatlik bir vakit olduğundan bu zemânı ne yolda isti’mâl edeceğimizi müzâkereye giriştik. Madam Gülnar birâz Rus kilisesine uğramak azminde bulunduğunu der-miyân eyledi. Ben ise Paris’e vürûdumun ilk günü görmüş bulunduğum şark hammâmında bir igtisâl bir istihmâm ârzûsunda idim. Chatâlet tiyatrosuna girilecek biletleri Doktor Yanpolsky’nin mübâyaa etmesi mukarrer idi. Binâen aleyh tiyatrodan çıktıktan sonar akşam saat sekiz sularında taâm için hotelde birleşmek karârıyla ben arkadaşlarımdan ayrılıp bir arabaya binerek Caumartin sokağının

622b

Şimâl cihetindeki ucuna karîb bir yerde gördüğüm hammâma gittim.

Bu hammâmın sokaktan görünüşü hakikaten bizim şark hammâmlarını andıracak bir tarz-ı mi’mârî-yi şarkıyyede yapılmıştır. Fakat camekânı bizim hammâmlara benzemez. Öyle orta yerleri kubbe ve etrâfı hammâma su yutacak adamların soyunmalarına mahsûs sedler ve onun üzeri bir kat şirvan sûretinde olmayıp bir nev’ vâsi’ ve mürtefi’ salondur ki soyunacak yerler dahi deniz hammâmlarına yapılan ufacık bölmeler gibi “dolap” ıttılâkına sezâ yerlerdendir. Tiyatrolarda loca açan me’mûrlar gibi bir me’mûr elindeki anahtar ile bunları açar. Fakat müşteriye anahtar vermez. Kapıları içeriden itince kapanıp içeride bulunan adam bir âdî sürme açar gibi sühûletle bunları açabilir ise de dışarıya çıkıp da kapı hızlıca çekilerek kapanınca o anahtarcıyı celb etmeksizin bir daha açılmaz. Müşterilerin eşyâ’sını sâriklardan muhâfaza mecbûriyeti kapıların böyle yapılmasını îcâb eylemiştir.

Beş frank ücret-i duhûliyye daha kapıdan girilir iken verilir. İşte demek oluyor ki ba'de-l-istihmâm hesab görmek âdeti de şark usûlüne taklîd

623a

Edilmemiştir. Soyunup hammâma girildiği zemân bizim hammâmlarda olduğu gibi evvelâ soğukluk denilen mahalle girilir ise de orası bizim hammâmların soğukluklarına benzemez. Sedirler minderler kanepeler koltuklar ile mefrûş ve az sıcak bir salondur. Buradan dahi asıl hammâma girilir ki işte orası bizim şark hammâmlarının aynıdır. Ya'nî ortası göbek taşlı bir kubbe ve onun etrâfında halvetler yapılmış olup her halvette de iki kurna ve her kurnada biri sıcak ve diğeri soğuk suya mahsûs musluk vardır. Fakat kurnalar bizim hammâmların kurnaları kadar büyük olmayıp arzî bizim hammâm taslârı kadar bir tasın girebilmesine ancak müsâid ve tûlü onun iki misli kadar yalak gibi şeylerdir.

Şark hammâmlarına tamâmiyle müşâbih olsun diye müşterilere birer de peştemâl verilir. Tellak bile vardır ki bizim hammâm keselerine müşâbih şeyler ile keselemeye gelir. Fakat hammâmın harâreti âdetâ tahammül derecesinin fevkinde olduğu gibi bir de yanıma gelen tellak evvel-be-evvel peştemâlin ref'ini teklîf edince bu teklîf her iki cihetten bana mâ-lâ-yutâk görüldüğünden ilk cihet-i mâniyyeyi ya'nî hammâmın ziyâde sıcaklığına adem-i tahammülümü

623b

Der-miyânla keselenmek işini ber-taraf eyledim. Benefşe kokulu bir nev' sarı sabun ile başıma bir kaç sabun sürünüp bir de sert yünlü bir bez parçasını lif makamında bi-l-isti'mâl kendi kendimi pek alâ yıkayabildim. Fakat müddet-i istihmâm on dakika kadar ya imtidâd etti ya etmedi. Terlemeksizin hammâmdan çıkmak bence mukarrer olduğundan karârımı icrâ'ya da muvâfık oldum. Çünkü buraların havâsına alışkın olmadığımız gibi o gün soğuk da kendisini epeyce hissettiriyor idi. Böyle kırk dereceye karîb bir harâret içinde terledikten sonar dışarıya çıktığım zemân kendimi müdâfaa edemem de bir hasteliğe dûçâr olurum diye korkmuş idim.

Hammâmdan çıktığımda henüz akşam olmamış olduğundan mektûb yoklamak için Louvre sokağı nihâyetindeki posta-hâne-yi merkeziyye bir baş vurmak istedim. Caumartin sokağını geçip Madeleine ve Petits Champs tarîki ile posta-hâneye kadar gitmek epeyce uzacak bir yol teşkîl ediyor idiye de üşümek için sıkıca yürümüş olduğumdan bugün zâten yorulacak derecede piyâde cevelân edememiş olduğumdan şu yolları gözüme

624a

Kestirip yürüdüm. Petits Champs sokağını kütüb-hâne-i kebîr mukabiline kadar kat' eylediğimde Avrupaca emsâli nâdir bulunan şu kütüb-hâneyi hiç olmaz ise bir tavâf için sol tarafa bükülüp Richelieu Sokağına girdim ve kütüb-hânenin köşesine kadar bu sokaktan yürüyerek ba'de sağa bükülüp Vivienne Sokağına geldim ki bu sokağı da tekrâr Petits Champs sokağına vâsıl oluncaya kadar yürüdükten sonra karşıma Palais Royal çıktı. Bir de onun etrâfını dolaşmaya davrandığımda Fransız bankasını tahattur eyleyerek hâzır ikisinin de hâricen ve dâhilen görülebileceği şu zemândan bi-l-istifâde evvelâ Fransız bankasına başvurup gişeler salonunu ve hâricen binâ'yı seyr ettim. Oradan çıktıktan sonra Palais Royal bahçesine girip bahçe etrâfındaki mağazaları kâmilen dolaşım. Semt-i cenûbîsine geldiğimde Fransa'nın şûrâ-yı devlet dâiresi altına yol veren kemerlerden geçip sağ tarafıma isâbet eyleyen Fransız tiyatrosunu da hâricden temâşâ eyledim ki şu hâlde vâsıl olmuş bulunduğum Palais Royal meydânı ilk def'a ziyâret eylediğim yerlerden olmayıp şimdiye değin bir kaç def'a başvurmuş idim. Yol epeyce uzanmış idiyse de hammâmın vücûduma ver-

624b

Diği râhat te'sîrâtından mıdır nedir hiç yorulmamış bulunduğumdan Palais Royal'in arka tarafını da göreyim diye Valais sokağına da girerek tekrâr Fransız bankasına çıktım ve bankanın cenûb dıl'ını sol tarafıma alarak Coquiliere sokağına girdim ki bu sokağın Louvre caddesine vâsıl olmazdan teşkîl eylediği müselles tarîk ile çarçâbük posta idâre-i merkeziyyesine vardım. Ne kadar da isâbet etmişim. Postada bir kaç paket gazete ve iki mektûb bularak ziyâdesiyle sevindim.

Posta-hâneden çıktığım zemân artık güneş gurûb etmiş ve akşam hulûl eylemiş idi. Yorulmuş olduğum için değil hotele bir an evvel varıp aldığım kağıtları okumak gayretiyle posta-hâne önünden bir arabaya rakîb oldum ki arabacı beni Castiglione sokağına götürmek için yine Petits Champs sokağını tutmuş idi. Bu hâlde kütüb-hâne-yi kebîrin cenûb tarafından bir def'a daha temâşâsıyla ve Palais Vendome tarîkıyla hotele gelip odama girerek hemân mektûblarımı okumaya koyuldum.

Cevdet'in yazdığı mektûblarda İstanbul'daki işlerimize dâir güzel havâdisler bulunarak memnûn oluyor idim. Gazetelerin de yalnız havâdis-i dâhiliyyesini okuyup

625a

Artık gereği gibi özlemeye başlamış bulunduğum vatan iştiyâkının bu havâdislerle tezâyüd ettiğini hissederek bir an evvel avdet sûretlerini de zihnimden geçiriyor idim. Bu dalgınlığım ne kadar sürdüğünü tahmîn edemem. Nihâyet duhûl istfzânı için kapımın tak olunması beni îkâz eyledi. “Antre!” müsâadesini verdiğimde içeriye doktor Yanpolsky girdi. Tiyatroya gitmek için ancak yemek yiyecek kadar zemânımız bulunduğunu ihtâr etmesiyle hemân yemek salonuna inip madam Gülnar’ı da orada bulduk. İstihâm eylediğim hammâmın ahvâline ve İstanbul’dan aldığım havâdise dâir güzel bir musâhabe ile taâm ettik ki şark hammâmının kadınlara mahsûs bir kısmı olup hattâ derûnuna girilecek kapısının bile başka olması tamâm İstanbul’un kadınlar hammâmını andırdığını beyân eylediğim zemân madam Gülnar bir fırsat düşürür ise bu hammâma gideceğini beyân derecesinde heveslendi.

Hotelden çıktıktan sonra bindiğimiz araba bizi doğruca Chatâlet tiyatrosuna götürdü. Bu azîmette yolumuz yine Rivoli sokağı olup Cite adası mukabilinde sol tarafa bükülerek vâsıl bulunan Chatelet meydânının şark cihetinde Opera Comique

625b

Ve garb cihetinde Chatâlet Tiyatroları binâ’ olunmuştur. Bu tiyatro Paris’in en ziyâde hâtırı sayılan tiyatrolarındandır. Binâ’sı da hakikaten âsâr-ı muazzama-yı mi’ mâriyyeden addolunur. Hâricen birbiri üzerine iki katlı kemerleri ve onun üzerinde teşkîl eyleyen önü siperli vâsi’ terasası ve terasanın da üzerinden terfi’ eyleyen beşik örtüsü resminde damı cephe cihetinden bu tiyatroya âdetâ bir ma’bed-i azîm sûreti verir. Tiyatronun karşısında güzel bir sûtûn vardır ki kürsüsü gayet musanna’ bir çeşme olup arslanlar ağzından harıl harıl sular akar. Bu çeşmeye “Fontaine de Victorie” derler. Sebeb-i tesmiyesi de yirmi iki metre irtifâ’ı olan çeşme sûtûnunun tepesine konulmuş olan Victorie ya’nî zafer heykelidir. Bir tarafta Chatâlet tiyatrosu ve onun karşısında Opera Comique tiyatrosu ve bunların mukabilinde mukavelât-i muharrirlerine mahsûs olan dâire-i cesîme ile sâir ebniye-yi azîme Chatâlet meydânını pek güzel tezyîn ederler ise de tezyînât-ı mi’ mâriyyenin azîmi yine Chatâlet tiyatrosu addolunur. Salonu ve sâha-i temâşası gayet vâsi’ olup temâşâ-gâhın makine ve edevât-ı sâiresi pek mükemmel bulunduğundan sâha-i temâşâ hemân bir anda ve huzzârın gözü önünde tebdîl

626a

Ediliverir. Yaz mevsimlerinde izdihâmdan ve tenvîr için kullanılan gazların kesretinden dolayı hâsıl olan tâkat-güdâz harâreti men' için büyük salonun kubbesi açılarak hipodrom cân-bâz-hânesi gibi bu tiyatro-hâne dahi ferâhlandırılabilmekte imiş.

Bizim doktor Boris Yanpolsky dostumuz eski arkadaşımız Madam Görelmberg'den birâz daha ziyâdece hesâbî ve mutasarrıf olduğundan ve kendi rivâyetine göre daha mu'teberce bir bilet bulamadığından bize öyle bir mahall için bilet almış ki oturanların senâyı görmeleri âdetâ muhâldir. Vâkıâ senânın tamâm karşı tarafı olması matlûba muvâfıktır. Zîrâ tiyatrolarda sağ ve sol cenâhlarda oturanlar o taraflar kulislerine takarrüb eden oyuncular göremedikleri hâlde senânın tamâm karşısında oturanlar sâha-i mezkûrenin her köşesinde bucağında icrâ' olunan ahvâli görebilirler. Ancak bize istîcâr olunan yer birinci kat localarının ta altına sokulmuş olduğundan orada dosdoğru oturulsa oyuncular yalnız dizlerine kadar görülebilip eğilerek bakıldığı zemân dahi yüzlerini görebilmek pek de müyesser olamaz.

626b

Ya ne kadar da kalabalık? Tiyatro âdetâ hınca hınç dolmuş! Yüzlerce def'a icrâ' edilmiş bulunan bir oyuna hâlâ bu kadar da rağbet edilmesi şâyân-ı istigrâb değil midir?

Oyuna başladıkta bizde üç dört sıra ileride bir iskemlenin boş kaldığını gördüm. Artık durmak olur mu? Herçi-bâd-âbâdı göze alarak kalkıp oraya kadar ilerledim. Orada doğru oturduğum hâlde sâha-i temâşânın nısfına kadarı gözükebiliyor idi. Birâz eğilir isem tiyatronun kubbesine kadar her tarafını görebiliyordim. Oyuna başladı biz de temâşâyâ başladık. Der iken me'mûr gelip bize kendi yerimize rücû' lüzûmunu beyân etmesin mi?

Bu yerin sâhibi olup olmadığını sordum. Sâhibi yok ise de aldığım bilet evvelce kendi gösterdiği isti'mâle de oturmayı mecbûriyyet tahtında bulundurduğunu söyledi. Şu sâhibsiz yerde oturmaklığım için daha mikdâr para vermek lâzım gelir ise vereceğimi beyânla biletini götürmesini ve mübâhaseyi uzatıp gerek beni gerek sâir erbâb-ı temâşâyı râhatsız etmemesini ricâ eyledim. Nâzik Fransız muvâfakat tavrıyla bizi selâmlayıp gitti. Bilet

627a

Satılan mahaller kapandığı için mi yoksa benden fazla para istemeye hak bulamadığı için mi her ne için ise bir daha gelemedi.

Oynayan Prens Soleil Oyununun mâhiyyeti gûyâ bir vakit Hindistan'dan İsveç'e sefâretle gelmiş olan bir prens ile İsveçli bir büyük kız muâşaka ederek ba'de prensin memleketine celb

olunması üzerine kızın da aşkını ta'kîb eylemesinden ibârettir. Prensın yanında bir kaç Hint ve Çin hikemâsı ve kızın yanında anası babası ile bir kaç akl kahyası ve ba'zı asdâkası bulunuyor. Vâkıâ Cebel-i Tarîk boğazı ve Mısır ve Hindistanca bir takım mevâki' taalluk peydâ ederek işin içine medenî ve vahşî bir çok adamlar giriyor. Ekserisi erbâb-ı temâşâyı kahkahalarla kırıp geçirecek sûrette tuhaf ve bir takım cihetleri müteellim edecek kadar müessir-i vukuât tasvîr olunuyor. Lâkin sâha-i temâşâ ba'zı kerre o kadar kalabalık oluyor ve bâ-husûs koskocaman bir köşkün çatır patır yıkılması ve bir merdivenden beş on kişinin birden tekerlenmesi gibi patırtılar gürültüler o kadar büyüyor ki erbâb-ı temâşâ vukuâtın ne sûret peydâ eylediğini anlayamayarak mütehayyir kalıyor. Opera ve operet ve bâlet

627b

Tarzında yapılan ve bâ-husûs bu Prens Soleil Oyunu gibi herşeyden karışık muğlak ve girift yollarda tertîb edilen oyunların hîn-i temâşâsında güzelce anlaşılabilmek için evvelâ kitâbını okuyup ba'de tiyatroya gitmek ve-yâhûd oyunu bu sûrette tetebbu' eylemiş bir zâta arkadaş olmak lâzım gelir. Biz bu akşam bu sûretlerin ikisinden de mahrûm olduğumuzdan oyunun mâhiyyetini tamâmıyla anlayamadık. Hele iki arkadaşım hiç bir şey görememişler idi. Onların oturdukları yerden oyuncuların yalnız ayakları görünüp bir de sesleri işitiliyor idi. İşitilen sözlerin onda ikisi bile anlaşılamiyor idi. Çünkü koca salonun bir tarafından diğer tarafına söz işittirmek zâten müşkülâtan olup kalabalık bu dereceye vardıktan sonra da bir kerre peydâ olan kahkaha sözleri değil a müzikayı dahi istimâ'a mâni oluyor idi.

Hattâ oyunun sâlisânından sonra arkadaşlarımız hitâmını da bekleyemeyerek avdete kıyâm eylediler. Kendileri şu tiyatro eğlencesinden hiç memnûn kalmamış idiler. Dün akşamki çalgılı kahve derecesinde olsun bir haz alamamış idiler. Ben onlar kadar ziyânlı olmayıp hiç olmaz ise oyuncuların

628a

Etvâr ve evzâında bir büyük mahârete delâlet eyleyen tebdîlâtı tetebbu' ile epeyce müstefîd oluyor idim. İlk oynandığı gün bile kim bilir kaç def'a meşkten sonra enzâr-ı umûmîye pîşe-gâhına çıkmak tiyatro san'atı muktezâsından olup hele bir oyun yüzlerce def'a oynandıktan oyuncuların her biri kendi vazîfelerini fevk-i mâ-yetesavvir pişirmiş ikmâl etmiş olacakları der-kâr bulunmasıyla işte bu dakikayı teemmül ederek epeyce müstefîd oluyor idim. Ancak arkadaşlarımızdan ikisi hoşnûd kalamayıp da avdeti icbâr edince muhâlefete muktedir olamadım.

Herhâlde son perdeden evvel tiyatroyu terk ederek ikamet-gâhımıza avdet emrinde arkadaşlarıma tâbiyyet mecbûriyyetinde bulundum.

Bu akşam hotelimize avdet eylediğimiz zemân henüz nisf-ı leyl hulûl etmemiş idi. Fakat Madam Gülnar zâten uzunca yorgunluklara gayr-ı mütehammil olup bugünkü yorgunlukları âdetâ şikâyete lâyük bir derece-i zâidede bulmakta idi. Ben ise bugün sâir günler derecesinde yorulmamış olduğumdan ertesi sabah için mükemmel bir cevalân yapmak karârıyla hemân yatağa girip uykuyu da'vet için cebr-i nefis eyledim.

Bugün müşâhede eylediğimi esnâ-yı

628b

Cevalânımda haber verdiğim mahallerin ba'zılarına dâir ber-vech-i âtî birer fikra-i müstakille ile îzâhât vereceğim. Ancak bunların bir takımı bugünden evvel dahi ziyâret eylediğim yerlerden olup bir takımı ise bugünden sonra ve bi-l-hâssa yarın tekrâr başvurduğum yerlerden bulunmasıyla i'tâ'-yı ma'lûmât husûsunda ba'zı kerre bir kaç gün te'hîr ve ba'zı kerre takdîm vukûundan dolayı kari'lerimin affını ricâ eylerim. Bu fikarât-ı mahsûsada verilecek ma'lûmâtı yalnız müşâhede derecesine hasr eylemek lâzım gelse fikarât-ı mezkûrenin hergün tekrâr etmesi ve bir şeye âid olan ma'lûmâtın parça parça bir kaç yerde yazılması lâzım gelip bundaki intizâmsızlık ise külfet-i îzâhtan vârestedir.

1.76.1. (Cluny Müzesi) – Bugünkü cevalânımda benim yaptığım gibi Saint Germain bulvarını şarktan garba doğru seyr-i temâşâ eyleyen adam Saint Michel bulvarıyla Saint Germain'in tekatu' eyledikleri köşeye vardığı zemân sol tarafta peydâ olan ufarak ve fakat bir çok kolonlar ile heykeller ile müzeyyen bahçeyi görünce hah ve nâ-hah durup o cihete dönerek temâşâ eyler. Bu bahçenin arka tarafında bir şekil ve sûret-i acîbede

629a

Gayet âlî bir binâ' dahi müteâkıben câlib-i nazar-ı tecessüs olur ki binâ'nın gothique tarz-ı mi'mârîsinde yapılmasından dolayı müselles şekline karîb büyücek kemerleri ve pencereleri Paris'in ebniye-yi sâiresine benzemeyerek hele yüksek bir kulesi bu binâ'nın başlı başına bir antika olduğunu anlatır. Sabahleyin tertîb pusûlasını yaptığım esnâda yalnız planıma mürâcaat etmeyip de rehber-i seyyâhîne dahi danışmış olsa idim bugün binâ'-yı mezkûru Saint Germain bulvarı üzerinden sadece temâşâ ile iktifâ edemeyerek elbette ebniye-yi sâire hakkında yaptığım gibi hiç olmaz ise hâricen etrâfını tavâf eder hattâ derûnuna da girer idim. Rehber mürâcaatım

ikinci sabah icrâ' eylediğim taharriyyât ve tettebbuât esnâsında vuku' bularak mevki-i mezkûrun ehemmiyyetini görünce ertesi gün sergi-yi umûmîye gitmek için yine bugünkü gibi nehrin sol tarafını bi-t-tercîh şu Cluny müzesinin temâşâsına itmâma muvâfık olabildim. Binâ'-yı mezkûrun bahçe ciheti Saint Germain bulvarına nâzır olduğu gibi yine bahçenin bir kısmı Saint Michel bulvarı tarafına da dolaşıp uzanır. Asıl binâ' Sommerard sokağı tarafında kalır ki bu binâ'nın kademine ve cesâmet ve letâfetine hürmeten mezkûr Sommerard

629b

Sokağının bir hatt-ı müstakim üzere tesviyesi maksadından da vazgeçilmiştir. Asıl binâ'nın müdâhili de bu sokak cihetindedir. Rivâyete göre Fransa'nın nâmı henüz "Gaul" olarak Roma devletine tâbi' bulunduğu esnâda ba'zı Roma imparatorlar Paris'e gelip ikamet eylediklerinden bunlardan Constantius Chlorus 292 sene-yi mîlâdiyyesinde ikamet-gâh olmak üzere şu müzenin bulunduğu mahalle bir saray yaptırmış ve muahharen 360 senesinde Julian Roma imparatoru olduğu zemân işte bu saray dâhilinde kendisini alkışlatmıştır. Gauller Roma tâbiyyetinden çıkıp ilk Fransız krallığı teşkil eylediği zemân birinci krallar Cite adası dâhilinde ve şimdiki adliye dâiresinin yerinde ilk sarayı binâ' etmezden evvel işte bu mahalldeki Roma imparatorları ikamet-gâhında oturmuşlardır. Mîlâdın on ikinci asrı nihâyetlerine doğru saray-ı mezkûr cesâmet ve ma'mûriyyet-i kadîmesini muhâfaza eylemiş. Ondan sonra haraba yüz tutup 1340 sene-yi mîlâdiyyesinde meşhûr Cluny manastırı papazları bu harâb binâ'yı mübâyaa etmişler ve yavaş yavaş tecdîden inşâ'ya başlayıp on altıncı asr-ı mîlâdiyye kadar hitâm-ı tecdîdine muvaffak

630a

Olmuşlardır. Eğer bu ta'mîr ve tecdîd müyesser olmasa imiş binâ'-yı mezkûrun tarz-ı kadîm-i alâ kadr-il-imbân muhâfaza edilemeyecek imiş. 1793 senesinde Fransa'nın tebdîlât-ı esâsiyyesi esnâsında papaz takımı elindeki imbân kâmilin müsâdere olunarak imbân-ı umûmiyye adedine idhâl edildikleri sîrâda ebniye-yi mezkûre dahi zabt olunup 1833 Alexandre du Sommerard nâm meşhûr ilm-i âsâr-ı atîka fazılının eline geçmiş ve mûmâ-ileyh her tarafta keşf ettiği ve-yâhûd mübâdele ve mübâyaa sûretiyle ele geçirdiği âsâr-ı atîkayı burada cem'e başlayıp on sene zarfında müzesini o kadar zenginleştirmiş ki 1842 senesinde vefât eylediği zemân bu müze Fransa hükûmeti tarafından bi-l-mübâyaa umûmî müzeler sırasına konulmaya lâyük görülmüştür. O zemâna kadar eski Romalı binâ'sından kalma hammâmlar dâiresi hâlâ Paris şehir emânetine âid emlâk-ı umûmiyyeden ma'dûd olup hükûmet Sommerard müzesini mübâyaa eylediği zemân Paris şehir emâneti zikr olunan hammâmlar dâiresini de teberruan terk ederek müzeye

katılmıştır. Şimdiki hâlde bu hammâmlar dâiresine “thermes” ve binâ'nın aksâm-
mütebâkiyyesine “Cluny Hoteli” denilip

630b

Umûmuna birden “Cluny müzesi” ta'bîr olunur. Hotel denilen aksâm-ı asliyyenin iki cenâhı gayet cesîm ve haç vâri bir taksîm ile münkasım pencereler ile müzeyyen olup pencere altları ve araları taştan ma'mûl ve mahkûk bir nev' kısa ve kalınca parmaklıklar ile ve sâir bin türlü taştan mahkûkât ile o kadar müzeyyendir ki hakikaten Romalılar gibi bir millet-i kavmiyyenin imparatorlarına lâyük olmak üzere yapıldığı âşikâre görülüp anlaşılır. Cephenin sol tarafındaki iki kavis-pârenin yek-dîgerini tekatu'undan müteşekkil gothique usûlündeki dört kemr olur olmaz ebniye-yi kadîmede emsâline tesâdüf edilmeyen nüsh-i nefîse-yi mi'mâriyyeden addolunur. thermes denilen hammâm dâiresi bizim bu tarafların kadîm hammâmalarında görülen sûrette yüksek kemerler ve kubbeler ile müteşekkil bir büyük salon vücûda getirmiştir ki zâten bizim hammâmlara “roma hammâmları” denilerek yeni yapılanlar bile eskilerini taklîden yapıldıklarından bir şarklı bu hammâmı hâricen bile temâşâ etse kadîmden kalma hammâm olduğunu anlayabileceği gibi hele dâhiline ilk nazar-ı dikkati atf eder etmez bir hammâm harâbesi olduğunu derhâl hükm eder. Bu hammâm dâiresi binâ'nın tamâm

631a

Saint Michel bulvarına nâzır olan cephenin bahçeye karîb olan köşesindedir. Bu hammâm dâiresinin ne kadar sağlam yapılmış olduğunu bizim gibi fenn-i mi'mâriyye vukufu olmayanlara anlatmak için Cluny müzesine mahsûs olan ta'rîf-nâmede ihtâr olunur ki bence asırlar mezkûr hammâm dâiresi ta'mîrsiz kalarak hâl-bu-ki kubbeleri üzerine bir de bahçe inşâ edilmiş iken bu bahçeler için kubbelere yığılan toprak ve dökülen sulardan mütehâsıl rutûbet şu binâ'yı yıkmaya muktedir olamamıştır. İkinci ziyâretimde Sommerard sokağındaki müdâhilinden girerek hemân kapının sol tarafındaki kapıcı dâiresinden bir de ta'rîf-nâmesini mübâyaa eyledim ki gayr-ı mücelledi dört ve mücelledi beş franka verilir mükemmel musavvir bir kitâb olup müzeye dâir ahvâl-i târihiyyeyi ve müze salonlarında mevcûd âsâr-ı atîkayı mükemmelen ta'rîf eyler. Ancak burayı ziyâretim daha evvel Louvre müzesini ziyâretten sonra vuku' bulmuş olduğu cihetle girip çıkmış olduğum salonlarda neler gördüğümü ta'rîf lâzım gelir ise belki kitâbdan alacağım ma'lûmâtı yazabilir isem de hakikatte doğruyu söylemiş olamayıp yalan söylemiş olurum. İki

631b

Katlı olan bu binâ'nın yirmiden mütecâviz salonları vardır ki ba'zıları şimdiye kadar gördüğüm müzelerin salonlarından en büyüktür. Ta'rîf-nâmesinde beyân olunduğuna göre bu salonlarda mevcûd âsâr-ı atıkanın mikdâr-ı umûmîsi on bir bini tecâvüz etmektedir. Bunlar ise mermer alçı ağaç tunç gibi şeylerden ma'mûl heykeller tunç ve kurşun ve bakırdan ma'mûl vazolar ve avâni-i beytiyye ve aglebi ağaçtan ma'mûl kadîm sandalyeler dolaplar masalar bir takım kadîm silahlar hayvân takımları arabalar kızaklar ve çömlekçiliğe ve tabak ve çiniye müteallik eşyâ' ve kilim ve mensûcât-ı kadîme gibi şeyler olduklarından şöyle edna mertebe gözden geçirilmeleri bir kaç gün temâşâda devâma mütevakkıftır. İnsân muktedir olabilip de bu müzenin ta'rîf-nâmesini tercüme ve tab' etmelidir ki Paris'in nev-ummâ hicrî bir mahallinde bulunmasıyla âsâr-ı atıka zenginliğince pek çok büyük pâ-yı tahtlar müzesine nasıl fâik olduğu ve kadir-şinâsânın ne gibi eşyâ'ya kadar kemâl-i ehemmiyyetle muhâfaza eyledikleri görülsün ve şaşılınsın! Bugün müzeyi hâricen Saint Germain bulvarından beş altı dakika ve dîger gün hem hâricen hem dâhilen nihâyet yirmi dakika kadar temâşâ ve ehemmi-i müşâhedâtım

632a

Zabt ve hıfz ile ancak bu kadar ta'rîfine muktedir olabilirim.

1.76.2. (Mekteb-i Tıbbiye) – Saint Germain bulvarını tezyîn eyleyen ebniye-yi azîmenin birisi de mekteb-i tıbbiyedir. Bir müselles-i nâkıs yâhûd muayyen şeklinde vâsi' bir arsa üzerine mebnî olup cephesi Saint Germain bulvarı üzerine isâbet etmekte ise de arka cephesi dahi iş bu ön cephe derecesinde mühimm olup büyük avluya da arka cihetinden girilir. Bu binâ' 1769 senesinden 1776 senesine kadar inşâ' edilerek fakat el-yevm Saint Germain bulvarı üzerinde nazar-rübâ olan cephe bu geçen senelerde yeni yaptırılmış ve henüz hitâma îsâl edilmiştir. Binâ'nın tarz-ı mi'mârîsi bir sûret-i mahlûtada olup fakat esâsen iki katlı bir binâ' olduğu hâlde heybet-i hâriciyyesi Cite cezâresindeki adliyye dâiresini andırır. Bulvarın arka cihetindeki cepheden büyük avluya giren kapıdan bakılacak olur ise iki sıra sütûnlar ile müzeyyen gayet güzel bir geçit görülür ki bu avluya nev-ummâ bizim şark taraflarının medreseleri gibi bir sûret kesb ettirir. Avlunun orta

yerinde müşerrah meşhûr Bichat'ın tunçtan ma'mûl heykeli dahi kapıdan bakıldığı zemân

632b

Gözükerek medrese-i mezkûrenin ciddiyet ve ehemmiyyetini tezyîd eyler. Burası umûma açık olmayıp derûnuna girmek ve taksîmâtını görmek için bir müsâade-i mahsûsaya ihtiyâc messeyler. Verilen ma'lûmâta göre birinci katın sol cenâhında ya'nî garb cihetinde mektebe mahsûs bir kütüb-hâne bulunup yüz bin cilt kitâb-ı tıbbiyyeyi hâvî imiş. Sağ ya'nî şark cenâhında da “Müze Orfila” nâmıyla bir ilm-i teşrîh müze-hânesi bulunup teşrîh ilmiyle fenn-i cerrâhiyye âid eski yeni bi-l-cümle âdet ve edevâtan mâ-adâ pek çok modeller resimler dahi burada mevcûd imiş. Mekteb-i mezkûrun “amphi theatre” şeklindeki ders-hânesi gayet vâsi' salonlardan olup bin beş yüz şâkirdânı istîâba kâfî imiş. Başlıca muallimlik makamları otuz beş olarak fakat her muallimin bir kaçardan muâvinleri bulunduğundan muallimlerin mikdârı yüz yirmiyi mütecâviz imiş. Mekteb-i mezkûrun cenûb cihetinde “ameliyyât mektebi” nâmıyla bir de haste-hânesi bulunarak yüksek sınıflardaki şâkirdâna teşhîs ve tedâvî-i emrâz ve ameliyyât-ı cerrâhiyye dersleri bu ameliyyât mektebinde verilir imiş. Cluny müzesi gibi iş bu mekteb-i tıbbiyyenin de bugün yalnız Saint Germain bulvarı

633a

Cihetinden temâşâsıyla iktifâ eylediğim hâlde bir gün sonra sergi-i umûmîye gider iken etrâfını dolaşarak itmâm-ı temâşâyâ muvâfık olmuş idim. Asıl mekteb-i tıbbiyye ve ameliyyât mektebi arasında sokağın epeyce ittisâ peydâ etmiş olan kısmına “mekteb-i tıbbiyye meydânı” denilir ise de Paris'in sâir meydânlarıyla rekâbet edebilecek vüs'at ve zînetten mahrûmdur.

1.76.3. (Saint Germain des Pres Kilisesi) – Saint Germain bulvarı Rennes sokağıyla tekatu' eylediği yerde ve şarktan garba doğru giden seyyâhîn sağ tarafında dört köşe bir kulesiyle cesîm bir kilise câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olur ki Saint Germain des Pres kilisesidir. Bu ma'bed yalnız cesâmeti cihetiyle değil kadîmi cihetiyle de Paris'in birinci derecede addolunan ma'bedinden sayılır. İlk binâ'sı mîlâd-ı İsa'nın altıncı asrında vuku' bularak fakat o zemândan kalma âsâr-ı ebniye yalnız kule ile bir de yalnız bir dıl'ının duvarından ibâret olup mahall-i sâiresi muahharen vuku' bulan tecdîdât ve ta'mîrât esnâsında tebdîl oluna oluna

âdetâ ebniye-yi cedîdeden sayılacak bir sûrete ifrâğ edilmiştir. Saint Germain cem'iyet-i ruhbâniyyesi Fransa'da öteden beri servet ve i'tibâr ile meşhûr olup umûr-i siyâsiyyeye

633b

De duhûl-i külliyyesi bulunduğundan pek çok eâzım bu cem'iyete doğrudan doğruya mensûb ve-yâhûd muhibb buldukları gibi bi-l-hâssa bu kilisenin papazlığı ünvanı pek büyük medâr-ı mefharet addedildiğinden cardinal rütbesini hâiz olan büyük papazlar ve hattâ ba'zı krallar bile ma'bed-i mezkûrun hizmetkârlığı ile iftihâr etmişlerdir. Saint Germain cem'iyet-i ruhbâniyyesinin âsâr-ı hayrı yalnız bundan ibâret olmayıp daha bir çok yerlerde kilise ve manastır gibi âsârı bulunduğundan bu kiliseyi “des Pres” kaydıyla tavsîf etmeye sebep vaktiyle bu tarafların vâsi' çayırıklardan ibâret olması ve kilisenin de çayırlar ortasına yapılmış bulunmasıdır. Ancak sonraları bu çayırlar üzerine muntazam bulvarlar ve sokaklar resm olunarak binâ'lar dahi yapılmış bulunmasıyla çayırılıktan eser kalmayıp yalnız kilisenin etrâfında bir küçük bahçe görülür ise de binâ'nın cesâmetine nazaran bahçenin darlığı âdetâ etrâfını bir zümürüdü'n şerît ile ihâta etmişler gibi bir sûret gösterir. Bu bahçede meşâhirden bir Bernard Palissy ile bir de kilisenin Saint Germain bulvarı cihetine meşhûr ansiklopedi müellifi Diderot'un tunçtan yapılmış birer heykeli vüzu' edilmiştir ki o civârdan geçen yolcuların bir sûret-i mahsûsada enzâr-ı dikkatlerini

634a

Celb eyleyen âsârdandır. Kilise-yi mezkûrun asıl şâyân-ı ehemmiyyet ve şâyeste-i temâşâ olan ciheti iç tarafı olup rehberlerde haber verildiğine göre hadsiz hesâbsız resimler ve heykeller ile müzeyyen bulunduktan mâ-adâ büyük papazlar ve krallar ve prensler ve sâire nâmlarına mensûben bir çok mihrâblar ve sandukalar ve bâ-husûs Katolik mezhebince “relique” ta'bîr olunan mukaddes yâdigârlar dahi derûn-i ma'bedi zenginlendirmekte imiş ise de ne bugün ve ne de bundan sonra bir fırsat bulup da derûn-i ma'bedi temâşâ eylemek bana nasîb olamamıştır.

1.76.4. (Charite Haste-hânesi Ponts et Chaussees Mektebi) – Saint Germain bulvarından şarktan garba doğru gidilir iken sağ tarafta Saint Peres sokağını tezyîn eyleyen binâ'lar miyânında bu iki binâ' yalnız kıymet-i mi'mâriyyeleri cihetiyle o derecelerde şâyân-ı ehemmiyyet değil iseler de mevzû'ları cihetiyle

pek ziyâde şâyân-ı ehemmiyettirler. Bunlardan Charite haste-hânesi Paris'in en büyük ve en muntazam haste-hânelerinden olup münkasım olduğu üç avlu etrâfındaki murabba' binâ'ların her biri başlıca birer haste-hâne-yi müstakille hükmündedirler. Bunların üçünde altı yüzden mütecâviz dâimî yatak bulunarak ba'zı salgın hastelikler

634b

Esnâsında yatakların mikdârı bine kadar vardırılmaktadır. Haste-hâne-yi mezkûr mürüvvet-i beşeriyeye ve merhamet-i medeniyyenin mahall-i irâe ve icrâ'sı olarak hangi kavimden olur ise olsun bi-l-cümle gurebâyı meccânen kabûl edildikten mâ-adâ baktığı hasteler ifâkat bulduktan sonra müddet-i nekâhetleri zarfında mükemmelen iâşeleri husûsunda da ibrâz-ı âsâr semâhat eyler. Saint Germain sokağından Jacop sokağına kadar bu haste-hânenin tûlü iki yüz metre olup ve arîzi dahi seksen metreden mütecâvizdir. Rivâyete göre etbâsının aglebi fahrî olarak hizmet ederler imiş. Karşısında kâin Ponts et Chaussees ya'nî köprü ve chaussee mektebine gelince Saint Peres sokağındaki kapısından avluya doğru görünüşü o kadar büyük cesâmet tasvîr ettirmez ise de binâ'-yı mezkûr arka taraftaki Preaux sokağına kadar mümted olup mekteb-i sâire de ulûm-i hendesiyye ve mi'mâriyyeyi itmâm eyledikten sonra yalnız chaussee ve köprü ve şimendüfer ameliyyâtını mertebe-i gayeye îsâl etmek ârzûsunda bulunan şâkirdâmı kabûl eyler ki bunların bir kısmı leylî ve bir takımı dahi nehârî olarak mikdârları dört yüze bâliğ olur. Dünyanın her tarafında ehemmiyyet-i hendesiyye ve mi'mâriyyeyi hâiz olarak yapılan köprülerin tünellerin

635a

Sedlerin ve "aqueduc" denilen su güzer-gâhlarının nisbet-i sahîhesi üzerine yapılmış modelleri bu kitâbın model-hânesinde cem' edilmiş olup âid olduğu fûnûn-i zâyî'e âid bir de kütüb-hânesi var imiş ki mevcûdu yirmi beş bin cildi tecâvüz eyler imiş. Dersler umûmî olduğundan mektebe hiç mensûbiyyeti bulunmayan gerek Fransız ve gerek ecnebî müstemiler dahi ders-hâneye gidip tedrîsâtı istimâ' eyleyebilirler imiş. Ancak bizim o kadar bol vaktimiz olmadığından bugünkü cevelânda yalnız küçük avluya kadar girip etrâfa bakınmak müyesser olabilmıştır ki bu avluda âmed ü şüd eylediklerini gördüğüm talebenin en genci yirmi beş yaşından yukarı olup ba'zıları âdetâ kartalmış adamlar idi.

1.76.5. (Kütüb-hâne-yi Kebîr-i Millî) – Paris kütüb-hâne-yi kebîr-i millîsini bugünkü ziyâretim ilk ve son ziyâret değildir. Bundan mâ-adâ iki def'a daha ziyâret eylemiş idim ki bugün yalnız hâricen temâşâsıyla iktifâ eylediğim hâlde diğer def'alar derûnuna da girerek zivâr-ı ecnebiyye için görülebilecek mahallerini görmüşümdür. Paris'in kütüb-hâne-yi kebîri bütün rûy-i arzda zenginlikçe bir misli daha mevcûd olamayan müessesâtandır. Asıl cephesi Richelieu caddesine müteveccih olan

635b

Taraf ise de kütüb-hânenin bu tarafından görünüşü âdetâ büyük bir kışlayı andırıp hâricen tezyînât-ı mi'mâriyyeden âzâde bir sâde binâ'dır. Vivienne sokağındaki cephesine gelince bunun hemân ortalık yerine düşen büyük avlu güzel bir bahçe sûretinde matrûh olup sokak tarafına da muntazam bir parmaklık yapılmış olduğundan parmaklık hâricinde durup da bahçenin adlâ'-ı selâsesini ihâta eyleyen ebniyyeyi temâşâ ettiği zemân ba'zı cihetleri taş ve ba'zı cihetleri tuğladan yapılmış olan bu binâ'lar insânın gözüne çok güzel görünürler. Binâ'-yı mezkûr iki katlı olup en büyük kapısı Richelieu sokağına açılır. Fakat adlâ'-ı sâiresinde de yan kapıları vardır. Derûn-i binâ'yı Taksîm eyleyen birbirinden büyük dört avluya tâbien kütüb-hâne dahi başlıca dört kısma münkasımdır ki birinci kısmı kitâb-ı matbûa ile biri bahrî harîtalara ve coğrafya ilmine müteallik sâir resimlere ve ikinci kısmı yalnız el yazısı kitâblara ve üçüncü kısmı istampelere ve dördüncü kısmı da madalyalara mahsûstur. İki sonraki kısımlar bir kütüb-hânedeki ziyâde bir müzeye müşâbihdirler. İş bu devâirde kitâblar mevzû' olan yerlere duhûl için herkese müsâade vermezler. Tetebbu' ve mütâlâa maksadıyla buraya

636a

Mürâcaat edenler iki sınıfa münkasımdır ki birinci sınıf te'lîfât için devâm üzere gelip çalışanlar olup aksâm-ı erbaanın derûnunda da bunlara mahsûs yazı-hâne salonları vardır. Yazı-hâneler boylu boyuna uzatılmış masalardan ibâret olarak yazacak olan zevâtın oturacakları iskemleler dahi numaralıdır. Her türlü kâmuslar ve müelliflerin sık sık mürâcaata mecbûr olacakları sâir kitâblar bu yazı-hâneler üzerinde dâimî bulunarak hafız-ı kütübler onları kaldıramazlar. Yazı-hânelere devâm için kütüb-hâne müdür-i umûmiyyesine bir istid'â verilerek milleti ve Paris'te mahall-i ikameti ismi şöhreti tasrîh olunmalıdır. Bir istid'â üzerine müdür-i umûmî tarafından bir ruhsatiyye kartı i'tâ' olunur ki onun üzerinde kendisine tahsîs olunan sandalyenin de numarası

muayyendir. Yalnız kitâb mütâlaa etmek için gelenler “kırâat-hâne-yi umûmî” denilen büyük salona girerler ki bunun için ruhsatiyye kartına lüzûm olmayıp fakat me’mûrlar tarafından verilecek olan yazar bozar tahtası gibi bir tahta üzerine kari’ler isimlerini ve ârzû eyledikleri kitâbların isimlerini yazmalıdırlar. Bu sûretle talep olunan kitâblar okunup

636b

Yine hafız-ı kütübe iâde olunduğu zemân hafız-ı kütüb zikr olunan yazar bozar tahtasının üzerine bir battal işâreti çeker ki kitâbların ziyâdan muhâfazası için bu sûret bir kontrol hükmündedir. Elinde kitâb ve evrâk bulunan bir adamın bu salonlara evrâk ve kitâblarıyla birlikte duhûlüne müsâade verilmez. Onları ve şemsiye ve baston ve şapka ve palto gibi eşyâ’yı kâmilen kapıcılara bırakmak taht-ı mecbûriyyettedir. Kütüb-hânedan çıkarıken dahi her kimin eline kitâb veya evrâk bulunur ise hafız-ı kütübler tarafından taharriyyât ve tedkikât-ı şedîde icrâ’sına lüzûm görülür. Ammâ bir ecnebî seyyâh buraya mürâcaat edip de hafız-ı kütüblerin reisâsından birisine pasaportunu göstererek yalnız ziyâret ve temâşâ maksadıyla kütüb-hâneyi gezmek merâkında olduğunu haber verecek olur ise muâyenâtına hademelerden birisi katılarak mükemmelen gezilmek mürüvveti deriğ edilmez. Kütüb-hâneye üçüncü def’a olarak vuku’-i mürâcaatımızda doktor Yanpolsky ile birlikte idik ki bu sûretle vuku’ bulan ricâmız kabûl olunarak kütüb-hânenin her yerini gezebilmiş idik. Rivâyete göre nice senelerden beri bu kütüb-hânenin lâ-yenkati’ tevsî’ne çalışılmakta olup hattâ el-hâletü hâzihi Vivienne caddesi

637a

Cihetinde ba’zı dâireler henüz yeni itmâm olunarak onlar derûnuna vuzıa edilecek kitâbların daha yerleştirilmemiş olduğu da manzûrumuz olmuştur. Bu kütüb-hânenin kütüb-i mevcûdesi esâmîsini mübeyyen olmak lâzım gelen kataloğa mübâyaa hevesiyle bizi gezdiren hafız-ı kütübe vuku’ bulan mürâcaatım o kadar mahcûbiyyetimi mûcib oldu ki ömrümde bu kadar mahcûb olduğum başka bir zemânı tahattur edemem. Hafız-ı kütübe:

- Kütüb-hânenin kataloğu nerede satılır? Bir dânesini edinmek isterim.

Dediğimde herif fevk-al-hadd istigrâb tavrıyla yüzüme bakarak:

- Mösyö! Otuz beş senedir bu kataloğun tanzîmine bir komisyon me’mûr olup lâ-yenkati’ çalışmakta bulunduğu hâlde kim bilir ihtimâl ki râbi’ni vücûda getirememiştir. Kütüb-

hânenin mevcûd-i umûmîsi beş milyon parçayı mütecâvizdir. Yapılacak katalogun hitâmı müyesser olduğu zemân akademia kamusunun ciltleri gibi yirmiden mütecâviz cilt teşkîl edeceği tahmîn olunur.

Demesin mi? Bu söz gafletimi izâle ile beni îkâz eyledi ise de Paris kütüb-hâne-yi kebîrinin bu kadar acemîsi câhili bulunduğum

637b

Hâlde şu ziyâretcikten ahvâlini ne kadar öğrenebileceğimi kendim de nazar-ı istisgar ile görüp önüme bakmaya mecbûr oldum. Böyle müfredât-ı mevcûdesinin mikdârı beş milyona varan bir kütüb-hânenin def'aten vücûda getirilmiş olması vârid-i hâtır olamaz ya? Rivâyete göre Fransız kralları miyânında kitâb cem'ine ilk heves eden zât beşinci Charles olup 1373 senesinde bu kütüb-hâne-yi ilk teşkîl eylediği zemân yalnız 960 cilt kitâb bulup koyabilmiştir. Ondan sonra kütüb-hâne-yi asıl tevsî' eyleyen Birinci Francois nâm kral olmuştur ki İtalya'ya İspanya'ya Atina'ya İstanbul'a İskenderiye'ye mahsûs me'mûrlar gönderip bir çok kitâblar mübâyaa ettirmiş ve bir takımını da şunun bunun ellerinde bulunan kitâblardan istinsâh sûretiyle vücûda getirmiştir. Fransa'da matbaacılığın gereği gibi te'sîsi ile sahafılık san'atı teceddüd eylediği zemân yeni basılan kitâbların her birinden birer ve daha sonra ikişer nüshanın kütüb-hâne-yi kebîre ihdâsı bir kanun-i mahsûsla taht-ı mecbûriyyete konulduğundan kütüb-hâne-yi zengin etmeye asıl bu kanun yardım etmiştir. Kitâbların mikdârı çoğaldıkça kütüb-hânenin de tevsî'ine lüzûm görülerek nihâyet 1763 sene-i mîlâdîsinde Cardinal

638a

Mazarin konağı bi-l-mübâyaa kütüb-hâne ittihâz olunmuştur ki işte mezkûr konak şimdiki kütüb-hânenin yerinde imiş ise de ejder gibi soludukça büyüyen kütüb-hâne kabina sığmadıkça etrâfındaki binâ'lar alınıp ilâve edile edile el-yevm iki yüz metre tûl ve doksan metre arızinde koca bir mahalle-i müsta'tîle teşkîl eyleyecek cesâmeti bulmuştur. Yalnız kitâb-ı matbûanın mikdârı üç milyon cilt olduğu şöret bulmuş ise de mikdâr-ı sahîhi kat'iyyen muayyen ve ma'lûm olmayıp derdest tanzîm olunan büyük katalog yapıp bittiği zemân anlaşılacaktır. Müellifinin çalışmalarına mahsûs olan salonların ketb-i matbûa dâiresi kısmına âid bulunan en büyüğü Richelieu sokağı üzerindeki dıl'da bulunup yine Richelieu nâmı sokağın karşı tarafında mevcûd olan bir küçük bahçe ve çeşmeye nezâreti vardır. Ecnebîliğimize hürmeten bir müsâade-

i mahsûsa alarak yanımızdaki hafız-ı kütüb bizi bu salona sokarak otuz kadar müelliflerin kitâblar içine gömülüp bir istigrâk-ı tâmm ile çalıştıklarını göstermiştir. Kırâat-hâne-yi umûmî denilen salon Colbert sokağı cihetinde olup istenilen kitâblardan mâ-adâ Paris'te tab' ve neşr edilen mevkut gayr-ı mevkut rîsâle-i ilmiyye

638b

Ve fenniyye ve edebiyenin kâffesi de kırâat masaları üzerinde müctemi'dir. Kırâat-hâne-i umûmiyyenin sol cihetinde kâin istampe dâiresine bir büyük kapıdan girilerek burasının birbiri içinde bir çok salonlara münkasım olduğu görülür. En eski zemânlardan beri Fransa resimleri şimşir bakır çelik gibi mücellâ satırlar üzerine resm ve tasvîr hakkı yolunda ne kadar kalıp yapmışlar ve basmışlar ise dâire-i mezkûrede tasâvîr-i mezkûrenin birer kapısı cem' edilmiştir ki mikdârları iki milyon beş yüz bine bâliğ olup taksîm olundukları sınıf iktizâ'sınca on dört bin beş yüz cilt teşkîl etmişlerdir.

Bunlar meşinden mukavvadan ma'mûl büyük büyük zarflar derûnuna mahfûz ikişer nüsha olan istampe bir takımı da camlı dolaplar derûnunda resim sergisi tertîb edercesine yapılarak teşhîr olunmuşlardır. İş bu istampe dâiresi geçildikten sonra yine Richelieu sokağına takarrüb edildikte el yazısı kitâblara âid olan kısma girilip bunun bizi idhâl eyledikleri yalnız bir salonunda yüz bin cilt kitâb-ı muharrire bulunduğu haber verilmiştir. Kitâbların kâffesi gayet güzel ciltli olarak mükellef camlı dolaplara vuzia olunmuşlardır ki Berlin'de

639a

Gördüğümüz kütüb-hâne-yi imparatorîdeki intizâmsızlığa nisbetle bu dâire âdetâ bir saray hem de muhteviyâtı en muntazam bir saray hükmünde addolunur. Kütüb-hânelerin teclîdi bu kütüb-hânenin kanun-i kat'îsi hükmünde olup zâten def'aten müteaddidede tab' olunan kitâbların en güzel tab' olunanları tercîhen teclîd edildiğinden ciltlerin kâffesine ziyâdesiyle ehemmiyyet verilmiş ve en sâdeleri ipekli bir kumaş ile ciltlettirilip en mükellefleri ise kıymettâr meşinler ve keçi derileri ile kaplattırılmıştır. Bu kütüb-hâne-yi gezmek ne bir kışlayı ne bir sarayı gezmeye makis olamaz. Kah kütüb-hânenin tûlana müsâvî ya'nî iki yüz metrelik koridorlardan ve kah bir takım küçük murabbaât etrâfından dolaşılarak hadsiz hesâbsız salonların kapıları önünden geçildikçe ve derûnlarına bakıldıkça her biri bir zengin adama kütüb-hâne-yi müstakill teşkîl eyleyecek yerler oldukları ve rafları ve dolapları ve bunların derûnlarındaki kitâbların parıl parıl

parladıkları müşâhede edilir. Salonların her birinde bir kaçar adam bulunarak ellerindeki fırçalar ve tozluklar ve beyaz astarlar ile cam ve dolap ve kitâb silmek ile iştilgal ederler. Bu uzunlu kîsâlî koridorlardan geçmek nev-ummâ bizim şimdiki

639b

Evkaf ve adliyye dâirelerini hâvî olan eski darül-fünûn koridorlarından geçmeyi andırıp fakat salonları bu dâirelerin odalarından pek çok ziyâde vâsî' olduğu gibi koridorlar bile muntazam kitâb dolapları ve raflar ile birer boylu boyuna yek-pâre kütüb-hâneye benzetebilmişlerdir. Buraya ilk mürâcaatımda hâricen ve ikinci mürâcaatımda büyük avlu ile kırâat-hâne-yi umûmîyi dâhilen görerek Doktor Yanpolsky ile üçüncü mürâcaatımızda iş bu koridorları ve salonları yarım saatten mütecâviz dolaşmış ve hemân hiç bir yerde bir iki dakika durmamış idik de yine kütüb-hânenin tamâmını temâşâ edememiş idik. Zîrâ madalya dâiresine mürâcaatımızda bir hey'et-i tahkîkiyye tarafından yoklama icrâ' edildiğine tesâdüf ettiğimizden bizi bu dâireye idhâl edememişler idi. Yanımızdaki hafız-ı kütübün ihtârına göre madalya dâiresinde beş yüz bin parça bakır ve altın ve gümüş madalya bulunup ilk mürâcaat ettiğimiz kapıdan içeriye atf edebildiğimiz enzâr-ı teccüs bir çok camekânlar derûnuna bunların vuzîa edilişlerine tesâdüf eyleyebilmiş idi ki hâl ve sûret-i umûmiyyesi de âdetâ bir müzeye benzemekte idi.

1.76.6. (Palais Royal)- Paris şehrinin

640a

Göbeği iş bu Palais Royal addolunur. Tuileries ve Louvre saraylarının şimâl tarafında yine bu nâma mensûb olan ufacık bir meydân üzerine nâzır bulunan kısmına asıl "saray" ta'bîr olunur ki şimdi orası Fransa'nın şûrâ-yı devlet dâiresidir. Bu dâire dâhiline yabancılar giremezler. Şûrâ-yı devletin sol tarafında bir dar geçit bulunup o geçitten saray avlusuna girilir. Geçidin sol tarafı Fransız tiyatrosudur ki yine Palais Royal hey'et-i umûmîsiyle mütenâsib bir binâ' olup âdetâ saray-ı mezkûrda ikamet edenler için yapıldığı sûret-i umûmiyye-yi mi'mâriyyesinden dahi anlaşılır. Bu geçitten içeriye girildikte insân kendisini Louvre sarayı avlusunun râbî'ne müsâvî bir murabba' avluda bulur ki ona nâzır olan cepheler Paris'in ebniye-yi sâiresi derecesinde tezyînât-ı mi'mâriyye ile müzeyyendirler. Palais Royal'in hâricden görünüşü de güzeldir. Bu avlu dâhilinden görünüşü de! Hâricden ya'nî Palais Royal meydânından görünüşü alt ve üst

katları mermer kolonali ve üst katın ön ciheti mükellef balkonlu bir binâ' olup avlu içinden görünüşü de müsta'tîl pencereleri ve süslü bacaları ve musanni'

640b

Oymalarla nazar-rübâdırlar. İş bu avlunun da sol tarafında kemerli bir geçit daha bulunarak ondan içeriye girildiği zemân palais Royal bahçesi denilen yere girilmiş olur ki iki yüz otuz metre tûlünde ve yüz metre arızinde vâsi' bir bahçe olup dörder sıra ihlamur ve akasya ağaçlarıyla gölgelendirilmiştir. Ta orta yerinde yirmi metre katarında müdevvir-ül şekl vâsi' bir havuz bulunup şimâle doğru bahçenin tûlüne mütenâsiben bu havuzun altında üstünde iki ufarak müsta'tîl şeklinde parmaklıklı bir bahçecik vücûda getirilmiştir. Bu bahçenin etrâfı yine kendi şekl-i müsta'tîline mütenâsiben iki katlı binâ'larla muhât olup alt kat âdetâ medreselerde görülen sütûnlu kemerli gezintiler arkasındaki odalar gibi bir biçimde olarak kâmilen dükkân ve üst kat dahi kâmilen lokantalardır. Yalnız şimâl dıl'ı bir çok sütûnlar üzerinde mebnî ufarak bir tiyatrohâne olup ismi "Palais Royal" tiyatrosudur. Alt katın dükkânları umûmen kuyumcu ve zengin tuhfeci gibi müzeyyen şeyler olup üst kattaki lokantalar vaktiyle Paris'in en mu'teber lokantalarından iken şimdilerde Champ Elysees ve bulvarlardaki lokantalar mergûbiyyetçe bunlara tefevvuk eylediğinden Palais

641a

Royal lokantaları i'tibârdan düşmüştür. Bu sükûtun asıl sebebi ise Palais Royal bahçesine girilecek yerlerden arabaların geçememekte olması kazıyyesidir. Şu dâire-i cesîmenin şimdi şûrâ-yı devlet ittihâz olunan kısmını 1619 sene-i mîlâdiyyesinden 1636 sene-yi mîlâdiyyesine kadar meşhûr Cardinal Richelieu yaptırıp ba'de On Üçüncü Louis'e terk etmekle Fransa kralı On Dördüncü Louis ve kardeşi Philippe duc D'Orleans ve bunların vâlideleri olan Anne d'Autriche ile berâber üçü bu dâirede ikamet etmişlerdir. Bu'd-i zemân On Dördüncü Louis kral oldukça sarayı kardeşine terk ederek ba'de "regent" nâmıyla şöhret bulan mûmâ-ileyh in oğlu duc D'Orleans sefâhatmeşrebi hasebiyle bu sarayda o kadar zevkler safâ'lar eylemiştir ki o zemânlar henüz bahçe etrâfındaki binâ'lar yapılmamış olduğu ve bahçe şimdikiden daha büyük bulunduğu için safâ' demlerinde bu bahçenin bir mey-hâne bir fuhş-hâne-yi alenî sûretini aldığı tevârihe yazılmıştır. Ondan sonra Orleans şu'be-i hânedânının kâffe-i a'zâsı bu isrâf ve sefâhatte devâm

ederek nihâyet “Egalite” diye şöhret bulan Philippe o müsrif-âne masârife medâr olmak üzere bahçe etrâfındaki binâ’ları yaptırıp îcâra

641b

Vermiştir. Böyle müsrif ve sefih bir adamın yaptırdığı yerler dahi cây-ı sefâhat ve isrâf olarak kumâr-bâz ve fuhşa gürûhu bu dâirede etmedik rezâlet bırakmamışlardır ki Palais Royal’ın iş bu şöhret-i sefâhatperestisi yakın zemânlara kadar devâm edegelmiş ve ez-cümle Massena nâmında bir sefihin yalnız bir gecede orada yedi yüz elli bin frangı kumarda kaybeylediği tevârihe yazılmıştır. Bu saray avlusunun bir tarafında ve yarısı yere gömülmüş bir binâ’ içinde el-hâletü hâzihi büyük bir elektrik makinesi mevzû’dur ki Palais Royal ile Fransız Tiyatrosu ve kütüb-hâne-i kebîr-i millî dâirelerini tenvîr eyleyen ziyâ’-yı elektrik burada hâsıl olur. Şimdiki hâlde bahçenin asıl safâsını sürenler muhâlât-ı mütecâvire çocuklarıdır. Yaz mevsiminde askerî müzikaları burada nöbet çaldığından bahçenin bir tarafına yığılmış olan binlerce iskemlelerin her biri onar santim kirâ ile müzika müstemilerine îcâr olunur ise de sâir vakitlerde yüzlerce mahalle çocukları bahçe içinde çenber çevirip koşarak ve havuzda oyuncak nev’inden ufacık yelkenli sandalları yüzdürüp ba’-zân de havuz içine düşerek eğlenirler.

642a

1.77. (PARİS’TE ALTINCI GÜN)

Evvelce dahi bi-l-münâsibe haber vermiş olduğum vecihle dünkü gün nehrin sâhil-i yesârında Saint Germain bulvarı etrâfında icrâ’ eylediğim cevelân esnâsında gördüğüm yerlerin ilk temâşâsını kâfî addedemediğimden eylülün yirmi altıncısını teşkîl eyleyen iş bu Perşembe günü dahi yine o tarafların cevelânını zihnime koymuş idim. Gece tiyatrodan erkence gelip yatmış olduğumuzdan sabahleyin saat yediyi pek az geçerek uykudan uyanıp vücûdumda bir mükemmel cevelân icrâ’sına kâfî vakit dahi bulunca sevinmiş idim. Oturuğumuz hotel ile cevelânına gideceğim mahall arası uzak olmamakla berâber hotel kapısından çıkar çıkmaz bir arabacının:

- Ecnebî Efendi! Ecnebî Efendi! Bir seyâhat-i subh-gâhi yapalım.

Demesi hoşuma giderek adamcağıza:

- Luxembourg bahçesine kadar!

Cevâbını verince hemân oturduğu yerden kıyâmla hayvânın üzerindeki örtüyü çekip kendi dizlerine sararak:

- Luxembourg bahçesine kadar olsun.

642b

Dedi ve beni arabasına alır almaz hayvânı sürdü. Rivoli sokağında Louvre cadde ve rıhtımını ve ba'de-mâ Magisserie rıhtımını geçerek Change köprüsünü ve bulvar de Palais ve Saint Michel köprü ve meydânı ve bulvarı tarıklarıyla Luxembourg bahçesinin şark ciheti müdâhili önüne varıldı. Orada arabadan inilip arabacının ücretini verdikten sonra bahçeye girdim.

İş bu Luxembourg denilen mevki' bir vâsi' bahçe ve onun şimâl cihetinde bir de sarayı hâvî olarak Paris'in en meşhûr mevâki'ndendir. Sarayın cenûb devâir-i senato dâiresi olup bahçenin bu dâire karşısındaki kısmı gayet güzel bir şekl-i muntazamla tanzîm olunmuştur. Şark cihetinden bahçeye girilerek Medicis sokağına hizâsına doğru yürünüldüğü zemân "Fontain de Medicis" nâm çeşmeye tesâdüf olunur ki uzaktan görünüşü ufacık bir tâk-ı zafere şebîh olup orta kemeri hizâsıyla bir çok mecrâlardan çağlayan sular birbirinden alçak mermer teknelere dökülüp ba'de çeşmenin önünde gayet ufak bir gölceğiz teşkil ederler. Ancak çeşmeye takarrüb için yoldan saparak sağ tarafa doğru yüz yüz elli adım yürümelidir ki yakından

643a

Çeşmenin letâfeti daha güzel takdîr olunabilsin.

Sabah sigarası olmak üzere çeşme başında yaktığım sigarayı tamâm meclis-i â'yân dâiresi karşısında bahçenin göbeği ittihâz olunan yere geldim. Sigaramı orada içip bitirdikten sonra bahçenin cenûb cihetinde kâin ma'den mektebini ve onun da cenûb-i garbî tarafında ve Auguste Comte sokağının öte cihetinde kâin Louis le Germain ve fenn-i ispençiyari mektepleri dâirelerini hâricen temâşâ ettim.

Vâkiâ buralara kadar inmek tertîbâtım dâhilinde değil idiyse de henüz sabahleyin vakit pek erken olarak asıl ziyâret edeceğim yerlerin derûnlarına girmek için bu erkenliğin mümânaat edebileceği mülâhazası beni buralara kadar sevk eylemiş idi. Tekrâr Luxembourg bahçesine avdet ederek sarayın yanındaki kapıdan çıkıp Tournon sokağından şimâle doğru gider iken etrâftaki çalar saatlerden birisi saat onu vurduğundan asıl cevelânlarımı icrâ' için tabanları yağlamaya müsâraat eyledim. Saint Germain bulvarına çıktığım zemân şarka doğru bükülerek dünkü istikamet-i cevelânımın aksine yürümeye

643b

Başladım. Bu hâlde sağ tarafıma en evvel mekteb-i tıbbiye çıktığından artık dünkü gibi bulvardan yürümekte devâm etmeyip sağ tarafıma dönerek mekteb-i tıbbiye ve ameliyyât mektebi arasındaki meydancığa geldim ki orada bu iki mektebin temâşâ-yı hâricîsi için üç beş dakika tevkif mecbûriyyetinde bulundum. Hattâ mekteb-i tıbbiyyenin bu meydâna açılan kapısından girercesine takarrüb eyleyerek avlu derûnunu bir iyice gözden geçirdiğim gibi meydânın müntehâsında mektebin köşesine vardığım zemân şark cihetindeki dıl'ı görmek için bile oldukça dar bir sokaktan geçerek yine Saint Germain bulvarını buldum.

Bir ecnebînin böyle hâricen ebniye-yi cesîmiyyeyi temâşâ etmesi yerlilerin enzâr-ı istigrâbını celb eyliyor. Hele bugün şu mektebi temâşâ eyler iken bir kaç genç adam dahi beni temâşâ eyliyorlar idi ki kendi hâlimi yoklayınca bunların bana karşı dûçâr oldukları istigrâba ben de hak verdim. Bir elimde rehber ve diğer elimde çifte dürbün ile kah rehber ve kah mekteb-i tıbbiye ve-yâhûd ameliyyât mektebine bakıp tettebbu'a koyulmuş olmağım bendeki merâk ve cehdin derecesini bu delikanlılara gösteriyor idi. Kim bilir bu hâlime ne ma'nâ veriyorlar idi! İhti'mâl ki beni ta'yîb ediyorlar idi. Fakat

644a

Kendileri benim bulunduğum hâl ve mevkide bulunsalar idi her gördüklerini âdetâ ezberlemek mecbûriyyetiyle etrâflarına benden ziyâde bakınarak hâtıralarını kayd için de benden ziyâde telâş gösterirler idi.

Saint Germain bulvarına tekrâr çıktığım zemân bu delikanlıların arasından geçerek şark tarafına doğru yürüdüm. Tamâm hizâlarına geldiğim zemân onlar bana bakarak gülümsedikleri

gibi ben dahi kendilerine bakarak gülümsemekten kendimi men' edemedim. Fakat hiç bir söz teâtî etmeksizin geçip gittim. Bu def'a Cluny müzesine doğru yürüyor idim ki dünkü gün bu müze-hâneyi hâricen ziyâretten sonra rehber üzerinde icrâ' eylediğim tedkikât bugün beni daha ziyâde iştiyâkla bu tarafa sevk eyliyor idi. Bulvar cihetindeki bahçe hizâsına geldiğim zemân sağ tarafa bükülüp Saint Michel sokağına girdim ki demincek araba ile bu sokağa girer iken müze bahçesini görüp hâtıramı tecdîd eylemiş idim. Fakat Sommerard sokağı köşesine geldiğim zemân sola bükülerek müzenin büyük avlusu müdâhilinden girdim. Saat dokuzdan sonra bu müze umûma açıktır. Avlunun sağ tarafı müntehâsında

644b

bilet verilen yer bulunup salonların müdâhili de o cihettedir. İlk salona girildikten sonra artık salondan salona tekmîl müze dolaşılabilirdiği gibi hammâm dâiresi denilen yere kadar da varılabilir ki o dâireye girmek için merdiven koridorundan geçmek iktizâ' eder. Hammâm dâiresinden birkaç dakika tevkiften sonra tekrâr merdiven koridoruna geldim ki aşağısı sağlı sollu ikizli ve yukarısı yalnız orta yerden bir merdiven teşkîl eden bu merdivenden üst kata çıkarak kezâlik yek-dîğere yol veren salonları cevelân ettim. Hammâm dâiresinin üstü iş bu ikinci katta tarasa gibi bir mahall teşkîl eder. oradan yine merdiven koridoruna inerek Chapelle denilen küçük bir ma'bed içinden geçtikten sonra müzenin şimâl cihetindeki bahçeye çıkmış oldum. Ufak fakat epeyce süslü olan bahçeyi de cevelândan sonra kendimi yine Saint Germain bulvarında buldum.

Bugün asıl ârzû eylediğim şey Louvre sarayının dâhilindeki müzeyi görmek idi. Ancak Saint Germain bulvarı ile Seine nehri arasındaki kıt'ayı dünkünden daha mükemmel bir sûrette cevelân ve ziyâret ârzûsu da cümle-i tertîbâtımdan bulunmasıyla Cluny müzesini

645a

temâşâdan sonra bulvardan ayrılıp Saint Michel meydânına geldim ve meydân-ı mezkûru bir kerre dolaştıktan sonra nehir tarafına çıkıp Montebello rıhtımı üzerinden yürümeye başladım. Bu güşt-i güzârdan maksadım Cite adası üzerinde bulunan Notre-Dame ve polis dâiresi ve Saint Chapelle ve adliyye dâiresi gibi ebniye-yi cesîmeyi bir de şu cenûb cihetinden temâşâ eylemek idi. Hattâ Pont au Double denilen köprüden cezîreye kadar geçerek Notre-Dame'ın cephe-yi cenûbiyyesini seyrettikten sonra hep Cite adasını sâhil-i cenûbîsi rıhtımından garba ya'nî

Orfeures rıhtımına doğru yürüye yürüye adanın ucuna vardıktan sonra Pont Neuf'tan geçerek darb-hâne karşısına çıktım. Bu darb-hânenin Conti rıhtımı üzerindeki cephesini hâricen bir güzelce temâşâ eyledikten sonra Geunagaud sokağı tarafındaki cenûb-i şarkî cephesini de görerek ve Fransa'nın müessesât-ı cesîmesinden ma'dûd olan bu mühimm fabrikaya şaşarak Mazarine sokağı köşesinden sağa saptım ki bu hâlde "Institute de France" denilen dâr-ül-maârif sağ tarafımda kalmış ve tuttuğum dar yol beni Mazarine kütüb-hânesine çıkarmış idi.

Paris'in bu cihetleri asıl eski

645b

Paris olarak vâkıâ alâ kadr-il-imbân tesviye görmüş ise de eğri büğrü kısa ve dar sokaklar bu cihette ziyâdedirler. Mazarine kütüb-hânesi karşısına ya'nî enstitü meydânına vardığım zemân artık ayaklarımda gereği gibi yorgunluk hisseylemiş bulunduğumdan ve önüme çıkan Pont des Arts istikametiyle karşı tarafta Louvre sarayını gördüğümünden daha ziyâde yorulmaksızın bir kerre de buraya baş vurmaya göze aldırıldım.

Louvre sarayı Paris'in en mühimm heykeltraşlık ve resim müzesidir. Alt katı umûmen heykeltraşlığa âid olup şark ciheti kapısından girildiği zemân binâ'nın altında insânın sol tarafına isâbet eyleyen kapıdan âsâr-ı atîka-yı Mısriye mevzû' olan dâireye girilir. Louvre müzesine en büyük kusûr bulanlar bu müzenin âsâr-ı atîka kalabalığıyla âdetâ geçilmez derecelerde kalabalıklanmış olması kaziiyesini bulurlar. Fi-l-vâki' daha bu âsâr-ı Mısriyye salonunda insânı karşılayan heykel kalabalığı içinde insân kendisini kaybeder gider.

İş bu âsâr-ı atîka-yı Mısriyye salonunun müntehâsına vardığımda karşıma çıkan azîm bir merdivenden yukarıya çıkıverdim. Sol

646a

tarafıma isâbet eyleyen kapıdan içeriye girdiğimde yine Mısır târihine âid antikalarla mâl-â-mâl bir koridora girdim ki bunun müntehâsı orta yerinde dört azîm sûtûnu olan bir salondur. Bu salonun bir kapısından girip dîgerinden çıkıldıkta âsâr-ı atîka-yı Yunaniyye koridoruna girilmiş olur. O koridorun da müntehâsından Tuileries sarayının nehir cihetindeki cenâhına muvâzî bir cenâha geçilir ki müzenin bu kısmı bir kuyumcu bedestânına girilmiş gibi gümüş ve altın ve bakır ve eşyâ'-yı murassa ile mâl-â-mâldir. İlk geçitten geçip bir müdevvir salona girdikten sonra

sol tarafta önüme açılan gayet uzun bir salona girdim. bundan ötesi bir resim salonu olup hele nehre nâzır olan birkaç yüz metre tûlündeki koridor binlerce resim levhalarıyla mâl-â-mâl olarak ne gezmek ne temâşâ etmekle biter tükenir şeylerden değildir. Bu koridordaki âsâr-ı nefîse İtalyan ve İspanyol ve Alman ve Danvaz mektepleri nâmıyla ashâb-ı âsârın mensûb oldukları milliyetlere göre münkasım olup koridorun sonuna kadar gidildikten sonra tekrâr geriye bükülerek ve sola bükülerek ikinci katın müntehâ-yı garbîsindeki merdivene gelinmektedir. Bu merdivenden yine şark tarafına

646b

doğru bükülüp müntehâ-yı şarkîdeki büyük merdivene kadar gelince şübhesiz bir buçuk saat kadar yürümüş bulunduğumdan dizlerimde topuklarımda sıklet ve vücûduma tahammül edecek kuvvet kalmamış idi. Ancak tekrâr o merdivenden aşağıya inilemiyor idi. Tekrâr sağa bükülüp evvelce girmiş bulunduğum uzun koridordan müdevvir salona ve oradan dört kolonlu salon tarîkıyla yine ilk çıktığım merdivene kadar geldiğim zemân âdetâ yıkılmak mertebelerini buldum. Hemân merdiven ayağına oturup dinlenmek mecbûriyyetinden kendimi alamadım.

Elimde Louvre müzesinin ta'rîf-nâmesi bulunarak her girdiğim salonun ismi ve muhteviyâtı haber veriliyor ise de bunları tatbîke imkân var mı? Cüz'î tatbîkate girişmek cesâreti için haftalarca müddeti burada geçirmek lâzımdır. Kari'lerimce mûcib-i hayret olacak bir fikir icmâli peydâsı için şunu haber vereyim ki: Louvre sarayı dört dıl'dan müteşekkil bir murabba' olup bunu iki katı sekiz dıl' teşkîl eyler Tuileries sarayı cihetindeki cenâh dahi altı üstlü iki dıl' teşkîl ettiğinden müzenin hey'et-i umûmiyyesi on dıl'a bâliğ olur. Bugün

647a

Şurada iki saate karîb meşy ve hareketle bu on dıl'dan yalnız bir buçuğunu iki def'a geçmiş olabildim.

Ya karnımın açlığı? Yorgunluk ile açlığın derecesini bütün müddet-i seyâhatimde buradan başka hiçbir yerde hissetmemişimdir. Bir başka gün şuraya tekrâr gelmek azmiyle yavaş yavaş aşağıya inerek saray önünde tesâdüf ettiğim bir arabaya bindim ve hemân rastgele gibi bir sûretle: “ Chatâlet meydânına!” kumandasını verdim. Arabacı bizi Megisserie rıhtımı üzerinden

Chatâlet meydânına götürür iken ikinci kumanda olmak üzere “münâsib bir lokantaya” emrini de vererek arabacının intihâb ve sevk eylediği lokantaya girdim.

Meğer girdiğim yerde “a la card” denilen usûlde taâm edilir imiş. Ya’nî yiyeceğim şeyleri ben intihâb etmeli imişim. Bende o iktidâr var mı? Hele Louvre müzesine girip çıktuktan sonraki vücûd ve zihin yorgunluğu bende kuvve-i mefkûre bile bırakmamış olduğundan hizmetçiye:

- Bana her ne yedirmeyi tensîb eder iseniz ben ona râzı olacağım. Zîrâ bende taâm intihâbınâ iktidâr kat’iyyen münselibdir.

647b

Dedim. Bu yolda aldıkları açık emirleri hüsn-i icrâ’ cihetinde Paris’in lokanta uşakları gayet mâhirdirler. Nelerden ibâret olduğunu şimdi tahattur edemediğim iki üç türlü yemek ile adamcağız bizim karnımızı pek alâ doyurdu. Oturdukça ve karnımı doyurdukça aklım dahi başıma gelir idi. Ba’de-t-taâm uşağa bir Fransız altını verip hesâbımı tesviye etmesini söyledim. Bana îade eylediği akçanın mikdârına nazaran kuşluk taâmım için beş buçuk frank kadar bir para alıkoymuş olduğu anlaşılıyor idi. Yarım frank bahşiş ve yarım frank dahi fazla vererek bir de kahve getirmesini söyledim ki eğer ki bunların kahveleri içilmek istidâdından ârî şeyler olduğunu bilir idiysem de birâz daha oturup kahve ve sigara içerek daha mükemmel dinlenmek için bu tedbîre mecbûr olmuş idim.

Chatâlet meydânındaki hotelden çıktığımda yine bir araba çağırıp saat hesâbıyla bi-l-istîcâr bindim. Zîrâ bugün sergi-yi umûmîye yine nehrin öte tarafından gitmek karârında idim. Paris’in Hotel Dominisi ve Tuileries ve Palais Royal ve Madeleine ve Cappucines ve Poissonniere gibi bulvarlar ile Republique

648a

meydânı taraflarını ber vech-i matlûb seyr ve temâşâ eylemiş bulunduğum hâlde nehrin öte cihetini ya’nî Quartier Latin denilen tarafını henüz bu taraf kadar görüp belleyememiş bulunduğumdan bu noksânı ikmâl gayretinde idim. Bu def’a dahi bindiğim arabayı bu sabah geçtiğim bulvar de Palais tarıkından Saint Michel meydânına sevk ettim ise de oraya gelince hemân sağ tarafa Saint Andre sokağına saptırıp ba’de Jacob ve Universite sokakları hizâsından sürdürdüm. Bellechasse sokağı denilen darca bir sokaktan Saint Germain bulvarını aykırılarak

Grenelle sokağına gelince posta ve telgraf nezâretleri önünden İnvaidler bahçesine ve oradan İnvaidler bulvarına girerek Xavier meydânı ve Breteuil avenuesu tarîkıyla Breteuil meydânına vardım ki bir büyük selh-hâne olduğunu ve bir de artezyen kuyusu bulunduğunu bundan evvel mekteb-i harbiyye etrâfını gezdiğim sırada plan üstünde görmüş olduğumdan mezkûr Breteuil meydânında arabadan indim.

İş bu Breteuil meydânı asıl Breteuil avenuesu ile Saxe avenuesunun tekatu'undan husûle gelmiş müstedîr-ül şekl ve epeyce vâsi' ve dâiren mâdâr ağaçlar gars olunarak ufak bir bahçe hâlini musavvir güzel bir yer

648b

Olup orta yerinde epeyce yüksek bir kule görülür ki işte artezyen kuyusu da bu kulenin içindedir. Artezyen kuyusu denilen şeyler öyle bizim bildiğimiz su kuyuları gibi beş on yirmi kulaç kazılan ve ilk su sızan tabaka-yı mâiyyeye vusûl ile iktifâ ediliveren kuyulardan değildir. Üç beş yüz metre amîka varılarak bir büyük kıt'a-yı arziyyeyi muhît olan tabaka-i sahîhe-yi mâiyyeyi bulmak sûretiyle vücûda getirilen mâhir-i ukûl kuyulardır ki tabaka-i mezkûre-yi mâiyyenin etrâf dağlardaki irtifâ'ı hasebiyle peydâ eylediği sıklet bu yüzlerce metrelik delikten sath-ı arza kadar insân beli gibi suyu fıskırtır. Buradaki artezyen kuyusu beş yüz kırk yedi metre amikte olup onu kazmak için ne kadar zahmet çekildiği hikâye yolunda koca bir kitâb tanzîm olunmuştur ki mütâlaası Paris gibi nehir kıyısındaki ve suları mebzûl bir memlekette mücerred bir tecrübe-yi fenniyye için böyle yıllarca zahmet ve milyonlarca masârif ihtiyârıyla âdetâ muhâli mümkün edercesine uğraşan erbâb-ı himmeti kari'lerin nazarlarında büyülttükçe büyültür.

Artezyen kuyusunu dâhilen ve hâricen temâşâ ederek bu nev' kuyulara dâir o zemâna kadar peydâ eylemiş bulunduğum ma'lûmâtı

649a

Tahattur ettikçe dûçâr-ı hayret ola ola selh-hâne cihetine teveccüh eyledim ki mezkûr selh-hânenin asıl cephesi Breteuil meydânına nâzır olup orta yerindeki avluya yol veren kapısından sonra karşı tarafta Suffren avenuesuna çıkan dîger kapısından hürûc edilebilir. Ben de o sûrette hareket eyledim. Tettebbuât-ı mukaddîmemden zâten ma'lûmum olmuş idi ki Paris'te başlıca üç selh-hâne bulunup bunun da en büyük ve muntazamı Villette havz-ı kebîri cihetindedir. Oradaki

selh-hâneyi ne şimdiye kadar ne de bundan sonra ziyâret ve temâşâ mümkün olamadığından Paris selh-hâneleri hakkında peydâ eylemiş bulunduğum fikri yalnız bu Breteuil selh-hânesine tatbîk eyleyebilmişimdir. Bu selh-hânenin orta yeri gayet vâsi' bir avlu olduğu gibi mezkûr avlu etrâfındaki binâ'ların aralarında da geniş yollar ve avlular mütehâsıldır. Asıl hayvân zebhine mahsûs olan mezbahalar bizim büyük câmi'lerimizdeki abdest şadırvanlarını andıran birer sûrette müteşekkil iki yerdir ki burada hayvânların nasıl zebh olunduğunu görmek için sabahları gayet erken gelmek iktizâ' eyleyeceğini me'mûrları haber vermişler idi. Yüzlerce hayvânın zebh olduğu yerde bir dakika bile temâşâyâ benim için imkân tasvîr

649b

Olunabilir mi? Ben gördüğüm zemân ise bu mahallin hey'et-i umûmiyyesi vâkıâ azîm bir kasap dükkânını andırıyor idiyse de kokuya murdârlığa dâir hiç bir âsâr olmayıp nezâfet-i hârik-ül-âdesi bizim ma'hûd Galata'daki mezbahaları fenâ bir sûrette hâtıra getiriyor idi. Nihâyet selh-hânenin cenûb-i garbî kapısından Suffren avenuesuna çıkıp sağ tarafımdaki harbiyye mektebini temâşâ ede ede serginin Suffren kapısına vâsıl oldum ki bugün asıl bu yolu ve bu kapıyı tercihime sebep doğruca makina galerisine girmek hesâbı idi.

Sergi-yi umûmîye dâir ma'lûmât-ı icmâliyye verdiğim sırada ve dîger ba'zı münâsebetler düştüğü esnâda arz ve ihtâr eylemiş bulunduğum vecihle Paris sergi-yi umûmîsinin eğlenceye dâir olan cihetleri efkâr-ı ciddiyye erbâbından hiç bir kimseyi mutmain edemeyeceğine mukabil makina dâiresi denilen bu dâire-yi vâsi'de ihtirâât-ı beşeriyyenin hakikaten en mu'ciz-kârâneleri cem' edilmekle asıl kadir-şinâsân şu sergi-yi umûmîden intizâr edebilecekleri menâfi'i her yerden ziyâde bu mahallde bulabilecekleri der-kârdır.

Bundan evvel sergi-yi umûmîye bir kaç def'a gelerek makina dâiresinin yalnız hey'et-i

650a

Umûmiyyesine bir nazar edip geçmiş ve ilk fırsatı düşürdüğüm zemân şuraya gelip istediğim gibi bir temâşâyâ koyulmayı zihnime yerleştirmiş idim. Bugün dâireye girer girmez üst kat makamına kaim olan şirvanlara erbâb-ı temâşâyı çıkararak asansör makinesine binip evvel-be-evvel asansörün vâsıl olduğu demirden ma'mûl bir terasadan dâirenin hey'et-i umûmiyyesini seyre başladım. Bir tarafından dîger tarafına nazaran vâsıl olabilmesi muhâl olan şu yerde dürbün

isti'mâli taht-ı mecbûriyyette idi. Dört yüz metreden mütecâviz tûlü ve iki yüz metreye karîb arîzi olan bu müsta'tîl-i azîm yek-pâre bir salon hâlinde ise de dört tarafı otuz metre kadar arîzinde şirvan ile muhâttır ki bir çok küçük makineler dahi bu şirvanlara yerleştirilmişlerdir. Şirvanların arasında kalan açıklık boyunca bir de cısr-i seyyâr yapılmıştır. Bu cısr-i seyyâr tamâm şirvanlar irtifâ'ına müsâvî gayet muhkem demir çardaklar üzerinde bir baştan bir başa kadar kızak gibi kayıp seyr ve hareket eder. Öyle bir sûret-i acîbedeki demir çardak dediğimiz iki cenâhlı demir yol makine galerisini şekl-i tûlânisini boylu boyuna kat' ederek cısr-i seyyârın da iki uçları

650b

Bu demir yolları üzerine mevzû' olduğundan yer altında gizli makineleri ve onlara merbût teller vâsıtasıyla koca bir sal cesâmetindeki cısr yavaş yavaş galerinin bir başından dîger başına kadar kaydırılıp götürülür. Bunu inşâ'dan maksad erbâb-ı temâşâyı galerinin zemînine konulmuş olan makinelerin üstünden geçirterek gerek onları ve gerek şirvanlarda mevzû' olan eşyâ'yı bir nazar-ı şâmil ile temâşa ettirmektir. Binâen aleyh cısr-i seyyâr benim bulunduğum tersâneye takarrüb edinceye kadar dürbün ile galerinin her tarafını temâşâ eyledikten sonra bu cısr-i seyyâra da binerek ve galeriyi boylu boyuna onun revş-i âhestesiyle gezerek gerek dürbün ve gerek gözlük ile temâşâmı ikmâl eylemiş idim.

Mevcûd makineler içerisinde beni en ziyâde merâklandıran şeyler bizim memlekette peydâ ve isti'mâli kabil olan küçük ve ucuz ve nâfi makineler olacağından bu cısr-i seyyâr ile esnâ-yı seyâhatimde o yoldaki makineleri hangi tarafta görüyor isem asıl nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti o noktaya hasr ederek cısr-i seyyârdan indiğim zemân bunların yanına takarrüb edebilmek için geçilmesi lâzım gelen yolları zihnimde güzelce ezberliyor idim.

651a

Cısr-i seyyârdan indiğimde zâten pek yakına inmiş bulunduğum cihetle kazzâzlığa âid olan makinelerin kurulmuş oldukları yere vardım İstanbulumuzda alâ kadr-il-imbân kendisini inkırazdan kutarmış olan ve buna da ekser erbâbı yahûdî olmasından nâşî onların açıkgozlülüğü sebep olmuş bulunacağı der-kâr bulunan san'at-ı kazzâzlık olduğundan bunların isti'mâl eyledikleri çıkırıkları makineler dahi epeyce ma'lûmum olduğundan burada gördüğüm kazzâzlık ile bizdekinin farkını muvâzeneye başladım. Gıtan i'mâline mahsûs bir makine gördüm

ki en ince nev'inden bed' ile parmak kalınlığına karfıb kalınlığa kadar gıtan vurduğu hâlde büyücek bir dikiş makinesinden daha büyük değildi. Vâkıâ bizim kazzâzlar dahi gıtan için bir nev' çıkırık kullanırlar ise de buradaki makineye nisbetle bizimkiler hakikaten bir “çıkırık”tan başka hiç bir hükm gösteremezler. Gerek bu gıtan makinesi ve gerek bir milimetre ve arızinden yirmi milimetre arızine kadar şerît dokumaya mahsûs olan dîger makine gıtan ve şerîtlerin matlûb olan ince ve kalınlık ve darlık ve genişlik nisbetinde i' mâli için ayar edilebildikten mâ-adâ gıtanlar ve-yâhûd şerîtler yalnız bir renk iplikten yapılp da renklerinin

651b

İpliklerden yapılmak ârzû edildiği ve bu renklere bir de nisbet ta'yîn olunarak şekiller vücûda getirilmek istenildiği hâlde ol vecihle dahi ayar edilebildiklerinden bunların yalnız bir dânesine gördürülebilen hizmeti bizim kazzâzların beş on türlü çıkırığa gördürebilmeleri dahi pek de ümîd olunamaz.

Bükme yapmak ve pamuk ve-yâhûd kenevir ipliği üzerine ipek ve-yâhûd sırma sarmak için îcâd edilmiş bulunan makineler dikiş makinelerinden bile küçük âdetâ saat gibi nâzik şeyler olup bizim kazzâzların bu yoldaki çıkırıkları matlûb olan tûlü buldurabilmek için eksiz uzun salonlar gibi yerlere ihtiyâc göstermekte bulunmalarına mukabil bu makinelerden orta boy bir dükkâna sekiz on dânesini yerleştirip işletmek kabildir.

Avrupa'da “trikotri” ya'nî örmecilik denilen san'at dahi kazzâzlığın ya'nî mütemmime addolunarak dantella envâmı ve hattâ eldiven ve çorap ve fanila ve don ve gömlek gibi şeyleri örmek için yapılan makinelerin aplebi dikiş makineleri cesâmetinde şeylerdir. Bu makinelerin örgü işini nasıl işledikleri bir nazar-ı im'ân ile temâşâ edildiği zemân insâna hayret gelmemek kabil değildir.

652a

Fizik fenninin harekât-ı mebhâsı ile fûnûn-i riyâziyyenin el ele vererek îcâd ve ihtirâ'ları emride benî beşere delâlet etmeleri sayesinde müyesser olmuş bulunan şu ihtirâât âdetâ beş on parça demire hayât ve akl verilmiş olduğunu insâna hükm ettirecek ehemmiyyet ve garâbeti hâizdir. Ba'zı kerre evlerimizde çocuklarımızın kese ördükleri ve bunlara tırtıl ve boncuk gibi şeyler dahi katarak türlü nakışlar vücûda getirdiklerini görürüz. Hattâ ba'zı kerre gûyâ bu işleri biz de

yapabilecekmişiz gibi onların ellerindeki tığları alıp bir tecrübe etmek gayretine düşeriz. Heyhat! İncecik ibrişimlerin deliklerine tığ sokup tığın çengeline iliştiirdiğimiz ipliği tığ ile berâber o delikten geçirip çıkarmak ne kadar müşküldür! Kadınları çocukların yaptığı gibi bu müşkül ameliyyâtı hattâ gözleriyle bakmaya bile ihtiyâc messetmeksizin saldır saldır icrâ' edivermek ne büyük mümârese ve mahârete vâbestedir! Burada ise şu müşkül işi gören san'atkâr bir zekî zarîf nâzik kadın değildir. Öyle kadın veya kızın güzel parmaklarına bedel görülen şey irili ufaklı bir çok âhen pâreler ile tellerden iğnelerden ibârettir. Ancak Hakk Teâlâ'nın nev'-i beşere ihsân buyurmuş olduğu akıldan

652b

Fetânetten bir kısmını gûyâ nev'-i beşer dahi bu tellere iğnelere bahş etmiş de kadınların kızların güzel parmaklarındaki mahâret onlarda husûle gelmiş gibi bir hâl-i acîb ki temâşâ eden insânın vâlâ ve hayrân olamaması kabil olamıyor.

Hiç bir tel hiç bir iğne kendine mahsûs olan delikten gayrısına girmiyor. Bunların ucundaki çengele ilişecek iplikler dîger çengeller vâsıtasıyla kendi kendilerine gelip ilişiveriyorlar. Örgüler aralarına katılacak boncuklar tırtıllar falanlar vakit ve nöbetleri geldikçe birer birer akıp yerleşecekleri yere vâsıl oluyorlar.

Kazzâzlık ve örmecilik san'atlarının birâz daha teallîsi nakışçılık san'atına müntehî oluyor. Bunların hepsi yek-dîgeri yanında birer sergi teşkîl etmiş olduklarından birisinin temâşâsından sonra dîgerine intikal ediliyor. Burada “nakış” dediğimiz şey kadınlarımızın (nagış) ta'bîr eyledikleri san'at-ı nefîsdir ki dest-gâhına kadınlarımız (gergef) ta'bîr ederler. Tûlbentten bed' ile canfese varıncaya kadar envâ'-i akmişeyi bu gergeflere ve-yâhûd onların müdevvir şeklindeki olanları sayılan kasnaklara gererek ipek

653a

İle sırma ile pul ile akmişe-i mezkûre üzerinde türlü güzel nakışlar vücûda getirirler. İşte bu san'at dahi bir takım makinelere gördürülmektedir ki onların temâşâsı dahi örgü makinelerinden az mûcib-i hayret değildir. Kadınlarımızın işledikleri nakışlarda harîrin ipine göre kumaşın neresine iğne batırmak lâzım gelir ise bu hizmet-i dakika ve mühimmeyi de makinelere gördürüyorlar. Hattâ makineler meselâ yalnız bir mendili bir çevreyi işlemekle kalmıyorlar.

Mendil çevre gibi şeyler şöyle dursun bir buçuk iki metre arzinde canfesler üzerine parça parça ve her parçası birbirinin aynı olarak işlenmek lâzım gelen çiçekleri de birer birer işlemiyorlar. On mendil veya çevreyi ve-yâhûd enli bir kumaş üzerine işlenecek çiçeklerin onunu birden işliyorlar. Bunun için bir üstâd makinenin muâdilini eline alıp karşısındaki resim mûcibince muâdil-imezkûru idâre eyliyor ki karşısındaki resim bir çok çizgiler ile murabbaâta münkasım olduğu gibi işlenecek kumaş dahi murabbaâta münkasım olduğundan üstâd-ı merkum elindeki muâdili hangi murabba'ın hangi cihetine tevcîh eyliyor ise işlenecek

653b

Kumaş üzerinde on murabba'ın o cihetlerine hareket-i vâhîde ile birer iğne saplanıp matlûb olan renkte birer ipek yerleştirilebilir. Vâkîa ameliyyât-ı mezkûre gıtan ve şerîf ve örgü makineleri gibi “gırlı” ta'bîriyle sür'atleri anlatılabilecek derecede serî' olmayıp âdetâ iğnelerin her def'a kumaş üzerine saplanıp çıkmaları üstâdın derece-i sür'at ve mahâretine göre yarım dakikadan iki dakikaya kadar bir zemânda müyesser olabiliyor ise de üstâdın bir iğne batırmak için ettiği hesâbı önündeki dest-gâhın ön iğneye ta'mîm etmesi işte bu san'atın derece-i nezâket ve ehemmiyyetine göre bir sür'at-i azîme husûle getirmiş oluyor.

Kazzâlık örmecilik ve nakışçılık san'atlarının tezyîd-i cesâmet etmeleri bir yandan iplik bükme ve mensûcât dokumak san'atına doğru yol açıp gittiği gibi bir yandan dahi terzilik ve kunduracılık ya'nî dikişçilik san'atlarına yol açıyor. İstanbul'da isti'mâl olunan dikiş makinelerini i'mâl emrinde “سنجر” nâm fabrika şöhret almıştır değil mi? İşte bugün makine galerisi dâhilinde şu ilk tetebbuâtım esnâsında nakışçılıktan sonra سنجر kumpanyasının

654a

Te'sîs etmiş olduğu dikişçilik sergisine de vâsıl oldum. Meğer dikişçilik için îcâd olunan makineler yalnız bizce marûf olan o nâfi dikiş makinelerinden ibâret değil imiş. Hoş bizim bildiğimiz dikiş makinelerine de ne güzel hizmetler gördürüyorlar ki o makineler bizim de elimizde buldukları hâlde istifâdemizi bu dereceye vâdirmek için lâzım gelen mahâreti peydâ husûsundaki gafletimiz şâyân-ı istigrâbdır.

Bizim evlerimizde dikiş makinelerine iki parça kumaş birbirine diktirmekten fazla olarak bir de bastırmak ve kadınlarımızın “salata” ta'bîr eyledikleri farbaleleri yaptırmak hizmetini

gözdürürüz. Hâl-bu-ki bu makineler ne güzel nakışlar dahi işlemektedirler. Kadınlarımızın “kasnak işi” ta’bîr edildikleri nakışların en alâsını bu makineler işliyorlar. Düğme takmam için açılan iliklerin etrâfına oya gibi bir sûrette ipek ile icrâ’ eyledikleri tahkîmi de bu makineler yapabiliyorlar. Mendiller köşesine alâ markalar işliyorlar. Hele bu makinelerin kanaviçe işlemeye mahsûs olanları hakikaten en ziyâde nâfi ve şâyân-ı ehemmiyyettir. Ancak bu makinelerle rengarenk yün ipeklerini bir hesâb-ı mahsûs ile kanaviçeler üzerine

654b

Tertîb ve tatbîk eylemek öyle olur olmaz mahâretlerle müyesser olacak umûrdan değildir.

Dikiş makinelerinin kundurucalığa tatbîki de en ziyâde hayret-efzâ ihtirââten addolunsa sezâdır. Bir potini teşkîl eyleyen yüz ve kösele ve taban astarı ve iç yüz astarı ve lastik gibi parçaların yalnız önceden mâ-adâ kâffesini ayrı ayrı makineler kendi kendilerine dikmektedirler. Bu makinelerin görecekleri hizmete göre dörtten ona kadar yalnız bir adam idâre ediyor. Meselâ potinin keçi derisinden biçilmiş olan yüzünün iki taraftan aralarına dikilmesi lâzım gelen lastikleri dikmeye mahsûs makinelerden on kadarını yalnız bir üstâd kullanıyor. Bu adam lastikleri keçi derisi yüz ile onun altındaki keten astarın arasına ber vech-i matlûb yerleştirdikten sonra etrâfını diktirmek için makinenin altına sokuyor. Makine bu dikişi lastiğin aşağılarında vuku’ bulacak inhinâ’yı da bilerek kâmilen kendi kendisine dikip bitirecek ve bittiği zemân kendi kendisine duracaktır. Ya o zemâna kadar üstâd boş mu dursun? Çünkü makine bu işi iki dakika kadar bir zemânda görecektir. Üstâd merkum bu zemânı da boşa geçirmemek için birinci

655a

Makinenin göreceği işi vermeyi müteâkıb ikicinin üçüncünün ta onuncunun göreceği işi de ayn birinci makine gibi tertîb eder. Onuncu makinenin işini verdikten sonra birinciye geldikte o gayretli çırağın kendisine tevdi’ edilmiş bulunan hizmeti bitirip turmuş ve ustasını beklemekte bulunmuş olduğunu görür. Üstâd efendi makinanın yaptığı işi alıp yenisini verir. İşte bu sûretle bir adam on makine arasında deverân ederek o kadar işi çıkartır ki insân bunları gördüğü zemân İstanbulumuzda otuz kuruşa kadar bir çift potin mübâyaa edilebilmesini artık şâyeste-i hayret göremez. Kunduracılık böyle olduğu gibi terzilik dahi böyledir. Ya’nî her iş kendine mahsûs birer makineye ve her makinenin birer çoğu bir üstâda tevdi’ edilmiş olduğundan işlere o kadar sühûlet gelmiş olur ki İstanbul’da nakliyyesi gümrük resmi dükkân kirâsı uşaklar ayakları

sigorta bedelâtı gibi masârifî çıkarıldıktan mâ-adâ edilecek kar dahi dâhil olduğu hâlde bir çift potin ve-yâhûd bir takım elbise dikişi bahâ'sından ucuz fîâtla satılabilir.

Kari'lerimiz elbette dikkat buyurmuşlardır ki

655b

Bu sabah Hotel Dominisi'den çıktıktan sonra bir daha oraya avdet edememişimdir. Hattâ arkadaşım Madam Gülnar dahi görememişimdir. Bunun sebebi daha dünkü ve dün akşamki yorgunluk ve istirahatîsizlik hasebiyle müşârün-ileyhin bugün bir yere çıkmak kararında olmaması kaziyyesiyle bir de benim Louvre müzesini ve bâ-husûs şimdi makine galerisini temâşâdaki hayret ve dalgınlığım mes'elesi olmuştur. Hele makine dâiresindeki dalgınlığımı şundan anlamalı ki akşam gereği gibi hulûl ederek bu makineleri tahrîk eyleyen muharrikler paydos eylemiş oldukları hâlde vaktin nasıl geçmiş olduğunu aslâ haber alamamış idim. Paydostan sonra dışarıya çıktığımda âdetâ sular kararmış olduğunu artık geceyi sergide geçirmeye gönüm râzı olamadı. Vücûd ve zihin yorgunluğu da derece-i gayeye varmış olduğundan da Decauville şimendüferine bindiğim gibi İnvâlidler kapısına ve oradan dahi bir arabaya atladığım gibi Hotel Dominisi'ye vâsıl oldum ki vakit dahi tamâm yemek vakti idi.

Arkadaşımı sıhhat ve şetâret-i kâmile hâlinde bulamadım ise de ahvâlinde şikâyet edecek derecelerde râhatsız dahi bulmadım.

656a

Birlikte yemek salonuna indik. Bu akşam rüfeka'-yı sâiremizden bir kimse bulunmayarak yalnız ikimiz birlikte taâm eyledik ki gerek esnâ-yı taâmde ve gerek ba'de-t-taâm umûmî salonda vukua gelen musâhabe ve müzâkeremiz bizi bu gece hâricde zemân geçirmeye muhtâc etmeyecek bir sûret-i mükemmelede eğlendirdiği gibi musâhabemizin âid olduğu mes'ele kari'lerimizin Avrupa ahvâl-i umûmîsine dâir peydâ etmeleri matlûb olan fikir ve mütâlaa-i sahîheye ziyâdesiyle yardım edeceğinden musâhabe-yi mezkûreyi muvazzahan buraya kayd etmek iktizâ' eyledi.

Musâhabemizin mebd'e'i bugün sergi-yi umûmîde makine dâiresini temâşâyâ başlamış olmaklığım kaziyyesi olup Avrupa'nın terakkiyât-ı mâddiyyesini şu makineler kadar enzâr-ı takdîrde ta'yîn edebilecek hiç bir şey olmadığını der-miyânla demiş idim ki:

- İstanbul'da Kamboç vapuruna binerek Marseille'ya çıktığım günden beri zihnimi dâimâ Avrupa terakkiyâtı hakkında kendiliğimce en doğru olabilecek bir hüküm bulmakla iştigal eyledim. Benim için bu seyâhat bir tetebbu'-i azîm olduğundan zihnimi hiç bir gayret-i husûsiyyeye hiç bir nev' taassuba mahkûm etmemek ve gûyâ bu küre-i arz ahâlîsinden

656b

Başka bir adam imişim de ahvâl-i arzı tetbbu'a gelmişim gibi davranmaya cebr-i nefis eylerim. İşte bu tavr-ı bî-taraf-âne ile Avrupa'da gerek iyi ve gerek fenâ her ne hâl görmekte isem pîşe-gâh-ı muvâzene ve mukayeseye alırım. Hele bugün yalnız bir cüz'ünü görmüş bulunduğum makineler Avrupa terakkiyât-ı mâddiyyesinin gerçekten hayretfermâ-yı ukûl-i müdakkikîn olacak dereceyi çoktan bulmuş da geçmiş bile olduğunu teslîm eyledim.

Bu yoldaki muhâkemeler arkadaşım ile ilk def'a olarak icrâ' eylemeyip şimdiye kadar bunun bir çok enva'ı sebki eylemiş olduğundan şu mukaddime-i kelâmımdaki maksadı kari'lerimden ziyâde bir vuzûh ile Madam Gülnar'ın tefehhüm eyleyeceği der-kârdır. Zâten epeyce bir zemân iki insân birlikte seyâhat ve ta'yîş ve tetebbu' ederek hemân lâ-yenkati' teâtî-i efkârda bulunur ise yek-dîgerinin mütâlaât-ı esâsiyyesi hakkında vukuf-i tâmm hâsıl eyleyerek daha mebd'e-i anlamada müntehâlarına doğru sevk-i zihin edebilir. İki kimse yek-dîgerinin henüz bi-l-külliyeye yabancı olduğu zemânlara mahsûstur ki mübâdî-yi kelâmda müfâheme müyesser olamayıp hattâ muhâlefet-i fikriyyenin sebep-i asliyyesi de bundan ibâret kalır. İmdi arkadaşım şu serd eylediğim

657a

Mukaddime üzerine demiş idi ki:

- Avrupa terakkiyâtını maddî ve ma'nevî diye ikiye taksîm ederek terakkiyât-ı ma'nevîyyesinin en çok cihetlerini beğenmemekte olduğunuz hâlde terakkiyât-ı mâddiyyesinin her cihetini beğenmeye şâyân olduğunuzu kaç def'alar söylemiş idiniz. Demek oluyor ki terakkiyât-ı mâddiyyenin sizce en ziyâde şâyân-ı istihsân olan ciheti makine galerisinde gördüğünüz muhtereât-ı mu'ciz-kârânedir. Öyle mi?

- Evet! Öyledir. Avrupaca beni görmekten meftûn ve mütehayyir eyleyen şey terakkiyât-ı mâddiyyeden ibâret olup bunun da asıl hayrân olmaya şâyân olan ciheti makinelerden ibârettir.
- İyi ammâ geçenlerde yine böyle bir mubâhesemizde Avrupa bilâdının bu ebniye-yi azîmesini bu caddelerini bulvarlarını umûmî bahçelerini ve her cihette görülen intizâmât-ı fevk-al-âdeyi de şâyân-ı tahsîn ve kabûl buluyor idiniz.
- Şimdi şâyân-ı tahsîn ve kabûl bulmuyorum demiyorum a! Fakat Avrupaca benim kıskanmaklığım lâzım gelen şeyleri soracak olur iseniz şu makinelerden mâ-adâ bence ne gıbtaya ne hasede şâyân hiç bir şey olmadığını size haber veririm de fikrimin dahi en doğru-

657b

Sunu dahi söylemiş olurum.

- Demek oluyor ki makinelerden mâ-adâ Avrupa terakkiyât-ı mâddiyyesini teşkîl eyleyen şeylerin kendi memleketimizde husûlünü artık ârzû etmemek derecelerinde şu makinelerin hayrânı oldunuz. Öyle mi?
- O kadar değil. Böyle her ciheti şa'saa-fermâ enzâr-ı seyyâhîn olan bir ma'mûriyyet-i fevk-al-âdeyi kendi memleketim için ârzû etmemek âdetâ memleketimizi sevmemek ve-yâhûd bu mi'mâriyyâtın da kadrini bilmemek demek olur. Fakat bir tarafa Avrupa'nın makinecilik fûnûn ve sanâyi'indeki terakkiyâtı koysalar ve dîger tarafa da sâir mevâdd-ı umrâniyyeyi vuzıa etseler ve beni bunların birisinden mahrûm ve dîgerine nâil olmak husûsunda bir mecbûriyyetle muhayyer eyleseler makineler cihetini tercîh eder idim de dîgerlerini fedâ etmiş bulunduğumdan dolayı öyle mütehâlik-âne müteessîf olmaz idim.
- Mütehâlik-âne müteessîr olmaz mı idiniz? Acâib! Bu sûret sizce bir fikr-i cedîd bir hikmet-i cedîde demektir ki bana şimdiye kadar bundan hiç bahsetmemiş idiniz.
- Öyledir. Fakat hemân bugün makine galerisini ziyâretim ârzûsuna peydâ olmuş bir fikir bir hikmet değildir. Epeyce

658a

Günlerden beri bu fikir bu hikmet kafamda dolaşıyor idi. Bugün katiyyet peydâ eyledi. Sâir husûsât-ı umrâniyyeyi fedâ edip de bundan dolayı tehâlûk derecesinde müteessîr

kalmayacağımın sebebini tafsîl etmekliğime müsâade verir iseniz mütâlaât-ı cedîdemi tamâmıyla ve etrâfiyla anlayarak hatâ'sı var ise bi-t-tashîh istifâdeme hizmet etmiş olursunuz.

- Estağfirullah! Bir çok mülâhazât ve mütâlaâtınızı kendi istifâdemi mûcib olacak derecelerde beğenmiş olduğum gibi şu hikmet-i cedîdenizi de tafsîl etmenizi ricâ ederim. Bilirsiniz ki musâhabenin bu türlüleri benim için gayet tatlıdır.
- Evvelâ size işin şu cihetini arz ederim ki her biri san'at-ı nefise-yi mi'mâriyyenin bir nüsha-yı kübrâsı addolunmaya şâyân olan ebniye-yi cesîme beğenilmeyecek sevilmeyecek şeylerden değildir. Fakat ahâlîsinden bulunduğum pâ-yı taht bu yoldaki ebniye-yi cesîmeden bi-l-külliyeye mahrûm değildir. Câmi' ma'bed devâir-i hükûmet kışla konak medrese saray kasır hân ve sâire gibi ebniye-yi cesîme ve müzeyyeneden İstanbul'da hemân beş altı yüz parça ta'dâd edebilirim ki bunlar yek-dîgerine daha karîb bir sûrette ictimâ' edecek olsalar âdetâ

658b

Pek ma'mûr pek güzel bir şehir vücûda getirebilmiş olurlar. Binâen aleyh memleketimi ebniye-yi cesîmeden büsbütün mahrûm bulmayarak nâire-i hasedîn bu yalımlarını kolayca itfâ' edebilirim. Hattâ ebniye-yi husûsiyye maddesinde de İstanbullular nezdinde Avrupalıları o kadar gıbtaya hasede şâyân bulmam. Vâkiâ buralarda beş altı katlı ebniye-yi cesîmeye mâlik adamlar vardır ki her binâ'nın münkasım olduğu yüzlerce odalar dâireler âdetâ bizim memleketlerimizin kocaman bir mahallesini teşkîl edebilirler. Ammâ düşünmeli ki meselâ şu Paris'te bu gibi ebniye-yi cesîme sâhibi adamlar ahâlî-yi mevcûdenin yüzde kaçını nisbetindedir.

- O! İşi bu cihetten tutacak olur iseniz mes'elenin rengi başkalaşır. Bir zemân Paris için yapılmış bir istatistik okumuş idim. Paris şehrinin hâvî olduğu iki milyon beş yüz bin kadar nüfusun sâkin oldukları mesâkinin mikdârı otuz bin tâmmı tecâvüz etmediği hâtırında kalmış idi. Tâmm hesabıyla Paris'te emlâk-ı husûsiyye otuz bine varır ise demek olur ki sekiz yüz kadar adamın yalnız birisi mâl sâhibi olup yedi

659a

Yüz doksan dokuzu emlâk-ı husûsiyye ashâbından değildirler.

- Ne alâ! Tamâm benim size şerh edeceğim hakikati siz bana haber veriyorsunuz. Bizim memleketimizde ise hemân her familyanın kendi husûsî hânesi bulunup İstanbul'un yerlisi olanlar miyânında kirâ-hânelerinde ikamet eyleyenler yüzde on nisbette bile kalamazlar. Burada sekiz yüz kişide bir adamın mâlik olduğu binâ'nın İstanbulca nisbetini buldurmak için sekiz yüz adamın mâlik oldukları ebniyeyi cem' etmek lâzım gelir. Ey bu cem'in hâsılı sanki buradaki binâ'dan pek de aşağı mı kalır?
- Hakkınız var. Hattâ bana kalır ise sekiz yüzde bir nüfusun meselâ sekiz bin franklık bir binâ'ya mâlik olacağına sekiz yüz nüfusun biner franklık meskene mâlik olmaları saâdet-i umûmiyye-yi nev'-i beşer nokta-i nazarından daha ziyâde beğenilecek ahvâldendir.
- Nüfusun adedini ebniyenin ve onlardaki kıymetlerin mikdârı üzerine taksîminiz doğru olamıyor. Mes'ele her nüfusun bir meskeni olabilmesi cihetinde değildir. "Nüfûs" denildiği zemân beşikteki sıbyân dahi dâhildir. Bu hâlde demincek haber verdiğiniz istatistik hükmünü şu

659b

Yolda tasvîr etmelidir. Beher familya bir hesâb-ı vasatî ile beşer nüfûs addolunur ise Paris'te beş yüz bin familya mevcûd demektir. O hâlde imkân-ı husûsîyi mevcûd ailelere taksîm edince yüz altmış familyadan yalnız birisinin mâlın sâhibi olması lâzım gelir. Binâen aleyh demeliyiz ki yüz altmış familyada bir familyanın sekiz yüz bin franklık bir mülkü olacağına yüz altmış familyanın beşer bin franklık birer mülkü olması müreccahtır.

- Öyle ya! Bu ta'bîr hikmet-i matlûbeyi izhâra daha ziyâde muvâfıktır. Ey sizin İstanbulunuzda kirâcıların yüzde on nisbetinde bulunduğunu haber verdiğiniz hâlde bâkî yüzde doksanın bu nisbette ashâb-ı emlâktan olmasına yükünüz var mıdır?
- Beş bin frank kıymetindeki mesâkin İstanbul için orta hâlli familyaların değil onlardan bir mertebe daha aşağıdaki familyaların meskeni olabilir. Kuruş hesâbıyla İstanbul'da beş bin kuruşa ya'nî bin yüz franka mübâyaa edilebilecek hânenin ashâbı âdetâ îâneye muhtâc bir fıkradan sayılıp beş bin franka ya'nî on sekiz bin kuruşa mübâyaa edilecek bir hâneye mâlikiyet dahi esnâf-ı âdiyye için ale-

660a

L-âde müyesser olabilecek saâdetlerdendir. Hâl-bu-ki tabakât-ı âliyye doğru terakki edildikçe İstanbulumuzda yüz bin franklık emâkin-i husûsiyye dahi bulunur ve ba'zı büyük konakları kıymeti beş yüz bin franktan ziyâdeye kadar mebâliğ-i cesîme ile de takdîr kılınır.

- Petersburg ve Moskova'da dahi ebniyenin nüfûsa nisbeti hemân bunun gibidir.
- Fakat sabır buyurunuz. Avrupa'nın ebniye-yi âliyesini kıskanmaya mecbûr olamayacağımızı size anlatacak olan şey böyle Paris'in yüz altmış familyasında birisi mülk sâhibi olmaya mukabil bizde hemân kâffesinin mülk sâhibi olmalarından ve onların mecmû' emlâkin buradaki emlâk kıymetine yetişmelerinden de ibâret değildir. Burada yüz altmış familya miyânında birisi tasrîh-i emlâk bahtiyârlığına nâil oluyor ise de hakikat-ı hâlde emlâk-ı mezkûre yine onun kendi mâlî sayılamaz. Zîrâ her odasını bir kimseye kirâyâ vermek için yaptırmıştır. Burada "Hotel Particule" ya'nî husûsî konak denilen şeyler nisbetçe daha azdırlar. Yüz altmışta bir değil a bin altı yüzde bir familya bile yalnız kendi ikametine mahsûs bir konakta sâkin değildirlen.

660b

Binâen-alâ-zâlik kendi ikametiyle bahtiyâr olamayacağı bir mülke mâlikiyyeti de ben hakikî bir mülkiyyet addedemeyecek olur isem haksızlığımı hükm ediveremezsiniz.

- Öyle ya öyle ya! O hâlde demek olur ki Parisliler mülke mâlik olmayıp belki emlâk-ı mezkûrenin götürecekleri şu mikdâr îrâda mâlik demektirler. Bu ise o mülke mutasarrıf olmak ile o mikdâr îrâd götürecek bir ser-mâyeye mâlik bulunmak arasında hiç bir fark bırakmaz. Tasarruf-i hakikîye gelince insânın mâlik olduğu mülkte kendi ikameti ile tasarruf-ı hakikî tahakkuk eylemiş olur. Meselâ biz Kazan'da güzel bir mâlik-âne sâhibiyiz. Bu mâlik-âne dâhilinde kendi binâ-gerdemiz olan konakta oturuyoruz. Kendi bahçelerimizde kendi ormanlarımızda gezeriz. Bu ise İtalya taraflarına tebdîl-i havâyâ zevk ve safâyâ giden Avrupa kibârının îcâr ile bir villada sâkin olmalarına benzemeyeceği gibi o yoldaki müstecîrlere bilâ-îcâr kirâsından istifâde gayretinde bulunan ikâret sahiplerinin tasarruflarına da kıyâs olunamayacak bir mâlikiyyet-i sahîhedir.
- Hah! İşte benim de size anlatmak istediğim şey bundan ibârettir. Bu hâlde demek olur ki bizim ya'nî şarklıların

661a

Avrupa bilâdında gördüğüm ebniye-yi âliyye bir hiss-i gıpta-şikâne bir ye's-i hasûd-âne ile bakmak derdinden âzâde bulunmaklığımız sizce dahi tasdîk ve teslîm olunacaktır.

- Hay hay! Mes'udiyet-i beşeriyenin bu cihetinde memleketiniz Avrupa'dan aşağı görülmek şöyle dursun daha yukarıdır bile. Hattâ benim mütâlaa-i mahsûsama göre "ben Parisliyim" deyip Paris'te bir barakaya sahip olamamak hakikat hâlde Parisli olmak demek olamayıp belki Paris'in yabancıları bulunmaktır. İkamet edilecek mahallde kirâ ile ikamet olunacak olduktan sonra bizim gibi Paris'e hâricden gelenler ile orada doğup büyüyenlerin ne farkı olabilir? O âlî ve müzeyyen binâ'ları onlar dahi yalnız hâricen temâşâ edebilecekler ve bunlarda sâkin olmak lâzım gelince odaların muayyen olan kirâsını bizim gibi onlar dahi vereceklerdir.

Şu ebniye-yi cesîme ve onları tasarruf mes'elesinin arkadaşım ile aramızda bu sûrette hâll edilmiş bulunmasından dolayı o kadar mahzûz oldum ki ta'rîf kabûl etmez. Ahlâk-ı hasene kendi feyz-i melik-ânesiyle insânı ne kadar müstefiz eylemiş olur ise olsun emrâz-ı nefsâniyyenin yine bir çoğuna insân

661b

Evlâdı dūçârdır ki bu marazların hemân ale-d-devâm te'sîri hissolanı da mutlaka gıbtadır. Hele işin içine bir de milliyet mes'elesi karışacak olur ise gıbtayı men' etmek insânın yed-i iktidârının bi-l-külliyeye hâricine çıkıyor. Haydi nefsimiz için tok gözlü olalım. Feylosof tabîat ve dervîş nihâd olalım da dünya varlığına o kadar ehemmiyet vermeyelim. Varlık kaydında hiç bile bulunmayalım. Kanâatin bu derece-i ifrâdını ve âdetâ mertebe-i meskenete vusûlünü de hikmet addedelim. Lâkin işin içine gayret-i millîye girdiği zemân bu tok gözlülüğe bu feylosofluğa imkân kalıyor mu? Eğer insân yalnız zâhir bî-gâne bir hâlde bulunacak olsa hiç şübhe etmemelidir ki gayret-i gıpta âdetâ hased mertebesini bularak Avrupa bilâdânının bizce her tahmîn ve ta'rîfin fevkine çıkacak olan ma'mûriyyet-i hârik-ül-âdesine gıpta ve hased merâtibini der-akab aşırp âdetâ bir nazar-ı husûmetle bakmaya başlar. Komşunun olan şey kendi elimizde bulunandan alâ ve efdâl görülmesi cibillet-i beşeriyeye karışmış olan ve-yâhûd cibillet-i beşeriyeye ondan ibâret bulunan bir hâldir.

İnsanın kendini beğenmemesi kabil olamayacağından ben de nefsimdeki yüzlerce

662a

Kusûr ve seyyiâtı görememek za'fına dūçâr isem de beni nefsimin mes'udiyetine gıpta ve bâ-husûs hased edecek kadar redâet-i tabîme hiç görmediğime vicdânımca kanâatim vardır. Fakat işe milliyyet mes'elesi girdiği gibi işin başkalaştığını inkâr edemem. Öyle her ciheti ma'mûr müzeyyen muntazam memleketleri görüp de kendi memleketimin bunlara benzememesini tahayyül edememek benim için asıl kabil olamaz. Meğer ki şu Avrupa'nın umrân-ı zâhîrîsine mukabil bizdeki ma'mûriyyet-i ma'neviyyeyi bir nazar-ı hikmetle görüp fikr-i hikmetle düşünerek tabîme teselli vermeliyim. Nasıl ki işte o teselliyyeti buldum ve arkadaşım gibi fikr-i hikmetine i'timâd ve teslîmiyyetim olan bir zâta da tasdîk ettirerek itmi'nânımı arttırdım.

Hattâ iş bu derecede de kalmadı. Sohbetimiz daha ileriye gitti nazar-ı ibret ve fikr-i hikmetimiz daha neler açıldı neler ki Avrupa'nın böyle bâdî-i emirde ve nazar-ı sathiycede aklları çilesinden çıkaracak olan ma'mûriyyet ve zînet-i fevk-al-âdesi gıbtaya bile şâyân bulmamaya başladım. Mes'elenin bu cihetini de arkadaşşıma açtım. Dedim ki:

- Bilâd-ı şarkıyyede o kadar ebniye-yi cesîme mevcûd olamamasının hikmeti oralarda

662b

Bi-t-tahsîs ebniye ve imkân-ı husûsiyye için kâr-gîr binâ'lar inşâ'sının min-el-kadîm âdet edilmemesinden ibârettir. Ba'zı câmi' ve medâris ve hân ve hammâm gibi ebniye-yi umûmiyyeden mâ-adâ bi-l-cümle mesâkin-i husûsiyye-yi ahşâbdan ibârettir. Bir kaç senede bir vuku'a gelen harîkler nöbetle memleketin her tarafını ziyâret eyleyerek binâen aleyh elli altmış sene zarfında memleketin kâmilten tecdîdine lüzûm görünür. Avrupa'da olduğu gibi bizde dahi nice asırlardan beri kâr-gîr ebniye inşâ'sı umûmen mu'tâd olmuş olsa idi memleketimizin ma'mûriyyeti dahi Avrupa bilâdının derece-i ma'mûriyyetine takarrüb eyleyebilir idi.

Bu sözüm arkadaşşıma hafifçe bir istigrâba dūçâr eyledi. Dedi ki:

- Hâl-bu-ki ben İstanbul'da bulunduğum zemân pek çok kâr-gîr ebniye müşâhede eyledim.
- Evet! Yirmi otuz seneden beri her yangın oldukça yeniden yapılacak binâ'lar kâr-gîr olarak yapılmak âdet edinilip hattâ o bâbda bir de nizâm konulmuş olduğundan

İstanbulumuzun sâlisi kadar yeri kâr-gîre tahvîl eylemiştir. Beni asıl müteselli eyleyen şey dahi işte budur ya! Emâkin-i husûsiyye kâr-gîr yapılmakta ileriye varıldıkça hem şehrimizin intizâmı Avrupa intizâmatına pey-der-pey takarrüb eder hem de

663a

O güzel ma'mûr binâ'lar sevgili hemşehrilerimin tasarruf-ı hakikî ile taht-ı tasarruflarında bulunup yoksa burada olduğu gibi tasarruf-ı emlâk bahtiyârlığı yüz altmış familyada bir familyaya münhasır kalmaz.

Avrupaca icrâ' eylediğim tettebbuâta ve bir çok seyâhat rehberleri üzerinde muvaffak olduğum tedkikâta göre pâ-yı tahtlar içinde mesâkin-i husûsiyyece alâ kadr-ül imkân ale-l-imbân bizim memleketlere benzeyebileni Londra olup Almanya'nın ba'zı memleketlerinde dahi dört ve daha aşağı veya yukarı odalı husûsî hâneler birer familyanın taht-ı tasarruf veya istîcârında bulunmaktadır . Paris ve Wien ve hattâ bir dereceye kadar Berlin şehirlerinde bile oturduğu hânenin kapısına müstakillen kendisi kumanda eden bahtiyâr familyalar hakikaten binde bir nisbetinde bile bulunmayıp bunların umûmiyyete karîb bir sûrette kirâcılık ile zemân geçirmeleri memleketlerinin ma'mûriyyet-i umûmiyyesini bizim gibi hâricden temâşâ eylediklerini gösterir. Bir memlekette koca koca konaklar var imiş. Fakat bunların tasarruf bahtiyârlığı üç beş kişiye münhasır kalacak ise koca koca binâ'lar bulunacağına ufak ufak binâ'lar bulunsun da herkes mâl sâhibi olsun. İşte bence mûcib-i

663b

Teselliyyet olan şey hamden sümme şükren bizde tasarruf-ı emlâk bahtiyârlığının istitâat-ı ahâlî derecesinde âdetâ umûmî olması ve ta'mîr ve tezyîn-i beledân işine bizde henüz yeni başlanmış bulunması ve otuz kırk sene zarfında vücûda getirebildiğimiz inşâata kıyâsen daha bir iki otuz kırk sene zarfında âdetâ Avrupa'ya takarrüb edebilmek sûretinin de kat'iyyen me'mûl edilebilmesi kaziyyeleridir.

İşte bu musâhabe şu akşamımızı bize pek tatlı imrâr ettirmiştir. Avrupa ile şarkın bu yoldaki muvâzene-i bahtiyârî-i hakikîsine dâir ba'zı mesâilden de bahs eylemiş idiysek de bu geceden sonra düşmüş olan bir kaç münâsebetler üzerine mübâhis-i mezkûre daha etrâflı

musâhabât ile daha güzel tetmîm etmiş olduğundan onların zikri ileriye ta'lik kılınmak tercih olunmuştur.

Bugünkü yorgunluğumuzun derecesini tekrâr haber vermeye ihtiyâc görülmezsizin kari'lerimizin ma'lûmudur. Yarınki işimizin en büyüğü Dominisi Hotelinden Hotel de Familya intikal mes'elesi olmakla ve bu dahi Dominisi hotelinde dolaplara raflara yaydığımız eşyâ'nın toplanmalarına ihtiyâc göstermekle nısf-ı leyden iki saat evvel her birimiz oda-

664a

Larımıza çekilerek eşyâ'mızı yerleştirmek ile iştigale koyulduk ki bence bu iş yarım saat üç çaryek zarfında görülüp bittiğinden ba'de ellerim yüzüm ayaklarımca mu'tâdım olan igtisâl-i leyliyi bi-l-icrâ' nısf-ı leyden bir saat evvel yatağıma girdim.

Bugün gezip görmüş olduğum yerlerden ba'zıları hakkında kari'lerime fıkra fıkra birâz da îzâhât vermek lâzım gelen yer işte burası ya'nî günümüzün nihâyeti ise de mahall-i mezkûreden ba'zılarını bugün ziyâret edişim dünkü ziyâretlerin itmâmı maksadına mübtenî olduğu ve onlar hakkındaki îzâhât ise dünkü günün nihâyetinde verildiği gibi bugün yeniden görülen bir kaç yerin yarın ve dîger günler tekrâr ziyâretiyle tettebbu'u itmâm edebileceğinden fıkra be fıkra verilecek ma'lûmâtı yevm-i âhire ta'lik eyledim.

1.78. (PARİS'TE YEDİNCİ GÜN)

Eylülün yirmi yedincisini teşkîl eyleyen Cuma günü bizim Paris'teki eyyâm-ı ikametini yedincisini teşkîl etmektedir. Bu sabah Madam Gülnar âdetâ benden evvel davrandığından saat sekize doğru odamdan çıktığım zemân oda hizmetçisi olan kız:

- Kontes hazretleri ricâ ettiler ki bugün dışarıya çıkmazdan evvel bir lâhze

664b

Kendilerini göresiniz.

Diye bir ihtârda bulunmuş idi. Zâten bu ihtâra hâcet dahi yok idi. Akşamdan vermiş olduğumuz karâr iktizâ'sınca ben gidip kendi kapısını çalacak idim. Herhâlde arkadaşımın odasına vardığımda eşyâ'sını mükemmelen toplayıp sandıklara koydurmuş olduğunu gördüm ki bu işi ben daha akşamdan görmüş idim. Selâmlaşmak merâsiminden sonra arkadaşım dedi ki:

- Şu eşyâ'yı Hotel de Famille'e aşırnak ve buradaki hesâbımızı kesmek için bana bugün dahi muâvenet ediniz de ben de sizi bugün akşama kadar serbest bırakırım. Zîrâ vâlidemi beklemek için hotelden dışarıya çıkmayacağım.

Zâten madam Görelmberg'den ayrıldıktan beri musâhabecilik işi bize intikal eylemiş idi. Gerek kendimin ve gerek arkadaşımın husûsî olarak vuku' bulan masârifimizi ayrı ayrı kaydettikten sonra masârif-i müşterekiyi dahi başkaca kaydeder idim ki bunların yekûnü kaçâ bâliğ olur ise nısfıyyet üzere taksîm eyler idik. Araba ücreti ve girdiğimiz yerlerin ücret-i duhûliyyesi bahşişler ve oturduğumuz kahve ve lokanta

665a

Masârifi gibi şeyler işte bu masârif-i müşterekedendirler.

Bu Hotel Dominisi'nin iki müdüresi bulunarak hele birisi Londra'da terbiye olmuş ve Parisli bir güzel Fransız kadınının İngilizlere mahsûs olan vakarı takınması sûretiyle letâfetini arttırmış idi ki her ikisinin misâfirlerine riâyeti hürmeti nezâketi pek fevk-al-âde idi. Tebdîl-i mekân edişimiz râhatsızlıktan mı yoksa bahâ-lîlikten mi neden olduğunu kemâl-i teessürle suâle başlayarak hele o İngiliz terbiyeli kadın:

- Misâfirlerimizin hotelimizden adem-i hoş-nûdî ile çıkmaları bizce pek büyük dağ-ı derûn olur efendim.

Demesiyle tebdîl-i mekânın sebebini uzun uzadıya anlatmaya ve kadınlara te'mînât vermeye mecbûr olmuş idim. Hattâ şu Dominisi hotelinin Hotel de Famille'den elbette daha muntazam ve mu'teber olduğunu da i'tirâf ve tasdîke mecbûr olarak fakat gelen kontesin meylini bu cihete celb edebilmek bizim için kabil olamayacağını makam-ı i'tizârda serd eylemiş idim. Hesâbımızı görüp borcumuzu ba'de-t-tesviye hizmet-kârlar için makadîr-i mu'tâdeden ziyâde bahşişler i'tâ'sı sûretiyle isbât-ı hoş-nûdî eyledikten sonra

665b

Eşyâ'mızı bir arabaya yükleyip ve müdüre tarafından da arabaya bir adım bindirilip Hotel de Famille'ye gönderdik ve müteâkıben kendimiz dahi bir arabaya binerek gittik.

Artık benim için bugün oda düzeltmek uğrunda zemân sarfına imkân kalmadı. Yalnız sabah cevelânıma hulûl vermemek için değil! Madam Gülnar'ın vâlidesi gelmezden evvel oradan gaybûbeti politikama muvâfık bulduğum için! Zîrâ bu kadınlar merâtib-i beşeriyyece hâiz oldukları mevâki'-i mühimmeden mâ-adâ bir de kendi husûsiyyât hâllerinden dolayı öyle nisvân-ı sâire ile kıyâs kabûl edebilecek takımdan değildirler. Ana kız birâz husûsî görüşünler de arkadaşım benimle olan refâkatinin ne kadar hâlis-âne ve muhlis-âne olduğunu vâlidesine anlatsın diye düşündüm. Hattâ bu düşüncemi kendisinden de ketm etmeyip ona da söylemiş idim. O da tahsîn etmekle berâber:

- Sizinle olan refâkatimden vâlidemin pek memnûn ve müteşekkir kalacağına hiç şübheniz olmasın. Akşama gelir sizi nasıl hüsn-i telâkki edeceğini görürsünüz.

Diye beni bir kat daha mutmain ve memnûn eylemiş idi.

666a

Hotel Dominisi etrâfını artık bi hakkın tetebbu' ile öğrenmiş olduğumdan ve şu günlerdeki cevelânım hep nehrin öte tarafında vuku' bulmak lâzım geldiğinden La Fayette sokağının âdetâ müntehâsına yakın bir yere nakl-i mekân edişimiz beni hedef-i matlûbdan bi-l-külliyeye tebâüd eylemiş demek idi. Cevelân edeceğim yere kadar araba ile gelmek mecbûriyeti bir kat daha artmış idi. Binâen aleyh hotelden çıktıktan sonra istîcâr eylediğim arabayı Magenta bulvarından Republique meydânına doğru arabacıyı iknâ edebildiğim derecelerde âheste sürdürmeye başladım ki şu bulvardan henüz ilk def'a olarak geçmekte olduğum cihetle bu mübâdî-i azîmeti bile bir cevelân-ı nâfi addetmeye başlamış idim. Saat dahi on buçuğa gelmiş idi.

Republique meydânına vusûlümüzde orta yerdeki bahçe ve heyâkil adacığını ber tavâf etmesini arabacıya emr eyledim. Adamcağız müstağrib-âne bir tavırla yüzüme baktı ki ma'nâsı "ağır sürdürdüğün elvermedi de bir de meydânı tavâf ederek mi vakit kaybettireceksin." demek olduğunu derhâl anladım. Dedim ki:

- Dostum arabaya biner iken size söylemeyi unutmuş idim. Arabayı saat

666b

Hesâbıyla tuttum. Zâten ziyâret eylemiş olduğum Republique meydânını şöyle bir tavâftan sonra beni şu kışla ile Hotel Modern arasından Saint Martin kanalına çıkarmalısınız. Oradan da Richard Lenoir bulvarıyla Bastille meydânına doğru yürümelisiniz.

Arabacı bir tavr-ı munsif-âne ile bu sözümü tasdîk ve kabûl ederek:

- Öyle ise bindiğiniz zemân saat on buçuk olduğuna elbette dikkat etmişsinizdir.

Demekle berâber emrimi icrâ'ya başlamış idi. Ben dahi:

- Hattâ on buçuğa pek de gelmemiş idi. Arabacıların bir kaç dakikasını ketm ve inkârdan menfaat bekleyen seyyâhlardan değilim dostum!

Diye herifi taltîf eylemiş idim.

Arabacı dediğim sokaktan Valmy rıhtımına vardığı zemân bir aralık hâtırıma geldi ki şimâl-i şarkî cihetine tahvîl-i istikamet ederek Villette havz-ı kebîrini de göreyim. Zîrâ bundan evvel Saint Martin kanalı münâsebetiyle havz-ı kebîr-i mezkûra dâir kari'lerime bir hayli ma'lûmât vermiş isem de henüz etrâfları hakkıyla seyr ve temâşâ etmemişimdir.

Ancak Hotel de Famille'ye nakl-i mekân eyledikten

667a

Sonra buraları artık bizim mahalleler sayılacağından cevelânın bu cihetini âtiye ta'lîken arabacıya evvelce vermiş olduğum emri tebdîl etmedim. Azîm bir kavsi teşkîl eyleyen Richard Lenoir bulvarının evvelce mürûr etmiş olduğum Voltaire bulvarıyla tekatu' eylediği mahallden geçer iken Voltaire bulvarının aşağı ve yukarı taraflarına doğru bir nazar-ı temâşâ daha saldırmak için arabayı tevkif bile ettirdim.

Böyle büyük bulvarların yek-dîgerini amûden ve gerek mâilen kat' etmeleri sûretiyle teşkîl ettikleri dört yol ağızlarında durup dört tarafa enzâr-ı temâşâyı sevk eylemek bir seyyâhı en ziyâde mahzûz eyleyen temâşâlardır. Çünkü yalnız bir bulvar ne kadar muntazam ve

mükellef olur ise olsun iki taraflarındaki mürtefi'ebniye ile azîm bir kanal teşkîl eylediğinden yalnız onu temâşâ eyleyen nazarlar bu kanal içinde mahbûsiyyetle dünya dahi ondan ibârettir gibi bir zanna yol açarlar. Fakat iki büyük bulvarın dört yol ağzında durup her tarafa bakıldığı zemân eşi'a-yı enzâr yalnız bir kanalda mahbûs kalmayarak cihâd-ı mütehâlifeye doğru bir imtidâd ile ne vâsi' ve cesîm bir memlekette bulunulduğunu insân asıl bu sûrette anlar. Kari'lerimiz tahattur buyururlar ki ben

667b

Bu hakikate Berlin'de Ihlamurlar Altı Alleesini gezer iken vakıf olmuş idim. Bastille meydânına bu def'a vürûdümde kezâlik araba ile meydânı bir daha deverân ederek oraya müntehî olan sekiz on kadar irili ufaklı caddelerin her birine dürbün-i temâşâyı tahvîl eyledim. Bu def'a dahi Saint Martin kanalının müntehâsı olan Gare de I'Arsenal havuzunu فونترسقارپ Bulvarı cihetinden temâşâ ederek yürüdüm ki havz-ı kebîr-i mezkûr sağ tarafımda kalıyor idi. Mezkûr bulvarın müntehâsı olan Maza meydânına geldiğimde önüme çıkan Austerlitz köprüsünden geçip Valhubert meydânına girdim ki Paris'in "Jardin des Plantes" denilen nebâtât bahçesinin en başlıca müdâhili buradadır. Orada arabadan inip maa-bahşiş arabacının ücretini verdim.

İş bu nebâtât bahçesi şarâb hâlinin cenûb-i garbî cihetine mülâsık olup ben iki def'a mezkûr şarâb hâline gelmiş olduğum hâlde şu bahçeyi cevelân ve ziyâret edememiş idim. Her iki def'asında mezkûr bahçe tertûbâtımdan hâric kalmış idi. Bu def'a Valhubert meydânından bahçenin hutût-ı müstakime ile matrûh olan kısım-ı cenûbîsine girip onu şarktan garba

668a

Doğru ilm-i hayvânât dâiresi denilen yere kadar aykırılalıktan sonra şimâl tarafına tahvîl-i istikametle kış mevsimlerinde soba ile teshîn edilen seralar arasına vardım. Bahçenin bu kısmına "labirent" denilir ki girilmeye yol bulunabildiği hâlde çıkılmaya yol bulunamayan bir takım mağaralara bu nâm verilir. Hakikaten de buraya bir yoldan girmek mümkün olduğu hâlde yollar o kadar dolambaçlı yapılmıştır ki çıkılmak âdetâ müşkülâtandır. Nihâyet döne dolaşa yol bahçenin Cuvier sokağı cihetindeki ebniye-yi muntazaması önüne gelerek burası bahçenin kısım-ı şimâlîsini bi-t-teşkîl yolları hep hutût-ı gayr-ı müstakime ile mürtesim bulunduğundan yine bir hayli döne dolaşa Cuvier sokağına ve oradan da şarâb halinin müskirât-ı kuûliyye Çarşısı denilen cenûbî geçidine düştüm. Bu geçitten birâz yürüdükten sonra "Jussieu" Meydânı nâmıyla gayr-ı

muntazam ve dar bir meydâna düşmüş idim ki ona nisbetle daha ve âdetâ Cologne sokakları gibi eğri büğrü olan ve nâmına “Ekmekçiler Geçidi” denilen bir geçitten geçerek Cardinal sokağına çıktım.

Dün ve bu sabah ettiğim tertîbâta bence bu dar sokaklardan geçmek mukarrer

668b

Olmayıp şarâb halini şimâl cihetinden ya'nî Saint Bernard rıhtımı üzerinden dolaşmak mukarrer idiye de yolu beyhûde uzatmamak için elimdeki plana imtîsâlen bu vecihle tebdîl-i tarîk eylemiş idim.

İsâbet de etmişim ya. Vâkıâ Paris'in bu cihetlerindeki sokaklar pek eğri büğrü ve ba'zı yerleri birer meydân ittîlâkına şâyân olacak kadar vâsi' ve gayr-ı muntazam ise de mekâtib-i umûmiyyenin en çoğu bu tarafta bulunduğundan şu semti güzelce temâşâ eylemek ârzûsu bende cây-gîrdir.

Paris'in bu semtinde Saint Germain ve Saint Michel bulvarlarıyla bir de “Rue de l'École” ya'nî mektebler sokağı denilen caddeden mâ-adâ doğruca hemân hiç bir sokak yoktur. Onlar bile Paris'in dîğer bulvarlarıyla sokaklarına caddelerine nisbetle “münkasım” ittîlâkına şâyân değildirler. Mahalle-yi mezkûrenin aksâm-ı sâiresine gelince diyebilirim ki bir vâsi' ovanın şurasına burasına aglebi mektebler olmak üzere azîm ve cesîm yirmi otuz binâ' yapılmış. Fakat bunların vaziyetleri husûsunda hiç bir istikamete tenâsübe riâyet edilmeyip her biri birer başka cihete müteveccih olmak üzere binâ' edilivermişler. Bu hâlde de ebniye-yi mezkûre aralarında ya gayet dar

669a

Ve hutût-ı münkesîre ile mütesim geçitler ve bir çok çıkmaz sokaklar ve cesîm cesîm avlular meydânlar husûle gelmiştir.

Üçüncü Napolyon'un zemân-ı imparatorîsinde Paris'in bu ciheti için gayet mühimm bir tesviye planı tasvîr olunmuş ve icrâ'-yı îcâbı bu misillû inşâattaki hademâtıyla şöhet-şîâr olan Haussmann'a havâle edilmek istenilmiş ise de Fransa ve Almanya muhârebesinin ve onu ta'kîb eden tahvîlâtın vuku'uyla icrâ'dan kalmış. Mezkûr plan iktizâ'sınca burada yalnız “Pantheon”

denilen ma'bed ile bir de planı bi-l-külliyeye ihlâl etmeyecek olan ba'zı maâbid ve mekâtib bırakılarak plana uymayan ebniye-yi sâirenin kâffesi yıkılacak ve bir tarz ve resm-i bî-hîn üzere yeniden yapılacak imiş. Fakat bu tasavvur Fransızların zihninden büsbütün çıkmış değildir. Hâlâ dahi mevcûd olup Paris'in bu taraf-ı mahallâtı mezkûr plan mûcibince tesviye ve tanzîm edilmedikçe Fransızlık şâni tekemmül edemeyeceği hükm olunmaktadır.

Derûnuna girmiş olduğum Cardinal sokağından saparak işte haber vermiş olduğum vecihle önüme çıkan gayet eğri büğrü sokaklardan yürüye yürüye "Ecole Polytechnique" denilen mekteb-i kebîrin

669b

Cenûb tarafında kendimi buluverdim. Bu mektebin hâricen temâşâsı beni bir hayli işgal eyledi. Mekteb ve etrâfındaki avlular ve nîm-bahçe sûretinde matrûh meydânlar pek vâsi' olduğundan şurasını da göreyim burasını da göreyim mümkün ise bir etrâfını tavâf edeyim diye yürüye yürüye mektebin şimâl tarafına vardım ki "Square Monge" denilen küçük bahçe karşıma çıkarak onun da Rue des Ecoles cihetindeki kahveler gözüme ilişince yorgunluğumu tahattura başladım. Arabacıya tamâm bir saatlik ücret vermiş idim. Bir saate karîb de piyâde olarak gezmekte bulunduğumdan saat ba'de-z-zuhr bire takarrüb eyleyerek talebe gürûhu bölük bölük yemeğe gitmekte idiler.

Paris'in asıl şâyân-ı tetebbu' olan halkı talebe gürûhudur. Bir hayli romanlarımda kari'lerime bunların ahvâlini tamâmiyle tafsîl ve îzâh eylemiş bulunduğumdan onları burada tekrâra hâcet göremem. Fakat şu kadcârcık bir ihtâra mecbûrum ki cihânın her tarafından binlerce talebe tahsîl için Paris'e gelerek orada buluştukları kezâlik Fransız talebesiyle bir nev' aht-i akd ederler. On yedi yaşından aşağısı bulunmayan ve içlerinde otuz otuz beş yaşlarına kadar da haylazlar

670a

Nâdir olmayıp fakar aglebi yirmi ile otuz yaşları arasında olan ve mecmû' mikdârları hiç bir vakitte otuz binden aşağıya düşmeyen bu talebe gürûhu gûyâ maîşet-i mâddiyye kaydından bi-l-külliyeye vâreste imişler gibi gayet kalender-âne bir sûrette yaşarlar. Bir arkadaşın kesesi dîger arkadaşlara dâimâ açıktır. Hâli vakti yolunda olanlar olmayanlara muayyen ve bunlar onlara

müteşekkik veya rağm-küsârdırlar. Yalnız nev-civânlık hâline mahsûs olan neş'e ve şetâretleriyle de kalmazlar. Ondan mâ-adâ bir de talebeliğe mahsûs şevk ve şetâretleri vardır ki onu hiç bir şeye kıyâs ve teşbîh edemem. Meğer ki bir teşbîh-i gayr-ı müstahsen olmak üzere bizdeki tosun ve tulumbacı takımının ser-âzâd-gâne hâllerine teşbîh edebileyim. Bu teşbîhim dahi yalnız bir çok ser-bâz-âne ma'lûmâtta "etüdyan" ya'nî talebe gurûhunun enzâr-ı umûmiyyede ma'zûr ve muâf görülmelerinden ibârettir. Yoksa müşâbih ile müşâbehe arasında başka bir vech-i şebh bulunabilir mi ki bizdekiler bir damla mürekkep yalamamış oldukları hâlde maarfi-i müktesebeleriyle müstakbelen devletlerine milletlerine nice hidemât-ı celîlesi me'mûl ve hattâ mahkûk olan mekteblilerdir.

İşte daha kendilerini görmeksizin kitâblardan vuku' bulan tedkikâtım üzerine

670b

Husûsiyyât-ı hâllerine dâir pek çok şeyler yazmış bulunduğum bu talebe takımına beşer yedişer onar on beşer kişilik fırkaların gülüşerek bağrışarak itişerek şakalaşarak ve ekserisi açıklıklarının derecâtından bahisle şikâyetler ederek Rue des Ecole cihetindeki kahve ve lokantalara doğru koştuklarını görünce bende sabır ve tâkat mi kalır? Artık elimde tutmakta bulunduğum çifte dürbünü kılıfına ve planımı dürüp büküp cebime sokarak şu gençler gurûhunun arkasına katıldım. Onların gittikleri tarafa doğru ben de gittim. Ba'zı fırkalar bir takım lokantalara girdiler ise de o yerleri gözüme kestiremediğimden kat'-ı nazar önümdeki fırkaların daha nerelere kadar gideceklerini ve hangi yerlere gireceklerini görmek merâkı beni ta'kîbte devâma mecbûr eyliyor idi.

Başımda kırmızı fes bir yabancı olduğum hâlde bu gençler beni nazar-ı dikkate alarak ya istihzâ veya merâk tarîkıyla benimle birâz iştilal etseler ya? Ne gezer! Kimin umrunda! Zâten kendilerinin yüzde beşinde şapka yok. Ba'zılarının başında postekiden astarakan dedikleri kıvırcık tüylü kuzu taklîdi akmişeden kalpaklar. Ba'zılarının keçeden kastordan kadifeden şu bereler. Hele bir ta-

671a

Kımında âdetâ bizim şark taklîdi kadife takye ki etrâfı işli olarak ba'zılarının sırmalı ve ba'zılarının sırmasız püskülleri de var idi.

Artık hangi sokaklardan nereye gittiğimizi düşünmeye bende iktidâr kaldı mı ya? Ben benliğimden çıktım gittim. Ben de onlar gibi genç oldum. Mektebli oldum. Nereye gidiyorlar ise gitsinler ne olur ise olsunu göze aldurdım. Zâten gide gide nereye kadar gidecekler? Onlar için cevelân-ı yevmi dâireleri bi-t-tab' mahdûddur. O hudûdun hâricine çıkamazlar ki varacağımız yerin neresi olduğunu sorup planım üzerinde ta'yîn eyledikten sonra yolumu bulup çıkarmak için kimsenin muâvenetine muhtâc olmayacağım.

Nihâyet Rue des Ekole sokağından sol tarafa saparak bir dar sokak içinde geniş bir lokanta gibi bir yere yek-dîgerini ta'kîben elli kadar talebe girdiğini gördüm. Dikkat eyledim ki zâten lokanta boş iken ilk cemâat olmak üzere bunlar girmişler. Yorgunluk gibi açlık dahi epeyce hâtırını saydıracak dereceyi bulmuş olduğundan ben dahi lokantaya girdim.

Lokanta içinde derhâl peydâ olan

671b

Gürültüyü patırtıyı hiç sormayınız. Her ağızdan bir kumanda çıkıyor. Fakat oranın müdürleri uşakları böyle patırtılara alışkın olduğundan aslâ papuç bırakmıyorlar. Talebelerin ba'zıları yumruklarını sıkarak barbar bağırlıyorlar. Lokanta halkı ise yine bildiklerinden şaşmıyor. Benim gibi bir ecnebînin oraya duhûlü yalnız uşakların nazar-ı dikkatini celb ederek yanıma gelip ne istediğimi sordular. Bunlardan bir söz anlarına ya'nî epeyce babayiğit tavırlı birisine dedim ki:

- Karnım aç! Ben de yemek yemeye geldim. Ammâ siz evvel-be-evvel şu gürültücü patırtıcı neş'eli gençleri hoş-nûd ediniz de benim işim kolaydır. Bana her ne verir iseniz veriniz. Bence asıl maksad bu sevimli şetâretli çocukları bir muhabbet-i kalbiyye ile temâşâdan ibârettir.

Şu sözleri o kadar safvet-i kalb ve ve ciddiyet-i tavırla söylemişim ki hizmet-kâr dahi yarî istigrâb ile karışık tavırla beni tahsîn etti ise de herhâlde şu yeni müşteriyi ya'nî beni memnûn etmek için dedi ki:

- Mösyö! Onları memnûn etmek kabil midir? Siz onların şamatalarına hiddetlerine

672a

Bakmayınız. Hattâ bizden bir kaçımıza bir kaçır tokat ve yumruk aşketseler bile ehemmiyet vermeyiniz. Ürkemeyiniz. Biz o gibi gürültülere alışkınız. Onlar herhâlde iyi çocuklardır. İstedığınızı emr eyleyiniz de icrâ' eyleyelim.

- Yiyecek neniz var bilmem ki! Ricâ ederim tertîbi bana sormayınız. Bir talebe fakat kesesi epey mücehhez olan bir talebe kuşluk taâmını ne yolda yer ise bugün beni öylece besleyiniz.
- Şarâb mı içersiniz bira mı?
- Bir kadeh bira ile bir şişe de ma'den suyu bana kifâyet eder.
- Anladım Mösyö!

Artık öte taraftaki gürültü patırtı devâm ededursun varsın ba'zı takımlardan bir kaç arkadaşlarıyla uzlaşamayarak dîğer ba'zı takımlara iltihâk ihtiyâcına dûçâr oldukları hâlde araya mütevassıtlar girerek müsâlahaya yardım ededursunlar. Bu mes'ûd civânmerdânın muhâlefetleri de pek kolaydır müsâlahaları da! Bizim babayiğit dediğimiz uşak evvel-be-evvel önümüze koskocaman bir makarna dayadı. Fakat zannetmeyiniz ki yenilmek liyâkatinden ârf bir şey! Bilakis bol peynirli misk gibi bir makarna. Çatalı

672b

İşletmeye başladım. Müteâkıben papuç kadar bir de omlet geldi. Biz ona da hüçûmda kusûr etmiyoruz. Fakat meşrûbât husûsunda uşağa söylediğimiz sözde yalancı çıktık. Ma'den suyuna güvenerek bir kadeh biranın kifâyetine kail olduğumuz hâlde onunla yalnız makarnayı ıslatabilerek omlet için ikincisine muhtâc olduğumuzdan mâ-adâ omlet daha bitmeksizin üçüncüsünü bile emr eyledik.

Bira ammâ ne bira? Bizim Galata ve Beyoğlu bira-hânelerinde dipleri üç parmak ve etrâfları birer parmak kalınlığında cam kadehler içine koyulan otuz beşer kırkar dirhemlik kadehler değil! Almanya vâri denilen dibi geniz ağzı dar koca kadehler ki her biri lâ-akall yüz dirhem bira istîâb eder.

Bu kadehlerin böyle dipleri geniş ve ağızları dar olması merâkımı mûcib olarak şu biçimi ihtiyâr etmiş olmalarının sebebinin uşaktan sormaya mecbûr oldum. Tamâm üçüncü tabak olmak

üzere şâyân-ı ta'zîm bir rosebeef getirdiği zemân bunu sordum. Adamcağız o yarı çılgın gençleri gösterip birâz da burnundan soluyarak dedi ki:

- Ah Mösyö! Bu kadehleri bile

673a

Devirip kırıyorlar. Eğer bil-akis bunların dipleri dar ağızları geniş olsa bu haşarılar kadeh dayandırmak kabil mi olur?

Biz rosebeefe çatal bıçak çekmeye başladığımız zemân diğer sofralarda dahi neş'eler pertev almaya başlamış idi. Meselâ bir sofradan bir kaç ses birden:

- Garson sekiz bira daha!

Nidâsı çıkar çıkmaz diğer bir kaç ses:

- Yok garson yok! Altı bira iki şişe şarâb!

Diye nidâ eyliyor idi. Hele benim iki gözüm bir çifte dürbün kesilerek ve iki kulaklarım birer hurdeşinev hükmünü alarak etrâfı tedkik ve tefahhustan bir an hâlî kalmıyor idim. Sofraların ba'zılarında arkadaşların mutlaka oburlukla müştehir olmaları lâzım gelen bir takımının kendi tabakları mevcûdunu sömürdüktan sonra rüfeka'sı tabaklarına da hücûm eylediklerini görüyor idim. Sofranın bir diğerinde de yeniden içki ısmarlandıkça: "Bizde para yok ha! Bu sipâriş senin hesabına yazılacaktır" tarzında züğürtlükten şikâyetler işitiyor idim. Bir hâl-i şetâret-i işti'mâl ki müddet-i ömrümde ilk def'a olarak bugün şurada

673b

Gördüm. İhtimâl ki son def'ası da bu olacaktır.

Öyle ya! Bir daha kim gidecek? Kim görecek? Zâten biranın üçü mi'deye girmiş. A'zâyâ îrâs edebileceği te'sîrâtı icrâ' edip bitirmiş. Ma'den suyuna rağbet bile edilmeyerek ona dâir olan sözümüz bi-l-külliyeye yalan çıkmış. Rosebeef için kadehin dördüncüsü de emr olunmuş!

Evvelce dahi dedim ya! Ben artık benliğimden çıkmışım. Şu maârif-perest gençlerin te'sîrât-ı şûh-ânesi tamâmiyle bana nüfûz eylemiş. Ben bir hâldeyim ki Avrupayı seyâhate çıktım çıkaklı değil a dünyaya geldim geleli bu hâlin bir mislini daha görmemişimdir.

Evet görmedim. Hattâ Cartier d Latin'e dîger bir gün bir de arkadaşım doktor Yanpolsky ile gelmiş ve ba'zı profesörler ve hâtırlı şâkirdler ile görüşmüş olduğum hâlde bugünkü gibi asıl talebelik hâlini görmeyip bunların pek ciddî bir tavırla iki ecnebîyi hüsn-i kabûllerini görmüş idim. İşte bu sebebe mebnîdir ki bugünkü şu hâl benim için emsâlsiz bir müşâhede-i fevk-al-âde hükmünü almıştır.

Lokantanın bir tarafında asılı bulunan

674a

Saat ikiyi vurdu. Saatin iki def'a çınlaması üzerinde sâhir-âne bir te'sîr hâsıl ederek ortalık bir kerre karıştı. Ba'zıları peşin olarak bu ricâlarını tesviye ediyor. Ba'zıları borç defterine kayd ettiriyor. Fakat her kalem için uşaklarla talebe arasında birer mübâhase meydân alıyor.

Biz dahi hesâbımızı gördük. Üç tabak yemek ve altı kadeh bira ve içmediğimiz bir ma'den suyu için topu topu dört frank yirmi santim para verdim ki seksen santim dahi bahşîş ile berâber beş frank etti. Bu taâmın aynını Paris'in mahallât-ı merkeziyyesinde tenâvül etmiş olsa idim lâ-akall yedi frank vermeli idim. Cartier Latin Lokantalarının ucuzluğu bunların ahz ü i'tâ'sı ale-d-devâm talebe ile vuku' bulmaktan nâşîdir. İçkisi dâhil olmadığı hâlde yalnız bir buçuk frank ile burada pek mükemmel kuşluk taâmı eyleyebilir. Zîrâ bana verilen üç tabağın üçünü de bitirmemiş idim. Bu üç tabak ile iki adam pek ferâh doyabilirler idi. Beher tabağa et ise birer frank yirmi santim ve etten gayrısı için yetmiş beşer santim verilir ki nihâyet şu üç tabak için üç frank kadar bir para verildiği hâlde iki adam pek alâ

674b

Doyar ve verilecek üç frankın içinde uşağın bahşîşi de dâhil olur. Çünkü ekmek için para verilmez. Müşterinin iyebildiği kadar ekmek bâd-i hevâdır.

Ben lokantadan çıktığım zemân talebenin dahi bir haylisi önüm sıra çıkmışlar idi. Fakat artık bunları ta'kîb ihtiyâcında değil idim. Ben evvel-be-evvel Rue des Ekole sokağına çıkarak

elimdeki plan mûcibince mevki'ni ta'yîn eyledikten sonra "College de France" denilen büyük mektebi önümün sol cihetinde gördüğümünden oraya doğru yürüyerek mektebin sokak cephesini ve onun önündeki ufacık bahçeyi temâşâdan sonra Saint Jacques sokağına doğru sol tarafa saparak birâz da etrâfını dolaşmayı göze aldirdim. Bu hâlde sol tarafımda College de France ve sağ tarafımda Sorborn binâ'-yı azîmi bulunuyor idi. Cujay sokağına kadar gittikten sonra College de France'ın üçüncü dıl'ını da görmek için tekrâr sol tarafa saparak bir çok dar ve eğri sokaklardan döne dolaşa sol tarafımda Saint Bernoit ve sağ tarafımda Louis le Grande lisesi ya'nî mektebi bulunan daha dar sokaklara girdim ki hattâ bunlardan birisi çıkmaz sokak olduğuna dikkat edememeksizin ba'de-l-duhûl mahcûben

675a

Hurûc etmiş idim. Bu çıktığım çıkmaz sokaktan kurtulur kurtulmaz karşıma mekteb-i hukuk çıkarak onun cephe-i şimâlîsini temâşâ ede ede Pantheon denilen ma'bed-i azîmin önündeki meydâna geldim. Burası Paris'in en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet olan ma'bedi bulunmasıyla ve böyle şâyân-ı ihtimâm olan ebniye-yi cesîmenin hâricen bi-hakkın temâşâsı etrâfını dolaşmaya vâbeste olmasıyla mekteb-i hukuk ile beşinci dâire-i belediyye konağı cihetinden Pantheon'u tavâfa başlayarak ba'de Clotilde sokağına da girdim ki bu hâlde Pantheon'u hep sol tarafımda görmekte bulunduğum hâlde sağ tarafımda da Dördüncü Henry lisesini görüyor idim. Bu sûretle şu sokaktan Saint Etienne kilisesi hizâsına kadar yürüdükte yine Pantheon'un önündeki ma'bede gelip bu def'a bahçesi derûnuna da cür'et-yâb-ı duhûl oldum. Rastgeldiğim kapıdan pencereden derûn-i ma'bedi temâşâ gayretinden ayrılmayacağım der-kârdır. Nihâyet bahçenin Soufflot sokağı cihetindeki kapısından çıkıp sağ tarafımda beşinci dâire-i belediyye sokağı ve sol tarafımda hukuk mektebi bulunduğu hâlde bu sokağı garba doğru kat' eyledikten sonra Luxembourg caddesi önüne çıktım ise de evvelki

675b

Ziyâretim gibi bu def'a dahi bahçeye hemân bu cihetten girivermedim. Saint Michel bulvarını cenûba doğru yürüyerek ma'den mektebi binâ'-yı cesîminin şu bulvara nâzır olan cephe-yi müzeyyenini temâşâ ede ede sağ tarafa bükülerek Aguste Comte sokağına ve tekrâr sağ tarafa bükülerek ma'den mektebinin dış avlularına dâhil oldum.

Böyle bir binâ'nın dış avlusuna girmek yalnız hâricden temâşâ ile bir de derûnuna duhûlün ortası demektir. Paris'te bu misillü büyük binâ'ların avlu kapıları dâimâ açıktır. Derûnlarına girmek için acaba ne diyecekler diye endişeye hiç mahall yoktur. Kışla gibi ba'zılarına duhûl memnû' olduğundan memnûiyyet hilâfına olarak bunlara da girildiği zemân keyfiyyet-i nâzik-âne ihtâr ederler. Zâten seyyâh kısmı için öyle olur olmaz ihtârlardan utanmak sıkılmak câiz midir? Böyle bir avluya girildiği zemân pencere ve kapı gibi binâ'nın derûnunu görüp anlamaya fırsat verecek yerlere sokulmalı ve tesâdüf edilen adamlar her kimler olur ise olsun o mahalle dâir suâller îrâdına başlamalı. Bu gibi tasdîatta seyyâhlık hâli dâimâ insânın imdâdına yetişir. Suâller becâ ve nâ-becâ imişler

676a

Beis yoktur. Alınacak suâllerden herhâlde az çok istifâde muhakkaktır.

İşte bu kaide ve mütâlaaya mebnî Ma'den mektebinin avlusuna girerek Luxembourg bahçesine kadar bu ilk cepheyi ve mektebin birbirinden ayrı olan iki kısmını temâşâdan sonra yine geldiğim yoldan geri dönerek Aguste Comte caddesine çıktım ve bahçe derûnuna girmezden evvel büyük Louis lisesiyle fenn-i ispençiyari mektebini de bir temâşâ-yı hâricî ile görmek için Assas sokağına kadar varıp oradaki sivri köşeden cenûb-i şarkîye tebdîl istikametiyle tekrâr sol tarafa isâbet eden Michelet sokağına bükülüp Luxembourg bahçesinin müntehâ-yı cenûba girmiş oldum ve şimâle doğru tahvîl-i istikametle tekrâr Aguste Comte sokağına vardığım zemân Büyük Louis lisesiyle fenn-i ispençiyari mektebinin dört tarafını dolaşmış oldum.

Oradan dosdoğru Luxembourg bahçesine girerek evvelki ziyâretimde baş vurduğum yerlerden mâ-adâsını döne dolaşa asıl sarayın dahi önünden geçerek Medicis çeşmesi karşısına geldiğimde gereği gibi yorulmuş olduğumu hissederek oturup bir sigara içtim ve cevelânlarım hakkında bir fikir

676b

İcmâli peydâsı için planımı açarak bir hayli tettebbuâtta da bulundum. Yarım saat mikdârı bu sûretle dinlendikten sonra Luxembourg Sarayının derûnunu iki frank bahşiş mukabilinde gezdirmekte olan me'mûra bi-l-mürâcaa derûnunu dahi görmek için içeriye girdim ki bu bâbdaki müşâhedâtımı fıkra-yı mahsûsasında yazacağım. Ondan sonra sarayın şimâl cihetindeki

Vaugirard sokağına çıkarak Odeon meydânına girdim ve orada Odeon Tiyatrosuna karşı bir kahveye oturup hem birâz istirâhât hem de def-i harâretten sonra meydândaki arabalardan birini celb ile bindim ki bu araba beni mekteb-i harbiyye ile Champ de Mars'in arasından geçen Motte-Picquet avenuesuna kadar götürdü.

Araba ile vuku' bulan cevelânlarımın en garîbi ve en şâyân-ı dikkat ve istifâde olanı işte bu seyrimdir diyebilirim. Zîrâ evvelce dahi demiş olduğum vecihle Paris'in bu cihetindeki sokaklar hem dar hem gayr-ı müstakim olduğundan arabacı o kadar sokaklara girdi çıktı ki bir istikamette en uzununu hemân iki yüz hatve kadar mümted olamıyor idi. Hattâ bir aralık Bon Marche Mağazasının bile bir dıl'ı hizâsından geçmiş idik. Bu dar sokaklardan kur-

677a

Tulup da Duquesne avenuesuna çıktığım zemân gûyâ Paris'te değil iken ve hattâ Cologne gibi bir memleket-i gayr-ı muntazamada bulunuyor iken birden bire Paris'e girivermiş zanneyledim.

Mekteb-i harbiyyenin şimâl köşesinde Duquesne avenuesunun Motte-Picquet avenuesuna vâsıl olduğu yerde arabadan inerek ücretini verip gönderdim ki şu araba seyâhati benim için hayliden hayli bir cevelân hükmünü aldıktan mâ-adâ kahvedeki istirâhâtım müddetini de temdîd eylemiş oldu. Sergi-yi umûmî hakkında ma'lûmât-ı umûmiyye verdiğim esnâda bir nebzecek beyân olunduğu üzere sergiyi hâvî olan Invalidler meydânıyla Champs de Mars arasındaki müselles-ül şekl kıt'a-yı arîziyye bir güzel mahalle olup şimdiye kadar pâ-yı cevelânı henüz bu taraflara doğru tahrîk etmemiş bulunduğundan Motte-Picquet avenuesundan şimâle doğru mümted olan Basquet avenuesu tarîki ile bu mahalleye girdim. Cadde-yi mezkûru amûden kat' eden Saint Dominique sokağı köşesinde askerî haste-hânesini görerek daha yukarıda üniversite sokağına vardığım zemân sağ tarafıma bükülüp bu hâlde sol tarafımdaki askerî mağazalarını ve Paris rejisinin tütün ve sigara fabrikalarını göre göre ser-

677b

Ginin Invalidler meydânı kısmına vardım ki oradan da hemân Decauville şimendüferine rakîbân en son istasyonuna kadar kendimi sevk ettirip şimendüferden iner inmez doğruca makineler galerisine girdim.

Ma'lûm a dünkü gün serginin bu kısmındaki temâşâ ve istifâdem bende pek güzel pek tatlı hulyâlar peydâ eylemiş ise de nazar-ı tedkikten geçirdiğim şeyler yalnız kazzâzlığa örmeciliğe nakışçılığa dikişçiliğe müteallik olup bunlar ise menâfi-i umûmiyyeye gerçekten hizmet edebilecek olan şu en ciddî serginin yüzde bir kısmını bile teşkîl edemezler.

İşi yine bıraktığım yerden başlamış olmak için bugün dahi temâşâyâ şu kazzâzlık sergisinden başlamak eyledim. Fakat bugün makineleri görmek için baş vurmuş değil idim. Birâz da şunların mübâyaaası cihetini tetebbu' için uğramış idim. Gutan ve şerît dokuyan makinelerin ashâbına:

- Bunları şuraya yalnız âlem temâşâ etsin diye koymadınız ya? Bunlardan satın almak isteyenler olur ise ne muâmele eylersiniz?

Dediğimde vakurca bir adam kendi ikameti için koymuş olduğu bir kaç

678a

Sandalyenin birisine beni da'vet ederek söze başladı. Dedi ki:

- Elbette satılacaklar efendim! Ancak makineler ahz ü i'tâ'sı için iki sûret vardır. Birincisi burada kurulu olan makineleri mübâyaa etmek istemektir ki vâkıâ onlar dahi fûrûht edilebilirler ise de serginin sonuna kadar sökülüp kaldırılamazlar. Satıldığını mübeyyen üzerlerine bir hafta koymakla iktifâ ederler. İkinci sûret ise o makinelerin ya aynını yâhûd daha büyük ve daha küçüğünü sipâriş etmek sûretidir. Çünkü şu gördüğünüz makinelerin aglebinin hâzırları hiç bir fabrikada yoktur.
- O hâlde makinelerinizin cesâmetlerine göre fîâtlarını resimlerini mübeyyen kataloglarınız bulunmak lâzım gelecek.
- Tabîî tabîî! Hattâ işte kendi kataloglarımızı takdîm ile iftihâr ederim. Bu misillû sergilere erbâb-ı san'atın mürâcaat ve iltihâktan maksadları kendilerini i'lân ederek şöhret kazanmaktır. Nereye mürâcaat eyleseniz istediğiniz kadar ma'lûmât verilir ve kataloglar meccânen takdîm edilir.

Bir yanda bu sözü söyleyerek diğer taraftan elime bir de küçük rîsâle ile ba'zı

678b

Evrâk-ı matbûa tutuşturan şu adamdan aldığım ma'lûmât nazar-ı ehemmiyetimi celb eyledi. Zîrâ beğendiğim şeylerin mübâyaası lâzım gelse nereye mürâcaat edilmek iktizâ' edeceğini uzun uzadıya kayda zabta mecbûr olacağımı düşünmekte iken işte bu iş benim için ziyâdesiyle sühûlet kesb eylemiş oldu.

Adamcağızın verdiği kataloğa şöylece bir nazar-ı sathî atf eylediğimde gördüm ki kendi şöhreti kazzâz değil kazzâzlığa örmeciliğe filana âid makinelerin yapıcısı sûretinde ismini ve fabrikasının mevki'ni haber veriyor. Def-i iştibâh için vuku' bulan suâlime cevâben dedi ki:

- Evet Efendim! Biz kazzâz değiliz makineciyiz. Yaptığımız makineleri işleten erkek kadın şu adamlar kazzâzdırlar. Biz onları buraya ücretle getirmişiz. Çünkü yalnız kendi menfaatleri için sergiye gelmekten bir şey kazanamazlar. Buraya mürâcaat edenler kazzâzlık öğrenmek için değil o san'atın terakkisine hizmet eyleyen âlet ve edevâtın ikmâlini görmek için mürâcaat ederler. Yok kazzâzlıktan bî-haber olup da makinelerimizin yaptıkları işler beğenilerek hem bunlarda mübâyaa hem de onların isti'mâlini

679a

Tahsîl ârzûsunda bulunanlar olur ise istedikleri makineleri verdikten mâ-adâ iktizâ' eden üstâdları da tedârik eyleyebiliriz.

Adamcağızın verdiği şu ma'lûmât dahi bence husûsât-ı cedîdeden olmak üzere telâkki edildi. Böyle bir sergiyi insânın yalnız kendi kendisine gezip temâşâ ile bi-hakkın tetebbu' etmiş olamayacağını ve bir tetebbu'-i tâmm için âsâr-ı mahâretlerini teşhîr eyleyen adamlar ile bu yolda görüşüp söz etmek lâzım geleceği işte meydâna çıktı.

Matbaacılık hasebiyle bir hayli def'alar makine ahz ü i'tâ'sında bulunmuş olduğumdan ahz ü i'tâ'nın bu cihetine epeyce vâkîf isem de makinelerin kıymetleri derece-yi cesâmetleriyle ta'yîn etmek lâzım gelip bu cesâmet bizim matbaa makinelerinde basılacak kağıtların büyüklüğüne göre ta'yîn olunur. Yine arîzi tûlü şu kadar santimetre olan bir kağıdı tab' eyleyecek makineye şu kadar fîât konulur ise de kazzâzlığa örmeciliğe âid olan makinelerin cesâmeti hangi nisbette ta'yîn olunacağını bilmediğimden bunu da sordum. Dedi ki:

- İplik bükme için her nev' kalatorlar ve gitan ve şerîf örgü makineleri

679b

Ve sâir ipliğe âid şeyler yumak ve-yâhûd iğne hesâbıyla ta'yîn olunurlar. Bunların da birer hadd-i asgarı ve birer hadd-i a'zamı vardır. Meselâ elli yumaktan aşağı kalator makinesi yapılmaz ki bu da elli ipliği def'aten bükecek bir makinedir. Şerîf ve gitan makinelerinin de hadd-i asgarı altı ipliklidir. Altı iplikten bir şerîf ve-yâhûd bir gitan dokuyacak olan makine en küçük olup sekiz on on iki on altı yirmi dört ta altmış ipliğe kadar makineler bi-t-tedric büyür. Fîâtları da ona göre artar. Ancak bu misillü makineler mübâyaa edildiği zemân en büyükleri tercih olunmalıdır. Zîrâ en büyük makine en küçük makinenin de göreceği işi görebilir. Fakat küçüğü büyüğünün işini göremez.

Zâten bizim matbaa makineleri de böyle değil midir ya? En büyük bir makinede el kadar küçük kağıt basılabildiği hâlde küçük makinelerin kendi tahammüllerinden büyük kağıdı basamayacakları der-kârdır.

Kazzâz efendinin verdiği şu ma'lûmâta memnûn oldum. Hâl-bu-ki mürâcaat edenlere bu sûret-i nâzik-âne ve mukni'-ânede ma'lûmât vermek yalnız bu adama da mahsûs olmayıp burada âsâr-ı mahâretlerini te^ohîr edenlerin

680a

Hangisine mürâcaat edilse erbâb-ı mürâcaatı böyle iknâ derecesinde ma'lûmât-ı mükemmele verdiklerini tettebbuâtımı bu sûrete döndükten sonra anladım. Hele katalogları adresleri alınmak lâzım gelen şeyler için talebe dahi hâcet yoktur. Herkes kendi oturmak için ufacık bir yer tahsîs ederek onun önüne ve mârrîn ve âbirîn uzanabilecekleri kadar bir mesâfeye katalog adres kart i'lân gibi evrâk-ı matbûasını koymuş bulunduğu insân kendi kendisine uzanıp ahz edebilir. Ba'zılarının evrâk-ı matbaası birâz uzacak olup da el el yetişemez ise orada bulunan adamlar hemân yerlerinden fırlayıp bir tavr-ı memnûn-âne ile i'tâ' ederler ve bunlar hâricinde ne kadar ma'lûmât istenilmiş olsa muhâtabı kani' ve mutmain edinceye kadar tafsîlât i'tâ'sından geri kalmazlar.

Kazzâlık makinelerini yapan zât ile vuku' bulan musâhabede şu ma'lûmâtı aldıktan sonra artık örmecilik nakışçılık dikişçilik makinelerini gördüğüm yerde uzun uzadıya tevkife mecbûr olmayıp oralara baş vurdukça derhâl karşıma çıkan kadın erkek kim olur ise olsun:

- Lutf eder de kataloglardan bir dâne-

680b

Sini verir misiniz?

Der demez kemâl-i memnûniyyetle verdikleri evrâk-ı matbûayı ahz ediveriyor idim.

Bu kağıtları ne yapacağımı mı düşünüyorsunuz? İleriye doğru pey-der-pey vereceğim ma'lûmâtan anlaşılacağı vecihle bu sûretle o kadar mütenevvi ve çok makinelerin kataloglarını adreslerini i'lânlarını cem' eyledim ki âdetâ cüz-dânlık kağıt teşkîl eyledi. Vâkıâ bunların kâffesini almaya para yetiştirmek kimsenin haddi değildir. Velev ki haddi olsun o kadar mütenevvi' makineleri nasıl kullanmalı? Fakat bendeki tatlı hulyâları da nasıl yenmeli? Bu kağıtları cem' ile İstanbul'a götürür isem bil'âhire o makinelerden vatandaşlarımın istifâde ve intifâ'ları için mübâyaa ve celb imkânını da birlikte götürmüş olmak gibi kalbimde tatlı tatlı bir itmi'nân hissediyorum. Zâten altmış dört ip ile iki parmak kalınlığında şerît dokuyabilecek bir makinenin fîâtı bin frankı ya'nî elli Fransız altınını geçmiyor. Bu para kudretimiz hâricinde cesîm ser-mâyelerden addolunamaz ya? Fakat o makine mini mini bir fabrikacık teşkîl edebilip bir familyayı iâşeye de kifâyet eyleyebilir ya? Burada fîâtları hep böyle Osmanlıların kudretiyle mütenâsib daha o kadar makineler gördüm ki

681a

Eğer sergi-yi umûmîye İstanbul esnâfından ba'zıları gönderilmiş olsa idi her biri kendi san'atlarına âid ne kadar müfîd şeyler görerek mübâyaaaları imkânını da bi-t-taharrî sanâyi'mizin tecdîdine büyük yardımı olur idi.

Bugün makine galerisinde yeniden temâşâ ve tetebbu' eylediğim makineler pamuk ve yün ve ipeği eğirip iplik yapmaya ve bunları dokumaya mahsûs olan makinelerle bir de umûr-i beytiyyede istiğmal olunacak makineler ve matbaacılığa âid edevât olmuşlardır.

Bizim memleketimiz pamuk ve yün ve ipeğin ziyâde hâsıl olduğu memâlikten olup bunları eğirmek için Bursa'da epeyce vakitten beri ve Selanik ve Atina ve Suriye taraflarında şimdilerde fabrika küşadına başlanmış ise de ben bu makineleri yine de kemâl-i ehemmiyyetle tedkik ve temâşâdan kendimi alamadım. Eyüp civârındaki fes-hâne-yi âmire fabrikasını iki def'a gezerek filatorlarını da güzelce bellemiş idim. Avrupa'da yeniden yeniye itmâm ve ikmâl edilen köleterler ile fes-hâne-i âmiredeki köleterlerin farkını aramak tettebbuâtımın en mühimm en tatlı kısmını teşkîl eyliyor idi.

Hele hâne levâzımı için icrâ' edilmiş

681b

Bulunan makineleri umûmiyyetle kabûl etmemekte bulunmaklığımız aslâ tasvîb edilemez. Yanımdaki paranın kifâyet ve adem-i kifâyetinden kat'-ı nazar bir de sebük-bârlık mecbûriyyeti olmasa idi mutlaka bunlardan pek çoğunu mübâyaa ile hâneme idhâl eder idim. Ba'zılarını Galata ve Beyoğlu'nun büyük mağazalarında da görmek mümkün ya! Meselâ et kıymak için mini mini bir makine var ki bizim et tahtaları üzerinde satır darâbâtıyla icrâ' eylediğimiz bu ameliyyâta bitmez tükenmez patırtılardan kat'-ı nazar et tahtasının kıymıkları kıyma derûnuna karışmak ve yaz mevsiminde bir çok sinekleri de et ile berâber kıymak mahzûrlarını kâmilan def' etmiş. Hamur yoğurmak peynir rendelemek soğan soymak çamaşır yıkamak ve tavuk ve sâir lehvmi kebab etmek gibi bir çok umûr-i beytiyyeyi îfâdan mâ-adâ ba'zı hubûbatı öğütmek ve-yâhûd yalnız kabuğunu çıkarmak için hemân büyücek kahve değirmenleri kadar değirmenler dahi gördüm ki irmik ve bulgur ve frenk arpası yapmak ve aşure buğdayı terbiye etmek için bizim ne kadar işimize gelir! Kezâlik hamurdan türlü makarnalar şehriyeler kesmek için de böyle mini mini makineler bulunup taâmlar için türlü terbiyeler salsalar ve bâ-husûs mayonez çalkalamaya mahsûs

682a

Âletler dahi yapılmıştır. Tereyağı çıkarmak dondurma yapmak kaymak yapmak için de iktizâ' eyleyen makineler yapılmıştır ki bunların harâret ve bürûdet dereceleri ve kendi kendisine tahrîklerinin tesrî veya ta'dîli husûsundaki mükemmeliyyetleri öyle göz yordamı tahmîn tecrübe el alışkınlığı gibi herkese müyesser olamayan mahâretlere de ihtiyâc göstermeksizin matlûb olan hizmetlerin hiss-i îfâsını taht-ı te'mîne almışlardır.

Matbaalara mahsûs olan makinelerle edevât gûnâ-gûn temâşâyâ koyulduğum zemân şu dâirede dün kendimi kaybetmiş olmaklığım derecesindeki bir dalgınlığa tekrâr dûçâr oluverdim. Bu makineler benim kendi san'atıma âid şeyler olduğundan san'atımızın bizce marûf olan derecesiyle Avrupa'da vâsıl olmuş bulunduğu derece işte bi-l-bedâhe karşımda duruyor. Taht-ı riyâset-i taharrîriyyemde bulunan Tercemân-ı Hakikat gazetesinde bin def'a lisân-ı şükrânla yâd eylemiş bulunduğum vecihle matbaa-yı Osmâniyyenin küşadı İstanbulca matbaacılık san'atımızın terakkisine pek büyük yardım etmiş ve şimdiye kadar bilmediğimiz görmediğimiz pek çok şeyler o sayede görülmüş ise de burada müşâhede

682b

Eylediğim makineler hiç bir şeye kıyâs kabûl edemeyecek mükemmeliyyete hâiz bulduklarını teslîme mecbûrum.

Ba'zı erbâb-ı merâk için oyuncak sûretinde yapılmış mini mini bir matbaa takımı var ki tab' ve dest-gâhı dahi dâhil olduğu hâlde tekâmîl edevâtı bir metre tûl yarım metre arîz ve yetmiş beş santimetre irtifâ'ındaki güzel bir sandık içine sıkıştırılmıştır. Yirmi santimetre arîz ve otuz beş santimetre tûlünde bir kağıdı tab' edebilir. Aman ya Rab! Bu sandığın içinde neler yok. Her biri bir başka sûretle güzel yirmi nev'den ziyâde hurûfât bulunup sanâyi'-i nefisenin yed-i mahâretinden çıkmış bir nüsha-yı mükemmele olmaya şâyân yalnız bir kasa ile bu hurûf-i mütenevviayı tertîb imkânı bulunmuş. Bir matbaacıya matlûb olan sahîfeyi dizmek bağlamak tashîh etmek sıkıştırmak basmak için ne kadar edevât lâzım ise hepsi sandığa sığdırılmış. Sandığın mecmû' sıklığı de iki yüz elli kilogramdan ibârettir.

Vizite kağıdı balo biletleri mektûb damgaları zarf üstü basmak gibi ufak işlerde kullanılabilecek saat gibi makineciklere insân bakmakla doyamıyor. Ancak

683a

Serginin bu kısmı hep mini mini şeylerden ibâret zannolunmamalı. "Topoğrafya" denilen bizim kurşun basmacılığın ve âdî letoğtafıyacılıktan bed' ile zinkoğrafya kurumoltoğrafya karumatopoğrafya ve sâir isimlerini bile işitmediğimiz bir çok sanâyi'-i cedîdeye dâir bir çok azîm ve cesîm makineler kurulmuştur ki hepsi de âid olduğu hidemâtı göstermek için harıl harıl işlemektedirler. Ammâ burada dahi bunları teşhîr edenler dahi basmacılar değil o makineleri

yapan makinecilerdir. Bunların tab' etmekte olduğu türlü türlü matbûâtı vücûda getiren amele vâkıâ matbaacı esnâfından iseler de yine o makine fabrikacıları tarafından ücretle celb ve cem' olunmuşlardır. Kazzâzlık makinelerini yapan adamdan bu yolda almış olduğum ma'lûmâtın sıdkı buradaki tahkikat ve tettebbuâtımla dahi te'yîd eyledi.

Artık ben makinelerin ta'tîl işgal edecekleri zemâna kadar hep şu matbaalar dâiresinde müteveggil oldum. Ameliyyât ta'tîl olunur olunmaz da hemân çıkıp Decauville şimendüferiyle İnvâlid kapısına ve oradan arabaya rakîbân La Fayette sokağındaki yeni ikamet-gâhımız olan Familyalar Hoteline vardım. Paris'in bu taraflarındaki cevelânlarımı kari'lerime hikâye

683b

Ede ede artık onlar dahi anlamışlar ve bâ-husûs verdiğim ma'lûmâtı bir de Paris'in planı üzerinde tatbîke himmet eyleyenler büsbütün ezberlemiştirler ki böyle "La Fayette sokağındaki hotelimize vardığımdan ibâret ta'yîn eylediğim seyr ve hareket esnâsında Concorde meydânı ve Royal sokağı ve Madeleine Kilisesi Haussmann bulvarı ile La Fayette caddesi üzerinden yürümüşümdür.

Hotel de Famille birisi La Fayette sokağının sağ ve dîgeri sol tarafında iki büyük hânedan müteşekkil olup bizim istîcâr eylediğimiz odalar sokağın sol tarafında ya'nî "Square Montholon" denilen ve bu sokağın ortalık yerinde en güzel yeri kâin olan tarafta kâin hânedan olup hâl-bu-ki taâm için karşı taraftaki asıl hoteldeki taâm salonuna gidilmek lâzım geliyor idi. İki hânenin orta yerinde arabadan indiğimiz zemân arkadaşımı ve onun vürûd etmiş olan vâlidesini bulmak için doğrudan doğruya hangi tarafa mürâcaat eylemek lâzım geleceğini düşünmeye başladım. Çünkü bu mes'ele bence diplomatik bir mes'ele hükmünde idi. Madam Gülnar'ın vâlidesi tarafından beklenilmekliğimi de ârzû eyliyordum.

684a

Doğruca yemek yenilen tarafa gidecek olsam ve bâ-husûs kendileri henüz oraya gelmemiş olup da kendilerini orada beklesem ve geldikleri zemân görüşsem bu sûretle haklarında istediğim kadar hürmet-i kâmile gösterilmiş olamayacak idi. Zîrâ oraya mürâcaattan asıl maksadım taâm etmekten ibâret olup onlarla mülâkat dahi tesâdüfî gibi bir hükme girmiş olacak idi. Şu dakikada

velev ki kendileri taâm için sağ tarafa gelmiş olsunlar ben onları sol taraftaki hânedede aramaya gider isem bulamadığım hâlde de yemek salonuna geldiğim zemân:

- Arz-ı müessir-i ubûdiyyet için karşıya gittim ise de bu tarafa teşrîfinizi haber aldım.

Yollu bir söz ile muârefenin mukaddimesini teşkîl edebileceğimi düşündüm.

Şu mes'eleye bu kadar inceden inceye ehemmiyet verişimin hikmetini tafsîle hâcet yoktur ya? Zâhir hâlde hiç bir ehemmiyeti görülemeyecek olan bu misillû hurde-i dakayka i'tinâ edilmeyip de kendi terbiyesizliğime hükm ettirmek müreccah mıdır? Birâz i'tinâlı davranmak için ne kaybedeceğim? Fakat hakkımda bir hüsn-i zann peydâ eylemiş olur

684b

isem istifâde-i ma'neviyye ile müstefîd olacağım der-kârdır.

İşte bu mütâlaa ve karâr üzerine doğruca odalarımız istîcâr etmiş olduğumuz hâneye ve orada dahi doğruca kendi odama girdim. Oda hizmetçisini çağırıp kadınların henüz orada olduklarını öğrendikten sonra hizmetçi kızı Madam Gülnar nezdine bi-l-îsâl vâlideleri Kontes hazretlerinin müsâadelerine nâil olur isem takdîm-i levâzım-ı ubûdiyyet için dâirelerine gelmek ârzûsunda bulunduğumu bildirdim.

Cevâba muntazır iken en evvel yanıma koşan gelen zât dokuz on yaşlarında gayet güzel zekî sevimli bir çocuk olduğunu görüp hele kemâl-i safvet ve serbesti-i tıflânî ile bana elini uzatarak:

- Bon jour Mösyö Ekselans Midhat!

Deyince artık büsbütün şübhem kalmadı ki Madam Gülnar'ın oğlu İskender Saşe'dir. Ben dahi kemâl-i beşâşetle çocuğu kucaklayarak öperek gûyâ kırk yıldır dost imişiz gibi musâhabeye başladım.

Fakat bu musâhabede ziyâdece müteessir olduğumu ketm edemem. Zîrâ çocuk tamâm büyük oğlum İbrahim Kâmil yaşında olup

685a

Bana o sûret-i serbest-ânede takarrübü de artık kemâl-i tahassürle her gece rü'yâmda görmeye başlamış olduğum oğlumu tahattur ettirmiş idi.

Birâz sonra Madam Gülnar bi-z-zât gelip vâlidesi vürûduma muntazır bulunduğunu ihbâr ile berâber:

- Ne tâli'! Ne muvaffakıyyât! Bugün Doktor ve Sırlı dostlarımız dahi burada idiler. İkisi de sizin medh ve senânızda bana muâvenette bulundular. Vâlidem daha sizi görmeksizin pek beğenip sevmeye bile başladı.

Deyince bu tebşîrden bi-t-tab' memnûn kalarak:

- Mösyö Saşe'nin beni sûret-i telâkkisi zâten bana bu beşâreti teblîg demek idi. Teşekkür ederim azîzim!

Dedim ve hemân arkası sıra kontesin nezdine doğru yürüdüm.

Bu kadın yaşınca altmışa takarrüb etmiş ise de uzun boylu geniş sadrlı gayet yakışıklı ve bundan yirmi otuz sene mukaddim hâiz olduğu cemâl-i bâ-kemâl hâlâ besbelli mütebessim nâzik bir kadındır. Odasına duhûlümü görür görmez hemân yerinden kalkıp bir kaç hatve beni istikbâl ile:

- Mösyö! Takdîme ta'rife hâcet

685b

Göremem. Bugün ahvâlinize dâir kızımdan ve dîger dostlarımdan aldığım haberler aramızda muârefe-i matlûbeyi husûle getirmiştir.

Diye doğrudan doğruya kendisi iltifâta başladı. Kadının bu âli-cenâb-âne cömertliğinden ben dahi fevk-al-hadd mahzûz kalarak:

- Madam la Kontes! Kerîmenizle vuku'-i refâkatim benim için ümîdimin fevkinde bir bahtiyârlık iken Hak Teâlâ hazretleri daha büyük bahtiyârlığa da lâayk olduğumu bana gösterip sevindirmek ve bir kat' daha mecbûr-i şükrân eylemek için mülâkat ve muârefeniz şerefini de nasîb ve müyesser eyledi.

Dedim. Bu sûretle başlayan musâhabe tarafının yek-dîgerine musâbakatıyla îrâd eyledikleri kelimât-ı taltîfiyye ve şükrâniyyenin ta'kîbiyle derhâl vüs'at buldu. Bir yandan da yemek vakti hulûl eylediğinden ben Kontes'e ve Saşe vâlidesine kavalyelik vazîfesini îfâ ederek karşı taraftaki hâneye yemek salonuna varıldı.

Hercâilik intizâmsızlık kayıtsızlık ne gibi şeylerde mûcib-i menfaat olacağını bilemez isem de insânın hareket ve sekenâtında ve umûr ve husûsâtında itrâdı intizâmı vefâ-kârlığı kadir-şinâslığı maddî ve ma'nevî

686a

Herhâlde menâfi'-i kesîreyi mûcib olacağını şu kontesin i'zâz ve ikrâmı husûsunda Hotel müdürü olan madamın gösterdiği ihtimâm-ı fevk-al-âdeden istidlâle muvâfakatımı bu akşam için mühimm bir istifâde-i hükmiyye addeylerim. Her def'a Paris'e geldikçe bu hotelden başka hiç bir yere inmemeyi i'tiyâd eylemekte meğer kontesin pek hakkı var imiş. Zîrâ kendisi burada âdetâ kendi hânesinde bulunuyormuş gibi bir alışkanlık hâlinde bulunup hizmetçiler uşaklar bile gûyâ kendi hanımları bir kaç zemân uzunca bir seyâhate çıkmış da şimdi avdet ve muvâsalat eyliyormuşçasına bir tavr-ı memnûn-âne ile kontesi telâkki eyliyorlar idi.

Bugün kızı şu hoteli nasıl bulmuş olduğumuzu kendisine hikâye eylemiş ve Kontes dahi Fransızların "pouvoir c'est vouloir" ya'nî muvaffak olmak o muvaffakiyyâtı istemekten ibârettir. Darb-ı meseli ile mukabele ederek şu azîm ve cezâmimizi tahsîn etmiş. Bunu sofrada da tekrâr ile berâber telgrafında iki oda sipâriş eylemesindeki hikmeti dahi şerh ile dedi ki:

- Stokholm ve Christiania kongrelerinden sonra kızımın Paris'e geleceğini bilir idiysek de burada ne kadar kalıp hangi

686b

Tarîk ile memlekete döneceğini bilmiyorduk. Yalnız bize yazdığı mektûblarda ta'rîf eylediği vecihle mektûblarımızı telgraflarımızı Paris'e "poste restante" sûretinde gönderiyor idik. Binâen aleyh Paris'te kızımı bulacağımdan emîn değil idim. Ben buraya vâsıl oluncaya kadar belki onun Rusya'ya dönmüş olacağını zanneyliyor idim. Odanın iki olmasını ârzû edişim ise birisini yatak odası ve dîgerini salon gibi isti'mâl eylemek için idi.

Bir memlekete “poste restante” sûretinde mektûb göndermek demek mürsel-ileyh olan olan zât o mektûb veya telgrafı posta-hâneden arayınca kadar orada mahfûz tutturulması demektir.

Kontes böyle intizârı fevkinde olarak kızını Paris’te bulmuş olmasından dolayı beyân-ı mahzûziyyet eylediği gibi Madam Gülnar dahi bu tesâdüf ve mülâkattan ziyâdesiyle memnûniyyet gösterdi. Hattâ bizim için ma’lûmât-ı manzûme ve havâdis olmak üzere dedi ki:

- Vâlidem çocuğu Arcachon’a götürüyor. Kocam benim için de müsâade vermiş. Ârzû eder isem vâlidem ile berâber ben de Arcachon’a gidebileceğim.

Ben – Şübhe yok ki bunu ârzû

687a

Edersiniz. Öyle değil mi?

Gülnar- Tabî! Fakat çocuğun za’fına nazaran bu kışı Arcachon’da geçirmekten ise Akdeniz üzerindeki Nis şehrinde geçirmek daha muvâfık olacağını vâlideme arz ediyorum.

Kontes- Şübhe yok! Ben de bunun daha muvâfık olacağını inkâr etmiyorum. Arcachon ufacık bir yerdir. Fransa’nın en hicrî ve en müteehhir yerlerinden sayılır. Nis ise bi-l-hâssa kış mevsimlerinde bütün Avrupa kibârının mürâcaat-gâhıdır. Havâsı âdetâ memâlik-i cenûbiyyenin sıcaklıkla mu’tedil havâlarındandır. Her türlü eğlencesi vardır.

Ben- O hâlde ikamet-gâhınızı Nis’e tahvîl için ne mâni olacak?

Kontes- Herhâlde istîzâna muhtâcız. Dâmâdımın verdiği emir Arcachon için olup bu etbânın verdikleri re’yden neş’et eylemiştir. Maa-hazâ kendisine yazıp Nis’in müreccah olduğunu tefhîm eyledikten sonra müsâadesini deriğ etmeyeceğinden eminim.

Ben- Fi-l-vâki’ istîzân ve istihsâl-i müsâade ile edilen hareket daha memdûh daha makbûl olur.

687b

İşte sofrada şu yoldaki mübâhasâtla vakit geçirildiği gibi birâz da Stokholm ve Christiania kongreleri hakkında muhtasiran teâtî-i efkâr edildi. Ancak Kontes öyle muârefe-i

edebiyâyâta hikemiyâyâta kızı kadar muhibb ve rağbet-kâr olmayıp frenklerin “fame de monde” dedikleri kibâr nisvândan bulunmasıyla öyle lisâna ve ulûm-i şarkıyye kongresinin dakayık-ı ahvâlinden lezzet-yâb olamaması musâhabenin bu cihetini kısa kesmeye lüzûm gösteriyor idi.

Sofranın nihâyetlerinde birâz da yarın için ne tertîbâta bulunacağımızda bahs eyledik. Ben dedim ki:

- Yarın Paris’in şimâl-i şarkî köşesini gezmek karârındayım. Hattâ Pere-Lachaise mezârlığına kadar da gideceğim.

Kontes- Mezârlığa mı? Bundaki hikmet?

Ben- Madam! Fransa merkez hükûmetinin dirilere mahsûs olan her hâlini her yerini görüp temâşâ eylediğim hâlde ölülerine mahsûs olan yerlerini de görmeksizin buradan gitmek câiz olur mu?

Gülнар- Midhat Efendi’nin bu yoldaki mütâlaât-ı dakikasî dâimâ beni müteaccib eylemiştir. Vâkıâ pek çok adamlar Paris’e gelir ammâ

688a

Böyle mezârlıklara falanlara baş vurmak lüzûmunu hissedemez.

Ben- Kezâlik bugün beni yaptığım gibi etüdyanlarla birlikte taâm etmeyi hiç hâtırına getiremez değil mi?

Kontes- Talebe ile birlikte taâm ettiniz ha? İçlerinde vatandâşlarınızdan adamlar olmalıdır da.....

Ben- Hayır Madam! Hemşehrilerimden kimseyi görmedim. Mücerred etüdyanlık âlemini şu kadarcık olsun görmek merâkıyla bu işi yaptım. Fakat Pere-Lachaise mezârlığına bir baş vurmak için vatandâşlık hissini de te’sîri vardır.

Gülнар- Orada ahbâbınızdan birisi mi medfûndur?

Ben- Hayır madam! Orada Müslimânlara mahsûs bir kabr-istân vardır. Onun da öte yerinde ufacak bir mescid binâ’ olunmuştur. Paris’e gelmiş iken bu yeri görmeden gitmek lâıyk değildir. Öyle değil mi?

Kontes- Mevtâlar memleketini ziyâret ve temâşâ eylemek herhâlde rûha kasvet verir.

Gülner- Benim rûhuma hiç de kasvet vermez. Mümkün olsa yarın ben de efendi ile birlikte gider idim.

688b

Kontes- Hayır hayır! Bugün diyor idin ki yarın Louvre müzesine gideceksin. Hattâ efendinin de refâkatini ricâ edeceğini söylüyor idin.

Ben- Bu refâkati câna minnet bilirim. Siz dahi birlikte olacaksınız. Değil mi Madam la Kontes?

Kontes- Hayır! Ben Louvre müzesini kırk kerre temâşâ etmişim. Bu def'a Paris'e gelmekten maksadım ise ba'zı eşyâ' mübâyaasından ibârettir. Şöyle bir kaç def'a sergiye baş vurmak dahi planımdan hâric değildir. Fakat eşyâ' mübâyaası maksadı olmasa idi hemân Paris'e hiç de uğramayarak doğruca Arcachon'a gider idim. Binâen aleyh ben yarın çarşıya çıkacağım. Siz kızım ile berâber Louvre'a gidirsiniz. Fakat kızımın Pere-Lachaise Mezârlığına gitmesine ben hâcet göremem. Kadınların zaîf sinirleri bu yoldaki temâşâlardan müteessir olurlar.

Gariptir ki vâlidesinin bu re'yine Gülner'in ittibâ'ı âdetâ bir küçük kızın vâlide emrine itâati kadar mükemmel ve ma'sûm-âne oldu. Rızâ'sı hilâfında olarak Pere-Lachaise gitmeyeceğini derhâl vâlidesine te'mîn eyledi. Hattâ Louvre için öğleden sonra hazırlanabileceği beyânıyla yarınki gün kuşluk taâmı

689a

İçin hotele mürâcaat eyleyecek olur isem Louvre müzesini benim için ikinci def'a olmak üzere birlikte temâşâ edebileceğimizi hem ricâ ve hem de teklîf yollu der-miyân eylediğinden ben dahi emre ittibâ' edeceğimi bildirdim.

Sofradan kalkıp karşı taraftaki ikamet-gâhımıza gelir iken Kontes hazretleri Paris'in gece eğlencelerinden de bahsederek fakat öyle bir sûrette idâre-i kelâm eyledi ki bu misillû gece yorgunluklarından hoşlanmamakta bulunduğumu kızını kendisine anlatmış olduğunu anladım. Ölüler memleketi olan Pere-Lachaise da benim için bir safâ-yı rûhânî husûle gelebileceğini me'mûl bulunduğu hâlde bence diriler mezârlığı olan sefâhat-hânelerde ne rûhânî ne cismânî hiç bir safâ muntazır olamayacağını bu kibâr kadına bir sûret-i zarîf-ânede anlattım. Odalarımızın

kapısı önüne geldiğimizde yek-dîgerimizi kemâl-i ta'zîm ile selâmlayıp vedâlaşarak yataklarımıza yatmak için odalarımıza girdik.

Gerek dün gezdiğim hâlde bugünkü cevelânımla dahi itmâm eylediğim ve gerek bugün ilk def'a olarak gördüğüm hâlde dîger ziyâretleriyle haber-i noksân ettiğim mahaller hakkında ber-vech-i âtî fıkârât-ı mahsûsa ile ba'zı

689b

Ma'lûmât ve îzâhât i'tâ' eyleyeceğim.

1.78.1. (Darb-hâne)- Bundan yüz sene mukaddem Fransa'nın bir çok vilâyetlerinde bir çok darb-hâneler var iken Paris darb-hânesinin inşâ'sından sonra yalnız Bourdannais mâ-adâ Fransa'da darb-hâne bırakılmayarak darb-ı sikke amelîyyâtının hemân tamâmıyla Paris'e hasr edilmiş bulunması Paris darb-hânesinin mükemmeliyyet-i tâmmesini istilzâm etmiştir. Seine nehrinin sâhil-i yesârında Conti rıhtımı üzerinde kâin olan bu binâ'nın en mükellef ve müzeyyen cephesi yine mezkûr rıhtıma nâzır olan dıl'ıdır ki tûlü yüz yirmi metredir. Bunun bir sâlisi kadar kısmı binâ'nın ta orta yerinde azîm ve mükellef ve müzeyyen bir çıkıntılı balkon teşkîl ederek o da müteaddid mermer sûtûnlarla techîz olunmuştur. Bu sûtûnların üzerinde altı büyük heykel bulunup bunlar dahi sırasıyla sulh bolluk ticâret kuvvet hazm ve kanun heykelleridir. Binâ'nın bu cephesindeki letâfeti hüsn-i temâşâ için Pont Neuf denilen köprü üzerinden bakmak lâzım gelir. Zîrâ Conti Rıhtımı her ne kadar epeyce vâsi' ise de kenârına kadar varıldığı hâlde bile yine binâ'-yı âlî-yi mezkûru nazara lüzûmu derecede ihâta ettirecek kadar tebâüd edilememiş ola-

690a

Cağından ber vech-i matlûb tebâüd ancak mezkûr köprü üstünden müyesser olur ve oradan binâ'nın görünüşü tamâm amûden bir görünüş olmayıp mâilce düştüğünden binâ'nın letâfet-i mi'mâriyyesi daha güzel takdîr olunur. Bu binâ'ya 1771 senesinde başlanıp 1775 senesinde hitâmı müyesser olmuştur. Lâkin o zemân tamâm edilen binâ' şimdikininki ancak nısfı kadar olup cenûb tarafındaki dâireler bil'âhire pey-der-pey yapılmışlardır. Büyük Napolyon imparator olduğu zemân havza-i hükûmeti dâhilinde on sekiz mahalde darb-hâne bulunarak ba'de bunlar

birer birer ilga' edildikçe muhtass buldukları hizmetlerin hep Paris darb-hânesine tahmîl edilmesi ilk binâ'sından başka daha bir takım makineler ve bunları kurmaya mahsûs dâireler inşâ'sına lüzûm göstermiştir. Buradaki makinelerin ikmâl ve itmâmına muvâfık olan adam تونليه nâm mühendistir ki yaptığı makinelerin bir sikkeyi kat' ve darb için sâniyeden ziyâde zemân sarfına ihtiyâc görülmez imiş. Ya'nî bir dakika zarfında altmış sikke darb edebilir imiş ki bu hâlde hemân bir koyun saatinin her çatırdamasında bir sikke darb olunuyor demektir. Mevcûd makinelerin kâffesinde on

690b

İki saatten ibâret bir gün zarfında iki milyon parça meskûkât darbu mümkün imiş. Hattâ bu kadar kuvvetli bir fabrikanın Fransa ihtiyâcı için lüzûmundan fazla düşmesi hasebiyle memâlik-i ecnebiyye hesâbına da ücretle akçe darb eder imiş. Seyyâhîn için iş bu darb-hânenin derûnuna girmek hevesi şu makineleri görmekten ziyâde darb-hânenin müzesini görmek için vâki' olabilmek eğer ki bundan mukaddemleri sâir müzeler gibi bu dahi her zemân umûma açık imiş ise de sonra bu âdetten vazgeçilip el-yevm mezkûr müzeyi temâşâ etmek isteyen adam müdür-i umûmîden bir ruhsat tezkiresi almaya mecbûrdur. Bu tezkerenin istihsâli epeyce müşkül olduğu gibi bir tezkere nihâyet bir adamın duhûlüne müsâade vermek demek olup ondan ziyâde adam yalnız bir tezkere ile mürâcaat eyler ise redd-i muâmelesine bile dûçâr olmaktadır. Böyle külfetli bir yere benim girmeye bile heves edemeyeceğim âşikârdır. Zâten müdür-i umûmî dahi her gün bulunmayıp yalnız Salı ve Cuma günleri bulunduğundan bu da oraya duhûl külfetini arttırıyor demektir. Ta'rîf-nâmesinde beyân olduğuna göre darb-hâne müzesi meskûkât ve madalyalar olmak üzere esâsen

691a

İki kısma münkasım olup bunların da her biri Fransız ve ecnebî olmak üzere iki kısma münkasımdırlar. Fransa'da ilk meskûkât darb olunmaya başlandığı zemândan bu zemâna kadar ne kadar nev' bakır ve gümüş ve altın sikkeler darb edilmiş ise cümlesinin numûneleri sergi-yi mezkûrda mevcûd olduğu gibi milel-i ecnebiyye meskûkât-ı kadîme ve cedîdesi numûnelerini de alâ kadr-il-imbân cem' edilip hattâ mîlâd-ı İsa'dan bin yedi yüz sene mukaddim Çin'de darb edilmiş bir sikkenin burada mahfûz olduğu mervîdir. Bu tamâmiyyet ve mükemmeliyyet

madalyalarda dahi bulunduğundan Fransa'nın en mükemmel madalya ve meskûkât müzesi olduğuna şübhe kalmaz.

1.78.2. (Institut de France)- Paris'te bu nâm ile bî-nâm on binâ'-yı azîm beş büyük akademiye câmi' bir mecmû'-i maârifdir ki buna gerçekten emsâl addolunabilecek şey memâlik-i mütemeddînenin hiç bir tarafında yoktur. Louvre sarayından doğru gelinir iken Pont des Arts ya'nî sanâyi' köprüsü denilen köprüden mürûr eyledikte Institute meydânına girilmiş olur ki orta yeri gayet lâtif bir mukavvis ve iki tarafları murabba birer resm teşkîl eyleyen ve üzeri azîm bir kubbe ile mestûr

691b

Olan binâ' yalnız bu meydân için değil Fransa merkez hükûmetinin hey'et-i umûmiyyesi için zînet makamına geçer. İki baştaki murabba' dâireler ile bir de vasatîde bulunan kavsin orta yerinden ileriye doğru çıkan yine murabba dâire Paris'te emsâli nâdir olmayan kemerli kolonali binâ'lardan olup ön cihete gelen bir noktasında da mükemmel bir Republique heykeli mevzû'dur. Fakat enstitü binâ'sı yalnız Pont Neuf üzerinden görülen şu kubbeli eser-i nefîs-i mi'mârîden de ibâret değildir. Onun arkasında müsta'tîl şeklinde bir takım devâir-i darb-hânenin arka cihetine doğru uzanıp giderler. Enstitü darb-hânenin yanında ve garb cihetinde mebnîdir. İş bu devâir bir takım avlular etrâfında binâ' edilmiştir ki bu avlular umûma mesdûd olmak şöyle dursun belki pasaj ya'nî geçit hâlinde bir nev' sokak hükmündedirler. Binâen aleyh enstitü ebniyesinin hâricen temâşâsından mâ-adâ bu avlular dâhilinden temâşâsı da lâzımdır. Enstitü meydânı denilen meydâncıktan garb tarafına doğru gidilerek Malaquais rıhtımı cihetine yaklaşıldığı ya'nî enstitü cihetinin garb cihetine varıldığı zemân hakîm-i meşhûr Voltaire'in prinçten yapılmış gayet büyük ve güzel bir heykeli görülür ki 1885 senesinde buraya konulmuştur. İş bu

692a

Enstitü binâ'sını bana üç def'a temâşâ etmek müyesser olarak bir def'asında da yine bu binâ'nın tetimmâtından olan Mazarine kütüb-hânesine de girmiş idim. Mezkûr kütüb-hâne iki yüz bin cilt matbû ve altı bin cilt el yazısı kitâbları hâvî olarak kütüb-hâne-yi kebîr-i milliyeye nisbetle lâ-şey hükmünde iken kitâb dolaplarını hâvî olan salonların vaziyeti ve te'lîf ve mütâlaa salonlarının tamâm bunlara mukabil düşecek tenâsülü hasebiyle nazar-ı erbâb-ı temâşâ bu kütüb-hânenin

hemân hey'et-i umûmiyyesine şâmil olur ve binâen aleyh galat-ı nazar bunu kütüb-hâne-yi kebîrden daha büyük daha muntazam bulmak ister. Mezkûr kütüb-hâne Mazarine nâmına mensûb olduğu gibi bu enstitüyü dahi binâ' ettiren Cardinal Mazarin olmuş ise de muahharen ba'zı inkılâbât esnâsında nâmı tebdîl edilmiştir. Fransa meşâhir-i ricâl-i siyâsiyyesinden ve papazlık tarîkinin de rütbe-yi gayesi erbâbından Cardinal Mazarin servet-i azîm sâhibi bir adam olup hîn-i vefâtında gayet cesîm bir meblağ Fransa'ya yeni ilhâk olunan Roussillon ve Pinerolo ve Flanders ve Alsace vilâyetlerinin tahsîl-i maârif ârzûsunda bulunan gençlerini tedrîse mahsûs bir mekteb inşâ' edilmesine hasren vasiyyet-nâmesine kaydettiği için bu mekteb

692b

Binâ' edilmiştir. İlk binâ'sında kütüb-hâne gibi bu dahi "Mazarine mektebi" diye yâd olunmuş ise de sâlif-üz-zikr dört vilâyet ahâlîsine mahsûsiyyetinden dolayı birâz sonra lisân-ı halkta "dört millet mektebi" diye yâd edilmeye başlamış ve Fransa'nın büyük inkılâbâtı esnâsında mahbûs ittihâz edilip ondan sonra büyük Napolyon bunu "Enstitü Sarayı" nâmıyla akademilere mecmû' olmaya tahsîs etmiştir. Enstitüde beş akademiya vardır ki derece-i ehemmiyyetlerine nazaran birincisi Fransız akedemiyası ve ikincisi İnscriptions akademiyası ve üçüncüsü fûnûn akademiyası dördüncüsü sanâyi'-i nefîse akademiyası ve beşincisi edebiyât ve ahlâk ve ilm-i siyâsiyye akademiyasıdır. Bunlardan ulûm akademiyasının a'zâlığı altmış altı ve dîgerlerinin kırkar sandalyeye muhassırdır ki mecmû'unun iki yüz on altı a'zâsı var demektir. Fransa'da ulemâ ve edebânın şân ve şerefçe mertebe-i gaye addeyledikleri şey işte bu akademiya'nın birisine a'zâ ta'yîn olunmaktır. Demek oluyor ki burada müctemi' olan iki yüz on altı zevât bütün Fransa milletinin meşâhir-i ulemâ ve edebâsıdır. Bir a'zâ vefât eylediği zemân onun yerine kimin intihâb ve ta'yîn olacağı Fransaca mesâil-i azîmeden addolunarak

693a

Yeni intihâb olunan zâtın ilk îrâd eyleyeceği kabûl ve duhûl makalesi o adamın enfes ve eşhâr-ı âsârı olmak derecesinde bir ehemmiyyetle telâkki olunur. Şu beş akademiya tevdi' kılınmış olan vazâifin en mühimmi ikrâmiyyeler tevzî'i mes'elesidir. Erbâb-ı servet ve ashâb-ı hayr "ikrâmiyye" nâmıyla her sene bir meblağ-ı muayyen ta'yînini te'mîn eyleyecek vâridât vukuf eylemişlerdir ki bu ikrâmiyyeler dahi kendilerince terakkiyâtı teşvîk edilmek matlûb olan şeylerde en ileriye varanlara verilecektir.

Fransız akademiyası edebiyât ile fazâil-i ahlâkiyyede en ileriye varanlara mahsûs olan “mansion” İkrâmiyyesini ta’yîn vazîfesiyle muvazzaftır. Ashâb-ı hayrdan mansion fazâil-i ahlâk ve te’lîfât-ı edebiyede her sene emsâlini geçenlere tevzî’ olunmak üzere 22463 frank tahsîs etmiş ve bu meblağ her sene akademiya nezdinde isbât-ı istihkak ve ehliyyet eyleyecek bir hayli zevâta taksîm olunmakta bulunmuştur. Kezâlik nâmını ortaya koymayan bir zâtın senevî 21940 franklık ikrâmiyyesini müstehâkîne tevzî’ dahi akademiya tevdi’ olunmuş bir vazîfedir ki ahlâk-ı haseneye dâir en mükemmel ve nâfi kitâb yazarlara tevzî’ meşrûttur. Lâkin bu

693b

Kitâbların basılması üzerinde iki sene müddet geçmiş olması da şarttır. Yine Fransız akademiyası موكافاتي denilen senevî 11249 frankı da Fransa târihine dâir en belîg-âne kitâb yazarlara tevzî’ eyler. İnscription akademiyasına gelince büyük binâ’lar ve mezârlar ve sâir âsâr-ı müessese üzerinde yazılı ve-yâhûd yazılacak olan ibârelerle lisân-ı kadîme ve şarkıyye tedkikâtına me’mûr olan bu akademiya dahi yine غوير ikrâmiyyesi nâmıyla senevî 10835 frankı bu akademiyanın iştigal eylediği fûnûna dâir en güzel eser yazarlara tevzî’ vazîfesiyle de mükelleftir. Ulûm akademiyası برهان ikrâmiyyesi nâmıyla yılda yüz bin franklık bir meblağı tevzî’ eder ki Asya kolerası ve sâir bu misillû emrâz-ı müstevliyye hakkında tedkikâtı hâvî en mükemmel âsâr yazana verilecektir. Bundan çend sene mukaddem ikrâmiyye-yi mezkûreyi bizim mücelles-ül umûr-i sıhhiyyede Fransa tarafından a’zâ bulunan doktor Maher kazanmıştır ki dâire-i sahîhemizin cihâd-ı şarkıyye ahvâl-i sahîhesiyle lâ-yenkati’ işgal ve muhâberesi doktor mûmâ-ileyhe bu muvaffakiyyât husûsunda büyük yardım etmiştir. Sanâyi’-i nefîse akademiyası sâhib-i hayrı mechûl olacak birisi üç bin ve dîgeri dört bin franktan ibâret

694a

İkrâmiyye-yi seneviyyeyi Fransa’nın en mâhir ressâmıyla ve en mâhir mi’mârına vermeye vermeye vekîldir. Yalnız ahlâk ve siyasiyyât akademiyası için ikrâmiyye-yi seneviyye tahsîs edecek sâhib-i hayr bulunamamıştır. Bu hâlde Fransa enstitüsü senevî cem’en yekûn 173487 frank ikrâmiyyesiyle Fransız çalışanlarını teşvîk ediyor demektir ki her sene bu mikdâr-ı azîm ikrâmiyyelerin yeniden yeniyeye ne kadar nâfi kitâblar te’lîfine sebebiyyet göstereceği mülâhazaya muhtâc kalır.

1.78.3. (Luxembourg) – Bu isim Paris'te en güzel bahçelerin birisiyle onun şimâl tarafında kâin yine gayet güzel saray ve bir de onun yanındaki müze-hânenin üçüne birden şâmildir. Luxembourg bahçesine iki ve sarayına bir def'a girmiş olduğum gibi müzesine dahi bundan sonra dîger bir gün bir lâhzecik girebilmiş olduğumdan müşâhedâtımı ta'rîf-nâmesinden aldığım ta'lîmatla mizâcen kari'lerime husûsât-ı atıyyeyi arz eylerim. Luxembourg Sarayının ilk ismi Medicis sarayı olup Fransa kralı Dördüncü Henry'nin zevcesi Mary Medicis için 1615 sene-yi mîlâdiyyesinde yapılmış ise de ondan evvel bu mahallde Luxembourg Hoteli nâmıyla bir büyük hotel bulunup mahalle dahi o nâmla yâd olduğundan ahâlî sarayı da

694b

Kraliçe mûmâ-ileyhâ nâmına bir türlü nisbet edemeyerek Luxembourg nâmı zemânımıza kadar yâd olunagelmıştır. Sarayın asıl cephesi Saint Germain bulvarından doğru gelen Tournelle sokağına ya'nî şimâl cihetine nâzır olan cephe ise de yazık ki bu kadar âlî binâ'nın karşısındaki yol lüzûmu kadar vâsi' olamadığından binâ'-yı nev-ummâ pek dar bir yere sıkışmış demektir. Bu cephe doksan metre tûlünde üç katlı gayet müzeyyen bir cephedir ki iki köşeleriyle orta yeri çıkıntılı ve bu sûretle teşkîl eden üç dâirenin ara yerleri gayet müzeyyen taş parmaklıklar ile merbût ve hakikaten nazar-rübâ bir sûret almıştır. Fransa büyük inkılâbına kadar hânedân-ı kralîden bir çok prens ve prenseslere ikamet-gâh olmuş bulunan bu saray o sırada bir aralık mahbûs ittihâz edilmiş ise de Napolyon Bonapart direktör olduğu vakit kendisine burasını ikamet-gâh ittihâz eylediği gibi Birinci Consul Ünvanıyla makam-ı iktidâra geldiği zemân da hep Luxembourg sarayında oturmuş ve ta 1800 sene-yi mîlâdiyyesinde Tuileries sarayını saray-ı imparatorî ittihâz eylediği zemâna değin Luxembourg'da oturduğu her yere tercîh eylemiştir. Ondandır sonra saray-ı mezkûr senato ittihâz kılınmıştır ki hâlâ dahi bu işe mahsûstur.

695a

Bundan mukaddem Luxembourg Sarayının senato dâire-i cenûbîsinden mâ-adâ bi-l-cümle devâir-i şimâliyyesi müze olduğundan halkın duhûl ve temâşâsına açık bulunmasıyla âhiren asıl müze sarayın garb cihetinde yeni yapılan künye şeklindeki dâire-i vâsiaya kaldırılmış ise de sarayın derûnu hâlâ bir müze hükmünde addedilerek temâşâ ârzûsunda bulunanlar girebilmekte idiler. Bugünkü ikinci ziyâretimde dâhil-i saraya girip girmemekte müteredit iken ba'zı

kimselerin büyük merdiven ayağında bulunan me'mûra bi-l-mürâcaa onun terfîk eylediği adamlar ile dâhil-i saraya girdiklerini görünce ben de bu hevese düştüm. Zâten Medicis çeşmesi yanında epeyce oturup dinlenmiş bulunduğumdan oradan kalkıp mübâadet etmezden evvel şöyle bir temâşâyı hiç de münâsebetsiz bulmadım. Meğer bu me'mûra iki frank bahşîş ve-yâhûd ücret-i duhûliyye verilir imiş ki bu paranın ismini kat'iyyen te'mîn edemediğime sebab-i duhûliyye ücretleri için verilmekte olan biletleri me'mûr mûmâ-ileyhin vermemesi kaziiyesidir. Bir dakika evvel ziyâretçilerin girmiş olduğu tarafı bana işâretle beni de onlar yanına saldırdığından karşımdaki müzeyyen taş merdivenden ale-l-acele çıkıp onlara yetiştim. Bu birinci

695b

Katta senatonun şu'be komisyonlarına mahsûs bir takım odalarla bir de kütüb-hâne var ise de benden evvel gelenler onları daha evvel görüp senato a'zâsının ictimâ'ına mahsûs olan büyük salona müteveccih oldukları cihetle çâr nâ-çâr ben de onlara peyrev olmuşumdur. Bu salonun kenârlarında pencereleri olmayıp ziyâ'sı tavan pencerelerinden dâhil olur. Müntehâsı ma'bedler binâ'sı gibi nîm-dâire şeklinde olup orada da dâr-ül-maâriflerde şâkirdânın oturmalarına mahsûs olan peykeler gibi yerler vardır ki Fransa â'yânı bunlar üzerinde otururlar imiş. Bu peykelerin arka ciheti duvara muvâzî sütûnlarla ve o sütûnların araları da Fransa siyasiyyûn-i meşhûresinin heykelleri ile müzeyyendir. Salonun duvarlarında bir çok dahi resimler vardır ki her biri Fransa târihinin en mühimm vekâyi'inden birisini tasvîr eyler. Mezkûr salondan geçildikten sonra "Gallerie de büste" denilen gayet tûlânî bir salona nakl olunduk ki Fransa'da hükûmet-i kraliyye zemânında "pair de France" nâmıyla â'yânlık eden zevâtın omuzlar hizâsına kadar yapılmış olan bir çok heykelleri buraya konulmuştur. Oradan da Büyük Napolyon'un salonu denilen bir yere ve ba'de dîger bir kaç

696a

Odalara girip çıktık ki her birinde türlü resim levhaları muallâk olduğundan burası henüz bir müzedir zannolunuyor idi. Nihâyet eski Fransız krallarının taht salonu olmak üzere vâsi' bir salona sevk edilerek oradan dahi türlü resimler ve heykeller ile müzeyyen olduğunu gördük. Bu salonun orta yerinde gayet büyük bir ocak vardır ki salon yapıldığı zemânki hâli aslâ değiştirilmemiş olduğundan cesâmeti bizim erkek aşçıların kullandıkları ocaklara karîb ve fakat rengarenk ve türlü oymalı mermerlerden yapılmıştır. Büyük Galeri nâmıyla mukaddemâ

asıl müze mahalli olan yerden yalnız ber-hayât bulunan ressâmların resimleri kaldırılıp bahçedeki yeni müzeye kaldırılmış ise de ber-hayât olmayan ressâmların âsârından olarak yüzlerce tablolar ve galeriyi hâlâ bir müze hâlinde muhâfaza eyliyor. İşte şu dâirelerin eyyâm-ı ta'tîliyyeden mâ-adâ hergün umûma irâesi câiz olup bir de alt katta asıl Mary Medicis kendi odası olmak üzere ufarak bir oda gösteriliyor ki duvarlarına âyineler yapıştırılarak tezyîn olunmuştur. Bağdad'da en müzeyyen hânelerin duvarlarına âyine parçaları yapıştırılarak türlü

696b

Şekiller resimler vücûda getirilmiş olduğunu gördüğüm zemân yirmi dört yirmi beş sene sonra Fransa mezkûr hükûmetinde de fakat daha büyücek âyine katılarıyla tezyîn olunmuş bir oda göreceğim kimin hayâlinden geçer idi. Bu odanın da âyineden hâlî olan yerleri ve bi-l-hâssa tavanı türlü resimler ile menkuş ve mürtesimdir.

Sarayın sol cihetinde ya'nî asıl Luxembourg sarayı sokağın tarafında yeni yapılmış olan bir müzenin aynıyla gönye şeklinde yapılmış olduğunu söylemiş idim. Bu binâ' o kadar ehemmiyyet-i mi'mâriyyeyi hâiz ebniyeden olmadığı gibi muhtevî olduğu âsâr-ı sanâyi'e dahi henüz ber-hayât bulunan ressâmların levhalarına münhasır olduğundan ve eğer ki bunlar içinde de ba'zı pek güzelleri bulunabilse dahi müzelik hâlinde en ziyâde intizâr olunan şey kadîm ve antikalık olacağı der-kâr bulunduğundan Louvre müzesini temâşâ edenler burada yalnız şu asırda Fransa'da san'at-ı nefîse-yi ressâmiyyenin hâl ve derecesini görebilerek yoksa Louvre müzesi gibi buna nisbetle bire on bin derecesinde mühimm olan müzeler yanında Luxembourg'un hiç de hâtırını sayamazlar. Rivâyete göre Fransa'da ber-hayât olan

697a

Resimlerden bu müzeye âsâr-ı mübâyaa vuzîa edilenler vefât eyledikleri zemân on sene daha âsârları burada hıfz olunarak ba'de bunların hangi müzeye nakilleri tensîb edilir ise nakl edilirler imiş.

Luxembourg Bahçesi cesâmet cihetiyle değil ise de zînet cihetiyle Paris ve civârının birincilik şerefini ihrâza şâyân olan bahçesi addolunmak lâzım gelir. Hergün sabahtan nısf-ı leyle karîb bir zemâna kadar umûma açık olup yaz mevsiminde haftada üç gün askerî müzikası dahi terennümsâz olur. Bu bahçe derûnunda pek çok heykeller vardır ki ba'zıları mermerden ve

ba'zıları prinçten yapılmış olarak cümlesi de enfes âsârdan addolunurlar. Bahçenin ta göbeğinde müsemmen-ül şekl bir havuz ve bunun etrâfında birer eşkâl-i muntazama üzerine yapılmış “tarasa” ta'bîr olunur sedler bulunup bi-l-hâssa bu tarafları türlü heykeller ile donatılmıştır. Fransa meşâhir-i nisvânından yirmi kadar kadınların heykelleri bahçe için en büyük ziynâttan addolunur ise de o heykeller öyle müze-hânelerde letâfet-bahşâ-yı uyûn-i nazarîn olan gayet güzel ve mütenâsib kadınları tasvîr etmeyip ba'zıları cadı

697b

Ve ba'zıları çingene karısı zannolunacak girye şeyleri de tasvîr eylediklerinden göz bunların temâşâsından pek de hoşlanamaz. Fakat Fransa târihi için ehemmiyetleri var imiş de o ehemmiyetlerine riâyeten heykelleri orada cem' edilmişler imiş. Bahçenin en lâtif ciheti Medicis çeşmesinin bulunduğu taraf addedilmeye şâyândır. Oradaki parmaklık nazara hâil olmadığından insân bu parmaklığın öte tarafında Odeon Tiyatrosunu ve karşısında Luxembourg Sarayını ve yanbaşında bundan mukaddemini ziyâretim esnâsında ta'rîf eylemiş bulunduğum Medicis çeşmesini gördükten mâ-adâ etrâfında bir çok da heykeller görür ki bunlardan bir dânesi ebu-l-beşer ve ümmü-l-beşer hazreti Adem ve Havva'yı tasvîr yolunda yapılmış gayet mahâretli bir eser-i mu'teberdir. Bahçenin ortalık yeri Fransız usûl-i tarhî ta'bîr olunan usûlde tarh ve taksîm edilmiştir ki bu usûl yolların birer hatt-ı müstakim üzere tersîm ve ta'yînini iktizâ' eder. Garb ve cenûb kısımları ise İngiliz usûl-i tarhınca ya'nî hutût-ı münhâniyye ve mahlûte ile yapılmıştır. Hele bahçenin kısım-ı şarkîsinde gayet vâsi' ve cesîm limonluklar binâ' edilmiştir ki bunlar derûnunda bulunan limon ve portakal ağaçları dahi Tuileries limonluklarındaki ağaçlar

698a

Gibi kırk elli ve ba'zıları daha ziyâde yaşlarında pek cesîm ve mükemmel şeylerdir.

1.78.4. (Büyük Louis Lisesi ve İспенçiyari ve Ma'den Mektepleri) – Büyük Louis lisesiyle Fenn-i İспенçiyari Mektebi insân arkasını Luxembourg sarayına döndüğü zemân sağ ve Ma'den mektebi sol tarafına isâbet eder. Bu hâlde insânın önüne düşen cihet Luxembourg bahçesinin muntehâ-yı cenûbudur ki rasat-hâne dört yol ağzı denilen yere kadar altmış metreden ziyâde vâsi' ve kâmilen ağaçlar magrûs bir güzel allee olup bunun da bir çok yerlerine bir kaçar metre irtifâ'ında mermer sûtûnlar dikmek ve üzerlerine yine mermerden oyma cesîm saksılar ve

vazolar koymak sûretiyle de tezyîn eylemişlerdir. Hâl-bu-ki böyle cenûba doğru atf edilen nazar zikr olunan dört yol ağzıyla dahi mahdûd kalmaz. Onun nısfından daha az vâsi' olan rasat-hâne alleesi istikametiyle ta rasat-hâneye kadar vâsil olur ki bu rasat-hânenin hayli cesîm ve mürtefi' olan kubbesi dahi müntehâ-yı nazarda ziyâdesiyle hoşâ gidecek âsâr-ı mi'mâriyyeden addolunur. Rasat-hâne alleesinin orta yerini işgal eyleyen bahçeye bir kerre girilmelidir ki orada sabah ve akşam ve gündüz ve gece

698b

Nâmına gayet mâhir dört heykeltraşın yapmış oldukları dört güzel statü dahi temâşâ edilsin. İşte şu bulunduğumuz noktadaki üç mektebden birincisi Büyük Louis Lisesi olup ve bu nâma mensûb olan ve Sorbonne medrese-i azîmesinin yanibaşında bulunan asıl eski lisenin bir şu'besi olmakla ufarak ve fakat gayet müzeyyen bir binâ'dır. Mezkûr binâ'nın cenûb cihetinde dahi eczâcılık fennini tahsîle mahsûs mekteb-i cesîm bulunup bunun da cenûb tarafında fenn-i kîbâle tadrîs edilen müselles-ül şekl küçücük bir mekteb vardır. Bu mekteblerin en mühimmi fenn-i ispençiyari mektebleridir ki hâricden görünüşü de câlib-i nazar-ı ehemmiyettir. Rasat-hâne alleesi cihetindeki dıl' gayet vâsi' bir avluya yol vererek bu avluya girildiği zemân Assas sokağı cihetindeki avluya da geçilerek binâen aleyh mektebin derûnu temâşâ edilmiş olur. İş bu avlulara nâzır bulunan kapılar önünde mekteb me'mûrlarından oldukları anlaşılın zevâtın çehrelerinde müşâhede eylediğim âsâr-ı nezâket benim için mekteb derûnunu gezmek iltimâsını der-miyâna kadar mûcib-i cesâret olabilir idiyse de Paris'teki güşt-i güzârlarımı böyle mekâtib derûnlarını arız ve amîk muâyene ve tedkik sûretinde tertîbe müddet-i ikametimin pek mahdûd

699a

Olması mâni bulunduğundan sâir pek çok sâir mahaller gibi bunun da temâşâ-yı derûnundan vazgeçmeye mecbûr oldum. Elimdeki rehberler ta'rîf-nâmeler bu bâbda ma'lûmât-ı kâfiyye i'tâ ediyorlar ki ma'lûmât-ı mezkûrenin âid oldukları şu mahalleri benim ziyâret ve temâşâ eylediğim derecede bir ziyâret ve temâşâ dahi kifâyet eyliyor. Fünûn-i ispençiyari mektebinin en ziyâde mühim olan kısmı "laboratuar" denilen ve eczâ-yı tıbbiyyenin istihsâli için müesses bulunan ameliyyât-hânedir ki buna bir müfredât-ı tıb kimyâ-hânesi nâmını vermek dahi lâyıktır. Buraya devâm eden şâkirdân yalnız kendilerine verilecek reçeteler mûcibince edviyye muâlecâtı tertîb ve tahiyye san'atını öğrenmekle ikmâl-i tahsîl etmiş olmazlar. Her eczânın nelerden ve ne

sûretlerle istihsâl edildiğini de öğrenerek kimyânın fenn-i ispençiyari tatbîki cihetinden mükemmel bir kimyâger olurlar. Ma'den mektebine gelince bu mekteb Fransa'nın mekâtib-i âliyesindedir. Asıl büyük binâ'sı Saint Michel bulvarı üzerinde bulunup bu binâ'nın arka ciheti pek de muntazam ıtlak olunamayacak şekil ve sûrette avluları hâvîdir ki bu avluların bir cihetinde yine Ma'den mektebinin bir hayli devâir-i münferidesi binâ' edilmiştir.

699b

Ma'den mektebine girmek için şâkirdân fûnûn-i müteaddidede ma'lûmât-ı lâzıme bi-l-ihrâz kabûl ve duhûl imtihânı vermeye mecbûrdur. Burada ise jeoloji ya'nî fenn-i tabakat-ül arz ile mineroloji ya'nî fenn-i ma'deniyyeyi ve paleontoloji ya'nî fenn-i hayvânât-ı tabakat-ül arz ilimlerini mükemmelen tahsîl eyleyeceklerdir. Ma'lûm olduğu üzere tabakat-ül arz fenni küre-i arzın cevfini dolaştırmış olan nâr-ı yek-pâre üzerinde âdetâ bir portakala nisbetle kabuğu derecesinde kalmayan kışır arzın soğan katmeri gibi münkasım olduğu tabakattan bahs eden ilme denilip iş bu tabakatın her biri tabîat jeolojikiyyesine göre birer nev' ma'deni hâvî oldukları gibi bir de tabakat-ı mezkûre kim bilir nice binlerce sene mukaddem sath-ı arz hükmünde iken oralarda müteayyîş olan hayvânâtın mütehaccir hâlinde na'şları aralık aralık zuhûr ediverilir ki işte bu hayvânlardan bahş eden ilme dahi paleontoloji denilir. Vâkıâ ilm-i mezkûreyi hikâye ve beyân sûretinde mufassal meşrûh musavvir kitâblar yapılmışlar ise de bunlardaki ta'rîfât re'y-el-ayn görmek derecesini aslâ hâsıl edemeyeceğinden tederrüs ve temeşşükleri için mekteb-i

700a

Mezkûr dâhilinde şu ulûm-i selâseye âid birer müze vücûda getirilmiştir. Bu müzelerin üçü de gayet mükemmel olduklar ve bunlar için milyonlarca frank sarf edilerek dünyanın her tarafından numûneler celb edildiği ta'rîf-nâmelerinde musarrahtır. Muallimler ders-hânede hangi ma'denin ahvâlinden bahs edecekler ise kitâb yerine o ma'deni aynen önlerine koyarak şâkirdâna doğrudan doğruya mahsûl-i tabîatı irâe ve ta'rîf ederler imiş.

1.78.5. (Nebâtât Bahçesi)- Paris'in Jardin des Plantes denilen nebâtât bahçesi târih-i tabîiyyenin ilm-i nebâtât denilen şu'be-yi azîmesi için hem bir mekteb hem de bir müze ittılâkına şâyân olan müessesât-ı azîme ve mühimmedendir. Hattâ bu bahçeyi yalnız ilm-i nebâtâta da münhasır addetmeyebiliriz. Bir kısmı da ilm-i hayvânâta mahsûs ise de bu kısım nebâtât kısmı kadar mükemmel olmadığı için

bahçenin nâmına da “târih-i tabîi bahçesi” denileceğine yalnız “nebâtât bahçesi” denilmiştir. Şu bahçeyi ziyâretim pek de derece-yi kâfiyede görülemeyip bunu ârzû-yu sahîhim vecihle tetebbu’ için aylarca müddet devâm etmeliğim lâzım gelir ise de daha Paris’e gideceğimi tahattur bile

700b

Edemeyeceğim zemânlarda bu te’sîs-i azîm-i ilmîyi pek etrâflı tetebbu’ etmiş bulunduğumdan ziyâret-i vâkıam sanki zâten tanıdığım bir yeri gezmekte bulunuyorum muhkemini aldırılmış idi. Birâzını da ziyâretten sonra ta’rîf-nâmelere vuku’-i mürâcaatla ikmâl kabil olduğundan buraya dâir kari’lerime epeyce mükemmel ma’lûmât verebileceğimi ümîd eylerim. Bu bahçenin başlıca müdâhili Austerlitz Köprüsünden geçildiği zemân vusûl bulunan Valhubert meydânı bulunduğunu haber vermiş idim. Bu meydânın garb cihetindeki kapıdan girilir girilmez insânın karşısına nebâtât gûnâ-gûn ile magrûs tarhlar gelir ki sol tarafa sapılarak bu tarhların cenûb tarafında bulunan Ihlamurlar alleesine girilir ise âdetâ muntazam bulvarlar gibi şarktan garba doğru imtidâd eden ve yer yer cenûbdan şimâle doğru tekatu’ eyleyen bu allee üzerinde kabûl-i ekl olan nebâtât ve sanâyi’eden müstemil nebâtât ve tıbbda müstemil nebâtât ve çiçekler ve yalnız gölge ve zînet için yetiştirilen nebâtât tarhları sağda ve çekirdekli fidanlar ve çelikten yetişen fidanlar ve aşılı fidanlar ve Fransa’ya mahsûs fidanlar tarhları solda bulunarak ilm-i hayvânât galerisine kadar varılır. Valhubert meydânı kapısından

701a

Girildiği zemân birâz sağ tarafa bükülerek yine Ihlamurlar alleesi diye yâd olunan yukarıki caddeden geçilir ise aşağıki caddeden geçildiği zemân insânın sağ tarafında kalan tarhlar bu hâlde sol tarafında kalıp sağ tarafında ise gayet vâsi’ iki tarh görülür ki bunların ikisi de botanik ya’nî fenn-i nebâtât-ı nâzike tarhlarıdır. Bu allee dahi gide gide yine ilm-i hayvânât galerisine müntehî olur. Bizim burada “tarh” ta’bîr eylediğimiz şey kâmilen müsta’tîl-ül eşkâl magrisleridir ki bunlar magrûs olarak nebâtâtın tabîatlarına ve lüzûmuna göre camlı setredilmek ve-yâhûd camları açılıp havâlandırılabilmek için sûret-i muntazamada yapılmıştır. Bu tarhların derûnlarına girmek memnû’ olup hele bizim limonluklara şebîh olan soğuk seralara ve sobalarla ısıtılan sıcak seralara girmek için mutlaka idâre-i umûmiyye me’zûniyyet istihsâline ihtiyâc vardır. Bahçenin bu kısmına ya’nî Valhubert Meydânından girilen kapı ile ilm-i hayvânâta galerisi arasında

Ihlamurlar magrûs iki alleenin cenâhînde bulunan on dört hektar kadar parçasına “kısım-1 süflâ” yâhûd “ova” ta’bîr olunur. Bu kısmın

701b

Şimâl tarafında kalan on altı hektarlık kadar kıt’a-i vâsi’nin şark ciheti ufacıcık bir vâdî teşkîl eylediğinden oraya “İsviçre vâdîsi” denilip garb ciheti ise kısım-1 süflâda itibâren yirmi beş metre kadar irtifâ’ peydâ eylemiş bir bayır olmasıyla oraya dahi “kısım-1 âlf” nâmı verilir ki hîn-i ziyâretimde ta’rîf eylediğim labirent ya’nî dolambaçlı tarhlar dahi işte bu bayır üzerinde kâindir. Ancak kısım-1 süflâ ziyâretini ikmâl etmeksizin oralara çıkmamalıdır. Bu kısım-1 süflâda boylu boyuna uzanan iki Ihlamurlar alleesinin cenâhlarını teşkîl eyleyen azîm tarhlar geçildikten sonra bu kısmın müntehâsına varıldıkta insânın tamâm karşısına gelen iki katlı bir binâ’-yı cesîm işte ilm-i hayvânât galerisidir. Bu galeriye müteveccih olan adamın sağ tarafında yine büyücek iki binâ’ teşkîl eyleyen sıcak ve mu’tedil seralar ve sol tarafında ilm-i ma’deniyyât ve kütüb-hâneyi hâvî olan gereği gibi uzun ve fakat bir katta ibâret dîger dâireler görülür. İlm-i hayvânât galerisinde gerek kadîd ve gerek dolma ve dondurma hayvânât numûneleri mahfûzdur ki bunların bir çoğu vaktiyle şu bahçede ber-hayât iken vefât eden hayvânlardan olup bâkîsi memâlik-i

702a

Baîde-yi âlemden celb ve-yâhûd sâir Avrupa müzelerinden mübâdele tarîkıyla istihsâl edilmişlerdir. Avrupa’nın bu yoldaki galerileri miyânında en zengini şu galeri addolunsa sezâdır. Zîrâ burada mahfûz hayvânât mosturalarının mikdâr-ı umûmîsi iki yüz binden ziyâdedir. Hele rivâyete göre kuş envâ’ından burada mosturası bulunmayan hiç bir nev’ yoktur. Tabîat-ül arz ve ilm-i ma’deniyyât galerisi bu ilimleri teşkîl eyleyen mevâdd-ı ma’deniyenin kâffesini câmi’ ve başkacadır da münkasım koleksiyonları hâvî olup hattâ semâ’dan düşen taşlardan bile bir çokları burada mahfûz imiş ki ta’rîf-nâmesinde beyân olunduğuna göre bunlardan bir dânesi altı yüz elli kilogram sıkletinde imiş. Yine bu galeri civârındaki kütüb-hânedeki münhasıran târih-i tabîîye âid olmak üzere seksen bin cilt kitâb mevcûd ve mahfûz olup bunların bir takımı da el yazısıyla muharrer imişler. İşte kısım-1 süflâ bu sûretle gezilip bittikten sonra yukarıki Ihlamurlar alleesi tarîkıyla tekrâr Valhubert kapısı yanına varılarak botanik tarhlarıyla suda biten nebâtât tarhları

arasından şimâle doğru yürümelidir ki bu hâlde yaban kestaneleri magrûs olan bir vâsi' ve muntazam alleeye daha

702b

Girilmiş olur. İşte bu alleenin şimâl tarafı bahçenin vâdî denilen kısmıdır. Mezkûr alleeye sapıldığı zemân insânın sağ tarafına isâbet eyleyen etrâfı parmaklıklı geniş geniş avlularda geyik karaca yaban keçisi tavşan ve sâire gibi ziyânsız hayvânât mahfûz oldukları görülür. Tamâm alleenin nısfından birâz daha öteye geçildiği zemân derince bir hendek derûnunda ayıların mahfûz olduğu görülür. Bu hendekleri de ileriye geçerek büyük limonluk ve portakallık önünden ba'de-l-mürûr eğri büğrü taklîd-i tabîat yollu tanzîm edilmiş bulunan yollardan yine bahçenin şark cihetine doğru tahvîl-i istikamet edildiği zemân hep ziyânsız hayvânların ve kuşların ikamet-gâhları arasında geçilir ki bunlar miyânında bi-l-hâssa tavuk ve hindi ve sâire misillü tuyûr-ı ahâliyye için yapılan vâsi' kümes câlib-i nazar-ı dikkat olur. Bu kümeden dahi birâz şark tarafına doğru ilerlendikte fil ve feres-ül ma' gibi büyük cüsseli hayvânâtın mahfûz oldukları yere varılır ki bu mahall âdetâ fenn-i istihkâmâtte “yıldız tabya” ta'bîr olunan şekilde bir arsa üzerine yapılmış ikamet-gâh olup etrâfı da kuvvetli parmaklıklar ile muhâfaza edilmiştir. Yılan kavî yollar

703a

Dan hep şarka doğru yürümekte devâmla bahçenin müntehâ-yı şarkta tûlânî birer resimde kocaman bir binâ'ya varılır ki orası müfteris hayvânâtın ikamet-gâhı olup derûnuna kimsenin duhûlü için müsâade verilemez. Eyyâm ve saat muâyenesinde hayvânlar teşhîr olundukları zemân gelmelidir ki bunlar görülebilsinler. Mahall-i mezkûrdan tekrâr şimâl-i garbîye tahvîl-i istikamet edildikte “maymunlar konağı” denilen ve yine şekl-i müstedîrde yapılmış olan cesîm bir kafes karşısına varılır ki derûnu yüzlerce maymunlar ile mâl-â-mâldir. Bahçeyi ziyârete gelenler bu mahalle vâsil olduklarında bir türlü ayrılamayarak bu meshûre hayvânlarla uzun uzadıya eğlenmeye mecbûr olurlar. Maymunlar konağının şimâl-i garbîsinde sayd u şikâr kuşlarının dâireleri bulunup doğan ve kartal ve atmaca gibi müdhiş kuşlar işte burada taayyüş ederler. Bu mahallin şark cihetinde bir de sülün-hâne vardır ki gûnâ-gûn renkli ve yaldızlı sülünler nazar-rübâ-yı uyûn-i zâirin olurlar. Şu iki kuş-hâne arasından birâz şimâle doğru

yüründükte yılanlar ikamet-gâhına ve onun yanında timsahlar havuzuna vâsıl olunur ise de bunlara taâm verildiği zemân tesâdüf etmez ise hayvânlar görülemezler.

703b

İşte burası vâdî denilen kısmın müntehâ-yı şimâlîsidir ki bunu öte tarafı ya'nî bahçenin hârici Cuvier caddesidir. Buradan garba doğru tahvîl-i hareket eyledikte çarçâbük ebniyeye tesâdüf ediliyor ki bunların en büyüğü ve en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet olanı tatbîkat-ı teşrîhiyye galerisidir. Tabîi-i meşhûr Cuvier tarafından te'sîs edilmiş olan ve mükemmel bir teşrîh müzesi hükmünde bulunan ve dâirenin üçü alt katta büyük ve onu üst katta küçük salonları bulunup her birinde gûnâ-gûn hayvânâtın iskeletleri mahfûzdur. Hîn-i tadrîste burası şâkirdâne küşad edilerek zikr olunan iskeletler üzerinde tatbîkata girişilir. Yine bahçenin bu cihetindeki en büyük ebniyenin birisi de “amphi theatr” denilen ders-hânedir. Bu ders-hâne bir takım muallim odalarından mâ-adâ nîm-dâire şeklinde bir büyük salonu hâizdir ki bin beş yüz kadar talebenin ders istimâ'ına müsâiddir. İşte vâdî denilen kısım dahi bu vecihle temâşâ edildikten sonra labirent bayırına çıkılmaya mübâşeret olunur. Bu bayırın ortalık yerinde sedir nâmıyla cebel-i Lübnan'dan getirilmiş bir ağaç görünür ki sakanın muhîti üç metre olup bir az enlice bir yolun orta yerine dikilmiş

704a

Olduğu hâlde dalları bir çok mahalle kadar münteşir olur. Rivâyete göre Jussieu nâmında bir senyör 1735 sene-yi mîlâdiyyesinde bunu bir küçük fidan olduğu hâlde bir şapka derûnuna gars ederek Suriye'den getirip buraya dikmiştir. Bu hâlde derhatt-ı mezkûr yüz elli beş yaşındadır demek oluyor. Yine bu bayıra çıkar iken bir yol kenârına granit taştan epeyce yüksek bir kolona dikilmiş olduğu görülüp bunun da 1799 senesinde vefât eden de Daubenton nâm natüralistin mezârı olduğu anlaşılır. Tepenin ta zirvesinde prinç tellerden levhalardan yapılmış kameriyye gibi bir şey vardır ki oraya varıldığı zemân cem'en yekûn otuz hektar vüs'atinde bulunan bahçenin her cihetine îsâl-i nazar kabildir. Hattâ şimâl tarafına doğru dönülerek Cuvier sokağının Cinne sokağı ile birleşerek teşkîl eylediği zâviye üzerinde yine hakîm müşârün-ileyh Cuvier nâmına mensûb olan bir güzel çeşme bile görülür ki mini mini üç katlı bir kavs-i zafer resminde yapılıp üzerine de azîm bir arslan üstüne oturmuş bir tabîat heykeli vuzia edilmiştir. İş bu nebâtât bahçesi pek mükemmel bir târih-i tabîî mekteb ve müzesi demek

704b

Olup dersleri dahi bâd-ı hevâ ve umûmiyyedir. Mezkûr bahçe 1630 sene-yi mîlâdiyyesinde meşhûr botanik âlimi ki de la Brosse maârifetiyle te'sîs eyleyerek bir aralık hakîm-i meşhûr Buffon buraya müdür nisb olunmuş ve ondan sonra şöhret-i hikmeti Buffon'dan aşağı olmayan Bernardin de Saint-Pierre buraya müdür ta'yîn edilmiştir. Yüz yaşından mütecâviz olduğu hâlde geçen sene vefât eden kimyâger meşhûr Mösyö Chevrolet dahi buranın müdürü idi.

1.78.6. (Sorbonne)- Birinci Napolyon Fransa'da "enstitü" nâmıyla beş şu'beye münkasım olan azîm dâr-ül-maârifî te'sîs ve tanzîm etmezden evvel Fransa'nın en mühimm maârif ocağı Sorbonne idi. Bu nâm gayet kadîmdir. 1253 sene-yi mîlâdiyyesinde Robert de Sorbonne nâm sâhib ma'rîfet papaz bir büyük mekteb inşâ' ederek hikmet-i nasrâniyye tedrîsine tahsîs eylemiş idi. Kedisi Saint Louis nâm meşhûr Fransız kralının günâh çıkarıcısı olduğundan kral mûmâ-ileyhe bu mektebi taht-ı himâyesine almasıyla mektebin şöhreti arttıkça artıp 1629 sene-yi mîlâdiyyesinde baş vekîl meşhûr Cardinal Richelieu bunu bir kat' daha tevsî' ederek hikmet-i nasrâniyye dâr-ül-maârifî hâline

705a

Koymuş idi. Yalnız bu sıfâtıyla medrese-i mezkûre bir yandan protestanlığa ve diğer taraftan cizvitliğe karşı asıl hâlis katolik mezhebini müdâfaa etmek sûretiyle şöhret-şiâr olduğu gibi geçen on sekizinci asr-ı mîlâdîde Fransa'da ve Avrupa'nın her tarafında zuhûr eden efkâr-ı sahîfe erbâbı bir çok feylesoflara karşı dahi mezheb-i mezkûru müdâfaa edip hattâ bunların edebiyât ve fûnûndaki mahâretlerine de mukabele-i bi-l-misil için fûnûn-i şettâ ve edebiyât-ı Yunaniyye ve Latiniyye ve Franseviyye dersleri küşad etmiş idi. Binâen aleyh şimdiki hâlde Sorbonne denilen mekteb-i azîm fûnûn ve edebiyât ve hikmet-i nasrâniyye nâmıyla üç cihetli bir muntazam ve müterakki akademiya hükmündedir. Sorbonne derslerine devâm eden şâkirdânın mikdârları on binden aşağıya tahmîn olunamayıp bu dersler bâd-ı hevâ ve umûmîdirler. Talebenin bu derecelerde kesretine mebnî eski binâ'sı derece-i kifâyede görülmediğinden 1885 sene-i mîlâdiyyesinde ebniye-yi atîka hadm olunarak 1889 senesine kadar evvelkiden pek çok cesîm ve daha ziyâde müzeyyen bir dâire binâ' olunmuştur ki sergi-yi umûmînin Paris'e bir çok misâfir da'vet etmesi ve intihâbât-ı umûmiyye vuku'a gelmesi hasebiyle resm küşadını icrâ'da isti'câl

705b

Kılınmış ise de derûnu henüz tamâmıyla yapılp ikmâl olunamamıştır. Asıl cephesi “Rue des Ekoles” Ya’nî mektebler sokağı caddesine müteveccih olan binâ’-yı mezkûr şu son senelerde Paris’te yapılan ebniyenin hakikaten en cesîmlerinden ma’dûd olup zikr olunan Rue des Ekoles’den Mâ-adâ Cujas ve Saint Jacques ve Sorbonne sokaklarının teşkîl eyledikleri epeyce vâsi’ bir kıt’a-yı arziyyeyi kâmilten istîfâb eyler. Umûmî ders-hâne hükmünde bulunan amphi theatresi def’aten üç bin şâkirdi istîfâb edecek vüs’attedir. Bu binâ’-yı cedîdin cephesi cihetine pek büyük heykeller konulmuştur. Bunların bir dânesi Yunan ebu-l-edebâsı Homer ve dîgeri hendesenin vâzı’ Arşimet heykelleri olup bunların dahi sağlarında ve sollarında fûnûn ve edebiyât nâmına mensûb heykeller mevzû’durlar. Dîger sekiz heykel dahi mevâki’-i mahsûsünde binâ’-yı cedîd-i mezkûru tezyîn ederler ki bunlar dahi kimyâ ve târih-i tabîî ve fizik ve metafizik ve târih ve coğrafya ve felsefe ve arkeoloji ilimlerine mensûb olan heykellerdir. Sorbonne’nun kendisine mahsûs ve yüz bin cilde karîb kitâbı hâvî bir kütüb-hânesi ve fizik fennine mahsûs bi-l-cümle âlet ve edevâtı câmi’ bir fizik-hânesi ve gayet mükemmel bir kimyâ-hânesi

706a

Mevcûd olduğu gibi yine bu binâ’nın cenûb tarafı “Sorbonne Kilisesi” nâmıyla bir müstakill ve muntazam kilise teşkîl eder. Hattâ âhiren vuku’ bulan hadm esnâsında mezkûr kiliseye hiç dokunulmamış olduğundan Cardinal Richelieu tarafından nasıl yapılmış idiye hâlâ o resim üzerine bâkîdir.

1.78.7. (College de France) – Sorbonne’nun şark cihetinde ve yine Rue des Ekoles üzerinde kâin olan bir mekteb eğer ki cesâmetçe Sorbonne’nun altıda birisine müsâvî gelemez ise de haysiyyet-i ilmiyye cihetiyle yine Sorbonne gibi Fransa’nın birinci derecede addolunan medârisindendir. 1530 senesinde Fransa Kralı meşhûr Birinci Francois tarafından yalnız Yunan ve Latin ve Fransa lisânlarının tadrîsi için yapılmış ve nâmına dahi “lisân-ı selâse mektebi” denilmiş idi. Gittikçe i’tibârı artarak 1611 ve 1774 ve 1831 senelerinde üç def’a yeniden gibi bir sûrette inşâ’ ve tevsî’ olunarak hattâ şimdi dahi mekteb-i mezkûrun ehemmiyyet ve mergûbiyyetine nazaran binâ’sı pek dar görüldüğünden yeniden

yıkılıp daha vâsi' yapılması mukarrerdir. El-yevm bu mektebde tadrîsât-ı lisâne-i selâseye münhasır değildir. Her nev' fûnûna dâir burada mûntehî zevâta itmâm-ı ma'lûmât için dersler ver-

706b

ilir ki derslerin envâ'ı otuz dokuz olup her biri için Fransa'nın en bî-nâm ulemâsından muallimler ta'yîn olunmuştur. Doğrudan doğruya Fransa maârif nezâretine merbût olup öyle akademilerin ve umûmî programların taht-ı tahakkümünde değildir. Binâ'nın asıl cephesi Rue des Ekoles Cephesine nâzırdır ki fizyoloji ilminde yed-i tûla ile meşhûr olup 1878 senesinde vefât eylemiş bulunan Claude Bernard prinçten ma'mûl heykeli ile bir de İtalya hikemâsından Dante'nin yine prinçten ma'mûl heykeli mevzû'dur. Saint Jacques sokağı tarafından girilen kapısı içinde ve avlu ortasında iş bu mektebin müesseselerinden addolunan ve 1540 senesinde vefât eyleyen âlim-i meşhûr Baude'nin statüsü görülür. Bu mektebin dersleri dahi meccânen ve umûmî olarak kim ister ise devâm eyleyebilir ise de derslere devâm edenlerin mekâtib-i sâirede ikmâl-i tahsîl eylemiş bulunanlardan olmasına göre şu mertebeyi ihrâz etmeyenlerin buraya devâmları istifâde için olmaktan ziyâde temâşâ için olmak hükmünü alır. Müdaviminin kısm-ı küllîsi kadınlardan olması da bu mektebin cümle-yi mahsûsâtındandır.

1.78.8. (Pantheon) - Pantheon ma'bedinin

707a

Mebnî olduğu mevâki' Paris'in bu kısmının en mürtefi' olan yeridir. Fakat derece-i irtifâ'ı nehrin sâhil yesârındaki kısmının en mürtefi' mevki'i olan Monmartre kadar değildir. Mevki'-i mezkûrda mukaddemâ Paris'in hâmiyyesi addolunan Saint Genevieve nâmına bir kilise mebnî olup fakat kat'iyyen harâba yüz tutması üzerine yıkılarak 1764 senesinde yeni bir kilisenin ya'nî şimdiki Pantheon binâ'sına mübâşeret kılınmıştı. Bu binâ' 1790 senesine kadar ancak hitâma îsâl olunabilerek o zemân ise Fransa'nın tebdîlât-ı esâsiyyesi zemânına müsâdif olmakla "constituante" denilen parlamento hey'eti sâir kiliseleri bile papaz takımının elinden ahz ve türlü türlü işlere tahsîs eylediği sırada bu yeni ma'bedi hiç de papazlar eline vermeyerek türbe-yi umûmî hâline vuzia eylemiştir. Kapısı üzerine yazılmış olan "Büyük adamlara vatan minnet-dârdır." Kelimâtından da anlaşılacağı üzere Fransa'nın şânını i'lâyâ sebep olan eâzımın remâdları bu ma'bedde cem' edilmek karâr altına alınmıştır. Vâkıâ 1806 senesinde Büyük

Napolyon ma'bed-i mezkûru tekrâr kilise hâline ifrâğ için papazlar idâresine teslîm eylemiş ise de 1830 tebdîlâtında yine Pantheon hâline ve 1851

707b

De Üçüncü Napolyon tarafından tekrâr kilise hâline tahvîl kılınarak nihâyet 1885 senesinde edibi meşhûr Victor Hugo'nun vuku'-i vefâtı üzerine yine Panthoen nâmına türbe-i azîm hâline ifrâğ kılınmıştır. Bu binâ'nın planı yüz on iki metre tûl ve seksen dört metre arzinde Ortodoks çelipası şeklindedir. Orta yerinde bir kubbe vardır ki zemînden seksen on üç metre irtifâ'ında olduğundan Paris'in en yüksek kubbelerinden ma'düddür. Bu kubbenin katarı da yirmi üç metredir. Kubbe çepeçevre mermer sütûnlar ile mücehhez olup bu da bir duvar-ı müdevvir üzerinde oturur. Kubbenin tepesinde "fener" ta'bîr olunur ufacık bir müdevvir cihân-nümâ bulunup onun da üstünde kendisine mahsûs küçük bir kubbe mebnîdir. Ma'bed-i mezkûrun asıl cephesi gayet mükellef bir kapı ile müzeyyendir ki bu kapının önü ve yanı her biri yirmi beşer metre irtifâ'ında azîm mermer sütûnlar ile tezyîn olunmuşlardır. Sütûnların üstü beşik örtüsü bir tâmm olup onun ta ön tarafta teşkîl eylediği cephe-yi müsellese otuz altı metre tûlünde ve orta yeri yedi metre irtifâ'ında olup Fransa'nın kendi çocuklarına tâc-ı zaferler tevzî' eylediğini gösterir güzel bir relief

708a

Mahkûktur. Bunlardan mâ-adâ binâ'nın hârici haddsiz hesâbsız mahkûkâtla müzeyyen olup bir çok da zevât-ı meşhûre heykelleri ve resimleri cümle-i tezyînâta ilâve olunmuştur. Her biri prinçten yapılmış ve birer nüsha-yı nefise-i sanayi' addolunacak derecelerde zînetlenmiş üç cesîm kapıdan ma'dûd ma'bed-i mezkûr derûnuna girilmiştir ki dışı gibi içi de hep cesîm ve nefis sütûnlarla ve türlü oymalar heykeller ve resimlerle müzeyyen olduğu hâlde rivâyete göre tezyînâtı yine ikmâl edilmiş sayılamayarak daha bir çok resim ve heykeller ile ikmâl-i tezyînâtı mukarrer imiş. Ma'bed-i mezkûrun altı kâmil mahzenler olup Fransa'nın minnet-dâr kalacağı zevâtın remâdları orada mahfûz ve muhâfaza-yı i'tibârdırlar. Cüz'î bir mikdâr bahşîş ile muhâfızlar seyyâhîne her tarafı gezdirdikleri gibi bu mahzenleri de temâşâ ettirirler.

1.79. (PARİS'TE SEKİZİNCİ GÜN)

Dün akşam gerek Madam Gülnar ve gerek vâlidesi Kontes ile konuşulmuş olduğu üzere eylülün yirmi sekizincisi ve bizim Paris'teki müddet-i ikametimin sekizincisini teşkil eyleyen iş bu Cumartesi günü ben Pere-Lachaise mezârlığına giderek ziyâretim icrâ' eyledikten sonra kuşluk taâmı

708b

için hotele avdet edeceğimden ba'de-t-taâm Madam Gülnar ile birlikte Louvre müzesine gitmekliğimiz mukarrer idi. Paris'te birisi Monmartre ve diğeri Pere-Lachaise ve birisi de cenûb mezârlığı nâmıyla başlıca üç mezârlık bulunup bunların en mühimmleri Monmartre ile Pere-Lachaise ve bu ikisinin de daha mühimmi yine Pere-Lachaise mezârlığındadır ki şehrin müntehâ-yı şarkîsinde kâindir. Oturduğumuz hotelden oraya gitmek için bir de cevelân-ı subh-gâhi yapmış olmak lâzım geldiğinden La Fayette sokağı müntehâsına kadar piyâde olarak kat' ile Almanya sokağına müntehâ olduğu yere geldim ki orası zâten ikmâl-i ziyâreti ârzûsunda olduğum Saint Martin kanalının ve Villette nâm havz-ı kebîri ile mezkûr kanalın daha ilerisini teşkil eyleyen Ourcq kanalının mebde'idir. Saint rıhtımı denilen rıhtım üzerinde Ourcq kanalının mebde'ine kadar yürüyüp ba'de Villette havz-ı kebîrinin orta tarafına ya'nî Louvre rıhtımı üzerine geçtim ve bu def'a yine La Fayette sokağının ucuna kadar mezkûr rıhtım üzerinden yürüyerek gelip orada gümrük dâireleri karşısındaki kahve-hânelerin birisine oturup sabah kahve ve sigarasıyla hem keyf yetiştirip

709a

Hem de yorgunluk çıkardım. Ba'de yine Saint Martin kanalının bakiye-yi eczâsını görmek için kanal hizâsındaki bulvar ile Voltaire bulvarına inip oradan da sol tarafa dönen Roquette sokağına saptım ki insân bu sokağa sapar sapmaz Pere-Lachaise gibi azîm bir kabir-istâna takarrüb eylemiş olduğunu derhâl anlar. Zîrâ bu sokağın iki tarafında yüz elli iki yüz kadar dükkân vardır ki sattıkları metâ'lar mezâr taşı mezâr sandukası mezârlar üzerine konacak heykeller istavrozlar ve telden demirden prinçten alçıdan ve sâireden ma'mûl yapma çiçekler taçlar ve saksılar içinde magrûs gerçek ve tabîî çiçekler ve fidanlar gibi hep kabirler üzerine konulmaya mahsûs eşyâ'dandırlar.

Bu sabah daha sokağa çıkmazdan evvel rehber-i seyâhat ile plan üzerinde icrâ' eylemiş bulunduğum tedkikât-ı âhirede iş bu Rocquette sokağının Pere-Lachaise mezârlığına gider iken sağ tarafımda meşhûr Rocquette ve sol tarafda genç mahbûsîn habs-hânelerinin de mevcûd olduklarını gördüğümden mezârlığa girmezden evvel şunlara da bir baş vurmaya ârzû eylemiş idim. Bunlardan Rocquette habs-hânesi hâricen

709b

Dahi manzarası heybet-efzâ-yı uyûn ve kasvet-bahşâ-yı kulûb olacak murabba'-ül şekl iki katlı bir binâ'dır ki orta yeri avludur. Ecnebî seyyâhları için dış kapıdan girilip içeride avluya nâzır olan demir parmaklıklı kapıya kadar yanaşmaya müsâğ vardır. Bu mahbûsa ekseriyyâ cezâ-yı i'dâmle mahkûm olan mahbûslar konulur ki her biri için ihtilâttan memnû'en mahbûsiyyet ve mahfûziyyet muktezâ-yı kanun olduğundan bunların hiç birisi dîgerini görmedikleri gibi hâricden parmaklıklı kapıya kadar sokulup avlu derûnuna bakan adam dahi hiç bir kimseyi göremez. Daha içeriye girilip girilmeyeceğini orada nöbet bekleyen gardiyanlardan suâl eylediğimde:

- Kanunen cevâz yoktur. Maa-hazâ bir müsâade-i mahsûsa istihsâliyle avluya kadar girseniz bile celluleter (her mahkûmun ayrı ayrı haps olunacakları yerler) derûnundaki mahbûsları görmeye yine imkân bulunamaz.

Cevâbımı alınca doğrusu ya epeyce mahzûn oldum.

Gardiyanlar bu mahbûsun dışında ve Rocquette sokağı cihetinde bir yeri irâe eyleyerek:

- İşte cezâ-yı i'dâmın icrâ'sı

710a

için giyotin makinesinin kurulduğu yer orasıdır.

Demeleriyle işâret eyledikleri yere kadar vardığımda hakikaten matbaa ve sâire makinelerini taştan ağaçtan kürsüler gibi yer üzerinde şekl-i müsta'tilde bir makine kürsüsü yapılmış olduğunu gördüm ki hîn-i iktizâ'da bunun üzerine kurulan o müdhiş makinenin şu mevki'ye ne kadar mahkûm kafası düşürmüş olduğunu tahayyül edince gönlüm bulanıyor gibi bir fenâlıklar hisseyledim. Benim oraya teveccühümü görerek yanıma gelen bir gardiyan dedi ki:

- İcrâ'-yı mücâzât günü bu avlu bu sokaklar kâmilten seyirciler ile hınca hınç dolarlar. Hattâ vilâyetlerden ve ecnebî memleketlerinden bile icrâat-ı mezkûreyi haber alanlar kemâl-i rağbetle koşarlar gelirler.

Herifin birâz fikir ve mütâlaasını araştırmak için sordum ki:

- Acaba hüküm-i adâletin icrâ'sını görerek mütenassih olmak için mi gelirler?
- Ne gezer efendim! Yalnız bu temâşâdan mütelezziz oldukları için gelirler.
- Telezzüz ve tenezzüh edecek şeyi ne de güzel bulmuşlar ya!
- Ey merâk bu ya! Ba'zıları tiyatro

710b

Temâşâsından hoşlanırlar ba'zıları da bundan.

Rocquette sokağının öte tarafında ve bu mahbûsun karşısında genc-i mahbûsîn habs-hânesi azîm bir kale gibi şekl-i müdevvir ile revnüma olduğundan gardiyana sordum ki:

- Karşiki mahbûsin de içine girmek memnû' mudur?
- Yalnız merkeze kadar girilebilir.
- Ey oradan mahbûslar görülebilir mi?
- Epeyce görülebilirler.

Bu haberi alınca Rocquette sokağını aykırılıyıp o mahbûsun kapısına vardım ve seyyâhlığım hasebiyle şu mahbûsun derûnunu görmek azminde bulunduğumu nöbetçi gardiyanlara anlattım. Bunlar ârzûmu kendilerinden büyük bir gardiyana teblîğ ederek o dahi daha büyük zâbitinden istîzân eyledikten sonra beni epeyce uzun bir avludan geçirip merkez dedikleri yere kadar vardırıdı ki asıl direktörün odası dahi orada imiş. Bu binâ' en son sistemde inşâ' olunan mahbûslardan olup resmi âdetâ bir araba tekerleği gibi müdevvirdir ki tekerleğin dışına kaplı olan demir mahbûs-i mezkûrun dış duvarı addolunur ise parmaklıkları dahi cümleten merkezde müctemi' yollar ve bu parmaklıklar

711a

Arası mahbûsları ikametine mahsûs koğuşlar demek olur. Tekerleğin dingil takılacak deliği olup ta merkezde bulunan noktasında dahi sirektörün odası dahi binâ' olunmuştur ki oradan baktığı zemân sokakların kâffesini görebilir.

Benim oraya vürûdum henüz sabahleyin epeyce erken vuku' bulduğundan mahbûslar koğuşlarından çıkmamışlar imiş. Bil'âhire buranın gardiyanları tarafından edilen tavsiye üzerine masse nâm polis-i mütekaidinin umûm Paris habs-hânelerine dâir te'lîf eylediği bir kitâbı mübâyaa ettim ki bundan mütâlaa-güzârım olduğuna göre Paris'te başlıca sekiz büyük habs-hâne ve umûmunda on bin yatak bulunup fakat hiç bir zemân mahbûsînin mikdârlarına göre yataklar derece-i kâfiyede olmadığından mahbûsîni bunlar da nöbetle yatırmaya mecbûr olurlar imiş. Bu mahbûslara kadın erkek girip çıkanların mikdâr-ı senevîsi yüz yirmi binden aşağı düşmez imiş ki Paris ahâlîsi iki buçuk milyon tahmîn olunur ise iki yüzde bir kişinin habs-hâneyi ziyâret eylediği müstebân olur ki bu da hakikaten istiksâr olunacak bir nisbettir.

Bu mahbûstan dahi çıktıktan sonra

711b

Şark tarafına bükülerek Pere-Lachaise'ye teveccüh eyledim.

Mezâristanın bu cihetteki kapısı en başlı ve en mühimm merâsim kapısı olup kapının birer tarafına taştan oyma birer kum saati tersîm edilmiştir ki bu saatlere birer çift kanat dahi takılmıştır. Besbelli kum saati umûr-i beşerin sûret-i güzârını tasvîr edip kanatlar dahi bu mürûrdaki sür'ati îmâ' eylemekte ve-yâhûd saatte kum kalmayınca ya'nî eyyâm-ı hayât hitâm bulunca rûhun âlem-i bâlâya doğru pervâz eyleyeceğini anlatmaktadır.

Bu kapıdan içeriye girdiğimde gayet muntazam bir alleeye girmiş oldum ki daha ilerisi sûret-i mükellefede tarh olunup kemâl-i i'tinâ ile muhâfaza edilmekte bulunan bir bahçe olduğu görülüyor idi. Bu alleenin iki tarafında birer ikişer üçer metre derinlik ve yine ikişer üçer metre irtifâ'ı hâvî küçücük binâ'lar görüyor idim ki cümlesi taştan veya tuğladan yapılmış ve az çok oymalar ile tezyîn edilmiş familya mezârı idiler. Bunların ba'zıları mini mini bir nüsha-yı neffise-i mi'mâriyye addolunacak kadar müzeyyen olup alleeye üzerine açılır birer küçük kapılarıyla

712a

Birer de küçük pencereleri vardır. Bu pencerelerden içeriye bakıldıkta asıl mezâr sandukaları görülür ki üzerlerine telden boncuktan ve sâireden yapılmış gûnâ-gûn taçlar çiçekler ve tabîî çiçekleri hâvî saksılar konuldukları gibi lâhd içinde kaç mevtâ medfûn ise ya ufacık heykelleri ve-yâhûd fotoğraf ve yağlı boya ile yapılmış resimleri de münâsib yerlere konulmuştur.

Hele her birinin birer köşesi duâ' edilmeye mahsûs birer mihrâbcık hükmünde olup ba'zılarında birer Hazret-i İsa ve Meryem resimleri ve ba'zılarında yalnız birer istavroz muallâktır. El-hâsıl şu küçücük türbelerin zînetleri ve derûnlarının intizâmları pek i'tinâlî olup kabr-istân bekçileri ve hizmetçileri tarafından kemâl-i i'tinâ ile süpürülüp temizlendikleri de nezâfetlerinden istidlâl olunmaktadır.

Kabr-istân-ı mezkûrun her tarafı böyle ufacık odalar şeklinde lâhdlerle mestûr değildir. Kabirlerin en çoğu açıkta ve sandukalar sûretinde olup fakat cümlesinin üzerinde birer yapma çiçek ve bir kaç kök tabîî nebât ile ba'zılarında da gül fidanı defne veya tıflan nev'inden nebâtât ve dîger ba'zılarında salkım söğütler magrûstur.

712b

Her sandukanın üzerinde kimin mezârı olduğu yazılı olduğu gibi ya Latince ya Fransızca ibârelerle zâirinin orada medfûn mevtâlar için duâ' etmeleri de temennî olunmaktadır.

Garbdan şarka doğru mümted olan iş bu alleenin ilerileri epeyce mürtefi' bir yokuş teşkîl eylediğinde âheste-revş ile bu yokuştan çıkar iken evvelâ sağ tarafımda hey'î-i meşhûr Aragon'un mezârını görünce âşinâlardan birinin kabrini görmüşcesine ba'zı ihtisâsât ile başkalaştım. Hele birâz daha yukarıya vardığımda sol tarafımda Alfred Mousseau'nunde mezârını görmeyeyim mi?

Gençliğimde Fransız edebiyâtına merâkî sardırduğım zemân âsârını pek ziyâde râğbet ve hâhişle okuduğum bu genç şâir hakkında muhabbet-i kalbiyyem pek fevk-al-âde idi. Hâlâ da öyledir. Gayet âşık-âne eş'ârı yalnız gençler üzerinde değil ihtiyârlar üzerinde bile pek büyük te'sîr hâsıl etmemek muhâldir. Tabîatı gayet nâzik güftârı lâtif ihsâs-ı şâir-ânesi fevk-al-âde bir zât olup pek genç vefât etmiştir. Na'sı âdetâ bir insânın istîâbına kâfî boy ve ende ve bir arşın kadar irtifâ'-

713a

ında yek-pâre bir mermer sanduka içinde mevzû' olup bu sanduka dahi yerden bir arşın kadar yüksek bir sed üzerine konulmuş ve sandukanın kapağı epeyce oymalı ve müzeyyen olup orta yerine şâirin “buste” denilen ve omuzlar altı hizâsına kadar yapılan heykeli yerleştirilmiştir. Zaîfçe benizsiz fakat gayet lâtif çehreli bir adam olduğu bu heykelinden de anlaşılmaktadır. Hattâ sandukanın üzerine: “Sevgili Dostum! Ben öldüğüm zemân mezârımın bir salkım söğüt dikiniz” diye başlayan en meşhûr kıt'ası dahi hakkolunmuştur.

Bir vakit bilmem kimin hikâyesiyle hâtırında kalmış idi ki Mousseau'nun eş'ârını sevenlerden bir zengin Amerikalı müşârün-ileyh in mezârı üzerinde salkım söğütten bir orman vücûda getirmeyi merâk ederek fakat o toprakta salkım söğüt yetişmediği için bir dönüm kadar yerin toprağını kâmilen çıkartmış ve yerine münbit toprak naklettirip ârzû eylediği ormanı vücûda getirmiş. Meğer bu hikâye sırf masal imiş. Zîrâ Mousseau'nun mezârı etrâfında bir dönüm kadar değil a bir râbi'-i dönüm kadar yer tahliye edilmek lâzım gelse daha kırk elli

713b

Kadar meşâhirin mezârları bozulmak lâzım gelecektir. Mezârlar o kadar sıktır ki bizim İstanbul'daki Selatin câmi' şerefesi etrâfındaki mu'teberân-ı makabirînden bile daha sık olduğu iddiâ edilebilir.

Maa-hazâ Alfred Mosse'nin mezârı üzerine bir salkım söğüt dikilmiştir. Hoş salkım söğütler yalnız ona da mahsûs olmayıp bu ağaçlara Fransızca “saule pleurer” ağlayıcı söğüt denildiğini için bu söğüdü mezârı üstünde ağlatmak isteyenler ekseriyyâ dikmektedirler. Alfred Mousseau'nun mezârı üzerinde bir de mazu ağacına müşâbih dîger bir fidan daha dikilmiştir ki tesbîh kadar kırmızı meyveleri de vardır.

Aragon'un mezârını gördüğüm zemân hâsıl olan ihtisâs şu Alfred Mousseau'nun mezârı önünde bir kat' daha münbasit ve mütezâyid oldu. Şübhesiz bir çaryek saat kadar orada durup teemmülât ve tefekkürât-ı gûnâ-gûn ile vakit geçirdim. Ba'de alleenin daha yukarılarına doğru yürümeye başladım.

Bu alleenin daha üst tarafında ya'nî hesâbca Pere-Lachaise mezârlığının hemân ortalık yerinde bir güzel ma'bed vardır.

714a

Fransa'nın en meşhûr ricâl-i siyâsiyyesinden olup kendi nâmına bir de mükemmel Fransız târih-i cedîdi yazmış olan Mösyö Tiers'in kabri de işte bu ma'bedin karşısına gelip teveccüh edildiği zemân insânın sağ tarafına isâbet eyler. Benim buraya gelmekten asıl maksadım müslimân mezârlığını ziyâret olduğundan ve o ise daha yukarılarda bulunduğundan ma'bed-i mezkûrun etrâfını dolaşarak ve Mösyö Tiers'in gayet mükellef olan kabrini de görerek ileriye doğru yolumda devâm eyledim.

Avenue Transversale denilen caddeye kadar vardıkdan sonra elimdeki plan mûcibince sağ tarafa dönüp yaban kestaneleri magrûs olan bu yoldan gidiyor idim. "Pat" diye başıma ceviz kadar bir kestane düşmesin mi? Birden bire irkildim. Epeyce tenhâ ve ne kadar olsa heybet-i rûhâniyyesi de hüveydâ olan şu mahallede bana arz olan ürküntü epeyce hâif-âne idi. Fakat başıma isâbet eden şey bir çapkının taşı olmadığını ve ağaçtan düşmüş bir kestane olduğunu görüp anlayınca eğildim kestaneyi yerden alıp şuranın bir yâdigârı kalması için cebime attım. Kestaneye baktığım zemân kendi kendime dedim ki!

714b

- Ebediyyet âlemine doğru intikal-i fikrînin kafamızdan çıkarılmamasını mı ihtâr eyliyorsun ey kestane? O fikir bu kafadan hiç çıkmaz. Hem öyle La Martin gibi Shopenauer gibi müteelim-âne me'yûs-âne hâif-âne bir sûrette değil! Teslîmiyyet-i kâmile sûretinde ey muhbir-i fenâ ey muhattâr-ı mevt olan kestane! Senin bana ihtâr eylediğin şey bence ye'si değil teslîmiyyeti itmi'nânı mütelâzımdır. Şu fânî cihân pür-safâ bir dar-ül sürûr bile olsa safâsıyla insânı yorar da insân o istirâhât-ı ebediyyeye ihtiyâc-ı şedîdini hisseyler. Ya a'lâm ve ekdâr gûnâ-gûn ile dünyası mâl-â-mâl olan adamın bundan başka ümîd-gâhı olabilecek cây-ı halâs neresidir?

Bu seyâhatim yâdigârlarını câmi' olan eşyâ' miyânında bulunması için sâbit Fransız mürekkebi ile "Paris Pere-Lachaise 16-28 eylül" işâretini yazıp kestaneyi İstanbul'a kadar getirdim.

Elimdeki plan mûcibince hareket eylediğimden bu koca kabr-istân içinde müslimân mezârlığı nerede olduğunu kimseye sormak ihtiyâcında değil idim. Sol tarafa büküldüğüm

zemân yüz adım kadar yürüdüktan sonra sağ tarafa bükülerek yirmi otuz adım daha yürüdükte bir küçücük kubbe üzerinde alâmet-i

715a

Pür mefhâret-i milliyemiz olan yaldızlı bir şekl-i hilâl görünce işte müslimân kabr-istânı orası olduğunu derhâl anlayıp acûl-âne hatvelerle sokuldum.

Ale-l-umûm ehl-i islâma tahsîs edilmiş olan kabr-istân bir dönümden ziyâdece bir murabba'dır. Ortalık yerine bir de yalnız bir katlı ve acîb ve garîb bir resimde bir binâ yapılmıştır ki hâricden görünüşü mescide hiç benzemediği hâlde plan üzerinde "mosque" ya'nî mescid diye işaret olunmuştur. Bu binâ'nın cephesi olmak lâzım gelen en uzun dıl'ı garba müteveccihdir ki tûlü on metre kadar vardır. Şu tûle beş metre kadar da bir arîz vererek bir şekl-i müsta'tîl vücûda getirdikten sonra onun garb cihetine altı metre tûl ve bir buçuk metre arîzinde bir müsta'tîl daha yaklaştırınız ki evvelki müsta'tîlin tamâm orta yerine getirilmek sûretiyle iki tarafından ikişer metre taşsın. Ba'de bu iki metrelik garb cihetine de üç metre tûl ve arîzinde bir müsta'tîl daha ilâve ediniz. İşte bu üç müsta'tîlin teşkîl eylediği resim câmi'nin planını göstermiş olur.

On beş adım mesâfeden mescide müteveccih olan adamın sağ tarafında on metro

715b

Arîz ve tûlünde bir sed vardır ki gerek kenârları ve gerek üzeri mermer kaplıdır. Bu sed "fosse commune" ya'nî hufre-yi umûmiyye olup eşhâs-ı âdiyyeden vefât edenler hep buraya vuzia olunurlar. Mu'teberân için müstakill mezârlar yapılırlar ki bunların mikdârı beşten ibâret olduğunu gördüm. Murabba'ın garb cihetinden geçen yol kenârında ilk mezârın üzerine şu ibâre yazılmış idi:

Hüvallahüllezi lâ yemût

Târih ve vefât-ı merhûm Bakırhan-ı sertib

Hemşîre-i zâde-i Cenâb-ı necmü'd-devle

Fî 21 muharrem sene 1305

Mutâbık 1 Octobre 1887

Bu mezârın etrâfında demirden ma'mûl güzel bir parmaklık yapılmış ve zemînine mermer taş döşenmiş olup baş ucuna da bir salkım söğüt dikilmiştir.

İkinci mezârın da etrâfı demir parmaklıklı ve zemîni mermer döşeli ve baş ucunda salkım söğüt magrûs olarak taşında şu ibâre mahkûk idi:

Be ibret nazar kün sûy-ı reftegân

Ki ferdâ şev-i ibret-i dîgerân

Vefât-ı merhûm mermis ver Abdurrahman firûze-fürûş veled-i aka esed-i tâcir Brucerdi.

716a

Fi 21 râbi-ül sâni 1304

Mutâbık 1887

Üçüncü mezârın baş tarafında yalnız “fevâidin” yazılı olup gerek kapak mesâbesinde kabir üzerine katılan mermer ve gerek etrâfındaki parmaklık dîgerlerinden daha güzeldir. Fazla olarak parmaklığın içine büyük ve güzel iki mermer saksı ile dîger küçük âdî saksılar derûnunda çiçekler konulmuştur. Bunun da baş tarafında bir salkım söğüt vardır.

Dördüncü mezâr pek eski bir şey olup bir tarafında yazı bulabilmek için ne kadar aradım ise de bulamadım. Fakat kaviyyen zannederim ki mezâr yapıldığı zemân dahi yazısı yok imiş. Zîrâ vaktiyle yazılıp da mürûr-i zemânla silinmiş olacağına dâir de bir emâre göremedim.

Beşinci mezâr Arap tarz-ı mi'mârisinde yapılmış ufacık bir türbe olup ikişer metre arîz ve tûlü olan arsası üzerine mermer sütûnlar kaldırılmak ve onun üstüne gayet güzel bir kubbe yapılmak sûretiyle vücûda getirilmiştir. İşte uzaktan gördüğüm yaldızlı şekl-i hilâl dahi bu kubbenin üzerindeki âlemin ucuna vuzîa olunmuştur. Sandukanın baş tarafında hem

716b

Arap ve hem Latin hurûfuyla mahkûk bir taş var ise de yazıları okunamayacak derecelerde silinmiştir. Yalnız sandukanın üzerinde kâlemden ince demir tel ile musanna' bir parmaklık

resminde yapılan şey Fransızca hurûfuyla FAMILLE BENNAN isimlerini teşkîl etmiştir. Bu mezârın asıl baş tarafındaki taşı lâyıkıyla okuyabilmek için içine hutût-ı kazıntı mahalleri üzerinden kâlem gezdirmeyi ârzû eyledim ise de benim oraya vürûdum üzerine gardiyandan olmaları lâzım gelen bir kaç adam etrâfında gezindiklerinden şâyed bir nizâmsız hareketle kendimi mes'ûl ederim diye buna cesâret alamadım.

Şu mahallde hurfe-i umûmiyye seddinin üzerinde epeyce müteellim-âne tefekkürâtla on dakikadan ziyâde zemân geçirdim. Bir kaç def'a ihlâs-ı şerif ve fâtiha-yı şerife okuyarak burada medfûn olan ervâh-ı müslimine ihdâ ettim. Zavallılar! Gurbet elde evlâd ü iyallerinden baîd ve mehcûr bir hâlde irtihâl etmişler. Bu misillû emvât-ı gurebâ hakkında Kitâb-ı İslâmiyyemizde pek büyük mükâfât-ı uhrevîye me'mûl olacağı yazılmıştır. Mevlâ-yı müteâl hazretleri o mükâfâta cümlesini nâil eylesin. Amin.

Pere-Lachaise kabr-istânında gördüğüm Frank

717a

Mezârları bir kaç nev'dir. Bunların en mükellefleri ufacık oda şeklinde olarak sûret-i inşâ' ve tezyînlerini haber verdiğim lâhdlerin dîgerleri ise âsâr-ı atıkadan şeyler gibi statüler filanlar ile müzeyyen olurlar. Ba'zı mezârlar vardır ki âdetâ bizim sandukalar gibi bir sanduka olup üzerlerine de beşik örtüsü şeklinde yek-pâre kapaklar konulmuştur. Dîger bir takımı yine böyle sandukalar olup fakat kapakları dümdüz olarak bir iki ba'-zân üç yerine açılan deliklerin derûnu oralara gars olunacak fidan ve çiçekler için saksı hizmetini görmektedirler. Mezârların bir takımı da ufacık bir dikili taş resmindedir. Âdetâ kâffesinin üzerinde boncuktan telden alçıdan taştan demirden prinçten ve sâireden yapılmış halka halka çiçekler ve ba'zılarının üzerinde heykeller veya kabartma resimler bulunup dîger ba'zılarının etrâfına çevrilen parmaklıklar yine iç tarafı çimlerle çiçeklerle mini mini bahçe hâlinde tanzîm olunmuşlardır. Kabr-istân gardiyanlarına âidât-ı lâzimesi verilmek üzere bu mezârların temiz tutulması ve üzerlerindeki çiçeklerin muhâfazası gibi hizmetler hep onlar tarafından îfâ olunurlar.

Böyle sûret-i müstakillede yapılacak

717b

Mezârların yerleri kabr-istân idâresinden satın alınmak lâzımdır. Yoksa âdî adamların cenâzeleri “fosse commune” denilen umûmî hufrelere atılıp bâîd-i zemân kemikleri ya ihrâk edilir ve-yâhûd çürümek için bir tarafa yığılır.

İşte Pere-Lachaise mezârlığı hakkında buraya kadar verdiğim ma'lûmât sırf müşâhedât-ı zâtiyyeden ibâret olup rehberlerden istihsâl edildiği ma'lûmât-ı zâide dahi bugünün hitâmında ber-mu'tâd fıkra-yı müstakille sûretinde yazılacaktır.

Kabr-istândan çıktuktan sonra derhâl hotele avdet mecbûriyyetinde idiysem de o aralık yağmaya başlayan yağmur beni birâz te'hîre-i mecbûr eyledi. Zîrâ Rocquette sokağında araba bulamadım. O sabah muşamma' yağmurluğumu da giymek ihtiyâtını da unutmuş olduğundan bir araba buluncaya kadar sokakta yürümeyi gözüme kestiremedim. Zâten gereği gibi yorulmuş idim de! Binâen aleyh olanca kuvveti bacağa vererek Servan sokağının Rocquette caddesiyle birleştiği zâviyede mey-hâne kılıklı bir dükkânın önüne gelir gelmez hemân derûnuna cân atıp ilticâ' eyledim.

Bu mahalle duhûlüm bâdî-i emirde birâz tereddütümü ve hattâ mahall-i mezkûrun mâhiyyet-i

718a

Hakikiyyesini anladığımda birâz da teessüfümü mûcib olmuş idiyse de müteâkıben Paris'in şöyle bir dükkânını görmüş olmak dahi bir tetebbu' bir tahkik sayılacağını der-pîş edince teessüfüm bir memnûniyyete mütehavvil oldu. Burası Paris'in en âdî mey-hânelerinden birisi imiş. ammâ ne kadar âdî? Ya mezârcı ya taşçı ya kaldırımcı ameleden oldukları kıyâfetlerinden anlaşılan beş altı kadar adamlar ekmekleri torbaları derûnunda olduğu hâlde buraya gelirler. Mey-hânecinin çırağını bakkala gönderip ancak yirmi beş dirhem kadar tahmîn edebileceğim bir mikdâr peynir ve-yâhûd yirmi yirmi beş dâne kadar zeytin ve sadece turp veya kuru soğan aldırıyorlar. Ba'zı giysisi müsâid olan bu saydığım katıkların ikisini üçünü de cem' edebiliyor. İşte bu mikdâr katık ile hemân yarım okkadan ziyâde ekmek yiyebiliyor ki bu da o zavallı amelenin kuşluk taâmını teşkîl eyliyor. Bunu görünce Avrupa amelesinin et ile beslendiği hakkındaki rivâyetler nerede kalır?

Kuşluk taâmının bu kısmında mey-hânecinin henüz hiç bir kârı yoktur. Herif şu kadar kanâat-kâran taâmını ıslatmak için bir ve ba'de dîger bir kadeh şarâb içiyor ki

718b

Yüz dirhemlik bir kadeh şarâb on beş santime ya'nî otuz paraya olduğunu ve Paris'e duhûl eden şarâbların gayet ağır bir duhûliyye resmine tâbi' olduğu nazar-ı dikkate alınır ise bu şarabın mâhiyyeti ne olmak lâzım geleceği kendi kendisine tahakkuk eder. Müşterilerden üç kadeh şarâb içen nâdir olup ba'zıları ufak ufak yudumlar ile yalnız bir kadeh şarabı kâfi görüyorlar. Ba'zıları ise bunun içine yarı yarıya su katıyorlar. Herhâlde mey-hânecinin bu müşteriler ile ahz u i'tâ'sı ale-l-umûm on beş ve bir kısmıyla otuz ve pek azıyla kırk beş santimden ibâret iken insân bir de şu en âdî mey-hânenin temizliğine ve müşterilere edilen riâyete bakıyor da hakikaten dûcâr-ı hayret oluyor.

Mey-hâneci benim de yanıma sokularak ne içeceğimi sordu. Ne içeceğimi ben ne bileyim! Burada içilebilecek ne var ki birini intihâb edeyim! Bunu yine kendisine sormaya mecbûr oldum. Dersini güzel ezberlemiş bir mekteb şâkirdi gibi yirmi otuz kadar içki envâ'nı sayıp döktü ise de esâmînin bir kaç dânesinden mâ-adâ kâffesi bence mechûlât-ı sarfeden edilir.

Lisân-ı âşinâ olanlara ma'lûmdur ki Fransız-

719a

Ca şarâb bira konyak gibi isimler birer nev' meşrûbâtın ism-i umûmîleri olup bunların her biri bir çok aksâma münkasım oldukları hâlde her kısım ya bir memleketin veya bir şahsın ismiyle yâd olunurlar. Hele böyle pespâyeler miyânında yalnız "mâî" ve-yâhûd "erik" gibi ta'bîrlerden birer türlü içki murâd olunur da o ta'bîrleri isti'mâle alışkın olmayanlar bunların medlûlünü lâyıkiyle tefehhüm eyleyemezler.

Mey-hânecinin sayıp döktüğü isimler miyânında "cidre" ile bir de "eau de vie" ya'nî rakı kelimeleri medlûlünü anlayabildiğim kelimâtın olmalarıyla bir küçük kadeh rakı getirmesini emr ettim. Asıl maksadım şunların rakı dedikleri şey ne olduğunu anlamak idi. Yirmi beş dirhemlik bir kadehi leb-â-leb doldurmuş olduğu hâlde getirdi. Kadehin yanında bir bardak dahi su var idi. Kadehteki rakının mâîmsi bir mâyi' olduğunu görünce bir küçük boş kadeh daha

getirmesini söyledim. Onu da getirdi. Hattâ ne yapacağımı merâk ederek şöyle iki adım mesâfede durup beni temâşâyâ başladı.

Dolu kadehten boş kadehe bir iki dirhem rakı damlattım. Onun üzerine

719b

Ol mikdâr dahi su ilâve ettim. Koyduğum su ile rakı arasında daha ziyâde mâice damarlar peydâ oldu. Ammâ dikkat ettim gördüm ki rakı denilen şey ile su pek de imtizâc etmediler. Gûyâ rakı yağlıca bir mâî imiş de su ile imtizâc kabûl etmiyor imiş gibi bir hâl gösterdi.

Ba'de dolu kadehi burnuma yaklaştırıp kokladım. Aman ya Rabb bir keskin koku ki burnumdan içeri beynime doğru bir ateş suûd eyledi zannettim. Bu ahvâl gittikçe merâkımı tezyîd eyliyor idi. Su karıştırdığım bir kaç dirhem şeyi ağzıma alacak olsam bu mahlûtiyyetinden dolayı bir fikr-i sahîh hâsıl edemeyeceğimi görerek sâfî olan tûlî kadehi dudaklarıma götürüp bir dirhem kadarını ağzıma aldım. Of! Sanki mâî bir ateş! Âdî ispirotoy ağzıma aldığım var idi. Ondan bu kadar te'sîr-i muharrik görmemiş idim. Âdî ispirotodan bunun bir farkı var ise o da ispirotoda hemân hiç bir çâşnî olmadığı hâlde bundan elmaya şebîh bir çâşnî bulunmasından ibârettir.

Ağzıma aldığım mikdârı yutmak için cebr-i nefis eyledim. Mümkün olamadı nihâyet su bardağını elime alıp herçi-bâd-

720a

Âbâd yuttum. Hudâ-yı âlem yuttuğum mikdâr bir yüksük dolduramayacak kadar iken ta mideme kadar boğazımı ateş gibi yaktığını his ile bu ihtirâkı söndürmek için yarım bardak su içtim. Hoş Paris'in suları da içenlerin ağzını kavurmakta bu rakıdan aşağı kalmaz ya! Kireçli bir su ki maâz-Allah! Ah! O âb-ı kevserden numûne nemâ-yı letâfet olan Kara Kulak suyunu Avrupa'da özledikçe ne kadar yutkunduğumu bilerseniz! Def'-i harâret için lâ-yenkati' bira içilebilir mi? Biz buna alışkın mıyız? Bunun çâresi şerbet içmektir ki gidip gelinceye kadar içtiğim şerbetler için lâ-akall on on beş okka şeker sarf edilmiş olduğunu tahmîn etsem mübâlâgaya haml olunamaz.

“Eau de vie” Ya'nî tercüme-yi harfiyyesine göre hayât suyu diye önüme konulan şeyin nasıl bir ölüm suyu olduğunu tecrübemin şu derecesi bana isbât eylemişti. Tecrübeyi birâz daha

ileriye götürmek için sigara yakmak üzere önüme konulmuş olan kibritlerin birisini çakıp ancak yarıya kadar inmiş olan dolu kadehe tutuşturdum. Derhâl ateş aldı. İspirto ihtirâkında görülen mâî alevler

720b

Kadeh içindeki mâyi'in yarıdan ziyâdesi yanıncaya kadar devâm etti.

Mey-hâneci şu son tecrübemi görünce bir tavr-ı mutmain-âne ile gülerek dedi ki:

- Çok kuvvetlidir hemşeri! Çok kuvvetlidir. İyi mâldır.

Herifin bu sözü müteallim-âne bir sûretle sem'-i hikmetime çarptı. Fakat tahsîsat-ı vâkıamdan renk vermedim. Bil-akis dedim ki:

- Vâkıâ iyi mâl. Ben yabancı olduğum için bizim memleketin rakılarıyla sizin rakıları tecrübe etmek istiyorum.
- O! Görülüyor ki yabancısınız. Hattâ san'attan anladığınız dahi görünüyor.
- Bunu litre ile kaç ve kadeh ile kaç satıyorsunuz?
- Litre ile satmayız. Yalnız bu küçük kadehler ile satarız. On beş santim kadehi.

Yirmi beş dirhemi on beş santime olmasına göre bizim okka hesabıyla bir okkası iki frank kadar santim ya'nî on bir kuruş kadar para ediyor ki Paris'e müskirâtın duhûlü için verilen resim yüzde elli nisbetinde olduğu nazar-ı dikkate alınacak olur ise şu murdâr zehirin böyle kadeh kadeh fürûhtunda okkası ancak elli kuruş tutup onun da

721a

Karımdan dükkân masârifini ba'de-l-ihrac mey-hânecinin geçinmesi ve hattâ servet biriktirmesi lâzım gelir. Ya'nî bu içkinin Fransa'da kıymet-i hakikiyyesi ine ine yüz paraya kadar iniyor. İşte bunu düşünmeli de bizde düz rakı denilen şeyin en fenâsı buna nisbetle iksir-i alâ mertebesinde kaldığını anlamalı.

Hazır söz açılmış iken mey-hâneciye sordum ki:

- Burada sizin memleketinizde bu içkiyi ne zemân içerler? Yemekten evvel mi sonra mı?

- Evet hemşeri evet! Yemekten evvel içerler. Akşam amele işini bitirip meskenine gideceği zemân böyle “debboy” lara (kadeh ile müskerât satılan yerlere) gelirler. Bir kaç lüle tütün ile bir kaç da rakı çakıp yorgunluk çıkardıktan sonra yemek yemek üzere hânelerine giderler.
- Kaç kadeh çakarlar?
- Adamına göre! Keyfine göre! Üç içen var beş içen var.
- Ale-l-âde?
- Hele üçten aşağı içen yoktur. Altıdan öteye de pek geçilemez. Zîrâ ma'lûm a! Sonra hânesinin kapısını beşinci kattan görmeye aramaya mecbûr olur.

721b

Biz mey-hânci efendiyle bu musâhabeyi yürütünceye kadar kuşluk taâmı için buraya gelmiş olan amele taâm işini bitirip asıl işlerine gitmişler idi. Yağmur dahi i'tidâl peydâ eylemiş idi. Bir kadeh rakı için on beş santimi verip ben de mey-hâneden çıktım. Fakat ettiğim hesâbların netîcesi hâtırımdan bir türlü çıkmıyor idi. Hesâb-ı mütevassıt üzere bu mâyi'den dört kadeh ya'nî yüz dirhem içmek bizim en fenâ rakılardan hemân bir okka içmeye müsâvî olacağından bu işrete mübtelâ olan Fransız amelesinin genç yaşlarında verem olup gidivermekte bulunmalarından dolayı etbâ'nın şu rakıya okudukları lânetleri tahsîn ederek çıktım gittim.

Yalnız Fransızların rakısına lânetle mi kalmalıdır ya? Bizim rakılara rahmet mi okumalıdır? Tabâatları hep ispirto hep ateş olduktan sonra onlara da lânet bunlara da!

Şu mey-hânedan çıktıktan sonra kuşluk taâmı için hotelimize vakit ve zemânıyla yetişmek üzere bir arabaya binerek yine Voltaire ve Magenta bulvarları tarîkıyla La Fayette sokağına geliverdim ve tamâm arkadaşlarımın karşı taraftaki dâirede kuşluk etmek

722a

Üzere hazırlanmış oldukları bir zemânda yetişmiş oldum.

Esnâ-yı taâmda Pere-Lachaise Mezârlığını sûret-i ziyâretimi kendilerine hikâye ederek hele başıma düşen kestaneyi gösterdiğim zemân anasının da kızının da çehreleri uçarak bu hâlden ne gibi bir teşa'ümde bulunmak lâzım geleceğini zihinlerinde araştırdıklarını anladım. Zîrâ Ruslarda zunûn-ı bâtıla ve tetâyür ve teşa'üm hâlâ pek kuvvetli bir sûrette hüküm sürmekte

olup işte bu arkadaşlarım gerçekten en ziyâde efkâr-ı münevvere erbâbından buldukları hâlde bile sihirden câdûdan cin ve peri şerrinden korkmak gibi ahvâli bir kaç def'alar Madam Gülnar'da görmüş idim.

Onların bu havfını izâle için kestane başıma düştüğü zemân ne yolda ihtisâs ve tefekkürde bulunduğumu kendilerine anlattım. Tetâyür ve teşa'üm i'tikadlarıyla berâber ne kadar olsa birâz da kadınlık hâlinin inzimâmından nâşî ölüme teslîmiyyetim hakkındaki mütâlaâtımı bir ciddiyet-i tâmmeye haml edemediklerini de görüyor idim. Dedim ki:

- Bende bu teslîmiyyet epeyce bir müddet tettebbu' ve teemmülün semere-i hikmet-i bâhiresidir. Bundan on altı on yedi sene mukaddem insân

722b

için hayât bâkî kalamayacağına ve imkânı farz edilse öyle bir hayâtın şâyân-ı ârzû görülüp görülemeyeceğine dâir mufassal bir makale yazarak bu yoldaki tettebbuâtımın teemmülâtımın kâffesini oraya derc eyledim ki makale-i mezkûre yalnız kendi âsârımı hâvî olan “kırk anbar” ser-nâmeli bir mecmûada münderictir. Şu on yedi seneden beri gerek okuduğum âsâr-ı hikemiyye ve gerek nâil olduğum ihtisâsât-ı fikriyye hep o mütâlaamı te'yîd eylemiştir.

Kontes – Demek oluyor ki ölümü soğuk ve korkunç bulmuyorsunuz?

Ben- Bizim tâbi' olduğumuz hikmet-i İslâmiyyece ölüm iki türlüdür. Birisi kazâen vuku' bulan ölümlerdir ki nâ-be-hengâm demek olduklarından zâyiât-ı elîmeden addolunur. Fakat bu adam ömr-i tabîînin müsâadesi derecesinde yaşamış dünyadan nasîbi mahzûzât ise onu ve âlâm ise onu tamâmiyle almış ve kendi familyasına ve milletine ve umûmen nev'-i beşere hizmeti mi hıyâneti mi nesi olacak ise yapmış bitirmiş olduktan sonra artık meslek hayâtının müntehâsına varmış olacağından o hâlde netîce-i tabîiyye demek olan mevti soğuk ve korkunç görmesi büsbütün hikmetsizlik addolunur. Nâmus ve diyâneti

723a

Dâhilinde meslek hayâtı bu sûretle netîcelendirmeye lisân-ı hikmette “irtihâl” ve “intikal” derler ki fânî olan şu âlemde bâkî olan âlem-i alâya göç etmek demektir.

Gülnar – Evet bizim hikmet-i nasrâniyyemizde dahi bu yolda ammâ

Ben – Öyle ise ammâsı ne oluyor? Bu hikmet size kanâat-bahş olamıyor mu?

Kontes – Kanâat-bahş dahi olsa yine o netîceyi düşündükçe insânın kanı damarlarında buz gibi donuyor.

Ben – Öyle ise az düşünüldüğü ve doğru düşünülmediği için his böyle olunuyor. Neyse bu musâhabenin uzanması dahi kanınızı râhatsız edeceğinden tahvîl-i sohbet etsek fenâ olmaz değil mi?

Bu teklîfimin ez-dil ü cân kabûl olunacağını gördüm. Ondan sonra Kontes o gün neler mübâyaa edeceğini hikâyeye başlayıp biz dahi Louvre müzesini nasıl temâşâ edeceğimizi müzekereye koyulduk. Ba'de-t-taâm birer arabaya binerek Louvre gittik.

Bundan mukaddem Louvre müzesini kendiliğimce şöyle bir üstünkörü gezmiş olduğumu kari'lerime haber vermiş idim. Mezkûr müzenin muhteviyâtını burada sayıp

723b

Dökmeye yine imkân tasavvur edemem. Kataloglardan alınan ma'lûmâta göre bugünkü cevelânların nihâyetinde kari'lerime bir fıkra-yı mahsûsa ile ba'zı ma'lûmât i'tâ' edecek isem de ma'lûmât-ı mezkûrenin âsâr-ı mevcûdeye âid olan kısmından ziyâde olsa olsa müzenin târihine âid olacak kısımlar kari'lerimi bir parça müstefîd edebileceklerdir.

Bu Louvre müzesini kari'lerime bi-hakkın tanıttırmak için kocaman bir cilt yazmalıyım. Zâten katalogunda ta'rîfât ve tafsîlât bulunmayarak yalnız numara sırasınca âsâr-ı mevcûdenin esâmîsi mûnderic olduğu hâlde gereği gibi hâtırı sayılır bir cilt teşkîl etmiştir. Hâl-bu-ki bu müzede bir hayli tafsîlâta liyâkati olan binlerce âsâr bulunup o lâyıık oldukları tafsîlâtı vermedikten sonra esâmîsini ta'dâddan hiç bir istifâde husûle gelemez.

Madam Gülnar'ın âsâr-ı atîka fennince ne büyük behre sâhibi olduğu şimdiye kadar birlikte gezmiş olduğumuz müzeleri ta'rîfim münâsebetiyle kari'lerimin nazar-ı takdîrinde ta'yîn eylemiştir. Düşünmeli ki bugün ba'de-z-zuhr birden saat dört buçuğa kadar

724a

Tamâm üç buçuk saat müddet hep bu müzeyi ayak üstünde gezmiş temâşâ etmişizdir de temâşâmızın yine pek sathî olmasından dolayı müteessif olmuşuzdur. Ba'zı pek meşhûr âsâr önüne geldikçe arkadaşım:

- Ah böyle olmaz! Böyle olmaz! Bu hazîne-yi azîme bir günde bir haftada ziyâret ve temâşâ edilemez. Paris'te aylarca müddet ikamet edilmeli ve hergün buraya gelmeli ki bu müzenin hâvî olduğu nefâis-i âsâr insânın zihninde kalbinde te'sîrât-ı tâmmesini hâsıl edebilsin.

Diye hayıflanıyor idi.

Louvre müzesinin bir dâiresi Fransa hânedân-ı kadîm-i hükümrânîlerinden beri elden ele intikal edegelen elmaslâra mahsûstur. Rivâyete göre yakın zemânlara gelinceye kadar bu elmaslâr daha pek çok ziyâde iken hükûmet-i hazîra bu kadar serveti beyhûde yere habsetmemek fikriyle birçoğunu satmış ve ba'zı en mühimmlerini muhâfaza ettirmiştir. Bunlar miyânında meşhûr Fransız imparatoru Charlemagne tâcî ve kılıcı ve şöhrette onun halefî addolunan Napolyon Bonapart'ın kezâlik tâcî ve kılıcı ve “Regent's” ta'bîr olunan elmas para

724b

Ve Cezayir طابيسى tarafından on dördüncü Louis'e ihdâ olunan koyun saati “şeftali çiçeği” ta'bîr olunan gayet nâdir bulunan pembe elmâs bi-l-hâssa enzâr-ı dikkat ve ehemmiyeti celb eylemektedirler. Bunlardan Regents denilen elmâs ufarak ve bir yumurta kadar vardır ki on iki milyondan on beş milyon franka kadar bahâ' biçilmektedir. Napolyon'un kılıcı için iki milyon frank tahmîn edilmekte olup pembe elmasa kıymet tahmîn edebilmekte kuyumcular i'tirâf-ı âciz eylemişlerdir.

Bunlardan mâ-adâ bir çoğu da şark kuyumculuğunun mahsûlü olmak üzere salonlarda altın gümüş ve hemân kâffesi gûnâ-gûn ahcâr-ı kıymet-dâr ile müzeyyen vazolar ve kadın tezyînâtı ve silahlar ve ufacık heykeller ile mâl-â-mâldirler.

Dîger bir rivâyete göre Regents ve şeftali çiçeği gibi büyük ve nâdir olan elmaslârın bu salonlardaki camlı dolaplar derûnunda görülenleri aynen asılları olmayıp onlar daha emin

yerlerde mahfûz oldukları hâlde burada teşhîr olunanları taklîden i'mâl edilmiş birer nüsha imişler. Şu rivâyet Louvre müzesini gezenlerin kâffesine ilka' edilerek bayağı bir i'tikad-ı mahsûs sûretini

725a

Almış ise de asıl vakıf-ı ahvâl geçinenler bunun bir sahte hayâl olduğunu hüküm ederler. Zâten bu sûretle taklîdleri yapılabilecek olan şeyler nihâyet yirmi otuz parçaya bâliğ olup hâl-bu-ki bunların mecmû'-i kıymeti murasaât-ı sâirenin onda birine bile bâliğ olamamaktadır. Zîrâ edilen tahmîne göre Louvre müzesinde mahfûz olan murasaâtın antikalara hasebiyle artacak kıymetlerinde kat'-ı nazar fakat altın ve gümüş ve elmas kıymetleriyle mecmû' bahâ'sı beş yüz milyon frankı tecâvüz eylemekte imiş.

Bunların mahfûz oldukları camlı dolaplar bir nev'î kasa hükmünde imişler ki gündüzleri seyircilerle elmaslârın arasında hâil olan camlar üç dört parmak kalınlığında muhkem şeyler olmasından kat'-ı nazar geceleri bunlar üzerine çelikten ma'mûl kılıflar geçirilerek âdetâ küşadları pek müteazzir birer kasa hükmüne konulurlar imiş.

Her biri bir üstâd-ı mâhirin mâ-bih-il-iftihâr olan resim levhalarının ve yine bu ehemmiyeti hâiz olan heykellerin ta'dâdı gerçekten gayr-ı kabil olup yüzlerce salonlar bunlarla mâl-â-mâldirler. Bunlar miyânında ba'zı levhalar vardır ki otuz kırk bin frank kıymet takdîr olunmaktadır. Hele bir Venüs heykeli bütün dünyada nüsha-yı

725b

Yegâne olup ona takdîr-i kıymet kabil olamayacağı i'tirâf edilmektedir.

İş bu Louvre müzesi sâir pâ-yı tahtlardaki müzeler gibi yalnız züvvârın enzâr-ı temâşâ ve hayretini celb etmek hizmetinde de bulunmayıp sanâyi'-i nefîse şâkirdânı için bir de mekteb-i âlf olmak hükmünü alıyor. Zîrâ kadından erkekten yüzlerce ressâmlar buradaki heykellerin resmini ve levhaların kopyasını çıkarmak ile iştigal ediyorlar. Yer yer sehparını kurup bir statüyü ve-yâhûd bir levhayı meşk edinerek resm eylemekte bulunan kadın erkek şâkirdân şu meşguliyyetlerine o derecelerde istigrâk eylemişlerdir ki bizim gibi ziyâretçiler bunların yanlarına sokularak yaptıkları şeyleri temâşâ eyledikleri zemân zihinleri nazarları onlarla aslâ meşgul olamaz. Hep kendi işleriyle iştigal ederler.

Bu müzeyi gezip âsâr-ı mevcûdeyi temâşâ eyleyen ba'zı kibâr erbâb-ı servet pek beğendikleri resim veya heykellerin nüshalarını edinmek merâkına düştükleri zemân müze idâresine mülhak olan san'at-kârân komitesine mürâcaat ederler. Zıkr olunan komite ârzû olunan eserin istinsâhını taraflarından müntehîb bir ressamâna havâle edip verilecek ücreti de ta'yîn eyler. Rivâyete

726a

Göre bu misillû erbâb-ı mürâcaatın sipârîşlerini icrâ' için komitenin maiyyetinde elliden mütecâviz ressamlar var imiş ki derece-i mahâret ve şöhretlerine göre istinsâh ettikleri şeyler dahi âsâr-ı nefîseden addolunur imiş.

Bugün üç buçuk saat müddet şu müzeyi ziyâret eylediğimiz hâlde Madam Gülnar'ın göstermiş olduğu tahammül dahi bence şâyân-ı istigrâb ahvâldendir. Bu seyâhatim esnâsında piyâde yürümeye kendimi gereği gibi alıştırmış olduğum hâlde bu ziyâret-i medfide benim bile dizlerimin bağını çözürek topuklarımda tahammül-güdâz ağırlar peydâ eylemiş iken âsâr-ı nefîseye âdetâ aşık olan arkadaşım hâlâ “şuraya da gidelim! Şunu da görelim!” diye beni âdetâ şuraya buraya sürükleyip götürmekte idi. Nihâyet kendi tahammülüne hayretimi ve kendimin tahammül-güdâz bir dereceye varan yorgunluğumu bi-l-ihtâr.

- Fakat tahmînim yanlış çıkmaz ise siz dahi bu gece haste olursunuz.

Dediğimde arkadaşım:

- Haste olur isem böyle bir yorgunluk ile haste olayım. Zâten haste oldum bile. Fakat bu yorgunluğumdan pişman ve müteşekkî değilim.

726b

Dedi ve ona kalsa temâşâda daha ziyâde devâm edeceği görüldü anlaşıldı ise de artık akşam hulûl ederek erbâb-ı temâşâ pek azalmış ve ortalık gereği gibi tenhâlanmış bulunduğundan bi-l-mecbûriyye buradan çıkıldı.

Bu yorgunlukla artık nereye gidilebilir? Şübhe yok ki doğruca hotele! Hemân bir araba tutup kendimizi ikamet-gâhımıza nakl ettirdik. Ben kendimi yatağa atarak bir saatten ziyâde haste gibi bir hâlde lâ-yüteharrîk kaldım. Yorgunluk yalnız vücûd yorgunluğundan ibâret değil

idi. Zihin yorgunluğu ondan ziyâde beni bîzâr eyliyor idi. Böyle hadsiz nihâyetsiz âsâr-ı nefiseyi hâvî bir hazîne üç buçuk saat müddet temâşâ edilerek zihin her müşâhede olunan şey ile az çok meşgul ve kalb az çok mütehayyic olur da insânın yorgunluğu yalnız vücûd yorgunluğundan mı ibâret kalır?

Hele Madam Gülnar büsbütün haste oldu. O akşam karşı taraftaki dâirede olan yemek salonuna da inmeyip çorba ve sâireden ibâret bir hafîf taâmı yatak odasına celb ettirdi. Biz vâlidesi ve oğlu ile karşı taraftaki dâirede taâma gidip ba'de avdetle akşamımızı güzel bir musâhabe sûretinde imrâr ettik.

727a

Yarınki Pazar günü için bu akşam edilen tertîb iktizâ'sınca Kontes yine kendi mübâyaatıyla iştigal edecek idi de biz Madam Gülnar ile Versailles'e gidecek idik. Fakat bu akşamını yorgunluk üzerine Gülnar'ın yarın davranıp davranamayacağı meşuk idi. Hele yarınki Pazar günü Champs-Elysees'nin kalabalığını tâk-ı zafer üzerinden temâşâ etmek bence kat'iyen mukarrer olmasıyla Versailles'e gidilecek bile olsa akşamdan evvel mutlaka avdet olunmasını şart koymuş idim. Bu müzâkerâta "sabah ola hayr ola!" sözüyle hâtime çekerek odalarımıza çekildik.

Bugünkü müşâhedât miyânında birer fıkra-yı mahsûsa teşkîl edecek olan husûsât ber-vech-i âtîdir:

1.79.1. (Paris Makabiri ve Pere-Lachaise) – Paris derûnunda başlıca üç kabir-istân vardır ki en büyüğü Pere-Lachaise ikincisi Monmartre ya'nî şimâl ve üçüncüsü Montparnasse yâhûd cenûb kabir-istânlarıdır. Bunların en mühimmi Pere-Lachaise'dir. "La Chaise" On Dördüncü Louis'in günâh çıkarıcısı olan bir papazın ismi olup "baba" ma'nâsıyla bunlara verilen "Pierre" ünvanıyla berâber ismi bu kabir-istâna intikal eylemiştir. Zîrâ

727b

Papaz mûmâ-ileyh in şimdi bu kabir-istânın orta yerinde bulunan kilise mahallinde bir sayfiyyesi olup etrâftan bir mikdâr mahall dahi o sayfiyyenin bahçesi iken Paris şehir emâneti 1804 senesinde sayfiyye-yi mezkûreyi bi-l-mübâyaa kabir-istân ittihâz etmiş ve o zemândan beri Pere-

Lachaise ismi yine bu mahall için beka bulmuştur. Muahharen görünen lüzûmlar üzerine etrâftan ba'zı arâzî iştirâ' ve makbere-i mezkûreye ilhâk olunarak şimdiki cesâmeti kırk dört hektardır ki nebâtât bahçesinin bir buçuk misli kadar demektir. Bi-n-nisbe pek yeni demek olan bu makbere Paris kibârının en müntehîb kabr-istânı olup mevtâsını oraya defn ettirmek mevde hükmündedir. Târih-i iştirâ'sından mukaddem vefât eden eâzımdan yalnız iki zâtın kabirleri buraya nakl edilmişlerdir ki birisi 1690 senesinde vefât eden meşhûr hikâyât-ı manzûme nâzımı La Fontain ve dîgeri dahi 1673 senesinde vefât eden meşhûr komedyalar nâzımı Moliere'in kabridir. Bu arâzî Paris şehir emâneti tarafından bi-l-mübâyaa kabr-istân ittihâz olunmaya müteâkıb buraya ilk nakl olunan zevât-ı ma'rûfe bunlardır. Gerek Pere-Lachaise mezârlığına ve gerek Paris'in iki kabr-istânına defn edilecek emvât için üç usûl vardır. Birincisi defn-i fıkra

728a

Usûlüdür ki bunlar “hufre-i umûmiyye” denilen çukurlara konuluyorlar. Hergün böyle bir kaç umûmî çukurlar açılıp vefîâtın mikdârına göre beher çukura kırktan elliye kadar cenâze yatırılır ve üzerlerini örteler. Ba'de zemân bu çukurlar tekrâr açılarak evvelki cenâzelerin kemikleri çıkarıldıktan veya bir tarafa konulup ve-yâhûd yakılıp mahv edildikten sonra yeni cenâzeler defn edilirler. Bu usûl ile defn edilen emvâttan ücret-i defniyye ahz olunmaz. İkincisi defn-i muvakkat ve üçüncüsü defn-i dâimî usûlleridir. Mezârlar için iktizâ' eden arsanın hadd-i asgarı iki metre murabba' olmak lâzım gelip defn-i dâimî için bu yerin kat'iyyen iştirâ'sı lâzım gelir ki fîât-ı maktûası da yedi yüz franktır. Bundan mâ-adâ yüzde beş harc-ı ferâğ ile bir frank seksen santim dahi pul resmi vardır. Bu iki metre murabba' yerin otuz seneliğini mübâyaa için üç yüz frank verilip bu otuz senelik mübayaât dahi defn-i dâimî hükmünde addolunur. Defn-i muvakkat için şu iki metrelik mezârın beş seneliğine elli frank îcâr verilir ve her beş seneliğine elli frank îcâr verilir ve her beş sene arttıkça îcâr-ı mezkûr dahi tekrâr eder. İki metreden ziyâde yer almak lâzım gelince üç

728b

Üç metre için bin ve altı metre için iki bin frank verilir. Paris makabirine defn-i emvât hizmetini der-uhde etmiş bir şirket-i mahsûsa bulunup o şirketten başka hiç bir kimsenin cenâze defn etmesine polis tarafından müsâade olunmaz. Efkâr-ı fıkra meccânen defn olup ücretli definler için dokuz sınıf tahsîs edilmiştir. Bu sınıfların en âdîsi on iki frank yetmiş beş santim ve en âlîsi

yedi bin yüz kırk dört frank ücret-i defniyye verir ki kabrin mübâyaası için verilen para bundan hâric olduğu gibi kiliselerde verilecek duâ' ücretleri de bu hesâbta dâhil değildirler.

Kabr-istânlar sabahleyin şafak vaktiyle berâber küşad olunarak akşam gurûb-i şemse kadar açık bulunurlar. Kapılar kapanmazdan yarım saat evvel çan çalınır bir çaryek evvel dahi bekçiler “kapılar kapanıyor!” diye nidâ ederler. Bunda üzerine hemân koşup çıkmalıdır. Zîrâ geceleri kabr-istânda tutulan adamlar için ağırca cezâ muayyendir. Hattâ kabr-istândan çıkan adamların ellerinde bir ağaç dalı bir parça çiçek dahi bulunmamalıdır. Yâdigâr olmak üzere kapılardan böyle bir şeyi alacak olanlar gardiyanlara mürâcaat ve onlar vâsıtasıyla idâre-i umûmiyyeye

729a

Ücret-i muâyenesini i'tâ'ya mecbûrdurlar. Pere-Lachaise mezârı taşlıca bir bayır üstünde kâin olup alt ciheti ya'nî Menilemontant ve Charonne bulvarlarıyla Rocquette sokağı ciheti ekserîsi hutût-ı münhanîye üzere mürtesim olarak âdetâ büyük bir şehir gibi caddelere sokaklara mümkasımdır. Bu cadde ve sokakların isimleri muayyen olup fakat aralarındaki mahallelerin ismi mahsûsası yoktur. Bunlara “murabba” nâmı verilir ki tamâmıyla bu şekl-i hendesîde olsunlar olmasınlar o isimle müsemmâ oldukları hâlde birer de sıra numarasıyla mertebeleri ta'yîn olunur. Üst tarafı ya'nî şark istihkâmâtı cihetine isâbet eyleyen bayır üstü kâmilen bu murabbaât ve-yâhûd mustafîlât-ı muntazamaya mümkasım olup fakat aralarda mükellef-ül haddler ve muntazam eserler nâdirdir. 1888 senesinden beri bu mezârlıkta bir de ihrâk-ı emvât fırını yapılmıştır. Esâsen Amerikalıların îcâdı olan bu makine emvâtı zîr-i zemîne defn ile çürütmekte kavâid-i hıfz sahte ittibâ' edilmiş sayılamayıp gayet kuvvetli bir harâretle yakmayı daha muvâfık diye hulyâ ettiklerinden mezkûr fırın îcâd olunmuştur. Harâreti sekiz yüz dereceye kadar varan bu fırın içine konulan cesed doğrudan doğruya

729b

Ateşin temasıyla yanmayıp harâretin derecesini tezyîd için bir takım ma'denî mücellî levhalarla aks ettirilen harâret ile yakılırlar imiş. Müddet-i ihrâk bir buçuk saatten iki saate kadar mümted olup tâze na'sın on iki kısmından on bir kısmı muhterik olur ve yalnız bir kısmına müsâvî birâz kül kalır imiş. Hîn-i ihtirâkta ne koku ne çatırtı patırtı hiç bir şey hiss olunmaz imiş. Bu sûret-i garîbe ile ilk yakılan na's geçen 1889 senesi kanun-i sâni'sinin otuzuncu günü ihrâk edilen an-asl

Çin ahâlîsinden bir genç Tatar imiş. Montmartre ve Montparnasse mezârlıklarında bu ihrâk-ı emvât fırını yoktur. Hattâ o mezârlıklarda iş bu Pere-Lachaise mezârlığının vüs'ati ve makabir-i mevcûde cihetindeki ehemmiyeti de görülemeyip bunlar bi-n-nisbe pek küçük ve ehemmiyetsiz şeylerdir. Rivâyete göre Paris şehri dâhilinde bu üç kabir-istânın vücûdu sakîl görüldüğünden şehrin hâricinde gayet vâsi' bir kabir-istân-ı umûmî inşâ'asıyla buralardaki makabirin kâmilin oraya nakl ve bu kabir-istânların mahallât ittihâzı da mutasavvir imiş. Lâkin Paris ahâlîsi için kabir-istân dâhilinde gezmek bir nev' tenzîh sayıldığından ve ba'zı eyyâm-ı ma'dûdede Pere-Lachaise mezârlığında seksen binden yüz

730a

Bine kadar ziyâretçi görüldüğünden Paris ahâlîsini böyle bir tenezzüh-i mahsûstan mahrûm bırakmak mes'elesi şu tasvîri mevki'-i icrâ'ya çıkarmayı men' eyliyor imiş.

1.79.2. (Louvre Müzesi) – Tuilreies ve Louvre saraylarını hâricen ilk temâşâ eylediğim gün nihâyetinde bir fıkra-yı mahsûsa yazarak yalnız Fransa'da değil âdetâ bütün Avrupa'da bir eşi daha bulunmayan bu çifte saraylar hakkında kari'lerimize epeyce ma'lûmât vermiş idim. Ma'lûmât-ı mezkûre esâsen bu binâ'ları hâricden temâşâ edenlerin müşâhede edebilecekleri sûret üzerine mebnî olup bir parçacık da târihine doğru varabilmiş isem de Louvre ve Tuileries saraylarının târih-i inşâ'larıyla sûret-i inşâ'ları berâberinde bi-l-külliyeye başka iki cild-i azîm vuku'a getirmeye müsâid olduğu ve bunlardan târihe âid evvelâ ciltte mahall-i mezkûrun mübâdî-i ahvâlinden bed' ile asran bâîd-i asr hangi hüküm-dârlar tarafından ne sûrette ameliyyât icrâ' edildiğine ve sûret-i inşâ'ya âid olan ciltte dahi en küçük parçaları bir eser-i nefîs-i mi'mârî addolunabilecek mahkûkât ve tezyînâtın fenn-i mi'mârî nokta-i nazarından ta'rîfine dâir ma'lûmât vermek lâzım geldiği hâlde bu iki eserin gerçekten iki muazzam eser hükmünü alacaklarına şübhe

730b

Yoktur. Hattâ bunlar Fransızca olarak yapılmıştır da! Bi-l-hâssa âsâr-ı mi'mâriyyeye dâir olan cilt bu fenn-i nefîs ile iştilal edenlerin en mühimm meşklerinden addolunmaktadır. Louvre sarayı için bu iki mecmûa-yı ma'lûmâta bir de üçüncüsü zamm olunmuştur ki o dahi müzelerin muhteviyâtıdır. İşte asıl câlib-i hayret olan eser dahi bu katalogdur. Mezkûr katalog mûcibince

Louvre sarayında mevcûd bulunan âsârın kâffesine hemân birer lâhzeden ibâret ve fakat birer birer göz gezdirmek için üç aydan az zemân sarfî lüzûmu tahmîn olunamıyor. Zîrâ büyük küçük bi-l-cümle salonları iki yüzden mütecâviz olup sathî bir temâşâ için bile beher salonda lâ-akall ikişer üçer saat tevkif iktizâ' ediyor. Bu kadar cesm ve azm olan bir dâire hakkında şu seyâhat-nâmemiz gibi bi-n-nisbe pek kısa olan bir seyâhat-nâmede biz ne kadar ma'lûmât verebiliriz? Verebilsek verebilsek şu kadcık bir şey verebiliriz ki: An-asl burası bir sayd-gâh orman imiş. İçinde bulunan saydların ekserisi kurtlardan olduğu için ilk ismi eski Fransızca ile "Leopard" imiş ki bil'âhire tecdîdât-ı lisâniyye iktizâ' sınca "Louvre"

731a

Sûretine tahvîl eylemiş. Ma'nâsı "kurtluk" demektir. O zemânlar Paris şehri pek küçük olduğundan bu sayd-i şikâr mahalli şimdiki Bolougne ormanı gibi şehrin kalesi hâricinde kalır imiş. 1223 sene-yi mîlâdiyyesinde vefât eden Fransız kralı Philippe Auguste Seine nehrini müdâfaa için buraya bir hisâr yaptırmış ki bizim Rumeli hisârının müdevvir kuleleri gibi azm kulesinin temeli muahharen keşf olunarak şimdiki Louvre avlusunun cenûb-i garbî köşesinde bir beyaz dâire ile mahalli ta'yîn olunmuştur. 1380 târihinde vefât eden kral Beşinci Charles Paris sûrunu tevsî' eylediği zemân Louvre hisârı sûr dâhilinde kalıp birâz da ta'mîr ve tezyîn ile bunu kendisine ikamet-gâh ittihâz etmiş. Ancak o zemânki ne hisârdan ve ne kuleden şimdi hiç bir kısmı kalmamıştır. Şimdiki binâ'yı 1547 senesinde vefât eden Birinci Francois yaptırmaya başlayıp ondan sonra 1559 da vefât eden İkinci Henry ve 1589 da vefât eden zevcesi Catherine de Medicis ve müşârün-ileyhânın oğulları olan İkinci Fransois On Dokuzuncu Charles ve Üçüncü Henry ve 1610 senesinde vefât eden Dördüncü Henry hep bu binâ'yı inşâ'da devâm eyleyerek

731b

Yıllarca zemân ve milyonlarca akça sarf etmişlerdir. Onlardan sonra dahi Fransız kralları dahi bu inşâatta müdâvemeti şân sayarak 1643 te vefât eden On Üçüncü Louis dahi her ne kadar mütemâdiyyen değilse zemân zemân bu saraya emek sarf ederek yalnız On Beşinci ve On Altıncı Louis zemânlarıyla bir de Fransa'nın devr-i fetretinde inşâat-ı cedîdeye girişilmemiş ve fakat Büyük Napolyon ve ondan sonra dahi Üçüncü Louis Napolyon eski Fransa hüküm-dârlarından ziyâde saray-ı mezkûre bezl-i gayret ederek nice ilâvelerle ikmâl ve itmâmına muvâfık

olmuşlardır. Demek oluyor ki arada ba'zı küçük büyük fâsılalardan kat'-ı nazar Louvre sarayı Birinci Francois'dan Üçüncü Napolyon'a kadar hemân üç yüz elli senelik bir müddet-i tûliyye zarfında yapılabılmıştır. Louvre'un müzelik hâline âid olan târihi bu kadar eski değildir. Birinci Francois zemânına gelinceye kadar Fransız krallarıyla prenslerinin âsâr-ı atıkaya hemân merâkları yok idi. İtalya taraflarıyla münâsebet-i sanâyi'e husûle gelmesiyle berâber daha öyle ehl-i merâktan addolunabilecek eâzım nâdir hükmünde olup en merâklılarının bile âsâr-ı atıkaca zenginliği lâ-şey menzele-

732a

Sinde idi. Birinci Francois ve ondan sonra dahi İkinci Henry İtalya'dan getirdikleri üstâdlar ile Fontainebleau sarayında bir mekteb açarak Fransızlardan sanâyi'-i nefîsede mâhir üstâdlar yetiştirmeye gayret eylemişler idiyse de bu üstâdlar Fransa hüküm-dârlarına âid saray ve kasırları inşâ' hizmetinde kullanılarak elde edilen ba'zı âsâr-ı atıka dahi bunların salonlarını tezyîn için kullanırlar idi. O zemânların resimleri de bir yandan saraylar ve kasırlar nakkaşlığında kullanılıp şimdilerde olduğu gibi bol bol levhalar tersîm olunmaz idi. Gerek resim ve gerek heykel ve sâir tuhaf ve tefârik-i atıkaya merâk ederek koleksiyonlar peydâsına en evvel sûret-i ciddiyede merâk eden On Dördüncü Louis oldu. İcrâatının her ciheti büyük olan ve kendisi de büyük ünvanını alan bu hüküm-dâr bir yandan memâlik-i cenûbiyye ve şarkıyyeden âsâr-ı atıka celb ederek dîger taraftan Fransız esâtizesini de bunları taklîde teşvîk eder idi. Kralların şu merâkı kibâr bendegânına da intikal ederek Cardinal Mazarine gibi pek çok kibâr hep sanâyi'-i nefîseyi ilerletmeye bezl-i nakdîne-i himmet ederler idi. Yalnız kibâr değil âhâd-i nâsda bile bu sevdâ pek ziyâde olup

732b

Krause nâmında esnâftan bir adamın bu yoldaki fedâkârlıkları ziyâdesiyle şöhret bulmuştur. Bununla berâber Fransa'da şimdiki Louvre müzesi "müteşekkil" denilebilecek bir hâle henüz gelmemiş idi. Âsâr-ı mevcûde saraylarda şatolarda kasırlarda küçük küçük müzeler teşkîl edercesine tezyînât-ı dâhiliyye tarzında telâkki olunurlar idi. Nihâyet Fransa'nın inkılâbât-ı esâsiyyesi derûnda gerek Paris ve gerek vilâyette bulunan saraylarda şatolarda kasırlarda konaklarda kiliselerde ve sâirede bir nefâset-i sanâyi'esi görülebilen gerek atik ve gerek cedîd ne kadar eşyâ' var ise hepsi Louvre da cem' olunmuş ve işte Louvre müzesi bu sûretle kat'iyyen

teşekkül eylemiştir. Demek oluyor ki Louvre müzesinin târih-i te'sisi 1792 senesidir. Hâl-bu-ki ondan sonra Fransız orduları İtalya ve İspanya ve Mısır ve Avusturya ve Almanya ve Belçika Flemenk ve ta Rusya'ya kadar bütün Avrupa'yı bir cihetten Amerika'ya ve diğer cihetten Hindistan'a Çin'e doğru bir çok memâlik-i bâideyi cevelân eylediklerinden her gittikleri yerlerin nefâis-i eşyâ'sını memleketlerine celb etmeyi âdet edinmekle işte Fransa'da yalnız Louvre müzesini değil sâir müzeleri de gittikçe

733a

Zenginlendiren hâl bu olmuştur. Ekseriyyâ bir ordu bir memleket-i mütemeddineyi istîlâ eylediği zemân âsâr-ı milliyye ve servet-i umûmiyyeye itâle-yi dest-i igtisâb edemez iken o zemânlar Fransızlar memleketlerine nefâis-i eşyâ' cem'i hevesiyle girdikleri memâlik müzelerini soymaya kadar da varmışlar idi. Napolyon'un sükûtu üzerine devl-i müttefike Paris'e girdikleri zemân o sûretle kendilerinden gasb edilmiş olan âsârın bir çoklarını istirdâd etmişler ise de yine bir çokları Fransız müzelerinde kalmıştır.

1.80. (PARİS'TE DOKUZUNCU GÜN)

Eylül efrencinin yirmi dokuzuncusunu teşkil eyleyen Pazar günü Paris'teki eyyâm-ı ikametimizin dokuzuncusunu teşkil eylemektedir. Bugün Madam Gülnar ile berâber Versailles'a gitmek için daha akşamdan söz etmiş olduğumuz ma'lûmdur. Sabahleyin saat alafranga altıda ya'nî tulû'-i şems ile berâber uyanıp elbisemi telbîs eylediğimde Versailles için akşamdan verilen karâr hâtırına gelmiş idiyse de arkadaşımın mu'tâdı ma'lûmum olduğundan saat dokuzdan evvel hazırlanması mümkün olamayan bu arkadaşısı Versailles'a götürmek için sabah cevelânımdan geri kalmamak lüzûmunu der-pîş eylemiştim.

733b

İşte bu azîm ile Paris'in şimâl-i şarkî cihetine doğru bir cevelân yapmak için evvelâ plan ve rehber üzerinden icrâ'-yı tedkikata koyuldum. Zîrâ Villette Havz-ı kebîriyle bu cihetteki büyük selh-hâne ve sâir ba'zı mevâki'-i marûfeyi mükemmelen görmek için evvel-be-evvel plan ve rehber üzerinde icrâ'-yı tetebbu'a mecbûr idim.

Bir aralık kapımın önünde iki kadın sesinin muhavere eyledikleri kulağıma vâsıl oldu. Seslerin birisi Madam Gülnar'ın sadâsı olduğunu tanıyınca bi-z-zarûre kendi odamın kapısına koşup yarı açmış idim. Beni görünce selâm vererek dedi ki:

- Kalkmışsınız ha? Giyinmişsiniz bile. Odanız girilebilecek hâlde midir?
- Ben kendim sabah cevelânına çıkabilecek hâlde isem de odam sizin girebileceğiniz hâlde değildir. Yatağım karma karışıktır.
- Bugün sabah cevelânını benim için fedâ edeceksiniz. Zîrâ sabah trenleriyle Versailles'a gideceğiz.
- Ben bunu hiç tahmîn edemediğimden az kaldı dışarıya çıkıyor idim.
- Akşam odamıza avdet eyledikten sonra vâlidem ile konuştuk. Paris'te

734a

Almak ister isem almaklığım için kocam vâlideme me'zûniyyet vermiş. Bugün akşam üzeri vâlidem ile Bon Marche'ya falana gidip mübayaât ile iştigal edeceğiz. Onun için Versailles'e sabah trenleriyle erkenden gidip yine erkence avdet etmeye lüzûm gördük. Siz hâzırsınız ya?

- Hay hay! Bir "arş" emriyle hareket edebilirim.
- Öyle ise bana da on dakika nihâyet bir çaryek mühlet veriniz ki elbisemi telbîs edeyim. Kahve içtiniz mi?
- Hayır! Bu hotele intikal edilir iken kahve takımları sizin eşyâ'nız miyânına iâde olundular.
- Vah vah vah! Siz sabahları kahve içmeden başınızı toplayamazsınız. Şark tiryakisisiniz. Öyle ise o zemâna kadar da hizmetçi kız sizin odanızı tanzîm eylesin. Birlikte bir sabah kahvesi içer de öyle gideriz.

Hizmetçi kız zâten yanımda olup dışarıdan işittiğim iki kadın sesinin birisi onun sesi olduğundan Madam Gülnar'ın bu sözü üzerine tekrâr emr almaya hâcet bile görmeksizin odama girdi. Ben onun sözlerine cevâben dedim ki:

734b

- Fi-l-vâki' sigara ile kahveden başka hiç bir şeyin tiryakisi olmadığım hâlde Avrupa'da en büyük zahmeti de bunlar yüzünden çekmekteyim. Sizin kahveniz olmasa idi kim bilir

zahmetim daha ne kadar artacak idi. Siz elbisenizi telbîs ve matmazel odamı tanzîm edinceye kadar ben de Versailles için birâz tetebbuât icrâ' edeyim.

Kapı aralığından bu muhavereyi icrâ' eyleyip bitirdikten sonra hemân masamın başına avdet ederek tetebbuâtımı Versailles cihetine tahvîl eyledim. Zâten âhiren dahi bu tetebbu'un bir kısmını icrâ' etmiş bulunduğum cihetle işim pek çok değil idi. Fi-l-vâki' on dakika sonra Madam Gülnar evvelâ kahve takımını gönderdi ki ben işimi bitirmiş olduğumdan ispirto takımıyla kahve suyunu kaynatmaya davrandım. Belâya bakın ki takımın ispirto lambasında ispirto kalmamış. Hizmetçi kızı ispirto getirmesi için arkadaşım nezdine gönderdiğimde Cologne'da iken birlikte almış olduğumuz Cologne lavantası şişelerinden birisini yakalamış olduğu hâlde gelmesin mi? Hem parmaklarına damlattığı bu mâî muattarı burnuna saçlarına sürüp kokluyor hem de diyor idi ki:

735a

- Madam diyor ki kahveyi bununla pişirsinler.
- Cologne lavantasıyla ha? Hiç öyle şey mi olur?
- İspirto şişesi Hotel Dominisi'de kalmış.

Biz hizmetçi kız ile bu muhavereye iken arkadaşım gülerek kapıdan girip:

- O kadar hesâbî olmayınız. Bir kahve pişirmek için kaç paralık lavanta gidecek?

Dedi. Kendisine cevâben dedim ki:

- Kaç paralık lavanta gideceğini hesâb ederek söylemiyorum. Fakat Cologne lavantasının ispirto gibi yanacağını bilmediğim için söylüyorum.
- O! ispirtonun en alâsıdır. Doldurunuz lambayı yakınız da bakınız.

Fi-l-hakika bir çok kokulu suların içinde ispirto bulunduğunu bilir idiysem de ispirtonun mikdârı ve kuvveti böyle hizmet-i tabhiyyeye kifâyet edecek derecelerde olduğunu bilmiyor idim. Herhâlde o güzel mâyi'i isrâfa insâfım kail olmadığından yalnız bir def'alık pişecek kadarını ispirto lambasına koyup yaktım. Pek alâ yandı. Hattâ hâlis Cologne malı olan bu mâyi'-i

735b

Muattar şuraya buraya sürünmüş dökülmüş olmasıyla odamı bir de alâ ta'tîr eyledi. O dil-nişîn râyihalar içinde arkadaşımınla bir yandan da hangi yoldan hangi trenle gideceğimizi konuşarak bir alâ sabah kahvesi içtik.

Vâlidesi henüz uykuda olduğundan ve onun odasıyla benim odam arasında yalnız bir kapalı kapı bulunduğundan kadıncağızı râhatsız etmemek için dik sadâ ile konuşmuyor isek de birâz muhteriz-âne konuşmak dahi bizim için başkaca bir zevk yerine geçiyor idi. Öyle ya bundan mukaddem büsbütün tek başımıza idik. Şimdi içimize bizden büyüğü geldi. Baskı altındayız demektir.

Paris'in bu semtinden ya'nî La Fayette sokağından Versailles'a gitmek için Saint Lazare istasyonundan şimendüfere binmeli. Zîrâ Versailles birisi Seine nehrinin cânib-i yesârından ve dîgeri cânib-i yemîninden gitmek üzere iki şimendüfer hattı mümted olup bizim semtimize akreb olanı sâhil-i yemîn hattıdır. Hoş bu nâm dahi yanlış olarak verilmektedir ya! Zîrâ Paris istihkâmâtından çıkmayı müteakip tren Seine nehrini geçip Versailles'e doğru yine sâhil-i yesârdan gider.

736a

Her ne hâl ise Saint Lazare istasyonundan Versailles'e giden trenler sabahın saat altı buçuğunda harekete başlayarak her üç çaryekte bir katar sevk olunur. Yirmi üç kilometreden ibâret bulunan bu mesâfeyi katarlar otuz beş dakikada kat' ederler. Araba ile kendimizi Saint Lazare istasyonuna nakl ettirerek birinci sınıftan bir bilet alıp vagona bindik. Saat henüz yediyi pek az geçiyor idi.

Böyle erken davrandığımızı ne isâbet etmişiz. Vakt-i zuhûra doğru gecikmiş olsa idik vagonlarda oturacak yer güç bulabilir idik. Zîrâ Pazar günleri bu Versailles şimendiferleri o kadar kalabalık olur ki mahsûs ve muayyen olan katarlar kifâyet etmediğinden aralıkta bir ilâve katarları bile çıkarırlar. Erken davranmış olmağımız sayesinde sekiz adamlık bölmede bizden mâ-adâ dîger iki Fransız karısından başka hiç kimse yok idi.

Madam Gülnar'ın asıl merâkı Osmanlıca konuşmak olup bi-l-hâssa böyle şimendiferlerde yabancılar nezdinde Osmanlıca söylemeyi kat'iyen iltizâm eyler. Bugün dahi

zemîn-i musâhabemizden yanımızdaki Fransız kadınlarını haber-dâr etmemek için Osmanlıca konultuğumuzdan

736b

Kadınların sem'-i dikkatlerini da'vet ve celb eylemiş olduk. Yek-dîgeriyle gûyâ rumûz ve îmâ yollu konuşarak bizim Mısırlı olduğumuzu ve Arapça konuştuğumuzu birbirine anlatmaya başladılar. Güleceğimiz geliyor ise de kendimizi zabt ediyoruz. Zîrâ anlatmamak için gûyâ üstü örtülü söylemekte oldukları Fransızca'yı da biz anlamamazlıktan geliyoruz.

Bugün musâhabemizin zemîni vâlidesinin benden derece-yi mahzûziyyetine dâir idi. Arkadaşım bu mahzûziyyeti şerh ve îzâh eyledikçe ben kendisini tab' ve zahmetten kurtarmak için fi-l-vâki' vâlidesi nezdindeki makbûliyyetimi ben de anlamış olduğumu şerh eyliyor idim. Lâkin yanımızdaki Fransız karılarının bizi mutlaka güldürecek sûretteki mülâhazâtına bir yandan kulak vermek mecbûriyyeti şu musâhabede ârzû eylediğimiz vüs'ate imkân bırakıyor mu?

Kadınlar bizi kah zevc ve kah zevce zannederek yaşça küfviyyet mes'elesinde benim ziyânlı çıkmış olduğumu hüküm ediyorlar. Bu hüküm ne kadar olsa Madam Gülnar'ın cânını sıkıyor. Kendi hakkında "kemâline ermiş de birâz da öte tarafa geçmiş" tarzında verilen hükümleri zulm-i mahz addeyiyor. Fakat kadınlar

737a

Bu hükümde de sebât etmiyorlar. Müteâkıben bizi bîrâder ve hemşîre diye telâkki ederek hattâ çehrelerimizde bir müşâbehet dahi buluyorlar. Bu hükümleriyle de bizde kahkahalar tahrîk ediyorlar ise de biz yine de cebr-i nefis edip gülmüyoruz.

Paris istihkâmâtından çıkılıp Seine nehri geçildikten sonra şimendüfer öyle bir mevki'e geliyor ki orada Paris'in en yüksek binâ'ları hemân görünebildikleri hâlde Eiffel kulesinin birinci katı dahi görülebiliyor. İşte kulenin asıl irtifâ'ı da burada nazar-ı dikkati celb ediyor. Kulenin ta yanbaşında üç yüz metre irtifâ'ı istisgar eyleyen adam buradan baktığı zemân ne kadar istiksâr eyliyor! Âdetâ kuleden alçak bulutlar bulunduğu bile asıl buradan fark olunuyor.

Evet! Bulutlar zâhir! Bizim bugünkü günümüzü ber-bâd eden bize Versailles'i bi-hakkın temâşâ ettirmeyen bulutlar!

Bunların müsâadesi ancak Versailles'e varıncaya kadar mümted olabildi. Şimendüfer istasyonundan arabaya binerek bizi Versailles sarayına götürmesini emr eylediğimiz zemân yağmurun olgunca katreleri dökülmeye başladılar. Arabacı faytonun körüğünü çekip bizi Kraliçe bulvarından Reservoir sokağına götürdü ise de geçtiğimiz so-

737b

Kakların bu sokaklar olduğunu yalnız elimizdeki plandan görüp yoksa kapalı araba derûnunda sokakları hiç de göremiyor idik. Henüz sabah olup kahvâltı zemânı hulûl etmemiş bulunduğu hâlde bu Reservoir sokağındaki müteaddid birisine girmeye mecbûr olduk ki maksadımız taâm etmek değil havânın muhâlefette devâm edip etmeyeceğini anlayarak ona göre davranmak idi.

Arabayı savıp girdiğimiz lokantada havânın hâline baktık ki öyle pek de kolay kolay açılabilir istidâdı görülüyor. Yağmur âdetâ sicim gibi yağıyor. Saat henüz sekiz. Arkadaşıma dedim ki:

- Burada mahbûs gibi kalacağımıza ister istemez bir kuşluk veya kahvâltı ile imrâr-ı vakit etsek olmaz mı?
- İştihâ taâm ederek gelir darb-ı meselinin derece-yi isâbetini mi tecrübe edeceksiniz?
- Şu arada o işi görüp bitirmeyi tecrübe edeceğim. Biz taâmı bitirinceye kadar havâ dahi açılır ise geçeceğimiz yerleri seyr ve temâşâ esnâsında bir de açlık ihtiyâcıyla işimizi sektelendirmemiş oluruz.
- Artık bi-t-tab' öyle olacak.

738a

Bu sûretle verdiğimiz karâr üzerine zâten emrimize muntazır bulunan lokanta uşağına bize ne yedireceğini sorduk. Ömür görmüş vukuât geçirmiş feleğin çemberinden bin def'a geçmiş olduğu tilki gibi suratındaki alâimden müstebân olan uşak zâten bahâ-lîlik ile meşhûr olan bu Versailles lokantalarını bizim için bir kat daha bahâ'landırmak maksadıyla dedi ki:

- Hu! Ecnebî Efendi! Bu saat kuşluk saati değildir. Fakat görünüyor ki siz dahi öyle bir kaç soğuk şeylerle mi'delerini yormak istemeyen erbâb-ı zevktensiniz. O hâlde kuşluğunuzu sûret-i mahsûsada tertîb ettirmelisiniz.
- Ya'nî ne yolda?

- Meselâ bu sabah gelmiş tâze tâze pisi balıklarımız var. Bir alâ Anglais fileto fenâ gitmez. Enginar yâhûd bezelye ile garnilenmiş fileto. Piliç yâhûd tavuğu istediğiniz gibi pişirtebilirsiniz ki tereyağı içinde kızartılmışı erbâb-ı tabîatın en ziyâde müntehebîdir. Bir de alâ salata türlü. Nasıl?
- İşte pek alâ tertîb eylediniz. Yine evvel sûrette icrâ'-yı îcâbına me'zûnsunuz.
738b
- Fakat bi-t-tab' sizi birâz bekleteceğiz. İştihânızı daha ziyâde kalaylandırmak için! Anlıyor musunuz?
- Hay hay!

Herif verilen karârı icrâ'ya gitti. Biz arkadaşımızla Versailles hakkında musâhabeye başladık. Bu kasabanın ehemmiyyet-i târihiyyesinden ve burada sebk eden vukuât-ı cesîmenin yâdigârlarından filanlarından bahse giriştik. Hakikat! Versailles hakkında bu sûretle bed' olunan musâhabe ne kadar uzanıp gitse insânı bıktırmaz. Zîrâ ehemmiyyet-i târihiyyece bu kasabacık Fransa bilâdından hiç birine kıyâs kabûl etmez. Hangi ciheti zemîn-i musâhabeye ittihâz edilecek olsa dîger bir çok cihetlere bi-t-tab' intikal edilerek uzun uzun saatler kısacık dakikalar sûretinde geçip giderler.

İşte bu sûretle biz dahi tamâm bir saat tatlıca vakit geçirmişiz. Arada bir havâyı yoklama ediyor idiysek de ümîd-i güşâyış göremiyor idik. O müddet zarfında da sipâriş eylediğimiz yemekler mükemmelen tahiyye edildiklerinden fi-l-vâki' yine mükemmelce bir iştihâ ile karnımızı doyurduk.

Havânın zulmüne dûçâr olanlar yalnız biz değil idik. Yalnız bizim lokantamızda

739a

Beş altı kimse daha bulunup bunlar dahi güşâyış-i havâyâ muntazıran bizim gibi taâm ediyorlar idi. Fakat havâda umulan güşâyış husûle gelemeyince hiç olmaz ise sarayı ziyâret için yanımızdaki adamların davrandıklarını görüp biz dahi davrandık. Hattâ biz iki arkadaş ikimiz dahi yağmura karşı muşamma'larla melbûs olduğumuzdan bi-n-nisbe dîgerlerinden az idi. Biz lokantadan çıkar iken önümüz sıra bir hayli adamların daha bayır yukarı saraya doğru gittiklerini gördüğümüz gibi bir takım adamların da aşağıdan doğru geldiklerini görünce gayretimizi arttırdık. Herhâlde yüz yüz elli adım kadar bir mesâfe teşkîl eden şu yolu yürüyüp saraya vardık.

Havânın bu müsâadesizliği ve vaktin bi-n-nisbe erkenliği ile berâber bizim vürûdumuzda otuz beş kırk kişi birden girmiş olduğu gibi salon ve koridorların daha bizden evvel dolmak derecelerine gelmiş bulduklarını görmekliğimiz mûcib-i istigrâb olmaz mı? Tahkikimize göre sergi-yi umûmiyyeden dolayı Pazar günleri buranın kalabalığı âdetâ züvvârı tâciz edecek derecelere varır imiş.

Bugünkü günün nihâyetinde Versailles'in

739b

Gerek kasabası ve gerek sarayı ve saray dâhilindeki müzesi hakkında rehberlerden ta'rîf-nâmelerden iktibâs ve hulâsa edilebilecek ma'lûmât başkaca i'tâ' olunacaktır. Burada ise yalnız müşâhedât nev'inden şunlar arz edilecektir ki:

On Dördüncü Louis'den beri Fransız krallarının en güzîde ikamet-gâhları hükmünü alan iş bu Versailles Sarayı bir zemîn katı üzerinde mebnî iki kattan ibâret tûlânî bir saraydır ki tûlü cenûbdan şimâle doğru olup orta yerinden garba doğru ilerlemiş "dâire-yi merkeziyye" nâmıyla bir de çıkıntısı vardır. Buradaki müze hemân umûmiyyet üzere Fransa târihine âid olup gerek heykellerinin gerek asıl sebep-i iştihârı olan resim levhalarının kâffesi Fransa târihine âid birer yâdigâr hükmündedirler. Devl-i sâirede böyle yalnız târih-i millîye dâir bu kadar mükemmel bir müze olmadığı hükm olunmaktadır. Salonlar hep birbirinden geçilir büyük büyük odalar olup odaların yalnız bir cihetinde ikişer veya üçer cesîm pencereler bulunduğundan dîger üç duvarı ne kadar cesîm ise tamâm o cesâmete müsâvî birer resim levhasıyla işgal olunmuştur. Bu resimlerin aglebi muhârebe ve-yâhûd

740a

Hüküm-dârların veya büyük generallerin cenkten avdeti veya bir memlekete duhûlleri resimleri olup bir çoğu da iki hüküm-dâr mülâkatı ve bir konferans akdi ve büyük yangın ve hareket-i arz ve-yâhûd büyük bir geminin garkı gibi şeyler irâe ederler. Pencereler aralarında küçük küçük levhalar dahi şu büyük resimlerdeki zevât-ı meşhûreden ba'zılarının daha mufassal resimleri demektir. Bunların da ba'zıları müstakill bir vak'ayı küçük mikyâs dâhilinde irâe ederler.

Versailles müzesi dâire-yi merkeziyye bir ve onun şimâl tarafında kalan cenâh-ı şimâlî iki ve cenûb tarafında kalan cenâh-ı cenûbî üç denilmek üzere üç büyük dâireye münkasım olarak

bunlar dahi zemîn katıyla berâber üç kat teşkîl eylediklerinden şu sûretle vuku'a gelen dokuz dâire vüs'atçe âdetâ Louvre sarayına tesâvî hâsıl eder. Âsâr-ı nefîsece Louvre kadar zengin addolunmaz ise de târihe aîdiyyetinden dolayı ehemmiyyet-i mahsûsası belki ondan ziyâdedir. Bir cihetinde On Dördüncü Louis'nin dâire-yi husûsiyyesi âlî hâlâ muhâfaza edilmektedir ki yatak odasıyla yazı odası yıldızlara müstağrik gayet hüküm-dârâne tekellüflerle döşenmiş yerlerdir. Pek yakın zemâna gelinceye

740b

Kadar kraliçenin dâiresi de böylece mahfûz imiş. Fakat yakın zemânlarda mefrûşâtını kaldırarak oralara resim levhaları ve âsâr-ı atîka-yı sâire koymuşlar.

Biz Louvre'u temâşâya başladığımız zemân önümüzde bir kaç İngiliz yürümekte idi ki onların dahi yanlarında tecrübekâr bir dellâl var idi. Bu dellâl İngilizlere:

- Her salonda uzun uzadıya durup temâşâ ile imrâr-ı vakt eder iseniz bu müzeyi on günde gezip bitiremezsiniz. Yalnız bir günde gezebilmek için salonların bir çoğunda tevkif bile edilmemelidir. İşte bu sûretle benim delâletime tâbi' olunuz.

Dediğini işittiğimizden ve bu sözü elimizde bulunan rehberlere dahi muvâfık gördüğümüzden biz dahi bunlara tâbi' olduk. Devâirin kâffesine girdik çıktık. Şu cevelân için tamâm iki saat sarf ettik. O kadar yorulduk ki girdiğimiz yere avdet eylediğimiz zemân topuklarımızın ağrısına dayanamıyor idik. Yağmur dahi hâlâ yağıyor idi.

Bu misillü umûmî mahalleri seyr ve temâşa eder iken husûle gelen yorgunlukların cevelânlar esnâsında vâki olan yorgunluklara kıyâs kabûl edemeyeceğini bimmem kari'lerime

741a

İhtâr etmiş mi idim? Veleve ki etmiş olayım bir dahasında beis yoktur. Zîrâ gerçekten dikkat olunacak ahvâldendir. Bu müzeler temâşâsında insân şöyle bir iki saatlik yol yürümek sûretiyle cismen yoruluyor. Bir de her gördüğü hakkında az çok tefekkürâtla fikren dahi yoruluyor. Hele bizim gibi tütün dedikleri batî-ül-te'sîr zehire mübtelâ olup da bir iki saat bundan mahrûm kalanların bir de yalnız şu mahrûmiyyetlerinden dolayı kafaları şişmesinden mütevellid yorgunluk buna manzûm olunca artık tab' ve tahammül büsbütün kesilip gidiyor.

Şu üç türlü yorgunluk ile Louvre müzesine girdiğimiz yere avdetle dinlenmek için bir peyke üzerine oturduk ise de yalnız bel kemiğimizi diklendirmekten ne fayda hâsıl olacak? Bir çaryek saat kadar oturup bunun faydasızlığını görünce ve orada sigara içmek memnûniyyet-i kat'iyyesini düşününce herçi-bâd-âbâdı göze alarak hazırladığım sigara ile bahçeye çıktım. Bir yandan yağmur yağdığı hâlde mümkün mertebe muhâfaza kaydıyla sigaramı yakıp içmeye başladım.

Versailles Sarayının bahçesi de Avrupaca emsâli nâdir bir cesâmet ve zînettedir ki

741b

Rivâyete göre bizim Kağıthâne vâdîsi vaktiyle Saadabad nâmıyla tanzîm olunduğu zemân bir küçük mikyâsta Versailles'a nazîre olarak tanzîm edilmiş imiş.

Şâyân-ı istigrâbdır ki tütün mecbûriyyeti olmasa idi ihtimâl şu bahçeye hiç de çıkmamak derecesinde yağmurdan ihtirâz edecek iken mücerred tütün hâtırı için çıkabileyim. O anda bu sûret nazar-ı dikkatimi celb eyledi. Bir ömürde bir kaç kerre nasîb olamayacak temâşâların bende uyandırması lâzım gelen gayrete yalnız bir tütün meftûniyyetinin galebe etmesi âdetâ mahzûniyyetimi mûcib oldu. Ne olur isem olayım şu bahçeyi bir gezeyim dedim. Salîb şeklindeki havz-ı kebîre doğru yürüdüm gittim.

Vâkiâ geçtiğim yerlere mükemmel ve yek-pâre chaussee yapılmışcasına zemîn üzerine kum dökülmüş olduğundan çamurdan şikâyet edilemez ise de o zemâna kadar kesretle yağmış olan ve hâlâ yağmakta bulunan yağmur bahçeyi yek-pâre bir havuz gibi hemân yarım santimetre amîkında su ile doldurulmuş olduğundan ve Avrupa'ya gider iken çizme götürmeyip yalnız potin ile gitmiş bulunduğumdan su nüfûzunu men'e mütehammil olacak kadar metâneti olmayan potinlerden geçen sular ayaklarımı

742a

Fenâ hâlde ıslatmaya başladılar. Artık kimde pervâ kaldı. Islanmanın bundan ziyâdesi olacak değil a! Yürüdüm vesselâm.

Gide gide havuzun ta ortasına kadar vardım ki orası bir şekl-i salîbin iki parçasının tekatu' eyledikleri yerdir. İsmine de "croise" ya'nî salîb derler. Şimâle müteveccih olan kule

“Trianon kolu” ve cenûba müteveccih olan kola “Mamagerie kolu” denilip şarktan garba doğru mümted olan hattâ tûle dahi büyük kanal tesmiye olunur. Buraya kadar gider iken ulu orta bahçenin en başlı gezintisinden gitmiş idim. Avdette sağ cenâh yollarından yürüyerek gelip adım başında tesâdüf eylediğim mermer ve tunç heykelleri temâşâyâ kadar da cür’et eyliyor idim. Hattâ Apollon alleesi denilen allee yanında yine Apollon nâmına mensûb olan bir küçük havuz yanındaki peykelere oturup mendilim ile ellerim ve sakalımın ıslaklığını sildikten sonra bir sigara daha yakıp dinlenmeye başladım. Arkamda muşamma’ yağmurluk olduğundan oturduğum yerin beni daha ziyâde ıslatamayacağı der-kâr idi. Sigaramı bitirinceye kadar orada oturup ba’de yine eğri büğrü ve fakat eğrilik büğrülük dâhilinde muntazam yollardan geçerek müzeye kadar geldim ki bes-

742b

Belli birâz ziyâdece gecikmiş olduğumdan arkadaşımın cânı sıkılmış idi. Avdetimi görünce dedi ki:

- Cânım bu havâda bahçe safâsı mı olur?
- Hem bahçe safâsı hem de sigara safâsı!
- Garip ibtilâ! Ya haste olur iseniz?
- Ayaklarımdan başka beni haste edebilecek başka hiç bir yerim yoktur. Ayaklarım fenâ ıslandılar.
- Ey şimdi bunun çâresi?
- Pek kolay. Şuradan çıktıktan sonra bir yere uğrayıp iki çift çorap ile bir çift de potin aldığımız gibi ıslak ayaklarıma çâre bulunmuş olur. Ne yapalım? Bir sigara hâtırı için ıslanmayı göze aldırdıktan sonra koca bir Versailles bahçesini görmek için birâz daha gayret etmeyelim mi?
- Trianon’a kadar gittiniz mi?
- Havz-ı salîbin O cihetteki kolundan müntehâsına kadar gidip şatoyu şöylece karşımda görebildim ise de daha ziyâde temâşâ edemedim.
- Galibâ bugün bundan başka hiç

743a

Bir yeri de temâşâ edemeyeceğiz. İşte öğle vakti oldu. Havâda müsâade yok ki şâyân-ı temâşâ olan mahalleri daha ziyâde temâşâ edebilelim.

- Paris'e avdet karârında mısınız?
- Siz daha ziyâde kalıp gezmek cihetini mi iltizâm ediyorsunuz?
- Havânın o iltizâma değerini göremiyorm. Fakat buraya bir daha gelmeye fırsat bulabilecek miyiz?
- Bunu ümîd edemem. Zîrâ buradaki eyyâm-ı ikametimizin hesâbı dolmaya başlamıştır. Meğer ki pek kuvvetli bir azîm ile yarın yâhûd öbür gün buraya tekrâr gelelim.
- Sizin için belki mümkündür ammâ benim için mümkün olamaz.
- Benim için de imkân epeyce meşkuktur. Fakat Paris'e avdet etmeyip de burada daha ziyâde kalacak olsak ne göreceğiz? Yağmurdan mahfûzen seyr edebileceğimiz şey bir müze idi. Onu gördük. Bundan sonra gezilecek yerlerin kâffesi hep ıslanmayı mûcibdir.
- Öyle ise Paris'e avdet müreccah görülüyor. Haydi gidelim.

Bu karâr-ı mecbûrî üzerine Versailles'den çıkıp bir arabaya binerek bizi evvel-be-evvel

743b

Bir kundura satılan yere götürmesini arabacıya tenbîh eyledik. Çend dakika sonra hazır kundura potin falan satılan bir dükkânın önünde durup içeriye girdik. Başka dükkândan iki çift pamuk çorap dahi celb ettirip ayağımdan çıkanları orada terk ile yenilerini giyerek ayaklarımı kurulamış ve ısıtmış oldum. Ba'de şimendüfere binip Paris yolunu tuttuk ki vakit ba'de-z-zuhr saat bir buçuk olmuş idi.

Esnâ-yı avdetteki musâhabemizin ne sûrette olduğunu tafsîle hâcet var mıdır? Hattâ buna bir musâhabe demek bile lâyük olmayıp âdetâ hasbihâl demelidir. Zîrâpek me'yûs-âne bir sûrette idi. Versailles'a kadar gelmiş olduğumuz hâlde bir temâşâ-yı tâmmle istifâde edememiş bulunduğumuza hayıflanıyor idik. Bu me'yûs-âne hasbihâlimizde o kadar ileriye gittik ki eğer ârzûmuza ittibâ'da serbest olacak adamlardan olsa idik mutlaka Paris'teki eyyâm-ı ikametimizi birâz daha temdîd eder idik. Fakat harekât ve sekenâtımızda fâil-i muhtar olamamakta dahi arkadaşım ile hem-hâl idik. O kendisi zevcinin ve vâlidesinin o emrine ittibâ' mecbûriyyetinde

bulunduğu gibi ben dahi me'mûriyyetim ve iştigâlâtım ve ubûdiyyetim hasebiyle Avrupa me'mûriyyet ve seyâhatini iki ay zarfında icrâ' ve ikmâl için

744a

Verilen karâra ittibâ' mecbûriyyetinde idim.

Versailles'dan avdette doğruca hotelimize geldik. Kontes henüz dışarıya bile çıkmamış idi. Tâli'-i ma'kûse bakmalı ki Paris'e geldiğimizde havâ açıldı. Hattâ bundan bir buçuk iki saat evvel açılmış da Kontes yalnız kızını beklemek mecbûriyyetiyle dışarıya çıkmamış.

Bugün tâli'imizin adem-i yâverisini hikâye ederek o yüzden mütehâsıl olan mahzûniyyetimize Kontes dahi iştirâk eyledi. Fakat bu ziyâmı nasıl çıkaracağımı bana ta'rîf için dedi ki:

- Bugünkü yağmur Paris'ten Versailles'a gitmeleri lâzım gelen seyircilerin yüzde doksan beşini sizin gibi hattâ sizden daha ziyâde me'yûs bırakmıştır. Onlar hiç de gidememişlerdir. Hâl-bu-ki Paris halkı için Pazar günü şehirden dışarıya çıkmak kavâid-i külliyyededir. Hele böyle bol yağmur yağıp da müteâkıben havâ açılır ise yağmurun tathîr ve letâfetini tezyîd eylemiş olduğu hazâreti temâşâ için âdî günlerde bile bütün Paris kırlara dökülür. Binâen aleyh şuradan Bolougne ormanına kadar gitmek sizin için emsâli nâdir bulunabilecek bir temâşâ hâsıl eder.

Kontes'in bu ihtârından ziyâdesiyle

744b

Memnûn oldum. Zâten Paris halkının böyle bir izdihâmını mükemmelen görmeyi kafama koymuş idim. Çünkü bir memleketin ahvâl-i umûmiyyesi asıl böyle umûmî mesîrelerdeki izdihâmâtın temâşâsıyla tettebbu' edilebilir. Meselâ şehrimiz sokaklarını kırk yıl dolaşsanız Kağıthâne Hıdırpaşa Göksu ve Büyükdere Sarıyer suları izdihâmâtı gibi yerlerin size tasvîr edecekleri ahvâl-i umûmiyyeyi hiç bir yerde göremezsiniz.

Kontes bu tavsiyeyi eder iken Madam Gülnar yüzüme bakıyor idi. Evvelce dahi demiş olduğum vecihle vâlidesine hürmet ve riâyeti küçücük kızların tavr-ı mutî-ânelerine

benzediğinden bu bakış bana anlattı ki şöyle bir Bolougne gezintisini o da ârzû ediyor. Binâen aleyh Kontes'e dedim ki:

- Bugün Versailles'daki ziyâretimi Bolougne ormanına doğru bir seyâhate tazmîn ettirmeyi pek güzel düşündünüz. Fakat bu kâr ve zarârda şerîkimi düşünmediniz.
- O! İşimiz olmasa idi yalnız onu değil kendimi de teşrîk eder idim.

Gülнар – Hem işimizi görsek hem de temâşâdan mahrûm kalmasak olmaz mı?

Kontes – Kabl-ez-zuhr erkence davranmış olsa idik olabilir idi. Şimdi işimiz

745a

Çoktur. Efendiyi mahrûm etmeyelim.

Ben – Beni düşünmeyiniz efendim! Ben size refâkatten de Bolougne'ye azîmetten de istifâdemi zevkimi istihsâl edebilirim.

Kontes – Bunun en muvaffakını ben size söyleyeyim. Siz şimdi ba'de-l-istirâhe o taraflara gidiniz. Biz de işimizi bitirdikten sonra daha akşam üzeri ya'nî Paris halkının ormandan avdeti esnâsında tâk-1 zafere doğru Champs-Elyees'e çıkıp kalabalığı seyrederez.

Bu karâra hepimiz râzı olduk. Hattâ karâr-1 mezkûr bende bir tahatturu daha mûcib oldu ki o da şöyle bir kalabalık günde tâk-1 zaferin üstüne çıkıp kalabalığı oradan temâşâ eylemek maddesi idi. Böyle bir temâşâyı vuku'undan evvel olarak tâk-1 zafere ilk çıktığım gün yazmış idim. İşte sûret-i vuku'unu da bugün hikâye ediyorum.

Hotelde mükemmelenistirâhâtle iâde-yi vakt eyledikten sonra ba'de-z-zuhr saat üç olmuş idi ki Kontesin ihtâr eylediği gezintiyi yapmak için onlarla berâber hotelden çıkmış idim. Onlar bir arabaya binerek gittiler. Ben ise bu def'aki Bolougne seyâhatini bir başka sûrette ya'nî tramvay ile icrâ' niyyetinde oldu-

745b

Ğumdan hotelimizin yanibaşından La Fayette sokağını aykırılıyan tramvayı beklemek için hattın yanına geldim.

Vâkıâ her üç dört dakikada bir vagon geçiyor idiyse de cümlesi hınca hınç dolu olduğundan binmek kabil değil idi.

Havâ ne güzellenmiş idi. O şakırtılı yağmurlar Paris sokaklarını tertemiz bir hâle koyup hattâ bir iki saatten beri açılan güneş her tarafı kurutmuş idi bile. Sokaklarda çamurdan değil a yaşlıktan bile eser kalmamış idi. Bütün halk sokaklara döküldüğünden arabalı arabasız ahâlîyi sokaklar almıyor idi. Böyle bir günde tramvaylarda yer mi bulunabilir? Bereket versin ki rehberin bir ihtârı hâtırına geldi. Faubourg Poissonneire sokağını şimâle doğru önüme katarak Chapelle bulvarına kadar yürüdüm. Şimendüfer hattı dahi bu sokaktan geçip Chapelle bulvarında Villette havz-ı kebîrinden doğru gelen dîger hat ile iltisâk eder.

Orada bir tramvay merkezi vardır. Merkeze varılır varılmaz bir numara almalı. O numara mûcibince sıra geldiği zemân vagonda yer bulmak muhakkaktır. Aldığım numara yüzden birâz ziyâdece bir rakam-ı eş'âr eyledi-

746a

Ğinden benden evvel yüz kişinin vagonlara yerleşmesinden sonra ben dahi yer bulabileceğimi düşünerek birâz mahzûn oldum ise de benden sonra her gelen lâ-yenkati' numara almakta bulunduğunu görünce onların daha tâli'siz olduklarını düşünerek müteselli oldum. Yolcuların izdihâmı me'mûrların nazar-ı ehemmiyyetini celb eylediğinde telefonla bilmem nereye haber vermişler. "Suppleman" Ya'nî ilâve denilen vagonlardan dört dânesi bi-l-külliyeye boş oldukları hâlde gelip imdâda yetişmesinler mi?

İşte intizâm diye buna derler ki bizde böyle nakliyyât-ı umûmiyyeye hizmet eden kumpanyalar henüz intizâmın bu derecesini hâtırdan hâtırdan bile geçirmemektedirler. Bir arabada ne kadar oturacak yer var ise o kadar müşteri girip gerek arabanın içinde ve gerek basamaklarda bir kimse duramaz. Öyle bir arabada on altı yer var iken bir on altı kişiyi de ayakta durdurarak îrâdı arttırmak ciheti düşünülemez. Numara sırasıyla binecek olan yolculara o kadar doğru muâmele ediliyor ki hüç bir müteehhir kendisinden evvel binecek olanlara takdîm eyleyemez. Fakat böyle yüz elli iki yüz yolcu biriktiği hâlde tûlî gelen vagonlarda bu-

746b

Lunabilecek birer ikişer yerlere bunları ik'âd edelim diye saatlerce bekletmeye de rü'yet ve fetânetleri de kail olamaz. İşte bu sûretle celb olunan ilâve arabaları müterâkim yolcuların kâffesini def'aten kaldırıvermişler idi.

Şu merkeze vusûlüme kadar mürûr ve ubûrunu gördüğüm vagonların aplebi bizim Galata tarmvayındaki vagonlar gibi iki katlı olduğundan daha mu'teber addolunan alt kata kendimi hapsettirip de hiç bir yeri görememekten ise üst kata binmeyi tercîh eylemiş idim ki henüz ilk geçeceğim caddeleri oradan daha alâ temâşâ edebileceğim der-kâr idi. Bahtıma ta arabanın ön tarafında bir yer bulup oturdum. Benim önümde yalnız bir arabacı var idiyse de onun oturduğu yer daha alçakta bulunmasıyla şapkası ancak benim oturduğum yere kadar yükselebiliyor idi. Bu hâlde önümü ve iki tarafımı görmeye hiç mâni yok idi.

Rochechouart bulvarından Cliny bulvarına doğru yürümeye başladık. Bunlar dahi Paris'in en vâsi' bulvarlarındandır. Batignolles bulvarından o nâma mensûb olan bulvara girdik ki tâk-1 zafere doğru imtidâd eden kısım-1 garbîsine de Courcelles bulvarı denilir. Bulvarın bu kısmı Monceu umûmî bahçe-

747a

Sinin yanından geçer. Cournelles bulvarı Magenta avenuesuna vardığı zemân araba cenûba doğru bir hatt-1 münkesir ile Etoile tâk-1 zaferi meydânına iner. Ba'de Grand Armees avenuesuna ya'nî garb tarafına teveccüh ederek Maillot kapısına kadar varır.

O kapıya vardığımızda o arabadan indim. Versailles'dan avdet edeliden beri iki buçuk üç saatlik istirâhât bizdeki yorgunluğu hemân bi-l-küllîyye def' eylemiş idi. Bolougne ormanının asıl yolu burası olmadığı hâlde kalabalığın burada gördüğüm mikdârı bile câlib-i nazar-ı ehemmiyyet bir derecede olup arabalı arabasız tramvaylı tramvaysız halk fevc fevc ormana doğru yürüyorlar idi. İstihkâmât alleesi denilen yola düzülüp Dauphine kapısına kadar cenûb-i garbîye doğru yürüdüm ki bu hâlde sol tarafımda istihkâmât ve sağ tarafımda Bolougne ormanı mümted oluyor idi. Dauphine kapısına vardığımda ormana gidenlerin mikdârı daha ziyâde arttığını gördüm. Zîrâ burası Bolougne avenuesunun müntehâsıdır ki Champs-Elysees'e gelenlerin kısım-1 küllîsi ormana buradan girerler.

Havânın letâfetini hiç somayınız. Yağan yağmur ormanı bir kat daha tarâvetlendirmiş.

747b

Her taraf zümürürd kesilmiş. Ya o halk?

Fakîr ve ganî alâ kadr-il-istitâathim pazarlık rü'yalarıyla süslenmişler. Atların arabaların ve bunlara rakîb olanların süsleri bu süs ve sefâhat memleketinde derece-i servetini tahayyül ettirdikçe mûcib-i hayret olmamak kabil olamıyor.

Dauphine kapısından dış tarafında bir peyke bularak üstüne oturdum ki yanibaşımda ufacık ve süslü baraka içinde gayet güzel bir kadın peynir havyar bira ekmeği gibi şeyler satıyor idi. Benim oraya oturmaklığımdan maksad âlemi temâşâdan ibâret olduğunu kadıncağız ne bilsin? Herkes kendi işini düşünür. O da kendi işini düşündüğünden gayet ihtizâzlı gevrek bir sadâ ile:

- Def'-i harâret ârzûsunda mısınız? Mösyö! Ne tâze serin biram var! Sedd-i ramak ârzûsunda iseniz bakınız türlü çerezlerim var.

Deyince karnımın acıkmış olmasından ziyâde kadının lâtif sadâsı ve nâzik-âne edâsı hoşuma gitti. Altı saatten mütecâvizdir ağzıma hiç bir şey koymamış olduğumu hâtırladım. Akşam taâmı zemânına da henüz üç dört saat var. Bu ihtâr bana gayet muvâfık geldi. Dedim ki:

748a

- Teklîfinizi kabûl edecek olanlar verceğiniz şeyleri nerede yerler içlerler!
- Nerede ister iseniz. İşte şurada çayır üstünde peykeler var.

Diye barakasının arka tarafında ve yolun birâz içerisinde olan peykeleri gösterdi ki onların önünde dökme demirden masalar dahi var idi. Kalktım oraya gidip oturdum dedim ki:

- Akşam taâmı iştihâsını men' etmeyecek sûrette şimdiki hâlde gereği gibi karnı aç olan adama ne yedirilebilir ise bana ol vecihle muâmele ediniz.

Gûyâ kırk yıllık müşterisi imişim de tabîatımı da biliyor imiş gibi bir mahâret-i fatîn-âne ile gülerek dökme masanın üzerine tertemiz bir peçete serdi. Sofra levâzımını derhâl tahiyye edip evvelâ bir rafadan yumurta müteâkıben bir tek sardalya balığı ve üçüncü derecede olarak bir

parça havyar ve peynir getirip iki dâne bira ekmeği ve iki kadeh bira ile oracıkta bana güzel bir ikindilik yedirdi ki lezzetini hâtırdan çıkarmak kabil değildir. Şu kadarcık bir taâm için sekiz on def’a yanıma geldi gitti. Her def’asında da zarîf-âne sözleriyle memnûniyetimi tezyîd eyliyor idi.

748b

Bu dil-rûbâcasına muâmele yalnız bana nı mahsûs ya? Birbirine pek de yakın olmayan dîger üç peyke üzerinde ikişer üçer kişi önünde üç sofraya daha bulunarak kadıncağız cümlemize bu yoldaki muâmeleleriyle hizmetini beğendiriyor idi. Hangi sofraya başa vursa mutlaka bir zerâfet bir nezâket ile orada bir kahkaha ve hiç olmaz ise bir tebessüm husûle getiriyor idi. Bu yoldaki muâmelât-ı lâtîfe Paris’e mahsûstur. Fransızlığın şetâret ve nezâketinin mertebe-i kemâli orada hulâsalanmış olup ondan başka Avrupa’nın hiç bir yerinde muâmelenin bu türlü müşâhid değildir.

Hattâ hesâbımı istediğim zemân o mini mini barakacığın ism-i mahsûsu ile matbû’ bir varaka üzerine güzel bir yazı ile yazılmış bir de hesâb pusûlası getirdi ki iki franka bâliğ olmayan yekûn üzerine bahşiş olarak kırk santim daha ilâvesine mecbûr oldum.

İstanbul’da bu misillû hizmet-i umûmiyyede bulunan lokantacı kahveci ve sâire için temizliğin nezâketin bu derecesini temennî etmemek kabil değildir. Şehrimizde tabîat sâhibi müşterilerini iğrendirmeksizin yedirip içirecek yerler ve hizmetçiler hakikaten nâdir-

749a

Dendir. Hele şirket-i hayriyyemiz gibi birinci derecedeki hizmezkâr-ı umûmînin kahve ocaklarını ve onların hizmetçilerini şu kadıncağızdaki hâl ve şâna tatbîk edebilmek muhâl ender muhâldir.

Böyle bir ikindilik ettikten sonra Bolougne ormanı avenuesunu önüme katarak gayet âheste reftârla tâk-ı zafere doğru yürümeye başladım. Ortalık bir nisbe tenhâlanmış idi. Zîrâ ormana gidenlerin artık arkası alınarak birâz sonra avdetleri zemânı hulûl eyleyecek idi. Bununla berâber hâlâ ormana doğru yürümekte bulunanlar bizim nazarımızda âdetâ bir “kalabalık” tasvîr edebilirler idi.

Hep âheste refâtârıyla tâk-ı zafere kadar varıp üstüne de çıktım. Tâk-ı mezkûrun cenûb-i şarkî köşesinde bir mevki' ittihâz eyledim ki oradan hem Bolougne avenuesuna hem Champ-Elysees'e doğru nazarım imtidâd eyleyebiliyor idi. Birâz sonra da Bolougne ormanından avdet-i umûmiyye baş gösterdi. İşte bu zemân idi ki Champs-Elysees'in asıl kalabalığını gördüm. Champs-Elysees boylu boyunca nice bin iskemleler peykeler ile mücehhez olup bunların bir dânesi bile boş kalmamak mertebesinde câlisin ile dolmuş. Bir ol kadar

749b

Halk dahi ayakta geziniyorlar. Bolougne ormanından avdet edenler bunların arasından geçiyorlar. Mahşer vesselâm!

Ta gurûb-i şemse karîb bir zemâna değin tâk-ı zaferin bu köşesinden ayrılamadım. Ba'de aşağıya inerek ben de âheste-revş ile Champs-Elysees'nin Rond Point'e doğru yürümeye başladım. Akşam karanlığı basar basmaz gazlar yandı. Oradan Concorde meydânına ve Tuileries bahçesine doğru iki üç bin metreye kadar yanan gazların ve elektrik ziyâlarının sûret-i umûmiyyesi bir mükemmel şehîr-âyîn vücûda getirdi.

Fakat ben Tuileries bahçesine doğru inemeyecek idim. Zîrâ benim yolum Haussmann bulvarı tarîkiyle La Fayette sokağının ucunu tutmak idi. Binâen aleyh Boetie Sokağı hizâsına geldiğim zemân sola sapıp kalabalıktan kendimi kurtardım. O zemân bir araba ihtiyâcını hissettim ise de araba nerede? Paris'te Pazar günü Bolougne ormanından avdet esnâsında bu taraflarda araba mı bulunabilir? Var kuvveti bacağa vererek Haussmann bulvarına kadar vardım ise de dizlerimin bağı çözüldü. Mecbûren peyke üzerine oturup dinlenmeye başladım.

Şu "peyke" ta'bîri bin def'a tekrâr

750a

Ettiği hâlde zannıma kalır ise avenueların bulvarların peykeleri ne demek olduğunu hâlâ kari'lerime ta'rîf ve tefhîm etmemişimdir. Paris bulvarını teşbîh için Taksim'den Pangaltı'ya doğru giden büyük caddeyi mîsâl ittihâz edelim. Fakat iki taraftaki piyâde kaldırımlarını iki üç misli daha tevsî' eyleyelim. Bir de altıncı dâire-i belediyyenin te'sîsi otuz seneyi tecâvüz eylediği hâlde bu yol üzerinde ağaca benzer hiç bir ağaç yetiştirilememiş olmasına mukabil piyâde kaldırımlarıyla orta yerdeki araba chausseesinin arasında ikişer sıra ve ba'zı bulvarlarda dörder

sıra mükemmel ağaçlar yetişmiş farz eyleyelim. İşte piyâde kaldırımlarıyla orta yerdeki araba chausseelerini tefrîk eyleyen bu ağaçların altına her ellişer ve-yâhûd yüzer metrede bir oturacak peykeler konulmuştur. Bu peykelerin ba'zıları ufacık sedler gibi taştan ve ba'zıları gayet kalın tahtalardan yapılmıştır ki bu tahta peykeler Tepebaşı ve Taksim belediye bahçelerinde gördüğümüz ağaç kanepelerin iki üç misli büyüklükte ve onlara hiç kıyâs edilemeyecek metânettedirler. Ba'zı yerlerde dökme demirden de peykeler vardır. Esnâ-yı güşt-i güzârda yorulanlar ve-yâhûd bir kimseyi bekleyecek veya gelip geçenleri temâşâ eyleyecek

750b

Bulunanlar bunlar üzerinde oturup istedikleri kadar istirahat ederler.

Hausmann bulvarının Saint Agustin ve Malesherbes bulvarları ve sâir bir çok yollarla tekatu' eylediği yerde bu peyke üzerinde yorgunluk çıkarmaya mecbûriyyetim esnâsında Saint Agustin tarafından gelen bir boş arabayı mâl bulmuş mağribi gibi telâkki eyledim. Bereket versin ki arabacı da naz etmeksizin beni kabûl eyledi. Zirâ böyle Pazar günlerinde arabacıları arza dahi epeyce müşküldür. Bu arabaya binip La Fayette sokağındaki ikamet-gâhmıza geldiğim zemân gece gereği gibi ilerlemiş ve akşam taâmı vakti de gelmiş idi.

Doğruca odama gelip şöyle üstünkörü bir akşam tuvâleti yaptıktan sonra karşı tarafta dâirede olan yemek salonuna gittiğimde Madam Gülnar ile vâlidesini ve oğlunu orada umûmî salonda buldum. Ettiğim tahmîne göre bunlar akşam taâmını tenâvül etmiş olacaklar idi. Meğer onlar dahi oraya yeni gelmişler de beni taâm salonunda bulamadıkları için yorgunluk çıkarıncaya kadar beklemeye karâr vermişler. Meğer onlar dahi çarşı işlerini görüp bitirdikten sonra Champs-Elysees'e çıkıp tâk-ı zafere

751a

Kadar varmışlar ve Bolougne ormanından avdet-i umûmîyi ve gecenin hulûlünde tâk-ı zaferden Tuileries bahçesine kadar imtidâd eyleyip Paris'in en güzel mevki' demek olan bu kısmın sûret-i tenvîrini seyretmişler.

Sofraya oturduk. Müşâhedât-ı vâkıamızı birbirimize anlatmaya başladık. Ben tâk-ı zaferin üzerine çıkmış olduğumu haber verdiğim zemân hâtırlarına gelip de kendileri de

çıkmamış olduklarına müştereken teessüf eyledik. Zîrâ onlar dahi tâkın üzerine çıkmış olsalar idi orada buluşabileceğimiz der-kâr idi.

Madam Gülnar vâlidesi yanında beni söyletip pek çok kimseler için mûcib-i istigrâb olabilecek ba'zı mütâlaâtımı ortaya koydurmak maksadıyla şuradan buradan sözler düşmeye başladı. Ez-cümle Paris'in sefâhatteki terakkisine dâir bir çok mes'eleler kurcalıyor ve katmerler kaldırıyor idi.

Maksadını anladım. Hattâ ârzûsuna hizmet ederek kendisini hoş-nûd eylemeyi de istedim ise de bugünkü yorgunluk derece-i gayeye varmış olduğundan uzun uzadıya bahse girişmeye gerçekten tâkatim yok idi. Ba'de-t-taâm kendi dâiremize geldiğim zemân

751b

Râhata olan ihtiyâc-ı âcili gayet nâzik-âne bir sûrette anlatıp odama çekilmekliğim için müsâadelerini istirhâm ve istihsâl eyledim. Odama gelir gelmez de hemân kendimi yatağa attım.

Bugünkü müşâhedâtım Versailles'ten ibâret olmasıyla günün hitâmında kari'lerime yalnız Versailles'e dâir ber-vech-i âtî bir fikra-yı müstakilleye derc eyliyorum:

1.80.1. (Versailles) – Şark şimendüferi hattının teşkil eylediği güzer-gâh yirmi üç ve cenûb şimendüfer hattının teşkil eylediği güzer-gâh on sekiz kilometreden ibâret olup Paris'in müntehâ-yı garbîsi en yakın mahalli olmasıyla oraya mesâfesi yalnız on altı kilometreden ibâret olan Versailles kasabası inşâât-ı kadîmeden olmayıp pek hadestir. Bânîsi Fransa Kralı meşhûr On Dördüncü Louis'dir. Müşârün-ileyh zemânına gelinceye kadar Fransız krallarının sayfiyyesi Saint Germain'de olup hâl-bu-ki mensûb olduğu Bourbon hânedân-ı kralîsi mezârları dahi Saint Denis kilisesinde bulunarak sayfiyye-yi mezkûreden bakıldıkça dâimâ mezkûr kilisenin göze görünmesi On Dördüncü Louis'in hoşuna gitmediğinden sayfiyye-yi kralîyi tebdîle lüzûm görmüş.

752a

Bunun için Versailles mevki'ni intihâb eylemiş ise de orada yapılması lâzım gelen havuzlardan fiskıyyelerden kat'-ı nazar içmek için olsun evvel-be-evvel suya ihtiyâc var iken mevki'-i mezkûrda bir fikra su bulunmaması bu intihâbın en yolsuz cihetini teşkil eylemiştir. Lâkin

“Büyük Asrın Büyük Kralı” ünvanını alan On Dördüncü Louis için bunun mümânaâtı mı olabilir? İnşâata başandıkta o kadar külfetler ihtiyâr edilmiş ki Versailles bahçelerinde ve etrâf ve havâlisinde büyüklü küçüklü altı yüz fiskıyye yapıp deniz gibi göller havuzlar dahi inşâ’ olunduğundan bunlar için saatte dört bin metre me’kub suya ihtiyâc görüldüğü hâlde o mikdâr su bâliğan mebâliğ-i hâsıl edilmiş. Hattâ fazlası âdetâ bir dere teşkîliyle Versailles’dan enhâr-ı mütecâvireye doğru akıp gitmiştir. Yevmiyye otuz bin kadar amele yıllarca müddet bu sarayda çalıştırılmıştır. Gerek amele ve gerek hayvânâtın en ziyâde teksir eylediği günlerden olmak üzere bir gün tâmm otuz altı bin ile altı bin reis dahi hayvân çalıştırıldığı masârifât-ı ameliyye defterlerinde mukayyedir. Bu amelenin en ziyâde iştigal eylediği şey bayırları yokuşları kazıp düzeltmek mes’alesi olup “himmet-ül ricâl tekalli-ül cibâl”

752b

Seri’-ül hakika burada görülmüştür. Buraya su getirmek için elli kilometre mesâfesi olan Eure nehrinin mecrâsını tahvîle kadar kalkışılarak On Dördüncü Louis’in sevgililerinden Madam de Maintenon nâmına bir “aqueduc” ya’nî su mecrâsı yapılmaya başlanmış ve ameliyyâtının kısm-ı azîmi bitirilmiş ise de hitâm-ı küllîsine muvaffak olunamamıştır. Zîrâ Marly mahalle gayet kuvvetli tulumbar konulup matlûb olan suları Seine nehrinden celb eylemek daha ehven görülmesiyle o sûrette îcâbı icrâ’ kılınmıştır. On Dördüncü Louis bu inşâta kendi ârzûsu kadar muvaffak olup ondan sonra On Beşinci Louis dahi devâm etmekle şimdiki Versailles Sarayı ve onun ucu bucağı bulunamayan bahçesi vücûda geldikten mâ-adâ ba’zı bendegân için yapılmaya başlanan hâneler dahi çoğala çoğala bir de Versailles kasabası vücûda gelmiştir ki el-hâletü hâzihi elli bin nüfûsu hâvî bir büyük kasaba olup Fransa’nın birinci vilâyeti olan Seine-et-Oise vilâyetinin de merkezidir.

Fransa Kralı On Altıncı Louis zemânında devlet-i mezkûre gerek mâliyye ve gerek ıslahât-ı sâire cihetinden pek büyük inhitâta dûçâr olarak ıslahât-ı matlûbenin

753a

İcrâ’sı için ters tarafından başlanan işler inkılâbât-ı esâsiyyeyi inkıtâ’a kadar vardığı sırada Versailles kasabasında vuku’a gelen ahvâli tahattur bile istemeyiz. Bu misillü ahvâl-i müdhişe ve mahvfeyi değil a On Dördüncü Louis zemânında Madam de Maintenon ve Pompadour ve Barry gibi kral güzîdesi karılar yüzünden burada vuku’a gelen istirâhât-ı müdhişeyi de tahattur eylemek

istemeyiz ya? Bunlar öyle şeylerdir ki sahâif ve tevârihte okunmak lâzım geldikte bin istiâzelerle okunmalıdırlar. Napolyon Bonapart Fransa'da hükûmet-i imparatoriyyeyi te'sîs eyleyip de her işe intizâm verdiği sırada On Dördüncü ve On Beşinci Louislerin hâric-i ez-hesâb hazîneler sarfıyla vücûda getirmiş oldukları bu ikinci bağ-ı ârâmı da inhidâm-ı küllîden kurtarmış idi. Ondan sonra hikmet-i kraliyyenin îadesiyle Louis Philippe kral oldukta o mahallin eski ehemmiyyetine bir yeni ehemmiyyet peydâsı için saray-ı mezkûru bi-t-ta'mîr müzeye tahvîl etmiş ve fi-l-hakika bu teşebbüste muvaffakiyyât-ı tâmmeye de mazhar olmuştur. Geçen 1870 ve 71 sene-yi mîlâdiyyesinde Fransa ve Almanya arasında muhârebe-yi ma'lûme zuhûr ederek Prusyalılar Paris'e kadar geldiklerinde

753b

Prusya Kralı Wilhelm iş bu Versailles Sarayını kendisine ikamet-gâh ittihâz eylemiş olduğu gibi maiyyet-i erkâmı dahi Versailles kasabasında ikamet ederek orası umûm Almanya kuvâ-yi askeriyyesinin merkezi olmuştur. Hattâ 1871 senesi kanun-i sânisinin on sekizinci günü kral müşârün-ileyh umûm Almanya hüküm-dârân ve prensleri tarafından Almanya imparatoru nâmıyla alkışlandığı zemân o resm-i dil-nişîn dahi bu mahallde vuku' bulmuş idi. Almanlar Fransa hükûmet-i muvakkatasıyla müsâlaha eyledikleri hâlde Fransızlar birbiriyle musâlaha edemeyerek Paris'te commune Versailles'da hükûmet-i muvakkata nâmıyla birer hükûmet teşekkül etmiş idi. Versaillesliler burasını üss-ül harekât ittihâdıyla Paris'e hücum ve zabt ederek o zemâna kadar Versailles'te ictimâ' eyleyen hey'et-i vükelâ ve meclis-i â'yân ve meb'ûsân ve sâir devâir nihâyet Paris'e nakl olunmuş ve kasaba-yı mezkûre asıl kendine lâyük ehemmiyyete avdet edebilmiştir.

Versailles kasabası saray ve onun bahçesiyle berâber cenûb-i şarkîden şimâl-i garbîye doğru mümtedir. Kısım-ı şarkîsi asıl kasaba ve kısım-ı garbîsi bahçelerdir. Kasabanın orta yerinde avenue de Scaux ve avenue de Paris ve avenue

754a

Saint Cloud nâmıyla üç geniş avenue'lar vardır ki Paris avenue'larından aşağı değildir. Bunlar üçüzlü bir dîgerin teşkîl edercesine tamâm sarayın karşısında bulunan Palais D'arme nâm meydânda birleşirler ki meydân-ı mezkûrun garb cihetinde saray ve şark cihetinde ya'nî üç avenue'nun birleşip teşkîl eyledikleri zâviye-yi cadde üzerinde yine her biri birer saray ittîlâkına

şâyân iki ebniye-yi azîme-yi emîriyye bulunmasıyla meydân-ı mezkûr Paris'in de en güzel meydânlarından addolunacak kadar müzeyyendir. Başlıca şu üç avnuedan sonra bir de şehrin şimâl cihetinde Kraliçe bulvarı nâmıyla güzel bir bulvar ve garb cihetinde sarayın önünden geçip şimâle doğru bir hatt-ı müstakim üzerine imtidâd eyleyen Gambetta ve Reservoir sokaklarıyla Kral bulvarı gerçekten ehemmiyetle telâkki olunacak caddelerdendir. Bundan mâ-adâ sokakları eğer ki müstakim iseler de ol kadar geniş değildirler.

Devâir-i manzûmesiyle berâber sarayın şimâlden cenûba doğru tûlü sekiz yüz metredir. Arîzi ise dâire-i merkeziyyenin iki cenâhında yetmiş ve dâire-i merkeziyye cihetinde yüz seksen metredir. Bu binâ'-yı azîmin sûret-i inşâ'sında iltizâm olunan külfet hadde hesâba sığmaz. Vâkiâ gerek heykeller ve gerek sâir

754b

Türlü oymalar cihetiyle Tuileries ve Louvre saraylarına takarrüb edebilmesi pek müstebid ise de yalnız bir kral tarafından inşâ' edilip ikincisine pek az iş kalmış olması asıl o kral ya'nî On Dördüncü Louis tarafından iltizâm olunmuş bulunan külfeti pek büyük gösterir. Maa-hazâ tezyînât-ı mi'mâriyyeden bi-l-külliyeye ârî dahi zannolunmamalıdır. Sâdeliği Tuileries ve Louvre'e nisbetledir. Yoksa kendisi de ebniye-yi sâireye nisbetle yine mükellef mahkûkât-ı mi'mâriyye ile müzeyyendir. Hele saray bahçeye nisbetle lâ-şey hükmünde addolunmalıdır. Versailles demek bu bahçe demektir ki emsâli bütün dünya üstünde nâdir bulunabilir.

Sarayın garb cihetine doğru imtidâd eyleyen mezkûr bahçenin salîb şeklindeki büyük havuz hizâsıyla tûlü üç bin beş yüz metre olup arîzi ba'zı yerlerde bundan birâz az ve ba'zı yerlerde ya'nî küçük ve büyük Trianon denilen köşkler bahçelerinin dahi inzimâmıyla bundan ziyâdedir. Salîb şeklinde dediğimiz büyük havuzun "büyük kanal" denilen kısm-ı tûlânîsi bin beş yüz metre tûlünde olup ale-l-âde arîzi seksen metredir. Saraya yakın olan ucunda müsemmene şebîh müstedîre teşkîl eder ki

755a

Katarı yüz elli metredir. Müntehâ-yı garbîsinde mustatîle şebîh bir havz-ı mahsûs teşekkül eder ki bunun tûlü dört yüz elli ve arîzi iki yüz metredir. İşte bu büyük kanalı amûden aykırıl原因 iki kanaldan Manage kolu denilen büyüceği altı yüz ve Trianon kolu denilen ufarağı dört yüz seksen

metre olup ikisi birlikte bin seksen metre bir tûl ve doksan metre bir de arîz teşkîl ederler. İstavroz şeklinde bu kadar eb'âda doğru tevsi' eyleyen havz-ı mezkûrun içinde vaktiyle Fransız donanmasının en güzel gemileri modeli gibi bir sûrette yapılmış olan sandallar ile On Dördüncü On Beşinci Louis nâm krallar yelken kullanırlar imiş. Hattâ havuzun salîb şeklinde yapılmasına asıl sebep dahi hangi taraftan rüzgâr eser ise yelken kullanmaya müsâade eylesin efkârına mebnî imiş. Bu azîm bahçenin bir büyük havuzu da İsviçreliler havuzu denilen havuzdur ki tûlü altı yüz elli ve arîzi iki yüz elli metre olup bir müsta'tûlin iki uçları yuvarlatılmış olmak üzere müteşekkildir. Tûlünün havz-ı salîbi kadar mümted olmamasından kat-ı nazar fakat tûlüne arîzinin pek münâsib düşmüş olması hasebiyle bu havuz

755b

Âdetâ ufarak bir bahîre ehemmiyetini hâizdir. Bu iki havuzdan mâ-adâ Neptune hammâmı nâmıyla sarayın şimâl cenâhında bir ve Apollon havuzu nâmıyla havz-ı salîbin saray ciheti ucunda dîger bir havuz daha bulunup bunlar dahi epeyce cesîm şeylerdir. Nihâyet ondan mütecâviz irili ufaklı havuzlar vardır ki kâffesi yine irili ufaklı altı yüz kadar fevvâreler ile mücehhezdirler. Bu bahçeyi temâşâ etmek için asıl bu fevvârelerin işledikleri günler gelmelidir ki o günler dahi mâh-ı mayıstan eylül nihâyetine kadar her ayın ilk Pazar günleri olmak üzere muayyen bulunup yalnız sergi-yi umûmîden dolayı iş bu 1889 senesinde ayın on beşinci günleri de fevvâreler feverâna görülmüşlerdir. Biz göremedik. Fakat ta'rîf-nâmelerde beyân olduğuna göre yalnız iki saat kadar bunlardan su fıskırtmak için su kumpanyasının en ehven ta'rîfesi mûcibince sekiz bin franklıktan on bin franklığa kadar su sarf olunur imiş. Hem de altı yüz fevvârenin kâffesi birden işletilmek kabil olmayıp bunlar nöbet nöbet işletirler imiş. Zîrâ büyük fevvârelerden ba'zıları insân beli kalınlığında suyu yirmi beş metre irtifâ'a kadar fırlatırlar imiş ki işte

756a

O zemân hakikaten bunlar birer serv-i sîmîn sûretini alırlar imiş. Bahçenin İsviçreliler havuzu kısmının şimâl tarafında nişan atmaya mahsûs dört yüz metre tûlünde ve otuz metre kadar arîzinde bir dâire olup onun etrâfında da "sahrâ" nâmında bir ovacık tersîm etmişlerdir ki o da at kuşandırmaya mahsûstur. Vaktiyle krallar güzîdeleri kadınlar ile berâber bu sahrâda at koştururlar imiş. Sahrânın garb cihetinde geniş ve muntazam bir sülün-hâne bulunup şimdi

hemân boş denilecek derecelerde imiş ise de vaktiyle orası gûnâ-gûn sülünler ile mâl-â-mâl olup onun etrâfı da sahrâ addolunduğundan ba'zı kerre oradan salıverilen sülünleri krallar prensler sahrâda vurup sayd ederek eğlenirler imiş. Bu sülün-hânenin de şark cihetinde ve Saint-Cyr yolunun öte tarafında “hara” ta'bîr olunan ahır dâireleri bulunarak orada dahi kralların en nâ-dîde kısrakları aygırları ve en güzel inekleri falanları bulunarak döllerı alınır imiş. Bu İsviçreliler havuzuyla nişân-hâne ve sahrâlar ve hara ve sülün-hâne bahçenin kısm-ı cenûbîsini teşkîl ederek kısm-ı şimâlisini de küçük ve büyük Trianon teşkîl ederler ki asıl Versailles

756b

Bahçesi ya'nî salîb şeklindeki havuz ile saray önü denilen ve bahçenin en müzeyyen kısmı bulunan ciheti bunların orta yerine düşer. Apollon havuzu ve Neptune hammâmı ve sâir on on iki küçük havuzlar hep bu saray önü kısmında bulunarak tarhların en güzelleri ve yolların en muntazamları da bahçenin bu kısmındadır. Bir takımı mermerden ve birtakımı ma'denlerden yapılmış yüzlerce heykeller asıl bahçenin bu kısmını tezyîn ederler. Bu heykellerin ba'zıları üzerinde hâlâ yama yama yıldızlar görüldüğünden istidlâl olunur ki vaktiyle demir ve tunç ve prinç gibi ma'denden yapılan heykellerin kâffesi yıldızlı imişler. Trianon denilen iki dâire birisi büyük ve dîgeri küçük Trianon nâmıyla tefrîk olunurlar ki büyük Trianon On Dördüncü Louis tarafından müntehâbesi Madam de Maintenon ve küçük Trianon dahi On Altıncı Louis tarafından zevcesi Marie Antoinette için yapılmışlardır. Bunlar birer katlı ufarak dâireler olup ilk zînetleri muhâfaza edilememiş ise de şimdilerde bunlar dahi birer ufacak müze sûretinde tertîb edilmişlerdir. Bunlara Trianon şatoları denilir. İkisinin arasında bir de gayet güzel bir tiyatro-hâne vardır. Büyük Trianon

757a

Kısmına âid olan bahçe daha vâsi' ise de küçük Trianon bahçesi daha müzeyyen ve ma'mûrdur. İş bu Trianon kısmındaki ahırlarda On Dördüncü Louis'den beri Fransız krallarının veya imparatorlarının istiğmal eyledikleri gala arabalar hıfz olunarak hattâ bunların mahfûz olduğu mahalle de arabalar müzesi denilmektedir. Ta'rîf-nâmenin beyânına göre bu bahçenin her tarafı gezilmek için lâ-akall yüz kilometrelik kadar muhte'lîf-ül istikame yollardan geçilmek lâzım gelip bunlar dahi her biri birer ism-i mahsûsla yâd olunan alleelerdir. Meselâ bahçenin bir kısm-ı garbîsinde bir alleenin ismi “Ha! Ha! Lar alleesi” dir ki büyük Trianon bahçesinin garb tarafına

isâbet eder. Rivâyete göre bir at yarışında krallardan birisi ol vecihle burada haykırmısından bu nâm kalmıştır. Diğer alleelerin de bir çoğu zevât-ı meşhûre esâmîsine mensûbdurlar. Ta'rîf-nâmede tasrîh olunduğuna göre Versailles bahçesinin küçük büyük yollarının cümlesi birbirine eklenecek olur ise yedi yüz kilometrelik bir mesâfe teşkîl ediyor ki bir adam saatte yedi kilometre kat' için âdetâ koşacak olsa yüz saatlik bir mesâfe teşkîl eyliyor demektir.

757b

Planı üzerinde icrâ'-yı tettebbu' edildiği zemân görülüyor ki Versailles bahçeleri elli bin nüfûsu hâvî olan Versailles kasabasından hemân üç kat ziyâde büyüktür.

1.81. (PARİS'TE ONUNCU GÜN)

Paris'teki eyyâm-ı ikametimizin onuncusu eylül efrencinin otuzuncusunu teşkîl eyleyen Pazartesi günüdür. Dünkü gün Versailles ile vuku' bulan azîmetimizde havânın muhâlefetiyle berâber oradan avdetten sonra vâlidesiyle eşyâ' mübâyaasına ve ba'de Champs-Elysees'e gitmiş olan Madam Gülnar bugün hastelendiğinden hiç bir yere çıkamayacağını bana sûret-i kat'iyede anlattı. Ben dahi sabah cevelânımı yalnızca icrâ' ederek kuşluk taâmı için hotele gelebilir isem geleceğimi ve gelemediğim sûrette sergi-yi umûmîye gideceğimi kendilerine beyânla saat yedi raddelerinde hotelden çıktım. Derhâl bir arabaya binerek La Fayette sokağının muntehâsına kadar gidip hattâ Villette havz-ı kebîrinin iki sâhilini de dolaştıktan sonra Secretan sokağından Chaumont bahçe-yi umûmîsine geldim ki burada arabadan inip bahçeye girdim.

Mezkûr Chaumont bahçesi Paris'in şimâl-i garbîsi muntehâsında gereği gibi vâsi'

758a

Ve oldukça müzeyyen bir bahçe olup şöyle ortalık yerinden bir kaç alleesine girip çıktıktan sonra bahçenin muntehâ-yı cenûb-i garbîsinden bir takım eğri büğrü sokaklara düşüp nihâyet Villette bulvarına çıktım ki orada birbirine tekatu' ederek bir kolu ta Temple sokağına doğru giden tramvayı bekledim. Bugün dünkü gibi vagonlarda yer bulmak için sıra numarası almaya hâcet yok idi. Hemân ilk geçen tramvayda yer bularak Temple sokağından garba doğru Republique

meydânına geldim ki bu meydândan daha Bastille meydânına doğru gitmek için bindiğim vagonu değiştirmek îcâb eyledi. Zîrâ bindiğim vagon Saint Martin ve Bonne Neuville ve Poissonniere bulvarlarına doğru gidiyor idi. Böyle bir vagondan dîgerine aktarma etmeye correspondance denilmekte olup bir iki dakika bekler beklemez dîger binilecek vagon dahi zuhûr eylediğinden kendimi ona nakl eyledim.

Bu def'a arabamız Temple bulvarından Beaumarchais bulvarına doğru yürümeye başladı ki vâkıâ piyâde olarak gezdiğim zemânlara kıyâs şöyle dursun açık araba ile gezdiğim zemânlarda bile etrâfa

758b

Müşâhede ve temâşâ edebilişime kıyâs kabûl edemeyecek derecelerde nâkıs bir seyr ve temâşâya muvaffak olabilir idiysem de imkânın son derecesine kadar yine her tarafa nazar-ı dikkat yetiştirebilmekten geri kalmamaya çalışıyor idim.

Bastille meydânına geldiğimiz zemân arabamız şark tarafına ya'nî Villette meydânına doğru yolunda devâm etmekle ben dahi arabadan çıkmayıp devâm eyledim. Ta meydân-ı mezkûra geldiğimde arabadan inip Diderot bulvarının ağzında bir kahve-hâneye oturdum. Burası Paris'in cenûb-i şarkîsidir. Villette havz-ı kebîrinden buraya kadar kat' eylediğim mesâfe ile Paris'in kısm-ı şarkîsinde epeyce güzel bir cevelân-ı subh-gâhı icrâ' eylemiş oldum. Buna "epeyce güzel" ta'bîr edişim asıl ârzûm vecihle piyâde olarak gezemedikten mâ-adâ araba ile gezmemiş bulunmaktığımdan nâşîdir.

Fakat bunu kendim için bir mahrûmiyyet addedemem. Zîrâ Pere-Lachaise mezârlığına geldiğim gün ve ondan evvel dîger bir kaç günler Paris'in bu kısmını âdetâ mükemmel denilebilecek bir sûrette görmüş bulunduğumdan bu sabahki cevelân daha ziyâde ikmâl ve itmâm-ı

759a

Maksada hizmet eylemiş oldu.

Villette meydânında sigara ve kahvemi içtikten sonra bir araba celb ederek saat hesâbıyla tutmuş olduğumu beyân eylediğim arabacıya beni Picpus ve Doumesnil ve Bercy bulvarlarından

geçirip Bercy köprüsüne kadar götürmesini ta'rif eyledim. Saat hesabıyla olduktan sonra istediğim kadar âheste yürümekte arabacı aslâ suûbet gösteremez. Dediğim yerlerden dolaşıp beni götürdü ki Paris'in bu cihetleri artık pek tenhâ yerler olup hele Bercy köprüsü üzerine gelindiği zemân gerek şimendüferler ve gerek nehir nakliyyâtının azîm ve cesîm kışlalar gibi antrepo mağazalarından başka hemân binâ' görünmez.

Bercy köprüsünü geçerek bulvar de la Gare denilen caddeye girdik. O tarîk ile Place d'Italie meydânına vardık ki burası da Paris'in kısm-ı cenûbîsi müntehâlarıdır. Mezkûr Place d'Italie'de eğlenmeyerek Bulvar d'Italie ve Bulvar Saint Jacques tarîkleriyle Denfert-Rochereau meydânına ve oradan Rospail bulvarıyla Montparnasse şimendüferi istasyonuna kadar geldik. Mezkûr istasyondan şimâl-i şarkîye doğru bükülen Rennes sokağına girip

759b

Boylu boyuna o mesâfeyi kat' ederek ve Saint Germain bulvarını aykırılıyarak Voltaire rıhtımı tarîkıyla ve Solferino köprüsünden Seine nehrini mürûr ile Palais Royal meydânına geldik ki yalnız şu araba seyâhâti bir saat üç çaryek sürüp saatin on bir olmasından istidlâl eylediğime göre hotelden çıkalıdan beri cevelânın müddeti dört saate varmış olduğunu anladım.

Bugün Palais Royal'den bir kuşluk taâmı etmek için arabadan inmiş idim. Tamâm Palais Royal'e girer iken bir sarrâf dükkânından doktor Boris Yanpolsky'nin ismimi nidâ ile çağırıldığını işitip görerek durdum. Meğer Rusya'nın ruble kaimelerini Fransa'nın frank kaimelerine tebdîl için bu dükkâna girmiş imiş. Sordu ki:

- Nereye gidiyorsunuz?
- Gitmiyorum. Gideceğim yerlere gittim de geldim.
- Korkarım yâhûd sevinirim ki buraya taâm etmeye geldiniz.
- İster korkunuz ister sevininiz fi-l-vâki' buraya taâm etmeye geldim.
- Aman öyle ise birlikte taâm edelim.
- Hay hay! Benim için bundan büyük

760a

Memnûniyyet mi olur?

Doktor Efendi akça tebdîli işini bitirdikten sonra beni yanına alıp kendisinin evvelce dahi bir kaç def'a taâm etmiş olduğu bir lokantaya getirdi. Orada hem taâm ederek hem de bu sabah ettiğim cevelânı kendisine anlattım. Bu cevelânın cesâmetine şaşarak dedi ki:

- Paris'i dâiren mâdâr dolaşmak için göze aldırılacak bir deverân-ı nısfına karfîbini icrâ etmişsiniz.
- Vâkiâ bu mesâfe üzerinde pek de görülecek yerler yok idiyse de bu cevelâna muhtâc idim. Görülmeye şâyân yerler bulunmadığını görüp mutmain olmak dahi bir tetebbu' sayılır.
- Ey gündüzünüzün bundan sonraki kısmını ne yapacaksınız?
- Ba'de-t-taâm posta-hâneye gidip mektûb ve gazete aradıktan sonra sergiye kadar gideceğim.
- Yine bu posta-hâneye kadar gideceğiniz esnâda bir de kütüb-hâne-yi kebîre baş vurmak husûsunda bana refâkat eder misiniz?
- Memnûnen! Fakat sergiyi gezmek husûsunda da siz bana refâkat eder misiniz?
- Güzel olur ammâ ben bugün

760b

Kontesi görmeye söz vermiştim.

- Bizim gibi seyyâhlar öyle her verdikleri sözü tutabilirler mi? Zâten siz bir kaç def'a söz verdiğiniz hâlde tutamamış idiniz de ma'zûr dahi görülmüş idiniz.
- Hay hay! Sergiye birlikte gideriz. Sizinle dünyanın öte ucuna kadar birlikte gitmek benim için zevk-i azîmdir.

Doktorun bu son sözü hâtırıma seyâhatin bundan ilerisini getirdi. Zâten dahi bir sûret-i gayr-i mühimmede olarak buna dâir aramızda sözler geçmiş idi. Dedim ki:

- Gerçek Doktor! Dünyanın öteki ucuna kadar değil ise de seyâhatimizin nihâyetine kadar sizinle bir refâkat akd edemez miyiz?
- İsviçre'ye mi?

- Benim zâten muayyen bir maksadım mukarrer bir hizmetim olmayıp Avrupa'yı görmek ârzûsunda bulunduğumdan ittibâ' edeceğimiz tarîki siz ta'yîn ediniz ben de size tâbi' olayım.
- Ben size evvelce de dedim ya. Rusya taraflarından tebdîl-i havâ için İsviçre'nin Montreux ve Interlaken gibi yerlerine dâimâ hasteler gönderdiğimizden şu zavallı adamları nasıl yerlere göndermekte bulunduğumuzu görmek

761a

Emelindeyim. İsviçre cihetinde siz bana tâbi' olunuz da ondan sonra ben size tâbi' olurum.

- Hâl-bu-ki seyâhatin ondan sonrası hemân kalmamış olur.
- Neden? Saint Gotthard Tüneli tarîkıyla İtalya'ya gitmez miyiz?
- Yolum uzanır. Bundan evvel dahi konuştuğumuz vecihle sizinle Wien'e kadar gitmek isterim.
- Daha alâ ya işte! Bavaria tarîkıyla Wien'e kadar gideriz. Oradan ben size Adios diyerek şimendüfere binerim siz dahi hani ya Kobenhavn'da mı idi nerede idi ârzû gösterdiğiniz vecihle Tuna vapurlarına binip Peşte'ye gidirsiniz. Galibâ Peşte'den dahi Trieste'ye inecek idiniz. Değil mi?
- Onlar bir takım hulyâlardan ibârettir ki seyâyâh olan adamlar bu hulyâların günde binini zihinlerinden geçirirler. Şimdiki hâlde Wien'e kadar ki akd-i refâkati imzâ ettik mi?
- Ez dil ü cân! Na işte imzâ makamı olarak alınız elimi!

Lâtif doktorun mukavele-nâmeyi bu sûretle imzâ etmesini bir itmi'nân-ı tâmmıla kabûl ederek elini alıp sıktım. Dedim ki:

- Öyle ise hâzır Palais Royal'de

761b

Bulunuyoruz vatanımda evlâd ü iyalime götürmek için mübâyaası ârzûsunda bulunduğum ufak tefek ba'zı hedâyâyı buradan almak husûsunda da bana yardım ediniz.

- Elmâs mı alacaksınız?

- Yok! O kadar büyük kelimeler bizim ağızımıza sığabilir mi? Onların taklîdleri var. Ne güzel şeyler!
- Vâkıâ akla en muvâfık olan cihet dahi odur. Takanları tezyîn husûsunda elmâstan farkları olmayıp bu farksız hizmeti bi-n-nisbe pek az para ile görmek dahi mümkündür. Her ne kadar bu misillû kadın şeylerinden anlamaz isem de sizi de kendimden ziyâde anlayışlı görmediğimden istediğiniz muâveneti deriğ etmem.

Şöyle neş'eli sözlerle ve mûcib-i şetâret karârlarla taâm ederek Palais Royal'deki kuyumculardan İstanbul hedâyâsı olacak ufak tefek şeyleri aldıktan ve tafsîlâtı bundan evvel yazıldığı vecihle kütüb-hâne-yi kebîre de uğradıktan sonra posta-hâneye vardık. İstanbul'dan gelen gazetelerle bir de mektubu aldık. Meğer sofradaki şetâret birâz sonra istibşâr edeceğim gayet güzel haberin in'ikâsı imiş. Mektubu açıp bakayım ki kardeşim Cevdet lâtif

762a

Ve inâyet-i Rabbâniyye ile büyük peder olduğumu tebşîr eyliyor.

Ne beşâret! Dâmâdım Naci'den kızımın bir kızı dünyaya gelmiş. Büyük peder olmak değil a peder olmak bile ebnâ'-yı nev'imizin yüzde birine nasîb olamaz. Hakk Sübhan ve Teâlâ hazretlerinin şimdiye kadar beni nâil eylemiş olduğu bunca iltifât ve inâyete bir de bu zamîmenin iltihâkından dolayı o kadar mesrûr oldum ki gözlerimden yaş geldi.

Mesrûriyyet-i vâkıamı doktora da anlattım. Sâfî-ül kalb adamcağız benden ziyâde memnûniyyet tavrı göstererek türlü hayr duâ'larla tebrîk ve tehniyyete müsâraat eyledi.

Zâten bir vakitten beri vatan iştiyâkı ve çoluk çocuk hasreti gereği gibi te'sîrâtını göstermekte olup her gece rü'yâmda İstanbul'u görmekte bulunduğumdan bu müjde-yi nâ-gâh-zuhûr iştiyâkımı birden bire tezyîd etti. Bir hâle geldim ki hiffet-i meşrebe haml olunmayacağından emîn olabilse idim hemân ilk şark sür'at katarına binerek İstanbul'a cân atar idim.

Az zemân zarfında çok şeyi görmek için cismen ve fikren iştilal-i dâimî hâlinde iken bile iki ay olmaksızın vatan ve evlâd ü iyal iştiyâkına bu derecelerde

762b

Mağlûbiyetim ma'zûr görülmelidir. Kalabalık bir familyanın pederlik makamında bulunan bir insânın bu yoldaki za'fları artıyor. İnsân yalnız başına olsa yıllarca zemânlarını gurbetlerde geçirir de ihtimâl ki bu iştiyâkın te'sîrini görmez. Fakat vatanından iş güç erbâbı çoluk çocuk sâhibi olup da birâz gaybûbetten sonra işini gücünü evlâd ü iyalini ziyâdesiyle özlememek aslâ kabil olamıyor.

Ba'zı tetebbuât-ı tabîiyem esnâsında “nostalji” denilen ve mâhiyyet-i sahîhesi vatan iştiyâkından ibâret bulunan hasteliğin âdetâ helâke kadar müneccer olduğunu görmüş idim de doğrusu ya istib'âd etmek istemiş idim. Bu hastelik vatanından mübâadet edenlerin oraya avdeti ârzûya başlamalarından münbais olup avdet ümîdi azaldıkça hasteliğin şiddeti arta arta nihâyet mevte müneccer olmakta imiş. Çâresi ise hasteyi bir takım meşguliyyet-i zihniyye ve vücûdiyye ile işgal etmek olup o da kâr etmez ise be-heme-hâl vatanına îade ve ircâ' eylemeli imiş. Ekseriyyâ asker neferlerinde bu hastelik vuku'a geldiği için kumandanlar sîla ruhsatı vermekte me'zûndurlar. İnsân kendi vatanı dâhilinde tebdîl-i mekân etmekle bile müteessir olduğu hâlde böyle

763a

Vatanımıza hiç benzemeyen bir memlekette ve ahlâk ve âdâtı bize bi-l-külliyeye yabancı olan halk içinde igtirâbın te'sîri o kadar büyümektedir ki ne bileyim ammâ Hakk Teâlâ muhâfaza buyursun öyle senelerce müddet Avrupa diyârında zemân geçirmeye mecbûr olacak olsam ihtimâl ki ben de nostaljiye mübtelâ olarak helâk olur giderim.

Posta-hâneden sergiye doğru gider iken bunu doktora dahi söyledim. Gülerek dedi ki:

- Bu gibi hasteliklere kabl-el-vuku' hiç bir hükm verilemez. Bâ-husûs ki sizin gibi fikr-i hikmet sâhibi adamlardan nostalji baîddir genç tecrübesiz câhil ve fikirsiz adamlar iştiyâk-ı vatanı çarçâbük bir me'yûsiyyet-i kat'iyeye tahvîl ederler de onun için kendilerini tehlikelere dûçâr ederler. Fikr-i hikmet erbâbı lüzûm-i kat'iyeye kanâat eyledikten sonra o iştiyâka tahammülü bir vazîfe sayarak binâen aleyh ârzû-yu vatanı hastelik derecesinde ileriye götürmezler.

Posta-hânededen çıkınca bir boş arabaya tesâdüf edip bindik. Cartier Latin'den geçerek doktorun ahbâbı olan ba'zı hocaları etüdyanları görerek sergiye

763b

Vardık. İlk girdiğimiz yer makineler galerisi oldu makineler hakkında doktor Yanpolsky ile musâhabe etmek istedim ise de adamcağız:

- İşte bi-l-küllüyye câhili olduğum bir şey var ise o da bunlardan ibârettir. Makinelere dâir benden alacağınız haberler ile tevsî'-i ma'lûmât edemezsiniz!

Dedi. Şu sözüdeki ciddiyeti bu dâireden mütelezziz dahi olmamakta bulunmasından anladım. Orada çıkıp Bastille modeline ve küre-i arzın bir milyonda bir cüz'ünü mütenâsib olarak yapılan küre-i masnû'a mahalline Mısır sokağına ve döne dolaşa Eiffel Kulesi altına kadar gelip bu zemânımızın ekserini Paris'ten mufârekâtan sonra birlikte edeceğimiz seyâhate dâir sözlerler imrâr eyledik. Nihâyet akşam dahi takarrüb etmiş olmasıyla birbirimizden ayrıldık.

Bizim doktor ucuzluğu sever bir muktesid olduğundan Cartier Latin tarafında sâkin idi. Benden ayrıldıktan sonra o tarafa gitti. Ben ise yavaş yavaş sergiyi birâz daha gezip eğlenerek Decouville şimendüferine rakîbân İnvâlidler kapısına geldim ve oradan dahi âheste reftârla Concorde meydânına ve ta Madeleine ma'bedine kadar

764a

Yürüdüm ki bu zemân değin gece dahi tamâmıyla hulûl eylemiş ve gazlar yanmış ve ayaklarım gereği gibi yorulup taâm vakti takarrüb etmiş olduğundan bir arabaya rakîbân kendimi hotele nakl ettirdim.

Doğruca taâm salonuna varmış olduğumdan arkadaşlarımı orada bulamadım ise de karşı taraftaki dâirede bulduklarını o taraftan gelen hizmetçi kızdan haber aldığım cihetle misâfirlerin ictimâ'ına mahsûs olan salonda birâz gazete mütâlaasıyla kendilerini bekledim. Onlar dahi gelerek cümlemiz birlikte sofraya oturduğumuz zemân bi-t-tab' zemîn-i musâhabeyi büyük peder olduğuma dâir o gün almış olduğum müjde mes'elesi teşkîl eyledi. Bu haber arkadaşlarımı da keyflendirip tebrîğime müsâraatlerini müstelzim oldu ki bu yoldaki tebrîkâtı

telâkki ve kabûl umûrumda ilk def'a olarak nâil olmakta bulunduğum bahtiyârlıklardan olmasıyla pek ziyâde hoşuma gidiyor idi.

Yine tabîat-ı maslâhat iktizâ'sınca vatanımı ne kadar özlediğimi de arkadaşlarıma serd eyledim. Hattâ nostalji hasteliğine dâir olan ma'lûmâtımı bile doktor Boris Yanpolsky'nin bu bâbdaki ma'lûmâtını da der-miyân ederek maa-hazâ gülünç olmayacağını bilsem hemân sür'at katarıyla İstanbul'a dönmek

764b

İhtiyâcında bulunduğumu da anlattım. Madam Gülnar ca'li bir muâheze tavrıyla dedi ki:

- Avrupa'dan böyle çarçâbük usanmanız mutlaka bizim gibi müteab ve müz'ic arkadaşlara tesâdüf etmenizden nâşî olacaktır.
- Bil-akis sizinle berâber kendimi bir familya dâhilinde addeylediğim için Avrupa'da bana daha az usanç verecek hâl bundan ibârettir.

Gülnar – Bu sözü ta'mîr için mi söylüyorsunuz?

Ben – Siz de bana o i'tirâzı kendinize teşekkür ettirmek için mi serd ediyorsunuz?

Kontes – Zanneder isem kızımın hakkı vardır. Zîrâ Avrupa'nın sâir taraflarından kat'-ı nazar bi-l-hâssa Paris şehrinde de eğlenememek ve orada bir gün ziyâde oturmak imkânını aramamak kabil olamaz. Bizim taraflarda erbâb-ı iktidâr Paris'e gidelim diye cân atarlar. Erbâb-ı iktidârdan olmayanlar bile bir yolunu bir kolayını bulup bu zevk ve safâ merkezini ziyâret hevesini yenemezler.

Ben – Herkesin bir başka duygusu bir başka nokta-i nazarı vardır.

Kontes – Şu buyurduğunuz gibi adamların fıkdanını iddiâ etmiyorum. Kendilerini haksız veya hatâ'lı göstermek istemiyorum. Benim

765a

Kendiliğimce Paris denilen yer öyle uzun uzadıya ikamete değerli değildir de onun için söylüyorum.

Gülнар – Pek uzun uzadıya ikamete değerli olmamasını ben de teslîm ederim. Fakat böyle sekiz on günde Paris'ten bıkmak kabil olabilir mi? Daha bu memleketin neresini gördük? Dün Versailles'da bu mütâlaada değil mi idik? İşte Versailles'ı bile ziyâret ve temâşamız gayet sathîdir. Paris'te sizin muhtâc olduğunuz tettebbuât için lâ-akall üç ay ikamet etmelidir.

Kontes – Yalnız tettebbuât için mi ya? Paris tettebbuâtın ziyâde yaşamak yeridir. Ammâ bolca para olmalı.

Gülнар – Susunuz vâlide susunuz! Bu mütâlaâtınıza Efedî tamâmıyla muârızdır.

Kontes – Gerçek mi? Acaba neden dolayı muârıız olduklarını soramaz mıyım?

Ben – Bahsin o ciheti uzundur Kontes! Hem uzundur hem de netîcesinde yine benim haksız çıkacağı muhakkaktır.

Gülнар – Efedî insânların bahtiyârlığını medenîyyetin bu Paris'te görülen sûretinden beklemez de onun için? Bu misillû feylosofiyyâta dâir kendisiyle pek çok mübâhasemiz sebk eylemiştir. Doğrusunu ister iseniz ben

765b

O mübâhesâtın pek büyük netâyic-i müffide istintâc etmişimdir. Hattâ bizim Rusya cihetleri hiç de ikamete taayyüşe değeri olmayan yerlerdendir i'tikadında iken Efedî'nin hikemiyyâtı bana memleketteki sûret-i maîşeti de beğendirmeye sevdirmeye başlamıştır.

Bunun üzerine sözde hep Madam Gülнар devâm ederek ez-cümle en yakında sebk etmiş olan ve Paris'in ebniye-yi cesîmiyyesiyle ve tasarruf-ı emlâka dâir olan musâhabemizi hulâsaten vâlidesine nakl edip kontesin nazar-ı dikkat ve ehemmiyyeti açılmış idi. Kontes geldi geledi bizim bu yoldaki mübâhasât ve musâhabâtımızdan ona da bir numûne arzını Madam Gülнар pek ârzû eylediği cihetle fırsat düştükçe bu ârzusunun husûlü için türlü bahisler kurcalamakta idi. Bu akşam derûnumdaki ihtisâsât tamâm şu yolda bir hasbihâl için bende istidâd peydâ eylemiş olduğundan mukaddime yollu şuradan buradan bir kaç söz söyledikten sonra asıl tasvîr-i efkâr sırası geldiğini görünce dedim ki:

- Kontes hazretleri! Her odasını her dâiresini bir müstecîre îcâr edip kirâlarını almakla meşgul olacağınız bir binâ'ya kendinizi tasarruf-ı

766a

Hakikî ile mutasarrıf göremeyeceğinizi kızınızın deminceki sözlerine mukabil peydâ eylediğiniz etvâr-ı musaddık-ânedan anladım.

Kontes – Evet ammâ insânın öyle bir mükemmel inâdı olur da bir de kendi ikametine mahsûs başka bir konağı bulunur.

Ben – Tamâm! Demek oluyor ki îrâd makamındaki binâ’ tasarruf-ı hakikî hâricinde bir ser-mâyedir. Asıl bahtiyârlığı da kendi ikametine mahsûs olan hânesinde arayacaktır. Bu sûret bizim hikmeti tagyîr etmez. Bil-akis takviye eder demek oluyor ki tasarruf-ı hakikî sekenâ-yı hakikî ya’nî temkin-i hakikî ve o yüzden muntazır olan bahtiyârlık insânın kendi hânesi derûnunda tekemmül eyler. Değil mi?

Kontes – Bi-ıstîcâr sâkin olduğu yerde de bahtiyâr olamaz mı?

Ben – Selb-i küllî ile selb etmiyorum. Bahtiyârlığın asıl sûret-i mükemmelesini insânın kendi mâlik olduğu yuvasında buluyorum.

Kontes – Bunda hakkınız vardır.

Gülzar – İstimâ’da birâz daha devâm eder iseniz daha çok şeyde haklı olduklarınızı göreceksiniz.

Ben – Ya müstecîren ikamet edilen hânenin eşyâ’sı da orada sâkin olanın mâlî değil ise? Ya onlar dahi taht-ı istîcârda ise?

766b

Kontes – “Maison Meuble”ler gibi (ya’nî döşeli hâneler)

Ben – Evet! Bilirsiniz ki Paris’te müstecîren ikamet edenlerin aglebi de hâne eşyâ’sına da mâlik olmayıp hâneleriyle berâber mefrûşâtını da istîcâr ederler. Bu da ikinci bir mahrûmiyyet değil midir?

Kontes – Şübhesiz! Bu da tasarruf-ı hakikî mes’elesinde dâhildir.

Ben – Çarşıdan geçiyorsunuz. Bir güzel resim levhası yâhûd bir âvîze ve sâir güzel bir şey gördünüz ki oturduğunuz hânenin filanca tarafına konulur ise pek münâsib düşecek. Bahâ’sı da

iktidârınız dâhilindedir. Fakat hâneniz yok ki bunu mübâyaa lezzetine nâil olasınız. Yâhûd hâne içindeki eşyâ' sizin değildir ki bunu da onlar miyânına idhâl etmek zevkini alalım. Şimi bahtiyârlık bunun neresinde?

Ana kız birbirinin yüzüne bakmaya başladılar. Ben sözümde devâm ettim dedim ki:

- Demincek kerîmeniz buralardaki tehhülden karâbetten filandan bahsediyor idi. Ya'nî benim mütâlaâtımı size serd eyliyor idi. Müsâade buyurunuz da o mütâlaâtı da ben serd edeyim. Mesken denilen şey insânın tek başına yapayalnız ikameti için

767a

Olur ise onun mahbûstan pek az farkı olur. Meskendeki bahtiyârlık evlâd ü iyalle hâsıdır. Hâl-bu-ki Paris'te vuku' bulan tevellüdât-ı yevmiyyenin tamâm yüzde otuz üçü evlâd ü gayr-ı meşrûadan olduğunu her Pazartesi günü devâir-i belediyyeden gazetelere teblîg olunan tevellüdât ve vefiyyât ve ahvâl-i umûmiyye-yi sıhhiyye istatistikleri mevki'-i sübûta koymaktadırlar bundan istidlâl ile diyelim ki işte içinde bahtiyârlık aradığımız memleketin bir sâlis-i nüfûsu velâdet ve mevlûdiyyet bahtiyârlığından mahrûm bî-çâregândır. Bunlardan daha sonra bahsedeceğiz. "Aile" nâmına kesb-i istihkak eyleyen dîger sâlisânımı mevki'-i tedkike çekeceğim. "Realist" nâmıyla ahlâk-ı hakikiyyeyi beytiyyeyi tasvîr eyleyen romancıların âsârından başka Paris ahvâl-i beytiyyesini bir yerde görmüş olduğumu iddiâ edemem.

Kontes – Zâten Paris ahvâl-i beytiyyesini bu romanlarda görmek kadar mükemmelen tetebbu' hiç bir sûrette mümkün olamaz. Parisliler bile kendi ahvâl-i beytiyyelerini romancılar kadar bilemedikleri için romancılar öyle meşâhir-i ricâlden sayılırlar.

Ben – İnsâfınıza teşekkürler ederim. Karılık kocalık denilen şeyin bu romanlardan

767b

İstidlâl edilen sûretine bahtiyârlık diyebilir misiniz?

Kontes – Hepsi de öyle değildirler ya!

Ben – Evvelce dahi arz eylediğim vecihle mubâhesemizde ifrât ve tefrît yoktur. Selb-i küllî ve âdîsine gitmeyiniz. Fakat buraların usûl-i maîşeti iktizâ'sınca insânlar beyninde en büyük râbıta

karı ile kocanın merbûtiyyetleri olduğu hâlde ikamet-gâhları müsâid oldukça bunların da aglebinin odaları ayrıdır. Öyle değil mi?

Gerek Kontes ve gerek Gülnar bu söz üzerine kahkahalarla gülüp tasdîk ettiler. Ben dedim ki:

- Kudret-i nakdiyyeleri müsâid ise tevlîd eyledikleri çocukları da hemân kundaklarıyla köylü süt vâlidelere verirler.

Kontes – Yalnız kudret-i nakdiyyeleri müsâid olan zengince familyalar değil asıl kudret-i nakdiyyeleri müsâid olmayan fakîrâ familyalar çocuklarını hânelerden hâricde baktırırlar. Zîrâ karısı da kocası da başka başka çalışmaya mecbûrdurlar. Onun için her yaştaki çocukları bakmaya mahsûs mekteb yollu dâireler icâd olunmuştur. Ale-l-umûm yüz familyada dört

768a

Familya bulunmaz ki çocukları kendi içlerinde bakılsın.

Ben – Alâ! Alâ! Beyn-el-beşer en büyük merbûtiyyet zevciyyet ile merbûtiyyet ve mevlûdiyyette bulunduğu hâlde burada o merbûtiyyetin şundan ibâret olduğu görülür ise ya karâbet denilen bu münâsebât-ı sâireyi ne yapalım? İki kardeş bir yerde yaşayabilirler mi! Bir baba ve-yâhûd bir vâlide gelinlerini dâmâdlarını kendi yuvacığında bulundurup muhabbetleriyle müteezziz olabilir mi? Kayınvâlide ile dâmâdın birbirine hısm-ı cân olmaları buralarda vücûd bulmuş darb-ı mesel değil midir!

Ana ile kız arasında bir kahkaha daha! Zîrâ Fransa'da kayınvâlide ile dâmâd arasındaki münâsebet-i dâime o kadar müdhiş bir sûrette görülüp tasvîr edilir ki bizdeki kaynana ve gelin münâsebeti onlara nisbetle öz vâlide ile öz kızı münâsebetine benzer. Ben hep sözümde devâm ettim. Dedim ki:

- İşte size bir aile ki medeniyyetin birinci şânı ictimâ' iken müteferriktir. Hısm akrabâ yek-dîğerinin ne saâdetiyle mes'ûd ne felâketiyle müteessir olmayıp yılbaşlarında münâkehâtta ve vefîâtta filanda icrâ' edilen

768b

Tehniyyetler ta'ziyyetleri hep sûrî hep sathî merâsimden ibârettirler. İhtisâsât-ı kalbiyye sönümüştür.

Kontes – Gerçek öyledir. Vâ esefâ ki bizde bile Avrupa terbiyesiyle perveriş-yâb olarak kendilerini asıl Rus milletinden başka addeden kibâr sınıfı dahi işte bu hâle girmişlerdir.

Gülнар – Dinleyiniz vâlideciğim dinleyiniz!

Ben – Şu yoldaki familyaların oldukça bahtiyârlarından birisini ele alalım. Hânesinde kileri yoktur. Tenceresi kaynamaz. Gerek büyüklerinin gerek küçüklerinin giydiği elbiseleri o hânedeki biçilip dikilmez. Kendilerine mahsûs bir kedileri bile yoktur. Yine kendilerine mahsûs bir yeşil yaprak yüzü görmezler. Lokantalarda yemek yerler. Hâzırcılardan giyinirler. Biz yabancılar gibi onlar dahi çamaşırlarını çamaşırcıya yıkatırlar. Kendi inek koyun veya keçisinden bir kadeh süt sağlamak kendi ağacından bir erik bir kiraz koparmak onlara nasîb değildir. Hâl-bu-ki bunların her birinde bir zevk yok mudur?

Gülнар – Ah bilâ-şübhe! Bahtiyârlık bundan ibârettir. Efendi Efendi! Şu

769a

Familyanız nezdinde biçki biçtiğinizi de vâlideme hikâye etseniz a!

Ben – Evet! Çocuklarımın çarşıdan alınmış hâzır şeylerle telbîsi onları bana güzel göstermez. Ahyânen lüzûmu olacak ba'zı ağır kadın elbisesinden mâ-adâ familyanın lüzûm-ül libâsiyyesini i'mâl benim en büyük zevkimdir. Moda gazeteleri meydâna çıkmalı kumaşlar bir tarafa yığılmalı. Familyanın büyüğü küçüğü toplanmalı. Herkes beğendiğini söylemeli. Onlar ölçmeli biçmeli. Müzâkereler münâzaralar hattâ mücâdeleler edilmeli. Böyle olur ise familya halkını kendimiz giydirmiş olduğumuza kanâatle mütelezziz olabilirim. Taâmımızı da familya halkınca pişirmeliyiz. En usta aşçıdan ziyâde kendi zevcemin kendi hemşîremin pişirdiği taâmda lezzet bulurum. Nefâsetinden dolayı edeceğim medhler dahi aşçıya değil kendi cânânım olan familyam halkına olmalıdır.

Kontesin galibâ ömründe ilk def'a olmak üzere şu yoldaki sözleri işitmekte bulunmalıdır ki âdetâ dûçâr-ı hayret olmaya başladı. Ban aralıkta bir söze iktizâ' eden fasılaları vererek yine devâm eylediğim gibi bu def'a dahi sözümde devâm ettim. Dedim ki:

769b

- Şimdi Avrupa kitâblarında “vie-patriarcal” diye tasvîr olunan maîşet işte bizim şarklıların şu tasvîr ettiğim sûretteki maîşetleridir. Vâkıâ bizde dahi Avrupa usûl-i maîşetini yavaş yavaş ahz ve kabûle başlamış familyalar var ise de on binde bir nisbetinde kalamazlar. Onlar dahi tâmm Avrupalı olmamışlardır. İnsân için maîşet-i asliyye ve tabîyye bundan ibâret olduğu hâlde dün Bolougne ormanında gördüğüm gibi şişe-yi zâhiresi gözler kamaştırıran bir halkta şu ahvâl-i batiniyyeden dolayı hakikî bahtiyârlık göremem. Halkta bahtiyârlık göremez isem kendimi kendimi de bahtiyâr bulamam. Zîrâ o kadar egoist (hûd-gâm. hûd-endîş) değilim. Fakat biz şimdiye kadar buranın bahtiyârlığa en yakın adamlarından bahsettik. Ya şu tevellüdâtın sâlisini evlâd-ı gayr-ı meşrûa sûretinde vücûda getirmiş olan halkı hiç düşünmeyelim mi? Bunlarda bahtiyârlığın şu derecesi de yoktur. Kendileri birer zevc ve zevce-i meşrûadan tevellüd etmemişlerdir. Onlar dahi evlâd-ı gayr-ı meşrûadan olup bu cem'iyet-i medeniyye içinde evvel-be-evvel matlûb olan ictimâ'ın familyaya âid ilk sûret-i tabîyyesinden de mahrûmdurlar. Kendileri böyle olduğu gibi tevellüd eyledikleri

770a

Bedbahtân dahi böyledirler. Düşününüz Kontes hazretleri düşününüz ki insân denilen mahlûkta ana baba evlâd kardeş münâsebeti merbûtiyyeti muhabbeti de bulunmaz ise onun insânlığı neden ibâret kalır? Hâl-bu-ki doğrudan doğruya mürtebid olmaları lâzım gelen bu adamlarda bir de büyük vâlîde büyük peder amca dayı hala teyze enişte yenge yeğen falan münâsebetleri de bulunmak şân-ı insâniyyetten değil midir? Paris'te gördüğüm medeniyyete bakılır ise kâmûslardan bu kelimelerin kâffesini tayy etmelidir. Zîrâ hükümleri kalmamıştır.

Madam Gülnar'ın inbisâtına nihâyet görülememeye başladığı gibi vâlidesinin hayreti de arttıkça artıyor idi. Dedi ki:

- Bunların kâffesinden kat'-ı nazar! Terakkiyât-ı zihniyye ve tenevvürât-ı nazariyye denilen şey bu halktan muhabbet-i dîniyyeyi de kaldırmış. “Dîn” kelimesi bunların

kalbinde bir hiss-i nefret uyandırıyor. Efkâr-ı umûmiyeleri Bonapartist Rovayyalist filanist diye yüzlerce aksâma bilâ-inkısâm yek-dîgerinin hısm-ı cânı olmuştur.

Kontes – O! Artık bu politika cihetini hiç sormayınız.

Ben – Nasıl sormayayım? Asıl bunu

770b

Sorarım. Asıl bunu araştırırım. İttihâd-ı millî sevdâ-yı vatan insânda telezzüzât-ı rûhâniyenin en büyüğünü hâsıl eden bahtiyârlıklardan değil midir? Bunlardaki hamiyet-i milliye gayret-i vataniye dahi bir lâf-ı bî-mânâdan olduğuna hiç şübhe etmeyiniz. Zîrâ o mukaddes şeyler dîger bir çok mukaddes şeylerin netîce-i tetimmesidir ki onlar olmayınca bunların da vücûduna ihtimâl verilemez. Düşününüz o adamı ki meşrû' olarak anası babası kardeşi hısımlı akrabâsı yoktur. Mesken olarak bir kümese bir habbeye nâil değildir. Hakk Teâlâ'nın inâyet ve ihsânına îmânı kalmamış! Milletinin yalnız bir kısım-ı siyâsîsine dâhil bulunarak aksâm-ı sâiresine nazar-ı adâvetle bakıyor. Artık bu adamı yalnız şu memleketin değil bütün insâniyyetin yabancı saymamalı mıdır? Bu evsâf ile muttasıf yalnız bir tek adam görseniz o dehşetli miskînden müteneffir olursunuz. Burada ise gördüğünüz halkın bir sâlisi ya'nî yedi sekiz yüz bini bunlardandır. Artık bu memlekette ikamet-i medîdeden zevk aramak kabil olabilir mi?

Şu netîcen hamden sümme şükrâ kontes nezdinde de tasvîb olundu. Ana kız yek-dîgeriyle uzun uzadıya Rusça konuşmaya başladılar. Ba'de Gülnar kahkahalarla gülererek dedi ki:

771a

- Vâlîde biz ne yapıyoruz? Arkadaşımız birâz Rusça dahi anlıyor. Kendisini yüzüne karşı medh etmiş oluyoruz.

Kontes – Öyle etmiş olsak bile riyâ'ya haml olunamaz. Hakikat tebrîk ederim Efendi! Bu akşam sizden yeni yeni şeyler işiterek müstefîd oldum. Şu Avrupa seyâhatinde kızımın refâkatinize nâil olmuş bulunmasını da ziyâdesiyle tahsîn ettim.

Ben – İstifâdenin en büyüğünü ben kendisinden ettim kontes! Zîrâ.....

Gülnar sözümü keserek dedi ki:

- Tevâzu'dan falandan kat'-ı nazar edelim de sözün doğrusunu söyleyelim. İkimiz de birbirimizden istifâde ettik. Ben Efendiyi Avrupa'nın terakkiyât-ı mâddiyyesi cihetinde ikâz eyledim. O da bana tedenniyât-ı ma'nevîyesini işte bu sûrette şerh eyledi. Şimdi ikimizde de hâsıl olan hikmet iktizâ'sınca biz terakki denilen şeyi maddî ma'nevî olmak üzere ikiye taksîm eyliyoruz terakkiyât-ı maddiyyece Avrupa ve o miyânda bi-l-hâssa Paris mûcib-i hayret olacak dereceye varmıştır. Bu terakkiyi arîz ve amîk tettebbu' ve tedkik ederek kendi memleketlerimize muktedir olabildiğimiz derecede az çok tatbîk emrinde o tettebbuâtan istifâde etmeliyiz. Tedenniyât-ı

771b

Ma'nevîyesini de bi-t-tettebbu' onlardan tevakki esbâbına tevessülde kusûr eylememeliyiz.

Ben – Evet! İşte kızımız ile refâkattan ikimiz için dahi bu netîce hâsıl oldu. Şu terakkiyât-ı maddiyye ve tedenniyât muvâzenesinde benim için en ziyâde teslîmiyyeti memnûniyyeti mûcib olan bir şey vardır ki o da bizim şarklılar gibi henüz müteahhir bulunan memleketler tedenniyât-ı ma'nevîyeden masûniyyetle bu yüzden bi-t-tab' mütehâsıl olan bahtiyârlıklarını muhâfaza edebilecekleri hâlde Avrupalıların o bahtiyârlığa nâil olamayacakları kazıyesidir. Biz kudretimiz yettiği kadar çalışarak terakkiyât-ı mâddiyyeye de pey-der-pey nâil olabiliriz. Hele asıl bahtiyârlık husûsunda Avrupaca gıbtamızı hasedimizi mûcib olabilecek bir hâl bulunmadığına kanâat dahi bizim için büyük bir bahtiyârlıktır.

Bu mubâhese ile sofranın sonuna kadar iştilal edildikten mâ-adâ hattâ taâmı bitirmiş idik de mübâhasenin hitâmına değin birâz vakti daha sofrada geçirmeye mecbûr olmuş idik. Ba'de sokağın öte tarafındaki dâiremize gelerek birâz da onların Arcachon'a ve bizim doktor Boris Yanpolsky ile İsviçre'ye mukarrer olan seyâhatlerimize dâir

772a

Musâhabe ederek erkence ya'nî nısf-ı leylden bir buçuk saat evvel yataklarımıza girdik.

1.82. (PARİS'TE ON BİRİNCİ GÜN)

Eylül efrencinin otuz birincisini teşkîl eden Salı günü bizim Paris'teki eyyâm-ı ikametimizin on birincisini teşkîl eylemektedir. Madam Gülnar ile vâlidesi bizden ayrılarak Arcachon'a gidecekleri ve bizim doktor Boris Yanpolsky ile berâber İsviçre taraflarına gideceğimiz tahakkuk etmesi üzerine dün İsviçre'ye âid seyâhat rehberlerini mübâyaa eylemiş idim.

Bir iki gündен beri arkadaşımın alaturka kahve takımı yine bizim odada bulunduğundan bu sabah erkenden kalkıp ispiro lambası üzerine kahve cezvesini oturtmakla berâber rehberlerimi ve onların planlarını açarak İsviçre'de edeceğim seyâhati tetebbu'a koyuldum. Zîrâ Paris'te on gün zarfında icrâ' eylediğim cevelânlar benim için artık kâfi demek olup tedkik ve temâşâ mikyâsını birâz daha tevsî' edecek olsam müddet-i ikameti imkânın tecvîzi derecesinden ziyâde uzatmak lâzım gelecek hasebiyle müşâhedât ve tetebbuâtımın buraya kadar kari'lerime de arz eylediğim derecesiyle iktifâ mecbûriyyetindeyim. Bugün asıl zemânımı sergi-yi umûmîde

772b

Geçirmek istediğimden onun için planlar üzerinde sûret-i mahsûsada tetebbu' icrâ'sına artık muhtâc olmadığım cihetle şu sabah vaktimi İsviçre seyâhatini tetebbu'a hasr etmekten başka görülecek ciddî işim yok idi.

Bundan evvel dahi düşen bir kaç münâsebet üzerine arz eylemiş bulunduğum vecihle insân seyâhat edeceği memleketi evvelden tetebbu' edip de o vecihle seyâhat eyler ise suver-i sâire ile edilen seyâhatlerde bir haftada bir ayda müyesser olamayacak tetebbuâta bir günde muvaffak olacağı der-kâr olup bâ-husûs arkadaşım doktor Yanpolsky:

- Bana İsviçre'nin Montreux ve Interlaken nâm mahallerini göster de seyâhat tertîbini nasıl yaparsan yap.

Diye bu seyâhatin tertîbini bana havâle eylemiş olduğundan az günde çok şey görebilmek sûretinde bir tertîb yapmayı yalnız kendim için değil arkadaşım için de şâyân-ı ehemmiyyet görmekte idim.

Rehber ve plan üzerinden icrâ'-yı tetebbu' deyip de bunu o kadar da kolay bir şey zannetmemelidir. Evvelâ gayet küçük yazılarla basılmış ve mukarrer kelimâtı yalnız bir harften ibâret işâretlerle gösterilmiş bir kaç yüz

773a

Sayfa okumalı sâniyen bu sayfada verilen ma'lûmâtı planlara tatbîk etmeli. Bundan bir fikir ve nazar-ı umûmî peydâ eyledikten sonra insânın kendi işine gelebilecek olan sûreti bi-l-icmâl zabt ve kayd eylemeli. İşte gelecek sûret ise evvel-be-evvel zemânı isrâftan kurtarmalıdır. Meselâ bir memlekette saat kaçta hareket olunacağını ve diğer memlekete saat kaçta varılacağını kemâl-i ehemmiyetle düşünmelidir ki azîmet edilen memlekette hareket edilcek gün ile vâsıl olunacak memlekete vusûl günü eyyâm-ı zâyî'den addolunmasın. Bunun için de mümkün mertebe yolun kısm-ı azîmini geceye ve-yâhûd sabah vaktine isâbet ettirmelidir. Avrupa'da vakt-i zuhûra üç saat kalıncaya kadar gündüzün kısmı âdetâ geceden addolunur. Zîrâ o müddet zarfında umûmî yerlerin hiç birisi açık olmayıp halkın da aglebi uykudadır. Akşamları ise gurûb-i şemsten üç dört saat sonraya kadar her yer açık ve ahâlî uyanık olduğu için gündüzden ma'dûddur. Binâen aleyh bir memlekette azîmet olunacağı zemân gece katarları tercîh olunur ise nısf-ı leyle karîb bir zemâna kadar o memlekette mükemmelen imrâr-ı vakit edilmiş olup gece dahi yatakta geçir-

773b

ilecek zemân şimendüferde geçirilmiş olur. Ertesi gün vusûl bulunacak yere vakt-i zuhûra doğru vâsıl olmak dahi pek de ziyâ'dan addolunamaz. Zîrâ oranın sabahı bu vakittir.

Ama bu hesâbı her zemâna her seyâhate muvâfık düşer zannetmemelidir. Bizim gibi Paris'te iki hafta ikametle min cihetin gereği gibi vücûd dinlendirmiş olanlar için böyle bir gecelik şimendüfer zahmeti bir şey sayılmaz. Fakat Christiania'dan Paris'e gelmek için edilen seyâhat-i medîde gibi seyâhatlerde asılistirâhât-ı vücûdu düşünmek daha ziyâde şâyân-ı ehemmiyet görülür.

Seyâhat tertîbâtınca hareket ve muvâsalat saatlerinin ta'yînleri ne derecelerde şâyân-ı ehemmiyet ise hangi hotellere inileceği ve evvel-be-evvel nereleri gezilip görüleceği ve o yerlerde asıl görmeye şâyân olan şeylerin nelerden ibâret bulunduğu kaziyeleri dahi hep evvelden düşünülecek karârlaştırılacak şeylerdir. Bu düşüncelere karârlara riâyet edilmediği sûrette seyâhat denilen şey bir sû-i abes ve hattâ serserîyâne bir güşt-i güzâr hükmünü alıp erbâbını hiç de müstefîd eyleyemez.

İşte bu sabah vakti şu müşkül iş

774a

ile bir iki saat uğraşmış idim ki kapımın tık olunduğunu işiterek “antre!” müsâadesini verdiğimde içeriye Madam Gülnar’ın oğlu girdiğini gördüm. Çocuk:

- Vâlidem size Bon Jour gönderiyor! Bugün için bir tertîbiniz var ise kendisine de haber vermenizi ricâ ediyor.

Deyince zekî yavrucak ile arkadaşıma:

- Bugün için bir muayyen tertîbim yoktur. Sizce bir tertîb ve icrâ’sı bana âid bir emr var ise ittibâ’ a hazırım.

Haberini göndermiş idim. Beş dakika sonra büyük mantosuna bürünmüş olduğu hâlde odama gelip kemâl-i tavr-ı dost-âne ile selâmlaşık. Dedi ki:

- Biz yarın Arcachon’a gidiyoruz. Haberiniz var ya? Artık bugün sergi-yi umûmîyi son def’a olarak bir daha görmek istemez miyim?
 - Hay hay! Hem de bu son ziyâretiniz pek lâzımdır.
 - Ama sizin ile berâber! Öyle değil mi?
 - Hay hay! Hem de maa-l-teşekkür! Vâlideniz de berâber olacak mı?
 - Hayır! Vâlidemin başka işleri vardır.
- Bu aralık bana gars olan bir tebessüm

774b

Arkadaşımın merâkını mûcib oldu. Sebebini suâl etmesi üzerine dedim ki:

- Bir günceğiz olsun kontes hazretlerine de kavalyelik etmek şerefine nâiliyeti ârzû eder idim de muvaffak olamadığım için
- Tuhaf söylüyorsunuz. Sanki beş dakika evvel vâlidemle ettiğimiz lakırtıyı işitmiş gibi söylüyorsunuz.
- Kontes ile aramızda yalnız bir kapalı kapı bulunduğundan ba’zı erbâb-ı tecessüsün merâkı gibi anahtar deliğinden komşuyu dinlemek merâmım olsa idi....
- Bizim de adetimiz hep Fransızca söyleşmek olduğundan... Öyle değil mi? Fakat demincek vâlidem ile şurada onun odasında değil içeride benim odamda konuştuk. O da diyor idi ki:

“Senin Osmanlı arkadaşıyla bir gün veya bir gece berâber gezmek ârzûsunda bulunduğum hâlde mübâyaât işlerinden baş alamadım ki bu ârzûma nâil olayım”

- Öyle ise şarklıların “kalbten kalbe yol vardır” dedikleri sahîh imiş. Ben de İsviçre için edilecek seyâhatin tertîb-nâmesini yapmak ile meşgul idim.

Arkadaşım yaptığım tertîb-nâmeyle göz

775a

Gezdirdi ise de Osmanlıca yazdığımın ve yalnız kendim için kurşun kâlemiyle çarpıştırmak nev’inden yazıldığından okuyup bir şey anlayamadı. İzâhât vermeye mecbûr oldum. Verdiğim izâhât üzerine mütehassır-âne göğüsler geçirerek bu seyâhatte refâkat edemeyeceğinden dolayı bir hayli teessüf beyânından sonra:

- Arcachon’a kadar da birlikte gitsek olamaz mı?
Demesin mi? Âdetâ istigrâb tavrıyla yüzüne baktım. İzâh-ı merâm için dedi ki:
- Hem vâlidem ile de seyâhati bir tecrübe etmiş olursunuz hem de beher muhît-i atlâsîyi görürsünüz!
- Yalnız sizin ârzûnuza ittibâ’ lâzım gelir ise siz bana Volga nehrini bahr-i müncemid-i şimâlîyi de göstermek teklîfine kadar varırsınız zannedeceğim gelir.
- Bu zann sizi bahtiyâr eder ise zannınızın doğru olduğunu hükümde aslâ tereddüt etmeyiniz.
- Bu misillû zannlar insânın muhtâriyyet-i serbestîsi ile te’yîd etmeyecek olur ise âdetâ hayâl-i hâmdan ibâret kalırlar. Şimdiye kadar sizinle dâimâ doğru

775b

Söylemiş olduğumuza nazaran yine doğru olarak dinleyip kabûl etmenizi ricâ ederim ki arkadaşım siz olduktan sonra Amerika’ya Avustralya’ya Çin’e Japonya’ya kadar da sizinle seyâhati bu dünyanın en büyük bahtiyârlıklarından addederim. Fakat yine doğruyu söylemiş olmak için kontes hazretleri hakkında böyle bir ârzûda bulunamam.

- Ama daha o kadar cân sıkacak kocakarılarından değildir.
- Bil-akis hâli şânı tavrı vuzia sizden daha gençtir. Ammâ merâkı kumaşlara fistanlara elmâslara dantelalara mahsûstur. Bir tuhfeci ile pek güzel mübâhase eder. Hattâ mübâhesesinden mütelezziz ve memnûn da olur.

Hakim arkadaşım bu mütâlaa üzerine dıhk derecesinden yukarı ve kahkaha mertebesinden birâz aşağı bir derecede gülmeye de başladı. Hem gülüyor hem de:

- Acâib! Yüzüme karşı vâlidemi bu sûretle intikad ediyorsunuz ha?
Diyor idi. Ben de cevâb veriyor idim ki:
- İntikad-ı hasm-âne bile olsa onu kontesin kızı huzûrunda der-miyân edebilecek kadar safvet-i kalbim ile mahbûbiyyetten tahlîs-i nefis edeceğimi hüküm etmez misiniz?

776a

Sizinle ilk görüştüğümüz akşam bütün şark ve garbın edebiyât ve hikemiyyâtının altından girip üstünden çıktık. Vâlideniz ile yalnız dün akşam bir parçacık Avrupa şerât-ı ictimâiyesinden bahs edebildik. Osmanlının dediği gibi yemin etsem başım ağrımaz benim tanıdığım Gülnar benim ile berâber Pere-Lachaise mezârlığını ziyârete gelir idi de bana vâki olan tatlı hissiyâta iştirâk eyler idi.

- Vallaha öyle idi!
- Ama kontesin kızı gelemedi. Ben mezârlığa gittiğim gün o bürümcükler dantelalar mübâyaasına gitti.
- Hakkınız var. Fakat vâlidesi göndermedi. Vâlidesine bu itâatini bu inkıyâdını tahsîn etmez misiniz?
- Takdîs ederim!
- Her hâlde bu kadar sözü bizimle Arcachon'a kadar gitmemek için söylüyorsunuz. Değil mi?
- Yok! Zâten siz beni yolumdan ayırıp ve memleketime çoluğuma çocuğuma bir an evvel kavuşmak bahtiyârlığından te'hîr edip götürmezsiniz ki! Bu kadar sözü söylediğime sebep anayı kızdan ve kadını feylosoftan temyîz-i muktedir olduğumu göstermek kaziyyesidir

776b

Dikkat buyurunuz. Sizin en mükellef olarak giyinmiş olduğunuz zemânları da gördüm. Takındığınız elmaslârı boncuk kadar olsun ehemmiyyetle telâkki etmediğiniz gibi hiç bir kadının

tuvâletine hüsnüne evzâ' ve etvârına dâir olarak dahi bir sözünüzü işitmedim. Madamlara benzer profesörlerden bahsediyor idiniz. Süse tuvâlete bedel kudemânın âsârıyla iştigal eyliyor idiniz.

- Bu kadar dikkat ha? Teşekkür ederim dostum!
- Bu kadar dikkat etmese idim seyâhatim tertîbâtını sizin tertîbâtınıza tevfiğe kendimi mecbûr bulur mu idim?

Bu sûretteki hasbihâlimiz birâz daha uzandı ki muhaverenin bu derecesi bâkîsinin de mâhiyyetini kari'lerimize tefhîm eyleyebilir. Âdetâ kuşluk zemânı geldi. Taâm için karşı taraftaki dâireye gidilmek lâzım geldiğinden arkadaşım:

- Ben gideyim telbîsimi tuvâletimi itmâm edeyim. Size haber gönderdiğim zemân gelir vâlideme kolunuzu verirsiniz değil mi?

Dedi ve bizim taraftan ez-dil ü cân cevâb-ı muvâfakat alarak memnûnen odasına çekildi.

O gittikten sonra ben yine tettebbuâtımda devâm eyledim. Fakat doğrusunu ister iseniz

777a

İ'tirâf eylerim ki zihnim yapmakta bulunduğum tertîb-nâmeden ziyâde bu iki kadın ve daha doğrusu ale-l-umûm nev'-i nisvânın mukayese-i ahvâliyle meşgul idi. Kadınlarda nedir o hâl ki beğenilmek ârzûsu dîger ârzûların kâffesine galebe eder. Hâl-bu-ki bu beğenilmek ârzûsu meziyyât-ı ma'neviyye ve bâtınıyyesini beğendirmekten ziyâde müzeyyenât-ı hâriciyye ve zâhiresini beğendirmek sûretine mütehavvil olur. Hemem ale-l-umûm denilebilecek bir sûrette olarak hakayık-ı husûsiyyât-ı ahvâllerini setr ve ketm ederler de bu cihetten hâlî gayr-ı kabil bir muamma olduklarını erbâb-ı fikir ve hikmete hükm ettirirler. Buna mukabil attârın pudralarını tuhfecinin mevdelerini kuyumcunun محشلاتنى takınarak özenerek bezenerek o cihetten câlib-i enzâr olmaya say' ederler.

“Hemân hemân ale-l-umûm denilecek bir sûrette” deyişimiz gayret-i neviyyeleri ber-kemâl olan kadınları gücendirmemelidir. Bil-akis mutmain etmelidir. Zîrâ kadınlığın bir umûmiyyete karîb olan hükmünden kendisini kurtarabilip de asıl meziyyât-ı insâniyye ve بضاعة ilmiyye ve edebiyye ve hikemiyyesiyle beğenilmek gayret-i sahîhe ve makbûlesinde bulunan

kadınlar hakkında kıymet-şinâsân ricâlin ne büyük takdîr ve tanzîmde bulunacaklarını işte bu muvâzeneden

777b

Kıyâs etmelidirler.

Düşünmelidir ki Madam Gülnar'ın buraya kadar sırası geldikçe tasvîr ve teslîm eylediğim müzeyyâtı mûmâ-ileyhânın vâlidesi yaşına vusûlüne değin daha ne kadar artacaktır.

Kontes muâheze etmiyorum. Buna ne hakkım vardır ne haddim! Onu bir mîsâl ittihâzıyla kari'leme ve bâ-husûs kari'lerime bir garîbe-yi hikmet arz etmek istiyorum. Binâen aleyh diyeceğim ki kontes Gülnar yaşında iken bilâ-şübhe pek çok erkeği kendisine hayrân etmiştir. Fakat o zemân bu kadın Gülnar gibi Ahmed Midhatla üç dört hafta refâkat eylemiş olsa idi acaba o Ahmed Midhat şöyle bir seyâhat-nâme sayfalarında onda gördüğü müzeyyenâtı bilâ-tağyir yazarak hâtırasını kulûb-i Osmaniyânda ilel-ebed te'yîd eyleyebilir mi idi?

Heyhat! O münâsebeti en samîmî dostlarına en husûsi sûrette i'tirâf eylediği hâlde de muharririn yüzü kızarır idi. İşte attârının tuhfecisinin modistecisinin kuyumcusunun âsâr-ı mahâretiyle câlib-i enzâr-ı hayret olmaktan başka hüneri olmayan nisvân böyle münâsebât-ı mün'akidesi kabil-i i'tirâf bile olamamak ve şâyed kabil-i i'tirâf olsa onunla iftihâr edememek ve bil-akis ondan dolayı hem refîkini mahcûb

778a

Edip hem de kendisi mahcûb kalmak bedbahtlığına namzettir. Meziyyât-ı sahîhesiyle câlib-i nazar-ı hayret olan kadınlar ise öyle şöret ve makbûliyyet-i meşkûkeye ehemmiyyet bile vermeyip nev'-i beşerin en güzel en nâzik ve en mukaddesi olan kısmına mensûbiyyet şerefini muhâfaza gayretinde bulunurlar.

Fi-l-vâki' birâz sonra hizmetçi kız gelip madamların çıkmak için hâzır ve âmâde bulduklarını haber verdi. Dâirelerine gittim ve kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile kontesi selâmlayarak kolumu takdîm eyledim. Madam Gülnar ve oğlu dahi berâber oldukları hâlde La Fayette sokağının karşı tarafındaki dâireye giderek kuşluk taâmını tenâvül eyledik. Kontes o güne kadar neler ne güzel şeyler almış olduğunu ve yarın Arcachon'a gidileceği hasebiyle bugün

dahi neler mübâyaa eyleyeceğini anlatarak muvaffakiyyâtını alkışladık ise de çend dakika evvel kızı ile aramızda sebk eden hasbihâlden dolayı Madam Gülnar'ın gözleri vâlidesinin tefâhürünü benden ziyâde muâheze eyliyor idi. Nihâyet kontes dedi ki!

- Bugün expositiona gidecek imişsiniz. Pek münâsibtir. Fakat benim gideceğim yerlere göre Bon Marche mağazası

778b

Sapa kalacağından dün ve evvelki gün alınıp ikmâl için orada bırakılmış olan eşyâ'yı da oradan almayı da size tahmîl edeceğim. Kabûl buyurursunuz ya?

Bi-t-tab' benden evvel Madam Gülnar vâlidesinin emrine itâaten kabûl cevâbını verdi. Ba'de-t-taâm vâlidesi hafîdini alıp mübâyaatı arkasından koşmaya ve biz dahi Madam Gülnar ile bir arabaya binip sergi-yi umûmîyi temâşâyâ gittik.

Bugünkü sergi temâşâsına makineler galerisinden mübâşeret eylemiş idik. Hattâ ben bu temâşâda kendi istifâdemi de gözettiğimden o zemân kadar temâşâ eylediğim makineleri arkadaşşıma dahi gösterip tafsîlât vermekten ise henüz kendimin de görmemiş olduğum makineleri birlikte temâşâdan işe başlamış idik.

Bir adamın fikri terbiye-yi ilmiyye ve hikemiyye ile perveriş-yâb olmuş ise kaderi şâyân-ı takdîr olan şeylerin kendisine âid olmayanlarının bile takdîrinde acz göstermez. Bir resim levhası bir heykel karşısında bir kütüb-hâne içinde ne tavr-ı üstâd-âne ile tedkik ve temâşâda bulunduğunu şimdiye kadar bin def'a söylemiş olduğum Madam Gülnar âhen-pârelere rûh ve hareket verilmişcesine bir sûretle tertîb

779a

Eyleyen şu makineler miyânında da bir hakîm-i dakika-şinâs gibi dönüp dolaşarak temâşâ ve tedkik ile beyân-ı efkâr eyliyor idi.

Fakat bu ziyâretimiz çok imtidâd edemedi. Bugün sergi dâhilinde hemân bir cevelân-ı umûmî icrâ'sı ârzûsunda bulunduğumuzdan bir buçuk iki saat kadar zemânımızı makineler galerisinde geçirdikten sonra o zemâna kadar ne benim ve ne onun ve bâ-husûs onun tarafından henüz ziyâret ve temâşâ edilmemiş bulunan mahaller dolaşılmaya başlandı.

Nerelere baş vurup ne sûrette temâşâ eylediğimiz o günkü vukuât zâbit-nâmesine derc etmemiş olduğum gibi şimdi de şu satırları yazar iken tahattur edemeyeceğim tabîidir. Pek alâ tahattur eylediğim şey şudur ki bugün akşamı sergi-yi umûmîde etmiş olduğumuz gibi gecenin bir kısmını dahi sergide geçirdik. Hattâ akşam taâmını da orada ettik. Yalnız serginin kısım-ı şarkîsi kapılarının birisinden çıkıp bir arabaya binerek Bon Marche mağazasına gittikten ve oradaki eşyâ'yı bir komisyonere tevdi'en ikamet-gâhımıza gönderdikten mâ-adâ bütün vaktimizi hep sergi cevelânına hasr eyledik. Bir aralık:

779b

- Akşam taâmında vâlidiniz ile birlikte bulunmak matlûb değil midir?

Diye vâki' olan suâlime cevâben arkadaşım demiş idi ki:

- Yarın Arcachon'a gitmek mukarrer ve sizden mufârekât muhakkak olduğu hâlde son akşamımızda sergi-yi umûmîde başbaşa bir taâm etmekliğimize kimse i'tirâz eyleyemez.

Meğer bu ihtimâlden zâten de vâlidesine haber vermiş imiş. Sergide bahçe ortasındaki büyük havuza nezâret-i kâmileleri olan bir lokanta önünde son def'a olmak üzere iki arkadaş başbaşa bir taâm eyledik. O zemâna değin ne kadar güzel hâtıralarımız var ise ortaya koyduk. İki kafanın bu kadar denk olması hakikaten tesâdüfât-ı garîbedendir. İlk görüştüğümüz günden bu akşama kadar ömrümüzün sûret-i cereyânını bir intikada çektik. İkimiz dahi i'tirâf ve teslîm ettik ki şu müddet zarfında hiç bir dakikamız boş ve menfaatsiz geçmemiştir. Bir de yek-dîgerimizle hâmîyâne mahmiyâne mürşid-âne müsterişdâne hüsn-i imtizâcın semeresi olduğunu bi-l-i'tirâf birbirimize teşekkürler ettik ki gayet sâfiyâne ve mütehassis-âne bir kaç damla göz yaşları da bu i'tirâfattaki hâlisiiyetimizin şâhidleri oldular.

780a

Sergiden Decauville şimediferiyle İnvâlidler kapısına ve oradan araba ile ikamet-gâhımıza gelerek o gece nisf-ı leylden sonraya kadar hep bir arada vakit geçirdik. Ammâ iştigalimiz musâhabeden ibâret değil idi. "Embalieur" ya'nî sandık yerleştiricisi vazîfesini îfâ ediyor idik. Kontes gerek kızına ve gerek kendisine ve hele kendisine neler almış neler almış ki bunları sandıklara yerleştirmek âdetâ bir emr-i asîr hükmünü almış. Eğer kızıyla ettiğimiz

seyâhatlerde refkımız kıvı olup da her memlekette bu kadar eşyâ' mübâyaa eylemiş bulursa idi bizim için öyle binlerce kilometrelik seyâhatlerde eşyâ'-yı mezkûre âdetâ baş belâsı olur idi.

Derken bizim doktor Boris Yanpolsky çıkagelmesin mi? Tamâm şu nâzik iş zemânında bir yardımcı daha gelmiş olduğu beyânıyla cümle tarafından izhâr-ı beşâsete başlandı ise de doktor efendi:

- O muâvenete zemânım müsâid olsa idi pek büyük iftihârla hizmetinizde bulunur idim. Ben ise bir buçuk saat sonra Geneve'ye hareket edecek olan şimendüferle Paris'te mufârekât eyleyeceğimden râhatınızı istihsâle geldim.

780b

Demesiyle bir kaç sâniye evvelki şevk ve şetâret bir sükûn ve hayrete münkalib oldu. Madam Gülnar sordu ki:

- Mithat Efendi ile verdiğiniz refâkatten isti'fâ mı ediyorsunuz?
- Hayır madam! O karârın icrâatına ben arkadaşımın bir gün evvel mübâşeret eyliyorum.
- Ey bunun sebebi?
- Pek sâde bir şey! Sâkin olduğum talebe mahallesinde bugün akşam üzeri bir Geneveliye rastgeldim. Geneve'den Paris'e gelip gitmek için iskontolu bir bilet almış fakat bu gece yarısından sonra biletin müddeti münkaziyye oluyor imiş ki kendisi Paris'te henüz avdet edemeyeceği cihetle bedelini büsbütün kayb eleyecektir. Bunu yarı fîâtıyla bana veriyor. Ben tasarrufa o kadar riâyetkâr bir adam olduğum hâlde şu tesâdüften istifâde etmemeli miyim?

Vâkıâ doktorun bu sözü hepimizde bir kahkahayı mûcib oldu ise de sâir neş'eli kahkahalara benzemedi. Hâlâ bu vâkıayı nâ-geh-zuhûr ne ma'nâ verebileceğimizi bilemeyerek birbirimizin yüzüne bakışıyor idik. Bir aralık doktor dedi ki:

- Eğer madamlar müsâade verirler ise

781a

Siz dahi bu gece benim ile berâber Paris'ten hareket eyleyebilirsiniz. Daha bir buçuk saatten ziyâde zemânımız vardır. Eşyâ'nızdan ne olacak? Derleyip toparladığımız gibi bir arabaya binerek soluğu istasyonda alırız.

Kontes – Bu da bir re'ydir ya!

Gülzar – Fakat aslâ kabûl olunamayacak re'ylere'dendir. Efendi yarın bizi garb şimendüferi istasyonuna kadar götürmeyi va'd eylemişti.

Kontes – Bu misllü va'dlerin icrâ'sında mecbûriyyet-i kat'iyye tasavvur olunabilir mi?

Ben – Mejbûriyyet-i kat'iyye değil mejbûriyyet-i kalbiyye tasavvur olunur.

Doktor – Demek oluyor ki teklîfimi kabûl edemeyeceksiniz?

Ben – Bi-t-tab'! Zîrâ tesâdüf bana değil size vâki' olmuştur. İstifâdesi de yalnız size râci'dir. Ben ise arkadaşşıma verdiğim va'di îfâ etmiş olur isem itmi'nân-ı derûnî gibi bir istifâdeye bir mükâfâta nâil olmuş olurum.

Doktor – Bu husûsta muhtâriyyetinize i'tirâz edemem. Demek oluyor ki ben Geneve'de sizden bir gün ziyâde ikamet etmiş olacağım?

781b

Ben – Evet! Oradaki masârifiniz Paris'ten daha ne kadar az olur ise biletin nısf-ı ücretinden mâ-adâ bu farkı da kazanmış olacaksınız.

Doktordan başka birisi olmuş olsa idi ihtimâl ki bu sözümünden gücenir idi. Fakat doktor tasarrufa pek ziyâde merâklî adam olduğundan gücenmek şöyle dursun memnûn bile oldu. Madamları kemâl-i ta'zîm ile selâmlayıp vedâ' ederek ve bana da:

- Au revoir! A Geneve!

Diye hemân azîmet üzere bulunan yolcularda umûmiyyetle görülen tavr-ı mütelâşiyânesiyle çıktı gitti.

Biz tekrâr işimizle iştigale başladık. Nısf-ı leylden sonraca idi ki sandıkları yerleştirmek işini bitirip Madam Gülzar ile sohbeta koyulduk. Gece yarısından sonra musâhabeye yeni

başlamak bizce bu zemâna kadar görülmüş adetlerden değil idiyse de yarınki gün yevm-i mufârekât olduğundan bu gece için şu fevk-al-âdelik kontes tarafından bile istib'âd olunmadı. Fakat kendisi pek yorulmuş olduğundan musâhabemize iştirâk edemeyip,

- Ben odamda soyunup döküneyim. Size çay pişireyim. Hizmetçi

782a

Kız ile göndereyim. Siz de istediğiniz kadar konuşunuz. Binâen aleyh geceniz hayr olsun.

Diye odasına çekildi. Bu geceki musâhabemizi kayd edecek olur isem büyük tafsîlâta girişmeliyim. Zîrâ arkadaşımın bu geceye kadar devâm eden seyâhatimiz esnâsında yine seyâhatlere kütüb-hânelere te'lîf ve tercümelere dâir bir çok musâhabet ve müzâkerâta bulunmuş idik de ben o tafsîlâtı buraya kadar geçen eyyâm-ı kayyudî miyânında idhâl etmemişimdir. Binâen aleyh musâhabe-yi mezkûreyi hulâsat-ül hulâsa olarak şu vecihle yazabilirim ki:

Madam Gülnar- Osmanlılarla Ruslar kapı bir komşu olarak her ikisi teceddüdât-ı fikriyye ve edebiyeye emrinde Avrupa'dan iktibâs etmekte buldukları hâlde yek-dîgerinden hiç bir şey iktibâs etmemeleri birbirinin bi-l-külliyeye yabancıları câhili kalmalarına sebep olduğuna hükm ile Rus mahsûlât-ı edebiyesinden ba'zılarını Osmanlıcaya ve Osmanlı mahsûlât-ı edebiyesinden ba'zılarını Rusça'ya tercüme eylemek ârzûsundadır. Osmanlıcadan Rusça'ya tercümede o kadar zahmet çekmeyebilir. Zîrâ Arabî'ye Farsî'ye vukufu derece-yi kifâyeden belki de ziyâde olup şu sırada

782b

Lisân-ı edebîmizden karışan kelimât-ı ecnebiyyeyi bizden ziyâde takdîr eylediği gibi Kazanlı olmak ve dâimâ Tatarlarla ihtilât eylemek hasebiyle Tatarcadaki kuvvetinden Osmanlıca için de büyük istifâde eylemektedir. Şu kadar ki şu hizmet emrinde bizim tarafımızdan muhtâc olacağı bir muâvenet olup o da intihâb mes'elesidir. Birkaç yüz parça âsârı aylarca müddet zarfında okuyarak hangisini intihâbda yine mütehayyir kalmak kendisi için bir beyhûde yorgunluk hükmünü alacağından şâyân-ı tercüme olan şeyleri ben ihtâr eyler isem bu yorgunluktan kurtulmuş olacaktır.

Rusça'dan Osmanlıca'ya tercüme husûsuna gelince vâkıâ yazmış olduğu ba'zı şeylerin tedkikinde bana müstebân olmuş idi ki bu zâtın Osmanlıcası zarûret hâlde bi-t-tashîh-i tab' olabilir. Hattâ "tercemân" nâmıyla Bahçesaray'da dostumuz İsmail Gaspranski Efendi tarafından tab' ve neşr olunan gazetenin revş-i ifâdesinden daha aşağıda kalmaz. Ancak kendi ârzûsu tercümelerinin ya benim tarafımdan ve-yâhûd İstanbul'daki muharrir arkadaşlarım cânibinden tashîh olunması cihetinde olduğundan işte bu muâveneti bana der-uhde ettirmek ârzûsunda idi.

Bu geceki musâhabemiz hep bu te'lîf

783a

Ve tercüme ârzûsuna dâir olup vâkıâ müddet-i ikametimizde arkadaşımın emniyyet ve i'timâdını tamâmiyle kazanmış olduğuma şübhem yok idiyse de İstanbul'a geldikten sonra bu taahhütte de devâmımı pek de ümîd edemediğinden:

- İstanbul'da sizin kadar meşgul olan bir adamın benimle uzun uzadıya muhâbereye vakit bulamayacağı der-kârdır.

Diye benden bir takım te'mînât-ı zâide ahzına gayret eyliyor idi.

Hâl ve şânımı ve tahrîr ve neşr hizmetinde bu sevdâ-yı sahîh derecesine varan gayretimi bilen kari'lerim için tekrâr isbâtına hâcet olmadığı vecihle Madam Gülnar'ın şu tercüme husûsunda gösterdiği merâk intihâbât ve teyakuzât-ı fikriyyemize büyük muâvenet eyleyeceği için bence fevk-al-hadd mültezim olmak ve istediği muâvenet kendi vazîfe-yi husûsiyye ve mecbûriyyeden imiş gibi ez dil ü cân ifâ edilmek zarûriyyâtıdır. Binâen aleyh İstanbul'a avdetten sonra dahi kendisi ile muhâberâta devâm eyleyeceğimi pek ciddî bir sûrette te'mîn ile isticlâb-ı itmi'nânı husûsunda aslâ kusûr etmedim.

Kontes'in gönderdiği çaylar içilip bisküitler ve kurabiyeler yenildikten sonra dahi şu musâhabemiz bir hayli devâm ederek gece

783b

Yarısını hemân iki saat kadar geçtikten sonra odalarımıza çekilmeye mecbûr olduk. Zîrâ ertesi sabah alafranga saat onda ya'nî vakt-i zuhûrdan iki saat evvel hareket edecek şimendüfere rakîb

olacaklar idi ki işte o zemâna da sekiz saat kalmış idi. Şâyed uyanılmaz ise bizi kaldırmasını hizmetçi kız vâsıtasıyla hotelin kapıcısına emir ve ihbâr ederek odalarımıza çekildik.

1.83. (PARİS'TE ON İKİNCİ GÜN)

Bu gecenin ferdâsı ya'nî teşrîn-i evvel efrecinin ibtidâsı bizim Paris'te eyyâm-ı ikametimizin on ikinci ve son gününü teşkîl eylemiştir. Bu sabah kontes hepimizden erken kalkıp hizmetçimiz olan kız vâsıtasıyla bizi de uyandırmış idi ki saat henüz altı olmamış idi. Dört saatten az bir uyku ile yataktan kalkabilmek epeyce hâtırı sayılır müşkülâtan değil midir?

Fakat çâre yok. Bu da bir îcâb-ı maslâhat olduğundan hemân yataktan fırlayıp bol soğuk su ile yüzümden gözümden fazla kafamı da yıkayarak uykusuzluk hâlini def' eyledim. Ale-l-acele elbisemi telbîs edip arkadaşlarımdan odasına vardım. Kontes beni bu zahmete sokmuş bulunmasından

784a

Dolayı kemâl-i nezâketle özürler dileyerek eşyâ'nın şimendüfer istasyonuna kadar nakli husûsunda kendisine muâvenet etmeğimi ricâ etti ki bu yoldaki ricâların hükmü “şu eşyâ'yı sen nakl et” demek olduğu anlaşılacak muammâlardan değildir. Ricâsını tekrâr ettirmeyerek:

- Bir iş için iki adamın yorulmasına ne hâcet. Müsterîh olunuz Kontes! Ben eşyâ'nızı istasyona nakl ve Arcachon'da teslîm olunmak üzere kayd ettirip biletini size teslîm eylerim.

Dedim. Ziyâdesiyle müteşekkir oldu. Fakat vakit henüz pek erken olduğundan birâz sabırlı davranmaya lüzûm gösterdim.

Madam Gülnar henüz elbisesini telbîs etmemiş olduğundan eşyâ'nın nakl-i zemânı hülûl edinceye kadar bir yandan kontesin kendi eliyle pişirdiği alaturka sabah kahvesini içerek dîğer taraftan ben de eşyâ'mı toplamaya başladım.

Öyle ya! Muâvenet denilen şey mütekebil olmalıdır. Ben kontesin eşyâ'sını kemâl-i nezâketle istasyona nakl edecek isem o da kemâl-i lâtif ile bizim sabah kahvesini pişirmelidir. Arada bu tesâvî-i refik-âne bulunmaz ise ben kontesin hizmet-kârı olmuş sayılırım ki

784b

Tekebbür ve tevâzu' gibi mülâhazâttan kat'-ı nazar bu da pek hoş a gidecek kavalveliklerden addolunamaz.

Bir saatten az bir zemân zarfında eşyâ'mı kâmilten toplayıp yerleştirdim. Şimdiye kadar birisi büyücek ve dîgeri küçücük iki sandıktan ibâret bulunan cümle-yi ihmâl ve askalımıza Paris'te mübâyaa eylediğim rehberlerle sâir ufak tefek eşyâ' dahi manzûm olduğundan üçüncü parça olmak üzere bir de büyücek bir paket peydâ olmuş idi ki onu bir buçuk metre terbi'inde keten bezinden bohça gibi bir şeye sararak elde götürülür çanta hâline koymaya mahsûs kayışlar ile de sıkılmış idim.

Ba'de hotel uşaklarını çağırıp evvelâ kendi eşyâ'mı odanın kapısı önüne çıkarttıktan sonra kadınların eşyâ'sını da çıkartmak için dâirelerine girdiğimde Madam Gülnar'ı da giyinmiş hazırlanmış buldum. Sabah selâmını teâtî eyledik ise de uykusunun adem-i kifâyesinden midir yoksa Avrupalıların "seyâhat sadmesi" dedikleri te'sîrden midir nedir gereği gibi neş'esiz ve mağmûm bir hâlde idi.

Uşağın birisiyle evvelce bir yük arabası celb ettirmiş bulunduğumdan eşyâ'yı

785a

Bu arabaya koyup zâten de baîd olmayan Saint Lazare istasyonuna götürdüm. Saat on katarıyla Arcachon'a gideceğini bildirip bileti bi-l-istihsâl hotele avdet eylediğim zemân arkadaşlarımla bir sabah kahvâltısı tertîb ve tahiyeye etmiş olduklarını ve benim avdetimi beklemekte bulduklarını gördüm. Süt ve kahve ve tereyağı ve sâir çerezlerden ibâret bulunan bu kahvâltıya mübâşeret eyledik ise de bundan evvel bu misillü kahvâltılarındaki şetâret nerede? Hele böyle azîmet sabahlarında kahvâltı edildiği zemânlar bizim koca profesör Goldvald ve kızı Madam Görelmberg'de bile şevk ve şetâret son dereceyi bularak Osmanlıcamızda "Yolcudur Abbas bağlasan durmaz" zerafetlerinin mukabili olarak "Ân ger kavm-i ân ger! Ân voyage kavm-i ân

voyage” gibi sözlerle güler kıyâmetleri koparır idik ki bu sabahki mağmûmiyyetin derecesini muvâzene için yalnız o geçmiş sabahları tahattur kâfidir.

Hüznün en büyüğü Madam Gülnar’da görülüyor idi. Kontes gereği gibi lâ-kayd idi. Ben ise i’tirâf ederim ki arkadaşımın mahzûniyyetine hayliden hayli müşterek idim. Zîrâ dört haftalık bir münâsebet-i refîk-ânenin bugün inkîtâ’ı hangi mütehassis

785b

Ve müteşekkir kalb olur ise olsun te’sîrsiz kalmayacağı der-kâdır.

Kahvâltıdan sonra arkadaşlarla son hesâbımızı gördük. Dünkü sergi-yi umûmî masârif-i müşterekesiyle ba’zı ufak tefek mübâyaât ve demincek eşyâ’ ücret-i nakliyyesi bizim tarafımızdan tesviye edilmiş bulunup ben istasyonda iken onlar dahi hotel hesâbını kesmişler imiş. İki taraf hesâbının yekûnün karşılaştırdıktan elli frank kadar ben borçlu kaldım. Bu yoldaki hesâbâtta cümlemiz pek müdakkik olduğumuzdan frangı frangına santimi santimine borcumu edâ ettim. Zîrâ Fransızlar: “İyi hesâb dostluğa kuvvet verir.” Derler. Hotel müdîresi ve hizmet-kârlarla edilen vedâ’ya ben dahi iştirâk ederek müdîreye:

- Benim eşyâ’mı da nısf-ı leylden evvelce bir uşak ile cenûb şimendüferine göndermenizi ricâ ederim.

Dediğim zemân Madam Gülnar yüzüme bakarak:

- Bir daha bu hotele avdet etmeyecek misiniz?

Suâlini îrâd eyledi. Benden bir baş işâretiyle avdete muktedir olamayacağımı mübeyyen bir cevâb alınca gözleri sulandı ise de

786a

Bu hâl-i te’sîri bir tebessüm içinde mahv için cebr-i nefis ederek hemân önümüz sıra yürüyüverdi.

Tahiyye edilmiş bulunan arabaya rakîbân garb istasyonuna vardık. Saat ona takarrüb etmiş olduğundan bir tarafta oturup vakit geçirmeye imkân yok idi. Hemân biletleri yaptırarak katarlarda bir münâsib yer bulmak için intizâr salonundan en evvel çıkabilmeyi te’mîn maksadıyla katarla mukabil açılacak kapılara en yakın olan kanepeler üzerinde oturduk. Zîrâ Paris

istasyonlarında dâimâ kalabalık ziyâde olduğundan katarın hareketinden çend dakika evvel kapılar açılıp da yolcular irkâb edilecekleri zemân izdihâm ve telâş ekseriyyâ yolcuları bî-zâr eyler.

El-hâsıl vakit gelip arkadaşları bir güzelce kompartımana yerleştirdik. Bu misillû demlerde dâimâ güler yüz ve neş'eli kalb ile hareket eder iken bu sabah Madam Gülnar'ı gittikçe tezyîd-i hüzn eder gördüğümden râsime-i vedâ'mı uzatmamaya lüzûm gördüm. Bir gözüm kondüktörlerde olarak dîğer vagonların kapılarını kapamaya başladıklarını görür görmez:

- Bon Voyage! Ve Adieus!

Deyivererek dışarıya çıkıp hemân kapıyı da kapadım. Madam Gülnar bu misillû ahva-

786b

Lde mu'tâd olduğu vecihle pencereden bana doğru sallamak için mendilini eline alıp pencereye koşmaya davrandı ise de vâlidesinin men'e çalıştığı tamâm kapıyı kapar iken gözüme ilişti. Kontese hak verdim. Zîrâ kızı pek rakîk-ül kalb sinirli bir şey olduğundan çocukcasına bir te'sîrle hastelenmesi de mümkünâtan idi. Binâen aleyh vagonun kapısını kapar kapamaz hutût-ı müsta'cele ile oradan kendimi çekip kayb eyledim.

İnsanın bu yoldaki ahvâli ne acâibdir! Bundan bir ay mukaddem sahîfe-yi hâtırda yeri bile olmayıp pek muvakkat olacakları da der-kâr bulunan münâsebetlerin şöyle bi-t-tabîh inkitâ'ında müteessir olmalı mıdır? Bu te'sîr-i inkitâ'ın vuku'a gelmemesini ve bu münâsebetin devâm etmesini ârzûdan neş'et eyliyor ise işte o ârzûnun husûlü tabîat-i maslâhat iktizâ'sınca dahi mümteni'dir.

İnsan buralarını bilir hesâb eder de yine müteessir olur. Ben dahi buralarını bildiğim hesâb eylediğim hâlde doğrusu ya pek müteessir olmuşum.

Bugün Paris'in şu kısım-ı garbîsinde güzel bir cevelân icrâ' eyledim. Zâten bu şehrin aksâm-ı sâiresini temâşâ edişim kadar

787a

Şu kısım-ı garbîsini temâşâ edememiş idim. Evvelâ piyâde olarak Amsterdam tarîkıyla şimâle doğru yürüyüp Clichy meydânına ve oradan Clichy avenuesu ile yürüyerek ta garb şimendüferinin Paris istihkâmâtine mülâsık olan emtia ve eşyâ' debboylarına kadar gittim ki sâir istasyonlarda olduğu gibi bu emtia ve eşyâ' istasyonunun da gayet vâsi' bir meydâna on beşten mütecâviz kışla gibi anbarlar inşâ'sıyla azîm bir kemerin antrepoları hâline konulmuş olduğunu temâşâ eyledim. Tamâm Clichy kapısı mukabilinde bir kahvede oturup kuşluk taâmı vakti gelmiş olmak hasebiyle bir de karnımı doyurarak istihkâm hizâsıyla garb-ı cenûbîye doğru imtidâd eyleyen Berthier bulvarını önüme kattım. Champeret kapısına geldikte gereği gibi yorulmuş bulunduğumdan tesâdüf eden bir arabayı saat hesabıyla bi-l-istîcâr bindim. Âheste revşle Pereire meydânına ve oradan Villiers avenuesu tarîkıyla şark-ı cenûbîye doğru yürüyerek Batignolles bulvarına çıktım ki evvelce gerek bu ve gerek Courcelles bulvarlarını geçmiş olduğum cihetle bu def'a tekrâr etmemek için Monceau sokağından Haussmann bulvarına ve oradan Washington sokağı tarîkıyla Champs-Elysees'e geldim.

787b

Arabacı keyfimce gayet âheste yürüdükten mâ-adâ her münâsebet düştükçe bana dönerek bana bir takım ma'lûmât ve tafsîlât dahi veriyor ve bu sûretle Paris'in en mâhir arabacılarından bulunduğunu gösteriyor idi. Hakikat Paris'i polis komiserlerinden daha ziyâde tanıyanlar bu arabacılarıdır. İçlerinde o kadar mâhirleri vardır ki insân bunlardan bir dânesini ele geçirecek olsa rehberler tetebbu'undan âdetâ istignâ hâsıl eder. Hattâ arabacılıkta mahâretin bu derecesine varanlar bil'âhire tebdîl-i san'at ederek "kayd" ya'nî delil nâmıyla ecnebî seyyâhlar hizmetlerinde bulunurlar ki bunların da bir cem'iyetleri olduğundan seyyâhlar sâkin buldukları hoteller müdürlerine emr edecek olurlar ise o deliller cem'iyetinden istedikleri adamları hizmetlerine alabilirler.

Bizim mâhir arabacı ile Champs-Elysees'nin tâk-ı zafer meydân-ı müdevvirine geldiğimizde henüz geçmemiş olduğum Victor Hugo avenuesunu önümüze katarak yine o nâm-ı âliye mensûb meydândan geçmek ve Pompe sokağına girmek sûretiyle Saily mekteb-i kebîrini temâşâ ettik. Ba'de Geruze sokağından Trocadero meydânına gelip oradan da bir çok darca ve eğrice sokaklardan dolaşa dolaşa Grenelle kö-

788a

Prüsünden Seine nehrini geçtik. Arabacı orada bana dönerek:

- Sergiye mi gideceğiz?

Suâlini îrâd eyledi. Ve benden:

- Hayır! Şöyle döne dolaşa cenûb istasyonuna kadar gideceğiz.

Cevâbını alınca zekî herif gülerek:

- Anladım! Demek oluyor ki Paris'te son günün cevelânını icrâ' ediyorsunuz?

Diye bizi yine o âheste revş ile burada ta'yîn-i esâmîsi tafsîlât-ı beyhûdeyi mûcib olacak bir çok sokaklardan dolaştıra dolaştıra ve her birinin isimlerini ta'rîf ede ede cenûb istasyonuna kadar getirdi ki güneş dahi âdetâ gurûba takarrüb eylemiş idi.

Bahşiş ile berâber arabacının ücretini vererek istasyonun hem lokantalık ve hem gazinoluk sıfâtlarını câmi' olan dâiresine girdim. Birâz yorgunluk çıkardıktan sonra akşam taâmını da orada etmek karârıyla zâten cebimde bulunan İsviçre rehber-i seyâhatini çıkarıp mütâlâa ve tetebbu'a daldım. İsviçre'den ilk ziyâret edeceğimiz memleket hakîm-i meşhûr John Jack Russo'nun vatanı olan Geneve şehri olacağı için rehberin de o fıkrasını açmış idim. Zâten Demir Bey

788b

Nâm romanında kari'leimi a'zâ-yı vak'a ile berâber hayâlen Paris'ten İsviçre'nin bu cihetlerine sevk eylemiş olduğumdan o zemân icrâ' eylediğim tetebbuât şimdi de hâtırma gelerek Demir Beyzade kendim imişim gibi ihsâsât-ı garîbede bulunuyor idim. Ortalık kararıp gazlar yandıktan sonra lokanta uşağına bu gece nisf-ı leylde Geneve'ya gidecek bir yolcuyu nasıl doyurmak lâzım gelir ise öyle doyurmasını emr eyledim. Adamcağız fi-l-vâki' tecrübekâr bir lokantacı sıfâtıyla bizi bir a'lâ doyurdu. Hem taâm ediyor hem rehberimi mütâlâa eyliyor ve hem de bir hayli zemândan beri hep refîka ile seyâhate alışmış olduğumdan bu akşamki yalnızlık üzerine epeyce sıkılıyor idim.

Ba'de-t-taâm lokantanın duvar saatine baktığımda henüz sekiz buçuk olduğunu gördüm. Harekete daha üç buçuk saat var. Bu zemânı ne yolda sarf edeceğimi düşünerek bir aralık kendi kendime:

- Haydi bir son masârif daha göze alalım da araba ile Paris derûnlarına doğru bir gece cevelânı daha yapalım.

Dedim ise de bir çok mülâhazât bu ârzûdan beni vazgeçirdi. Hele

789a

Aralık Hotel de Famille uşağı eşyâ'mı getirmiş olarak başımdaki fesin delâletiyle beni lokantada kolayca bulmuş olduğundan bu eşyâ'nın emânet-i hıfzına mahsûs olan yere teslîmi işi cevelândan bütün bütün caydırdı. Uşağın masârifini bahşişini verip eşyâ'mı da emânet muhâfızına teslîm eylediğim sîrâda kendi kendime dedim ki:

- Paris elverdi ise elverdi. Lokanta uşağına bir bahşiş va'diyle beni saat on bir buçukta uyandırmasını tenbîh ederek şöyle bir kanepede üzerinde uzanıp uyku kestirmek daha ziyâde muvâfık-ı akl ve hikmettir.

Dedim ve îcâbını da icrâ' eyledim ki dün gece yalnız dört saatten ibâret kalan uykunun noksânını bu vecihle ikmâl eylemiş olduktan fazla bu gece şimendüfer derûnunda pinekleme zahmetini de gereği gibi tahfîf eylemiş oldum.

1.84. (PARİS'TEN GENEVE'YE)

Lokanta uşağı beni tamâm saat on bir buçukta uyandırdığından derhâl bir kahve içerek ikinci mevki'den biletimi aldım. İntizâr salonuna girdim ki katarın hareketinden yalnız beş dakika evvel kapıları açıldığı cihetle o zemâna kadar da bu salonda tevkife mecbûr

789b

İdim. Yolcular gayet kalabalık idiler. Bir çoğu da İngiliz seyyâhları idiler ki Paris sergisini temâşâdan sonra bir de İsviçre cevelânı icrâ'sı için toplanmış oldukları anlaşılıyor idi.

Bahtıma benim bulunduğum kompartımda İngilizler bulunmadı. Bunu yâver-i bahtıma haml edişimin sebebi muhtâc-ı tafsîl midir? Seyâhatler esnâsında refîkin en fenâsı İngilizlerdir. Lisân-ı sâireyi bilseler şâyed dahi söyleyemezler. Yalnız bulunarak kırk yıl şakşuka etmeseler İngilizliden başka refîkaya bir harf söylemezler. Siz cür'et edip de kendisine bir söz söylemeniz o lütf edip de size cevâb vermez.

İşittiğim fıkârât-ı garîbedendir ki bir vapur kamarasında ba'zı yolcular Avustralya'dan avdet etmekte olan bir İngiliz'e o tarafların ahvâlini suâl etmişler. Cevâben demiş ki:

- Ben bu seyâhati icrâ' ettim ammâ kendi istifâdem için icrâ' ettim. Fevâidine başkalarını da ortak etmek tertîbâtımda yok idi.

Benim girdiğim kompartımda kadın erkek beş altı Fransız ile iki bîrâder oldukları müşâbehet-i tâmmelerinden mâ-adâ muhâtabalarından de anlaşılan iki de İsviçreli erkek

790a

Var idi. Hem de bunlar İsviçre'nin Fransız kısmından idiler. Herkes cehren musâhabe eylediklerinden kah Fransızları kah İsviçreliyi istimâ' ile ne kadar eğleniyor idim! Fransızlar Geneve'ye ilk gitmekte bulduklarından mâî renkli Geneve gölünün ve sâhillerinin kim bilir ne kadar güzel olduğuna ve hemân oraya vusûlleriyle berâber sandallar istîcâr eyleyerek göle çıkmaya cân atacaklarına şöyle gezeceklerine böyle eğleneceklerine dâir hulyâlarla aralıkta bir kerre dahi:

- Paris mi? Aman ya Rabb! İnsân kovanı! Akıllı olanlar İsviçre'ye gitmelidirler ki güzel sahrâlar göller dağlar temâşâsıyla fûrce-yâb olsunlar.

Diye Paris'ten usanç gösteriyorlar idi. İsviçreli bîrâderlere gelince bunlar dahi Paris'e ne kadar hayrân olduklarını birbirine ihtâr eyleyerek sergi-yi umûmîden Eiffel kulesinden şehri-âyînlerden filanlardan bahisle:

- Paris mi azîzim? İki buçuk milyon ahâlî-yi kadîmesine bir milyon da yabancı manzûm olmuş. Üç buçuk milyon insân! Koskocaman bir millet demek!

Tarzında mütehayyir-âne takdîrlerde ve aralıkta bir dahi Paris'in bahâ-lîlîğini dermiyânla müştekiyâne

790b

Hasbihâllerde bulunuyorlar idi.

Her taraf haklı değil mi? Ben dahi şimendüferin saatte kırk elli kilometre sür'atiyle bu izdihâm-gâh-ı müz'icden tebâüd eylediğim sırada on iki gün zarfında bu şehir-i azîmde vuku' bulan müşâhedâtımı şöylece zihnimden geçirerek kendimi türlü ihtisâsata kaptırıyor idim.

Bu tehlikeli memleket hâli güç bir muamma'dır. Bilâd-ı sâirenin hiç birisine kıyâs kabûl edemez. İyilikten fenâlıktan her ne arar iseniz orada bulursunuz. En garîbi şu ki iyiliklerin pek çoğunu fenâlık ve fenâlıkların da pek çoğunu iyilik sûretinde tecellî etmiş görerek telâkki ve muhâkemenizde kendinizi hatâ'dan güç kurtarırsınız. Victor Hugo'nun demiş olduğu gibi ahvâl-i husûsiyye ve umûmiyyesiyle Paris şehri medeniyet-i nev'-i beşer için bir şân ve-yâhûd şeyn addolunmak lâzım geleceğini kat'iyyen hükm edebilmek pek güçtür. Bence en doğrusu bu şehri bi-hakkın ve mükemmelen tetebbu' edeceğim diye orada uzun uzadıya zemân geçirmekten ihtirâzdır. Zîrâ insân bu şehri bi-hakkın tetebbu' edeyim der iken Paris şehri o insânı daha çâbük tetebbu' ederek bir daha iltiyâm-pezîr olması kabil olamayacak cerîha-yı

791a

Ma'neviyye ile dil-haste edip bırakabilmesinden pek havf olunur. Yine Victor Hugo'nun dediği gibi Parisperest olan bir adam için yavaş yavaş dünyanın sâir taraflarında ikamet edebilmek imkânı münkatî' olmayı müteâkıb Paris'te devâm-ı ikamet imkânı da münkatî' olarak insânın âdetâ bu âlem-i medeniyette her şeyden müteneffir bir yabancı bir me'yûs hükmünü alıverir.

Gerek refîkanın musâhabeleri ve gerek benim bunları istimâ'ın ve kendi kendime ihtisâsım bir buçuk iki saat kadar devâm eylemiş idi. Dâimâ arkadaş ile seyâhat eylediğim bir kaç haftayı ta'kîb eyleyen şu gecede büsbütün yalnızlığım dahi cânımı sıkıyor idi. Yanımdaki yolcular birer ikişer pineklemeye başlayarak şimendüferin zangırtısına ittibâ'en ba'zılarının önlerine indikleri kafalarının öncesi göğsünü döve döve ve ba'zılarının arka tarafa meyl ettirdikleri kafalarının ciheti vagon müttekâlarına vura vura bütün vücûdlarınca birer hareket-i dâime ile uykuya varmaları pek garîb bir manzara teşkîl eylemiştir. Bundan daha gariptir ki birâz sonra ben dahi uykuya kalmışım.

Kim bilir ne kadar sonra katar bir istasyonda tevkif etmekle hâsıl olan sükûn

791b

Ve sükûnet cümlemizi uyandırdı. Sabah olmuş güneş dahi doğmuş idi. Gece vakti kimsenin cânı tütün içmek istemediğinden midir nedir ona dâir bahis bile olmadığı hâlde sabahleyin herkesin cânı tütün istedi ise de arkadaşlar miyânında birisi ihtiyârca ve dîger ikisi genç olan üç kadının şürb-i dehâna ruhsat verip vermeyecekleri mûcib-i tereddüt oluyor idi. Bu tereddüt aslâ İsviçreli iki bîrâderlerde görülüp tereddüte nihâyet vermek için cür'et-i lâzimeyi de ben gösterdim. Hitâbımı ihtiyârca kadına tevcîh ve sergiden almış bulunduğum alâ Mısır sigaralarından birisini irâe ederek:

- Affedersiniz hanımlar! Misk gibi kokulu şark tütünü içilecek olur ise sizi râhatsız eder mi?

Dediğimde şûh-meşreb Fransız kadınlarının üçü birden cevâba müsâraatla:

- Aslâ Mösyö aslâ! Bizim tarafımızdan tamâmiyle me'zûnsunuz. Yalnız şark tütünü değil cihâd-i erbaa-yı asliyye ve cihâd-ı erbaa-yı fer'iyye tütünlerinin kâffesini içebilirsiniz.

Deyince gerek ben ve gerek İsviçreli bîrâderler ve dîger Fransız erkekler sigaraları tellend-

792a

İrdik. Fakat beş altı sigaranın birden yanması vagonun içerisini fırına benzettiğinden yine ittifâk-ı ârâ' ile pencereleri açtık. Bu sırada genç kadınlar yek-dîgeriyle ağızdan kulağa bir kaç lakırtı teâtîsinden ve birâz da hande-yi şûh-âneden sonra birisi bana tevcîh-i hitâb ederek:

- Ma'zûr görünüz Mösyö! Pek de terbiyelicesine bir hareket addolunamaz ise de şu sizin şark tütününden bize de birâz tattırır mısınız?

Demesin mi? Şu talep birdenbire bende bir hayreti mûcib olmuştu. Zîrâ bu seyâhate çıktım çikalı kadınların sigara içmeleri ihtimâlini hiç bir dakika hâtırıma getirmemiş idim.

Müteâkıben Paris'te nisvânın sigara içmeleri âdetâ bir moda hükmünü aldığı hâtırıma gelerek dedim ki:

- Maa-l-memnûniyye Madam! Buyrunuz Madam! Her ne kadar sigaraların Mısır sigaraları olduğu üzerlerine yazılmış ise de ma'mûl oldukları tütün Osmanlı tütünüdür. Yenice denilen mahall mahsûlüdür.

Üç kadının üçü de birer sigara aldılar. Kendilerine uzattığım sigaramdan yakışları ve savura savura çektirip

792b

Kah dudaklarını büzerek kah burun deliklerini açarak duman savuruşlarını görse idiniz bu nâzeninlerin hiç de tütünün acemîsi olmadıklarını hüküm eder idiniz.

Şu münâsebetle açılan bâb-ı musâhabe ta o gün vakt-i zuhûrdan bir buçuk saat kadar evvel Geneve'ya vâsıl oluncaya kadar bir daha kapanmadı. Nelerden bahs olunmadı! Hulâsa cevihle kayd etmek için bile musâhabe-yi mezkûrenin hâtırda tutulabilmesi gayr-ı kabildir. Bir yerde yalnız bir Fransız karısının vücûdu bile sabahtan akşama kadar sözün adem-i inktâ'ını te'mîne kâfi iken bu vagona üç Fransız karısı bulunarak biri de ihtiyâr ve bâ-husûs en geveze nev'inden ihtiyâr bulunur ise artık orada sözün teselsülü nihâyet mi bulur?

Geneve şehrine girmezden evvel bir gümrük mahallinde eşyâ'mız muâyene olundu. Yalnız tütün ve şarâb ve konyak ve enfiyye gibi mükeyyifâtta kaçak mâl bulunup bulunmadığı araştırılıyor idi. Yanımda bir kaç paket Mısır sigarası bulunarak kendi isti'mâlime mahsûs olduğu beyânıyla gümrükçülere irâe eyledim ise de burada isti'mâl-i zâtîye mahsûs olan tütünler dahi az olsunlar çok olsunlar gümrük rüsûmundan muâf olmadıklarından hemân sigaraların

793a

Sergide mübâyaası için verdiğim para kadar gümrük resmi vererek müsâdereden taharrîsine o sûretle muvâfık olabildim.

Çend dakika sonra Geneve şehrine vâsıl olduk. İstasyona çıkar çıkmaz gayet uzun boylu şişman ve âdetâ dev ittîlâkına şâyân bir lokanta uşağı yanıma gelerek:

- Mösyö! Rusyalı doktorun Paris'ten vürûduna muntazır olduğu kırmızı şapkalı efendi mutlaka siz olacaksınız. Değil mi?

Deyince anladım ki arkadaşım doktor Yanpolsky bu adamı benim istikbâlime göndermiştir. Tasdîk cevâbını müteâkiben dostum doktorun nerede bulunduğunu sorduğumda:

- Şurada! Şu merdivenden aşağı indiğiniz gibi dört adım mesâfede! Bizim Hotel de la Gare'da!

Cevâbıyla berâber yük forgonuna teslim etmiş olduğum eşyâ' biletini benden istedi aldı. Hemân koşup sandıkları ve paketi yakalayarak önüme düştü. Fi-l-vâki' istasyona gayet karîb bir yerde olan Hotel de la Gare'a vâsıl oldum. Orada arkadaşım doktoru bularak ikimiz dahi şu mülâkattan dolayı kemâl-i şetâretle i'lân-ı memnû'-

793b

Niyyete başladık.

Doktor Yanpolsky Hotel de la Gar'ın ikinci katında kendi odasının yanbaşımda benim için dahi bir oda istîcâr etmiş ki derûnuna girdiğim zemân el ve yüz yıkayacak levâzımı da kâmilten müheyyâ buldum. Artık arkadaşım külfetli bir kadın değil ki onun yanında yıkanmaktan ihtirâz edeyim. Fesimi paltomu yeleşimi gömleğimi çıkarıp birer tarafa atarak kollarımı sıvayıp ve potinlerimi çoraplarımı çıkararak pantolonumun paçalarını kıvrırıp hem yıkanmaya hem de doktor ile konuşmaya başladım. Ben ona şimendüferdeki Fransız karılarıyla musâhabemi ve gümrükten sigaralarımın keyfiyyet tahlîsini anlatıyor idim. O da bana Paris'te Hotel de Famille'de edilen vedâ'dan beri yaptığı şeyleri ve bâ-husûs Geneve şehrini nasıl gezdiğini anlatıyor idi.

Mükemmelen yıkanıp işimi bitirdikten sonra arkadaşşıma dedim ki:

- Ey arkadaş! Çoktan beri unutmuş olduğum şimendüfer yorgunluğu beni epeyce sarstı. Kulaklarım güm güm gümlüyorlar. Uykuya ihtiyâcım yok ise de şöyle birâz uzanıp istirâhâte ihtiyâcım vardır. Kuşluk taâmına kadar bana

794a

Müsâade veriniz. Siz bir alâ kuşluk tertîb ettiriniz de tamâm dakika-yı lâzimesi hulûlünde uşağı gönderip beni de uyandırınız.

Hak-şinâs doktor bu teklîfimi ez dil ü cân kabûl eyledi “Allah râhatlık versin” diye bir de duâ’ ile beni yalnız bıraktı. Sakız gibi çarşafarla temiz pak tahiyye edilmiş olan yatağa yuvarlandım.

Aman ya Rabb! Her tarafta ne sükûn! Ne sükût! Sanki sâkin olduğum hotelde hiç kimse yok imiş. Sanki bir dağ başında imişim. Hani ya o Paris’in dağdağası velvelesi? Paris’e ilk giren bir adam gece gündüz yirmi dört saatin yirmi dördünde de tenâkus şânından olmayan dâimî bir uğultuya kulaklarını alıştırıncaya kadar hayli zahmet çeker. Karaköy’de Borsa-hânenin köşesinde gündüz arabaların hammâlların tramvayların piyâdelerin en kalabalık zemânında peydâ olan velvele düşününüz de Paris’te bu velvenin gece gündüz sûret-i dâimesini zihninizde bulunuz. Hotel Dominisi’nin önündeki Castiglione caddesinden yirmi dört saat zarfında altmış binden az araba geçmez. Vâkıâ caddelerin ekserisinde bu araba gürültüsünü men’ için

794b

Ağaçtan kaldırımlar yapılmış ise de gürültüyü men’e bununla dahi imkân bulunamamıştır. Hele taş kaldırımlı sokaklarda gürültü dâimâ bir gök gürültüsü hükmündedir. Bu gürültüye kulağı alışan insân bir de şöyle Geneve’da da Hotel de la Gare’da benim yattığım oda ve yatak gibi sessiz ve sedasız bir yatağa girince Paris’in velvele-yi dâimesini bir de o zemân takdîr ediyor.

Uykuya ihtiyâcım olmadığı hâlde şu tenhâlık şu sükût vücûdumu râhatlandıra râhatlandıra gayet tatlı bir uyku celb eyledi. Oda uşağı gelip kuşluk taâmı için beni kaldırıncaya kadar iki buçuk saat mikdârı uyumuşum. Ammâ ne bahtiyâr-âne bir uyku! Vücûdum o kadar dinlenmiş ol derecelerde râhatlanmış ki epeyce uzun bir şimendüfer yolculuğundan sonra râhatın bu derecesini hiç ümîd edemez idim.

Doktor efendinin tahiyye ettirmiş olduğu omletli büftekli balıklı kuşluk taâmına öyle bir gayret-i cihân bir endâz-âne ile hücum eyledim ki tabaklar salvetime tab’-ı âver muâvenet olamayarak zir ü zeber oluyorlar idi. En neş’eli kuşluklarımızdan birisi de bu kuşluk oldu. Arkadaşımız Madam Gülnar’ı kırk

795a

Def’a andık. Bu seyâhatte onun dahi birlikte bulunmadığına ikimiz dahi hayıflandık.

Aşağıda sırasıyla vereceğim ma'lûmâtın müstebân olacağı üzere Geneve şehri gayet güzel bir mevki'de binâ' edilmiş gayet ma'mûr bir memleket olup önündeki göle ve hele gölün öte tarafındaki Mont Blanc cibâl-i reffasına doğru şu yemek yemekte bulunduğumuz salon pencerelerinden imtidâd ve ittisâ eyleyen nezâretine hiç söz yoktur. Cibâl-i şâhikasından yaz kış karlar eksik olmamak hasebiyle "beyaz dağ" ma'nâsına bir isimle yâd olunan ve ba'zı tepeleri sath-i bahrdan 4810 mürtefi' olan bu dağlara bakmak ve azîmet-i mühîbesinden tedhîş zevkine varmak için Geneve şehrinin mevki'i ve onun da şimendüfer istasyonu tarafları en muvaffak yerdir. Dikkat buyurulmalıdır ki ba'zı böyle dört beş bin metre mürtefi' olan dağların bir noktayı nazardan görünüşleri öyle şâyân-ı hayret bir irtifâ' tasvîr ettiremez. Zîrâ insânın bulunduğu nokta-i nazar dahi sath-i bahrdan binlerce metre yüksek olur da dağların irtifâ'ı bi-n-nisbe az kalır. Geneve ise sath-ı bahrdan yalnız üç yüz yetmiş dokuz metre mürtefi' olup Mont Blanc'ın 4810 metre irtifâ'ından bu mikdâr tenzîl edilir ise insânın karşı-

795b

Sında dört bin beş yüz metre mürtefi' koca bir silsile-yi cibâl peydâ olur ki bunun temâşâsı yılda Büyük Britania'dan iki üç yüz bin ve ta Amerika'dan kırk elli bin ecânibi işte şu Geneve şehrine celb ve cezb eder.

Sofrada doktor Yanpolsky şehri bana nasıl temâşâ ettireceğini anlatmaya başlamıştı. Ben ise:

- Doktor siz bu şehri benden yirmi dört saat evvelden beri tanıyorsunuz. Öyle değil mi? Ben ise sizden kırk sekiz ve belki de doksan altı saat evvelden beri tanıyorum. Zîrâ üç dört gündür tettebbuâtım buna münhasırdır. Siz bana delâlet eyleyeceğinize ben size delâlet eyleyeyim ki saye-yi irşâdda Geneve'yı güzelce temâşâ etmiş olasınız.

Dedim. Münassıf adamcağız hakkına râzı olarak hakkımı teslim eyledi. Ba'de-t-taâm biz de cevelâna başladık.

1.85. (GENEVE ŞEHİRİ)

Bu şehrin ahvâl-i hazîrâsını şerh ve îzâha girişmezden evvel ahvâl-i târihiyyesine dâir kari'lerimize muhtasîran ma'lûmât vermek isteriz.

Almanların “Genf” ve İtalyanların “Ginevra” ve Fransızların “Geneve”

796a

Ta'bîr ettikleri şehir-i mezkûr milattan bir asır kadar mukaddem “Geneve” nâmıyla iştihâre başlamış idi. O zemânlar bu taraflar ahâlîsine “اللوبروژ” denilir idi. Geneve ve havâlisinin Roma devletinin bir vilâyeti hükmünü alarak ta 443 sene-yi mîlâdiyyesinde Fransa'nın Borgonia kısmına hükm-fermâ olan Borgonia hânedân-ı kralîsinin merkezi oldu ve 533 sene-yi mîlâdiyyesinde Fransa'ya iltihâk eyleyerek dokuzuncu asr-ı mîlâdîye kadar Fransa hey'et-i umûmiyyesi dâhilinde addolundu ise de o zemânlar Borgonia krallığının tecdîdi üzerine tekrâr Fransa'dan ayrılarak nihâyet Charlemagne garb imparatorluğunu teşkil eylediği zemân Borgonia'nın sâir vilâyetleri gibi Geneve dahi o imparatorluğa tâbi' oldu. Maa-hazâ Charlemagne'dan sonra dahi Borgonia kralları Fransa'nın aksâm-ı sâiresinden ayrılmış ve 1034 senesinde İkinci Conrad burada Borgonia tâc-ı kralîsini tetevvüc eylemiştir.

Ba'de kurûn-ı vustâda Avrupa'nın her tarafında emsâli nâdir olmadığı vecihle Geneve'de dahi hükûmet-i rûhâniyelerini hükûmet-i cismâniyyeye tahvîl gayretinde bulunan papaz takımı Geneve kontlarıyla ve civârda hükm-fermâ olan Savoy dükaları bunlarla münâfeseye

796b

Başladıklarından erbâb-ı münâfesenin her biri ahâlîyi kendilerine celb için bir çok imtiyâzlar vere vere Geneve ahâlîsini Avrupa'nın en mümtâz ahâlîsi derecesine çıkardılar. 1518 senesinde Fribourg ve 1526 senesinde dahi Bern nâhiyeleri ahâlîsiyle ittifâk ederek istiklâllerini istihsâl ve te'mîn dâiyesine düştüler ise de müteâkıben İsviçre nevâhisi ittifâkını tercîh edip “هوكنو” nâmıyla sahâif-i tevârihte şöhret alan ahâlîye muhâlif olarak Savoy hânedânına ittibâ' gayretine düşen ve “mâmeluk” nâmıyla kesb-i şöhret eden takım arasında dehşetli bir münâkaşa zuhûr eylediğinden ve yine bu sırada protestanlık mücâdelâtı da meydâna çıktığından asıl galebe iş bu protestanlıkta kalmış ve 1535 senesinde Geneve katolik despotu oradan çıkmasıyla mücâdelât ve

münâfesât ve mükatelât-ı dâhiliyye gereği gibi sükûn bulmuştur. Bir sene sonra Jean Cauvin nâmında bir papaz protestanlığın da bir başka türüsü olmak üzere yeni bir mezhep îcâdından dolayı Fransa'dan tard olunarak Geneve'ya gelmiş idi. Talâkat-i lisânı pek fevk-al-âde olan bu râhib Geneve'de protestanlığı neşr eden Farel ile birleşerek Geneve şehrine öyle bir nizâm ve intizâm ver-

797a

Miştir ki yalnız umûr-i dîniyyece değil umûr-i dünyeviyyece dahi bir hüküm-dâr olmuş kalmıştır. Hattâ yine teceddüdât-ı nasrâniyye iddiâsında bulunanlardan Castillo nâmında bir papaz bu Calin'in hükmüyle Geneve'den sürülüp tard olunduğu gibi an-asl İspanyol etbâ'sından olup nasrâniyyâtın esâsı ekanîm-i selâse üzerine mübtenî olamayacağına dâir yazdığı bir kitâbdan dolayı Fransa'nın Dauphine eyâletinden tard edilmiş bulunan Michel Servet dahi Geneve'dan mürûru esnâsında Calvin'in hükmüyle ve 1553 senesinde cayır cayır ateşe yakılmıştır. Calvin'in bu yoldaki mezâlîmi her ne kadar müdhiş ise de Genevelilere fikr-i istiklâl i'tâ'sı gibi siyâsiyyât ve 1559 senesinde Geneve akademiyası teşkîl ki maârif husûsda pek büyük hizmeti sebk ederek 1564 senesinde yine bu memlekette vefât etmiş ve Geneveliler tarafından peder-i umûmî derecesinde tanınmıştır. On yedinci asrın evâilinden Savoy Geneve'yı tekrâr zabt ve teshîre kıyâm eylemişler ise de ahâlînin mukavemeti bunları me'yûs bırakmıştır. O zemânlar protestanlık Hollanda ile Almanya'nın Hesse ve sâir taraflarında epeyce münteşir idiyse de protestanlığın asıl kuvveti Geneve'da olduğundan bura merkez-i umûmî addolunur idi.

797b

Savoy grandüklerinin hüçûmu da asıl buradaki protestanlık ocağını söndürmek maksadıyla vuku' buluyor idi. Binâen aleyh Avrupa'nın her tarafında bulunan protestanların gönderdikleri muâvenât-ı nakdiyye ile Geneve'ye mükemmel kale ve etrâf ve havâlisine metîn istihkâmât binâ' ve inşâ' kılınarak teshîri gayr-ı kabil bir memleket-i müstahkeme sûretine ifrâğ olundu. Genevelilerin her tarafa merâm anlatarak istiklâllerini te'mîn eylemeleri üzerine idâre-i memleket "hemşehri" nâmıyla yâd olunan kibâr-zâde-gân elinde kalmış ve bunlardan her familya en kârlı ahz u i'tâ'lardan birer kısmını kendi yed-i ihtiyârlarına almış idiler. Pespâye-gân ahâlî bu hâlden dil-gîr olarak hemşehriler aleyhine kıyâm etmeleriyle geçen on sekizinci asr-ı mîlâdî içinde Geneve'da pek çok dâhili karışıklıklar ve hattâ mukateleler vuku'a geldi. 1712

târih-i mîlâdîsinde bu şehirde doğmuş ömrünü vatanından mehcûr olarak Fransa'da geçirmiş olan John Jack Russo'nun te'lîfâtı da pespâyeye-gân-ı ahâlîyi kışkırtmaktan da hâlî kalmıyor idi. 1723 senesinde mûmâ-ileyh John Jack Russo ve âsârı gıyâben muhâkemeye çekilerek âsâr-ı muzırreden olmak üzere i'dâma mahkûm edildiler. John Jack Russo

798a

Orada bulunduğundan bu hükmü icrâ'ya me'mûr olan cellâd yalnız feylosof mûmâ-ileyhin âsârını ihrâk-ı bin-nâr edip me'mûriyyetini icrâ' eylemiş sayıldı. Büyük Napolyon seyfi cihângîrisini çekerek umûm Avrupayı feth ve teshîre yürüdüğü zemân Geneve şehri yeni teşkîl eylediği liman vilâyetinin merkezi olmak üzere Fransa'ya rabt olunmuş ise de 1814 senesinde Napolyon'un sükûtu üzerine İsviçre nevâhî-i müttehidesi hükûmeti yeniden teşkîl eylediği zemân Geneve dahi nevâhî-i mezkûrenin yirmi ikincisini teşkîlen bu hükûmet-ı müctemia miyânına idhâl kılınmıştır.

İşte hulâsa-yı ahvâl-i târihiyyesi bunda ibâret bulunan Geneve şehri kah kendi nâmına nisbet edilen ve kah "liman" denilen ve hilâl kamer şekline karîb bir şekil ile şimâl-i şarkîden cenûb-i garbîye doğru mümted olan bahire-i cesîmenin müntehâ-yı cenûb-i garbîsinde ve tamâm Rhone nehrinin bu gölden ayrılıp Fransa'ya doğru cereyân için yeniden bir nehir sûretinde teşkîl eylediği noktadan kâin yetmiş iki bin nüfûslu güzel ve ma'mûr bir şehirdir. Coğrafya erbâbına ma'lûm olduğu üzere Rohn nehri bu gölün şimâl-i garbî müntehâsından derûn-i bahriyyeye mensûb

798b

Olup da ba'de Geneve derûnundan tekrâr nehir sûretiyle Fransa'ya doğru akar ise de Geneve'nin aşağılarında azîm kayaların teşkîl eyledikleri tabîî kemerler ve mağaralar içine girip kaybolarak bir hayli mesâfeden sonra tekrâr sath-ı zemîne çıkar.

Rohne nehri şarktan garba doğru Geneve şehrini iki kısma tefrîk eyler. Bu hâlde asıl eski şehir cereyân-ı nehre nisbetle sol ya'nî cenûb tarafında kalıp nehrin sağ ya'nî şimâl ciheti de mahallât-ı cedîde olmak üzere yeni peydâ olmuşlardır. İş bu iki kısım arasında ve Rhone nehri içinde biri pek küçük ve dîgeri epeyce büyük iki de ada vardır. Küçük adada vaktiyle Geneve

şehrinin i'dâma mahkûm eylediği John Jack Russo'nun güzel bir heykeli bulunmakla hakîm-i mûmâ-ileyh in nâmına mensûben buraya "John Jack Russo Adası" denilir.

Şehrin iki kısmı yek-dîgerine altı köprü ile merbût olup bunların şark cihetinden birincisi Leman rıhtımları ile mefrûz olan büyük dış limana hudûd ta'yîn eden ve Mont Blanc köprüsü denilen cesîm ve ra'nâ köprüdür ki 1862 sene-yi mîlâdiyyesinde inşââtı rehin-i hitâm olmuştur.

799a

Sâfî granit taşından yapılmış gayet muhkem kemerler üzerine mebnî iki yüz elli metre kadar tûlünde bir cesr-i mühimmedir ki Geneve şehrinin eâzım-ı inşââtında ma'dûddur. Dîgerleri ehemmiyyetçe bu nisbette olmayıp fakat eski değirmenler denilen adanın iki cenâhında Rohne nehrinin peydâ eylediği iki mecrâ üzerindeki köprü gayet vâsi' olmakla âdetâ köprü ıtılâkından ziyâde tûnel ta'bîrine şâyândır. Mont Blanc köprüsünden sonra Rohne nehrinin teşkîl eylediği cereyân gayet kuvvetli olduğundan buralarda kayık ve sandal işlemesi men' olunmuş ve Mont Blanc köprüsüne boylu boyuna demir kafesler vuzıayla sandalların mürûruna imkân dahi bırakılmamıştır.

Geneve şehrinin medâr-ı azîm zînet ve ma'mûriyyeti ve ma'mûriyyetle asıl sebeb-i şöhreti rıhtımlarıdır. Leman gölünün bu şehre karîb olan sâhili ve bâ-husûs büyük dış liman ile şehrin iki kısmının mâ-beyni hep granit taşlarından ma'mûl ve gayet metîn ve müstahkem rıhtımlar ile muhâttır ki bu kadar muntazam ve muhkem rıhtımlar Avrupaca Geneve'den daha büyük ve daha ma'mûr memleketlerde dahi bulunamaz.

Şehrin şimâl tarafına isâbet eyleyen

799b

Şimendüfer mevkif-i yegânesi bi-t-tab' en mühimm noktalarından birisi olup oradan cenûba doğru hatt-ı müstakim ile inen Mont Blanc caddesi de en ma'mûr ve en muntazam cadde addolunur. Cadde-i mezkûrîne Mont Blanc nâmına mensûb olan rıhtıma muntehî olarak Mont Blanc köprüsü ile birleşir. Bu Mont Blanc rıhtımının şark cihetine ya'nî dış liman üzerine isâbet eyleyen ve magrûs ağaçlarıyla tezyîn eden vâsi' ve güzel rıhtımına "Pacquis" rıhtımı tesmiye olunup onun daha öte tarafına ve âdetâ Leman gölünün engin cihetine müsâdif olan kısmı da "Leman rıhtımı" diye yâd olunur. Mont Blanc caddesinin o nâmdaki büyük köprüye muntehî

olduğu noktadan garba doğru imtidâd eyleyen rıhtıma “Bergues rıhtımı” denilir ki üzerinde cesîm binâ’lar ve epeyce zengin mağazalar vardır. Fakat karşı taraf ondan daha ma’ mûrdur.

Mont Blanc köprüsünden karşıya geçildikte “alâmet-i milliyye” denilen heykelin mevzû’ olduğu ağaçlar magrûs bir meydâna varılır ki ondan birâz daha şark tarafı “İngiliz Bahçesi” denilen ve buradaki ecânibe yaz günleri mecmû’ olan vâsi’ce bahçedir. Bu bahçenin de birâz daha şark

800a

Ciheti “Eaux Vives rıhtımı” olup tamâm karşısındaki Pacquis rıhtımının nazîre-yi sahîhesidir.

Mont Blanc köprüsünden sâhil-i yesâre varıldığı zemân garb tarafına doğru dönülecek olsa büyük rıhtım denilen yere varılır ki bu da John Jack Russo adasına merbût olan Bergues köprüsünden başlayıp İngiliz bahçesinin cenûb-i garbî cihetinden ya’nî arkasından geçen gayet güzel bir cadde teşkîl eder ve işte Geneve’nın en zengin saatçi ve kuyumcu mağazaları bu mahallde bulunur.

Büyük rıhtımdan garba doğru gidildikçe bizim Karaköy ve Taksim tünel meydânları kadar ba’zıları daha küçük meydâncıklara “Rhone Meydânı” ve “Bel-Air” gibi nâmla verildiği görülür ise de Paris’te “place” denilen umûmî meydânlara kıyâsen buradaki meydânlar küçücük bir avlu hükmünde bile kalmaz. Böyle garb tarafına gidilmek şartıyla posta rıhtımına kadar varılıp o rıhtım üzerinde yeni yapılmış gayet güzel bir posta-hâne görülür ki Geneve kadar bir şehir için âdetâ istiksâr edilse sezâdır.

Mezkûr posta-hânenin garb cihetinden

800b

“Plainpalais” nâmında geniş ve doğru bir sokak geçip ve yine bu nâma mensûb ve fazla olarak bir de “ova” sıfâtıyla mevsûf ve tamâm şekl-i muayyen ile müteşekkil bir meydâna girilir ki etrâfına ikişer sıra ağaçlar dikilerek tezyîn olunmuştur. Bu meydânın şark ciheti vasatında kâin Rond Point nâm mevki’den şarka doğru gidilir ise Geneve’nin akademiyası görülüp. Şark-ı cenûbîye doğru gidildiği sûrette feylesoflar bulvarına girilir ki vâsi’ce ve ağaçlar magrûs bir bulvardır. Onun müntehâsı “Helvetique” bulvarı olup onu da bitirdikten sonra yine İngiliz

Bahçesi yanından Eaux Vives rıhtımı üstüne çıkılmış ve işte bu sûretle Geneve şehri hemân dâiren-mâdâr gezilmiş olur.

Buraya kadar ettiğimiz ta'rîf bugün ba'de-t-taâm eylediğimiz cevelânın ta'rîfi değildir. Kari'lerimizde Geneve şehri hakkında bir fikr-i mahsûs peydâsı için plan üzerinden bu ta'rîfi arz eyledik. Geneve'deki ilk cevelânımız ise bu ta'rîfe hemân hiç de benzememek üzere ber-vech-i âtîdir ki câlib-i enzâr-ı dikkat ve ehemmiyyet olan mahall ve ebniyesi de yine esnâ-yı cevelânda ta'rîf olunacaktır.

801a

1.86. (GENEVE'DE İLK CEVELÂN)

Bu şehirde âdetâ Paris'ten daha muntazam ve piton ve lando nev'inden arabalar işlemekte olup ücretleri dahi gayet ehven iseler de araba ile gezmek lâzım gelse tekâmül şehri iki nihâyet üç saat zarfında dolaşip bitirmek mümkün olduğundan bu külfeti ihtiyâra hâcet görmedik. İki arkadaş piyâde olarak gezmeye karâr verdik. Oturduğumuz hotelden çıkar çıkmaz şark cihetinde bir eytam-hâne bulunduğu daha hîn-i tettebbu'da nazar-ı dikkatimi celb eylemişti. Zîrâ bu eytam-hânede bî-vâye-gân etfâle "Ecole Real" nâmıyla İsviçre ve Almanya'da gittikçe teksirine çalışılan ameliyyât mektepleri usûlünce dersler verildiği ma'lûmum olduğundan bu dersleri görmek bence pek büyük bir emel idi. Arkadaşım doktor ile berâber dâire-yi mezkûre mürâcaat eyledik ki cesâmetçe Soğukçeşme Askeri Rüşdiyyesinin üç misline karîb olup zemîn katıyla onun üzerindeki birinci kat muallimin dâireleriyle ders-hânelere ve ikinci kat yatak koğuşlarına tahsîs kılınmıştır. Mekteb idâresine seyyâhîn-i ecnebiyyeden olduğumuzu bildirerek muâyene ve temâşâ için istediğimiz ruhsat maa-l-memnûniyye i'tâ' olundu. Yanımıza terfîk edilen me'mûr bizi evvel-be-evvel henüz

801b

Dâhil-i sınıf edilmemiş bulunan pek küçük çocukların bakıldıkları yere götürdü ki bu yavrucaklar bir takımı murzia olmak üzere bir hayli kadınların yed-i merhametlerine tevdi' edilmişlerdir.

Murzialar çocuklara kendi memelerinden süt vermekle mükellef olmayıp yapma memeler ile çocukları emzirmekte iseler de muallimelerden tefrîk için kendilerine bu nâm verilir. Zîrâ henüz dâhil-i sınıf edilmeyen üç dört nihâyet beş yaşındaki çocuklara da bir takım ma'lûmât-ı ibtidâiyye ta'lîm ve tadrîs olunuyor.

En küçük etfâle tadrîs olunan ma'lûmât-ı ibtidâiyye bir takım resim ve modeller üzerinde hayvânât ve nebâtât gibi mevâlîdin ve bunlardaki baş ve ayak ve kuyruk ve kanat ve gaga gibi a'zânın esâmîsinden ibâret bulunup bir de birden yüze ve yüzden bine kadar kah doğrudan doğruya ve kah tersine ve ba'zı kerre çiftler çiftler ve ba'zı kerre dahi teker teker sayı saydırmaktan ibâret bulunuyor.

Altı yaşına ikmâl eden çocuklar dâhil-i sınıf i'tibâr olunuyorlar. Ancak o zemân kadar bunlar hep böyle resimler ve modeller üzerinden edilen ta'lîmler sayesinde o kadar ma'lûmât-ı

802a

şettâ peydâ eyliyorlar ki gerek binek ve gerek yük için yapılan iki ve dört tekerlerkli arabalar modellerinin her parçası esâmîsini öğrendikleri gibi bir şimendüfer katarının bir vapur makinesinin bir geminin bir bölük asker veya bir batarya topun hâvî olabilecekleri parçalar esâmîsini de tamâmıyla öğrenerek âdetâ bunlar hakkında gereği gibi vukuf peydâ etmiş bulunuyorlar.

On yaşlarına kadar bu mektepte dört sene tadrîs edilecek olan etfâl okuyup yazdıktan mâ-adâ hesâb ve hendese ve coğrafya ve târih-i tabî ve kozmoğrafya gibi fûnûnda dahi oldukça ma'lûmât peydâ ediyorlar ise de fûnûn-i mezkûrenin kâffesi modeller üzerinden bir sûret-i acîbede tadrîs olunarak şâkirdâna o kadar sühûleti mûcib oluyor ki orada gezdiğimiz on yaşındaki şâkirdâmı bizim askeri rüşdiyyelerinden bâ-şehâdet-nâme çıkan şâkirdâna kıyâs edebilmek ziyâdesiyle müşkülleşiyor.

Bir saat kadar tevakkuf ve temâşâ ile mekteb-i mezkûrda aldığım ma'lûmât fevk-al-hadd nazar-ı ehemmiyyetime çarptığından oradan çıkılacağı esnâda bîvâye-gân-ı itmâm için gönlümüzden kopa sadakayı ahz ü kabza me'mûr-i nöbetçi muallimi huzûruna getirildiğimizde

802b

Muallimlerden ba'zılarıyla sûret-i husûsiyyede mülâkat ve müzâkere mümkün olup olamayacağını sordum. Bu müzâkereden maksad ne olacağını muallimin suâl etmesi üzerine:

- Ben Osmanlı memleketindenim. Osmanlı ve Müslimânım. Ta'lîm-i sıbyan gayet merâkımdır. Bir vakit mecbûren mukîm olduğum bir Müslimân şehrinde üç dört yüz şâkird istûâbına kâfî bir mekteb inşâ'sına muvâfık olmuş idim de aklımın erdiği kadar teshîl edebildiğim usûl-i tadrîsin çok faydası görülmüş idi. Sizin usûl-i tadrîsiniz ise bizimkiyle nisbetle etemm ve ekmele olduğundan bu bâbda bir fikr-i mahsûs peydâsı ârzûsundayım.

Deyince şu mülâhazâtındaki ciddiyet ve ehemmiyeti tamâmıyla takdîrde te'hîr etmeyen o insâniyyetli adam:

- Mösyö! Öyle ise yarın sabah yedide gelir iseniz muallimlerimizi ictimâ' salonunda bulursunuz. Derslere saat dokuzda bed' eylediklerinden muallimlerden ba'zıları sizinle bir iki saat görüşebilirler.

Cevâbını verdi bu cevâb beni ziyâdesiyle sevindirdiğinden muallim mûmâ-ileyhe teşekkürât-ı lâzıme îfâ kılındı.

Eytam-hânedan çıkıldıktan sonra Mont

803a

Blanc tarîkiyle Mont Blanc rıhtım ve köprüsüne doğru indik ki evvelce dahi ihtâr etmiş olduğum vecihle Geneve şehrinin en ma'mûr ve müzeyyen caddesi burasıdır. Sekiz yüz metre kadar tûlü ve yirmi metre kadar arzi olan mezkûr cadde üzerinde altı katlıya kadar âlf binâ'lar mebnîdir ki bunların ba'zıları hoteldir. Bu yoldan tramvay hattı dahi mürûr eder hattın Mont Blanc köprüsünden karşı tarafa iltisâkıyla şehrin sâhil-i yesâr kısmına ya'nî asıl eski Geneve'ye de buradan doğrudan doğruya tramvay ile gitmek mümkündür.

Biz ise piyâde olarak yürümek hakkındaki kararımızı bi-l-mülâhaza Mont Blanc rıhtımına vardığımız zemân sol tarafa ya'nî şark cihete büküldük. İki yüz adım kadar gittikten sonra sol tarafımızda "Alpler Meydânı" denilen ufacık bir meşçereyi gördük ki asıl nazar-ı dikkatimizi

celb eden şey dahi bu meşcerenin tamâm rıhtıma karfîb olan cihetinde Dük de Brunsvik için i'mâl ve binâ' edilmiş olan heykel ve alâmet oldu.

Brunsvik dükası müteveffâ ikinci Charles birâz serserî tabîat ve hovarda sûret adam olup burada tafsîli mûcib-i

803b

Sadâ olacak bir çok serserîyâne harekâtta sonra ba'de vefâta hangi şehir kendisine bir alâmet rekzini der-uhde edecek olur ise servet-i müdhiresi olan yirmi milyon kadar frangı o şehrin dâire-i belediyesine hibe eyleyeceğini i'lân etmiş. Adamcağızın ahvâl-i garîbesi bu yirmi milyonluk hibeye hiç bir şehri heveslendiremediği hâlde Geneve şehri şartı kabûl ederek bir mukavele ahd eylemiş. Mûmâ-ileyh Charles Brunsvik 1873 sene-yi mîlâdiyyesinde vefât eylediğinden Geneve şehri dahi bir mûcib-i taahhüt bu alâmeti inşâ' ve onun üzerine Charles'ın heykelini rekz etmiştir.

Alâmet-i mezkûre Geneve'nin azîm âsâr-ı mi'mâriyyesi addolunur ise de Avrupa'nın sâir taraflarında görülen emsâline nisbetle ehemmiyyet ve nefâset ciheti pek aşağı görülür. Zîrâ âsâr-ı mezkûru büyük yapmak ve büyüklüğü ile iftihâr etmek istediği hâlde enkaz-ı esâsiyyesinden olan mermer sütûnları pek ince ve vaziyet leri pek seyrek düştüğünden âdetâ ba'zı şekercilerin şekeri pandispanyadan yaptıkları oyuncaklar gibi bir ehemmiyetsizlik tavrı takınmıştır. Alâmetin zemîni müseddés-ül şekl bir seddir ki üç beş ayak taş merdiven ile çıkılır. Merdivenin iki tarafına

804a

Kırmızı mermerden mahkûk iki büyük arslan konulmuştur. Sed üzerine çıkıldıkta yine müseddés-ül şekl ve demir şebkelerle muhât azîm bir kovan görülür ki bunun üzerine müseddésin her zâviyesine birer mermer sütûn koymak ve o sütûnların üzerine gothique tarz-ı mi'mârîsinde ufacık sivri kulecikler yapmak ve sütûnları yine gothique kemerler ile birbirine rabt etmek sûretiyle bir türbe binâ' edilmiş ve Charles de Brunsvik sandukası da işte bunun içine konulmuştur. Sandukanın kapağında müteveffâ-yı merhûmun arka üstü yatmış resmi mahkûktur. Bu kemerlerin üzerlerinde yine gothique tarzında mini mini sivri kuleli bir kat' daha binâ' edilerek en üzerine müteveffâ-yı general kıyâfetiyle at üzerine binmiş bir hâlde tasvîr eder prinç

heykeli yerleştirilmiş ise de yirmi beş metreden mütecâviz bir irtifâ'a vuzia olunan heykel-i mezkûr binâ'ya nisbetle pek küçük düşerek gayet sakîl görünmekte bulunmuştur. Kovan tâbiri ettiğimiz müseddes binâ'nın etrâfında Charles de Brunsvik âbâ ve ecdâdından altı zâtın statüleri de vuzia edilmiş olup fi-l-vâki' Geneveliler bu alâmet ve heykeli yapmak husûsunda pek ehemmiyetli davranmışlar ise de istihdâm eyledikleri san'atkârlar derece-yi kâfiyede mâhir olmadıklarından ber vech-i

804b

Matlûb ciddiyyet ve ehemmiyyet ve nefâset hâsıl edememişlerdir. Yoksa bu masârif ve külfetle ondan daha ufak bir şey dahi yapılsa idi daha büyük ehemmiyyet verilebilmesi kabil idi.

Heykel-i mezkûr etrâfında birâz güşt-i güzâr eyledikten sonra iki arkadaş Pacquis rıhtımı yanındaki mahall-i mahsûsalarına yanaşmış bulunan sandalları görünce bunlardan birisine binerek göle doğru açılmak ve Geneve şehrini hâricen göl üzerinden görmek merâkına düştük. Buradaki sandallar bir çift ve-yâhûd iki çift kürek isti'mâl olunacak ise ona göre saat hesâbıyla îcâr eder bir kumpanyanın malıdır. İskeleyle takarrüb eden bir ecnebîye evvelâ İsviçre parlamentosunun kabûl ve tasdîkiyle vuzia edilmiş bulunan bir matbû' ta'lîmat tutuştururlar. Fakat ufacık bir göl seyâhati için üç dört sayfalık ta'lîmatı okumaya kim tahammül edebilir? Sandal kumpanyasının bizi aldatmayacağına emniyyet-i tâmmeye ile ta'lîmatı okumaksızın bir çifte sandala binerek göle doğru açıldık.

Leman gölünün müntehâsı birisi üç yüz ve diğeri dört yüz metro tûlünde "jetee" ta'bîr olunur taş döküntüleriyle tefrîk edilip bir sunnî liman hâline konulmuştur.

805a

"Göl" denilip de geçilivermemelidir. Tûlü seksen kilometre ve arızinin en derin yeri on dört kilometre olup gölün mesâha-yı sathiyyesi cem'en yekûn 57780 hektardır ki bir hektar her dıl'ı yüzer metreden on bin metre murabba' ettiğinden murabba' metrelerin mikdârı yarım milyarı tecâvüz eyler. Chillon karyesi gibi ba'zı taraflarda gölün derinliği seksen ve Meillierie karyesi gibi ba'zı yerlerde iki yüz seksen beş ve Ouchy ve Evian karyeleri karşısında üç yüz otuz dört metredir. İşte bu cesîm gölün Geneve mukabilinde bulunan kısmı her ne kadar iki kilometreden altı kilometreye kadar bir vüs'at gösterir ise de otuz kilometre mesâfeye kadar önü açık olmakla

ba'zı fırtınalı havâlarda o kadar dalgalar peydâ eder imiş ki üçer dörder yüz tonla tuluk büyük vapur ve yelken gemilerinin limandan çıkmaya cesâretleri olamaz imiş.

Bugün şöyle sandal ile göl üzerine çıkmış olmaklıgımızdan iki arkadaş gayet memnûn kaldık. Zîrâ Geneve'nin hâricen manzarasını pek lâtif bulduğumuz gibi gölün sâhil-i cenûbîsini de cennet gibi yeşillik ve güzel köşklerle müzeyyen gördüğümüzden şuracık buracık der iken beş

805b

kilometrelik mesâfesi olan Cologny karyesine kadar da vardık. Orada ben kahve ve arkadaşım bira ile birâz teskîn-i harâret ederek ba'de Geneve'ye avdet ettik ki akşam dahi gereği gibi takarrüb etmiş idi.

Geneve gölünün şehre yakın cihetlerinde binâ' edilmiş bulunan sayfiyyeler Avrupa'nın etrâf-ı sâiresinde emsâli nâdir görülen şeylerdendir. Hattâ bunların bir çoğunda târihçe dahi birer ehemmiyet-i mahsûsa bulunup ez-cümle gölün sâhil-i yesârından ve arme denilen mahalde مقكولوش Şatosu denilen sayfiyyede Napolyon Bonapart'ın zevcesi Josephine uzun uzadıya ikamet eylediği için bir adı da "İmparatoriçe Şatosu" kalmıştır. Gölün sâhil-i yesârından دييواتى Şatosu nâmıyla güzel bir sayfiyye daha İngiliz şâir-i meşhûresinden Lord Byron ikametiyle şöhet-şiâr olmuştur. Gölün yine sâhil-i yesârından Baron de Rothschild zevcesi tarafından inşâ' edilmiş bulunan iki katlı ve ortası müdevvir kuleli şato cephe cihetinin ekserisi mermerden yapıp türlü nakış ve oymalarla dahi müzeyyen bulunmasından dolayı âdetâ mükellef bir saray itilâkına şâyân ebniye-yi cesîmedendir. Bunlardan mâ-adâ irili ufaklı

806a

Daha yüzlerce köşkler görülür ki birâzı yaz mevsimlerinde ve birâzı da kış mevsimlerinde tebdîl-i havâ için buraya gelen Avrupalı ve Amerikalı zenginler tarafından istîcâr olunurlar.

Sandalcı bizi indirmiş olduğu Pacquis rıhtımına çıkarttıktan sonra yine bu rıhtıma karîb "courcelles" denilen güzelce bir bahçe ortasında binâ' edilmiş bulunan tiyatroya gidip i'lânını okuduk. Paris'ten avdet eyleyen bir kaç Sudanînin def'a-yı vâhideye münhasır olmak üzere o akşam zenci müzikaları çalıp zenci raksları icrâ' eyleyeceklerini görmeyelim mi? Vâkîâ Paris'te sergi-yi umûmîde bu gibi şeyleri aslâ beğenmeye sevmeye şâyân bulmamış idiysek de doktor:

- Sudanîlerin müzikalarını dinleyip rakslarını temâşâ için değil belki Genevelilerin bu herifleri nasıl telâkki eylediklerini görmek için bu akşam mutlaka buraya gelmeliyiz.

Dedi. Ben tetebbu'un bu cihetinde dahi şâyân-ı ehemmiyyet bir şey göremediğimden muvâfakat etmemek istedim ise de nihâyet doktor:

- Topu iki gün ikamet edeceğimiz şu memlekette ahâlînin sûret-i ictimâ'ı

806b

Ve muâşeretini görmeyecek olur isek ne anlamış oluruz. Bak ben size bu bâbdaki efkârımı kat'iyen arz edeyim. Hangi büyük memlekete gidecek olur isek bir kerre bir tiyatrosuna baş vurmamızdır. O memleketin kadınları erkekleri ne derecelerde güzeldirler ne yolda giyinip kuşanırlar ne yolda muâşerette bulunurlar. Bunu mutlaka görmeliyiz.

Deyince fi-l-vâki' bir memleket ahâlîsinin bu yoldaki ictimââtını görmekte büyük menfaat hâsıl olacağı bence dahi müsellemler bulunmakla doktorun teklîfini kabûl eyledim.

Courcellesin etrâfını dolaştıktan sonra Gevray sokağından Alpler meydânına doğru yürümeye başladık. Hem yürüyor hem de courcellesi tadrîci tebâüdümüze göre temâşâda devâm ediyor idik. Bu binâ' Fransızca (I) harfi şeklinde bir plan üzerine orta yerleri yalnız bir ve iki başları ikişer katlı olarak yapılmış ve orta yerine bir de kubbe çıkarılmış epeyce zarîf ve epeyce mühimm binâ'lardandır ki etrâftan başka hiç bir binâ'ya iltisâkı olmaması ve güzel bir bahçe ortasında yapılmış bulunması letâfetini arttırdıkça arttırır. Her akşam alafrağa saat sekizde burada bir müzika güzel konsertolar i'tâ' ederek

807a

Umûmî sandalyelere üç frank ücretle oturulur. Geneve şehrinin en ziyâde mergub-i ahâlî olan mecmû'u burasıdır. Hattâ konsertodan sonra sûret-i umûmiyyede kumar dahi oynanır.

İşte iki arkadaş kah courcelles binâ'sını temâşâ ve kah ona dâir müşâfehe ederek Alpler meydânını geçtikten sonra yine o nâma mensûb olan ve şimâle doğru cüz'ice bayır bulunan sokağı yukarı doğru çıkıp hotelimize geldik. Vâkiâ daha akşam taâmına hayli vakit var idiyse de konsertoya gidecek efendilerin öyle şimendüferde giydiği elbise ile azîmetleri uyamayacağından siyâh setre ile pantolondan ibâret sivil elbisemizi giyinmek için sandık açmaya ve epeyce bir

hazırlık yapmaya mecbûr idik. Bu tahiyye bize Stokholm ve Christiania tedârikini ihtâr ederek haylice gülüştük bile. Her hâlde bir kibâr cem'iyetinde isbât-ı vücûd edebilecek kadar süslendikten sonra çalınan bir çingirak misâfirleri yemek salonuna da'vet eylediğinden arkadaşlarımızı bekletmemek için ale-l-acele yemek salonuna indik.

Fakat hangi arkadaşlar mı? Paris hotellerinde böyle yemek çingiraklarını bekleyerek taâm salonunun içinde veya civârında bir

807b

Aşağı beş yukarı volta edenleri görmüş olan yolcular bu akşam şurada taâm salonunda kendilerinden başka kimse olmadığını görünce ne kadar istigrâb ederler? İşte biz bu hâli müşâhede ile o kadar müteaccib olmuş idik.

Yalnız bu yemek salonundaki tenhâlık dahi Geneve şehrinin sokaklarındaki rıhtımlarındaki tenhâlık dahi nazar-ı hayretimize çarpıyor idi. Zîrâ yirmi metre arîzi ve altı yedi yüz metre tûlü olan koskocaman bir sokakta lâhze-yi vâhidede insânın gözü yirmi adım ile iki araba ancak görebiliyor idi.

Paris'te bu kadar mesâfe üzerinde lâ-akall bin beş yüz adım ile yüz arabanın müteharrik olduğunu görmeye alışkın gözler için İsviçre'nin tenhâlîğı şâyeste-yi hayret addolunmaz mı?

Sofrada bize hizmet edenler ile bu tenhâlîğa dâir birâz söz ettik. Geneve şehri yetmiş seksen bin nüfûsu hâvî olduğu hâlde tenhâlîğın bu derecelere varması lâzım geleceğini dermiyân ettik buna karşı bize verilen cevâb hakikaten savâb idi. Denildi ki:

- Şehrimiz gayet dağınıktır. Ahâlînin kısm-ı küllisi şehir etrâfındaki sayfiyye-

808a

Lerdedir. Çocukların kâffesi mekâtibde bulunup kadınların ve erkeklerin de birçoğu fabrikalara müdâvim olduklarından Pazar ve yortu günlerinden mâ-adâ şehrimizde hakikaten pek az insân görülür.

Ba'de-t-taâm iki arkadaş sigaralarımızı yakarak yine Mont Blanc tarîkından aşağıya indik. Gece hâli gündüzki hâlden daha tenhâ idi. Mont Blanc ve Pacquis rıhtımlarından courcelles vardık ki her taraf havâ gazlarıyla pek güzel tenvîr olunmuşlar idi.

Courcelles derûnu bir takım husûsî kabinelere ve taâm ve kırâat salonlarına münkasım olup asıl ictimâ'-yı umûmî mahalli ise yirmi beş metre kadar arîzinde ve altmış metre tûlünde düz bir salondur. Tavanı dahi ancak yedi metre irtifâ'ında olmasıyla bu vüs'ate nisbetle pek alçak görünür. Şu müsta'tûlin bir dıl'-i asgarı kapısından girildiği zemân karşı tarafa gelen dıl'-ı asgarı kapısından girildiği zemân karşı tarafa gelen dıl'-ı asgar üzerinde ufacık bir sâha-yi temâşâ olup salona boylu boyunca beş yüz kadar sandalyeler sıralandırılmıştır.

Bâdî-i emirde bu koca salonda kadından erkekten yüz kişi bile görememiş olmaklığımız nazar-ı dikkatimizi celbeylemişti. Meğer bizim sivil kıyâfete girmekliğimiz dahi beyhûde külfet

808b

İmiş. Huzzâr-ı mevcûde içinde çizmeli kalpaklı rengarenk kalın paltolu adamlar dahi bulunarak herkes sigara bira konyak falan bile içiyorlar idi. Doktor ile berâber kendi kendimize bir hayli gülererek Sudanlıların icrâ'-yı hünerlerine muntazır kaldık.

Perde açıldıkta sâha-yi temâşâ üzerinde kuzgûnî siyâh üç erkek ile yedi kadın görüldü. Erkeklerin birisi kabak dîgeri kavala şebîh bir düdük ve üçüncüsü ne sentura ne kanuna benzemeyen ve onlardan başka da hiç bir şeye teşbîh edilemeyen bir saz çalıyorlar idi. Kadınlardan birisi dâire ve dîgeri de testisi bakırdan ma'mûl bir darbuka çalıp ötekiler raksa hâzır ve âmâde bulunuyorlar idi. Afrika konsertosuna işte bu sazların velvelesiyle zamîmeten bir de acîb ve garîb bir şarkı ile bed' olunarak kadınlar dahi ellerini ayaklarını çarpıtıp kaşlarını gözlerini dudaklarını türlü hareketle tahrîkten ibâret bir raksa koyuldular ki erbâb-ı temâşâ gülmekten çatlayacak dereceye geldiler. Biz dahi kendimizi zabt edemeyerek gözlerimiz yaşarınca kadar kahkahalarla güldük.

Sudanlılar defaâtle alkışlanarak hünerlerini tekrâr icrâ'ya teşvîk edildikten

809a

Sonra nihâyet oyuncuların kan tere batması ve şarkıcıların hemân hemân sesleri kısılması üzerine bu fasla hitâm verildi. Onları müteâkıben iki Amerikalı komik kemâncı meydâna çıktı ki bu adamların hüneri hakikat hayret-bahş-ı ukûl idi. Bin tuhaflık bin maskaralık ile huzzârı güldürmeleri şöyle dursun kah her biri ellerindeki yayları dîgerinin kemânına ve kah her biri kendi kemânlarını dîgerinin yayına sürmek ve hele ba'zı kerre yayı iki ayaklarıyla sımsıkı tutup kemânları da iki elleriyle yakalayarak ol vecihle yay üzerine sürüştürmek tarzındaki harekât-ı mudhikeden kat'-ı nazar yine en güç parçaları o kadar falsosuz pürüzsüz olarak çalıyorlar idi ki bu icrâat-ı nefîselerine el çırparak âferîn dememek gerçekten haksızlık addolunur.

Bunlardan da sonra gayet hasenâ müstesnâ bir kız ten renkli mayolar üzerine gayet ince ve şeffâf tül elbise giyinmiş olduğu hâlde meydâna çıktı ki uzaktan çırpçılak zannolunuyor idi. Bundan evvel madam Gülnar ile kıyâfette gördüğümüz havâninde ve rakkâseleri pek kerîh bulmuş idiysek de Gülnar dahi bu gece şurada bulunup da bu kızın vücûdundaki tenâsübü görse idi hayrân

809b

Kalacağı şübhesiz idi. Gayet hünerver bir heykeltraşın yed-i mahâretinden çıkmış zannolunacak kadar mütenâsib olan bu vücûdun çehresi de âdetâ melik-âne ittılâkına şâyeste görülecek kadar güzel olup hele mâlik olduğu contralto sadasındaki letâfet bin emsâlınden birisine nasîb olamaz.

Bu kız dahi bir kaç parça tagannî ederek âzân-ı hayretimizi teşnîf eyledikten sonra gayet soytarı bir adam meydâna çıkarak ma'nâlı ma'nâsız herzeleriyle âlemi güldürmeye çalışıyor idi. Garîbdir ki bu zemâna kadar huzzârın mikdârı yüzü pek de tecâvüz etmemiş iken bundan sonra hem de saat on bire varmış olduğu hâlde kadın erkek bir çok kimseler fevc fevc courcellese dolmaya başladılar. Doktor beni dürterek dedi ki:

- Bunları gördünüz mü bunları?
- Gördüm. Fakat konsertonun saat sekizde başlayacağını galibâ bilmediklerinden iş bittikten sonra davranabilmişler?
- Yok! Bunlar kumâr-bâzlardırlar. Onların işi bundan sonra bed' edecektir. Şunları birâz temâşâ ederiz. Değil mi?

- Fenâ olmaz ammâ yalnız birâz temâşâ ederiz. Zîrâ yarın eytam-hâneye gitmek için

810a

Söz verdiğimizden.....

- Evet evet! Yalnız birâz temâşâ ederiz.

Sonradan gelenlerin salona girmeleri yalnız paltolarını bastonlarını şemsiyelerini filanlarını bırakmak için oldu. Bu eşyâ'-yı zâideyi bırakır bırakmaz yine fevc fevc bir kapıdan girerek kayboldukları gibi zâten salonda bulunanlar dahi onlara ittibâ' eylediklerinden koca salonda hemân bizden başka kimse kalmadı. Zâten bizim de maksadımız bunları görmek değil midir? Arkaları sıra ma'hûd kapıdan biz de girdik.

Girdiğimiz yer vâsi' bir salon olup bu salon üzerine sekiz on kadar kabinelerin kapıları açılmaktadır. Hutût-ı âheste ile salonu şöylece bir devr edip her kapıdan içeriye birer nazar-ı tecessüs fırlattık. Odaların kâffesi epeyce güzel mefrûş olup her birinin orta yerinde de birer yeşil çuhalı oyun masası mevzû' olduğunu gördük dış salonun bir tarafında bâdî-i emirde kütüb-hâne zannettiğimiz büyücek bir camlı dolabın yanına sokulduğumuzda anladık ki meğer orası kütüb-hâne değil oyun kağıdı satılan yer imiş. Mikdârı beş altı yüz tahmîn edilebilecek oyun

810b

Kağıtları tıbk bir kütüb-hâneye kitâb yerleştirildiği sûrette tanzîm olunmuştur. Doktor dedi ki:

- Anladınız ya? Bu odalar kağıt oyunu oynamaya mahsûs yerlerdir. Bunların lâ-yetegayyir kanunu iktizâ'sınca bir paket kağıt ile yalnız bir def'a oynarlar. Zîrâ ikinci def'a dahi oynayacak olsalar mutlaka karıştırır iken kağıtları istediği tertîbe koyabilecek hîle-kârlardan korkarlar.

Doktorun oyun hîle-kârlığı hakkında bana verdiği şu ma'lûmât benim için zâten mechûl değil idi. İsviçre cumhuriyetiyle Monako gibi ba'zı yerlerin kumar-hâneleri pek musarrih olarak buralarda ne yaman kumarlar oynandığı hakkında da pek çok şeyler okumuş pek çok sözler işitmiş idim. Bu akşam şuraya geldiğimden dolayı bir sebab-i memnûniyyetim var ise o da işte şimdiye kadar okuduklarımı şimdi re'y-el-ayn müşâhede eylemekte bulunduğumdan ibâret idi.

Maa-hazâ doktorun daha bildiklerini husûsunda medâr-ı teşvîk olmak üzere verdiği şu haberlerden müteaccib ve mütehayyir görünerek teşekkür dahi eyledim.

Kağıt oyunlarına mahsûs olan kabinelerin ortasındaki büyük salonda

811a

Bizim gazinolardaki bilardolara şebîh iki büyük masa gördüm ki bunların orta yerinde bir sütûn olup üstüne merbût incecik telden kollar ile müteharrik bir çok küçücük yapma atlar sütûn-i mezkûru merkez ittihâzıyla etrâfında dâiren-mâdâr dönüyorlar. Bu atların her birisi birer başka mekânizm ile kah serî' ve kah batî-ül hareket eylediklerinden ve bu sür'at ve batâet ise kimsenin ihtiyârına tâbi' olmadığından bu atcağızların şu devr-i hareketinden kumâr-bâzların bir nev' yarış hükmü çıkarıyorlar. Prinçten ma'mûl iki çubuğun birisi hep bir istikamette deverân eden atların mebde'-i hareketi ve dîgeri hedef-i vusûlü olup herkes bir me'mûrun elindeki kaseye bir mikdâr muayyen akça vuzıyyla atlardan birisini kendi nâmına peyliyor. Bu hâlde atların umûmuna birden hareket verilerek bir çok def'alar devr eyledikten sonra bunlar yavaş yavaş sür'atlerini azaltarak nihâyet duruyorlar. Hangi at hedefe vusûle en ziyâde takarrüb ederek durmuş ise umûmun parasını o atı peyleyen adam kazanıyor- yüzde şu kadarını da idâre-hâne kendi ücreti olmak üzere tenzîl ve ahz ediyor.

Bu at yarışı oyunu benim gibi refikamın da henüz görmediği bir şey olduğundan buna

811b

Dâir bana îzâhât veremedi. Şu yazdığım kadar ma'lûmâtı orada hizmet eden garsonların birisinden ahz eyledik. Eğer kari'lerin teşvîk ve tergebine kapılsa idik bir hayli akça ziyânıyla bu nev' îcâd-ı oyunu mükemmelen öğrenebilir idik. Zîrâ âşüfte-gân-ı nisvândan bir haylisi buraya mücerred bir takım avanakları ve bi-l-hâssa hükümde onlara müsâvî bulunan bizim gibi ecnebîleri kumar-hâne direktörüyle hasbe-l-iştirâk soydurmaya teşvîk için gelirler. Bunlar bizi de çalyaka ederek türlü işve-bâzlıklar ile teşvîke başladılar ve oyunu bilmediğimiz hakkındaki i'tizârları def' için:

- O! Pek kolay. Partisi bir franga. Ammâ öteki masa beş frangadır. Hangi atı beğeniyor iseniz o atın numarasına mukabil bir frangı verirsiniz. Atınız geçer iseniz bir franga bedel on iki frank alırsınız. Geçemez ise yalnız bir frank kaybedersiniz. O! Adam var ki üç dört

def'ada bir kerre kazanarak bir gecede bir kaç yüz frank der-ceb ediyor. Öteki masada bir kaç bin frank bile kazanılır.

Tarzındaki teşvîkâtta kusûr etmiyorlar idiyse de şâyed oynamayacağımıza yakîn hâsıl

812a

Olur ise bizi kapı dışarı ederler havfıyla doktor arkadaşım bunları kat'iyyen redde kadar varmayarak:

- Sabrediniz. Birâz görelim dikkat edelim akl erdirelim de oynarız.

Diye ümîdlendiriyor idi. Kızlar gerçekten o derecelerde ümîdlendiler ki:

- Partiden sonra birlikte gece taâmına da gideceğiz ya?

Suâllerine kadar da kalkıştılar. Doktor bu ümîdlerini de mahv etmemek için bir eski rağbetkâr tavrıyla:

- Ona şübhe mi ister mini mini güzelim? Sabaha kadar aç kalacak değiliz ya?

Tarzında mukabelelere kadar da göze aldırıyor.

Bu sayede gerek oyunları ve gerek oyuncuların hâllerini kemâl-i dikkatle temâşâ edebildiğimiz gibi şu esâfil-i nisvândan haber aldık ki İsviçre hükûmeti rulet ve sâir oyunların men'-i kat'iyyesinden sonra tesâdüflükte ve kumâr-bâz batırmakta onlardan aşağı kalma bu oyuna müsâade vermiş. Yalnız iki oyun masasından birinin bir ve dîgerinin beş franktan ziyâde para ile oynanmamasına dikkat için sivil kıyâfetli bir polis me'mûru koyduğu gibi bir de geceleri saat

812b

On birden evvel oyuna başlanmamasını şart ittihâz eylemiş. Bu şerait dâhilinde ve senevî bir bedel-i muayyen mukabilinde kumar-hâne mültezimlerine ruhsat veriyor imiş.

Kumar oyunu Avrupaca bir mes'ele-yi siyâsiyye ve târihiyye hükmünü almıştır. Akçasını kumarda zâyî' eyleyen bir çok erbâb-ı tâmi'in kendi kendilerini öldürmeye kadar mecbûriyyet görmelerinden kat'-ı nazar mağaza uşağı banka me'mûru sarrâf çırağı ve sâire gibi bir takım

zavallılar şuradan buradan efendileri hesâbına tahsîl eyledikleri paralar ile kumar oynayarak paraları kaybettikten sonra mahâkim-i cüz'iyeye tarafından emniyeti sû-i isti'mâl cinâyetiyle bil-ithâm prangaya atıldıklarından ve nüfûs-i Paris'te 1830 senesine doğru bu misillû mahkûmînin mikdârı üç bini geçtiğinden böyle servet-i umûmiyyeye doğrudan doğruya ziyânından mâ-adâ ahlâk-ı umûmiyyeyi dahi ifsâd eyleyen bir melûnetin men'ine hükûmetlerce mecbûriyyet hâsıl olmuştur. Fakat hemân her devlet kumarı men' eylediği hâlde yine hemân her devletin pâ-yı tahtında gizli kumar-hânelerin men' ve mahvına çâre bulunamamıştır. İsviçre hükûmeti hiç olmaz ise efendilerinin ehemmiyyetini sû-i isti'mâl ile dûcâr-ı cezâ

813a

Olanları muhâfazaya medâr olmak üzere bankaların mağazaların açık buldukları zemânlarda hiç bir yerde oyun oynatmayıp İsviçre'de ekseriyyâ akşamın saat sekizinde bu misillû ticâret ve umûr-i milliyye mahalleri kapandığından andan dahi üç saat sonra kumar oynanmasına müsâade vermiştir. Kat'iiyyen men'i gayr-ı kabil olan kerâhetin bu sûretle tahfif ve ta'dîl ma'zereti de muvâfık-ı akl ve hikmet addolunabilir.

Aman ya Rabb! Bu oyuncuların hâlleri şânları basîret sâhibi olanlar için hakikaten temâşâyâ dikkate ibrete şâyân şeylerdendir. Zannetmeyiniz ki oradaki kadınların kâffesi âşüftegândan olup erkeklerin de kâffesi esâfildendirler! Bil-akis pek çoğu mu'teberât ve mu'teberân nisvân ve ricâldendirler. Şu murdâr merâkın yalnız kendilerini bir takım esâfil ile hemdem ve merâk-dâş etmesi teessüf ve telehhüf için kâfi değil midir?

Bunlar şu sûret-i gayr-ı meşrûa ve gayr-ı ma'külede para kazanmak için sarf ettikleri mesâiyi çektikleri üzüntüyü irtikâb eyledikleri zilleti meşrû' ve ma'kûl bir tarîkte ihtiyâr edecek olsalar şübhe yok ki daha sağlam ve daha emniyetli olmakla berâber daha ziyâde kâr ederler. Fakat

813b

hafizanallah bu merâk öyle bir merâktır ki erbâbını yalnız kesb ve kâr hırsıyla taht-ı tahakküme almaz. Milyon sâhibi olsa ve para kazanmaya ihtiyâcı bulunmasa bî-çâre yine şu menhûs yerde sabahlara kadar kumar işkencesini çekmeyi kendisine zevk sayar.

Gece yarısını bir saat kadar geçti. Bu esâfilin ba'zıları mosmor ve ba'zıları benim beyaz çehreler ile tatlı işkencelerinin mertebe-yi kemâline yaklaştılar. Gerek bu hâlleri ve gerek ettikleri hesâblarda görülen dalgınlıkları artık bence şâyeste-i temâşâ olabilecek derecenin de hâricine çıktı. Bu hal âdetâ sinirlerim üzerine sû-i te'sîre başladı. Doktora dedim ki:

- Ey arkadaşı! Artık ben bu temâşâdan bıktım usandım.
 - Öyle demeyiniz. Bu zevki de duydum deyiniz. Bâ-husûs ki yarın dahi erkenden eytam-hâneye gideceksiniz değil mi?
 - Hay hay! Fakat buradan ya'nî demincek bol bol va'dler verdiğiniz âşüfte-gândan yakayı sıyırmanın çâresi?
 - O pek kolay. Siz evvelâ beni burada bırakıp şöyle bir ihtiyâc-ı tabîî üzerine imiş gibi çıkınız. Bahçenin dış kapısında beni bekleyiniz. Bir çaryek saate
- 814a

Kalmam ben de gelir sizi bulurum.

Arkadaşımın dediği gibi hareket ettik. Fi-l-vâki' bir çaryek saat geçmeksizin oda bertakrîb yakayı kurtarıp geldiğinden şu kumara merâklıların hâllerine kah gülerek kah acıyarak ikamet-gâhımıza gelip yerlerimize yattık.

1.87. (GENEVE'DE İKİNCİ CEVELÂN)

Paris'ten İsviçre'ye intikâl etmiş olmakla berâber uykusuzluk beliyyesini çekmemiş olduğumdan bu gece beş buçuk altı saat kadar gayet râhat bir uyku bana kifâyet eyledi. Binâen aleyh ertesi gün saat sekizden birâz sonraca eytam-hânede bulunabildim.

Dün görüştüğüm muallim dîger refikasına İstanbul'dan bir muallim geldiği ve ameliyyât mekteblerini tedkike me'mûr olduğu tarzında bir haber vererek bizim için me'mûlümüzün fevkinde hüsn-i himmet eylediğinden beş altı kadar profesörler vürûduma muntazır imiş. Gûyâ ilk zâtla muârefemiz mükemmel imiş gibi beni kendilerine takdîm etmeye kalkıştı ise de ne ismimi ne sıfâtımı bilmediğinden kekelemeye başladı. Bu hâlde lâzım geldi ki bir kaç vizite kağıdı çıkartıp her birine birer dâne vererek kendimi bildireyim. Hâl-bu-ki

814b

Daha İsveç Norveç'te vizite kağıtlarımın kâffesi tükenip Berlin'de i'mâline sipâriş eylemiş olduğum hâlde yetiştirilemediğinden yanımda bir dâne bile vizite kağıdım yok idi. Kendimi şifâhen dahi ta'rîf edebilir idiysem de bu ta'rîfte kendimi ârzû eylediğim kadar kuvvet hâsıl olamaz idi. Nihâyet pasaportumu çıkarıp kendilerine irâe ile mâhiyyet-i resmiyemi ta'yîn eyledim.

Pasaportumun Fransızca kısmında saye-yi lâtif saltanât-ı seniyyede nâil bulunduğum "ekselans" ünvanını görür görmez bu terbiyeli adamlar kemâl-i ehemmiyetle kendilerini durup düşürerek ve yerlere kadar eğilerek beni selâmladıkları gibi ben dahi daha ziyâde tevâzu' ile mukabele-yi şükr-güzârîyi îfâ eyledim. Hele pasaportumda Avrupa'ya sebep-i azîmetim Stokholm ve Christiania'da sekizinci ictimâ'ı vuku' bulacak müsteşrikin kongresine taraf-ı saltanât-ı seniyyeden me'mûr ve meb'ûs buyurulmaklığım kazıyyesi dahi olduğu görülünce bu me'mûriyyet dahi bizde bir meziyyet-i ilmiyye tasvîr ettirterek o gerçek âlimlerin nazar-ı hüsn-i kabûllerine beni bir kat' daha yaklaştırdı.

Kongreye dâir benden bir hayli haber sordular. Geneve gazetesinin bu kongreye

815a

Dâir yazdığı şeyleri okumuş buldukları cihetle verdiğim ma'lûmâtı sem'-i ehemmiyetle dinlediler. Ben dahi kendilerinden ameliyyât mektepleri hakkında ma'lûmât talep eyledim. Dün peydâ edebilmiş olduğum ma'lûmâtı bir kat' daha ikmâl ile berâber eğer yine o civârda ve eytam-hâneye yedi sekiz yüz adım mesâfede Notre-Dame kilisesiyle şimendüfer hattı arasında kâin sanâyi'-i icrâiyye mektebini de ziyâret etmeyecek olur isem bu ameliyyât mektepleri hakkında mükemmel ve mütemmem bir fikir peydâ edemeyeceğimi kemâl-i nezâketle anlattılar.

"Ziyâret etmeyecek olur isem" mi? Hiç beni öyle bir ziyârete da'vet ederler de îcâbet etmemek kabil midir? Benden bu lâtifi de deriğ etmezler ise ebediyyen minnet-dârları kalacağımı arz eyledim. Şu hüsn-i kabûlüm şu maârif-perest adamları ez-dil ü cân sevindirdi. Evvelâ bu mektebi bana bir daha gezdirerek esnâ-yı temâşâda bir çok da ma'lûmât ve îzâhât verdiler. Müteâkıben yanıma bir adam katarak beni sanâyi'-i icrâiyye mektebine de gönderdiler.

Eytam-hânedan mekteb-i sanâyi'e gitmek için yine misâfir-hânemiz olan Hotel de la Gare'ın önünden geçip şarktan garba doğru Mont Blanc sokağını aykırıldık. Rüsûmât dâiresi olduğunu kapısının

815b

Üzerindeki levhadan anladığım bir dâire önüden geçerek sanâyi' mektebine vâsıl olduk. Bu dâire-yi eytam-hânenin iki mislinden daha vâsi' bir binâ' olup alt katı bir çok fabrikalara ve onlara mahsûs makineleri hâvî salonlardan ve ikinci katı muallim odalarıyla ders-hânelerden ve üçüncü katı yine yatak koğuşlarından ibârettir. Sanâyi'-i hadîdiyye ve ahşâbiyyenin her türlü bunların tezyînâtı ve deri ve köseleden yapılan eşyâ'ya dâir seracılık kunduracılık ve bu miyânda mücellidlik gibi şeyler ve daha bir çok sanâyi' burada bi-l-fi'l ta'lîm olunmaktadır.

Bizi gezdirenlerin verdikleri ma'lûmâtta istinbât eyledim ki bu mekteb yalnız eytâmede mahsûs olmayıp hâricden leyl-i nehâri mekteb-i mezkûre rağbet eden şâkirdân kabûl olunmaktadır. Zâten Geneve'de eytam-hâne tarz-ı tadrîsini kabûl eylemiş mekâtib-i ibtidâiyye dahi nâdir olmayıp bunlardan çıkan talebe hep bu dâr-ül-sanâyi'de ictimâ' eyleyerek türlü san'atlar tahsîl ediyorlar ki bunlarda Geneve şehrinin medâr-ı iştihârı olanları kuyumculuk san'atçılığıdır.

Ameliyyât mektebinin bizim bildiğimiz mekteb-i sâireden farkı şudur ki: Mekâtib-i sâirede şâkirdân edebiyât gibi felsefiyyât gibi hukuk

816a

Gibi bir takım ulûm ile işgal olunarak ulûm-i mezkûreyi iktisâb eyleyenlerden binde biri muharrirlik avukatlık muallimlik gibi mesleğe sülûk edemeyip hemân kâffesi servet-i zâtiyyesi var ise onunla yok ise hükûmet me'mûriyyetiyle geçinmek mecbûriyyetinde bulunurlar. Asıl servet-i umûmiyyeye hizmetle berâber erbâbına da para kazandıracak olan şeylerin bunlar olamayacakları der-kârdır. Hâl-bu-ki ameliyyât mekteplerinde bir adamı yalnız iyi mühendis iyi makinist iyi marangoz iyi demirci saatçi ve kuyumcu ve sâireci yetiştirmeye lâzım olan fûnûn tadrîs olunarak on yaşından sonra bir yandan tadrîsâtta devâm olunduğu gibi bir yandan dahi ameliyyâtla husûl-i mahâret-i fi'liyyeye gayret olunuyor.

Ah bu bâbda aldığım ma'lûmâtı nasıl hırz-i cân edercesine zabt eylediğimi kari'lerime acîb-âne yolda ta'rîf ve tefhîm edebilirim? İşte bizim asıl muhtâc olduğumuz mektebler bunlar değil midirler? Bizim asıl muhtâc olduğumuz sûret-i maârif ile el-yevm mevcûd olan usûl-i tadrîsimizi mukayeseye girişecek olur isek söz öyle bir sûrette uzanır ki bu seyâhat-nâmemiz o sûrette uzanacak olan sözlerin zâbit-nâmesi

816b

Olabilmek istidâdında değildir.

Vakt-i zuhûra karîb bir zemâna kadar şu mekteb-i sanâyi'ede vakit geçirdim. Her sınıf şâkirdânın ameliyyâtını da tadrîsâtını da gördüm. Kuşluk paydosu olarak mekteb ta'tîl işgal etmese idi buradan henüz mufârekât etmez idim. Fakat şâkirdân ve muallimin kuşluk için ta'tîl eydikleri gibi ben dahi arkadaşımı düşündüğümden hakkımda vuku' bulan hüsn-i kabûl ve inâyetlerinden dolayı lâzım gelenlere kemâl-i hâlisîyyet ve minnetle arz-i teşekkür muhammedât ederek oradan çıkıp hotele geldim. Doktor beni görünce dedi ki:

- Azîzim! Nerede kaldınız? Âdetâ merâk etmeye başladım.
- Siz bir yere çıkmadınız mı idi? Şöyle bir cevelân-ı subh-gâhi yapmadınız mı?
- Ben onu daha ilk geldiğim gün yaptım bitirdim. Zâten memleket ne kadar memleket ki? Bugün dışarıya çıkmak husûsunda bence en mühimm olan sebep bir saat mübâyaası kazıyyesidir. Saatçiler memleketine gelmiş olduğum hâlde bir saat almaz isem büyük kabâhat etmiş olacağımı zanneyliyorum. Çünkü kullandığım saat bir tabîbin değil a bir çiftçinin bile işine yaramayacak derecelerde fenâdır.

817a

- Pek alâ taâm edelim de birlikte gider bakarız.

İki arkadaş oturup mükemmel kuşluk taâmımızı tenâvül eyledik. Doktorun saat mübâyaası hakkındaki ârzûsu bende de bu yolda bir mübâyaa ârzûsunu uyandırmış idi kendim için değil! Hamdolsun liyâkatimin fevkinde saatlere nâil isem de tenbel olan hilkatim iktizâ'sınca saat kullanmayı bir türlü beceremem. Bizde harem iki olup yalnız Paris'te mübâyaa eylediğim yalancı elmaslâr ile gözlerini boyamak pek de kabûl olamayacağından ve İstanbul'da saat için paranın çoğu bile verilse iyisi bulunamadığı defaâtle mücerrebimiz olduğundan refîkalara kullanışlı birer iyi saat almayı zihnimden kurmaya başladım. Muvâzene-yi millîyem buna ma-

ziyâdeten ziyâdeten kâfi idi. Paris masârif-i bile seni muvâzeneyi ihmâl etmeksizin atlattıktan sonra artık yolumun ilerisi için masârif-i bütçemi istediğim gibi tanzîm ve icrâ' eyleyebilir idim. Refikalarım için ikişer yüz ellişer franktan beş yüz franga birer saat mübâyaaasına imkân var idi ki orada on ikişer buçuk fransız altınına mübâyaa edebileceğimiz saatlerin İstanbul'da emsâli pek de bulunamayacak kadar iyi

817b

Cinsten olacakları der-kârdır.

Ba'de-t-taâm arkadaşım ile birlikte hotelden çıkıp şu sanâyi'-i icrâiyye mektebini bir de hâricden tavâf ve temâşâ arzûsunu bir türlü yenediğimden rûsûmât dâiresi önünden geçip evvelâ mekteb-i mezkûrun etrâfını dolaştık. Zâten vâsi'ce bir meydânın ortasında ittîsâlden âzâde bir binâ'-yı münferid olduğu için istediğimiz gibi temâşâ edebildik. Ba'de binâ'-yı mezkûrun cenûb tarafında vâki Notre-Dame Kilisesinin de etrâfını doluştık ki bu kilise her ne kadar pek mini mini bir şey olup tezyînât-ı mi'mâriyyeden addolunabilecek oymalardan heykellerden ârî ve âzâde ise de Paris'in adliyye dâiresine mülâsık olan chapelle tarzında ve gothique tarz-ı mi'mârisinde cephedeki büyük kapının iki tarafı ince ve muntazam iki kule ile müzeyyen gayet zarîf bir binâ' olmakla temâşâsı pek hoşumuza gitti.

Oradan Chantepoulet sokağıyla yine Mont Blanc caddesine çıkarak ba'de sağa bükülüp Bergues rıhtımına döndük ve bu nâma mensûb olan ve mevki' ve vaziyet i hasebiyle mutlaka hatt-ı müstakim üzere yapılamayıp bir hatt-ı münkesir sûretinde inşâ'sı zarûrî olan köprüye hatve-endâz olarak orta yerine geldiğimiz zemân sol tarafa büküldük ki

818a

Daracık bir köprü etrâfından John Jack Russo adasına yol vermektedir.

Bu ada bir şekl-i müsta'tîlin bir dıl'-ı etvâli üzerine bir müselles mütesâvi-ül sâkin zımndan müteşekkil bir muhammestir ki tabîatın böyle bir şekl-i muntazamda ada vücûda getirmesi mutasavvir olmayıp etrâfına inşâ' edilmiş bulunan alâ rıhtımlar ile bu şekli kesb eylemiştir. Hattâ müsellesin re'si Rohne nehri akıntılarına müteveccih olup bu da akıntıya mukavemetin teshîli maksadına mübtenî olduğu der-kârdır. Bu ada cemen yekûn bir dönüm bile vüs'at-i tasvîr ettiremez. Şu kadcılık yere yirmi otuz kadar ağaç dikilerek bunlar gereği gibi

büyümüş oldukları misillû kavak nevinden sekiz on dânesi minâre kadar irtifâ' kesb ederek yalnız bu cezîre için değil bütün Geneve şehri için bir zînet-i mahsûsa sûretini almıştır. Müsellesin re'si mukabilinde hakîm-i meşhûr da John Jack Russo'nun heykeli merkûz olup onun garb-ı cenûbî cihetinde de küçücük bir kahve-hâne binâ' olunmuştur.

Gençlikte John Jack Russo'nun "Contract Social" nâm eserini pek büyük bir dikkat ve ehemmiyyetle mütâlaa eylemiş olduğum gibi "Confessions" eseriyle sâir mahsûlât-ı

818b

Kâlemiyyesini de seve seve okuyarak her ne kadar âsârının mikdârı Voltaire'e müsâvî değil ise de fikr-i hikmetçe John Jack Russo'nun Voltairele tamâm akrân olduğunu hükm eylemiş idim.

Bugün şu büyük adamın vatanında ve bir vakit kendisini i'dâma mahkûm eylemiş olan o vatanın bil'âhire şükrâne-yi hikmeti olarak rekz eylemiş bulunduğu heykeli karşısında bulunuyorum ki bu hâlin bende uyandırdığı efkâr ve mütâlaât bi-hakkın kabil-i eş'ar ve îzâh değildir.

John Jack Russo'nun heykeli en uzun boylu bir adamın boyundan birâz daha yüksek ve gayet muhkem bir demir parmaklık ile muhât ve müsta'tîl-ül şekl bir mevki'-i mahsûsta merkûzdur. Kademe kademe mürtefi' bir sed üzerine granit taşından yapılmış mükâ'ab-ül şekl bir kürsüsü vardır ki tunçtan ma'mûl heykeli dahi iş bu kürsü üzerine mevzû'dur. Heykel-i mezkûr John Jack Russo'nun eski Yunan hikemâsı kıyâfetiyle bir sandalye üzerinde oturmuş bulunduğunu gösterir. Sol eliyle dizi üzerinde büyük bir defter ve sağ elinde de bir kâlem tutar. Başı açık ve sakalı bıyığı matrûş bir hâldedir.

Heykeline arka cihetinde magrûs olan

819a

Bir büyük ağacın dibine güzel bir bahçe kanepesi konulmuş olduğundan arkadaşım ile berâber bu kanapenin üzerine oturup birer de sigara yakarak John Jack Russo hakkında konuşmaya başladık.

Ha! Bir mübâhis-i mahsûs ve müstakill sûretinde haber vermeliyim ki refikim doktor Boris Yanpolsky cenâbları tütünün gayet yaman tiryakilerindendir. Onun da benim gibi işrete ve

nev'-i beşeri mahkûm-i pençe-yi kakhâr-ânesi eyleyen huzûzât-ı sâireye hiç de ibtilâsı yok ise de tütüne olan ibtilâsı bendeki mecbûriyetten pek çok ziyâdedir. Her biri hıyar kadar frenk sigaralarından günde lâ-akall yirmi beş dânesini içer. Bunun ne kadar muzırr olduğunu kendisi de bilir de benim gibi nazar-ı dikkatini celb eden dostlarına:

- Azîzim Ahmed Midhat! Beni öldürse öldürse işte bu ibtilâ öldüreceğini pek alâ bilirim. Bilirim de bu zehri içmekten yine vazgeçemem.

Der. Kendi vücûduna ziyânı bronşlarının tiryaki çubukları derûnu gibi zifir kesilmiş olmasından dolayı fenâ fenâ öksürmesiyle bedîhî ve âşikâr olan bu kusûrundan başka dostum doktor Yanpolsky'nin hiç bir kusûru yoktur. İffet ve ismete riâyeti

819b

Pek fevk-al-âde ve gayet kanâat-kâr mu'tedil hâlim ve her ma'nâsına göre hakîm bir adamdır. İsminden dahi müstebân olacağı vecihle kendisi Lehli ise de "bir adam ekmeğini yediği ve terbiye ve nişânını hâmil bulunduğu devlete ya kemâl-i hulûs-i kalb ile sadık olmalıdır yâhûd nankörlük aybıyla ma'yûb olmamak için onun rütbe ve nişânına heves ve maâş ve ihsânına arz-ı ihtiyâc etmemelidir." İ'tikad ve iddiâ-yı savâbıyla bile devlet-i metbûasına gayet sadıktır. Hattâ kendi Lehli vatandaşlarından bu sadâkatle tezyîn-i zât ve sıfât etmeyerek sûret-i zaferede hükûmet metbûalarına muti' ve münkad gibi göründükleri hâlde hakikatte Leh milleti gayretiyle kalblerinin a'mâkında bir hiss-i husûmet hissedenleri gayet şiddetli lisânla muâheze eder.

John Jack Russo adasından kalkarak Bergues köprüsünü geçip büyük rıhtıma vardığımız zemân evvelâ sola dönerek posta rıhtımının müntehâsına kadar vardık ki bu müntehâda bir çok büyük binâ'lar ta nehre kadar ilerlediklerinden rıhtım gerçekten nihâyet bulur. Oradan geriye dönüp yine büyük rıhtımı boylu boyuna gezerek İngiliz bahçesi ile onun şimâl-i garbîsinde millet heykeli denilen heykeli de temâşâ eyledik. Bu heykel bir

820a

Adamın beline kadar irtifâ' peydâ eyleyen gayet muhkem parmaklık ile dâiren-mâdâr-ı ihâta olunmuş bir avlu içinde mevzû'dur ki kürsüsü yedi metre kadar mürtefi' granit taşından ma'mûl olup üzerindeki asıl heykel kol kola vermiş iki kız tasvîridir. Tunçtan olan bu kızların birisi "Helvetia" ya'nî İsviçre cemâhir-i müttefikası ve diğeri dahi Geneve şehri olup şöyle kol kola

vermiş olmaları ise bundan evvel Geneve şehrinin fıkra-yı târihiyyesinde beyân eylediğimiz vecihle 1814 sene-yi mîlâdiyyesinde Geneve'nin de İsviçre nevâhî-yi müctemiası miyânına iltihâk eylemiş olduğuna işârettir. İngiliz bahçesi ise üç yüz metre kadar tûl ve yüz metre kadar arîzi olan bir müsta'tîl arîz üzerinde matrûh ve göle nâzır küçük ve şîrîn bir bahçedir ki yaz mevsiminde akşamları Geneve'de misâfir olan ecnebîler birbirlerini burada arayıp bulurlar. Geneve'nin yerlileri de bu ecnebîleri temâşâ için buraya gelirler. Zâten bu şehrin en büyük ve süslü ve zengin mağazaları da işte şu büyük rıhtım ile onun arkasındaki Rohn sokağında bulunduğundan şehrin her hâlde en kalabalık en parlak yeri burası addolunur.

820b

Senevî yüz on bin adetten birâz ziyâdece saat i'mâl edildiği resmî istatistiklerden ma'lûm olan şu memleketin saatçiliğe doğrudan doğruya taalluku olan bir ciheti de kuyumculuk olup işte büyük rıhtım ve Rhone sokağındaki mağazalar dahi bu iki san'atın ma'mûlât ve mahsûlâtını fûrûht eyleyen mağazalardır. Bizim İstanbul'da hâlis gümüş ve altına hükûmet tarafından sıhhatine mübeyyen damga vurulduğu ve bakırlara bile “nehhas” diye damga vurulması yakın vakitlere kadar müşâhid bulunduğu gibi Geneve'de dahi altın ve gümüş ma'mûlâtının sıhhati hükûmet tarafından mahsûs damgalar ile tasdîk olunduktan mâ-adâ saatler için bile hükûmetin bir kontrolü vardır. Hükûmet kontrolünden geçmiş saatlerin üzerine Geneve şehri armasını irâe eder bir küçük damga vurulur ki bu nev' saatler bi-t-tab' birâz daha bahâ-lîcadırlar. Maa-hazâ damgasız saat fûrûhtı da memnû' değildir şu kadar ki fîâtları bi-n-nisbe daha ehven olan bu saatlerin mâhiyyetlerinden hiç kimse mes'ûl olamaz.

Paris'te dahi tecrübe eylemiş bulunduğum vecihle böyle her tarafı gezilip görülecek olan memâlik-i ecnebiyyede mübâyaa edilecek

821a

Şeyi hemân ilk girilen dükkândan mübâyaa etmeyip mümkün olduğu kadar çok dükkânlara girip çıkmakta müşâhedât ve tettebbuâtça ziyâde fâide vardır. Refîkim doktor dahi bunu teslîm eylediğinden büyük rıhtım üzerindeki saatçi ve kuyumcu mağazalarının bir haylisine girip çıktuktan mâ-adâ İngiliz bahçesi nihâyetinden bükülüp Rhone sokağındaki mağazanın da bir çoğuna girip çıktık ve ba'zılarında on dakika bir çaryek saat tevakkuf eyleyerek herşeye dâir istîzâhâtla hayli ma'lûmât aldık. Gerek sâfî gümüş ve altından ve gerek ma'den-i mahlûtadan

kaşık çatal bıçak takımlarının alâsı bu memlekette bulunduğu gibi tepsî ve çaydan ve sâire misillü kuyumculuk ma'mûlâtının da enfesi şu mağazaları tezyîn eylemektedir. Hele sanâyi'-i nefiseyi bunlar üzerinde mükemmelen tatbîk eylemiş bulduklarından gerek çukur ve gerek kabartma usûlüyle ma'lûmât-ı mezkûre üzerine yapılan oymalar ve resimler hakikaten ra'nâdırlar.

İş bu mağazalarda gördüğümüz eşyâ'dan ve ettiğimiz istîzâhtan anlaşıldığına göre Geneve şehrinde ağaç oymacılığı da pek meşhûr olup her nev' ahşâbdan irili ufaklı türlü heykeller ve resim çâr-çûbeleri

821b

Ve raflar çekmeceler masalar filanlar oyulduğu gibi ud ağacı koka ve sandal gibi memâlik-i hâreden celb olunan sert ağaçlardan o kadar güzel kaşıklar çatallar dahi i'mâl olunuyor ki her biri sanâyi'-i nefiseden birer eser-i nefis olmak üzere dolaplarda müzelerde hıfz olunmaya şâyân görülür.

Rhone sokağını da şarktan garba doğru baştan başa gezdikten sonra bir üçüncü sokağa daha girerek on garptan şarka doğru aykırılamaya başladık ki boylu boyuna tramvay geçen bu sokağın adım başında ismi değişmektedir. Büyük rıhtım ve Rhone sokakları inşâat-ı cedîdeden olup hatt-ı müstakim üzere tersîm edilmişler ise de bu tramvaylı sokak bilâd-ı kadîmenin kâffesinde olduğu gibi an-asl eğri büğrü bir şey iken alâ kadr-il-imbkân tashîh olunmak sûretiyle vücûd bulduğundan hâlâ da istikamet-i tâmmeden mahrûmdur.

Bu sokağı da bitirdikten sonra Halvetique bulvarını önümüze katarak cenûb-i garbiyye doğru yürümeye başladık. Bu hâlde sağ tarafımıza yüz elli metre tûl ve seksen metre arızinde mini mini bir bahçe derûnunda ondan daha mini mini bir rasat-hâne isâbet eylemekle hâricen temâşâ ederek geçtik.

822a

Halvetique bulvarının müntehâsında şimâl-i şarkîye doğru tahvîl-i istikametle Bastions gezintisi denilen muntazam bir alleeye girdik ki bu alleenin etrâfında pek az ebniye bulunarak kısım-ı a'zamı bahçelerle işgal olunmuştur. Sol tarafa isâbet eyleyen büyücek bir bahçe derûnunda Geneve'nın akademiyası müşâhede olunur ki gerek cesâmeti ve gerek ehemmiyeti hakikaten

şâyân-ı i'tirâftır. 1867 senesinde başlanıp 1871 senesine kadar inşââtı hitâma resîde olan bu binâ' âdetâ birbirinden farklı üç büyük ebniyeden müteşekkildir ki en büyüğü orta yerde bir dâire-yi merkeziyye teşkîl ederek dîger ikisi sağında solunda iki cenâh vaziyet ini alırlar ve aralarına yapılan camekânlarla birincen dîgerine geçilmeye yol verirler. Orta dâirede ders-hâneler ile kimyâ ve fizik tecrübe-hâneleri bulunup şark tarafındaki küçük dâirede ba'zı âsâr-ı nefîse-yi atfika ve meskûkât ve madalyalar ve kütüb-hâne ve sol taraftaki küçük dâirede de târih-i tabîî müzesi mevcûddur. Burada yetmiş muallim fûnûn-i şitâdan ders verirler. Talebe-yi müdâvimesi beş yüz kadar olup içlerinden bir haylisi de kadınlardandır. Memleketin başlıca kütüb-hânesi de buradadır ki bin altı yüz kadarı el yazısı olmak üzere yüz bin

822b

Cilde karîb kitâbı hâvîdir.

Ârzü edilse akademiyanın derûnu dahi ziyâret edilmek müşkül değil ise de biz bu ziyârete ihtiyâc görmedik. Yalnız rehberlerimizin verdiği ma'lûmâta bir de ebniyenin hâricen tavâf ve temâşâsını zım ile bi-l-iktifâ bu akademiya bahçesinin karşı tarafında ya'nî Bastions gezintisinin öte cihetinde kâin Botanik bahçesine de girdik ki her ne kadar pek küçük bir bahçe ise de intizâmını ve envâ'ı nebâtâtça mükemmeliyyetini arkadaşım doktor Yanpolsky pek tahsîn eyledi.

Botanik bahçesinden şimâl-i garbîye doğru beş on adım atıldıkta "Rath müzesi" denilen ufacak bir müzenin önüne varılır ki burası Geneve şehrinin resim levhaları ve heykeller ile sâir ba'zı âsâr-ı nefîseyi hâvî olan müzesidir. An-asıl Geneveli olan Rath nâmında bir adam gençliğinde Rusya hizmet-i askeriyyesine girerek muâvenet-i kadrle generallik mertebesine varmış ve servet ve saman peydâ ederek resim ve heykellere de merâkı hasebiyle pek çok şey toplamış. Fakat vatanını ferâmûş etmeyip hîn-i vefâtında hemşehrilerine vasiyyeti mûcibince âsâr-ı mevcûde Geneve'ye getirildikten mâ-adâ bir de güzel binâ' yapılarak cümlesi orada cem' olunmuştur.

823a

Bu binâ' Berlin'de gördüğümüz yeni müze gibi cephesi Yunan tarz-ı mi'mârîsine epeyce büyük beş mermer sütûnla tezyîn olunmuş yalnız bir zemîn katından ibârettir. Sütûnların

teşkil eyledikleri sahanlığa sekiz on ayak mermer merdivenlerle çıkılır. Cephe cihetinde hiç penceresi olmayıp sağ ve sol cenâhlarındaki sokaklara da yalnız beşer pencere açılır. İşte küçüklüğü şu pencereler adedinden de istidlâl olunur. Ancak kapısı önünde elli santime fûrûht olunan ta'rîf-nâmecîğinden müstebân olduğuna göre muahharen Geneve kibârı ve dâire-yi belediyyesi de ellerine geçen âsâr-ı atıkayı ihdâ ede ede Rath müzesini haylice zenginlendirmişler ve ehemmiyyetini arttırmışlardır.

Bu müzenin karşısı bir taraftan botanik ve akademiya bahçeleri ve dîger taraftan büyük tiyatro ve konservatuar binâ'larıyla müzeyyen ve müstedîr bir meydândır ki ismine de "Place neuve" ya'nî yeni meydân denilir. Meydânın orta yerinde Geneve şehrinin medâr-ı iftihârı olan general Dufour at üzerinde yapılmış mükemmel bir statüsü merkûzdur. Müzika konservatuarı iki katlı bir binâ' olup cephe ciheti hakikaten güzel mermer merdiven ve yine mermer sütûnlarla yek-dîgerinden fasl olunmuş

823b

Büyük kemerli pencereler ve sütûnların müntehâsı olmak üzere tâmm üstüne ve köşelerin kâffesine konulmuş muses ve sâire heykelleri ile pek müzeyyen bir binâ'dır. Büyük tiyatro ise bu konservatuardan daha büyük ve daha müzeyyen olup cephe cihetinde çifte mermer sütûnlarla mücehhez balkon gibi bir büyük terasası binâ'-yı mezkûrun heybet ve letâfetini arttırmaktadır. Bu terasanın ortasında râbi' dâireden ibâret bir mermer kemerin bâlâsına gayet mükemmel bir zekâ heykeli konulmuş olduğu gibi yine damın mahall-i sâiresine de bir çok heyâkil-i sâire vuzıa edilmiştir. Hele tiyatronun önünde ufarak kürsüler üzerine konulmuş dört adet heykel vardır ki Geneveli edebânın heykelleri olmak üzere gayet mükemmel bir sûrette yapılmışlardır.

İşte Geneve şehrinin ma'mûr ve mühimm yeri demek olan bu meydân-ı cedîdini de enzâr-ı tahsîn ile temâşâ eyledikten sonra botanik bahçesinin şark cihetinden geçen "Treille" yoluna girdik ve "Hotel de Ville" denilen hükûmet dâiresi yanından bir dar sokağa girip burası asıl eski Geneve olmasıyla hep böyle dar ve eğri büğrü bir kaç sokaklardan geçerek "cathedral" ya'nî baş kilise ve Madeleine

824a

Kilisesini de gördük ki bunların ikisi dahi Paris ve Berlin ve Wien gibi büyük pâ-yı tahtlarda öyle âsâr-ı muazzama-yı mi'mâriyyeden addolunabilecek şeyler değil iseler de Geneve şehri için yine nazar-ı tahsîni celb edebilecek cesâmet ve zîneti câmi'dirler. Madeleine kilisesinden sonra hep öyle eğri büğrü ve dar ve sözün doğrusu haylice de murdâr sokaklardan döne dolaşa Favell müzesine kadar vardır. Vâkıâ bu müze dahi pek ufak bir şey ise de Yunan ve Roma ve Etrüsk âsârından olmak üzere burada mevcûd olunan antıklar Genevelilerin kendi icrâ' eyledikleri hafriyyât semeresiyle meydâna çıkarılan ve nüshaları nâdir bulunan şeyler olduğu için şu küçücük müze antika-şinâsân nezdinde pek mühimmi imiş. Madam Gülnar yanımızda olsa idi mutlaka bizi buraya dahi sokarak bir kaç saat işgal eyler idi. Fakat dostum Yanpolsky'de âsâr-ı atfika bulunmadığı gibi bende dahi o amele dâir vukuf ve ma'lûmât pek mahdûd olduğundan Favell müzesine de girmedik.

Geneve'nin göbeği demek evvelâ bu eğri büğrü sokaklı mahallerin ebniyesi dahi ebniye-yi kadîmeden bulunmakla şehrin asıl şâyân-ı

824b

Ziyâret olan ciheti burası addolunur. Vaktiyle Geneve etrâfına yapılmış olan kale ve istihkâm 1850 senesinde külliyyen hadm edilerek şehrin tevsî'ine açılmış ise de bu tevsî' pek hades bir şey olup kalenin hadmından evvel Geneve şehrinin Cologne'dan bed-ter gayet dar ve sık bir yer olduğu hâlâ şuralardaki ebniyeden anlaşılacaktır. Ebniye-yi mezkûre hem sık hem dar ve pencereleri küçük olup hâricden muâyenerinde bile odalarının tavanları pek alçak oldukları tahahhuk eyler.

El-hâsıl şu cevelânımız esnâsında yolumuz bir daha yeni meydâna uğrayarak büyük tiyatronun yanından geçip mezkûr tiyatroya ile posta-hâne arasında inşâât-ı cedîdeden olan sokakları muntazam ufacık bir mahalleye girdik ve Plainpalais denilen bulvardan yürüyüp onun karşısına isâbet eyleyen köprüden Rohne nehrini geçerek Saint-Jean gezintisi denilen ufacık bir bahçeye baş vurduktan sonra kapısı üzerinde "saatçilik mektebi" yazılan epeyce büyük bir mekteb önüne vardık ise de artık akşam takarrüb eylemiş olduğu cihetle bu mektebe giremedik. Şehrin bu tarafı nehrin sâhil-i yesârî olup hotelimiz dahi şöyle yakından görünmüş idi. Fakat yedimizde

825a

Bulunan plan iktizâ'sınca şimendüfer hattından öte tarafında Geneve koleji denilen büyük mektebin bulunduğu da ma'lûmumuz olduğundan akşam olmazdan ve hotele avdet edilmezden evvel bir de o mektebi görmek istedik. Bunun için ihtiyâr eylediğimiz zahmet yedi sekiz yüz adım atmaktan ibâret kaldı. Kolej dahi görüldü ki hakikaten bizim mekteb-i sultânîyi andıracak şekil ve cesâmette bir binâ'-yı âlîdir. Aldığımız ma'lûmâta göre mekteb-i mezkûr yalnız Geneveli şâkirdâna husûs olmayıp İsviçre'nin her tarafından ve hattâ İtalya ve İspanya ve Mısır ve Hindistan câniblerinden gelen bir hayli talebe dahi orada ikmâl-i fûnûn ederler imiş.

Bu mektebin de temâşâsından sonra Lyon yolu da denilen muntazam bir yol ile şimendüfer isyasyonuna ve oradan hotelimize geldik ki güneş dahi gurûb ederek ortalık kararmış ve tamâm akşam taâmı vakti hulûl eylemiş idi. Bu akşam hiç bir yere çıkmayıp erkence yatmaya karâr verdik. Zîrâ ikimiz dahi gereği gibi yorulmuş idik. Bugün kuşluk taâmından sonra başladığımız şu cevelân beş buçuk altı saat kadar imtidâd ederek Paris'teki cevelânlarımızdan birâz ziyâdece oldu ise de Geneve şehri âdetâ

825b

Tamâmen görülmüş olduğundan yorgunluğumuzun boşa gitmediği hükm olundu.

Fakat gerek doktorun ve gerek benim mübâyaasını ârzû eylediğimiz saatler henüz mübâyaa olunamadılar. Yarın vakt-i zuhûrda Montreux'ye mütevecihen buradan hareket edecek olan vapur ile azîmete karâr verilip o zemâna kadar da üç değil otuz saat mübâyaaasına imkân var idi.

1.88. (GENEVE'DE ÜÇÜNCÜ CEVELÂN)

1.88.1. Ve Montreux'ye Azîmet

Teşrîn-i evvel efrencinin dördüncü cumartesi günü Geneve'daki üçüncü cevelânımızı icrâ' ile berâber göl tarîkiyle bu şehirden Montreux karyesine de azîmetimizin yevm-i

vuku'udur. Dün akşam iki arkadaş pek erken yatmış olduğumuzdan bu sabah pek erken kalktık. Hattâ birbirimizi bularak seyâhatimizin ilerisi için rehberler üzerinden birâz tettebbu' icrâ'sına lüzûm gördüğümüzde oda içindeki ziyânın rehberler hurûfunu görebilmeye adem-i kifâyetinden nâşî pencerelerimizi açmaya mecbûr olduk. Birâz sonra karşımızdaki Mont Blanc dağının tepesindeki dâimî karlara gayet lâtif bir parlaklık arız olarak güneş doğduğu anlaşıldı. "Glace" denilen ve dâimî karların yerleşip

826a

Kalmasından müteşekkil bulunan buz tabakatı üzerine güneşin isâbetiyle insân uzvâ'-ı mün'akise-i şemsiye karşısında bulunduğu zemân o parlaklıktan gözlerinin kamaştığını görmekte pek mahzûz oluyor.

Seyâhat tettebbu'unu ba'de-l-icrâ' zâten pek de dağıtılmamış bulunan eşyâ'mızı toplayıp hotelimizin hesâbını keserek doğruca eşyâ'mızla berâber Pacquis rıhtımı üzerine indik ki bineceğimiz vapur oradaki iskeleden hareket edecektir. İki gece misâfir olduğumuz şu hotelde iki arkadaşın verdiği para Paris'te yalnız bir adamın masârifinden yüzde elli nisbetinde az olur ise istigrâb edilmez mi? Sergi hasebiyle Paris hotelleri şu İsviçre hotellerinden sekiz ve hele bilâşübhe altı kat bahâ-lî oldukları anlaşıldı.

Pacquis rıhtımındaki vapur iskelesi Tuna nehrinde لوئيد vapurlarının iskeleleri gibi gayeti cesîm bir dubayı rıhtım önüne yanaştırmaktan ve bu dubadan rıhtıma ufacık bir köprü uzatmaktan müteşekkildir. Lâkin iskele dubası gayet güzel yapılmış bir gemi hükmünde olup anbar ve kamara mahalleri ıtlak olunmak lâzım gelen yerlerde emânet eşyâ' hıfzına ve me'mûrlar ikametına mahsûs dâirelerdir.

826b

Evvelâ buraya eşyâ'mızı bıraktık. Vakıa henüz sabah pek erken olmak hasebiyle henüz me'mûrlar gelmemiş idiyse de gece gündüz oradan ayrılmayan ve hammâllık ile geçinen bir iki adama eşyâ'yı tevdi' eder isek emîn olabileceğimizi iskele başındaki polis noktası bize ihbâr eylediğinden kemâl-i emniyetle eşyâ'mızı bıraktık. Oradan Mont Blanc köprüsünü karşıya geçip bir mükellef araba tuttuk. Arabacıya:

- Bulvar Halvetique ile Bastions gezintisi ve bulvar Plainpalais tarıklarının iç tarafında olan Geneve şehrini kâmilten gezip görmüşüzdür. Şimdi bizi bu hudûdun taşında kalan yerlerde gezdirip şâyân-ı temâşâ olan mahalleri seyrettirmelisiniz.

Dediğimizde adamcağız evvelâ saatine bakıp kaç olduğunu bize de bi-l-ihâtâr yola düzüldü. İngiliz bahçesi önündeki rıhtımdan Eaux Vives rıhtımına geçerek ba'de cenûba doğru şehrin hâricinden yürümeye başladı ki Geneve şehrinin cihet-i cenûbiyyesinde lâtif yamaçlar üzerlerinde ve zümrüd gibi bahçeler derûnlarında mebnî olan yüzlerce muntazam ve güzel sayfiyyeler arasından geçip gezinmek bizim kızıl toprak ve Erenköy'ü taraflarında gezmeye dahi miyâs olamayıp

827a

Olsa olsa büyük adanın etrâfını dolaşan chaussee üzerinde gezmeye teşbîh olunabilir ammâ o chausseenin iki tarafındaki sayfiyyeleri yüzlerce mikdâra vardırarak şartıyla!

İki buçuk saat kadar seyr ve hareketten sonra arabamız Plainpalais ovası denilen baklava biçimindeki ovayı geçip yine bu nâma mensûb olan bulvardan posta-hâne önüne geldi ki oradan dahi bir lâhzede yeni rıhtım üzerine vardığımız zemân şehir kâmilten tavâf edilmiş oldu. Bu cevelânımızdan pek memnûn olarak arabacının bahşişini vermek husûsunda bizim muktesid ve memsik doktor bile ibrâz-ı âsâr-ı semâhat eyledi.

Dün uğradığımız saatçi mağazaları miyânında Mösyö Bachman mağazası en ziyâde nazar-ı ehemmiyetimizi celb eylemiş olduğu için istediğimiz saatleri mübâyâa zemîninde doğruca oraya girdik. Ben ikişer yüz franga iki küçük kadın saati mübâyâa ettim. Doktor dahi üç yüz franga kapakları çelikten ma'mûl gayet güzel saat aldı. Fakat aldığımız şey bu saatlerden ibâret kalmadı. Mösyö Bachman'dan yarım saat zarfında saatçiliğe dâir bir de mükemmel

827b

Ders aldık ki i'tikadîmca ahz u i'tâ'nın en mühim ve en ziyâde şâyân-ı ehemmiyet ve istifâde ciheti bu oldu.

Bu adam altmış yaşından mütecâviz bir Almandır. San'atı saat yapmaktan ibâret bulunduğu hâlde ulûmca müntehîdir. Terakkiyât-ı sanâyi'enin mahzâ-yı ilm sayesinde mümkün

olabileceğini ve ilimsiz terakkiyât-ı sanâyi'e aslâ kabil olamayacağını kat'iyen hükm ve kabûl etmek için bu gibi adamlarla konuşmalıdır. Saatçilik için evvelâ hey'et ve kozmoğrafyada rüsûh peydâ etmek lâzım gelir. Ecrâm-ı semâviyyenin edvâr-ı harekâtına dakikası dakikasına sâniyesi sâniyesine fikir hesabı erdirmek lâzım gelir. Öyle bir âdî marangozun yaptığı ve bir câhil mücellidin çizdiği reb' tahtalarla dakayık-ı katiyye-yi hesâbiyyeden gafil münecim temkînlerle ihtiyâtlarla aldığı irtifâ'lara "saat-i sahîhe" diyebilmek ne kadar gülünç olacağı bu adamın gözümüzün önüne koyduğu bir irtifâ'-ı dâimî makinesi hakkında verdiği îzâhât ve tafsîlâtla sübût bulur.

O makine bir "cadran de soleil" ya'nî güneş saati değildir. İster ise bir sath-ı mahdûbe arzın hareketine mütenâsib bir hareket veriyor. İster ise bu

828a

Hareketi mini mini bir küre-i şemse nakl eyliyor. Nerede bulunulur ise o mahallin arız ve tûl derecelerine tatbîken ayar edilen bu makine güneşli havâda yek nazardan hâzır alınmış bir irtifâ' ile saat-ı sahîhenin kaç olduğunu gösteriyor.

Ma'lûm a biz dakikalara bile ehemmiyyet vermeyiz. Herhangi teşebbüsümüz olur ise olsun bir dakika takdîm ve te'hîr bizce pek de mûcib-i ehemmiyyet olmaz. Ba'zı bahriyyûnumuzun sâniyeye kadar aksâm-ı zemâna ehemmiyyet verip vermediklerini bilemez isek de hesâbât ve tedkikât-ı hey'îe ile işigal edenlerin bir sâniyenin altmış cüz'ünden bir cüz'ü olan sâliseye de ehemmiyyet verdiklerini şu Mösyö Bachman'ın bizi gösterdiği sâliseli saatlerden anladık.

Saatçilik için hükûmet-i tabîye ve kimyâda dahi pek ziyâde rüsûh peydâsı lâzım gelir. Ma'lûmdur ki harâret icsâm-ı ma'deniyyeyi teshîn eylediği zemân icsâm-ı mezkûre münbasit olurlar. Ya'nî bunların mesammât büyüyerek binâen aleyh icsâm-ı mezkûre dahi o nisbette büyürler. Saatlerde kullanılan çarklar filanlar zâten ne kadar çok şeylerdir ki bunların yaz ve kış mevsimlerinde sühûnet-i havânın tebdîline göre derece-i inbisâtları hesâb

828b

Olunmaya lâzım görülsün?

Evet! İşte bu lâzım dahi görülmüştür. Zîrâ şu inbisât-ı icsâmda saatlerin ileri geri kalmaları derecesinde te'sîr görülmüştür. Bunun için de ma'deniyyât-ı mahlûta ve mümteziceden saatler yapılmaya mecbûriyyet elvermiştir. Hattâ Mösyö Bachman memâlik-i hârre için başka ve memâlik-i bürûde için başka saatler yapılmaz ise bunlar için kılı kırk değil kılın kırkta bir pâyını tekrâr kırk yararçasına hesâbâtla ma'deni harîtalar vücûda getirilmez ise sâlise sâniye hesâbâtı değil a dakika hesâbâtını bile doğrultabilecek kadar şâyân-ı emniyyet saat yapılamayacağını bir âhen-i fenniyye ile isbât eylemiştir.

Aman ya Rabb! Bir saatçide görülen behre-yi ilmiyyenin böyle hayret-fermâ-yı ukûl olması şu memleketlerdeki terakkiyât-ı mâddiyye derecâtının ne kadar âlî olduğunu ne hayret-fermâ sûrette gösteriyor!

Vaktimiz müsâid olsa idi Mösyö Bachman bizi büyük fabrikalara götürüp gezdirecek idi. Fakat vakit müsâid olmadığından bize yalnız dükkânının üstündeki ufacık bir fabrikayı temâşâ ettirdi. Ufacık ammâ dört büyük odadan müteşekkil olup içinde sekiz kadar üstâd işlemekte

829a

Dir. Bunlar fabrikada yapılan saat eczâsını burada terkîb ve tahsîs eyliyorlar. Hey'et-i umûmiyyesi bir mecîdiyye çaryeği kadar olan saatin en küçük çarkları ne kadar küçük ve nâzik olduğunu pek kolay tasvîr edersiniz ya! Öyle ise yine böyle kolaylıkla tasvîr etmeye çalışınız ki işte bu nâzik çarkı sıkıştırarak makine ve egeleyecek ege dökecek örse ve çekiç dahi vardır. Bu eğeler kıl kadar şeylerdir. Onların tashîh edecekleri pürüzleri ne kadar küçük olurlar?

Bir kaç dakika temâşâ ile hükm eyledim ki eğer beni bu san'ata koyacak olsalar idi ikinci günü çıldırırvermekliğim işten bile değil idi.

Mösyö Bachman'ın nezâketine tefhîmâtına teşekkür ederek mağazasından çıkıp yine Mont Blanc köprüsünü geçerek iskeleye geldik. Bineceğimiz vapur dahi karşı taraftan İngiliz bahçesi mukabilindeki iskelelerde bağlı olarak istim götürüyor idi. Saat-i merhûnesinin hulûlüyle vapur bizim bulunduğumuz iskeleye gelerek biletlerimizi alıp bindik ki bu vapurun da ismi "Mont Blanc" idi. İsviçre göllerinden işleyen vapurlar dahi Danimarka ve İsveç Norveç taraflarında gördüğümüz vapurlar gibi iki katlıdırlar. Ya'nî

829b

Bizim adalara işleyen Nüzhetiye vapuru gibidirler. Bu göllerde asıl erbâb-ı merâktan olan seyyâhlar yelkenli kotralar ve sandallar ile seyr ü seyâhat ederler ise de biz de o cesâret-i bahriyye bulunmadığından vapuru ihtiyâr edeceğimiz der-kârdır.

Vâkiâ Geneve'den Montreux'ye gitmek için şimendüfer dahi vardır. Birisi gölün sâhil-i şimâlîsinden giderek ve bir çok köy ve kasabalara uğrayarak gölün muntehâsındaki Chillon karyesine vâsıl olur. Diğer gölün sâhil-i cenûbîsinden giderek Bouveret karyesine vusûl bulur ki oradan da beş kilometrelik kadar mesâfe sandallarla kat' olunur. Fakat bu şimendüfer seyâhati asıl tercih olunmamalıdır. İsviçre'nin en güzel mevki'i olan Lemman gölünün etrâfı şimendüfer vagonları içinden temâşâ edilemez. Mutlaka vapur ile gölden gidilmelidir ki her tarafı mükemmelen temâşâ olunabilsin.

Vapurların tarîki de ikidir. Birisi sâhil-i şimâlî kolu ve diğeri sâhil-i cenûbî koludur. Fakat bunların ikisi de Morges ve Ouchy nâmıyla sâhil-i şimâlîde bulunan iskeleler ile Thonon ve Evian nâmıyla sâhil-i cenûbîde bulunan iskeleler arasında gölü aykırılâdıklarından seyr ve temâşâ husûsunda iki kolun

830a

İkisinin de hizmeti müsâvîdir. Biz bu tafsîlâtı bil'âhire vapur içinde almış idik. Pacquis rıhtımından Mont Blanc vapurlarına bindiğimiz zemân bu kadar ma'lûmâtlı olmayarak tesâdüfî gibi bir sûrette binivermiş idik.

Bugün kuşluk taâmımızı şu vapurda tenâvül eylemek mukarrer olduğundan güverte üzerine kurdurduğumuz husûsî sofrada refikim doktor ile karşı karşıya kuşluk yiyişimiz gibi bir safâ-yı bahtiyâr-âneyi bir lezzet-i mes'ûd-âneyi sevgili kari'lerim efendilerim hazerâtı için de temennî eylerim. Sabahleyin erken kalkmış yalnız araba ile iki buçuk üç saatlik bir cevelân icrâ' olunmuş açlık o kadar kuvvet bulmuş iştiâ o kadar serkeşlenmiş ki ramazanda saat on bir buçuktaki hâli de geçmiş. Ya vapur lokantasının tahiyeye eylediği et'imedeki nefâset? Ya Geneve gölünün iki sâhilinin cennet mîsâl manzarası? Ya doktor gibi bir candan arkadaşın rûha verdiği ferâh?

İşte saye-yi lâtif-i padişâhîde bu safânın da bana müyesser olmuş bulunmasını en büyük bahtiyârlıktan addederek kuşluk taâmımız bir buçuk iki saat imtidâd eylemiştir ki bu müddet zarfında vapurumuz dahi Versaix iskelesine uğrayıp Coppet iskelesine de yaklaşmıştır.

830b

Taâmın böyle bir buçuk iki saat imtidâdını îcâb eden şey sâde bizim oburluğumuzdan da ibâret zannolunmamalıdır. Her dakika önümüze şâyân-ı temâşâ bir çiftlik bir sayfiyye bir köy çıkar. Vâkîâ gölün bu cihetleri iki kilometreden nihâyet beş kilometreye kadar dar olduklarından görülecek şeyler çıplak göz ile dahi epeyce fark olunabilir ise de daha mükemmel temâşâlar için yine dürbün isti'mâline ihtiyâc gösterir. Bir yandan bu ihtiyâc ve diğer taraftan her müşâhede olunan şey hakkında az çok teâtî-i efkâr kaziyeleri kuşluk taâmımızın bu kadar uzanıp gitmesine sebebiyyet göstermiştir.

Taâmdan ve Coppet iskelesine de uğradıktan sonra artık vapur üzerinde bir aşağı beş yukarı gezinerek sâhillerin hangi tarafında ne görünüyor ise o taraf dürbün-i temâşâyı tahvîl ediyor idik. Doktor dahi dürbünü gözlerinden ayırmamakla berâber frenk sigaralarını da ağzından düşüremeyerek ve hayret-i vâkıasına mebnî temizlik ve tahâretçe ne hâllere de geldiğini fark eyleyemeyerek sakalı ve yeleşti üzerine dökülen sigara külleriyle hakikaten kül kedisine benzemiş idi.

Rolle ve Morges iskelelerine dahi

831a

Uğradık ki vapurumuz bu iki iskele arasında bulunan sâhilden gider iken sâhilden karşı taraf sâhili bizden on dört kilometre kadar baîd kalarak binâen aleyh Geneve gölü nazarımızda âdetâ denizlenmiş idi. Morges'ten karşı yakaya dümen doğrultarak Evian iskelesine geldik. Bir de mezkûr iskelede Fransız bayrağı temevvüc eylediğini görünce âdetâ dûçâr-ı hayret olduk.

Bu hayretimizi kari'lerimize de takdîr ettirerek bilmek için Geneve şehrinde bize hikâye edilen bir bayrak mes'elesini haber vermeliyiz. Bir aralık Geneve etrâfındaki sayfiyyelerden birisine Almanya dönemi İngiltere dönemi prenslik derecesinde büyük bir misâfir gelmiş. Sayfiyyesine kendi mensûb olduğu devletin bayrağını çekmek istemiş. Geneve ahâlîsi "İsviçre toprağında yine İsviçre bayrağından başka bayrak çekilemez!" iddiâsıyla sayfiyyeye hücum

etmişler. İş iki hükûmet arasında muhârebât-ı diplomatikiyyeyi îcâb eylemiş. Fransız prensin hükûmet-i metbûası kendi bayraklarına hakâret edildiği beyânıyla tarziye taleb eylediği hâlde İsviçre hükûmeti kendi hudûdu dâhilinde ecnebî bayrağı çekilmesi İsviçre kanununa hakâret olduğu beyânıyla asıl tarziyeyi kendisi

831b

Talebe başlamış. Nihâyet ahâlî böyle vesîle-yi münâkaşa olan misâfiri kendi memleketlerinde kabûl edemeyerek pasaportlarını eline vermeye kadar uğraşmış.

İsviçrelilerin taassub-ı milliyyesi bu derecelerde olduğunu anladıktan sonra böyle Leman gölü sâhilinde Fransız bayrağını görmek mûcib-i hayret olmaz mı? Fakat daha ziyâde istigrâba şâyân görülecek ihbârdan olmak üzere öğrendik ki meğer burası Fransız toprağı imiş. Meğer Hermance karyesinden Saint Gingolph karyesine kadar gölün sâhil-i cenûbîsi Fransa'nın Savoy eyâletinden doğru gelip uzanan bir delik ucu olarak Fransız memleketi imiş. Bunun sebebi de Geneve gölünün mürâselât-ı ticâriyyeye ettiği hizmetten istifâde kazıyyesi imiş.

Bugün akşama kadar havânın gayet müsâid gitmesi hakikaten tâli'imiz muktezâsındandır. Zîrâ ba'zı kerre bu göl üzerinde gayet şiddetli fırtınalar zuhûr ederek yolcuları ziyâdesiyle râhatsız eyler imiş. Havâ yalnız bulutlu bile olacak olsa eflâke serçeken Mont Blanc dağları görülememek yine tâli'sizliğe haml olunur.

Evian'dan sonra vapurumuz hep Fransız

832a

Sâhiliyle Torrent ve Meillerie ve Saint Gingolph iskelelerine daha uğradı ki bu sâhillerin letâfeti de sâhil-i sâireden aşağı değildir. Ba'de gölü tekrâr aykırılarak İsviçre hudûdu dâhilinde Vevey kasabasına uğrayıp oradan Clarens köyüne yanaştıktan sonra Montreux karyesine vardı ki saat gurûb-i şemsten sonra bir olmuş idi. Vapurumuz bizi Montreux'ye çıkarıp kendisi Villeneuve kadar gitti.

“Montreux” nâm Geneve gölünün müntehâ-yı şarkîsinde ve fakat yine sâhil-i şimâlîden addolunacak bir mevki'de ve Vernex ve Territet ve Grand ve Caux ve Bon Port ve Collonge ve Veytaux ve Chillon ve Chernex ve Sonzier ve Glion nâmıyla bir çok mahallelerin ism-i

umûmîsidir ki asıl vapurun yanaştığı yer Vernex mahallesinin iskelesidir. Bu mahalleler yek-dîgerine beşer onar dakika fâsılalı şeyler olup fakat her birinin hâvî olduğu binâ'lar ittîsâlden âzâde ve yek-dîgerinden munfasıl sûrette bulunmak hasebiyle bunların cümlesi yek-pâre bir kasaba hâlinde görünürler. Hem de görünüşleri Rumeli kasabalarını andırır. Zîrâ ebniyenin âdetâ kâffesi bahçeler derûnunda olup binâen aleyh yüksek dağların eteklerine doğru bu binâ'ların serpilip gitmeleri Avrupa'nın sâir taraflarında emsâli görülmeyen

832b

Ve ekseriyyâ Rumeli cihetlerinde müşâhede olunan şehir ve kasabalara benzer.

Vâkiâ buraları köylük yerlerdir. Hattâ öyle olduğu içindir ki Avrupa'nın her tarafından tebdîl-i havâcılar buraya gelirler. Ammâ köylük hâlleri bizce tasvîr husûsunda birâz güçlük çekilecek bir ma'mûriyyetle berâberdir. Buranın köylüğü Büyükada'nın köylüğüne benzer. Orada görülen ebniye-yi âliye ve muntazamadan daha âlî daha muntazam binâ'lar pek çoktur. Bunların aglebi hoteldirler. Zîrâ istatistiklerin haber verdiği göre umûm İsviçre'de tamâm bin dâne hotel bulunup irili ufaklı olan bu hotellerin umûmunda 58445 yatak ve 16250 hizmetçi bulunur. Senevî bu hotellere bir milyondan mütecâviz yolcu gelir. Paris'te tab' ve neşr olunan "excursionniste coco" nâm seyâhat mecmûasının 1889 senesi teşrîn-i evvel nüshasında münderic olan hesâba göre sene-yi mezkûre eylül gayesine kadar bir sene-yi kâmile zarfında İsviçre hotellere gelmiş misâfir olmuş bulunan ecânibin mikdârı 1022100 ve bunların hotellere bıraktıkları akçenin mecmû' mikdârı 42588400 frank etmiştir. Umûm İsviçre hükûmetinin vâridâtı bu mikdârdan pek dîn olduğu da

833a

İhtâr kılınmıştır.

İşte Montreux nâm-ı umûmîsi altında yâd olunan mahallât şu derece-i mühimmede bulunan hotelciliğin en revnaklı bir yeri olup bu mahallelerde seyâhat belli başlı rehberlerinin hotellere olmak üzere ihbâr eylediği misâfir-hânelerin mikdârı yüz elliye tecâvüz eder. Bunların içinde ba'zıları iki yüze kadar yatağı hâvîdirler. Bunlardan mâ-adâ zengin tebdîl-i havâcılar için müstakillen icâr olunmak üzere yüzlerce kirâ sayfiyyeleri dahi vardır ki ekseriyye emrâz-ı sadriyyeden haste olanlar gelip bu sayfiyyelerde imrâr-ı evkât eylerler. Kezâlik bu

mahallâta bir çok dahi kız ve erkek mektepleri olup bunların kâffesi leyf mektebindendirler. Mevki’-i mezkûrun havâsı ziyâdesiyle lâtif olduğu için Avrupa’nın bir çok taraflarından kibâr familyalar çocuklarını bu mektebe gönderirler ki hem sıhhatçe selâmet-i dâime içinde bulunup hem de pek güzel pek muntazam tahsîl ve terbiyelerle iki başlı istifâde ederler. Mahallât-ı mezkûrenin âdetâ tekâmîl ahâlîsi de bu hotellerin sayfiyelerin pansiyonların mekteblerin müdürlikten muallimlikten uşaklığına kapıcılığına varıncaya kadar hizmette bulunurlar.

Ta’rîfimizin bu derecesi Montreux mahallâtının köylülük hâli ne derecelerde bir ma’mûriyyet

833b

İçinde kaim olduğunu kari’lerimiz nazarında elbette tasvîr etmiştir. Ancak buralardaki âsâr-ı terakki yalnız şu ebniyece ma’mûriyyetten de ibâret değildir. Meselâ vesâit-i mürâselesi olmak üzere gölden vapurlar ve karadan şimendüferler işlemek kâfi gibi görünüyor iken Chillon ile Vevey arasında yirmi kilometreye karîb bir tûl üzerinde bir de elektrik tramvayı inşâ’ olunmuştur. Telgraf telleri gözümüzün önündedir ya? Bu telleri ufkıyyen mütevâzî kol kalınlığında demir çubuklar farz ediniz ki derûnları boru gibi boş ve fakat zemîne müteveccih olan cihazları boylu boyuna yarıktır. Şu boruların derûnundan bir kaç ma’denî yuvarlaklar boylu boyuna tekerlenip giderler. O yuvarlaklara da üzerleri lastikli parmak kalınlığında telgraf telleri bağlanmıştır. Mezkûr teller tramvay vagonunun iki değnekli arasındaki makineyi tahrik edecek seyyâle-yi elektrikiyyeye vâsita-yı intikâldir. İşte bu sûretle yüksek direkler üzerinde mevzû’ kol kalınlığındaki demir borulardan alınan kuvve-i elektrikiyye ile kırk elli kişiyi istîâba kâfi kocaman tramvay vagonları saatte yirmi kilometre sür’atle kat’-ı mesâfe ederler.

Bu elektrik tramvaylarından mâ-adâ gayet

834a

Muntazam arabalar dahi işlediği gibi bir de etrâf ve civârda nezâretleri mükemmel olan lâtif tepelere ve dağlara çıkmak için “şimendüfer funiculaire” ve “şimendüfer-i cremailleli” denilen ve bizim Galata’daki tünel gibi muhkem şerîtler ile çıkılıp dağlara doğru çıkarılan şimendüferler yapılmıştır. Rehberlerin ta’rîfine göre bunlardan bir dânesinin dikliği yüzde elli yedi nisbetindedir. Ya’nî yüz metre tûlü olan bir hatt-ı müstakimin bir ucu elli yedi metre kaldırılır ise

peydâ olacak yokuş kadar diktir. Binâen aleyh buralardaki ma'mûriyyet vesâit-i mürâselenin şu tenevvü' ve kesretinden istidlâl olunmalıdır.

İki kattan ziyâde olan hânelerin hemân kâffesinde asansör makinaları vardır. Her taraf havâ gazlarıyla münevver olduğu hâlde ez-cümle bizim misâfir olduğumuz Hotel de la Gare gibi vasatî hâldeki hoteller kadar ebniyenin aglebi elektrik ziyâ'sıyla da münevverdir.

Ama doğruyu söylemek matlûb ise i'tirâf ederiz ki mevki-i mezkûrun letâfeti umrân ve zîneti için bir derecelerde külfet ittihâzına gerçekten şâyestedir. Etrâf üç dört bin metre yüksek ve tepeleri dâimî karlarla müstevir dağlar tarafından ihâta olunmuş! Ortası azîm bir bahire! Dağın

834b

Etekleri insânların kazması çapası küreği değmemiş bir karış kalmamak derecesinde eşelenmiş bağlık bahçelik! Bunların herbirinde ya muntazam bir köşk ya buralarda dahi bizim "İsviçrekârî" ta'bîr eylediğimiz ahşâb binâ'lar ki orada bunlar bir nev' bağ kulubesi bahçivan dâiresi sûretinde istiğmal olunurlar. Ağaçların envâ'-ı kesîresi bu mevki'-i müstesnânın medâr-ı tezyîni olup hattâ bir çok yerlerinde servilerin kamet-i bâlâlarıyla işticâr-ı sâireden serfirâz oldukları görülmüştür.

Bu mahalle akşamdan sonra âdetâ gece haliyle vürûdumuzda da başka bir letâfet olduğunu unutmayıp kaydetmeliyiz. O letâfet ise en yakınları göl kenârından bed' ile en uzakları cibâl-i şâhikaya doğru tedrîci kaybolup giden binlerce ışıklardır. Bâdî-i emirde bunların hey'et-i umûmiyyesi bir şehîr-âyîn vukû'unu zannettirir. Ancak ebniyenin perâkende sûretiyle münteşir olmasıdır ki böyle bütün etrâf ve aktârı münevver göstererek büyük şehirlerde bile emsâli bulunmayan bir hâl tasvîr eder. Çünkü mevki' düz ova olmayıp dağlık bulunduğundan yek-dîgerinden mürtefi' ebniyenin kâffesi gölden görülürler.

835a

İki arkadaş iskeleye çıktığımızda bir çok hotel komiserlerinin kendi hotelleri nâmını haykıra haykıra misâfir da'vet ettiklerini gördük. Bunlardan birisi buralarca umûmen müsta'mil olan Fransız lisânıyla:

- Hotel de la Gare! Hotel de la Gar! İstasyonun yanibaşında! Posta-hânenin ittîsâlinde! Göl üzerine nezâret-i kâmile! Mont Blanc üzerine nezâret-i kâmile! Alâ mutfak! Mükemmel kav! Ehven fîât!

Diye haykırıyor idi. Vâkıâ haykıranların hepsi hotellerin mutfağını şarâb mahzenini nezâretini filanını ihtâr eylediklerinden bu sözler o kadar sem'-i ehemmiyyeti da'vet etmez ise de "Hotel de la Gare" ismi Geneve'da bu nâmdaki hotelde ettiğimiz râhatı bize ihtâr eyledi. Vâkıâ buradaki hotellerin isimleri ekseriyyâ müşteri celbine en ziyâde yarayacak kelimelerden terkîb olunmuşlardır. Meselâ göl kenârında bir hotelin ismi "beau sejour" ya'nî "güzel ikamet" ve bir dîgeri "bon angle" ya'nî "iyi telâkki". Ve kezâlik bir dîgeri "beau lieu" ya'nî güzel mahall ve birisi "bel vue" ya'nî güzel nezâret tesmiye olunmak gibi şeyler ise de ekseriyyâ isimlerin müsemmalarına ve müsemmaların isimlerine benzemedikleri mücerreb olduğundan doktor arkadaşımızla berâber bizi

835b

Asıl Hotel de la Gar ismi cezb eyledi. Bu nidâyı eden komisyonere eşyâ'mızı gösterdik. Adamcağız iki de muâvin çağırıp eşyâ'mızı yükleterek önümüze düşü. Gayet güzel bir chausseeden epeyce yürüdükten sağ sağ ya'nî dağ tarafına saparak bir çok merdivenlerden çıkmaya başladık. Nihâyet vâsıl olduğumuz bir düzlükte şimendüfer istasyonunu görerek hotelimizin de buraya pek yakın olduğunu istidlâl eyledik.

Evet yakın imiş. Üç katlı ufarak gayet temiz bir hotel ki kapıdan girilir girilmez muntazam bir taâm salonu içinde bulunduğundan ve insânı gayet güzel ve nazîf bir kaç hizmetçi kız birden istikbâl eylediğinden yolcunun fil-el-hâl hoşlanmaması kabil değildir.

İki arkadaş ayrı ayrı birer yataklı odalarda yatmak ârzûsunda bulunduğumuzu hotelin müdfresi olduğu etvâr ve hâkim-ânesinden anlaşılan bir madama söylediğimizde kemâl-i nezâketle:

- Efendiler! Buralarda bir yataklı odayı nâdir bulursunuz. Zîrâ memleketimize gelen yolcular hemân umûmiyyet üzere familyalarıyla yâhûd arkadaşlarıyla gelirler.

Deyince şu söz pek de hoşumuza gitmeye-

836a

Rek iki arkadaş yüz yüze bakıştık. ammâ kadıncağız bizi üzüntüde bırakmadı. Müteâkıben dedi ki:

- Bununla berâber efendiler seyyâh kısmı İsviçre hotellerine gelip de hoş-nûdsuzlukla gider ise umûmen cümlemizin gayretine dokunur. Madem ki ayrı ayrı odalarda yatmak istiyorsunuz size ikişer yataklı birer oda vererek ücretlerini de yalnız birer yatak ücreti olmak üzere alırım.

Hakikat kadıncağız hotelcilik gayretini ne güzel gütmekte olduğunu işte fil-el-hâl isbât eyledi. Gerçekten hoş-nûd olduk. Hele bizi odalarımıza götürdüğü zemân geniş güzel temiz pâk odalarımızı görünce hoşnûdumuz bir kat daha arttı. Buralarda odaların birinci veya üçüncü katta bulunmalarına göre beş franktan sekiz franga kadar ücret verilir ise kuşluk ve akşam taâmları dahi dâhil olduğu hâlde “pansiyon” sûretiyle pek güzel ta’yîş edilir. Yalnız hesâbda şarâb dâhil değildir.

Eşyâ’mızı bu odaya koyup isimlerimizi de misâfirlerin defterine kayd eyledikten sonra iki arkadaş hemân dışarıya fırladık. Vâkıâ vakit tamâm akşam yemeği vakti idiye de

836b

Biz bugün vapurda pek iştihâlı pek sıkı taâm etmiş olduğumuzdan henüz akşam taâmı ihtiyâcında değil idik.

İlk rast getirdiğimiz elektrik tramvayına rakîbân evvelâ cenûba doğru Chillon ve ba’de geriye dönerek şimâl ve şimâl-i garbîye doğru Vevey kasabasına ve oradan da yine Montreux’ye kadar gidip geldik. Bu tramvayların da emperial denilen üst katları bulunup etrâfı görmek için asıl orası bizim işimize geldiğinden üst katlara binmiş idik. Chillon’dan Vevey’e kadar hep göl kenârıyla imtidâd eden bu tramvay hattı sâhil-i mezkûrun en başlı en müzeyyen en kalabalık caddesi üzerinden geçmekte bulunduğu cihetle hesâbca bu caddeyi şöyle iki def’a kat’ edişimiz ve cadde üzerinde vâki’ her şeyi görüşümüz bizim için en mükemmel bir cevelân-ı leyfî hükmünü aldı.

Hotelimize avdet eyledikte âdetâ nısf-ı leyl takarrüb eylemiş idi. Lokantaya nezâret eden gayet güzel كیلومین nâmında bir kız bize “souper” ya'nî gece taâmı tahiyye ederek ve esnâ-yı taâmda bu civâr ahvâline dâir bu güzel ve zekî kızdan bir çok ma'lûmât alarak karnımızı doyurduktan sonra odalarımıza çekildik. Bugün hemân hiç piyâde

837a

Yürümemiş olduğumuzdan aslâ yorgun değil idik. Vücûdca yorgunluğun fikdânına zammîmeten böyle havâsı pek güzel ve sâkin va sâkit bir yerde ne kadar tatlı uyku uyuyacağımızı iki arkadaş birbirimize tebşîr ve bu bahtiyârlığımızı tebrik ederek yataklarımıza girdik.

1.89. (MONTREUX'DE CEVELÂN)

Teşrîn-i evvel efrencinin beşincisi olan Pazar sabahı yatağım içinde gözlerimi açtığımda vücûdumu o kadar müsterîh buldum ki şu seyâhatim esnâsında hamdolsun sıhhatçe şikâyet edebileceğim bir şeyim olmadığı hâlde bu sabahki istirâhât vücûdumun fevk-al-âdeliğinden dolayı Hak teâlâ hazretlerine sûret-i mahsûsada arz-ı şükrân eyledim. Odam göle nâzır olduğundan ve havâ gayet mülâyim bulunduğu pencereyi açtım. Pencerenin camlı kanatları ebniye-yi sâirenin panjur kanatları gibi dışarıya doğru açıldığından ve rüzgârdan çarpmak üzere duvara mihli mandallar ile rabt edilmek lâzım geldiğinden bu işi görmeye davrandığım zemân yanbaşıdaki pencereden doktorun da aynıyla bu iş için uğraştığını görmeyeyim mi?

- Bon Jour doktor!

837b

- Bon Jour dostum!

- Geceyi nasıl geçirdik?

- Alâdan ziyâde. Ya siz?

- Daha ziyâde. Hele şu nezârete bakınız doktor! Hele şu letâfete bakınız.

- Memleket değil cennet! ammâ zanneder isem sizin memâlik-i Osmâniyye bundan daha lâtif olmalıdır.

- Fakat böyle yek-pâre dağların tepesi ezelf ve ebedî karlarla mestûr olduğu hâlde dâmenleri zümrüt gibi yeşil yerler görmek için hiç olmaz ise Bursa'ya keşiş dağlarına gitmelidir.
- Buraya gelen ressâm olmalıdır. Bakınız bakınız dağların göle in'ikâsı ne kadar güzel!
- Ressâmlar da buraya gelmemelik etmiyorlar ya! Nasıl? Hastelerinizi buraya nâfi etmekte bulunmanızdan dolayı pişman mısınız?
- Bunu şu ilk nazarda ta'yîn ve hükm edemem. Sabahleyin bu nezâretin birdenbire dil ve cânımı teshîr etmesi bana bir yanlış hükm verdirmemelidir. Vâkıâ mevki'in güzelliğine hiç diyecek yok ise de bakalım bir sene zarfındaki tebdîlât-ı havâiyyesi.....

Pencereden pencereye şu kelimeleri teâtî eyler iken birbirimizin yüzüne bakmaksızın teâtî etmekte bulunduğumuzu kari'lerimizin nazar-ı

838a

Ehemmiyyetlerine arza şâyân görürüm. Çünkü gözlerimiz karşımızdaki levha-yı dil-ârâ-yı tabîiyyeyi temâşâyâ koyulmuş olduğundan gözlerimizi oradan ayırmak kabil olamıyor idi. Hattâ doktor lakırtıyı kestikten sonra ben mukabele etmediğim gibi o da devâm etmedi. Etrâfin temâşâsına daldık gittik. Birâz sonra olur olmaz gemicileri bile bir parça dumanı öksürükten boğmaya kifâyet edecek bir sert tütün kokosu beni öksürterek îkâz eyledi. Meğer arkadaşım doktor sabah sigarasını yakmış.

Ben de sabah sigaramı yaktım. Lâkin doktorun sigaraları yanında bizim sigaranın esâmîsi mi okunur? On beşini yirmisini bir yere getirecek olsam doktorun biz sigarasını teşkîl edemez. Ya sertlik yavaşlık farkı?

Bizim doktor sigara içtikçe öyle sâir tiryakilerde görülen hâl ve sûretin büsbütün bir başka türlü görür. Ağzının bir cihetine yerleştirdiği sigarayı bitinceye kadar oradan hemân kımıdatmaz. Lâ-yenkati' çekiştirdiğinden sigaranın ucunda terâküm eyleyen beyaz kül ile asıl sigara arasındaki ateş dâimâ parıl parıl

838b

Parlar. Doktorun da ağzından burnundan dâimâ duman feverân eder. Sanki bir insân değil bir soba imiş gibi!

Şimendüferlerde Madam Gülnar'ın bana dahi sigara içmeye müsâade vermemesinin hikmeti bu imiş. Ben sigara içecek olsam doktor da içecek! Eğer doktor sigara içecek olsa şübhe yok ki vagon halkı kâmilin boğulacak!

Pencereden pencereye şu yoldaki mülâhazât-ı lâtifeyi de teâtî eyleyerek bir hayli gülüştük. Arkadaşım doktor gülünecek şeylere gülmeyi pek sever ve darılacak şeylere darılmayı hiç sevmez bir insân-ı kâmindir!

Sabah sigarasını içip bitirdikten sonra bugünü hep bu taraflarda geçireceğimizden elimizi yüzümüzü yıkayıp tuvâletimizi epeyce i'tinâ tâzeleyerek aşağıya indik. Matmazel كيلومين yirmi okkalık kadar bir işporta tâze üzüm getirmiş. Her gelene tabak tabak tevzî' eyliyor idi. Meğer "üzüm tedâvîsi" denilen mevsimin sonlarında imişiz. Bu mevsimde çok üzüm yenerek vücûdlarını tumar etmek için Avrupa'nın en uzak mahallerinden bile bir çok ahâlî İsviçre'nin buralarına

839a

Gelirler. Bunlardan ba'zılarının yevmiye on okkaya kadar üzüm yedikleri mervîdir. Bereket versin ki ba'zıları üzümün yalnız suyunu emip kabuğunu çekirdeklerini püskürmekte ve beheme-hâl çekirdeği püskürüp yalnız suyu ile berâber kabuğunu da yemekte imişler. Yoksa çekirdekleriyle kabuklarıyla günde on okka üzüm yiyenlerin bir tumar-ı ma'kûsla toplayıp gideceklerini de tasvîr etmek bir tasavvur-ı baîd olamaz.

Güzel lokantacı doktor ile bize de birer tabak üzüm tutuşturdu. Bizim İstanbulumuzun zar gibi kabuklu kabuğu yaldızlı alâ çavuş üzümlerine nazaran bunların kabukları sert ve epeyce ekşi üzümlerine pek de üzüm denilemeyeceğini der-kâr ise de sabahleyin bir güzel كيلومين tarafından verilmiş olması yine iştihamızı tahrîk eyledi. Fakat bizde asıl ârzû kahve içmek olduğundan bu ârzûya birâz güççe nâil olabildik. Hotelin bu yoldaki tahiyyâtı bizim tahmînimizden daha müteahhir imiş.

Bugün Montreux etrâfında nereleri gezip göreceğimizi ta'yîn için rehberlere mürâcaat kâfi olmadığı gibi hotel me'mûrlarına mürâcaat dahi kâfi görülemedi. İşin en kestirmesi olmak üzere şu

839b

Sâhili gündüz gözüyle boylu boyuna bir gezmeye karâr verdik. Zîrâ buraların her noktası şâyân-ı ziyâret mevâki'-i lâtîfedendir. Şu kadar ki doktrun zevcesinin kayını olan bir Rus zâbiti bilmem kaç sene evvel burada vefât eylediğinden onun mezârına gitmekliğimiz mukarrer olduğu gibi buranın en meşhûr ve en ziyâde lâzım-ül ziyâre bir yeri de Chillon şatosu olduğundan orayı görmek dahi cümle-yi mukarrerâttan idi.

Sabahın erkenliği hasebiyle evvel-be-evvel mezârlığa gitmeye davrandık. Mezârlık dağ cihetinde ve yüksek tepeler üzerinde olduğundan semtini tahkik eyleyerek yürümeye başladık. Burada bildik bilmedik her kime rastgelinir ise hemân bizim temennâlara karîb birer temennâ ile selâm vermek âdettir. Yabancı olsun yerli olsun her kim dîgerinden bir yol bir semt sorar ise kemâl-i nezâketle cevâb vermek dahi herkes için umûmî bir borçtur. Bu âdetleri bizim pek işimize yaradı. Zîrâ mezârlığa gider iken esnâ-yı râhta bir çok inek ahırları gördüğümüzden bunlar yanındaki adamlar ile ilk selâmlaşmaya müteâkıb ahırlar derûnuna girilebilip girilemeyeceğini de istimzâc eyliyor ve mutlaka

840a

Muvâfakat cevâbı alarak giriyor idik.

Yalnız girmekle mi kalıyor idik ya? Merâkım hasebiyle bin türlü suâller îrâd ederek adamcağızlardan cevâblar istiyor idik. Onlarda istediğimiz cevâbları veriyorlar idi. Ahırların inşâ'larında olan intizâmıdan ve idârelerinde görülen nezâfetten mâ-adâ alâ sarı ineklerin patates ve kabak gibi bizde âdetâ sebzededen ma'dûd şeylerle beslenerek sekiz okkadan on iki okkaya kadar sütleri alındığına ve sâireye dâir ahz-ı ma'lûmâtla da müstefîd oluyor idik.

Rastgeldiğimiz bahçelerde bağlarda tedkikâtının bu türlüsünden gafil kalmayacağımız der-kârdır. Asıl cây-i istigrâb ise inekçi ve bağcı mukavelesi adamların kâffesini mekteb görmüş sözü sohbeti yolunda müslimânca ma'lûmâtı mükemmel adamlardan görmektedir. İnsân bu misillü köylülerle görüşmelidir ki ta'mîr-i maârif demek ne demek olduğunu bi-hakkın fark olsun. Bir bunlar ile görüşmelidir bir de bizim köylüleri nazar-ı dikkat önüne getirmelidir ki şehirlerde kasabalarda rüşdiyye mektepleri inşâ'sına verilen ehemmiyyetin daha büyüğünü köylerde mektebler inşâ'sına sarf eylemek lüzûmuna kanâat-ı katiyye hâsıl olsun.

Memâlik-i mütemeddinenin hangi tarafı tetkik

840b

Edilecek olsa kara ahâlîsinin şehir ve kasabât ahâlîsinden ekser olduğu görülür. Bâ-husûs ahlâkın çalışkanlığın daha mükemmeli de bilâ-şübhe ehl-i karadır. Kara ahâlîsi hâsıl eder şehirler ahâlîsidir. Terakkiyât-ı umûmiyye dahi asıl ahâlî-yi karadan baş gösterir ise memleket ma'mûr ve millet zengin olur. Ah bunlar pek büyük hakikatlardır ammâ nasılsa biz de henüz meydân-ı tetebbu' bu hakikatlere kadar tevsî' edememiştir.

Gide gide Montreux mezârlığına kadar vardık. Mevki'i bi-t-tab' lâtif ve göl üzerine doğru nezâreti ferah-fezâ olduğundan mâ-adâ intizâmı dahi mükemmel bir kabir-istândır. Türlü şekil ve sûretlerde mermerden oyulmuş sandukaları pek çoktur. Zîrâ bunların aplebi bi-t-teverrüm tebdîl-i havâ için buralara gelip vefât eden sâhib-i servet ecnebîlerin mezârlarıdır. Taşları üzerinde Fransızca Almanca İngilizce İtalyanca Moskofça olarak mahkûk görülen yazılar hep bu hakikate delâlet ederler.

Bu vâsi' mezârlıkta doktorun kaynını arayıp bulmak güç olacağından mezârcılar dâiresine mürâcaatla müteveffânın ismini söyleyip mezârını mahallini sorduk. Yedi sekiz sene mukaddim vefât eylemiş olan şu

841a

Yabancıнын mezârı kaydını hurûf-i hecâ' üzerine tanzîm edilmiş olur bir defterden iki dakika zarfında bulup gösterdiler. Orada kabir-istânın bir de planı bulunarak kabrin yerini plan üzerinde de ta'yîn ve irâe ettiler. Artık kendi kendimize kabre kadar yol bulup ziyâret eyleyebilir idik.

Yolu bulduk ya! Kabri de bulduk. Bî-çâre doktor gözlerinden yaş-ı îsâle ederek ağlamaya ve dinince istavrozlar çıkartarak ibâdet etmeye başladı. Kabir-i mezkûrun etrâfına demir parmaklık çekilmiş ve derûnuna mermerden saksılar konulmuş olup bu saksıların derûnundaki çiçekler tımarlı ve kabir etrâfındaki tıflânlar muntazam idiler. Doktor ile şu intizâma dâir söz eder iken bir de baktık ki epeyce acele hatvelerle yanımıza doğru bir mezârcı gelir. Herif geldi elinde bulunan kağıdı doktora gösterdi. Meğer müteveffâ buraya defn olunduğu zemân mezârının çiçeklerine saksılarına i'tinâ olunması için üç senelik ücreti birden verdikleri gibi muahharen memlekettten bir üç senelik ücret daha göndermişler ise de bir iki senelik mürâselâtın arkası gelmiş de hâzır o familyadan bir zât gelmiş iken bir üç senelik ücret daha alınmak için şu hesâb

841b

Pusûlası gönderilmiş.

İntizâmın bu derecesine şaşık. Hele herifler istedikleri ücreti bâd-i hevâ istemeyip gerçekten bir hizmet mukabilinde istemekte bulduklarını işte mezârda gördüğümüz intizâm ile teslim ve i'tirâf eyledik. İstedikleri üç senelik ücret topu otuz franktan ibâret bulunmakla bizim muktesid doktor artık ekonomiyi filanı düşünmeyerek memnûnen bir buçuk fransız altınını mezârcıya verdi ve herifin elindeki kağıdı alıp kemâl-i i'tinâ ile cüzdânına koydu.

Mezârlık Montreux'den Vevey kasabası cihetinde olduğundan o irtifâ'ları kaybetmeksizin tepeler üzerinden yürüye yürüye Maladaire denilen mahalle kadar geldik ki bundan öteye Vevey kasabası topu beş altı yüz hatveden ibâret kaldı. Elektrik tramvayı dahi geliverdiğinden bindik Vevey'e gittik.

Burası şu havâlinin en büyücek köylerinden birisidir. Topluca on bin kadar ahâlîsi ve güzel bir çarşısı vardır. Hele mevki'i Vevey nâmında güzel bir derenin tamâm Lemman gölüne mensûb olduğu yer olmasıyla gayet lâtifdir. Göl kenârları ve derenin iki sâhili gayet muntazam rıhtımlarla tahkîm

842a

Edildiğinden ve bu da Geneve şehrine bir müşâbehet peydâ ettiğinden ahâlîsi buraya "Küçük Geneve" nâmı vererek iftihâr ederler. Bir medâr-ı mefharetleri de John Jack Russo'nun burada ikametî ve bu köyü medh ve senâsına dâir ba'zı eserlerinde sözler yazmasıdır. Fi-l-vâki' John Jack Russo Nouvelle Helase nâm eserinde a'zâ-yı vak'asını bu köy etrâfında gezdirmiş ve buranın medh ve senâsına dâir bir hayli sözler söylemiş ve söyletmiştir. Kasaba-yı mezkûrede bir de Rus manastırı vardır. Fakat manastırın papası bulunmayıp bu taraflarda Ruslardan birisi vefât eylediği zemân Geneve'da kâin büyücek bir Rus kilisesinden papaz celbiyle cenâze kaldırılır imiş. Doktorun kaynı vefât eylediği zemân o yolda hareket edildiğini hikâye eyledi de bunu da o sûrette öğrenmiş olduk.

Vevey karyesinde bir kaç tütün fabrikası bulunarak her boydan güzel güzel sigaralar yapıldığı ve bi-t-tab' ucuzca satıldığı için bizim doktor dayanamayarak bir kaç paket sigara

mübâyaa eyledi. Her paket yirmi beşer sigaradan ibâret bulunduğu cihetle ben bu mikdârı istiksâr ettim. Geneve'ya girer iken kendi

842b

Sigaralarım için verdiğim gümrük resmi gibi bir masârife arkadaşımın da dûçâr olmamasını ihtâr eyledim. Doktor ise cevâben:

- Bu kadar sigaradan ne olur? Konstans'a kadar hep İsviçre dâhilinde seyâhat etmiş olacağız. Herhâlde üç dört gün daha buralardayız.

Demesiyle nazar-ı taaccübüm doktorun sigara paketleri üzerine dikildi o zama kendi i'tirâfıyla öğrendim ki günde yirmiden otuza kadar frenk sigarası içer imiş. Fakat "yirmiden" demesi bir tefrît olacağına kani'yim. "Otuza kadar" demesinde ise ne ifrât ne mübâlâga göremem. Zîrâ doktorun elinden sigara düşmesi olsa olsa pek büyük zarûret ve mecbûriyyet üzerine olabilir.

Burada erişleri iplik ve آرغجلى ipek ve bizim Bursa'nın ipekliği peştemâllerine şebîh ve fakat onlardan pek kalın bir nev' diz örtüleri yapıp satılıyorlar. İpliklerinin kabalığı kozalardan çıkan âdetâ süprüntü nev'inden şeyleri bu işte isti'mâl eylediklerinden neş'et ediyor. Ammâ her hâlde pek güzel şeyler olduğundan ve hele fîâtları gayet ehven olduğundan ben de bunlardan yedi sekiz dânesini mübâyaa eyledim.

843a

Vay doktordaki i'tirâz! Yanımızdaki eşyâ'yı sürüklemekten âciz iken bir de bunları almışım. Pek beyhûde masârif etmişim. Gümrüklerden korkar iken müşkülâtı arttırıyor imişim. Neler de neler! Nihâyet kendisini tesrîh ve te'mîn için dedim ki:

- Merâk etme dostum! Ben edeceğim hareketi evvelden hesâb eyledim. Konstans'a vardığımız zemân fazla eşyâ'mı oradan doğruca İstanbul'a göndereceğim.

Mübâyaa eylediğimiz eşyâ'yı alıp yine elektrikli şimendüfere binerek ve güzer-gâhımızdaki Peilz kulesiyle Maladaire mahallesini Clarens ve Vernex köylerini seyrederek Montreux'ye kadar vardık ki elektrik şimendüferinin güzer-gâhından bu mahallerin görülmeye şâyân olan her yeri her ebniyesi görülebilir idi. Bir kerre mezârlık irtifâ'ındaki tepelerden ve bir

kerre dahi tramvay hattıyla göl sâhilinden geçmek sûretiyle şu tarafların ziyâreti ikmâl eylemiş sayılır.

Hotele gidip eşyâ'mızı bıraktıktan ve birâz da taâm eyledikten sonra elektrik şimendüferine rakîbân bu hattın müntehâ-yı şark-ı cenûbîsindeki Chillon karyesine kadar vardık. Orada gerek ehemmiyet-i inşâiyyesi ve gerek kadîm ve ehemmiyet-i târihiyyesi gayet

843b

Büyük bir hisâr vardır. Bu taraflara gelen seyyâhların asıl matmah-ı nazar-ı temâşâları da hisâr-ı mezkûrdur. Bu hisâr gölün içinde azîm ve yek-pâre bir kaya üzerinde mebnî ise de mezkûr kaya öyle ufacak bir ada şeklinde tasvîr olunamaz. Gölün buradaki amîki seksen metre olmak üzere ölçülmüştür. Göl dibinden kayanın sath-ı mâya doğru yükselmesi gibi âdetâ duvar gibi bir irtifâ'-ı şâkulî ile vuku' bulmuştur. Sanki yed-i kudret buraya yek-pâre bir rıhtım inşâ'sıyla bir buçuk dönüm kadar bir hisâr arsası vücûda getirmiştir. İşte Chillon hisârı bir metânet-i fevk-al-âde ile bu kaya üzerine yapılmıştır ki karadan mesâfesi elli metre kadar ise de mukaddemleri bu elli metre aralık dahi su ile memlû iken şimendüferde toprak peydâ olarak derin bir hendek hükmünü almıştır.

Fakat karadan hisâra girilmek için bu hendekten geçilemez. Elli metre kadar tûlünde ve üstü örtülü yerli bir köprü yapılmış olduğundan karadan hisâra bir köprü ile geçilmek zarûrîdir.

Hisâr dediğimiz şey ba'zıları Rumeli hisârının müdevvir ve ba'zıları dört köşe kuleleri gibi ve fakat onlardan daha pek

844a

Çok cesîm yedi sekiz kule ile bir kaç da zü-l-mustatîlât ebniyeden müteşekkil gayet müstahkem ve metîn bir binâ'dır. Kara cihetinin duvarları sâfî harç ile döktürülmüş bir buçuk metre kalınlığında şeyler olduğundan bu zemânın toplarına da mukavemeti müsellemdir. Göl cihetinin duvarları yalnız bir metre kadardır. Fakat ilk binâ'sında hisâr-ı mezkûr topa mukavemet edebilmek için yapılmış değildir. Bir kerre kulelerin ve sâir ebniyenin üzerleri örtülmüştür ki şu hâlde sivri sivri tepeler hisâr-ı mezkûrun hey'et-i umûmîsine büyük bir zînet verirler. Bir de gerek kulelerin ve gerek sâir binâ'ların duvarları bâlâsına top ve-yâhûd tüfenk atılmak için hisârpeçe veya mazgal sûretinde yerler yapılmayıp duvarların dibine kadar sokulan düşmânın

başına taş ve ateş ve sâire atmak için yapılan ve böyle gayet kadîm binâ'larda görülen çıkıntılı oyuklar inşâ' olunmuştur. Bu çıkıntılı oyuk dediğimiz şeyi ta'rîf için kari'lerimize ez-cümle minâre şerefelerini ihtâr eyleriz. Galata kulesi gibi kalın bir kuleye böyle şerefe gibi dâiren-mâdâr çıkıntılı bir şey yaparak müezzinin ayak bastığı yerler dahi yek-pâre taşlara oyulmuş deliklerden müteşekkil bulunduğu tahayyül edilir ise işte şu eski hisârların

844b

Çıkıntılı oyukları tahayyül edilmiş olur.

Bu hisârlarda pek az pencere vardır. Onlar dahi ta dam örtüleri altında mazgallardan birâz daha büyücek ufarak şeylerdir. Hâricden hücûm edecek düşmâna mümkün mertebe hisârın ışıklarını bile göstermemek için onları bu yolda inşâ' etmek âdetâ kudemâdandır. Ziyâ' için ihtiyâc görülen asıl pencereler ise hisârın iç avlularına açılırlar.

İş bu Chillon hisârının orta yerinde müstakill bir binâ' olmak üzere yapılmış dört köşe bir kule vardır ki irtifâ'ı seksen metreye karîbdir. Asıl kadîm olan binâ' dahi işte bu kule olup onun etrâfına yapılmış olan ebniye-yi sâire bi-n-nisbe hadestirler. Târihte bu kuleye dâir bir kayd görülür. Şöyle ki: 830 sene-yi mîlâdiyyesini müteâkıben Fransız kralı Louis la de Bonnivard ba'zı harekât-ı ifsâdiyyesinden dolayı قوروى despotunu bir hisâra haps eylemiş. Bu hisâr-ı yegâne bir kuleden ibâret olup o kadar yüksek ve hicrî bir mahalde mebnî imiş ki despotun kendi ta'bîr-i vecihle “Oradan bir gökyüzü bir de tepeleri beyaz Alp dağlarıyla Leman gölünden başka hiç bir yer görülemez imiş” fıkra-yı târihiyyede ism-i tasrîh olunmuyor ise de şu ta'rîfin Chillon hisârı

845a

Ortasındaki kule ta'rîfi olduğuna aslâ şübhe edilmiyor. Bu hâlde demek oluyor ki mezkûr kule bundan bin altmış sene mukaddim mevcûd imiş de derûnuna bir de despot haps olunmuş. Acaba daha ondan ne kadar evvel binâ' edilmiş? Buna dâir ne kule üzerinde ne de sahâif-i tevârih üzerinde hiç bir kayd bulunamıyor.

Küçük Charlemagne diye meşhûr olan Savoy dükası Pierre 1248 sene-yi mîlâdiyyesinde bu yüksek kule etrâfındaki şimdi görülen hisârı tamâmen binâ' ettirmiştir. Göl içindeki tabîi kaya üzerine binâ' edilmiş bulunan ve bizim bin bir direk sütûn ve kemerlerine müşâbih bulunan gayet

metîn ve rasîn kemerlerin de dük mûmâ-ileyh tarafından inşâ' edildiklerine dâir mevcûd olan rivâyet asılsızdır. Bu direkler ve kemerler ve kubbeler büyük kule kadar kadîm olup her kimler tarafından inşâ' edilmişler ise öyle bir kudret ve mahâretle yapılmışlardır ki Savoy dükası tarafından yapılan müdevvir ve murabba' kuleler ve dâireler fi-l-vâki' yine emsâlleri nâdir görülebilecek cesâmette yapılmışlar ise de o kemerlere nisbetle pek yeni ve pek nârin binâ'lardan ma'dûd olacakları apâşikâre görülmektedir. Ammâ Savoy dükasının yaptığı kuleler ve binâ'lar dahi bizim yedi

845b

Kule ebniyesi kadar metîn ve müstahkem şeyler olduklarını düşünmelidir ki onların altında bulunup sıkletlerine mütehammil olan bu kemerlerin ne kadar metîn oldukları tasvîr olunabilsin.

Bu şatoyu ziyârete gelenlerden ikişer frank ücret-i duhûliyye olunur. Ziyâretçilerin mikdârı üçten aşağı olur ise klavuz verilmez. Meğer ki bu üç adam beş kişiden ücret-i duhûliyyesi olan on frangı vere! On frank verildikten sonra bir tek adam dahi gezdirilebilir. Lâkin yanına bir de jandarma katılır. Zîrâ klavuzlar nûr gibi Montreux kızlarıdır. Rivâyete göre ba'zı fâsid niyetli seyyâhlar yüzünden belâlar vuku'a gelmiş de onun için bu tedbîre ihtiyâc görülmüş.

Biz sekiz on kadar züvvâr birikmiş olduğumuzdan ve aramızda bir kaç da kadın bulunduğundan yanımıza terfîk olunan klavuz matmazelin muhâfazası için jandarma terfîkına ihtiyâc görülmedi. Cem'iyetimize emniyet olundu. Tamâm sırası gelmiş iken haber verelim ki burada klavuzluk hizmeti İsviçre cumhuriyetinin pek büyük bir lâtifi olup ta büyük parlamentoları tarafından re'y edilmeyince hiç bir kıza tevcîh olunmaz imiş. Müddeti de kızların te'hîline kadar olup ba'de bu istifâdede

846a

Devâm edilemez imiş. Klavuzların derece-i istifâdesi seyyâhların mertebe-i mürüvvetiyle ta'yîn olunur ise de bir saat kadar devâm eden bu hizmet-i delâlet için adam başına bir franktan aşağı bahşîş verilmemek mu'tâddır.

Bizim önümüze düşen klavuz yirmi yirmi iki yaşlarında gayet güzel ve fakat pek vakur ve muntazam gözü güzelliği eli müzeyyen kamçılı bir matmazel idi ki kamçısı ile berâber

başındaki şapkasının da Amazon şapkası olmasından ve kılığından kıyâfetinden buraya uzacık bir yerden hayvân ile gelip gittiği anlaşılabilir idi. Gerek zîr-i zemînde ve gerek üst katlarda nereye girsek bir on başının dîvân vermek için neferâtını etrâfına celb edişi gibi bize kamçılı kamçısız elleriyle işâretler ederek âdetâ bizden br halka teşkîl edip ortamıza girdikten sonra âheste edâ ve bir hatîb-i mağrûr tavrı ile söyleyeceği sözleri söylüyor idi.

Köprüden geçilip asıl şato kapısından girildiği zemân ufacık bir avlu içinde klavuz matmazel en evvel bize sâlif-üz-zikr yüksek kuleyi gösterip onun kıdemine ve müteâkıben gireceğimiz zîr-i zemîn kemer ve kubbelerinin de kıdemde bu kuleye iştirâkına

846b

Dâir kari'lerimize arz eylediğimiz ma'lûmât-ı târihiyyeyi i'tâ' eyledi. Bakiyyesini de ikmâl için dedi ki:

- Savoy dükaları ekseriyyâ bu şatoda ikamet ederler idi. Dük ve düşesin odalarını ve merâsim salonlarını şimdi göreceğiz. Ba'de burası doktorların mahbesi ittihâz edildi. Kabâhatleri görülen ve-yâhûd dûçâr-ı gazab olan adamlar burada hapis olunurlar idi. 1798 senesinde burası esliha depoyu ve yalnız kule askerî habs-hânesi ittihâz kılındı ki bu sıfâtlar bir dereceye kadar hâlâ bâkîdirler. Bu şatonun zîr-i zemînlerinde ne kadar adamlar hapis olunmuşlardır! Ne kadarları işkencelere çekilmişlerdir! Ne kadarları şimdi gireceğiz salonlarda bi-l-muhâkeme ya mahall-i mahsûsînde salîb ve-yâhûd göle atılarak i'dâm kılınmışlardır! Ez-cümle Saint Victor manastırının du'acıları Bonivard 1530 senesinde şu mahzenlere habs edilerek ağır zincir ile kemerlerden birisinin ayağına bağlanmışlardır ki mahbûsun ayakları dokunan taş temassın devâmıyla âdetâ aşınmıştır. 1536 sene-yi mîlâdiyyesinde Geneve ile Vaud nâhiyeleri Savoy dükalığından kendilerini kurtardıkları zemân Bern ahâlîsi ile berâber bi-l-ittifâk bu

847a

Hisârı taht-ı muhâsaraya almışlar idi. O zemânlara hisâr teshîri gayr-ı kabil mevâki'-i men'den addolunur idi. Mahbûs Bounivard'ı kurtarmak için yemînlerle müteahhid bulunan Vaud ve Geneve ve Bern ahâlîsi âdetâ teshîrinden kat-ı ümîd eylemişler idi. Zîrâ geçtiğimiz köprü kaldırılınca ve şimdi toprak dolmuş olan hendek dahi su ile memlû bulununca karadan buraya

taarruzun imkânı kalmaz. Nihâyet Geneveliler sûret-i mahsûsada tenekeler ve salları inşâ'sıyla ve bir kuvve-yi külliyye irkâbıyla hücum ettiler. Bu kalın ve metîn duvarlara çiviler çakarak tırmandılar. Yukarıdan başları üzerine yağdırılan mermiyâtan yaralanıp aşağıya düşenler ya taşlar üzerinde parçalanıyorlar yâhûd gölde boğuluyorlar idi. Bu helâk-ı muhakkak dahi muhâciminin gözlerini yıldırımayarak derûn-i hisâra girdiler. Her odayı her salonu boğaz boğaza bıçak bıçağa birer muhâbere ile feth ettiler. Papaz Bonivard'ı da kurtarıp maksûdlarına nâil oldular. Ondan sonra papaz mûmâ-ileyh otuz yıl daha yaşayıp 1750 sene-yi mîlâdiyyesinde ecel-i mev'ûdu hulûl ederek vefât eylemiştir. Efendiler! İngiliz şâir-i meşhûru Lord Byron "Chillon Mahbûsu" nâmıyla

847b

Bu fıkra-yı târihiyyeyi güzel bir kasîde sûretinde nazma çekmiştir. Bâ-husûs bu kasîdeyi şurada Ouchy karyesinde ikamet eylediği esnâda yazmıştır. Aşağıdaki mahzenlerde ismini taş direklerden birisi üzerine hakk eylediğini de şimdi göreceksiniz.

Matmazel rehberin bu nutkunu ba'de-l-istimâ' ufacık bir kapıdan girip bir daracık merdivenden on on beş metre kadar zîr-i zemîne indik. Ammâ buranın zîr-i zemîn olması evvelce girmiş bulunduğumuz avluya göre idi. Yoksa hakikatte bu indiğimiz yer gölün su sathından bile yüksecik olan yalçın kaya üzeri idi. Yine klavuzun ta'rîfinden anlaşıldı ki bu zîr-i zemîn tabanına nisbetle yukarıki avlu vaktiyle bir dik uçurum bir sed imiş de şu kemerleri kubbeleri inşâ' ederek cezîrenin tabanını zorlatmışlar.

Buradaki kemerlerin ve kubelerin binâ' oldukları taşlar büyük sandık cesâmetinde yunulmuş granit parçaları olup ne kadar müstahkem yapıldıkları yek nazarda nümâyân oluverir...

Hayır hayır! "Yek nazarda" demek hatâ'dır. Buraya girildiği zemân insân kendisini zifîrî karanlık bir zindana girmiş görerek göz gözü bile görmez. Vâkıâ

848a

Göl cihetine mazgal gibi bir hayli pencereler açılmış ise de akşam gurûb-i şems takarrüb edip de güneş bu mazgallar mukabiline gelmeyince içeriyi tenvîr edememektedir. Buraya inenler lâ-akall on on beş dakika tevkif ettikten sonra gözlerini bu karanlığa alıştırabilerek ancak o sûretle etrâfi görebilirler.

İşte rehnümâ matmazel gözlerimizi alıştırmak için beklemeye mecbûr olduğumuz bu müddet zarfında da hep şatoya ve Savoy düklerine dâir fikarât-ı târihiyye îrâdıyla bizi işgal eyledi. Ba'de papaz Bonivard'ın bağlandığı direği ve mahbûsîn-i sâirenin işkence eyledikleri ve salb olundukları yerleri ve üst kattaki dâirelerden buralara inilip çıkılan gizli merdivenleri filanları hep ta'rîf ettiği gibi üst kattaki dâirelerle bu mağazalar arasında bulunan bir odaya daha getirdi ki orası da göle atılıp gark edilecek mahkûmînin bu cezâyâ dûçâr edildikleri yer imiş.

Bu oda aşağıki mahzenler kadar karanlık değil ise de bütün bütün aydınlık değildir. Rehber kız:

- Burada bir kaç dakika tevkife mecbûruz.

848b

Zîrâ gözlerimizi aydınlığa bi-t-tedrîc alıştırmalıyız.

Dedi ve bi-t-tab' cümle tarafından itâat olundu.

Nihâyet üst kata çıktık. Evvelâ büyücek bir salona girdik ki orası vaktiyle şatonun ibâdet-hânesi imiş. Hâlâ dahi Hazreti İsa ve Meryem ve sâire resimleri ve oymalı dolaplar ve kandil konulacak raflar mevcûddur ki rehber kızın ifâdesine göre bunlar beş altı yüz senelik âsâr-ı atîkadan imişler. Garîbi şu ki hisâr mahbûs ittihâz edildikten sonra burası istintâk mahalli ittihâz olunmuş ve müstantikler ise günâh çıkarıcı papazlardan ibâret olup mahbûsîne gûyâ tevdf' ve i'tirâf eyleyecekleri esrâr aslâ ifşâ edilmeyeceği te'mînâtıyla pencerelerin ağızlarından söz alırlar imiş.

Dîger bir salona dahi girdik. Orası Savoy düklerinin meclis odası imiş rehber kız bu odaya dâir olan ma'lûmâtını dahi dersini güzel ezberlemiş bir çalışkan şâkirdân dersi takrîr eylediği yolda serd eyledi.

Şatonun asıl şâyân-ı i'tinâ ve ehemmiyyet olan salonuna bundan sonra girdik.

849a

Bu salon şövalyelik zemânlarında yeni şövalye kayd ve kabûl olduğuna vakit icrâ' olunan merâsime mahsûs salon imiş arîzi on beş tûlü altmış metre kadar vâsi' bir şey olup göl cihetine dört penceresi küşad olunur ki bunların her biri kemerli çifte pencerelerdir. Gayet çırallı çam

ağacından kanatlar da yapılmıştır ki her kanat eğer demir kapılı olsa birer kale kapısı addolunacak kadar metündür. Pencerele salonun dıl'-ı etvâline yapılmış olan onun mukabilindeki dıl'da dahi bir şömine vardır. Lâkin ne ocak! Tûlü beş metreden ziyâde olup iki tarafına ikişer mermer sûtûn vuzia ve bunun üzerine muhkem demirler temfîdiyle onun da üzeri taş işlenerek yapılmıştır. Bir adam aslâ başını eğmeksizin bu azîm şömine içine girip beş metre kadar tûlüne mukabil bir buçuk metre kadar da derinliği olduğundan şömine derininde bir aşağı beş yukarı gezinebilir. Bunu bir ocak ittihâz edip de tâmm gıdâ'sı kadar odun vererek yakmak lâzım gelir ise sekiz on çeki odunu birden koymaya lüzûm görülür. Zâten de ona göre yapılmıştır. Bu binâ'nın bacası alevlenmek tehlikesi hâtıra mı gelir? Öyle bir binâ' ki bölme duvarlarının kalınlığı

849b

Bir metreye karfıdır. Hem eğer bu şömine şu salonu ısıtmak için yapılmışsa bundan daha küçük olmasına ve bu mikdârdan daha az odun ile yapılmasına ihtimâl dahi verilemez. Zîrâ salonun irtifâ'ı da sekiz metreden aşağı tahmîn olunamaz.

Tavan hakikaten enzâr-ı temâşâyâ hayret verecek bir metânet bir san'at ile yapılmıştır. Evvelâ boylu boyuna ortadan bir kiriş uzatılmıştır ki kalınlığı terbîan ellişer santim vardır. Sâfî çıralı çamdan olan bu kiriş altmış santimetre kadar katarında hep çıralı çamdan sûtûnlar üzerine bindirilmişdir. Bu sûtûnlar salonu boylu boyuna ikiye taksîm ederler. Ba'de orta kirişin üstünden salonun önüne doğru pek az daha ince dîger kirişler aykırılarak bunların aralarında büyük büyük eşkâl-i murabba' vücûda getirilmiş ve onlar dahi bizim kalas tahtalarından üç kat kalın tahtalarla ve gûnâ-gûn oymalarla müzeyyenen kaplanmışdır. Bir tavan ki klavuz matmazelin dediği ibi beş altı yüz seneden beri ta'mîre ihtiyâc görmeksizin dayanmış olması şöyle dursun daha bir beş altı yüzüne kadar da ta'mîre muhtâc olmaksızın dayanıp gideceği besbellidir.

850a

Bu salonun zemînine çakıl döşenmiştir. Ammâ çakıllar devekuşu yumurtasından daha büyük oldukları hâlde yuvarlak olmayıp gayet yassıdılar. Gayet ustalıklı döşenmiş olduklarından göze pek hoş görünürler.

Duvarları üzerine bir takım ekosonlar armalar nakş olunmuşlar ki bunlar Savoy dükalarıyla onlara mensûb şövalyelerin armaları iseler de mürûr-i zemânla ekserisinin boyaları dökülüp şekilleri anlaşılabilir ve yazıları okunamaz sûrete gelmiştir. Bunların cesâmetlerine nazaran salonun her tarafına yedi sekiz yüz kadar arma resm edilmiş olduğu tahmîn edilebilir. Klavuz matmazel ise bu salonda yeni bir şövalye kabûl olduğu zemân def'aten iki yüz elli üç yüz senior birleştiğini de haber vermektedir.

Savoy dükalarının kendilerine mahsûs oda bu salonun bir ucu hâricinde ve zevceleri olan düşeslere mahsûs olan oda diğer ucu hâricinde bulduklarından iş bu zevc ve zevce yek-dîgerlerini leylen ziyâret edecekleri zemân bu büyük salonda nöbet bekleyen şövalyeler kendilerine mahsûs olan kapıdan çıkıp çekilirler ve salondan geçerek dük ve-yâhûd düşes geçtikten sonra yine nöbet mahalline gelirler imiş.

850b

Şatonu bir cihetinde de sekiz on kadar misâfir odaları var ki bunlar etrâfta bulunan büyük seniorlardan ba'zıları misâfir geldiği zemân onları i'zâza mahsûs yerler imiş. Şimdi bunların bir kaç askerî habs-hânesi ittihâz olduklarından seyyâhlara irâe edilemezler. Şatonun diğer bir ciheti de ahır dâireleri ve anbar gibi yerlerdir ki şimdi bunlar esliha anbarı ittihâz olunmuşlardır. Hattâ an-asl yaz günleri hayvân çekmeye mahsûs olan bir sâye-bâne el-yevm bir batarya kuyruktan dolar muntazam top konulup bir de topçu nöbetçisi dikilmiştir.

Şatoyu ziyâret ve temâşâmız iki saat kadar mümted oldu. Bade canı isteyen isimlerini kaydettirmek için bir defter getirildi. Hep isimlerimizi kaydettik. Bundan evvel şatoyu ziyâret edenler zir ü zemîndeki azîm direklere ve-yâhûd hangi tarafta olur ise olsun duvarlara isimlerini hakk ederler imiş. Hattâ Victor Hugo ve George Saint ve Eugene Saint ve Byron isimleri mahzendeki bir direk üzerinde klavuz kız tarafından cümlemize de gösterilmiştir. Fakat bu sûret şatonun her tarafını çentik içinde bıraktığından ba'de-mâ hiç bir yerde isim hakk edilmemesi kat'iyyen nizâm altına alınıp

851a

Kendi ismini buraya yâdigâr bırakacak olanlar için de şu defter icâd olunmuştur. Herkes klavuz kıza vereceği bahşîşi verdikten ve köprü başındaki bir barakadan şatonun ta'rîf-nâmesini ve ba'zı

yerlerinin fotoğrafla alınmış resimlerini mübâyaa etikten sonra çıktık elektrik tramvayına binerek yine Montreux'ye geldik arkadaşşıma dedim ki:

- Akşama daha üç saat var. Bu kadar zemânı nereye sarf edeceğiz?
- Nereye ister iseniz oraya sarf ederiz.

Gurûb-i şems vuku' bulup da sular kararınca ve yemek zemânı hulûl edinceye kadar arkadaşşımla Montreux'nün göl sâhilindeki kahve ve gazinolarına ve bâ-husûs burada dahi courcelles nâmıyla inşâ' edilmiş bulunan ve hem konserto hem kumar hem içki yeri olan dâiresine -velev ki gündüz olmak hasebiyle kimseler bulunmasın- girip çıkararak temâşâ ve tetebbu' eyledik. Burada her müşâhedâtımızdan memnûn olduğumuz gibi bu akşam cevalânından da memnûn olduk. Asıl sebab-i memnûniyyetimiz bu kahve ve lokanta ve sâirede gördüğümüz intizâmdan âsâr-ı terakkiden ibâret değil idi. Buralarda İsviçre'nin şu mahallerine mahsûs olan bir nev' pateux ya'nî avâm ve köylü lisânını da

851b

Tedkik edebildiğimize pek memnûn kalmış idik.

Vâkıâ buraları İsviçre'nin hep Fransız kısmından addolunduğu cihetle ulûm ahâlîsi Fransızca söyler. Ammâ vaktiyle Voltaire'in bu Fransa dâhilinde yirmiden fazla lisân söylenerek bir lisânı lisân-ı sâire erbâbının anlayamadığını yazdığı vecihle bura ahâlîsine mahsûs dîğer bir Fransızca daha vardır ki onun söylendiğini Fransızlar işitecek olsalar Almanca söyleniyor zannedecekleri gibi Almanlar işitecek olsalar Fransızca söylüyor zannına düşerler. Zîrâ lisân-ı mezkûr hakikat-i hâlde yine bu iki lisândan azdırılmış ise de şu azgınlık öyle bir dereceye varmıştır ki Almanca ve Fransızcanın ikisinden de bi-l-küllîyye tebâüd eylemiştir.

Meselâ Fransızca "evet" ma'nâsına olmak üzere "vie" denilir ki asıl fasîhi "uvi" der. Buranın ahâlîsi bunu azdırarak "ay" derler. Bunu Fransızlar işitecek olsa Almanca zannederler. Çünkü Almanlar yine "evet" ma'nâsına olarak isti'mâl eydikleri "ya" kelimesine benzetirler. Almanlar ise bu kelime kendi kelimeleri olmadığını bilerek elbette Fransızca olmasına ya'nî "ui" makamında bulunmasına zâhib olurlar.

852a

El-hâsıl bir takım kelimeler dahi an-asl Almanca'dan bu vecihle azdırılmıştır. Fakat her hâlde Fransızlık galib olduğundan bunlar kendi lisânlarını daha ağır ve anlayışlı söyleyecek olsalar Fransız lisânında kuvveti bulunanlar yine bir dereceye kadar bir nev' kaba Fransızca olmasına hükm verebilirler.

Akşam hotelimize avdet eylediğimizde taâm vakti henüz hulûl etmediğinden ve havâ gayet mülâyim bulunduğundan hotelin mini mini güzel bahçesinde birâz oturduk. Bir de baktık ki başlarında kaskları sûretlerinde üniformaları ile otuz kadar itfaiyye askerî bahçeyi istîlâ ediverdi.

Ne kabadayı gençler! Ne temiz pâk çocuklar! Meğer o gün cem'iyetce bir fotoğrafya resimlerini çıkarmak üzere silahları ile edevât-ı itfaiyyeleriyle herşeyleriyle fotoğrafyacıya gitmişler de işleri bittikten sonra esliha ve edevâtı depolarına bırakarak bir kaçır bira içerek yorgunluk çıkarmak için buraya gelmişler.

Başımızdaki fesin ekser yerlerde enzâr-ı ehemmiyeti celb eylediği gibi ifrâd-ı merkûmeden ba'zıları da bir hayli dikkat eyledikten sonra birâz tereddüt ve ihtirâzla yanımıza geldiler. Muntazam

852b

Fransızca ile dil bilip bilmediğimizi sordular. Verdiğimiz cevâblardan dilsiz olmadığımızı anlayınca ziyâdesiyle sevinerek nereden gelip nereye gittiğimizi ve asker olup olmadığımızı sordular. Asker değil isek de askerlikten birâz anladığımızı bildirip musâhabeye koyulduk.

Şu musâhabe dahi bizim için bir tettebbu' hükmünü aldı. Zîrâ bizdeki askerliğe dâir kendilerine muhtasır mücmel ma'lûmât verdikten sonra:

- Şimdi bu ma'lûmâtın mukabilini sizden de isteriz.

Dediğimizde onlar dahi kendi tensikât-ı askeriyelerine dâir bize ma'lûmât verdiler. Hulâsâsından istinbât eylediğimize göre Fransızların henüz kısmen tecrübe etmeye çalıştıkları "Battalian schooler" ya'nî mekteb taburları İsviçre'de mükemmelen tecrübe ve ta'mîm olunmuş. Daha mekâtib-i ibtidâiyede ayak ta'lîmine ve borularla verilen kumandaları tefehhüme

alıştırılıyorlar imiş. Ba'de esliha ve manevra ve hizmet-i seffreye ve hizmet-i dâhiliyye ve sâireyi ya'nî askerliği öğrenmek için üç sene müddet hizmet-i nizâmîye muayyen ise de iki seneden ziyâde bu hizmette duran

853a

Bulunmuyor imiş. Üçüncü senesi sıra ruhsatı veriliyor imiş. İki seneden evvel askerliği öğrenenlere de sıra tezkeresi verildiği nâdir değil imiş. Ondandır sonra sınıf-ı redîfe ihtiyâta intikal ederek fakat her sene umûmî nişân ve manevra ta'lîmlerine gelirler imiş. Nüfûs-i mezkûrenin kâffesi bilâ-istisnâ ve bi-l-fi'l hizmet-i askeriyye ile mükellef imişler. Yalnız zâbitânî mekâtib-i sâirede bi-l-ihyâr ikmâl-i fûnûn eyledikten sonra iki sene kadar da erkân-ı harbiyye mektebine devâm ederek zâbit çıkarlar imiş. Asıl kuvvetleri piyâde olup memleketleri ekseriyyetle dağlık bulunduğu cihetle süvârileri hiç yok menzelesinde imiş. Topçuları da piyâde kadar ehemmiyetli askerden addolunmuyor imiş. Fakat memleketleri gayet sarp ve sa'b olduğu için yalnız tüfek ile müdâfaa-yı vatana muktedir olabileceklerinden emîn imişler. Bu adamların rivâyetlerine göre kuvve-yi umûmiyyeleri iki yüz elli bin raddesinde olmak lâzım gelir ise de nüfûs-i umûmiyyesi üç milyondan akall olan bir millettendir bu kadar asker çıkabilmesi meşuk olup ihtimâl ki hâricden hücûm edecek düşmâna karşı umûmun birden silaha sarılacağı hesâbıyla bu kadar rivâyet edilmiş ola!

853b

Biz askerlerle bu musâhabeyi içtiğimiz sırâda hotelin müdürü dahi yanımıza gelerek kah musâhabeyi dinlemekte ve kah kendisi de söze karışmak idi. Askerler dağılıp gittikten sonra dahi müdür kadın bizimle musâhabede devâm ederek ahvâl-i şarkıyyeye dâir ma'lûmât almaya ziyâdesiyle râğbet gösterdi. Fakat ba'zı kerre insân ne kadar hasîs ve harîs oluyor? Şarka dâir kendisine ma'lûmât vermekten ziyâde İsviçre'ye dâir kendisinden ma'lûmât almaya meyyâl bulunduğumdan onun bir suâlîne cevâb verdikçe ben beş suâl îrâd eyleyerek kendisini i'tâ'-yı cevâba mecbûr eyliyordum. Kadından pek çok ma'lûmât-ı müfide ahz eyledim. Ez-cümle memleketlerinin ahlâk-ı umûmiyyesinden memnûn göründü ise de beş on seneden beri ecnebî seyâhatlerinin mikdârı arttıkça ahlâk-ı dâhiliyye bozulmaya başladıktan mâ-adâ hâricden dahi pek çok erâzil nisvânın bu ecnebîler ile ahz u i'tâ' için buralara dolmasından ziyâdesiyle müşteki olduklarını söyledi. Kadıncağız:

- Bizim kanunlarımız gayet serbesttirler. Polisçe derdest taharrî olmayan bir adam hangi sınıftan olur ise olsun hotellere mürâcaat eyleyecek olur ise kabûl etmemek

854a

Kabil değildir. Kadın erkek bir yolcuya îcâr eylediğimiz oda taht-ı îcârında bulunduğu müddet onun kendi mâlıdır. İsteddiği gibi girer çıkar. Beytûtet eyler. Binâen aleyh ekseriyyâ gönlümüzün adem-i tecvîzine bakarak odalarımızı öyle bir takım kimselere istîcâr eyleriz ki bize kalsa onların ne paralarını kabûl etmek ister idik ne de yüzlerini görmek!

Dedi ki tavr-ı affî-âne ve ma'sûm-ânesi kadıncağızın bu hasbihâldeki hayretini meydâna koyduğu gibi pek haklı olduğu da âşikâr görülüyor idi. Vâkıâ bu hâl ecnebîler mecmû'u ecnebîler mürâcaat-gâhı olan memâlikin kâffesinde böyle değil midir? Bir numûnesi de işte bizim Beyoğlu!

Taâm vakti çoktan hulûl eylemiş bulunmak hasebiyle güzel Matmazel كلبومين kemâl-i nazâket ve şetâretle bize akşam taâmını ettirdi. Ba'de tekrâr bahçeye çıkararak yalnız iki arkadaş hasbihâllere giriştik. Doktor henüz sûret-i neş'etini ve sergüzeştlerini bana hikâyeye etmemiş olduğu cihetle uzun uzadıya bu hikâyeleri ederek ben dahi kemâl-i ehemmiyyetle kendisini dinledim. Gerek benden gerek Madam Gülnar'dan ahvâlimi epeyce öğrenmiş olduğu cihetle benim kendisine

854b

Hikâyeye-yi hâl etmekliğime lüzûm yok idi. Arkadaşımın bu sergüzeştinden de istifâde eyledim. Nasıl istifâde etmeyeyim ki gayet pespâyeye ve fakîr bir familyadan tevellüd eylemiş olduğu hâlde bin türlü müşkülât ve ihtiyâcât içinde memleketince ikmâl-i tahsîlden sonra Paris'e ve ba'de Wien'e giderek tabâbetini itmâm etmiş ve ondan sonra memleketine avdetle kendisini tanıtarak ta'rîfine göre bizce sâniye mütemâyizine mütenâsib "consulla" ya'nî müsteşâr rütbesiyle Petersburg şehri üçüncü tabâbet tevlîdiyyesi mertebesine kadar varmış. Bu büyük bir sergüzeşt-i mühimm bir cihân-dîdelik değil midir? Bir adamın şu sûrette yetişmesi hakikî olmayıp da mâhir-âne yazılmış bir roman bile olsa mütâlaasından nice hikmetler ne büyük ibretler alınır ki insân maa-hazâ bu yoldaki mesmûâtıyla tekemmül eder.

Nısf-ı leylden bir buçuk iki saat evvel yataklarımıza çekilerek mükemmel bir uyku ile bu mes'ûd-âne günümüzü dahi sabaha îsâl eyledik.

1.90. (MONTREUX'DEN BERN'E)

Daha Paris'te iken tanzîm edip Madam Gülnar'a dahi okumuş bulunduğum seyâhat tertîb-nâmesi iktizâ'sınca teşrîn-i evvel efrencinin altıncısı olan Pazartesi günü saba-

855a

Hleyin Lausanne'dan kalkıp İsviçre'nin Bern şehrine gidecek idik. Vâkıâ el-hâletü hâzihi Lausanne'da bulunmayarak oraya yirmi beş otuz kilometre şark cihetinde bulunan Montreux karyesinde bulunuyor idiysek de rakîb olacağımız âdî yolcu şimendüferi Lausanne ile Bern arasındaki doksan sekiz kilometre mesâfeyi dört saatte kat' edeceğine göre bu sabah bulunduğumuz nokta bizim için hiç de ma'kûs ve uzak bir nokta değil idi. Sabahleyin erkenden kalkıp iki arkadaş bir müzâkere eyledik. Vevey karyesine kadar yine elektrik şimendüferiyle giderek oradan âdî şimendüfere binip Lausanne'a vardıktan sonra şehri gezmeye ve ba'de bizi şehrine gece îsâlen edecek olan şimendüfere binmeye karâr verdik. Vevey'e kadar elektrik şimendüferiyle gidişimizin sebebi Montreux'den kalkacak olan sür'at katarının ilk tramvaylardan yarım saat sonra hareket edeceği kazıyyesi idi. O zemâna kadar biz evelki cevelânlarımız gibi etrâfı görerek Vevey'e gidip bir de sabah kahvesi içtikten sonra Montreux'den gelecek olan sür'at katarına yetişebilecek idik.

İşte bu karârı mevki'-i icrâ'ya koyduk.

855b

Hesâbımız pek de doğru çıktık. Vevey karyesinde bir sabah kahvesi içtikten mâ-adâ arabacıya bizi ilk sür'at katarına yetiştirmesi tenbîh-i kat'iyyesiyle karye etrâfında bir de araba cevelânı icrâ'sına muvaffak olarak tamâm sür'at katarı vürûdu esnâsında istasyonda bulunduk ve yalnız Lausanne'a kadar üçer franga bir bilet alıp birinci mevki'ye kurulduk.

Bileti Lausanne'a kadar alışımızın sebebi oradan Bern şehrine kadar hem âdî yolcu tertîbine binmek hem de ikinci sınıftan bilet almak karârı idi. Zîrâ Lausanne kasabasını gezmek için oraya daha çâbük yetişmeye mecbûr olduğumuz hâlde Lausanne ile Bern arasındaki mesâfeyi bu kadar çâbük kat' etmeye mecbûr değil idik. Zemân-ı seyâhatimiz akşama ve geceye tesâdüf edeceğinden yolcu katarıyla dört saatte kestireceğimiz bu yolu sür'at katarıyla üç saat ve bir çaryekte kat' etmeye ve bunun için de bir buçuk kat ziyâde ücret vermeye mecbûr değil idik.

Sür'at katarıyla Lausanne kasabasına vardığımız zemân saat henüz dokuz idi ki öğle vaktine tamâm üç saat var demektir. Bu kasabanın şimendüfer istasyonu asıl

856a

Kasabadan epeyce uzaktır. Zîrâ asıl kasaba haylice yüksek bayırlar üzerinde bulunup oradan Fribourg tarîkıyla Bern şehrine gidecek şimendüferlerin bu bayırlara tırmanması lâzım geldiğinden ve bir takım eğri büğrü ve alçak vâdîlerden dolaşıp tünellerden geçerek gitmesi îcâb eylediğinden istasyon kasabaya uzak kalmıştır.

Bir tuhaflık olmak üzere şunu da arz edelim ki Montreux ve Vevey gibi köylerden Bern'e gidecek olan yolcular vagona bindikleri zemân bi-t-tab' göl cihetine doğru nezâret bulmak için vagonların sol taraf pencerelerindeki köşeleri kapmaya gayret ederler. Hâl-bu-ki seyâhat rehberlerinde şöyle bir telâşta bulunmayıp bil-akis dağ tarafındaki pencereler yanında bulunan köşeleri kapmaları tavsiye olunur. Zîrâ şimendüfer Lausanne'a varıp da oradan Fribourg müteveccihen hareket eyledikte istikametçe âdetâ gerisine geri dönercesine bir yola sülûk eder ki o zemân asıl nezâreti aranacak olan pencereler evvel kapılmış bulunan sağ taraf pencereleri olur. Bu hareket-i ma'kûse Lutry karyesi hizâsına kadar devâm eder. Ondan sonra dahi asıl nezâret hep pencerelerde kalır.

856b

Lausanne istasyonuna vardığımız zemân bizim Galata tüneli gibi bir tünele binerek şehre çıktık. Vâkıâ tetebbuâtımız noksân değil ise de biz bu kasabanın yolları o derecelerde inişli çıkışlı olduklarını hükm edememiş idik. Sokakların kâffesi yokuş! Hiç birisinde araba bulunamaz ki binilebilsin! Biz bu memlekette yedi saat kadar kalacağımızdan her tarafını gezip görebilmek için bir arabaya muhtâc isek de karîben hikâye edeceğimiz yoldan başka birinde araba işleyemez

ki binebilelim! Elimizdeki rehber ve planların bizi gereği gibi aldatmış bulunmasına teessüf ederek bir klavuza arz u ihtiyâc eyledik. Bereket versin ki beşi onu birden arz-ı hizmet eyledikleri cihetle klavuz bulmakta suûbet çekmedik.

Lausanne kasabası el-hâletü hâzihi otuz dört bin kadar nüfusu hâvî büyük ve ma'mûr bir kasaba olup İsviçre'nin "nevâhî" nâmıyla münkasım olduğu vilâyetlerden Vaudna vilâyetinin de merkezidir. Göl tarîkıyla vapur ile gelindiği zemân vapurun yanaştığı iskele ve limana Ouchy derler ki orası da müstakillen bir köy addolunur. Böyle vapur ile gelinir iken Lausanne kasabasının gayet uzak bir mesâfeden görülebilmesi şehrin yalnız bir sokaktan mâ-adâsını inişsiz yokuşsuz resme

857a

Müsâade etmemiş olan bayırları sayesinde husûle gelmiş bir haysiyyet olup şu münâzara-yı hâriciyye ise gerçekten ziyâdesiyle nazar-rübâdır. Hele şehrin en yüksek tepesi üzerinde bir eski hisâr ile bir de baş kilise bulunup bunların gûyâ ebniye-yi sâireyi zeyl-i himâye altına almış gibi bir sûrette heybet-nümâ olmaları sâir pek çok memleketlere kıyâs kabûl edemeyecek bir letâfet tasvîr eder.

Bu memleket "Loussaneum" nâmıyla Romalılar zemânında dahi büyücek bir karye ve ticâriyyece mühimm bir mevki' olmak üzere tanınmış idi. Zîrâ İsviçre'nin bu küh-istân kısmında insân her aradığı yerde yol bulamadığından ve burası Neuchotel ve Bern tarîkıyla Almanya'nın Bavaria kısmına doğru yol verecek vâdîler ağzı bulunduğu mühimm bir nokta-yı ticâret idi.

Lausanne kasabası esâsen iki tepe üzerinde mebnî olup bu iki tepenin ortasında "Flon vâdîsi" nâmıyla gayet derin bir vâdî vardır ki yavaş yavaş kasabada binâ'ların artması hasebiyle vâdî-i mezkûr derûnuna dahi binâ'lar yapılmıştır. Eski kasaba denilen kısmın ebniyesi umûmiyyet üzere hem küçük hem gayr-ı muntazam şeyler olup yalnız iki mahalleler denilen kısmında büyük büyük konaklar hoteller

857b

Mektebler filanlar yapılmıştır. İki tepeyi yek-dîgerine rabt eden gayet cesîm ve müstahkem bir köprü bu memleketin azîm âsâr-ı cedîde-yi mi'mâriyyesinden addolunur ki ismine dahi ale-l-

umûm “büyük köprü” ve ind-el-havâss onu binâ’ eylemiş olan mi’mârın nâmına mensûben “Pichard köprüsü” denilir.

Bu köprü yüz seksen metreden ziyâde uzun olup otuz metreden ziyâde dahi irtifâ’ı vardır ki oradan geçilir iken Flon vâdîsi derûnunda bulunan hâneler bu cîsr-i azîmin dâmenine sığınmış kümes kadar şeyler nisbetinde kalırlar.

Mi’mâr Pichard iş bu Lausanne kasabasında epeyce âfâkî cadde-i yegânesi olmak üzere bir de sokak resim etmiş ve nice binâ’lar hademeyle ve masârif-i külliyye sarfıyla yapılmıştır ki şehrin etrâfını devr ederek tamâm ortalık yerde şu büyük köprüden dahi mürûr eder.

Bu memleket zâtî terakkiyât-ı maârifle meşhûr olan İsviçre’nin en mühimm menâbi’-i maârifinden olup ba’zıları yalnız gündüze mahsûs ve ba’zıları hem gündüzlük hem gecelik bir çok mekteb ve pansiyonlarından hadsiz hesâbsız etfâl-i ecânib dahi tahsîl-i muârefe ederler.

858a

Şimdiye kadar ellerimizdeki planları hep müstevî memleketlerde yol bulmaya tatbîke alışmış olduğumuzdan iş bu Lausanne şehrine mahsûs olan muhtasır planın tatbîkatına inişlerin yokuşların mâni oluşu beni de refikim doktoru da büsbütün şaşirtmiş idi. Zâten plan tatbîkâtınca tabîb arkadaşımından o kadar büyük muâvenet dahi bekleyemez idim. Onun en ziyâde ehemmiyyet verdiği şey varılacak memleketlerde inilecek hotellerin ucuz olması kazıyyesi olup rehberler üzerinde icrâ’ eylediği tatbîkâtın da bu cihete münhasır kaldığı ucuz hotellerin isimleri altına kurşun kâlemiyle birer ve en ucuz ve en muvâfık olan hotelin ismi altına iki çizgi çizmesinden anlaşılabilir idi. Zihninin en büyük kuvvetini patolojiye sarf etmiş bulunan bu zât hendese ve coğrafya daha gençlik zemânında okumuş bulunduğu derecesini de çoktan unutmuş. Binâen aleyh planların mevâki’e tatbîki işi münhasıran bize kalınca ve bize dahi bayırların filanların mümânaat dolayı hayret müstevlî olunca bir klavuz ahzına lüzûm gördük ve tamâm Pichard köprüsü yanına gelir gelmez sekiz on klavuzun birden birden hüçûmuna dûçâr olduk ise de buraya geldikte bir arabaya rakîbân Pichard caddesi

858b

Tarîkiyle şehri devr eylemek ve ondan sonra bir de kuşluk taâmı etmek lâzım geldiğinden etrâfımızı ihâta eyleyen klavuzlardan birinin intihâbını sonraya ta’lîk hemân bir arabaya bindik.

Araba ile icrâ' eylediğimiz cevelân kırk dakika bile devâm etmedi. Fakat bu cevelân pek ziyâde itmi'nân ve mahzûziyyetimizi mûcib oldu. Zîrâ Pichard caddesi şehrin vasatî derecesinde mürtefi' mevkiâtan geçerek bir çok sokaklar dahi bu caddeye müntehî olmasıyla enzâr-ı temâşânın mezkûr sokaklara doğru imtidâdı güzel güzel panoramalar teşkîl eder. Yerine göre kah göl üzerine ve kah Flon vâdîsine ve hele uzaktan uzağa tepeleri ağarıp duran ve ziyâ'-yı şemsin isâbetiyle gözleri kamaştıracak mertebelerde parıl parıl parlayan Mont Blanc dağlarına doğru nazarın tevsî'i mutlaka her seyyâhın bu memleket hakkında en tatlı hâtırasını teşkîl edecek bir madde-i mahsûsa hükmünü alır.

Şu deverânı icrâ' ile büyük köprü yanındaki posta-hâne önüne geldiğimiz zemân kuşluk vaktine daha bir saat olduğundan bu zemânı nasıl geçireceğimizi düşünmeye başladık. Zîrâ buralarda saat muâyenesinden evvel lokantalara mürâcaat edenler

859a

Eğer ki aç kalmazlar ise de evkat muâyenesinde edilen mürâcaat derecesinde hoş-nûd dahi olamazlar. Her mürâcaat edilen saatte taâm edilebilmek Paris lokantalarının cümle-i esbâb-ı şöhretinden olduğu hâlde onlarda bile alafranga saat on ikiden ya'nî tamâm vakt-i zuhûrdan evvel lokantalara gidildikte it'âmeden bir çoğunun tahiyâtı henüz itmâm edilmemiş olması müşteride itmi'nân-ı tâmm husûlünü mâni görülür.

Biz posta-hâne önünde şu bir saat kadar zemânı nerede ve nasıl geçireceğimizi müzâkereye koyulduk da birer ikişer yine etrâfımızı alan klavuzlar:

- Cathedrale gidelim cathedrale.

Diye söze karıştıklarından vâkıâ bu cür'etleri bâdî-i emirde doktoru bî-zâr eyledi ise de ben:

- Madem ki ne yapacağımızı bilmiyoruz şu delikanlıların bize vuku' bulan ihtârâtından dil-gîr olmayıp bil-akis memnûn olmalıyız.

Deyivermiş idim. Besbelli bizim ne yapacağımızı ve nasıl zemân geçireceğimizi bilemeyerek sokak ortasında ettiğimiz müzâkere bizde ebleh-âne bir tavır peydâ eylemiş olmalıdır ki zâten gülünç olması lâzım gelen bu tavrı şu sözüm dahi bir kat daha

859b

Tuhaflaştırmış olması ihtimâlinde nâşî yalnız etrâfımızdaki klavuzlar değil bizi temâşâ için meşylerini bi-t-ta'tîl tevkif eyleyen mârrîn ve âbirîn de sürekli bir kahkahaya mecbûr eylemiş idi. Doktor kızdı. Ben ise bi-l-ihyâr bizim hâlimize gülenlere iştirâk eyledim. Doktor daha ziyâde kızdı. Fakat hiddeti arttırdıkça daha ziyâde gülünç olacağını anladığından mıdır nedir nihâyet o da bir tavr-ı beşâsetle:

- Haydi gidelim. Gidelim de ister kiliseye ister havraya nereye olur ise olsun gidelim.

Dedi. Vâkıâ kiliseye gitmek için klavuzlardan en kâmiline bize refâkat işâretini vererek yola düzıldük ise de bu memleketin külhanbeyleri oldukları hâllerinden tavırlarından nümâyân olan diğer beş on klavuz bizim arkamızı bırakıyorlar mı?

Lâtîfenin yavaş yavaş rezâlet sûretini almakta bulunması benim de cânımı sıktı. İntihâb etmiş olduğum klavuz:

- Hemşehri! Şu terbiye ve nezâketleri az olan delikanlıları yanımızdan def' etmeye sizin nasîhat ve ihtârınız mı kifâyet eder yoksa polise mi mürâcaat edelim?

Der demez külhanbeyler etrâfımızdan çil

860a

Yavrusu gibi dağılıverdiler. Hattâ bu sözüm intihâb-girdemiz olan klavuzun bile tereddütünü mûcib olarak eğer ona dahi bed çehre göztermiş olsa idim onun da bizi bırakıp firâr edeceği der-kâr idi.

Bu sözdeki kuvvete oracıkta ve bâdî-i emirde ben bile istigrâb eylediğimden kari'lerimizin daha ziyâde istigrâbları me'mûldur. Binâen aleyh hemân îzâh edelim ki bu memleketlerin en büyük ticâreti ecnebî seyyâhları yüzünden mütehassıl olmaya buralarda seyyâhîn-i ecnebiyyeye pek ziyâde hürmet ve riâyet olunur. Bunlar tarafından vuku' bulacak şikâyete polis tarafından ziyâdesiyle ehemmiyyet verilir. Vapur iskelelerinden şimendüfer istasyonlarından müşterileri karşılayıp mensûb oldukları hotellere götürmek için teşvîkâta bulunan hotel uşakları yalnız "filanca hotel" diye bağırmağa me'zûn olup yoksa müşteriyi da'vet için gerek lafzen ve gerek elindeki eşyâ'yı almaya davranmak gibi fi'len ibrâm ve icbâr

kat'iyen memnû'dur. Bu memnû'iyetin daha büyüğü klavuzlar hakkındadır. Bir klavuzun üç dört günde kazanabileceği paradan ziyâde cezâ-yı nakdî vermesi için bir ecnebî yolcunun cüz'î şikâyeti kâfidir. Hattâ yolcunun şikâyeti neden olduğunu sormak ve sâir güne-i

860b

İstintâka çekmek için yolcuyu zâbta merkezine de da'vet etmezler. Yalnız şikâyetin vuku'u üzerine bî-çâre klavuzun cezâ-yı nakdiyye çarptırılacağı muhakkaktır. Binâen aleyh seyyâhîn-i ecnebiyyenin tavrında hoş-nûdsuzluk alâmeti peydâ olur olmaz o fakîr klavuzlar için "eyn-el-meferr" mecbûriyeti tahakkuk eder.

Muz'ic külhanbeylerden kendimizi o sûrette kurtardıktan sonra yanızda kalan yalnız bir klavuz ile baş kiliseye gidişimiz hakikat pek ziyâde memnûniyetimizi mûcib oldu. Bu kilisenin Lausanne kasabasını teşkîl eyleyen tepelerin en yükseği üzerinde bulunduğunu evvelce dahi söylemiş idik. Oraya vusûl için azîm bir merdivenden çıkılmak lâzım geldi ki kademelerinin adedi yüz altmış olduğunu klavuz söyledi. Bu kilise ta mîlâd-ı İsa'nın on üçüncü asrında yapılmış beş altı asırlık inşâatı kadîmeden olup âhiren külliyyet üzere ta'mîr ve tecdîd kılınmıştır. Yüz yedi metre tûlü ve kırk altı metre arîzi olduğundan cesâmetçe hâtırı sayılacak binâ'lardan bulunduğu gibi eski gothique denilen tarz-ı mi'mârîde binâ' edilmiş olması da nefâset ve ehemmiyyetini arttırmaktadır.

Kilisenin derûnuna da girdik. Burada

861a

Bir takım zevât-ı meşhûrenin mezârları bulunup ba'zıları mühimm ve siyâsî düellolarda ba'zıları irtikâb eyledikleri cinâyetten dolayı kanun-i adâletin hükmüyle katl olunmuş kibâr-zâde-gândan bulunmaları ehemmiyyetlerini arttırmaktadır. Bizim Osmanlılık nokta-i nazarından en ziyâde ehemmiyyet alabilecek mezâr Madam Henriette Canning'in mezârıdır ki asr-ı Mahmud Han adliyyede İstanbul'da İngiliz sefiri olan Lord Canning'in zevcesi olduğu mezârı üzerine yazılmıştır. Gayet mütenâsib ve güzel kolonalar ile dâhil-i ma'bedin tezyîni ve pencerelerinin oymaları ve sâir nefâis-i mi'mârîyesi şu ma'bedi şimdiye kadar ziyâret eylemiş bulunduğumuz ma'bed miyânında birincilerden olmak üzere bize kabûl ve tasdîk ettirmiştir.

Mezkûr kilise civârında “tarasa” nâmıyla bir de güzel meydân vardır ki klavuzumuzun rivâyetine göre burası mukaddemâ kilisânın umûmî mezâristânı iken derinlerindeki kemikleriyle berâber kemikler başka yere nakl olunarak burası bir mesîre hükmüne konulmuştur. Fi-l-vâki’ oradan şehrin her cihetine ve göl üzerine ve Mont Blanc dağlarına doğru imtidâd eyleyen nazar nikat-ı sâireden hiç birisine mukayyes olamayacak mertebe-yi mükemmeliyyettedir. Yine bu civârda şâyân-ı temâşâ bir de eski

861b

Hisâr var ise de Montreux’de temâşâ eylediğimiz Chillon hisârı derecesinde cesâmet ve ehemmiyeti olmayıp arkadaşım doktorun da karnı pek ziyâde acıkmış bulunduğundan:

- Demincek kuşluk zemânının henüz hulûl etmemesi men’-i taâm olduğu gibi hisârı da temâşâyâ gidecek olur isek korkarım ki kuşluk zemânının te’hîr etmiş olması dahi men’-i taâm olur. Bence bu memleketin hârâb hisârlarını temâşâdan ziyâde lokantalarının derece-i intizâm ve mükemmeliyyetini tettebbu’ ve temâşâda bir ehemmiyet-i zâide vardır.

Diye men’ eyledi. Bunun üzerine yine klavuzumuzun delâletine ittibâ’ en aşağıya şehre inerek ismi galibâ “Hotel de France” olan bir misâfir-hânenin lokantasına girerek taâm eyledik. Fakat isminin ehemmiyetinden kat’-ı nazar lokantanın derece-i mükemmeliyyetini az para ile güzel taâm etmek merâkına pek ziyâde mübtelâ olan arkadaşımız doktoru hiç de hoş-nûd edemedi. Kendisi öğle lakırtısını esirger yolculardan da olmadığı cihetle it’âmenin fenâlığı hakkındaki intikadâtını gûyâ bana cehren serd eyliyor idiye de bunları asıl yanibaşımızda gezinmekte bulunan müdîreye işittirmek için serd eyliyor idi. Zavallı kadın doktora kelime-i vâhide

862a

İle bile cevâb veremeyerek yanımızdan çekildi. Zîrâ doktorun intikadâtını sofrada hazır bulunan sâir on beş on sekiz kadar şekvâ-perverân etvâr-ı mâ-sadak-âne ile telâkki eyliyorlar idi. Bî-çâre hotelciler ne kadar fedâkârlık etseler müşterilerin tamâmıyla istihsâl-i hoş-nûdîlerine muvaffak olamazlar. Vâkîâ kibârdan olan müşteriler şikâyetlerini intikadlarını öyle cehd ve aleniyet derecesine vardiromazlar ise de herhâlde hoş-nûdsuzlukları sûretlerinden anlaşılır.

Bakınız bu mes'elede benim fikir ve i'tikadım hemem umûmiyyet derecesini alan bu hâle muhâlifdir. Müşkûlpesentlikten ileriye gelen bu hâl insânı ekseriyyâ râhatsız eder. Ammâ cibillî olmak şartıyla! Hâl-bu-ki lokantaların taâmını intizâmını beğenmeyenlerin bir çoğu da tabîfen müşkûlpesent oldukları için değil belki öyle görünmeyi kibârlık sandıkları için bu hâlde bulunurlar. Evet! Lokantalarda hizmetin it'âmenin pek fenâ olması aliyy-ül-amiyyâ tahsîn olunacak şeylerden de değildir. Ancak verilecek paraya göre nâil olunacak taâm ve hizmet ekseriyyâ müşterilerde mûcib-i şikâyet olmayacak sûrette tertîb olunurlar iken yine müşterilerin hoş-nûd kalmamaları va bâ-husûs ba'zılar-

862b

İnin bizim doktor Yanpolsky'de olduğu gibi şikâyetlerini izhâr ve i'lân dahi etmeleri bence şâyân-ı tahsîn ahvâlden görülemez.

Taâmdan sonra hotelden çıkar çıkmaz klavuzumuz yanımıza geldi. Zâten ücretini verip savmamış idik. Doktor buna da birâz ilişti ya! Hotel kapısında bizi beklediği için dahi saat hesâbıyla klavuzun ücret alması lâzım geleceğinden hotele geldiğimiz zemân herifi savıp da ba'de görülecek lâzım üzerine tekrâr alsa idik verilecek ücrette kırk elli santim kadar bir ehveniyet husûle gelecek idi de bunun da yirmi yirmi beş santimini hasbe-l-iştirâk doktor kazanmış olacak idi.

Ammâ bunu kinâye yollu yazmıyorum. Maksadım doktoru zımmen istihzâ değildir. Hesâbını bu sûrette yürüttüğünden dolayı bin kerre kendisini tasdîk ve tahsîn etmiş olduğum gibi tekrâr dahi ederim. Velew beş paradan ibâret olsun lüzûmsuz yere para sarfı tahsîn olunacak ahvâlden midir? Eğer hotelden çıktıktan sonra tekrâr klavuz bulmakta müşkülât olsa diyecek kalmaz. O müşkülât dahi olmadığı hâlde boşuboşuna adam bekletip ücretini vermek

863a

Mikdârının azlığından çokluğundan kat'-ı nazar hiç bir vakitte tasvîb olunamaz.

Doktorun bu tarzine hak verişim yemekten adem-i memnûniyyeti hasebiyle dûçar olduğu hiddeti dahi ber-taraf eylemekte dahi yardım etti. Klavuz sordum ki:

- Ey bizi memleketinizin daha nerelerini gezdirip temâşâ ettireceksiniz?

- Nerelerini emr eder iseniz! İster iseniz tekrâr eski hisâra çıkarız ister iseniz nâhiye müzesini Arlaud müzesini emrâz-ı dimağiyye haste-hânesini Büyük haste-hâneyi filan gezeriz.

Klavuzun haste-hâneleri ihtâr etmesi doktorun nazar-ı dikkatini açtı. Bende eser-i muvaffakiyyât görse idi müessesât-ı mezkûreyi görmeye cân atacak idi. Fakat ben:

- Hayır hayır! Çend saatten ibâret bir müddet-i kalîle zarfında gezeceğimiz memleketin haste-hânelerini temâşâyâ sarf edebileceğimiz pek cüz'î zemândan bir fâide-i sahîhe hâsıl olamaz. Bize şehri gezdirir iseniz daha ziyâde mennûn oluruz.

Dediğimden doktor asıl kendi re'yini serd edemedi. Klavuz önümüze düşerek inişli yokuşlu sokaklardan bizi gezdirmeye

863b

Ve az çok ta'rîfi lâzım gelen yerleri ta'rîf etmeye başladı ki zâten irâe ve ta'rîf eylediği yerlerin ehemmiyeti kari'lerimize arza şâyân görülecek şeylerden olmadığı gibi yazmak lâzım gelse bile şu anda onları der-hâtır ederek yazabilmek bizce âdetâ mümkün değildir.

Bugün akşam üzerine kadar Lausanne şehrinin her tarafını kâmilen gezip gördük öğrendik. Vâkıâ böyle otuz otuz beş bin nüfûslu bir kasaba bizim bu taraflarda bulunsa vâsi' bir mahalli işgal edeceğinden öyle beş altı saat zarfında her tarafını gezip görmek pek de mümkün olamaz ise de Avrupa'da meskenlerin etrâfi bahçelerle muhât ve meskenler yalnız bir zemîn katından ibâret olmak sûretiyle kasabalar şehirler müttesi' olmayıp yek-dîgerine mülâsık ve beşer altışar katlı binâ'lar küçük bir mahalle bir çok nüfûsu sığdırmaya müsâid olduklarından Lausanne kasabası gibi nüfûsu çok bir kasabanın vüs'ati bizde nüfûsça onun aşırına müsâvî büyücek karyeler kadar da olamaz. Binâen aleyh akşam üzeri Bern şimendüferine binmek için istasyona geldiğimiz zemân Lausanne kasabasının girip çıkmadık hemân bir sokağını bırakmamışcasına bir cevelân ve temâşâ-yı mükemmel ile

864a

Avdet eylemiş idik. Klavuzun ücretini doktor kendisi vererek dedi ki:

- Biz kuşluk taâmı eder iken hotel kapısında bizi beklemek için boş geçirdiğiniz zemânın ücreti de size bahşiş addolunsun.

Bî-çâre klavuz doktora hiç bir şey söylemedi ise de yüzüne öyle bir bakış baktı ki ma'nâsı ne demek olacağını burada îzâha hâcet yoktur. Burada şurası şâyân-ı îzâhtır ki: Avrupanın her şehir ve kasabasında yabancıları gezdirmek için muayyen olan “guide” ya'nî klavuzların o mahaller meskûkâtına göre bir frank bir mark yâhûd yarım florin yarım kron gibi saat başına ücretleri ta'rife-i resmiyye ile muayyendir hizmetleri tamâm bir veya iki saatten bir çaryek kadar tecâvüz eder ise buçuk i'tibâr olunur. Yarım saati geçtiği zemân dahi tamâm saat sayılır. Bu gibi kûsûrât bir nev' bahşiş addolunabilir ise de tamâm bir veya iki saat gibi kûsûrsuz olan mikdârlarda klavuzlara beşer onar santim bahşiş vermek dahi umûmen riâyet olunan âdetlerdendir. Hâl-bu-ki bugün istihdâm eylediğimiz klavuzun müddeti dört mü beş mi el-hâsıl kûsûrsuz bir mikdâr saate

864b

Bâliğ olup binâen aleyh doktorun birâz da bahşiş vermesi lâzım gelir iken vermemesi zavallı klavuzu hadîd-âne bir hayrete dûçâr eylemiş idi ki hakkı da müsellem idi.

İstasyondan biletlerimizi alıp binerek katar hareket eylediği zemân gurûb-i şemse daha bir buçuk saat ister idi. Lausanne'dan Bern'e kadar kat' edeceğimiz mesâfe ise topu doksan sekiz kilometreden ibâret bulunup rakîb olduğumuz yolcu katarı bu mesâfeyi dört saatte kat' edeceğinden gurûb-i şemsten iki buçuk saat sonra Bern şehrine vâsıl olabilecek idik ki o hâlde akşam taâmını birâz geciktirmiş olacak idik.

Seyâhatin bu kısmında şâyân-ı kayd ve tahrîr bir vâkıa olmadı. Yalnız İsviçre'nin gayet lâtif meraları bahçelikleri mezraaları arasından geçip giden katar rakîblerinin uyûn-i temâşâsını tezyîn eyleyen letâfetleri hakkında doktor ile birâz söz edildi ki Rusya taraflarında bu misillû mevki'-i lâtife nâdirden olmak hasebiyle doktor nazarında bunların ehemmiyyeti ziyâdece idi. Gurûb-i şemsten sonra ise aramızda lakırtı kesildi. Bizden mâ-adâ vagonda üç dört İsviçreli daha bulunup bunlar kend-

865a

İlerine mahsûs Patova lisânıyla konuştuklarından musâhabeleri beni eğlendiremedi. Cebimdeki seyâhat rehberini çıkarıp Bern şehrinden sonra devâm edecek tarîk-i seyâhatimiz hakkında birâz tetebbu' icrâ'sını ârzû eyledim ise de şimendüferin zangirtısı elimdeki kitâbı titreterek zâten küçük hurûf ile basılmış olan sahîfeleri görmeye mâni oluyor idi. Nihâyet doktorun tütünü sû-i isti'mâlden mütevellid göğsü hırıltılarıyla uyuması bana da öyle bir ihtârda bulundu. Kafamı kanepenin zahriyyesine dayatarak gözlerimi kapadım. Yarı uyanıp yarı uyuyor bir hâlde gidiyor idim ki uyanık bulunduğum dakikalarda hayâlimden geçirdiğim şeyleri birâz uykuya daldıkça rü'yâ sûretinde de görüyor idim. O esnâda Fribourg şehrinin istasyonuna varmışız. Taâm için on iki dakika müsâade olduğu kondüktör tarafından nidâ edildi ise de bu müsâadeden istifâde bizim hesâbımızda yok idi. Biz tekrâr gözlerimizi kapayıp hattâ katarın on iki dakika sonra hareketini ben pek de hissedemedim.

İkinci def'a olmak üzere kulağımıza değen nidâ Bern şehrine vusûl nidâsı

865b

Olduğundan iki arkadaş eşyâ'-yı hafifemizi elimize alarak epeyce de sersem bir hâl ile vagondan dışarıya fırladık.

Tertîbimiz iktizâ'sınca bu geceyi Bern şehrinde geçirip yarın dahi vakt-i zuhûrdan sonraya kadar şehri seyr ve temâşâ eyledikten sonra Thun tarîkiyle Interlaken karyesine gideceğimizden şimendüfer istasyonuna karîb olan hotellerden birisini tercîh mecbûriyyetinde idik. Bu mecbûriyyetle "Schweizerhof" ya'nî İsviçre Hoteli nâmıyla bir hotel intihâb ettik ki "Neuengasse" sokağın tamâm istasyon cihetinde bir zâviye-yi hadde teşkîl eyleyen köşesindedir. Gerek hotelin gerek sokağın isimleri kari'lerimize ihtâr eyler ki İsviçre'nin bu tarafları artık bu memleketin münkasım oldukları Almanlık kısmına dâhildir.

Schweizerhof'un ta'rîfesi iktizâ'sınca bir odaya hizmet ve mum bahâ'sı da dâhil olarak üç buçuk frank ve akşam taâmına şarâbtan mâ-adâ herşey dâhil olduğu hâlde dört buçuk frank ücret verilmesi lüzûmu doktorun nazar-ı dikkatini açtı. Yavaşça kulağıma takarrüble:

- Sanki bundan daha muvâfık bir yer bulamaz mıyız?

866a

Dedi ise de ben iktisâdın bu derecesinden hoş-nûdsuzluğumu ketme cebr-i nefis ederek gayet mülâyim-âne ve mukni'-âne bir tavırla:

- Bir iki frank daha ucuz olsun diye geceyi hotel taharrîsinde geçireceğimize hâb veistirâhât zemânını ta'cîl edelim de yarın gayet erken kalkmaya bakalım. Zîrâ burası Lausanne gibi değildir. Burada gezip görmeye şâyân hayli şeyler vardır.

Deyince arkadaşım bu mülâhazât-ı müdakkik-âneyi derhâl kabûl ederek eşyâ'mızı odalarımıza gönderdik.

Odalarımıza!..... dikkat buyuruldu ya? Doktor hiç olmaz ise iki yataklı bir oda tutarak bu cihetle fîâtan kazanmak istedi ise de benim oda içinde mümkün olabilecek kadar bir istihmâma ihtiyâcım olabileceğinden zavallı arkadaşımın bu gayret-i muktesid-ânesini de kırmaya mecbûr olmuşum.

Misâfir-hâne olarak Schweizerhof'u intihâbımız meğer pek isâbet olmuş. Zîrâ bu hotelin tabildotu ya'nî umûmî sofrası Lausanne şimendüferinin vürûduna kadar te'hîr olunur imiş. Binâen aleyh hotelde zâten sâkin olan misâfirlerle berâber katardan çıkan yolcuların da ictimâ'ıyla epeyce kalabalık olduğumuz hâlde gayet mükemmel bir akşam taâmı ettik ki

866b

Bunun için hesâbımıza yazılan dörde buçuk frangı doktor bile kabil-i istiksâr bulamayacağını i'tirâf eyledi.

Ben daha taâma inmezden evvel sıcak su tedârikini oda hizmetçisi olan kıza sipâriş eylemiş bulunduğumdan odama çıktığım zemân bizim en büyük çamaşır leğenleri kadar ve fakat onlardan daha derin bir leğen ile iki büyük kova dolusu suyun da odamda hazırlanmış bulunduğunu gördüm. Ümîd eylediğim dereceden daha mükemmel bir istihmâm ile yatağıma yuvarlanıp mükemmel bir uykuya dalmaklığım dahi te'hîr etmedi.

1.91. (BERN ŞEHİRİ)

Teşrîn-i evvel efrencinin yedincisi olan Salı günü sabahleyin erkenden uykudan uyanarak doktoru da uyandırdım ki güneş henüz tulû' edip daha ufuk üzerinden yükselmemiş idi bile. İki arkadaş sabah sigaralarını yakarak ve şehrin planını ve rehber-i seyyâhîni önümüze açarak o gün edeceğimiz cevelânı müzâkereye başladık.

Asıl Bern şehri Aar nehrinin teşkîl eylediği bir kavis içinde mübtenîdir ki şehrin şimâl ve cenûb ve şark taraflarını tahdîd etmiş olduğundan yalnız garb ciheti karaya

867a

Muttasıl bir şu'be-yi cezîre hükmündedir. Ancak böyle nehir ile tahdîd olunan şehir cümlesi şarktan garba doğru imtidâd etmek üzere topu topu başlıca beş altı büyük caddeden ibâret kalır. Bu hâlde şâyân-ı ehemmiyyet hiç bir cesâmet tasvîr olunamaz. Lâkin şehrin garb ve şimâl-i garbî cihetlerine bir takım mahallât-ı cedîde inşâ' edilmiş olduğu gibi Aar nehrinin karşı tarafına da mahalleler inşâ' edildiğinden işte asıl bunlar şehrin cesâmetini arttırmışlardır. Öyle bir sûretteki bu şehirde bizim gibi yedi sekiz saat kalacak olan yolcular cevelânlarını güzelce tertîb etmeyecek olurlar ise o kadcılık müddet kendilerine bi-l-külliyeye kifâyetsiz kalır.

Bern şehri kırk altı bin kadar nüfûsu hâvî olmak hasebiyle bu cihetten Geneve cesâmetini hâiz değil ise de 1848 senesinden beri umûm İsviçre nevâhî-i müttefikasının merkezi olmak şeref ve ehemmiyyetini hâiz olduğundan ve "Bundes-rathaus" denilen meb'ûsân dâiresi dahi burada bulunduğu şehrin ehemmiyyet-i sâiresi beledân-ı sâiresinin kâffesine fâiktir. Târih-i mezkûrdan evvel umûm İsviçre parlamentosunun merkez-i ictimâ'ı olmak şerefini İsviçre şehir

867b

Ve kasabaları ancak bi-l-münâvebe ihrâz edebilirler idi. Vâkıâ Bern şehri İsviçre ülkesinin tamâm merkezinde bulunuyor ise de her taraftan gelen büyük caddelerin ve şimendüferlerin merkez ictimâ'ı olduğu ve ehemmiyyet-i mevki'esi dahi mevâki'-i sâireye galebe eylediği için burası merkez-i dâimî ittihâz edilmiştir.

Bu şehir 1191 sene-yi milâdiyyesinde Zofingen dükası beşinci Bertolt tarafından te'sis edilerek bi-n-nisbe pek az bir zemânda büyüyüp etrâftan bir çok kara ve nevâhîyi kendisine tâbi' eyleyecek vakayi'-i harbiyye ve muvaffakiyyât-ı askeriyyesiyle de şöhrat almıştır. Üç tarafını ihâta eyleyen Aar nehri öyle sath-ı arza karîb bir mecrâdan akmayıp otuz beş kırk metre amîkında bir mecrâdan cereyân eylediği ve nehre nisbetle şehir yüksekte kalıp kenârları ise hemân kale duvarı denilebilecek kadar dik yârlarıyla muhât bulunduğu için tabîî bir metânet ve menâat sâhibi olması böyle etrâf ve civâra fermandermâ olmasını intâc eylemiştir.

Arkadaşım doktor ile hem sabah sigaralarını içerek hem de plan ve rehberin delâletinden şu ma'lûmâtı istihsâl eyleyerek nihâyet bir araba celbiyle evvelâ şehrin şu'be-yi cezîre üzerindeki sokaklarının kâffesine

868a

Girip çıktıktan sonra nehrin öte tarafına de geçip hâricen de hep araba ile cevelâna karâr verdik. Eğer vaktimiz kalır ise garb cihetindeki mahallât-ı cedîdeyi de gezebileceğiz ki oraları zâten istasyon civârı demek olmakla en sonraya ta'lîk olunması münâsebetsizlik addolunmayacaktır.

Şehri teşkîl eyleyen şu'be-yi cezîrenin garb tarafındaki ittisâının tamâm ortasında bulunan şimendüfer istasyonu ve onun karşısında bizim sâkin olduğumuz Schweizerhof hoteliyle şu'be-yi cezîrenin müntehâ-yı şarkîsinde kâin Nydea köprüsü arasında bu şehrin en başlı caddeleri bulunan ve birbirine hemân muvâzî oldukça müstakim ve garptan şarka doğru imtidâd eyleyen üç cadde vardır ki onun da en vâsi' ve orta yere isâbet eden istasyon karîbindeki kısmına "Spitalgasse" ve bunun birâz daha garb cihetindeki parçasına "Marktgasse" ve onun da birâz daha garb tarafındaki kısmına "Kramgasse" ve müntehâ-yı şarkîsine "Gerectinkertsgasse" denilen yoldur. Şu dört yolun mecmû'-i tûlü bin beş yüz metre kadar imtidâd ederek "Kafigturm" denilen ve el-yevm habs-hâne makamında isti'mâl olunan epeyce yüksek bir kule bu mahallin en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan ebniyesindedir ki

868b

Spitalgasse ile Marktgasse arasında şimâlden cenûba doğru inen Zeughausgasse platz denilen genişçe bulvar gibi caddenin üzerindedir.

Celb eylediğimiz arabaya rakîbân evvelâ Spitalgasse kısmından bed' ile işte bu caddeye girip ma'hûd kuleyi gördük ve Marktgasse kısmını geçtikten sonra Kramgasse kısmına girer iken “Zytgloggeturm” denilen saat kulesini de temâşâ eyledik.

Bunlardan Kafigturm dört köşeli ve otuz beş kırk metre kadar mürtefi' bir kuledir ki üç katlı olduğu her cephesine açılmış olan pencerelerin hâricden görünüşü ile istidlâl olunur. Bu pencereler tûlânîdirler. Fakat ikinci katın pencereleri birinci katın pencerelerinden daha uzun olup üçüncü katın pencereleri hepsinden kısadırlar. Bu binâ'nın tezyînât-ı mi'mâriyyesi o derecede şâyân-ı ehemmiyyet değildir. Fakat Bern şehrinin ebniye-yi kadîmesinden olması hasebiyle şâyân-ı ziyârettir. Manzara-yı hâriciyyesinden anlaşılabilirdiğine göre bunun ilk binâ'sı bir kilisenin çan kulesi olması için yapıldığına zehâb edilir ise de rivâyete göre vaktiyle burada bir büyük şato bulunup bu kule dahi etrâfı terâsüd için o şa-

869a

Tonun mütemmimâtından olmak üzere yapılmış imiş.

Saat kulesine gelince bunun binâ'sı usûl-i mi'mâriyyeden hangisine tatbîken yapıldığında insân âdetâ izhâr-ı acz eder. Kulenin alt tarafları dört köşe ve bir biçimde olarak on metro irtifâ'ına kadar çıkarıldıktan sonra üzerine yine dört köşe bir serpûş giydirilip sefâhat erbaası maa-l-tevakküs gittikçe darlaştırılmış ve onun da üzerine ikişer metre irtifâ'ında dört sütûn üzerine mebnî gayet tûlânî hirem şeklinde bir külâh giydirilmiştir.

Bu kulenin mevki'i bu caddenin tamâm orta yerine isâbet eylemiştir ki bir tarafından öbür tarafına yol vermek için büyücek bir kemer inşâ'sına lüzûm görüldüğünden o hâlde kulenin bu kısmı bir tâk-ı zafer sûretini almıştır.

Bu kulede birisi şu kemerin üst tarafında küçük ve dîgeri serpûşun altında büyük olarak iki saat muâyenesi görülür ki bunlar saat ve dakikadan mâ-adâ haftanın eyyâmını ve aylar eyyâmının adedini dahi irâe ederler. Fakat mezkûr saate en ziyâde şöhret veren şey her saat çaldıkça serpûşun bir safhası üzerine

869b

Açılmış olan bir delikten bir yapma horoz çıkararak o hayvânın sadâsını taklîden bağırmasıdır ki bu hâlde Bern umûmî saatine bir nev' guguklu saat nazarıyla bakılmak lâzım gelir. Bu horozun ötmesinden mâ-adâ her saat başında büyük minenin alt cihetinde kaiden tasvîr olunan iki adamın önünden bir hayli ayıların mürûr eylediği görülür ve bu da saatin garâbetini arttırır.

Bern şehrinin ism-i kadîmi “Bear” olup bu ise ayı ma'nâsına geldiğinden Bern ahâlîsi ayıyı kendilerine tırâz edinmişlerdir. Yalnız bu çalar saat kulesinde değil çeşmelerde ve sâir ba'zı âsâr-ı umûmiyyede dahi ayı sûretleri görüldüğü misillü birâz sonra ziyâret eylediğimiz yerde ayı çukuru vardır ki sath-ı zemînden beş altı metre kadar derin ve müdevvir-ül şekl kavs-i kocaman havuz gibi bir şey olup derûnuna beş altı kadar cânlı ayı konulmuştur. Çukurun derinliği ayıların buradan dışarıya çıkabilmelerine mâni olur. Fakat böyle müddet-i ömrünü bir çukur derininde geçirmek ayı sabrının da tahammül edemeyeceği işkencelerden bulunmasıyla şu mahbûsiyyetin elini mümkün mertebe ta'dîl ve tahfîfe medâr olmak için çukurun

870a

Orta yerine iki budaklı kuru ağaç rekz olunmuştur ki ayılar pek sıkıldıkça bunların budaklarına tutunarak basarak ta tepelerine kadar çıkıp etrâfî temâşâ ederler. Memleketin eğlence mahallerinden birisi işte bu ayı çukuru olduğundan kadın erkek çoluk çocuk bir çok kimseler dâimâ bu çukur etrâfında ictimâen ayıları temâşâ ederler.

Kramgasse sokağı Gerechtigkertsgasse sokağına ya'nî şark cihetine doğru tamâmen kat' edilip bitirildikten sonra Nydeg nâmıyla bir küçük kilise görülür ki Bern şehrinin bu tarafı platz ya'nî meydân-ı umûmî addolunur ise de pek gayr-ı muntazam genişçe bir sokaktan başka hükm-i sahîhe müstahakk değildir. Fakat biz tertîbimiz iktizâ'sınca ne bu kiliseye ve ne de köprüye doğru ilerleyip belki garbdan şarka doğru gelip bitirmiş olduğumuz en büyük caddenin istikameti hilâfına bir de şarktan garba doğru Junkerngasse nâm sokaktan ya'nî evvelce haber verdiğimiz üç esvâk-ı mütevâzîyânenin cenûbîsinden mürûr için arabamızı tahvîl eyledik.

Junkerngasse denilen kısmını bitirip de bu caddenin tamâm ortasına gelindiği zemân Bern baş kilisesine gelinmiş olur ki şarktan

870b

Garba doğru giden adamın sol tarafına isâbet eder. Caddenin iş bu kilise önündeki kısmına dahi “Kirchegasse” ya’nî kilise sokağı denilip onun daha garb tarafında bulunan kısmına “كسلا غاسه” nâmı verilir.

Bern baş kilisesi seksen beş metre tûlünde otuz dört metre arîz ve yirmi üç metre irtifâ’ında âdetâ Lausanne baş kilisesinden pek küçük ve yine gothique tarz-ı mi’ mârîsi üzere yapılmış pek güzel bir binâ’dır. 1421 sene-i mîlâdiyyesinde başlanıp 1573 sene-i mîlâdiyyesine kadar yüz elli sene mikdârı zemân zarfında bitirilebilmiş ise de bu te’hîr Cologne baş kilisesi gibi binâ’nın cesâmetinden dolayı değil her taraftan cem ve celb olunan iânât-ı nakdiyye mikdârının azlığından ve te’hîrinden dolayıdır.

Arabacımız Almanca bir çok sözlerle bu kilisenin derûnuna girip temâşâ etmeliğimizi teşvîk eyledi ve doktor Yanpolsky arabacının teşvîkâtını bana teblîgde kusûr etmedi ise de öyle bir ehemmiyyet-i fevk-al-âdesi olmayan ma’bedin temâşâsı için bol bol sarf edecek zemânımız bulunmadığından derûnuna girmeyi ben tecvîz edemedim. Ona

871a

Bedel kilisenin garb cihetinde “Kirche platz” denilen küçücük bir meydânda merkûz olan رودفدرح heykelinin temâşâsını tercîh eyledim ki bu zât Bern şehrinin yetiştirdiği en meşhûr kumandanlardan olup Le Pan galebe-yi meşhûresiyle vatanının şân-ı askeriyyesini i’lâ etmiştir. Heykeli ancak 1848 senesinde i’ mâl ve rezk edilmekle âsâr-ı cedîdeden ma’dûd ise de mûmâ-ileyhi at üzerinde tasvîr eder pirinçten ma’ mûl bir heykel-i cesîm olduğundan her seyyâhîn nazar-ı ehemmiyyetini celb eder. Kürsünün üzerinde bir takım yazılar ve galebât-ı askeriyye alâmetleri menkuş olup ancak dört köşesine dört dâne de ayı resmi vuzıa edilmiştir ki evvelce dahi haber verdiği vecihle bu şehrin alâmet-i tırâzı arması olan bu sakîl hayvân şurada da isbât-ı vücûd etmektedir.

Bu heykeli yakından temâşâ edebilmek için arabadan inmiş bulunduğumuzdan ecnebîlik hâlimize hürmet eyleyen ba’zı kimseler kilisenin cenûb tarafını ya’nî nehir cihetini elleriyle işâret ederek bize terasayı da ziyâreti tavsiye etmişler idi. Bu tavsiyeyi Almanca ettikleri için benden evvel doktor anlayıp o tarafa yürümekle ben de kendisine peyrev

871b

Oldum. Rivâyete göre baş kilisenin umûmî kabr-istânı olan bu mahall el-yevm bir buçuk dönüm kadar bir ormancık teşkîl ederek çınar ve akasya gibi saye-dâr ağaçlarla tezyîn olunmuştur. Bunun da orta yerinde bir tevellüd nâmında Bernli bir kahramanın heykeli merkûz olup bu memleketin hiç bir eser-i umûmîsinde iştirâksız kalmayan ayı burada dahi isbât-ı vücûd eylemiş. Bu tevellüdün gûyâ başından çıkarıp ayının ellerine teslîm eylediği miğferi tunçtan ma'mûl olan ayı sımsıkı tutmakta bulunmuştur. Mezkûr terasanın alt tarafı nehir olup nehir ile asıl terasa arasından bir de sokak geçmektedir. Lâkin terasanın irtifâ'ı bu sokağa nisbetle yirmi dokuz metre olduğu gibi nehre nisbetle dahi otuz dört metredir. Binâen aleyh bu ormancıkta bulunup Bern şehrinin cihet-i cenûbuna ya'nî Aar nehri üzerine doğru temdîd-i nazar eden adam bir orman derûnunda bulunmaktan ziyâde kendisini bir kule tepesinde bulunuyor zanneder.

İşte terasayı dahi bu sûretle ziyâret ve temâşâdan sonra tekrâr arabamıza binerek şarktan garba doğru tekrâr kat'a başladık. Gide gide bir mahalle vardık ki yolumuzun önü birdenbire kapandı.

872a

Arabamız durdu. Arabacının ta'rîfâtına nazaran sol tarafımızda Bern şehrinin âsâr-ı târihiyye müze-hânesi bulunup hâzır bugünün Salı olması müzenin de umûma küşade bulunduğu gün ise de biz bu fırsattan istifâdeye cân atmadık. Zâten bu misillû müzelerin en mühimmlerini görmüş bulunan seyyâhlar için Bern müzesinde hiç ehemmiyyet bulunamayacağı der-kâr olduktan fazla şu memlekette imrâr edecek saatlerimiz pek ma'dûd olduğundan bu kadar kıymetli saatleri müze derûnunda âsâr-ı târihiyye temâşâsından ziyâde memleketin temâşâ-yı umûmiyyesine sarf olunmaya lââyık bulduk.

Meğer burada yolumuzu kesen binâ' Bern şehrinin tiyatrosu imiş. Tiyatro binâ'sı caddeyi kat' edip tıkarcasına ilerlemiş olduğundan peydâ eylediği köşeden bir araba pek güç geçebilmektedir. Evvelce haber verdiğimiz saat kulesi işte bu tiyatro binâ'sının şimâl tarafına mülâsık olduğu gibi âsâr-ı târihiyye müzesiyle tiyatro arasında şehrin kütüb-hâne-yi kebîri sıkışmış ve müzenin cenûb-i şarkî tarafına darül-maârif ebniyesi yapılmış olduğundan eşkâl-i muntazama-yı hendesiyyenin hemân kâffesinden mahrûm sayılacak bir plan teşkîl eyleyen

872b

Bu mahall Bern şehrinin en mu'teber yerlerinden iken bize pek de sakîl görünmüştür.

Şu dar yerlerden arabamızı döndürüp dolaştırıp tiyatronun garb cihetindeki Amthausgasse ve oradan dahi şu Platzgasse nâm sokaklardan geçip şimendüfer istasyonuna ve ikamet-gâhımız olan Schweizerhof hoteli önüne geldikten sonra Bern'in üç büyük caddesinden üçüncüsünü ya'nî şimâl cihetinde olanını da görmek için Aarberggasse sokağına girdik ki evvelce ta'rîf edilen Zeughaus platz'ı aykırıldandıktan sonra Rathausgasse sokağına girdik. Bu sokağın da nihâyetinde ba'zı ebniye-yi cesîme yolumuzu keserek مچکر غاسه denilen sokağı buluncaya kadar kah pek dar köşelerden dönüp kah meydân nâmını gasb etmiş gayr-ı muntazam genişçe yerlerden geçmeye mecbûr olduk.

Bu def'a yolumuzu kesen ebniye-yi cesîmenin birisi Kornhaus denilen binâ'dır ki burası vaktiyle Bern şehrinin ihtiyât-ı buğday anbarı imiş. Kaht zemânlarında ahâlinin ihtiyâcatına sarf olunmak üzere dâimâ buğday ile memlû bulundurulur imiş. Bu hâl 1730 senesine kadar devâm edegelerek bâde şimendüferler ve nehir ile tarîk-ı mürâsele tanzîm

873a

Ve te'mîn edildiğinden bu ihtiyâca lüzûm kalmamış. Ebniye-yi mezkûrenin altı zerzemîne doğru azîm kemerlerle tahkîm olunmuş bir mağara imiş ki derûnunda şarâb fûrûht olunur bir de mey-hâne var imiş. Vakit müsâid olsa meyperestlik sâikasıyla değil fakat bu mağaranın garâbetini görmek hevesiyle incek idiysek de vaktimiz pek dar olduğundan inemedik. Yalnız bu binâ'-yi cesîmin de cephesi üzerinde iki büyük ayı heykeli bulunarak Bern armasını ellerinde tutmakta bulunduğunu temâşâ ile iktifâya mecbûr olduk.

Yine bu eğri büğrü yerlerde Chindlifresserbrunnen nâmında bir çeşme gördük ki üzerinde girye-ül manzûr bir insân heykeli bulunup elinde yuttuğu bir çocuğu tutmakla meşgul olduğu ve koynundan ve ceplerinden bir çok çocukların yarıya kadar çıkmış buldukları ve bu korkunç heykelin altında bir çok ayıların heykele salâh çektikleri görülür. Bu heykel-i acîbin ne demek olduğunu doktor Yanpolsky arabacıya sordu ve o dahi uzun uzadıya bir şeyler anlatıp refikim doktor bunları bana da anlatmaya çalıştı ise de ben kendi ifâdesinden hiç bir şey anlayamadığımı

873b

İ'tirâf ederim. Eğer kendisi arabacının ifâdesinden bir şey anlayabilmiş ise bu muvaffakiyyâtı kendisine tebrîkten de geri durmam.

Bern şehrinin henüz sâir Avrupa beledânı kadar tesviye ve intizâm görmemiş olması böyle insânın yolunu kesen ve erbâb-ı seyr ve ziyâreti döndürüp dolaştıran bir çok köşeler filanlar peydâsıyla mûcib-i iz'âc bir hâl demek ise de şehri mezkûrun kendisine mahsûs olan ebniye ve inşâatı buraya gelen seyyâhı Avrupa beledânından büsbütün başka bir yere gelmişcesine mütehayyir etmekte bulunduğundan bu memleketin sâir Avrupa bilâdı tarzında tesviye görmesini gönüller pek de ârzû etmez.

Buranın sokakları Paris'te dahi Castiglione sokağı civârında inşâ'sını haber verdiğimiz kemerli binâ'larla mürtesimdir. El-yevm Beyazıd'da mâliyye nezâreti ittihâz olunan dâirenin kemerleri gibi metîn ve muhkem kemerler sokakların piyâde kaldırımlarını setr ederler ise de Bern şehrinin kemerleri öyle sekiz on metre irtifâ'ında şeyler olmayıp ba'zıları üç ve ba'zıları ancak iki buçuk metre irtifâ'ında basık ve kemerler küçük ve direkler ve ayaklar gayet sık olduğundan bunlar arasından gelip geçenler âdetâ kendilerini bir tünel içinde

874a

Seyr ve hareket ediyorlar imiş zannederler. Bundan mâ-adâ iş bu kemerleri teşkîl eyleyen ayakların ba'zısına yine taş duvar ile seğirdimli pâyendeler yapılmış olduğundan asıl bu payendeler sokakların manzara-yı hâriciyyesini büsbütün tebdîl ederler. Şöyle ki sokağın bir başından bakan adam dîger başına kadar ebniyenin zemîn katları lüzûmundan ziyâde meyyâl kale duvarları gibi mâilen yükselip ba'de birinci ve ikinci katları istikamet-i şâkuliyye ile yükseldiğini görür. Bu binâ'ların çatıları ve saçakları da bizim İstanbul'daki eski binâ'lar gibi sokağa doğru bir kaç arşın çıkmış ilerlemiş görülür ki saçağın kenârlarından ebniyenin duvarlarına doğru muhkem direkler konularak bizim şeh-nişînleri tahkîm eyledikleri gibi bu saçakları da tahkîm etmemiş olsalar metânet-i matlûbeyi hâsıl edemeyecekleri teslîm olunur. Şimdiki hâlde hemân Avrupa'nın hiç bir tarafında bu yolda bir binâ' görülmediğinden işte bu binâ'ların teşkîl eyledikleri sokaklar eski mahallât denilen yerlere kendilerine mahsûs bir sûret-i mi'mâriyye verirler.

مچگر غاسه sokağına girerek hep garb tarafına doğru devâm ede ede mezkûr caddenin müntehâ-yı kısım-ı garbîsi olan Postgasse sokağına da girip çıktıktan sonra

874b

Yine Nydeg köprüsü mukabiline gelmiş bulunduk. Bu def'a mezkûr köprüyü mürûr dahi eyledik. Mezkûr köprü 1884 sene-i mîlâdiyyesinde kâr-gîr olarak inşâ' edilmiş bir cesr-i cesîmdir ki üç büyük kemer üzerine mebnî olup orta yerdeki kemerin katarı kırk dokuz ve irtifâ'ı otuz metre olmak hasebiyle bu cinsten olan âsâr-ı mi'mâriyyenin en büyüklerinden addolunur. Mezkûr köprüyü öte tarafa geçtiğimizde arabamız sağ cihete bükülür iken bundan evvel ta'rîf eylemiş bulunduğumuz ayılar çukurunun yanından geçtiğimizi görerek arabadan inip ayıları temâşâ eyledik.

Ayılar çukurundan Helvetiaplatz denilen meydâna kadar ya'nî Bern şehrinin kısım-ı cenûb-i garbîsi bir takım meyelânı kalîl bayırlarla mütemevvic olup bunlar üzerine muntazam chausseeler ve sokaklar inşâ' edilerek buraları mahallât hâline konmaya karâr verilmiş ise de inşâât henüz pek azdır. Hattâ şehrin tamâm cihet-i cenûbiyyesine isâbet eyleyen Helvetiaplatz İsviçre hükûmât-ı müctemiası nâmına mensûb bir meydân olmak hasebiyle şehrin en mühimm meydânı olmaya namzet ise de ebniye-yi cesîmeden bi-l-külliyeye hâlî olup bir kaç ebniye-yi sagîre yapılmış ve bunlarda çendân ehemmiyyeti hâiz inşâ-

875a

Âttan addolunmakta bulunmuştur. Bu meydâna kadar gelen arabamız şimâle doğru tahvîl-i istikamet eyleyerek Kirchenfeld köprüsü denilen bir demir köprüden geçerek memlekete girmiştir ki mezkûr köprü şimdiki mi'mârlığın ahşâb mesâbesinde isti'mâl eylediği ve en büyük âsârını Paris'teki Eiffel kulesinde gösterdiği demir çubuklardan ma'mûl ve gerçekten enzâr-ı ehemmiyyeti câlib-i inşâât-ı cesîmeden ma'düddür. Tûlü iki yüz yirmi dokuz metredir. İki büyük kemer üzerine mebnîdir ki beherinin nehir sathından irtifâ'ı otuz altışar metredir. Araba ile bunun üzerinden geçer iken arabacı bi-l-iltizâm durup nehrin iki tarafını bize temâşâ ettirdi. Fakat o kadar yüksekten temâşâ olunan bir nehirde bence bir letâfet görülemeyip bil-akis insânın gözlerini karartıp başını döndüren bir heybet âdetâ mûcib-i şikâyet görüldü. Şu kadar ki bu köprünün üzerinden Bern şehrine atf olunan nazar-ı umûmîyi temâşâ gerçekten kalbe ferah-bahşâ idi.

Bu köprüden geçilerek yolumuz yine dâr-ül-maârif ve müze ve tiyatro ve yanlarına uğrayarak Marktgasse tarîkıyla mahbûs kalesi ve Nevengasse tarîkı ile hotelimize geldiğimizde alafranga saat on bir olmuş ve kuşluk

875b

Zemânına daha haylice vakit olduğu görülmüş idiyse de ikimizin de karnımız daha ziyâde sabır ve tahammül kabil olamayacak derecelerde acıkmış olduğundan arabacının hesâbını kesip bize husûsî olarak bir kuşluk taâmı çıkarmasını ve bâ-husûs uzun uzadıya bekletmeyip serîan tahiyeye etmesini lokantacıya emr eyledik.

Lokanta uşağının getirdiği kuşluk taâmını ale-l-acele ekl eyledikten sonra arkadaşım ile Bern'den Interlaken karyesine gidecek olan şimendüferin hareket edeceği saati bi-t-tahkik ba'de-z-zuhr saat ikide gideceğini öğrendiğimizden şehirde bir mükemmel cevelân daha icrâ'sına kıyâm eyledik. Yeniden bir araba getirtip bu def'a kısm-ı şarkîyi gezmeye çıktık.

Evvelce dahi haber verdiğimiz vecihle şehrin kısm-ı şarkîsi hep mahallât-ı cedîdeyi hâvî olup binâen aleyh sokakları ve ebniyesi kâmilen tarz-ı cedîd üzere yapılmışlardır. En evvel ziyâret eylediğimiz bir posta ve telgraf-hâne oldu ki istasyonun garb cihetinde gayet vâsi' ve muntazam bir binâ' olup Bern şehri değil âdetâ bir pâ-yı tahta lâyıık olduğu görüldü. Arabacı bizi bir çoğu bahçelerle muhât güzel sayfiyyelerden ve bir çoğu ebniye-yi cesîme

876a

Ve cedîdeden müteşekkil mahallât içinde döndüre dolaştırma bir saatten ziyâde gezdirdikten sonra şehrin şimâl cihetinde ve Aar nehri sâhilinde memleket bahçesi gibi bir sûrette tarh olunmuş bulunan bahçeye soktu ki maksadı nehrin öte tarafında kâin Altenburg mahallesine de geçirmek idi. Lâkin şimendüferin vakt-i hareketi takarrübe başlayıp şâyed öte tarafta birâz ziyâdece zemân geçirecek olur isek işimize elveren treni kaçıırız da yolumuzun ilerisi için ettiğimiz tertîbi ihlâl ederiz mütâlaası karşı tarafa mürûrumuzu men' eyledi. Oradan yine memleket içine dalıp evvelce geçmiş olduğumuz sokaklardan tekrâr mürûr ile istasyona geldik ve hotelci ile hesâbımızı kesip eşyâ'mızı alarak istasyona nakl ettirdik.

Bern şehri hakkında son söyleyeceğim söz bu memleketin üç taraftan Aar nehri ile muhât ve kırk metre kadar mürtefi' bir şebîh-i cezîre üzerinde hâricen manzarası pek lâtif gayet ma'mûr

ve nazîf bir şehir olmasından ibâret bulunup altı yedi saatlik bir ikametle burası hakkında daha ziyâde ma'lûmât peydâsına imkân dahi müsâid olamayacağını kari'lerimizin nazar-ı insâflarına arz ederim. Zâten elimizde bulunan rehber bile buranın yalnız hotelleriyle

876b

Lokanta ve bira-hâne ve sâiresini ta'dâd edebilerek bizim gezip gördüğümüz yerler kadar olsun temâşâsını kari'lerine teshîl edecek ma'lûmât ve îzâhât-ı lâzımeyle i'tâ' eyleyememiştir.

1.92. (BERN'DEN THUN TARİKIYLA INTERLAKEN'E)

Bern şehrinden Interlaken'e gidecek olan yolcu bu memleketten Thun gölüne kadar şimendüfer ile gidip ba'de gölde vapura binecek ve gölün müntehâsına vardığı zemân yine şimendüfere binip menzil-i maksûdu olan Interlaken karyesine varacaktır. Lâkin böyle şimendüfere ba'de vapura ve nihâyet yine şimendüfere binecektir diye edilen ta'rîfe nazaran bu seyâhati İsveç'ten Danimarka aşırı Almanya'ya vürûd esnâsında hikâye eylediğim seyâhate kıyâs etmemelidir. Bern'den Thun'a kadar şimendüfer seyâhati yalnız bir saat imtidâd eyler. Thun karyesinden vapura binildiği zemân bu nâma mensûb olan gölün müntehâsında vapur ile bir buçuk saatte varılır. Oradan Interlaken karyesine gidecek şimendüfer ise nihâyet bir çaryekte mesâfe-yi mezkûreyi kat' eder. Demek oluyor ki bugün ise kendimize ta'yîn eylediğimiz sefer üç saatten az bir yoldur. Yolun bu kadar kısa olarak ta'yînine seyâhat demekten ziyâde cevelân demek

877a

Münâsib düşeceği inkâr olunamaz. Ancak İsviçre'nin bu cihetleri letâfet-i mevki'siyle bütün Avrupa'da şöhret-şîâr olan bir yer olduğundan buralardan öyle seyr-i seri' ile uçup gitmekte hiç bir ma'nâ olmadığından etrâfı bi-hakkın görüp letâfetini temâşâ ile mütelezziz olmak için menzilleri kısa kesmekten başka imkân tasvîr olunamaz.

Bern istasyonundan doğrudan doğruya Interlaken karyesine kadar iki şimendüfer ve bir vapur için bilet ahzı mümkün ise de Thun gölü üzerinde günde yedi sekiz sefer vapurlar gidip

geldiğinden ve hakikaten şâyân-ı temâşâ yerlerden ma'dûd olan Thun karyesini görmek için ne kadar zemân sarf edileceği bilinemeyeceğinden şimendüferden çıkar çıkmaz vapura binmeye mecbûr olmamak için biz biletimizi asıl Thun karyesine kadar almış idik ki vapura binilecek iskele Thun karyesinden birâz daha aşağıda Scherzligen iskelesi iken muhtâriyyet-i hareketimizi muhâfaza için oraya kadar bilet almamış idik.

Âlemde Bern şehrinden Thun karyesine kadar edilen seyâhat derecesinde lâtif bir şimendüfer seyâhati nerelerde mümkün olabileceğini bilemem. Avrupa'da benim gezip gördüğüm

877b

Yerlerin hiç birisinde bu letâfeti bulamamış olduğumu i'tirâf eylerim.

Her iki üç kilometrede bir Ostermundigen ve Gümligen ve Detenberg ve Rubigen gibi bir çok karyeler görülür ki her biri umûmî bahçe itilâkına şâyân görülecek derecelerde hazâretle ve güzel şatolar köşkler hoteller ve pansiyonlarla müzeyyen olarak her yıl İsviçre'yi ziyâret eyleyen yüz binlerce seyyâhîn-i ecnebiyyenin hüsn-i istikbâline hâzır ve âmâde mahallerdir ki yanlarından geçmek bile ziyâdesiyle inşirâh-ı derûnî mûcib olduğundan artık bunlarda bir kaç ay meks ve ikamet ne kadar safâlı olacağını insân kıyâs ile bulmalıdır.

Yakına ve alçağa bakan gözler bu müzeyyen ve ma'mûr karyeleri görüp mahzûz olacakları gibi uzağa ve yükseğe bakan gözler dahi Mont Blanc silsile-i muhibbesinin her an sefîd-i renk olan zirvelerini görerek daha başka bir sûrette zevk-yâb olurlar.

Bu yolun etrâfında gördüğümüz çayırlar tarlalar bahçeler ne büyük ihtimâmla yapıp muhâfaza edilmekte iseler bunlar arasında câ-be-câ görülen inekler ve danaların yine buna mütenâsib bir ihtimâm ve i'tinâ ile bakıldıkları tüylerinin gözlerinin ve burun ve a'zâ-yı sâiresinin tertemiz

878a

Taranıp silinip temizlenip pırıl pırıl parlamasından istidlâl olunur. Ya bu tarafların ahâlîsindeki sıhhat-i vücûd? Hüsn? Şetâret? Hakikat zaîf hallerinden dolayı tebdîl-i âb ve havâyâ muhtâc

olanlar bu memleketlere gelmelidirler ki havânın sıhhat-i beşeriyeye ettiği hizmetin o rengini yerli ahâlîsinde görerek bi-hakkın tezyîd eylesinler.

Keşkî bu yol bir saatten ibâret bir yol olmayıp da bir çok saatler imtidâd eylese idi! Şu bir saat müddet zarfında letâfetine doyamadık ki! Katarımız Thun karyesi istasyonuna girdiği zemân vagondan âdetâ müteessifen müteessiren çıkmış idik. Her aklına gelen şeyi mevki’-i icrâ’ya koyanlardan bulunsa idik mutlaka bizimle bu istasyonda telâkki eden dîger katarı bindiğimiz gibi Bern’e avdet eder ve oradan dîger bir katar ile tekrâr gelir idik. Hani ya bu sûret hâtırımıza gelmedi değildir. Hâtırımıza geldi ise de yalnız itmi’nân ve memnûniyetimizin fevk-al-âdeliğinden mütehâsıl bir teşvîk sûretinde gelip yoksa îcâbını icrâ’ derecesinde ârzûmuzda ciddiyet yok idi.

Thun karyesi Bern’den doğru gelip göle karışan Aar nehrinin mensûbu üzerinde kâin ve cem’en yekûn beş bin kadar nüfûsu

878b

Hâvî büyücek bir karye iken oraya takarrüb olunur iken yüksecik tepelerden görünüşü âdetâ büyük bir kasabayı andırır. Zîrâ bu mahalde büyüklü küçüklü elliden mütecâviz hotel ve hemân o mikdâr “Kurgarten” denilen eğlence mahalleri ve kahve ve gazinolar ve bira-hâneler ve soğuk ve sıcak hammâmlar gibi umûmî yerleri hâvîdir. Burada bahçivanlık ve mandıracılık ile bir de ağaçtan oyma tuhaf ve tefârik oyma san’atlarından mâ-adâ san’at olmayıp ahâlînin asıl medâr-ı taayyüşü hotelcilik lokantacılık kahvecilik gazinoculuk gibi hep ecnebî seyyâhlarına hizmetten ibârettir.

Thun karyesinin seyyâhîn-i ecnebîye nezdinde en müntehâb-ı tebdîl-i havâ mahallerinden addolunması gerçekten becâdır. Zîrâ bu karye yalnız Aar nehri üzerinde hâiz olduğu letâfet-i mevki’ye ile mümtâz olmaya kâfi iken bir de nehrin mensûbunda bir de koskocaman bir göl olması ve köyden nehre ve köye doğru müteveccih olan enzâr-ı temâşâyı gölün öte tarafından Mont Blanc silsilesinin karşılaşması hep birbirine fâik birer meziyettir ki mahall-i sâirede bunların yalnız birisi bile nâdir bulunur.

Bu karyenin husûsiyyet-i ahvâlinden birisi de sokaklarının “üçüzlü sokak”

879a

İtlakına şâyân olacak bir tarz-ı acîb ve garipte inşâ' kılınmasıdır. Bir sokağın iki tarafını ihâta eyleyen hânelerin zemîn katı Bern şehrinde de gördüğümüz vecihle kemerli ebniye olup bu kemerlerin altında sıra ile dükkânlar vardır. Hâl-bu-ki kemerlerin ve kubbelerin üzeri bâb-ı ser-i askerînin mercan cihetindeki dükkânlar gibi terasadır. Bu terasalar dahi mârrîn ve âbirîn yine açık bulunup onların da birer kenârı ebniyenin de birinci ve ikinci katlarıyla muhâttır. Bu hâlde her sokak üç sokak hükümünü alır ki birisi orta yerde çıkar ve ikisi kenârlarda yüksek olan sokaklar demektir. Rivâyete göre bu hâl Thun karyesinden mâ-adâ hiç bir yerde mevcûd değil imiş. Rehberlerde “Thun karyesinin hâneleri sokak cihetinden birbiri üzerinde kâin iki kat dükkânı hâvîdirler” diye yazılı olan ta'rîfi karye-yi mezkûreyi ziyâret ve temâşâ etmeyince bi-hakkın anlamaya imkân tasvîr olunamaz.

Biz iki arkadaş bir saat kadar şu karye içinde dönüp dolaşarak elimizde bulunan rehberin ihbâr ve ta'rîf eylediği dereceden ziyâde şâyân-ı temâşâ olan yerlerini görüp mahzûz olduk. Ez-cümle İsviçre hükûmetinin burada en büyük mekteb-i harbiyesi

879b

Olan dâireyi temâşâ eyledik ki topçu ve istihkâm zâbitânı yetiştirmek için burası medrese-i yegâne olup hattâ burada yetişen zâbitân yalnız mülâzım rütbesini ihrâza kadar tahsîl görmediğini ve on başı ve çavuş ve baş çavuş olacak topçu ve istihkâm küçük zâbitânının da burada imkân-ı tahsîle mecbûr bulduklarını öğrendik.

Rehber-i seyyâhîn Thun karyesi etrâfında bir çaryek mesâfedden bir saat mesâfeye kadar pek çok mesîreler olduğunu ve bunların her birinde misâfir-hâneler bulunduğunu ihbârla beyân-ı evsâfı hakkında uzun uzadıya ma'lûmât vermekte ise de ma'lûmât-ı mezkûreden istifâde için burada hiç olmaz ise iki günceğiz kalmak lâzım gelir idi. Bunun için bizde müsâade olmadığından bi-t-tab' burayı bir kerrecik cevelân ile bi-l-iktifâ şimendüfere binerek Scherzligen karyesine indik ve oradan beş altı dakika zarfında hareket eyleyen vapur ile kendimizi Thun gölü üzerinde bulduk.

Mezkûr Thun gölü Geneve nâm dîğer liman gölüne aslâ kıyâs olunamayacak kadar küçüktür. On sekiz kilometre tûlü ve mütevassıt hesâb ile üç kilometre kadar

880a

Arîzi vardır. Ancak bu İsviçre dağlarının aralarına sıkışmış olan göllerin cümlesi gibi Thun gölü dahi gayet derin olup mütevassıt hesâb ile amîki iki yüz on altı metre olmak üzere kayd olunmuştur. Mezkûr gölün etrâfında köyler sayfiyyeler liman gölünden adetçe ziyâde ve letâfet ve ma'mûriyyetçe dahi fâiktir. Hele Thun karyesi civârı ya'nî gölün kısm-ı şimâl-i garbîsi onun mukabili olan cenûb-i garbîsi kısmından daha kalabalık daha ma'mûr daha şîrîndir.

Vapur Freienhof hoteli önündeki iskeleden kalkarak Scherzligen istasyonu önüne gelir oradaki yolcuları aldıktan sonra iki tarafı bahçeler ve şatolar ile müzeyyen olan Aar nehrinin akıntısı ile Thun nehrine saldırır. Bu vapurlar dahi iki kat güverteli epeyce cesîm ve gayet müzeyyen şeylerdir. En geniş yeri üç kilometreden ibâret bulunan bu göl derûnundaki seyâhat bizim Boğaziçi seyâhatlerine en ziyâde müşâbih olup hele Avrupa'nın nezâretsiz letâfetsiz yerlerinden gelen adamları hayretlerinden çıldırtacak kadar zevkli bir seyâhat buralara mahsûstur.

Gölün bir ucundan dîger ucuna kadar

880b

Şu on sekiz kilometreden ibâret olan mesâfede sağlı sollu Hilterfingen ve Oberhofen ve Einigen ve Spiez ve Leissigen ve Darligen nâmında altı büyücek köy ile yirmiden mütecâviz mevâki'-i sâire bulunup bunların hangisine bakılacak olsa "filanca misâfir-hâne" diye iri yazılı levhalar seyyâhîn enzâr-ı rağbetini ta uzaktan da'vet ve celb ederler. Bu hâlde insân şu gölün hangi sâhiline kadîm-i nihâde olsa "hoşgeldiniz safâ geldiniz" diye kendisini bin temiz hotelci istikbâl edecektir. Ammâ seyyâhîn ve misâfirîn için sühûleti yalnız bundan da ibâret zannetmemelidir. Etrâfta görünen yüksek dağlara doğru bizim Galata tüneli gibi tel ve-yâhûd şerît ile çekilip giden şimendüferler seyyâhları öyle sa'b ve men' yerlere götürürler ki bâdî-i emirde oraların insân yatağı olabileceğine zihin kani' olamaz iken oralarda dahi zihin gayet temiz ve muntazam hoteller seyyâhları tatlı diller ve güler yüzler ile istikbâl ederler. El-hâsıl Avrupa'nın hiç bir tarafına mukayyes olmamak üzere İsviçre mahalli ve onun da bi-l-hâssa şu tarafları her noktasında misâfirlerin esbâb-ı huzûr veistirâhâti mükemmelen bulabilecekleri behişt mîsâl bir yerdir.

881a

Şehirden Thun karyesine kadar müddet-i seyr-i seferimizde etrâfı temâşâ meşguliyyetiyle iki arkadaş âdetâ şakk-ı şefe edememiş idik. Şu göl seyr-i seferinde dahi bizi böyle bir baht ve hayret istîlâ eylediğinden gûyâ birbirimizin ecnebîsi imişiz de yalnız kendi kendimize meşgul oluyormuşuz gibi bir hâlde idik. Nihâyet Darligen karyesine geldiğimiz zemân şimendüfere binmek tedârîki için iki arkadaş mükâlemeye mecbûr olduk ise de meselâ “ikinci mevki’den bilet alalım” ve-yâhûd “eşyâ’mızı vagonumuz içinde bulunduralım” gibi sözlere bilâ-ihiyâr “lâkin gölün sâhili ne güzel!” ve-yâhûd “ey işte bu seyâhat Geneve gölündeki seyâhati de geçti” gibi mülâhazâtı karıştırıveriyor idik.

Buradan Interlaken’e kadar mümted olan şimendüfer oradan dahi Brienz gölünün iskelesi bulunan زوغلى karyesine kadar mümted olur ki tekâmîl dolu şimendüfer ile yirmi dakikalık mesâfeden ibârettir. Binâen aleyh bu şimendüfere de rakîb olarak Interlaken karyesine vâsıl olduğumuz zemân henüz güneş batmamış ve eşyâ’mızı şimendüfer istasyonuna karîb olan Hotel de la Gare’a bıraktıktan sonra hemân o akşam karye

881b

Dâhilinde bir cevelân icrâ’sına vakit bulabilmiş idik.

Şark cihetinden Brienzer ve garb cihetinden Thun göllerinin arasında bir mâ’-i cârî vardır ki ufarak bir nehir derecesinde olup bu da “Aare” nâmıyla yâd olunur. “Interlaken” kelimesi “iki göl arası” ma’nâsına mevzû’ olup vaktiyle mezkûr göller birbirine mülâsık bir bahire-yi yek-pâre sûretinde iken dağlardan inen seyler külliyyetli kum getirip orasını doldurmuş ve bir berzâh vuku’ getirmiştir de Interlaken karyesi de o berzâh üzerine binâ’ kılınmıştır.

Fakat bu nâmla bî-nâm olan köy bir karye-yi yek-pâreden ibâret değildir. Matten ve Aare ve Aarmühle ve Unterseen nâm üç köy ile asıl Interlaken hep birbirine mülâsık mahalleler hükmünde olarak orasını gereği gibi bir büyücek kasabacık hâline getirmişlerdir. Beyn-el-bahiretin teşkîl eden berzâh her cihetten cibâl-i şâhika ile muhât olup gök dahi bu duvar gibi dağların üzerine tente-âsâ gerilmiş olduğundan nazâretin hiç bir cihete adem-i imtidâdı bâdî-i emirde âdetâ insânın cânını sıkar. Bu hâli gereği gibi zihnimde büyüttükten sonra doktora dedim ki:

- Arkadaş! Hâtırımında kalabild-

882a

İğine göre siz hastelerinizi sâir yerlerden ziyâde burada Interlaken'de ikamet tavsiyesiyle İsviçre'ye gönderiyorsunuz değil mi?

- Evet arkadaş! Fenâ mı ediyoruz demek istiyorsunuz?
- Ne bileyim ammâ pek de iyi ediyorsunuz demek isteyemeyeceğim.
- Neden?
- Ya Montreux'den buraya kadar bunca cennet mîsâl mevâki'i durur iken bî-çâre haste-gâmı dört duvar arasında mahbûsiyyete mahkûmen buraya nâfi etmek revâ mıdır?

Doktor kemâl-i istigrâb ile yüzüme baktı. Ben ise söylediğim sözleri anlayamadı zannıyla birâz daha îzâhât veriyor idim. Diyor idim ki:

- Etrâfımızı ihâta eyleyen dağların vaziyetine nazaran dünyanın sâir taraflarında rüzgârlar beş yüz yıllık bin beş yüz yıllık meşe ağaçlarını köklerinden söküp çıkarmak derecesinde şiddet gösterecek olsalar burada yaprak dahi kımıldatamayacak.
- Keşki öyle olsa! Yâhûd bereket versin ki burada havânın tehâlûfû o dediğiniz dereceye karîb azdır.

882b

- Ey sizce matlûb olan da bu mudur?
- Budur zâhir! Emrâz-ı sadriyyeye mübtelâ olanlar için en muzırr olan şey havânın soğuktan sıcağa ve sıcaktan soğuğa tahvîli ve bi-l-hâssa bu tahvîlin sür'at ve şiddeti kazıyyeleridir. Bir memlekette meselâ harâretin en yüksek derecesi otuz ve bürûdetin derece-i gayesi on beş olur ise harâret ve bürûdet arasında şu kırkbeş dereceye varan tehâlûf emrâz-ı sadriyyeye mübtelâ olanlar için en büyük zahmet ve tehlike yerine geçer. Hele bu tahvîl az zemân içinde vuku' gelmekte ise tehlikesi daha ziyâde artar. Meselâ ba'zı memleketler vardır ki sabahleyin serinlik hemân hemân santigrat mîzân-ı havâsını yedi sekiz derecede bulundurduğu hâlde öğle üzeri ve öğleden sonra yirmi beşe otuza vardırıp geceleyin yine ona sekize indirir.
- Bizim İstanbul hemân buna karîbdir.
- Öyle ise sadrı zâif adamlara hiç yaramaz.

- Hattâ bir hafta içinde zaflığından şikâyet ettirecek günlerde olur sıcaklığından şikâyet ettirecek günler de!

883a

Bi-l-hâssa mevsim-i bahârda!

- Öyle ise sizin memleketinizde de insân kendini muhâfazaya pek büyük ihtimâm göstermelidir. Kitâblarda okuduğuma göre İsviçre'nin bu mahallerinde tehalûf-i havâ pek az imiş. Âdetâ yaz ile kış arasında bile o kadar fark yok imiş.
- Hâl-bu-ki doktor şu etrâf dağlar üstünde yazlı kışlı kar görünür.
- Ondan burası için tehlike yoktur. O karların tebrîd eylediği soğuk rüzgârlar buraya kadar isâbet için tenezzül etmedikten sonra varsınlar istedikleri kadar soğuk olsunlar. Hem biz hasteleri mutlaka kışı da burada geçirsinler diye göndermeyiz. Onlar için kıştan ziyâde yazdan korkarız. Yaz mevsiminde harâreti ziyâde olan yerlerde bulunurlar ise kış gelip de bürûdete ma'rûz oldukları zemân dertleri daha ziyâde müştedd olur. Bizim Rusya taraflarında yazın harâret nisbetinden ziyâdedir. Kışın soğuğu da ona muâdil olduğundan ekseriyyâ ilkbahâr esnâsında hastelerimizi buraya gönderip bâd-ı şitânın takarrübü esnâsında Nis ve Girit ve Rodos ve İskenderiye gibi yerlere i'zâm eyleriz.

Hamiyyetli adamcağız bu sözlerini mutmain-âne

883b

Ve fakat endişe-gân-âne bir tavırla söylüyor idi. Bu hâl beni düşündürdü. Dedim ki:

- Doktor! Bir bî-çâre hasteyi böyle memleket memleket nâfi ediyorsunuz ammâ bari onun için şu tebdîl-i havâlarla şifâ-yâb olmak muhakkak mıdır?
- Heyhat! Sekiz aydan bir buçuk iki seneye kadar mevti te'hîr belki muhakkak olabilsin.
- Şu kadcılık bir istifâde için vatanından ailesi halkından cüdâ düşerek ihtiyâr-ı gurbet eylemek ne bileyim ammâ bence pek de büyük bir kâr sayılamayacaktır.
- Hayır dostum hayır! Öyle söyleme! Bunda pek büyük ümîdler vardır. Vaktinde davranılır ve tıbbın o emîr ve nevâhîsine kemâliyle mutâvaat edilir ise o maraz-ı müdhişten bi-l-külliyeye kurtulmak dahi me'mûldur. Haniya kurtulanları nâdirden addetmemelidir. Ammâ hastelik artık san'at-ı tabâbeti me'yûs bırakacak kadar ilerlemiş olur ise

muvaffakiyyâtın bu derecesi me'mûl olamaz. Bununla berâber bî-çâre hasteye râhatça nefes aldırarak eyyâm-ı ma'dûdesini temdîde çalışmak etbâ'nın birinci vezâif-i mecbûresindendir.

884a

Doktor arkadaşım ile bu sûrette bed' eden mukâleme daha ziyâde uzandı gitti. Hem gûyâ geziyor hem de mukâlemede devâm eyliyor idik. Mebhûs-i an-hümüz olan illetten benî beşeri tahlîse en ziyâde medârı olacak şey kadın erkek nüfûs-i beşeriyyeyi daha bülûğundan evvel muâyene-yi etibbeye arz ederek ba'de âhir-i ömrüne değin muayyen mîâdlarda muâyenede devâm eylemek kaziyyesi olacağını ihtâr ile doktor dedi ki:

- Tıbb ister ki insânlar teehhül husûsunda ve intihâb edecekleri zevc ve zevce emrinde gönüllerinin meyelânından ziyâde etbâ'nın ahkamına mürâcaat eylesinler. Eğer tıbb bir insân için teehhülü men' eder ise ona bile ittibâ' ve inkıyâd lâzımdır. Çünkü ba'zı teehhüller müteehhilin âkıbetini ta'cilden başka bir şeye yaramadığı gibi husûle getireceği evlâdda dahi bir sıhhat-i tâmme me'mûl olamaz. Ne çâre ki nev'-i beşerin tabâbete verdiği ehemmiyyet henüz bu dereceye varmadığından bu müdhiş hastelik dahi dâire-i tahakkümünü arttırdıkça arttırmaktadır.

Bu akşam gurûb-i şemsten sonraya ya'nî sular kararıp karanlık çökünceye kadar Interlaken ve tevâbi'ni kâmilen gezip bitirdik. Vâkıâ bu mahalde müctemi' olan nüfûsun

884b

Mikdâr-ı umûmîsi beş bin beş yüze karîb ise de Thun karyesi dahi bu kadar nüfûsu hâvî olduğu hâlde sokakları çarşıları pazarları âdetâ bir şehir yavrusu ittilâkına lüzûm gösterecek derecede iken burası köy letâfetinden başka bir şeye isbât-ı liyâkat edebilecek hâlde değildir. Ebniye-yi mevcûde birbirinden münfasıl ve gayet seyrekir. Şurada burada ba'zı dükkânlar var ise de hey'et-i müctemileri çarşı ittilâkına şâyân hiç bir yeri yoktur. Hotel nev'inden üç ve hattâ dört katlı binâ'lar mikdâr-ı mecmû'u otuzu tecâvüz eyler ise de köylü hâneleri aglebi ahşâbdan olmak üzere birer katlı gayet geniş saçaklı basık şeylerdir. Ta'rîfini ebniye-yi muntazama ile muhât ve sokak ittilâkına şâyân şeyler bile olmayıp insânların mürûr ve ubûrlarına mahsûs olan geçitler yol ve chaussee ta'bîrine lâyıf şeylerdir. El-hâsıl ben bu mahalde nezâret ve şîrînlik göremedim.

Doktor ise etrâfı çepeçevre dağlarla muhât bulunmasını kendi ârzûsuna tamâmiyle muvâfık buluyor idi.

Bu mahallin en ma'mûr ve kalabalık yeri Hôheweg denilen yerdir ki orada yek-dîgerine epeyce muttasıl beş altı kadar büyük hotel

885a

İle sekiz on kadar da dükkânlar bulunarak burada uzunca müddet ikamet için gelen yabancılar ağıbiyyetle bu tarafta otururlar. Yolların iki tarafına ba'-zân birer ve ba'-zân ikişer sıra ceviz ağaçları dikilmiştir. Bir zemânlar ceviz ağaçlarının büyüüt civârında bulunmaları sıhhate gayr-ı muvâfık addolunur iken tabâbet-i cedfide şimdilerde ceviz ağaçları bulunan yerlerde daha ziyâde menfaat bulmakta imiş. Hattâ ceviz yapraklarıyla türlü yabancılar dahi tertîb olunur imiş. Arkadaşım doktor Yanpolsky'den bu haberi alınca hâtırına Beykoz civârında kâin bizim Akbaba karyesi geldi ki havâsı gayet lâtif olarak tebdîl-i havâ için oraya mürâcaat eyleyen zaîf bünyeli zevâtın pek büyük menfaat görmelerine de karye-yi mezkûrede epeyce kesretli olan ceviz ağaçlarının yardım eylediğini düşündüm.

İsviçre'nin ba'zı mahalleri üzümün kesreti ve üzüm tedâvîsi ile meşhûr olduğu gibi iş bu Interlaken karyesi de sütün kesret ve nefâseti ve süt tedâvîsi ile meşhûrdur. Mahsûs ahırlarda gayet cins inekler beslenerek buraya gelen ecnebîler onlardan sağılan hâlis sütleri nûş ederler. Bir de bu memleket yalnız hastelere

885b

Mahsûs tebdîl-i âb u havâ değildir. Mont Blanc dağlarına tırmanıp karlı tepelerini temâşâdan mütelezziz olan seyyâhlar için dağlara doğru imtidâd eyleyen yollardan bir çoğunun mecmû'u burası olması o sınıf-ı erbâb-ı merâkî da buraya celb eyler.

Elde bulunan seyâhat rehberinde merkezi Interlaken olmak üzere etrâf ve civâra doğru tertîb edilecek cevelânlara dâir bir çok ma'lûmât mündericidir. Fakat bu cevelânları yalnız rehberlerin ta'rîfi ve planların tatbîki ile insânın kendi kendisine icrâ' etmesi mümkün olmadığından burada bir çok da klavuzlar bulunur. Gidilecek yerler ya yüksek bir kayadan büyücek bir nehrin sükûtuyla peydâ olan şelâleler ve-yâhûd "glacier" ya'nî dâimî buzlarla mestûr dağ tepeleri veya yol bulabilip geçmesi emr-i asîr olan ormanlar ve-yâhûd bir kerre girildikten

sonra girilen yol bulunup tekrâr çıkılmak pek güç olan cesîm mağaralardır. Buralara gidilmek için delâlet edecek klavuzlar hükûmetçe hâl ve şânları bi-t-tahkik yedlerine ruhsat-nâme verilen adamlardır ki yalnız nâmuslarına değil mahâretlerine de i'timâd olunabilir.

886a

Evet! Bu klavuzlarda mahâret dahi şâyân-ı emniyyet olacak bir derecede bulunmalıdır. Zîrâ olabilir ki insânın üzerine bastığı azîm bir buz kıtası yerinden kopuşup tekerlensin gitsin de üzerindeki adamı dahi berâber götürsün! Olabilir ki dağın tepesinden kopuşup gelen buz veya kaya parçası seyyâhı ezip helâk etsin! Böyle korkunç yerlerde her türlü tehlike melhûz olup hele bir uçurumdan aşağı yuvarlanmak ve-yâhûd muhâlif-i havâyâ tesâdüfle soğuktan donup helâk olmak daha ziyâde kesir-ül vukû' olan ahvâldendir. Klavuz bu gibi mehâlikten yolcuları esirgemek husûsunda mahâretinden gereği gibi istifâde edilebilecek bir kaptan sayılır.

Bu yoldaki tehlikeleri göze aldırarak şu yüce dağlara çıkmakta letâfet bulunup bulunmadığını fuzûlî olarak hükmedivermek hakkı kimseye verilmemiştir. Bir akl seyr-i seyâhatin bu türlüünü muvâfık-ı hikmet bulmaz ise i'tirâz edilemez. Bir şâir bu temâşâdan pek büyük lezzet bulunduğunu söyler ise ona da redd cevâb verilemez. Zâten ihsâs-ı şâir-âne ile efkâr-ı hakîm-âne yek-dîgerinin refîk ve şefîki değil midir? Ola-

886b

Bilir ki zevk ve temâşânın bu türlüünü hakîm de beğensin şâir de! Kezâlik olabilir ki seyr-i temâşâyı ne hakîm beğenebilsin ne şâir!

Benim kendi hükmüm sorulur ise derim ki: Bu sen ve mevki'imde seyâhatin bu türlüünü kendim için muvâfık bulamam. Bence bu seyâhat bir görünür tehlikedir. Fakat letâfetten de âdî değildir. Hakk Teâlâ hazretlerinin muazzamât-ı âsâr-ı halâkatını bu sûrette de görmekte zevk-i vicdânı muhakkak ise de bugün ben kendi kendimin Midhatı olmaklığımdan ziyâde nüfûs-i kesîreyi hâvî bir familyanın babası ve hizmet-i kâlemiyyeye ihtiyâcı olan bir halkın yazıcısı hizmet-kârı bulunduğumdan kendi zevkime hizmet için herçi-bâd-âbâdı göze alıp o tehlikeli tepelerde dolaşmaya muvâfık bulamam. Yoksa gençliğimde göze aldırılmış bulunduğum tehlikelere nisbetle Mont Blanc dağlarında cevelân eyleyen İngilizlerin cesâretlerini öyle göze kestirilemeyecek havârik-i âdâtta bulacak kadar da ödleklenden değilim.

Gurûb-i şemsten sonra saat bire doğru hotelimize gelip umûmî sofraya oturduk. Fakat yalnız sofranın ismi umûmî idi. Yoksa akşam hotelin misâfirleri

887a

Bize münhasır olması bu sofraya husûsî hükümünü maa-ziyâdeten verdirmekte idi. Hotellerin hemân kâffesinin müdürleri kadın olduğu gibi bu hotelin müdürü de bir kadın olduğundan arkadaşım doktor eğer başka bir mâni yok ise müdürünün de bizimle birlikte taâm etmesi tezâyüdü-i iştihâyı mûcib olacağını gayet zarîf-âne bir lisânla anlattı. Bu bâbda kadıncağz için mâni addolunabilecek şey meğer bir de kâtibesi bulunmaktan ibâret imiş. Doktor Efendi kâtibenin de sofrada bulunması cem'iyetin daha ziyâde tezâyüdünü ve binâen aleyh iştihânın tevâfûrünü mûcib olacağına dâir bin türlü müsterî-hâne sözlerle müdürüye iknâ eyledi.

Bu iknâdaki suûbet her hâlde yolcuların hizmet-kârı demek olan hotel müdürleriyle kâtibelerinin ve sâirelerinin böyle misâfirlerle birlikte sofraya oturmaları muhâlif-i usûl olmasından nâşîdir. Eğer sofrada bizden başka misâfirler daha bulunsa idi kadıncağz edilen teklîfi mümkün değil kabûl edemez idi. Fakat bizim yalnız olmaklığımız bunların kabûlüne müsâg verdirebildi. Müdür tarafından gönderilen haber üzerine kâtibe olan matmazel dahi geldi.

Meğer doktor bu da'vette ne isâbet

887b

Etmış! Bilemem kâtibe matmazeli evvelce görmüş de bu da'veti ona göre mi tertîb etmiş? Herhâlde kâtibe matmazel o kadar genç iri yarı o derecelerde güzel nâzik lâtif bir kız görüldü ki beni âdetâ hayrette bıraktı. Yirmi yaşından aşağı tahmîn olunmaz ise de yukarı da tahmîn olunamaz. Müdürünün kendisi an-asl Alman olup Fransızca'yı az tekellüm eylediğinden bu kızı Almanya ve Fransa ve İngiltere taraflarındaki müşteriyle Fransızca muhâbere için mahsûsen Geneve'den celb etmiş. Cemâli zekâveti gibi tahsîli de mükemmel bir şey ki bu kemâletle berâber bir hotelci kadına kâtibliğe kanâat edebilmesi bence en ziyâde mûcib-i hayret olan ahvâlden görüldü.

Akşam taâmımız bir buçuk saat kadar mümted oldu. Müdür cenâbları arkadaşım doktora en alâ şarâblardan çıkarıp ikrâm ettiği gibi bana da München'den gelmiş en alâ Bavaria birası

ikrâm eyledi. Fakat bizi asıl müstefid eyleyen şey ahvâl-i mahalliyyeye dâir madamdan aldığımız haberler oldu.

Bu mahallin en kalabalık en şerefli en neş'eli zemânı nisan ve âhiri ve mayıs ve evvelinden bed' ile eylüle kadar imiş. Eylül içinde

888a

Gerek haste gerek sağlam misâfirlerin kâffesi pey-der-pey ya memleketlerine ya İtalya ve-yâhûd Mısır taraflarına çekilirler imiş. Mevcûd hotel ve pansiyonlarda üç binden mütecâviz yatak bulunup bunların hiç birisi boş kalmadıktan mâ-adâ ba'zı bir yataklı odaları iki ve iki yataklı odaları üç dört etmeye de lüzûm görülür imiş. Binâen aleyh hiç olmaz ise iki senede bir yeniden hotel binâ'sına lüzûm görülerek her sene mikdârları artan misâfirini hüsn-i iskân ve iâşeye o sûretle imkân bulunabilir imiş.

Asıl mevsiminde burada müctemi' olan misâfirîni eğlendirmek için ba'zı mevâki'-i muâyenede müzikalar çalınıp konsertolar verildiği gibi sık sık çayır baloları dahi yapılır imiş. Dağlar derûnlarına doğru cevelânlar icrâ'sı için binek katır ve merkepler bulunduğundan sekiz on ba'zı kerre kırk elli erbâb-ı tenezzühten ibâret fırkalar teşkîl ederek derûn-i cibâle giderler ve pek ziyâde eğlenirler imiş. Hattâ burada vuku' bulan tesâdüfât ve peydâ olan münâsebât üzerine teehhüller vuku'u bile nâdirinden olmayıp ekseriyyâ tabîine muvâfık koca arayan matmazeller buraya geldikleri gibi

888b

Kezâlik tabîine muvâfık zevceler arayan Mösyöler dahi gelirler ve emellerine nâil olurlar imiş.

Dikkat buyurmalıdır ki bahis bu sûrette döndüğü zemân kâtibe matmazelin zâten gül renk olan çehresi birâz da morarıp gözleri sofraya üzerine dikilmekte idi. Bir Paris kızı olsa idi belki de bahsin bu cihetinde madamdan ziyâde gevezelik edebilir idi. Lâkin İsviçre kızlarında açıklığın yırtıklığın o derecesi yoktur.

Sofranın nihâyetlerinde yarın için tertîb edeceğimiz seyâhat planına dâir olarak dahi ba'zı sözler söyleyip müzâkereler ettikten sonra müdüre ve kâtibeye gece vedâ'anı bil'âhire odalarımıza çekildik. Doktor ile dahi vedâ'laşırken adamcağız dedi ki:

- Aman ya Rabb! Eğer bekâr olsa idim şu kâtibe matmazel ile şu geceden bed' ile izdivâc etmiş gitmiş idim.

Lâtif doktor şu sözü pek ciddî bir tavırla söyledi. Ben ise ondan daha ciddî bir tavır peydâsına cebr-i nefis ederek dedim ki:

- Hayır! Bu geceden bed' ile değil yarın sağ kalmak şartıyla yarın akşamdan bed' ile!
889a

Doktor hayret-âmiz bir tavırla sordu ki:

- Neden?
- Zîrâ yarın sizinle bir düello etmeliğimiz lâzım gelecek idi.
- Vay! Siz de matmazole âşık oldunuz mu?
- Hay hay! Bekâr olsam fi'lhâl kendisiyle izdivâc edecek derecelerde!.....

Doktor da bir kahkaha! Bende de bir kahkaha! Nihâyet lâtif doktor:

- Bereket versin ki ikimiz de bekâr değil imişiz!

Diye düello ihtimâlinin önüne sedd-i mümânaat-ı kat'iyeye çekerek resm-i vedâ'ı bitirip odalarımıza çekildik ki daha nısf-ı leyle iki iki buçuk saatten ziyâde zemân var idi.

“Interlaken'den Hareket”

Bu akşam odamıza erkence çekilmeliğimiz ayn-ı isâbet oldu. İstanbul'a yazılacak mektûblar ile ba'zı mülâhazâtın kaydı için birâz zemâna ihtiyâc var idi. Bu işleri gördükten sonra yatağa girilip eylül efrencinin sekizincisini teşkîl eyleyen Çarşamba günü şafaktan evvel mükemmel bir istirahat-ı vücûd ile uykudan kalktık.

889b

Meğer doktor efendi benden daha evvel kalkarak hotelin bahçesinde herbiri birer güzel kız kadar güzel olan ineklerden süt sağdırmakla meşgul bulunan hotel müdürüyle kâtibesinin yanına gitmiş süt ve sigara şurubu ve bunların musâhabesi eğlenmekte imiş. Bu musâhabe-yi subh-gâhiye biz dahi iştirâk ederek biz dahi ihlamur ağacından oyma çamçaklar ile içtiğimiz

sütün büyük lezzetini ve güzel kâtime ile ettiğimiz sohbetin gönüllere ferâh veren letâfetini seyâhatimizin cümle-i muhsinâtına ilâve ettik.

Yolumuzun ilerisi için dün akşam vuku' bulan müzâkeremizde bugün ta Konstans şehrine kadar yolda devâmımız hemân karârlaştırılmış idi. Ancak o geceki mülâhazâtım yalnız fazla eşyâ'yı Konstans'a kadar gönderip biz bi-l-külliyeye sebük-bâr olduğumuz hâlde Lucerne ve-yâhûd Zürih kasabalarından birisine kadar bilet almayı bana tercîh ettirmişti. Çünkü seyâhatimizin bu kısmını sür'at-i seyr ile bir seyâhat hâline koymaktan ziyâde bir cevelân sûretinde icrâ' ederek Avrupa'nın en lâtif en ziyâde şâyân-ı temâşâ yeri olan şu İsviçre'yi alâ kadr-ül imkân daha ziyâdece mükemmel görmek ciheti müreccah idi. Burasını doktora anlattığımda:

890a

- A dostum! Ben seyâhat tertîbâtını size bırakmadım mı? Bence matlûb olan şey hasteleri tebdîl-i havâyâ gönderdiğimiz yerleri görmek idi. Oralarını gördük bitirdik. Bundan sonra nasıl ârzû eder iseniz öyle gezer yürürüz.

Diye mütâlaamı kabûl ve tasdîk eylediği gibi müdîre bayan dahi:

- İhti'mâl ki yolda Pilatus dağına çıkacağınız tutar. İhti'mâl ki Lucerne ve-yâhûd Zürih gibi şehirlerde bir gece geçirmek istersiniz. Zâten biletler fiâtça dahi fark olmadığından serbeste-i harekâtınızı mülâhaza etmekte her hâlde kârlı çıkarsınız.

Diye işe kuvvet verdiğiinden Interlaken'den alınacak biletin Lucerne'ye kadar alınmasına karâr-ı kat'î verildi.

Şimendüfer istasyonu zâten hotelimize pek yakın olduğundan gidip eşyâ'yı doğrudan doğruya Konstans'a gönderip ve kendimiz Lucerne'e kadar gitmek için biletleri aldık. Buradan Brienz gölüne kadar topu on on beş dakikalık ve ba'de göl üzerinden vapur ile bir buçuk iki saatlik ve ondan sonra yine şimendüfer ile altı yedi saatlik yolumuz olacağından bunlara dâir iktizâ' eden îzâhâtı yeriyle sırasıyla i'tâ' edeceğiz.

890b

Fakat müdüre madamın “ihtimâl ki çıkacağınız tutar” diye haber verdiği Pilatus dağına dâir kari’lerimize ba’zı ma’lûmât i’tâ’sının yeri tamâm burası olduğundan evvel-be-evvel ma’lûmâtı i’tâ’ etmeliyiz.

“Pilatus” denilen dağ İsviçre ile Fransa arasında kâin “Mont Blanc” silsile-i cibâlinin en meşhûr tepelerinden birisidir. Mont Blanc nâmı bu dağların ünvan-ı umûmîsi olup gerek irtifâ’ ve gerek cesâmet hasebiyle dîger tepelerden temeyyüz eylemiş olan tilâlin de birer ism-i husûsîsi vardır. Pilatus nevâhî-i erbaa gölü denilen göl sathına nisbetle dört bin metreden mütecâviz irtifâ’a mâlik bir tepe olup fakat irtifâ’da buna müsâvî dîger tepeler dahi bulunduğundan Pilatus’un şöhretine medâr yegâne bu irtifâ’ değildir.

Ma’lûmdur ki müteselsel olan dağlarda yalnız kendi başına yükselip çıkmış müteferrid tepeler nâdir olup ekserîsi tepelerin birbiri üzerine binmelerinden müteşekkildir. Pilatus ise göl sathından ve ovadan ta zirvesine kadar münferiden yükselip gitmiş ve bir tarafı âdetâ vaziyet -i şâkuliyyeye karîb yek-pâre bir uçurum teşkîl eylemiş tepedir ki şu cihetten emsâli ender ve belki bi-l-küllîyye mefkud olduğundan işte

891a

Bu hâl cibâl-i mezkûrun medâr-ı şöhreti olmuştur.

Paris’teki Eiffel kulesi üç yüz metre irtifâ’ında bulunduğu hâlde oradan sath-ı zemîne atfedilecek nazarın ne kadar acîb ve garîb olacağına ve insâna ne yolda te’sîrler edeceğine dâir sahîfe-i matbûâta yazılan sözler satır-ı vâhid sûretinde uzatılmış olsalar idi kulenin irtifâ’ına yüzlerce def’a müsâvî bir hat teşkîl eder idi. Bu hâle nazaran Pilatus tepesinden ya’nî dört bin metre irtifâ’dan nevâhî-i erbaa gölü denilen azîm bahire üzerine ve onu muhît olan dağlara ovalara doğru atf olunacak nazarın ehemmiyyeti ne kadar artmak lâzım geleceğini kari’lerimiz düşünmelidir.

Bu ehemmiyyet hakkında sahâif-i matbûâta hiç bir şey yazılmamıştır zannolunmasın. Oraya çıkanların ihtisâsatı ciltler doldurmuştur. Tabakat-ı nesîmiyye tettebbuâtı için oraya çıkan hikemâdan bed’an ile tabîî manzaralar tersîmi için bu zahmeti ihtiyâr eyleyen ressâmlara ve âsâr-ı kudreti hayrân hayrân temâşâ merâkında bulunan şâirlere ve hattâ mücerred salonlarda “ben de

Pilatus'a çıkmışım" demek için bu sefer-i müt'ibi göze alan seyyâhlara varıncaya kadar herkes müşâhedâtını hissiyâtını yazıp

891b

Neşr etmiştir. Binâen aleyh Pilatus merci' -i seyyâhîn olarak gayet meşhûr bir yerdir.

Bundan evvel Pilatus'a çıkmak için katlı katarlara binmek lâzım gelir imiş. Hâl-bu-ki o katarların geçebilecekleri daracık yolları vücûda getirmek o vakte göre ameliyyât-ı müşkileden ve binâen aleyh muvaffakıyyât-ı azîmeden addolunmuş. Ondan evvel ise buralara çıkmak için piyâde olarak taştan taşta tırmanmak lâzım gelir imiş. Gayet tecrübekâr ve muktedir klavuzlar seyyâhîni yukarıya çıkarmak için havânın müsâadesini beklerler imiş. En ednâ tehlike duman imiş ki klavuzlar etrâflarını ve basacakları yerleri göremeyeceklerinden dumanlı havâlarda bu seferi te'hîr ederler ve şâyed kendileri yukarıda iken duman bastırıverecek olur ise yerlerinden kımıldanmayıp hitâmını beklerler imiş. Rüzgâr oralardaki adamları ağaç ve taş gibi ellerine geçebilecek şeylere sarılmaya mecbûr edecek mehâlikten olup vâlâ insânı oturduğu yerde bile dikiş tutturamayarak tekerleyip götürüverir imiş. Hele kuru soğuk ve yağmur ve dolu gibi şeyler muhakkak sûrette mûcib-i helâk imişler.

O zemânlar Pilatus'a çıkılır iken bir ayak

892a

Basacak kadar daracık geçitlerin aşağısı binlerce metre uçurum ve yukarısı duvar gibi kaya olduğundan bu kayaya kim bilir ne kadar külfetlerle rabt edilmiş halkalara tutuna tutuna geçmek lâzım gelir imiş. Hele ba'zı yerlerde yolun ba'zı sûreti de münkatı' olarak on beş yirmi metre mürtefi' duvar gibi kayalara birer ucu yukarıya rabt edilen zincirlere sarıla sarıla ya'nî cimmastik erbâbında ve cân-bâzlarda görülen mahâretle çıkmak îcâb eder imiş.

Bu kadar sa'b ve sarp olan dağa katarlar ile çıkabilecek derecelerde bir yol açmak az muvaffakıyyât mıdır?

İmdi bir kerre fakat kemâl-i ehemmiyyetle bu muvaffakıyyâtı düşünmeli de müteâkıben işte bu dağın tepesine kadar çıkmaya müsâid bir şimendüfer yapılmış olduğunu dahi düşünmeli.

Eğer bu düşünce bi-hakkın icrâ' edilebilir ise insâna hayret gelmemek ve zihin durmamak mümkün değildir.

Avrupa'da bu misillû ameliyyât-ı cesîmeye mahsûs kitâblar yapılır. Ameliyyât-ı mezkûrenin resimleri harîtalari planları da ilâve kılınır. Pilatus şimendüferine mahsûs olarak da bir kitâb yapılmış ve bi-t-tab' tarafımız-

892b

Dan mübâyaa olunmuştur. Bu kitâbda tafsîl ve tasrîh ve resimlerle dahi tasvîr ve tevzî' kılındığına göre ba'zı yokuşların dikliği yüzde elli beş meylinde olup en az meyelnâni olan yokuşlar yüzde on sekiz meylinde imiş. Böyle yüzde elli beş meylinde olan bir yokuşa çıkan şimendüfere o nâmı vermekten ise "asansör" demek daha doğru olmaz mı?

Ba'zı azîm kaya yarıkları üzerine öyle köprüler yapılmıştır ki insân eliyle yapıldığına zihinler kanâat edememek ve dev ve peri eserleri olduklarına inanmak ister. Hele bir çok yerlerde yek-pâre yalçın kayalar delinip tüneller açılmıştır ki resimlerini bile görmek zihinlerde müdhiş bir durgunluğu mecbûriyyet tahtına sokar.

Bu şimendüfer üç raylıdır. Hem lokomotif hem vagon hizmetini görecek olan yalnız bir arabanın altı tekerleği iki cenâhındaki raylar üzerinden yürür. Orta yerdeki ray dişlidir. Lokomotifin dahi ortasında bir dişli çark olup döndükçe kendisini sürükleterek yürütür.

Şimdi düşünürsünüz ki dağın en dik bir yerinde bu dişler birbirinden kurtulurlar ise ne olur! Öyle değil mi? Fakat merâk

893a

Etmeyiniz. Vagon paldır küldür aşağıya inerek içindekiler ile bin parça olmak tehlikesinden kat'iyyen masûndur. Bizim buralarda gördüğümüz şimendüferlerde tramvaylarda kullanılan frenlere kıyâs kabûl etmeyecek kadar kavî' ve metîn frenler yapılmıştır ki istenilen noktada arabayı sımsıkı durdurmaya muktedirdir. Aşağıdan yukarıya kadar bu şimendüfer ile çıkıp inmekte kat'â tehlike mutasavvir bile olmadığına ind-el-mühendisîn ve ind-el-nâs kanâat-ı kat'iyye ve kâmile hâsıl olmuştur.

İşte müdüre madamın “şâyed çıkacağınız tutar” dediği Pilatus dağı böyle bir yerdir. Lâkin bu mevki’i merâk edip de şâyed çıkacağımız tutabilir mi? Ben bu misillû tehlikeli temâşâlar hakkındaki mütâlaât ve mülâhazâtımı kari’lerime arz etmiş idim. Böyle yerlere benim çıkacağım tutamaz. Refîkim doktorun mütâlaasını da karîben görürsünüz.

Interlaken istasyonundan hareket eden şimendüferimiz bir çaryek saatten evvel bizi امزىغلى karyesine îsâl eyledi. Oraya kadar iki taraflı eflâkî ser çekmiş ve tepeleri dâimî karlar ile mestûr kalmış dağlardan başka bir şey göremedik. Hayır hayır! Hatâ’ ettik. Bu dağların dâmenlerini gördük ki sed

893b

Sed duvar örülerek tekmîl bağ hâline konulmuş.

Lâkin bu sedler şöyle burada diye verdiğimiz vecihle kolayca inşâ’ edilivermişler mi? Zann-ı galibime kalır ise bu kale gibi duvarları inşâ’ etmek yine o kadar mükellef ameliyyâttan sayılamaz. Çünkü taş çok. Ammâ bunları toprak ile doldurmak işte akllara hayret verecek ameliyyât hükmünü alır. Zîrâ oralarda toprak yok. Bu sedlerin arkalarına doldurdıkları toprakları eğer şimendüferler ile taşımışlarsa o bile hayret-efzâdır ya! Lâkin insân ve-yâhûd hayvân sûretiyle taşımışlar ise işte akllar bu nokta üstünde büsbütün durakalırlar.

Yahu insân bu yerleri gördükçe kendi vatanının kıymet ve kuddüsiyyeti nazarında ne kadar büyüyor! O bizim münebbit ve mahsûl-dâr ovaları buralara getirecek olsalar idi kim bilir ne hâllere girerler idi! Numûneleri de görülüyor ya! Bir karış ammâ bir karış yer boş bırakılmamış. Şimendüferin iki tarafındaki toprak yığınlarına bile gûnâ-gûn sebze ve fidan dikmişler.

امزىغلى karyesine gelip hâzır ve müheyyâ bulunan vapura bindik. Bizden mâ-adâ bir çok

894a

Fransız Alman ve İngiliz yolcuları dahi var idi. Vapurun hareketi esnâsında saat alafranga sekizi geçiyor idi ki vakt-i zuhûrda dört saat kalmış demek idi. Vapur hareket edip de Iseltwald karyesine doğru epeyce yol aldıkta Fransızlar:

- Le voir de soleil! Le voir de soleil!

Ya'nî "tulû'-i şems!" diye haykırmaya başladılar. Bu nidâ bize hayret verdi. Kendimizi toplayıp şark tarafına baktık. Fi-l-vâki' bir yüksekik dağın üstünden kars-ı hurûşîden nısfı kadarı görünmekte olup ziyâ'sı da karşı taraftaki dağlar üzerine aks-endâz oluyor idi. Bu hâlde bir kaç bin metre irtifâ'ından semt-i reîsmiz münevver olduğu hâlde vapur ile üzerinden seyâhat eylediğimiz göl bayağı mazlûmca bulunarak Fransızların "tulû'-i şems" diye ettikleri nidâyı pek haklı gösteriyor idi.

Heriflerin bizi irşâdlarından memnûn kaldık. Zîrâ onların nidâ ve irşâdı olmasa idi biz bu hâle dikkat edemeyecek ve o manzaranın zevkine varamayacak idik. Benim ağızımdan bilâ-ihliyâr:

- Evet! Vakt-i zuhûrda tulû'-i şems!

894b

Onu da görmek için buraya gelmelidir!

Sözleri çıkıvermiş olduğundan bu söz yolcular miyânında sürekli bir kahkahayı ve umûmî bir tasvîbi mûcib oldu. Zîrâ Norveç'teki şimâl burnunu ziyârete giden yolcular: "Nısf-ı leylde güneşi görelim" diye giderler. Fi-l-vâki' takvimlerin "nısf-ı leyl" diye işâret ettikleri saatte mevsimine göre güneşin mevcûd olduğunu görürler temâşâ ederler. Hâl-bu-ki vakt-i zuhûrda tulû'-i âf-tâb bi-l-külliyeye muhâldir. Onu burada mümkün gibi gösteren şey şu karşıımızdaki cibâl-i şâhestedir. Bu dağların ta eteklerinde bulunan köylerde tulû'-i şemsten ta vakt-i zuhûra kadar hakikaten güneş görünmez binâen aleyh öğle vakti bunların tulû'-i âf-tâb zemânıdır demek müstebid olamaz.

Brienz gölü şimdiye kadar geçtiğimiz göllerin tûlen de arîzen de en küçüğüdür. Bunun etrâfını muhît olan dağlar ise en yüksek dağlardır. Binâen aleyh azîmeti hayret-efzâ-yı uyûn ve dehişt-fermâ-yı kulûb olan bir dağ aralığında müterâkim bir kaç katre su üzerinde hurde-bîni bir gemi halkına teşbîhimiz teferruâta haml olunamaz. Dağların büyüklüğüne ve yüksekliğine göre gölün eni ve vapurun cesâmeti hakikaten

895a

Bu nisbeti geçemez.

Vapurumuz Giessbach nâmında bir köye daha uğrayarak ba'de Brienz iskelesine doğru yol verdi. Bu esnâda da Pilatus dağının tepesi görüldü. Doktora dedim ki:

- Nasıl doktor? Şu dağın tepesine kadar çıkmaya hevesiniz var mı?
- Bende mi? Ben daha aklımı yağmaya vermedim.
- Neden? Hiç bir tehlikesi olmadığını işte ta'rîf-nâmesi te'mîn ediyor.
- Farz edelim ki hiç bir tehlikesi yoktur.
- Fakat onun tepesine çıkıp âsâr-ı kudreti temâşânın zevki yok diyemezsiniz a!
- Bunu diyemez isem de o temâşâ ile doktorluğun münâsebetini bulamam. Siz feylesof olduğunuz için böyle bir ârzû sizde bulunabilir.
- Bulunamaz ise demek olur ki feylesof değilim.
- Münkâtı' öyle olmak lâzım gelir.
- Öyle ise istintâc etmelisiniz ki feylesof değilim. Zîrâ o ârzû bende yoktur.

Bu netîce üzerine doktor ile birâz gülüştük. Doktor sözünde devâm eyledi. Dedi ki:

895b

- Bir iki İngiliz ile bir Rus bizi kendilerine katmak için teşvîkte bulunuyorlar. Zîrâ bilmem kaç kişi olmayınca Pilatus şimendüferi hareket etmez imiş. Onların mikdârı da o derece-i nizâmiyyeden nâkıs imiş.
- Bizim ile eksik tamâmlamak istiyorlar ha?
- Evet ammâ biz o kadar budala olmak istemiyoruz. Değil mi dostum?

Bir kahkaha da bunun için kopardık. Doktora dedim ki:

- Fakat sizin haberiniz yok. Meiringen ile Luzern arasında biz de bir dağ aşacağız.

Doktorun çehresinde bir havf ve haşyet alâimi zâhir oldu. Kemâl-i telâşla sordu ki:

- Kim demiş?
- Kim diyecek! Elimizdeki rehber-i seyâhat kitâbı!
- Demek oluyor ki bir tünelden geçeceğiz de!..... Dağı şimendüfer ile üstünden aşmaktan ise altından geçmek daha korkusuzdur.
- Hayır hayır! Teessüf etmelisiniz ki üstünden aşacağız.

- Öyle ise ehemmiyetsiz bir şey olmalıdır. Şöyle az meyilli bir yokuşcağız.

896a

- Bin bin beş yüz metre kadar mürtefi' bir şey.

Doktor da telâş arttı. Elindeki sigarayı boğazından aşağı yutacak derecelerde şiddetle çekiştirerek dedi ki:

- Bin beş yüz metre irtifâ'ında mı?
 - Pek iyi hâtırında kalmadı ammâ rehber bir daha bakarız.
 - Ey bu tehlikeli yolu intihâbın hikmeti?
 - İntihâb denilen şey bir kaç yol bulunduğu zemân olabilir. Başka yol bulunmaz ise mevcûd-i yegâneyi kabûl etmek mecbûrî görülür.
 - Bunu bana evvel niye haber vermediniz?
 - Bilse idim haber verir idim. Fakat Interlaken ve Thun karyelerini görmek merâkında bulunduğunuzdan kendi kendinizi bu yola dûçâr ettiniz. Eğer Bern şehrinden doğruca Luzern'e gitse idik hiç bir korkulu yoldan gitmek mecbûr olamaz idi.
 - Gerçekten korkulu imiş. Rehber ne diyor?
 - Rehber bu yolun letâfetinden bahsediyor. Dağa doğru çıktıkça aşağıdaki göllerin ovaların şöyle güzel böyle acîb görüleceğini söylüyor.
 - Deli İngilizler için yapılan rehber-
- 896b

Lerde başka türlü söylenmez a! Fakat siz bu yoldan geçer iken korkmayacak mısınız?

- Henüz tecrübe etmediğim bir şeyi şimdiden hükm edemem.
- Pilatus'a çıksa idik korkacak idiniz ya?
- Öyle zannediyorum. Lâkin ihtimâl ki oraya da çıktığımız hâlde korkmaz idim. Beni Platus'a çıkmaktan asıl men' eden şey lüzûmsuzluğudur. Ammâ bu yoldan geçmeye mecbûruz. Pek korkar isek gözlerimizi yumarız vesselâm.

Doktor da korku arttıkça tavrı da komikleşiyor idi. Ben için için gülüyor idiysem de zâhiren hiç renk vermiyor idim. Son sözüm üzerine doktora birâz da tehevür gelerek dedi ki:

- Ammâ tuhaf söylüyorsunuz be! Ne soğuk kanlı adam imişsiniz! Gözlerimizi kapamakla hiç tehlike ber-taraf olmuş sayılır mı?
- O kadar soğuk kanlı adam olmuş olsa idim lüzûmsuzluğuna bakmayarak Pilatus'a da çıkar idim. Fakat böyle bir tehlikeli yerde gözlerini kapayıp tehlikeyi görmemek havfı ta'dîl eder de onun için söylüyorum.

897a

Zavallı doktor burnundan solumaya başladı ise de kazaya rızâ'dan başka ne çâre olabilir? Lâ-yenkati' benden tehlikenin derecesini soruyor. Bilmiyorum ki cevâb vereyim. Elimdeki rehberde ise yükseldikçe letâfeti artacak olan manzaralardan kemâl-i medh ve sitâyîşle bahs olunuyor.

Brienz kasabasından Luzern'e kadar şimendüferin mesâfesi elli sekiz kilometredir. Adi yolcu katarı bu mesâfeyi üç saat kırk dakikada kat' eder. Ancak yol Brienz'den Meiringen karyesine kadar garbdan şarka doğru mümtedir ki şimendüfer ile kırk dakikalık bir yoldur. Ba'de garbdan şarka doğru tahvîl-i istikamet eyleyerek Brünigen karyesine gelir ve oradan şimâl-i şarkıyye bi-t-teveccüh Luzern'e varır.

Brienz kasabasını yarım saat kadar güşt-ü güzâr eyledikten sonra şimendüfere rakîb olarak Meiringen karyesine doğru yola düzıldük. Yolun bu kısmında şimendüfer me'mûrlarından bir adam bizim vagonumuzda idi ki zannımıza kalır ise ya inspector ve-yâhûd mühendis gibi bir sıfâtı hâiz idi. Zîrâ inşâât-ı cedîdeden olup ehemmiyyet ve cesâmeti müsellemler bulunan bu tarîkın sûret-i inşâ'sına dâir her sorulan suâle cevâb

897b

Verdikten mâ-adâ sorulmayan şeyleri bile kendisi îzâh eyliyor ve îfâdât vâkıyasından kendisi de pek mütelezziz görünüyor idi. Bu hâl mutlaka bir inspectorda ve daha doğrusu bir mühendiste bulunabilecek ahvâldendir. Bundan anlaşıldığına göre üç sene evvelisi Brienz ile Luzern arasındaki yol İsviçre'nin en sarp yollarından imiş. Araba işletebilmek derecesinde müyesser olan inşâât için milyonlar harc olunmuş. Nihâyet geçen 1880 sene-yi mîlâdiyyesinde Alpnachstad ve Meiringen tarîkıyla Brienz'e kadar olan yol inşâ' olunarak henüz içinde bulunduğumuz 1889 senesinde de Alpnach'tan Luzern'e kadar olan kısmı yapılmış. Resm-i küşadı icrâ' olunalı henüz bir kaç mâh olmuş. Ancak ticâret-i mahalliyyeye o kadar hizmeti

oluyor imiş ki oradan vâridât-ı üsbüyyesi gittikçe artarak o nisbette de hisse senedi fîâtı terakki eyliyor imiş.

Meiringen karyesinde hemân hiç durmadık. Yine bindiğimiz katar ile yolda devâm ederek Brünigen karyesine kadar geldik. Orada dağ şimendüferine aktarma edildik.

Bu dağ şimendüferi yine Pilatus şimendüferini ta'rif eylediğimiz zemân haber verdiğimiz sûrette üç raylı olarak inşâ' edilmiştir.

898a

Fakat bunlar üzerinden seyr ü hareket eden şey hem vagon hem lokomotif hizmetini görecek gerdüne-i yegâneden ibâret değildir. Bir lokomotif ile bir yük koyacak bir fargon bir de uzunca ve birinci ikinci üçüncü mevâki'e münkasım bir yolcu vagonu iş bu dağ şimendüferinin katarını teşkîl eder. Fakat arabaların ön tekerlekleri daha küçük ve arka tekerlekleri nisbetinden ziyâde büyüktür. Böyle olması da dağa tırmanır iken mümkün mertebe bir vaziyet -i ufkıyye peydâ etmesi içindir. Dağ tepesine varıldıktan sonra öte tarafa inileceği zemân arabalar çevrilip büyük tekerlekleri önde ve küçük tekerlekler arkada kalmak üzere tesviye-yi ufkıyyeye hizmet edilmiş olacaktır.

Çıkacağımız dağ "Giswil" dağıdır ki asıl sath-ı bahirden irtifâ'ı üç bin metreden ziyâde olup dâmenlerindeki göllerden irtifâ'ı bin dört yüz metredir. Fakat Pilatus dağı gibi yek-pâre olmayıp yek-dîgeri üzerine binmiş tilâlden müteşekkildir. Bunun da şimendüfer ile çıkılacak kısmı bin on iki metreden ibâret bir irtifâ' teşkîl eder.

Dâmeden bir hayli mesâfeye kadar yokuşlar pek hafiftir. Ondan sonra gittikçe dikleşmeye

898b

Başlayıp en dik olan yokuşu yüzde on dört nisbetine kadar varır. Ameliyyâta ziyâde suûbet göstermiş olan kısmı da işte Meiringen'den Luzern'e gidilir iken çıkılan kısmıdır. Ba'zı yerlerinde bizim Yuşa dağının otuzu ellisi cesâmetinde yek-pâre yalçın ve amûdî kayalar gayet cesîm lağımlarla atılarak yol geçirilmiştir. Ba'zı yerlerinde ise en metîn kalelere de kıyâs kabûl

edemeyecek duvarlarla dağların ka'rina sedler yapılmıştır. “Himmet-ül ricâl tekallü-i cibâl” serinin âsârını müşâhede etmek isteyenler bu yolu görmelidirler.

Hayır hayır! Ben bu yolu gördüğüm için nazarımda bunu bölüyorum. Pilatus şimendüferi buna nisbetle beş on kat mühimm olduğundan asıl onu görmelidir. Ben onu görmemiş olduğum için heriflerin hadsiz nihâyetsiz kayaları pamuk atar gibi dağıtmış olduklarını buradaki numûnesinden görerek dûçâr-ı hayret oluverdim.

Şimendüfer lokomotifleri hareket ederler iken silindirlerde isti'mâl olunan buhar bacadan çıkarak “paf paf” diye bir sadâ izhâr etmez mi? Bu paf pafların her ikisi bir çarkın devrine işârettir. Patırtı ne kadar sık olur ise katar

899a

Dahi o kadar çâbük gidiyor demektir. Öyle ise kari'lerim zihinleride bulunmalıdır ki bindiğimiz dağ şimendüferinin patırtısı en sür'atli giden bir katarın patırtısı kadar sık olduğu hâlde bindiğimiz araba bâr-gîr arabası değil ancak bir öküz arabası kadar sür'atle yol alabiliyor idi. Yanımızda bulunan şimendüfer me'mûrunun rivâyetine göre “paf” sadâlarının derdi çarkın bir devrini gösterir imiş. Hâl-bu-ki asıl arabalarını yürüten dişli çarkların katarları ne kadar küçük olur ise o kadar kuvvet alacaklarından bu küçük çarkların da her devresi arabalara pek cüz'î bir mesâfecik kat' ettirebiliyor imiş. Ya'nî bu dağ yollarında matlûb olan şey sür'at değil imiş. Kuvvet-i matlûb imiş. Şu bir lokomotif ve iki vagonun ibâret bulunan katarımızın dağı aşması için matlûb olan kuvvet-i âdî şimendüferlerde iki yüz vagonu çekmek için matlûb olan kuvvetten on beş yirmi kat ziyâde olmalı imiş.

Mühendis efendi bize bu hesâbları anlattığı sırada sordum ki:

- Ya dağın öte tarafında katar aşağıya iner iken dahi bir kuvvet-i zâbıta

899b

Ve mânia lâzım değil midir?

Mühendis bu suâlimden fevk-al-hadd mahzûz oldu. Beşâsetle karışık bir tasvîb tavrıyla dedi ki:

- Hay hay! Aksine yine işleyecektir. Zîrâ makine işlemeyip de bayır aşağı inen katarın zabt ve men’i frenlere havâle edilecek olur ise katarın seyr ve hareketi sadmeli bir sûret peydâ eder. Çünkü frenler kuşatılıp katara cüz’ice yol verilince katar birdenbire hızlanır. Ba’de bu sür’ati men’ ve katarı zabt etmek lâzım gelince hareket büsbütün münkatı’ olarak yine birdenbire durur. Bu hâlde makine işletilince makinenin kuvveti katarın kuvvet-i sükûtiyyesini ta’dîl edeceğinden dağın tepesine çıkar iken nasıl dış dış çıkılıyor ise iner iken dahi bilâ-inkıtâ’ ve bir hareket-i muntazama ile yine öyle dış dış iner.
- Ey bu çıkışlarda ve inişlerde hiç bir tehlike mutasavvir değil midir?
- Hayır! Çünkü her istenilen sâniyede anda frenler ile katarı durdurup zabt etmek kabildir.
- Ya dişli çarkların birisi ve-yâhûd dişlilerden biri kırılacak olur ise?
900a
- Dişli çarklar yalnız bir dâne değildir. Üç dânedir. Gerek bunlar ve gerek orta yerdeki ray üzerinde bulunan dişler kırılacak olur ise gayeti katar yolundan kalır. Hareket edemez. Ammâ yokuş aşağı inivermesi için diğer frenlerden kat’-ı nazar “fren otomat” lar mâni olurlar.
- “Fren otomat” nedir?
- Haniya gemilerde demir alındığı ve ırgat döndüğü zemân mandal gibi bir kaç demir “Lank! Lank!” sadâlarıyla kalkıp inerek ırgatın dönmesine müsâade ederler de ırgat terk ediliverince geriye dönmesine müsâade etmeyerek dayanıp durmazlar mı?
- Evet! Bunu görmüşüm ve şimendüfer tekerleklerine sûret-i tatbîkine de aklımı erdirdim. Demek oluyor ki öyle mandallar şu seyr ve hareketimiz esnâsında tekerleklerin ileriye doğru dönmesine müsâade ettikleri hâlde geriye dönmesi lâzım gelir ise dayanıp kalarak müsâade etmeyeceklerdir.
- Evet öyledir.

Bir yandan gayet âheste revşle dağa doğru çıkıp etrâfı temâşâ eylediğimiz hâlde diğer taraftan mühendis efendi ile şimendüfer inşââtına dâir olan musâhabeyi

900b

İlerlettik. Mûmâ-ileyh in efkâr ve i’tikadına göre gerek böyle dişli çarklar ve gerek kalın ve muhkem teller ve şerîtler ile dağlardan şimendüferler aşırnak ihtirâ’ı tünel inşââtını ba’de-mâ külfetli gösterecektir. Ufak tefek tüneller için hafriyyât külfeti bu inşââttan ehven düşer ise de

Mont Blanc tüneli gibi ameliyyât-ı cesîme için böyle dağı aşırmaq altından geçmeye nisbetle daha kolay bulunacaktır. Vâkıâ vagon dan vagon a yük ve yolcu aktarma edilmesi epeyce müşkülâtta n ma'dûd ise de büyük tünellerin hafır husûsundaki müşkülât daha büyük olduğundan ba'de-mâ yapılacak şimendüferler için mühendisler de bu hesâb ve muvâzenede lüzûmu derecede zihin yoracaklardır.

Mühendisten aldığım ş u yoldaki ma'lûmât eğer ki beni ziyâdesiyle müstefîd eyliyor idiyse de yolumuzda ilerledikçe ve mevki'miz yükseldikçe gözümüzün önünde açılan manzaraların dil-i cânı fikr-i nazarı celb etmesi bana her türlü istifâde-i fenniyyeyi unutturmaya başladı. Meğer rehberlerimiz de "filan noktada filan tarafa doğru imtidâd eden nazar ale-l-alâdır!" yollu edilen tavsiyeler ne kadar haklı imiş! Brienz Gölünü buradan temâşâ etmeli. Mevki' yükseldikçe dağların

901a

Dâmenlerinde peydâ olan büyüklüğe vüs'ate mukabil gölün arzi azala azala âdet'a iki dağ arasına sıkışmış ufacık bir cûy-bâre benziyor. Üzerindeki vapurun dumanı olmasa görülebilecek başka hiç bir yeri bulunamıyor.

Aman ya Rabb! "Bak ş u dağlara nasıl yükselmişlerdir." Hükm-i celîlinde bulunan âyet-i kerîmenin ma'nâsındaki hikmet dahi ne büyük imiş. Dağların rif'atine azametine edeceğim dikkaten maksad kendi sağır mevcûdiyyetimizi mukayese ve muvâzene ile ibretbîn olmak değil midir? İşte karşımızdaki vapur ancak "pire kadar" diye ta'bîr olunabilecek bir hâlde görünüyor. Hâl-bu-ki o vapur bizim bir kaç yüzümüzü istihmâl eylemiş idi! Ne mini mini mahlûk imişiz!

Fakat bu mini minilik cüsse ve cesed cihetiyledir. Aklen ne büyük mahlûk imişiz ki bu cibâl-i refî'anın yalçın kayalarını pamuk atar gibi atarak delerek ş u şimendüferi geçirmişiz.

Gele gele bir yere geldik ki yedi sekiz yüz metre irtifâ'ında ve üç dört bin metre tûlünde yek-pâre bir kaya kim bilir ne gibi bir sadme-i jeolojikiyye ile çatallanıp birbirinden ayrılmış. Orta yeri birbirine iki metreye kadar karîb olup üst tarafı yüz metre kadar aralık kalmış. Alt tarafı ise gittikçe

901b

Birbirinden tebâüd etmek sûretiyle üç dört yüz metre kadar açık ve usûl-i mi'mâriyyece “gothique” denilen şekle karîb bir kemer sûretinde teşkîl etmiş. Orta yerdeki iki metre açıklığa bir demir köprü yapmışlar. Burada yol dahi o kadar dardır ki raylar yola ancak sığabilip vagonların tekerleklerden taşkın olan kısmı yoldan dahi taşkındır. Aşağısı dört beş yüz metre derin “gayyâ” ittılâkına sezâ bir uçurum! Yukarısı vagon içinden tepesi görülemeyen azîm tabî bir duvar!

Biz daha buraya gelmezden evvel yanımızda bulunan me'mûr burasını bize ta'rîf etmiş idi. O iki metre mesâfeyi de katarımız on beş sâniyede kat' edecek. Aman ya Rabb! On beş sâniye denilen müddet ne uzun müddet imiş. Bir def'a Rodos'ta şiddetlice bir hareket arz olmuş idi de yedi sâniye devâm etmiş idi. O zemân yedi sâniyenin ne kadar uzun olduğunu nefsimdeki korku ile tecrübe eylemiş idim. Buradaki on beş sâniye onun iki misli kadar değil on mislinden ziyâde geldi. Tamâm köprüye takarrübümüzde doktorun beti benzi kül kesilmiş olduğundan dedim ki:

- Ne korkuyorsunuz doktor? Niçin böyle sarardınız?

902a

- Siz ne korkuyorsunuz? Çünkü sizin de benziniz uçmuş?

Vâkiâ benzimin uçtuğuna kendim vâkıf değil idiysem de ben de kalbimde büyük bir havf hissediyor idim. Doktora:

- Gözlerimizi yumalım.

Dediysem de göz yummaya da merâkımız müsâade ediyor mu ya? Mukavemeti gayr-ı kabil bir kuvve-i sâika bizi uçurum tarafındaki pencereye sevk eyledi. Yanımızdaki mühendisin ifâdesine göre dört yüz seksen bu kadar mesâfeden ibâret bulunan uçurumdan aşağı bakmaktan gözlerimi bir türlü men' edemedim. Lâkin i'tirâf ederim ki kalbimin çarpıntısı lokomotifin paf paflarıyla yarış ediyor idi. Hilâf-ı tahmînim olarak gözlerim kararmadı. Beynim dönmedi. Lâkin zemheride buz gibi suya girmişcesine vücûdumun donduğunu hisseyledim.

Çocuklukta sağ elimiz ile sol elimizin üzerindeki damarları parmak uçlarından dirseğe doğru oğuştura oğuştura kanı teb'îd ederek ba'de bileğimizi sımsıkı tutar idik de kansız kalan

elimize bakıp gülüşerek elimizin vefât ettiğini hüküm eyler idik. Burada dahi ellerime baktığımda bembeyaz ve tırnaklarımın pembeliği büsbütün

902b

Zâil olmuş bulduklarını gördüm.

Hâsılı on beş sâniyelik bir korku ammâ bütün müddet-i ömrümde hiç emsâlini hissetmediğim bir korku! Bununla berâber hakikaten orada çeşm-i ibretime münkeşif olan eser-i kudret-i ilâhiyye ile yine onun vedâsı bulunan eser-i kudret-i beşeriyeye hayrân oldum kaldım.

Köprüyü öte tarafa geçtikten sonra vücûduma birdenbire bir sıcaklık yayıldı. Doktor ile buna dâir teâtî eylediğimiz sözler netîcesinden anlaşıldı ki korku müddetinde kalbimize toplanmış olan kan yine vücûdumuza yayılmış.

Yalnız vücûdumuz ısınmakla kalmadı. Birâz terlemeye bile başladık. Doktor dedi ki:

- Ben bu yolun böyle olacağını bilse idim hiç de bu yolu tercîh etmez idim. Bern'den doğruca Luzern'e gider idim.
- Sözün doğrusunu ister iseniz benden de alınız o kadar! Ammâ bilâ-ihityâr şu geçitten geçmiş olduğumuza yine memnûn oldum.
- Siz de bu cesâret var imiş de Paris'te kulenin tepesine kadar niçin çıkmadınız?
- Ben kendimde bu cesâretin bulund-

903a

Uğundan haber-dâr değil idim. Fakat dediğinizi unutmayınız. Yolun böyle olduğunu evvelden bilse idim buradan geçmeye da cesâret edemez idim. Fakat bir buraya bakıyorum bir de Pilatus dağımı düşünüyorum da orada hâsıl olacak helecânın mutlaka helâka kadar varacağını hüküm ediyorum.

- O bile mümkündür! Deli İngilizler “emision” denilen şeyi başka yerlerde bulamıyorlar da bu müdhiş yerlere kadar çıkıyorlar. Bizim gibi adamlara helecânın bu derecesi gerekmez.

Üç çaryek kadar bir müddet lokomotifin feryâd-ı mesâî-perest-ânesiyle tırmama tırmana çıktuktan sonra dağın zirvesine vâsıl olduk. Ammâ ne lâtif yer! Gayet büyük ağaçlı bir kuru! Her tarafa nezâreti olan bir noktaya güzel bir lokanta yapmışlar. Orada yirmi dakika tevkif

olunacağından istek eyleyen yolcular için bir sofraya kurulmuş. Bir yandan lokomotifin önlerini arkalarına çevirmekte olsunlar diğer taraftan da yolcular sofraya cân atmakta bulunsunlar ben doğruca bu kafeye koşup bizim “baston francala” ta’bîr eylediğimiz şekilde yapılmış pamuk gibi beyaz ve yumuşak bir ekmeği orta yerinden yarıp derûnuna

903b

Siyâh havıyar tılâ’ ettirdim. İçecek su bulunmadığı için ihlamur ağacından oyulmuş ve bira doldurulmuş olan bir çotrayı da yakaladığım gibi hem gezinmeye hem etrâfı temâşâyâ başladım.

Doktor arkamdan bağırarak beni sofraya da’vet ediyor. Ben ise:

- Bu yirmi dakikayı şöyle bir mevki’de sofrada geçirmeye Allah’ın da rızâ’sı olamaz. İster iseniz geliniz meşşâiyyûn-vârî hem kahvâltı edelim hem etrâfı görelim.

Yollu teşvîkâtta bulunuyorum. Fakat doktora kolay kolay lakırtı anlatılamayacağını görünce va zemânın bu muhâverâta da müsâadesi olmadığını düşününce herçi-bâd-âbâd arkamı çevirip gezintili kahvâltı ile berâber temâşâ-yı etrâfa da koyuldum.

O koca ekmeği nasıl yiyip ve çotrayı da nasıl içip bitirdiğimi bilemem. Elim ve çenem makine gibi işlemiş olmalıdır. Bütün ihsâsım ise etrâfı temâşâ ile meşgul idi.

Bundan evvel dahi kari’lerime haber verdiğim vecihle balkan dağlarının bir çok yüksek tepelerine çıkmış isem de buradaki nezâret balkanlara kıyâs kabûl edemezler.

904a

Zîrâ burada dağların araları ya büyük büyük göller ve-yâhûd mükemmelen mevrû’ ve ma’mûr ovalar ile meşgul olup bahtımıza o gün havâ pek güşâyışli olduğundan ta göller sathına ve ovalara kadar vâsıl olan enzâr-ı temâşâ hakikaten ziyâdesiyle letâfet-bahşâ idi.

Tamâm katarımız hazırlandığı sırada yediğim içtiğim şeylerin hesâbını görüp parasını vermek için büfeye avdetimde bu manzaraların fotoğrafya ile alınmış resimlerini gördüm. Hele ma’hûd yarık kayanın resmini gördüm ki bunun temâşâsı bile haşyetimi îade eyledi.

İş bu resimlerden birtakımını bi-l-mübâyaa hemân hareket üzere bulunan katara kendimi attım ve orada epeyce dargın bir hâlde bulunduğum doktor arkadaşım ile barışmak haylice zahmetli bir müzâkere-i sâlihiyyeye koyuldum.

Dağın öte tarafı beri taraf kadar dik değildir. Zirâ pek lüzûmlu bir cihetine epeyce uzun bir tünel kazılarak dikliği ta'dîle bu sûretle haylice çâre bulunmuştur. İner iken sol tarafa isâbet eden cihette şöyle uzacık bir yerde bir göl gördük ki her taraf yalçın kayadan ibâret tepelerle muhât olduğu hâlde etrâfı şerît gibi bir kıt'a-i türâbiyye ile muhât

904b

Ve bu kıta-i türâbiyye mükemmelen mevrû' idi. Buna dâir vuku' bulan istîzâhımıza cevâb verenler anlattılar ki vaktiyle bu göl zikr olunan arâzî-i mevrû'aya kadar büyük imiş. Gölün dibi balçık olduğunu görerek o topraktan istifâde için gölün önünü açmışlar daha aşağı tarafta vâki' dîger bir göl ile tesâvî hâsıl edinceye kadar önünü yarmışlar. Bu külfetli amelîyyât netîcesinde gölün suları alçalıp etrâfında peydâ olan arâzîyi zer' etmişler. Hele bu açtıkları hark o kadar güzel bir çağlayan teşkîl etmiş ki şimendüfer ile geçer iken bir lâhzecik müyesser olan müşâhedesi bir daha gözümüzün önünden gitmek derecesinde damağımıza te'sîr eyledi.

İniş aşağı yolumuz Sarnen karyesine vâsıl oldukta dağ şimendüferi hitâm buldu. Vâkiâ ondan aşağı Alpnach karyesine kadar yolun yüzü hep aşağı ise de oralarda âdî şimendüferler dahi seyr ü hareket edebildiğinden dağ şimendüferinden âdî şimendüfere aktarma edilir.

Sarnen karyesinden aşağı inilerek tamâm Alpnach karyesi mukabiline gelince o meşhûr ve müdhiş Pilatus dağının da tamâm dâmenine gelinmiş olur. İşte dağın asıl yek-pârelik

905a

Sûret-i mürtefi'esi buradan görülür. Bundan evvel ta'rîf eylediğimiz Pilatus şimendüferinin istasyonu Alpnach karyesinin yanbaşındadır. Mezkûr şimendüfer hattının dağa doğru uzanıp gittikçe gözden kaybolurcasına peydâ eylediği sûret aşağıdan bakanlara azîm-i dehişt verir.

Bu Pilatus dağına dâir bir takım hikâyât ve rivâyet dahi mevcûddur ki burlarda seyr ü seyâhat edenler rakîb oldukları katarlarda hikâyât-ı mezkûreye vâkıf mutlaka bir kaç adama tesâdüf edeceklerinden ta Luzern kasabasına varılıncaya kadar vagonlarda Pilatus hikâyâtından

başka söz edilmez. Hikâyât-ı mezkûrenin ba'zıları dağda görülen gul ve cin ve sâireye dâir olup bizim bu taraflarda bir yolcunun karşısına çıkan bir keçinin büyüye büyüye minâre kadar büyüdüğü hakkındaki hikâyelere şebîhdirlir. Diğer bir takımları ise bu dağın üzerinde zâyi' olan seyyâhlara keşşâflara rehberlere dâir olarak hakikaten istimâ'ı tüyleri ürpercek şeylerdir. Ezcümle rehberin birisini dağda kar yakalamış. Birdenbire yağmaya başlayan kar o kadar çok yağmış ki yarım saat zarfında adam boyunu aşmış. Rehber öleceğini anladıkta bu garîbeyi yanındaki cüzdâna

905b

Kayd ile önünü vüs'ati de işâret eylemiş. Aradan bir kaç sene geçtikten sonra karlar üzerinden yeni açılan bir yoldan gelip geçenler kar altındaki bir insân kafasının meydâna çıktığını görmüşler. Karı kazıp rehberi çıkarmışlar. Kar derûnunda vücûdu hiç bozulmamış.

Cüzdânına yazdığı şeylerden istidlâl ve hesâb etmişler ki o zemân bir kaç saat zarfında yağın kar iki üç sene zarfında ancak yarı yarıya eriyebilerek bâkîsi hâlen mevcûddur.

Bu yoldaki hikâyât-ı tabîi ezhânı işgal eylediğinden Luzern karyesine vürûdumuza kadar hep bunları dinledik hele hîn-i istimâ'da birâz da oynanıp istigrâb tavrı gösterilir ise söyleyenlerin iştiâsı gayreti arttığından yolumuzun bu kısmını gereği gibi eğlenceli hâlde geçirdik.

Luzern'e vusûlümüz ba'de-z-zuhr saat bir raddelerinde idi. Memleketi sûret-i cevelân ve temâşâmızı ber-vech-i âtî icmâl edelim:

1.93. (LUZERN)

Luzern kasabası nevâhî-i erbaa gölü denilen ve İsviçre'nin en meşhûr ve en mühimm bahirelerinden ma'dûd olan bâhirenin şimâl-i şarkîsi kısmında müteşekkil bir körfez üzerinde

906a

Vâki'dir ki bu körfez şehri şark cihetinden tahdîd ve ihâta eyler. Mezkûr körfezden Reuss nâmında bir nehir çıkarak şarktan garba doğru cereyânla şehri ikiye taksîm eder. Şimendüfer mevkifi ise şehrin nısf-ı cenûbî kısmında ve tamâm gölden nehrin ayrıldığı nokta üzerindedir. Bu mevkife kadar şimendüfer ile gelip de vagondan çıkan yolcuların nazar-ı temâşâsına karşı şehrin nısf-ı kısm-ı şimâlîsi o kadar güzel bir panorama teşkîl eder ki seyyâhları birdenbire oldukları yerde bi-t-tevkif hakikat vâlâ ve hayrân eder bırakır.

Bu hâl bana da vâki oldu. İstasyondan dışarıya çıkıp da sağ tarafımda gölü ve sol tarafımda nehri ve karşımda Luzern kasabasını birdenbire görünce manzaranın letâfet-i fevk-al-âdesine mağlûb olarak şaşırılmış kalmışım. Ben bu hâl-i hayrette iken bir de kulağıma doktorun:

- O ne? Biz bugün gerisi geriye mi gittik? Burası Geneve değil mi?

Diye söylediği sözler değmesin mi? Bâdî-i emirde bu sözlere hiç bir ehemmiyyet verebilecek bir hâlde bulunmuyor idim. Doktor ise beni eliyle dürterek:

- Hey! Efendi! Benim tersime mi döndü? Burası Geneve değil mi?

906b

Diye ısrâra başladı. Bu hâli hoppalığa haml ederek sevgili arkadaşımı tersleyeceğim geldi ise de tavrımdaki tegayyürden besbelli ihsâs-ı derûnumu anlamış olmalıdır ki zavallı doktor birâz kendini topladı ise de hâlâ iddiâsından vazgeçmiyor idi. Diyor idi ki:

- Cânım! Na işte! Geneve gölü mü diyorlar idi Lemman gölü mü diyorlar idi ne diyorlar idi işte şu sağ tarafımızdaki liman o gölden müteşekkil değil midir? Gölden çıkıp derûn-i memleketi şarktan garba doğru aykırıl原因an şu nehir dahi Rhone nehri değil midir? İşte tamâm karşıımızda bulunan şu güzel köprü Mont Blanc köprüsü ve onun yanındaki şu eğri köprü de Bergues köprüsü değil mi? Hattâ bakınız bakınız gölden çıkarak şu nehri teşkîl eyleyen suların sür'atli akıntıları bile Geneve'de gördüğümüz akıntıların aynı değil midir?

Doktor bu sözleri söyler iken yavaş yavaş benim de nazar-ı dikkatim açıldı. Fi-l-vâki' mahall-i mevki'ce Luzern ile Geneve arasında o kadar büyük bir müşâbehet bulunduğunu takdîr

etmeye başladım ki doktor Yanpolsky gibi ekser ahvâlde dalgın ve lâ-kayd olan bir adamın bile nazar-ı dikkat ve hayretini celb eylemiş

907a

Bulunan bu müşâbehet-i tâmme nasıl olup da ondan evvel benim nazar-ı dikkatimi celb etmemiş bulunduğuna şaşım.

Şu bulunduğumuz şimendüfer istasyonu mevki'ni Geneve şehri planına kıyâs ve tatbîk etmiş olsa idik tamâm İngiliz bahçesinde bulunuyoruz demek olacak idi. Karşımızdaki alâ köprü dahi Mont Blanc köprüsü ve onun sol tarafında mecrâ-yı nehrin vaziyetine nisbetle mâil ve çarpık bulunan dîger köprü dahi Bergues köprüsü olmak lâzım gelecek idi. Ammâ gerek yakınlara ve gerek uzaklara doğru Luzern şehri üzerine imtidâd eyleyen nazar bu şehir ile Geneve şehri arasındaki farkları ta'yîn eyleyecek nice eşbâhe tesâdüf eylemekte bulunduğu cihetle ilk müşâbehet mevhûme nazar-ı gaflet önünden derhâl zâil oluverdi.

Evvelâ karşımızdaki köprü Geneve'deki Mont Blanc köprüsü gibi taştan ma'mûl olmayıp kâmilen demirden ma'mûl yüz elli metre tûlünde on altı metre arızinde altı muhkem ayak üzerinde mübtenî bir binâ'-yı azîmdir. İsmi de "Seebrücke" ya'nî göl köprüsüdür. Sâniyâ onun sol tarafındaki "Kapellbrücke" ya'nî kilise köprüsü denilen

907b

Cesr-i mâil ortasında Geneve'da olduğu gibi John Jack Russo adası bulunmayıp belki Reuss nehrinin sâhil-i yesârîne karîb olarak "Wasserturm" kulesi görülmektedir. Bu köprü İsviçre'nin ekser mahallerinde mebnî olan eski köprüler gibi binâ'yı ve üzerinden geçecek olan yolcuları yağmurdan yağıştan muhâfaza için örtülü olup Wasserturm kulesi dahi bu şehrin en kadîm ebniyesindedir. Ahâlînin zannına göre mezkûr kule an-asl fener kulesi olup nevâhî-i erbaa gölü üzerinde seyr ve seyâhat eyleyen gemilere Reuss nehrinin başlangıcını göstermek için binâ' olunmuştur. Fener kulesine Latince "Lucerne" denildiği için şehrin ismi Luzern olması da bundan kalmıştır. Şimdi bu kule evrâk-ı atîka mahzeni hizmetini görüyor.

İstasyon önünde durarak etrâfı temâşâyâ koyulup Alp dağlarının uzaktan uzağa karlı tepeleri ve Luzern şehrinin yakından yakına eski burçları ile müzeyyen ve sağ ve sol taraflardan göl ve nehir ile letâfeti bir kat daha mütezâyid olan panoramayı doyamaya doyamaya temâşâdan

sonra ilk attığımız hatveleri Seebrücke köprüsü üzerine doğru attık ki şimâle doğru yürüyüp karşı tarafa vardığımızda tamâm

908a

Köprü başında sağ tarafımızda zuhûr eden gereği gibi mürtefi' ve müzeyyen bir sûtûn nazar-ı dikkatimizi celb eyledi. Sorup anlamaya hâcet kalmaksızın hâl ve şânından ve üzerinde mürtesim olan eşkâl ile ba'zı mahallerine tertîb edilen mîzân-ül harâre gibi şeylerden anladık ki bu sûtûn Luzern ahâlîsine ahvâl-i havâiyeyi gösterecek bir sûtûn-i fennîdir.

Köprü başında sûtûn-i mezkûru epeyce temâşâ eyledikten sonra bu köprünün sol cihetinde bulunduğunu haber verdiğimiz Kapellbrücke nâm eğri köprüye doğru tahvîl-i hareket eyledik. Buna “kilise köprüsü” ma'nâsına delâlet eyleyen bir isim tesmiyesinin sebebi köprünün şimâl ucu Saint Pierre nâmına mensûb büyücek güzel bir kiliseyi muntehâ olmasıdır. Mezkûr kiliseyi hâricen birâz seyr ve temâşâdan sonra Kapellbrücke üzerinden Reusse nehrini tekrâr geçmeye başladık ki bizim yemiş iskelesindeki yemişçi ve balmumcu ve sâire çarşısı gibi üzeri ahşabdan bir çatı ile örtülü ise de mezkûr örtü öyle ebniye-yi âdiyyeden ma'dûd olmayıp kemâl-i ihtimâm ile pek güzel yapılmış ve münâsib yerlerine bu şehrin medâr-ı şöhreti olan ahvâl-i kadîmesine dâir güzel güzel resimler dahi tasvîr edilmiştir.

908b

Kapellbrücke köprüsünden Luzern şehrinin kısm-ı cenûbisine geçildikte vusûl bulunan rıhtım “Theatre Kai” ya'nî tiyatro rıhtımı olup fi-l-vâki' tamâm Kapellbrücke köprüsüne nâzır olarak bir de güzel tiyatro binâ'sı vardır ki Avrupaca böyle Luzern gibi dördüncü beşinci ve belki de altıncı yedinci derecede addolunan şehirler için lüzûmundan fazla bile addolunacak ebniye-yi cesîme ve müzeyyenedendir. Mezkûr rıhtım üzerinden garba doğru yürüyerek ve tiyatro-hânedan hemân daha cesîm olan posta-hâneyi de temâşâ eyleyerek Seebrücke cesri cesîminin cenûbî ucuna tekrâr vâsıl olduk ki orası ufacık bir meydâncık sûretinde tesviye olunmuştur. Buradan köprüyü bir daha geçip “Schweizerhof Kai” ve “Nationel Kai” denilen rıhtımlara vardık. Memleketin kısm-ı şimâlîsinde liman sâhilini tahdîd eyleyen bu iki rıhtım hakikaten Geneve şehrinin Mont Blanc ve Pacquis rıhtımları mevki'inin nazîresi olup arkadaşım doktor Yanpolsky'nin bu şehri Geneve'ye teşbîh etmesini gittikçe daha ziyâde haklı gördüm.

Mezkûr rıhtımlar üzerinde gayet güzel at kestanesi ağaçları magrûs olup oradan gerek göl ve gerek şehir üzerine ve bâ-husûs

909a

Uzaktan uzağa ufku tahdîd ve tezyîn eyleyen Alp dağlarına doğru mümted olan nazar son dereceye kadar ferah-bahşâ-yı kulûb-i seyyâhîn olan münâzırdandır. Bir fotoğrafçı dükkânında Luzern şehrinin bu noktasından etrâfı imtidâd eyleyen münâzırın resmi satılmakta olduğunu gördük ki uzaktan uzağa görülen dağların isimleri de yazılmış idi. Rigi dağı Kulm dağı Pilatus dağı gibi en meşhûr esâmî-i cibâl ile mevâki'-i sâirenin isimleri seyyâhînün nazar-ı dikkatlerini celb edince bir yâdigâr-ı seyâhat olmak üzere bunlardan bir dânesini mübâyaa etmemeleri kabil midir?

İsviçre'nin hemân her şehrinde “courcelles” nâmıyla tiyatro ve çalgılı kahve ve kumarhâne ve sâire hizmetlerini görmek için birer eğlence mahalli bulunduğu gibi Luzern şehrinin courcelles dahi National rıhtımının üzerindedir. Luzern ve Geneve planları yek-dîgerine tatbîk olunur ise görünür ki Geneve'nin Pilatusları dahi kendi planının tâmm bu noktasına isâbet eyler.

Courcellesin göl cihetini National rıhtımı tahdîd eylediği gibi şimâl tarafındaki bayırlar cihetini de Haldenstrasse denilen müstakim ve epeyce güzel bir sokak tahdîd

909b

Edip onun da birâz içerisinde Hofkirche kilisesi görülür ki memleketin en mühimm ebniyesinden olup yüksecik bir zemîn üzerinde binâ' edilmesinden nâşî National ve Schweizerhof rıhtımlarına doğru mevcûd olan ebniyeyi dâmen-i himâyesine almış zannolunur.

Bu memlekete gelen seyyâhları gezdirmek için klavuzların kemâl-i ehemmiyyetle delâlet eyledikleri yer dahi bu Hofkirche ma'bedidir. Etrâfı kemerler üzerine mebnî kale gibi metîn bir duvar ile muhât olarak bu duvarın iç tarafı bir kabr-istân-ı kadîmdir ki orta yerde bulunan kiliseyi her taraftan kuşatır. Ma'bed-i mezkûr epeyce kadîm binâ'lardan olup on yedinci asr-ı mîlâdîde mükemmel bir ta'mîr görmüş ve gereği gibi yüksek olan iki çan kulesi 1506 sene-yi mîlâdiyyesinde yapılmıştır. Bu binâ'nın derûnuna da girip temâşâ etmeyi arkadaşım doktor Yanpolsky'ye teklîf eylediğimde:

- Sen Müslimânsın ben Ortadoks! Mezhebimize taalluku olmayan ma'bedlerin temâşâsından ne fayda göreceğiz?

Demesin mi? Bu söz istigrâbımı mûcib oldu. Ba'zı memleketlerde kendisiyle birlikte mezârlıkları gezdiğimizizi bi-l-ihâtâr:

910a

- Onlara defn olunan cenâzelerin en çoğu refîkanız olan etbaanın semere-i mahâreti olarak öteki dünyaya gönderilmiş oldukları için mezârlıklarda kendinize bir taalluk bularak temâşâsına ehemmiyyet verdiniz de kiliselerde size hiç bir taalluk olmadığı için temâşâsına ehemmiyyet vermiyorsunuz. Öyle mi?

Dedim. Bu sözüme arkadaşım birâz gülerek birâz da sıkılarak Hofkirche derûnuna girmeye râzı oldu.

Hofkirche derûnunda vaazlara mahsûs kürsü gibi bir mahall vardır ki ağaçtan oyma gayet nefis ma'mûlâtta addolunur. Cemâatin oturmalarına mahsûs olan peyke ve sandalye gibi şeyler dahi ta on altıncı asırdan kalma gayet nefis oymalardandır. Kilisenin iki cenâhındaki mihrâblar dahi kezâlik ağaçtan oyma olarak gayet koyu altın yaldız tılâ'sıyla sâff altından yapılmış gibi bir hâle getirilmiştir. Pencerelelerinin de ba'zıları gûnâ-gûn a'zâ resimleriyle müressem ve pek kıymetli şeylerdir.

Buradan çıkıldıktan sonra Zürich sokağı tarîkıyla "Stoufer" denilen müze-hâneye gidildi ki hâvî olduğu âsâr-ı atîka öyle celb-i enzâr-ı ehemmiyyet

910b

Edecek şeylerden değil ise de Alp dağlarında bulunabilen kâfî hayvânâtın numûnelerini hâvî vücûda getirilmiş olan koleksiyon hakikaten şâyân-ı temâşâ görüldü. Bunlar "taxidermie" usûlünce doldurulmuş birçok kuşlar ve hayvânlar olup kuşlar miyânında kartal ve akbaba nev'inden olanları dîger envâ'a tefevvuk eyledikleri misillü hayvânlar miyânında da en cesîm ve tehlikelileri ayılar ve kurtlar olduğu görülür. İtalya ve Fransa ve Almanya taraflarında ayıdan hemân hiç eser kalmayıp kurt dahi nâdirinden bulunduğu cihetle oraların seyyâhları bu hayvânlara ziyâde ehemmiyyet verdiklerinden müze me'mûrları hayvânât-ı mezkûrenin uzun uzadıya

hikâye-yi menâkıbı ile yolculara yaranmak isterler. Bunlar o hikâyâta başlayarak Yanpolsky dahi Alman lisânıyla bunlara tehevürü istihzâya karıştırmak sûretinde mukabeleye başlayınca münâzaranın aslını sebebini sormaya mecbûr oldum. Bana Fransızca olarak dedi ki:

- Bunlar bizim memlekette ayı ve kurt denilen şeylerin kendi memleketlerindeki domuz ve keçi sürülerinden daha kalabalık olarak gezdiklerini bilmiyorlar da şu derûnları saman dolu postekileri bize i'caz-kârâne-i nâdirinden olmak üzere yutturmak istiyorlar.

911a

Hâl-bu-ki en miskin bir Moskof elbette bir kaç ayı bir kaç kurt öldürmüş hiç olmaz ise öldürenlere refâkat eylemiştir.

Bu müzeden çıktuktan sonra şimâle doğru bir kaç yüz hatve gidildikten sonra “Luzern Arslanı” denilen ve bu memleket ahâlîsi için hakikaten en büyük fahr-ı şerefi mûcib olan yâdigâr-ı târihiyye vâsıl olduk. Manzara-yı hâriciyyesi azîm ve cesîm bir kayayı şekl-i mükâ’aba karîb bir sûrette yontarak sarmaşıklar ve ba’zı ağaçlar ile tezyîn eylemiş olmaktan ibârettir. Bunun derûnu on dört metre tûl ve sekiz buçuk metre irtifâ’ında ve arîzi tûlüne karîb bir şekilde mahsûsen oyulmuş bir mağaradır ki onun içinde de sekiz buçuk metre kadar tûlünde taştan bir arslan oyulup vücûda getirilmiştir. Bu arslan ön ayaklarıyla bir kalkanı muhâfaza ediyor ve muhâfazasına me’mûr olduğu şeyi tarîz için vücûduna saplanıp kırılan bir mızrak te’sîriyle cân veriyor görülür. Heykel-i mezkûr 1821 senesinde Miralay Pfyffer himmetiyle rezk olunmuş ve tasvîr eylediği vâkıa-yı târihiyye dahi 1792 sene-i mîlâdiyyesi ağustosun onuncu günü ile eylülünün ikinci ve üçüncü günü Fransa kralı on

911b

altıncı Louis’in muâyenetinde bulunan yirmi altı zâbit ve yedi yüz altmış neferden ibâret İsviçreli hassa taburunun Kral müşârûn-ileyh hasm-ânesine karşı bire kadar kırılıncaya değin sâdık-âne fedâ-yı cân eylemelerinden ibâret bulunmuştur.

Fransa târihine vukufu olanlar ve o zemân Paris’te sebk eden هولناك vukuâtı ve onlar miyânında bu İsviçreli taburun hakikaten kahramân-âne ve fedâkâr-âne bir sûrette Kral On Altıncı Louis’e gösterdikleri sadâkati bilenler şu heykelin karşısına gelip de vâkıa-yı mezkûreyi

tahattur edince derûnî bir mecbûriyetle bu sadâkat ve kahramanlığa ser-fürû-bürde-i ta'zîm olurlar.

Nâmus ve hamiyet sâhibi olan bir adam için kendi hüküm-dârı mensûb olduğu milliyyetin timsal-i mücessem ve zî-hayâtı olup onun uğrunda her ne fedâ olursa lââyık ve muktezâ-yı şân ve şerefe muvâfıktır. Hâl-bu-ki bu İsviçreli taburun uğrunda fedâ-yı cân eylediği zât kendi hüküm-dârı olmayıp bir millet-i ecnebiyye hüküm-dârı idi. Şu kadar ki o ecnebî hüküm-dârın hizmet-i askeriyyesini kabûl eyledikleri zemân ayniyyetle kendi tebaası gibi hüküm-dârın hukuk ve menâfiini muhâfaza uğrunda cânla başla fedâkârlıktan geri durmaya-

912a

Caklarını yeminlerle te'mîn eylemişler idi. İşte bu ahdlerinde vefâ-kârlık göstererek cümleten fedâ-yı cân edinceye kadar efendileri uğrunda sadâkat göstermiş olmaları bütün İsviçre için mûcib-i iftihâr bulunmasıyla ve mezkûr taburun ekser efrâdı Luzernli olmasıyla kendi kahramanlıklarından dolayı yüzleri ağarmış bulunan vatandaşları o kahramanların ibka'-yı nâmları için bu eseri vücûda getirmişlerdir.

Zihninin olanca kuvvetini fûnûn-i tıbbiyyeye hasrederek ondan başka şeylere sarf-ı zihin etmeyen doktor arkadaşına bu fıkra-yı târihiyyeyi anlattım. Kendisi an-asıl Lehli olduğu hâlde hizmetinde bulunduğu Rusya devletine derece-i sadâkatini bundan evvel dahi haber vermiş idim ya? Sadâkat meziyyetiyle hakikaten mütemâyiz bulunan koca doktor hikâye eylediğim bu fıkra-yı târihiyyeyi gözleri yaşla memlû' olduğu hâlde dinleyip müteâkıben şapkasını çıkararak ve bana:

- İşte gördünüz mü şurası demincek ziyâret ettiğimiz kiliseden daha mühimm bir ma'bed imiş.

Diyerek heykeli kemâl-i ta'zîm ile selâmladı.

Seyâhat kadar insânın ma'lûmât peydâ etmesine

912b

Ve ahlâk tashîh eylemesine yardım edecek başka bir mekteb tasvîr olunamaz. İnsân her yerde bir çok şeyler görüp her birinden türlü ibretler alır. Hele bugün şu heykelden aldığımız ibret

doktor da bende de büyük bir te'sîr peydâ eylemiştir. Zîrâ tekrâr ederim ki kendi dîn ve devleti uğrunda fedâkârlığın bundan daha büyüğünü göstermek kahramanlığı nâdir den değil ise de sadâkat ve addolunan hüküm-dâr-ı ecnebî uğrunda gösterilen kahramanlık için şu hâl vâkıa-yı yegânedir.

Bizde karınların gereği gibi acıkmış olduğunu acaba kari'lerimiz silsile-yi hikâyâta dikkatle der-hâtır buyurmuşlar mıdır? Hâl-bu-ki böyle cevelânlar esnâsında açlığımızı kendimizin dahi unutmaklığımız vukuât-ı nâdireden değildir. Bu hâl aynıyla bugün dahi vâki olmuştur. ammâ Luzern Arslanını ziyâretten çıkar çıkmaz "Glacier Garten" nâmıyla girdiğimiz bahçede muvâfık olduğumuz taâm açlığımızın yorgunluğumuzun mükâfât-ı tâmme hükmünü almıştır.

Luzern şehrinin iş bu kısm-ı şimâlsî düz olmayıp dağlıktır. Hem de epeyce hâtırı sayılan büyük dağlar ki oraya şehir yapmak ve yol açmak için bunca metâib ve müzâhim ihtiyâr edilmiş olduğu

913a

Hâlde Schweizerhof rıhtımından buraya gelinceye kadar tırmanmış olduğumuz yokuşlar bizi gereği gibi terletmiş idi.

Girdiğimiz bahçenin ismi "Glacier Bahçesi" demek olup "glacier" kelimesi ise bu Alp dağları gibi dağlar üzerinde yıldan yıla birbiri üzerine yağıp yığılarak sıkışmış kalmış olan karlı buzlu mahallere tahsîs edilen bir ta'bîrdir.

Bu bahçenin ismi Glacier Bahçesi olduğunu ilk haber aldığımız zemân zannetmiş idik ki buradan Alp dağlarına doğru nazar-ı temâşâ imtidâd ede gittiği için bahçeye bu isim verilmiştir. Meğer bu zannımız yanlış imiş. Meğer bu bahçenin yeri an-asl bir glacier imiş. Vâkıâ nisbetle derece-i irtifâ'ı da buranın glacier olmaya tabîaten lâıyk olduğunu gösterir.

Bu bahçeyi görmek yüksek dağlar üzerindeki glacierlerin sebab-i husûl ve teşekküllerini anlamak için mükemmel bir ders hükmünü alır. Nasıl olabilir ki dağlar üzerine yağın karlar yazın eriyip bitemeyerek bil'âhire karlıktan dahi çıkıp buz hâline giriyor? Bunu hâl için mevcûd olan glacierlerden birisini hafr etmeli temizlemeli de mevki'in tabîatını görmeli.

913b

Değil mi? İşte burası öyle temizlenmiş ve şekli-i tabîisi meydâna çıkarılmış bir glacierdir ki onu görünce bu acîbe-i fenniyye insânın nazar-ı dikkatinde kendi kendisine tevzî' ve ta'yîn eder.

Bulduğumuz yer bir dağın tepesidir. Ammâ tepe bizim bildiğimiz sâir dağ tepeleri gibi dümdüz değil. Dümdüz olması lâzım gelen bu tepe bir çok azîm çukurlar ile delik deliktir. Burada görülen çukurlar otuz iki dânedir ki bunlara “entonnoir” ya'nî huni ta'bîr olunur. Ba'zılarının katarı sekiz ve amîki on metre kadardır. Zemînde topraktan eser olmayıp yalçın kayadan ibâret bulunan bu zemîni karlar buzlar o kadar güzel perdaht eylemiştir ki mermercilerin müzeyyen salonlarda masalar üzerine koymak için cilâladıkları gûnâ-gûn taşlar bundan daha cilâlî değildir. Şu kuyular bir kerre kar ile dolduktan ve yaz mevsiminde o karlar erginlik peydâsıyla kışın buza tahvîl eyledikten sonra böyle müteammik ve mahfûz oldukları hâlde artık bitinceye kadar eriyebilmeleri kabil mi olur? Meğher ki üç beş sene mütemâdîyen yalnız yaz olsun da bunlar eriyebilsin.

Erbâb-ı temâşâyı bu kuyuların içine indir-

914a

Mek için merdivenler ve birisinden dîğerine geçirmek için güzel köprüler ve bizim gibi yorgun ve karnı aç olanlar dinlendirip doyurmak için kahve-hâne ve lokantalar ve müzeye benzer birkaç binâ'lar ile burası hakikaten merci-i seyyâhîn olmaya lâyık bir sûrette tanzîm edilmiştir.

İki arkadaş karşı karşıya geçip bir yandan alâ biftekler ile karnımızı doyurmaya başladığımız gibi bir yandan da glacierlere dâir mukâleme-i jeolojikiyyeye mübâderet eyledik. Hele pîşe-gâh-ı enzâr-ı temâşâmıza açılan münâzır gayet nazar-rübâdır. Bir yandan Stoufer museum ve Hofkirche ve Courcelles şehrin bu cihetindeki hoteller üzerinden aşip göle ve dîğer cihetten şehrin tamâmiyyeti üzerinden geçip nehre muntelhî olan nazar o kadar güzel bir levha temâşâ eylemiş oluyor ki İsviçre'den mâ-adâ memâlik-i sâirede emsâlini bulmak güçtür.

Ba'de-t-taâm yine bu Glacier Bahçesinin en ziyâde şâyân-ı temâşâ olan âsârdan olarak bir İsviçre harîta-i mücessemesini gördük. Bu harîta-yı mücesseme İsviçre'nin nevâhî-i vasatîsini irâe etmek için bir kilometrelik mesâfeyi bir santimetreye kadar küçültmek sûretiyle yapılmıştır. Bu hâlde de tûlü yedi ve arîzi dört metredir. Göllerin

914b

Dağların en küçük tafsîlâtına kadar gösterilmiş olduğu gibi memleketlerin köylerin sokakları ve meşhûr binâ'ları da aynen irâe olunmuştur. Mes'ele-yi mâziyyeden sonra İstanbul'da da bir Rumeli harîta-yı mücessemesi yapılmış idi. Fakat bu İsviçre harîtasındaki mükemmeliyeti takdîr için İstanbul'daki harîta-yı mücessemeyi tahattur kifâyet edemez. Zîrâ bizdeki hiç bir tenâsübe tâbi' olamayıp meselâ minârelerin irtifâ'larını mikyâs-ı matlûb dâiresinde mütenâsib ve doğru farz edecek olsak dağları beş on kat daha yükseltmek ve bil-akis doğru farz eyleyecek olsak minâreleri aşırına kadar indirmek lâzım gelir idi. Bir hâtıra-yı musattaha nasıl mikyâs-ı mütenâsib üzere dosdoğru küçülme lâzım gelir ise bu harîta-i mücessemenin o sûrette küçülmesi îcâb eyler ki biz de bir harîta-yı musattaha tersîmi bile müşkülâtan olunca harîta-yı mücesseme i'mâli ümîdleri daha ziyâde tebâüd eylemek zarûrîdir.

Ba'de-t-taâm Glacier Bahçesinden çıkıp asıl eski Luzern denilen ve nehrin sâhil-i yesârînde bulunan mahallâtı dolaşmaya başladık. Bunlar içinde bir doğru sokak yalnız müze Museggstrasse sokağı olup bir baştan dîger

915a

Başa şehri aykırılmak üzere üç beş nâmı hâiz dîger bir cadde daha var ise de istikamet fazîletinden bi-l-küllîyye mahrûmdur. Dîger sokakların ba'zısı pek az ve ba'zısı nisbetinden ziyâde geniş ve a'vecâclı ve kısa sokaklar olup aplebi de çıkmaz sokaklardandır. Korntmarkt ya'nî buğday pazarı denilen meydân üzerinde eski dâire-i hükûmet binâ'sı bu memleketin en ziyâde câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olan ebniye-yi kadîmesindendir ki 1519 sene-yi mîlâdiyyesinden 1605 senesine kadar bir müddet-i tavîle zarfında yapılarak şimdiki hâlde âsâr-ı atîka ve esliha ve sâire müzesi ittihâz olunmuştur. Bu binâ'nın cenûb ciheti güzelce bir rıhtım teşkîl eder ise de iki taraf ebniye-yi sâire ile mahdûd olduğundan büyük bir iskele nâmına istihkakı daha ziyâde görülür. Oradan çıkarak bir çok eğri büğrü sokakları dolaştıktan sonra Reuss köprüsü denilen yeni köprüden geçtik ve memleketin kısm-ı cenûbîsini de şimendüfer mevkifine avdet eyledik. Cevalânımız ancak iki buçuk saat mümted olduğu ve onun da yarım saat kadarı Glacier Bahçesinde geçtiği hâlde Luzern kasabasının her yerini gezmiş görmüş olduk. Zâten kasabanın cesâmet-i sathîyyesi bizim

915b

Kadıköy kadar bile edemez ki tamâme-i temâşâsı için bundan ziyâde vakit sarfına lüzûm görülsün. Cem'an yekûn yirmi bin nüfûsu hâvî bir beldedir.

1.94. (LUZERN'DEN ZÜRİCH'E)

Luzern şehrini yukarıda hikâye eylediğimiz vecihle ziyâret ve temâşâ ederek şimendüfer istasyonuna avdet eylediğimiz zemân saat henüz alafranga ba'de-z-zuhr dört olmamış idi ki o zemânda alaturka akşamın saat onu demek gibi bir şey idi. Şehirde göreceğimiz şeyleri kâmilten görüp bitirmiş olduktan sonra bu saatten sonraki zemânımızı yine bu şehirde geçirmek lâzım gelir mi? Buralarda ise akşamın alaturka saat onu demek bizim sabahları saat dört beş demek gibi bir şeydir. Zîrâ gündüzün hükmü nısf-ı leyle kadar temâdî eyler.

Yolun ilerisi için ne re'ye bulunacağımı anlamak üzere arkadaşım Yanpolsky yüzüme baktı. Merâmını anlayarak ben ona sordum ki:

- Zürich'e kadar mı gidelim? Yoksa Kostans'a boylayalım mı?
- Ne bileyim ben!
- Zürich'e kadar gidecek olur isek sür'at katarıyla bir buçuk saat ve âdî

916a

Katarla iki saat yirmi dakikalık yolumuz var. Oradan Konstanz'a kadar da mesâfe bundan ibârettir. Ya'nî burası ile Konstans arasında sür'at katarıyla üç ve âdî katarla dört buçuk saatlik bir yol vardır ki Zürich dahi onun orta yeridir.

Doktor birâz düşündükten sonra dedi ki:

- Interlaken'de kâtibesi güzel olan hotel müdîresinin re'yini hâtırınızdan çıkardınız mı?
- Demek istiyorsunuz ki biletimizi Zürich'e kadar alalım da yolun onda ilerisi için de serbest olalım. Öyle mi?
- Hay hay! Asıl serserîyâne seyâhat işte budur ve seyâhatlerin en tatlısı da serserîyâne olarak edilen seyâhatlerdir.

Bahtımıza âdî katar evvel gitmiş olduğundan bi-l-mecbûriyye yedişer frangı verip sür'at katarından birer bilet aldık. Müteâkıben katar dehi geldiğinden hemân bir vagona cân attık. Yola düzöldüğümüz esnâda doktor sordu ki:

- Nasıl? Bu yolumuzda temâşâ edilecek korkacak birşeyler var mı? Dağ şimendüferi gibi uzun köprü tünel falan gibi?

916b

- Anladım. Dağ şimendüferi sizin gözünüzü korkutmuş. Bu yolda korkacak hiç bir şey olmadığı gibi temâşâyâ şâyân görülecek de bir şey yoktur. Yarı yolda bir Zug kasabası var ise de öyle yolumuzdan kalıp gezmeye şâyân görülecek kadar ehemmiyyeti yoktur.

Bindiğimiz vagona bizden başka kadın erkek bir hayli kimseler daha var idi ki bir kaç da İtalyan seyyâhlarından olduğu Fransızcayı sûret-i telaffuzlarından anlaşılıyor idi. Ma'lûm a İtalyanlar Fransızların u harfini bi-hakkın telaffuz edemeyip bu gibi telaffuz ederler ve hurûf-i sâireyi de haylice değiştirirler. Bunlardan birisi kendi yanında oturan ve zevcesi olduğu anlaşılabilen bir kadının dirsek darbesiyle kulağına ettiği ihtâr üzerine bize dedi ki:

- Aman Mösyö! Zug etrâfında gezilecek görülecek yerler az mıdır? Rehber-i seyâhatinize danışmadınız mı?

Herif lakırtıya başlar başlamaz zevcesi olduğu zannolunan kadın da söze karışarak kocasıyla berâber dedi ki:

- Biz biletlerimizi Zug'a kadar aldık

917a

Mösyö! Zug gölünde mini mini istimbotlar ile gezilecek görülecek ne güzel yerler var imiş. Dağlarda da merkeplerle katırlarla funiculaire şimendüferlerle bir çok güzel yerlere gideceğiz. İsviçre'ye niçin gelirler? Elbette bu güzel yerleri kâmilten gezip görmek eğlenmek için gelirler. Öyle değil mi Mösyö?

Kari'lerimiz karı ile kocanın lakırtılarını ölçerler ise anlarlar ki kocası lakırtıyı bitirdikten sonra dahi karısı ederek bir hayli de uzatmış idi.

Bu karı hem tâze hem güzel hem gözleri çeşme-hânelerinde fırıl fırıl döner ve besbelli dişlerinin temizliğine letâfetine kendisi de hayrân olduğu için dişlerini göstermek üzere muhâtabinâ karşı lâ-yenkati' güler hoppa mizâc bir şey idi ki söylediği sözü yalnız birimize de hitâb etmeyip fırıl fırıl dönen gözleriyle kah bana kah doktora tevcîh ve tahvîl-i hitâb eyliyor idi. Salt bizim ikimize değil a karşısında yüz kişi bulunsa bu sûretle cümlesine de tevcîh-i hitâb edebileceği çırpınmasından fıkraklığından anlaşılıyor idi.

Doktor kemâl-i hayretle yüzüme bakarak esnâ-yı seyâhatimizde bir de böyle bir mahlûka

917b

Tesâdüfümüze ne ma'nâ vermek lâzım geleceğini soruyor imiş gibi bir hâlde bulundu. Ben tavrımla doktora sükûn ve metânet tavsiyesini icrâ' eyledikten sonra kadına dedim ki:

- Hakkınız var madam! Galibâ İtalya-yı şimâlîden geliyorsunuz ki göllerde mini mini istimbotlarla gezmek size ziyâde lezzet va'dediyor.
- Nasıl bildiniz nasıl bildiniz? Şimâl-i İtalya ahâlîsinden olduğumuz alnımızda mı yazılı idi? Zâhir! Milanoluyuz. Ammâ şehrin içinden değil civâr ahâlîsindeniz. Monza'yı bilir misiniz Monza'yı? İşte biz orahıyız. "Turist" sıfâtıyla seyâhate çıktığımızdan nerede şâyân-ı temâşâ bir şey var ise görmek isteriz.

Bu sözü söyleyen dahi ufarak kadın olduğunu îzâhen ta'yîne lüzûm görülmez ya? Hattâ sözü bizim yukarıya kayd eylediğimiz mikdârdan da ibâret kalmadı. Uzattı götürdü. Daha neler söylediği hâtırda kalabilir mi ya? İhti'mâl ki kocasıyla nasıl tehhül eylediğini bile hikâye etti.

"Turist" diye muayyen bir iş için seyâhat etmeyip yalnız gezmek ve dünyayı görmek için seyâhate çıkanlara derler.

918a

Biz turist olduğumuzdan öyle her olur olmaz yere baş vuramayacağımızı anlatmak ise de kadın bir söze bin laf ile mukabele ettiğinden kendisinden başkalarına söz söyletmiyor ki merâm anlatabilelim. Lâ-yenkati' kendisi söylüyor. Söylenebilecek şeyleri de söylüyor söylenemeyecek şeyleri de! Bizim gibi kadınlarla ihtilâti az olan ve kadın denilen şeyde dâimâ sükût ve

mahcûbiyyet bekleyen adamlar için bu kadar zevzek ve sıyrık ve fıkrak bir kadın mukabilinde bulunmak bayağı cân sıkıktığını bugün anladım.

Vâkıâ ba'zı kadınlar kesret-i kelâma mübtelâ görülürler ki en çoğu Fransız kadınlarında bulunur ise de sözün bolluğu ma'nîdârlık ve tatlılık ile tezyîn eder ise onu istimâ'a müstemi'ler doyamazlar. Böyle zevzekçe çoğalan sözlerden lezzet alabilecek adamlar var ise bir şey diyemeyiz. Ammâ gerek ben ve gerek arkadaşım doktor şu dilber-i zevzekten bir türlü hoşlanamadık. Bereket versin ki bu işkenceyi bir saatten ziyâde çekmedik. Zug kasabasına geldiğimizde onlar şimendüferden indiler bizi de işkenceden kurtardılar. Vâkıâ Zug'dan Zürich'e kadar bir saatlik yolumuzu da refîka-yı mütebâkîye ile bu kadının

918b

muâhezesi yolunda geçirdik ise de Muâheze-i mezkûre kadının gevezeliği kadar cân sıkmadı. Tamâm gurûb-i şems esnâsında idi ki katarımız Zürich istasyonuna vâsıl oldu.

Vardığımız istasyon bu memleketin üç istasyonuna nisbetle "Central Bahnhof" denilen merkez-i mevkiftir ki Zürich şehrini şark cihetinden aykırıl原因 Limmat nehriyle garb cihetinden aykırıl原因 Sihl nehri arasında gayet vâsi' bir meydân üzerine yapılmış gayetle cesîm bir binâ'dır. Avrupa'da şimendüfer mevkiflerine pek büyük ehemmiyyet verirler. Her memleket kendi ahâlî ve sanâyi' ve ticâretinin lüzûm gösterebileceği derecenin bir kaç kat fevkünde büyük istasyonlar yapmaya çalışır ki Zürich dahi bu gayretten en ileriye varan memleketlerin birisi olduğu görülür.

Akşam üzeri şu âlî istasyona ve onun önündeki vâsi' meydâna çıkıvermişiz ve Bahnhof strasse ya'nî istasyon caddesi denilen ve tûl ve arîz cihetiyle ve bâ-husûs iki tarafına gars olunan ağaçlardan dolayı Paris bulvarlarını andıran azîm caddeyi karşımızda buluşumuz Zürich şehrini bize birdenbire pek cesîm pek vâsi' bir memleket gösterdi.

919a

Zâten de ufak yerlerden değildir ya. Nüfûs-i kasaba i'tibâr olunan mahallât yirmi sekiz bin nüfûsu hâvî ise de yine bu mahallât etrâfında faubourg denilen ve şehre mülâsık bulunan köyler ile berâber mecmû'u nüfûsu seksen sekiz bine bâliğ oluyor.

Eşyâ'mızı kâmilten Konstanzt'a göndermiş bulunduğumuzdan tamâmıyla sebük-bâr bulunuyor idik. Binâen aleyh istasyondan çıkar çıkmaz istasyon caddesine şimâlden cenûba doğru yürüyüvermekliğimize hiç bir mâni görülmedi. Şimâlden cenûba doğru tûlü bir buçuk kilometreye takarrüb eden bu cadde Zûrich şehrinin gerçekten en ma'mûr ve en güzel yeridir. En büyük binâ'lar dahi şehrin bu tarafındadır. Cenûba doğru birâz yürüdüğümüzde sağ tarafımızda murabba'-ul şekl bir bahçe ve onun iç tarafında azîm bir binâ' gördük ki Linthescher mektebi denilen medrese idi. Zâten bu memleketin birinci bais-i iştihârı mensûcât-ı ve harfîriye dest-gâhları ikinci medâr-ı iştihârı dahi mektebleridir. İsviçire'nin bu şehre mütecâvir olan memâliki için maârif-i umûmiyye merkezi burası olduğu gibi yalnız mensûcât-ı harfîriye için on bin dest-gâh işlediği de mukayyedir.

919b

İstasyon caddesini cenûba doğru kat' etmekte devâm eyledik. İki tarafında gayet büyük hoteller ve bunların zemîn katlarında cesîm ve zengin mağazalar görüyor idik. Caddenin nısfından ziyâdesini kat' eyledikten sonra para de Platz denilen meydâna geldik ki büyük posta-hâne ile Hotel de Kredi nâm banka ve Centralhof ve Zûrich bankası ve borsa binâ'ları hep burada olduğundan mevki-i mezkûr Zûrich şehrinin galatası addolunur. Caddenin nihâyetinde dahi Stadhaus platz nâmıyla bir meydân ve bir güzel bahçe bulunarak ba'de göl kenârında büyük vapur ve gemilerin yanaşmalarına mahsûs azîm bir de taş iskele görülür ki güzelliği ve vüs'ati hakikaten en büyük şehirlere lâyıf olacak dereceyi de geçer.

Biz Stadplatz'e geldiğimizde şark tarafına tahvîl-i istikamet ederek "Quaibrücke" denilen köprü üzerine çıktık ki yüz altmış metre tûl ve yirmi metre arîzinde henüz sekiz on sene evvel yapılmış bir binâ'-yı cedîd olup Limmat nehri üzerine mümted olmuştur. Bu köprü üzerine vardığımızda doktor sordu ki:

- Şu nehir göle mi dökülüyor yoksa gölden çıkıp şimâle doğru mu akıyor?

920a

Artık akşam karanlığı gereği gibi basmış olduğundan ve zavallı doktorun gözleri de bulunduğundan nehrin semt-i cereyânını ta'yîn edememesi ayblanamaz idiyse de Limmat nehri dahi Reuss ve Rhone nehirleri gibi gölden o kadar sür'atli bir akıntı ile çıkıyor idi ki gündüz

bakılsa akıntının cereyânı azîm bir sele teşbîh edilmek lâzım gelir. Bunu kendisine haber verdiğimde dedi ki:

- Acâib! Dünyanın bizim bildiğimiz taraflarında şehirler kasabalar nehirlerin mansıplarında yapılırlar. Burada ise iş tersine dönmüş.
- Hakkınız var doktor! Fakat burada da göller ile nehirler arasındaki münâsebet bizim taraflarda görülen münâsebetlerin ma'kûsudur.
- Neden?
- Sormaya ihtiyâcımız var mı ya? Bizim taraflarda derûn-i memâlikten doğru cereyânla gelen nehirler denizin körfezlerine koylarına dökülürler. Burada ise bil-akis göllerin körfezlerinden koylarından sular karaların içine doğru girip sür'atli bir cereyânla nehirler teşkîl ediyorlar.

Quaibrücke denilen köprüyü karşı tarafa geçtiğimizde uto-quai denilen rıhtım üzerine vardık ki bu rıhtım cenûba do-

920b

Ğru uzanıp gider ise de artık vaktin gecikmeye başlamış olmasına mebnî biz o tarafa doğru gitmeyip şimâl tarafına yürüdük. Gide gide Münsterbrücke köprüsüne yaklaştık ki onun yanında Zürich kütüb-hânesi binâ'sı bizi karşıladı. Rehber-i seyâhatimizde verilen ma'lûmâta göre bu kütüb-hânenin mevcûdu yüz elli bini tecâvüz etmekte olup beş bin kadarı el yazısı imiş. Kütüb-hâne etrâfında dolaşır iken şark cihetinde gördüğümüz kubbeli kuleler nazar-ı dikkatimizi celb ile o tarafa vardığımızda Gross Münster ya'nî büyük kilise ile توهتر schule denilen mekteb-i cesîmi hâricen ziyâret ve temâşâyâ muvaffak olduk. İkisi de hakikaten âsâr-ı cesîme ve mühimme-i mi'mâriyedendirler. Ba'de geldiğimiz tarafa dönerek ve Münster brücke köprüsünden geçerek onun karşı tarafındaki kiliselerle ebniye-yi sâire arasına ya'nî evvelce geçtiğimiz istasyon caddesiyle Limmat nehri miyânındaki mahalleye girmiş olduk ki burası Zürich'in en kalabalık ve en eski yeri olup Avrupa'nın sâir mahallelerinde olduğu gibi yolları ve sokakları pek dar pek eğri büğrü yerlerdir.

Bununla berâber en âlî en müzeyyen binâ'lar dahi burada görülür.

921a

Alâ kadr-ül imkân şimâl ciheti istikametini kaybetmemek üzere önümüze gelen sokaklara gire çıka yine şimendüfer mevkifine kadar avdet eyleyebildik ise de bizim bacaklarda da kuvvet kalmadı. Çünkü döne dolaşa kat' eylediğimiz mesâfenin kaç kilometreye vardığını tahmîn edemez isem de bir buçuk saatten ziyâde ve iki saatten az eksik bir zemânı lâ-yenkati' gezmekte geçirmiş olduğumuz muhakkaktır.

İstasyona geldiğimiz zemân arkadaşşıma sordum ki:

- Bu geceyi Zürich'te mi geçirelim yoksa Konstanz'a kadar gidelim mi?

Zavallı doktor bir tavr-ı me'yûs-âne ile gülerek dedi ki:

- Evvel-be-evvel şu istasyon kahve-hânesinde bir dinlenelim de ondan sonra ister iseniz burada kalırsız ister iseniz Çin'e kadar gideriz.

Bu ihtiyâc ikimizi de taht-ı tahakküme almış bulunduğundan istasyon gazinosuna giderek birer kahve ısmarladık. Bu kahveleri içer iken doktora dedim ki:

- Geceyi burada geçirecek olur isek hemân şimdiden yatacak yer tedârikine kıyâm edeceğiz. Hem de yorgun olduğumuz-

921b

Dan derhâl yatacağız. Bakınız şimdi saat dokuzu geçiyor. On birde bir sür'at katarı var ki iki saatte bizi Konstanz'a götürebilecek gece yarısından bir saat sonra Konstanz'a varıp en yakın hotele kapağı atarak hemân yataklara yuvarlanırsız. Fakat bu miyânda şuradan bir arabaya binip Zürich şehrini daha mükemmel bir cevelân ile temâşâ eylemiş oluruz. Nasıl? Bu tertîb işinize gelir mi?

- Gelmez diyecek olsam sanki dinleyecek misiniz?
- Dinlememek olur mu ya? Arkadaş değil miyiz?
- Pek yorgun olduğumuz için demek istiyor idim ki.....
- Cânım araba içinde de oturmuş bulunacak değil miyiz? Gezdiğimiz kadar hep dinlenmiş olacağız.
- Vücûdca dinlenmiş olacağız. Ya zihince!

Doktorun hakkı var idi. Bugün icrâ' eylediğimiz cevelânlar gibi seyr u seyâhatte insânın vücûd yorgunluğundan ziyâde zihin yorgunluğu şâyân-ı ehemmiyyet görülüyor. Nazar-ı müşâhedeye her isâbet eyleyen şey üzerinde zihin tevkif ederek bunlar evvelce

922a

Rehberlerde görülmüş olan husûsiyyâtta ise tatbiki değil ise yeniden tahkiki için mutlaka it'âb-ı zihin etmek lâzım gelir. Ba'zı kerre insân bakmaktan görmekten ezberlemekten o kadar yoruluyor usanıyor ki hakikaten nazar-ı dikkate şâyân olan bir takım şeylere hiç ehemmiyyet vermeyip sarf-ı nazar eyliyor.

Ah vakit müsâid olmalı da buraları ma'hûd zevzek fıkrak karının dediği gibi turistler usûlünce gezmeli. Her yerde lüzûmu kadar kalıp her şeyi lâyık-ı vecihle görmeli. Fakat bizim Avrupa'da imrâr için hîn-i azîmette ta'yîn eylediğimiz müddetin müsâadesi olmadığı gibi evvelce dahi arz etmiş bulunduğum vecihle vatan ve evlâd ü iyal iştiyâkı gittikçe te'sîrini arttırmakta bulunduğundan bu geceyi Züriç'te geçirmekten ise yetmiş seksen kilometre daha ileride bulunan Konstanz'da geçirmeyi kâr saymakta idim. Avdeti bu kadarcık olsun tesrî' edebilmiş olmakla müteselli oluyor idim.

Doktor bana muhâlefette ısrâr etmedi. Bir arabacı çağırdık. Burada arabaların saat hesabıyla ta'rîfesi iki adam için iki buçuk frank olduğundan yarım frank dahi bahşîş vereceğimizi evvelden bi-l-ihbâr

922b

Bizi saat on bir trenine yetiştirmekle berâber alâ kadr-il-imbân şehrin de en çok yerlerini göstermesi mukavelesiyle arabaya bindik.

Arabacı bize istasyon caddesini bir daha gösterdikten sonra Talstrasse caddesiyle şimâl-i garbîye doğru yürüyüp sağ tarafımıza isâbet eyleyen vâsi' bir bahçenin botanik bahçesi olduğunu haber verdi ise de gece vakti araba içinde bulunanlar bu hadîka-yı fenniyyeyi takdîre muvâfık olabilirler mi?

Ba'de Löwenstrasse caddesinden ve Gressner köprüsünden geçerek bizi bir rıhtım üzerinden vâsi' ve muntazam bir meydâna götürdü ki iki tarafında iki büyük kışla olup ortadaki

meydânın dahi ta'lîm meydânı olduğunu anlattı. Ondan sonra her biri bir kışla kadar büyük olan şimendüfer anbarları arasından geçirip Sihl nehrinin sâhil-i yesârî üzerinden epeyce yürüterek ve Sihl nehriyle ve Limmat nehrinin birleştikleri nokta üzerinde bulunan iki köprüden imrâr ettirerek Limmat nehrinin şark cihetine vardırı. O tarafta da mekteb ve fabrika ve kilise gibi bir çok binâ'ları ta'rîf eyledi ise de gece hâliyle bunları hâricen temâşâda ne büyük fayda ne de büyük zevk olmadığını i'tirâfa mecbûrum. El-hâsıl nehrin bir büyük ada teşkîl eyleyen

923a

Tarafından bir büyük köprü daha geçerek istasyona geldik ki tamâm saat on bir katarının zemân-ı hareketi olup ihtiyâten lokantadan iki sandviç alabilmeye güç muvâfık olarak katara atladık.

“Sandviç” denilen şeyin ortasından kesilmiş bir ekmek arasına bir parça hindi eti havyar ve sâire sıkıştırmaktan ibâret bulunduğunu zannederim ki kari'lerime ta'rîf etmiş idim. Vâkiâ karnımız henüz acıkmamış idiyse de Konstans'a kadar iki saat kadar zemânı yolda geçireceğimizden oraya hîn-i takarrübde bu sandviçleri yer isek gece yemek tedârîki külfetinden kurtulmuş olacağız. Bu hesâbımız da tastamâm çıkmıştır.

1.95. (KONSTANZ)

Bu gece şimendüfer ile Konstanz mevkifine gelerek oradan nasıl çıkıp hangi hotele gittiğimizi nasıl yattığımızı bize sormamalıdır. Pek ciddî olarak arz ederiz ki bunların birinden ne doktor ne ben hemem hiç haber-dâr olamamışızdır. Gûyâ vagon içinde uyuyakalmışız da bizi uyur iken bir sedyeye bindirip bir hotele götürmüşler gibi bir hâl! Binâen aleyh demeliyiz ki teşrîn-i evvel efrecinin dokuzuncu Perşembe günü uyandıgım zemân kendimi

923b

Konstanz şehrinde temiz bir hotelin yatağı içinde bulup güneşin de epeyce yükselmiş olduğuna dikkat eyleyebilmiş idim.

“İnsân kuş mîsâlidir” derler. Ne doğru söz! En büyük doğruluğu da bugün biz tecrübe etmiş olduk. Dün sabah Interlaken'de idik bu sabah Konstanz'da! Aramızda yüzlerce

kilometrelik mesâfe var ki vapur ve şimendüfer devirlerinde bulunmasak yirmi günlük bir aylık yol sayılır. Hem de sa'b ne sa'b-ül mürûr yollar! Bu yolu sadece şimendüfer ile bir kat' etmekte yine bir ehemmiyyet yok. Brienz gölünde vapur seyâhati! Ba'de dağ şimendüferi! Müteâkıben Luzern ve Zürich gibi iki büyük belde temâşâsı! Bunların her birinden hâtırda kalması lâzım gelen yâdigârlar insânın zihnine hayâline Interlaken ile Konstanz arasındaki mesâfeyi o kadar uzak gösteriyor ki insân hiç olmaz ise üç dört gün bu mesâfe üzerinde puyan idim zannediyor.

Meğer biz istasyona yarı uyur yarı uyanık bir hâlde gelmişiz. Oraya yolcu istikbâline gelen hotel münadilerinden birisine kendimizi teslîm etmişiz. Herif bizi arabasına bindirmiş. Orada uykunun uyanıklığa nisbeti nısfıyyeti de geçerek üç çaryeği

924a

Mukabil bir çaryek nisbetinde kalmıştır. Varacağımız hotele varır varmaz “aman yatak” diyebilmişiz. Adamcağız bizi derhâl yatağa atmış. Ser-hôş bile olsak bu ahvâli daha ziyâde tahattur edebilmekliğimizi lâzım gelir iken gecenin bu ahvâlini düşündükçe rü'yâda görülen şeyler derecesinde ancak hâtırımızdan geçebiliyor idi.

Uşağı çağırmaya mahsûs olan elektrik çingırağına parmağımı basarak çend dakika sonra içeriye gelen uşağa sordum ki:

- Burası neresi?
- A! Mösyö! Dün nereye geldiğinizi bilmiyor mu idiniz? Burası Baden dükalığına tâbi' Konstanz şehri değil midir? Vâkıâ dün akşam birâz

Uşak gülümsedi herif galibâ dün akşamki hâlimizi ser-hôşluk mahmûrluğu sandı. Ben hem ondan bu zannı def' etmek hem anlayacağımı anlamak için dedim ki:

- Mürüvvet etmelisiniz. Dün akşam yirmi dört saatlik bir yorgunluk ve uykusuzluk ile hânenize geldik. Burasının Konstanz kasabası olduğunu biliriz. Yalnız Baden dükalığına tâbi' olduğunu bilmiyor idik. Hoteliniz hangi hoteldir?

924b

Yorgunluk ve uykusuzluk mes'elesi uşağın nazar-ı dikkatini açtı. Ta'zîm tavrını terahhum tavrına katarak dedi ki:

- Hotel de Lil! Konstanz'ın birinci hoteli efendim! Dâimâ en mu'teber misâfirleri i'zâm ve ikrâm ile şöhret almışız. Fi-l-vâki' burasının İsviçre'den hâric ve bâd-ı hükûmetine tâbi' bir memleket olduğunu pek çok yolcular hâtıra bile getirmezler. Zîrâ şimendüfer istasyonunda İsviçre mevkifi ile bâd-ı mevkifi arasında tûlü bir kaç yüz hatvelik mesâfe bulunup iki hükûmetin hudûdu bu iki mevkifin arasından geçer. İsviçre'de hangi lisânlar söylenir hangi paralar tedavül eder ise burada da mevcûddur.
 - Madem ki hoteliniz birinci derecede hotellerdendir burada istediğim gibi istihâm edebileceğimi bana ümîd ettirirsiniz. Değil mi?
 - Ona söz mü ister efendim! Ârzünüz vecihle istihâm eyleyebilirsiniz. Soğuk mu sıcak mı?
 - Soğuk istihâmâna alışkın değilim. Sıcak isterim. Hem burada odamın içinde isterim. Yapayalnız kendim yıkanmalıyım. Yanımda hizmetçi falan bulunmamalıdır.
- 925a
- Emrinize tamâmıyla itâat olunacaktır efendim!

Uşak bu son sözü söyleyerek bizi selâmlayıp çıktı gitti. Karârlaştırdığım istihâm daha hâzır olmadan soyunmaya başladım. İstihâmı zâten pek severim hele vücûddaki zihnimdeki yorgunlukları def' ve izâle emrinde istihâmın pek büyük faydasını bulurum.

Hayfa' ki bugünkü istihâmâda birşey noksân kaldı. Oda eşyâ'mızı evvelce kâmilen şimendüfer istasyonuna göndermiş olduğumuzdan ba'de-l-istihâm tertemiz çamaşır giyilebilmesi mes'elesi idi. Vâkıâ istihâmı te'cîl ve eşyâ'mın celbini ta'cil eylemiş olsam bu noksâm da bırakmayabilir idiysem de işi o sûrete dökmek zemân mürûrunu mûcib olduğu gibi arkamdaki çamaşır dahi henüz pek temiz olduğu cihetle yine onları giymekte bir beis görmedim.

Uşak birâz sonra gayet mükemmel bir banyo takımı getirdi. Hem levâzımını ikmâl ediyor hem de arkadaşım doktorun dahi levâzım-ı istihâmîyye talep eylediğini haber veriyor idi. Doktorda bu âdete o kadar riâyet göremediğimden bu sabah istihâmâma lüzûm görmesini mutlaka bir keyfsizliğe haml ettim.

925b

Burasını uşaktan istîzâh eylediğimden dedi ki:

- Arkadaşınız efendinin tavrındaki alâim-i hoş-nûdîye bakılır ise zannederim ki sıhhatinden müteşekkîdir.

Ben istihmâm edinceye kadar şimendüferdeki eşyâ'nın celbi için biletleri uşağa verip yeni bir hükûmet-i hudûdu geçtiğimize göre şâyed gümrük yoklaması lâzım gelir ise yanında bulunsun diye sandıkların anahtarlarını da verdim. Böyle mu'teber hotellerin uşaklarına emniyet edileceği gibi zâte sandıklarda câlib-i nazar-ı tâma olacak zî-kıymet bir şey de yok a! Fakat uşak dedi ki:

- Sizin gibi turistlerin eşyâ'sını pek de yoklamazlar. Yoklamak lâzım gelir ise bir gümrük hademesini buraya kadar da gönderirler.

Şu sühûletten memnûn oldum. Râhat râhat istihmâma başladım. Ba'de-l-istihmâm tekrâr çingırağı çaldığımda uşak gelip banyo takımını dışarıya çıkarmakla berâber odama gelmeye me'zûn olabilip olamayacağı doktor tarafından sorulduğunu da der-miyân eyledi. Şimdiye kadar aramızda bu yolda istîzânlar mu'tâd olduğu beyânıyla birâz serzenişli cevâb gönderdiğimden daha lâyıklığa giyinememiş olduğum hâlde doktor

926a

Çıkageldi. Kabl-es-selâm dedi ki:

- Yahu bu ne kadar uzun istihmâm?
- Türklerinki birâz öyle uzar.
- Hem de haftada on sekiz def'a vuku' bulur değil mi?
- Lüzûmuna göre!
- Bundan sonra ben sizi kumandanlıktan azl ettim. Siz beni her gün dünkü gibi yoracak olur iseniz çürük postumu İsviçre'de bıraktırırsınız.
- Merâk etmeyiniz artık İsviçre'de değiliz.
- Neden? Bavaria'da mıyız?
- Hayır! Baden dükalığı dâhilinde!
- Amma yaptınız ha!

- Benim bir şey yaptığım yok yapanlar öyle yapmışlar. Na işte istasyon buradan görünüyor. Birisi beri tarafta dîgeri ötede iki dâire yok mu? Öte tarafta İsviçre ve beri taraftaki Baden ülkesi üzerindedir.
 - Cânım ne mini mini ülkeler!
 - Ya her devletin ülke'si Rusya gibi dünyanın altı kısmından bir kısmına mı müsâvî olsun? Doktor bu lakırtıları söyler iken epeyce münşerih görüldüğünden demincek uşağın
- 926b

Verdiği haber ile bu sözler arasında mübâyenet gördüm. Bunu maa-l-memnûniyye kendisine de bildirdiğimde dedi ki:

- Vâkiâ uykudan kalktığım zemân pek nâ-hoş idim. Ammâ istihâmı müteakip o hâl benden geçti. Tevekkeli Türkler sahîh-i sâlim olmuyorlar. Günde beş def'a banyo ederek bütün yorgunluklarını def' ediyorlar.

İki arkadaş saati yokladığımızda alafranga saat dokuza vardığını gördük kuşluk taâmı için düşünmeye başladık umûmî salonda taâm edebileceğimiz gibi kendi odamıza celb eylemek dahi mümkün olduğundan hangisini tercih edeceğimizi müzâkere eyledik. Doktor bugün için kendi odasında bir kuşluk taâmı tahiyyesini kendisine havâle eylemekliğimi ricâ eyledi. Muvâfakat ettim. Fakat taâmın nihâyet saat on bire kadar hazırlanmasını ve o zemâna kadar da benim yapayalnız odamda ve yatağın içinde râhat etmekliğime müsâade vermesini ricâ eyledim. Bu karâr üzerine doktor çıktı gitti. Ben de yatağıma uzanarak rehber-i seyâhati elime aldım. Konstans şehrine dâir henüz rehberden hiç bir tetebbu'da bulunmamış olduğum için bu tetebbu'a başladım.

Bu beldenin fi-l-vâki' Baden bilâdından old-

927a

Uğuna ve on dört bin sekiz yüz ahâlîyi hâvî olarak Konstanz şehrinin müntehâ-yı şimâl-i garbîsinde ve tamâm Rhine nehrinin gölden çıkıp bir nehir sûretine girdiği yerde mebnî bulunduğu dâir tafsîlâtı okumaya başladım. Bu hâtıra beni taaccüb eyledi. Kendi kendime dedim ki:

- Doktorun hakkı var imiş. Geneve Luzern ve Zürich kasabaları hep böyle göllerden çıkıp nehir sûretinde teşekkül eden ırmaklar başında buldukları gibi Konstanz dahi bu husûsta onlara müşâbih imiş.

Tettebbu'umda devâm ettim. Ba'zı meşhûr kiliseler ve sâireye dâir münderic olan ma'lûmâtı gözden geçirmeye başladım. Bir de şu satırlar nazar-ı dikkatimi celb etmeye başlamasınlar mı:

“Şehrin şimâl-i şarkî cihetinde ve Rhine köprüsü yanında ufacık bir ada. Onun üzerinde Dominikler manastırı ki vaktiyle Jan Hus oraya haps olunmuştur. Bu manastırın bir büyük kısmı el-yevm hoteldir ki “Hotel de Lil” derler. Manastırın asıl ibâdet salonu el-yevm bu hotelin yemek salonudur.”

Şu satırları okur okumaz aklımı başıma toplayarak birdenbire yerimden fırladım.

927b

Elektrik çingırağına parmağımı basıp hayli müddet kaldırmayarak uşağı çağırdım ki böyle çingırak sadâsını uzatmak isti'câle delâlet eyler. Uşak nefesi nefesine tartara gelince ben dahi epeyce mütelâşiyâne bir tavırla:

- Çâbük gidiniz doktora söyleyiniz ki kuşluk taâmını kendi odasında tertîb ettirmesin umûmî salonda taâm edelim.

Dedim ise de hâtırıma gelen şeyin sıhhat-i ihtimâli yine zihnime sığmadığından çıkıp gitmek üzere olan uşağı tekrâr men' eyledim. Elimdeki rehber sayfası üzerinde okuduğum sâlif-üz-zikr satırları uşağı göstererek sordum ki:

- Bu sahîh midir? Vaktiyle Dominikler manastırı iken en büyük kısmı hotele tahvîl olunan yer burası mıdır?

Uşak magrûr-âne bir tavr-ı tasdîk peydâ ederek dedi ki:

- Tamâmiyle! Evet evet! Meşhûr Jan Hus burada habs olunmuştur. Taâm salonumuz dahi kadîm ibâdet salonudur.
- Jan Hus hangi odada habs olduğu belli midir?

- Hayır efendim! Orası muayyen değildir. Fakat hangi hânedede muhtefî iken
928a

Ahz ü girift olunduğu ve nerede ihrâk-ı bi-n-nâr edildiği bellidir.

- Öyle ise ihtimâlden baîd değildir ki koca Jan Hus şurada benim yattığım odada mahbûsiyyetini geçirmiş olsun.
- O da muhtemeldir efendim!
- Tamâm tamâm! Gidiniz arkadaşşıma söyleyiniz ki kuşluğu kendi odasında tahiyeye ettirmesin. Elde târihi ve meşhûr bir taâm salonu var iken kuşluğumuzu orada etmemek câiz olamaz.

Uşak bu sözü doktora teblîg için çıktı gitti. Ben şu tesâdüfe istigrâben âdetâ istigrâk hâlinde kaldım. Jan Hus kim olduğunu kari'lerim tahattur buyuracak olurlar ise istigrâbıma onların da iştirâk edecekleri şübhesizdir.

Ezmine-i mütevassıtada katolik kilisesi bence mezâlim-i tâkat-fersâsıyla âlemi cânından bîzâr ederek daha meşhûr Luther protestanlık mezhebini te'sîs ve i'lân etmezden evvel bir takım insâflı gayretli hakkaniyyet ve insâniyyet âşıkı adamlar katolik mezhebini idhâl etmiş olduğu nice kavânîn-i zâlimeden nasrâniyyeti tathîr ederek ba'zı mezâhib-i cedîde vuzıana kıyâm eylemiş idi. Bu sâhib-i gayret zevâtın en mühimmelerinden birisi de

928b

Jan Hus'dur ki menâkibi ve nihâyet katolik papazlarının yediyle işte burada Konstanz şehri civârında ihrâk-ı bi-n-nâr edildiği “mufassal” nâm târihimizde etrâfıyla yazılmıştır.

Bu seyâhatte Konstanz'tan mürûr eylemeye karâr verildiği zemân enim hâtırına Jan Hus'un geleceği ne kadar müsteb'iddir! Tesâdüfe bakınız da gelmiş gelmiş de tamâm o büyük adamın habs edildiği manastırdan muhavvil hotelde misâfir oluvermişim.

Ben tettebbu'da devâm eyliyorum. Birâz sonra doktor arkadaşım oda kapısını tık ederek epeyce bir telâş ile içeriye girdi . Ammâ zannetmeyiniz ki vaktiyle Jan Hus'un mahbûs olduğu manastırda misâfirimiz onun da benim kadar istigrâbına mûcib olduğu için bu telâşa düşmüştür? Heyhat! Bizim doktor fûnûn-i tıbbiyyeden başka hiç şeye merâklı değildir. Öyle

târih ve ricâl-i târihiyyeden Jan Hus filan aslâ nazar-ı dikkatini celb etmez. Telâş ile girmesine sebep tebdîl-i karâr etmeliğimiz kazıyyesi olmuş idi. Bundan dolayı beni muâhezeye başlayınca arkadaşımı iskât için Jan Hus'un ehemmiyet-i târihiyyesini anlatmaya başladım ise de doktor için dünkü gün icrâ' edilen seyâhat-i met'abe

929a

Üzerine bugün mükemmel ve râhatça bir kuşluk taâmı etmek bir kaç bin Jan Hus fikra-yı târihiyyesinden daha mühimm görünüyor.

Fakat ne söyler ise söylesin Jan Hus'un mahbûs olduğu Dominikler manastırının asıl ibâdet salonundan muhavvel bir yemek salonunda taâm etmek ehemmiyeti yanında doktorun muâhezelerine kim ehemmiyet verir? Zavallı doktor söylendi söylendi sözlerinin bir te'sîri olamayacağını görünce epeyce bir dargınlık tavrıyla çıktı gitti.

Ben rehber-i seyâhati tetebbu'da birâz daha devâm eyledim. Saat henüz on bir buçuk olmamış idi ki eşyâ'm istasyondan getirilmiş olmak hasebiyle mümkün mertebe tuvâletimi ıslah ederek yemek salonuna doğru yürüdüm. Jan Hus'un menâkıbına merâkımı besbelli oda uşağı hotelin direktör vekîline anlatmış olmalıdır ki adamcağız beni karşılayarak taâm salonuna götürdü. Bu salonun gerek vüs'ati ve gerek tavan makamına inşâ' olunan kubbesi o mahallin öyle taâm salonu ictimâ' salonu filan olarak değil âdetâ chapelle ya'nî ibâdet mahalli olarak yapıldığını gösteriyor idi. Direktör vekîli bu chapelle hakkında ve Jan Hus menâkıbına dâir bana bir çok şeyler hikâye eylediği gibi asıl

929b

Büyük rehberlerin ikamet-gâhı olan ve cloitre denilen dâireye dahi götürdü ki asıl burası hâlen asliyesiyle muhâfaza edilmektedir. Duvarlarında kubbelerinde bir takım kakma resimler olup bunlar Jan Hus ve Jerome de Prague mahkemesine yâdigâr olabilecek bir takım ahvâli ve şu manastır-ı kadîmin sâir fıkârât-ı târihiyyesini ihtâr ederler.

Direktör efendi beni hotelin cenûb tarafına doğru götürüp pencereden hotel karşısında göle doğru bir şu'be-i cezîre tarzında ve müsta'tile karîb şekilde ayırlamış çıkmış olan bir umûmî bahçeyi irâe eyledi. Bu bahçenin orta yerinde bir heykel görünüyor idi ki İmparator Birinci Williem heykeli imiş. Dedi ki:

- İşte bu bahçe dahi vaktiyle bu manastıra âid bir gezinti mahalli imiş. Orası da burası gibi bir ada imiş. Fakat görüyorsunuz ya? Bu ada bile sâhile ne kadar yakındır? Arada ufacık bir dere kadar su vardır. Umûmî bir bahçenin bu kadar çok bir fâsılası muahharen doldurulmuştur. Vaktiyle o büyük rehberler o gezinti mahallinde gezinirler eğlenirler imiş. Hattâ şu müdevvir şeklinde denize doğru birâz daha ayrılayan yer rehberlerin balık tutmak için oturacakları mahall imiş Jan Hus'un

930a

Tashîh-i i'tikad eyleyeceği ümîdiyle bir aralık işkencelerini ta'dîl eyledikleri zemân bu bahçede gezinmesine ve o yuvarlak yerde oturup balık avlamasına da müsâade kılınmış.

Direktör vekîlinin bu yoldaki himmetlerine azîm teşekkürler ederek tahiyye kılınan kuşluk taâmına rağbet eyledik. Zâten taâmın husûsî olmasını o kadar mütehâlik-âne ârzû edişimiz dahi pek beyhûde imiş. Hotelde doktor ile benden mâ-adâ yalnız iki adam bulunarak onlar ile birlikte kuşluk taâmını tenâvül eyledik ki esnâ-yı taâmda bahs hep Jan Hus'a dâir olarak cereyân eyliyor idi. Henüz bir sene kadar mukaddim bu adamın târihini yazmış bulunduğum cihetle ekser ahvâli mazbut ve müstehzîrim olduğundan şu muhavere-yi târihiyyede epeyce varlık göstererek arkadaşlarımla nazar-ı istihsânlarını celb edebildim. Doktor Yanpolsky bile bu mübâhisi işite işite Jan Hus ve John Wycliffe gibi zevât-ı mühimmeye âsâr-ı teveccüh göstermeye başlayarak bu salonda taâm edişimiz pek musîb olduğunu i'tirâfa başladı. Dedi ki:

- Şu kubbenin altında Jan Hus'lar ve Jerome de Praguellar dahi ibâdet etmişler ha? Keşki buranın ilk hâlini de hiç bozmasalar

930b

İdi. Keşki yine evvelki gibi ma'bed hâlinde kalsa idi.

Esnâ-yı taâmda Jan Hus'un tevkif olunduğu hâne ile ihrâk edildiği mahall dahi buraya pek uzak olmayarak kasabanın cihet-i cenûb-i garbîsinde bulunduğu müdür vekîli tarafından ihtâr edilmesiyle ba'de-t-taâm oralara gidilmeye karâr verildi ki zâten Konstanz'da gerek icrâ' edeceğimiz cevelânlar ve gerek buradan İstanbul'a kadar sevk edeceğimiz yükler için bunu fedâ eylemek lâzım geldiğinden bizim doktor arkadaş i'tirâz edemediğinden başka şu Jan Hus'un ikamet eylediği hâne-yi târihiyyeyi ziyâretten hoşnûd kalacağını da ketm etmedi.

Direktör vekîli ba'de-t-taâm yanımıza bir kapı uşağı verdiğinden dîger iki misâfir ile berâber hotelden çıkıp kasabanın cenûb-i garbî cihetine müteveccihen yürümeye başladık. Evvelbâl yolumuz cathedrale ya'nî baş kiliseye uğradı ki planı salîb şeklinde yapılmış ve 1052 senesinde Roman tarz-ı mi'mârisiyle inşâ'sına başlanmış bir ma'bed-i cesîm olup cephe ciheti ve etrâf-ı sâiresinin pencereler araları gayet güzel mermer sütûnlarla tezyîn kılınmıştır. Rivâyete göre on altıncı asr-ı mîlâdîde bu ma'bed esâsından bir ta'mîr görmüştür.

931a

Büyük kapısı meşe ağacından ma'mûl gayet metîn iki kanatlı bir kapı olup üzerinde bir çok oymalarla hazret-i İsa'nın ba'zı ahvâli tasvîr kılınmıştır. Kilisenin derûnu da hayli müzeyyen olduğu haber verilmiş ve hattâ büyük kapıdan girildiği zemân on altı hatve kadar ilerledikte bir mermer sütûn bulunup Jan Hus'un muhâkeme-i rehâbîn tarafından i'dâma mahkûm olduğu zemân elini bu direğin şurasına burasına vurduğu cihetle o mahaller direğin sâir yerlerinden ziyâde yâbis gibi bir manzara peydâ eylediği cümle-i havârıktan olarak söylenmiş ise de arkadaşların hiç birisi velev ki inanılmayacak bir sûrette olsun yalnız şöhretinden dolayı da şâyeste-i temâşâ olması lâzım gelen bu mahalli görmek istememeleri ve yolun ilerisine doğru yürüyüvermeleri hasebiyle benim de onlara peyrev olmaklığım mecbûriyyet tahtına girmiştir.

Wessenberg strasse ile onun ilerisindeki Hussen strasse bu kasabanın en geniş yolu ve en mu'teber ve zengin mahallesi olduğundan ve uzunluğu bir kilometre kadar imtidâd eylediğinden tarîk-ı mezkûr üzerinden gidip dîger bir kaç küçük sokaklardan dolaştıktan sonra Jan Hus'un derûnunda tevkif edildiği hânenin önüne vardık.

931b

Bu hânenin bulunduğu sokağa شنهچتور sokağı denilir ki derûnuna girildiği zemân hâne dahi sağ tarafından ikinci hâne olarak müşâhede olunuyor. Kapısı üzerine Jan Hus'un tasvîrini hâvî bir plaka konulmuş. Bu hânedan bir kaç hâne daha yukarıya varıldıkta Jan Hus'un refîki Jerome de Prague'ın tevkif olduğu hâne görülüyor ki onun da kapısı üzerinde mûmâ-ileyh in resmi mahkûk pirinçten bir levha vardır. Bu iki hânenin ikisi de ikişer katlı şeyler olup el-yevm husûsî hânelerdir. Buradan birâz daha şimâle doğru yürüyerek tamâm kasabanın garb cihetine geldiğimizde bir protestan kilisesi karşısında bulduk ki onun karşısında da üzeri yazılı sanduka gibi azîm bir kaya gördük. Meğer 1415 sene-yi mîlâdiyyesi eylülün altıncı günü verilen hüküm

üzerine Jan Hus'un ve refiki Jerome de Prague'in ihrâk-ı bi-n-nar edildiği yer işte bu taşın bulunduğu mahall imiş.

Biz buraya kadar piyâde olarak gelmiş idik. Buradan istîcâr eylediğimiz arabalarla Konstanz şehrini biz saatten az bir zemân zarfında kâmilten dolaşıp temâşâ ettik ki zâten bu küçücük kasabada şâyân-ı temâşâ âsâr dahi yoktur. Yalnız Rhein nehrinin

932a

Konstanz gölünden ayrılıp teşekkül eylediği mahallde dört ayak üzerine mebnî bulunan ve üzerinden şimendüfer dahi geçen azîm köprü ile bir de evvelce bahs eylediğimiz umûmî bahçenin cenûb tarafında birisi iç ve dîgeri dış liman olarak yapılmış iki sunnî limanı şâyân-ı ehemmiyyet âsâr-ı mi'mâriyyeden bulduk.

Bundan sonra hotelimize gelerek berâber gezdirmeye artık ihtiyâcım olmayan ne kadar eşyâ'm var ise onları iki sandığa doldurdum ki bunlar üniforma ve fazla esvâb ve Avrupa'da peydâ eylediğim kitâblar ile şuradan buradan topladığım yâdigârlardan ibâret idiler. Bu iki sandığı doğruca İstanbul'a göndermeyi ârzû eyledim ise de Konstans şimendüfer istasyonu Trieste'den öteye agentaları bulunmadığı beyânıyla bizim sandıkları Trieste'ye kadar kabûl edebildi. Biz de buna râzı olduk. Bu hâlde yanımızda İstanbul'dan getirmiş olduğumuz bir büyücek siyâh yol sandığı ile bir de Marsilya'da aldığım küçücük sarı sandık kaldı ise de eşyâ'yı mevcûdem bunlardan birisini bile dolduracak mikdârda kalmadığından ve doktorun ba'zı fazla eşyâ'sı bulunup onun da koyacak yeri olmadığından birâz da onun eşyâ'sını sıkıştırarak sand-

932b

Iklarımızı tanzîm eyledik.

O gün akşamı etmeksizin Konstanz'da görülecek işlerimiz görülüp bitmiş idi. Âdetâ gurûb-i şemsten bir buçuk iki saat evvel buradan hareket eyleyebilir idik. Karârımız ise gölün öte tarafında ve Württemberg ülkesi dâhilinde kâin Lindau iskelesine çıktuktan sonra Bavaria devletinin pây-ı tahtı olan München tarîkıyla Wien'e gitmek idi. Ancak Konstanz'tan München'e kadar yolumuzu bir menzil olmak üzere ta'yîn eylediğimizden akşamüstü Konstanz'tan çıkar isek oraya ertesi sabah varacağımızı ve vapur ve şimendüferde beyhûde yere kalıp yorulacağımızı ve München şehrinde gündüzümüzü uyku hâlinde geçireceğimizi düşünmekle

berâber bir de dünkü yorgunluk üzerine bugün güzelce bir istirahatê ihtiyâcımızı hükm ederek bu geceyi de Konstanz'ta geçirmeyi tercih eyledik.

Rhein nehri tamâm Konstanz kasabasının şimâl tarafından gölden ayrıldıktan sonra epeyce vâsi' bir göl daha teşkil ederek ba'de darala darala nehir hâline girer. Bu ikinci gölün üzerinde Radolfzell nâmında bir de güzel karye vardır. Bu karyeye kadar ufacık bir gezinti yapmaktaki letâfeti bize pek medh

933a

Eylediklerinden ve vakit dahi müsâid olduğundan hemân bir katarı binerek oraya vardık. Fi-l-vâki' ufacık bir köy olup gayet güzel ahırları ve inekleriyle şöhret-şîâr ise de bizce bu gezintinin letâfeti bu küçük gölün orta yerindeki ma'mûr ve güzel adaları temâşâda bulundu. Akşam avdetimizde tamâm taâm vaktine yetişerek gayet güzel bir akşam taâmı icrâ'sıyla erkenden yataklarımıza yattık ki bu geceyi istirahat-ı tâmme ile geçirmekliğimiz teşrîn-i evvel efrencinin on üçüncüsünü teşkil eyleyen ferdâsı Cuma günü için bizde hiç bir yorgunluktan eser bırakmadı.

1.96. (KONSTANZ'DAN LINDAU TARİKIYLA MÜNCHEN'E)

Bu yolda evvelâ bir vapur seyâhatimiz olacaktır ki o da Konstanz'tan Lindau'ya kadar iki buçuk saat mümted olacaktır.

Konstans gölü İsviçre ve Württemberg ve Baden hükûmetleri arasında seyr u sefâini serbest ve hemân Geneve gölüne müsâvî azîm bir göldür ki bir de Bregenz nâm mahallinde nehrinin mensûbuna kadar tûlü altmış dört ve en ziyâde arîzi on iki kilometre ve çevresi yüz elli kilometre mesâfedir. Sularının amîki her tarafında seyr u sefâine müsâid olup en derin yeri de iki yüz elli

933b

Beş metreye varır. İsviçre göllerinin aglebi uzaktan gayet güzel bir mâî renk irâe eylediği hâlde Konstans gölünün suları solgunca bir sarı renk irâe eyler. Kendileri İsviçre'nin sâir gölleri gibi

cennet mîsâl hazâretten mahrûm olup hele sâhil-i şimâlîsi olan Württemberg'e tâbi' bulunan kenârlar gayr-ı münebbit ve kalîl-ül umrân yerlerdir.

Sâir İsviçre göllerinde olduğu gibi burada dahi gayet muntazam vapurlar seyr u seyâhat ederler. Konstanz kasabası bu gölün muntehâ-yı garb-ı şimâlîsinde bulunup Lindau ise bir şu'be-yi cezâire sûretinde olarak muntehâ-yı cenûb-i şarkîsinde kâindir ki Konstanz'tan kalkıp Friedrichshafen tarîkıyla iki buçuk saatte Lindau'ya gidecek olan bu vapur gölün en mühimm kısmını aykırılacak demektir.

Lindau'ya çıktıktan sonra oradan München şehrine kadar şimendüfer için mümted olan mesâfeyi sür'at katarı beş saat bir çaryek zarfında kat' eder. Âdî yolcu katarı olmayıp "tren omnibüs" irili ufaklı her istasyona uğrayan katar ise sekiz saatte ancak kat' edebilir. Biz bi-l-mecbûriyye sür'at katarına binmeyi karârlaştırdık.

934a

Dığımızdan bugün sekiz saat kadar bir yolumuz var idi.

Sabahleyin sür'at katarına yetişmek için Konstanz kasabasından pek erken hareket etmek lâzım geldi. Zîrâ Lindau'dan hareket edecek olan sür'at katarı Wien'e kadar sürüp gideceğinden ve Konstanz vapuru dahi ona yetişeceğinden tulû'-i şems ile berâber hareket tertîb olunmuştur. Biz erken yatmış olduğumuzdan tulû'-i şemsten pek erken kalktık ve bu vapurda kalabalık ekseriyyâ çok olduğunu haber almış bulduğumuzdan bir münâsib yer bulmak için herkesten evvel davranmış idik.

İş bu göl vapurlarında münâsib yer bulmak demek evvelâ bunları üst kat güvertesinde bulunmak va sâniyâ vapurun istikamet-i hareketine ve rüzgârın semt-i hubûbuna göre hem etrâfi görebilecek ve hem şiddet-i rüzgârdan masûn kalacak bir mevki' bulmak demektir. Bu dakikaya vakıf olmayan seyyâhlar ya kendilerini bir yere haps edip hiç etrâfi göremezler ve-yâhûd bu mahrûmiyyete râzı olamadıkları sûrette bir nezleyi göze aldirmaya mecbûr olurlar.

Biz iskeleye vardığımız zemân henüz vapur yolcuları kabûl için "açık" denilen

934b

Hâlde değil idi. Maa-hazâ her milletten kadın erkek yirmi otuz kadar yolcu bizim gibi erken davranmaya taakkul ederek oraya gelmişler idi.

Vapur açılır açılmaz yanımızda bulunan lokanta uşağının delâlet ve himmetiyle ilk giren biz olduk. Biletlerimizi alıp hafif eşyâ'mızı bir münâsib yere koyarak kendimiz ikinci kat güvertede kaptana mahsûs olan kabinonun kış tarafa müteveccih olan cihetini kaptık ki burada her nev' rüzgâra karşı emîn olabilmekliğimiz mümkün olmakla berâber her tarafa da dürbün-i tarassudî uzatabileceğimiz der-kâr idi. Hattâ geminin ön tarafı kabine ile kapalı olduğu hâlde bu kabino dört tarafından camlarla mücehhez olmak hasebiyle iki cam aşırı olarak önümüzü de görebilecek idik.

Fi-l-vâki' vapur pek ziyâde kalabalık oldu. Âdetâ bizim ada vapurlarının gereği gibi kalabalık oldukları zemâna benzedi . Hattâ bir yolcu vapuru olduğuna nazaran yolcuları öyle bizim Trabzon vapurlarındaki yolculara kıyâs etmek dahi mümkün değil idi. Âdetâ ada vapurunda gördüğümüz kadın erkek süslü ahâlî gibi nazîf ve zarîf bir halk idi ki insân hangi cihete baksa nazar-

935a

Rübâ olacak gençler güzeller süslüler görebilmekte idi.

Söz sırası gelmişken kari'lerimize şunu da arz edelim ki Avrupa'da vapurlarla seyâhat eden yolcuların tuvâlet husûsundaki kusûrları afv olunamaz. Muntazam bir salonda tuvâlete ne derecelerde riâyet edilmek lâzım gelir ise vapurlarda da o derecede riâyet edilir. Vâkiâ şimendüferler vapurlar kadar nazîf değildir. Hele rüzgâr sağ taraftan gelerek lokomotifin dumanını katardan teb'îd etmeyecek olur da ön harafta hubûb ve daha fenâsı havâ bi-l-külliyeye râkid bulunarak lokomotifin dumanı vagonları istîlâ eyler ise rüzgârsızlıktan boğulmayı göze aldırıp pencereler dahi kapalı tutulsalar o süslü yolcular kömürlükten çıkmış adamlara benzerler. Binâen aleyh şimendüferlerde giyilecek olan elbise yolcu elbisesi olmak üzere birâz daha sâde ve tozun dumanın hücumuyla az da nezâfetsizce olabilir ise de refîkaya mûcib-i istikrâh olacak pislik murdârlık herhâlde muayyebât-ı kat'iyedendir. Hattâ yolcunun nezâfetsizliği şimendüfer nezâfetinin tecvîz edemeyeceği derecede olur ise birinci mevki'den ikinci ve ikinciden üçüncü

935b

Ye doğru teb'îde kondüktörler me'zûn olduktan mâ-adâ nezâfetsizliğin bu derece-i zâidesine göre katarla hiç de kabûl etmemeye me'zûniyyetleri vardır. Ya'nî bizim şirket-i hayriyye vapurlarında murdârlıklarına taaffünlerine nazaran ne temass ne de takarrüb câiz olmadığı hâlde kabûl edilen kasap ve bakkal çırakları hâlindeki adamlar Avrupa'da olsa olsa yük katarlarına kabûl olunabilip üçüncü sınıf yolcular miyânına bile idhâl edilemezler.

Vapurumuz hemân tulû'-i şems esnâsında Konstanz limanından hareket ederek sâhilleri Geneve gölü sâhili kadar yeşil ve lâtif olmamakla berâber o sihr-i letâfetle gönüllerimiz şâd olduğu esnâda kamarot yanımıza gelerek bir sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını sordu. Ammâ “kamarot” dediğimize bakıp da yanımıza gelen şahsın şirket-i hayriyye vapurlarındaki “kafecis” lere kıyâs edilmemesi kari'lerimizin inâyetlerinden kemâl-i ehemmiyyetle ricâ ederiz. Gerek onlar ve gerek İstanbul'umuzun olur olmaz lokantalarında hizmet eyleyen uşaklar Avrupaca hangi sınıf ahâlîye hizmet edebileceklerini bir vecihle kestiremem. Hizmet-kârların o derecelerdeki nezâfetsizliğine tahammül edebilecek olan Avrupa ahâlîsi

936a

Hangi sınıftan olabileceğini tabînden hakikaten âcizim.

Bu sabah yanımıza gelip bir sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını suâl eden kamarot şivesi Alman şivesi olduğu hâlde gayet dürüst Fransızca söyleyen ve taş çatlasa yirmi yaşından ziyâde tahmîn olunamayan iri yarı gayet beyaz açık mâî gözlü lepiska saçlı bir kız idi ki insân buna hizmetçi nazarıyla bakabilmekten âdetâ hayâ' edeceği gelir. Fakat biz esnâ-yı seyâhatimizde bunların bir haylisine tesâdüf edip alışmış bulunduğumuzdan kamarot matmazole karşı miskin-âne tavr-ı mahcûbiyyet göstermedik. Dedik ki:

- Matmazel! Sütlü kahveye rağbet edecek olanlar aşağıya salona inmeye mi mecbûrdurlar yoksa.....

Matmazel itmâme meydân bırakmadı. Dedi ki:

- Hayır Mösyö! Cezâ-yı nakdîyi vermeye katlanırlar ise kahvelerini istedikleri yere celb edebilirler.

- Demek bu ârzû bir kabâhat olduğundan erbâbı cezâ-yı nakdiyye ile mücâzât kılıyorlar.
- Hayır Mösyö! Ta'lîmatımızda "amende" ta'bîr edilmiş ise de bu ârzûnun bir kabâhat
936b

Addolunduğu için değil herkesin istediği yere kahvesini götürmek bir hizmet-i manzûme olduğu için! Buna "indemnité" tazmîn demeli ise de nasılsa ta'lîmata "amende" yazılmış.

Gördünüz mü kamarotu? Ta'lîmatın revş-i kitâbetine bile beyân-ı mülâhaza edebiliyor. İki ta'bîr-i kanunî arasındaki farka vâkıf bir kamarot! Bu vukufu şirket-i hayriyyemizin en büyük me'mûrları için de ârzû etsek nâ-becâ mıdır? Zîrâ şirket-i hayriyyenin kapıdan mevkilerine ta'lîk olunan levhalar üzerine Fransızca olarak:

Il est defendu de parler au capitaine

Yazılmıştır. Maksad yolcular tarafından kaptana söz söyleyip kaptanı meşgul eylemek yasak olduğunu anlatmak olacak ise de bu ibârenin ma'nâsı âdetâ "kaptan kendisi söz söylemekten memnû'dur" demektir. Yoksa yolcuların kaptana istedikleri kadar söz söyledikleri için bir gûneyi memnû'iyet bu sözden anlaşılabilir. Eğer bu levhaları bize sütlü kahve teklîf eden matmazole göstermiş olsalar idi sözden memnû' olması lâzım gelenlerin kaptanlar olmayıp yolcular olması lâzım geleceğini anlayarak bu levhaları ona göre yazdırır idi. Evet! Söz-

937a

Den memnû' olmak lâzım gelen kaptan olsa idi o memnû'iyeti bir levha ile i'lâna hâcet görülür mü idi? Yalnız kaptana bir tenbîh kifâyet eder idi. Şâyed yolculardan birisi kaptana söz söyleyecek olur ise kaptan dahi salâvât parmağını dudağına tutundurup sâniyâ iki eliyle dilsizce bir "yok" işâreti vererek kelâmdan cevâbdan memnû'iyetini yolcuya anlatabilir idi.

Lâtîfe değil hizmet-kârlık başka terbiye ve nezâket başka söylenen ve yazılan şeyleri bilerek anlayarak yazmak yine başkadır. Şirket vapurlarındaki ma'hûd levhaların ma'nâ-yı maksûddan ne kadar baîd olduklarını anlamak için Osmanlıcaları "kaptan ile musâhabet-i memnû'dur." Sûretinde olduğuna dikkat eylemek kifâyet eder. O hâlde Fransızcası bir tenbîh-i umûmî olmak üzere enzâr-ı nâsa koyulmaktan hayâ' edilecek bir şey hükmünü alır.

Şu mülâhazalar Kostans şehri üzerinde sütlü kahveye rağbetimiz olup olmadığını suâle gelen matmazelin kendi tâbi' olduğu ta'lîmat ibâresindeki sekâmeti anlayabilecek ezkiyâ'dan bulunduğunu gösterdiği zemân hâtırına gelmemiş olsa idi burada hiç de yazmaz idim. Binâen aleyh şirketin o levhasına

937b

Taarruz için değil belki o andaki hâtıramı zabt etmiş olmaklığım için şu kelimeleri oraya yazdım.

Matmazole sordum ki:

- Lutf eyler iseniz şu cezâ-yı nakdînin mikdârını bize haber verebilir misiniz?
- Bir mark kadar Mösyö!
- Mark mı? Cologne'dan beri ismini unuttuğum sikke!
- Fakat tahattur buyurunuz ki Baden ile Württemberg arasında ya'nî Almanya ülkesinde ve bir Alman vapuru içine bulunuyorsunuz.
- Bu ihtârınıza teşekkür ederiz matmazel! Sizi belki de nâ-becâ görülecek suâllerimizle tasdî' eyliyor isek de yabancılığımıza hürmeten bizi ma'zûr görünüz. Sütlü kahveniz neden ibârettir?
- Suâllerinize cevâb vermek vazîfemizdir Mösyö! Sütlü kahvemiz bir cezve süt ve bir cezve kahve ile bir tabak da şekerden ibârettir. "Ekstra" bunlardan fazla olarak her ne sipârîş olunur ise ta'rîfesi mûcibince bedelâtı başka verilir. Ekstralar dahi tereyağı bal hâlis kaymak gibi şeylerdir.

Biz matmazel ile Fransızca olarak bu sözleri teâtî eylediğimiz sırada

938a

Doktor dahi Almanca olarak bu vâdîde bir çok suâller îrâd eyliyor idi de matmazel ona da kemâl-i nezâketle Almanca olarak cevâblar veriyor idi. Nihâyet ne kadar ekstraları var ise cümlesinden müretteb bir mükemmel sütlü kahve getirmesini matmazelden ricâ eyledik.

Bir kaç dakika sonra bir delikanlı ve temiz uşak yanımıza ufacık bir masa getirip müteâkıben matmazel elinde bir güzel sepet ile geldi. Bu masa üzerine henüz ütüsü katmeri bozulmamış sakız gibi örtüler peşkirler ve temiz tabaklar çatal bıçaklar ve parıl parıl parlayan

kadehler ile mini mini bir sofraya kurdu. Müteâkıben mükemmel sütlü kahveyi yine uşağa yükleterek getirdi ki dediği gibi süt ve kahve ve şekerden ve bal ve kaymak ve tereyağı ekstralarından mâ-adâ iki de rafadan yumurta var idi. İki parça ellişer dirhemlik ekmek ile bir de iki buçuk okkalık testi biçiminde billûr sürâhi içine konmuş birayı ben unutsam bile kari'lerimiz tasvîr etmelidir.

Doktor sordu ki:

- Bayernisch beer? (Bavaria birası mıdır?)

Matmazel cevâb verdi ki:

- Ja! Mein herr! (Evet! Efendim!)

938b

Matmazel gitti. Biz kahvâltıya başladık. Akşam pek alâ taâm etmiş olduğumuza ve böyle sabahleyin vakt-i seherde kalkmış bulunduğumuza göre iştihamımız eksik idi zannolunmasın. Hattâ tasvîr olunabilecek dereceden ziyâde bile idi. O kadar ziyâde ki levâzım-ı sâire kâfi görüldüğü hâlde ekmek ile yumurta lüzûmünden pek nâkıs görüldü. İki parça ekmek ile dört yumurta daha getirmesini güzel ve nâzik matmazelden ricâ eyledik. Hem kemâl-i iştiham ile yemek yemekte hem de etrâfa dürbün gezdirmekte idik.

Bir yandan da refikim doktor ile bu kısım-ı hizmetçilerin nezâket ve terbiyelerinden bahs ediyor idik. O bana İstanbul'un hizmetçilerini soruyor idi. Ben ona Rusya'nın hizmetçilerini suâl ediyordum. Onun suâline cevâben ben İstanbul'da Türkten hizmetçi yalnız nezd-i kibârdaki iç ağalarından ibâret olup onların da derece-i kademelerine ve-yâhûd nezdinde hizmet-kârlık ettikleri efendinin dâiresindeki intizâm ve terbiyeye göre gayet edip ve nazîf adamlar olduklarını ve umûmî mahallerde hizmet-kârlık Rum ve Ermeni gibi nasârâyâ mahsûs olup onların terbiye ve nezâfetleri ise pek noksân bulunduğunu

939a

Anlatıyor idim. O da bana Rusya'daki hizmetçilerin ahvâlini ta'rîf ederek diyor idi ki:

- Biz Ruslar dahi umûmî hizmetçilerimizin nezâket ve nezâfetleriyle iftihâr edemeyiz. En nâzikleri müşterinin sorduğu suâllere cevâb vermezden evvel enselerini kaşımak merâkına bir vecihle mümânaat edemezler. Ekseriyyâ ismini veremeyeceğim vuzialarını

kaşıyarak dahi cevâb verirler. Ellerinin ayaklarının üstlerinin başlarının temizliği ise hiç de câlib-i iştihâ olamayacak sûret-i derecededir. Ammâ kibâr için muayyen olan mahallerde hizmetçilerin kâffesi ya Almanyalı ya Fransız olduklarından onlar dahi şu Avrupa'da gördüğümüz hizmetçiler kadar zekî ve nazîftirler.

Konstans'tan tebâüdü müteâkıb başlamış olduğumuz sütlü kahve sofrası ta Lindau'ya kadar devâm eylemiş olduğunu haber verir isem şa'saar mısınız? İki buçuk saat mümted olmuş bir kahvâltı sofrası! "A la Roman" itilâkına şâyân ise de Romalılar böyle sürgülü sofralar esnâsında zemân zemân mukayyi'ler alarak evvel yediklerini çıkardıktan sonra tekrâr onla mübâşeret eyledikleri hâlde biz bu cihetten onlara müşâbih değil

939b

İdik. Yediğimizi kemâl-i iştihâ ile sindire sindire yiyor idik. İçtiğimiz biranın mikdârca kesreti kari'lerimizi korkutmamalıdır. Zannıma göre bundan evvel dahi haber vermiş idim ki Avrupa'da içilen biralar İstanbul'da içilen biralar kadar müsekker değildir. Burada iki kadeh biranın verdiği sekri orada on kadeh bira vermiyor. Zannıma kalır ise müsîrât-ı külliyyeye alışkındırlar diye buraya gönderdikleri biraları daha kuvvetli ve daha müsekker yapıyorlar.

İşte böyle yiyerek içerek etrâfı temâşâ ederek vapurda refikamız bulunan yolcuların gençleri güzelleri tâzeleriyle de tenvîr-i uyûn eyleyerek iki buçuk saat sonra Lindau iskelesine yanaştık.

Burası büyücek bir köydür. Fakat gayet ma'mûr bir yer olup mürâselât-ı ticârîyyece dahi büyük iskele olduğundan ziyâdesiyle işlektir. Asıl iskele ufacık bir şu'be-i cezîre üzerinde kâin olup orada gümrük ve sıhhiyye ve liman dâireleriyle şimendifer istasyonu ve anbarları bir kaç hotel ve gazino ve lokanta ve ba'zı ticâret mağazaları görülür. Şu'be-i cezîrenin berzâhı iki taraftan rıhtımlar ile tarsîn edilerek gayet güzel bir köprü hâline konulmuştur. Şimendüfer ise

940a

Başka bir sunnî rıhtım üzerinden karşıya geçer. Şu'be-i cezîrenin öte tarafı da başkaca bir mahalledir ki yüzden mütecâviz husûsî hâneler ile hotel ve gazino ve lokanta ve tüccâr ve mağaza ve balık-hâne nev'inden daha bir hayli ebniye-yi cesîmeyi hâvîdir.

Yolcuların kuşluk taâmı edebilmesi için vapurun vürûduyla sür'at katarının azîmeti arasında yirmi dakika kadar bir fâsıla muayyen ise de buna hiç de hâcet görülemez. Zîrâ vapurdaki güzel ve nâzik matmazelin tergeb eylediği sütlü kahveyi yalnız matmazelin hâtırı için değil mevki'in de hâtırı için birâz güç imkân-ı tasvîr olunabilir ba'zı erbâb-ı zevkin ta'bîrinde iki diş arasında bulunan iştihâ dişlerin tesâdümüyle arttıkça artacağından sütlü kahveden başlayanların kâffesi bizim gibi ekmeğin ve yumurtalarında tezyîd-i mikdârıyla epeyce mükemmel bir kahvâltı edecekleri der-kârdır.

Maa-hazâ biz şu yirmi dakikalık fâsıladan istifâde etmedik değiliz. Lindau'yu mükemmelen gezip görmek için bu kadar zemâna verip hattâ artabileceğinden bu müddet zarfında köyü gezip imparator Maximilien'in tunçtan ma'mûl mükemmel heykeline varıncaya kadar her yerini temâşâ eyledik.

940b

Lindau'dan München'e kadar beş saatlik mesâfe üzerinde vuku' bulan seyâhatimizde şâyân-ı kayd ve tafsîl bir gûne-i vukuât olmamıştır. Vâkıâ rakîb olduğumuz vagon hınca hınç dolu ise de yolcular miyânında ma'hûd Milanolu fıkak kadın gibi zevzekler bulunmadığından herkes kendi işiyle meşgul olarak öyle yolcuların umûmiyyetle iştirâk edecekleri bir mübâhase açılmamıştır. Yarı yol addolunan Kempten istasyonuna geldiğimizde kondüktör:

- On dakika!

Diye nidâ eyledi ki besbelli vapurda sütlü kahve içenler miyânında Lindau'da kahvâltı edemeyenler bulunur mütâlaasıyla ve bu istasyon büfeli istasyonlardan olmasıyla erbâb-ı ihtiyâca öte beri alabilmeleri için şu müsâade tertîb edilmiş olmalıdır.

Biz dahi bu erbâb-ı ihtiyâctan idik. Vâkıâ vapurdaki kahvâltı henüz hükümden düşmemiş idiyse de bundan sonra München istasyonuna kadar istasyonlarda bir şey tedârikine imkân görülemeyeceğinden elde bir ihtiyât olmak üzere hemân vagondan atlayıp iki sandviç ile bir şişe dahi bira mübâyaa eyledik. Ammâ bu def'aki hesabımız doğru çıkmadı. Zîrâ München şehrine vâsıl

941a

Olduğumuz hâlde nevâle-i mezkûreyi yiyecek kadar acıkmamış idik. Ondan sonra da mükemmel bir kuşluk taâmını bu sandviçlere tercîh edeceğimiz der-kârdır.

Bavaria'nın pâ-y-ı tahtı olan München şehrine vürûdumuz ba'de-z-zuhr bir sularında vuku'a geldi. Buranın en meşhûr hotelleri "Central Bahnhof muvakkıf" denilen mevki merkezî önündeki meydân ile etrâfındaki sokaklardadır. Bizim gibi uzun uzadıya ikamet etmeyecek yolcular için istasyona mümkün merteye yakın olan hoteller tercîh olunacağından Rheinischer Hof ya'nî Rin hoteli nâmıyla şimendüfer istasyonu meydânında telgraf-hânenin arka tarafında kâin ve meydâna nâzır ikinci derecedeki hotele mürâcaat eyledik ki odaları iki buçuk marktan on marka kadar fîâtlı ise de biz doktor ile iki yataklı bir odada yatmaya rızâ' gösterdiğimizden dört marka bir alâ oda istîcâr eyledik. Zîrâ bugünü bu geceyi ve yarınki günün nısfını München'de geçirmekliğimiz mukarrer idi.

Eşyâ'mızı odamıza bırakıp elimizi yüzümüzü yıkayarak mümkün mertebede bir tuvâlet icrâ'sından ve bir de mükemmel kuşluk taâmından sonra hotel müdürinin tavsiyesiyle şehir içindeki ilk cevelânımızı tramvaya rakîbân

941b

İcrâ' eyledik. Zîrâ el-yevm Avrupa'nın her pâ-y-ı tahtında değil hattâ her küçük kasabasında bile tramvaylar işletilmekte ise de München şehrinin tramvay ile techîzindeki mükemmeliyyet hiç bir pâ-y-ı tahtta emsâli görülemeyecek derecededir. Başlıca caddelerin kâffesinden tramvay geçtiği gibi ikinci üçüncü derecedeki sokaklardan da geçer. Bir de bu tramvaylarda circulation bileti denilen cevelân biletleri verilir ki hangi noktalarda vagon değiştirmek lâzım gelir ise kondüktörler yolculara ihtâr ederek mükemmel bir cevelân icrâ' ettirirler.

İşte hotel müdürinin tavsiyesi üzerine ba'de-t-taâm biz bu cevelân-ı mükemmeli icrâ' eyledik ise de sözün doğrusunu söylemek lâzım gelir ise i'tirâf ederim ki bu cevelânımızdan memnûn olamadık. Zîrâ şehri yalnız bir panorama temâşâsı gibi temâşâ ederek hiç bir yerde durup şâyân-ı dikkat olan yerleri istediğimiz kadar göremedik. Bir buçuk saat kadar devâm eyleyen güşt-i güzârda anlayabildiğimiz bir şey oldu ise o da München şehri an-asl pek küçük ve sokakları dar ve a'vecâclı bir şehir iken yakın zemânlarda ve ez-cümle geçen seneler gark olan

kral Maximilien'in semere-i himmetiyle şehir etrafında bir çok arâzî-i vâsianın şehir-i kadîme katılarak

942a

Beş altı kat tevsî'ine meydân açılmış olması kaziyyesinden ibâret kaldı.

Circulation bileti bizi döndürüp dolşatırıp "Maximilien Joseph Platz " denilen vâsi' şehrin orta yerinde bulunan müsta'tîl-ül şekl bir meydâna getirdiği zemân arabadan inerek birâz da piyâde gezmeye ve hiç olmaz ise evvelbâl şu eski şehri güzelce gezmeye mecbûr olduk.

München şehrinin târih-i binâ'sı 1158 senesidir ki Henry le Lion nâm prens bu te'sîse müvaffak olmuştur. Fakat o zemândan ta bu asra gelinceye kadar München şehri âdetâ şehir ittilâkına pek de şâyân olamayacak kadar küçük bir yer iken 1868 senesinde vefât eyleyen Birinci Louis Almanya'nın en meşhûr mühendis ve mi'mârlarını ressâmlarını sâir muârefeşeti erbâbını teşvîken etrafına toplayıp şehri tecdîd ve tevsî'e nisb-i nüfûs ihtimâm etmiş ve selefi de kendisine perv olmuş bulunmasıyla el-yevm München Almanya'nın birinci derecedeki pâ-yı tahtları mertebesine vâsıl olarak üç yüz bin kadar nüfûsu cem' eylemiştir.

Tramvaydan indiğimiz Maximilien Joseph meydânı eski saray-ı kralî ile Levahiki addolunan en büyük binâ'larla müzeyyen bir meydândır ki hakikaten München şehrine gelenler için evvel-

942b

Bâl ziyârete şâyândır. "Köning Residenz" denilen bu saray her biri birer müstakill saray addolunacak kadar cesm ve birbirine mülâsık dört büyük binâ'dan müteşekkil olmakla Paris'in Tuileries ve Louvre sarayları gibi bir cesâmet-i fevk-al-âde göstermektedir. Şimdiki hâlde bu dâirelerin ba'zıları birer müze-hâne ittihâz olunup ba'zıları da temâşâ-yı umûmî için küşade ise de biz bunların derûnlarına girecek kadar zemâna mâlik olmadığımızdan temâşâ-yı hârici ile iktifâya mecbûr idik. Saray-ı mezkûr meydânın şimâl tarafını azîm bir mahalle-âsâ kâmilen işgal eylediği gibi "Allerheiligen kirche" nâm kilise ile saray tiyatrosu ve sâir ba'zı ebniye-yi cesîme dahi yine saray-ı mezkûra mülâsık olarak meydânın şark cihetini işgal etmişlerdir. Mezkûr kilise inşâat-ı cedîdeden ise de ba'zı numûneleri İstanbul'da görülen ve "romano bizantin" denilen tarz-ı mi'mârîde yapılmış gayet güzel bir binâ'dır. Hele saray tiyatrosu Almanya'da bir misli

daha bulunmamak derecesinde cesîm olup iki bin iki yüz seyirciyi istîfâb eyleyebilir imiş. Asıl cephe ciheti sekiz büyük mermer sütûnlar ve gayet güzel kemerler ve oymalarla müzeyyen olarak seyyâhların nazar-ı ehemmiyetlerini celb eder.

943a

Bu tiyatroya saray tiyatrosu denilmekten maksad saray-ı kraliye mahsûs demek değildir. Saray-ı kraliye mahsûs olan tiyatroya “Residenz Theatre” denilir ki o da saray tiyatrosuyla Allerheiligen Kîrche arasında bir dâire-i müstakilledir. Bu iki tiyatro arasında da bir tarîk-i mürâsele olduğundan saray-ı kralî için oyun verilmek lâzım gelince büyük tiyatronun oyuncularını oraya intikal ile icrâ'-yı hüner ederler imiş.

Meydân-ı mezkûrun cenûb cihetini de kâmilten posta idâre-hâne-yi cesîmi işgal ederek yalnız garb ciheti ebniye-yi husûsiyye ve onların altındaki gayet cesîm ve zengin mağazalarla müzeyyendir.

Etrâfı bu kadar ma'mûr ve müzeyyen olan meydânın ta orta yerinde Kral Birinci Maximilien Joseph'in heykeli mevzû'dur ki bir sandalye üzerine oturmuş olarak yapıldığı hâlde üç buçuk metre irtifâ'ında gayet azîm bir heykeldir. Kürsüsü de yedi buçuk metre irtifâ'ında gûnâ-gûn bas-relief oymalarla müzeyyen bir şey olduğundan mecmû'-i irtifâ'ı on bir metreye varan bu heykel hakikaten meydân-ı mezkûrun azîmet ve ehemmiyetini arttırmaktadır. Zâten pâ-yı tahtların resimlerini hâvî olan albümlerde München resmi diye münderic

943b

Olan resim dâimâ şu Maksimilyen Joseph meydânının resmi olur ki bu da Bavaria pâ-yı tahtının en ziyâde şâyân-ı teşhîr olan yeri burası olduğuna delâlet eder.

Residanz strasse denilen ve Maximilien Joseph meydânıyla saray-ı kralînin sol tarafından geçen bir sokak Hof garten denilen saray bahçesine yol verir. Bu bahçe müsta'tîl-ül şekl gayet vâsi' bir bahçe ise de nâmından zannolunacağı vecihle öyle gûnâ-gûn çiçeklerle müzeyyen olmayıp sıra sıra ağaçlar dikilerek muntazam ve lâtif bir meşcere hâline konulmuştur. Bahçenin etrâfında bir takım kemerli ebniye görülür ki bunlar hep âsâr-ı nefîseyi hâvî müze-hâne imişler

ise de biz hiç birisine girip temâşâ hevesinde bulunmadık. Yalnız bahçe içinde birâz dolşarak Ludwig strasse caddesine çıktık ki orası München'in en geniş ve en uzun ve doğru caddesi ise de demincek tramvay ile bu caddeyi boylu boyuna görmüş olduğumuz için bir de piyâde olarak geçmek yolunda bir hâcet görmedik. Fakat Hof garten'dan çıkar çıkmaz bu caddenin Ludwigplatz denilen mebd'e gelmiş olduğumuzdan orada Kral Birinci Louis'in at üzerinde yapılmış olan cesîm heykelini temâşâdan gaflet

944a

Göstermedik. Bu meydân dahi Odeonsal denilen bir konser tiyatrosu ve Kral Louis'in bir küçük sarayı ve mâliyye nezâreti dâiresi gibi ebniye-yi cesîme ve müzeyyene ile tezyîn olunmuştur.

Meydân-ı mezkûrdan geriye dönercesine bir hareketle Theatierkirche denilen bir büyük kilise ve dâhiliyye dâiresi nezâreti dâiresi önünden geçen Maximilien platz denilen umûmî bahçeye geldik ki burası Paris'in Tuileries bahçesi gibi vâsi' ve hakikaten bahçe ittılâkına şâyân bir mevki'-i lâtiftir. Mükemmel peykelerden birisi üzerine oturup birer sigara yakarak iki arkadaş bir mikdâr konuştuktan ve bu dakikaya kadar gördüğümüz binâ'lar hakkında müzâkere-i takdîriyye icrâ'sıyla:

- Keşki tramvayda geçirdiğimiz bir buçuk saati böyle piyâde olarak cevelân ile geçirse idik!

Diye birâz da hayıflandıktan sonra mezkûr bahçenin cenûb kapısından çıkarak bir takım dar ve fakat zengin mağazalarla mücehhez sokaklardan geçe geçe "Promenade Platz" denilen gezinti meydânına geldik. Bu meydân müsta'tîl-ül şekl ve güzel ağaçlarla müzeyyen bir yer olup orta yerinde Bavaria meşâhir-i ricâlinden beş zâtın da heykelleri merkûzdur ki

944b

Eski şehrin tamâm merkezinde bulunduğu için akşamları bütün civâr mahallât ahâlîsi ve çocukları buraya toplanıp eğlenirler. Eyyâm-ı ma'niyyesinde askerî müzika dahi gelip terennümsâz olurlar imiş. Binâen aleyh meydân-ı mezkûru Paris'in Palais-Royal meydânına teşbîh eyledik ki etrâfında bir çok muntazam mağazalar ve lokantalar bulunması da nazarımızda bu müşâbeheti te'yîd eyledi.

Promenadeplatz'dan cenûba doğru yürüyüp Neuhaus-strasse caddesine geldikten sonra garb tarafına dönerek Karlsplatz meydânına çıktık ki burası âdetâ Champs-Elysees'ine müşâbih bir yerdir. Vâkiâ demincek buradan dahi tramvay ile geçmiş isek de şimdi kadın erkek arabalı arabasız binlerce ahâlî burada gezinmekte olduğunu görünce mevki'-i mezkûru bir daha seyr etmek ârzûsunu yenededik. Fakat yorgunluğumuz da epeyce hükmünü hissettirmekte olduğundan bir arabaya binmeye mecbûr olduk ki bu araba ile mevki-i mezkûrun müntehâ-yı cenûbuna ya'nî Sendlinger meydânına kadar girerek hattâ oradan da Allgemenies Krakenhaus ya'nî haste-hâne-yi umûmiyyenin dış ve iç bahçelerine bile girdik.

Karlplatz'ın planı hutût-i münkesîre ile resm olunmuş bir kavis şeklinde olup

945a

Ba'zı yerleri yüz metre kadar vâsi' ve umûm tûlü bir kilometreden zâid mükemmel bir bulvardır. Ba'zı yerlerinde üç dört ve ba'zı yerlerinde iki sıra mükemmel ağaçlar yetiştirilerek hakikaten Paris'in Champs-Elysees'ine ve-yâhûd Berlin'in İhlamurlar Altı alleesine nazîre ittihâz olunacak bir hâle getirilmiştir. Ortalık yerinde ufak ve gayet güzel bir protestan kilisesi var ise de o mükemmel bulvarın oportu yerinde bu kilisenin bulunmasına hiç münâsebet düşürülemeyeceğinden Paris gibi bu yoldaki münâsebetsizliklerin imhâsı matlûb-i umûmî olan bir yerde olsa idi oradan o kilisenin kaldırılacağı der-kâr idi.

Haste-hâne-yi umûmî işte bu alleenin müntehâsına varıldığı zemân garb cihetine isâbet eyleyen bir binâ'-yı âlîdir ki ön tarafında müselles-ül nâkıs şeklinde bir bahçe bulunup herkes duhûl edebilir. Bundan daha büyük bir bahçe dahi haste-hânenin içinde vardır ki hâl-i nekahette bulunan hastelerin tenezzühlerine mahsûs olup fakat bir marktan ibâret bir ücret mukabilinde oraya da girilir. Muahharen Wien'de gördüğümüz haste-hâne-yi umûmî bu nev' müessesât-ı hayriyyenin eâzımından olmasa idi buradaki haste-hâne-yi nazarımda büyülttüğüm kadar yazarak belki de dûçâr-ı

945b

Mübâlâğa olacak idim. Zîrâ haste-hâne binâ'sının cesâmetinden zînetinden kat'-ı nazar bahçede gezinmekte olan hastelerde o kadar nezâfet gördüm ki insânın kendi hânesinde bile nezâfetin

ancak bu derecesi müyesser olabilip bu bî-çâreler ise kendilerine kendi hânelerinde tedâvî ettirmek kuvvetini hâiz olmayan fakîrâ ve-yâhûd garîbânlardır.

Haste-hânenin iç bahçesinden de çıktıktan sonra yine arabamızla Shiller strasse sokağını önümüze katarak şimâle doğru yürüdük ve bu sokağın müntehâsında ve sağ tarafta hotelimizi görerek arabadan indik ki artık akşam da olup gazlar da yanmaya başlamış idi.

Hotelin umûmî salonuna girdiğimizde masalar üzerinde o günkü gazeteler mevzû' olduğunu doktor görerek göz gezdirmeye başladı. Bir hayli havâdis ve telgrafları hulâsaten bana da tercüme eyledi ise de vatanıma âid olmayan havâdis beni aslâ müstefîd eyleyemiyor idi. Bir gazetenin i'lân-ı sahîfesinde bir takım komik cân-bâz resimleri gördüm. Üzerinde de kalın yazı ile "Orpheon" kelimesini okudum. Bunun mutlaka bir eğlenceli yer olduğunu zannederek i'lânı okuyup tefhîm etmesini doktordan ricâ eyledim. Meğer

946a

Hakikaten eğlenceli bir mahall imiş. Alâ müzika ve kadın erkek alâ hânendeler konserto verirler ve gayet mâhir cân-bâzlar hüner gösterirler ve komedyacılar da küçük küçük komedyaya oynarlar imiş. Bundan mâ-adâ orası ciddî tiyatrolar gibi meşrûbât ve duhân içilmeyen yerlerden olmayıp bir gazino gibi insân her istediği şeyi içebileceğinden mâ-adâ orada yemek bile yenilir imiş.

Doktor bu alânın hükmünü bana tefhîm eylediği sırada salonda bulunan sâir bir kaç yolcu dahi müessesât-ı cedîdeden olan bu mahalli ziyâdesiyle medh ederek akşam taâmını burada hotelde edeceğimize orada etmecliğimizi teşvîke başladılar. Bâ-husûs orada toplanan cemâat München şehrinin orta hâlli ahâlîsinden olup bunların ahvâlini görmek dahi bir tetebbu' olacağını anlattılar. Nihâyet biz dahi kani' olarak kalktık tekrâr bir arabaya binerek kendimizi Orpheon'a sevk ettirdik.

Bizim Beyoğlu'ndaki Concordia tiyatrosundan iki kat geniş olan bu mahall bir tiyatro-hâne sûretinde yapılmış ise de locaları bölme bölme olmayıp dâiren mâdâr-ı şirvan gibi açık bir hâlde bırakılmıştır. Zemîni de sıra

946b

Sıra yüzlerce masa ile mücehhez olup etrâflarına kadın erkek üçer beşer kişi oturmuşlar ve ba'zı masaların üzerini yalnız bira kadehleri ve dîger ba'zılarını bu kadehlerden ve sürâhilerden mâ-adâ yemek tabakları ve ekmek sepetleriyle doldurmuşlardır. Binâ' yeni yapılmış yaldızlı maldızlı bir şey ise de manzara-yı umûmiyyesi hem gazino hem tiyatro hem lokanta hem cân-bâz-hâne ahvâlini câmi' olmakla hakikaten bize pek acîb göründü.

Evvelâ bir mükemmel cân-bâz kumpanyası müteâkıben müzika ve şarkı takımı ve üçüncü nöbet olarak da gayet mâhir bir vantrilok ve ondan sonra komedyacılar ve nihâyet emsâlsiz bir hokka-bâz icrâ'-yı hüner eylediler. Halkın pek beğendikleri şeyleri alkışlamaları âdetâ bir kıyâmet koparmak derecelerine varıyor idi. Zîrâ alkışlar yalnız el çırpılmaktan ibâret kalmıyorlar idi. Baston tıkırdatmak döşeme tahtaları üzerinde kunduralar ile tepinip patırdatmak ellerindeki kadeh ve bardakları önlerindeki mermer masalar üzerine kırıncaya kadar vurmak ve "âferîn" ma'nâsına delâlet eyleyecek kelimeler ile boğazları yırtılıncaya kadar bağırarak hep umûmî alkış miyânına dâhil oluyor idi ki bira isti'mâliyle

947a

Suratları pancar kesilmiş olan kadın erkek Bavariyalılar için bu gürültü patırtı bahtiyârlığın son derecesi addolunur idiyse de bizim gibi alışkın olmayanlar için fenâ hâlde sadâ mûcib oluyor idi. Yoksa bu kıyâmet koparılmayıp da aliyy-ül-a'lâ hünerverlerin icrâ' eyledikleri sanâyi' daha dikkatli temâşâ edilecek olsa bu mahalde pek güzel eğlenileceğine şübhe yoktur. Nasıl ki Wien'de bunu bir aynı ve hattâ daha mükemmeli mevcûd olarak ahâlî-i mevcûde ise böyle gürültülerle patırtılarla ne kendileri yorulmaya ne âlemi yormaya kalkışmaksızın pek güzel pek kibâr-âne eğlenmektedirler.

Buranın bir hâli de hizmetçi kızların ahâlî ile vuku' bulan lâübâliyâne muâmeleleridir. Huzzârdan cânı isteyenler hizmetçi kızları kendi yanına oturtup her ne ister ise yedirterek içirterek ikrâm ederler. Ammâ bu muâmele bizim Beyoğlu ve Galata'daki ba'zı kahve ve gazinolarda görülen sûret-i rezil-ânede olmayıp gayet edîb-ânedir. Hattâ tiyatronun nısf-ı erbâb-ı temâşâsı nâmuslu familya kadınlarından mütehâsıl olarak onların yanında hizmetçi kızları bu sûrette celb ve i'zâz eylemek muayyibden de addolunamaz. Bununla berâber kızlarla edilen lâtîfeler bizim

947b

için hadd-i marûftan hâric olmakla birlikte hiç de istihsân görülemez.

Nısf-ı leyle karîb oyunlar hitâm bularak yine bir arabaya rakîbân hotelimize geldik. Odamıza girdiğimiz zemân sûret-i acîbede bir korkuya dûçâr olduk ki şu seyâhatimiz esnâsındaki sergüzeştilerin en lâtiflerinden addolunsa becâdır. Şöyle ki:

Önümüze düşüp odamızı açıveren uşak koridorların gazlarla münevver olması hasebiyle eline mum almamış idi. Binâen aleyh odamızı açıp da içeriye girdiğimiz zemân bir karanlık odaya girmiş idik. Bir de uşak ve hâleten havâ gazı musluğunu yakar yakmaz oda içinde ziyâ'dan ürken büyücek bir kuş çırpıntısı gibi bir hareket peydâ olmaz mı?

Bu hareketin peydâsını müteâkıb evvelâ doktor ve sâniyâ uşak bir tehlike-i azîmeden cân kurtarıyorlarmışçasına yek-dîgerini çiğneyerek oda kapısından dışarıya fırladılar. Ben bu ahvâlin hangisine şaşacağımı bilemeyerek kemâl-i hayretle odanın ortasında kalakaldım. Ancak dışarıya fırlayanların Almanca kim bilir ne demek olan bir çok sözlerle halka velvele vermeleri beni dûçâr olduğum hayretten îkâz eylediği gibi

948a

Bir de semt-i resmde İspinozdan büyücek ve güvercinden küçük iki kuşun kemâl-i telâşla uçuştuklarını görünce hakikat-ı hâli alayarak kaçanların havf ve telâşlarına da gülmeye başladım. Kapıya kadar gidip ve doktora nidâ ederek korkuyu bırakıp odaya avdetini teşvîk eyliyor idiysem de doktor:

- Aman siz orada mı kaldınız? Çıkınız! Kaçınız! Geliniz! Çâbük olunuz!

Gibi sözlerle gûyâ ben azîm bir tehlike içinde bulunuyor imişim de bir sâniye daha kaçıp kurtulmayacak olsam helâk olacak imişim gibi beni tahlîse gayret gösteriyor idi.

Koridorun öteki ucundan da yedi sekiz kişi bir cür'etle bizim odaya doğru yürüyorlar idiyse de odaya yaklaştıkça cür'etleri azaldığı apâşikâre görülüyor idi. Tamâm doktora yaklaştıklarında doktor bunların göğüslerinden iterek ilerlemelerini men' ile berâber beni tahlîs için söylediği kelimât-ı teşvîkiyyede dahi bir kat daha tezyîd-i gayret eyliyor idi. Nihâyet:

- Cânım! Anlamadınız mı ki bu hâl fevk-al-tabîî bir şeydir.

Deyince Fransızca bu “fevk-al-tabîî” kelimesinin cin ve peri gibi şeylere

948b

Delâlet eylediğini der-hâtır ettim. Bendeki kahkaha bir kat daha arttı. Fransızca olarak:

- İki güzel kuşun bir odaya sığınıp ziyâ’dan ürküp uçuşmalarında fevk-al-tabîî ne vardır?

Dediğimde dîger herifler sözümü anlayarak bu cür’etlerini arttırarak öteye geldiler. O zemân kadar kemâl-i heyecânla uçuşan bî-çâre kuşlar dahi artık bayılmak derecelerine gelip iki karyoladan birisinin cibinliği eteğine konmuşlar yapışmışlar idi. Anlamalı bu adamlardaki havfin derecesini ki kuşları gösterip durduğum hâlde hâlâ yavaşmayarak gözleri kapıdan dışarı kaçmak cihetinde olduğu gibi gidip iki ellerimle hayvâncıkları yakaladığım ve kendilerine uzattığım zemân dahi gerçekten birbirini çiğnercesine havf ve telâşla oda kapısından dışarıya fırlamışlar idi. Ben muttasıl:

- Cânım kuştan başka bir şey değildirler. Geliniz görünüz.

Diye haykırıyorum. Heriflere bir türlü cesâret gelemiyor ki yanıma takarrüb eylesinler. Nihâyet kuşları onlar üzerine doğru uçurtmak ve telâşlarını arttırmak için fırlatıp attım. Hayfa’ ki hayvâncıklar bizden

949a

Daha ziyâde korkup heyecândan çatlak derecelerine gelmiş oldukları cihetle uçamayarak önlerine düştüler. O zemân oda uşağı cesâretlenerek geldi ve hayvânları eline aldı. Dîgerleri de hâlâ bakiye-yi havfları âsârı çehrelerinden zail olmamış bulunduğu hâlde uşağa yaklaşarak fevk-al-me’ mûl sayd eylemiş bulunduğumuz şikârları muâyene eylediler.

Sonra anlaşıldı ki meğer oda bize îcâr olunduktan sonra hizmetçi kız yataklarının çarşafalarını örtülerini değiştirdiği sırâda birâz da odanın havâsını tebdîl için pencereleri açmış ve geceye kadar pencereler açık kaldıktan sonra bir aralık karanlıkta gelip kapamış. Besbelli ki bî-çâre kuşlar dahi o sırada odaya girmişler.

Arkadaşım doktrun kalbine itmi'nân veistirâhât geldikten sonra ben lâîfede devâm eyledim. Doktor bu korkusunun becâ olduğunu isbât için bize bir takım cin ve peri hikâyeleri anlatmaya başladı. Hele yarasa kuşlarının hiç tehî olmadıklarını ve en dehşetli sihirbâzların bunları teshîr ve istihdâm eylediklerini o kadar ciddiyyet tavrıyla anlatıyor idi ki ben gülmekte kırıldıkça

949b

Kendisi hiddetlenerek gece vakti min gayr-ı me'mûl oda içinde uçşan kuşları yarasa zannıyla korkmuş bulunduğuna istihzâ gülmekliğim insâf ve terbiyeye tevîk kabûl ettirilemeyeceğini hükme kadar eser-i hiddet gösteriyor idi.

Arkadaşımın hiddeti gittikçe ciddiyyet peydâ eylediğini görünce kahkahalarımı nihâyetlendirmek için cebr-i nefse başladım. Zîrâ gördüm ki bu lâîfe o mükemmel arkadaştan beni mahrûm etmeye kadar sebebiyyet gösterecektir. Bir yandan gülmeye nihâyet vererek diğer taraftan dahi tavr-ı mülâyim-âne ile arkadaşşıma dedim ki:

- Hakkınız var doktor! Böyle şeyleri her yerde söylerler. Bizim memlekette de hikâyeler ederler. Hattâ bunlara dâir bir de Fransızca kitâb okumuşumdur ki Avrupaca bu şeylere i'tikad olduğunu gösterir. Lâkin bu misillû zunûn bize göre midir ya? Fünûn-i tıbbiyyede müntehî sizin gibi bir doktor ve hikemiyyâta merâklî benim gibi bir muharrir için bu korku gerçekten nâ-becâ mıdır?

Doktor birâz yelkenleri suya indirdi. Dedi ki:

- Bâdî-i emirde ben de o kadar korkmamış idim ya! Fakat bu Almanlar "vampirdir! Vampir-

950a

Dir!" diye bendeki havfı arttırdılar.

- Ne ise! Geçmiş olsun diyelim de râhatımıza bakalım.
- İyi ammâ sizin tuttuğunuz kuşları Almanlara mı yedireceğiz?
- Bakınız işin bu cihetini bilemem. Bâ-husûs uşakların ne nev'den olduklarını tanıyamamış bulunduğumdan bilmediğim hayvânları ekle de cesâret edemem.

- Sabah olsun da ben onun îcâbınâ bakarım.
- Pek alâ! Eğer yenilebilecek kuşlardan ise yemek husûsunda ben de size peyrev olurum.

Bu musâlaha üzerine ikimiz dahi yataklarımıza girerek yattık ise de ben gerek doktorun ve gerek Almanların havf ve telâşları hâtırına geldikçe için için gülmekten bir hayli zemân uyuyamadım.

Ertesi sabah gözümü açtıktâ baktım ki doktor yatağı içinde elin rehber-i seyâhati almış mütâlaa ediyor. Bermu'tâd "bon jour doktor" diye feth-i bâb mukâleme eyledikten sonra ne mütâlaa eylediğini sordum dedi ki:

- Bugün München şehrinde icrâ' edeceğimiz cevelânı tetebbu' ediyorum.
 - Dün gördüğümüz numûneye bakılır
- 950b

İse bu şehir bir takım eğri büğrü ve kemerli ve tünelli sokaklardan ibârettir. Asıl şâyân-ı temâşâ olan en muntazam yerleri Maximilien Joseph ve Birinci Maximilien ve Promenade meydânlarıyla Karsplatz bulvarı idi ki onları gördük.

- Yok yok! Yeni mahallât gayet vâsi' gayet güzeldir. Hele İsar nehrine doğru mutlaka bir cevelân yapmalıyız da Bavaria heykelini görmeliyiz ki yalnız kafası içine on on iki adam sığar imiş.
- Ne diyorsunuz Allah'ı sever iseniz? O kadar büyük heykel mi olur imiş?
- İnanınız ki bu kadar büyük imiş. Bunu yalnız rehberde görmüyorum. Evvel dahi işitmiş idim. Avrupaca bu cesâmette heykel nâdir olup vâkıâ Amerika'da Liberte heykeli kolunun içinden insân geçecek kadar cesîm imişse de onu temâşâ bize müyesser olacak değil a! Hiç olmaz ise şu Bavaria heykelini temâşâ edelim.
- Hay hay! Temâşâ edelim zâhir!
- Dün akşam haste-hâne-yi umûmîye gittiğimiz zemân garb tarafına doğru birâz daha uzanıverse imişiz bu heykeli de görecektik imişiz. Fakat kimin aklına geldi. Arabacıda zekâvet olsa idi bunu bize

951a

İhtâr eder idi. Nerede Paris arabacıları? Bira kanlı Bavarşalılar o zeki Fransızlara benzeyebilirler mi?

- Zarârı yok arkadaş! Artık bugün birâz ziyâdece araba ücreti vereceğiz demektir.
- Artık çâresiz öyle olacak. Tasarruf ve iktisada riâyeti hemân imsâk derecesine varan doktor bu son teslîmiyeti gösterdi ise de derinden bir göğüs geçirmekten de kendini men' edemedi. Her ne zemân arabaya binmek iktizâ' etmiş ise bizim doktor elden geldiği kadar muhâlefet ederek nihâyet râzı olduğu zemânlar dahi hep böyle birer göğüs geçirerek râzı olmuştur.

İki arkadaş giyindikten kuşandıktan sonra şimendüfer istasyonu meydânına çıktık oradan bir arabayı saat ile istîcâr eyleyerek ve doktor Yanpolsky'nin mütâlaa ve tettebbu'u üzerine karârlaştırmış olduğu cevelân planını arabacıya anlatarak âhesterevş ile yola revân olduk.

Bu def'a bizi arabacı tramvay hattı geçmeyen sokaklardan geçirmeye mecbûr idi ki dün tramvay ile icrâ' eylemiş olduğumuz seyâhat esnâsında güzer-gâhları az çok

951b

Temâşâ eylemiş bulunduğumuzdan bugün bu caddeleri tekrâr görmek istemeyeceğimiz der-kârdır. Eski şehir derûnundan ve dar ve eğri sokaklardan geçerek ba'de Görtnerplatz taraflarında yeni mahallâtın doğru ve muntazam sokaklarına girdik ve Reichenbach köprüsüne kadar vardık ki eski ve yeni denilen şehirlerin yek-dîgerinden farkı insâna bir kasabadan çıkıp dîger bir kasabaya girmiş olduğunu zannettirecek derecelerde idi.

München şehrinin mahallât-ı kadîmesiyle mahallât-ı cedîdesi arasındaki farkı kari'lerime ber vech-i matlûb tefhîm için İstanbul'un henüz harîk ve tesviye girmeyen mahallât-ı kadîmesiyle Hocapaşa Kadıköyü Beyoğlu Makriköyü Nişantaşı gibi mahallât-ı cedîdesi arasındaki farkı ihtâr ederim. Bizim dar ve a'vecâclı sokakların iki tarafındaki köhne ebniyeyi kâr-gîr ebniye-yi kadîmeden imişler diye farz eder isek tamâm Avrupa bilâdındaki mahallât-ı kadîmeyi görmüş oluruz.

Reichenbach köprüsünden İsar nehrini geçerek karşı taraftan nehir kenârınca gittiğimiz sırada gördük ki bu nehir gayet seri-ül cereyân olup akıntı yukarı seyr ü sefâin pek büyük umûr-i müşkiledendir. Nehir sağ

952a

Sâhilinde ya'nî München şehrinin karşısında Haidhausen nâmıyla yeni teşkîl olunmuş olan mahalle âdetâ bizim Kadıköyünü andırmakta olup hele bunun Wehrsteg denilen kısım-ı şimâlsinden Maximilianlagen bahçesine iner iken gözün olduğu mesâfeye kadar uzanıp giden bahçeleri sol cihetten İsar nehrinin tahdîd etmesi âdetâ Kadıköy'ünden Kuşdili'ne inilip Kalamış'a ve Fenerbahçesine doğru uzanmaya benzemektedir.

Maksimilianan lagen derûnunun bahçesinin derûnuna girerek boylu boyuna aykırılalıktan sonra Bogenhausen nâmında bir köye girip oradan köy nâmına mensûb olan köprüden geçerek Englischer garten ya'nî İngiliz bahçesi ta'bîr olunan umûmî bahçeye girdik ki burası Paris'in Bolougne ormanına nazîre olarak yapılmış gayet vâsi' ve güzel bir bahçedir. Mezkûr bahçeyi şarktan garba doğru aykırılalıktan sonra München şehrinin şimâl tarafında yeniden vücûda getirilen mahallâtın vâsi' ve müstakim sokaklarından geçmeye başladık. Bu tarafta gördüğümüz yeni piyâde kışlası bizim Selimiye kışlasına mânend müessesât-ı azîme-yi askeriyyeden olup yeni ve eski Pinakothek denilen iki bâb-ı azîm-i

952b

Resim müzeleriyle bunların civârındaki mekteb hakikaten daha büyük pâ-yı tahtlar için bile medâr-ı iftihâr olabilecek âsârdan görülmüştür.

İşte mahalle-i cedîde-yi mezkûreyi dönüp dolaşarak şimendüfer hattını bir köprü ile aykırılalıktan sonra şehrin cenûb-i garbîsinde vâsi' bir çayıra girdik ki kibâr için koşu meydânı olup ba'zı yerlerine bizim tiyatrocı Mınak ve komedyacı Abdülrezzak Efendilerin şuraya buraya yaptırdıkları yazlık tiyatrolar gibi âdî tahtalardan yapılmış tiyatro-hâne ve cân-bâz-hâne gibi yerler binâ' olunmuştur. Yılda bir kerre München şehrinin umûmî panayırı olarak mülahakattan da yüz binlerce kadın erkek çoluk çocuk gelir bu meydân-ı azîmi hınca hınç doldurur imiş. Hattâ bu panayır geçen hafta vuku'a gelip resîde-i hitâm dahi olduğu hâlde koşu meydânında ve barakalar önlerinde yine pek çok kalabalık görülmüştür.

Bu meydâna ve barakalara dâîr arabacıdan Almanca olarak aldığım ma'lûmâtı bana Türkçe olarak teblîğ eylediği sırada doktor demiş idi ki:

- Bak demincek size söylemeyi unuttum. Piyâde kışla-yı kebîrini geçtikten sonra epeyce büyücek bir sokağa girmiş idik.

953a

Arabacının rivâyetine göre bu sokağın ismi “Türk sokağı” imiş. Bir vakit bu şehir üzerine o taraftan Türkler hücum ederek şehri alamamışlar ise de epeyce tazyîk ve tahrîb etmişler de o vak’a-yı târihiyyenin muhtırası olmak üzere o sokağın ismini Türk sokağı tesmiye etmişler.

Şu haber ziyâdesiyle nazar-ı dikkatimi açtı. Sordum ki:

- Oralarda bu vâkıya delâlet eder bir eser var mı imiş?
Doktor suâlimi arabacıya tercüme ederek aldığı cevâbı bana teblîg eyledi. Dedi ki:
- Hayır! Âsâr-ı mi’mâriyyeden hiç bir şey yok imiş. Zıkr olunan yeni mahalle inşâ edilmezden evvel oradaki sahrâya “Türk ordugâhı” denilir imiş. Sahrâ-yı mezkûr ba’de mahallâta tahvîl edilince yalnız bir sokağın ismini Türklere mensûb etmekle iktifâ eylemişlerdir.

كوشوشى meydânına girdiğimizde arabamız güzel bir chaussee üzerinden yürüyerek meydân-ı mezkûra nâzır olan Bavaria meydân-ı azîmi önünde durdu. München şehrini dâiren mâdâr dolaşmışız demek olup bunun için de üç saat zemân sarf eylediğimizden arabacının parasını verip sav-

953b

Dık. Zirâ biz heykelin içine gireceğimizden bu zemânı da araba müddetine zammetmeye doktorun rızâ’ göstermeyeceği der-kâr idi.

Arabadan indiğimiz yere nisbetle heykel yüksecik bir sed üstünde bulunuyor idi. ammâ bu seddin üzerinde evvelâ gereği gibi yüksek bir kürsü mebnî olarak asıl heykel dahi onun üzerine oturtulmuş bulunmasıyla aşağıdan pek yüksek görünüyor idi. Bu heykel ayak üstünde duran duman kıyâfetli bir adamın ayağı dibinde azîm bir arslan yatmasından ibârettir ki heykelin başı hizâsına kaldırdığı eline bir de halkavî tâc doldutturulmuştur.

Seddin altından temâşâ eylediğimizde vâkıâ heykeli pek büyük bulduk ise de öyle kafası içine on iki kişi oturabilecek cesâmeti bir türlü tahmîn edemedik. Hattâ küçük bir taş

merdivenden seddin üzerine çıkıp daha yakından temâşâ ve tedkik eylediğimiz hâlde bile heykele bu cesâmeti veremedik. Bunun içine girecek olan adam kafasına kadar varmak için gerdanından geçmek lâzım geleceğine göre heykelin gerdanını bir adamın mürûruna müsâade olabilecek katarda göremedik.

Her hâlde içine gireceğiz ya! Kapısı

954a

Önündeki asker mütekaidinden duhûliyye biletlerimiz alıp aynıyla bâb-ı alay-ı ser-askerî meydânındaki harîk kulesinin merdivenine benzer taş merdivenlerden çıkmaya başladık. Bu taş merdivenler altmış altı basamakta tamâm oldular. Her kademe yirmi beş santimetre olduğundan demek oluyor ki kürsünün irtifâ'ı on altı buçuk metreye bâliğ oluyor. Ba'de tunçtan yapılmış olan heykelin içine girmiş olduk ki azîm bir çadır gibi tepemiz üzerinde heybet-nümâ idi. Heykel-i mezkûrun orta yerine demirden ma'mûl dîger bir döner merdiven konulmuştur ki bunun da tamâm altmış basamağı vardır. Onların tahmîn ettirdikleri mecmû'-i irtifâ'ı dahi on beş metre eder ise de bu irtifâ' heykelin tamâm gerdanına kadar olan irtifâ'dır. Yoksa tepesine kadar olan irtifâ'ı tamâm on dokuz metreye müsâvî imiş.

Ben önde doktor arkada olarak demir merdiveni de yarıya kadar çıktığımızda bana bir tıkanıklık geldi. Ammâ yalnız merdiven çıkmaktan mütehâsıl bir hâl değil. Heykelin ma'mûl olduğu tunç tabakaları güneşten kızmış olduğundan derûn-i heykel âdetâ bir soba gibi kızgın olduktan fazla tuncun girye kokusu insânın mi'desine sinir-

954b

lerine te'sîr eyliyor idi. Olduğum yerde durakaldım. Doktor yüzüme baktı. O da gördü ben de anladım ki rengim fenâ uçmuştur. Fakat arkadaşım beni kışımından iterek:

- Akşam kuşlardan ya'nî asıl korkacak şeylerden korkmadınız da şimdi burada neden korkuyorsunuz? Yürüyünüz. Bir dakika ol kafeye varalım. Orada serin havâ ile bu fenâlığı def' ederiz.

Dedi. Düşündüm ki doktorun hakkı var. Hemân var kuvveti bacağa vererek sür'at-i mümkününe ile yukarıya doğru çıktım. Hem yorgunluk hem bakır kokusu ve sıcaklık beni gereği

gibi sersem eylemiş bulunduğundan birdenbire kendimi bir küçücük oda içinde bulduğum zemân işte heykelin kafasına vâsıl olup girmiş bulunduğumuzu anlayamadım.

Oraya vardığımızda kafanın birer küçük pencere ittihâz edilmiş ağzından burnundan gözlerinden gayet serin ve lâtif rüzgâr girip çıktığından şu serinlik bendeki fenâlığı derhâl izâle eyledi. Doktor dahi yanıma gelerek beni pehlevânların “göğüs çaprastı ” dedikleri sûrette kucaklayıp birâz silkeledi sarstı. Tabîi hâlimi

955a

Gereği gibi buldum. Doktor dedi ki:

- Ey! Bavaria heykelinin gerdanından geçebildik mi?

Baktım ki fi-l-vâki’ kafanın içinde oturuyoruz. Gerdan dahi şöyle semt-i kadîmimizde bulunuyor. En şişman bir adamın ferâh ferâh geçebilmesine müsâid bir katar da olduktan fazla katarın bir mikdârını da demir merdivenin müntehâsı hat eylemiş.

Kafanın iki çene kemiği hizâsına yine tunçtan iki peyke yapmışlar. Her biri üzerine ferâh ferâh beşer kişi oturabileceği gibi burun cihetine doğru da iki kişi pek ferâh oturabilir. Hattâ bunların ayak üzeri durmaları da kabildir.

Dışarıdan bu cesâmet hiç de me’mûl olmadığı hâlde cesâmet-i mezkûreyi re’y-el-ayn görünce gerçekten istigrâb eyledim. Doktor ile sigaraları yakıp etrâfı temâşâ ederek konuşmaya başladık. Musâhabemiz gereği gibi zarîf-âne oldu. Gûyâ heykel dışarıda olanlara:

- Ahmet Midhat ile doktor Yanpolsky’yi kafama koydum. Onlar beynimdedirler. Fakat daha onlar gibi on olsa yine beynime ihâta ettirebileceğim.

Diyor imiş. Bir de heykelin burun

955b

Deliklerinden aşağıya baktığımızda demincek bizim bulunduğumuz sed altında beş altı kişinin bize!..... Hayır! Bize değil heykele doğru baktıklarını gördük. Şu bakanlar acaba heykelin kafasında biz olduğumuzu tahattur edebiliyorlar mı?

İçtiğimiz sigaraların dumanlarının heykelin burnundan dışarıya doğru üfürüp gülüşüyoruz. Gûyâ aşağıdan görenler heykel tütün içiyor da dumanını burnundan savuruyor zannedecekler diye eğleniyoruz. Hâl-bu-ki tütün içen adamın burnundan çıkarabileceği dumana mütenâsiben burnundan duman çıkarması lâzım gelse lâ-akall sekiz on kadar tütünü birden yakıp dumanını heykelin burnundan dışarıya savurmak lâzım gelecek.

Oradan München şehri üzerine doğru mümted olan nezâret pek güzel olduğundan ikişer sigara içinceye kadar bu koca kafa içinde ârâm-sâz olduk. Nihâyet şu ikametinde de tadı kaçtı. Aşağıya inmeye davrandık. Demir merdiveni gayet sür'atli inerek çıkarırken dūçâr olduğumuz fenâlık tekrâr etmedi. Seddin altında iki boş araba bulduğumuzdan rakîbân hotelimize kadar avdet eyledik ki saat dahi vakt-i zuhûra takarrüb eylemiş idi.

Ba'de-z-zuhr Linz'e müteveccihen buradan hareket

956a

edeceğimiz cihetle hem kuşluk yemeye hem hazırlanmaya davrandık ise de ben hotele gelir iken bir güzel dükkânda fil dışından ma'mûl bilezikler madalyonlar saç iğneleri filanlar görüp pek de beğenmiş olduğumdan taâmdan evvelce gidip bunlardan beş on parça şey mübâyaa eyledim. Ne de bahâ-lî imiş! Sekiz on dirhem gelmeyen bir bileziğe on iki mark verdim ki satan kadının rivâyetine göre üç dört marklık yalnız fildişi var imiş de üst tarafı yapan adamın el emeğiyle kendinin kârı imiş. Bunu görünce anladım ki Stanley ve Emin Paşa gibi seyyâhların binlerce liralara ve tahammülden hâric zahmetler çekerek Afrika çöllerinde dolaşmaları beyhûde değil imiş. Oranın en başlıca metâ'ı olan fil dişi bu kadar bahâ-lî olduktan sonra daha pek çokları bu seyâhatlerden yüz çevirmeyeceklerdir.

İşte iki yarım gün zarfında Bavaria'nın pâ-yı tahtı olan München şehrini şu kadarcık temâşâ müyesser olabildikten sonra buradan dahi Linz tarîkiyle Wien'e gitmek için istasyondan biletlerimizi alarak München şehrine vedâ' eyledik.

1.97. "MÜNCHEN'TEN LİNZ TARÎKİYLE WIEN'E"

München'den Linz'e uğramaksızın doğruca

956b

Wien'e gitmek mümkün olduğu hâlde Linz'i tercih edişimize sebep oradan dahi Wien'e kadar Tuna nehrinden vapur ile gitmek ârzûsu idi. Linz ve Wien'nin garb tarafında ve Tuna nehri üzerinde kâin bir şehirdir ki inşâiyye-yi dest-gâhlarıyla meşhûr olup Tuna nehrinde kullanılan yelken ve vapur sefâiniyle işleb ve çamîçe denilen büyük maûnelerin en çoğu orada yapılır. Fakat bizim asıl ârzûmuz bu dest-gâhları görmekten ibâret değil idi. Bu sûretle şimendüfer yolculuğunu kısaltıp kazanacağımız fark Tuna üzerinde safâlı bir yolculuk etmeye sarf edecek idik. München'den şimendüfer ile Linz'e gitmek için iki yol vardır ki birisi ya'nî Salzburg yolu 278 ve diğeri ya'nî Essenbach tarîki 240 kilometredir. Ancak doktorun tarîk-i etvâli tercih ile bilmem ne sebebe mebnî ısrâr dahi göstermesine bir türlü mukavemet mümkün olamadığından biz tarîk-i etvâli tercih eyledik. Salzburg tarîkiyle gidildiği zemân sür'at katarı yedi saatte mesâfe-i mezkûreyi kat' eyler. Âdî yolcu katarı ise yedi buçuk saat zarfında kat' ederek fakat birisinin fîâtı yirmi altı mark olduğu hâlde diğeri on sekiz marktır. Yarım saatlik bir fark için

957a

Sekiz mark ziyâde vermek istemediğimizden âdî yolcu katarından bilet alarak vagona bindik ve ba'de-z-zuhr saat üçte yola revan olduk ki teşrîn-i evvel efrencinin on birincisini teşkîl eyleyen Cumartesi günü idi.

Seyâhatimizin bu kısmı gayet eğlenceli oldu. Bindiğimiz vagon öyle dört beş bölmeye bölünmüş şeylerden olmayıp bir salon hâlinde idi. Seyâhat refiklerimiz ise oyun oynamak için Wien'den München'e gelmiş oldukları hâlde bu def'a München'den Wien'e avdet etmekte bulunan mükemmel bir tiyatro takımı idi. Kobenhavn'dan da böyle bir tiyatro takımıyla Almanya'ya doğru seyâhat eylemiş olduğumuz ma'lûmdur ya? Fakat o seyâhatten ziyâde bu seyâhat bizim için zevkli oldu. Hattâ Almancaya vâkıf olsa idim daha ziyâde zevkli olacak idi. Çünkü Wienli oyuncular Berlinli oyuncularından daha şetâretli olup nice zarîf-âne sözlerle nice lâtfelerle herkesi gülmekten kırmakta idiler. İçlerinde ba'zıları mukalled olup horoz gibi öterek tavuk gibi gıdaklayarak pek tuhaf evzâ' ve hareketle tavuk ve horoz arasındaki münâsebât-ı âşık-âneyi taklîd eyliyorlar idi.

957b

Birisi Avrupa'nın en meşhûr nutuklarını taklîden nutuklar irâd eyliyor idi ki bi-l-hâssa Prens Bismarck'ı taklîd edişi gayet mutâbık olduğunu i'tirâf ve teslîm eyliyorlar idi. Bir kaç kadın ile bir iki de erkek pek lâtif bir kur'a hey'eti teşkîliyle tagannî dahi eyliyorlar idi.

Bu serbest adamların hâl ve tavrı başka kimselere benzer mi? Vagon içine iki varil bira almış olduklarından şimendüfer idârelerince mevcûd olan memnû'iyete de kulak vermeyerek lâ-yenkati' bira içtikleri gibi sâir yolculara da ikrâmdan geri durmuyorlar idi.

İşte bu şevkli şetâretli arkadaşlarla gülerек oynayarak Salzburg şehrine kadar geldik ki burası nısf-ı yoldan birâz da ziyâdece demek olduğu ve binâen aleyh dört saat kadar zemân şimendüfer içinde geçirildiği hâlde bize dört çaryek kadar bile gelmedi.

Salzburg istasyonuna vürûdümüzde güneş epeyce zemândan beri gurûb ederek bayağı karanlık çökmüş idi. Orada haber aldık ki katarımız yarım saat kadar tevkif edecektir. Zîrâ Salzburg istasyonu Bavaria şimendüferleriyle Avusturya şimendüferleri arasında hadd-i fasıl ve bu kasabaya müntehî

958a

Olan üç dört kol şimendüfer hutûtuna mecmû' olduğundan ve rakîb olduğumuz katar her ne kadar yolcu ise de bir çok dahi yük vagonları merbût bulunduğundan bunların bir takımını bırakıp bir takımını almak için yeniden katar tertîbi lâzım geldiği rivâyet olundu.

Bizim tiyatrocü madamlarla Mösyölerin böyle yarım saatlik bir saatlik tevkiflerden endişeleri mi olur? Salzburg istasyonuna karîb bir lokantanın ismini dillerine vird ederek bağıra çağıra sıçraya koşa o tarafa doğru gittiklerinden ve doktor bizim de onlara peyrev olmaklığımızı ârzû eylediğinden biz dahi kendilerine peyrev olduk.

Bir de istasyon kapısından çıkar iken karşımda boşnak kıyâfetli bir adam görmeyeyim mi! Ayağında poturu sırtında cepkeni başında iri fesile koskocaman bir boşnak! Omuzunda bir heybesi olup iki gözü irili ufaklı bıçak dolu olduğu gibi ön ve arka cihetinden kuşağına da yirmi otuz bıçak sokmuş ve bir o kadarını da eline almış bıçak satıyor.

Herif bizi de başı fesli görünce sırtarak sevinerek yanımıza geldi ve:

- Selâmün aleyküm Paşa Efendi!

Diye bir de âşinâlık eyledi. Salzburg

958b

Gibi Avrupa'nın göbeğinde bir memlekette bir boşnağa tesâdüf edileceğini kimin hâtırına gelebilir? Binâen aleyh bu tesâdüf bende bir istigrâb azîmi mûcib olmakla berâber burada şerh ve îzâhına lüzûm göremediğim bir takım esbâb-ı siyâsiyyeden nâşî müteessir dahi oldum. Zavallı boşnağa gayet mülâyemet ile tebessüm ile hemân redd-i selâm ederek hâlini hâtırını ve buralarda sebab-i güşt-i güzârını sordum. O sebebin bıçak satıp kesb-i kârdan ibâret bulunduğu ma'lûm ya. Vesîle-i kelâm olsun diye bu suâli îrâd eyledim.

Boşnak cevâba başladı ise de Türkçesi gayet kaht olduğundan merâmını güzelce anlatamıyor idi. Türk kelimelerinden ziyâde boşnak kelimeleri katarak ifâde-i hâle çalışıyor idi. Çocuklukta öğrenmiş bulunduğum Bulgarca'nın Boşnakçaya müşâbehet-i tâmmesiyle ben dahi birâz o lisânı söylemeye başladım. Garîb hâl! Adamcağız o kadar memnûn oldu ki birbirinin hemşîresi hattâ âşinâsı olan iki adam hiç ummadıkları yerde mülâkat ediverecek olsalar ancak bu kadar sevinebilirler idi.

Gerek şu mahallin ve gerek boşnağın yâdigârı olmak üzere ufarak bir bıçak mübâyaası

959a

Ârzû eyledim. Adamcağız kuruş hesâbıyla pazarlık etmeyi beceremedi. Kah frank söyledi kah florin! Cebimdeki meskûkât içinde yarım Osmanlı lirası var idi. Onu kendisine gösterdiğimde devlet-i âliyeyi İslâmiyye ve Osmâniyye akçası olduğunu yazısından tuğrasından anlayıp sevincinden gözleri yaş ile dolduğu hâlde bir kaç def'a öpüp başına koydu. Ba'de bu paradan bıçak bedelini bi-t-tenzîl bakiyyesini bana îdeye davrandı ise de ben:

- Hayır hayır! O altın senin olsun bu bıçak da benim olsun.

Dediğimde daha ziyâde sevinç ile âdetâ boynuma satılıp musâfaha etmek istedi. Fakat elindeki belindeki ve heybenin ön taraf gözündeki bıçaklar mâni'-i takarrüb oldular.

Boşnak ile şu ahz ü i'tâ' tiyatrocuları ta'kîbe mâni' oldu ise de refikim doktor buna alenen i'tirâz edemedi. Anladı ki boşnağa tesâdüfüm tiyatroculara tesâdüften ziyâde beni memnûn eylemiştir. Eğer bu boşnak bir bıçak satıcısı olmayıp da kulağı delik gözü açık söz anlar adamlardan olsa idi tiyatrocuların gittikleri yere gitmekten bi-l-külliyeye vazgeçip hep şu Boşnak ile iştigal eder idim. Fakat

959b

Adamcağız da bu evsâf olmadığından bıçağı mübâyaaadan sonra tiyatrocuların hangi tarafa doğru gittiklerine dikkat eyleyen doktor arkadaşşıma bi-l-ittibâ' Boşnaktan ayrıldım.

Tiyatrocuların vardıkları lokantada gürültüleri patırtıları daha ziyâde artmış idi. Biz de bunlara katışarak hayli eğlendik. Nihâyet istasyonda yük taşıyan hademedden birisi besbelli evvelce edilmiş bulunan tenbîhe mebnî vakt-i hareket takarrüb eylediğini ihtâr etmekle bütün cemâat kalkıp istasyona geldik ve hemân kalkmak üzere bulunan şimendüfere bindik.

Yolun bundan ötesinde de tiyatrocuların şetâretleri birâz daha devâm eyledi ise de artık bu şetâret pek mest-âne bir sûrette olup bir saat sonra içlerinden bir haylisi sızarak horlamaya başladılar. Dîğerleri ise hiç de söylemeyecek zevzekliklere arsızlıklara koyuldular.

Nısf-1 leylden evvelce Linz'e vâsıl olarak daha München'den burada teslîm olmak üzere yük vagonuna vermiş olduğumuz sandıkları almak için me'mûr mahsûsuna mürâcaat eyledik ise de Salzburg'da gümrük yoklamasını icrâ' ettirmek lâzım iken der-hâtır edip de

960a

İcrâ' ettirmemiş olmağımız mâni-i teslîm oldu. Me'mûr:

- Bu vakitten sonra gümrük muâyeneçileri bulunamayacaklarından yarın alafranga saat sekizde mürâcaatınız lâzım gelir.

Dedi. İyi ammâ biz yarın belki bundan daha erken olarak Tuna vapuruna rakîbân Wien'e gideceğiz. Bunu me'mûra anlattığımızda adamcağız müteaccib-âne ve müteessif-âne bir tavır ile dedi ki:

- Siz bu tiyatronuzu yanlış hesâb etmişsiniz efendiler Tuna vapur kumpanyasının ta'tîl-i işgal etmesi üzerinden bir hafta kadar mürûr eylemiştir.

Meğer teşrîn-i evvel efrensi ibtidâsında Tuna vapur kumpanyasının mevsim-i şitâ ta'tîl-i hulûl ederek kış başlamasa ve Tuna donmasa buzlar akmasa bile vapurlar ta'tîl-ül işgal ederler imiş.

Alınız size ikinci bir üzüntü daha! Me'mûr bize mûcib-i teselliyyet olmak için:

- Bu geldiğiniz katar birâz vagonlar değiştirerek yarım saat sonra Wien'e gidecektir. Onunla gidebilirsiniz.

Dedi ise de ikisi benim üçü doktorun olarak beş sandığı burada bırakıp da nasıl gidelim. Yarın gündüz saat kaçta

960b

Wien'e tren gideceğini sorduk. Me'mûr dedi ki:

- Bu mevsimden sonra Wien'e yirmi dört saatte yalnız bir doğru katar gider ki o da her gece nısf-ı leyde hareket eyler.

Üzüntü arttıkça artar. Linz'de yirmi dört saati nasıl geçirelim? Bir çok müzâkere ve hasbihâlden sonra nihâyet sandıklarımızın Wien'de sefâret-i seniyye-yi Osmâniyye nâmına irsâlini eşyâ' me'mûruna der-uhde ettirerek biletlerimizi de teslim eyledik ve nısf-ı leyde hareket edecek olan trene muntazıran intizâr salonunda kanepeler üzerine uzanıp yattık.

Linz ile Wien arasındaki mesâfe 189 kilometre olup bineceğimiz yolcu katarı bu mesâfeyi dört saat on beş dakikada kat' edecektir. Vâkıâ başka vakit ve sûrette olsa bir uzun yol değil. Ancak München'den buraya kadar geldikten ve gece yarısını bulduktan sonra tekrâr bu yola sülûkun sabaha kadar mûcib olacağı uykusuzluk epeyce büyük bir suûbet teşkîl edeceği der-kârdır. Fakat çâre ne! Yirmi dört saat zemânı büsbütün beyhûde olarak zâyi' etmekten ise bu geceki gibi zahmete katlanmak tercih olundu.

961a

Ben düşünüyordum ki eğer zevzek tiyatrocular bu katar da refikimiz olacaklar ise artık mahmûrluklarının ekşimesi bizim için sıkleti bir kat daha arttıracaktır. Bereket versin ki vagonlar değişmiş. Bizi idhâl eyledikleri vagon Almanya'da kullanılan vagonlar gibi bir ciheti boylu boyuna koridor olup bölmelerin kapıları o koridora açılan vagonlardan idi.

Lâkin bölmelerin kâffesi hınca hınç dolu olup bize yalnız oturacak kadar birer yer bulunabildiğinden kendimizi oralara alıştırdık ki uyuyabilmek için değil a birâz râhatlanmak için bile cüz'ice uzanmak kabil değil idi. Hele bu vagonların tütün içilmek memnû' olan vagonlardan olduğunu anlayınca doktorda da bende de iç sıkıntısı bir kat daha arttı. Hasbihâl yollu denildi ki:

- Bu gece tâli'imiz ne kadar ters gidiyor. Bela bela üstüne hemân Hakk teâlâ bundan daha büyük daha ciddî belâlardan esirgesin.

Vagonların böyle hınca hınç dolu olması ve gecenin gereği gibi serinliğinden nâşî pencerelerin âdetâ teneffüs deliklerinin de kapalı bulunması kompartıman içinde havâyı o kadar ihlâl eylemiş idi ki darlıktan filandan başka taaffüne de tahammül kabil değil idi. Doktora

961b

Bir işâret ettim. İkimiz birlikte dışarıya çıktık. Diğer yolcuların epeyce büyücek yol sandıkları koridor üzerine konulmuş olduğundan iki arkadaş bunların bir dânesini altımıza çekip oturduk. Hem teneffüs etmek hem de içeceğimiz sigaraların dumanını savurmak için ikimiz arasındaki pencereyi açtık. Tamâm sigaralarımızı içmeye başladığımız sırada yoklamacı kondüktör çıkagelmesin mi? Bâ-husûs:

- Efendiler! Bu vagon tütün içilen vagonlardan değildir.

Demesin mi? Ey artık tâli' hareket ma'kûsesinde inâd ediyor vesselâm! Kondüktör ise sözünde devâm eyliyor. Diyor ki:

- Yolcuların muhâfaza-yı sıhhati için bu pencerenin de kapanması lâzım gelir. Hem niçin uyumuyorsunuz da burada oturuyorsunuz?

Ey ammâ artık bıçak kemiğe dayandı. Öfke topuklarımı da aşır diz kapaklarıma vardı. Teskîn-i tehevür için cebr-i nefis ede ede ve fakat o tevehhür-i münferidi cebr-i nefis ile de men' edemeye edemeye ihtimâl ki birâz da gülünç bir tavırla dedim ki:

- Kondüktör efendi! En dar
962a

Bu bir koltuk sandalyeden daha dar yerde insân uyumaz ise? Kompartımanın sıcaklığına kokusuna dayanamaz ise? Yarım saat bile sigarasızlığa dayanamayacak kadar tütün mübtelâsı ise? Akşamdan beri ya'nî Avusturya şimendüfer hatlarına bindi bineli İsveç Norveç Almanya Fransa İsviçre şimendüferlerinde hiç görmediği işitmediği müşkülâtta müzâhmeden müzâheme dûçâr ola ola son dereceye kadar cânı da sıkılmış bulunur ise? Bu ihtârımız üzerine o adam ne yapar? Ta'rîf ediniz öyle yapalım!

Kondüktör dikkatli dikkatli yüzüme baktı. Ba'de lâtif bir tebessümle dedi ki:

- Efendim şu kompartımanın kapısını şöylece kapar. O hâlde yolcuları serin rüzgârdan ve tütün dumanından esirgemiş olur ve kendisini de safâ-yı hâtırla sigarasını içer.

Hem bu sözü söyledi hem de içinden çıktığımız kompartımanın kapısını kendi eliyle kapayıverdi. Adamcağızın bu muâmelesi ziyâdece hoşuma gitti. Hattâ bunu fal-i hayr saydım. Kendi kendime:

- Bu geceki tulû'daki nühûset hamdolsun hitâm buldu. Eğer nühûset
962b

Devâm edecek olsa idi kondüktör bir ters cevâb vererek işin müşkülâtını daha ziyâde arttırır idi.

Dedim ve sigara mahfazasını kondüktöre uzattığımda maa-l-teşekkür bir dânesini alıp gittikten sonra şu kendi kendime söylediğim sözün hükmünü doktora da anlattım. Dedim ki:

- Zâti İsviçre'den beri vatana avdet için peydâ olan iştiyâk München'de bir kat daha artmış idi. Tâciz etmemek için o hâli size söylüyor idiysem de kendi kendime içim sıkılıp

duruyor idi. Bir de bu akşamki terslikler manzûm olunca bendeki iç sıkıntısı derece-i tahammülün çok hâricine çıktı. Bereket versin ki kondüktör bir terbiyeli adam imiş.

Doktor tebessüm eyledi dedi ki:

- Evet! Wienliler sâir Almanlara benzemezler. Hem onlar sâfi Alman cinsinden de değildirler. Çe Hırvatla Macar filan mahlûfî bir kavim ki gerçekten terbiyeleri nezâketleri fevk-al-âdedir.

Bu geceki ahvâli yazar iken hâtıralarımın kaydını yokladığım sırada sıklet-i derûnuma şu kaydı da etmiş bulunduğumu gördüm ki işte aynen nakl ediyorum:

963a

“Hasret- München’den sonra vatan hasreti arttıkça arttı. Linz’den Wien’e gider iken müşkülât-ı mütetâbi’ üzerine derece-i tahammülün de fevkine çıktı. Kurmakta olduğum İtalya seyâhatini terk ettirdi. Ah vatan ve evlâd ü iyalin ne kadar sevgili olduklarını insân gurbette anlıyor. Fakat yine vatan dâhilindeki igtirâblar gurbet sayılamaz. Gurbetin asıl belâyâsı asıl ecnebî diyârında takdîr olunur. İstemem efendim Avrupa’yı istemem! Meğer devletimin hizmeti menfaati için mecbûren gönderileyim”

Kuyûd miyânına böyle bir kaydın da dâhil olması mutlaka o gece doktor ile buna dâir etmiş olduğumuz hasbihâlin netîcesi olacak ise de o hasbihâlin zemînini şimdi tahattur edemediğim için yazmayı da cânım istemeyeceği der-kârdır.

Kondüktörün gelip gitmesinden birâz sonra dîger bir kompartıman kapısı yavaşça açılarak içinden bir kadın çıktı ve:

- Burada Fransızca söylüyorlar! Ne saâdet! Fransızca sohbet ediliyor! Cesâretimi affediniz efendiler!

Diye yanımıza sokuldu. Orta yaşlı orta hâlli bir kadın idi. İfadât-ı sâiresinden anladık ki bir maslâhat için

963b

Berlin'den Wien'e gidiyor imiş. O da vagon içinde bizim gibi boğulmak derecesine gelmiş. Anasıl Parisli imiş. Kapı hâricinde Fransızca konuşulduğunu işitince zâten de gözlerine uyku girmediğinden tâb ü tüvânı kesilerek yanımıza gelmiş.

İki iken üç olduğumuzdan dolayı kadının vürûdundan biz de memnûn olduk. Bilmem ne kadar zemândan beri Berlin'de oturarak kulakları hep Alman lisânını işitmekten yorulmuş bulunduğu mukaddimesiyle Almanları bol bol zemm etmeğe başladı. Doktor lâtîfe olarak:

- Pardon madam! Milletimizi yüzümüze karşı zemmetmeyiniz.

Dedi ise de şeytân Fransız karısını aldatmak mümkün olamadı. Doktorun bir sözüne karşı bir tavr-ı fatîn-âne ile gülererek:

- Mösyö! Siz Alman olsa idiniz şimendüfer me'mûrlarıyla Fransızca söyleşir mi idiniz? Hiç bir Alman dîger Alman ile Fransızca söyleşir mi? Hâl-bu-ki arkadaşınız Türk olduğunu başındaki boneden (festen) tanıdım. Siz dahi ya Rum ve-yâhûd Ermeni olarak mutlaka Osmanlı reâyasındansınız.

Dedi. Bunun üzerine kendisinin bir vakit İstanbul'a da gelmiş ve yedi sekiz ay

964a

Beyoğlu'nda Boğaziçi'nde kalmış olduğunu hikâyeye ile berâber "Teşekkür ederim Efendim" ve "Ricâ ederim beyim" gibi öğrenebilmiş olduğu ba'zı Türkçe sözleri de söyledi.

Kadın açıldıkça kendisinden memnûniyetimiz artıyor idi. Bizi memnûn gördükçe onun da hoş-nûdîsi tezâyüd ediyor idi. Hakikaten cümlemiz için mûcib-i inşirâh olacak bir sohbet baş gösterdi. Bu sohbet ile sabahı ettik ki vagonumuzun bizim oturduğumuz sol cihetinden doğru şafak atmaya başlaması da başkaca inşirâhımızı tezyîd eyledi.

Şu saatte Wien'e takarrüb etmiş idik. Köylerin sıklaştıkça sıklaştığına ve cesâmet ve mi'mâriyyelerinin arttıkça arttığına dikkat eyliyor idik. Gereği gibi gündüz hulûl eyledikte ba'zıları sebze ve ba'zıları meyve yüklü olan köylü arabalarını chausseeler üzerinde görmeye başladık ki bunlar iki bâr-gîr koşmak için tek okkalı olarak yapılan arabalardan oldukları hâlde

yalnız bir tarafına bir bâr-gîr koşularak çektiriliyor ve o bir tarafın bâr-gîrsiz kalması gözlerimize sakîl görünüyordu idi. Daha sonra Wien’de binek faytonlarını da bu hâlde bulduk ya.

964b

Beş on dakika sonra Wien’e gereği gibi takarrübümüzde bir köyden geçerken gördük ki köyün gençleri hâric karyede bir vâsi’ meydâna çıkıp âdetâ piyâde ayak ta’lîmi ediyorlar. Buna o anda hiç bir ma’nâ veremedik. Sonra Wien’de öğrendik ki bunlar bizim ahz-i asker kanununda tertîb-i sâni denilen efrâddan olup askerliği öğrenmek için eğer ki hizmet-i nizâmiyyeye girmezler ise de kendi köylerinde ta’lîmi öğrenmek mecbûriyyetinde bulunurlar.

Bu yoldaki hulâsa-yı müşâhedâtımız işte şundan evvel olarak teşrîn-i evvel efrencinin on ikincisini teşkîl eyleyen Pazar günü tulû’-i şemsten birâz sonraca Avusturya devletinin pâ-yı tahtı olan Wien şehrine vâsıl olduk.

1.98. (WIEN’E VUSÛL)

Bir memlekette gece geçireceğimiz zemân hangi hotele ineceğimizi evvelden karşılaştırmak mu’tâdımız olduğu ma’lûmdur. Dostum sevgili doktor ile muhâlefet-i efkâr yalnız bir hotel ittihâbı husûsunda vuku’a gelir. Vâkîa kendimizi âleme göstermek ârzûsu ikimizde de bulunmadığından öyle birinci derecedeki misâfir-hânelere inmenin adem-i lüzûmunda ikimiz dahi müttefik isek de doktor:

965a

- Satın almayacağız ya! Kışlamak derecesinde uzun uzadıya oturacak da değiliz.

Diye hotelin en ucuzunu ittihâb kaydında bulunarak ben ise bil-akis nezâfet ve nâmus cihetini ziyâdece iltizâm eylediğimden ve bu iş dahi hotellere ücretlerini tedkike lüzûm gösterdiğinden işte sevgili doktor ile bu tedkikât husûsunda ekseriyyâ dûçâr-ı muhâlefet oluruz.

Ben Herrengasse sokağında قرومزل hotelini kendimize muvâfık bulmuştum. Doktor sokağın isminden kuşkulananak:

- Bu cadde seniorlar caddesi imiş. Hotel kim bilir ne bahâ-lîdir?

Dedi. Ben ise:

- Cânım! Seniorlar mahallesinde fakîrâ dahi sâkin olabilir.

Diye hotelin oda ve hizmet ve lokanta fîâtlarını arkadaşşıma anlatmaya başladım. Bunları herhâlde gereği gibi bahâ-lî buldu ise de daha ucuzlarına da beni iknâ edemeyeceğini gördüğünden çâr nâ-çâr teslîmiyyete mecbûr oldu.

Wien hotellerinde misâfirin ahvâline sâir yerlerden ziyâde ehemmiyyet veriliyor. Hiç bir yerde bizden ne resmî ne de gayr-ı resmî

965b

Sûrette pasaport sorulmamış olduğu hâlde bu hotelde sorulmasın mı? Ettiğimiz istîzâh üzerine anladık ki hergün polis tarafından me'mûrîn gelerek misâfirînin ahvâlini sorduktan mâ-adâ pasaportlarını da görmek ister imiş.

Çıkarıp pasaportlarımızı verdik. Adamcağız bizim pasaporttaki “ekselans” ünvanını görünce şapkasını yere sürercesine selâmlamaya başlamasın mı?

Alâmet-i nâ-hoş-nûdî doktorun çehresinde apâşikâre nümâyân olmaya başladı. Zîrâ bu selâmlayış pek hoşâ gidecek alâmetlerden addolunamaz. Her hotelci tarafından bu yoldaki selâmlara nâiliyyette ne mahzûziyyet tasvîr olunabilir? Fakat masârif cihetinden insânın nazar-ı dikkatini celb eyler. Ünvanı hâiz olan insân bahşîşler cihetince daha semâhatli olmalı. Buralarda ise bahşîş adım başında her işte insânı râhatsız eyleyen âdetlerdendir.

İkinci katta istîcâr eylediğimiz odalara çıktık. Fakat biz ekxelanslar ne kadar da sebük-bârız ya! Yüklerimizin sergüzeşti ma'lûm ya? Elimizdeki ufacık çanta ve kolumuzdaki paltodan mâ-adâ bizde yük yok. Hotelci eşyâ'mızın istasyonda bulunduğu zannıyla

966a

İstihâl ve celbi için adam göndermeyi istîzân eyliyor. Bunun için de eşyâ'nın biletini vermeli. Biz ise bileti Linz'de me'mûra bıraktık.

Hikâyemizi hotelciye uzun uzadıya anlatabilecek miyiz? Yorgunluğumuzdan uykusuzluğumuzdan mâ-adâ hikâyenin garâbeti de buna mâni.

İş bu dereceleri bulunca hotelci bize gereği gibi iştibâh nazarıyla bakmaya başladı. Öyle ya? Ekselans ammâ tebdil edecek çamaşıra mâlik ekselans değil. Daha garîbi var: Değiştirecek çorabım mendilim bile bulunmadığından hotelciye ilk emir olmak üzere bana çorap ve mendil tedârikini emr etmiş idim. Lâkin yalnız bir çift çorap bir mendil demekten utanarak mikdârlarını üçere iblâğ eylemişim. Hotelcinin asıl iştibâhını arttıran şey de işte bu oldu.

Bunlar umûr görmüş mücerreb adamlardır. Ekselans ünvanıyla muanven pasaportların sahte olabileceğini de ne kadar tecrübelerle öğrenmişlerdir. Öyle bir pasaportu hâmilin pençe-i adliyyeden kaçan bir cânî ve-yâhûd san'at mekrûhasını îfâ için gezen bir dolandırıcı bir fenâ adam bu tecrübekâr hotelcileri güç aldatabilir.

966b

Sıkıldıkça sıkılmaya başladım. Odalarımıza hizmet eyleyen kadınlara herif şöyle hizmet edilmesi böyle bakılması için lüzûmundan fazla emirler vererek söz arasında ünvanımız dahi defaâtle tekrâr ediyor ve hizmetçi kız bize gayet iltifâtlı reveranslar gösteriyor ise de böyle şimendüfer rubâsıyla üstü başı toz toprak içinde bulunduğu hâlde değiştirecek elbisesi şöyle dursun çorabı mendili bile bulunmayan ekselans her hâlde gülünç bir mevki'de kalır.

Vâkıâ deryâ-yı dil derviş falan olmak bu yoldaki nazarların ehemmiyyetini derhâl selb ve izâle eder. Ammâ yabancı memlekette değil. Hotelcinin iştibâhı artıp da polisin de nazar-ı dikkatini bizim üzerimize celb eder ise?

Tehlikeli bir şey değil ammâ merâm anlatmak için bir hayli yorulmak îcâb edecek. Bunun için aklıma bir çâre geldi. Wien sefiri devletli Sadullah Paşa hazretleri zâten teveccühünü câna minnet bildiğim zevât-ı fehhâmdan olup mahall-i me'mûriyyetlerine gelmiş olduğum hâlde ziyâretlerine şitâbân olmamak muvâfık olamayacağından ve Linz'e bıraktığımız eşyâ' için de muâvenet-i devletlerine ihtiyâc görüleceğinden hotelciden bir kağıt kâlem

967a

İsteyerek sefir müşârün-ileyh hazretlerine bir arîze yazdım. Eşyâ' mes'elesini anlatıp derhâl hazretleriyle teşrîfe mâni olan şey dahi esvâbımın sandıklarda bulunması kazıyyesi olduğunu bildirerek iş yalnız şimendüfere değil gümrüğe de âid olduğundan icrâ'-yı îcâbını istirhâm eyledim. Tezkireyi zarflayıp hotelciye bi-t-teslîm eşyâ'nın istihlâsı emrinde de ba'zı vasâyâmı teblîgden sonra hotelcinin hâl ve tavrında ba'zı alâim-i itmi'nân peydâ olduğunu gördüm.

Öyle ya! Vürûdunu ve ihtiyâcını devlet-i muazzama-yı matbûası sefirine arz ve teblîge müsâraat eyleyen bir yolcu değıştirecek elbiseye kullanacak çoraba mendile mâlik olmadığı hâlde de bir serserî olamaz. Öyle değil mi?

Şu işi bitirdikten sonra arkamızdaki yüz yine bakılamayacak kadar kirli gömleği filanı çıkarıp elimizi yüzümüzü saçımızı sakalımızı mükemmelen yıkadıktan sonra yatağa atladık. Artık bu yorgunluk câna kâr etmiş olduğundan uyuduğumuz uyku yarı ölüm ta'bîrine isbât-ı istihkak eyledi.

Ben ikinci vaktine kadar uyumuşum. Doktor daha evvel kalkmış. Sevgili

967b

Doktor beni kendimden ziyâde düşünmüş. Bir de yeni frenk gömleği ısmarlamış.

Uykudan uyandığım zemân yol elbisesini de kemâl-i i'tinâ ile süpürülmüş bulduğumdan temiz çorap ve mendil ve gömlek ile ta'mîr eylediğimiz tuvâlet epeyce yoluna girdi. En alt katta bulunan yemek salonuna inip eğer ki kuşluk taâmı zemânı geçmiş ve akşam taâmı zemânı henüz gelmemiş ise de "dejeuner dinner soir" denilen sûrette ya'nî kuşluk ile akşamlığı câmi' bir yolda mükemmelen taâm eyledik. Ba'de eşyâ'mızı aramak ile berâber bir de ilk cevelânı icrâ' eylemiş olmak için doktor ile birlikte hotelden çıkarak bindiğimiz arabayı Linz'den gelen katar istasyonuna sevk ettirdik.

İşin bundan sonrası doktorun himmetine kalmış idi. Zîrâ Almancaya kendisi vâkıf olarak anbardan anbara kâlemden kâleme gezmekte ve herkese merâm anlatmakta benden hizmet-i me'mûl değil idi.

İş gide gide gümrük deposuna dayandı. Fakat o gün Pazar olduğundan me'mûrların bulunmaması işi ferdâya ta'lîk etti. Yarınki işi de bugünden hikâye edip bitirmiş olmak üzere hemân haber vereyim ki

968a

Bir yandan dahi sefâret-i seniyye iktizâ' eden yerlere eş'ar-ı keyfiyyet etmiş olduğundan ertesi gün sandıklarımız bi-l-sühûle kurtarılıp bize teslim olunmuştur ki Linz'de bırakarak ne biletine ne tezkeresine mâlîk olmadığımız eşyâ'nın bu kadar sühûletle elimize geçmiş olması hakikaten bu şeylerdeki intizâm-ı fevk-al-âdeyi isbât eylemiştir.

Bu akşamdan bed' ile Wien şehrinde icrâ' eylediğimiz cevelânlara esâs olmak için Avusturya pây-ı tahtı hakkında ba'zı ma'lûmât-ı umûmiyye i'tâ'sına lüzûm görmekteyim.

1.99. (WIEN ŞEHİRİ)

Wien şehri an-asl Tuna'dan mefrûz bir göl ile "Wien" nâmıyla bu göle mensûb olan ufacak bir gölün nokta-i iltisâkı üzerine kurulmuş bir kaledir. Memleketin ilk te'sîsi Celtic kavmine mensûb olup Romalıların oraya vürûduna kadar ahâlîsi hemân umûmiyyet üzere balıkçılık ile te'sîs eder adamlar idi. Orayı ilk def'a olarak mevki'-i askerî hâline koyanlar Romalılardır ki mîlâd-ı İsa'nın ilk senelerine doğru inşâ' etmiş oldukları kaleye "Vindobona" tesmiye eylemişler idi. Meşhûr Mark Aurel'in 180 sene-yi mîlâdiyyesinde vefâtı bu kale derûnunda vuku'a gelmiştir.

968b

Vindobona kalesi ve Romalıların mühimm mevki'-i askeriyyesinden addolunarak üçüncü asr-ı mîlâdîde orada Roma kibârından pek çokları konaklar yaparak iskân etmesiyle mevki'-i mezkûr bir şehir ehemmiyyetini almış ve dördüncü asr-ı mîlâdîde Hunların hücûmu esnâsında bu şehir pek çok ricâl-i askeriyye ve mülkiyye ve erbâb-ı ticâret meskeni olarak me'mûriyyeti de o nisbeti bulmuştur.

Vindobona şehir ve kalesi Romalılar elinden çıktıktan sonra ehemmiyet-i askeriye ve mülkiyesini büsbütün kaybederek yüzlerce seneler hemân hiç bir târihte ondan bahs olunmamıştır. Nihâyet garb imparatoru meşhûr Charlemagne Avar taifesini bozarak o mevki'de kendi adası olan tâife karşı bir mevki'-i askeriye peydâsını ârzû eylediği zemân Wien'i yeniden tahkîm ederek orası "Wienerwald" nâmını almıştır ki Wien ormanı demektir.

Mevki' dümdüz bir ovadır. Uzaktan uzağa etrâfı dağlarla muhât olup demek oluyor ki o zemânlar şimdi köyler ve çiftliklerle müzeyyen olan mezkûr ova azîm bir ormandan ibâret imiş.

900 sene-i mîlâdiyyesinde Augsburg civârında Macarlar dûçâr-ı hezîmet-i külliye oldu-

969a

kları esnâda Wien kalesi en mühimm mevâki'-i askeriyyeden ma'dûd olmak mertebesini bulmuş idiye de asıl ehemmiyet-i kâmile 1156 senesinde Babenberg Bavaria hânedânı Bavira'ya mâlik olduktan sonra husûle gelmiştir. Zîrâ bu hânedândan Henry Jasomirgott Avusturya dükası sıfâtıyla Wien'i kendisine ikamet-gâh ittihâz eylemiştir.

Şark tarafına fevc fevc yürüyüş eden salîbiyyun esnâsında Wien şehri güzer-gâha tesâdüf ederek ehl-i salîb seniorlarından bir takımı orada yerleşmiş ve binâen aleyh memleketin vüs'ati ve ehemmiyeti artmıştır. O zemânlar bu misillü mevâki'in etrâfı kale ile muhât olarak bütün ebniyenin kale içinde mahfûziyeti mültezim olmasıyla Wien'nın eski kalesi dar gelmiş idi. Bu sebepten 1251 sene-i mîlâdiyyesinde Babenberg hânedânının inkirâzıyla Ottokar de Bohemia bu hem Avusturya dükası olarak buraya geldiği zemân öteden beri mevcûd olan burçlar borular yıkılmış ve muahharen zemânımıza kadar devâm eyleyen kale-i cesîmenin resm ve inşâ'sına başlanmış idi. Fakat bu mübâşeretten hitâm dahi anlaşılmalıdır. Zîrâ 1276 sene-yi mîlâdiyyesinde Rodolf de Habsburg o Ottokar'ı mağlûb ederek Wien şehri

969b

Şimdiye kadar devâm etmek üzere Habsburgların merkezi olmak hükmünü alınca asıl Wien kalesini de bunlar pey-der-pey inşâ'ya başlamışlardır.

Habsburg hânedânının mâliki şevketi arttıkça Wien'nın da ehemmiyeti cesâmeti artarak artık tahakkümü mertebe-i kemâl bulduğu bir zemânda idi ki devlet-i âliye-yi Osmâniyye dahi kemâl-i mertebe-i cihân-gîrisini bularak 1529 sene-i mîlâdiyyesi sonbahârında Sultan Süleyman hazretlerinin ordusu bu mevki'-i mühimmi taht-ı muhâsaraya aldı. Şu ilk muhâsara eylülün yirmi ikisinden teşrîn-i evvelin on beşine kadar yirmi üç gün devâm ederek ma'lûm olan esbâbdan nâşî kaht-ı müyesser olamamasıyla muhâsara ref edildi. İkinci muhâsara Sultan Muhammed Râbi' hazretleri tarafından Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sevkiyle 1683 sene-i mîlâdiyyesinde vuku'a gelerek temmuzun on dördünden eylülün on ikisine kadar iki ay mikdârı devâm eyledi ki Lehistan kralı Jan Sobieski ve bâd-ı Margraves Louis Lehistan ve Avusturya ve Saksonya ve Bavaria ve Frankoni hükûmetlerinin ordularıyla imdâda gelerek Kara Mustafa Paşa'yı ref-i muhâsaraya mecbûr eylediler. Ondan sonra ta asr-ı

970a

hâzır-ı evâiline kadar Wien öyle belli başlı bir tazyîk görmeyip 1805 senesinde Austerlitz ve 1809 senesinde Wagram muhârebelerini kazandıktan sonra Napolyon'un mâiyyetindeki Fransız askeri bir zemân Wien'i dahi işgal eylemişlerdir.

Evvelleri böyle kale ile müstahkem olan şehirlerin kaleleri hâricinde varoş nâmıyla mahalleler peydâ olduğundan bu mahallelerin ehemmiyetleri iç kalelerdeki mahallât derecesine vardığından asıl kaleden mâ-adâ bir de varoşları ihâta edecek bir dış kale inşâ'sına ekseriyyâ lüzûm görülür idi. Bu hâl Wien'da dahi tamâmıyla vuku'a gelerek Osmanlıların muhâsarasından sonra kale hâricindeki varoşların da etrâfına bir hatt-ı istihkâm çevrilmiş ve buna yine "hat" ma'nâsına olmak üzere "Cinien" denilmiştir. Mübâdîsinde bu hârici istihkâmlar yalnız bir toprak hendekten ibâret iken onların da inşâ'larına ehemmiyet verile verile nihâyet 1703 senesinde Macarların muhâcemâtına mukavemet için onu da taştan yapmaya lüzûm görülmüştür ki genişçe ve derince bir hendeğin iç tarafına yapılan dört metre kadar mürtefi' bir kale bendinden ibâret bulunmuştur. Fakat iç kale Avrupa'nın Linz ve Strazbourg ve Cologne gibi büyük kalelerine muâdil gayet metîn ve muhkem ebniye-yi

970b

Harbiyyeden idi.

Ta 1858 senesine gelinceye kadar Wien'nın iç ve dış kaleleri mevcûd idiyse de esliha-yı cedîdenin bu gibi kaleler ehemmiyyetini iskâtan mâ-adâ Avusturya pâ-yı tahtının ber vech-i matlûb tevsî' ve tanzîmine mezkûr kaleler mâni olduklarından sene-i mezkûreden bed' ile 1863 senesine kadar bu kalelerin hademine sarf-ı gayret olunmuş ve rûsûmât kaçakçılarına karşı bir siper olmak üzere yalnız dış kalenin duvarı muhâfaza edilmiştir.

İmdi şimdiki hâlde Wien şehri üç tabakaya münkasımdır. Birincisi asıl eski Wien ikincisi el-yevm Sevr denilen hatt-ı istihkâm ile eski Wien'in arasındaki eski varoşlar ve üçüncüsü de hat-ı istihkâmın hâricindeki yeni varoşlardır.

Evet! Bugünkü günde dahi Wien şehri müstahkemdir. Ancak istihkâm hattı denilen hattın hâricindeki varoşlar dahi birer şehir derecesinde cesâmet ve metânet peydâ eylemiş olduklarından Fransızların Paris'te bir kaç def'a icrâ'sına mecbûr oldukları gibi ihtimâl ki Avusturyalılar dahi bu istihkâmı da traş ederek şehri büsbütün hâricen ihâta etmek üzere Paris istihkâmı gibi bir istihkâm inşâ'asına mecbûr olsunlar.

971a

Şu üç tabakaya münkasım olan şehrin birinci tabakası ya'nî asıl eski Wien bi-n-nisbe ufarak bir yerdir. Şekli gayr-ı muntazam bir müsebba' teşkil eder ki en büyük arîzi ve en büyük tûlü 1500 metre mümted olamaz. Bu mahall şimâl-i şarkî cihetinden sâlif-üz-zikr Tuna'dan müferrez kol ile muhât olup etrâf-ı sâiresi "ring" denilen bulvar ile muhâttır ki bunlar dahi eski kale ve hendeklerin yıkılıp doldurulmasından husûle gelmiştir.

Ama Wien'in en makbûl ve ma'mûr ve mu'teber yeri yine bu eski Wien'dir. Eğer ki sokakları dar ve birâz da a'vecâclı iseler de kaldırımları gayet güzel yapılmış ve sokakların iki tarafları âlî binâ'larla tahdîd edilmiş olduğundan Avusturya pâ-yı tahtının yalnız bu kısmı bile şâyeste-i iftihâr bir memleket addolunur.

Burada bizce "yahûdî-hâne" ta'bîr olunan mahallere mukayyes bir takım binâ'lar vardır ki ba'zı kiliselerin evkafı olmak üzere inşâ' kılınmıştır. Bunlar birer hotel birer misâfir-hâne değildir. Âdetâ birer küçük kasaba addolunacak şeylerdir. Meselâ bunların en büyüklerinden birisi "Schottenhof" denilen ve an-asl İskoçya'dan gelmiş bir cem'iyet-i ruhbâniyyenin mâlî olan binâ' kendi derûnunda

971b

Her biri müstakill birer hâne addolunabilecek iki yüz elli hâneyi ve lâ-akall beş bin nüfûsu câmi' ikamet-gâhtır. Ammâ bunu nev'inin ferd-i yegânesi sanmamalıdır. Esnâ-yı cevelânımızda bunlardan yedi sekiz dânesini hâricen görüp ba'zılarının avlularına kadar da girmişizdir. Rivâyete göre birâz ufak mikyâsta kiler dahi dâhil-i hesâb edilecek olur ise Wien'de bunların mikdârı otuzu tecâvüz etmekte imiş. Bu nev' ebniye-yi cesîmiyyeye orada "cure" diyorlar ve Schottenhof sonra "Müllnerhof" ve "Starhemberg" ve "Rathaus" nâm dört kıt'asına en büyüklerden olmak üzere addeyiyorlar ki bunların en küçüğü iki yüz hâneyi şâmil imiş.

Eski Wien'in derûnu umûr-i mâliyye ve sarrâfiyye ve umûr-i ticâriyye va sâire merkezidir. Merkez olmak haysiyyetiyle en mu'teber yeri de Graben denilen mahalldir ki burası eski Wien'in ta ortası addolunur. Tafsîlâtı cevelânlarımız esnâsında görülecektir. Şu kadar ki Wien'in bu kısmında bile Avrupa şehirlerindeki hâl-i umûmîye kıyâsen bir başkalık görülür. Âdetâ şark şehirlerinden birisi olduğu istişmâm olunur. Vâkıâ ahâlîsi ale-l-umûm hem de en mükemmel Avrupalı

972a

İseler de başı kalpaklı ayakları çakşirli hattâ çarıklı adamlar da görülür. Bu tavırlı cepkenli Arnavutlar Boşnaklar hiç de nâdirden değildir. Fesliler sarıklılar bile nedret-i kat'ıyye hükmünü alamazlar. Ba'zı köşelerde geniş yerlerde saç üzerinde kavrulmuş kestane ve kazanda kaynamış ve-yâhûd ızgara üzerinde kebab edilmiş mısır ve suda haşlanmış patetes satılması gibi şeyler ve ba'zı dükkânlarda tahin helvası sucuk şekeri ve sâir şarka mahsûs mevâdd-ı sekriyye görülmesi Avrupa'nın sâir taraflarında tesâdüf olunamayan ve asıl şarka mahsûs addolunan ahvâldendir. Ben görmedim ise de buna dâir musâhabemizde doktor haber verdi ki kendisinin Wien'de uzunca bir müddet ikameti esnâsında boza ve sahlep satıldığını dahi görmüş imiş.

Ring denilen bulvarların hârici ile istihkâm hattının dâhili beyinde olan eski varoşlar asıl eski Wien'den daha geniş ve daha doğru sokaklarla ve en çoğu ebniye-yi âliyeden ma'dûd binâ'larla bahçelerle kışlalarla müzeyyen ve ma'mûr bir memlekettir. İstihkamâtın hâricinde bulunan yeni varoşlar ise sokaklar caddeler cihetinden eski varoşlara da fâik olmakla berâber artık gereği gibi tenhâ

972b

Ve köylük hâline dûçâr yerlerden addolunur. Mahallât-ı mezkûre Wien'in müntehâ-yı garbîsini teşkîl ederler.

Wien'in en ziyâde ticâret-gâh olan yeri Graben olduğu gibi en kalabalık mahalli de Francois Joseph rıhtımıdır ki Wien nehrinin Tuna'dan münferiz kola döküldüğü yerden ya'nî Stubenring bulvarından Schottenring bulvarına kadar mümted olur. Buranın da en makbûl yeri Ferdinand köprüsü ile Stephanie köprüsünün arasındır. Akşam üstü bu rıhtım üzerinde pek çok halk toplanıp gezinirler. Wien ahâlîsi asıl burada görülür ki kadınlarının erkeklerinin hâl ve şânlarından vuzia ve tavırlarından müstebân olan ahlâkları Almanlar kadar dürüş olmamakla berâber Fransızlar kadar da münbasit olmayıp hilmleri neş'eleri şetâretleri mütevassıt bir halktır. Avrupa'da çok gezmiş olan bir Osmanlıdan işitmiş idim ki Wien kadınları boy pos endâm tenâsüb-i hüsn ve nezâket cihetleriyle sâir bütün Avrupa nisvânına fâik olduklarını rivâyet ediyorlar idi. Bu haberi pek doğru buldum. Tenâsübden hattâ hüsneden mahrûm hiç bir kadın göremedim desem becâdır.

Paris'in Bolougne ormanına muâdil

973a

Olmak üzere Wien'in da Prater ormanı vardır. Fakat cevelânlarımız esnâsında beyân olunacağı vecihle Prater'in letâfeti Bolougne ormanının kâ'bına bile vâsıl olamaz. Ammâ umûmî bahçe husûsunda Prater yegânelikle kalmaz. Wien'in dâhilinde pek çok umûmî bahçeler vardır. Hele Ring denilen bulvarların şark-ı cenûbî ciheti ya'nî park Ring ve Stubenring tarafları Paris'in Champs-Elysees alleesinden âdetâ daha güzeldir. Paris nev-ummâ kendi sûru dâhiline sığamıyor imiş de sıkışıkça sıkışıyor imiş gibi bir memleket olup Wien ise bil-akis geniş bir yerde yapılmış ferâh ve âlî bir memlektir. Evet! Avrupa içinde gördüğüm pâ-yı tahtların kafesine vüs'at ve ferâhlik cihetiyle ve hattâ ebniye-yi âliyece dahi Wien'i tercih ederim. Paris'te Büyük Opera gibi muazzamât-ı âsâr-ı mi'mâriyye öyle bir sıkılık içinde sıkılmış kalmıştır ki ehemmiyyet-i mi'mâriyyesini takdîr için insânın kuvve-i mümeyyizesini yorması lâzım gelir. Wien'de ise ona muâdil binâ'lar dörder tarafları açık gayet vâsi' arsalar üzerine yapılmış olduklarından insân kuvve-i basarasına göre bir mesâfeden bunları temâşâ ederek ehemmiyyetlerini takdîrde de aslâ suûbet çekmez.

973b

Bu şehirde gayet âlî kiliseler vardır. Graben civârındaki Stephan Kilisesi birincilerden addolunur. Gerek Wien deresi ve gerek Tuna'dan münferiz kol üzerinde irili ufaklı yüzden mütecâviz köprü vardır. Ammâ bunların hiç birisi ehemmiyyet-i mi'mâriyyece Paris köprülerine çıkışamazlar. Saray ve kışla ve müze gibi ebniye-yi umûmiyyesi gerçekten âlî şeyler olup en çoğu da bi-n-nisbe yenidirler. Vâkıâ Paris'teki Louvre sarayı gibi ehemmiyyet ve kadîm bunlardan sorulamaz ise de hele Berlin'in ebniye-yi cedîdesi ve Wien'in yanında hemân lâ-şey hükmünde kalırlar.

1880 senesinde icrâ' olunan tahrîr-i nüfûsta asıl eski Wien addolunan reynaklar dâhilinin nüfûsu 69694 çıkmış. Eski varoşlar ile berâber şimdiki istihkâm dâhilinin nüfûsu 704756 ye bâliğ olmuş. Buna o zemân Wien'da mikdâr-ı mevcûdu 60902 nefere varan hassa ordusunu da zammetmek lâzım gelir. İstihkâm hattının hâricindeki yeni varoşlar ile berâber umûm Wien'nin nüfûsu 1200000 raddesine bâliğ oluyor ise de memleket geniş ve sokaklar vâsi' olduklarından eski Wien kısm-ı merkezîsinden mâ-adâ mahallâtta âdetâ tenhâlık ferman fermâdır.

974a

Wien'in yalnız ahvâl-i zâhiresi şarklılığa benzemekle kalmaz. Maişet ciheti de Avrupa'nın sâir taraflarından ziyâde şarka müşâbihtir. Meselâ Paris'te asıl sabah ikindiden sonra başlar. Günün en şa'şaalı kısmı ikindiden bed' ile nısf-ı leyle bir iki saat kalıncaya kadar güzâr eyleyen zemândır. Wien'de bizim buraları gibi gündüz sabahleyin başlar. Gurûb-i şems ile berâber iş mahalleri kapanır. Gurûb-i şemsten sonra sokaklarda gezenler yalnız eğlence mahalleri için gezerler. Tiyatrolar alafranga saat yedide başlarlar ki Paris'ten iki iki buçuk saat evvel demektir. Âdetâ Paris tiyatrolarında oyundan çıkılır. Gece alafranga saat ondan sonra ya'nî nısf-ı leyle iki saat kalarak her taraf büsbütün tenhâlaşıp ondan sonra kumar-hâne ve sâire gibi bir takım eğlence mahallerine devâm edecek olanlar binecekleri arabaya nısf-ı ücret ziyâde vermeye mecbûr olurlar. Hattâ hotellerin ve cureların ve mefrûş odaların kapıcıları alafranga saat ondan sonra beklemeye mecbûr olmadıklarından o saatten sonra meskenine girmek için kapıyı açtıracak onlardan onar grochen ücret almak hakkında nizâmân mâliktirler. Bu da isbât-ı

974b

Eder ki Wienlilerin gecelikleri yoktur. Bu da Avrupalılık hâminden ziyâde şarklılık hâline benzer.

1.100. (WIEN'DE İLK CEVELÂN)

Buraya yevm-i vürûdumuz olan Pazar günü akşam üzeri sandıklarımızı aramak için istasyona gittikten ve ferda için cevâb alarak döndükten sonra esnâ-yı gurûbda idi ki Franz-Josefs rıhtımı üzerine geldik. Şehrin en büyük kalabalığını da bu akşam burada gördük. Zîrâ mezkûr rıhtım zâten Wienlilerin mevâid-i ictimâ'ı olduktan mâ-adâ gün dahi Pazar günü olmak hasebiyle Prater ormanından ve Augarten bahçesinden vel-hâsıl asıl ana Tuna ile ondan münferiz kol arasındaki bahçe ve mesîrelerinden avdet eyleyen ahâlîyi Aspern ve Ferdinand ve Augarten köprüleri üzerinden geçen üç kol tramvaylar ile hadsiz hesâbsız arabalar omnibüsler getirip kısm-ı küllîsini bu rıhtım üzerine indirmektedirler. Akşamdan sonra Paris'te Champs-Elysees caddesini başkalaştıran kokotların asıl iyisi Wien'in şu Franz-Josefs rıhtımında bulunur. Bunların en mühimm merâkizinden birisi de "Cafe-Lyra" denilen yerdir ki her akşam oraya yedi sekiz bin kadar bed-bahtan

975a

Nisvânın baş vurdukları mervîdir. Ancak Wien'in bu ma'kûle nisvânı Paris mahallerine cür'ette rekâbette rekâbet açamazlar. Bir kerre burada umûmî hâneler yoktur. Kari'lerin kâffesi ikamet-gâhını polise kayd ettirmeye mecbûr olup âdâb-ı umûmiyyeye zerre kadar muhâlefetleri görülür ise pek şiddetli muâmelâta dûçâr olurlar. Zâten kendi husûsiyyât-ı hâlleri de reziliyyâta mertebeye iifrâta vardırarak sûrette olmayıp yalnız yanlarından geçildiği zemân hangisinin yüzüne dikkatli bakılacak olsa o bakanın ecnebî olduğu bunlar tarafından anlaşılrsa gayet nâzik-âne bir sûretle vizite kağıtlarını çıkarıp lâtif tebessümler ile o yabancıya takdîm ederler. Şu hâl-i edîb-ânededen nâşîdir ki bu esâfil nisvânın rıhtım üzerinde gezinmeleri sâir nâmus-kârânın da gezinmelerini men' etmez. Çünkü böyle yalnız vizite kağıdı teâtîsinden ibâret bulunan ahz u i'tâ' gayet mestûr bir sûrette icrâ' olunmaktadır.

Franz-Josefs rıhtımının Stephanie köprüsü ile Augarten köprüsünün arası ağaçlık bir bulvardır ki ağaçlar altında peykeler dahi mevzû'dur. Tamâm Augarten köprüsü hizâsı Schuttenberg ve Maria-Theresien

975b

Strasse bulvar ve caddesiyle birleştiği gibi orada Rudolf Coesarean denilen bir de azîm kışla bulunduğundan mârrîn ve âbirînin buradaki çokluğu daha ziyâde burada câlib-i nazar-ı dikkattir.

Biz doktor ile Wien dâhilinde icrâ' edeceğimiz cevelânlara henüz plan üzerinde tettebbuât icrâ'sıyla karâr verememiş olduğumuzdan Franz-Josefs rıhtımını boylu boyuna iki def'a gezindikten sonra Rotenturm strasse caddesinin mukabiline geldik bu cadde şimâl-i şarkînin cenûb-i garbîye doğru giderek Graben'e çıktığından ve hotelimizin kâin olduğu Herrengasse sokağı da Graben'e yakın olduğundan şu eski Wien'i orta yerinden geçmiş olmak için Rotenturm sokağına daldık. Stephens platz nâm meydâna geldiğimizde Wien'in en meşhûr kilisesini sol tarafımızda gördük ise de gece hâliyle temâşâ-yı hâricîsine lâyıkıyla muvaffak olamadık. Bu meydânı geçerek sağ tarafa büküldüğümüzde Graben çarşısına girmiş olduk. Bu çarşı üç yüz metre kadar tûl ve elli metre kadar arîzi olan geniş bir sokak olup sarrâf ve kuyumcu ve en zengin tuhfeci gibi mağazalar hep burada iseler de o günün Pazar

976a

Ve zemânın da gece olması hasebiyle dükkânların kâffesi kapalı idi. Graben'den Kohlmarkt sokağıyla yürüyerek Michael kilisesini sol tarafımızda görmek üzere Michaelerplatz denilen bir mahalle girdik ise de Wien'in şu iç kale kısmında böyle "platz" ünvanını gasb eden yerler Paris palaslârına kıyâs etmemelidir. Onlara nisbetle bizim tûnel ve Taksim meydânlarını da ova yâhûd sahrâ addetmek lâzım gelir.

Herrengasse cenûbî ucu bu meydâna müntehî olduğumuzdan sokağımıza girdik. Wien'in en mühimm kahvelerinden birisi olan Kafe Central bu sokağın içindedir. O gün Pazar günü olmak münâsebetiyle kahvenin en kalabalık gecesi idiyse de saat henüz alafranga dokuzu bulmamış olduğu hâlde bu kahvede yirmi kişi bile olmayıp onların da çenelerini ayırırçasına esnemeleri ve gözlerinin yaşarmaları artık uykuya mağlûb olduklarını gösteriyor idi. Hâlâ saat dokuzdan evvelce ikamet-gâhımız olan قرومزل hoteline gelip yataklarımıza girdik. Çünkü bugün

uykudan kalktığımızı müteâkıb yediğimiz yemek üzerine bir gece taâmına hiç ihtiyâcımız yok idi.

Ertesi gün Wien'deki eyyâm-ı ikametimizin

976b

İkincisi olan ve teşrîn-i evvel efrencinin on üçüncüsü bulunan Pazartesi günü hulûl etmiş oldu ki dünkü gündüz uykusuyla zâten şimendüfer yorgunluğunu def' eylemiş bulunduğumdan şevk ile berâber uyanmış ve kendimi pek râhat pek kuvvetli bulmuş idim. Rehber-i seyâhati elime alarak ve planı önüme açarak bu sabah için kendime bir cevelân tertîbine mübâşeret eyledim. Ammâ bunun için Paris tertîbâtı için ziyâdece yorulduğum mu zannedersiniz? Planın üzerinde mürtesim olan mikyâstan bir ölçü alarak Ringler dâhilindeki eski Wien'i arizen tûlen şöyle bir tahmîni mesâha edip de bin beş yüz metreden ziyâde uzaklık bulamayınca artık tertîb-nâme falan yapmaya gerek kalmadı. On iki kilometre yol yürüyecek olsam eski Wien'i dört def'a şarktan garba dört def'a dahi şimâlden cenûba aykırılmış olacağım. Bu hâlde hemân girip çıktığım sokak kalmayacak. Benim için on iki kilometre nihâyet iki saatlik bir gezinti teşkîl edecek ki halk uykudan uyanmaksızın ben memleketin bir kısmını gezmiş bitirmiş olacağım.

Rehberdeki tertîb Stephan kilisesinden bed' ettiği cihetle ben dahi mebd'e'-i cevelân

977a

Olmak üzere o noktayı kabûl ettim. Yine elbisemi giyerek Graben tarîkiyle Stephens kilisesine vardım. Bir yandan ma'bed-i mezkûru hâricen temâşâ eyliyorum bir yandan da buna dâir rehberde verilen ma'lûmâta göz gezdiriyorum. Ma'bed-i mezkûr Wien'in en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet âsâr-ı mi'mâriyyesinden imiş. Pek doğru! 108 metre tûlünde ve latin salîbi şeklinde 27 metre irtifâ'ında bir binâ' olup tarz-ı mi'mârîsi dahi Roman ile gothique mahlûtu bir şeydir. 1300 sene-i mîlâdiyyesinde inşâ'sına başlanıp 1510 senesinde bitirilmiş. Ondan sonra tekrâr harâba yüz tutarak bundan yirmi beş sene kadar mukaddem müceddiden ta'mîr olunmuş. Cephe cihetinde bir büyük kapı var ki yalnız en büyük yortu günlerinde açılır imiş. Bu kapı 1300 senesinde inşâ'sına başlanan bu kiliseden evvel yine bu mahalde mevcûd olan dîger bir kilisenin cephesinde bulunarak muhâfaza kılınmış. Bundan mâ-adâ etrâf-ı selâsesinde dîger kapıları bulunarak her biri türlü türlü oymalar ile müzeyyendir.

Sabahın erken olması sâir temâşâ olunacak mahaller için mâni görülür ise de bir ma'bed temâşâsı için bil-akis muvâfık görülür. Zîrâ ben kilisenin önüne vardığım zemân bir çok ma'bûdîn oradan

977b

Çıkmakta idiler ki kadın olsun erkek olsun cümlesi de en ihtiyârlardan idiler. Öyle ya! Genç takımının Pazar akşamı yorgunluğu da manzûm olarak sabahleyin o kadar erken uykudan uyanabilmeleri kabil midir? Hem bakalım o kadar da dîn-dâr adamlardan mıdır?

Bunların çıktıkları kapıdan ben içeriye girerek etrâfa göz gezdirdim. Gayet âlî ve elvân yıldızlarla müzeyyen kubbeleri on sekiz azîm sütûn üzerine mebnî bir binâ' ki sütûnlarının her biri üçer metre katarındadırlar. Şurasında burasında câlib-i nazar-ı dikkatim olan a'zâ heykelleri pek güzel şeyler olup bunların mikdârı yüzden mütecâviz oldukları da elimdeki rehber haber veriyor idi. Bundan iki yüz sene evveline gelinceye kadar Avusturya hânedânında vuku'a gelen vefîât bu kilisenin altındaki mahzenlere defn olunurlar imiş. O zemândan beri bunların ecsâdı bi-t-tebhir Kapuziner kilisesine vuzîa olunmak i'tiyâd edilip hîn-i tebhîrede cesedin derûnlarından çıkarılan bağırsak ve mi'de ve sâire burada hıfz olunurlar imiş. Hâlâ kilise dâhilinde Avusturya dükalarıyla imparatorlarının makamları ve tasvîrleri mevcûddur. Bu kilisenin camları da birer müstakill

978a

Levha addolunacak sûr-i nefîsede mürtesim olup mevâki'-i müteaddîdesinde gayet güzel mihrâblar ve kâffesi oymalı kâr-i kadîm sandalyeler görülür. Maa-hazâ Cologne baş kilisesiyle bunun arasındaki fark büyük olduğundan bu kilise derûnuna girip seyyâh öyle saatlerce zemân burada sarf etmeye mecbûriyyet görmez.

Kilisenin 136 metre irtifâ'ında bir de kalesi bulunup kırk grocher ücretle bu kaleye çıkılmakta ise de duhûliyye biletini almak için Stephens platz dükkânlarının birisine mürâcaat lâzım gelir imiş. Ancak seyyâhlar ikinci kata kadar çıkabilerek daha yukarılara çıkmak için müsâade olunmuyor imiş. En tepesine çıkmaya da müsâade olunsa bence heves eyleyecek temâşâlardan olmadığı cihetle üç beş dakika kadar ma'bedin derûnunu seyr ederek yine dışarıya çıktım.

Stephens platz meydânı murabba'a karîb bir yer olup ortasını kilise işgal eylediği hâlde yüz elli metre kadar boyu ve yüz metre kadar da arîzi vardır. Bu meydânın şimâl dıl'ını arşı Psikopos Sarayı denilen binâ' işgal eder. Saray-ı mezkûr hâricen epeyce güzel ve âlî bir binâ'dır. Fakat kapısından bakıldığı zemân avlu içindeki azîm çeşme

978b

Sarayın kendisinden ziyâde câlib-i nazar-ı ehemmiyyet olur.

Graben'den iş bu Stephens platz meydânına gelinir iken Kartner strasse sokağı yanında etrâfına demir parmaklık çevrilmiş bir dar hatt-ı kadîm-i sâkî görülür ki üzerine lâ-yuadd lâ-yuhsâ çiviler çakılmıştır. İsminde “ستوقايماذن” derler “sâk-ı âhenîn” ma'nâsındadır. Rivâyete göre bu ağaç vaktiyle Weinerwald Wien ormanı denilen azîm ormanın başlangıcını ta'yîn için bir alâmet-i fârîka olarak orada kalıp şehir büyüdükçe o zemân uzaklaşa uzaklaşa nihâyet ormanın hiç vücûdu kalmadığı hâlde bu ağaç bâkî kalmıştır.

Hotelden Stephens platza kadar gitmek için Graben'den geçmek iken rehberin tertûbine ittibâ' eylemiş olmak için cevelâna yine Graben tarîkiyle başlamış idim. Binâen aleyh çivili ağacı da geçip tekrâr Graben çarşısına girdiğimde o zemâna kadar iki def'a nazar-ı temâşâmı celb etmiş olan ve çarşının ta orta yerinde bulunan sûtûn önünde durdum. Bu sûtûna “Ekanîm-i selâse sûtûnu” derler ki 1679 senesinde Wien'de zuhûr eyleyen ve bank indifâ'ından sonra İmparator Birinci Leopold tarafından rezk

979a

Edilmiştir. İki tarafında Saint Josef ve Saint Leopold nâmlarına mensûb iki çeşme olup üzerlerinde bu zâtların sûtûnları da vardır. Gerek kaidelerinde ve gerek sûtûnunda bas-relief usûlünde bir çok levha görülür ki birisi diz üstü çökerek duâ' etmekte bulunan İmparator Leopold'un vebâ'yı tard eylediğini irâe eyler.

Graben çarşısının orta yerinde Jungferngasse nâmıyla bir sokak bulunup oradan ufak bir meydâna girilir ki orta yerinde Saint Pierre nâmıyla küçük bir kilise vardır. Ben bu kilisenin yalnız etrâfını dolaşarak pek de şâyân-ı temâşâ ehemmiyyet-i mi'mâriyyesini bulamadım.

Binâen aleyh çarşının müntehâ-yı şimâlisinden sola bükülerek Kohlmarkt sokağından cenûb-i garbîye doğru yürümeye başladım ki dün gece dahi bu sokaktan geçerek Michael kilisesini sol tarafımızda görmüş idik. Bu ma'bed Stephens kilisesinden daha pek küçük bir şey olup sokaktan yalnız cephesi görünebilerek asıl binâ' sâir ebniye miyânına sıkıştırılmıştır. Roman tarz-ı mi'mârîsinde olmak üzere on üçüncü asr-ı mîlâdî evâilinde binâ' olunduğu ve Wien'in kibâr ahâlîsi ma'bedi sayıldığı rehberde münderic

979b

İse de Stephens kilisesinden bir cemâatin çıktığını gördüğüm hâlde bunda ne kibârdan ne sigardan eser göremedim.

Michaeler platz denilen sokağın hâricen çıkmaz sokak gibi bir sûret gösteren müntehâ-yı cenûb-i garbîsine geldiğimde karşıma bir kemer çıktı. Önümüzden içeriye girip kendimi yetmiş metre kadar arîz ve yüz yirmi metre kadar tûlünde vâsi' bir avlu içinde buldum. Rehber mürâcaatımda burasının min-el-kadîm Burg tesmiye olunur bir saray olduğunu ve içinde bulunduğum avluya Franzplatz ya'nî Franz meydânı denildiğini burada kadîm imparatorlar ikamet eylemiş ise de iki yüz sene zemândan beri Avusturya hânedânı prenslerine mahall-i ikamet ittihâz olduğunu anladım. Muahharen avludan avluya geçerek sarayın ehemmiyet-i umûmiyyesini hâricen temâşâ ile anladığıma göre burası München şehrindeki ikamet-gâh-ı kralî gibi yek-dîgerine ekleme bir çok ebniye-yi cesîmeden müteşekkildir. Bunların her biri bir başka asır âsârından oldukları da tarz-ı mi'mâriyelerinden anlaşılmaktadır.

Franz meydânını teşkîl eden avlunun dört tarafını ebniye-yi âliye ihâta ederek bunları inşâ' ettiren İkinci Franz nâm imparatorun heykeli de avlunun orta

980a

Yerindedir ki imparator müşârün-ileyhin târih-i vefâtı 1835 sene-yi mîlâdiyyesi olduğuna göre heykel-i mezkûr âsâr-ı cedîdeden ise de asıl imparatorun statüsü romalı kıyâfetinde yapıldığından insân vehleten bu heykeli âsâr-ı kadîmeden zanneder. Heykelin mevzû' olduğu kürsü alâ granit taşından yapılarak etrâfına da birisi dîn ve dîgeri sulh ve üçüncüsü adâlet ve dördüncüsü şecâat nâmına mensûb dört heykel ile ulûm-i ticâret ve sanâyi'e ve ma'dencilik ve zîrâat ve fenn-i servet-i arâzî ve sanâyi'-i nefîse ve cenk nâmlarına sekiz bas-relief mahkûkât

terfîb olunmuş ve bunların cümlesi prinçten yapılmıştır. Roman kıyâfetiyle şu kürsü üzerine vuzia olunan heykel dahi pek güzel yakışık aldırıldığından eser-i mezkûru gören seyyâh gerçekten mühimm bir heykel karşısında bulunduğunu anlar.

Bu avlunun cenûb-i garbî dıl'ını teşkîl eyleyen ebniye vaktiyle meşhûr imparatoriçe Maria-Theren ve imparator İkinci Josef'in husûsî dâireleri olup erkân-ı askeriyye içinde oralarda dâireler ve husûsiyle büyük bir salon var imiş ki imparator İkinci Josef bu salonda ictimâat-ı umûmiyye icrâ' eyler imiş.

980b

Michaeler platz'a gelindiği zemân girilen kemere mukabil bir geçit daha vardır ki oradan da sarayın dışındaki vâsi' meydâna çıkılır. Orada büyük gard denilen hassa bölükleri olup bunlar Pazar ve yortulardan mâ-adâ her gün o meydân-ı vâsi'de geçid-i resmleri icrâ' ederler.

Franz meydânının şimâl cihetindeki ebniye Avusturya baş vekâleti dâiresi olup hükûmetin evrâk-ı mühimmesi de orada imiş. İmparator lâhik hazretlerine mahsûs bir de dâire-i mükellefe var imiş. Bu dâirenin müdâhili civârında birisi Hercules ve Antaeus ve dîgeri Busiris ve üçüncüsü Nemean'ın Arslanı ve dördüncüsü Minotaur nâmına olarak dört mecâmi'-i heyâkil konulmuş ve bunlar da hakikaten o taraflara zînet vermiştir.

Avlunun şimâl-i garbî cihetinde yine bir kemeraltından daha ufak bir avluya geçilir ki buna "Amalienhof" ya'nî Amelie avlusu denilir. On yedinci asr-ı mîlâdîde yapılmış ufacık ve güzel bir saray bu avlunun etrâf-ı erbaasını muhît olup şimdiki imparatoriçe hazretlerinin aralık aralık ikameti için bir kaç dâiresi müheyyâ imiş.

İş bu ikinci Franz avlusunun

981a

Cenûb-i şarkî dıl'ından dahi dîger kemerli bir geçit ile Schweizhof ya'nî İsviçreliler avlusu denilen dîger bir avluya geçilir ki her tarafı heykeller ve kabartma resimli levhalar rengarenk armalar ile müzeyyen bir küçük avludur. Bu avlunun sol tarafında Schatzkammer denilen hazîne-i imparatorî bulunup en mükemmel bir müze-âsâ âsâr-ı nefîse ile memlû' imiş. Onun da sağ tarafında Burgkapelle denilen saray kilisesi ve onun da cenûb-i garbî cihetinde saray kütüb-

hânesi hep birbirine mültasık binâ'lar olup kütüb-hâne her gün umûma açık olduğu gibi Pazar günleri öğleden bir saat evvel saray kilisesinde rûhânî müzika konsertoları da verilir imiş.

Şöyle birbirine muttasıl müteselsel olan binâ'lar bi murabba'-yı gayr-ı muntazam şeklinde büyük bir avlu daha teşkîl ederek onun da ortasında İmparator İkinci Josef'in heykeli vardır. Binâen aleyh bu meydâna da Josefplatz denilir. Mekur heykel imparator müşârün-ileyhin at üzerinde olarak yapılmış sûreti olup kürsüsünün bir tarafında zîrâat ve dîger tarafında ticâretin terakkisine delâlet eyleyecek bas-relief levhalar vardır. Köşelerde granitten sütûnlar bulunarak bunlar üzerinde her biri imparator

981b

Müşârün-ileyhin bir gûne-yi icrâatına delâlet edecek altmış küçük prinç madalya mahkûktur.

İmdi böyle yek-dîgerine kemerli geçitler ile geçilen büyüklü küçüklü altı yedi avlu ve meydânın etrâfında ictimâ' eden ebniyenin hey'et-i umûmiyyesi hakikaten pek büyük bir cesâmet teşkîl etmektedir ki bunların derûnlarını da gezmek ecnebî seyyâhları için müşkülâtan değil ise de bizim şu sabahki cevelânlarda tettebbu'un bu türlü zâten musammim olduğundan yalnız hâricden temâşâlarıyla iktifâ olunmuştur.

Bu ebniye-yi müctemia ile onun cenûb-i garbîsi tarafındaki Burgring bulvarı arası gayet vâsi' bir meydân olup 300 metreye karîb arîzi ve onun iki misli tûlü vardır ki orası nev-ummâ Paris'in Tuileries bahçesini andırır. Saraydan bulvara doğru gidilir iken meydânın orta yerine gelindikte sağ tarafta archiduc Charles'ın ve sol tarafta Prens Jose'nin at üzerinde yapılmış heykelleri görülür. Archiducün elinde bir bayrak bulunarak onu sallıyor gibi yapılmıştır ki rehberin îzâhına göre Essling muhârebesinde kumandanlığına delâlet eyliyor imiş. Bu meydândan Ring

982a

Üzerine geçilmek için Burgtar denilen tâk-ı zafer resminde bir kapıdan geçmek lâzım gelip on iki mükellef sütûnlar ile yapılmış en büyüğü ortasında ve ikişer küçüklü yanlarında beş geçitli gayet mükellef bir binâ'dır.

Rehber ve plan elimden düşmemek hasebiyle bu kapıdan Ring'e kadar çıktıktan sonra tekrâr içeriye gelip archiduc Charles ve Prens Eugene heykellerinin orta yerindeki dört yol ağzında durdum. Archiduc Charles heykeli tarafında Volksgarten ya'nî ahâlî bahçesi nâmıyla bir bahçe bulunduğu gibi Prens Eugene heykeli tarafında da Hofgarten ya'nî saray bahçesi nâmıyla bir bahçe daha bulunduğunu plan üzerinde gördüm. Ancak Hofgarten ile meydân arasında gayet cesîm devâir-i askeriyye bulunduğundan buradan o bahçe görünmediği hâlde ve Volksgarten şöylece karşımda görünmekte bulunmasıyla ona doğru yürüdüm. Meydân tarafından bahçeye girildikte insân kendisini nısf-dâire şeklinde bir meydânda bulur ki karşısında bir kevkebin şuâ'ı gibi hutût-ı müstakime ile etrâfa mütebâid bir çok yollar zuhûr eder. Bu yolların iki tarafları ağaçlar fidan tüfeleri çiçek tarhları ile müzeyyen olduklarından hangisini tercîh edeyim diye düşünmeye meydân kalmaz.

982b

Plana mürâcaatla tuttuğum yol beni bahçenin şimâl tarafında kâin Theseus ibâdet-hânesi denilen binâ' karşısına çıkardı. Yunan tarz-ı kadîm-i mi'mâriyyesi üzerinde yapılmış bir ma'bedcik olup Theseus ve Centaur heykelleriyle müzeyyendir. Ma'bedin etrâfını dolaştıktan sonra şimâlden cenûba doğru bahçenin boylu boyuna imtidâd eyleyen bir alleeden yürümeye başladık. Bahçenin gazinosu ve lokantası olan binâ'nın önünden geçer iken cânım bir sabah kahvesi istedi ise de derûnunda kimse olmayıp kapıları da kapalı idi. Tuttuğum yol beni Ring üzerine çıkardı. Hofgarten'a doğru tramvay hattına ittibâ'en yürüdüm. O bahçeye girmek istedim ise de ta'mîrât icrâ' olunması hasebiyle kapıları kapalı idi.

Hofgarten'in cenûb-i şarkîsini tahdîd eyleyen Albertgasse sokağından geçip Hofgarten denilen sokağa girdim ki karşıma Albertplatz denilen meydân çıktı. Bu meydânın şimâl-i garbî cihetini tezyîn eyleyen ebniye-yi âlîye evvelce avlularının birisinden dîgerine geçtiğim Burg saray-ı kralîsinin müntehâ-yı cenûb-i şarkîsini teşkîl eyledikleri görülür idi. Sol tarafa bükülerek Augustiner strasse denilen

983a

Genişçe ve uzun bir caddeyi tutmuş oldum ki bu sokak beni götüre götüre evvelce girdiğim Josefsplatz'e îsâl eyledi. Bu sokağın sol tarafındaki Augustinler kilisesi dahi fi-l-vâki' Burg devâirinden ma'dûd olup gothique tarz-ı mi'mârisinde yapılmış nefis bir binâ'dır. Josefsplatz'a

vardıktan sonra tekrâr geriye dönerek Augustinler kilisesi karşısında Lobkowitz meydânı denilen küçük bir meydâna geldim. Onun şimâl tarafında Lobkowitz sarayı denilen ve on yedinci asırdan kalma ebniye-yi lâtfeden olan ufacık sarayı hâricen temâşâ ettim ki şimdi orası Fransa sefâret-hânesidir. Bunun karşısında Karntnerhof nâmında cesîm bir binâ' bulunup onun avlusu mesâbesinde bulunan kısım-ı vasatîsi üstü kapalı ufacık bir çarşıdır. Buradan cenûb-i şarkîye doğru gidilerek Albertplatz meydânı aykırıldıkta yek-pâre iki binâ'-yı cesîme tesâdüf olunur ki birisi Archiduc Albert Sarayıdır. Bu saray ecnebî seyyâhlarının be-heme-hâl ziyâret ettikleri bir mahalldir. Zîrâ Archiduc Albert gayet kitâb merâklısı bir adam olup ketb-i mevcûdesini ve bir çok karakâlem ve mahkûk ve yağlıboya resimlerini cem' ile oraya azîm

983b

Bir kütüb-hâne teşkîl etmiştir. Bu kütüb-hâne elli bin cildi hâvî imiş ki ciltlerinin her biri sûret-i müzeyyenede mücelleb imiş. Yirmi dört bin parça da harîta ve planlar bulunarak karakâlem resimlerinin mikdârı yüz on yedi bine bâliğ oluyor imiş. İşte erbâb-ı merâk bunları temâşâ için mutlaka kütüb-hâne-yi mezkûre giderler imiş. Mahkûk resimlerin mikdârı iki yüz binden mütecâviz olarak bunları tedkik ve temâşâ için ba'zı ressâmların aylarca buraya devâm eyledikleri kataloglarında mündericdir. Ben merâksız olduğumdan değil zemânsız olduğumdan Albertina'ya giremeyerek opera tiyatrosuna doğru yürüdüm.

Albertina's Hofgarten tarafındaki cephesini demincek görmüş olduğumdan bu def'a şimâl-i şarkî ve cenûb-i şarkî dıl'larını da görerek yine Ring üzerine çıktığımda tamâm operanın karşısında bulunmuş oldum. Cesâmetçe Paris büyük operasından aşağı kalmayan ve üç bin erbâb-ı temâşâyı istîfâb edebilecek asıl büyük salondan mâ-adâ seyircilere ve oyunculara mahsûs istirâhât salonları ve sâireyi de hâvî olan bu binâ'-yı cesîm dört taraftan hiç bir yere mülâsık olmak şöyle dursun dört tarafında da yetmişten yüz metreye kadar vâsi' sokak

984a

Ve bulvar ve caddeler ile muhât olduğundan oportta yerde gayet azîmet-fermâ bir binâ'dır. Derûnu gûnâ-gûn resimler ve yıldızlar ile müzeyyen imiş. Biz onu göremedik. Hâricen gayet mükellef merdivenler sütûnlar ve sanâyi'-i nefîseyi tasvîr eden heykeller ile derece-i tezyîni de görenleri de hayrân etmeye kifâyet eyliyor.

Hele bu azîm binâ'nın cephe cihetinde gayet güzel birer resimde iki köşe vücûda getirerek bunlara birer çeşme yapılmıştır ki bunların opera binâ'sına verdikleri zînete mümâsil bir şey hiç bir yerde nazar-ı müşâhedeme vâsıl olamamıştır. Bu çeşmelerde üzerleri mermerden heykeller ve oymalar ile son dereceye kadar tezyîn olunmuştur.

Avrupa'nın etrâfını ziyâret ve temâşâ işi dahi bittikten sonra Ring caddesini önüme katmak istemiş isem de zâten eski Wien'in etrâfı muhît olan bu vâsi' bulvarları tramvay hattı dâiren mâdâr dolaştığı cihetle cevelân-ı mezkûru tramvay ile etmeyi tercîhen yine iç caddelere doğruldum. Kartner strasse denilen ve opera ciheti ringlerden geniş olduğu hâlde memleket içine doğru girdikçe darlaşan caddeyi önüme katıp şimâle doğru yürümeye başladım. Sağımda solumda

984b

Bir çok ebniye-yi cesîme görüyorum ki her birini elimdeki rehberden ve planlardan tettebbu' ile hâricen de birer birer temâşâyâ koyulacak olsam biter tükenir iş değil. Nihâyet caddenin ortalık yerinde plandan ettiğim istidlâl mûcibince sol tarafa dönerek Neuermarkt platz meydânına girdim. Bu meydânın şark cihetinde Capucinler kilisesi fenn-i mi'mârîce Rokoko denilen tarz-ı mahlûtî ile nazar-ı temâşâm önünde terfî' ediverdi.

1622 sene-i mîlâdiyyesinde yapılmış olan bu ma'bed-i cesîmin altındaki mahzenler iki yüz seneden beri Habsburg hânedân-ı imparatorîsi cenâzelerine mukarrer olmuştur. Teşrîn-i sâînin ikinci günü emvât yortusu olmak hasebiyle mahzenler ziyâret-i umûmîye için küşad olunurlar imiş. Ecnebîler ise her gün saat dokuzdan vakt-i zuhûra ba'de saat birden saat dörde kadar bu kilisenin hazîne-dârına bi-l-mürâcaa yanına terfîk olacak bir Capucin papazı delâletiyle mahzenleri gezip temâşâ eyleyebilirler imiş. Wien fakîrâsına tevzî' olunmak üzere zâirin gönlünden kopacak bir sadakadan mâ-adâ ücreti de yok imiş. Bilemem ne mülâhaza mâni oldu ki şu mahzenlere inmedim. Hazır saat dahi hemân dokuzu bulmuş idi. Yalnız elimdeki

985a

Rehberde bu mahzenler içinde imparator ve imparatoriçe prens ve prenses tabutları olmak üzere aglebi bakırdan ma'mûl doksan tabut bulunduğunu öğrenmekle iktifâ eyledim.

Neuermarkt meydânından tekrâr Kartnergasse caddesine çıkarak ta müntehâ-yı şimâline vardım ki oradan sol tarafa bükülünce yine Graben çarşısına girilir. Cevalânımın bu mebde'inde çarşı henüz açılmamış iken şimdi bütün dükkânlar açılmış idiler. Gayet zengin mağazaların her biri zî-kıymet emtiâyla mâl-â-mâl olup hele gördüğüm bir kaç kuyumcu dükkânları Paris'te bile câlib-i enzâr-ı hayret olacak derecede cesîm ve zengin idiler. Sarrâf dükkânlarının süslü camekânlarında her milletin evrâk-ı nakdiyyesi eshâmı tuhaf bir müze teşkil eyleyip altın ve gümüş meskûkât dahi mârrîn ve âbirînin enzâr-ı temâşâsına mar'ûz olması ne hikmete mebnî olduğu bedîhî ise de her sarrâf dükkânında bir çok tabaklar dolusu parça parça gayr-ı meskûk gümüşler dahi bulunduğundan bu hâl ziyâdesiyle merâkımı ziyâdesiyle mûcib olmuştu. Gümüşler meskûk olmadıkları gibi henüz kuyumcu eline geçip ma'mûl dahi değil idiler. Çubuk veya paket sûretinde külçelere de benzemeyip

985b

Bizim burada ba'zı kadınlar nazarı isâbet eden çocuklara kurşun döktükleri zemân suya dökülen kurşunlar çatal çatal nasıl bir şekil peydâ ederler ise gümüşler dahi öyle idiler.

Bu merâkı bir türlü yenemedim. Şunları sorup öğrenmek ârzûsuna düştüm. Wien'de altın ve gümüş meskûkât meydân-ı tedâvülde hiç gözükmeliklerinden ve ahz u i'tâ' kâmilten kağıt florin ve bir de gayet kirli bir mahlût bir nev' on ve yirmi graocherlik beyaz şeyler ile onlardan daha kirli bakır meskûkât ile icrâ' olduğundan bir Fransız altını ufaklık edinmek ârzûsuyla bir sarrâf dükkânına girdim.

Kağıt florinlerin Fransız altınıyla fîâtça ne fark hâsıl eylediğini bilenlerden değilim a! Sarrâf Yahûdî beni istediği gibi aldattı. Fakat ben de şu gümüşten parçaların hikmetini öğrendim.

Meğer bunlar ham eşyâ' olarak kuyumculara satılır bir metâ' imişler. Wien'den başka yerde sim-i hâlis bulunmayarak o metâ'ı da bu sarrâflar satarlar imiş. Besbelli orta yerde gümüş ve altın meskûkât bulunmamak ve onların derece-i ayarı bilinmemek hasebiyle kuyumcular muhtâc oldukları gümüşü bu sarrâflardan başka

986a

Tedârik edecek yer bulamıyorlardır.

Bu def'a dahi Graben çarşısını baştan başa gezerek müntehâ-yı şimâl-i garbîsindeki Naglergasse sokağından Creditanstalt bankası önüne çıktım. Ba'de sol tarafa doğru bükülerek Strauchgasse sokağından Herrengasse'ye girip hotelimize geldim.

Saat dokuz buçuğa yaklaşmış idi. Tahmînen üç saat kadar gezindiğim hâlde eski Wien'in henüz hamsini görememiş olduğuma dikkat edince sabahki hesâbımın yaklaşığına birâz güldüm. Gezmek yürümek bir şey değil temâşâ etmek görmek ihtiyâcı insâna zemân kaybettiriyor.

Hotele vürûdumda doktor arkadaşımı epeyce zemândan beri uyanmış giyinmiş kuşanmış olduğu hâlde beni bekliyor gördüm. Birâz da cânı sıkılmış. Zîrâ kendisince bugünün en mühimm işi gümrükteki sandıkları kurtarmak olup ortada bu kadar mühimm iş var iken memleketi cevelâna çıkmaya hiç bir mâni' verilemez imiş. Sevgili arkadaşımızı tatmîn için:

- Sabahleyin şafak vaktinde gümrüğe gidilemez idi ya? İşte henüz bu gibi işler için sabahtır. Haydi bir kahvâltı edelim de emr edeceğiniz yere gidelim.

986b

Dedim. Doktor o saat gülmeye başlayarak:

- Anlaşıldı! Üç saatlik meşy ve hareket iştihânızı kolaylandırmıştır.

Diye bizi hemân yemek salonuna indirdi. Daha kuşluğun saat-i mu'tâdesi hulûl etmemiş olduğundan yemek salonunda hiç kimse yok idiyse de bu hâl o günkü kuşluğa bizim mübâşeretimizi men' edemedi. Bir yandan ısmarladığımız it'âmeyi bıçak çekip çatal sallayarak kemâl-i iştihâ ile taâma ve dîger taraftan da sohbet ve kelâma başladık.

Doktor nereleri gezdiğimi sordu. Muhtasiran cevâb verdim. Gezdiğim yerde derûnlarına girip temâşâyâ şâyân şeyler bulunduğundan bu merâkı nasıl yenebileceğimi ya'nî bunlara da girmeye lüzûm görüp görmeyeceğimi sorduğunda dedim ki:

- Hiç gönül ârzû etmez mi? Fakat Trieste'den hareket edecek olan vapurun yevm-i hareketine nisbetle Wien'de beş nihâyet altı gün kalabileceğiz. Eğer ziyâretlere böyle içli dışlı koyulabilecek olur isek şu zemân bize kifâyet eder mi? Paris'in Louvre müzesi ve yâhûd kütüb-hâne-i umûmîsi için sarf ettiğimiz zemânları burada sarf edecek olsak burada da hiç olmaz ise

987a

On gün ikamet etmeliyiz. Zâten Paris'teki müddet-i ikametimiz dahi kifâyet edememiş idi ya.

Doktor bu özrü maa-l-teessüf kabûl etti. İstanbul'dan Cevdet'in yazdığı mektûblarda avdetin tesrî-i lüzûmundan bahs edilse idi Wien'de dahi Paris kadar kalmak ikimizce de ârzû olunacak idi.

Bunu iki arkadaşı hasbihâl yollu tekrâr der-miyân eyledik hattâ ben doktora!

- Ben gittikten sonra da siz Wien'da kalabilirsiniz.

Dedim ise de sâhib-dil adamcağız:

- Hayır hayır! Zâten dîger arkadaşlarımızdan ayrılışımız üzerine nev-ummâ öksüz gibi yalnız kaldık. İsviçre beni eğlendirebildi ammâ Wien eğlendiremez. Siz olmasanız burada yalnız bir gün kalıp o günü de henüz ber-hayât olan olarak haste-hâne-i umûmî muallimlerinden bulunan hocamı ziyâret için sarf eder idim.

Dedi. Wien'de ne kadar kalacağımın hesâbını kendi re'yime bırakarak o ise benden sonra bir dakika bile kalmak istemeyerek ilk hareket edecek katar ile memleketine döneceğini te'mîn eyledi.

Ba'de-t-taâm doktor ile berâber bir arabaya binerek gümrüğe kadar gittik. Taraf-ı sefâret-i

987b

Seniyyeden dahi vuku' bulan tavsiye üzerine sandıklarımızı istihsâlde hiç bir suûbet çekmeyerek esvâbımızı tebdîl için yine hotele avdet eyledik. Bu azîmet ve avdeti şehir içinde cevelân addedemeyeceğimden esnâ-yı azîmet ve avdetteki müşâhedâtımı tafsîle de hâcet göremem.

Hotelde iç donundan iç gömleğine kadar tekmîl tebdîl-i libas ile zevk-i resm-i setri siyâh pantolon bunlara mütenâsib yelek eldiven ince potin henüz hiç giyilmemiş kalıplı fes ile bir kıyâfet değıştirdik ki zannıma kalırsa gerek hotelcimize ve gerek hizmet-kârlarımıza şu tebdîl öyle sahte pasaport ile seyâhat eder serserîlerden olmadığımızı bi-l-isbât itmi'nânlarını ikmâl eyledi. Yalnız nişanlarımız için ilikte rozet eksik idi.

Ba'de bir araba daha getirтип doktor ile berâber binerek sefâret-i seniyye-yi Osmâniyyeye gittik ki Wien şehrinin şark-ı şimâlî cihetinde ve Wien nehrinin öte tarafında bir güzel konaktır. O gün bahtımıza sefir hazretleri bulunamadılar. Hâriciyye nâzırı ile mülâkata gitmişler. Müsteşâr-ı âfleri beyefendi hazretleri ile mülâkat ederek refîkamız doktoru da prezenta eyledik. Asil-zâdeliği etvâr-ı kibâr-ânesinden belli

988a

Olan müşarün ileyh gayet nâzik-âne muâmeleler ile bizi taltîf eyleyerek hakikaten ikimizi de nezâketine minnet-dâr eyledi. Sefir Paşa hazretleriyle mülâkat için ertesi gün tekrâr geleceğimizi beyân eylediğimizde zâten kendilerine bunun için emr-i mahsûsaları olduğundan bahisle mutlaka kuşluktan evvel gelmemizi ricâ eyledi. Bu ricâyı bi-l-kabûl sefâret-hânedan çıktık.

Ba'de-z-zuhr henüz saat iki değil idi. Akşama kadar dört saat mikdârı zemânımız olduğundan bunu bugünkü cevelânın itmâmına sarf etmek istedik ise de şu sivil kıyâfetimiz piyâde olarak gezmeye mâni görüldü. Vâkıâ bu kıyâfet üniforma gibi resmî bir kıyâfet addolunamaz ise de Avrupa'nın "ابىنوار" denilen ziyâret ve suare kıyâfetinin Osmanlıcası demek olup ecnebî memleketlerinde bu kıyâfetin de kadrini i'tibârını muhâfaza lâzımdır. Piyâde olarak gezmeye müsâid bir kıyâfet olmadığı hâlde tramvay ve omnibüs gibi merâkib-i umûmiyyeye binmeye hiç müsâid olmadığından araba ile gezmek lâzım geldi.

Araba ile mi? Bizim doktor bu yoldaki masârifeye kolay kolay rızâ' mı gösterir? Masârifî kendim te'diye edeceğimi söylesem

988b

Daha ziyâde hiddetlenir. Birlikte edilen masârif müşterekeken tesviye olunmak şu refâkatin şart-ı esâsîsidir. Sevgili doktor arsız değildir. Yalnız imsâkı ziyâde. Yoksa bana beş kuruş ziyâde sarf ettirmeyi kâr sayacak edânîden hiç değildir.

Şu hâlde yine hotele ric'at mecbûriyyetine düştük. Fakat bu def'a başka yollardan giderek avdet ve azîmeti bir araba cevelânı addetmekle müteselli olduk.

Artık bizdeki zenginliğin derecesine bakmalı. Bu def'a da hotelde Paris'ten mübâyaa etmiş olduğum güzel lacivert şayaktan ma'mûl kostüm ile tezyîn eyledik. Varlığa darlık mı olur?

Çend saat evvel lâbis olduğumuz şeyleri hizmetçi kız elbise taallukuna mahsûs olan çivilere asmış. Şimdi onlara baktıkça ben bile kendimin bu elbise dâhilinde mazrûf olduğumdan hayâ' derecelerine varıyorum. Bir daha tebdîl-i kıyâfet ettikten sonra doktora dedim ki:

- Eğer bacaklarınızda kuvvet var ise bana refâkat edersiniz. Yok ise müsâade edersiniz ki yalnız gezeyim.

Doktor Rusya'nın ruble kaimeleriyle Avusturya florin kaimeleri arasındaki
989a

agio ya'nî fark-ı fiâtı öğrenmeye kat'iyen mecbûr ve muhtâc bulunduğu hâlde henüz öğrenememiş olduğundan Graben çarşısındaki sarrâflara bi-l-mürâcaa bunu öğrenmeyince ne gezebileceğini ne de bir para masârif etmek mümkün olacağını beyân ile:

- Zâten akşama ne kaldı. Bari bu müddeti de istediğiniz gibi sarf ederiz. Ammâ yemek vaktine yetişmelisiniz. Sonra merâk ederim ha!

Diye müsâade verdi. Fakat doktorun beyân eylediği merâk benim de merâkımı gıcıkladığından sordum ki:

- Ne merâk ediyorsunuz doktor? Merâkınızın sebebi?
- Pek çok pek çok! Bunun burasına Wien derler. Avrupa'nın hiç bir tarafında hatt-ı hareketini tahrîf etmeyen adamlar Wien'de o intizâmı muhâfaza edemezler.
- Acâib burası Paris'ten daha mı tehlikeli midir?
- Şübhe mi edersiniz?
- Şübhe ederim ya! Zîrâ bundan şübhe etmemek lâzım gelirse kendimden şübhe etmek îcâb eder.

Koca tecrübe-kâr! Müntekid-âne ve müstehzîyâne güldü. Dedi ki:

989b

- Paris'te görülecek âşüfte-gân müşterilerinin boğazlarına sarılırcasına etvâr-ı nâ-pesendîdeleriyle sizin gibi erbâb-ı dikkatin daha bâdî-i emirde istikrâhlarını da'vet ederler. Burada ise hâl bunun aksinedir. Mini mini kadın kadıncık nâzik edip mahcûb (Wienli kadın) size bir vizite kağıdı uzatıp da kabûl ve adem-i kabûle dâir vereceğiniz

cevâba muntazıran yüzünüze baktığı zemân istihsâsât-ı kalbiyyenize mukavemet güçleşir. Bunlar Parisliler gibi yüzlerini gözlerini boyamazlar. Şuralarına buralarına pamuk ve paçavra doldurarak kendilerini moda gazetelerindeki resimlere benzetebilmek için karikatür hâline koymazlar. Tavırlarında vuzıalarında arsızlık edepsizlik alâimi hiç görülemez. Fakat bu hâlleri sizin gibi adamlar için daha tehlikelidir. Muhabbetinizi değilse merhametinizi tahrîke sebep olabilir. Ammâ tehlikenin en büyüğü sıhhat mes'elesindedir. Vâkıâ bunların elinde resmî olarak birer muâyene-i tıbbiyye varakası bulunur ise de florin denilen bir kaç buruşuk kirli kağıt ile etbanın dikkatleri tağlit olduğunu biliniz. Çoluk çocuk sahipsiz. Memleketinizden sağlam çıktığınız hâlde haste

990a

Dönmemeye gayret ediniz.

Yalnız kendim için olsa idi doktorun bu nasîhatlerini yazmaz idim. Zîrâ kendi kendime i'timâdım berkemâldir. Fakat kari'lerim için lüzûmuna göre belki mûcib-i tenassuh olur diye şu sözleri yazdım. Doktora da te'mînât-ı lâzımevi vererek bugünkü cevelânımı ikmâle çıktım.

Eldeki rehber Wien dâhilinde icrâ' olunacak cevelânlar için dâimâ Graben çarşısını mebde' ittihâz eylediğinden bu def'a dahi Graben'e gittim ise de her def'asında başka sokaktan geçtiğim cihetle قرومزل hoteliyle Graben arasındaki üç dört sokağın kâffesiyle artık alışkın ve yerlileşmiş oldum.

Graben'in şimâl-i şarkî dıl'-i etvâlinin ortalık yerindeki kapı gibi bir sokaktan evvelce dahi mürûr ederek Petersplatz ortasındaki kiliseyi ziyâret eylemiş idim. Bugün tekrâr ümîd-âne gelerek meydânın şimâl köşesinde Kunstverein denilen ve dâimî bir exposition demek olan dâirenin önüne geldim ise de onun dahi derûnuna giremeyerek Tuchlauben sokağına girmek için sağa bükülüp bu sokağın

990b

Müntehî olduğu Hohermarkt nâm meydâna vardım.

Burası Wien'in büyük çarşılarından birisidir. Fakat ondan daha ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet olan hâli burasının vaktiyle Romalılar tarafından te'sîs edilmiş bulunan ilk Wien'in tamâm orta yeri olduğunun meşhûr bulunmasıdır. Sonra tevsî' en yapılan Wien kalesine ya'nî şu

eski ve iç Wien mahallesine nisbetle meydân-ı mezkûr nisf-ı kat'î-yi şimâliyyenin hemân ortalık yerinde kalır. Tuna'dan münferiz kanala mesâfesi ancak dört yüz metre olup memleketin müntehâ-yı cenûb-i garbîsine kadar mesâfesi bin yüz metre kadardır. Demek oluyor ki Wien kalesi tevsî' eylediği zemân cenûba doğru yedi yüz metre kadar daha büyümüşdür. Bu meydân etrâfında Romalılar zemânından kalma ba'zı ebniye-yi âsârı da görülür. Ez-cümle Cina sarayı denilen ve meydânın şimâl tarafında bulunan büyücek bir binâ'nın cephe ciheti ta o zemândan kalma âsâr-ı umrândandır ki Wien'de ondan eski hiç bir binâ' bulunmadığı mervîdir. Burası Romalılar zemânında cezbe-i mâliyye gibi bir yer olup onu i'lân eden bir de levha-yı mahkûke hâlâ mevcûdudur. Meydânın orta yerine Hazret-i Meryem'in rûh-ül kuddüsü

991a

Telâkkisini gösterir bir heykel bulunup iki tarafında da güzel birer çeşme vardır.

İş bu Hohermarkt ile Tuna'dan münferiz kanalın arasında başlıca dört büyük sokak ile münkasım olan mahalle yahûdîler mahallesidir. Hattâ daha dün akşam Franz-Josefs rıhtımı üzerinde gezinir iken "haham meydânı" demek olan bir isme doktor dikkat eylemiş idi de rıhtımına pek yakın olan o meydândan ziyâde "aralık ıtılâkına şâyân görülen bu mahalle girip oradaki havrayı da hâricen temâşâ eylemiş idik.

Hohermarkt meydânına müntehî olan yolların en geniş ve en uzununu ve Wipplinger strasse denilen caddedir ki şimâl-i garbî cihetine doğru uzanır gider. Meydânın ortasında heykeli bir dolaştıktan sonra bu sokağa girdim. Elli altmış adım yürüdüktan sonra biri sağımda dîgeri solumda iki büyük binâ' arasında kaldım ki sağ tarafımdaki binâ' Wien'in eski hükûmet dâiresi olup şimdiki hâlde misâfir-hâne gibi bir sûretle odaları îcâr olunuyor imiş. Bu binâ' dahi ba'zı aksâmı beş yüz senelik kadar kadîm olan ebniye-yi âliyeden olarak avlusu ortasında kurşundan dökülmüş heykeller

991b

İle müzeyyen gayet san'at-kârâne bir de çeşme vardır. Sol tarafımdaki binâ' ise iki yüz senelik kadar kadîm ve gereği gibi müzeyyen ve muntazam bir saray olup şimdiki hâlde Avusturya devletinin dâhiliyye nezâreti dâiresidir.

Bu iki binâ'nın arasında bulunan seyyâh bir de hükûmet dâiresinin garb tarafına bitişik olan Salvator kilisesine bakacak olur ise hâlâ kendisini bir eski şehir içinde zanneder. Zîrâ bu Salvator kilisesi dahi beş yüz senelik kadîm binâ'lardan olup hele kilise yapılışında iki ma'bed olarak yapıldıktan sonra birinden dîgerine kemerli bir geçit ile geçilecek tarza konulduğundan garâbeti bir kat daha artmıştır.

Dâhiliyye nezâretinin şimâl-i garbî dıl'ındaki dar sokağa girdik. Zâten Wien'in bu kısmında kim bilir ne kadar külfetlerle masâriflerle yapıldığı hâlde yine doğrultulamamış olan Wipplinger strasseden mâ-adâ sokak ittîlâkına şâyeste görülecek şeyler de yoktur ya? Cologne'nin eğri büğrü kısa ve dar sokaklarına benzer. Otuz adım kadar yürüdükten sonra karşımıza Yahûdî meydânı denilen ufacık bir meydân

992a

Çıktı. Dâhiliyye nezâretinin şimâl-i garbî köşesi bu meydâna nâzırdır. Bundan başka orada görülecek bir şey olmadığından meydân-ı mezkûrun da garb-ı cenûbî köşesinden Am Hof meydânına girdik ki işte burası eski Wien'in en vâsi' meydânı imiş. Rivâyete göre Wienliler buraya ale-l-ıtlak "meydân" dediklerinden min-el-kadîm Wien'de bundan başka hiç meydân olmayıp büyük kilisenin etrâfındaki Stephens platz gibi ba'zı meydânlar bil'âhire masârif-i külliyye ile bir takım ebniyenin iştirâ' ve hademi sûretiyle vücûda getirilmişler idi.

Bu meydâna müselles müsta'tîl muayyen falan gibi eşkâl-i hendesiyyeden hiç birisi nisbet olamaz. Tûlünün en uzun kısmı iki yüz ve arızinin en geniş ciheti yüz yirmi metre kadar tahmîn olunabilirse de etrâfını muhît olan bir takım ebniye-yi âliye öyle kolay kolay yıkılıp düzeltilebilecek şeylerden olmamasıyla bunların köşeleri çıkıntıları büküntüleri meydân-ı mezkûrun bir şekl-i muntazam alabilmesini mahalle ta'lik eylemiştir. Meydânın cenûb-i şarkîsinde harbiyye nezâreti ve onun şimâl-i şarkîsinde Hof kilisesi ve bunların karşısında ya'nî meydânın garb cihetinde Credit

992b

Anstalt bankasının ebniye-yi cesîme ve müzeyyenesi ve meydânın şimâl-i garbî zâviyesinde kadîm-i esliha hazînesi gibi binâ'lar bu meydânın ehemmiyyetini heybetini arttırmaktadırlar. Zîrâ bunların her birisi bir kaçır asırlık inşâât-ı mühimmeden olup cesâmetleri ve zînetleri

hakikaten şâyân-ı temâşâdırlar. Meydânın mümkün mertebe ortalık yerinde bir de hazret-i Meryem nâmına bir sûtûn-i müzeyyen rekz olunmuş ve bu da bir zînet-i mütemmeme makamına kaim olmuştur.

Banka binâ'sı önünden geçerek Freyung meydânı denilen ve Am Hof'un garb-ı şimâlîsinde bulunan dîger bir meydâna daha girdim ki şekli müsellese karîb olan bir meydânın da cesâmeti hemân Am Hof meydânına karîb olup bunun da cenûb cihetinde Harrach sarayı ve garb tarafında Kinski Sarayı ve şimâl tarafında bundan evvel dahi ihtâr eylediğim Schottenhof couru ile kilisesi ve şark cihetinde İskonto bankası ve onun yanında Schonburn sarayı bulduklarından ve orta yerinde şu iltihâ'ları fevvâresi nâmıyla güzel bir sûtûn ve dört beş kadar heyâkil ile müzeyyen bir de çeşme bulunmasıyla meydân-ı mezkûrun zînet ve ehemmiyeti dahi nazarlarda büyüdüğe büyümektedir.

993a

İş bu ta'dâd eylediğim binâ'lardan Harrach sarayı 1689 senesinde yapılmış müselles-ül şekl bir binâ'-yı acîb olup derûnunda gayet mükemmel bir de kış bahçesi var imiş. Mezkûr saray şimdiki hâlde yağlı boya resimler müze-hânesi ittihâz olunmuş ki birbirinden nefis dört yüz kadar levhayı hâvî imiş. Kinski Sarayı bu nâm ile müsemmâ olan bir prensin 1710 senesinde inşâ' ettirdiği bir husûsî binâ' olup cephe ciheti pek çok oymalar ile müzeyyendir.

Ancak en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyet olan binâ' Schottenhof ile ona merbût bulunan kilisedir ki hey'et-i umûmiyyesi hakikaten yek-pâre bir memleket sûretinde görülür. Schottengasse caddesi cihetinde bulunan kapısından büyük avluya girdim. Wien'da "meydân" ünvanını gasb eden yerlere nisbetle o nâmı asıl buraya vermeli. Dar ve kemerli geçitlerden dîger üç avluya daha girilir. Ne kışlaya benziyor ne medreseye. Bizim Beyoğlu taraflarında küçük küçük hânelerin yek-dîgerine iltisâkından peydâ olan şekle birâz müşâbih ise de o hânelerin her biri münferid ve müstakill olup bunlar ise cesîm-i vâhid sûretindedirler. Ammâ herbirinin müdâhili ayırır. Kapılar azîm ve cesîm

993b

Koridorlar üzerine açılır. Muntazam iki yüz elli hânedan müteşekkil bir kasaba vesselâm. Hem de ahâlîsi öyle misâfirlerden ecnebîlerden ibâret değil. Orada doğma büyüme yerli ahâlî!

Schottenhof'tan çıktığım zemân artık sokakta gazlar yanmış idi. Schonbrun sarayı da bir yağlı boya resimleri müze-hânesi olup onun da derûnuna girmeyerek zâten Freyung caddesine muntehî olan bizim Herrengasse sokağına girdim ve taâm vaktinden evvel yetişip arkadaşım doktoru buldum ki geç kalmayıp erkence avdetime beyân-ı memnûniyyet eyledi.

Daha taâmdan evvel büyücek bir Wien planı üzerinde icrâ' ettiğimiz hesâba göre eski Wien denilen şu kısım-ı merkezinin hemân nısfına karîb mikdârını gezmiş olduğum anlaşıldı. Gümrüğe ve sefâret-i seniyyeye gidip gelir iken geçtiğimiz sokaklar ile Franz-Josefs rıhtımını ve sâireyi de hesâba katacak olur isek eski Wien'nın nısfından ziyâdesini gezmiş sayılırız.

Bu cevelân altı saat kadar yürümekle müyesser oldu. Paris'ten beri bu kadar çok yürümemiş olduğumdan ziyâdesiyle yoruldum. Bu akşam dahi herkesten evvel biz taâm

994a

Eyledik ki Wien hotellerinde “tabildot” denilen umûmî sofralar olduğundan misâfirler birbirini beklemeye mecbûr değildirler. Taâm zemânı takarrüb edince bir saat evvel bir saat sonra herkes taâm edebilir.

Ba'de-t-taâm hemân yatağa atılıp yorgunluk ile bir derin uykuya dalmış gitmişim.

1.101. (WIEN'DE İKİNCİ CEVELÂN)

Teşrîn-i evvel efrencinin on dördüncüsünü teşkîl eyleyen Salı günü dahi aliyy-ül sabah uykudan uyandım. Vücûdum râhatlanmış idi. Dün akşam doktor ile dahi söylesildiği üzere bu sabah tekrâr sefir hazretlerine gidilecek idiyse de doktor beni yalnız göndermek cihetini iltizâm ederek kendisi haste-hâne-i umûmîye gidip hocası olan zâtı görmek cihetini tercîh eyledi. Ben bugün kuşluk taâmını da sefâret-hânedede edeceğimden doktor ile birleşmek için kuşluğun da bizim üzerimizde hükmü olamayacak idi. İlk akşam Franz-Josefs rıhtımı üzerinde oturmuş bulunduğumuz kahveye akşam alafranga saat dört sularında bir kerre uğramaya karâr verdik. Orada birbirimizi bulabilir isek febihâ bulamaz isek ta akşam taâmında hotelde birleşecek idik.

994b

Dünkü gün defaâtle elbise değiştirmek mecbûriyyeti haylice vakit kaybettirdiğinden bugün sefâret-hâneye Paris'ten alınan kostüm ile cesâretlendim. Zîrâ sabahleyin erkenden o vecihle giyinecek olur isem akşama kadar bir daha tebdîl-i libâsa mecbûr olmaksızın istediğim yere gidebileceğim. İşte bu sûretle giyinerek hotelden çıktığım zemân ortalık gereği gibi aydınlanmış idiye de henüz güneş doğmamış idi. Saat alafranga altı buçuk raddelerinde idi.

Bizim sâkin olduğumuz Herrengasse sokağı dahi Wien'in en marûf ve mu'teber caddelerinden olup bu sokağın Graben ve Am Hof ve Freyung meydânları cihetlerindeki sokakların kâffesine girmiş çıkmış olduğum hâlde Ring cihetindeki sokaklarına henüz girip çıkmamış idim ki buralarda dahi bir hayli ebniye-yi âliye bulunduğunu elimdeki plan üzerinde gördüğümden bu sabah evvel-be-evvel bu temâşâyı da icrâ'ya karâr vermiş idim.

Bu karâr ile Michaeler meydânına doğru yürümeye başladım. Sağ tarafındaki kapısının üzerinde 13 numarayı hâmil koca bir binâ' gördüm ki Landhaus ya'nî Avusturya zir vilâyetlerinin merkez idâresi imiş.

995a

İki tarafından ebniye-yi sâire ile mülâsık olmayarak münferid bir hâlde bulunan şu binâ' ve bâ-husûs cephesi zînet-i mi'mâriyyece en ziyâde ehemmiyyete şâyân olan ebniye-yi nefisedendir. Onun alt tarafında yine kapısı üzerinde 11 numarayı hâmil büyük binâ' daha bulunarak bu da بودهستاتالترهه ya'nî Wien vâlîsinin hükûmet konağıdır. Mezkûr konak dahi bu caddeye zînet veren ebniye-yi mîriyyeden olup Landhaus ile bunun arasındaki ufak sokaktan garba doğru gidilerek Landhaus'un kö'esinden sağa bükülünce Minoritenplatz denilen müselles ve küçük bir meydâna varılır. Bu meydânın da zîneti İtalya'nın Minorit denilen râhiblerine mahsûs bir kadîm kilisedir ki on dördüncü asırda yapılmıştır, cephe cihetinde kapısı pek âlî ve sütûnlarla oymalarla ufak heykellerle müzeyyendir.

Bu kilisenin şimâl cihetinde Bankgasse denilen sokaktan tekrâr Herrengasse sokağına çıktım ve bu sokağın kısm-ı şimâlîsi olan Schottengasseye girdiğimde sağ tarafımda dün ziyâret eylediğim Schottenhof قورینی tekrâr gördüğüm gibi onun karşısında sol tarafımda da

مولکرهاوقورینی gördüm ki bu da dîgeri gibi âdetâ bir memleket ittîlâkına şâyân olacak bir mecâmi' boyuttur.

995b

Ba'de Schottenbastei nâm geniş ve doğru bir sokağa girmek için sağ tarafıma dönerek telgraf-hâne idâre-i merkeziyyesi olan pek güzel ve âlî binâ'yı da sağ tarafımda görüp temâşâ ederek borsa meydânına ve borsa dâiresi önüne vardım ki Paris'in square ta'bîr olunan ufacık bahçeleri tarzında tarh edilmiş olan şu meydâncık hakikaten Wien'in en güzel yerlerinden olduğu gibi bundan on beş sene kadar mukaddim yapılmış ebniye-yi cedîdeden olan borsa dâiresini de hem cesîm hem gayet müzeyyen buldum. Bu dâire-yi cesîme yalnız borsa hizmetini görmek için lüzûmundan pek fazla olup üst katı ticâret ve umûr-i mâliyye müzesi olmakla tanzîm edileceği için bu kadar büyük yapılmış. 1873 sene-yi mîlâdiyyesinde Wien'de küşad edilen sergi-i umûmîye Çin'e Japonya'ya kadar memâlik-i şarkıyyeden gönderilen ma'mûlât hep bu müzeye nakl ve hıfz edilmişler. Borsa dâiresinin bir cihetinde de tekmîl memâlik-i şarkıyyeden gelen gazetelere mahsûs gayet muhammer kırâat-hâne var imiş.

Börsegasse denilen gayet geniş sokaktan ringe çıktım. Ve ilk akşam gelmiş olduğumuz Rudolf Kaserre nâm kışla-yı

996a

Azîm önüne vardım.

O zemân güneş epeyce yükselmiş ve Franz-Josefs rıhtımının Augarten köprüsü taraflarını envâr-ı zerrîni ile tenvîre başlayarak ya daha evvelce icrâ' edilen ta'lîme nihâyet vermiş ve-yâhûd henüz ta'lîme başlamak üzere bulunmuş olan bir çok askerler oralarda gezinmekte bulunmuş idi.

Çift bâr-gîrli bir araba gördüm ki burada çift bâr-gîrli arabalara “فياقر” ve tek bâr-gîrli olanlara “confortable” derler. Ben Almanca bilmediğim gibi arabacı dahi Almancadan başka hiç bir lisân bilmediğinden birbirimize ifhâm-ı merâm kabil değil ise de saatimi çıkarıp gösterdiğimde o dahi kendi saatine bakarak arabasını saat hesâbıyla tuttuğumu anladı. Maksadım şu ring bulvarlarını ya'nî eski Wien'in dâiren mâdâr etrâfını dolaşmak idi. Rudolf kışlası mukabilinden arabayı cenûb-i garbîye doğru yürütmeye başladım.

Eski kalenin hendek ve bend arsaları üzerine yapılmış olan ve umûmuna birden “Ring strasse” denilen şu bulvarlar her büküntü yerleri geldikçe değışilmek üzere bir takım da esâmî-i kısmiyye ile yâd olunurlar. Rudolf kışlasından üniversiteye kadar

996b

Bir hatt-ı müstakim teşkîl eden kısmına “Schottenring” denilip oradan parlamento köşesine kadar mümted olan ve yine bir hatt-ı müstakim teşkîl eden kısmına Franzenring derler. Ba’de dün ziyâret eylediğim Burg dâire-i imparatoriyyesi mukabilindeki kısım “Burgring” tesmiye olunup oradan da opera karşısına kadar varan kısmına “Opern ring” derler. Yine bu kısmın cenûb-i şarkîye doğru mümted olan ucu “Karntnerring” denilip oradan şimâl-i şarkîye bükülen hatt-ı müstakimin ilk parçası “قولوروات ring” ve orta yeri “parkring” ve muntehâsı “Stubenring” diye yâd olunur. Bu son ringin ucu da Aspern köprüsü mukabilinden Tuna’dan müferrez kanala vâsıldır.

Şu bulvarın teşkîl etledikleri tûlün mecmû’u üç bin sekiz yüz metre ediyor ki Paris bulvarları bundan bin metre daha ziyâdedir. Ringlerin arîzi mütehâlif olup ba’zı yerlerde yüz metreye takarrüb ediyor. Ancak elli metreden dar yerler olmayıp mahall mahall ba’zı aksâmı Paris bulvarlarına hakikaten fâik olduğu ber-vech-i âtî verilecek îzâhâtta müstebân olacaktır:

Avusturyalılar kendi pây-ı tahtlarını asıl bu ringler ile tezyîne sarf-ı ihtimâm eyledikler-

997a

Nden ringler boyuna yaptıkları ebniyenin bir takımı Avrupalıların “قولوسال” ya’nî fevk-al-hadd cesîm dedikleri binâ’lardan ma’dûddurlar. Meselâ Rudolf kışlası yüz otuz metre kadar arîz ve üç yüz metre kadar tûlü olan biz binâ’-yı azîm olup kışla ile ring arasında inşâ’ edilen husûsî ebniyenin ba’zıları altmış metre arîz ve yüz on metre tûl sâhibi binâ’lardandır ki sâir pây-ı tahtlarda da emsâlleri nâdir bulunur. Sağ tarafımda bu binâ’lar ve sol tarafımda yine bunlara muâdil ve ez-cümle borsa dâiresi gibi şeyler seksen metreden ziyâde vüs’ati olan bulvarı tezyîn ederek üniversite mukabiline kadar geldiğimde arabacı durup bir kerre yüzüme baktı. Dilsiz işâretleriyle ettiğim ta’rîften üniversitenin etrâfında dolaşmak ârzûsunda bulunduğumu anladı.

Bu dâire-i muârefet yüz elli metre tûl ve yüz seksen metre arîzi olan bir plan üzerine yapılmış o kadar cesîm bir binâ’dır ki hâricden temâşâsı hakikaten insâna heybet verir. Orta yeri

elli metre arız ve altmış metre tûlünde vâsi' bir avlu olarak onun iki tarafında da dördü büyücek ikisi ufarak altı avlu daha resm

997b

Etmeyince dâhil-i ebniyeye lâzım gelen ziyâ'yı idhâle yol bulamamıştır. Bir tarafı ring ve bir tarafı üniverstats strasse ve bir tarafı da سناس strasse caddeleriyle muhât olup dîger tarafından Grillparzers strasse sokağı geçmekte ise de bu sokak cihetinden üniversitenin karşısı gayet vâsi' bir bahçe sûretinde matrûh olduğundan bu da o dâire-i muazzamânın heybetini letâfetini arttırmıştır. Dâhil-i dâirede üç yüz yirmi bin cilt kitâbı hâvî bir kütüb-hâne ve muntazam bir kırâat-hâne bulunarak umûmî salon denilen vâsi' salonun tavanı binâ'nın iki katı irtifâ'ına müsâvî imiş. Burada altı bin şâkird ta'lîm ve tefennün ederek başlıca üç yüz kırk yedi hoca müstahdem imiş. Dâire-i mezkûre ulûm-i tıbbiyye ve hey'et-i fizik ve botanik ve kimya ve protestan ulûm-i mezhebiyyesi ve anatomi dâirelerine münkasım olup Grillparzers strasse sokağı cihetindeki bahçe dahi botanik bahçesi ya'nî bu ilmin tıbbiyye mektebi olmak üzere matrûh imiş. Üniversitenin etrâfını dolaşmaklığımız asıl ne maksad ile arabasına bindiğimizi daha güzel anlattı. Binâen aleyh adamcağız yolunda devâm ile Franzenring ortasına gelince

998a

Sol tarafımızda yakından ve sağ tarafımızda uzaktan görünen iki âlî binâ'yı Almanca olarak bana ta'rîfe başladı.

Bu ta'rîflerden bir şey anlayamadığım gibi anlamaya lüzûmum da yoktur. Plan ve rehber elimde değil mi? Koca pây-ı taht içinde klavuz bile ihtiyâc görmeyerek cevelân ediyorum.

Şurada arabacının durduğu yerden etrâf-ı erbaanın görünmesi kadar lâtif bir manzara Paris'in hiç bir yerinde mevcûd olmadığını iddiâ ederler ise reddolunamaz. Demincek "sol tarafımızda" dediğim binâ' saray-ı imparatorî tiyatrosudur ki nim dâire şeklinde mürtesim gayet vâsi' bir meydânın ta orta yerine sâir hiç bir binâ'ya ittîsâli olmaksızın sûret-i münferide de yapılmış ve sûtûnlar ve oymalar ve sûtûnlar gibi her nev' tezyînât-ı mi'mâriyye ile mükellefen tezyîn olunmuştur. Bu binâ'nın planı da öyle murabba' veya müsta'tîl şeklinde olmayıp Fransızca T harfine şebîh ise de harfin amûd ciheti gayet geniş ve iki cenâhı da nisbetinden

ziyâde uzun ve bir çok köşeler ve çıkıntılar ile müzeyyen olduğundan hâricden görünüşü Wien'in da Paris'in de büyük operalarından daha heybetli ve daha zînetlidir.

İnsân arkasını bu tiyatroya çevirdiği

998b

Zemân önünde gayet vâsi' bir meydânın iki tarafında matrûh sağlı sollu iki bahçe ve onların da muntehâlarında iki azîm ebniye görür ki sağ tarafındaki ebniye ve bahçe demincek ta'rîf eylediğim üniversite ve botanik bahçesi ve sol tarafındaki ebniye ile bahçe dahi meclis-i meb'ûsân ve â'yân dâiresiyle ona mahsûs gibi matrûh bir bahçedir. Hele sağlı sollu bu binâ'ları ve bu bahçeleri temâşâ eyleyen insânın tamâm muvâcehesine ya'nî bulvarın garb cihetindeki Reichstrats strasse caddesinin öte tarafına mebnî şehir emâneti dâire-i azîmesi isâbet eyler ki işte böyle çâr-ı etrâfın hangisine bakılsa hayret-efzâ-yı uyûn olan ebniye-yi âliye ve hadâik-i muntazama ile Wien'in bu ciheti Avrupa pâ-yı tahtlarından hiç birisine mukayyes olamayacaktır güzel olduğu mutlaka i'tirâf ve teslîm kılınır.

Bunlardan şehir emâneti dâiresi 1873 senesinden 1883 senesine kadar mütemâdfiyen on sene çalışılarak on beş milyon florin sarfıyla vücûda getirilmiş bir binâ'-yı ale-l-âldir. Tarz-ı mi'mârîsi gothiquetir. Cephenin öte yerinde gayet müzeyyen bir kule yüz metre irtifâ'ına kadar yükselir. Bu cephenin her ciheti statüler ile mücehhezdir. Bunun da derûnunda yedi avlu var imiş ki

999a

Kapının hâricinden görülen büyük avlunun etrâfını ihâta eyleyen kemerler gayet metîn kemerler üzerine oturtulmuştur. Hâricden başlangıçları temâşâ edilen merdivenler emsâlini Berlin'de gördüğümüz mükellef şeylerden olup binâ'nın mevâki'i münâsibesine yapılan balkonlar emsâli hiç bir yerde nazar-ı müşâhedeme vâsıl olmayan zînetli ve cesîm şeylerdir.

Elimdeki rehberden istîcârıma göre iş bu şehir emâneti dâiresinde dahi mühimm bir kütüb-hâne ile ondan daha mühimm bir müze-hâne var imiş ki bunda Osmanlıların iki def'a Wien'i muhâsaraları Macaristan'daki müteaddid muhârebeleri esnâsında kalan esliha ve bayrak ve sâireden pek küllî ve mühimm yâdigârlar var imiş. Hattâ Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da ihnâkı esnâsında isti'mâl olunan ipek gitan ile vezir-i müşârün-ileyh in başı zannolunan bir kafa

kemiği de burada mahfûz imiş. Teessüf ederim ki bir vakit bulunup şu müzeyi temâşâ edemedim. Târih-i Osmâniyye pek mühimm tealluku olan şu müzenin bi-l-i'tirâf ziyâretiyle müşâhedât ve mülâhazâtını benden başka hangi Osmanlı kâleme alır ise pek makbûl ve mühimm bir hizmet göstermiş olur.

Şehir emâneti dâire-i cesîmesine müteveccih bulunduğu hâlde sol tarafa isâbet eden

999b

Parlementosu dâiresi de şu üniversite şehir emâneti ve saray tiyatrosu binâ'larına bi-hakkın mütenâsib ebniye-yi âliye ve müzeyenedendir. Meb'ûsân dâiresiyle â' yân dâiresi yek-dîgerinden farklı iki binâ' iseler de bunlar asıl binâ'dan birâz alçak iki cenâh ile birbirine rabt edilmiş bulduklarından hâricen ikisi bir binâ' gibi görünürler. Mermerden masnû' bir çok sütûnlar ve bas-relief bu binâ'yı da tezyîn ederler. Hele asıl medâr-ı zîneti kâffesi yek-pâre mermerden traş olunmuş otuz dört sütündür ki ne büyük külfetlerle traş edilip ortaya konuldukları sathî bir nazarla dahi anlaşılabilir.

Ringlerin bu kısmını güzelce görmek için arabacıya ettiğim işâretler üzerine kısım-ı mezkûru taksîm eyleyen yolların caddelerin kâffesine girdik çıktık. Fakat her kırk elli adımda bir durup etrâfı temâşâ eyliyor idik. Kah gözlük kah dürbün ile kuvve-i basaraya yardım eylemek ihtiyâcında bulunuyor idim. Nihâyet arabacı bir arka sokaktan dolaşarak beni dîger bir saray önüne götürdü ve: "Justizpalast" demesiyle zâten gözüm de plan üzerinde bu kelime üzerinde bulunduğu burasının adliyye dâiresi olduğu anlaşıldı.

1000a

Paris'teki cevelânlarım esnâsında dahi haber vermiş olduğum vecihle Avrupalılarca me'mûriyyet-i belediyye pek ziyâde mültezim olduğundan devâir-i hükûmetin her biri için müstakill birer saray yapmakta ve bunların her birini de lüzûm-i hakikîlerinden bir kaç kat büyük inşâ' etmektedirler. Her dâirenin kendine mahsûs kütüb-hânesi müze-hânesi ve ahâlîden mürâcaat edecek olanlar için büyük büyük salonlar ve sâiresi bunların haddinden ziyâde tevsî'lerine lüzûm göstermektedir. İşte adliyye sarayı denilen bu dâire dahi hemân üniversite ve şehir emâneti ve parlamento dâireleri kadar cesîm inşâattan olup 1875 senesinden 1881 senesine kadar yedi sene mikdârı ve on milyon florin sarfıyla vücûda getirilebilmiştir.

Volksgarten strasse sokağından yine ring üzerine çıktık. Kendimizi o nâm ile binâm olan ve dün ziyâret edilen bahçe karşısında bulduk. Bade Burgring'e doğru yürüdük ki dünkü cevelân esnâsında haber verdiğim Burgtor nâm mükellef kapının karşısına gelince durup arkamızı o kapiya çevirerek karşımızdaki yeni müzeleri temâşâya başladık.

Demincek saray tiyatrosu karşısında

1000b

Durduğumuz nokta nasıl Avrupa pâ-y-ı tahtlarınca emsâlsiz noktalardan ise bu nokta dahi öyledir. Belki evvelkinden bâlâ-terdir. Zîrâ arkamızı çevirdiğimiz taraf dün temâşâ eylediğim Burg nâm dâire-i cesîme-i imparatoriyye ile onun önündeki meydân ve onun da iki tarafındaki Hofgarten ile Volksgarten bahçeleri olup yalnız bu manzara-yı uyûn-ârâ olmaya kâfi ve vâfi iken yüzümüzü döndüğümüz müzeler ciheti dahi müstakillen bir manzara-yı ra'nâ teşkîl eylemektedir.

Bu müzeleri uzaktan dün dahi görmüş idim. Bugün daha yakından görmek için arabadan inmek lâzım geldi. Zîrâ müzeler dediğimiz iki dâirenin arası azîm bir bahçe olup derûnuna araba ile girilmemektedir. Murabba' şeklindeki bu bahçenin orta yerinde salîb resminde tarh edilen yollarda piyâde olarak gezilmektedir.

Şu iki müze yek-dîgerinin aynı olarak yapılmış iki cesîm ve müzeyyen binâ'lardır ki her birinin tûlü yüz elli ve arîzi doksan metre kadardır. Her birinin dâhilen ikişer büyük avlusu vardır. Ringden bunlara teveccüh edildiği zemân sağ taraftaki târih-i tabîyye ve sol taraftaki sanâyi'-i nefîseye tahsîs kılınmıştır. İkisinin de

1001a

Cephelerinde saçaklarında bir çok sütûnlar bulunarak ikisi arasındaki azîm bahçenin ta orta yerindeki meydân-ı müstedîrede dahi meşhûr imparatoriçe Marie Therese heykeli vardır. Bu heykel o yoldaki âsârın en büyüklerindendir. Zîrâ imparatoriçenin kuûd hâlinde yapılan pirinç heykeli altı metre irtifâ'ında olup on üç metre irtifâ'ında olup on üç metre irtifâ'ında bir kürsü üzerine mevzû'dur ki onun da etrâfında müşârün-ileyh anın generalleri olan داودون ve داوون ve كهوهنهوللر ve تراون nâm generallerin atlar üzerinde yapılmış pirinç heykelleriyle yine müşârün-ileyhâ zemânının ricâl-i siyâsiyye ve sanâyi'esinden ba'zılarının heykelleri mevzû'dur.

Gerek bu binâ'lar ve gerek şu heykel henüz yeni yapılmışlardır. Hattâ târih-i tabîî müze-hânesi daha tanzîm olunamadığından kapalı olup sanâyi'-i nefîse müze-hânesinin resm-i küşadı da çend hafta evvel icrâ' olunmuş imiş.

Paris'te ve Berlin'de ba'zı müşâhedâtım zihnimi hayâlimi yora yora beni âdetâ mankafa etmiş oldukları bir kaç def'a vâki' idi. Wien'de dahi buna yakın bir hâl işte bu sabah geldi. Üniversite köşesine kadar sanâyi'-i nefîse müzesi yedi büyük

1001b

Ebniye-yi cedîde ile Burg ebniye-yi atıkası bunlar arasındaki altı bahçenin hey'et-i umûmiyyesiyle teşkîl ettikleri memleket bana o kadar güzel göründü ki ta'rîfinden i'tirâf-ı acz ederim. Bunlardaki cesâmet ve zînet akla hayret vermeye kâfi iken bir de bu kadar inşââtın yirmi yirmi beş sene zarfında vücûda getirilivermiş olduğunu düşünmek ücreti ne derecelere kadar tezyîd eder? Ba'zılarının masârif-i inşâiyyesini rehberde görerek onlara kıyâsen eski kalenin hadmıyla şu inşâât-ı cedîdenin vücûda getirilmesi için sarf olunan para yüz elli milyon filorinden aşağı tahmîn olunamaz.

Müzeler arasındaki bahçeye girip Marie Therese heykelinin etrâfını dolaştıktan sonra tekrâr arabaya bindim. Opernring'e doğru yürümeye başladık.

Arabacı operanın karşısında durmak istedi ise de onu dün de gördüğümden elimle devâm işâretini verdim. Bulvarların bu kısmında da gayet âlî binâ'lar var ise de daha alâlarını daha evvelce gördüğüm için bunlar nazarımda küçülüyorlar. Parkring'e doğru ilerleyerek sağ tarafımızın yine muntazam bahçelerle müzeyyen olması bulvarın letâfetini arttırıyor idi. Nihâyet gide

1002a

Gide ringin müntehâsına vardık ki sol tarafımızda iki cenâhlı gayet vâsi' bir binâ' olan Franz Josef kışlası nümâyân oldu. Bir çok efrâd kışla önündeki ta'lîm meydânında ta'lîm ediyorlar idi. Orada arabadan inip arabacı ile hesâbımızı gördük. İki saatten birâz eksik olduğu hâlde hesâbı iki saat üzerine yürüttükten mâ-adâ adamcağıza me'mûlü fevkinde bir de bahşîş vererek icrâ' edilmekte bulunan ta'lîmi temâşâyâ başladık.

Bu kışlanın dört köşesine müstedîr-ül şekl dört kule yapılarak binâ'nın hey'et-i umûmiyyesine azîm bir kale sûreti verilmiş. Hattâ ayrı ayrı iki cenâh teşkîl eyleyen kışlanın ortasına bir kapı ve oraya ve sol için köprümsü bir de yol yapılmış ki ring tarafından bakıldığı zemân bi-aynihî eski zemân kalelerine benziyor. Etrâfı da hendek ile muhât zannolunuyor. Zîrâ ta'lîm mahallinin zemîni ringe nisbetle gereği gibi alçaktır. Burada arabadan inişim bir hesâb üzerine vuku' buldu. Bugün kuşluk vaktinden evvel vâsıl olmak lâzım gelen sefâret-i seniyye Wien'in şu kısm-ı şarkîsinde Wien nehrinin öte tarafındadır.

1002b

Saat dahi sabahın alafranga dokuzunu bulduğundan bir saat kadar sonra sefâret-i seniyyeye gitmek için işte yakın bir mevki'e gelmiş buldum. Henüz yorulmamış idim. Daha doğrusu iki saattir araba içinde oturmaktan yorulduğum cihetle birâz gezinmeye muhtâc idim. Binâen aleyh ring üzerinden geriye dönerek ve Wollzeile sokağına girdim. Bu sokağa girer girmez Postgasse denilen ve eğri büğrü bir sûrette posta idâre-i merkeziyyesine kadar mümted olan sokağa sapıp Wien'in en eski mahallâtından olan bu kısmını da döndüm dolaştım. Ancak elimdeki plan burada beni bir kaç def'a aldattı. Zîrâ Wien'in bu kısmında bir hayli çıkmaz sokaklar vardır ki ilk fırsat düştükte onları yarıp çıkar sokak hâline koymak mukarrer olduğundan plan dahi o vecihle tersîm olunmuş. Ben ise bunlara girdikçe çıkmaz olduğunu görerek mahcûben avdet eyliyor idim. Yarım saat kadar döndükten dolaştıktan sonra Ferdinand köprüsü mukabilinde bir sokaktan Franz Josef rıhtımı üzerine çıkıverdim. Bir kahve içmek ihtiyâcı da beni en yakın kahvelerden birisine idhâl ediverdi.

1003a

Burada on dakika kadar teneffüs ve bir değil iki kahve ile keyf edilerek kalktım. Yine o postahâne civârındaki eğri büğrü sokaklardan geçerek ringe gelip ba'de ring üzerinden Schwarzenberg köprüsüne doğru yürüdüm. Ancak demincek araba ile geçtiğim asıl caddeden geçmiyor idim. Demincek sağ tarafımda kalan Stadtpark bahçesinin bir kısmını aykırılarak ve courcelles denilen tiyatromsu yerin önünden geçerek tekrâr ringe çıkmak sûretiyle yürüyor idim. Yolumu kaybetmiş değilim. Yolun uzandığından da haber-dârım. Fakat bu meşy ve hareketi de bir cevalân addediyorum.

Schwarzenberg köprüsünden geçerek Wien nehrinin öte tarafına vardığımda sağ tarafımda bir ma'bed gördüm. Vehleten yüreğim hopladı. Zîrâ resm-i hâricîsi iki minâreli bir câmi'-i şerîfe mukayyes idi. Londra gibi Petersburg gibi bazı pâ-yı tahtlarda ya'nî ehl-i islâm için birer câmi'-i şerîf inşâ'sı hakkındaki teşebbüsât ma'lûmum olduğundan Avusturyalıların o teşebbüsü daha evvel icrâ' edip bitirdikleri zehâbına düştüm. Hemân olduğum yerde durarak elimdeki plana mürâcaatla bu ma'bedin ne olduğunu tedkik ettim.

Meğer Karlskirche nâmında bir kilise

1003b

İmiş ki 1716 sene-yi mîlâdiyyesinden 1737 senesine kadar İmparator Altıncı Charles tarafından indifâ'-i vebâya şükrâne olarak yapılmış imiş. Mahsûs yolumdan saparak kilisenin karşısına kadar varıp temâşâ eyledim. Altı müzeyyen mermer sûtûn ile donatılan kapısı gayet âlî ve cephesinin her tarafı vebânın tahribâtına ve sûreti-i indifâna delâlet eder bas-reliefler ile mücehhez pek güzel bir binâ' olup iki tarafı da dörder metre kalınlığında ve otuz üçer metre irtifâ'ında Arap tarzında iki minâre şeklinde iki çan kulesinin öte yerinden büyük kubbenin görünmesi bu binâ'ya gerçekten bir câmi' sûreti vermektedir.

Sefâret-i seniyye Schwarzenberg köprüsüne pek yakın olan Heugasse caddesi derûnunda ve mezkûr köprüden gider iken sağ cenâhta bir güzel konak olup vakt-i zuhûrdan bir saat kadar evvel oraya vusûlümüz mîâd-ı tâmmında addolundu. Devletli Sadullah Paşa hazretleri tarafından nâil olduğun hüsn-i kabûl gerçekten fevk-al-âde olup müşârün-ileyh hazretleri bir mizâcsızlıktan yeni kurtuldukları hasebiyle hâlâ dahi muzdârib iken pek çok zemândan beri mütehassiri oldukları bir kardeş kabûl edercesine muhibb-âne

1004a

İltifâtlar ile dil-sâzlıklarda bulundular.

Gerek taâmdan evvel ve gerek bi-l-hâssa sofrâ başında Avrupa'nın terakkiyâtına ve oralara nisbetle inşâât ve intizâmâtça bizim te'hîrâtımıza ve bizde dahi o intizâmâtı vücûda getirmek için lâzım gelen tedâbir ve teşebbüsâta dâir pek çok teâtî-i efkâr ederek îrâd buyurdıkları mülâhazâtı o kadar doğru buluyor idim ki zâten arifin ve hikmetle müştehir olan o

büyük adamın bizim tanıdığımız zemânlara nisbeten daha ne derecelerde tezyîd-i hikmete muvâfık olmuş bulduklarına hayrân kalıyor idim.

Abd-i âciz için Avrupa'da böyle bir cevelânın tecârib yüzünden istihsâl olunacak hikmetlerce bundan daha evvel bile pek ziyâde lüzûmu var iken şimdiye kadar te'hîr etmiş olmasına beyân-ı istigrâb eylediler. Bu seyâhatteki müşâhedâtımı elbette kâleme alacağım kendilerince dahi meczûm olduğundan Avrupa'yı Osmanlılara ilk ta'rîf eyleyecek olan bu seyâhat-nâmede tenvîr-i uyûn-i Osmaniâyâna hizmet eyleyecek tarîk-i sadık ve sıhhatten ayrılmamaklıgımı tenbîh buyurdular. Zâten bendeki azîm ve cezîm kat'ı dahi böyle değil mi idi ya? Gitmediğim yerlere gitmiş ve girmedığım ve görmediğim yerleri ve şeyleri görmüş gibi davranarak kari'lerime masal yazacak değilim a? Sadullah

1004b

Paşa hazretleri asıl mahâsin ile maâyib arasının temyîz ve ta'yîninde ziyâdesiyle ehemmiyetli davranmayı bi-t-tavsiye:

- Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmeyi beğenmemeyi ta'yîn ve hüküm olunmamıştır. Kah Avrupayı kendimize numûne-i terakki addederek bâlâyâ çıkartırız. Kah kendimizi dev âyinesinde görerek Avrupayı ehemmiyete bile şâyân bulmayız. Bu ifrât ve tefrîtin her iki ciheti de ziyânlıdır. Asıl mahâret bu bâbda Osmanlıların ittibâ' etmeleri lâzım gelen tarîk-i evsat ve savâbî bulmaktır.

Yollu idâre-i efkâr buyurdular ki bil'âhire Avrupa'nın terakkiyâtı maddî ve ma'nevî olmak üzere ikiye taksîm edişim ve terakkiyât-ı maddiyyesini hayretle takdîme mecbûriyyetimiz ile berâber terakkiyâb-ı ma'nevîyesinden ictinâba lüzûm görüşüm işte müşârün-ileyhin bu sözü üzerine ta'mîk-i fikirden neş'et eylemiştir.

Hakikat! İntizâr ve efkâr-ı Osmâniyyemiz Avrupa'yı beğenip beğenmemekte bir asra karîb zemân mütereddid bulunmuş. Cennet mekân Sultan Selim-i Sâlis hazretlerinin velâyet-i ahd ile henüz kafeste buldukları zemân Avrupa'nın ba'zı usûlünü kabûl edip

1005a

Etmemek mes'elesi meydâna çıkmış. Aglebiyyet bunun aleyhinde bulunup pek az hakikatbînin lehinde imişler. O zemândan bu zemâna kadar bu mes'ele hâllolunamamış. Ben hâletmişim iddiâsında bulunamaz isem de zannederim ki mes'eleyi hâll-i kat'îye takarrüb edebilmişimdir.

Avrupa'nın terakkiyât-ı maddiyesi denildiği zemân yalnız âlî binâ'ları muntazam caddeleri maîşet-i mütemeddin-âneleri filanları göz önünde tecellî etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesât-ı âliye ve sanâiyyesini ve âsâr-ı târihiyyesini ve sâiresini kütüb-hânelerde müze-hânelerde heyâkil-i umûmiyye ve sâirede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlar ile zabt ve tahkîm etmiştir ki ulûm ve fûnûn ve edebiyât ve târih gûyâ apâşikâre tecessüm ederek birer mevcûdiyyet-i maddiyye peydâ eylemişlerdir. Terakkiyât-ı mâddiyyenin bu cihetleri bizde fikdân-ı küllî hâlinedir. Herşeyi yeniden yapmak mecbûriyyetindeyiz. Cümlemiz el birliği ile pek çok seneler çalışır isek ancak biz dahi o esere iktifâya başlamış sayılabiliriz. Avrupa'yı geçebilmek muvaffakiyyâtını evlâdımız değil ahfâdımız için düşünürsek belki de yine isti'câl etmiş sayılırız. Zîrâ muvaffakiyyât-ı mezkûrenin mevkûf-i aleyhi

1005b

Olan milyonları bulmak muhâl olmamakla berâber mesâî-i mütemâdiye ile imrârı lâzım gelen senelerin âdeti her hâlde şâyân-ı ehemmiyyet bir mikdâra varacaktır.

Ama terakkiyât-ı ma'neviyyesine gelince gerek bu seyâhat-nâmede işâret ettiğim ve gerek Tercemân-ı Hakikat gazetesine derc olunan bendlerde gösterdiğim vecihle bizim için Avrupa'nın terakkiyât-ı ma'neviyyesini ârzû eylemek medeniyet-i kadîmemizin ve diyânet-i İslâmiyyemizin bizde peydâ eylediği ma'neviyyâtı fedâ demek olacağından buna vicdânımız bir vecihle rızâ' gösteremez. Zîrâ Avrupa'nın ma'neviyyâtı ekseriyyet üzere esâs-ı ma'yûbeye mübtenî olduğundan onlar memdûhiyyetince bizim ma'neviyyâtımıza kıyâs bile kabûl edemez.

Bugün vakt-i zuhûrdan iki saat sonraya kadar Sadullah Paşa hazretleriyle böyle terakkiperestlik sûretinde hasbihâller eyledik. Wien'de müddet-i ikametim daha ziyâde mümted olur ise mülâkatın da tekrârı va'diyle yek-dîgerimizden âdetâ istemeye istemeye ayrılabiliriz. Nezd-i devletlerinde imrâr eylediğim iki buçuk üç saat müddet zarfında cismânî yorgunluğu bi-l-

külliyeye def' eylemiş olduğumdan sefâret-hânedan çıktuktan sonra Wien'in bu cihetini ya'nî Wien nehrinin dışı ile

1006a

İstihkâmın arasında bulunan ve بیدن ve Landstrasse dâirelerini birâz gezmeye lüzûm gördüm.

Heugasse caddesini cenûb-i şarkîye doğru inerek onun müntehî olduğu istihkâm hattından da hâricen çıktım. O hâlde önümde Avusturya devletinin top-hânesi göründü. Altı yüz metre kadar arîzi ve sekiz yüz metre kadar tûlü olan azîm bir plan üzerine mebnî bir dâire-i askeriyye ise de elimdeki rehberden yalnız planını temâşâ edebilerek içine girmek zâten memnû' olmak cihetle müyesser olamadı. Bu dâirenin hâricinden yürüyerek ve şimendüfer hattını atlayarak Am kanal denilen cetvelin başındaki şimendüfer istasyonuna kadar geldim. Oradan hep şimendüfer hattı tarîkiyle yürüyerek Rechte Bahn gasse caddesinin cenûb ucuna vardım. Orada bir tramvay vagonuna rastgeldim ise de elimdeki plandan Belvedere şatosunun bu civârda olduğunu bi-l-istidlâl tramvaya binmeyip onun güzer-gâhı üzerinden garb-ı şimâlîye doğru yürüdüm.

Benim bi-l-iltizâm dolaştığım mesâfeden kat'-ı nazar Belvedere şatosu bir taraftan Heugasse ve diğer taraftan Rennweg caddeleriyle mahdûd olduğundan sefâret-i seniyyeye pek

1006b

Yakındır. Burası nev-ummâ Fransa'nın Versailles şatosu hükmündedir. 1693 sene-i mîlâdiyyesinden 1734 sene-i mîlâdiyyesine kadar otuz seneden mütecâviz zemân sarf olunarak Savoy hânedânından Prens Eugene tarafından yapıldığı gibi muahharen daha bir çok ilâvât ile ikmâl ve itmâmına sa'y-ı gayret olunmuştur. Şu ilk binâ'sı esnâsında şato Wien'in büsbütün hâricinde iken şehir büyüye büyüye el-yevm şatoyu kendi dâhiline almıştır.

Burası esâsen aşağı Belvedere ve yukarı Belvedere nâmiyle iki büyük dâire olarak yaptırılmıştır ki ikisinin arasında Fransız usûlü üzere matrûh gayet vâsi' bir de bahçe vardır. Şimdi bu dâirelerin ikisi de müze-hânedir. Hattâ Louvre'dan sonra Fransa'nın en büyük müzesi Versailles olduğu gibi Wien'in dahi asıl ecnebîler mürâcaatgâhı olan en büyük müzesi burası addolunur. Ben yalnız Rennweg cihetindeki bir kapıdan bahçeye girip Heugasse cihetindeki

kapısından çıktım. Müzeleri gezdim. Derûn-i bahçede bir çok muntazam havuzlar ve hutût-ı müstakime üzere yapılmış alleeler hakikaten Versailles bahçelerine müşâbihtirler.

1007a

Tamâm Schwarzenberg köprüsüne inmek için cesîm bir piyâde kışlasını sağ tarafıma alarak yürümekte iken arkamdan tramvayın yetiştiğini görünce gereği gibi yorgunluğumu hissedip hemân tramvaya atladım. Zîrâ doktor ile birleşeceğimiz mahall buradan bir kaç kilometre daha uzak olduğundan bu yorgunluk ile oraya kadar varmayı göze kestiremedim.

Wien dahi München şehri gibi tramvaylarının çokluğu ile ve intizâmı ile meşhûrdur. Her vagonun hangi semte gideceğini göstermek için ön ve arka taraflarından geceli gündüzlü görünmek üzere müdevvir fener camları bulunarak kırmızı ve yeşil ve beyaz ve sarı renkler ile bu camların üzerinde alâmetler ve şekiller dahi var ise de yirmiden ziyâde eşkâli ezber edebilmek yerliler için dahi umûr-i müşkîleden olup hele bizim gibi ecnebîlerin hangi işâretli vagon hangi tarafa gidebileceğini belleye bilmesi âdetâ muhâlâtandır. Bunun en hayrlısı vagona girer girmez kondüktöre gidilecek yeri söylemektir. O hâlde kondüktör bir correspondance bileti vererek hangi mevki'de inilip ba'de hangi işâretli araba geçer iken binilmek lâzım geleceğini

1007b

Yanıdaki işâretler levhası üzerinden işâret-i matlûbeye irâe ile tefhîm eyler. Hele ecnebîler için daha ziyâde teshîlât göstermeye nizâmen dahi mecbûriyyetleri vardır.

Franz Josef rıhtımının ismini haber verdiğimde kondüktör beni ring köşesinde indirdi. İşaretini gösterdiği vagon müteâkıben vürûd ederek ona bindim. Meğer o vagon Prater ormanına gidiyor imiş. O da beni Aspern köprüsü yanında indirip bir üçüncü vagona binerek Franz Josef rıhtımı üzerinde yol almaya başladık. Doktor ile birleşmeye karâr verdiğimiz kahve önüne geldiğimde sıyrılıp vagondan indim. Ne güzel tesâdüf! Doktoru da orada buldum ki daha güneş batmamış âdetâ saat alaturka on biri pek de geçmemiş idi.

Evvelce indiğim vagonun Prater'e gitmesi bana da o tarafa bir baş vurmaya ihtâr eylemiş idi. Bu hâtrayı doktora açtığımda bilâ-tereddüt kabûl eyledi. Pek az intizâr ile Augarten tarafından gelen tramvaya binerek Prater ormanına müteveccih olduk.

Bu tramvay bizi Rotunden denilen konserto mahalline kadar götürdü. 1673

1008a

Senesinde Wien'de küşad olunan sergi-i umûmî iş bu Prater ormanında te'sîs edilmiş olduğundan o zemân yapılan binâ'lardan Rotundan denilen konserto mahalli ile sanâyi' salonu gibi ba'zı büyücek dâireler hadm olunmayıp muhâfaza edilmiştir. Zikr olunan Rotundan ve onda verilecek olan konserto bizim için vakit kaybettirecek temâşâlardan ma'dûd olmak lâzım geldiği hâlde bilemem ne sebebe mebnî refikim doktor bu konsertoya girmek istedi. Mümânaat etmek istediğim hâlde muvâfık olamadım. Hattâ duhûliyye biletini almaya da kendisi davranarak bir Rus kaimesi sundu ise de kabûl etmediler. Şu adem-i kabûl doktor efendiyi hiddetlendirdi. Almanca dik söylenerek bir Fransız altını çıkarıp fırlattı ise de bilet me'mûru onu da kabûl etmeyince doktorun hiddeti arttı. Lakırtıyı uzattırmamak için yanına gidip merâmını sordum. Bu Wienlilerin ne Rus kaimesini ne Fransız altınını tanımadıklarından bahisle kendisi de onların kirli kağıt florinlerini tanımayacağını der-miyân eyliyor idi. Bende Avusturya meskûkâtı bulunduğu cihetle bilet bedelini vermek teklîfinde bulundum. Onu da kabûl etmedi. Rotunden'e girmekten de vazgeçti. Hiddetin

1008b

Bu netîcesi bana muvâfık olduğundan konsertoya girmekten sarf etmesini pek münâsib buldum. Arkadaşımı kolundan çekip asıl ormana doğru yürümeye başladı. Esnâ-yı râhta verdiği îzâhâtan anlaşıldığına göre meğer sevgili doktor Rus kaimeleriyle Fransız altınları ve Avusturya florinlerini arasındaki fîât farklarını anlamak için sarrâflara vuku'-i mürâcaatında hiç birisinden şâyân-ı emniyyet bir söz alamamış da burada sarrâfların yalanını tutmak için Rotunden'e girmeyi para bozdurmaya vesîle ittihâz eylemiş. Hâl-bu-ki Wien'de bir Fransız altınına bedel ne kadar florin kaimesi verilmek lâzım geleceğini bi-hakkın hesâb için borsada her gün ve her saat meskûkât fîâtının terakki ve tedennîsini bilmek lâzım gelir. Bu cihetçe Wien âdetâ İstanbul gibidir. Hem de İstanbul'un kaimesi zemânı gibi.

Rotunden'e girmedikten sonra doktoru başka bir yere sokmak mümkün olamayacağından Prater ormanının bu cihetindeki eğri büğrü yollarından yürüyerek Hauptallee denilen büyük alleeye kadar çıktık. Bu orman 1700 hektardan mütecâviz arâzî-i vâsia üzerinde tarh edilmiştir ki ez-cümle şu büyük alleesi Paris'in Bolougne ormanındaki

1009a

Alleelere nazîredir. Ammâ Bolougne ormanındaki intizâm ve temizliğe kıyâsen burası hemân bir mezbele hükmünde kalır. Mevsim âdetâ sonbahâr mevsimi olduğu hâlde çimenlerin bir çok yerlerini kurumuş gördük. Bir takım yerleri de dizden yukarı yükselerek sararmışlar idi. Ağaçlardan dökülen gazeller çimenler üzerinde bir karış biriktiklerinden bir hayli zemândan beri taranmadıkları anlaşılıyor idi. El-hâsıl Prater'in Bolougne ormanına teşbîhi gayet güç olup fakat doktorun da ettiği ta'rîfe nazaran yaz mevsiminde akşam üzerleri Wien'in sigar-ı kibâr bi-l-cümle ahâlîsi hep buraya dökülür ve güzel atlar üzerinde mükellef arabalar içinde gayet süslü kadınlar erkekler görülür imiş.

Büyük alleeden Prater yıldızı denilen ve beş altı yolun mecmû'u olan noktaya doğru yürümeye başladık. Sağ tarafımızda bir takım kahveler görüyor idik ki her birinin önünde yüzlerce masa ve binlerce iskemle müctemi' olduğundan fi-l-vâki' yaz mevsiminde buralarının kalabalığına delâlet eyliyorlar idi.

Ormanın bir kısmı artık orman hâlinde de olmayıp perâkende perîşân binlerce kulübeler barakalar ile meşguldür.

1009b

Yürüye yürüye akvaryum önüne kadar geldik. Doktor burada da para bozdurmayı tecrübe için akvaryuma girmek istemesin mi? Artık akşam olup sular kararmaya yüz tuttuğundan oraya girmek lâzım gelmeyeceğini anlatmaya çalıştım ise de bir türlü anlatamadım. Garâbete bakınız ki buranın bilet me'mûru Fransız altınını kabûl de eyledi. Artık bir altını kaç filorin ile bozduğunu bilemez isem de her hâlde doktor memnûn kaldı. Akvaryuma girdik vâkıâ iktizâ' eden yerlere gazlar yakılmış lambalar konulmuş olduğundan bir tarafı camlı havuzlara konulan balıklar etvâr-ı müteaccib-âneleriyle seyircilere doğru gelerek erbâb-ı temâşâyı epeyce eğlendiriyorlar idiyse de Berlin'deki akvaryum ile bunun arasında hiç bir nisbet bulundurulamaz idi. Berlin'deki akvaryuma mukabil Prater'daki akvaryum bir böceklik nisbetinde bile kalamaz.

Bendeki yorgunluk ziyâdesiyle kendini hissettirmeye başladı. Oradan çıktıktan sonra mecmû'-i tarîkte tramvaya binmek mukarrer idiyse de ben orada bulduğum arabaya hemân

atlayıverdim. Gece ücretleri yüzde elli nisbetinde fazla olduğu beyânıyla beni de arabadan indirmek isteyen doktoru kolundan çektiğim gibi arabaya alıp

1010a

Arabacıya da:

- Hergasse Hotel. Kumandasını verdim.

Zavallı doktor bilmiyor ki vakit henüz geceden addolunamayacağından ücret yüzde elli ziyâde değil ise de Prater ücreti dâhil şehirdeki coursar ücretinden epeyce ziyâdedir.

Ba'de-l-gurûb saat alaturka bir buçuğu bulmuş idi ki hotelimize gelip akşam taâmını ederek kendimizi yataklara attık.

1.102. (WIEN'DE ÜÇÜNCÜ CEVELÂN)

Dünkü yorgunluk kah araba ve kah tramvay ve kah piyâde olarak mütenevvi' yorgunlukların mecmû'u olduğundan bu gece sabaha kadar öyle bir uyumuşum ki yerde miyim gökte miyim kendimi fark edememişim. Sabahleyin erkenden yine ber-mu'tâd uyandım ise de kendimi toplayıp da bir türlü yataktan kalkamadım. Uyumak için değil maa-hazâ ikmâl-i istirâhât için bir buçuk saat kadar daha yatakta yuvarlanmaya mecbûr oldum. Doktor dahi uyanarak benim henüz giyinip dışarıya çıkmamış olduğumu hizmetçi kızdan haber almasıyla şâyed hasteyim diye odama geldi. Haste olmayıp yalnız yorgun bulunduğumu söylediğimde dedi ki:

- O kadar sürtmeye göre yorgu-

1010b

Nluğunuzu hiç de istib'âd edemem. Dün haste-hâne-i umûmîye gidip hocamı görmüş idim. Sizin için de istîzân eyledim. Bugün vakt-i zuhûrdan iki saat evvel gidilir ise haste-hâneyi mükemmelen gezmek mümkün olacaktır. Bütün Avrupa'da bir misli daha bulunmayan bu te'sîs-i azîm-i tıbbîyi mutlaka görmelisiniz.

Doktorun hakkı var idi. On iki hektar arâzî üzerine mebnî âdî hasteler için iki bin ve meccânîn için yedi yüz yatağı hâvî ve eczâ-hâne ve dar-ül teşrîh ve sâireden mâ-adâ diplomalarını almış olan ve amelîyyât görerek buraya gelmiş bulunan yüzlerce genç etbâ' için muâyene ictimâ' salonlarını şâmil âdetâ bir memleket-i cesîme olan haste-hâneyi görmek ziyâdesiyle ehemmiyyet verilecek ahvâlden değil midir?

Bir yandan odamıza getirilmek üzere bir kahvâltı sipâriş eyledik. Dîger cihetten ale-l-acele giyinmeye başladık. Tuvâletimiz ikmâl olunduktan sonra hem kahvâltı ederek hem de o gün nereleri gezip dolaşacağımızı müzâkere eyliyor idik. Doktor dedi ki:

- Bugünkü cevelânda siz bana tâbî' olacaksınız. Zîrâ eski Wien hep benim

1011a

Bildiğim Wien ise de varoşlar hiç de benim bildiğim eski varoşlar değil. Dün ben de birâz gezindim. Siz eski Wien'i kâmilen görmüş sayılacağınızdan bugün birâz dışarılarda gezelim de akşam dahi yemeğimizi Orpheon'da yiyelim.

- Orpheon'da mı? İşte München'de Orpheon ne olduğunu gördük ya.
- Fakat Wien'in Orpheon'u München'e benzemez. Bir def'alık olan şey âdetâ hükmünü almaz derler.

Ba'de-t-taâm sokağa çıktığımızda saat henüz dokuz buçuk olmamış idi. Herrengasse sokağıyla Ring'e kadar çıktık. Üniversite dâiresinin köşesine geldik. Oradan haste-hâne bir kilometre kadar mesâfede ve Alser strasse caddesi üzerindedir ki çend dakikada varabileceğiz. Fakat henüz saat-i muayyene hulûl etmemiş olduğundan üniversite dâiresinin arkasındaki cadde üzerinde gezinmeye başladık ki dün o kadar rağbet ve hayretle temâşâ eylediğim devâir ve hadâik arasında bu sabah dahi piyâde olarak gezinmek ziyâdesiyle hoşuma gidiyor idi. Botanik bahçelerinin derûnlarına da girdik. Hattâ birisinin müdevvir ve güzel havuz kenârında birr sigara da içtik. Nihâyet saat

1011b

Ona gelmesiyle oradan kalkıp "Allgemeines Krankenhaus" ya'nî haste-hâne-yi umûmî dâiresine vardık.

Müdürlük muâvinlerinden birisi bize muntazır imiş. Kapıcıya mürâcaatla kendimizi anlatmaya çalıştığımız sırada teşrîfâtçımız olan muâvin efendi bizi istikbâl ederek gezdirmeye mübâşeret eyledi.

Bu haste-hâne yek-dîgerine muttasıl üç büyük binâ' olup birisi asıl erkek haste-hânesi ve dîgeri meccânîn dâiresidir ki bunlar bizim Selimiye kışlasına mukayyes binâ'lardır. Üçüncüsü de bunların arkasında bir tûlânî binâ'-yı azîm olup cesâmet-i tûlânîyyesi hemân bu iki dâireden birisine müsâvîdir denilebilir.

Erkek haste-hânesinde bahçe sûretinde tarh olunmuş ikisi büyük üçü küçük beş avlu meccânîn dâiresinde bu beş avlunun umûmuna müsâvî bir avlu ve kadınlara mahsûs olan arka dâirede birisi büyük ikisi ufak üç avlu vardır ki binâ'lar dahi bu avluların etrâfındadır.

Koridorların pencereleri hep bu avlulara nâzırdır. Ammâ koridor dediğimiz şeylerin tûlü ba'zân üç yüz metre kadar mümted olduğundan ve üzerlerinde tabîb ve me'mûr ve hademe olarak kırk elli kişi birden gezindiğinden

1012a

Bunlara koridor nâmından ziyâde cadde denilmek sezâ görülür.

Koridorlar üzerine açılan koğuşların ba'zısının kapısından içeriye de giriyoruz. Emrâzın envâ'ına ve hastelerin hâl ve şânına göre koğuşlarda yirmi yataktan elli yatağa kadar müretteb olup bunların ba'zıları her taraftan cibinlikler ile muhâttır. Doktorun ta'rîfine nazîren ba'zı emrâza göre hastelerin böyle dîgerleri tarafından görülmemesi mültezim imiş. Yatakların kâffesi yek-dîgerinden fâsılalıdır. Kâffesi de en temiz familyalar hâneleri için medâr-ı iftihâr addolunabilecek kadar temizdir.

Bir kaç koridora girip çıktık. Vâsi' bir de amphi-theatre derûnuna girdik ki orada bir kaç yüz şâkird nısf-ı dâire şeklindeki mevâki'-i mahsûsada sâkiten hâzır ve nâzır oldukları hâlde profesörler ameliyyât-ı cerrâhiyye icrâ' ederler imiş.

Delîlimize kalsa idi tekâmül gezilmesi hemân bir günde de müyesser olamayacak bu haste-hânenin mutfağına çamaşır-hânesine kadar her yerine bizi sokacak idi. Fakat ben:

- Böyle umûmî bu nizâm dâiresinde idâre olunan yerlerin yalnız bir dıl'ını görmek

1012b

Cümlesini görmeye müsâvîdir.

Diye haste-hâne dâhilindeki cevelânımızı kısa kesmeye lüzûm gördüm. O zemân alt katta bir koridorda bulunuyor idik ki yanbaşıımızda da bahçeye nâzır bir kapı var idi. Muâvin efendi bizi bu bahçeye çıkarıp onu gezdirdikten sonra bir dîgerine idhâl eyledi.

Bahçeler pek muntazam değil iseler de güzel ağaçlar magrûs ve bunların altında pikeler mevzû' olup kadın erkek hâl-i nekâhette bulunan hasteler bi-aynihî bizim gecelik entarilerine müşâbih bir biçimde olarak mâîli beyazlı yâhûd kırmızılı beyazlı yollu kumaştan temiz pâk libaslârı lâbis olarak geziniyorlar idi. Ba'zıları da pikeler üzerinde oturuyorlar idi ki hâricden gelmiş oldukları sokak kıyâfetleriyle mülebbis olduklarından anlaşılan bir takım kimseler de bunların yanında bulunarak konuşurlar idi. Besbelli ki akraba ve âşinâlarıdır.

İki saat kadar gezdiğimiz hâlde bir koca haste-hânenin yalnız bir kısmını gezebilmiş olduk. Vakt-i zuhûrda kuşluk çanları çalındığından delîlimizi daha ziyâde yürümemek için himmet-i vâkiasına bi-t-teşekkür onu yemek yemeye gönderip biz dahi dış

1013a

Kapıdan dışarıya çıktık.

Bu haste-hânenin yalnız cesâmeti değil nezâfet ve intizâm-ı fevk-al-âdesi dahi nazar-ı hayretime çarptı ise de doğrusu ya haste-hâne olmasından dolayı herhâlde kalbim sıklet verdi. Doktorun rivâyetine göre burada yevmiyye beş altı cenâze vuku' bularak cümlesi de âid oldukları teşrîh mahallerinde teşrîh olunurlar imiş. Bu haste-hânedeki iki sene kadar ameliyyât gören doktorlar itmâm-ı hazâkat ederler imiş.

Haste-hânedeki çıktıktan sonra Alser strasse caddesinden garb tarafına doğru yürümekte devâm eyledik. Orada birâz bekleyip cenûb cihetinden gelen tramvaya rakîbân varoşların şimâl cihetine doğru yürümeye başladık ki kah sağ tarafımızda eski istihkâm duvarlarını ve kah sol tarafımızda binâ'larının ba'zıları henüz bitmemiş olan mahallât-ı cedîde hânelerini görüyor idik. Bu gidişle bir mezârlık kapısına kadar giderek doktorun işâreti üzerine vagondan inip kabir-istâna

doğruduk ise de haste-hâneyi ziyâretten mütehâsıl olan te'sîr henüz benden zâil olmamış olduğu cihetle bir de kabir-istâna girmek

1013b

İstemedim. Arkadan gelen dîger bir vagona binmek için doktora âdetâ cebr yüzü gösterdim.

Bilet ahz u i'tâ'sına doktor me'mûr olduğundan bu def'a dahi ahz eylediği bilet ile Nussdorfer strasse caddesinden cenûba doğru yol almaya başladık. Bu cihetin varoşu mükemmelen me'mûr ise de öyle Graben çarşısı ve Franz Josef rıhtımı kadar kalabalık olmayıp gayet tenhâ yerlerdir. Bu vagon yarım saat kadar yürüdüktan sonra bizi yine üniversite dâiresi yanında ring üzerine bıraktı. Meğer doktorun aldığı bilet correspondance bileti olduğundan birâz bekledikten sonra kanal tarafından gelen bir vagon bizi alarak yine haste-hâne-yi umûmî önünden şehrin ta müntehâ-yı garbına kadar götürdü.

Wien'in buraları âdetâ bizim Edirnekapısı tarafları gibi pek tenhâlık ve köyümsü yerlerdir. Öyle kilise gibi saray gibi müze ve devâir-i hükûmet gibi ebniye-yi âliyeden de mücerred olup ufak binâ'lardan müteşekkildir ki bunların husûsî hâneler oldukları apâşikâre görülür.

Bu vagon dahi âdetâ Rumeli şehirler-

1014a

İndeki pazar yerleri gibi bir pazar yerine bizi bıraktı. Orada bir çok köylü arabaları gördük ki bir takımları boş ve bir takımları da odun ve üzüm ve kavun ve lahana gibi meyve sebze yüklü idiler. İşte bu da Wien'in şarklık hâline müşâbehetini arttıran husûsiyyâtıdır.

Doktor bu mahallâtı gördükçe tavrında bir çok alâim-i hayret izhâr ederek.

- Çok şey! Bundan on beş yirmi sene evvel şurası asıl Wien'i yarım saat mesâfede kâin bir köy idi. Baksanız a? Baksanız a? Şehir daha yarım saat ileriye kadar da yürümüş. Aman ya Rabb! Heiligenstadt karyesi bile Wien'in içine girmiş demek!

Diye bu pâ-yı tahtın tevsî'i husûsunda gösterdiği sür'ate nasıl şaşacağına bilemiyor idi.

Şu pazar yerinde bizim indiğimiz tramvay şimâle doğru bükülüp gidiyor idi. Hâl-bu-ki garb tarafından dîger bir hat gelip evvelki hattın ta yanından geçerek şarka doğru mümted oluyor idi. Doktorun delâletiyle bu hattân gelen vagona da binerek اسنمر ve Haupt strasse sokaklarından geçerek istihkâmât hattı sol tarafımızda kaldığı

1014b

Hâlde cenûba doğru yürüdük gittik. Bir dört yol ağzına geldik ki oradan arabamız birdenbire şarka dönerek Mariahilferstrasse caddesinden yürümeye başladı. Bu cadde bizi ta yeni müzelerin yan tarafından Hof garten bahçesine kadar çıkardı ki şu mahallâtın kâffesi an-asl Wien civârında ufak tefek köylerden ma'dûd iken şimdi sokakları caddeleri muntazam bir şehir hâlini almışlar ise de öyle zengin ve süslü mağazaları gibi asıl şehir ıtlak olan mahalleri tezyîn eyleyecek müessesâtta mahrûm kalarak hep köyümsü tenhâ mahallerdendir.

Hof garten önünde de vagondan inmedik. Ta şu ايزنبرغ köprüsü hizâsına kadar bu vagon ile gittik ki Franz Josef rıhtımına kadar da gidebilecek idiysek de artık iki buçuk saatten ziyâde bir tramvay zangırtısı içinde vakit geçirmekten bıktığımız usandıığımız cihetle orada arabadan indik.

Bundan evvel bir parçasını gezmiş olduğum stad parkbahçesi karfbinde bulunduğumuzdan doktoru bi-t-teşvîk piyâde olarak bu bahçeye girdik. Wien deresi derin bir hendek derûnundan akmak sûretiyle bu bahçenin orta yerinden geçiyor. Bu mevsimde suları pek az

1015a

Olup âdetâ iki taşlı bir değirmeni çeviremeyecek raddede ise de doktorun rivâyetine göre kışın sular taşıp bu derin mecrâyı doldurur imiş.

Bahçe derûnunda Carolina Köprüsü nâmıyla bir güzel köprüden mecrânın öte tarafına geçilir. Biz dahi bahçenin şimâl-i şarkî muntehâsındaki kapıdan çıktık. Karşımıza tesâdüf eden Central Markt nâm pazar yerine vâsıl olduk ki burası Paris'in hall central denilen çarşısının muâdilidir. Bunun birâz alt tarafında da Wien gümrüğü vardır ki o da başlı başına bir memleket ittihâz olunabilecek kadar cesîm ebniyeden müteşekkil olup Wien'de mevcûd yedi şimendüfer

istasyonunun cümlesine mülâsık olan bir kol şimendüfer dahi ebniye-yi mezkûrenin bir baştan dîger başına kadar ortasından geçercesine buraya muntehâdır.

İşte gümrüğün de alt başına gelerek Radesky köprüsünden geçip Franz Josef rıhtımının şark ucuna geldik. Ammâ bizde de yorgunluk derece-i gayeyi buldu.

İnd-el-hesâb bugün iç ve dış varoşları dahi dâhil olduğu hâlde Avusturya pâ-yı tahtını şimâl-i garbîsinden cenûb-i şarkîsine doğru yarım devir kadar seyâhat ve temâşâ etmiş olduk. Akşam dahi güneş

1015b

Kavuşmak üzere bulunduğu doktor:

- Eğer Orpheon'a daha şimdiden gidip bilet alamayacak olur isek korkarım ki gece oturacak yer bulamayız.

Dedi. İstigrâb ettim. Dün sefâret-hânede teâtî eylediğimiz sözler miyânında eğlence husûsunda Wien ahâlîsinin Paris ahâlîsine benzemedikleri ve Parisliler eğlencelerini tiyatrolar balolar konsertolar filanlar gibi umûmî yerlerde aradıkları hâlde Wienlilerin familyaca eğlenceyi tercîh eyledikleri hakkında sebk eden sözler ile doktorun sözü mütênâkız düşmüş idi. Doktor beni tasdîkten ve kendi kendi mütâlaasını îzâhen dedi ki:

- Hakkınız var. Bura ahâlîsi ekseriyetle birbirinin hânesinde ictimâ' ederek müzika ile şarkı ile dans ile kumar ile eğlenirler. Ancak gideceğimiz yer hem lokanta hem cafe chantant hem cân-bâz-hâne hem tiyatro ve hem herşey olduğundan Wien ahâlîsinin en mergubu bu yer olduğu gibi buraya gelen ecnebîlerin de mutlaka mürâcaat eyledikleri eğlence burasıdır. Wien'e gelip de burayı görmemek âdetâ Wien'e hiç gelmemiş olmaya müsâvîdir.

Doktora teslîm olduk. Gideceğimiz yeri kendisi bildiği cihetle önümüze düşen

1016a

Arkadaşa ittibâ'en yürümeye başladık ise de bizde tab'-ı tavan münkâtı' olduğundan bu hareket hiç de hoşumuza gitmiyor idi. Bereket versin ki gideceğimiz yer uzak değilmiş. Eski Wien'in

ortalık yerinde yeni yapılmış bir tiyatro-hâne imiş. Gittiğimize göre bârî bilet alabilmiş olsa idik! Gişe kapanmış. Akşamdan sonra alafranga saat altı buçukta açılacak imiş. Yedide de oyuna başlanacak imiş.

Oradan Franz Josef rıhtımına doğru bir ric'at gösterdik ammâ cânın acısını ta'rîf edemem. Tamâm rıhtıma gelip bir kaç def'a oturmuş olduğumuz kahveye girmek üzere iken burnumuza çatarcasına karşımızda peydâ oluveren iki kadının birisi bana dîgeri doktora birer vizite kağıdı takdîm etmesinler mi?

Kendimi bir sandalye üzerine atıp bir parça istirahat nîmetine nâiliyyetten bir dakika daha te'hîr edenlere karşı nasıl gazablanacağımı bilemeyecek hâlde idim. Kadınların birisi gayet gevrek bir sadâ ve mahcûb-âne bir edâ ile Almanca birşeyler söylemeye başladı. Doktorun tercümesine göre meğer bizi tiyatro kapısından beri ta'kîb ediyorlar imiş. Biz gireceğimiz kahveyi

1016b

Fark edemeyerek sekiz on hatve ileriye geçtikten sonra döndüğümüz için bizi karşılayabilmişler imiş. Gideceğimiz tiyatroya refâkatlerini kabûl istirahatında bulunuyorlar imiş.

Doktor gülümseyerek yüzüme baktı. Bendeki yorgunluk zâten suratımı ekşitmiş olduğu gibi birâz da doktora cevâben suratımı ekşittim. Fakat doğrusu ya daha evvelce doktorun ihtâr eylemiş bulunduğu vecihle zavallı karılar öyle kolay kolay reddolunabilecek şeylerden de değil idiler. İnsân bir büyük cebr-i nefis ile bu afetlerin elinden yakasını ancak kurtarabilir.

Doktor buranın acemîsi olmadığından kibâr-âne usûl ne olduğunu biliyor idi. Meğer bunlara sadece cevâb-ı redd verilir ise: “Bizi beğenmediler belki sizi beğenirler” diye dîger arkadaşlarını da gönderirler imiş. Sadaka nev'inden ellerine bir florin verilir ise kendileri kat'î ümîd edecekleri gibi başkalarının tasallutunu da men'e himmet ederler imiş. Zavallı doktor:

- Akvaryumda para bozdurduğumuz ne alâ oldu.

Diye cüzdânından iki florin çıkarıp nâzik-âne ve peder-âne bir sûretle kızlara

1017a

Birşeyler söyledi. Onlar dahi meğer teşekkürât ile atıyye kabûl ederek ve bizi selâmlayarak çekildiler gittiler. Hele çok şükür kahveye cân atıp bir kanepa üzerine uzandım.

Bana kalsa idi şu yorgunluk üzerine bu akşam dahi hotelimize çekilip erkence yatağımıza girer idim. Fakat her zemân doktor üzerinde benim istibdâdım cârî olamaz ya? Birâz da biz ona tâbi' olmalıyız.

Bâ-husûs ki bu akşam tâbiyyetin de metbûiyyetin de son akşamıdır. Çünkü yarın akşamki Trieste treniyle oraya inmek zihnimde olduğundan yarın akşam doktor arkadaşımın da ayrılmaklığım pek muhtemeldir.

Kahve önünde bizim kadınlar ile muâmelemizi gören kahveci uzaktan uzağa bize gülmekte imiş. Yerimize oturduğumuzda herif doktor ile şuh-âne şetâret-perest-âne bir söze başladı. Bu sözün nihâyeti kendi uşağını gönderip bize bilet almasına müncerr olmuş idi. Mübâdîsi ise Franz Josef rıhtımının akşam zînetleri addolunan bu zavallı kadınlara dâir imiş.

Doktor ifâdât-ı vâkıayı bize de tercüme eyledi. Vâkıâ kahveci bu sefillerin ahvâlini müntekid-âne ve müstehzîyâne bir sûrette anlatmış ise de zavallıların ahvâline gülmekten ziyâde insânın

1017b

Ağlayacağı gelir. Bunların içinde âdetâ mu'teberce familyadan kızlar dahi bulunur imiş. Pederlerinin muâmelât-ı ticâriyye ve sarrâfiyyede zuhûr-i iflâs ve-yâhûd peder ve bîrâder gibi zükûrdan olan vâlî ve akrabalarının kumarda çapkınlıkta servetlerini telef eylemesi bu zavallı kızları böyle sokaklara düşüren esbâb-ı asliyyeden olup içlerinde ta'lîm ve terbiyesi yolunda ve hüner ve ma'rifeti değerinde nice bî-çâreler dahi bulunur imiş. Haysiyyet-i nisvâniyyesini en ziyâde muhâfaza kaydında bulunanlar cafe chantantlarda sâzendelik hânendelik ve hattâ tiyatrolarda gazinolarda filanlarda hizmetçilik sûretiyle çalışmaya mecbûr olurlar imişse de bu gibi işlerin kazancı pek az olduğundan onların da pek çoğu işte böyle sokağa düşerler imiş. Burada "sokağa düşmek" ta'bîri bir kadının helâk-ı ma'neviyyesi demek olan ızâa-yı iffeti ma'nâsınadır.

Doktor bunları bana anlattıktan sonra dedim ki:

- Fevc fevc İstanbul'a gelip oradan da İzmir'e Selanik'e Suriye'ye yayılan bu Avusturyalı çalgıcı ve şarkıcı kızların sebep-i intişârları şimdi anlaşıldı.

Doktor epeyce müteessir-âne bir tavırla dedi ki:

- Yalnız İstanbul'a mı ya? Bizim Rusya-

1018a

Nın her büyük şehrinde onların yüzlercesi dönüp dolaşıp icrâ'-yı san'at ederler. Rusların pek çoğu bunların aslımı neslini bilmediklerinden bî-çâreleri Avusturya Yahûdîsi diye yâd eylerler. Bir haylisi de vâkıf-ı ahvâl olan Ruslardan kendilerine iyi kötü birer koca bulup vararak o sefâletten tahlîs-i girîbâna muvâfık olurlar.

Bizim ahzına muvâfık olamadığımız bileti kahvecinin çırağı ahza muvâfık oldu. Saat de altı buçuğa yaklaşmış idi. İyi yer bulmak ister isek daha ziyâde vakit kaybetmeyip hemân gitmek lâzım geleceğini kahveci dahi ihtâr eylediğinden yerimizden kalkıp gitmeye davrandık ise de topuklarımızın dizlerimizin belimin ağrısını şu birâzcık istirâhât izâle edemediğinden pek güçlük ile yürüyor idim.

Tiyatroya vardık. Fi-l-vâki' kapı önünde kadından erkekten bir hayli kalabalık bulduk ki henüz kapalı olan kapının açılmasına muntazır idiler.

Çok beklemeksizin kapı açıldı. Bir kaç yüz kişi tarafından içeri edilen hücum en ziyâde şâyân-ı temâşâ idi. Biz en mu'teber yer demek olan birinci kat galerisi için bilet aldığımızdan oraya

1018b

Çıktık. El-hakk birinci derecede addolunacak tiyatro-hânelerden olup her taraf hâlis kadifelerle döşenmiş olduğu gibi oyun salonu da yaldızlara müstağrik idi. Gariptir ki "gala" denilen en mu'teber oyunları oynamaya liyâkati müsellemler bulunan bu güzel tiyatro-hâne yarım saat zarfında mükellef bir lokanta sûretini aldı. Her masa bir sofraya kesildi. Bizim de önümüze bir sofraya konuldu ki yenilecek şeylerin intihâbı doktora havâle olunmuş idi.

Sofranın takımları birinci derecede nefîs şeylerden olup siyâh robalı ve beyaz eldivenli uşaklar Avrupa'nın en mu'teber lokantalarına mahsûs hizmet-kârlar hâlinde idiler. Bir yandan da oyunlara mübâşeret olundu.

Bizim gibi alışkın olmayanlara şu hâlde taâm etmek birâz garip görünüyorsa da hakikaten insânın hoşuna da gidiyor. Burası yalnız bir tiyatro olup da uzun uzadıya bir piyes oynanmıyor. Kah üç dört kız çıkıp nagamât-ı lâtîfe ile konserto icrâ' ediyorlar. Kah dîger bir kaçı mükemmel bâlet kıyâfetleriyle raks ediyorlar. Bir aralık gayet mâhir bir cân-bâz takımı akllara hayret verecek çeviklik çâbüklük ile icrâ'-yı

1019a

Hüner eyliyor. Kah bir perdelik ufacık bir komedyâ oynanıyor. Erbâb-ı temâşâ dahi bunları seyrederek gülerek neş'elenerek yiyip içiyor.

Büyük salonun tavanına bir takım halatlar germişler. Trabzalar asmışlar. Ağaçtan duvar merdiveni gibi yapılmış şeyleri vaziyet-i ufkiyye ile ta'lîk etmişler. Sıra burada icrâ'-yı hüner edecek olan cân-bâzlara geldikte şâyed cân-bâzlar düşer ise aşağıdaki seyircilerin üzerlerine düşüp ezmesin diye gayet muhkem ve cesâmeti salonun vüs'atine mütenâsib bir nev' balık ağını boylu boyuna gerdiler.

Bu ipler üzreinde icrâ'-yı hüner etmek için bir kadın çıktı ki vücûduna ikinci cilt ıtlak olacak sûrette yapışık bulunan esvâbı bütün tenâsüb-i endâmını tashîhen meydâna koymakta idi. Ortadan birâz yüksek boylu geniş omuzlu ince belli iri kalçalı kalın pazı ve bacaklı pehlevân kıyâfetli fakat gayet güzel bir kadın ki insânın karşısında şöyle bilâ-hareket dursa bile temâşâsı gözleri tesrîr ve kalpleri tefrîh eyler.

Ya icrâ' eylediği hünerler?

Buna kadın dememeli. İnsân dememeli. Âdetâ örümcek demeli. Kuş demeli. Bir salıncaktan dîger salıncağa atlaması

1019b

Hakikaten bir tayyârân hükmünü alır.

Tamâm icrâ' edeceği san'atları yapıp bitirdikten sonra kadın paf diye düşmesin mi?

Kadın düşmedi. Bizim doktor elindeki bira kadehini düşürdü. Erbâb-ı temâşâ zâten bu iltizâmı sükûtlara alışkın iseler de biz alışkın olmadığımızdan biz kadının gerçekten düştüğünü zanneylemiş idik. Düşer düşmez balık ağının kuvve-i elastikiyesiyle hünerver mûmâ-ileyhâ bir daha yukarı fırlayıp eline geçirdiği bir ipi tuttu onunla sallana sallana kendisini sâha-i temâşâ üzerine kadar fırlatıp attı ki herkesi alkışa mecbûr eyledi.

Böyle bir eğlence mahallini München'de dahi gördük ise de buranın ahâlîsi Bavarialılar gibi gürültüler patırtılar ile huzzârın başını beynini patlatıyorlar. Eğlenceleri gayet kibâr-âne olduğundan içlerinde bulunan ecnebîyi de müteşekkir bırakıyorlar.

Masârifimiz dahi doktoru müteessir edecek dereceye varmadı. Hesâb pusûlası mahfûzum ise de şu satırları yazar iken onu bulup mürâcaat mümkün olamaz. Fakat herhâlde onar florinden ya'nî birer lîrâdan ziyâde olmamalıdır.

İşte bu eğlence hakikaten hoşuma giderek hotele gelip yatağıma girdiğim zemân yo-

1020a

Rgunluğum âdetâ zâil olmuş idi.

1.103. (WIEN'DE SON CEVELÂN)

“Ve Trieste'ye Azîmet”

Teşrîn-i evvel efrencinin on sekizinci Cumartesi günü Lloyd kumpanyasının Achill vapuru akşam üzeri Trieste'den İstanbul'a müteveccihen hareket edeceği Franz Josef rıhtımı üzerindeki kahvede okuduğumuz gazetelerde görülmüştü. Eğer bu vapuru kaçırarak olur isek Wien'de bir hafta daha kalmak lâzım gelip vâkıâ Avusturya pâ-y-ı tahtını seyr ve temâşâmız hemân bir rü'yâda görmek derecesinde kalacağına göre burada bir hafta daha ikametle şimdiye kadar umûmiyyet sûretinde gezilip görülen yerleri bir de yakın yakın gezip görmeye ihtiyâc-ı

sahîh var idiyse de iki aya varan igtirâb-ı evlâd ü iyal hasretini arttırdıkça arttırmış olduğu gibi İstanbul'dan gelen mektûblarda bir an evvel avdete lüzûm gösterdiklerinden şu Cumartesi günü İstanbul'a avdet karârlaştırılmış idi.

Bu sabahki eylül efrencinin on altıncısı olan perşembe günüdür erkenden uykudan uyanarak yatağımın içinde müzâkereye ve cenûb şimendüfer hattının evkât-ı hareketini tedkike başladım. Wien ile Trieste

1020b

Arasındaki altı yüz kilometre kadar mesâfeyi ekspres katarları on dört saatte kat' eyliyorlar. Vakt-i zuhûrda hareket eyleyen katar ile yola çıkacak olsam ertesi gece saat ikide Trieste'ye vusûl mümkün. Vâkîâ Wien tetebbuâtı büsbütün gayr-ı kâfî oldu ve âdetâ Berlin derecesinde kaldı ise de bundan ziyâde zemân sarfına imkân mutasavvir olmadığı hâlde bununla iktifâya mecbûruz.

Dün sabah doktor beni kaldırmış olduğu hâlde bu sabah ben onu kaldırdım. Bu kadar erken kalkmak arkadaşımı memnûn etmedi ise de o gün ayrılık günü olması gayretini müstelzim olarak kalktı. Hotelci ile ihtiyâten dün akşam hesâbını görmüş ve odalarımızın bu geceki kirâsını da vermiş imiş. Te'diye olunacak para kız ve erkek oda hizmetçileri ve kapıcı ve "zahmet adamı" denilen çöpçü ve lostracı gibi hademenin bahşişlerinden ibâret idi.

Wien hotellerinde misâfirlerin kaç gün ikametleri hâlinde bunlara lâ-akall ne kadar bahşiş verecekleri de ta'rîfelerde münderictir.

Bir yandan eşyâ'mızı toplayarak birleştirerek dîger taraftan dahi çöpçünün bu eşyâ'yı öğleden evvel cenûb istasyo-

1021a

Nuna götürmesi tenbîhiyle biz Wien içinde bir de son cevelânımızı icrâ' için iki atlı bir araba celb ettirdik. Evvelâ elimizdeki planı arabacıya gösterip bizi tahmînen nerelerden geçirerek "Südbahn" denilen cenûb şimendüferi istasyonuna îsâl eyleyeceğini anlattıktan sonra iki arkadaş arabaya binip yola revân olduk.

Sokağımız olan Herrengasse çıkıp Rodolf kışlasının cenûb-i garbî dıl'ından Porzellangasse tarîkiyle Brigittenauer köprüsünden Tuna kanalını geçtik. Ba'de Valentin tarîkini yarıya kadar giderek sağa bükülüp Augarten bahçesine girdik. Burayı Tuna kanalının şimâl cihetinde kâin Leopad stad mahalle-i cesîmenin nüzhetgâh-ı umûmîsi olan büyücek bir bahçedir ki Prater ormanına kadar uzanmak zahmetini ihtiyâr etmek istemeyenler bu bahçeye gelip tenezzüh ederler.

Araba ile bahçenin içerisinde birâz cevelân eyledikten sonra Kaiser Josef denilen vâsi' ve müstakim caddeyi önümüze katarak dün Prater'e gider iken vardığımız Prater yıldızı nâm mecmû'-i tarîke vâsıl olduk. İş bu Kaiser Josef caddesinin iki tarafındaki binâ'lar ebniye-yi cedfideden iseler de öyle ringler üzerinde gösterdiğimiz şeyler gibi

1021b

Gayet âlî ve cesîm olmayıp ufarak husûsî hânelerdendir.

Mecmû'-i tarîkten Franzenberger strasse yolunu tutup yine bu nâm ile yâd olunan köprüden geçtikten sonra Obere Viadukt caddesine tâbi' olarak ve evvelce dahi bir iki def'a başvurmuş bulunduğumuz gümrük dâire-i merkeziyyesini sağ tarafımızda bırakarak İnvaidler kışlası meydânına kadar geldik.

Avusturya devletinin sakatât-ı askeriyeye mahsûs olan dâiresi dahi gayet muntazam ufarak bir kışla sûretinde ise de Paris'teki İnvaidler dâiresine kıyâsen bir koğuş menzelesinde kalır.

İnvaidler dâiresini de geçtikten sonra Ungargasse denilen epeyce muavvec ve fakat geniş ve uzun bir caddeyi önümüze katarak cenûba doğru gittik ki bu tarafların ebniyesi küçüldükçe küçülerek bizim Pangaltı taraflarında birbirine yapışan binâ'lar gibi bir manzara teşkil ediyorlar. Aralıkta bir haste-hâne şimendüfer ambarı askerî ambarı gibi ebniye-yi cesîme dahi görülürse de bunlarda hiç bir gûne-i ehemmiyyet-i mi'mâriyye tasvîr olunamayacağı der-kârdır. Hele şimendüfer hattını atlayarak Franzengasse caddesine vardığımız zemân caddenin sol tarafını çöl hâlinde

1022a

Görüyor idik. Elimizdeki plan buraların mahallât-ı şekline ifrâğı henüz derdest bulunduğunu gösterdiği gibi tek tük peydâ olmaya başlayan binâ'lar dahi bunu te'yîd eyliyorlar idi.

Ba'de sağa bükülerek sol tarafımızda istihkâm hattı bulunduğu hâlde Belvedere bahçelerinin derûnu köşesinden geçtik ve istihkâm hattının bir kapısından cenûb şimendüferi istasyonuna vardık ki oraları artık bütün bütün tenhâ yerler olduğunu bundan mukaddim top-hâne dâiresinin önünden geçtiğim zemân dahi görmüş idim.

Araba ile icrâ' eylediğimiz bu seyâhat iki buçuk saat kadar mümted oldu. Fakat dün icrâ' olunan nim-devreye bunun da inzimâmıyla Wien dâhilinde tamâm bir seyâhat-i devriyye icrâ' edilmiş sayıldı.

Saat henüz alafranga on idi. Tren ise on biri kırk geçe hareket eyleyeceğinden önümüzde daha bir saat kırk dakika zemân var idi. Doktor bir aralık istasyonun cenûb tarafında peydâ olan Favoriten mahallesine de baş vurmaya teklîf eyledi ise de:

- Orası da gördüğümüz varoşlar gibi değil mi?

Diye ben oraya da baş vurmaktan sarf-ı

1022b

Nazar olunmasını tavsiye eyledim ve bu merâmımı doktora şerh için dedim ki:

- Seyyâhta bir fikr-i hikmet bulunursa o fikr-i hikmetle müşâhedât-ı vâkıasını nazar-ı muhâkemede bâlâ-yı cemâl öyle bir netîce istintâc eyler ki onu hemân herşeyi tatbîki mümkün olabilecek bir kaide hükmüne koyar. Bugüne kadar Avrupa'da bunca yerler gördük. Cümlesi hakkındaki müşâhedâtımızı bâlâ-yı cemâl onlardan bir netîce istintâcıyla deriz ki: Avrupa bilâdının kâffesi aslından şimdiki cesâmetlerinin üçte ve hattâ dörtte birine müsâvî küçük şeyler imiş. Aglebinin etrâfı sûr ve-yâhûd kalelerle muhât imiş. Binâen aleyh mahdûd ve dar bir yere çok ebniye sıkıştırıp çok ahâlî barındırmak mecbûriyetiyle sokakları dar ve boylarına kısa muavvic yapmaya mecbûr olmuşlar. Muahharen memleketlerin tevsî'ine ihtiyâc husûle gelmiş. Zâten bu vüs'at kendi kendisine de hâsıl olmuş ya? Çünkü bir zemânlar şehir ve kale hârici köy addolunan yerlere şehir ve kale ahâlîsi çıkmak ve yerleşmek mecbûriyetini hissederek onları

muhâlât hâline tahvîl eylemişler. Nihâyet eski kaleler lüzûmsuz kalarak enkâzından ve arsalarından istifâde için onları traş etmişler.

- Evet işte Wien'de olduğu gibi
1023a

München'de Cologne'da bunu görmüşüzdür.

- Yalnız oralarda mı ya? Geneve'de Kobenhavn'da hattâ Paris'te bile gördüğümüz hep budur. Londra'ya gitmedik ise de orada da Cite denilen yer işte eski Londra olup buranın eski Wien'ine müsâvîdir. Şimdi netîcemizi bir kaide-i umûmî sûretine tatbîk edelim. Seyyâhlar için her beldede şâyân-ı temâşâ olan yerler o beldenin en kadîm mahallâtı olan iç kale ve eski şehir gibi ta'bîrlerle yâd olunan kısımlarıdır. Âsâr-ı kadîme-i mi'mâriyye ve müessesât-ı kadîme-i dîniyye ve âliye hep oralarda bulunur. Beldelerin mahallât-ı cedîdesi ise ekseriyyetle böyle şâyân-ı temâşâ âsâr-ı mühimmeden mahrûm bulunurlar. Hattâ bir şehrin dîger şehirden farkını aramak için de mahallât-ı kadîmesini tetebbu' lâzım gelir. Zîrâ her şehirde mahallât-ı cedîde birbirinin aynı addolunacak tarz-ı cedîde üzere yapıldıklarından bütün Avrupa dolaşılacak olsa bunların yek-dîgerinden pek de farkı görülemez. Birer hatt-ı müstakimden ibâret yollar! Bunların müntehâsı olmak üzere ya murabba' ya müseddes ya müstedîr piyasalar! Yollarda piyasalarda magrûs ağaçlar! İki tarafında da mesâkin-i husûsiyyeden olarak tezyînât-ı mi'mâriyyeden ârî iki üç nihâyet dört beş katlı binâ'lar!
1023b
- Vâkıâ öyledir. Bunların da kâffesi birbirine müteşâbihtir.
- Bizim İstanbul'da bile mahallât-ı cedîde bu kaideye tâbi'dirler.

İşte Wien varoşlarında geziniyor iken İstanbul'un Kadıköy ve Makriköy gibi mahallât-ı cedîdesinde geziyor zannediyorum. Hele şu demincek geçtiğimiz yerlerdeki tek tek binâ'lar el-yevm İstanbul'da yeni teşekküle başlayan Şişli mahallesini andırmaktadır. Demek oluyor ki Favoriten mahallesini gezmek ile dün ve bugün gezdiğimiz varoşlar arasında gezmek hiç farklı değildir. O hâlde birlikte geçirmek için kalmış olan bir buçuk saat zemânımızı da sizinle istasyon lokantasında bir kuşluk sofrasında hasbihâller ederek geçiresek daha doğru olur.

Doktor bu karârı ez dil ü cân kabûl eyledi. Arabacıyı zâten hesâbını görerek savmış idik. İstasyon lokantasına girerek ve kuşluk taâmımızı sipâriş eyleyerek konuşmaya başladık.

Avrupalılar nezdinde “seyâhat sıtması” ta’bîr olunur bir hâl vardır ki bizim eski Osmanlılar yolculuğa yeni başlayanlarda görülen bu hâle “yürek kalkması” ta’bîr ederler.

Bu hâl bir te’sîr-i derûndan ibârettir ki

1024a

Seyâhatlere alışkın olanlar da pek az kendisini gösterir ise de alışkın olmayanlarda âdetâ sıtma kırıştırmaları derecesine kadar varır. İnsân derûnunda bir sıkıntı bir hüznün bulur. Hele kendisi için sevgili olanlardan mufârekât te’sîri bu hâli bir kat daha arttırır.

Ben gençliğimde seyâhate epeyce alışkın bir adam idim. Uzun kısa az çok seyâhatlerle eşe dosta hısım akrabaya “Allah’a ismarladık” ve-yâhûd “hoşbulduk” sözlerini söylediğim sıkça vâki’ olur idi. Lâkin on beş on altı sene mütemâdîyen İstanbul’dan hiç bir tarafa çıkmayışım üzerine bu alışkanlığı gereği gibi kaybetmişim. O kadar ki işte doktor Boris Yanpolsky gibi beş altı haftalık bir arkadaştan bugün mufârekâtım bile bana te’sîr etmeye başladı. Seyâhat sıtması derûnumu gereği gibi kırıştırmıyor idi.

Ammâ bu hâl yalnız benden de değil idi. Doktorda da var idi. Ta Stokholm’de ilk görüştüğümüz güne kadar ircâ’-yı fikr ederek müşâhedâtımızın en mühimmelerini birbirimize ihtâra başladık. Gülnar gibi Profesör Goldvald ve kızı gibi en hâlis arkadaşlarımızı da tahattur eyledik. Meğer az vakitte ne çok müşâhedâtımız olmuş. Ne kadar münâsebet

1024b

Bizi birbirimize bağlamış. Bir adamın ne olduğunu anlamak için onunla bir kaç gün seyâhat etmek kâfi imiş. Vâkıâ iki adam bir şehirde ömür geçirirler de müddet-ül ömr yek-dîgeriyle üç beş kerrecik münâsebette bulunmazlar. Bu iki adam arasında ne kadar irtibât arayabilirsiniz? Bir de beş altı hafta geceli gündüzlü refâkat ve seyâhat edilmiş ve her gün türlü türlü münâsebetler ile irtibâta kuvvet verilmiş olan adamı düşünmeli. Onunla beş altı haftalık münâsebet beş altı senelikten ziyâde kuvvet peydâ etmez mi?

Birbirimizin memleketlerimizdeki mahall-i ikametlerimizi cüzdânlarımıza yazdık. Ba'de-mâ münâsebetimizin devâmı için şöyle muhâberâtta bulunacağımızı böyle mürâselâtta devâm edeceğimizi hulyâ eyliyor idik.

Evet! Bunlar hep hulyâdan ibârettirler. Memleketlerimize vâsıl olarak meşâgil-i yevmiyyemize tekrâr daldıktan sonra bu karârların icrâ'sı kimin hâtırına gelebilecek? İşte nasıl ki ikimiz de va'dlerimizde kâzib çıktık.

Taâmımızın sonlarına doğru istasyonda kalabalık çoğalmaya başladı. Hotelin çöpçüsü getirdiği eşyâ'yı muhâfaza mahalline teslim eylemiş bulunduğu

1025a

Makbûzu getirip bize verdi. Tamâm saat on bir buçukta idi ki sofradan kalkıp eşyâ'mızı muhâfaza me'mûrundan bâlâ-yı istirdâd biletlerimizi aldık. Doktor ile birlikte intizâr salonuna girdik. Azîmet ve mufârekât dakikaları yaklaştıkça ikimizin de hâlleri tuhaflaşıyor idi. Mahzûn mahzûn birbirimizin yüzüne bakarak gülümsüyor idiysek de bu gülmek ile ağlamak mukaddemâtının hiç de farkı yoktur. Çünkü ikisi de müteessir-âne bir işmizâzdan ibârettir.

Çıngırak çalındı. Herkes vagonlara koşmaya başladı. O zemân kıymetli arkadaşım ile kucaklaşıp öpüşerek ben de kendimi vagona attım. Böyle dakikalardaki beş altı damla gözyaşları elbette ma'zûr görülür.

Cenûb şimendüferi vagonunda refksiz olarak edilen seyâhatin mukaddemâtı bi-t-tab' cânımı sıkmaya başladı. Bu yalnızlık Paris'ten Geneve'ye geldiğim zemânki yalnızlığa da benzemedi. Zîrâ o zemân Geneve'de doktoru bulmaya gidiyor idim. Şimdi Trieste'de hiç bir arkadaş bulmaya gitmiyorum. Biletimi ikinci sınıftan almış olduğum cihetle bindiğim vagona yalnız değil idim bir ihtiyâr

1025b

Kadın ve kızı bir de dâmâdı ile vagona bulunduğu gibi dîğer iki kadın ve iki erkek dahi var idi.

Bir vagona böyle sekiz kişi bulunması ne kalabalık ne de tenhâ addolunamayarak tamâm karâr addolunursa da yolun mukaddemâtında yolcular arasında hemân akd-i münâsebet ediliveremez. Herkes kendi arkadaşı ile hem de dîğerlerinden ihtirâzen yavaşça lakırtı eder.

Bugün şurada dört cemâat var idi ki onun birisi yalnız ben dîgeri iki erkek ve üçüncüsü iki kadın ve dördüncüsü de kocakarı ile kızı ve dâmâdından ibâret idiler. Onların cümlesi Almanca konuşurlar idi. Hele böyle ekspres katarlarına binenlerin öyle yakın istasyonlara çıkmayıp uzak istasyonlara gidecekleri ve ihtimâl ki Trieste'ye kadar varacakları der-kârdır.

Yolda Frenklerin dedikleri gibi zemân öldürmeye medâr olmak için rehber-i seyâhati elime alarak Trieste'yi tetebbu'a başladım. Şehrin planını da açıp sahâif-i ibârâtta verilen ma'lûmâtı bu plan ile tatbîk eyliyor idim. Ben bir köşede oturuyor idim ki tamâm karşımda da iki kadın oturuyorlar idi. Açtığım plana bakmak

1026a

Hevesinde bulduklarını kitâba doğru gösterdikleri temâyülden anladım. Sohbeta medâr olmak için Fransızca olarak!

- Tetebbu' ârzûsunda iseniz buyurunuz madam:

Dedim. Bi-t-teşekkür aldıkları ve yek-dîgerine yine Almanca irâe ve ta'rîfâtla ile iştigale başladılar. Fransızca ibâreleri istihrâclarından anladım ki bu lisâna vakıftırlar.

Bunlar otuzluk otuz beşlik kadınlar olup kıyâfetleri hâlleri şânları muntazam şeyler idiler. Sol tarafımda kocakarının dâmâdı ve onun da solunda kocakarı daha ortada kızı bulunup iki erkek yolcular dahi vagonun sol cihetinde karşılıklı iki köşeyi tutmuşlar idi.

Evvelâ kocakarı benden kitâbı alan gençlere tevcîh-i hitâb ederek Almanca ba'zı sözler teâtî olundu. Müteâkıben iki genç kadından köşede ya'nî tamâm benim karşımda bulunan Almanların Fransızca'yı söyledikleri şive ile ve epeyce de yanlış bir Fransızca ile sordu ki:

- Afedersiniz Efendi! Trieste şehrinin ta orta yerine doğru uzanan şu kanal denizden mi giriyor yoksa bir nehir-

1026b

Den mi husûle geliyor?

Ben kanalı evvelce tetebbu' etmiş idim. Dedim ki:

- Denizden giriyor madam!

- Fakat önü kapalıdır. Hattâ üstünden şimendüfer bile geçiyor.
- Yine bu şive ile fakat daha yanlış bir Fransızca ile refikası dahi dedi ki:
- Belki denizin suları bir tünel ile bu kanala giriyorlar.

Ben – İhti’ mâl ki o bizim kapalı gördüğümüz yer bir köprüdür.

Köşedeki kadın planı bir kaç def’a çevirip dikkatli dikkatli bakarak dedi ki:

- Buna büyük kanal demişler. Bir yere doğru akıp gitmez mi? Bakınız şehrin arka ciheti dağlıktır. Deniz oraya doğru akıp gitmez. Sakın bu dağlardan çıkan sular bu kanalı teşkîl ederek denize akmasınlar?

Ben – Rehberin ta’rîfine göre öyle olmasını zannedemem. Buna kanal demekten ziyâde liman demeli idi.

Kadın – Trieste’de o kadar limanlar var Mösyö!

Ben – Fakat hepsi sunnîdirler. Madam! İhti’ mâl ki Trieste’ nin en eski limanı bu kanal olsun.

1027a

Kadın – En doğrusunu gidip gördüğümüz zemân anlarız.

Anlaşıldı ki kadınlar Trieste’ye kadar bize refâkat edeceklerdir. Bir kerre musâhabeye bu sûrette başladıktan sonra bir daha sözün arkası kesilir mi? Zîrâ seyâhatlerde herkes sohbet muhtâcıdır.

Öteki köşelerde oturan iki erkek arkadaş yalnız kendi kendilerine konuşarak bizim musâhabeye iştirâk etmediler ise de kocakarı ile kızı dâmâdı iştirâk eylediler. Fakat bunlar hiç Fransızca bilmiyorlar idi.

Musâhabede birâz devâm edildikten sonra anlaşıldı ki arkadaşlarımızın kâffesi Wienlidirler. İki genç kadın ziyâret için Roma’ya gidiyorlar imiş. Kocakarı kızı ve dâmâdı ile bir mîrâs işi için Trieste’ye kadar gidiyorlar imiş. Kocakarıncağz bu mîrâs işini genç ziyâretçilere uzun uzadı anlattı ise de ziyâretçiler mutlaka ehl-i hâl kadınlardan olmalıdırlar ki o dûrû-dirâz laklakayâtı bize muntasıran anlatıp ma’nîdâr tebessümler ile de hikâyenin bundan ziyade tafsîle olmayacağını ifhâm ediyorlar idi.

Benim de nereden gelip nereye gittiğimi

1027b

Sordular. Hattâ kıyâfetimden Osmanlı olduğumu da anlayarak haşmetli Almanya İmparatoru hazretlerinin İstanbul'a vürûdları takarrüb ettiği için mi bu seyâhati icrâ' eylediğimi sordular.

İki aydır ahvâl-i âlemde bi-l-külliyeye habersiz gibi bir hâlde kaldığımdan imparator hazretlerinin seyâhatleri bence ma'lûm bile olmadığını der-miyân eyledim. Bunlardan haber aldım ki Yunan veliahtı ile bir Alman prensi izdivâc edeceklerinden Almanya imparatoru hazretleri Atina'ya ve oradan İstanbul'a gelecekler imiş. Üç beş devlet-i muazzama donanması Pireas limanında birleşerek râsime-i selâma icrâ' eyleyecekler imiş. Köşedeki kadın Fransızca tekellüm-i iktidârına daha ziyâde mâlik olduğundan bu havâdisi muahharen aslı çıkmayan bir çok da hayâlat-ı kâzibe ile zînetleyerek bize anlattıktan sonra

- Dünya şenliği bu! Şu fânî dünyanın bu misillü adam aldatmaca hâlleri de olmasa neye varır idi!

Dedi. Hattâ bu mütâlaasını te'yîd eyleyecek bir çok da îzâhât-ı dîn-dâr-âneye girişerek çend sene evvel kocası vefât ettiğini ve kendisi pek mahzûn bulunduğunu Wien'de bulunan hemşîresi daha akllı çıka-

1028a

Rak dünyaya hiç de rağbet etmediğini falanı anlattı ki bunların fevk-al-hadd mütedeyyin birer katalog olduklarını ve saâdet-i dünyaya saâdet-i bakiye-yi âhiriyyeyi tercîhte bulduklarını anladım.

Nöbet-i takrîr bize geldikte seyâhatten maksadımı ve nereleri gezip dolaştığımı muhtasiran hikâye ettim. Kadıncağız Paris sergisini bile dünyevi âlâyışten addederek beğenmedi. Bu misillü şeylerle iştigalin âdetâ günâh olduğunu bile hükm etti. Onun i'tikadına göre seyâhat pek tatlı şey ise de gidilen memleketlerin büyük kiliselerini ve râhib ve râhibeler mecmû' olan manastırlarını ve bunlardaki mu'ciznümâ reliqueleri (muazzez yâdigârları) ziyâret için olmalı imiş. Kudüs-i şerife kadar dahi gitmeli imiş. Fakat öyle sergileri mergileri ziyâret insânın dünyaya meylini arttıracığı için nâfi olmak şöyle dursun hattâ günâh imiş bile.

Artık efkârına i'tirâz kabil olabilir mi? Mümâşâтта bulunmak lâzım geldi. Benim için bu da bir tetebbu' hükmünü aldı. Doğrusu ya şimdiye kadar görmüş olduğum Avrupalı nisvân içinde bu kadar mütediyyin kadınlar görmediğimden bir de bu türülerini görmek tetebbu' etmek hoşuma gitti.

1028b

Yarı yol demek olup akşam taâmı için bir çaryek mesâide varılan Graz istasyonuna kadar bu kadınlar ile hep âbid-âne mütediyyin-âne musâhabeler ile vakit geçirdik. İhtisâsât-ı kalbiyye vâdîlerine kadar da vardık. Musâhabetimize birâz zerâfet bile kattık. Mütediyyin Madam Rûhânî dâimâ duâ'lar ile şâd etmekte olduğu sevgili kocası üzerine bir daha kocaya varmak niyyetinde değil ise de bunun asıl sebebi koca denilen hayrsızlar tarafından kızların bile bir büyük vefâ beklmeleri güç olduğu hâlde tûllerinin daha müsteb'id görüleceği kazıyyesi mestûr kalmadı.

Mütediyyin madama matlûba muvâfık bir taleb çıksa gönlü yumuşayacağı anlaşıldıktan fazla bir sûret-i gayr-ı izdivâciyyede gönlünü yumuşatabilmek dahi büsbütün mahallât-ı kat'iyeden olmadığı uzaktan uzağa görünüyordu idi. Ey! Affolunmayacak günâh mı olur? Nedâmet ve ibâdet her günâhı affettirebilir. Bu yoldaki madamların en büyük medâr-ı tesellisi de şu ümîd-i afv değil midir?

İstasyon lokantasında ale-l-acele bir akşam taâmı ettik. Sofrada mütediyyin madamlardan ayrı düştük. Kim bilir? Perhîze mi riâyet edilir idi? Zîrâ

1029a

Roma'yı ziyârete gidenlerin teshîl-i gufrân için “پەنیتانس” sûretinde ya'nî nefeslerini ta'zîb ederek gittikleri ma'lûmdur.

Graz istasyonuna vürûdümüz gurûbdan âdetâ bir buçuk saat kadar sonra idi. Ba'de-t-taâm tekrâr vagona bindiğimizde yine yerli yerimize oturduk. Birâz daha sohbet eyledik ise de şimendüferlerde mümkün olabilen musâhabe gecelerin suûbetini tezyîd eylediğinden cümleler gittikçe muhtasır olmaya başladı. Söze nedret geldikçe gözler kapanıyor idi. Herkes diz örtülerini dizlerine daha güzelce sarmaya çalışıyor idi.

Birâz sonra ses sadâ bütün bütün kesildi. Gözler kapandı. Vagonun içini uyku hâli bürüdü ise de ekseriyyâ bu hâllerde de kimsenin gerçekten uyuduğu vâki değildir. Gûyâ uykuyu aldatarak celb için bu vaziyet iltizâm olunur.

Nısf-ı leylden iki saat sonra Trieste'ye varacağımız hesâb olduğundan benim için uyumak uyumamak müsâvî gibi idiyse de ben de kendi kendime hulyâlar ile bir saat kadar gözü kapalı kaldıktan sonra sızıvermişim. Ekspres katarları öyle her istasyonlarda durmazlar.

1029b

Binâen aleyh bir zemân sonra katar duruverince herkes gibi ben dahi uykudan uyandım. Kondüktör vagonların kapısını açarak “Trieste! Trieste!” diye haber veriyor idi. Bu anda yolcularda peydâ olan telâş arkadaşlara vedâ' vazîfesini bile unutturduğu seyâhat ahvâline vâkıf olanların ma'lûmudur.

İstasyon kapısından çıktığımızda bir çok hotel münâdîleri ber vech-i mu'tâd mensûb oldukları hotel ismini yâd etmeye başladılar. Bence “şehir hoteli” denilen misafi-hâneye inmek mukarrer idi. Zîrâ bu hotel büyük limanın rıhtımı üzerinde bulunup kendine mahsûs olan omnibüs arabası da yolcuları ta istasyondan karşıladıkları tahkik olunmuştur. Eşyâ' biletini hotel me'mûruna verdiğim gibi ben omnibüse girdim. Benden başka müşteri bulunmadığından bir iki dakika zarfında eşyâ'mı da getirdiler. Araba yola revân oldu. Üç beş dakika sonra hotelimize vardık ve ikinci kattan hem de limana nâzır bir de oda istîcârıyla hemân kendimizi odaya attık.

1.104. (TRİESTE)

Hamburg Almanya için ve Marseille Fransa için nasıl eşhâr-ı benâdir-i ticâriyyeden

1030a

İse Trieste dahi Avusturya için öyledir. Avusturya tüccârının en büyük vesâit-i nakliyyâtından olan Lloyd kumpanyasının merkez idâresi ve tersânesi burada bulunur. Asıl şehir yetmiş iki bin nüfûsu hâvî olup etrâfındaki kara ve mahallât-ı manzûme ile berâber umûm nüfûs yüz otuz beş bine takarrüb eder. Venedik körfezinin müntehâ-yı şîmâl-i şarkîsinde bulunan bulunmayan min-

el kadîm en mühimm ticâret limanlarından olup Romalılar buraya “Trieste” ta’bîr ederler imiş. Hâlâ da ba’zı Roman âsârı mevcûddur. Beş bini vapur olmak üzere yılda on dört bin gemi uğrağı bir limandır ki ahz u i’tâ’nın mikdârı iki yüz altmış iki milyon florin olup yüz kırk beş milyonluğı ithâlât ve yüz on yedi milyonluğı ihrâcâtıdır. İki hat şimendüfer ile Peşte ve Wien merbût olup ihrâcât ve ithâlât kâmilen şu iki hat ile dâhil-i memâliğe iltisâk peydâ eder.

Trieste limanı tabî bir liman değildir. Sunnîdir. Romalılar zemânından beri deniz içinde döküntülerden sedler peydâ olunarak sunnî limanlar vücûda getirildiği gibi bi-l-hâssa son on sene zarfında bu limanları ikmâl için yirmi milyona karîb florin

1030b

Sarf olunmuştur. Lâkin el-hakk limanı da Marseille limanına muâdil bir mertebe-yi mükemmeliyyete vâdirmişlardır. Eski liman memleketin şark cihetindedir ki denize doğru çıkarılmış azîm bir kavis olup müntehâsı bir kule teşkîl eder. Otuz üç metre irtifâ’ında bir kule üzerinde mevzû’ liman feneri de bu kalenin ortasındadır. Bundan mâ-adâ “Molo” ta’bîr olunan elli metreden üç yüz metreye kadar tûller ile denize doğru ilerleyen gayet cesîm taş iskeleler araları birer müstakill liman addolunabilir ki bunların mikdârı da on iki dânedir. Porto Nuova denilen ve bu memleketin garb cihetine isâbet eyleyen yeni liman akllara hayret verecek bir cesâmet ve metânetle yapılmış yeni kordon ile muhât olarak asıl ticâret istasyonu da bu liman üzerindedir.

Trieste limanını teşkîl eyleyen sâhil mololar dâhil olmaksızın üç kilometreden ziyâde bir tûl vücûda getirir ki baştan başa gayet metîn ve rasîn taş rıhtımlar ile techîz olunmuştur. Mezkûr rıhtımın üzerinden hem şimendüfer hem tramvay geçer. Lâ-yuadd velâ yuhsâ gemiler ve kayıklar dahi bu rıhtıma merbût olan mololara karîb

1031a

Karîna yanaşarak limanda dâimî âmed ü şüd hâlinde bir kalabalık vücûda gelir.

Limanın tamâm orta yerinde şimendüferde iki kadınlar ile bahsettiğimiz büyük kanal vardır. Bu kanal üç yüz kırk metre tûlünde ve elli metre kadar arîzinde ve on beş metre amîkinde bir havz-ı azîm olup etrâfında iri yunma taşlardan yapılmış olan rıhtım hakikaten hayret-efzâdır. Kapı ciheti istenildiği zemân iki dakikada açılır kapanır bir muhkem ve muntazam bir köprü ile

kapalıdır. Havânın muhâlefetinden korkarak değil yük çıkarmak ve yük almak husûsundaki sühûlet için bir çok kayıklar dâimâ bu kanala girerler. Binâen aleyh kayık kalabalığının en çoğu kanal dâhilindedir.

Trieste şehrine denizden bakıldığı zemân pek büyük bir şehir sûretinde görülür. Zîrâ şehrin arka ciheti dağlık olduğundan birbirinden mürtefi' olan hâneler cümlesi birden kendilerini denizden nâzır olanlara arz ederler. İş bu ebniye miyânında Castilla denilen kadîm ve cesîm bir hisâr memleketin her cihetine hâkimiyet tavrıyla bir tepe üzerinde azîmet-fermâdır. Hele hâric-i meleketlerdeki bağlarda bahçelerde yek-dîgerinden münfasıl bir çok perâkende binâ'lar bu memleketin deniz tarafından

1031b

Görünüşünü letâfetlendirdikçe letâfetlendirirler.

Trieste şehri dahi eski şehir ve yeni şehir nâmıyla iki kısma münkasımdır. Şark-ı cenûbî kısmı eski ve şimâlî ciheti yeni şehirlerdir. Eski şehrin sokakları gayet dar eğri büğrü inişli çıkışlı olup hattâ araba da işletmek muhâldir. Yeni şehir dahi bi-t-tab' hutût-ı müstakime üzere tersîm olunmuş yollarıyla caddeleriyle nazar-rübâdırlar.

Burası ticâret mahalli olup pek çok ecânib ve gurebâ-yı mevrîdî bulunduğundan üç dört birinci ve beş altı ikinci derecede hotellerinden mâ-adâ âdetâ bizim hânlar ve bekâr odaları nev'inden daha bir çok misâfir-hâneler de vardır. Kebâbcı işkembeci dükkânlarıyla hem bakkal hem de aşçı dükkânı ve mey-hâne hâllerini câmi' bir çok yerler bu mahalle hemân bizim Galata ve-yâhûd Yemiş iskelesi tavrını verirler. ammâ nezâfet ve tahâret mertebe-yi gayyâdadır.

Dün gece girdiğim yataktan bu sabah kalkıp liman üzerine doğru penceremi açtığım zemân güneş gereği gibi yükselmiş ve deniz müstağrik nûr olarak birdebire kalbime büyük ferah vermişti. Havâ gayet lâtif olduğu gibi mevki' dahi ne kadar olsa bizim arzilere karîb olduğundan Akdeniz sâhiline vusûlüm artık İstanbul'a takarrübümü

1032a

Bi-t-tebşîr neş'emi arttırmış idi. Yol esvâbımı çıkarıp temizce esvâbımı giyerek hotelin en alt katındaki umûmî salona indim. Pek güzel mefrûş ve hattâ bir de kütüb-hâne ile mücehhez bir yer

buldum. Yarın kalkacak olan vapura dâir müdîr ile bir kaç söz teâtîsinden sonra yemek salonuna geçerek henüz zemânı gelmemiş olmakla berâber mükemmel bir kuşluk taâmı tenâvül ile sokağa çıktım. Evvelâ sol tarafıma bükülerek Santa Teresa molosu denilen eski limana doğru rıhtım üzerinden yürüdüm. Üç dört yüz hatve kat-ı mesâfeden sonra sol tarafımda peydâ olan vüs'at elimdeki plana mürâcaatımı îcâb eylediğinden burası “Piazza Grande” ya'nî büyük meydândır. Meydân-ı mezkûrun deniz ciheti square denilen küçük bahçeler tarzında tarh edilmiştir. Bir cihette municipio denilen belediyye dâiresi bulunup onun yanında bir de Maria Teresa çeşmesi vardır ki İmparator altıncı Charles'ın heykeli ile müzeyyen güzel bir eserdir. Dîger tarafta da Lloyd idare-i merkeziyyesi konağı bulunarak bu meydâna zînet vermektedir.

Piazza Grande'yi geçerek hep rıhtım boyunca yürümekte devâm eyledim. Yer yer

1032b

Bu rıhtımın ismi değışiyor ise de nihâyeti karantina dâiresine varıyor.

Oraya kadar gittim. مولو Josephina denilen büyük iskelenin karşısında yine Josephina nâmına mensûb olan ufacık bir meydânda Avusturya hânedânından olduğu hâlde Meksika İmparatorluğuna ittihâb edilmiş iken 1867 senesinde sûret-i ma'lûme-yi fâciada vefât eden Maksimilien'in prinçten ma'mûl bir statüsünü gördüm. Bu statünün Trieste'ye nâ-münâsebeti olduğunu düşünür iken aklıma geldi ki el-yevm haşmetli Avusturya imparatoru hazretlerinin en güzel sayfiyyelerinden olan Miramare şatosu müteveffâ İmparator Maksimilien'in mâlı imiş. Bu şato Trieste'ye bir buçuk saat kadar mesâfede bulunduğundan Trieste şehri müteveffâ-yı müşârün-ileyh i kendi hemşerilerinden addederek İmparator Franz Josef hazretlerinin de inzimâm ârzûsuyla bu alâmeti rezk eylemiştir. Ba'de memleketin içine dalarak Martiri sokağı denilen genişçe bir sokaktan yine hotele doğru döndüm. Bu sokak bir kaç yüz metre imtidâd eyledikten sonra eski Trieste şehrine girmiş oldum ki darlaştıkça darlaşan kısalдықça kısalan sokaklar eğrilik büğrülükten mâ-adâ inişten

1033a

Çıkıştan dolayı da buranın hakikaten pek eski bir memleket olduğunu gösteriyor idi. Yarım saatten ziyâde dönüp dolaştıktan sonra “Via Donota” diye ismini köşe başındaki levhada görüp öğrendiğim epeyce geniş bir sokaktan geçerek ve müntehâsında yine bir kaç daracık sokaklardan

dolaşarak Corso caddesine çıktığımı gereği gibi geniş olan bu beş altı yüz metre imtidâdı bulunan bu cadde hakkındaki ma'lûmât-ı mütekaddimeden anladım.

Corso caddesi Trieste'nin en mühimm caddesidir. Zîrâ eski Trieste ile yeni Trieste'nin arasını tefrîk eder. Caddenin üst tarafları şehrin en yüksek mahallâtına doğru uzanıp gider ise de ben aşağıya sâhil tarafına doğru tebdîl-i istikamet eyledim. Bu ucu Borsa meydânına müntehî olup borsa meydânı ile büyük meydân dahi birleştiklerinden Trieste'nin en geniş ve en ma'mûr ve en kalabalık mahalli buraları addolunur. Şehrin bu tarafında Aya Nicola nâmıyla gayet güzel bir Rum kilisesi ve Carciotti sarayı denilen güzel bir konak ve bir tiyatro-hâne ve bâ-husûs Tergesteo denilen azîm binâ' bulunur ki hâricen etrâfı mağazalar ile müzeyyen olup dâhili bizim Beyoğlu'ndaki

1033b

Âyinelîçarşı gibi cam örtülü iki geçit ile münkasımdır. Bu geçitler sâlib şeklinde birbiriyle tekatu' eylediklerinden o binâ'-yı cesîmi dört kısma tefrîk etmiş olurlar. Bu geçitler ve kapıları onlar üzerine açılan büyük mağaza gibi yerler buranın borsası addolunarak hep sarrâf ve tüccâr yatağıdır. Bu binâ'-yı cesîmin yanında bir de eski Borsa binâ'sı vardır ki şimdi ticâret odası olarak kullanılır. Onun karşısındaki borsa meydânının zîneti de mermerden bir Neptün statüsü ve bir de İmparator birinci Leopold heykelidirler.

İşte Trieste'nin en zengin mağazaları en ma'mûr yeri en kalabalık ciheti burasıdır. Corso caddesiyle buraya inerek şu ta'dâd eylediğim binâ'ları ziyâret ve temâşâdan sonra yine rıhtım üzerine çıkıp sâkin olduğumuz hotelin önünden geçerek büyük kanala doğru yürüdüm. Bu kanala denizden teveccüh edildiği zemân sağ taraftaki rıhtıma "kanal caddesi" vusûl tarafındaki rıhtıma "posta caddesi" denilir. Ben kanal caddesinden yürüyerek müntehâsına kadar vardım ki o müntehâ-yı San Antoine kilisesi teşkîl ederek limanın heybetini artırır. Oraya kadar varıp kilisenin etrâfını

1034a

Dolaşmak ârzûsuna düştüm. Bir de kilisenin arka tarafında vâsi' bir mağaza gördüm ki derûnu alçıdan yapılmış sütûnlar ile mâl-â-mâl idi. Bunların gayet güzel yapılmış olmaları nazar-ı dikkatimi celb eyledi. Mağaza âdetâ bir müze şeklini almış.

Kendimi zabt edemeyip içeriye girdim. Ak sakallı gayet sevimli terbiyeli bir ihtiyâr İtalyan istikbâl eyledi. Ha! Haber vermeliyim ki Trieste'nin kâffe-i ahâlîsi İtalyan ve lisân-ı umûmîsi de İtalyancadır. Bu ihtiyâr Fransızca bilmez. Ben de İtalyanca bilmem. Ammâ aramızdaki şu lisân acemîliği Almanca'dan başka lisân bilmeyenler ile tahassül eden yabancılık kadar bizi birbirimize yabancı edemedi.

Ehl-i lisâna hafî olmadığı vecihle Fransız lisânıyla İtalyan lisâmı kadîm-i latin lisânından muktebes şeyler olup Fransızcanın sonradan vuku' bulan ıslahâtı münâsebetiyle ba'zı kelimelerin ba'zı harfi hazf edilerek onlara delâlet için de bir takım aksanlar isti'mâl olunmuştur. Fransız lisânının künhüne vâkıf olanlar ve meselâ haste-hâne ma'nâsına olan "opital" kelimesinin aslı "ospital" olduğunu bilenler bunlar İtalyanca'nın "ospitale"sini de anlayabilirler hurûf-ı âdiyye ve hurûf-i meddin İtalyanlar lisâ-

1034b

Nından sâdır olan sûretine de dikkat edilmiş ise işte İtalyanca'nın yarısı öğrenilmiş olur meselâ c harfi İtalyanlar lisânında ç sadâsı çıkar. Bunlarda on ve eı harfleri de Fransızca gibi okunmayıp Fransızca o ve ou harf-i medleri gibi okunur. Bu hâlde meselâ Fransızca precieuse kelimesini "preçiuze" okuduğunuz gibi İtalyanca etmiş olursunuz.

Sevimli ihtiyâr ile konuşmaya başladık. İşte İtalyanca biliriz a! Pek alâ yek-dîgerimize merâm anlatabiliriz. Hattâ İtalyanca yazılmış şeyler daha ziyâde anladığım bence mücerreb olup fakat söylendiğinde bu kadar anlayabileceğime hele benim de bu kadar söylemeye muktedir olacağıma kendim de ihtimâl veremediğim için şu yeni lisânım olan İtalyancama ben bile şaşmaya başladım.

Aralıkta bir İtalyancası Fransızcaya hiç benzemeyen kelimeler geldikçe anlayamadığıma dikkat eden lâtif ihtiyâr "nota bene" ya'nî "iyi dikkat ediniz" tenbîhiyle o kelimenin İtalyancasını da bana okutturuyor idi. Ey! Bir dikkatli muallim ki bir kaç ay yanında kalacak olsam İtalya şâir-i meşhûru روثيدى kadar fasîh İtalyanca söyleyeceğim.

El-hâsıl bu adam ile ettiğimiz mukâlemeden

1035a

Anlaşıldı ki bu dükkânda bulunan statüler sanâyi'-i nefisenin bu kısmına âid olan şâkirdânın meşk olarak yaptıkları şeyler olup ba'de muallimleri bunları tashîh ve ikmâl ederler imiş. Heykeltraşlık san'atı İtalyanlar nezdinde en ziyâde mergub olan sanâyi'-i nefiseden olduğu cihetle erbâbı pek çok imiş. Bu statüler satıldıkça esmân-ı hâsılası onları yapan şâkirdâna teslîm olunup ihtiyârın kendisi ancak bir bey'iyye alır imiş.

Bir türlü hevesimi yenemeyerek beş altı kadar statü mübâyaa eyledim. Ba'zılarına on beş florine yakın para verdim. Daha şimdiden kayd edeyim ki bunların yarından ziyâdesi yolda kırıldığı için ihtiyâr ettiğimiz külfet beyhûde oldu.

Statülerin sandıklara va'zıyla Llyod idâresine teslîmini de şu lâtif ihtiyâr der-uhde eylediğinden ben Saint Antoine kilisesinin arkasından dolaşıp kanalın öte tarafındaki posta caddesini tuttum. Bu caddenin başlangıcında sağ tarafımda posta-hâne göründü. Ne muntazam şey! Trieste gibi bir şehre değil âdetâ İstanbul gibi bir pâ-yı tahta lâyık!

Kanalın müntehâsına ya'nî deniz kenârına kadar bu sokaktan inerek ba'de sağ tarafa bü-

1035b

Külüp istasyon caddesi denilen geniş caddeden yürümeye başladım. Yolumun üzerine balık-hâne çıktı. Bir çok güzel kadınları kızları gördüm ki âdetâ bizdeki balıkçı tekneleri gibi tekneler üzerine kefal nev'inden balıklar diziyorlar. Besbelli şehir içine götürüp satmaya hazırlanıyorlar.

Bu caddenin nihâyetine vardıktan sonra وبياکه‌غا sokağına dönüp kışla meydânı nâm mahalle vardım. Üç tabur kadar piyâde istîfâbına kâfi bir güzel kışla ile müzeyyen bulunan bu meydândan geçip تورانته caddesi denilen geniş ve uzun cadde üzerinde yürümeye başladım. Bu caddenin de nihâyeti Armonia tiyatrosu denilen ufak ve güzel bir tiyatroya müntehî olup orada Corso caddesiyle birleşmektedirler. Buraya gelince yine Corso caddesi tarafına döndüm ise de mezkûr caddeye girmeyip ona muvâzî Via Nouvo ya'nî yeni caddeye girdim ve o cadde ile Ponterosso meydânı mukabiline kadar gelerek garb ciheti büyük kanala müntehî olan bu meydâna girdikten sonra Via delle Cassa sokağından yine liman rıhtımı üzerine indim.

Trieste derûnundaki cevelân üç saat kadar devâm ederek epeyce yorulmuş

1036a

İndim. Fakat sâkin olduğum hotel işte yanibaşımda bulunduğundan doğruca oraya giderek bir kahve ve bir kaç sigara ile yorgunluğu izâle etmek pek kolay oldu.

Burada tekrâr rehber-i seyyâhî elime alarak ve birâz da hotel müdürü ile konuşarak Trieste'nin daha gezip görmeye şâyân nereleri bulunduğunu tedkike başladım. Hotel müdürü “Boschetto” denilen tenzîh mahallini ve hattâ Miramare şatosunu tavsiye eyliyor idi. Ben ise o kadar uzak seyâhatlere vaktin adem-i müsâadesini hesâb eylediğimden şu memleket üzerine doğru heybet-efzâ olan eski hisâr tarafına gitmeyi tercîh eyledim. Plan üzerinden güzer-gâhımı epeyce ta'yînden sonra Sanita Holos denilen iskeleye kadar rıhtım üzerinden yürüyüp ba'de Capitale caddesine bükülerek yukarı doğru çıkmaya başladım. Bu caddenin müntehâsı Ricardo meydânına varır ki orada eski Roma zemânından kalma bir su kemeri olacağı der-kâr bulunan kemer harâbesine Arco di Ricardo nâmı verilir. Ricardo Kudüs-i şerifteki muhârebâtıyla meşhûr olan Kral Arslan Yürek Richard olup muhârebe-yi sâlibiyyeden hîn-i avdetinde husemâsı tarafından Trieste'de taht-ı tevkife alınmış ise de kend-

1036b

İsine tâk-ı zafer inşâ'sı ma'lûm olmadığından buradaki “Arco”yu müşârün-ileyh nâmına yapılmış bir tâk-ı zafer zannetmek hatâ'dır.

Buradan yokuş yukarı birâz çıkıldıkta “müze لايدمره ” denilir bir mahalle varıldı ki an-asl bir mezârlık iken ba'zı âsâr-ı atîka cem' edilerek müze hâline konulmuştur. Ammâ öyle muntazam bir müze-hâne zannolunmamalıdır. Üstü açık bir meydândan ibâret! Yine antikacılardan وەنکلمان nâmında bir meşhûr adam bundan yüz sene kadar mukaddim Trieste'de büyük lokanta denilen yerde suikast ile i'dâm olunarak şu mezârlığa defn edilmiş ve 1833 senesinde kendi nâmına mensûben bir de heykel dikilmiş olduğundan bu eski mezârlığa şöyle bir tarz-ı acîbde müze-hâne sûreti vermek bu cihetle de münâsebet almıştır.

Bu müze-hâneyi geçer geçmez insânın karşısına Trieste'nin baş kilisesi çıkar. Eski hisârın dâmenine ilticâ' etmişcesine o azîm kalenin altına sıkışmış olması epeyce ehemmiyyet verilecek cesâmette bir binâ' olup bâ-husûs ki kısım-ı kilise kadîm Roma ma'bedi bakiyyesi

olduğundan ehemmiyet-i mi'mâriyesi de müsellemdir. Cephe cihetinde prinçten ma'mûl üç despot kafası bulunduğu gibi büyük kapının ikli taraflarında da

1037a

relief sûretinde altı Romalı kafası vardır ki ahâlî bunları da kilise a'zâsından zannederek karşılarında boyun eğerler. Fakat burada ba'zı a'zâ miyânında hazret-i İsa'nın ve ba'zı melekler miyânında hazret-i Meryem'in havâirilerden ba'zılarının resimleri de vardır ki ta yedinci asr-ı mîlâdîden kalma gayet musanna' şeylerdir.

Buranın en güzel bir şeyi var ise o da kilisenin terasasıdır. Oradan Trieste şehri üzerine ve denize doğru imtidâd-ı nazar hakikaten pek ziyâde hoşadır.

Eski hisâra kadar da çıkmak mümkün ise de bunun için sûret-i mahsûsada bir ruhsâtiye istihsâli lâzım gelip hâl-bu-ki iki yüz elli senelik kadar yeni binâ'lardan bulunduğu cihetle ehemmiyet-i târihiyesi o kadar külfeti göze aldirtamaz idi.

Bu ikinci cevelândan avdette eski Trieste'yi bir daha aykırılıyarak girintili çıkıntılı sokaklardan rıhtıma kadar indim. Henüz güneş ufk-i garbiyye takarrüb etmemiş idi. Carlo molosundan güzel bir sandala binerek akşama kadar liman içinde sandal ile gezindim ki asıl matlûbum Santa Teresa rıhtımı ucundaki kalenin etrâfını dolaşmak olduğundan en büyük ehemmiyeti buna verdim.

1037b

Hattâ karantina tahaffuz-hânesi önüne kadar da sandal ile giderek hâricen temâşâ eyledim ki cesâmetçe bizim kavak tahaffuz hânesine pek de fâik değildir.

Sandal ile hotelin önündeki rıhtıma çıktığım zemân güneş gurûb etmiş idi. Umûmî salona girdiğimde epeyce kalabalık görüp bunların kâffesi yolcu olduklarına bâdî-i emirde ihtimâl veremedim ise de tabildot denilen umûmî sofrada ictimâ' edilince cümlesi yolcu olduktan mâ-adâ ba'zılarının aralıkta bir Fransızca mukâlemelerinden anladım ki en çoğu da gazete muhâbiri olup Almanya imparatorunun Atina'ya azîmeti ve Atina'da düğün icrâ'sı münâsebetiyle mensûb olduğu gazeteler tarafından oraya i'zâm olunuyorlar.

Ba'de-t-taâm kahve ve sigara içildiği esnâda bu gazetecilerden bir kaç dânesiyle muârefe dahi peydâ eyledik. Kendimizin de o san'ata mensûb oluşumuz öyle takdîm falan ihtiyâcatını derece-i müberremeye vardiymadı. İmparatorun seyâhatine ve bundan muntazır olabilecek netâyic-i siyâsiyyeye dâir muhabir efendilerin bir çok sözlerini dinlemeye mahkûm olduk ki bu san'atta baş muharrir mertebesine varanların bile bu yoldaki

1038a

Sözleri bence falcılık derecesinde de ehemmiyyet götüremez.

Trieste'nin nerelerini gezmiş görmüş olduğumu sordular. Ma'hûd mezârlıktan bozma müzeyi haber verdim. Burada dîger bir iki muntazam müze bulunarak hele bir dânesi târih-i tabî müzesi olduğunu ve Adriyatik körfezinde ne cins balık var ise her birinin numûnelerini hâvî bulunduğunu haber verdiler ise de başka yerlerde gördüğüm müzelerle iktifâyaya mecbûr bulunduğumu anlatarak müdâfaa-i leyyineye muvâfık olabildim.

Wien'de bile geceleri uzun uzadıya oturduğundan Trieste'de gecelik hiç yoktur. Vâkıâ burada bir kaç tiyatro çalgılı gazino var ise de onlarda oyun oynanması ve çalgı çalınması ba'zı mevâsim ve leyâl-i muâyeneeye mahsûs olduğundan ahâlî akşam taâmından sonra asıl istirâhâti yataklarında ederler.

Hele gece şurada burada gezmek birâz da tehlikelidir. Vâkıâ polis tarafından te'kîdât-ı lâzîmede kusûr edilmez ise de böyle büyük limanlarda bir çok sefâin-i ecnebiyyenin ictimâ'ı polisin de te'kîdâtını ekseriyyâ hükümsüz bırakır.

1038b

Dün geceki uyku noksânını ikmâl ihtiyâcının da icbârıyla erkenden yatağımıza girdik. Ertesi gün biz sabah kahvelerini içinceye kadar hotelin adamını gönderip birlikte getirdiğimizi sandıklardan mâ-adâ Konstans'tan gönderdiğimiz eşyâ'yı da Llyod idâresine bi-t-teslîm kendimiz için birinci kamaradan bir bilet ve Llyod tersânesini ziyâret için de bir ruhsâtiyye istihsâl ve celb ettirdik. Zirâ hergün vakt-i zuhûrdan evvel ve vakt-i zuhûrdan sonra ikişer saat kadar ecnebîlerin bu tersâneyi seyr ve temâşâ etmelerine müsâade olunursa da her rastgelenin duhûlünü men' için Llyod idâre-hâne-yi merkezîsinden vizite kağıdı gibi bir ruhsâtiyye almasına lüzûm gösterilmiştir.

Alafranga saat on sularında idi ki bir araba celb ederek mezkûr tersâneye gittim. Bulduğumuz hotele üç kilometre kadar mesâfede olduğundan piyâde olarak dahi gidebilir idiysem de orada tersâneyi gezmek için vuku' bulacak yorgunluk artmış olmasın diye bir arabaya lüzûm görmüş idim.

Llyod tersânesi Trieste şehrinin cenûb-i şarkî cihetinde ve Saint Andrea caddesiye deniz arasında kâin arîz bir

1039a

Burun üzerindedir. Burunun genişliği yedi yüz metre kadar vardır. Denize doğru çıkıntısı ise ba'zı yerlerinde iki yüz elli metre kadardır. Her taraf gayet muntazam rıhtımlar ile muhât olup vâsi' ve mükemmel iki ta'mîrât havuzu da inşâ' kılınmıştır. Resm edilmiş bulunan planında gösterildiği vecihle irili ufaklı yirmi yirmi kadar ebniye-yi müstakilleden müteşekkil bir tersânedir ki asıl büyük demir-hâne yüz metre tûl ve seksen arîz üzerine yapılmış cesîm bir binâ'dır. Bundan mâ-adâ yine demir-hâne ve marangoz-hâne ve anbar gibi pek cesîm binâ'ları hâvî olup hey'et-i umûmiyyesi bizim Tophane fabrikalarından pek de aşağı değildir. Bir vapur yeniden yapılmakta ve iki dânesi ta'mîr edilmekte olup gerek bunlarda ve gerek girip çıktığımız fabrikalarda gördüğüm amelenin mikdârını üç yüzden ziyâde tahmîn edebilirim.

Her nev' fabrikalara merâkım pek ziyâde olduğundan iki saat kadar bunları gezdikten sonra tersânenin iskelesi önünde gördüğüm sandallardan birisine rakîbân yine hotele geldim ve oraca hesâbımı görerek yeni limanın bir numaralı molosuna karîn karîne

1039b

Yanaşmış bulunan Arcille vapuruna gitmek için gümrük dâiresini ve istasyonu ya'nî istasyon nâmına müteşekkil olan azîm ve yeni mahalleyi de gezmek kasdıyla karadan yola çıktık.

Trieste şehrinin şimendüfer istasyonuna azîm bir mahalle-i cedîde ta'bîr-i istiksâr olunmak şöyle dursun hattâ az görünmelidir. Zîrâ ba'zıları kışla cesâmetinde altmış yetmiş parça ebniyeden müteşekkil olup bir kaç büyük vapur yükünü def'aten istîâb eyleyebilecek derecede cesîm anbarları sâir istasyonlarda görmemişimdir.

1.105. (TRIESTE'DEN İSTANBUL'A AVDET)

Teşrîn-i evvel efrencinin on sekizincisi Cumartesi günü akşam üzeri Trieste'den hareket eyleyen Archille vapurunun birinci kamarasında kadın erkek otuzdan mütecâviz yolcu var idik. Bunların kâffesi Yunanistan'a gidiyorlar idi. Zîrâ bir takımı gazete muhabirleri olup bir takımı da Avrupa'da müteayyış Yunan tüccârından idiler ki hep Alman prensesiyle Yunan prensinin izdivâcından ve Almanya imparatorunun vürûdundan dolayı Pireas ve Atina'da icrâ' olunacak şenlikleri görmeye gidiyorlar idi.

Mevcûd kadınların en mu'teberi gelin

1040a

Olacak prensesin lisân-ı Yunanî muallimesi olan orta yaşlı bir kadın idi ki an-asl Yunanlı ise de Fransız ve Alman ve İngiliz lisânlarında mahâret-i tâmme sâhibi bir muallimedir. Ondan sonra Trieste'de mukîm bir tâcir-i Yunanînin tezvîc etmiş olduğu Wienli bir kadın dahi mu'teberât-ı nisvândan olup yaşlı yaşsız dîger sekiz on kadar kadınlar daha var idi. Atina dâr-ül-maârifinde diploma istihsâlinden sonra ikmâl-i tahsîl için Almanya'ya gitmiş iki de talebe var idi ki yine düğün münâsebetiyle bi-l-istîzân memleketlerine avdet eyliyorlar idi.

Havâmız gayet lâtif idi. Letâfet-i havâ yalnız şu ilk akşama mahsûs olmayıp Trieste'den İstanbul'a kadar hiç bir gün hiç bir yerde havânın muhâlefetine tesâdüf etmeyişimiz mûcib-i şükrândır.

Bu Alman muhâbirleriyle vuku' bulan mubâhesâtımızdan bahsetmeyi kari'lerim için tafsîlât-ı beyhûdeden addeylerim. Çünkü bu adamların ba'zısı ahvâl-i Osmâniyyemizin câhili ve bir takımı da mütecâhili olup kafalarında yer tutmuş olan politika Rusya'ya da haddini bildirdikten ve Fransa'yı bir daha ezdikten sonra Avrupa'da ferman-fermâ olmaktan ibârettir. Kendilerini dev âyinesinde görürler. Bisma-

1040b

Rktan başka diplomat tanımazlar. Yalnız Avrupa'nın değil bütün dünyanın hâl-i hâzırı da müstakbeli de kendi yed-i iktidârlarına tevdf' olunmuş i'tikaddandırlar. Önlerine birer Avrupa

harîtası ve ellerine birer kurşun kâlemi alıp harîtayı istedikleri gibi tashîh salâhiyyetine mâlikiyyet iddiâsında bulunurlar.

Bu iddiâların bütlanını isbât için uzun uzadıya mübâhasatta bulunduk. Merâm anlatamadık ki onu bir nefîce-i müstahsale addiyle kari'lerimize de haber verelim.

O geceyi ertesi günü Adriyatik denizi üzerinde geçirdik. Havânın müstemirren güzel gittiğini tekrâra hâcet görülmemelidir. Pazar gecesini sabaha karşı Brindisi'ye vâsıl olduk ki bir mikdâr yolcu dahi oradan girdiler. Onların da hemân kâffesi Yunanistan'a gidiyorlar idi. Ba'de Korfu'ya müteveccihen yola çıktık. Oraya vusûlümüzde İngiltere vefî-ahdî fehhâmetli Prens دوغال hazretlerini üç gemi ile Korfu önüne gelmiş bulduk. Prens müşârün-ileyh hazretleri dahi Yunanistan'a gidiyorlar imiş.

Korfu vapurumuza binen yolcular miyânında üç dört fesli göründü.

1041a

Bunlar Yanya'dan İstanbul'a giden yolcular imiş. Her ne kadar birinci kamara yolcularından değılseler de milliyyet hasebiyle derhâl ahhâb olduk. Zâten Alman muhabirleriyle mübâhaseden bıkmış usanmış oduğumdan bu zâtları mâl bulmuş mağribi gibi telâkki eylemiş idim.

Korfu'dan teveccüh Patra'ya sükrân-ı azîmet eyleyen vapurumuz gece sabaha karşı Patra'ya geldikte Yunanistan yolcularının hemân kâffesi oraya çıktılar. Zîrâ Yunanlılar Patra'dan Atina'ya kadar bir şimendüfer inşâ' eylemiş olduklarından Venedik körfezinden gelecek olan yolcuları bütün موراشبه cezîresini dolaşmak zahmetinden kurtarmışlardır. Bu dolaşmak on beş yirmi saatlik bir zemânda müyesser olabilir ise de موراشبه cezîresinin muntehâ-yı cenûbunda bulunan Matapan burnu gayet açık bir deniz olarak ekseriyyâ büyük fırtınalara mağrûz olduğundan o burnu dolaşmak ماله burnunu siper alarak Nafpilio körfezine girmek ekseriyyâ pek büyük müşkülât ve havf ve hîras ile mümkün olabilir.

Sabahleyin sütlü kahve zemânında birinci kamarada hemân hiç bir yolcu kalmamış olduğunu gördüğü zemân âdetâ sevinmiş idim. Zîrâ arkadaşların muvâfık olması insânı

1041b

Ziyâdesiyle eğlendirebildiği hâlde gayr-ı muvâfık arkadaşlar ile kalabalık içinde kalmakta hiç bir zevk bulunmamaktadır.

Biz Salı günü ve akşamîsi denizde devâm ederek Çarşamba günü sabahleyin cezâyir-i Yunaniye denizine girmiş olduk. Şark cihetinden yedi sekiz büyük İngiliz zırhlısı nümâyân oldu ki bize en yakını sekiz on mil kadar karîb olup en uzağı ise ta ufuk üzerinde bir pire kadar görünmek mertebesinde mütebâid idi. Vapurumuzun kaptanı bunların dahi Pireas limanına gitmekte bulduklarını haber verdi.

Ydra adasını geçerek artık Salamine körfezine doğru yol verdiğimiz zemân biri önde ve dîgeri arkadan iki kıt'a Yunan zırhlılarının da gelmekte bulduklarını gördük. Artık anlaşıldı ki bunlar misâfirleri olan İngiliz filosunu istikbâle gidiyorlar.

Biz yolumuzda devâm eyledik. Öğle üzeri Pireas limanına vâsıl olduk. Pireas gerek dış ve gerek iç limanları Alman ve Rus ve İtalyan ve sâire sefîn-i harbiyesiyle mâl-â-mâl olduğu gibi o kadar da Yunan yelken sefâini gelmişler idi ki hemân liman içinde Achille vapurunun yanaşabileceği yer kalmamış idi denilse mübâlâgaya haml olunamaz.

1042a

Bizi müteâkıben İngiliz donanması dahi vürûd eylediğinden öyle bir top gürütüsü peydâ oldu ki maâz-Allah! Pireas limanının ağzındaki Yunan kalesi en iri eski toplarıyla ortalığı sarsıyor. Zırhlılar gûyâ topları ne kadar toplar ise o kadar bâis-i iftihâr imiş gibi bir mukabelede bulunuyorlar. Otuza karîb sefîn-i harbiyye top atıyor.

Yanya'dan gelen Osmanlı yolcular vapurun Pireas limanında üç saat kadar kalacağı zemânında istifâde için Atina'ya kadar bir cevelân icrâ'sını teklîf ettiler. Kabûl etmedim. Zîrâ yine bunlardan haber aldığuma göre o aralık karışık hâlde bulunan Girit cezîresinden bir çok müfsidîn Pireas'da Atina'da bulunarak hattâ Almanya imparatoru geldiği zemân ba'zı nümâyişler dahi icrâ' edecekler imiş. Bundan mâ-adâ bir Mısır vapuruna irkâben Rodos'a gönderilmekte olan bir Giritli cânîyi kurtarmak için yüz kadar kayıkçı Yunanlı Mısır vapuruna binmişler ve cânîyi kurtarmışlar böyle karışıklık biz zemânda kendi ayağımla tehlikeye yürümek

kabilinden olan hareketi muvâfık bulmadım. Görmediğim yer Atina olsun sâye-yi şâhâned e bundan sonra da görmek fırsatı ele geçmez değildir dedim.

Fakat Cumartesi sabahı Archille

1042b

Vapurunun erkenden İstanbul'a vâsıl olacağını ve benim de o vapurda bulunacağımı telgrafla bîrâdere haber vermek lâzım geldiğinden Pireas kasabasına kadar çıkmak zarûret hükmünü aldı. Burada Yunan sandalcıları karaya çıkacak müşterilere âdetâ cebr tarzında muâmele ederler. Çıkmamak azminde bulunan yolcuları bile iknâya uğraşırlar. Bin dânesi kah Rumca kah Türkçe ve kah kakhahalarla gülünecek Fransızca lisânları ile bizi de iknâya çalıştırlar ise de kalabalık ber-taraf oluncaya kadar kamaraya çıkılıp şu ezâdan kurtulduk. Ba'de قرانطه bir sandalcı bularak karaya çıktık.

Prens دوغال hazretlerinin vürûdu muntazır olduğu için bütün sâhil boyunu rengârenk bayraklar ile donatmışlar idi. Binlerce ahâlî iskele başına yığılmışlar idi. Ben telgraf-hâneye kadar gidip telgrafımı çektirdikten ve nice zemândır mütehassır olduğum Osmanlı tütününden de birâz şey mübâyaa eyledikten sonra avdet için iskeleye teveccüh eylediğimde limandaki sefin-i harbiyye ile Yunan ta'biyeleri tarafından bir top patırtısı daha koparıldı. Gemilerin armalarına çıkarılan bahriyye-yi askeriyyenin her biri kendi lisânlarınca alkış âvâzelerini ayyuka çika-

1043a

Rdıkları gibi iskele başındaki ahâlî-i müzdehime-i Yunanîye dahi "Zito" âvâzeleriyle cihâm sarsmakta idiler.

Meğer Prens دوغال hazretleri geliyorlar imiş.

İnsânda baş beyin bırakmayan bu velveleler arasından yol bularak vapura kadar geldim. Müteâkıben bir sandal ile Muş taraflarının Ermeni Katolik baş despotu olduğunu sonradan bi-l-mülâkat hâsıl olan muârefe üzerine kendisinden işittiğim bir zât dahi vapura geldi. İşte bu arkadaştan ziyâdesiyle memnûn oldum. Umûr-i mezhebiyyeye âid ba'zı mevâdd zımnında Roma'ya gitmiş de oradan avdet eyliyor imiş. İtalyancayı pek mükemmel söyler ve Türkçesi daha mükemmel zarîf ve dâniş-ver bir efendi olmasıyla fi-l-hâl dost oluverdik. Bizi zâten dahi

gıyâben tanımakta imiş. Hattâ geçen sene bulunduğu memleketin Ermeni mektebi hocası olan bir gaddâr bu bî-çâre rûhânînin geceleyin hânesine girip yedi sekiz yerden yaralaması üzerine Tercemân-ı Hakikat'te bir de müessir-âne bend yazmış imişim.

Patra'ya çıkan yolculardan bir kaçı Pireas'dan yine gemiye avdet eylediler. Llyod müfettişlerinden bir adam dahi girdi ki Fransızcası yok idiyse de onunla dahi İtalyanca

1043b

Yek-dîgerimize tefhîm-i merâm eyleyebiliyor idik o zemâna kadar birinci kaptan ile dahi muârefe ve münâsebeti pek ileriye vardırmış idik. Binâen aleyh despot efendi ve müfettiş ve kaptan ile bir refâkat-ı musâhabetkâr-âne akd eyledik ise de musâhabeden ziyâde dama oyunu ile eğleniyor idik.

Dama oyunu! Çocuklukta birâz iştigal eylemiş isem de ihtimâl ki otuz seneden beri hâtırıma bile getirmemişim. Fakat iştigal edilecek başka iş olmadıktan sonra ne yapacağız? Ba'zı ba'zı despot efendi ile hikemiyyâttan ve ahvâl-i âlemden bahsediyor isek de müfettiş ve kaptan ile gelsin dama! Hepsine ben yeniliyorum. Bârî acemîliğimden bıkip usanarak yakamı koyuverseler ya!

İşte bu arkadaşlar ile her hâlde güle oynaya kale-i Sultaniyyeye ve oradan da Archille vapuruna bindiğimizin tamâm sekizinci Cumartesi günü ale-l-sabah İstanbul'a vâsıl olarak bir muktezâ-yı ubûdiyyet evvel-be-evvel mâ-beyn-i hümâyûn cenâb-ı mülûk-âneye azîmetle îfâ-yı vazîfe-yi memlûkiyyet eyledikten sonra hamden sümme şükrâ familyam nezdine vürûdumda cümlesini tâmm ve sıhhat ve âfiyetlerini mükemmel buldum.

1044a

“tamâm” demek doğru mu ya! Çok şükür familya a'zâsını bir zâid buldum ki

1044b

O da Naci ile kızımdan mütevellid torunum Nigar hanımdır.

İntihâ'

SONUÇ

XIX. yüzyılda seyahatnameler Osmanlı'nın Avrupa'yı yakından tanınması adına oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde yoğunlaşan ve XX. yüzyılda da devam eden seyahatler ve bu seyahatlerin ışığında yazılan seyahatnameler hem Avrupa'nın tanınmasına hem de Osmanlı kültürüne oldukça uzak olan bu coğrafya kültürünün anlaşılmasına ve bilhassa orada meydana gelen gelişmelerin yakından takip edilmesine büyük hizmet etmiştir.

Avrupa'da Bir Cevelan kitabı da o dönemde yazılmış pek çok seyahat kitabı gibi bir Avrupa'yı tanıtır. Ahmed Midhat Efendi'nin resmi bir görev nedeniyle çıkmış olduğu Avrupa seyahati, hem onun hem de onun kaleminden okuyucularının her yönüyle Avrupa coğrafyasını keşfine dönüşmüştür.

Ahmed Midhat Efendi, seyahatinin ilk günlerinden itibaren kendi ifadelerinde de belirttiği gibi tarafsız bir gözle müşahedelerini ve izlenimlerini okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Ahmed Midhat, daha bu seyahate çıkmadan önce senelerdir yaptığı araştırmalarının ve okuduğu kitaplarının birikimlerini yanına almış ve birikimleri ile gözlemlerinin bir harmanlanması suretinde bu seyahatnameyi ortaya koymuştur. Gittiği yerlerde daha önce elde etmiş olduğu malumatları gördükleriyle kıyaslayıp bilgilerinin doğruluğu, yanlışlığı, eksikliği veya fazlalığı üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Daha önce hiç karşılaşmadığı bir durumu ifade ederken ise tüm samimiyetiyle şaşkınlığını, hayretini ya da takdirlerini ifade etmiştir. Hayranlıktan ziyade eleştirel ve mukayeseli bir gözle gezmiş olduğu ülkeler, şehirler hakkındaki malumatlarını da bu suretle okuyucuya aktarmıştır.

O dönemlerde -özellikle Osmanlı bakış açısıyla-Avrupa'nın merkezi kabul edilen Fransa, Paris merkezli ele alınmıştır. Ancak Ahmed Midhat'ın Avrupa tanımı Paris'ten ibaret değildir. Farklı yönleriyle ön plana çıkardığı şehirler ve ülkeler yine Paris kadar değer görmüştür. Yazar, buraları da aynı titizlikle ele almış ve geniş bir Avrupa coğrafyasını Osmanlılara tanıtan ilk eserlerden birisi olmuştur.

Eseri değerli kılan unsurlardan birisi de yazarın hem ayrıntıları hem de geneli bir bütün içerisinde ifade edebilmesidir. Şehirleri ayrıntılı olarak gezmeyi ve incelemeyi seven yazar, bulunduğu yerlerin kendine has kültürlerini ve özelliklerini öğrenip aktarmak gayretinde olduğu gibi bütün bu farklılıklarla beraber genel bir Avrupa fotoğrafı da çekmeyi başarabilmiştir.

Avrupa'daki maddi gelişimden Avrupa insanının düşünce yapısı ve ahlakı, Avrupa şehirlerinin gelişmişliği ve oradaki siyasi, sosyal ve bilim alanlarında yaşanan değişimler genel çerçevede o döneme ayna tutacak seviyede ve mahiyette değerlendirilmiştir.

Ancak yapılan bu değerlendirmeler de sadece söylem düzeyinde kalmamıştır. Ticaret, siyaset ve sosyal alanlarda Osmanlı yapısı ile Avrupa yapısı ilişkilendirilmeye çalışılmış ve Avrupa'da yadsınamaz bir güzellik olarak ortaya çıkan maddi gelişmelerin Osmanlı'ya nasıl aktarılabilceği yönünde ciddi bir fikir cehdi sergilenmiştir. Bu anlamda fabrikalar gezilmiş ve Osmanlı'da fabrikaların kurulmasına ne kadar ihtiyaç olduğu vurgulanmış, Paris'teki sergi-i umumide iş makineleri incelenmiş ve bunlar methedilmiştir. Midhat Efendi, fikrî planın yanında somut teşviklerle de çözümler üretmeye çalışmıştır.

Ahmed Midhat'ın bu eseri, hem o dönemin Avrupasını müşahede etme hem o dönemde maddi ve manevi yönden Osmanlı-Avrupa kıyaslamalarını öğrenebilme hem de Avrupa'nın son yüzyıl içerisinde göstermiş olduğu fikrî ve teknik gelişmeleri izleyebilme imkanını sunmaktadır. Farklı mekânlarıyla Avrupa'nın sosyal hayatına nüfuz etme, ülkelerin kendi içerisindeki farklılıklarla beraber bir bütün olarak Avrupa'yı görme, bu 'görmenin' yer yer eleştirel bir niteliğe bürünmesi sadece dönemi için değil günümüz açısından da üzerinde düşünülüp çalışılmayı gerektiren bir aydın tavrını içermektedir. Midhat Efendi'nin değerlendirmelerinde bir komplekse girmemesi, hatta Avrupa'yı tekniğin dışında yer yer eleştirmesi, ele aldığı metnin daha sahici bir okumaya tabi tutulması imkanını sunmaktadır. Metin, bütün unsurlarıyla çöküşe geçen bir medeniyetin özellikle teknik alanda gittikçe devleşen bir başka medeniyet karşısındaki duruşunu da içeriyor. Bu medeniyeti temsil eden Midhat Efendi'dir. Mensup olduğu medeniyet adına gözlemler yapan Midhat Efendi, döneminde Avrupa'nın Osmanlı aydınlarınca nasıl okunduğuna dair önemli ip uçları veriyor. Ayrıca Midhat Efendi'nin çok yönlü aydın kimliği eseri daha da değerli kılmaktadır. XIX. Yüzyılda bir Osmanlı olarak Avrupayı okuması ve bunu 1044 sayfa gibi hacimli bir kitap haline getirmesi Türk Edebiyatı için paha biçilmez bir kıymettir.

KAYNAKÇA

ASILTÜRK, Baki 2000, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs, İstanbul

DEVELLİOĞLU, Ferit 2002, *Osmanlıca-Türkçe Osmanlıca Lûgat*, Aydın Yayınevi, Ankara

FINDLEY, Carter Vaughn 1999, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* (çev. Aysen Anadol), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Hayrullah Efendi 2002, *Avrupa Seyahatnamesi* (aktaran: Belkıs Altuniş Gürsoy), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

MARDİN, Şerif 2008, *Türk Modernleşmesi*, İletişim, İstanbul

OKAY, Orhan 2008, *Batı Medeniyetleri Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergah, İstanbul

SAMİ, Şemsettin 1989, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul

SAMİ, Şemsettin 1996, *Kâmûs-ul A'lâm c. I-VI*, Kaşgar Neşriyat, Ankara